

य : पुं॰ वायौ ॥ यमने ॥ गन्तरि ॥ यशसि ॥ योगे ॥ शोभे ॥ सर्वनाम यदर्थे ॥ यकारे ॥ पादिकपी ॥ ऊ ॥

यकृत् । न॰ कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांस खण्डे । कालखण्डे ॥ यथोदक्षिण तथापि दृश्यावयवकृतस्थितिः । त त् रक्तवहाशिरामूलमायोपिरागसत म् । रोगविशेषे ॥ यथा । शोणाम यकृत्प्लीहादि समस्तं यकृद्रामये । स्थितिस्थितिस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिण पार्श्वयो : ॥ यमनम् । यमउपरमे । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादीना मितिमलोपः । भागलानित्यत्वान्न तुक । य॰ सयम॰ कृणाति । कृगौ । क्विप् । तुक् ॥

यकृदात्मिका । स्त्री॰ मरोपृथ्याम् । तैलपायिकायाम् ॥

यकृद्वैरी । पु॰ शोणके । रोहितवृ क्ष ॥

यक्ष : । पुं॰ गुह्यकनाम्नि ॥ शौदे । कुबेरे ॥ गन्धर्वप्रभि ॥ पि॰ पूज्ये ॥ यक्षवि॰ पूज्यते । यक्षपूजायाम् । पचतेरिपचाद्यपीलंप्रायामिति॰ कर्मणिघञ् । पुंसीतिघोवा ॥ य॰ द्वा । इन्द्रसोमसप्ताद्विधापि । यपूज्यामौ । कार्मवास ॥ यद्वा । इ . वातस्रवाचियोवस । इ रसिपुवन्यवा । यशुभो ऽसपृथ्य्यो रितिपच् ॥

यक्षकर्दम : । पुं॰ कर्पूरागुरु : समे : कस्तूरीचन्दनविशेषे ॥ यथा । कर्पू रागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानि च । एकीकृत्य मिदसर्वं यक्षकर्दमउच्यते ॥ अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरच न्दनंतथा महासुगन्धमित्युक्तं नाम तोयक्षकर्दमः ॥ यक्षमितकर्दमः ॥

यक्षतरु : । पुं॰ वटवृक्ष : ॥

यक्षधूप : । पुं॰ धराले । सर्जरसे । राळ इतिख्याते । यक्षाणा॰ धूपाय ति । धूपसन्तापे । आयादयआर्ध धातुकेवा । कर्मण्यण् ॥ सरपरप

रति । श्रीराशि । सरखद्वते । तरयन सेख० दु० गौ० दे० भाषा० ॥

यक्षरसः । पुं० मध्यारवे । पुष्पमद्ये यक्षप्रयोरसः ॥

यक्षराट् । पुं० गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥ यक्षेषुराजते । राज० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ महानारङ्गवत्सरे ॥

यक्षराजः । पुं० कुबेरे ॥ यक्षाणां राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

यक्षराट्पुरी । स्त्री० अलकायाम् ॥

यक्षरात्रि । स्त्री० दीपान्वितायाम् यक्षाणांरात्रिः ॥

यक्षाधिपः । पुं० कुबेरे ॥

यक्षसाधनम् । न० यक्षीमासनायाम्

यक्षासनकम् । न० पिण्डखर्जूरफले ।

यक्षवासः । पुं० वटवृक्षे ॥

यक्षिणी । स्त्री० अलकायाम् ॥ यक्षाः सन्त्यस्याम् । इनिः । ङीप् ॥ कुबेरपत्न्याम् ॥ यक्षभार्यायाम्

यक्षी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् ॥

यक्षोदुम्बरकम् । न० अश्वत्थफले ।

यक्ष्मः । पुं० रोगराजे ॥ यक्षते यक्ष० । अर्त्तिस्तुसुहु इति मन् ॥

यक्ष्मघ्नी । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

यक्ष्मा पुं० रोगराजि । राजयक्ष्मणि । क्षये । शोषे ॥ अस्य निदानन्तु । वेगरोधात्क्षयाच्चैव साहसाद्विषमाशनात् । त्रिदोषो जायते यक्ष्मा गदो हेतुचतुष्टयात् ॥ वैद्योव्याधिम

तांयस्माद्व्याधिर्यत्नेनयच्छति । सयक्ष्माप्रोच्यतेलोके शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ यक्षति० यक्ष्यतेवा यक्ष० मनिन् ॥

यक्ष्मी । त्रि० क्षयरोगिणि ॥

यक्ष्यः । त्रि० पूज्ये ॥

यजत् । त्रि० यागकर्तरि । यजति । यज० । शतृ० ॥

यजतः । पुं० ऋत्विजि ॥ यजति । यज० । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच् ॥ पृषतः । यष्टव्यइतिवेदभाष्यम् ।

यजतिः । पुं० यागे ॥

यजथः । पुं० अग्निहोत्रे ॥ यजनोऽस्मिन्देशः । यज० । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥ यजनीये ॥

यजनम् । न० समन्त्रकहविःप्रक्षेपादिक्रियायाम् । यागे ॥ अस्यतत्त्वं यथा । पशुक्षीराज्यपुरोडाशसोमौषधिचरुप्रभृतिभिर्हविर्भिः खदिरपलाशाश्वत्थन्यग्रोधोदुम्बरप्रभृतिभिः समिद्भिः स्रुक्स्रुवोदूखलमुसलकुठारखनित्रयूपदारुदर्भचर्मयावपशुभाजनादिभिर्द्रव्योपकरणैः सदर्शादहोत्रध्वर्युब्रह्मादिभिरृत्विग्भिः स्वात्मनैमित्तिकानां यज्ञादिरूपकार्याणां यथोक्तविधानां समापनं यजनम् । इतिश्राद्धविवेकधृतदेवयाज्ञिकवचनम् ॥

यजनकर्त्ता । पुं॰ यजनव्यापारवति॰ ऋत्विजि होत्रादिस्वामिनि: ॥

यजमानः । पुं॰ अध्वरे॰ भादेष्टरि । तिनिद्र । येष्टरि ॥ यजति । यज-देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पू अ. यजेः शानच् । मानश्च । अ.मे मुक् ॥

यजाक्षः । त्रि॰ दानकर्त्तरि ॥

यजिः । पुं॰ यागकर्त्तरि । यजमाने । यजति । यज॰ । सर्वधातुभ्य-इनिः ।

यजुर्वेदः । पुं॰ अर्थाधिकृतगाथा स्मसैयया । कर्म. प्रजन्भगवान्य शौनकादिपूजाः मन्त्राख्यामिति ॥ शुक्लाधिपवेदविशेष ॥ आध्वर्यवयजुभिः व्यासशिष्यैश्च त्रिवोत्त-मा: । भोद्धाच सामभियच्चान्नात्व साध्यवर्वभि. ॥

यजुर्वेदाधिपः पुं॰ भगो । शुक्रे ॥

यजुः । न॰ वेदविशेषे । गीतिरहिताऽनियताक्षरपादे वेदभागे ॥ इज्यतेऽनेन । यज॰ । अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनित्विसि: ।

यज्ञः । पुं॰ आत्मनि । नारायणे । विष्णौ । हुताग्नौ । सवे । अध्वरे । यागे । सप्ततन्तौ । मुखे । क्रतौ । वितानै ॥ दधिपयआदौचाक्षयसर्पवो ॥ यजुषे ॥ अग्निष्टोम-दौ । अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादौ

श्रौतयागे ॥ स्मार्त्ते वैश्वदेवादौ । महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे । देवयज्ञ. पितृयज्ञ : भूतयज्ञ मनुष्यज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्त यज्ञे ॥ अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ यथा । अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञ-व्याख्यास्यामोद्रव्य देवतात्यागइति सूत्रकारैर्द्दशितोहि मेनद्रव्यत्यागोयज्ञइतिनिरुक्त : । सचयजतिनाजुहोतिनाचोदितत्वेन॰ यागोहोमश्चेतिद्विविध:। तत्रिष्ठहोमावषट्कारप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यान्ता यजतय. । उपविष्टहोमा : स्वाहाकारप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यरहिताजुहोतयइतिकल्पकारैर्व्याख्याता : ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुबन्धज्योतिष्टोमादि । सचविविध : काम्यो नित्यश्च ॥ अदृष्टार्थ । स्वादृशचित्तधर्म॰ सन्तोन्द्रिये ॥ समाध्यवस्थायांसर्वेन्द्रियवृत्तिनिरोध : श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये॰ इत्युक्तत्वात्सएवायज्ञ : । व्युत्थानावस्थायांरागद्वेषराहित्ये नविषयभोगोय : सोऽपरोयज्ञ : शब्दादीन्विषयानन्यइन्द्रियाग्निषु जुह्वतोत्युक्तत्वात् ॥ अन्येव्युत्थितोवस्था : श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

विषयबन्धास्य हाशून्यत्वे मानन्य-
साधारणं कुर्वन्ति • सपत्नतेषां होमः
॥ सर्वं वैदिकस्यैव : साधनत्वमि ॥
यज्ञ. सात्त्विकादिभेदेन त्रिविधः ।
यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो यो
विधिदृष्टो यइज्यते । यष्टव्यमेवेति
मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव
यत् । इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि
राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं
मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितं
यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ तथा
नैकविधो यथा । द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्याय
ज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मीति भगवतो विभू
तिरूपे जपयज्ञे ॥ कार्येनैव तु सं
सिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः । कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
पूज्यते • अनेन वा • अत्र वा । यज
याचेति नङ् ॥ वर्णानां स्वधर्मयज्ञा
यथा । आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युः
हविर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचार
यज्ञाः शूद्रास्तु जपयज्ञास्तु ब्राह्म-
णा इति ॥ यजनीये । पूज्ये ॥
यज्ञकृत् । पुं • यागकर्तरि । यज्ञं
करोति । क्विप् तुक् ॥
यज्ञपशुः । पुं • घोटके ॥ छागे ॥
यज्ञपुरुषः । पुं • विष्णौ ॥ यज्ञपात्रा

-त्रे ॥
यज्ञभाजनम् । न • यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणः । पुं • श्वेतदर्भे
यज्ञयोग्यः । पुं • उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि •
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली । स्त्री • सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटः । पुं • यागस्थाने ॥
यज्ञवित् । पुं • यज्ञानां ज्ञातरि ॥
यज्ञानां कर्तरि ॥ तेन बोधायनादयः । तेहि ज्योतिष्टोमादयो यज्ञाव
स्तुभूता भवन्तीति मन्यन्ते • तन्न तेषां
भ्रान्तिमात्रम् । यज्ञं व्याख्यास्यामो
'द्रव्यं देवतात्याग' इति । अथ कैश्चि
दिन् • यज्ञविज्ञानाभावात् • स
मुदायस्यावस्तुत्वात् । यज्ञान्वे-
त्ति • जानाति • विन्दति लभते वा
। विद् • । विद्यते । क्विप् ॥
यज्ञवृक्षः । पुं • विकङ्कते । स्रुवार्ह-
त्वे । वटवृक्षे ॥
यज्ञशाला । स्त्री • देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी । पुं • वैश्वदेवादियज्ञा
वशिष्टान्नभोजिनि ॥
यज्ञश्रेयः । पुं • सोमावशिष्टाज्यपुरो
डाशादौ ॥
यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री • सोमवल्याम् ॥
यज्ञसारः । पुं • यज्ञोदुम्बरे ॥
यज्ञसूत्रम् । न • उपवीते । यज्ञोप
वीते ॥ अस्य प्रमाणं यथा ॥ कार्पासमु
पवीतं स्यात् ब्राह्मणस्य त्रिवृत् त्रिवृत् : ।

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रंविदुर्बुधाः ॥ त्रिगुणंतद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धं परिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितंसामगानामयं विधिः । वामस्कंधेनविधृतंयज्ञसूत्रंबलप्रदम् ॥ इतिकल्किपुराणे ४ अध्यायः य ज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थंकृतंसूत्रं वा । शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसेनः । पुं॰ द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न॰ यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पुं॰ हेमदुग्धके । उदुम्बरे यज्ञमहति । आगिगतौ । कर्मख्याम् ॥ खदिरवृक्षे । नासाम्रयष्टिकायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्ग मान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादोयूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षोमहातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणोदिव्योवेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनोमहान् ॥ धर्मसत्त्वमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रियः प्रायश्चित्तनखोघोरः पशुजानुर्महाभुजः उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धोहविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायोद्युतिमा

न्नानादीक्षाभिरर्चितः दक्षिणाहृदयोयोगीमहासत्रमयोमहान् । उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथोगुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायोवैमेरुशृङ्गमिवोच्छ्रितइति ॥ न॰ प्रयाजादौ ॥ यज्ञं द्विविधमङ्गजातंभवति । सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च । तत्रसिद्धरूपंजातिद्रव्यसंख्यादि॰ साध्यरूपन्तुक्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमाराद्उपकारकञ्च । तत्रद्रव्यादिसंस्कारकत्वेनविधीयमानंयागस्वरूपान्तर्भूतंकर्मसन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीन् अवहन्यात्॰ व्रीहीन्प्रोक्षतीत्येवंविहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनायागेन्वितंकर्माराद्उपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पुं॰ अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ यज्ञायज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इतिव्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

यज्ञायुधम् । न॰ स्फ्यकपालादिदशसु । तानियथा । स्फ्यश्चकपालानिचाग्निहोत्रहवणीचशूर्पंचकृष्णाजिनञ्चशम्याचोलूखलञ्चमुसलञ्चदृ

विषयग्रहणस्य प्राधान्यत्वे नानन्य-साधारण्यं कुर्वन्ति• सर्वतोपाधिमः ॥ सर्वमेदिकार्यैव साधनरूपं ॥ यज्ञः सात्त्विकादिभेदेन त्रिविधः । यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते । यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् । इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ तथा लोकविधियथा । द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मीति भगवद्विभूतिस्वरूपे जपयज्ञः ॥ जप्येनैव तु संसिद्ध्येद् ब्राह्मणो नात्र संशयः । कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ इज्यते• यजनेन• यजनं । यज्ञ यागे इति नङ् ॥ वर्णानां स्वधर्मयज्ञा यथा । आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युर्हविर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु जपयज्ञास्तु ब्राह्मणा इति । यजनीये । पूज्ये ॥

यज्ञकृत् । पुं• यागकर्त्तरि । यज्ञं करोतीति । क्विप् तुक् ॥

यज्ञपशुः । पुं• घोटके ॥ छागे ॥

यज्ञपुरुषः । पुं• विष्णौ ॥ यज्ञपारा-द्वे ॥

यज्ञभाजनम् । नं• यागपात्रे ॥

यज्ञभूषणः । पुं• श्वेतदर्भे ॥

यज्ञयोग्यः । पुं• उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि• यागार्हे ॥

यज्ञवल्ली । स्त्री• सोमलतायाम् ॥

यज्ञवाटः । पुं• यागस्थाने ॥

यज्ञवित् । पुं• यज्ञानां ज्ञातरि ॥ यज्ञानां कर्त्तरि । तैत्तिरीयबौधायनादयः । तैत्तिरीयोऽतिहोमादयो यज्ञाय सुभूतामयक्षीतिमन्त्रैः तत्तेषां भाविनामाभ्यम् । यज्ञं व्याख्यास्यामो द्रव्यं देवतात्यागइति । यच्चैतस्मिन्• यज्ञविज्ञानाभावात्• समुदायस्यावस्तुत्वात् । यज्ञान् वेत्ति• जानाति• विन्दति लभते वा । विद• । विद्लृश । क्विप् ॥

यज्ञश्रयः । पुं• विष्णौ । सुवासघे । वटीवृक्षे ॥

यज्ञशाला । स्त्री• देवयजने ॥

यज्ञशिष्टाशी । पुं• वैश्वदेवादियज्ञावशिष्टान्नभोजिनि ॥

यज्ञशेषः । पुं• होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ ॥

यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री• सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञसारः । पुं• यज्ञोदुम्बरे ॥

यज्ञसूत्रम् । न• उपवीते । यज्ञोपवीते ॥ अस्य प्रमाणं यथा ॥ [illegible] त्रिवृत्सूत्रं सधवानिर्मितं शुभं ।

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः ॥ त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः । वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम् ॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्यायः । यज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थं धृतं सूत्रं वा । शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसेनः । पुं० द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न० यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पुं० श्वेतदुग्धके । उदुम्बरे । यज्ञमल्लि । अग्निगतौ । कर्मण्याम् । खदिरवृक्षे । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्गान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः । प्रायश्चित्तनखोदारः पशुजानुर्महाभुजः । उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्च्चितः । दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । उपाकर्म्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो वै मेरुशृङ्ग इवोच्छ्रितः इति ॥ न० प्रयाजादौ ॥ यज्ञे द्विविधमङ्गं सम्भवति । सिद्धरूपं साध्यरूपञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसंख्यादि० साध्यरूपन्तु क्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च । तत्र द्रव्यादिसंस्कारकत्वेन विधीयमानयागस्वरूपान्तर्भूतं कर्म्म सन्निपत्योपकारकम्० व्रीहीन् अवहन्यात्० व्रीहीन् प्रोक्षतीत्यादिविहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिना यागेऽन्वितं कर्म्म आरादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पुं० अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न० सामविशेषे ॥ यज्ञायज्ञा इत्यादियुक्तं साम० यज्ञायज्ञीयम्० इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मत्वर्थीयः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

यज्ञायुधम् । न० स्फ्यकपालादिदशसु । तानि यथा ॥ स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च दृष

यज्ञोपवीताद्वैतानिर्वेदयज्ञायुधानी तिदर्शपूर्णमासयोः श्रुतानि ॥
यज्ञायुधी । पुं॰ यजमाने ॥
यज्ञारिः । पुं॰ शिवे ॥ राक्षसे ॥
यज्ञियः । पुं॰ किंशुकद्रुमे । पलाशवृक्षे द्वापरयुगे ॥ त्रि॰ यज्ञकर्मार्हे । यज्ञानांपात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयोग्ये विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति यज्ञर्त्विग्भ्यामित्यत्र॰ तत्कर्मार्हत्युपसंख्यानात्॰ घः ॥ यज्ञनीये ॥
यज्ञियदेशः । पुं॰ यागकरणोपयुक्तस्थलपञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्ततः परः ॥ यज्ञियश्चासौदेशश्च ॥
यज्ञियशाला । स्त्री॰ यज्ञार्थशालायाम् ॥ यागमण्डपे ॥
यज्ञीयः । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰ यागसम्बन्धिनि ॥
यज्ञीयब्रह्मपादपः । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ।
यज्ञेश्वरः । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥
यज्ञेष्टम् । न॰ दीर्घरोहिषकतृणे ।
यज्ञोदुम्बरः । पुं॰ उदुम्बरे । जन्तुफले ॥
यज्ञोपवीतम् । न॰ यज्ञसूत्रे । यज्ञार्थमुपवीतम् । शाकपार्थिवादिः । यज्ञस्योपवीतम्वा । यद्वा श्रौतस्मार्तस्य विविधस्यद्रव्यतपोयोगस्वाध्यायज्ञानादेरुपसामीप्येनविशेषेणनित्यस्ययोगेन॰ वृतंप्रासंनिरवधं ॥ ब्राह्मणेनयदाद्वैताच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनसापिनशुचिःस्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
यज्युः । पुं॰ यजुर्वेदविदि । अध्वर्यौ ॥ यजति । यज ॥ यजिमनीतियुच् ।
यज्वा । पुं॰ वेदविधानतः कृतवागे । इष्टवान्॰ यजतेस्तथा । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुयजोर्ङ्वनिप् ।
यज्वनांपतिः पुं॰ चन्द्रे ॥
यत् । अ॰ हेतौ । पश्चाचयद्॰ अव्ययम् ॥
यत् । त्रि॰ यदर्थे ॥ गच्छति । एति । इण् गतौ । शतृप्रत्ययः ॥ यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥
यतम् । न॰ हस्तिप्रेरणाय॰ पादाघाते ॥ पादकर्मयतप्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । त्रि॰ संयते ॥ नियते ॥
यतचेताः । त्रि॰ संयतचित्ते ॥ यतं चेतोयस्य ॥
यतन् । त्रि॰ प्रयत्नवति ॥ यथा । भाष्यंनमामिदेवान्देवानतोयनसेवतेदेवः । नसदनुकरोतिविधानंतस्मैयततेनमोनरोमह्यम् ।' इतिपूज्य

पादानामाख्या । अर्हद्देवान्नमा-मि॰ ननमस्करोमि॰योदेवानतीत्य॰ अतिक्रम्यस्थित : सद्देवोदेवान्नसे यते॰तदनुतदनगारं विधानंविध्युक्तं धर्मंनयतेति॰ तस्मै सर्वात्मभूताय यततेप्रयत्नयतिमह्यं नमोनमइत्याद रार्थेविवृत्ति : ॥

यतम : । वि॰ बहूनांमध्ये निर्धारिते॰ यत्रस्मिन् ॥ वाबहूनांजातिपरिप्र-श्नेडतमच् ॥

यतमान : । त्रि॰ व्याप्रियमाणे । प्र-यतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच् । मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसंज्ञा । स्त्री॰ वैराग्यविशेषे ॥ यथा । रागादय : कषायाश्चित्तव र्त्तिन : तैरिन्द्रियाणिविषयाणिविषये षु प्रवर्त्तन्ते ॰तन्माप्रवर्त्तिषतायिष येष्विन्द्रियाणीति॰तत्परिपाचना यथारम्भ : प्रयत्नोयतमानसंज्ञावैरा ग्यम् ॥ अत्रजगतिकिंसारंकिमसा-रमितिगुरुशास्त्राभ्यांज्ञासामीप्य-योगे ॥

यतर : । वि॰ द्वयोर्मध्येनिर्धारिते॰य-स्मिन् ॥

यत : । अ॰ यदर्थे ॥ हेतौ ॥ यस्मा-त् । पञ्चम्यास्तसिल् । तदादा-त्यम् ॥

यतात्मा । वि॰ संयतचित्ते ॥ संयत शरीरेन्द्रियादिरूपात्मे ॥ निदि-ध्यासनपरिपाकेनपरमात्मन्येकाग्र चित्ते ॥

यति : । पुं॰ यतिनि । निर्जितेन्द्रिय व्यूहे ॥ कुटीचरबहूदकहंसपरमहंसे षु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि॰अ वधूते ॥ दानशीले । मुनौ । यत-ते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यइन् ॥ नपुंसकराज्ञोज्येष्ठपुत्रे ॥ नि कारे ॥

यति : । स्त्री॰ विरतौ । पाठविच्छे-दे । इन्द्रमध्यदिशक्तितद्पायांपरि पाल्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यती : स्त्रियांस्तिन् । मलोप : । रागे । सन्धौ । वाद्याङ्गप्रबन्धविशेषे ।

यतिचान्द्रायणम् । न॰ व्रतविशेषे । यथा अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिण्डा न्मध्यन्दिनेस्थिते । नियतात्मा हविष्याशीयतिचान्द्रायणंचरन् ॥ प्र-तिमनु : । यतिचान्द्रायणे पादोन धेनुचतुष्टयतद्गवीसपादैकादशपा दाधिकइतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥

यती । पुं॰ यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे ॥ यमनम् । यसउपरमे । आधेन : । सरीय : । यत्सुपरमपर्मशिनि-र्थंशायश्च । यस्तुनिठनाधिती-नि : । यतिइत्यादौ ॥

यतिनी । स्त्री॰ विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न॰ यत्यादिपात्रे । यत्नाधुंजाकपात्रबमयंवैदलंतथ,

संख्यानामभीप्सम् ॥

यथेष्टाचारी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि ॥ यथेष्टमाचरितुंशीलमस्य । णिनिः ॥

यथोक्तकारी । त्रि० शास्त्रनिषिद्धवर्जनपुरस्सरंनित्याद्यनुष्ठानकर्म्म खर-प्रीतौ ॥ यथाचाकारिणि ॥

यथोचितः । त्रि० यथायोग्ये । यथाप्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरमित्यर्थे ॥

यथोदितम् । अ० यथोक्ते ॥

यथोपजोषम् । अ० यथासुखमित्यर्थे ॥

यद ॥ त्रि० श्रैष्ठे ॥ यच्छति । यम० क्विप् । यनुदासीपदेशि त्यनुना-सिकलोपः ॥ यच्छ ॥

यत्-द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थवाचि-पक्षधितधर्म्मावच्छिन्ने । जी० वृ-त्तिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यच्छब्देनोच्यतेयः तच्छब्देनस-दाशयः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु यच्छब्दोबोद्धव्यः सततंबुधैः । यद्वृत्तेतुयच्छब्दे तच्छब्दः स्यात् दूराहृतः ॥ यतोक्तविदनियजिभ्यो ड्विदित्यादिः ॥

यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा यदावदासर्वाङ्गनिर्वेदमागोस्तुसा-रिणाम् । तदायदाकवीव बिन्दुको मामिचलपैः ॥ सर्वैकान्यथादि-

मा० दा ॥

यदि । अ० पक्षान्तरे । सम्भावनाया-म् । चेदर्थे । यशब्दे इशब्दे च वने ॥ यदिवेदाः प्रमाणं स्युः । वेदाः प्रमाणं चित्तुष्टत्यादियथा-॥ यतनम् । यती० इन् । पृ-षोदरादित्वात्तस्य दः ॥

यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ॥

यदुः । पु० देवयान्यां ययातेर्ज्येष्ठ-पुत्रे । दशार्हदेशे । तद्वंश्ये त्रि० यादवः ॥

यदुतरम् । न० तीर्थविशेषे ॥

यदुदेवः । पु० वसुदेवे ॥

यदुनाथः । पु० श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पु० श्रीकृष्णे ॥ यदूनांपतिः ॥

यदुवंशः । पु० यदोःसन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । स्वैरिता-याम् ॥ स्वारस्विच्छामिच्छायाम् । शास्त्रानुमतयदृच्छारिरिकै । यदृच्छ-मनुष्या । यदृच्छगत्यादौ । पुरोध-सः । आभच्छा । विशेषणमिति समासः ॥ सच्छार्थे । निर्निमित्ते ॥ यथायदृच्छाशब्दः । अवगतप्रवृ-त्तिनिमित्तसमपेक्षयः शब्दः प्र-योक्तृभिप्रायेणव प्रवर्त्तितःयदृच्छाय-च्छोडित्थादिरिति ॥ देवमती ॥

यदृच्छालाभः । पु० अप्रार्थितोपस्थि-तलाभे ॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टः । पुं॰ सन्तुष्टे ॥ धात्वानुगतायसव्यतिरेकात् ॰ यदृच्छा॰ सर्वेश्वरो कामोऽज्ञाच्छादनादेर्मात्सानुसराच्च॰ सयदृच्छालाभः तेनसन्तुष्टः ॰ सद्विषयसुष्पारचित॰ ॥ यतोऽभिलाषे यामंप्रविशन्ती लिखाच्छानुसारत् प्रयत्न : पार्श्व एव ।

यद्भविष्यः । त्रि॰ मूर्खे ॥ दैष्टिके ॥ यद्भविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । पुं॰ यद्यप्यर्थे ॥ पर्याये ॥

यद्युत । पं॰ यदि ॥

यदर् । पं॰ प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्र । पं॰ यथाकारे ॥

यन्त्र । पुं॰ मेठे ॥ हस्तिपके ॥ सूते ॥ सारथौ ॥ यन्तृशि । यम॰ । तृन् ॥

यन्त्रम् । न॰ देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्रभेदे ॥ नियन्त्रणे । यन्त्रा॰ साक्षात् ॰ भा॰ ॥ तन्त्री ॥ कृतदन्तन दिशीर्षे ॥ यच्छति । यम॰ । गुणभूतौ पत्रियमौलित : । यन्त्र्यतेनियन्त्र्यते॰ निपूदनादि॰ पत्राधन॰ भाव॰ धत्वादुन् ॰ यन्तृत्वोऽसि साधुन् इतिदन्त्यामितिचतुर्वर्णी पदस्थः : । माध॰ वयन्त्रचादि भावात्प्रसिद्धमत्रयन्त्रितवन्दं ॥ यन्त्र यन्त्रितप्रतिवेशोसमुद्रितोत्क्षेपण्या पर्यन्तनिकरे ॥ प्रतिमाभारत

टीकायांनीलकण्ठः ॥ धान्ये ॥ यथा । यन्त्रयणगुणदोषौनविद्यार्थौ मधुसूदन । परस्परंसमान्यन्त्रौ कर्मदोषानमेगुणा : ॥ दानयन्त्री ॥ महा॰ द्रु॰ भा॰ ॥ यथा । ईश्वरः सर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारूढानिमायया ॥ औपधसपत्राधीयानियन्त्राविसर्जिताः । तानिभाव प्रमाणादोद्वस्तानिनवीपिभि : ॥ शतजेपाशिवामाभि शिल्पगी । जपकरूपशतात दोराभूषणासु का : । यन्त्रयायतभेदाः सुर्नया प्रासादसमूपिच्चा तुविशन्त नष्टिका ॥

यन्त्रकम् । न॰ यन्त्रमाठे । पुंह॰ द॰ गी॰ दे॰ भा॰ प्रतिमे ॥ यन्त्रते साधनमेव । यम॰पूर्वपत्पः । स्वार्थेक : ॥

यन्त्रगृहम् । न॰ तैलपाकशालायाम् ॥ यन्त्रालयशाले ॥

यन्त्रगोध : । पुं॰ मदरज्ञाशिपविशेष काले ॥

यन्त्रयम् । न॰ रचने ॥ यमने ॥ नियमने ॥

यंत्रणा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

यंत्रपेषणी । स्त्री॰ पिषणार्थ यंत्रे ॥ घाता॰ घाकी॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री॰ पत्न्याः : कनिष्ठा

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाभ्यालि-
काष्ठाखीयम्बिन्ध्याद्रिकिकुप्सिकोटिष्टि
मचन्द्र : ॥
यन्त्रित : । त्रि॰ यमिते । यद्धे । नि
यमिते । वशीकृते ॥
यन्त्री । त्रि॰ यन्त्रधारि ॥ यन्त्रयं॰
दृश्नि : ॥
यन्मूल : । त्रि॰ यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ॥
यम : । पु॰ दक्षिणाशापतौ । शमने ।
काले । धर्मराजे । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि ॥ यमः संयमतामहम् ,
संयमतांधर्माधर्म फलदानेन॰
नियमानुग्रहंकुर्वतांमध्ये॰ यमोवै
वस्वतोभगवद्विभूतिः ॥ यस्यानुया
सर्न्यथा । कीर्त्तयेजगतामनन्तोस-
सुपाश्रिताः । भवद्भिः परिहार्या
स्तेतेषांनास्त्येष स्थितिः ॥ यमः
कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवेत्युदीरित
म् । वैभावभाविकैर्दूरं तास्ते यत्याज्याः
सुदूरतइतिवह्निपुराणम् ॥ सर्वेषां
संयमनात् यमः यच्छति॰ उपर
मयतिप्रारब्धं चौर्यं प्राणवियोगं
यतिइतियमः ॥ आदित्ये ॥ शनौ
काके । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि ॥ उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रेणसाध्य नि
त्य यावज्जीवमवश्यकार्यंयत्कर्म ॰च
हिंसादि॰ तद्यमइत्यर्थः ॥ अहिं

सासत्यमचौर्यंब्रह्मचर्यमकल्कता ।
अस्तेयमितिपञ्चैतेयमावैपरिकीर्त्ति
ताः ॥ निषिद्धानाचरणे ॥ इन्द्रि
याणांविषयेभ्योनिवारणे ॥ यमा
न्सेवेतसततं ननित्यं नियमान्बु-
धः । यमान्पतत्यकुर्वाणोनियमा
न्केवलान्भजन् ॥ अहिंसासत्यास्ते
यब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिपातञ्ज
लसूत्रम् ॥ सर्वप्रमोतिवह्नानादिन्द्रि
ययामसंयमः । यमीयमितिप
मोक्तोभ्यसमीपोसहसुह्यः । यम
यति । यमउपरमे । विकल्पादच्
यच्छति॰ अनेनवा॰ यमनवा । य
म॰ । पचाद्यच्॰ यम : समुपविष्ट
पुत्रेल्यप्॰ वा ॥ उपरमे । उपरति
मात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदयम ॥ यथा
। ब्रह्मचर्यंदयाक्षान्तिर्ध्यानंसत्यमक
ल्कता । अहिंसास्तेयमाधुर्ये यमश्च
नियमा : स्मृता : ॥
यमी । पु॰ शिवमकाम : ॥ यमयो
स्तयानञ्जुणस्य देवयो : ॥
यमी । त्रि॰ यमके ॥ योऽभिस्यद्युता
भिन्ने द्वौवौशौकुक्षिमागतो । यमा
विच्यभिधीयेतेधर्मेतरपुर : सरौ ॥
धर्मस्तद्धितरोऽधर्मः ॰ तौपुर : स-
रौययो : । तेनयमौधर्माद्धर्माश्च
रा: इत्यर्थः ॥ सयोर्ज्येष्ठत्वनिरू
पणंयथा । यश्चिर्वर्षे पुत्रारित्यादम
रुधो : दर्शकमात्र : । यस्यजातस्य

यमयोः पश्चिमप्रथमं सुखम् ॥ सप्ता
न : पितरश्चैव तस्मिन् दत्तं प्रतिष्ठि
तम् । कन्याप्राप्यस्यात्॰ ज्येष्ठायम
योः ॰ वस्तुनिधिप्राप्यस्यात्॰ जन्म
प्राप्यस्य सम्यक् सुखदर्शनप्राप्यस्यात्।
पुत्रसुखावतरम् ॥

यमकः । पुं॰ संयमे । व्रते ॥ न॰ श
ब्दालङ्कारे । तदुदाहरणं यथा । घर्षस
न्धि विज्ञानाविष्कारोसाधुनः श्रु
तिः। यमकपादस्तत्रागतविस्तरास्य
गितताम् ॥ पादावृत्तविशेषे । यथा ।
भगवन्मुखिवड्डुच । कविभणित
यमकमिति । यथा । दिवमतरदिव
समर । प्रहरमपि न विरमपि ॥ त्रि॰
यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ॥

यमकीटः । पुं॰ कीटविशेषे । । घु
घुरे ॥

यमकोटिः । स्त्री॰ पुरीविशेषे । ला
ङ्काद्वीपमध्यनिरक्षदेशे स्थाया :
पूर्वस्यां दिशि चतुर्थभागे पश्चिमे ॥ य
था । लङ्कापुरस्थ्या यमकोटिरस्याः
प्राक् पश्चिमे रोमकपत्तनञ्च । अध
स्तात् : सिद्धपुरं सुमेरु : सौम्ये ऽथ
याम्ये वडवानलश्च ॥ कुट्टादपादा
न्तरितानि तानि स्थानानि षड्गोल-
विदो वदन्ति इति ॥

यमघण्टः । पुं॰ अशुभयोगविशेषे ॥
यथा । रवौ मघा चन्द्रदिने विशाखा
आर्द्रा बुधे चन्द्रसुते च मूला । जीवे
कृत्तिका शुक्रदिवसे रोहिणी शनौ
यमघण्टयोगः ॥

यमजः । त्रि॰ सहजातौ एकगर्भजा-
तयुग्मापत्ये ॥

यमदंष्ट्रः पुं॰ यमदंष्ट्रानामकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरि मुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं॰ यमदूतके ॥ का
कि ॥

यमदूतकः । पुं॰ वायसे । यमस्य
चरे ॥

यमदूतिका । स्त्री॰ अम्लिकायाम् ।
तित्तिडीवृक्षे ॥ विशेषतः धारभू
सौप्राप्तदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री॰ भरणीनक्षत्रे ।

यमद्रुमः । पुं॰ शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री॰ कार्तिकशुक्लद्विती
यायाम् ।

यमधारः । पुं॰ पार्श्वद्वयधारयुक्ताय-
विशेषे द्विधारास्त्रे । दु॰ भा॰ ॥

यमनः । पुं॰ यमे । न॰ बन्धने ॥
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री॰ यवनिकायाम् ।
आवधानप्रभासमिव । तिरस्करिण्या
म् ॥ यमयति । यम॰ । ल्युट् ।
स्वार्थे कन् ॥

यमपत्नी । स्त्री॰ धूमोर्णायाम् । दिव
सायाम् ॥

द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुना-
मितीयसुन् । स्थूलदूरयुवेत्यादि
नायणादिलोपगुणौ ॥

यवोत्थम् । न० सौवीरके ॥

यव्यम् । त्रि० यवक्षेत्रे ॥ यवानांभव
नंक्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यत् ॥
यवेभ्योहितंवा । खलयवेतियत् ॥
पुं० मासि ॥ वैशाखे ॥

यशःपटहः । पुं० ढक्कायाम् । महा-
वाद्यप्रभेदे... यशो :
सत्कार्यात्प्रभराव्यस्यस्वकीयस्वसू-
चनायताडनमानवाद्यस्यचढोण०इ
तिख्यातस्यकाशीवादनीयस्यनाम्नि
॥ यशः ख्यापकः पटहः । शाक
पार्थिवादिः ॥

यशःशेषः । पुं० मरणे । त्रि०
मृते ॥

यशोदम् । न० पारदे ॥

यशः । न० सुख्यातौ । कीर्त्तौ । सम्
ख्यायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयशः । इतिमाधवी-
। एतदयशः कीर्त्योर्भेदः इत्याहुः
यशः कीर्त्तिरित्यपरेऽविशेषेण-
चीन्ताविच्छिन्नवितप्रयोगः धर्मान्नि
मित्तानीविद्धात्काश्यपस्यापरवि-
शेषः । स्वतःख्यातिः कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
रनन्तपद्धतिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
यश् ते० प्राप्नोति । यश्याप्नोग

कूपात्तेषु । यशेर्दयगीयुट्चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्युडागमस्य । मिथुनत्वे ॥

यशस्करः । त्रि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।
कृञ्० । कृञोहेतुतिट्टीलेटः ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्त्वा
त्ङीप् ॥

यशस्यः । त्रि० यशस्करे । यशसेहि
ते । यशसोनिमित्ते ॥ यशसेहि
तिस्ततं सर्वगवत्यादीना । गोद्वय-
दुग्धादिषायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धि
नामौषधौ ॥

यशस्वान् । त्रि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । त्रि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्यास्ति । अस्मायामेधा
स्रजोविनिरितिविनिः ॥

यशस्विनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ।
यवतिक्तायाम् । महाज्योतिष्मत्या
म् । कीर्त्तिमत्याम् । पक्षे पु-
ं : ख्यापनावशात् । यथा । यश
स्विनीशकुन्तलोपचितापवैदेश-
णा । यानपानमभूर्वादिपादाक्छा
प्यतास्थिता ॥

यशोदः । पुं० पारदे ॥ त्रि०यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् । यशो
ददाति । देट् दाने । पातश्वेति
। यशोदत्वोपिधा । डुदीष्० ।

यातपुत्रिका : ॥

यशोधन : । त्रि॰ स्वयशोरक्षके यशोधनानांहि यशोगरीय : ॥

यशोधरेय : । पुं॰ राहुले । शाक्यमुने : पुत्रे ॥

यशोवती । स्त्री॰ मेरोर्यत्रशाटावस्थोर्द्धमेखलायाईशानदिशि॰ईशानपुर्याम् ॥ यशोवतीमीन्द्रमैन्द्रसंचितायाम् । ज्ञानज्ञानाटदृश्यस्वरूपप्पु यशोभृत : । पुरोयशोवतीसर्वेरत्नचारुद्धसेविता ॥ ज्ञानताय्यतोयैनाप्यादृक्षीसामनानेयेन॰यतएवस यावधसदानन्दराशिविनाभाद्॰-यशोभृतईशाननाथस्संस्थरत्नलिमितारुदै : सेविताच॰यशोवतीनाम पुरीत्यर्थ : ॥ (क)

यष्क : । त्रि॰ यक्षेण यजनीये ॥

यष्टि : । पुं॰ ध्वजदण्डे ॥ पुं॰स्त्री॰ शरलतायाम् ॥ भार्ग्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ यष्टिभेदे । दण्डे । यगुणे ॥ तन्तौ ॥ यजे : क्तिन्॰-स्त्रियां ॥

यष्टिक : । पुं॰ जलकुक्कुटे ॥ दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री॰ मीनगोधिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ लगुडे । यष्ट्याम् । छ डी॰सू॰भा॰ ॥ हारभेदे मधुयष्ट्याम् ॥ स्वार्थे क : । टाप् ॥

यष्टिधर : । पुं॰ दण्डधारिणि । यष्टिधारके । छडीबरदार॰सू॰सा॰

। छडेस॰सुतिष ॥

यष्टिमधु । न॰ यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री॰ क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । मुलहठी॰इतिख्यातौषधौ ॥ यष्टि : मधिवाला : । टाप् ॥

यष्टिहेतिक : । त्रि॰ याष्टीके । छडैत॰सू॰भा॰ ॥ यष्टि हेतिर्यस्य : ॥

यष्टी । स्त्री॰ यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहिमागुरु : स्वादीचच्यापलयष्टिका न् । स्निग्धाशुक्लाकीर्त्यास्वधांपि सानिलास्त्रजित् ॥ अयमोयमिपस्थ हिंटयाख्यानिघयामता ॥ यष्ट्यादिष्वात्पदं कीर्त् ॥

यष्टीकम् । न॰ यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्प : । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न॰
यष्टीमधुकम् । न॰
यष्टीमधूकम् । न॰
} यष्ट्याम् । मधुयष्टिकायाम् ॥

यष्टा । पुं॰ यजमाने । यागकर्तरि ॥ यजति । यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषु । तृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न॰ मधुयष्ट्याम् ॥

यसरम् । न॰ राससदृशे । रीतिरेती कम्पद्वतिभाषा ॥ यसदत्तु रंतिक्षंश्वीतलंकफापित्तघ्नं । चक्षुष्यं परमं मेहान्पाण्डुंश्वासच्च नाशयेत् ॥

यस्क : । पुं॰ मुनिविशेषे ।

यह्व : । त्रि॰ महति ॥ दानशीले ।

या० । श्रेवयज्ञविद्धेति० यन्०धा तोर्न्न खोऽगागमस्य॥ अन्येतु०यज शैलंकारस्यकारोनिपात्यतद्रूत्याप्र. ॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० याचायाम् ॥ यामौ ॥ भू मिते ॥ त्यागे ॥ धारणे ॥ रोगे ॥ स मत्तायाम् ॥ याने ॥ यामम् । या० सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

याच : । पुं० देवसर्गविशेषे ॥

याग : । पुं०देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे।यज्ञे॥ तत्रश्रौताग्निकृत्यहविर्यज्ञा : सप्त यथा । अग्न्याधानम्० तदेवाग्निहो त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ । पिण्डपितृयज्ञ: । ३ । आग्रयणम् । ४ । चातुर्मास्य : । ५ । निरूढ पशुबन्ध: । ६ । सौत्रामणि: । ७ । स्मार्ताग्निकृत्यपाकयज्ञा : सप्त या । औपासनम् । १ । वैश्वदेव: । २ । स्थालीपाक: । ३ आग्रयण म् । ४ । सर्पबलि : । ५ । ईशान बलि : । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७ श्रौताग्निसप्तसंस्थायथा । सोमया ग :० सप्तअग्निष्टोम : । १ । अत्य ग्निष्टोम : । २ । उक्थ्य : । ३ । षोडशी । ४ । वाजपेय : । ५ । स द्विविध. ॥ संस्था० गुरु च । अतिरा त्र : । ६ । अप्तुर्याम । ७ चत्त रजामतो-द्वीयथा । महाव्रतम् । १ । सर्वतोमुखम् । २ । ... पुण्ड रीकम् । ४ । अभि जित् । ५ । विश्वजित् ६ । अश्व मेध : । ७ । बृहस्पतिसव : । ८ । आङ्गिरस : । ९ । अमनान्यष्टादश । १० । इत्यादिश्रौतसूत्रम् ॥

गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते । इज्यतेऽनेनाचवा । यजदेवपूजास ङ्गतिकरणदानेषु । घञ् ॥ यजनंवा । भावघञायेतिभावेघञ ॥

यागमण्डप: । पुं० न०यज्ञमण्डपे ॥ या गायमण्डप : ॥

याचक : । त्रि० वनीयकी । याचनकी । मार्गणे । अर्थिनि । याञ्चाकर्तरि । याचति । टुयाचृयाञ्चायाम् । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् । दृश्यादिविध सूत्रलक्षणादपि याचक : । याचु माकिञ्चनोऽसौ किञ्चित्प्रार्थनमा दया ॥ जगत्पतिर्हियाचित्वा विष्णु र्वामनतांगत : । कोऽन्योऽधिकतरस्त स्येतियोयातिमलाघवम् ॥

याचत् । त्रि० याचके ॥ याचति । टु याचृ० । लट.शतृ ॥ मुखभङ्गस्वरोदी नोगात्रस्वेदोमहद्भयम् । मरणे यानि चिन्हानितानिचिह्नानियाचत: ॥

याचनम् । न० याञ्चायाम् ॥ याचे र्भावेल्युट् ॥

याचनक : । त्रि० याचके ॥ याचति टुयाचृ० । ण्वु : । स्वार्थेकन् ॥

याचना । स्त्री॰ याञ्चायाम् ॥ याचे घु,रादित्वाण्णिच् ण्यासश्रन्थो युच् टाप् ॥

याचमानः । त्रि॰ याचके ॥ यथा । मधीनदीनभावस्य याचमानस्य सा लिनः । यदीयोऽनितयोरासीत्पुरो नि, सदसेत्यः ॥ इतिवरव चि ॥

याचितः । त्रि॰ प्रार्थिते । टुयाचृ॰ । क्तः ॥ न॰ याचनयुक्तौ । क्ति । स्याद्युयाचितं प्रोक्तमितिमनुः ॥

याचितकम् । न॰ याञ्चालब्धे । या चितेनानिर्वृत्तम् । पणमित्ययाचि ताभ्यां कन् याचितकम् । अस्य पर्यायद्वयं तथाऽन्यायतृणानपरा सादिवन्नृतयाचितकम् । कार्या णवार्थमस्तुत्यामीयतृपुनस्त्वयाति॰ रादित्यर्थः । अंगभीरो॰ क्र॰ भा॰ ॥

याचिष्णुः । त्रि॰ याचके ॥

याच्यम् । त्रि॰ याचितुं योग्ये ॥ टुया चृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यच्याचेति कुत्वनिषेधः ॥

याञ्चा । स्त्री॰ याचने , अभिशस्तौ । याचन,याग् । प्रार्थनायाम् । भि क्षायाम्, अर्दनायाम् । मांगना इ॰ भा॰ । याचनम् । टुयाचृ॰ । यजयाचेतिनङ् ॥

याजः । पुं॰ यागे । प्रसादने । भक्ते । मत्ते ॥

याजकः । पुं॰ याजयिति ॥ यजधातु दे ॥ ऋत्विजि । यथा । पालौषा धावनैर्यर्थिर्लिखौयाजकायते प्रज्वर : । यजमाधेनधनैर्यर्याः धनानिदत्त्वा॰ इत्यन्यानादनाथप्रिय , लोमाव्यर्थ मेघाल्लोभप्रस्तरायत्वे दद त्तिर्णोयाजकयाजकाप्यंदे ॥ यज्ञया- जकयोमयाजकयोर्भिदादया ।॰ य माज्ञायास्तुपट्प्रोक्तास्तपिभिस्तपु- द्गि भि : । याथोराध स्तन्ते पा- हितोय : अयधिज्ञायी ॥ ततीयो- पद्याख्य : आदगुर्यापासयाज- क : । पद्यमद्वृस्तस्तो पायामय्यन गारस्यप । धनादिष्यास्यमः पूर्वा- स्रादिष्याद्यं वपश्चिमाम् । नोया- सीनहित: सन् ध्यांसपष्ठेऽमाम्यः स्रात : । यजति । यज॰ । गल् घ् , पुरोहिते ।

याजनम् न॰ ब्राह्मणस्य कार्यविशेषे । यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा मणाद॰भा॰ । अविदिष्पातुय : तुदीयाजनाध्यापनंत्यम् । होम- मन्त्रलेखादीनिसदृपात्य फलंमनि- दितियाघञ्प्यय : ॥

याजमानम् । न॰ यजमानस्यभावक- र्मणी : । युवादित्वादण् ॥

याजिः । पुं॰ यष्टरि ॥ यागकर्त- रि । याजी । यजति । यज॰ अ-

सिंवपियतिराजीभ्यादिना॰क्तन् ॥ प्रार्थनायाम् ॥

याजुष : । त्रि॰ यजुर्वेदसम्बन्धिनि ॥

याज्ञवल्क्य : । पुं॰ यजुःशाखाविशेषप्रवर्त्तके॰मुनिविशेषे । प्रभुरात्मौ । योगेशे । योगीश्वरे ॥ यज्ञस्यवल्क : वक्ता॰यज्ञवल्का : । यज्ञवल्कस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री॰ द्रौपद्याम् । याज्ञसेनस्यापत्यं स्त्री । यञ् । ङीप् ॥

याज्ञिक : । पुं॰ याजके । याज्ञवल्क्यादियज्ञकर्म कुर्यते । यज्ञकाण्डादृष्टिकर्मौयज्ञमधीते॰वेत्तिवा । क्रतूक्थ्यादेरिठञ् ॥ कुशे । रक्तखदिरे । पलाशे अश्वत्थे ॥

याज्ञिक्यम् । न॰ याज्ञिकानां॰धर्मे॰आम्नायेष । छन्दोगौक्थिकेति॰ञ्य : ॥

याज्य: । त्रि॰ याजनीये । यजमाने । यष्टुंयोग्य : । यज॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचेतिकुत्वनिषेध : । याजयितुंयोग्योवा ॥ न॰ यागलब्धधनादौ ।

याज्या । स्त्री॰ यज्ञाङ्गसाधने । होतृपाठ्यायामृचि ॥ इज्यतेऽनया । यज॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेतिकुत्वाभाव : ॥

यात : । त्रि॰ गते ॥ याप्राप्ते । त : ॥ न॰ अङ्कुशवारणे ॥ पादकामं यत्प्रोक्तंयातमङ्कुशवारणमिति हलायुध : ॥

यातना । स्त्री॰ प्रगाढायां वेदनायाम् । कारणायाम् । तीव्रवेदनायाम् ॥ यतनिकारोपस्कारयो : । ण्यन्ताच्चिजन्तात्॰ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

यातयाम : । त्रि॰ जीर्णे । पक्वे सतिप्रहरादिव्यवहिते॰ओदनादौ॰पर्युषिते । यथा । यातयामंगतरसं पूतिपर्युषितञ्चयदिति ॥ यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य ॥ परिभुक्तोज्झिते । भुक्तसमुज्झिते ॥ यथा । दर्भा :कृष्णाजिनंमन्त्रा ब्राह्मणाहविरग्नय : । अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुन : पुन : ॥

यातायातम् । न॰ गमनागमने ॥

यातु । न॰ राक्षसे ॥ पुं॰ पान्थे ॥ याति । या॰ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेतितु: । पद्भ्यांयाति ॥ त्रि॰पथिके ॥

यातुघ : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

यातुधान : । पुं॰ राक्षसे । यातूनिरर्थांसिदधाति॰पुष्णाति॰स्तनाति पोषकत्वात् । डुधाञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । क्वचिद्युटिति व्युट् ॥

यात्रा । पुं॰ सारथ्यादौ । स्त्री॰ प

लिप्सातत्परम्याम् ॥ आर्यास्तुभाद्र
पर्दस्ययातर : सु : परस्परम् ॥
त्रि॰ गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यतो
प्रयत्ने । यतेद्दिवि तिष्ठन् ॥
यात्यकः । पुं॰ पान्थे ॥
यात्यः । त्रि॰ यतितव्ये । यत्नीये ॥
यात्रा । स्त्री॰ यापने । भोजनादि
भिर्वर्त्तन । वृत्तौ । यथा॰ शरी-
रयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः
गीता । अपिच येनोपायेन स-
र्व्वा लोकयात्रा प्रसिध्यति । तदे
वकार्यं प्राज्ञो रिदं धर्म्मसनातनमि
तिश्री महाभारतम् ॥ उत्सवे
। उपाये ॥ प्रस्थाने । अभिनि
र्याणे । प्रस्थाने । गमने । गते ।
यात्राशब्दं यथा । यत्किञ्चित्कार्य
मुद्दिश्य देशान्तरगमनं यात्रेत्यभि-
निर्दिष्टः । साद्विधा । सङ्ग्राम
विजयाख्या॰ सामान्याख्येति भेदा
त् । तत्रयष्टिः । परदिग्विजयेच्छ
याऽभिगन्तुर्यात्रातत्समरविजयाख्या ।
निखिलान्तरयात्रा या सामान्या साच
द्विविधा स्यात् ॥ अन्यच्च । कश्चित्
तिथिवासरर्क्षमभिमतफलदाभवे-
त्सामान्या । समरविजयाख्यायां
योगविलग्नादितो भवेदिष्टा ॥ साया
त्रा॰ लग्नवशमध्यत्वेन नवधा य
था । उत्तमा॰ मध्यमा॰ अधमा॰
उत्तमोत्तमा॰ उत्तममध्यमा॰ म

ध्यममध्यमा॰ मध्यमाधमा॰ अध
माधमाचेति । आसांलक्षणान्याह
॰ वसिष्ठः । सवीर्यलग्नपोयस्यां
भास्करस्य सुहृद्यदि । सायात्रोत्त
मोत्तमा याः तु रिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥
लग्नेशोमध्यमबलीयस्यां सूर्यस्यमध्य
मः । सायात्रामध्यमाख्या यातु म
ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हीरेशोदुर्बलोय
स्यांप्रतिकूलोरवेर्यदि । सातुयात्रा
ऽधमाख्या यासर्व्वदाफलवर्जिता ॥ ३ ॥
सर्वोत्तमेशस्तुमध्यबलोगः सूर्यया
न्वयः । उत्तमोत्तमयात्राया श्चाधि
काफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशोवलीयस्या
मनुकूलोरवेः सुहृत् । तन्मध्यफ
लदा यातु सौम्या सा मध्यमा ५ ॥
हीरेशोबलवान्यस्यामनुगः सूर्य
योदरः । उत्तमाधमयात्रासाऽन्
मुष्टफलप्रदा । ६ ॥ उक्तलग्नपरा
साऽनुकूलस्थानगोयदि । यातु सा
मध्यमायात्राः स्वाधिकफलप्रदा
॥ ७ ॥ उक्तलग्नाधिपोयस्यामनुक-
स्थानगोयदि । प्राप्यार्थप्रदायि
स्वसया याऽधममध्यमा । ८ ॥
उक्तलग्नाधिपोयस्यामनुस्थानगतो
यदि । अधमाधमया त्रासापुषु
दाऽनर्थकारिणी । ९ । यानम्॰-
अनयादा यो॰ । स्त्रियामायुभि
स्मन् ॥ प्रान्तोभक्तदरोचमीरि-
थमिनीत्याद्यौ न यात्राविधिः ।

यास्यामस्त्वकदासभं गुरुदिनं पंचन यैादृश्यपि । पुण्यारोहिणिकारवि- र्भं गुरुणौपष्टीमनु : पश्चिमे॰सौम्ये विल्कुभमानवोयमकरौदिग्वैदिशी यातिथि॰रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न॰ यथातथभावे ॥ ब्रा ह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ यथातथा ॥ स्वार्थे ष्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न॰ सत्यार्थतायाम् । वास्तवार्थे ॥ यथा भजत्स्वरूप- तोजन्मनिरीक्ष्यतत्तदिष : । स्वप- रोजागरुकास्ययाथार्थ्यवेदकस्तवे- तिसुरै : ज्ञाताविष्णो : स्तुति : । क्वाचेऽक्वोवेति । विदोजटामिरित्य- त्रादेश : ।

याद : पति : । पुं॰ समुद्रे ॥ वरु णे ॥ यादसांपति : ॥

यादईश : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादव: । पुं॰ श्रीकृष्णे । यौहृश्ये य- र्यौ । न॰ गोसमृष्यादौ । पाद यभवे ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥ यदूनमिदम् । तस्येदमित्यण् ।

यादवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यदूना मियम् । ण्य् ॥

याद : । न॰ जलजन्तौ । यातिवेगेन । या॰ । असुन् बाहुलकात्॰ दुक् । यद्वा । याति । क्विप् । या मत्तिमद॰ । असुन् यादस्त्विदा । दसुचप्रत्यये । क्विप्

यादसांनाथ : । पुं॰ वरुणे ॥

यादसांपति : । पुं॰ समुद्रे ॥ वरुणे ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

यादृक्ष : । त्रि॰ यादृशि । जैसा॰ पू॰ भा॰ ॥ यद्वदृश्यते॰ यमिवपश्य तिवा । दृशिर्॰ । त्यदादिष्विति क्सोपिवाच्यइतिक्स: । आसर्वनाम्न: । इत्येचेतिदीर्घ : ॥

यादृच्छिक : । त्रि॰ यदृच्छयाप्राप्ते । स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥

यादृश् । त्रि॰ यथाविधे । यादृशे ॥ यमिवपश्यति॰ यद्रूपायंदृश्यते । दृशिर्॰ । त्यदादिषुदृशोऽनालोचनेकञ्चेतिक्विन् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ।

यादृश : । त्रि॰ यादृशि । त्यदादिषु दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पू र्ववदितयशादिकम् ॥

यादोनाथ : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादोनिवास : । न॰ जले ॥

यानम् । न॰ युग्ये । यत्ने । रथादिवाह ने । गतौ । यत्नोरास्कन्दने । वि- जिगीषोररिंप्रति यात्रायाम् ॥ यथा । परस्परस्यचंद्रात्वालक्ष्यवर्त्ति निरीक्ष्यच । राज्ञायानन्तुकर्त्तव्य मित्याहुर्नयकोविदा : ॥ यात्यत्र । या॰ ल्युट् ॥ यान्त्यनेनवा । करणेतिल्युट् ॥

यानपात्रम् । न॰ निम्नगयानविशे- षे । वहित्रके । पोतिस्ते । वहनि ।

पीते । यज्ञाङ्गद्युतिसांसाञ्जनभा याप्रसिद्धे । समुद्रयाने ॥

यानपात्रकम् । न० यानपात्रे ॥

यानमुखम् । न० रथादेः पुरोभागे । धुरि । वोढृजनस्थाने ॥ यानस्य मुखम्० पुरोभाग : ॥

यापकम् । त्रि० प्रापके ॥

यापनम् । न० वर्तने ॥ कालक्षेपे ॥ निरसने । निरासे ॥ यातिर्ण्यन्ता ल्ल्युट् । यतिर्योयादिनागुगाग म : ॥

यापित : । त्रि० यापकारिते ॥ प्रेषा पिते ॥

यामा । स्त्री० जटाधारन् ॥

याप्य : । त्रि० यापनीये । क्षेपणीय व्याधादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥ याप्यरोग । या० । ण्यन्ताद् । यचोयत् ॥ व्याधिस्त्रि ॥ व्याधिविशे षे ॥ यथा । साध्यायाप्यापसाध्या च व्याधयस्त्रिविधा : स्मृता : । सुखसाध्य : कष्टसाध्यो द्विविध : साध्यउच्यते ॥ यापनीयन्तुतंविद्यात् क्रियांधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु निवृत्तायांसद्योयश्चविनश्यति ॥ प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनंयाप्यमा तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारंस्तम्भोय थैनयोजित : ॥ साध्यायाप्यत्वमा यान्तियाप्याश्चासाध्यतांतथा । घ्नन्ति प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियाव ताम् ॥ अक्रियावतांचिकित्सारहि तानाम् ॥

याप्ययानम् । न० शिबिकायाम् । पाल की० इ० भा० । सवापाया० इ० गौ० दे० भा० ॥ याप्यैरधमैर्यान न् । याप्यस्याधमस्यवायानम् ॥

याभ : । पुं० न० मैथुने ॥

याम : । पुं० दिवसस्य० रात्रेश्च० चतुर्थभागैकभागे । प्रहरे । याति । या० । यर्तिस्तुसुहृत्रसिमन् ॥ संय मे । उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमनम् । यम : समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ् ।

यामकौ । पुं० २ पुनर्वसौ : ॥

यामघोष : । पुं० कुक्कुटे । यामेघोषोऽस्य ॥

यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम नाल्याम् । घट्याम् । घडी० इ० भा० ॥

यामतूर्य : । प्रहरावसानसूचकवाद्य भेदयन्त्रे ॥ यामस्यतूर्य : ॥

यामदुन्दुभ : । पुं० परभृते ॥

यामनादी । पुं० कुक्कुटे ॥

यामनाली । स्त्री० घाट्याम् । यामघो षायाम् ॥

यामनेमि : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥

यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि शेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । सृष्टिश्च्यो तिषाख्यानंनित्यकृत्य प्रदीपनम् । क्रमसूत्रंवर्णभेदोजातिभेदस्तथैवच

। युगधर्मसङ्ख्यातो यामलस्याष्टलक्षणम् ॥ तत्षड्विधम् यथा । आदिब्रह्मविष्णुरुद्रगणेशादित्यभेदत : । षड्विधं यामलंप्रोक्तंवाराहीतन्त्रसम्मतम् ॥ तथाहि । यामलाः षट्चसङ्ख्याताश्चतादावादियामले । द्वाविंशच्चसहस्राणित्रयस्त्रिंशच्छतानिच ॥ द्वितीयेब्रह्म संज्ञेतुत्रिंशतिसंख्यया । सहस्राणिच शतान्यष्टान्यच्चकथितानिच ॥ २ ॥ तावत्संख्यासहस्राणिशतानिपरिसंख्यया । विंशतिश्चतथासंख्याश्लोकानिविष्णुयामले ॥ ३ ॥ कालसंख्यासहस्राणिवेदसंख्याशतानिच । सप्तषष्टिस्तथा श्लोकाः कथिते रुद्रयामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणित्रयोदशशतानिच । द्वाविंशतिस्तथाश्लोकाः गणेशयामलोत्तमे ॥ ५ ॥ रविसंख्यासहस्राणि चादित्याख्येतुयामले ॥ ६ ॥

यामतो । स्त्री॰ रात्रौ ॥

यामाता । पुं॰ जामातरि ॥

यामार्द्धम् । न॰ प्रहरार्द्धे ।

यामि : । स्त्री॰ स्वसरि । भगिन्याम् ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ याति । या॰ । बाहुलकात्मिः ॥ याम्याम् ॥ रात्रौ ॥

यामिकभट : । पुं॰ प्रहरिके । चौकीदार॰ इतिभाषा ॥

यामित्रम् । न॰ लग्नात्सप्तमेभवने ॥

यामित्रवेध : । पुं॰ विशाहदौबर्जनीयेवेधविशेषे ॥ यथा । लग्नाच्छुभाश्च : क्रूरा : सौम्याश्चसप्तमेयदि । तदायामित्रवेध : स्याद्विवाहंतत्र वर्जयेत् ॥ मुहूर्तचिन्तामणौतु । लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगेखेटेनस्याद्धिपरिणयनम् । किंचावाणाशुग ५५ मितलवगेयामित्रंस्यादशुभकरमिदम् ॥ किंचेति । यत्राधिष्ठितराशेर्यन्नवांशमारभ्य॰ बाणाशुग ५५ मितलवगे॰ पञ्चपञ्चाशन्मितनवांशगे चन्द्रेखलेवायामित्रंसूक्ष्मंस्यात् । यथा । मेषे पञ्चमनवांशेभौमोस्ति॰ तस्मात्तुलायांपञ्चमनवमांशस्थ्चन्द्रोनिषिद्ध : । चन्द्रेष्टौभवांशास्तुलायोशुभा : एवंविधंसूक्ष्मयामित्रमशुभकरंस्यादिति । विशेषमाह गुरु : । चन्द्रात्सप्तमराशिस्थास्त्याज्या : सूर्यादयोग्रहा : । शाणिदायकमत्सेदमत्कोनानसादृशाः ॥

यामिनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ भौतिषितुस्वाम्निन्दितायामायस्या : । इत्यौपसाधनद्यादितिनिंद्यायामिनि : । ङीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपति : ,पुं॰ चन्द्रमसि ॥ यामिन्या : पति : ॥ कर्पूरे ॥

यामी । स्त्री॰ याम्याम् ॥ यमसम्बन्धिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यामुनम् । न० घघुय्ये । मौवीराञ्जने ॥ यमुनायांभवम् । घण् ॥ यद्वा । यमुनायाइदम्॰तदपत्रामत्वात् ॥ देशविशेषे ॥ कुलत्थाकारेप्रस्तरे ॥ यमुनापर्वे ॥ यथा । त्रिभि :सरस्वतीयं समभिस्त्वययामुनम् । नामं दधभिर्मासैर्गांधर्वैर्यकौर्यति ॥ त्रि॰ यमुनासीरवासिनि ॥ यमुना सम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न॰ सीसके ॥

यामेय : । पुं॰ भागिनेये ॥

याम्य : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ चन्दने ॥ यमस्यायम् । यमाद्येतिण्य : ॥ न॰ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्या । स्त्री॰ यमाच्याम् । दक्षिणदिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्यायनम् । न॰ दक्षिणायने । याम्यायनेहरौसुप्ते सर्वकर्माणिवर्जयेत् ॥ याम्येयवनम् ॥

याम्योद्भूत : । पुं॰ यौतालवृक्षे ॥

यायजूक : । पुं॰ पुण्याशीले । भूयो भूयोयागकर्तरि ॥ पुन : पुन :भृशंवायजते । यजदेवपूजादौ । क्रियासमभिहारे॰यङन्तियक् । यजजपदशांयङ्प्रत्ययक : ॥

यायावर : । पुं॰ अश्वमेधीयाश्वे । चरत्वात्रमुनौ त्रि॰ गृहजङ्गमनशीले ॥ पुन : पुनरतिशयेनयाति॰त च्छील : । या॰ । यश्चयङ्इतियादौ यङन्तात्वरच् ॥ ·

यायी । पुं॰ वैरिवसुदिश्यगमिनशीले राज्ञि ॥ याति । या॰ । यमादिभ्याद्विनि : । यातीयुद्ध।विनश्वरे ॥

याव : । पुं॰ अलक्तो । लाक्षारसे ॥ यौति॰यूयतेवा । यु॰ । घञ्॰स्वार्थे वृद्धा । यवएव । प्रज्ञाद्यण् । यावा प्रभेदे ॥

यावक : । पुं॰ कुल्माषे अलक्तके । यौति । यु॰ । कृञादिभ्योवुन् । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवविकार : । घण् । यवादिभ्यइतिस्वार्थेकन् । याषाग्नौ ॥

यावज्जीवम् । न॰ यावदायुषि । जीवनपर्यन्ते ॥

यावत् । अ॰ साकल्ये ॥ अवधारणे ॥ प्रशंसायाम् । परिच्छेदे ॥ माने ॥ अधिकारे ॥ सम्भ्रमे । पक्षान्तरे ॥ अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । राजिताद्दतिश्छन्दचनेनान्योऽनुक्षाप्यमिदविताज्ञापिता : । तेन॰डावतु : ।

यावान् त्रि॰ परिमाणविशेषे । जितना॰इतिभा॰ । यत्परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्य : परिमाणेवतु प् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥

यावतिथ : । त्रि॰ यावतांपूरणे । तस्यपूरणेडट् । वतोरियुक् ॥

यावदर्थं : । त्रि॰ देहनिर्वाहाधिकस्य ग्रहणे ॥ यावदर्थेनिवासोयस्य । न॰

ध्यसपद्लोपीसमासः। यावतार्थर्थोद्देशनिर्वाहोयेन॰ दस्यता ॥

यावन :। सिह्लके। नागौरीयं इदति प्रसिद्धिधूपे ॥ यवनदेशेभवः। तत्र भवइत्यण् ॥ याव्यतेवा। यौतेर्बा गालुल्युट्। चुयार॰ योम्हरीबूति ख्यातेधान्यप्रभेदे ॥ यावनोलोहित : स्वादुर्लोहित : श्लेष्मपित्तजित्। पथ्यस्तुवरोदृष्य : शीतलस्नाधिलोलघु :॥

यावनाल :। पुं॰ धान्यभेदे। इत्तलगडुलि। दीर्घनालि। दीर्घशरे। धेधेरवी। कृतुमपषी। यावनी। चुयार॰ घू-भा॰ ॥

यावनालशर :। पुं॰ शरविशेषे। महीशे। इक्षुरमि। वारिसंभवे। खसपचे। लोघुरली॰ इतिभाषा ॥

यावनाली। स्त्री॰ यावनालशर्करायास्। हिमोत्थायाम्। हिमशर्करायाम् ॥

यावशूक :। पुं॰ यवक्षारे ॥ इतिरत्नमाला ॥

यावस :। पुं॰ ग॰ घासे ॥ तृणसंघाते ॥ यूयते। यु॰। वहियुभ्यांचिदित्यासच् ॥

याव्य :। त्रि॰ मिश्रणीये ॥

याशोधरेय :। शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीक :। त्रि॰ यष्ट्यायोधिनि। यष्टिरिति कि ॥ यष्टि : प्रहरणमस्य। भक्तियष्टेर्वीकक्। स्त्रियांङीप्॰ याष्टीकी ॥

यास :। पुं॰ दुरालभायाम्। यवासे ॥ यास : स्वादु : सरस्तिक्तस्तुवर : शीतलोलघु :। कफमेदोमदभ्रान्तिपित्तासृक्कुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्पवातास्रवमिज्वरहर : स्मृत :। यासस्तद्गुणैस्तुल्या मुधैरुक्ता दुरालभा ॥ यसगम्। यसुप्रयत्ने। भावे घञ् ॥ यासोऽल्पक। घमं याचच् ॥ याति। याडुल क्रोड्सन्

यासा। स्त्री॰ मदनशलाकायपिचि

यासापद्मम्। नं॰ विकसितोत्पले। सन्ध्याविकसितपद्मं यासापद्मं प्रचक्षते ॥

यास्क :। पुं॰ मुनिविशेषे ॥ यस्कापत्यम्। शिवादिभ्योऽण्। बहुत्वे॰ यस्का : ॥

यियक्षमाण :। त्रि॰ यष्टुमिच्छति। यजते : सन्नन्ताच्छट : शानच् ॥

यियक्षु :। त्रि॰ यष्टुमिच्छौ ॥ यजे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

यियासन्। त्रि॰ यातुमिच्छति। यातेसन्नन्ताच्छट : शत्रादेश : ॥

यियासित :। त्रि॰ जिगमिषिते। यातुमिष्टे ॥ याते : सन्नन्तात्कर्मणि क्त : ॥

यियासु :। त्रि॰ यातुमिच्छौ ॥ याते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

युक्तम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० युक्ते । अपृथग्भूते । मिलिते । औपयिके । न्याय्यगतद्रव्ये ॥ युक्तिसिद्धे । यथार्थे ॥ स्थिते । नियुक्ते । प्रवर्त्तिते । अभ्यस्ते । निरुद्धेन्द्रिये । समाहितचित्ते । ईश्वरार्थे देशादिकर्मफलार्थेऽपि यस्याभिप्रायः सः इति ॥ मरिमिते ॥ पुं० अध्यात्मयोगे ॥ यथा । योगोऽस्तु द्विविधः प्रोक्तो युक्तयुञ्जानभेदतः । युञ्जानः सर्वदा ध्यानं विध्यात्मज्ञानोपरः ॥ युज्यतेऽस्य युक्तिः योगेन सः ॥

युक्तदण्डः । पुं० यथापराधदण्डे ॥ न्यायदण्डे ॥ उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परिभूयते । दण्डेन च यथापराधं युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥

युक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् । पाटायाम् इति शब्दचन्द्रिका । एलापर्णीम् ॥ युक्तो रसो यस्याः ॥

युक्ता । स्त्री० एलापर्णी इति देशभाषा । छन्दोविशेषे ॥

युक्तिः । स्त्री० न्याये । कार्यकारणयोरभेदसाधने न्यायो यथा । यदि सदात्मना घटः प्रागसति स्थितवान् तस्मात् कार्यकारणयोरभेद एव । कार्यकारणयोरन्यत्वे एवाकारणज्ञानात् सर्वकार्यज्ञानं स्यादित्यादिः ॥ योगे । योजना-

याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्रविरोधे तु युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः ॥ अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ ॥ सन्धिविषयव्याख्यानासन्नद्धैर्धीभावसमाश्रयाद्येषु षड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिकायां युक्तिशब्दस्य प्रमाणपरतया व्याख्यानात् प्रत्यक्षादिषट्सु प्रमाणेषु ॥ योजनम् । युक्तिः स्त्रियां शिन् । नाट्यालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । युक्तिरर्थावधारणमिति । उदाहरणं यथा । यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वमिति ॥

युगः । पुं० रथचक्रादौ । जूया इति भाषा ॥

युगम् । न० द्वन्द्वे ॥ हस्तचतुष्के । वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषु चतुर्षु ॥ देवानां द्वादशसहस्रवर्षेण चतुर्युगं भवति । मनुष्यमानेन चतुर्युगपरिमाणं विंशतिसहस्राधिकत्रिचत्वारिंशल्लक्षम् । ४३२०००० । तत्र सत्ययुगस्य मानम् १७२८००० वर्षाः । त्रेतायुगस्य मानम् । १२९६००० वर्षाः । द्वापरयुगस्य मानम् । ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्य मानम् । ४३२००० वर्षाः । तेषां भारतवर्षे वर्त्तित्वं यथा । चतुर्युगे

भारते श्वेयुगानि मुनयोऽत्र चत् । स्रात च तादूपरस्त कस्थितिरिचतुर्युगम् । चतुर्यहि : सहस्राणिवर्षाणाम् स्रात युगम् । तस्यतावतम्च्छतीसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविध : । इतरेषु ससन्ध्ये षु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्ते सहस्राणिशतानिच । यदेतत्परिसङ्ख्यातमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वादशसहस्र देवानायुगमुच्यते ॥ इतिमनु : । तथाविष्णुपुराणे । चत्वारित्रीणिद्वे चैकंकृतादिषुयथाक्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणियुगमाहु : पुराविद : ॥ तत्प्रमाणे : शते : सन्ध्यापूर्वातत्राभिधीयते । सन्ध्यांशकस्तुतत्तुल्योयुगस्यानन्तरोद्वित : ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्य : कालोमुनिसत्तम । युगाख्य : सतुविज्ञेय: कृतत्रेतादिसंज्ञित : ॥ इति ॥ योजनम् । युज्यतेवा । युजिर्योगे । घञ् । कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण : । रथयुगेतिनिपातनाद्वा ॥

युगकील : । पु॰ युगकीलके ॥

युगकीलक : । पु॰ युगकाष्ठस्यकीलके । शम्यायाम् । लघुकीलके॰ इ॰ भाषा । स्वार्थेकन् ॥

युगक्षय : । पु॰ संप्रलये । युगानांक्षयोयस्मिन् ।

युगन्धर : । पु॰ यत्ररथयुगकाष्ठमासज्यतेतस्मिन्काष्ठे । कूबरे । युगंवोढृयन्धनकाष्ठम् धारयति । संज्ञायांभृतृवृजिधारीतिखच् । अरुर्द्विषदजन्तस्येतिमुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ॰ एकदा । एकस्मिन्नेव काले । युगपत्स्मिन्काले । यु॰ । गपत्क्रमस्त्वयः । यद्वा । युगंपद्यतेस्मिन् । पदगतौ । डत्प्रत्यय: ॥

युगपत्र : । पु॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनारवृक्षे । युगंपत्रमस्य ॥ युग्मपर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रक : । पु॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनद्रुमे । युगंयुग्मंपत्रमस्य ।

युगपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ।

युगपार्श्वग : । पु॰ दमनकालेस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे । प्रष्ठौहि । युगस्यस्कन्धकाष्ठस्यपार्श्वंगच्छति । अन्येष्वपीतिड: ।

युगलम् । न॰ युगे । युग्मे । युग्यतेयुजिर्योगे । तृषादिभ्य: कलचिस् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । युगंलातिवा । लाआदाने । क । युगंयुग्मभस्यस्यति । सिध्मादित्वाल्लच् ।

युगलाख्य : । पु॰ बर्वुरवृक्षे । वि॰ युग्मनामके ॥

युगांशक : । पु॰ वत्सरे । युगस्यांशके ॥

युगादिः । स्त्री॰ तिथिविशेषेषु । यथा । वैशाखमासस्य सिता तृतीया॰ नवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य मासे च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥ एता युगाद्याः प्रोक्ताः स्वाध्यायेऽनर्थ्येषु : । महापुण्यप्रदास्ते तास्तस्मात्स्वयकारिकाः ॥ विशेषमाह मात्स्ये । कार्त्तिके शुक्ल नवमी यादिः कृतयुगस्य । त्रेतादिर्माधवे शुक्लतृतीया पुण्यसम्मिता- कृष्णा पञ्चदशी माघे द्वापरादिरुदीरिता । कल्यादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभस्ये च त्रयोदशीति । कालविशेषे ॥ युगस्यादिः ॥

युगान्तः । पुं॰ प्रलये । युगशेषे ॥

युग्मम् । न॰ द्वन्द्वे । युगले । युगे । कोषा॰ योडी॰ इ॰ भा॰ ॥ युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजितिजां कुश्च इति मक् ॥ द्वयोः स्रोश्चयो रन्वये ॥

युग्मपत्रः । पुं॰ रक्तकाञ्चने कोविदारे ॥ न॰ युग्मपर्णे ॥ युग्मं पत्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥

युग्मपर्णः । पुं॰ कोविदारे ॥ सप्तपर्णवृक्षे ॥

युग्मफला । स्त्री॰ इन्द्रचिर्भिट्याम् ॥ वृश्चिकाख्याम् । शम्बिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । क॰ युग्मतिथिपूज्यतायाम् । द्वयोर्मान्यत्वे ॥

युग्यः । पुं॰ प्रासङ्ग्ये । शाकटे । युगादीनां वोढरि ॥ युगं रथाद्यङ्गं वहति तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमिति यत् ॥ न॰ याने । हस्त्यश्वादिवाहने ॥ युज्यते । युजिर॰ । युग्यञ्चपत्रे इति यत्प्रत्ययो निपातितः ॥ युगाय हितो वा । उगवादिभ्यो यत् युगमर्हति वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । यथा । गङ्गापुत्रस्य कन्यायां वीर्येण वेशधारिणः । बभूव वेशधारी च पुत्रो युङ्गी प्रकीर्त्तितः । ब्र॰ व्र॰ वै॰ पु॰ ॥

युक्॰स॰ । त्रि॰ समाधिमति । युनक्ति ॥ युज्यति समाधत्ते । युजसमाधौ दैवादिकः । क्विप्चेति क्विन् ।

युङ् । पुं॰ योगकर्त्तरि । मेलनकर्त्तरि ॥ युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्विगादिना क्विन् । युजेरसमासे । इ॰ नुम् ॥ क्विन्प्रत्ययस्य कुः । इति कुत्वेन॰ सानुनासिको ङकारः ॥

युजौ । पुं॰ नित्यद्विवचनान्तः । अश्विनीकुमारयोः ॥

युजानः । पुं॰ सारथौ ॥

युञ्जानः । पुं॰ सारथौ । विप्रे ॥ भावनासत्कारेण सर्वज्ञयोगिविशेषे ॥ यथा । योगी तु द्विविधः प्रोक्तो युक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्य सर्वदा भानं चिन्तासहकृतोऽपरः ॥ इ॰

भा० प० ॥ युक्तश्चेति० योगाभ्यासा
वगत्यावशीकृत समाधिसमासादि
तोविविधसिद्धियुक्तइत्युच्यते ० च
यमेवविशिष्टयोगवत्वात्युक्तइत्युच्य
ते । सर्वदेतिचिन्तासहकारंविमेत्य
र्थः । भानंसर्वविषयाणांप्रत्यक्षम्
यपरोयुञ्जान : । विषयव्यावृत्यामा
नससमाधिस्थ : । अयस्तु युञ्जान
उच्यते । चिन्ताध्यानम् तदेवका
रणम् तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्म-
व्यवहितविप्रकृष्टामर्थात्मन : प्रत्य
क्षीकरोतीत्यर्थ : । इतिसिद्धान्तमु-
क्तावली ॥

युत् । च० भासायाम् ।

युतम् । न० हस्तचतुष्टये । त्रि० यु
क्ते । अपृथगभूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये । युगे ।
युग्मे ॥ नारीवस्त्राञ्चले । पटाञ्चले
। चलनाये । माहात्म्ये । युक्ते ॥
यौतके ॥ स्त्रीधनभेदे । सूर्यादि
। सैत्रीकरणे ॥ योनिसम्बन्धे ॥

युतयामित्रवेध : । पु० वेधविशेषे ।
सयथा । पापात्सप्तमग: शशीयदि
भवेत्पापैनयुक्तोधवायतेनाशुविव
र्जयेन्मुनिमितदोषोप्ययंकथ्यते ।या
मायोविपदोऽविसुतवध: चौरेचरो-
गागमोवैधव्यंविरहेऽतिचमरणं शूल
श्चपुत्रक्षयं चि । चलापचादोयथा
। तुङ्गविकोणनिजमन्दिरगोथपूर्णो

मित्रर्क्षसौम्यग्रहगोश्रतदीप्तिशोवा-
यामित्रवेधविहितानथहन्त्यदोषान्
दोषाकर : सुखमनेकविधंविधत्ते
वृषकर्कटसिंहकन्यामिथुनधनुर्मी-
नतुलाख्येचन्द्रे शुभपक्षीतिशोधा
० युतयामित्रदोषोनास्ति ॥

युतवेध : । पु० वेधविशेषे । सयथा
। चन्द्र : करोतिनविषयासहितोय
मार्गंभौमान्वित : पतिविनाशकर
स्तुचन्द्र : । स्वर्भानुकेतुचनिमित्त
तिमाहधातिमानत्सुष्यानिकविना-
शकयाबुधेन :।

युजम् । न० आशीर्धने । जन्ये प्रधने
मृधे । रणे युद्ध० लडाई० इ०
भा० । शोधनम् । युतस्मशाहे ।
भावेक्त ।

युवरक : । पु० व्याधिविशेषे ॥

युग्धार : । पु० घोटके ॥

युधाचार्य : । पु० युद्धमायाविद्या
पदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । आजौ । सङ्ग्र
ामे । युधे । योधनम् युध० । स
म्पदादित्वात्क्विप् ॥

युधाजित : । पु० कैकय्याभ्रातरि । भ
रतमातुले ॥

युधान : । पु० क्षत्रिये । युध्यते ।
युध० । युधिवुधिदृश : किच्चा
नच ।

युधामन्यु : । पु० नृपतिविशेषे ।

युधिष्ठिरः । धर्मात्मजे । कुन्त्यागर्भ-धर्मादुत्पन्ने-अर्जुनाग्रजे-प्रथमपाण्डवे । अजातशत्रौ । अव्यारौ । अजमीढे ॥ युधि रणे अयभागित्वेन स्थिरः । हलदन्तादित्यलुक् । गविष्ठुधिभ्यां स्थिरइति षत्वम् ॥

युध । पुं॰ धनुषि । सं युगे ॥ युध्यते । युध॰ । इगुपध ज्ञाप्रीकिरः कः सामान्ये ॥ पाणौ ।

युधाजित्‌ । पुं॰ युद्धस्याजौ ॥

युयुत्सुः । त्रि॰ युद्धेच्छौ ॥ युध सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥ धृतराष्ट्रवैश्यापुत्रे ॥

युयुधानः । पुं॰ सात्यकौ । शिनि-नप्तरि ॥ इन्द्रे ॥ क्षत्रिये ॥ योद्धरि ॥

युवगण्डः । पुं॰ युनामण्डस्थलभव-पिडके । युवगण्डे । यवस्फोटे ॥

युवतिः । स्त्री॰ प्राप्तयौवनायां स्त्रियाम् । तरुण्याम् ॥ यौति-मिश्रणे मिलयत्यन्येषु सर्वं युवकं सुमिथौभवति प्राप्तियौवनत्वेन सङ्गाधिकारात् । युमिश्रणे । कनिन् युव-तिर्दृष्टीत्यकनिन् । यूनस्तिः ॥ हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री॰ तरुण्याम् । द्विवर्षम् । वर्षायाम् । युवती स्त्री प्रथमयौवनादिमया । षोडशाब्दवयसा च तत्पतौ पि ग्रतामता । ततः प्रौढा तथाभवति तत्परम् । बालातुप्राप्तप्रौढायामुवतीमाध्या त्रिधा । प्रौढात्वरोतिवक्तव्य द्वयाम-रत्वमादिशीत् । निदाघशरदोर्बाला प्रौढा वर्षावसन्तयोः । हेमन्ते-शिशिरे योग्या नवोढा प्रियशाली ॥ योग्या युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥ यौति-याङ्गविशिरासर्वाणां सुमिश्री भवति- तन्यन्तो रसाधिकारात् । युमिश्रणे । शत्रु प्रत्ययः । उगितश्चेति ङीप् ॥ यथा । युवतिशब्दात् सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्यिति ङीप् ॥ स्त्री-सामान्ये ।

युवतीष्टा । स्त्री॰ स्वर्णयूथिकायाम् ॥

युवा । पुं॰ वयस्थे । तरुणे । षोडश वर्षमारभ्य त्रिंशत्तम वर्षं यावद्युवा इति । स्वात्मारेण षोडशवर्षादारभ्य प्रतिपद्य वर्षं व्याप्य यस्मिन् ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते । वृद्धः स्यात्सप्ततेरूर्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परम् इति ॥ यौति । यु॰ । कनिन् यु-वृषीतिकनिन् । त्रि॰ अत्यन्तबलि ॥ श्रेष्ठे ॥ विसर्गदशमादिभिः षष्टिव त्सरान्तर्गत नवमवत्सरे । तत्फलं यथा । सर्वार्घ आयसैश्च धृततैलर सादिकम् । प्रयान्ति वृद्धिमघं प्रिय युवसंवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्वः । पुं॰ सूर्यवंशीयराजवि शेषे ॥ मान्धातृपितरि ॥

युवगाण्डकः । पुं॰ मोन्मातरिन्द्रमे ॥

युवराजः । पुं॰ नाम्योक्ता॰ राजपुत्रे । कुमारे । भर्तृदारके । पितरि राज्यं कुर्वत्येव सत्यं निर्वाहकत्वेनाभिषिक्तपुत्रे ॥ युवा चासौ राजा च । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥ मा षिद्धविशेषे । मेघे । अजिते । स्वम् त्रि॰ भवति । स्वत्पदवाच्ये ॥ युव्यति । युषसौचौधातुभंजने । युव्यसिभ्यांकिन्क् ॥

यूः । स्त्री॰ यूषे ॥

यूकः । पुं॰ केशकीटे । स्वेदजे । षट्पदे ॥ यौति । यु॰ । अलियूषू-णीभ्यो दीर्घश्चेतिकन् ॥ तुलाराशौ ॥

यूका । स्त्री॰ यूकि । केशकीटे । जू॰ इ॰ भाषा ॥ स्त्रियाष्टके टाप् ॥

यूति । स्त्री॰ मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥ युवनम् । यु॰ । ऊतियूतीत्यादि नाक्तिन्॰ निपातनाद्दीर्घः ॥

यूथः । पुं॰ न॰ सजातीयसमूहे । तिरश्चाङ्गणे । गणे । समूहे ॥ यौति॰ यूथयतिश । यु॰ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा इतिसाधुः ॥

यूथचरः । पुं॰ हस्तिशकराहौ ॥

यूथनाथः । पुं॰ यूथपे । वन्यहस्तिमांसमूहेश्वरे । यूथमुख्यहस्तिपे ॥ यूथस्य हस्तिवृन्दस्य नाथः ॥

यूथपः । पुं॰ यूथनाथे । यूथं हस्तिवृन्दं पाति । पा॰ । आतोऽनुपसर्गे

कः ॥

यूथभ्रष्टः । पुं॰ यूथात्पलायितेगजे ॥

यूथिका । स्त्री॰ अम्लानके ॥ जूही॰ इतिख्याते॰ पुष्पे । यूथ्या,म ॥ यूथमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ वद्या । यूथिकायाः पुष्पम् पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽपवादः लुप । लुपियुक्तवद्भावः ॥

यूथी । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । मागध्याम् । जूहीतिप्रसिद्धेपुष्पे ॥ शीतपीतप्रभेदेनप्रोक्तं यूथीयुगं बुधैः ॥ यूथीयुगं हिमं तिक्तं कटु पाकरसं लघु मधुरं तुवरं हृद्यं पित्तघ्नं कफवातकृत् ॥ व्रणास्रमुखदन्ताक्षिशिरोरोगविषापहम् ॥ यूथ्याः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽपवादः लुप् । लुपियुक्तवद्भावात् । गौरादिः ॥ कुरण्टके ॥

यूथेन । पुं॰ यूथपे ॥

यूथ्यः । त्रि॰ यूथेभवे ॥ दिगादित्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री॰ योगे । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री॰ युवत्याम् ॥

यूपः । पुं॰ जयस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥ संस्कृतदारुणि । न्यूदे ॥ पुं॰ न॰ यज्ञे संस्कृतयज्ञकाष्ठे ॥ वेदेवैरवः स्यादिरोनाय यूपः स्यादित्युच्यते । स च परिमाणादियं धाम्नृतौ । यतु वंशोभवेद्यूपोयत्नमुद्धसमुद्भवः ।

पत्तुल. शोभन : स्थूल : स्वर्णव्योम्नपमौलिष : । भविष्ये । विल्वस्यमकुलस्यैवकस्तीय् प :प्रशस्ते ॥ इतिसामवेदिनांयोग्यासंत्वम् ॥ यूवन्यनेन । यू॰ । कुयुष्वास्त्रि-ति॰योदौर्घष्य ॥ यूपमिवप्रन्त्यस्मिन् पशुमितिवा ॥

यूपकटक' । पुं॰ चषाले ॥ यूपस्याग्रे ऽक्त : कटकाकार : । यूपमूलेनिहितेशौ च्छयवलये ॥

यूपकर्ण : । पुं॰ यूपैकदेशे । घृताक्तो ॥

यूपखण्ड : । पुं॰ तच्यमाणस्य यूपस्य प्रथमपतिशकले ॥

यूपद्रु : पुं॰ खदिरवृक्षे ॥

यूपद्रुम : । पुं॰ खदिरवृक्षे ॥ यूपद्रुमः॰ तथोपयुक्तत्वात् । स्त्रा खदिरे ।

यूपलक्ष्य । पुं॰ पतत्त्रिणिपक्षिणि ।

यूपायम् । न॰ सर्पिषि । यूपस्याग्रभागे । यूपस्याग्रम् ॥

यूष : । पुं॰ न॰ मुद्गादिक्वाथरसे । सुस॰ पू॰ भा॰ ॥ मुद्गामलकयूषस्तुभेदीदीपनपाचन : । यद्वद्यथोगिपञ्च यूषं यथा । मुद्गयूषं रसंतक्रं धान्यजीरकसंयुतम् । सैन्धवेनान्वितंकृत्वात् पञ्चयूषमिति-कीर्तितम् । रसं॰लघुपाकिमांसमयम् ॥ मस्सदाकवृक्षे ॥ यूषति । यू

य॰ । यच् ॥ इगुपधेतिलोपः ॥

येय : । त्रि॰ यातव्ये ॥ यातुंयोग्यः । या॰ । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥

योक्ता । त्रि॰ योगकर्त्तरि ॥ युजे : कर्त्तरितृच् ॥

योक्त्रम् । न॰ मन्थनरज्जौ । आबन्धे । योत्रे । युज्यतेऽनेन । यु॰ जिर॰ । दाम्नीशसयुयुजेतिष्ट्रन् ॥

योग : । पुं॰ सन्नहने । कवचादिधारणे । उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्याम् ॥ युक्तौ । अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ । धनव्यवसाये ॥ वपु : स्थैर्ये ॥ प्रयोगे ॥ भेषजे ॥ विस्रम्भघातिनि । द्रव्ये । धने ॥ कार्मणे ॥ नैयायिके ॥ चारे ॥ सूत्रे । विष्कम्भादिषु ॥ तेयथा । विष्कम्भ : प्रीतिरायुष्मान्सौभाग्य : शोभनस्तथा-ऽतिगण्ड : सुकर्माधृति. शूलस्तथैव च ॥ गण्डोवृद्धिर्ध्रुवश्चैवव्याघातोहर्षणस्तथा । वज्रसिद्धिर्व्यतीपातोवरीयान्परिघ : शिव : ॥ सिद्ध : साध्य : शुभ : शुक्लोब्रह्मेन्द्रोवैधृतिस्तथेति । संयोगमात्रे । परस्परसमागमे । चित्तवृत्तिनिरोधे ॥ सम्यग्दर्शनोपाये । निष्कामकर्मणि ॥ समाधौ ॥ दु: खसंयोगवियोगे । अन्त:करणशुद्धिरूपवैराग्ये ॥ अघटनघटनासामर्थ्यामि

मध्ये ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयज्ञा-
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
यात्मतत्त्वस्वरूपानुभावकत्वे ॥
मनोमात्रयासनाद्ययानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने ॥ चित्तस्यात्माकारप्र
त्ययेननिर्विकल्पतापादने ॥ सि
द्ध्यसिद्ध्योः समत्वे ॥ ध्या-
नधैर्यासनादिनामनिग्रहीरव-
ल्ये ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं
योगोयेगश्चयुक्तौ जीवात्मपरमात्म
नोरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
साधने• तत्त्वमस्यादिवाक्यजनित•
अखण्डसाक्षात्कारे• सर्वयोगफल
भूते ॥ योजनम् । युजसमाधौ• यु-
जिर्योगेवा । घञ् । चन्दवार्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग
वद्दर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिरहिते
म• ज्ञातानि माक्षो यानि कर्मा
णि योगाः • कैथिदर्थे यकास
योग । धर्मधादित्वान्मत्वर्थीयोऽच्
पृथक्स्वरूपे ॥ योगोजीवात्मनो
रैक्यं पूजनमीश्वरदेवयोः । सर्वमेव
तिरियुक्तोमतोयोगस्वपूजनमितिम
त्वालिशांघतत्त्वम् ॥ यावायोगायवी
छ ॥ यथा । युधिष्ठिरश्चदारार्थमध्ये•
एकोयस : किन्ट्• चयमावस्मि•
नवमेयाश्रितयेग्तद्यायोगः स्यात्
राजयाताघसंघभवे ॥ युग्मकोयो
मद्यधारीक । युक्तियोगे । म्वरदेव

ञ् ॥

योगधरः । पुं• यज्ञनानन्दने । मला
धीरे । हनुमति ॥

योगजः । अणौविन्यासज्ञित्वर्थविशेषे ॥
म• अगुरुणि • योगोखङ्ग ॥

योगतारा । स्त्री• दीप्तिमत्तारायांतारा
णाम् ॥ यथा । स्वतारागणमध्ये तु
नाक्षत्रादीप्तिमत्तरा । योगतारेति
सा प्रोक्ता मन्यथाणांपुरातनैः ॥

योगदानम् । न• छद्मदानम् ॥

योगनाविकः । पुं• मत्स्यविशेषे ।
गर्गाटे ॥

योगनिद्रा । स्त्री• हरेः परमानन्दम
य्यां शक्तौ । योगः स्वात्मनिष्ठैव•
निद्रेवनिद्रा ॥ योगः समाधिः •
तद्रूपानिद्राया ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा
। वामिजान्तः प्रयाधव्याकगदङ्क
र्पायत : । विभोय्यपुरुषंयानियोग
निद्रेतिसोच्यते ॥

योगपट्टम् । न• पृष्ठादीधार्ये• वस्त्र
विशेषे । योगपटा• इ• मी•
दि• सा• ॥ यथा । विविधंयोगपट्ट
स्माद्यव्याघ्रादिलोमजम् । द्वितीयं
सूत्रवल्कोद्य तृतीयंतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्थंचाविस्तारदैर्घ्यं यवघ्नसूत्र
सं । चतुर्मानम्• चतुरङ्गमाणम्

योगपीठम् । न• देवाग्नेयोगासने ॥

योगप्रतिपक्षः । पुं• योगमद ॥ योग
स्यप्रतिपक्षः ॥

योगमदः । पुं० अभ्यासायप्रवृत्याच्चे-
पुष्याधिस्थानादिषु । चित्तविक्षे-
पे ॥

योगमाया । स्त्री० सर्वसृष्ट्याधिष्ठान
भूतायांभगवतश्चिच्छक्तौ । ईश्वर
सङ्कल्पवशवर्त्तिन्यांमायायाम् ।
सम्पूर्णसमस्तविद्यायांगुणातीतयो-
गीयुक्तिघटनायाम् । योगक्षमा
या ।

योगयज्ञः यमनियमादियोगाङ्गानु
ष्ठाने । योगएवयज्ञ ॥ चि०त-
त्पुरे ॥

योगरूढः । पुं० योगार्थसम्भावितरू-
ढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरू
ढायस्यायौगिकार्थेनितेविधा ।
रीशब्दाभिधायिमे । योगरूढाः
पङ्कजादयः । पङ्कजनितप्रत्ययैः
पङ्कजनिकर्षभिधायकेनयोगेनापि
पद्मार्थएवप्रतिपाद्यतेनतुकुमुदार्थं
इति । योगार्थपुरस्कारेणापिरूढ्य
र्थएवेति०योगरूढः । एवमीश्वर-
शब्द: समर्थिकाभट्टिमिपद्मोवसू-
त्र ॥

योगवाही । त्रि० अभ्यासी । स सर्व
गुणयाहकः ॥

योगवार्त्ता । स्त्री० वार्त्ताविशेषे । सन्नि-
धायाम् ॥

योगविद् त्रि० प्रायशोयोगविन्द-
तिपशाहि । विद्० सम्पूर्णविद्या

दिनाक्विप् ॥

योगः । न० समाधौ ॥ युनक्ति । यु-
जिर्० । अजन्त्यशिंयुजिभ्रजिभ्य
कुश्चेप्यसुन०कवर्गश्चान्त्यादेश ।
योगसौ०योगांसि ॥

योगसारः । पुं० सन्त्रविशेषे ॥ सर्व
रोगहरौपधे ॥

योगाङ्गम् । न० यमनियमासनप्राणा
यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
षु ॥

योगात्मा । पुं० निरस्तसमस्तप्रपञ्चे
परमात्मनि । यमिनिद्राजितश्वा
सा : संतुष्टा : संयतेन्द्रिया : ।
ज्योति : पश्यन्तियुञ्जानास्तस्मै यो-
गात्मनेनम : ॥

योगाधमनम् । न० कृत्रिमपन्थके ॥

योगाधियोगः । पुं० यात्रायोगान्त-
रे । यथा । एकोऽपि व्यसितेषु पञ्च
मतपः केन्द्रेषु योगस्तथा०दीर्घसु-
तेष्वधियोगएषु सकलायोगाधियो-
ग । स्मृतः । योगेषु समधाधियो
गगमनेच्छे मं रिपूणावधस्याघोषे म
यशोवनीयलभतेयोमाधियोगेवज-
न् ॥

योगान्तराय । पुं० योगसते । योग
स्य०योगेवायन्तरायः ॥

योगारङ्गः । पुं० नारङ्गे ॥

योगारूढ । त्रि० इन्द्रियार्थतत्साध-
नकर्मानासक्ते ॥ यथा । यदाहिने-

न्द्रियार्थेषु नकर्मस्वनुषज्जते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिदण्डः । पुं० वेत्रे ॥

योगी । त्रि० वसुरुद्रादित्यादिदेवताभक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननिष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽर्हति ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेननित्यसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ सद्विविधोऽपरमः परमश्च । तत्रोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नमोक्षस्थिरपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नमोक्षस्तु परमोयोगीति ॥ स्वर्णे लोष्टे ऽरण्ये सुस्निग्धे चन्दनेतथा । समताभावनायस्य सयोगीपरिकीर्तितः ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्र सं पश्यतियोऽर्जुन । सुखंवायदिवा दुःखंसयोगीपरमोमतः ॥ योगोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः कर्मयोगिनि ॥ यथा । योगिनः कर्म कुर्वन्तिसङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायांनार्याम् ॥ भगवत्याः सखीरूपासुसहचरीदेवतासु । ताः कोटिविधा । तासांच तु : षष्टिः प्रधानाः । तासामष्टयोगिन्यो यथा । ततोऽष्टपत्रे विन्यस्य पूजयेदष्टयोगिनीः । शैलपुत्रींचण्डघण्टांस्कन्दमातरमेवच । कात्यायनींपूर्वादिचतुर्दिक्षुप्रपूजयेत् ॥ चण्डिकामभयकूष्माण्डींतथाकालरात्रीं शुभाम् । महागौरीचाग्निकोणे नैरृत्यादिषुपूजयेत् ॥ अन्नायोगिनः स्त्रीत्वविवक्षायामुङ्‌भ्योऽपि विदितानामलक्ष्योऽपि ॥ पञ्चात्र योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा मङ्गलापिङ्गलाधन्याभ्रामरीभद्रिकातथा । उल्कासिद्धिः सङ्कटाचयोगिन्योऽष्टौप्रकीर्तिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेषे दिग्विशेषावस्थिति योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणीसंस्थितापूर्वे प्रतिपन्नवमीतिथौ । माहेश्वरीचोत्तरेच द्वितीयादशमीतिथौ ॥ स्थिताग्नेये चकौमारीतृतीयैकादशीतिथौ । नारायणीचनैरृत्ये चतुर्थीद्वादशीतिथौ ॥ पञ्चम्यांच त्रयोदश्यांवाराहीदक्षिणे तथा । षष्ठ्यांच चतुर्दश्यामिन्द्राणीपश्चिमेस्थिता ॥ सप्तम्यांपौर्णमास्यांचचामुण्डावायुगोचरे । अष्टम्यमावास्ययोश्चमहालक्ष्मीशगोचरे । योगिनीसम्मुखेनैवगमनमादि प्रकारयेत् । अपिच । मरमौप्राप्त पत्नृ पै० वक्षिसङ्गे मिकोषमे ।

चयोदशगरे याम्ये॰ वेदादिर्व चने एतैं । चतुर्दशरसेपश्चात्॰ पृथिवीमासुनिमाइते । दशपञ्चाशरे दशीइमीशानेचयोगिनी ॥ वामेशुभप्रदापूर्वे भोक्तिसर्वप्रदायिनी ॥ दक्षिणे धनदञ्चैवसम्‌ खेसत्युदायिनी ॥

योगीन्द्र : । पुं॰ शिवे । योग : पर मात्मचिन्तनम्‌॰ तदुक्तमुखेइ : ।

योगीश : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ । चन्ये योगिनोयोगान्तरायैर्न्यवो॰ एतक्षरादपातप्रमाधशि॰ चयन्तुतद्रहितत्वात्‌ तेषामोश : । याज्ञवल्क्य मुनौ ॥

योगीश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ योगिनामीश्वर : ॥ याज्ञवल्क्यमुनौ ।

योगीश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम्‌ । यथा । योगिशक्राद्वोदिवा : सनकाद्या चपोइताः । तेषांत्वमेतयायोगी ईश्वरीप्रभुपालना ॥ चात्मेन्द्रियम नादीनांसयोगोयोगचच्यते । तेषां यायोजनादीगी योगेश्वर्यविशेषने तिदेवीपुराणम्‌

योगेश : । पुं॰ याज्ञवल्क्ये ।

योगेश्वर : । पुं॰ सदाशिवे । सर्वेषु सर्वदाशक्तीभवति । श्रीकृष्णे । सर्वेषामणिमादिसिद्धिशालिनां योगिनामीश्वर । सर्वेषामसिद्धौ नामीश्वर : ।

योगेश्वरी । स्त्री॰ वराटदेशस्थितायां मट्टुर्गायाम्‌ । वन्ध्याकर्कोटक्याम्‌ ।

योगेष्टम्‌ । न॰ सीसके । गगे । सीसादतिप्रसिद्धे धातौ । योगिधातुसम्बन्धे इष्टम्‌ । सप्तमीतत्पुरुष: ॥

योग्यम्‌ । न॰ ऋद्धिनामौषधौ । वृद्धिनामौषधौ । पुं॰ पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि॰ प्रयोग्ये । योगार्हे । उपाये योग्ये साधुं : साधनक्षमाभ्यासस्य ॥ शक्ते । युज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत्‌ । यद्वा । योगाय प्रभवति । योगाच्च ॥ चभ्यासे । यथा । चपर : प्रणिधानयोग्ययामरुत: पञ्चशरीरगोचरानिनियघु : । प्रणिधानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनयत्रमनयदितिसम्बन्ध :।

योग्यता । स्त्री॰ वाक्यार्थज्ञानहेतौ । चर्थाबाधे । चम्निनासिञ्चेदिति भ्रमवाक्यम्‌॰ योग्यताविरहात्‌ ॥ भावेतल्‌ ॥ शाब्दबोधकारणविशेषे । तत्पदार्थानांपरस्परसम्बन्धे बाधाभाव : । इति साहित्यदर्पण: । न्यायमते॰ तत्पदार्थेतत्पदार्थवत्ता । यथा । पदार्थे तत्रतद्वत्ता योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थेऽपरपदार्थसंम्बन्धोयोग्यताइत्यर्थ : । तज्ज्ञानाभावाच्चवह्निनासिञ्चतीत्यादौनशाब्दबोध: । चसत्तायाञ्जितिवोध्यप्रसिद्धि : ।

योग्यरथ : । पुं॰ मैनथिकी ॥

योग्या । स्त्री॰ अभ्यासे ॥ पर्यायोपि ति ॥ शस्त्राभ्यासे । खुरस्थास श्रमे ॥ टाप् ॥

योजक : । त्रि॰ नियोगकर्त्तरि ॥ योजयति । युज॰ । ण्वुल् ॥

योजनम् । न॰ परमात्मनि ॥ योगे ॥ चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥ यथा । हादशाङ्गुलिक : शङ्कु स्तद्द्वयस्तुकर : स्मृत : । तच तुष्कंधनु : प्रोक्तं क्रोशोधनु :सह स्रिकः ॥ तत्तुष्कायोजनंख्यादि त्यादिमानशास्त्रम् ॥ एतन्मतेयो जनसहस्रहस्तैर्योजनंभवति ॥ द्वा भि शत्सहस्रहस्तैर्योजनमुत्तं कोश मध्यायचा । ष्वोडरैरङ्गुजनष्टसङ्‌ ख्यैर्हस्तोशुभे : षड्गुणितैश्चतुर्भि : । हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीहदण्ड : क्रो श : सहस्रद्वितयेनतेषाम् । स्या त्पोजनंक्रोशचतुष्टयेन॰ तथाक राणाद्दशकोटिषंग. ॥ इति ॥ युजे ण्युट् ॥

योजनगन्धा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् ॥ सी तायाम् ॥ व्यासमातरि ॥ सत्यव त्याम् ॥ योजनादगन्धोयस्या : ॥

योजनगन्धिका । स्त्री॰ योजनगन्धार्थे ॥ स्वार्थेक : । प्रथयष्यादित्वम् ॥

योजनपर्णी । स्त्री॰)

योजनवल्लिका । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

योजनवल्ली । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ योजनगामिनीवल्ली ॥

योजना । स्त्री॰ युक्तौ ॥ योगकारणा याम् ॥

योजित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥ प्रवर्त्तिते ॥ सम्यादिते ॥ युज्यतेस्म । युजे : कर्मणिक्त : ॥

योटक : । पुं॰ विवाहोपयोगिविचा रविशेषे ॥ स च॰ वर्णवश्यादिषु टभेदादष्टधा । तदुक्तम् । वर्णोव श्यतथातारायोनिश्चग्रहमैत्रकम् । गणमैत्रभकूटञ्चनाडीचैतेगुणाधि काः ॥ एतेवर्णादिभिश्चैकोत्तरवृद्ध्यागु णाधिका : स्यु : ॥ यथावर्णमैत्र्या मैत्रीगुण: ॥ वश्यमैत्र्यादि ॥

योतु : । पुं॰ परिमाणे ॥

योधम् न॰ योत्र्यं ॥ युगादिसंयुगम न्धने ॥ यूयतेऽनेन । यु॰ । दाम्नी तिष्ट्रन् ॥

योद्धा । पुं॰ योधे ॥ भटे । युद्धकर्त्त रि ॥ युध्यते । युधसम्प्रहारे । तृ च् ॥

योध : । पुं॰ योद्धरि ॥ युध्यते । युध॰ ॥ पचाद्यच् ॥ साध्यकौ ॥

योधनम् । न॰ युद्धे । युधि ॥

योधसंराव : । पुं॰ क्रन्दने ॥ परस्प रंस्पर्द्धयायोधानामाह्वाने ॥ यो धानांसंरवणम् । कथाने ॥ उपस र्गेदवद्गतिपतम् ॥

योनाल : । पुं॰ यवनाले । जूर्णाह्वये । देवधान्ये । जुन्हरी॰ जुवार॰ इं॰ प्र॰ धान्ये ॥

योनि : । पुं॰ स्त्री॰ आकारे । दार ये । तोये । स्मरमन्दिरे । भगे । वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने : तल्लक्षणं यथा । शुभ : कमठपृष्ठा भोगस्सज्जोपनीभग : । वामोन्न तश्चेत् कन्याद : पुत्रदो दक्षिणोन्न त : ॥ आखुरोमा गूढमणि : सु श्लिष्ट : स घन : पृथु : । तुङ्ग : कमलवर्णाभ : शुभो ऽश्वत्थदलाकृति : ॥ कुरङ्गखुररूपो यश्चुल्लिको दरसन्निभ : । रोमशो विवृतास्यश्च दृश्यनाशो ऽतिदुर्भग : ॥ शङ्खावर्ता भगो यस्या : सा गर्भं नैव विन्दति । चिपिट : कर्पराकार : किङ्करोप द्दो भग : ॥ पंचविंशतिरूपा भोग करीशोभनास्मृता : । विकट : कु टिलाकारो जम्भगस्तथाशुभ : । अपि च । यत्स्वकाभ्यासतो योनि स्त्वाश्वत्थसा प्रकीर्तिता । तस्मात् तौ यित्वा ऽवर्तेन गर्भं शय्या प्रतिष्ठिता ॥ योनि । युग्मिश्रणे । वहिर्योनिर्नि : । प्रकृतौ ॥

योनिकन्द : । पुं॰ योनिरोगविशेषे ॥

योनिकूट : । पुं॰ वैद्यकप्रसिद्धरो पयोगिनि॰ योटस्य विशेषे । तद्यथा । तोयेशाश्विभयोस्तुरङ्गदितीष्वा ग्नार्क्षयो : कासर : पूर्वाभाद्रधनि ष्टयोस्तु गपतिर्मार्जारको : कुक्कु र : । मैत्रीज्येष्ठभयोर्बलग्रहणयो : क्रोशोऽभिजिद्वैश्वयोर्वैभ्रक्लीलश्च छयोरहिरपि व्येदानुराधर्क्षयो : । वाराघ्र : शिवमूलयोस्तुसरमागीर्यं भोयान्त्ययोर्व्याघ्रश्चन्द्रविशाखयो : क्षपिपुनर्वक्षोक्लमार्जारक : । भा- स्तु : पितृभगर्क्षयोस्तु कथिता योनि स्तु भानामियं वैरञ्चापि तयोर्द्वयोरपि मत्तत्पापियदवर्जयेत् ॥ गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैणञ्चबभ्रूरगं वैरं वानरमेषकञ्चसुमहत्तद्विडा- लोन्दुरम् । लोकानां व्यवहारतो न्यदपिचज्ञात्वा प्रयत्नादिदं दम्पत्यो र्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यं शुभस्यार्थि भि : ॥ एकयोनिषु सम्पत्तिर्दम्पत्यो स्तुभ : सदा । भिन्नयोनिषु मध्या स्यादरिभावो न चेत्तयो : ॥ अपरा द्य । योनेरभावेनोद्वाह : कार्यं सता वियोगद : । राशिचक्रस्य यदा चि- कारयेत्तु दोषभाग् इति ॥

योनिज : । त्रि॰ योनिजि : स्तनधरी रे ॥

योनिदेवता　　स्त्री॰ पूर्वफल्गुनी- नक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री॰ देवतापूजायां प्रदर्श नीयायां लोकप्रसिद्धयोन्याकारमुद्रा

कारविशेषे ॥

योनिरोगः । पुं॰ भगन्दरे ॥

योन्यर्शः । न॰ भगजातरोगविशेषे । चन्दस्तु स ॥

योषा । स्त्री॰ अबलायाम् । नार्याम् ॥ योषति॰ योषयतिवा । युषसौत्रः सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते॰ योष्यतेवा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री॰ स्त्रीमात्रे । योषायाम् ॥ सा च त्रिविधा । यथा । योषितस्त्रिविधा ब्रह्मन् पृथिव्यां मूढचेतसाम् । साध्वीभोग्याच कुलटाता : सर्वाः स्वार्थतत्पराः ॥ परलोकभयात् साध्वीलर्थ्यत्यशसात्मगः । कामर्ते वा स्वमुखवैभर्तुः सा चेच्छसन्ततम् १ ॥ भोग्याभोग्यार्थिनोभ्रष्टत्कामजे च ऽप्यधिकवत्तम् । कुर्वतीतिसेवासमप-भोग्याद्दृढेषपदम् ॥ मस्तकाकाङ्क्षारस-भोगंसुस्निग्धाश्चारमुत्तमम् । यावत् प्राप्नोतिसाभोग्यातावत्तप्रबलप्रिया ॥ २ ॥ कुलाङ्गारसमानारीकुलटा कुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवां स्वामिनोमद्यभक्तितः ॥ सदापुंयोग मांसंसुमनसामदनातुरा । आहारा दधिकांजारंप्रार्थयन्तीनवंनवम् ॥ जारार्थंस्वपतिंसातहन्तुमिच्छतिपुंस कौ । तस्यायो विद्धसेत्स्टौघोषनं तस्यानिष्फलम् ॥ कथितायोषितः सर्वोत्तमाधममध्यमाः । स्वाल्मा रामाविलोभिमनसातांनपवित्रता ॥ योषते युष्यतेवा । युष॰ । इन् रुहियुषिभ्यइति : ॥ अवध्याः सर्वभूतानांयोषितः मन्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री॰ योषिति ॥ युषेर्विष्वासन्नमर्षिच : ॥

योषित्प्रिया । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिकः । पुं॰ नर्मसचिवे ॥ त्रि॰ युक्तियोग्ये ॥

यौगपद्यम् । न॰ एककालतायाम् ॥

यौगिकः । त्रि॰ योग्ये ॥ योगंनित्यमर्हति । छेदादिभ्यष्ठञ् ॥ प्रकृतिप्रत्यययोगलभ्यार्थवाचके ॥ योगमप्रभवति । योगाच्चेति॰ ठञ् ॥ योगरूढायरूढायौगिकाचेतित्रिधा पाचकादयःशब्दायौगिकाः । अ-श्वगन्धादयोयोगरूढाः॰ मणिनूपुरादयोरूढाः ॥ द्विविधमर्थमिति॰ रूढिमात्रादक्षि महतिकोपमाल्लक्षोभ्येन्द्रगिलिटक् प्रत्ययेनधिवर्गयोगार्थएव ॥

यौजनशतिकः । त्रि॰ शतयोजनयायिनि ॥ योजनशतंगतम्॰ योजनशतम् । योजनशतंगच्छति । ठञ् । पुं॰ आचार्ये । योजनशतादभिगमनमर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति षष्ठ्यर्थमितिठञ् ॥

यौजनिकः । त्रि॰ योजनमात्रयायिनि ॥ योजनंगच्छति । योजनंगच्छतीतिठञ् ॥

यौतकम् । न॰ यौतुके । परिणयनका

ण्ये खोधमि । युतकयोगिसम्बन्ध : । तत्रभवम् । तत्रभवद्वाण् ॥ युत योर्वधूवरयोर्वा० इदम् । तस्येदमि ण् ॥

यौतवम् । न० द्रव्ये । परिमाणे । यौतेर्वाहुलकादौणादि० कर्तरिवातुन् । यातु : यौतवम्० यौतवमेव । तस्येदम् । अण् ॥

यौतुकम् । न० यौतकी ।

यौध : । पुं० योधे । योध एव । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिर : । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धिनि ॥ तावयौधिष्ठिरीसेनागाण्डीवश रताडिता । प्रतिपत्पाठशीलानां विद्येवतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्ये यम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरि : । पुं० युधिष्ठिरापत्ये ॥ कुर्वादिण्यं बाधित्वा० बाह्वादित्वा दिञ् । बहुत्वे० युधिष्ठिरा : । यञञोश्चेतिलुक् ॥

यौन : । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥ न० योनिसंबन्धयौनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परि माणे० । युवतीनांसमूह : । यौते : शतन्तादुगितश्चेतिङीपि० अनुदात्तादेरञित्यञ् ॥ पाशप्रभे दे ॥

यौवनम् । न० वयोविशेषे । तारु ण्ये ॥ यूनोभाव : । हायनान्तेत्यण् ऽन्निति प्रकृतिभाव : ॥ कौमारंप ञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कै शोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुतत : पर म् ॥ नवयौवनलक्षणंयथा । दृशोस्थि प्रस्तवर्दिविस्तारमङ्गे दुरस्मितम् । मनागभिस्फुरद्भावंनव्यंयौवनमुच्य ते ॥ नव्ययौवनचारुत्वमौपधं यथा पञ्चगव्यानागवलाशुलसानिधिर्वि षाम् । दर्पभविष्यद्यातस्त्रनवयौवनचा रिणाम् ॥ इति ॥ युवतिवृन्दे ॥ युवतीनांसमूह : । भिक्षादिगणस्थि रिति० यत्नोयुवतिशब्द : । तत्रा भिक्षादित्वादणिविधानि० पुंवद्भा वेऽन्नितिप्रकृतिभाव : ॥

यौवनकण्टक : । पुं० न० युवगण्डे । मयस्फोटे ।

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये । स्तने ॥

यौवनाश्व : । पुं० मांधातरिनृपे ॥ यौवनाश्वोथमांधाताचक्रवर्त्यवनी प्रभु : । सप्तद्वीपवतीमेक : शशासा च्युततेजसा । यावत्सूर्यउदेतिस्म यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवना श्वस्यमांधातु : क्षेत्रमुच्यते । इति वह्निपुराणम् ॥

यौवनाश्वक : । पुं० मांधातृनृपे ॥

यौष्माक : । त्रि० युष्मदीये । युवयो र्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्य तरस्यांखञ्चेत्यण् : पक्षेऽण् । प्रकृतेर्युष्माकादेश : ।

यौष्माकीण : । त्रि॰ युष्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदीये । यौष्माके ॥ युवयोर्युष्माकं वाऽयम् । युष्मदस्मदोरितिख ञ्, तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ ॥

• : ❀ : •

र : । पुं॰ पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे । कामाग्नौ । रेफे । लघुमध्ये ऽऽ। पुं॰ न॰ ॥

रंस्यन् । त्रि॰ रममाणे ॥

रंह : । न॰ वेगे । रमतेऽनेन । रमन्तो छायाम् । रंहेर्ह्रस्वेत्यसुन् । हुगागमश्च । रंहस्वेनवा । रंहसा । रंहिगती । चसुम् पर्वैवचद्भि रहिरसुगासिद्धे॰ रहुं चसुनि, रहु इतिमाभूदिति॰रमेरितिसूत्रम् । तथाच । ख्याख्यो ह्यातुयत्समेक्सोर हसस्यर्थेतिहिक्रमक्षो य : । एवञ्च॰ रहु : सहोऽसुराणां जगद्धुपक्षतये निध्ययुक्तमपयसस्वौतिप्रोतिपसन्नी व्यवमहिमरुचे : सोऽयतात्मन्ट नैाव्यूतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रा मादिकदृति ॥ सवेगगतिपर्चनेत्स्य प्रयोग : ॥ वेगाक्छाखे ॥

रकार : । पुं॰ रेफाख्यवर्णे । चासरूपविधिना॰ रात्कारप्रत्ययोपिभवति । रकारादीनिनामानिशृण्वतो ममपार्वतीतिशिक्षात् ॥

रक्त : । पुं॰ बन्धूके । लोहितवर्णे यथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्त मिनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौ चसप्तरक्तोधमीभवेदितिसामुद्रिकम् ॥ कुसुम्भे ॥ हिङ्गुले । न॰ । कुङ्कुमे । ताम्रे । प्राचीनामलके ॥ पद्मके । सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले । रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्गतधातुविशेषे । रुधिरे ॥ असृजि । लोहिते । चर्चे । क्षतजे । शोणिते । कीलाले । लग्जे । रक्तत्॰ द्वि॰ भा॰ प्र॰ ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । यदारसौयकृद्यातितत्रवरञ्जकपित्तत ॥ रागंपाकञ्चसम्प्राप्यसभवेद्रक्तसंज्ञ क : । रक्तसर्वशरीरस्थंजीवस्याधारउत्तम : ॥ स्निग्धंगुरुचलंस्वादुविदग्धंपित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याधारउत्तमइति । यतआह । जीवोवसति सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषत : । वीर्येरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयञ्च यात्, इति ॥ यौर्येरक्तेमलेचशरीरा रम्भे । वाग्भटोक्तपरिमाणमिति ज्ञेयं जीवोवसति॰ नतुदुष्टेप्रवृद्धे रक्तोत्सारणेचापदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । पित्तवद्भवेत्॰ अन्यलक्षणेच्छिवर्ण : । रक्तस्यस्थानमाह । यकृत्प्लीहा चरक्तस्यमुख्यं स्थानंतयो : स्थितम् । अन्यत्रापिस्थितत्तारक्तानांपोषणम्

कं भवेत् ॥ इति । रक्तदोषनाशक- मौषधं यथा । मधुयष्टिफलं पिष्टं- वारिणानुलेपत: । तेन घृष्टं रक्त- दोष: प्रणश्यतिनसंशय: ॥ रक्त- त्रिष्व० रञ्जिता । रक्तरागे । गव्य- घैलिप्त: । कर्मविलोपा ॥ त्रि० अनुरक्ते ॥ नील्यादिरंजिते ॥ लो- हिते ॥ क्रीडारते ॥

रक्तक: । पुं० बन्धूके ॥ बन्धूके । रक्तवस्त्रे । रक्तशिग्रौ ॥ रक्तैर- ण्डे । न० हिङ्गुलि ॥ त्रि० अनुरा- गिणि ॥ विनोदिनि । रक्तपुष्पत्वा- त् । रक्त: । स्वार्थे कन् ॥

रक्तकन्द: । पुं० विद्रुमे ॥ राजपला- ण्डौ ॥ रक्तालौ ॥

रक्तकन्दल: । पुं० प्रवाले ॥

रक्तकमलम् । न० रक्तोत्पले ॥ कोक- नदे ॥

रक्तकम्बलम् । न० रक्तोत्पले ॥ यथा माघे । रक्तकमलै: कुमुदै: पुष्पै: कह्लारै रक्तकम्बलैरिति ॥

रक्तकरवीरक: । पुं० रक्तप्रसवे । म- णीभकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूत- द्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर० इति भाषाप्रसिद्धे ॥

रक्तकाञ्चन: । पुं० रक्तकोविदारद्रु- मे । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री० रक्तपुनर्नवाया- म् ॥

रक्तकाष्ठम् । न० पतङ्गे ॥

रक्तकुमुदम् । न० रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुम: । पुं० पारिभद्रे ॥ अन्वग- न्धे ॥

रक्तकेशर: । पुं० पारिभद्रे ॥ पुन्ना- गवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न० रक्तकुमुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न० रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिर: । पुं० रक्तसारे । मधुम- ल्ये । यान्त्रिके ॥

रक्तगन्धकम् । न० बोले ॥

रक्तगुल्म: । स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे । तस्यौषधं यथा । तिलयष्टीत्रिकटुकं चूर्णं पीतं हरेच्चिरम् । तिलक्वाथेन- संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रियाश्चिरं ॥

रक्तघ्न: । पुं० रोहितकवृक्षे ॥

रक्तघ्नी । स्त्री० दूर्वाविशेषे । गांठिया- दूर्वाद्व० गौ० दे० भा० प्र० ॥

रक्तचन्दनम् । न० स्वनामख्याते च- न्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्र- सारे ॥ रक्तशीतं गुरुस्वादुच्छर्दित- ष्णास्रपित्तहृत् । तिक्तं नेत्रहितं वृष्यं ज्वरव्रणविषापहम् ॥ रक्तस्य तत्तच- न्दनस्य ॥ रक्तसारे । रक्तचन्दनमि- व । रक्तसारत्वात् ॥

रक्तचित्रक: । पुं० क्षुपविशेषे । काले । कालमूले । दाहके । चि- त्राङ्गे । लालचित्ता० इ० गौ० दे० भा- षा० ॥

रक्तचूर्णम् । न॰ सिन्दूरे ॥ रक्तवर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तुकः । पुं॰ भूनागे ॥ रक्तवर्णजन्तुमात्रे ॥

रक्तजिह्वः । पुं॰ सिंहे । त्रि॰ रक्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्ततिक्ता । स्त्री॰ कुरुवकी ॥

रक्ततुण्डः । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ त्रि॰ लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डकः । पुं॰ भूनागे ॥

रक्ततृणा । स्त्री॰ गोमूत्रिकायाम् ॥

रक्तत्रिवृत् । स्त्री॰ रक्तवर्णत्रिवृतायाम् । त्रिपुटायाम् । ताम्रपुष्पिकायाम् ॥

रक्तदन्तिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ तन्मूर्त्यां ॥

रक्तदला । स्त्री॰ नलिकायाम् ॥ त्रिपिञ्जिकायाम् ॥

रक्तधातुः । पुं॰ गैरिके ॥ ताम्रे ॥

रक्तनालः । पुं॰ जीवशाके ॥

रक्तनासिकः । पुं॰ पेचके ॥ त्रि॰ लोहितनासिकाविशिष्टे ॥

रक्तपः । पुं॰ यातुधाने । राक्षसे ॥ रक्तं पिबति । पा॰ । घातोनुपे तिक. त्रि॰ रक्तपानकर्त्तरि ॥

रक्तपटः । पुं॰ वैनाशिकविशेषे ॥ मादव्यभिधे ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री॰ नाकुल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तपदी । स्त्री॰ समङ्गायाम् । क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

रक्तपद्मः । पुं॰ न॰ रक्तोत्पले । कोकनदे ॥

रक्तपल्लवः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥ लोहितपत्रे ।

रक्तपा । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥ डाकिन्याम् ॥ रक्तं पिबति । पा॰ आतोनुपसर्गेकः ॥

रक्तपाकी स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तपादः । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादी । स्त्री॰ खमाली । हंसपद्याम् ॥

रक्तपाली । स्त्री॰ रक्तसमानगोले ॥

रक्तपायिनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तपारदः । पुं॰ न॰ हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न॰ जपापुष्पे ॥ इ॰ शब्दरत्नावली ॥

रक्तपिण्डकः । पुं॰ रक्तालौ । रक्तालु॰ इ॰ भा॰ ।

रक्तपित्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

रक्तपित्तघ्नी पुं॰ रक्तघ्न्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री॰ ब्राह्मण्याम् । ब्राह्मणीतिप्रसिद्धजन्तुविशेषे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवाशाके । मण्डनपत्रिकायाम् । रक्तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकायाम्

म. शोणपर्णे ॥
रक्तपुष्प : । रक्तकरवीरे । रक्तार्के । बन्धूकवृक्षे । पुन्नागवृक्षे ॥ दमनकवृक्षे । दाडिमे ॥ रोहितवृक्षे ॥ रक्तार्कवनवृक्षे ॥
रक्तपुष्पकः । पुं॰ शेमलवृक्षे ॥ पलाशवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥
रक्तपुष्पा । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे । रक्तपुनर्नवायाम् सिन्दूर्याम् रक्ताशिखोद्दितानिपुष्पाण्यस्याः ॥
रक्तपुष्पिका । स्त्री॰ लज्जालौ । रक्तपुनर्नवायाम् । भूपाटल्याम् ।
रक्तपुष्पी । स्त्री॰ पाटलिवृक्षे ॥ जबायाम् ॥ आवर्तकीलतायाम् ॥ नागदमन्याम् । बहुपोवृक्षे । चक्रवाराहाम् ॥
रक्तपुरकम. । न॰ हबाम्ने ॥
रक्तप्रसव : । पुं॰ रक्तकरवीरे । रक्तातान्नाने ॥
रक्तफल : पुं॰ वटवृक्षे ॥
रक्तफला । स्त्री॰ पीलुपर्ण्याम् बिम्बिकायाम् । कुन्दुरु॰ कुन्दुरी॰ रक्तिस्वालीपथी । रक्तानिफलानि अस्याः । अजादित्वाट्टाप् ।
रक्तफेनज : । पुं॰ फुप्फुसे यो ज्ञेये । पुष्करी ॥
रक्तबालुकम न॰ सिन्दूरे ॥
रक्तमत्सर : । पुं॰ निचुलवृक्षे ॥
रक्तमल्य : । पुं॰ रक्तवर्णमत्स्यविशेषे । यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घोनचारत्योनातिसूक्ष्मकस्तमत्स्य : सतु रक्तः । शोतोष्ण्यः पुष्टिकृद्दीपनो मीनाशो पक्तं शिलदोषचयस्य ॥
रक्तमालः । पुं॰ चिरबिल्वे । करञ्जके ॥
रक्तमूलक : । पुं॰ देवसर्षपवृक्षे ।
रक्तमेह : । पुं॰ प्रमेहरोगविशेषे ॥
रक्तमोक्षणम् न॰ शोणितस्रावे ॥ वैद्यनोपगमार्थायवथापाकमायत । अविरोत्पत्तितिशोथेशोणितस्रवणं चरेत् ॥ चरेत्॰ कुर्यात् । एवतन्तु क्रियः । सर्वरक्तमोक्षणमेकत : । रक्तसंस्वेदनाद्यन्तं शुद्धिस्तन चाविरम । विवर्धातिशोथ्यविशेषाक्षाप्यन्तवेदनो । सविशेषैः शिपिपत्तशीतैः । पट्टैरपि । शीतिलस्वात् पंचरैद्विमरमेणान्वय : ।
रक्तयष्टि : । स्त्री॰) रक्तयष्टिका स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥
रक्तवदनानः । पुं॰ तुरङ्गमणौ ॥
रक्तरसम् । न॰ शोणमुक्तायाम् ।
रक्तरेणु : । पुं॰ सिन्दूरे । पलाशकोरकेः पुन्नागे । रक्तरेणुरस्य ॥
रक्तरेणुका । स्त्री॰ पलाशकलिकायाम् ॥
रक्तरैवतकम् । न॰ महाघार्यकले ॥
रक्तलशुन : । पुं॰ महाकन्दे । मुञ्जे । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थू...

कान्दे । यवनाष्टे ॥ सन्नतमधुरं कटुकन्दं नालमष्युपटिशन्तिकाया यम् । पवसस्वयमुशन्तिसुतितमूर येगनवाममस्लिवट्मोतिराजनिर्घण्टः ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्डाम् ॥

रक्तलोचन : । पुं० कपोते ॥ त्रि० लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तलोचनेत्रयस : ॥

रक्तवटो । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्ग : । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे बन्धूके ॥ लाक्षायाम् ॥ निशाद्वये कुसुम्भपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ।

रक्तवर्ण : । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्त्तन : । पुं० वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभू : । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसन : । पुं० सन्न्यासिनि ॥ त्रि० लोहितवस्त्रयति ॥ न० रक्तवस्त्रे ॥

रक्तवात : । पुं० रोगविशेषे ॥ नारिकेलश्चैव स्त्रीवा मोर्याश्रयसयुतम् । पिवेत्सनिविधमम्बरकतपातौ नश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तबिन्दु : । पुं० रुधिरस्यकणे ॥

रक्तबीज : । पुं० दाडिमे । शुम्भनिशुम्भयो सेनापतासुरविशेषे ॥

रक्तपीतफा । स्त्री० तरटीहर्षे ॥

रक्तवल्ली । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टि : । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे० उत्पातविशेषे ॥ तत्फलंशब्दाद्येषु गोयथा रक्तं मेदोऽस्थिमांसास्थिवसादिभिर्यदा रक्तः । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यं वर्षितैर्भयंविद्यात् ॥

रक्तशालि : । पुं० रक्तवर्णधान्यविशेषे साम्रशाली । शीघ्रशाली ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्तले । मधुरे ॥ रक्तोमधुरः । रक्तप्रकाशामितिदर्शनात् । सचासौशिग्रु : । रक्तशोयर्णनमुर्णे यथा ॥

रक्तशीर्षक : । पुं० सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् । न० विषे ॥

रक्तसंज्ञ : । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्ध्यिका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तोत्पले । कह्लारे ॥ रक्तसन्ध्ये च पुषयोर्धकम् । केय : ॥ रक्तनन्ध्योनकति । कक्कुटिलीयांगसी । मूलविभुत्वादित्वात्क्विप् ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥ रक्तशतपत्रेऽर्हत्स्ये ॥

रक्तसर्षप : । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्तसद्या । स्त्री॰ रक्तम्लाने ॥

रक्तसार: । पुं॰ रक्तखादिरे ॥ अम्लवेतसे ॥ न॰ रक्तचन्दने ॥ पत्तङ्गे । वकम् ॰ इतिख्याते ॥

रक्तसौगन्धिकम् । न॰ रक्तकह्लारे । रक्तसौगन्धी॰इ॰भा॰प्र॰ । रक्तपद्मं किञ्चिदल्पं किञ्चिदल्पशिशुपुष्पम् ॥ रक्तवृन्तसौगन्धिकस्य ॥

रक्तस्राव : । पुं॰ रक्तपतने ॥

रक्तहंसा स्त्री॰ रागिणीविशेषे ॥

रक्ता । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डाम् ॥

रक्ताकार : । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्ताक्तम् । न॰ रक्तचन्दने ॥ त्रि॰शोणितमिश्रिते ॥

रक्ताक्ष : । पुं॰ कासरे ॥ महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे । दुर्भिक्षमरणरोगौघान्धौषधिप्रपीडनम् । पादरोगो भवेद्दिविरक्ताक्षे ऽमरवल्लिते ॥ ५८ ॥ त्रि॰ रक्तनेत्रवति ॥ रक्तनेत्रविलोचनः । अक्ष्णोर्दर्शनादिष्वच् ॥

रक्ताङ्ग : । पुं॰ भौमग्रहे ॥ कम्पिल्ले ॥ प्रवाले ॥ मत्कुणे ॥ मण्डले ॥ सूर्यताली ॥ न॰विद्रुमे । धीरे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥

रक्ताङ्गा । स्त्री॰ जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्गी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तातिसार । पुं॰ रोगविशेषे ॥ पित्तकृद्यदात्यर्थं द्रव्यमश्नाति पैत्तिके । तदोषाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उल्वण : ॥ वत्सकत्वक्त्वगार्द्रदाडिमपलसमुत्थं कं च । त्वग्युगलं पलमात्रं विपचेदष्टाङ्कसम्मितेतोये ॥ अष्टमभागशेषं क्वाथं मधुनापिबेत्पुरुष : । रक्तातिसारशूल्ममतिशयितं नाशयेद्वियतम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ : ॥ गोदुग्धनवनीतस्य मधुनासितयासह । लीढं रक्तातिसारेतु यादृक् परमं महत् । नवनीतावलेह : ॥ पीतं मधुसितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुत् ॥ चन्दनमपशब्दितम् । चन्दनक्वाथ : ॥

रक्ताधार : । पुं॰ चर्मणि ॥

रक्तापहम् । न॰ बोले ॥

रक्तापामार्ग : । पुं॰ क्षुद्रापामार्गे । माधहृकि ॥

रक्ताम्बरम् । न॰ वह्निशिखाख्यकुसुमरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे । त्रि॰तद्वति ॥

रक्ताम्र : । पुं॰ कोशाम्रे ॥

रक्ताम्लान : । पुं॰ कुरुवके ॥

रक्तार्क : । पुं॰ रक्तार्के । किरीर्घे । रक्तार्कपुष्पे सितार्कः कु

छन्नमिव कफनाशनम् । रक्ताक्षोऽपि पश्यन्नि रक्तपित्तं सङ्ग्याभिरुन्म- श्वयथौरिति तत् ॥

रक्ताक्षम् । न० नेत्ररोगविशेषे ॥ तत्र पर्याययथा । पश्चाभं मृदुरक्ताभं य- म्यांसं चीयतेसिरी ॥

रक्तार्बुदः । पुं० उपपापीडवीरोगविशेषे ॥

रक्तार्शः । न० अर्शोरोगविशेषे ॥

रक्तालुः । पुं० रक्तपिण्डालौ । रक्त- कन्दे । लोहितालो । रक्तालु० रक्त राङा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री० गुञ्जायाम् । रत्ती० घं घचौ० चिरमिटी० इ० भा० प्र० भिन्न श्रूणायाम् । राजिकायाम् ॥ र- क्तिकापरिमाणे ॥

रक्तिमा । पुं० लोहितत्वे ॥

रक्तेक्षः । पुं० रक्तवर्णे खौ । सूरणपर्णे ॥

रक्तोत्पलः । पुं० व्याघ्रे । पक्षिक- र्णे । तर्षे ॥

रक्तोपलः । पुं० कुन्दधानन्ताम् ॥

रक्तोत्पलः । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥ न० कोकनदे । रक्तसरोजे ॥

रक्तोत्पलाभः । पुं० शिवभक्ते । चि० तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न० गैरिके ॥

रक्षः । पुं० संपद्गुणसमर्थे ॥ रक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ॥

रक्षः समम् । न० रक्षः सदृशे ॥

रक्षकः । चि० रक्षितरि ॥ यथाथवा उपसर्गानां रक्षकाः सर्वदेवताः ॥ रक्षति । रक्ष० । ण्वुल् ॥

रक्षणम् । न० त्राणे ॥ रक्षेत्पुटं ॥ चापदर्थे धनं रक्षेद् दारान्रक्षेद्धनैर पि । आत्मानं सततं रक्षेद् दारैर पि धनैरपि ॥ त्रि० रक्षके । पाल के ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

रक्षणिः । स्त्री० त्रायमाणायांलता याम् ॥

रक्षणीयः । त्रि० रक्ष्ये । रक्ष० । अ नीयर् ॥

रक्षत् । त्रि० रक्षितरि ॥ रक्षति । र क्ष० । शतृ ॥

रक्षः । न० राक्षसे । निरृतिप्रभृतौ । रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ निर्देशे ॥ यथा । दृष्ट्वातु विकृताम्युग्रानना धान्रोगिणस्तथा । दयामायतेष प्रकृतादितिसेमति ॥

रक्षा । स्त्री० भस्मनि । रक्षणे । पा धानिरपी ॥ यीगयुक्तोजनार्दन नि रक्षितविकृताशिनापत्य यूरक्षं सरमन्यं । यथोत्सवस नानगान । निद्धेन धिनावेदेय येनयुक्तोजनार्दनम् तापरक्षा मग्नमन्यकाधिगच्छन्ताऽन्यमि ति । रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्च हल

कृत्यः । टाप् ॥ अमरः ॥ अथ
रक्षाबन्धनविधानं भविष्योत्तरे
। यथा । पौर्णमास्यां श्रावणस्य
विधिपूर्व्वकम् , अक्षतादिकुमारस्य
सिद्धिविधिस्तस्मिन्साधयः ॥ तद्भ
द्रासमावित्रासलिलाभ्यां वस्त्राणि ।
तथाधस्तात् । भद्रासनं सम्यक्
प्यशासनोपरि प्रगृह्णीतथा । अथ
पौर्णमास्यां ग्रामादुपरिष्टात्
गृहीत्वा ॥ विधिवद्भविष्योत्तरे ।
उपाकर्म्मद्विजैस्तत्र पोषयेत् वै सम्य
क्तम् । ततोऽपराह्णसमये रक्षापोट
लिकांशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैः
शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । व
स्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा
मलवर्ज्जितैः ॥ विचित्रं ग्रथितं
सूत्रं स्थापयेद्भाजनोपरि । उपलिप्ते
गृहमध्ये दत्त्वा चतुष्कमुत्तमं
पीठम् । तत्रोपविष्टो राजा सामा
त्यः सपुरोहितः समुद्रत् ॥ तद
नुपुरोधा नृपतेः रक्षां बध्नीयात् मन्त्रेण ।
येनबद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाब
लः । तेन त्वामपि बध्नामि रक्षे मा
चल माचल ॥ तदा वस्त्रं दाघायवा
मृत्यादिकं विप्रेभ्यो दत्त्वा : पठन्
तः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः
शूद्रैश्चान्यैश्च मानवैः । कर्त्तव्यो
रक्षाचारो द्विजान्सम्पूज्य शक्तितः ।
यः परेणविधिना रक्षाबन्धनं

धर्म्ममाचरेत् । सर्व्वदोषरहितः
सुखसम्पत्कारकरीत् । इति ॥
रक्षापत्रः । पुं॰ भूर्ज्जवृक्षः ॥ न॰ भू
र्ज्जत्वचि ॥
रक्षिका । स्त्री॰ रक्षायाम् । रक्षको॰
शु॰ भा॰ ॥
रक्षितः । त्रि॰ त्रातः । गोपायितः ।
गुप्तः ॥ रक्ष्यतेस्म । रक्ष॰ । क्त॰ ॥
रक्षिता । त्रि॰ रक्षाकर्त्तरि । रक्षकः
॥ यथा । चाणक्यश्लोकः दिवो
दासविधारदः । लक्ष्मणोऽस्या
भार्य्यायः शालिकारक्षिता ॥
रक्षी । त्रि॰ रक्षके ॥ यत्नेन रक्षति ।
रक्ष॰ । णिनिः ॥
रक्षिवर्गः । पुं॰ प्रतीहारः । राजर
क्षकगणः , यत्नेन रक्षन्ति । रक्षा
पालकः । रक्षकरितिणिनिः । र
क्षिणां वर्गः ॥
रक्षोघ्नः । पुं॰ भिल्लातकः । सितसर्ष
पः ॥ रामठम् ॥ न॰ काञ्जि
के ॥ हिङ्गुनि ॥
रक्षोघ्नधूपः । पुं॰ गुग्गुलगुल्ग्गुलुसर
वचागौरसर्षपचूर्णैर्घृतमिश्रितस्य
धूपविशेषः सुगन्धगुरुः ॥
रक्षोघ्नी । स्त्री॰ वचायाम् ॥ दुर्गाया
म् ॥
रक्षोजननी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ राम
सनादि ॥
रक्षोहा । त्रि॰ रक्षोघ्नादि ॥ पुं॰

रानामविवर्जितम् । सुद्राधीनंदत्त
दत्तंपत्रंसिविघारंनद्यीतिलच्यम् ॥

रजसानुः । पुं॰ मेघे ॥ चित्ते ॥

रजस्वलः । पुं॰ महिषे । सैरिभे ॥ त्रि॰ °सरजस्के ॥ रजोऽस्त्यस्य । रजः क्षयीतिवलच् ।

रजस्वला । स्त्री॰ स्त्रीधर्मिण्याम् । अव्याम् । आत्रेय्याम् । पुष्पवत्यांस्त्रियाम् । उदक्यायाम् । द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समाः स्त्रियः । मासिमासिभवत्याराप्रकृत्यै पार्श्वंसयेग् ॥ तत्र प्रथमेऽहनि चण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृतीयेरजकीप्रोक्तायथावर्ण्यांतथाङ्गना ॥ शुद्धाभर्तुश्चतुर्थेऽह्निस्नाताद्देवपैत्रयोः । दैविकंपित्र्येचपञ्चमेऽहनिशुद्ध्यति । रजोऽस्त्यस्याः । रजः क्षाप्यासुतिपरिपठीवलच् । तसीगर्भद्रुहिभत्वम् ॥ सिंहकर्कटस्थेदेवान् ॰ यथा । सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वलाः । तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाः । उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैवच । चन्द्रसूर्यग्रहेचैव रजोदोषोनविद्यते ॥ दशवर्षाधिकायांनार्याम् ॥

रजिः । पुं॰ चन्द्रवंशीयराजविशेषे ।

रजितः । त्रि॰ व्याकृष्टे ॥ रञ्जेर्यान्नात्कर्मणि क्तः । रञ्जेर्णौमृगरमणइत्युपधानकारलोपः ॥

रजोगुणः । पुं॰ अप्रीत्यात्मकेप्रकृतिगुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावोयस्य । उपष्टम्भकंचलञ्चरजः । सत्त्वतमसी स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्तिं प्रत्यवसीदन्तौरजसोपष्टभ्येते॰उत्साहंप्रयत्नंकार्यते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भकं रजइति । कस्मादित्यतउक्तं॰चलमिति । तदनेन॰रजसः प्रवर्त्तकत्वं दर्शितम् । यद्गुः खपीतुसाद्दुः खात्मकंरजः । रजःकार्येशास्त्रपादौ ।

रजोनिमीलितः । त्रि॰ रजोगुणाक्रान्ते । अपथ्यपदमर्पयन्तिहिश्रुतवन्तोऽपिरजोनिमीलिताः ।

रजोबलम् ।)
रजोरसम् ।) न॰ अन्धकारे ॥

रजोविशालः । पुं॰ भूलोके । अर्थो रजोविशालः सर्वधर्माधर्मानुष्ठानपरत्वात्॰तु:खबहुलत्वा च॰रजोविशालइतिसाङ्ख्याचार्याः ।

रजोहरः । पुं॰ रजके ॥

रज्जुः । स्त्री॰ वेण्याम् । बन्धनसाधनवस्तुनि । शुल्बे । वराटके । गुणे । डोरी॰ रशी॰ इ॰ भा॰ । सृज्यते । सृजविसर्गे । सृजेरसुमच । धातुसलोपश्चप्रत्ययस्य । सत्तञ्चुरित्विनगः॰ समृत्वेनजः ॥ मध्यगुरौ॰ ,ऽ॰ ।

रज्यमानः । त्रि॰ लोहितायमाने ॥

रञ्जेर्दैवादिकात्कर्त्तरि शानच् । अनिदितामिति नलोपः ॥

रञ्जकः । पुं॰ कुसुम्भादिना वस्त्रादिरागकर्त्तरि ॥ कम्पिल्लके ॥ प्रीतिजनके ॥ न॰ हिङ्गुले ॥

रञ्जनः । पुं॰ रागजनने । मुञ्जतृणे । न॰ रक्तचन्दने । हिङ्गुले । पतङ्गे । वकम्॰ए॰भा॰ । वर्णान्तरापादने । रञ्जयति । रञ्ज रागे । ण्यन्तः । युच्॰ल्युट् वा ॥

रञ्जनकः । पुं॰ कट्फले ॥

रञ्जनी । स्त्री॰ गुण्डारोचनिकायाम् । नील्याम् । मञ्जिष्ठायाम् । श्रीफालिकायाम् । हरिद्रायाम् । पर्प्पट्याम् । रञ्जयति । रञ्ज॰ । ल्युट् । पिपिपस्थानिवद्भावादशनयोः खेलित्वान्ङीप ॥ रज्यतेऽनयेति विग्रहे तु करणे ल्युट्भवत्येव । रञ्जेः क्युन्निति वा ॥

रञ्जनीयः । त्रि॰ रागोत्पादनयोग्ये ॥

रटितः । त्रि॰ कथिते ॥ रटेः कर्म्मणि क्तः । न॰ कथनमात्रे ॥

रणः । पुं॰ क्वाणे । वीणादिवादने ॥ क्वणे । पुं॰न॰ युधि । समरे । युद्धे ॥ रणनम्॰ रणन्ति शब्दायन्तेऽस्मिन्निति वा । रणशब्दे । वशिरण्योरिवप् ॥ रणति । रणः । पचाद्यच् ॥

रणम् । पुं॰ ध्वनतौ ॥

रणतूर्य्यम् । न॰ सङ्ग्रामपटहे । भयडिण्डिमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रियः । पुं॰ श्येनविहगे ॥ न॰ उशीरे । वीरणमूले ॥

रणमत्तः । पुं॰ हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे ॥

रणरङ्गः । पुं॰ रणप्रान्तरहस्तिनि । प्रतिमे ॥

रणरणः । पुं॰ मशके ॥ न॰ उद्वाहने ॥

रणरणकः । पुं॰ उत्कण्ठायाम् । कामे ॥

रणसङ्कुलम् । न॰ तुमुले । व्याकुले रणे । रणसङ्कुलम् ॥

रणसमुद्यमः । पुं॰ युद्धोद्योगे ॥

रणाङ्गनम् । न॰ युद्धस्थले ॥

रणालङ्कारः । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ॥

रण्डः । त्रि॰ अवयवविच्छिन्नावयवे ॥ धूर्त्ते ॥

रण्डकः । पुं॰ अफलद्रुमे ॥

रण्डा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ विधवायाम् । रमन्तेऽत्र । रमक्रीडायाम् । अमन्ताड्डः । टाप् ॥

रण्डाश्रमी । पुं॰ षट्चत्वारिंशद्वर्षोपरि भार्याविहीने । यथा । चत्वारिंशद्वत्सराणां साष्टानां चेत्परो यदि । स्त्रिया वियुज्यते कश्चित्स तु रण्डाश्रमी मतः ॥

रतम् । न॰ मैथुने । सुरते । तद्विविधम् । यथाह वात्स्यायनः । बाह्यमाभ्यन्तरञ्चेति द्विविधं रतम्

च्यते । तत्राद्यंचुम्बनालिङ्गनखद
न्तघातादिकम् । द्वितीयंसुरतं
साक्षाज्ज्ञानाकारेणकल्पितमिति ॥
वि॰ गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते
रमणम् । रम॰ । नपुंसकेभावेक्तः
। अनुदात्तोपदेशेतिमलोपः ॥
रतकील : । पुं॰ कुक्कुरे ॥
रतकूजितम् । न॰ रतिकालमणिता
म् । मणिते ॥
रतगुरु : । पुं॰ भर्त्तरि हृदयेशे ॥
रतज्वर : । पुं॰ काके ॥
रतताली । पुं॰ विट्ठे ॥
रतताली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥
रतनाराच : । पुं॰ नारीणांशीत्कारे
॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ विट्ठे ॥
रतनिधि : । पुं॰ खञ्जने ॥
रतराग : । पुं॰ सुरताभिलाषे ।
रतर्द्धिकम् । न॰ दिवसे ॥ सुखस्ना-
ने ॥ अष्टमङ्गले ॥
रतमथ : ।)
रतमार्थी ।) पुं॰ कुक्कुरे । शुनि ॥
रतहिण्डक : । पुं॰ स्त्रीचौरे ॥ लम्प-
टे ॥
रतान्दुक : । पुं॰ कुक्कुरे ॥
रतान्धी । स्त्री॰ कुज्झटयां ॥
रतामर्द : । पुं॰ कुक्कुरे ॥
रतायनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥
रतार्थिनी । स्त्री॰ मैथुनाभिलाषिण्या
म् ॥ कामुक्याम् ॥

रति : । स्त्री॰ स्मरदारेषु । कामदेव-
सपत्न्याम् ॥ आधारादिस्थानस्था-
यांदेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रा-
गे ॥ अनुरागे ॥ यथा । भगवान्॰
ब्रह्म॰ वाक्यम् न्येनचिरन्वीक्ष्यमनीष
या । तदध्यवसत्कूटस्थोरतिरात्म
न्यतोभवेत्तद्दिति ॥ रम्यतेऽनया
रम॰ । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशवन
तितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो-
झलिक्ङिति॰ इतिमलोपः ॥ चेत:
परितोषे ॥ स्त्र्यादिसंयोगजनितायां
क्रीडायाम् ॥ वृक्षविशेषे ॥ य-
था । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनी-
च्छारति : स्मृतेतिरसार्णवसुधा-
कर : ॥
रतिकुहरम् । न॰ भगे । योनौ ॥
रतिकूजितम् । न॰ मणिते । मैथुनश
ब्दे ॥ रते : कूजितम् ॥
रतिक्रिया । स्त्री॰ संवेशने । मैथुने ॥
रतिगृहम् । न॰ योनौ ॥ रमणम-
न्दिरे ॥
रतिचक्रम् । न॰ कामिन्यासहक्रीड-
ने ॥ यथा । शास्त्रस्वविपर्यस्तावद्या
वन्मन्दरसोनर : । रतिचक्रेप्रवृत्ते
तुनशास्त्रंनापिचक्रम : ॥
रतिनाग : । पुं॰ षोडशबन्धान्तर्गतप
ञ्चदशबन्धे । तल्लक्षणंयथा ॥ पीड
येदूरुयुग्मेनमध्यामूर्ध्वकामिनीयदि ।
रतिनाग : समाख्यात : कामिनी

नामनोरमः ॥

रतिपतिः । पुं॰ कामदेवे ॥ रतेः पतिः ॥ देशविशेषस्त्रीणांस्थानविशेषेलक्ष्माविर्भावोयथा । शाचिश्रीमाथुरीणांजलकजनगदस्थायिनीनांकटाक्षे • दक्षोगौडाङ्गनानां • सुललितजघनेचोत्कलप्रेयसीनाम् । तैलङ्गीनांनितंबे • सकलघनकुचौकेरलीक्लिशपार्श्वे • कार्णाटीनांकटौचस्फुरतिरतिपतिर्गुर्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशकः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकोयदिसुन्दरीम् । रतिपाशस्तथाख्यातः कामिनीनांसुखावहः ॥

रतिप्रियः । पुं॰ कामदेवे ॥ रतिः प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्धः । पुं॰ पद्मासनादिषोडशसु ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपाशोलतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिशंसुन्दरञ्चैवतथाकेशरएवच ॥ हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापरः । क्षुब्धोबैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्ततःपरम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडशः ॥

रतिमदा । स्त्री॰ अप्सरसि । स्वर्वेश्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न॰ योनौ ॥ मैथुनगृहे ॥

रतिमित्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पातयेदूरुयुग्मेचकामुकोयदिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यातः कामिनीनांसुखावहः ॥

रतिरमणः । पुं॰ कामदेवे ॥

रतिलक्षम् । न॰ निधुवने ॥

रतिलाभः । पुं॰ सुरतसुखप्राप्तौ ॥ यथोक्तं रतिरहस्ये । स्रस्ततावपुषि मीलनं दृशोर्मूर्च्छनाचरतिलाभलक्षणम् । स्रेपयेत्स्वजघनंमुहुर्मुहुः सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्वरा । स्त्री॰ पिरक्षीयायाम् । पिच्छिशाखा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

रतिसुन्दरः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपदद्वयंकामीधारयेद्दृदयेयदि । धृतकण्ठोरमेत्कामीबन्धःस्याद्रतिसुन्दरः ॥

रतूः । स्त्री॰ देवनद्याम् सत्यवाचि ॥ ऋदितिसौत्रोधातुः । ततः रमेरम्चेतिकूः अमागमश्च ॥

रतोद्वहः । पुं॰ कोकिले ॥

रत्यङ्गम् । न॰ भगे । योनौ ॥ रतेः सुरतस्याङ्गम् ॥

रत्नम् । न॰ स्वजातिश्रेष्ठे । जातौजातौयदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते ॥ मणौ ॥ धनाधिपेनोजनाः सर्वेरमन्तेस्मिन्नतोयतः । ततोरत्नमितिप्रोक्तं शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ तत्पाषाणभेदोस्ति मुक्तादिचतदुच्यते तानि नवधानिरूपितानि यथा । व

ञ्च गारुत्मतं पुष्परागो माणिक्यमेव च । इन्द्रनीलश्च गोमेदस्तथा वैदूर्यमित्यपि ॥ मौक्तिकं विद्रुमश्चेति रत्नान्युक्तानि वै नव। रत्नान्यर्चितानि सुमधुराणि सराणि च। पञ्च प्राणिमणीतानि विपन्नानि धृतानि तु । सङ्ख्यानि मणीन्द्राणि यदोषहराणि च ॥ माणिक्यं तरणेः सुजातममलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य तु विद्रुमो निगदितः सौम्यस्य गारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेर्नीलं निर्मलमन्ययोश्च गदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानां शोधनमारणविधिर्वैद्यकदीध्या। रमयति । रम क्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा । रमि स्तम्भे लिन । नेट् । माणिक्ये ॥ वज्रे ॥ सगर्ये० ॥ ऽ० ॥

रत्नकन्दलः । पुं० प्रवाले ॥

रत्नकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भः । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानि गर्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि गर्भेऽस्याः । उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषकः । पुं० न० स्फटिकादिमणिपात्रे ॥

रत्नद्वीपः । पुं० न० रत्नप्रचुरद्वीपविशेषे ॥

रत्नधेनुः । स्त्री० महादानविशेषे ॥

रत्ननिधिः । पुं० खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चकम् ॥ यथा । सुवर्णं रजतं मुक्ता लाजावर्त्तं प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं मुनिभिः कामवेदिभिः ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे । तत्र मणीनां तावद्गुणप्रधानार्थमाह । रत्नेन शुभेन शुभं भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्यं दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ द्विपहयवनितादीनां स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दोऽस्ति । इह तूपलरत्नानामधिकारो वज्रपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रदर्शनार्थं मतभेदमाचार्याणामाह । रत्नानि बलाद्दैत्याद्दधीचितोऽन्ये वदन्ति जातानि । केचिद्भुवः स्वभावाद्वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रेन्द्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौगन्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्परागाख्याः। ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटे विशुद्धं शिरीषकुसुमोपमञ्च कौशलकम् । सौराष्ट्रकमाताम्रं कृष्णं शूर्पारकं वज्रम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवति मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतञ्च कलिङ्गे श्यामं पौण्ड्रेषु सम्भूतम् ॥ ऐन्द्रं षडस्रि शुक्लं याम्यं सर्पास्यरूपमसितञ्च । कदलीकाण्डनिकाशं वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमब-

ताम्रच्छायमं भवेत्कर्णिकारपुष्पनिभम् । शृङ्गाटकसंस्थानं व्याघ्राक्षिनिभं स्वदीतभुजम् ॥ वायव्यस्त्वयं वो पमसशोककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम् । स्रोतः खनिप्रकीर्णकमित्याकरसम्भवस्त्रिविध : ॥ १० ॥ रक्तं पीतं शुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनाम् । शै रीषं वैश्यानां शूद्राणां शस्त्रासिसन्निभम् ॥ ११ ॥ वज्रमर्थे मन्त्र्यपरिज्ञानार्थं माष । सितसर्षपाष्टकं तण्डुलो भवेत् तण्डुलैस्तुर्विंशत्या । तुलितस्यहि लक्षद्वयं न द्विगुणं निरीक्षितम् ॥ पादत्र्यंशार्द्धोन विभागपक्षांशयोऽशांशस्य । भाग दशपक्षविंशतिकः स्यात्तावच्छिष्टश्चैव ॥ १९ ॥ शुभयलक्षणान्याह । सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वम्भसितरति रश्मिवत्स्निग्धम् । तडिदनलशक्रचापोपमञ्च वज्रं हिताय भवेत् ॥ यथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षिकाकेशधातुयुक्तानि शार्कर विद्धम् । द्विगुणाश्रिदग्धकलुषत्रस्तविशीर्णानि न शुभानि ॥ यानि च बुद्बुददलिताग्रचिपिटवाशीफलप्रदीर्घाणि । सर्वेषाम् तेषां मूल्याद्भागोऽष्टमो हा निः ॥ १६ ॥ वज्रं न किं चिदपि धारयितव्यमेके पुत्रार्थिनीभिरबलाभिरिदं शतिसञ्ज्ञाः । शृङ्गाटकत्रिपुटधान्यकवत्स्थितं यच्छ्रोणीनिभ

सुशुभदं तनयार्थिनीनाम् ॥ स्रज नविभववीवितचयं जनयतिवज्रमनिष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारिनाशनं शुभमुपभोगकरञ्च भूभृताम् ॥ इतिशाराङ्गधरसंग्रहतिलकः ॥

रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने । यथा । समुद्रोपत्यकाश्चैमौपर्वताधित्यकापुरी । रत्नपारायणं नाम्ना लङ्केतिममैथिली ॥

रत्नप्रभा । स्त्री० क्षितानां नरकविशेषे ॥

रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥

रत्नमुख्यम् । न० हीरके ॥

रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं मुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ॥

रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्नश्रेष्ठे ॥

रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि विद्यन्ते यस्याम् । मतुप् । उगित्त्वान्ङीप् ॥

रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि० रत्नवर्षणशीले ॥

रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरुपर्वते ॥ रत्नानि सानौ शिखरेऽस्य ॥

रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥

रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ । रत्नानां माणिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥

रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

क्षे ॥

रत्नाचल : । पुं॰ दानार्थमणिमय पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न॰ मणिमयालङ्करणे । जडाउगहना॰ इ॰ भा॰ ॥ तस्य धारणगुणा : । धन्यं यशस्यमायुष्यं श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणं काम्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्नि : । पुं॰ बद्धमुष्टिकरे । अरत्नि॰ शब्देऽस्मिनर्थे । ऋगतौ । ऋतन्यञ्ज्योत्यर्त्त : कत्निच् । य ण् ॥

रथ । पुं॰ शताङ्गे । स्यन्दने । पादे । चरणे । वेतसे । देहे । शरीरे । रथवत्सर्वस्वाभीष्टैरिन्द्रियैराकृष्यमाणत्वाच्छरीरस्य । रम्यतेऽनेन॰ रमन्तेऽस्मिन्निति वा । रम॰ । हनिकुषीति- क्थन् । अनुनासिकलोप : ॥ ए- कैनसख्योपरि । सगर्ये॰ ॥ ऽ॰ ॥ पौरुषे ॥

रथकट्या । स्त्री॰ रथसन्दे । रथानां समूह : । खलगवाकट्यचप्रतिकट्यच् ॥

रथकार : । पुं॰ रथकारे ॥ रथस्य- कार : ॥

रथकार : । पुं॰ तक्षणि । वर्द्धकौ । रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात् करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । बढ ई॰ तखाण॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ माहिष्येणकरण्यान्तुरथकार : प्र- जायते॰ इ॰ याज्ञवल्क्य : ॥ रथं करोति । डुकृञ॰ । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुंवी । पुं॰ सारथौ । रथकुटु म्बयितुशीलमस्य । कुटुम्बधारणे । सुपीतिणिनि : ॥ यद्वा । रथएवकुटु म्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इ नि ॥

रथगर्भक : । पुं॰ स्कन्धवाह्ययाने । नररथे । कर्णीरथे । प्रवहणे । डु- यने ॥

रथगुप्ति : । स्त्री॰ वरूथे । परप्रहरणा भिघातरक्षार्थैरथस्यसन्नाहवद्दावर- णे ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न॰ रथगुप्तौ ॥

रथचरण : । पुं॰ कोकपक्षिणि । च क्रवाके ॥ रथचक्रे । पैप्पा॰इ॰- भाषा ॥

रथद्रु : । पुं॰ तिनिशवृक्षे ॥ रथस्य- द्रु : । तस्योपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री॰ आषाढशुक्लद्विती यायाम् ॥ यथा । आषाढस्यसिते प क्षेद्वितीयापुष्यसयुता । तस्यांरथेस मारोप्यरामंमांभद्रयासह ॥ यात्रो- त्सवप्रवृत्त्यायप्रीणयेच्चद्विजान्बहू- न् । ऋक्षाभावेतिथौकार्यासदासाप्रीत येममेतिस्कान्दपुराणम् । साघाषा- मांजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न॰ सामविशेषे ॥ रथेन- तरति । संज्ञायामन्तरणाये : ।

संज्ञायांस्वतृण्कीतिखच् । व्युत्पत्ति
मात्रं नत्ववयवार्थानुगमः ॥
रथपर्य्यायः । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥ रथः पर्यायोऽस्य ॥
रथपादः । पुं॰ चक्रे ॥
रथव्रजः । पुं॰ रथकट्यायाम् ॥ रथानां व्रजः ॥
रथपुष्पा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ रथं पिबति, पा॰ । कः । पारस्करादित्वात्सुट् षत्वं निपातनसिद्धं ॥
रथसाधकः । पुं॰ तिनिशे ॥ रथस्य साधकः ॥
रथाङ्गः । पुं॰ कोकपक्षिणि ॥ अपस्करे । चक्रभिन्नरथारम्भके ॥ न॰-चक्रे । रथस्याङ्गम् ॥
रथाङ्गपाणिः । पुं॰ विष्णौ ॥ रथाङ्गं पाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ भवतः ॥
रथाङ्गाह्वयः । पुं॰ चक्रवाके ॥ रथाङ्गस्याह्वयो नामयस्य ॥
रथाङ्गी । पुं॰ श्रीधरे ॥ रथाङ्गं चक्रमस्यास्ति । इनिः ॥
रथाङ्गी । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥
रथान्तरः । पुं॰ कल्पभेदे ॥
रथाभ्रः । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥
रथारोही । पुं॰ रथस्थयुद्धकारिणि । रथिनि ॥
रथावर्त्तः । पुं॰ धूमावतीदक्षिणार्द्धतीर्थविशेषे ॥

रथिकः । त्रि॰ रथिनि । रथस्वामिनि ॥ रथोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ रथेन चरति वा । पर्पादिभ्यष्ठन् ॥ षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीषि॰ रथिकी ॥
रथिका । स्त्री॰ क्षुद्ररथे । स्वार्थकम् ॥
रथी । पुं॰ स्यन्दनारोहे । रथारोहिणि । रथस्वामिनि । रथिकि ॥ रथोऽस्यास्ति । इनिः ॥
रथिनः । पुं॰ रथिनि । रथस्वामिनः । प्रज्ञाद्यादिः ॥
रथिनी । स्त्री॰ रथकट्यायाम् ॥ रथानां समूहः । खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः ॥
रथिरः । पुं॰ रथिनि । रथोऽस्यास्ति । मेधारथाभ्यामिरन्निरचौ वक्तव्याविति इरच् ॥
रथी । स्त्री॰ प्रथाव्याम् । मनभोजी॰ दू॰ भा॰ ॥ वह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ।
रथोद्धता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता । यथा । राधिकाद्भिविलोकनस्थिता कृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । यामुनतटनिकुञ्जमञ्जसा सा जगाम सलिलाहृतिच्छलात् ॥ रथोद्धता ॥
रथ्यः । पुं॰ रथवाहकाश्वे । रथघोटके ॥ रथं वहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमिति यत् ॥ रथांसे । चक्रे

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे । रथानांसमूह: । खलगोरथादित्तियत् ॥ प्रतोल्याम् । विशिखायाम् । राजमार्गेतरमार्गे । जनसञ्चारिमार्गे।वर्त्म न्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय हिता । यत्प्रकरणे : रथाच्चेति यत् ॥ रथंवहतिश्र । तद्वहतीति यत् ॥

रद: । पुं० विलेखने ॥ दंते,॥ पुरुषदन्तलक्षणं यथा । विवर्णैर्धनहीना स्युदन्ता : स्निग्धघना : शुभा : । तीक्ष्णादंष्ट्रा : समा : श्रेष्ठाजिह्वा-रक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकुड्मलसङ्काशै : प्रकारैर्दशनैर्नृप:। भवेद्वानरदन्ताश्चनित्यंक्षुपरिपीडिता : ॥ हस्तिदन्ता : खररदा : स्निग्धदन्तागुणान्विता :।करालैर्विषमैर्दीर्घैर्दशनैर्दु : खजीविन : । द्वात्रिंशद्दंतारःजा नएकोनोऽत्रभोगवान् । त्रिंशद्दंतानरायेतेसुखदु:खस्यभागिन : ॥ एकोनत्रिंशद्दशना : पुरुषादु : खजीविन : ॥ अष्टाविंशद्रदायेषांतेतिदु: खभाजना : ॥ स्त्रीदन्तलक्षणंयथा । कुन्दपुष्पसमादन्ताभाषितंकोकिलासमम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठंहंसशब्दसुखावहम् ॥ नासासमासमपुटा-स्तोगात्तुरुचिराशुभा । करालविषमादन्ता :क्लेशायचभयायच ॥ चौर्यापकष्टमांसाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्यवे । इति । दन्तस्यलग्नशुचित्वं यथा । दन्तवद्दन्तलग्नेषुजिह्वास्पर्शैशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्नसमंहार्यंलेपंमन्येतदन्तवत् । नतत्परंमुहु : कुर्याद्यत्नसुद्धरणेपुन : ॥ भवेदशौचमत्यर्थंतृणवेधाद्व्रणेकृते ॥ रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छद : । पुं० ओष्ठे ॥

रदन : । पुं० रदे । दन्ते । रद्यतेनेन । रद० । करणेतिल्युट् ॥ न० उत्खनने ॥

रदनच्छद : । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥ रदनाच्छाद्यन्तेऽनेन । छदसंवरणे० चुरादि : । पुंसीतिघ : । छादेर्घेइतिह्रस्व : । अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । मांसलैश्चधनोपेताश्चक्रैरधरैर्नृपा : । बिम्बोपमैश्चस्फुटितैरोष्ठैरुक्षैश्चखण्डितै: । विवर्णैर्धनहीना स्युदन्ता : स्निग्धाघना : शुभा : ॥

रदनी ।) पुं० हस्तिनि ॥
रदी ।)

रन्तव्य : । त्रि० रन्तुंयोग्ये । रम० । तव्य० ॥

रन्तिदेव : । पुं० साङ्कृतिपुत्रेभरतान्वयोत्पन्ने ०चन्द्रवंशीयनृपतिश्रेष्ठे ॥ यस्ययश : पुराणेप्रसिद्धम् । यस्यकारुण्यवतीयश्लोक : । नकामयेऽहंग

सितौऽम्बरात्परामष्टधियुक्तामपुन-
र्भवस्य । याति प्रपद्योऽखिलदेहभा-
जामन्तःस्थितो येन भवन्त्वदुःखाः ॥
गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुक्कुरे ॥

रन्तुः । पुं॰ वर्त्मनि ॥ स्त्री॰नद्याम् ॥

रधनम् । न॰ पाके ॥ हृदनै ॥ –

रन्ध्रम् । न॰ दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रम्भ-
म् । सम्पदादित्वात्क्विप् । संज्ञा
पूर्वकत्वान्नदीर्घः । रम्भ्रीणांधर
ति । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ य
द्वा । रंधयति । रधिहिंसासंराध्योः ।
बाहुलकाद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ ब-
स्तस्य कुक्षिमाभिमध्यभागे ॥ यथो-
क्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरे रन्ध्रं सुपरन्ध्रं
तयोपरीति ॥

रन्ध्रकण्टः । पुं॰ जालवर्बुरके ॥

रन्ध्रकार : । त्रि॰ छिद्रस्य कारके । र
न्ध्र इतीदृपिरा॰इ॰भाषा॰प्र॰ ॥
रन्ध्रं करोति । कर्मण्युपपदे ष्ण
नुलोम्यं प्रति इत्यण ॥ ३ ॥ २५ ॥

रन्ध्रबभ्रुः । पुं॰ उंदुरौ ॥

रन्ध्रवंश : । पुं॰ सछिद्रवंशे । कीच
काख्ये । मस्करे । सुषिरांशे ॥
अस्य गुणा यथा । वंशौस्त्रीकषायौ
च किञ्चित्तिक्तौ च शीतलौ । मूत्रा
कृच्छ्रप्रमेहार्शः पित्तदाहास्रनाशनौ ।
छिद्रितोरन्ध्रवंशस्तु दीपनो जीर्णनाश
क : । रुचिकृत्पाचनो हृद्यः शूल
गोगुल्मनाशनः ॥

रप : । न॰ पापे ॥

रभस : । पुं॰ हर्षे ॥ यथा । शुचां पा
श्चात्तापरिणतिरभिध्यप्रचयभूस्वयंभू
तावासो विमृश्य कियतीं यातिनदृशा
म् । तद्विश्मिन् धीराणां क्षणमपि किमा
श्चातु सुखितं फलीकारः कोयं यदृच्छ
मदमिवेति रभसवृत्तिर्भिन्नपरिणामिश्रः ॥
पुं॰ अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यवि
चारे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ रभते । रभ
राभस्ये । अत्यविचमीत्यादिनाऽस
च् ॥ तवच्छब्दर्थवाद्याम् ॥

रम : । पुं॰ कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ॥
कामे ॥ रमते । रम॰ । पचाद्यच् ॥
रमणे ॥

रमक : । पुं॰ विलासिनि । कान्ते ॥
रमते । रम॰ । रमेरस्य लोपेति वृ
न ॥ क्रीडापिकर्मस्वापररङ्गे ॥ र
मयति । क्वुन् ॥

रमठम् । न॰) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनिः । पुं॰)

रमण : । पुं॰ भर्त्रे । प्रिये । पत्यौ ॥
स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । र
म॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ ष
र्षकृत्तान्तरे ॥ स्वगयो रमण : । का
विनाऽकथित : ॥ यथा । धनदोधन
द ॰ । भवताभवतात् ॥ रासभे ॥
वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न॰पटोल-
मूले ॥ जघने । रमणे । ग्राम्यधर्मे ।
सुरते । मैथुने । क्रीडारत्ने ॥ मद्य

सुखे ॥ क्रीडने ॥

रम्यकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप विशेषे । रम्यकवर्षे । यथा । एवमेवो त्तरेणैौचिवर्षाधिपतपोधन । कुरु वर्षं सिन्धुकूलाच्छू इवानवधि: स्मृ त : ॥ हिरण्मयंततोवर्षं प्रस्रवति धनिनिगद्यते । रम्यकमुततोवर्षं नौ लसस्यावधि: स्मृत : ॥ अपिच । इरिवर्षे नसुष्कतसतिनिमधशोत्तरेण तु । वर्षं रम्यकंनामजायन्ते तत्र मानवा : ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्ना : सर्वेसुप्रियदर्शना: । द्वमयं सहा- स्वाणियताजिदग्नपश्चच ॥ जीवन्ति तेमहाभागनित्यं सुदितमानसा । ॥ इतिपाद्मे भूखण्ड : ॥

रमणा । स्त्री० रमण्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना र्याम् ॥ रमयति० रम्यतेवाश्याम् । रम० । ल्युट् ॥ वालास्त्यबमे ॥ वेदिकायाम् ॥ ० (*) ०

रमणीय : । त्रि० सुन्दरे । शोभने ॥ रम० । अनीयर् ॥

रमणीयकम् । न० छन्दोविशेषे । रा न्नभहितयरेरुदितरमणीयकम् । इतिलक्षिते ॥

रमणीयचरण : । त्रि० सुकृतिनि । पु ण्यकर्म्मणि ॥ रमणीयशोभनंचर- ण शीलयस्य ॥

रमण्य : । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि न् । रम० । भूरम्योर्द्धस्यन्व : ॥

रमति : । पुं० नायके ॥ नाके ॥ कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् । रम० । रमे र्निदित्यति : ॥

रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया म् । सर्वंचरमसे यस्मात्तस्मात्तइ- विष्यसीतिविष्णुशापोश इतुक्त : श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलोम्मे व- विधं विधं रमापर कनाव्यस्वयमेवम म्यते । योगीनजागर्त्ति मिषीयतं शिव : स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाह रि:॥ रमयति । रमक्रीडा याम् । पचाद्यच्० टाप् ॥ शशिभूनराजक न्यायाम् । कस्मिदेवपत्न्याम् । शोभायाम् ॥

रमाधव : । पुं०)

रमानाथ:। पुं०)

रमापति : । पुं०) विष्णौ । रमाधा धव: । नाथ : पतिर्वा ॥ ०

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्ट : । पुं० श्रीवासे ॥

रमित : । त्रि० रतिप्रापिते ।

रमेश्वर : । पुं० विष्णौ ।

रम्भ : । पुं० वेणौ ॥ मैधवद्दण्डे ॥ वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित रि रभते । रभराभस्ये । पचाद्य च् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् । अपस् रो भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गौर्ध्वनौ । वे

ह्यायाम् ॥ रमते । रम॰ अच् । टाप् ॥ रम्यतेया । घञ् ॥

रम्भातृतीया । स्त्री॰ व्रतविशेषकाले ॥

रम्भोरू : । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे । रम्भे॰ कदलीस्तम्भाविवऊरूयस्याः सा । ऊरूत्तरपदादौपम्यइत्यूङ् ॥

रम्य : । पुं॰ चम्पके । चम्पकवृक्षे । न॰ पटोलमूले । प्रधानधातौ । त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव सुन्दरे । रम्यार्थाविकृतिरपिश्रियं तनोति ॥ रम्यतेक्रीडात्यैच । रम ॰ । पोरदुपधादितियत् ॥ बलकरे ॥

रम्यकम् । न॰ पटोलमूले । नील गिरेरुदग्वर्त्तिवर्षभागे॰ वर्षवि शेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकीर दयस्थितिः । जनताब्दसहस्राणि न्यग्रोधफलमश्नतः ॥

रम्यपत्रपाठ : पुं॰ देवतापदशोभैः कालपूरणे ॥

रम्यपुष्प : । पुं॰ शाल्मलिपादपे ॥

रम्यफल : । पुं॰ कारस्करवृक्षे ॥

रम्या । स्त्री॰ रात्रौ ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥

रल्ल : । पुं॰ अरुणवर्णे ॥ शोभायाम् ॥

रय : । पुं॰ वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स वेगगतिश्चणेस्त्रप्रयोगः ॥ प्रवाहे ॥ रयत्यनेन । रयणं वा । रयगतौ । पुंसौतिघः । रोपाख्यनेया । रीगतिरेपर्यायोः । पुंसौतिघः ॥ हलश्चेतिघञितु॰ संज्ञापूर्वकत्वा

हृद्यभाव : ।

रयि : । पुं॰ धने । जले ।

रराटी । स्त्री॰ ललाटे ॥

रल्लक : । पुं॰ कम्बले ॥ कम्बलमृगे ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम॰ । क्विप् । गमादीनांक्वावितिमलोपः । तुक् । लाति । ला॰ । क्विप् । रल्लासौलाश्च । स्वार्थेकन् । कोऽप्य दृतिहृस : ॥ यद्वा । रमणम् । रमेः सम्पदादिक्विप् । रत्क्रीडा लक्ष्यतेऽनेन । लक्षपालाद्यने । घः ॥ रतं करोतिवाऽणुन् ॥ स्त्रीणां सिंदूरसरधाम् ॥

रल्लकभल्लकम् । न॰ सिन्दूरसरणौ । मागध॰ भा॰ । शिर : सिन्दूरस रणि : स्त्रीणांरल्लकभल्लकमित्युक्तः । सीतारल्लकभल्लभग्नहृदयः स्वस्थो नलङ्केश्वरदूतिलक्ष्यम् । रल्लकाभ ल्लकमिव ।

रव : । पुं॰ ध्वनौ । स्वने । शब्दे ॥ रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् । ल घुवर्ण॰ ॥

रवथ : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ कोकिले । खरे । न॰ कांस्ये । रवौ । त्रि॰ शब्द- ने । नीचके ॥ मण्डूके । चञ्चले । रौति॰ तच्छील : । रु॰ । चलन शब्दार्थादकर्मकाद्युच् । सुयुरुह्यो युजितियुच्या ।

रव्थ : । पुं॰ कोकिले । रौति ।

क० शौण्डिकगलोत्सवादिनाऽथम
त्यय: ॥

रवि: । पुं० सूर्ये । आदित्ये । दिवा
करे ॥ रसान्पादत्ते० इतिरवि:
। अचरसशब्देसजोप. शीघ्रसाद्दा
नमर्थे: । शीघ्रगत्यादावितिधातोर्वौ
तिरूपम्० पृषोदरादित्वात्साधु
त्वम् । पृषोदरादित्वकल्पनामूल
म्तुविष्णुधर्मोक्तवचनम् । तद
था । रसानामादानाद्रविरित्य
भिधीयतेबुधै: ॥ प्रकाशानामभ्येव
विविधोविभूति: ॥ रूयते० स्तूयते।
शब्दे । अदक:॥

रविकान्त: । पुं० सूर्यकान्तमणौ ॥

रविचक्रम् । न० नराकारसूर्यचक्रवि
शेषे ॥

रविज: । पुं० शनैश्चरे ।

रवितनय: । पुं० सावर्णिकेमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन: । पुं० सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैवस्वतमनौ । सावर्णिमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनापम् । न० वस्तुवीयकी ।
पद्मे ॥

रविपत्र: । पुं० आदित्यपत्रक्षुपे ।

रविपार्श्वग: । पुं० चण्डांशे: पा
र्श्वकेषु ॥ तेयथा । माठर: पिङ्ग
लोदण्डश्चण्डांशे: पारिपार्श्वि-
का: । अपिच । राज्ञ: स्रोष: स्वर.
पक्षीद्वारकोजानुकारक: । पिङ्ग:
यजव्यपुरुष: प्राप्तयातप्रतापकौ ॥
आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माष: पा
र्श्वगारवे: ॥

रविप्रिय: । पुं० आदित्यपत्रे । र-
क्तकरवीरे । लकुचे ॥ न० ताम्रे
। रक्तपद्मे ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्चलायाम् ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ।

रविलोचन: । पुं० शिवे ॥ रविलो
चनमस्ययस्यासौकस्मादितिरविलोच
न: ॥

रविलोहम् । न० ताम्रे ॥

रविसंज्ञकम् । न० ताम्रे ।

रविसुत: । पुं० सुग्रीवे ॥

रविसूनु: । पुं० शनौ ।

रवीन्दम् । न० पद्मे ।

रवीषु: । पुं० कामे ॥

रशना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे
। अङ्गुले । अश्नुडव्याप्तौसङ्घा
तेच । अशभेत्समेषु । अशिरशच्चेति
युच्० धातोरशादेश: । यद्वा ।
रशति । रशशब्देसौप: । बहुलम
न्यत्रापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ॥

रश्मि: । पुं० दीधितौ ॥ पक्ष्मणि ।
नेत्रपत्रे ॥ अश्वरश्मौ । प्रग्रहे ।
रथादियुक्ताश्वादीनांसंयमनरज्जौ
। अश्नुतेनेनवा । अशू० । अश्नोते
रशचेतिमि: ॥ सूर्यस्यरश्मिना

जलादानाद्रामेयया । तेजोभिःसर्वं
लोकेभ्योह्यादत्तेरश्मिभिर्जलम् । स
मुद्रावायुसयोगाद्वहन्त्यापोगभस्तय:
। ततस्तुपयसांकालेपरिवर्त्तनृदिवा
कर : । नियच्छत्यपोमेघेभ्य : शुक्ला
शुक्लैस्तुरश्मिभिरिति । चतयादयः
। तासांशतानिचत्वारिरश्मीनांच
हिमसर्जनी । शतत्रयंहिमोत्सर्गेताव
दृगभ स्यसर्जनी । आनन्दाश्चहिमे
ध्याश्चनूतना : मूतनाइति । चतु:
शतं द्विमाद्भासा : सर्वाअमृतास्त्र
य इति ॥

रश्मिपति : । पुं॰ आदित्यपत्रपुष्पे ।

रस : । पुं॰ गन्धरसे । जले । विषे ।
वीर्ये । द्रवे । रागे । स्वादे । रस
नायाङ्गुणे । सचकालसवायभू
मिविपद्दनिलानलसंसर्गेणपरिणामा
न्तरंगत : षड्विधोभवति । तत्र
पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुर : १ ।
तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्ल : २ । पृ
थिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवण : ३ ।
वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुक : ४
। वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्त :
५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषा
य : ६ । आपोरसानामाधारकार
णम् । अतआपोनाम । अपांपृथि
व्यामनुप्रवेशात्पृथिव्याधारकार
णमेव । तेनजलपृथिवीचपिरसाधा
रस्थारसानामभिव्यक्तौकारणं ।

अभिव्यक्तिस्तमधुरादिरूपपरिणाम
त्वात् । मधुरादिविशेषेपिजलपृथिवी
कारणं । अन्यादयस्तुत्रयोमीरसत
यामधुरादिविशेषेप्राधान्येननिमि
त्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणाम्लादि
रसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च । अ
ग्न्यादिभूतत्रयसन्निधानंविनानुपल
ब्धेरभिव्यक्तावपि । अग्न्यादीनांकार
णत्वम् । यथाहमाधवाचार्य्य : ।
कफवातौवातकफौवात:पित्तंचवृ
द्धिगमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्त्यै
स्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अ
न्त्याद्याद्याद्यमाद्यान्त्यामन्त्यकोपमनं
मतम् । मध्यमध्येतरौमध्यप्रयोगा
न्मयतस्त्रिश: ॥ २ ॥ आद्यमध्यंच
मन्त्यन्त्यमधुराद्या : प्रमेतरौ । आ
द्यंमध्यान्त्यमाद्यन्तमध्यमान्तिमम
न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यमध्यन्तमध्या
द्यमाद्यमध्यान्तिमंक्रमात् । आद्यं
द्वेयंरसा : प्राय : प्रयोगपरिगीति
ता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणक
टुतिक्तकषाया. षड्रसा: । तत्रत्रि
भिराद्यैर्मधुराम्ललवणै: कफवातौ
यथाक्रमम्वृद्धिगमौयात: । यातइ
त्यर्थ: । कफवृद्धिंयातिवात.प्रशमंया
तीत्यर्थ: । वातइतिधागतिगन्धनयो
रित्यस्यधातोरूपम् । वातइतिसर्व
त्रसम्बध्यते । अन्त्यैस्त्रिभि : कटु
तिक्तकषायै : वातकफौवृद्धिगमौ

रस :

घात : वातोऽपि वातिकफ : शमं
यातीत्यर्थः । आद्यपरैस्तदन्यैरेवं पि-
त्तं हि वातिवर्धयत्यादृवचनविपरि
णाम: । आद्यैर्मधुर: तस्मात्परैरम्ल
लवणकटुकैस्त्रिभि:पित्तं हीयाऽपि त
दन्यैस्तेभ्योऽन्यैर्मधुरतिक्तकषायैः शमं
याति । केचित्तु तदन्यैरित्यत्र स्थित्वा
सर्वत्रैवेति विग्रहं कृत्वा समधुरः प
न्थो तिक्तकषायैर्मधुरतिक्तकषा
यैरिति व्याख्यानयंति । पिण्डार्थस्तु
कफवातौ वातकफौ त्रिभिराद्यै
स्त्रिभिरन्यैः यथासंख्यं शमं
यात: पित्तं त्रिभिराद्यपरैस्तद
न्यैर्वृद्धिमनीयात्लयेकोपि : । १
अन्ये ति । अन्यस्त्रिकं : कटुतिक्त
कषायाख्य : । यथासंख्य: त्रि
कः । आद्यस्त्रिको मधुराम्ललवणा
ख्य : । एतौ द्विकौ वायुं सर्व
वातं कोपयन्तौ नयत: । मध्यमश्चेत
रौ त्रिकौ मध्यमस्त्रौ च विरोधयस्त्रि
स्त्रमौ मध्य : इतरस्वौ त्रिकौ मधु
राम्ललवणा: आद्यत्रिक : रसम
ध्योऽम्ल: प्रथमानि तिक्तौ कारणाऽभा
वात् स्वाद्वम्ललवणात् कटुतिक्तकषाये
षु पटुः सुमध्यो लवणात् कटु समध्यत्रि
क : इतरोऽस्मादन्यो मधुरतिक्तक
षायाख्य : एतौ सर्वं वातपित्तक
फेषु पित्तस्त्वं क्रमेण कोपयशमौ नयत:
अन्त्यं कफमाद्यान्त्यौ आद्यत्रिको

रस :

मधुराम्ललवणाख्य : । अन्त्यस्त्रि
क : कटुतिक्तकषायाख्य : क्रमे-
ण कोपशमौ नयत: । २ । ३ । (+)
मधुराद्या : षड्रसा : पर्यायेण भ-
क्षणादिनापरिशीलिता यथास्वा :
क्रमेणवाद्यमध्यमन्त्यमित्याद्यौ प्रा
न्यौवाहुल्येन शमेतरौ शमं प्रथममि
तरं कोपं तेन यन्ति प्रापयन्ति तत्र
मधुराद्यमध्यस्याद्यमध्यस्येति-
वन् द्वैविध्यम् । आद्यो वायुम् मध्य-
पित्तं शमं नयति । अन्त्यं मन्त्यं
कफं कोपं नयति । अम्ल : आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यमन्त्यम् पित्तक-
फौ कोपं नयति । लवण : आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यमान्त्यम् पित्त
कफौ कोपं नयति । कटुरन्त्यं वापं
शमं नयति आद्यं मध्यं च वातपित्तौ
कोपं नयति । तिक्त : मध्यान्त्यं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति । कषाय : मध्यान्त्यं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति प्रायवृत्तिव्यभिचारात् ।
यथा मधुरशीतापि कीलन्तौ कफं शम
यति । मधुरोरसो वायुं कोपयति ।
एवं कटु कोऽपि रसो नैवायुं शमं नय-
ति । एवमस्मादिव्यपि क्वचिद्व्यभि
चार : । २ । ४ । सदुक्तं चरके ।
रसनार्थो रसस्तस्य द्रव्यमाप: क्षिति
स्तथा ; निर्वृत्तौ च विशेषे च प्रत्यया :

स्वादयस्तय : ॥ एतेचरसा : परस्पर संयोगात्सप्तपञ्चाशद्भवन्तीतिचक्र पाणिदत्त : ॥ अपिच । स्वादुरम्ल यथालिक्त : कटुकस्तकषायक : । अमीतुषड्रसा : ख्याता : निर्मलो अपर · पर : ॥ न्यायमतेतु । रस स्तुरसनाग्राह्योमधुरादिरनेकधा । सहकारीरसज्ञायानित्यत्वादिचपूर्ववत् ॥ सहकारीति॰रासनप्रत्यक्ष कारणमित्यर्थ : । पूर्ववदिति । ""जलपरमाणौरसोनित्य : अन्य : सर्वोपिरसोऽनित्यइत्यर्थ · ॥ शृङ्गारादौ ॥ सयथा । शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानका । बीभत्साद्भुतसञ्ज्ञौचेत्यष्टौनाट्ये रसा : स्मृता :॥ अयव्दात् ॰ शान्तोपिनवमस्तो त्रोवाप्यसय इयम स्मृत । भट्टादि इप्रसिद्धत्वादिह ग्रन्थविस्तर । देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् । स्वेदमात्रे । चर्मसारे । रक्तसारे ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव : सरस : सोपिपच्यते । इतिभिष स : ॥ अस्यस्वरूपञ्च । यथा । सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदितोरस । सतुद्रव : सित · शीत स्वादु : स्निग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरसस्यहृदयंस्थलम् । समानमरुता पूर्वं थदयं हृदयेधृत : ॥ तस्यकर्मा

ह । आरुह्यधमनीर्गत्वाधातून् सर्वानयंरस · । पुष्यातितदनुस्त्रीयैर्व्याप्नोतिचतनुंगुणै : ॥ गुणै : शीतस्निग्धपोषकत्वै :॥ मन्दवह्नि विदग्धस्तुकट्वम्लोभवेद्रस : । सकुर्याद्बहून्घोरान्रोगान्विषकल्पश्च रोस्वपि ॥ पारदे॥ रसायनार्थिभि र्लोकै · पारदोरस्यतेयत । ततो रसइतिप्रोक्त : सचधातुरपिस्मृत. ॥ रागे ॥ व्यायाम् ॥ क्षुद्रसुख, रागे ॥ सविकारपक्वानन्दे । रसयति॰ आस्वाद्यते । रसआस्वादने । चुरादिरदन्त : । एरच् ॥ रस्यते॰ आस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ् । घचिपक्षस्यानित्यत्वाद्वृद्धि ॥ अपासारोरमइत्यमर ॥ पदार्थ ॥ बध्वादिरिवारी • । ऽ ॥ माथाधार्थे । न॰ बोले ।

रसक : । पुं॰ निम्बाधमासे । न॰ सर्परोतुर्थे । येगुणाल्पत्वकीप्रोक्ता स्तेगुणारसकेस्मृता : ॥

रसकर्पूर · । पु॰ न॰ कर्पूररसे । रसकर्पूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न॰ कर्पूरे । सिताब्दे ॥

रसगन्ध । पुं॰ गन्धरसे । बोले ॥ गन्धवान् रसोऽस्य । राजदन्तादि : ॥

रसगन्धक : । पुं॰ गन्धरसे । बोले

॥ स्वार्थे कप्रत्ययः ॥ गम्धके ॥
रसगर्भम् । न० रसाञ्जने ॥ रसोग र्भोऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
रसघ्नः । पुं० टङ्कणे ॥
रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥ मद्यकीटे ॥ गुडे ॥
रसज्ञः । त्रि० रसिके ॥ रसं जानाति । ज्ञा० । आतोनुपसर्गे कः ॥
रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
रसज्येष्ठः । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञानामिष्टः ॥
रसज्येष्ठः । पुं० मधुररसे ॥ शृङ्गाररसे ॥
रसत् । त्रि० गर्जति ॥ रसति । रसशब्दे । लटः शतृ ॥
रसतेजः । न० रक्ते ॥
रसदः । पुं० सशब्दमेघे ॥
रसदालिका । स्त्री० पुंड्रकेक्षौ ॥
रसद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥
रसधातुः । पुं० पारदे ॥
रसधेनुः । स्त्री० दानार्थेक्षुरसनिर्मितधेनौ ॥
रसनम् । न० शब्दे । स्वादे । ध्वनौ । रसग्रहणलिङ्गेन्द्रिये । जिह्वायाम् ॥
रसना । स्त्री० रास्नायाम् ॥ काञ्च्याम् ॥ रज्जौ ॥ गन्धालिकायाम् ॥ जिह्वायाम् ॥ अस्याः शुभाशुभलक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वामवेद्य स्यसमलाथर्दिवाभवेत् । नघामवान् भवेन्मर्त्यरुन्ध्यास्थूलायथाभवेत् ॥ श्वेतजिह्वानराः ज्ञेयाः शौचाचारविवर्जिताः । पद्मपत्रसमानि श्लक्ष्णादीर्घासुशोभना । वस्तुनामातिविस्तीर्णायेषांतेमनुजाधिपाः । निम्नदीर्घावक्रखावरक्ताग्रारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्ता सौभवेन्नात्रसंशयः ॥ रसयति । रसआस्वादने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ रसयन्त्यनया । ग्यासश्रन्थे तियुच्वा ॥ रसति । रसशब्दे । बहुलमन्यत्रापीतिवायुच् ॥
रसनाथः । पुं० पारदे ॥
रसनायकः । पुं० शिवे ॥
रसनालिट् । पुं० कुक्कुरे ॥
रसनेत्रिका । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥
रसपाकजः । पुं० गुडे ॥
रसफलः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
रसभवम् । न० रक्ते ॥
रसमर्दनम् । न० पारदचूर्णीकरणे ॥
रसमानः । त्रि० कूजनशीले ॥ रसते । परस्मैपदित्वात् ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्प्रत्ययेनमानच् ॥
रसमारणम् । न० पारदभस्मकरणे ॥
रसमूर्च्छनम् । न० पारदसमूर्छाकरणे ॥

रसराजः । पुं॰ पारदे ॥ रसाञ्जने ॥
रसवान् । त्रि॰ सरसे ॥
रसवती । स्त्री॰ पाकस्थाने । महानसे ॥ रसाः सन्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । उगितश्चेति ङीप् ॥
रसलेह । पुं॰ पारदे ॥
रसविक्रयी । त्रि॰ इक्ष्वादिरसविक्रेतरि ॥
रसवित्द् । त्रि॰ रसज्ञे ॥
रसशेष । पुं॰ चमत्कारे ॥ सुक्तसपक्षास्यसारभूतोयोद्भव : सरसः । स चापक्षः सरसशेषइत्युच्यते ॥
रसशोधनम् । न॰ टङ्कणे ॥ पारदशुद्धौ ॥
रससिन्दूरम् । न॰ सिन्दूररसाख्यौषधे ॥
रसस्थानम् । न॰ हिङ्गुले ॥ हृदये ॥
रसा । स्त्री॰ रसनायाम् । रास्नायाम् ॥ पाठायाम् ॥ शल्लकीमोषधौ ॥ कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ रसोऽस्यामस्ति । अर्शआद्यच् ॥ रसतीवारसयास्वादनेचुरादावदन्तः । घञ्॰अच्वा ॥
रसाखनः । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रसाग्रजस् । न॰ रसाञ्जने ॥
रसाञ्जनम् । न॰ रसजाताञ्जनविशेषे । रसगर्भे । तार्क्ष्यशैले । रसवत्॰रसीत इतिभाषा ॥ रीत्यान्तुधाय मानायांतत्किट्टन्तुरसाञ्जनम् । तदभावेतुकर्षस्यंदार्वीक्वाथसमुद्भवम् । इतिराजनिघण्टः । अपिच । दार्वीक्वाथसमंक्षीरंपाकनीत्वाथघनम् । तदारसाञ्जनाख्यं तन्नेत्रयोः परमं हितम् । रसाञ्जनं तार्क्ष्यशैलंरसगर्भंसुनाख्यंजम् । रसाञ्जनंकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् । उष्णंरसाञ्जनंतिक्तंछेदनंव्रणदोषहृत् । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाकपार्थिवादि ॥
रसाढ्यः । पुं॰ आम्रातके ॥ त्रि॰ सरसे ॥
रसातलम् । न॰ पाताले ॥ रसायाभूस्तलमधः ॥
रसात्मकः । त्रि॰ रसस्वभावे ॥ रस आत्मायस्य ॥
रसादानम् । न॰ शोषणे ॥ रसानामादानम् । भूमिदाने ॥
रसाधारः । पुं॰ सूर्ये । रसस्याधारे ॥
रसाधिकः । पुं॰ टङ्कणे । अधिकरसे ॥
रसाधिका । स्त्री॰ काकोलीद्राक्षायाम् ॥
रसाभासः । पुं॰ अनौचित्यविशिष्टरसे ॥
रसाम्लः । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ हस्ताम्ले ॥ चुक्रे ॥
रसायकः । पुं॰ तृणविशेषे ॥
रसायनम् । न॰ जराव्याधिजिदौषधे

न, लैङ्गधाग्रेउद्दिष्टोनालाग्रेलवण :
स्मृत : ॥ वीर्जेतुमधुर : प्रोक्तोर
सस्तद्गुणैर्विदिभि : ॥ तस्यभक्षणगु
णा: रसोनोहि स्थोष्ण: स्निग्धो
पाः : पाचन : सर : । रसेपाकेचक
टुःकस्तीक्ष्णोमधुरकोमत : ॥ भग्न
सन्धानकृत्कण्ठ्योगुरु : पित्तास्र
वृद्धिद: । बलवर्णकरोमेधाहितोने
त्र्योरसायन : ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकु
क्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोषा
न् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमी
रणश्वासकफांश्चहन्ति ॥ मद्यंमां
संतथाम्लञ्चहितंलशुनसेविनाम् ।
व्यायाममातपंरोषमतिनीरपयोगु
डम् । रसोनमश्नन्पुरुषस्त्यजेदेत
न्निरन्तरं ॥
रसोनक : । पुं॰ रसोने ॥ स्वार्थेकन् ॥
रसोपलम् । न॰ मौक्तिके ॥
रसौद्भवम् । न॰ पुं॰ मांसरसेनसिक्तयो
दने । रसोद्भवोगुरुर्बल्योवल्योवा
तज्वरापह : ॥
रस्तम् । न॰ द्रव्ये ॥ रस्यते॰ आस्वाद्य
ते । रस॰ । रुचिवृषिरसिभ्य: कि
द्दितिन : ॥
रस्यम् । न॰ रक्ते । त्रि॰ आस्वाद्ये।
मधुररसप्रधाने ॥
रस्या । स्त्री॰ पाठायाम् । रास्ना-
याम् ॥
रह : । स॰ विजने । विविक्ते । रह्य
ते । रहेरसुन् ॥ रमन्तेऽत्रवा । र-
मेर्हश्चेत्यसुन्॰ डोऽन्त्यादेशस्य ॥
रह : । न॰ तत्त्वे ॥ रते । गुह्ये ॥ र
ह्यते । रहत्यागे । असुन् ॥ यद्वा ।
रमन्तेऽत्र । रमेर्हश्चेत्यसुन्हा-
न्त्यादेशश्च ॥
रहस्यम् । त्रि॰ अभिप्राये । उपनिष-
दि । उपासने । अतिगोप्ये ॥ गोर
पणीयत्वं सर्वजनसमानम् । रहस्यरो
मस्यमर्मनिषेधायथा । नसर्पस्यङ्गः
क्रीडेतस्त्रानिखानिचनस्पृशेत् ।
रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टेनसहा
व्रजेत् ॥ इ॰ रहोभवम् दिगादि
त्वाद्यत् ॥
रहस्या । स्त्री॰ सरिद्विशेषे ॥ पाठा
याम् । रास्नायाम् । टाप् ॥
रहित : । त्रि॰ वर्जिते ॥
रहूगण : । पुं॰ पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौ
वीरदेशयो॰ नृपतिविशेषे ॥
रा । स्त्री॰ दाने । काञ्चने । विभवे ।
राका । स्त्री॰ पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ न
दीविशेषे । कच्छूरोगे । नवजात-
रजः स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा
दाने । कृदाधाराचिंकलिभ्य : क-
इत्यौणादिक : कप्रत्यय : । बाहु
लकात्गकस्येत्संज्ञा । संज्ञापूर्वक-
विधेरनित्यत्वात्केवद्धदिह्रस्वोन ॥
राकिनी । स्त्री॰ दुर्गायाअनुचरीविशे
षे ॥

राक्षस : । पुं॰ कौणपे । क्रव्यादे । आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥ रक्षत्यस्मात् । रक्षशब्दने । असुन् । प्रज्ञाद्यणि॰ राक्षसः । स्त्रियः : प्रकृतिरोः लिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्तइतिपुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे । यथा । हत्वाछित्त्वाचभित्त्वाचक्रोशन्तीरुदतींहरात् । प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ रक्षसइदमयम् । अण् । षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे । यथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाद्यपीड्यन्तेऽत्रधान्यानि । सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेविह्वराः प्रजाः ॥

राक्षसिका । स्त्री॰ राक्षसीसञ्ज्ञायाम् ॥

राक्षसी । स्त्री॰ चण्डायाम् । चण्डाख्यौषधौ ॥ कौणप्याम् । राक्षसस्त्रियाम् ॥ दंष्ट्रायाम् । डाढ दाढ॰ इ॰ भा॰ ॥ सायाह्नवेलायाम् ॥ सूर्यसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौ सौम्यासंज्ञे भवेद्राक्षसीसासुखःयान्तजानांतदामासमेकम् ॥ तामस्याम्प्रकृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुद्वेषप्रधानाराक्षसीप्रकृतिः । वैदिकन्निषेधातिक्रमेणस्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतातामसी हिंसाप्राधान्येनदेवप्राधान्याद्राक्षसीत्यस्याः ॥ रक्षसइयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

राक्षसेन्द्र : । पुं॰ रावणे ॥

राखा । स्त्री॰ लाक्षायाम् ॥ रक्ष्यतेऽनया । रक्ष॰ । गुरोश्चहलइत्यः । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

राग : । पुं॰ मात्सर्ये ॥ लोहितादिषु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ अङ्गादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ । स्नेहे ॥ तल्लक्षणंयथा । सुखमभ्यधिकंचित्तेसुखत्वेनैवरज्यति । यतस्तुप्रणयोत्कर्षात्सरागइतिकीर्त्यते ॥ इति ॥ सुखानुशयिनि । साधनरहितस्यापि॰ सर्वंसुखजातीयंमेभूयादितिविषयविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनुभूयमानंसुखमनुशेतेकश्चिच्चित्तवृत्तिविशेषोरागस : सर्वंसुखजातीयंमेभूयादिति । तच्चदृष्टादृष्टसामग्र्याभावात्सम्पादयितुमशक्यम्॰ अतः सचित्तंकलुषीकरोति । यदाहु॰सुखिषुप्राणिष्वयंमैत्रीभावयेत्॰ सर्वेप्येतेसुखिनोमदीयाइति॰ तदाशत्सुखंस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावयतस्तस्यरागोनिवर्त्तते । यथास्वस्याप्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराज्यमेवसूकीयराज्यं तद्वत् । निवृत्तेचरागे॰ वर्षात्ययापायेजलमिवचित्तंप्रसीदति ॥ रज्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति व्युत्पत्त्या॰कामे । गर्द्धे । तत्तत्फलतृष्णायाम् ॥ प्रासौविषय : चयकार्यं सम्प्रपिनचीयतामित्येवमा

राग :

कारस्थिसद्वृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारा
ग : ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिव्यक्तोराग : ॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
ग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या
यामभूमिषु । कुत : शाश्वतास्तस्य
यस्याग्नि : कोटरेतरो : ॥ रागाद्
य : सन्तुकामंनतद्भावोपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रोरगवद्विद्याकिंकरिष्य
तीतिचाचार्य : ॥ सितादीनांवि-
कारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्राक्षादाडिमजीरस : ।
विरलश्चेत्क्वतोरागइति ॥ गान्धा-
राद्रौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाक्षा
दौ ॥ रक्तिमस्थिषि ॥ रञ्जने ॥ गा
नप्राण्यीयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते॰हनुमन्मतेचराग : षड्विध : ।
तेषांनामानियथा । भैरव : १ कौ
शिक : २ हिन्दोल : ३ दीप-
क : ॥ श्रीराग : ५ मेघ : । हनु-
मन्नरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्य . सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांषड्रागिण्य : । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्रा : एकैकापुत्रभार्या-
श्च ॥ कलानाथसोमेश्वरमतेषड्रागा
यथा । श्रीराग : १ वसन्त : २ प
ञ्चम : ३ भैरव : ४ मेघ : ५ नट
नारायण : ६ । इतिनानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्
ख्याख्यानानि । यैस्तुचेतांसिरज्य-
न्तेजगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग
इतिकथ्यन्तेमुनिभिर्भरतादिभि :
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकंकृष्ण
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश ॥ रागेषुतेषुषट्
त्रिंशद्रागाजगतिविश्रुता: ॥ काल
क्रमेणतत्रापिकश्चिदेवतुदृश्यते ॥
केचिदद्यापितेरागा : सर्वेसन्तीति
निश्चितम । मेरोरुत्तरत : पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा । समु-
द्रखण्डेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गते
लिङ्गभूलिङ्गहाबङ्गसुरङ्गपुमलङ्गलिङ्ग
इसौवीरकौरकाश्मीरनाभीरनाशो
रसिन्धुवालन्धरमगमगधनिषधम
लयद्वीपथगकाम्बयमालवजालन्म
कमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलपरि
कीलकेरलकोशलमञ्जिपालमञ्जम
सौविदर्भवातकिष्किन्तगुर्जराताञ्ज
र्जालरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिका
सौपाञ्चालसौराष्ट्रमपरलोहाथरख
भकोकणवरूपथामरूपहरिगर्भवि
दर्भदुर्मटवाटयोकटदेवेङ्गनटङ्गन
नाटमोटकवाटवरहाटकर्णाटकुन्ति
कावन्तिककनकाञ्चकान्यकुब्जभोज
काम्बोजतीजतुखारविशारपतिहा
रराजगेहविदेहसाङ्गीकचस्वरीफणी

गत्तांमिसांदिदेशेषु रागा: प्रचरन्ती
ति । यस्यश्रवणमात्रेणरज्यन्ते स
कला : प्रजा : । सर्वाचरञ्जनाद्धेतो
स्तेनरागइतिस्मृत : । अथरागा :
। भादींमालवरागेन्द्रस्तथामल्लारसं
ज्ञित : । श्रीरागश्चतत : पश्चात्तस
न्तसादनन्तरम् । हिन्दोलश्चाथक
र्णाटएतेरागा : षडेवतु । षड्वि
शद्रागिणीतश्चक्रमश : कथितामया
॥ धानसीमालसीचैवरामकीरीच
सिन्धुडा । चाशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमा : ६ वेलावलीपू
रवीचकानडामाधवीतथा । कोडा
कीदारिकाचापिमल्लारदयिता इमा:
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातथा । वेलोयारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाइमा : ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुर्ज्ज
रीचविभाषाचवसंतस्यप्रियाइमा :
६ । मायूरीदीपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । वराडीमोरहाटीचहिन्दोल
स्यप्रियाइमा : ६ । नाटिकाचाथभू
पालीरामकेलीगडातथा । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
मा : ६ । ३६ । अथकालनियम :
। विभाषललिताचैवकामोदीपठ
मंजरी । रामकीरीरामकेलीवेलोया
रीचगुर्ज्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचाथकौ

मारीरागिण्योदशपञ्च ॥ एता :
पूर्वाह्णकालेतुगीयन्तेगायनोत्तमै:
। वराडीमायूरीकोडावैरागीचाथ-
धानुषै ॥ वेलावलीमोरहाटीसप्
तारागयोषित : । गेयामध्याह्नका-
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा ।
कानडाशावरीचैवगौरीकेदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातथा । सायाह्नेतास्वरा-
गिण्य : प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥ पुन-
र्नावसुभूपाख्यारागास्तेमालवादय:
। प्रदोषेचापराह्णेचरक्तांगान-
गोचरा : ॥ इथदण्डात्परंरात्रीस
र्वेषांगानमीरितम् । मेघमल्लाररा-
गस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मीसमारभ्ययावज्ज्योत्सनहरे : ।
तावद्वसन्तरागस्यगानमुक्तंमनीषि
भि : ॥ शक्रोत्थानसमारभ्ययावद्दु
र्गामहोत्सवम् । गीयतेतद्बुधैर्नित्यं
मालसीसामनोहरा ॥ सर्वेषामिष
रागाणांरागिणीनाञ्चसर्वश : । र-
ङ्गभूमौनृपाज्ञायांकालदोषोनविद्य
ते । रागमालापायेदादौतत्पश्ची
स्तदनन्तरम् । नान्यपतोप्रगातव्या
नृपाज्ञायांनदूषणम् ॥ रागा : षडथ
रागिण्य : षट्त्रिंशच्चारुविग्रहा :
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणंसमुपास
ते । अथध्यानम् । नितम्बिनीचु-)

राग :

स्मितवक्त्रपद्म : शुभ्रद्युति : कुण्ड
लवान्प्रमत्तः । सङ्गीतशालोप्रविश
न्प्रदिष्टिमालाधरोमालवरागराज :
॥ १ ॥ नीलोत्पलंकर्णयुगेवहन्ती-
श्यामासुकेशीघनसुमध्यभागा । ईष-
त्स्मिताम्बुजरम्यवक्त्रासाधानसौप-
प्रसुचारुगेहा ॥ १ ॥ करेणुनाचा
म्बुजयुग्मरम्याद्दरासतवारुविलोक
यन्ती । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
रासामालसीसद्गविताविचित्रा ॥२॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णावतंसं
कमलंवहन्ती । पौष्पंधनु : पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलायवल्ल-
म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमीपसंस्था ॥ ४
॥ जवाप्रसूनद्युतिबिम्बवक्त्रास
कम्बुपद्मंकरयोर्दधाना । चौमां
शुकाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरक्त
फलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरेसरोरुहैः शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तैर्गौरीतनुर्भैरविकासतीयम् ॥
६ ॥ अयमल्लार : । विहारशीलो
सिसुकान्तिदेहः कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्त : । कामातुर : पिङ्गल
नेत्रयुग्मोमल्लाररागः प्रियकृत्सु
वेश : ॥ २ ॥ सद्वेतितोत्फुल्ल

राग :

तानिकुञ्जेकृतस्थिति : कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
सायालविचित्राभरणानिरक्ता ॥
१ ॥ रहः सुखान्तर्द्रियमाणपत्र
रम्यंवहन्तीक्षुपकुम्भयुग्मे । दूर्वाङ्ग
लक्ष्यामतनु : सकामापुरातनै :
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ मनोक
हस्थस्थतलेविपण्णाविद्योगिनीवाप्य
कथास्थिताक्षी । विभूषिताङ्गीजटि
लेवबालासायाह्नकाहैमवतीवतन्वी
॥ ३ ॥ सद्वृक्षसद्वृक्षगणोदधानाप्र
सूनमालादयितेनबाला । गौरीस
कान्ता ननुचुम्बितास्यात्सासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकण्ठ
पीयादयतिस्वभर्तुर्गानार्थसम्यस्य
तिसमादेन । सद्वैपतालाधिदि
ताध्यमाला कौशकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ कान्तासमुत्तीर्णव
तीसुदिशाकोशप्रविष्टन्दितवारिवि
न्दु : । निष्पीडयन्तीसितिमिरांशु
कान्तंकेदारिकारक्तपयोधरश्री ॥
६ ॥ अथश्रीराग : । लीलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय : । विलासवेशोद्युतिदिव्यमू
र्त्ति : श्रीरागएषप्रथित : पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ सध्यासुकाचीरदममध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसृवंनिघत्ते ॥ १ ॥ रस

राग :

नयासुविचारितकौतुकं विदधतीक
विकोविदकौतुकम् । सुकवितास्व
तभावनतत्पराभगवतीसुभगाससु
दाहृता ॥ २ ॥ पुष्पोद्यानेसार्द्धमा
लीकलापैः क्रीडन्तं च कोकिला
कामलीषु । रामाख्यामासद्गुणा
नाम्नसीसागौरीगौरीगौरवाशोक
दिष्टा ॥ ३ ॥ चन्द्रात्मिकायांस्फुट
कौमुदीभिः प्रकाशितायांरजनीवि
हारैम् । चन्द्रायकान्तेनसमं वसन्ती
कौमारिकाकामकलाविदग्धा ॥ ४ ॥
गौरीपादाम्भोजमभ्यर्च्य मौनं ग्रथ्नोद
तं गन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो
पायनैर्भक्तिभावैर्वेश्यापारीवध्य
शैवालिकीयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती
धम्मिल्लरत्नैः स्थानं प्रापयन्नुना ।
मालतीकुसुमसग्भिर्वैरागीरागि
णीमता ॥ ६ ॥ अथवसन्तः ।
चूताङ्कुरैर्यं वकुलावतंसौविधृत्वा
मानाख्यनिवचश्च ः । पीताम्बरः
काञ्चनचारुदेहोवसन्तरागोयुवती
प्रियश्च ॥ ७ ॥ सुनूत्नमामातिसुश्री
सयुक्तासुमालताकल्पितचारुयष्टि.
। चूताङ्कुरंपाणियुगेवहन्तीजवा
तल्पाङ्कोतुडिकेरितेयम् । १ ॥ स
ङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावं समाश्रिता
गायनसम्प्रदायैः । सर्व्वं झिनीनू
पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्री
॥ २ ॥ उरसिकौणचयस्यसुसारं विद

राग :

धतीश्रयनौस्थितचारुवेशम् । विलु
लितालकवल्लिकयाङ्गीभासुरालि
तार्कायितानुषैः ॥ ३ ॥ सखीक
लापैः परिहाससमानाविशेगिनी
कान्तवियोगदेशा । पीनस्तनौचैव
धराप्रसूनाभ्यामासुकेशीमठमञ्ज
रीयम् ॥ ४ कर्णोत्पलालम्बिमधु
व्रतालीश्रृणोतिसामञ्जुलकूजिता
नि । कामाभिलीनगन्तुमनाः प्रदो
षे सागुर्ज्जरीवैश्रमशोभिताङ्गी ॥
५ ॥ षध्यापयन्तीनिजधिष्ण्यवृन्दं
संगीतशास्त्राधिविवेचनाभिः ॥ स
गीर्वाणवारस्ताभिरामासंमस्तभा
षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथविलो
लः । हासाभिलासिनपतम्पूर्वि
व्यासुत्थापितसत्त्वपमाधिवृन्दैः
।उल्लोलसंगीतरसैर्विदग्धोविलो
लरागः कथितोरसज्ञैः ॥ ५ मयूरकी
कामवचोविलसन्तीमयूरिकान्तस्ततं
किरन्ती । मयूरकालीवसितिं दधा
नामायूरिकासद्ध्विरागपत्नीः ॥ १ ॥
प्रदीपकालेऽहरहःप्रविष्टाप्रदीपक-
स्यारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
रविराजमानासुरत्नमालाकिलदी-
पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्द्धं सखीभिर्वि
जनेवसन्तीविचित्रवल्लीजनितस्वस
द्मा । निरीक्षमाणाननदर्पणाया
सादेशकारीकथितागुणज्ञैः ॥ ३ ॥
भर्तुर्दधानाचरणारविन्दं निषेधय

न्तीपरदेशयानम् । मकामदाम्यत्य सुखेनिमग्नासापाश्चिहासद्दयिता- कवीन्द्रै : ॥ ४ ॥ कर्णं दधानासुर- पुष्पयुग्मं स्फुरत्सुवर्णोज्ज्वलमनोहराङ्गी । श्रीरागनाचारुविलोलनेत्रा वराङ्गनेयं कथितावराटी ॥ ५ ॥ उत्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमामंपुनः मा कुरु मनाग्विदेव ॥ ऋजुस्वभावाप्रियसंवदन्तीसामोदभाटीष्ठकेलिरुष्टा ॥ ६ ॥ अथकर्णाटः ॥ कृपाणपाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठातिसुकण्ठकान्तिः ॥ स्फुरत्सितस्विन्नवरसः प्रधानः कर्णाटरागोऽकथितालक्षणैः ॥ ६ ॥ चिरंनटन्ती- शुभरङ्गमध्ये संप्राप्य सम्यक्नटिनीवसन्तम् । सुगीततालेषुकलावधाना- नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥ स्वनायकंपुष्पलताश्रिकटाक्षसम्मुखी सर्वंसुदंवहन्ती । स्वनागिशब्दहितमोतिसुमधाभूपालिकासाश्रवदुत्तरीया ॥ २ ॥ मध्यापयन्तीशुकसारसारी : श्रीरामरामेतिसुवेश्यलक्ष्मी । वामस्तनार्द्धंस्खलितांशुकश्री : श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रै : ॥ ३ ॥ विधिपवैदग्ध्यवतीसमस्तान्कलाविलासेनविमोहयन्ती । दहिङ्गितस्वापरिपुष्टदेहावराप्रलम्बस्तनभारभव्या ॥ ४ ॥ अस्तु : समप्राप्यसिसम्मरक्तीपयेविहारेणसरो-

रुहाक्षि । विचिन्वतीसौरभमोदमानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञै: ॥ ५ ॥ व्याधूतानटन्त्यपरिश्रमेण यालालीलाभि : मृदलीलनादरा । नटीनांकल्याणीकलयतिमनाड्गलीयप्रस्थानंसुखरितकिङ्किणीकलापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीनां भावनिरूपणम् । मालव : श्रीहिन्दोलोमल्लारस्तदनन्तरम् । गायन्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टयम् ॥ वसन्तराग. कर्णाटीगौरीभवत : क्रमात् । धानसीमालसीचैवभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी नाटीवेलोयारीचगुर्जरी । कामोदाचापिकल्याणीसिन्धुकेदारिकातुडी ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशकारीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपाली रागिण्यश्वेतिविंशति : ॥ आनन्दाश्चवतिप्रीतास्तेयन्तेंगानकोविदै : । पूर्वोक्तानङ्गागौरीरामकीरीप्रदीपिका । मामावरीविभाषाच बङ्गालीचगड़ातथा । एताश्चनवरागिण्योभौरांशेगानसुसमम् ॥ वेलावलोचगान्धारीललितापठमञ्जरी । वैराग्निरागिणीचापिमारवाटीचमाल्हिका ॥ करुणांशविभागीया सुभसैताराराग्येपित : ॥ रागेण रसभागेनषट्चिंशत्रागिणीषुच । करुणानन्दनीरेषुस्थापनार्थमत

प्रथम् ॥ इतिसंगीतदामोदरेशिव नारदसंवादे १।२ अध्यायौ॥ रञ्जन म्। रञ्ज॰ भावेघञ्॥ रज्यतेऽने नेतिवा। अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञाया मितिघञ्। घञिचभावकरणयो रितिरञ्जेर्नलोपः॥
रागचूर्णः। पुं॰ दन्तधावने। खदिरे॥ मकरध्वजे। कन्दर्पे। लाक्षारसे॥ फल्गुचूर्णे। गुलाल॰इ॰भा॰। सिन्दूरे॥
रागच्छन्न॰। पुं॰ कामदेवे। त्रि॰रा गेणच्छन्ने॥
रागद:। पुं॰ तैरणीसुमे। त्रि॰राग दातरि॥
रागदालि:। पुं॰ मसूरे॥
रागपद्म:। पुं॰ कामादिषु। काम क्रमसरवेमस्पुशल्यास्तयैव च। वो भीमायावदक्षवदरागपदइतीरित॥
रागपुष्प:। पुं॰ मधूके रक्ताम्ला ने॥
रागपुष्पी। स्त्री॰ जवायाम्॥
रागप्रसव:। पुं॰ मधूके। रक्ताम् म्लाने॥
रागबन्धी। त्रि॰ रागप्रवर्त्तके॥
रागयुक्। पुं॰ माणिक्ये॥
रागरज्जु:। पुं॰ कामदेवे॥
रागलता। स्त्री॰ रत्याम्। कामप्रिया याम्॥
रागहन्त:। पुं॰ कामदेवे॥

रागषाडव:। पुं॰ दाडिमद्राक्षायुक्त मुद्गयूषे॥
रागसूत्रम् न॰ तुलासूत्रे। पट्टस् त्रे॥
रागाङ्गी। स्त्री॰)
रागाढ्या। स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम्॥
रागाद। त्रि॰ आर्षादत्वाद्दानशीले॥
रागाशनि:। पुं॰ बुद्धे॥
रागिणी। स्त्री॰ विदग्धायांनार्याम्॥ मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम्॥ जय श्रीरामत्याशक्त्याम्। पञ्चागा र्वाचिषु। तासाक्रमनुमन्मतेभरतम तेचविंशतप्रकारा:॥ सोमेश्वरम तेवसन्तादयसतैवषट्विंशत्प्रका रा:। चासांविवरणंरागशब्देद्रष्टव्य म्॥
रागी। त्रि॰कामाद्याकुलचित्ते। का मुके। रक्तरि। चतुरक्ते॥ रागि णोदेवश्वलोसिसदेवासुरमानुषा:॥ यथोक्तभागवतेव्यासेन। रागीविष्णु: शिवोरागी ब्रह्मापिरागसंयुत:। रागयानपिचातुर्यादिदेहत्वलक्षत इति। रक्ते: सम्प्रदानकार्ये तिल कोलादिषु विनुण। तृणधान्यवि शेषे। लाङ्गले। बहुतरकफिर्ये। गुच्छकफिर्ये॥
राक्॰ग्॰। त्रि॰ समर्थे। राघति। राघृसामर्थ्येक्विप्॥
राघव:। पुं॰ रघुवंशजे। श्रीरामे।

पुराणप्रसिद्धे मत्स्ये महामीने ॥ यथा । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजनविस्तृतः । तिमिङ्गिलस्तद्गिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः ॥ इति ब्रह्माण्डाभिमानिनि ॥ रक्षुतिनाशं गच्छतीति रघुरन्ध्रमयः कौर्मः । तथवि इतः । अण् ॥

राघवायणः । पुं॰ रामायणे ॥ यथा । सेतिहासपुराणानि राघवायणभारतम् । समासेर्रहिताऽन्योन्यसन्निता निश्रुतानिति ॥ कूर्मपुराणम् ॥

राङ्कलः । पुं॰ द्रुमकण्टके ॥

राङ्कवम् । न॰ मृगरोमकम्बले । रङ्कोर्भवम् । रङ्कोरमनुष्येण चेत्यण् । मृगरोमजवस्त्रमनगशब्देनपश्मार्थं वाङ्कवम् । तेनकम्बलाद्यपिराङ्कवम् ॥ पुं॰ गवि ॥ रङ्कौ॰ देशविशेषेभवः । पूर्ववत् ॥

राङ्कवकः । पुं॰ मनुष्ये ॥ रङ्कौभवः । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ।

राङ्कवायणः । त्रि॰ राङ्कवार्थे ॥ रङ्कौभवः । रङ्कोरमनुष्येचेतिष्फक् ॥

राङ्गणम् । न॰ रङ्गन्॰इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पविशेषे ॥

राट्॰ड् । पुं॰ राजनि ॥ राजते । राजृदीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेतिक्विप् ।

राजकम् । न॰ नृपवृन्दे ॥ राज्ञांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ पुं॰ राजनि ।

राजकदम्बः । पुं॰ कदम्बविशेषे ॥

राजकन्या । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥ भूपसुतायाम् ॥

राजकर्कटी । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ॥

राजकशेरु । पुं॰ न॰ जलजकन्दविशेषे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥

राजकीयः । त्रि॰ राजसम्बन्धिवस्तुनि ॥ राजरदम् । राज्ञः सम्बन्धि च्छः । वार्यादीन्यादेशः ॥

राजकुमारः । पुं॰ राजपुत्रे ॥

राजकूष्माण्डः । पुं॰ वार्ताक्याम् ॥

राजकोशातकी ॥ स्त्री॰ धामार्गवे । तोरजौ॰इ॰ भा॰प्र॰ कोशातकीराजकोशातकीशीतामधुराकफमारुता । पित्तघ्नीदीपनीश्वासज्वरकासक्रिमिप्रणुत् ॥

राजखर्वकः । पुं॰ सर्षपे ॥

राजखर्जूरी । स्त्री॰ पिण्डखर्जूर्याम् । पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डायाम् । नृपप्रियायाम् ॥

राजगामि । त्रि॰ राजसम्बन्धिनि ॥

राजगिरिः । पुं॰ शाकप्रभेदे । राजाद्रौ । राजशाकिन्याम् ।

राजगृह्यम् । न॰ सर्वेषांगृह्यानां राज्ञि ॥ गृह्यानांराजा । राजदन्तादिः ॥

राजगृहम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

राजग्रीवः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ महाकन्दे ॥

राजघः । त्रि॰ तीक्ष्णे ॥ राजघ्नादिः

राजानं दन्ति । इन॰ । राजघउप-
सङ्ख्यानात्टक् ॥ टिलोपोघत्वञ्च
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न॰ नृपाज्ञासूचकेल
क्षविशेषे ॥ चिह्नानांराजा । रा
जदन्तादिः ॥

राजचिह्नकम् । न॰ उपस्थे । चिह्ना
नांलीव[illegible]विभाजकानांराजा ॥

राजजम्बू: । स्त्री॰ पिण्डखर्जूरे ॥
जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरेन्दा॰
वृ॰ भा॰ । राजजम्बूफलस्वादुवि
ष्टम्भिगुरुरोचनम् ॥ जम्बूनांरा
जा ॥ राजदन्तादिः ॥

राजतम् । न॰ रजते ॥ त्रि॰ रज
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यवि
कार: । प्राणिरजतादिभ्योञि
त्यञ् ॥

राजतरु: । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥
आरग्वधे ॥

राजतरुणी । स्त्री॰ पुष्पविशेषे । महा
सहायाम् । वर्णपुष्पे । अम्लाने
। सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री॰ राजत्वे ॥

राजताल: । पुं॰ स्वनामख्यातपा
दपे । गुवाके ॥

राजतिमिष: । पुं॰ नाटामे ॥ सु
खाशे । श॰ त्रिकाण्डशेष: ॥

राजदण्ड: । पुं॰ राजशासने ॥

राजदन्त: । पुं॰ अग्रेदन्तपङ्क्तिस्थ
मध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानांराजा ।
राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्रे
णीस्थमध्यवर्त्तिदन्तद्वये ॥ यथा ।
राजदन्तौतुमध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ
क्वचिदितिहेमचन्द्र: ॥

राजदेशीय: । पुं॰ राजकल्पे । राज
देश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमा
प्तौकल्पप्देश्यदेशीयर: ॥

राजधत्तूरक: । पुं॰ हत्तधत्तूरे । रा
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म: । पुं॰ राज्ञांकर्त्तव्यकर्म-
णि । सचमनुस्मृती:सप्तमाध्याये॰
कालीपुराणस्य । ८५ । ८६ । अ-
ध्याययो: महाभारतस्यशान्तिपर्व-
णिपद्मपुराणस्यस्वर्गखण्डे । १२८।
अध्यायेचद्रष्टव्य: ॥

राजधानकम् । न॰ राजपुरे । (*) ॥

राजधानी । स्त्री॰ कोट्टे । राजपुरे ।
स्कन्धावारे । धीयतेऽस्याम्॰नृति॰
धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधि-
करणेल्युट् । ङीप् । राजधानी ॥

राजधान्यम् । न॰ श्यामाके ॥

राजधूस्तूरक: । पुं॰ हृहदूस्तूरे ॥
राजधूर्त्ते । महाभटे । निष्कृपपु
रुषे । आम्ते । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं॰ प्रभौ ॥ क्षत्रिये । मृगा-
ङ्के । रजनीपतौ । यक्षे । शक्रे ॥
नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्तक्ष
त्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

चित्पुरुषश्रेष्ठे । क्ष्मापति । भूपे । प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजके हि लोकेऽस्मिन्सर्वतो विद्रुते भयात् । रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्रभुः ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे० यथा । महताराजराज्येन पृथुर्यः प्रतापवान् । सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यभाषतेति ॥ राजकर्तव्यकर्माणि यथा मदालसोवाच । वत्स राज्ञाभिषिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः । कर्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ अविरोधेन० धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यसनानि परित्यज्य सप्तमूलहराणि वै । आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ अष्टधा नाशमाप्नोति स्वचक्रात्स्यन्दनाद्यथा । तथा राजाप्यसन्दिग्धं बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदोषतः । चरैश्चरास्तथा शत्रोरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ विश्वासो न तु कर्तव्यो राज्ञा मित्राप्तबन्धुषु । कार्ययोगादमित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञेन षाड्गुण्यविदितात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्तिना ॥ प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता । जेयाश्चा-

नन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते । सोऽजितात्माजितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ तस्मात् कामादयः पूर्वं जेयाः पुत्र महीभृता । तज्जये हि जयो राज्ञो राजा नश्यति तैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च । हर्षश्च शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृताम् ॥ कामप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वा पाण्डुं निपातितम् । निवर्तयेत्तथा क्रोधादनुह्रादं हतात्मजम् ॥ हतमैलं तथा लोभान्मदाद्वेनं द्विजैर्हतम् । मानादनायुषः पुत्रं हतं हर्षात्पुरञ्जयम् ॥ एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना । स सञ्चिन्त्य देतान्षड्दोषान्वर्जयेन्महीपतिः ॥ काककोकिलभृङ्गाणां बकव्यालशिखण्डिनाम् । हंसस्य कुक्कुटस्यैव लोहस्य च चरितं नृपः ॥ काकात्० सर्वशङ्किता । कोकिलात्० माधुर्यम् । भृङ्गात्० मधीडयाऽर्थादानम् । बकात्० धनुयक्षणे एकाग्रताम् । व्यालात्० दुरुपसर्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रता० म्० सर्पग्रहणाय मूकताम्० राजात्मगोपनञ्च । हंसात्० सारग्राहित्वम् । लौहकुक्कुटात्० सन्धानम् ॥ कौशिकस्त्रियांकुर्यादिपक्षे मनुजेश्वरः । चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भू

मः प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य • उलू-
कस्यरात्रौकाकावस्कन्दनम् पिपी-
लिकानाम् • सेनावत्तत्त्वंसर्पभच-
यस्य ? ज्ञेयाग्निविस्फुलिङ्गानांवी
क्षचेष्टाचशाल्मले : । चन्द्रसूर्यस्व-
रूपस्यनीयार्थं पृथिवीक्षिता ॥ च-
ग्निविस्फुलिङ्गात् • दूराद्दाहः । की
कात् • मण्डप निष्पादनम् । उष्ण
काले • चन्द्रः सुखदायी • शीतका-
लेन । एवं सूर्यः शीतसुखदायी उ
ष्णकालेनएवं कालानुसारेणसुखदुः
खदातृत्वम् ॥ वधकात्पद्मसरभस्
स्तिन्यादुषि पीस्तनात् । प्रजान्तमे
एचादेयातथाचण्डालयोषित : ॥
वधकात् निर्घृणत्वम् । मद्यात् •
कण्टकगोपनम् स्मितमुखत्वं च ।
सरभात् • पराधिमात्रनीद्रेक :
। यथासरभोऽष्टापद : परोन्नति न
सहते । शूलिन्याचालि चापनम् ।
गुर्विण्या : सन्तानस्यैवोदानम् ।
चण्डालयोषित्यौमिको • कागमि
रोदर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥
शक्राग्नियमसोमानांतद्वायोर्मही
पते : । रूपाणिपञ्चकुर्वीतमहीपा
लनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान्
यार्योघेण वभूतलम । आप्याययेत्
तथालोकान् परिचारैर्महीपति :
॥ परिचारैरर्थदानादिभि : ॥ मा
सानष्टौयथासूर्यस्तोयंहरतिरश्मि

भि : । सूक्ष्मेणैवाभ्युपायेनतथाशु
ल्कादिनान्तप : ॥ यथायम : प्रिय
द्वेष्यौप्राप्तेकालेनियच्छति । तथा
प्रियाप्रियौराजादुष्टादुष्टे समोभवेत्
॥ पूर्णेन्दुमालोक्ययथाप्रीतिमान्
जायतेनर : । एवंयत्रप्रजा : सर्वा
निर्वृतास्तच्छशिव्रतम् ॥ मरुत :
सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा । एवं
चरेत् चारै : पौरामात्यारिबन्धु
षु ॥ नलोभार्थैर्नकामार्थैर्नार्थै
र्यस्यमानसम् । यदार्थै : कृष्यते
धर्मात् सराजास्वर्गमृच्छति ॥ लो
भाद्विप्रयोजनै : । उत्पथग्राहिणो
मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् । य :
करोतिनिजेधर्मे सराजास्वर्गमृच्छ
ति ॥ उत्पथग्राहिण : पापिन : ॥
वर्णधर्मानसीदन्तियस्यराष्ट्रे तथाश्र
मा : । राजस्तस्यसुखंतातपरत्रेह
चशाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञ : परंकृत्य
तथैतद् द्धिकारणम् । स्वधर्मेस्था
पनंनॄणांचाल्यतैर्मकुबुद्धिभि :॥पा
लनेनैवभूतानां कृतकृत्योमहीप
ति : । सम्यक्पालयिताभागंधर्म
स्याप्नोतिवैयत : ॥ एवमाचरतेरा
जाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे : । ससु
खीविहरत्येषशक्रस्यैतिसलोकता-
म् ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणेमदाल
सोपाख्यानाध्याय : ॥ राजते । रा
ज् • । कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन् ॥

ष्टौप्रिमति ॥ उत्तरपदे चेत् श्रेष्ठार्थ वाचकः ॥

राजनम् । न॰ सामविशेषे ॥ नि॰ राज्ञः शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेवेतिवार्त्तिकात् शूद्रायामुत्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावादण् । अन्नितिप्रकृतिभावः ॥

राजनामा । पुं॰ पटोले ॥

राजनीतिः । स्त्री॰ नीतिशास्त्रे । राजनीतौ ॥ पश्यान्यत्र नीतिं राजनीतिञ्च ॥

राजनीलम् । न॰ मरकतमणौ ॥

राजन्यः । पुं॰ क्षत्रिये । यथाविधि वेदविहितानि कर्माणि यथा । राजन्या नामासनं संख्यासो भूमिशासनम् । अथाश्रमीषु विगुणस्य शूद्रस्य मथाश्रयेद्दिति ॥ यथाविधि कर्माणि यथा । राजन्यानां कराद्दानं चिन्ताखैवाहितास्त्रयः । प्रतिग्रहः स निन्दो न परस्वासुखप्रदः ॥ युद्धे पलायनञ्चैव तथा कातरतार्थिषु । अपालनं प्रजानां च दाने धर्मे विरक्तता । अनवेक्षा स्वराष्ट्रस्य ब्राह्मणानामनादरः । अमात्यानामसन्मानं वैपाकर्मानवेक्षणम् ॥ स्वस्थानात्त्वपरोक्षासोनिषिद्धः चतजन्मनामिति ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेव । वेचाभावकर्मणो रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ वह्नौ ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज्॰ । राजिरन्यः ॥

राजन्यकम् । न॰ क्षत्रियसमूहे ॥ राजन्यानां क्षत्रियाणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्येतिवुञ् । प्रजात्याक्षीराजन्यमनुष्ययुवानः ॥ पुं॰ राजन्यादेशे । राजन्यानां विषयो देशः । राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥

राजन्यबन्धुः । पुं॰ दुष्टक्षत्रपतौ । राजाभासे । राजन्यो बन्धुरस्य ॥

राजन्वान् । त्रि॰ सुराज्ञि देशे । यत्र देशे स्वधर्मशीलो राजा॰ तद्देशे । राजा अस्ति अस्य यथा । प्रशंसायां मतुप् । राजन्वान्सौराज्ये॰ इति निपातनमात्रलोपाभावः ॥ राजन्वती॰ भूमिः ॥

राजपटोलः । पुं॰ पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री॰ मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्टः । पुं॰ मणिविशेषे । विराजे ॥

राजपट्टिका । स्त्री॰ चातकपक्षिणि ॥

राजपथः । पुं॰ राजमार्गे ॥ राज्ञः पन्थाः । ऋक्पूरिति समासान्तः ॥ तल्लक्षणं यथा । धनूंषि दश विस्तीर्णः श्रीमान् राजपथः स्मृतः । नृवाजिरथनागानामसम्बाधः सुसञ्चर इति ॥

राजपर्णी । स्त्री॰ प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपलाण्डुः । पुं॰ रक्तवर्णपलाण्डौ । यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले । दीर्घपत्रे । रक्तकन्दे । लालकाँदा॰ लालप्याज॰ इ॰ भा॰ ॥

राजपीलुः । पुं॰ महापीलुवृक्षे ॥

राजपुत्रः । पुं॰ नृपपुत्रे । महाराजात्मजे ॥ राजनन्दने । युवराजे । राजकुमारे । भर्त्तृदारके ॥ कुमाररक्षाकर्त्तव्यारक्षायत्नेनसर्वदा ॥ तथाहि । राजपुत्रस्यरक्षाचकर्त्तव्यापृथिवीक्षिता । आचार्य्यश्चास्यकर्त्तव्यं नित्ययुक्तोऽभिरक्षणम् ॥ धर्म्मकामार्थशास्त्राणिधनुर्वेदञ्चशिक्षयेत् । रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामं कारयेत्सदा ॥ शिल्पानिशिक्षयेच्चैनं नाप्तैर्मिथ्याप्रियं वदेत् । शरीररक्षाव्याजेनरक्षिणोऽस्यसमावृताः ॥ बन्धनं तस्यकर्त्तव्यं गुप्ते देशेसुखान्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुलमाशुविशीर्य्यते ॥ अधिकारेषुसर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । आदौ स्वल्पे ततः पश्चात्क्रमेणाथमहत्स्वपि ॥ मृगयापानमक्षांश्चवर्ज्जयेत् पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमाना हि विनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बहवो नृपशार्दूलायेषांसङ्ख्यानविद्यते । वृथाटनं दिवास्वप्नं विशेषेणापि वर्ज्जयेत् ॥ वाक्पारुष्यं न कर्त्तव्यं दण्डपारुष्यमेवच । परोक्षनिन्दा च तथा वर्ज्ज्या वसुधामहीक्षिता ॥ अर्थस्यदूषणं राजाद्विःप्रकारं विवर्ज्जयेत् । अर्थानांदूषणञ्चैकंतथार्थेषुदूषणम् ॥ प्रकाराणांसमुच्छेदं दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानांदूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेवच ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रे दानमेवच । अर्थेषुदूषणंप्रोक्तमसत्कर्म्मप्रवर्त्तनम् ॥ कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दर्पं तथैवच । जेतव्यमरिषड्वर्गं सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतैषांविजयं कृत्वाकार्य्यं भृत्यजयं ततः । कृत्वाभृत्यजयं सर्वं राजाजनपदं जयेत् ॥ कृत्वातुविजयं तेषांशत्रून् बाह्यांस्ततोजयेत् । बाह्याश्चविविधाज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः ॥ गुरवस्तेयथापूर्वं तेषु यत्नपरोभवेत् । पितृपैतामहं मित्रं सामन्तञ्च तथारिपोः ॥ कृत्रिमञ्चमहाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते । तथा पितृगुरुः पूर्वंभवेत्तत्रापिचाहतः ॥ स्वाम्यमात्योजनपदोदुर्गं सैन्यं तथैवच । कोषोमित्रञ्चधर्म्मज्ञ सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलंस्वामीप्रकीर्त्तितः । तन्मूलत्वात्तथाङ्गानांराजारक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यातेनप्रयततः । अङ्गेभ्योयस्तथैकस्यद्रोहमाचरतेऽल्पधीः ॥ वधस्त

स्यतुकर्त्तव्य :शीघ्रमेवमहीक्षिता।
नराज्ञास्मृदुनाभाव्यंमृदुर्हिपरिभू-
यते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णा
दुद्विजतेजन :। कालेमृदुर्योभवति
कालेभवतिदारुण : ॥ राजालोक
द्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत् । भृ-
त्यै : सहमहीपाल : परिहासंवि
वर्जयेत् ॥ भृत्या : परिभवन्तीहनृ
पंहर्षवशङ्गतम् । व्यसनानिचस-
र्वाणिभूपति : परिवर्ज्जयेत् ॥ लो
कसङ्ग्रहणायापितत्कृतव्यसनोभवेत्
शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुन्नतचेत
स :॥ जनाविरागमायातिसदा-
दु : सेव्यभावत : । स्मितपूर्वाभि-
भाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ व
ध्येष्वपिमहाभागभ्रुकुटिंनसमाच
रेत् । भाव्यंधर्मभृतांश्रेष्ठस्थूललक्षे
णभूभृता। स्थूललक्षस्यवशगासर्वा
भवतिमेदिनी । अदीर्घसूत्रश्चभवे-
त्सर्वकर्मसुपार्थिव : । दीर्घसूत्र-
स्यनृपते : कर्महानिर्ध्रुवंभवेत् । रा
गेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्मणि ।
अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्र : प्रश-
स्यते । राज्ञासंवृतमन्त्रेणसदाभा-
व्यंविजानता । तस्यासंवृतमन्त्रस्य
राज्ञ : सर्वापदोध्रुवा : । कृता-
न्येवतुकर्माणिज्ञायन्तेयस्यभूपते: ॥
नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधा
वशे । मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मा-

राजपुत्र :

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवी
पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि
च्छावितोमन्त्र : संपदांसुखाव-
ह : ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा :
पृथिवीक्षित : । आकारैरिङ्गितैर्ग-
त्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्र
विकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमन : । न-
यस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा ।
भवतीहमहीभर्त्तु : सदापार्थिवन
न्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजा
बहुभि : सह ॥ नारोहेद्विषमांना
वंनापरीक्षितनाविकाम् । येचा
स्यभूमिंजयतोभवेयु : परिपन्थिन:
॥ तानानयेद्वशंसर्वान्सामादिभि-
रुपक्रमै : । यथानस्यात्कृशीभाव:
प्रजानामनवेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रक
र्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता । मोहाद्रा
जास्वराष्ट्रंय : कर्षयत्यनवेक्षया ॥
सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चस
बान्धव : ॥ भृतोवत्सोजातबल :
कर्मयोग्योयथाभवेत् । तथाराष्ट्रं
महाभागभृतंकर्मसमंभवेत् । योरा
ष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति-
॥ सञ्जातमुपजीवेत्सविन्दतेसुमह
त्फलम् । राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यञ्चमही
राज्ञासुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्य:
परेभ्यश्चयथामातायथापिता । नि
त्यंराजास्वराष्ट्रंय : कर्षयत्यनवे
क्षया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

सविभागी प्रियाविच । यवस्तमुप
यीतव्यं फलंतेभ्यस्तथैव च ॥ धर्म
कर्मैद्मायत्तं विधानेदैवमानुषे ।
तयोर्दैवमचिन्त्यंहिपौरुषेविद्यतेक्रि
या ॥ एवंमहीपालयतोऽस्यभर्त्तुर्लो
कानुराग: परमोभवेच । लोका
नुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव
पराचकीर्त्ति: ॥ इतिमात्स्ये १८४
अध्याय:॥ रत्नम् तद्दतिसोकप्रसिद्धे
पर्णसद्दरत्नातिविशेषे ॥ यथा । मे
ध्यादभ्वमकन्यायांराजपुत्रस्तस्मा-
व: इतिपराशरपद्धति: ॥ कारणक
न्यायांतक्षियाज्जातस्त्रेतिपुराणम् ॥
राजपुत्रकम् । न० राज्ञ: पुत्राणांस
मूहे ॥ राजपुत्राणांसमूह: । गो
त्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेत्यादिनावुञ् ॥ पुं०
राजार्के ॥
राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम्॥
शरारिपक्षिणि ॥ जात्याम् ॥ राज.
पुत्रिकेव ॥
राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् ।
मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥
॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥
छुछुन्दर्याम् ॥
राजपुष्प: । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥
राजपुष्पी । स्त्री० }
राजप्रिया । स्त्री०} करुणीवृक्षे ॥
राजफणिज्झक । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥
राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्ब्वां ॥
राजबदर: । पुं० उत्तमकोलौ । नृप
श्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे ।
पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफ
ले । राजकोलं । न० रक्तामलके
॥ लवणे ॥ लवल्याम् ॥
राजबला । स्त्री० गंधालिकायाम् ।
प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्र
दानांराजेव । राजदन्तादि: ॥
राजभट्टिका । स्त्री० जलपक्षिणि ॥
राजभूयम् । न० राजत्व ॥
राजभोगीणम् । न० राज्ञ: शरीरा
यहिते ॥ राज्ञोभोग: शरीरम् त
स्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभो
गोत्तरपदात्ख: ॥
राजभोग्य: । पुं० पियालवृक्षे । न०
जातीकोषे । जातीफले ॥
राजभोगी । पुं० बालमेषपर्णे ॥
राजमण्डूक: । पुं० बृहद्भेके । महा
मण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥
राजमल्ल: । पुं० नृपमल्ले । हस्तिके
। ढढवी ॥ राज्ञामल्ल: । महामा
राजाया ॥
राजमार्ग: । पुं० राजपथे ॥
राजमाष: । पुं० बर्वटे । नीलमाषे
। महामाषे । चौरा० लोबियावड़ो
इ० भा० ॥ राजमाषोगुरु: स्वादु
स्तुवरस्तर्पण: सर: । रूक्षोवातक
रोरुच्य: स्तन्योभूरिमलप्रद: ॥

स्वतुकर्त्तव्यःशीघ्रमेवमहीक्षिता। नराज्ञामृदुनाभाव्यंमृदुर्हिपरिभूयते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णादुद्विजतेजनः। कालेमृदुर्योभवतिकालेभवतिदारुणः ॥ राजालोकद्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत्। स्त्र्यैः सप्तमहोपायः परिहार्यंविवर्जयेत् ॥ स्त्र्यः परिभवन्तीहनृपंद्वेषवशङ्गतम्। व्यसनानिचसर्वाणिभूपतिःपरिवर्जयेत् ॥ लोकसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्। शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्धिक्तचेतसः ॥ जनाद्विरागमायान्तिसदा दुःसेव्यभावतः। स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपतिः ॥ मध्येष्वपिमहाभागभ्रूकुटिंनसमाचरेत्। भाव्यंधर्मभर्ताध्येयस्थूललक्षेणभूभृता। स्थूललक्षस्यवशगासर्वाभवतिमेदिनी। अदीर्घसूत्रश्चभवेत्सर्वकार्येषुपार्थिवः। दीर्घसूत्रस्यनृपतेःकर्महानिर्ध्रुवंभवेत्। रागेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्मणि। अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्रः प्रशस्यते। राज्ञासंवृतमन्त्रेणसदाभाव्यंविजानता। तस्यासंवृतमन्त्रस्यराज्ञः सर्वापदोध्रुवाः। कृत्वान्येवतुकर्माणिज्ञायन्तेयस्यभूपतेः। नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधावशे। मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मा-

न्मन्त्रःसुरक्षितः ॥ कर्त्तव्यंपृथिवीपालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा। मन्त्रवित्साधितोमन्त्रः सम्पदांसुखावहः ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टाः पृथिवीक्षितः। आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमनः। नयस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा। भवतीहमहीभर्त्तुःसदापार्थिवनन्दन। नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजाबहुभिःसह ॥ नारोहेद्विषमांनावंनापरीक्षितनाविकाम्। येचास्यभूमिंजयतोभवेयुः परिपन्थिनः ॥ तानानयेद्वशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः। यथानस्यात्कृशीभावःप्रजानामनवेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रकर्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता। मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया ॥ सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धवः ॥ भृतोवत्सोजातबलःकर्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रंमहाभागभृतंकर्मसहंभवेत्। योराष्ट्रमनुगृह्णातिराज्यंसपरिरक्षति ॥ सञ्जातमुपजीवंस्तुविन्दतेसुमहत्फलम्। राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यञ्चमहीराज्ञासुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्यःपरेभ्यश्चयथामातायथापिता। नित्यंराजास्वराष्ट्रंयःकर्षत्यन्यस्यचेष्टया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

संविभागी प्रियाणां च । स्वजनमुप योक्तव्यं फलं तेभ्यस्तथैव च ॥ धर्मं कर्म दमायत्तं विधाने दैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यं हि पौरुषे विद्यते क्रिया ॥ एवं महीपालयतोऽस्य भर्त्तुर्लोकानुरागः परमो भवेद्य । लोकानुरागप्रभवा च लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव परा च कीर्त्तिः ॥ इति मात्स्ये १८४ अध्यायः ॥ राजन् सङ्गतिः कप्रसिद्धं यथा सङ्कराजादिविशेषे ॥ यथा । वैयाकरणस्ववान्यार्थो राजपुत्रस्य सम्भवः इति पराशरपद्धतिः ॥ कारणका न्यायाद्विचिद्याभ्यासश्चेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न० राज्ञः पुत्राणां समूहे ॥ राजपुत्राणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेत्यादिना वुञ् ॥ पुं० राजार्के ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥ शरारिपक्षिणि । जात्याम् ॥ राज्ञः पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् । मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ । कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ कृष्णदन्त्याम् ॥

राजपुष्पः । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री०)

राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्ब्वां ॥

राजबदर । पुं० उत्तमकोले । नृप श्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे । लवणखारे ॥

राजबला । स्त्री० गन्धालिकायाम् । प्रसारण्यामौषधौ ॥ बलानामिव प्रदानां राजेव । राजदन्तादिः ॥

राजभट्टिका । स्त्री० जलचरपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीराय हिते ॥ राज्ञो भोगः शरीरम् तस्मै हितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥

राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे ॥ न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभौकी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥

राजमण्डूकः । पुं० वृहद्भेके । महामण्डूके । पीतभेके । वर्षाभेके ॥

राजमल्लः । पुं० नृपमल्ले । हस्तिनि । उष्ट्री । राज्ञामल्लः । महाभाराज्ञा ॥

राजमार्ग । पुं० राजपथे ॥

राजमाष । पुं० बर्बटे । नीलमाषे । महामाषे । चौरा० लोबियावडरु० भा० ॥ राजमाषोगुरु स्वादु स्तुवरस्तर्पणः सरः । रूक्षो वातकरो रुच्यः स्तन्योभूरिमलप्रदः ॥

स्यतुकर्त्तव्यः शीघ्रमेवमहीक्षिता।
नराज्ञामृदुनाभाव्यं मृदुर्हिपरिभू-
यते ॥ नभाव्यं दारुणेनापितीक्ष्णा
दुद्विजतेजनः। कालेमृदुर्योभवति
कालेभवतिदारुणः॥ राजालोक
द्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत्। भृ-
त्यैः सहमहीपालः परिहासंवि
वर्जयेत् ॥ भृत्याः परिभवन्तीहनृ
पंहर्षवशङ्गतम्। व्यसनानिचस-
र्वाणिभूपतिः परिवर्जयेत् ॥ लो
कसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्।
शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेत

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवी
पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा। मन्त्रवि
त्साधितोमन्त्रः संपदानांसुखाव-
हः ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टाः
पृथिवीक्षितः। आकारैरिङ्गितैर्ग-
त्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्र
विकारैश्चगृह्यतेन्तर्गतंमनः। न-
यस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा।
भवतीहमहीभर्त्तुः सदापार्थिवन
न्दन। नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजा
बहुभिः सह ॥ नारोहेद्विषमांना
वमपरीक्षितनाविकाम् ॥ येना

सविभागैःप्रियाणिच । स्वसमुप योक्तव्यं फलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्म कर्म दमायत्त विधानेदैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यंहिपौरुषेविद्यतेक्रि या ॥ एवंमहींपालयतोऽस्यभर्तुर्लो कानुरागः परमोभवेच । लोका नुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमात्स्ये १८४ अध्यायः॥ राजन् शब्दमितिलोकप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा। वै श्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भ- वः इतिपराशरपद्धतिः ॥ मरयका न्यायांवियाद्ध्यात्सम्भवेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न० राज्ञः पुत्राणांस मूहः ॥ राजपुत्राणांसमूहः । गो त्राद्योश्चेत्यादिनावुञ् ॥ पुं० राजाख्ये ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम्॥ शरारिपक्षिणि॥जात्याम् ॥ राज्ञः पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् । मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ छुच्छुन्दर्याम ॥

राजपुष्प: । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री०)

राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक । पुं० नागरङ्गवृक्षे।

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्बू ॥

राजबदर: । पुं० उत्तमकोले । नृप श्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफ ले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे ॥ लवणमासे ॥

राजबला । स्त्री० गंधालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्र दानांराजेव । राजदन्तादिः ॥

राजभट्टिका । स्त्री० जलचरपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीरा र्हिते ॥ राज्ञोभोगः शरीरम् त स्मै हितम् । आत्मन् विश्वजनभो गोत्तरपदात्खः ॥

राजभोग्य: । पुं० पियालवृक्षे । न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोजी । पुं० वाजपेयवृक्षे ॥

राजमण्डूक: । पुं० बृहद्भेके । महा मण्डूकी । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥

राजमल्ल: । पुं० नृपमल्ले । उत्तमल्ले । उग्रते ॥ राज्ञामल्लः । सप्तमीना राजावर ॥

राजमार्ग: । पुं० राजपथे ॥

राजमाष: । पुं० वर्वटे । नीलमाषे । महामाषे । चौरा० लोबियावड़ा इ० भा० ॥ राजमाषागुरुः स्यात्सु स्वरस्तर्पणः सरः । रुचोत्पादस्त (?) रोरुच्यः स्तन्योभूरिमलप्रदः ॥

भवेतोरत्नास्तथाक्षाणां त्रिविध : स प्रकीर्त्तित: । योमहांस्तेषु भवति सएवोक्तोगुणाधिक : ॥ अपिच । राजनाग परं छद्यं कफपित्तहरं परम् । आध्यानवातकृद्ग्राहीतत्पथं तद्गुणावहम् ॥ माषाणांराजा । राजदन्ताहि : ॥

राजसुत : । पुं० मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं० क्षयरोगे । यक्ष्मणि ॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकिलामय : । तस्मात्तं राजयक्ष्मेति केचिदाहुर्मनीषिण : ॥ मडीतत्पुरुष : कर्मधारयोवा । तथाचवाग्भट : । अनेकरोगानुगतोबहुरोगपुर : सर : । राजयक्ष्माक्षय : शोषोरोगराडितिचस्मृत : ॥ नक्षत्राणांद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यदयंपुरा । यच्चराजाचयक्ष्माचराजयक्ष्मातत्तोमत : ॥ हरि ॥ महापातकजंचिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णु : । अथनरकानुभूतदु : खानांतिर्यक्त्वमुत्तीर्णानांमानुष्येलक्षणानिभवन्ति । कुष्ठातिपातकी० ब्रह्महायक्ष्मी०सुराप : श्यावदन्तक : सुवर्णहारीकुनखीगुरुतल्पगोदुश्चर्म्मत्यादिकूर्मपुराणम् ॥

राजयज्ञ . । पुं० अश्वमेधे ॥ राज्ञएवतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञ : ॥

राजयोग : । पुं० ज्ञानपरिपाके । व्यवहारेष्वविक्षिप्तचित्ततालक्षणेयोगविशेषे । राजत्वात्सर्वयोगानाराजयोगइतिस्मृत : । राजहीप्यमानंतंपरब्रह्माक्षमव्ययम् ॥ देहिनंप्रापयेद्यस्तुराजयोग : सउच्यते-इत्युक्ते : ॥ राज्ञाउपयुक्तोयोग : । योगानांराजेतिवा ॥ हठयोगीदेहायासकर : । अयगुरोरवाप्तप्रज्ञिरायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रद : । हठयद्यस्याप्यष्टाङ्गाभिसन्ति ।

राजयोगी । त्रि० ज्ञानपरिपाकयुक्ते । व्यवहारेष्वविक्षिप्तचित्ततालक्षणयोगस्थे इवति ।

राजयोग्य : । त्रि० राजार्हे ।

राजरङ्गम् । न० रजते ॥

राजराज : । पुं० धनाधिपे, कुबेरे । राज्ञोधनानांराजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् । नृपेभे । सार्वभौमे ॥ सुधाकरे । चन्द्रे ।

राजरीति : । स्त्री० पित्तलविशेषे । पाकतुण्डग्राम् । महेश्वर्याम् । कपिलायाम् ॥

राजर्षि : । पुं० प्रभुत्वे सतिसूक्ष्मार्थनिरीक्षणक्षमे०प्रजापालनाधिकारविशिष्टतपस्विनिमिप्रमुखे ॥ राजाचासौऋषिश्च ॥

राजलक्ष्मा । पुं० युधिष्ठिरे ॥

राजवंश्य : । त्रि० राजवीजिनि । राजवंशोद्भवे । वंशेभव : । दिगादि-

स्याद्यत् । राज्ञोवंश्य : ॥ राजवंशी साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

राजवान् । त्रि० राजमात्रयुक्तदेशे ॥ सुराष्ट्रदेशेराजन्वान्स्यात्ततोन्यत्र राजवान् । राजास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

राजवर्त्म । न० घण्टापथे । राजपथे ॥

राजवल्ला । स्त्री० भद्रवल्लायाम् ॥

राजवल्लभ : । पुं० राजादन्याम् ॥ राजाम्रे ॥ राजबदरे ॥ नारायणदासकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे ॥ त्रि० नृपतिप्रिये ॥

राजवल्ली । स्त्री० शोयवल्ल्याम् । वल्ला० इ० मी० दे० भा० ॥

राजवारुणी । स्त्री० सुराभेदे ॥

राजवाह : । पुं० घोटके । वाहयतिराजा । राजदन्तादि : ॥

राजवाह्य : । पुं० राजवाहकहस्तिनि । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि० राजवहनीये ॥

राजवीजी । त्रि० राजवंश्ये । राज्ञोवीजमिवधीजमस्य । वीजव्यञ्जनेऽदन्त : । सुधीतिघिनि : ॥ यद्वा । राज्ञोवीजम् । राजवीजम् । तदस्यास्ति । मतइनि : ॥

राजवृक्ष : । पुं० गिरिमाल० इतिप्रसिद्धे सुवर्णकी । आरग्वधे ॥ राजाचासौवृक्षश्च ॥ इत्यादिराजादय ॥

राजदन्तादि : ॥ रोगाद्यारोगाणां छ्ववितिना । चोनशूकदने । वाहूलकात्सुक् ॥ पियाले ॥ लङ्कास्थायिनिराक्षे । लङ्काधृत० इ० भा० ॥

राजवृत्तम् । न० नृपचारित्रे । तच्चतुर्विधम् । यथाहव्यामन्दक : । न्यायेनार्थार्जनमथ्यवर्धनंपालनंतथा । सत्यार्थप्रतिपत्तिश्चराज्ञोवृत्तंचतुर्विधमिति ॥

राजशण : । पुं० पट्टशणे । पाटसन० इ० भा० ॥

राजशफर : । पुं० इल्लिशमत्स्ये ॥

राजशय्या । स्त्री० राज्ञ : शयनीये । मञ्चशय्यायाम् ॥

राजशाक : । पुं० वास्तूके ॥

राजशास्त्रम् । न० नीतिशास्त्रे ॥ राज्ञांशास्त्रम् ॥

राजशिम्ब : । पुं० निष्पावे ॥

राजशुक : । पुं० प्राज्ञे । मतमर्ये । नृपप्रिये । राजसूषा० इ० भा० ग्र० पक्षिणि ॥

राजशृङ्ग : । पुं० मद्गुरमत्स्ये ॥ न० राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥

राजस : । पुं० राजसाहङ्कारे । इन्द्रियाद्याकारणे । तैजसे ॥ त्रि० रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने ॥ राजसगणयथा । आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरिग्रह : । विषयोपसे

वाचाम्भ राजसगुणलक्षणम् ॥ आरम्भरुचिताफलार्थमसमीनुष्ठानशीलता ॥ अपिच ॥ येनास्मिन् कर्मणालोकेख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौतद्विज्ञेयन्तुराजसमिति ॥ रजसोयम् । अण् ॥

राजसदनम् । न॰ राजगृहे । सौधे ॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥ यथा । सदनानांराज्ञा । राजदन्तादिः ॥ तद्दृष्टान्तयथा । सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका । स्वस्तिकः सर्वतोभद्रोनन्द्यावर्त्तादयोपिच । विच्छन्दकः प्रभेदाहि भवन्तीश्वरसद्मनाम् ॥

राजसधनम् । न॰ धनविशेषे ॥ यथा । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कशिल्पानुवृत्तिभिः । कृतोपकारादाप्तञ्च राजसं समुदाहृतम् ॥ चतुर्व्यासीय ॥

राजसभा । स्त्री॰ नृपतिसमाजे ॥ राज्ञः सभा । सभाराजेत्यपराज पर्यायस्यैवपक्षणाद्रक्लीवत्वम् ॥

राजसयक्षः । पुं॰ सकामानामयज्ञे ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥

राजसर्प्पः । पुं॰ सर्पविशेषे । भुजङ्गभोजिनि ॥

राजसर्षपः । पुं॰ राजिकायाम् । आसुर्याम् ॥ तिस्रभिर्लिक्षाभिः परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न॰ राजत्वे । राज्ञः सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं॰ मयूरे ॥

राजसाहङ्कारः । पुं॰ राजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे ॥

राजसाहारः । पुं॰ रजोगुणिनामभोजने ॥ यथा । कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥

राजसी । स्त्री॰ दुर्गायाम् । रजोगुणसम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं॰ राज्ञाकर्त्तव्ये यज्ञविशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे । क्रतूत्तमे । राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वारानिष्पादयितव्यः । षुञ् अभिषवे । यद्वा । लतात्मकः सोमोराजासूयते कण्डतेऽत्र अधिकरणेक्यप् । राजसूयसूर्य्येत्यादिना निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री॰ राजसूयस्य दक्षिणायाम् ॥

राजस्कन्धः । पुं॰ घोटके ॥

राजस्वम् । न॰ करे । राजग्राह्यभागे ॥

राजस्वर्णः । पुं॰ राजधुस्तूरके ।

राजहंसः । पुं॰ कलहंसे ॥ चरणौ चञ्चुसहितौ लोहितावेव च सिताः । ते राजहंसा विज्ञेया धार्त्तराष्ट्राः कोपकोविदाः ॥ हंसानां राजा । राजदन्तादिः ॥ कादम्बे । वालि हांस॰ इति गौडदेशप्रसिद्धे । नील हंसीयम् ॥ नृपोत्तमे ॥

राजहंसिनी । स्त्री॰ रसालायाः प्रभेदे । राजहंसाम् । निर्नीरं पाचितं क्षीरं माहिषं तद्वत् दधि । शुभ्रशर्करया लाक्षं गालितं राजहंसिनी ॥ राजहंसीसुमधुरा बल्याह्यतरा स्मिता । अत्यर्थं गात्रमनीक्षित् कामधारी स्मृता ॥

राजहर्षणम् । न॰ तगरपुष्पे ॥

राजहस्ती । पुं॰ राजगजे । मारीचे । याधकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासकः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । कातरी । धातले । राजीवे ॥

राजातनः । पुं॰ प्रियालवृक्षे ॥ राजानमतति । अत॰ । कर्त्तरि॰ ल्युट् ॥

राजादनः । पुं॰ फलाध्यक्षे । क्षीरिकायाम् न॰ प्रियाले ॥ राजभिरद्यते । अद॰ । कर्म्मणि ल्युट् ॥ किंशुके । विपदके ॥

राजादनी । स्त्री॰ क्षीरिकायाम् । खिर्नी॰ इ॰ भा॰ ॥

राजानुजीवी । त्रि॰ राजोपजीविनि ॥

तस्य कर्माणि यथा । मत्स्य उवाच । यथानुवर्त्तितव्यं स्यात् राजानो राजोपजीविना । तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदतो मम । ज्ञात्वा सर्वात्मना कार्य्यं स्व शस्य रविनन्दन । क्षिप्य रघनन्ताश्चनवक्तव्यं तथा यथः ॥ अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं धर्म्मसहितं । रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवेत् ॥ परार्थं सदा वक्तव्यं स्वार्थं चेतसि भागं च । स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो न स्वयं तु कदाचन । कार्य्याभिघातः सर्व्वं पुरुषितव्यः प्रयत्नतः । न च हिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तेन च कर्म्मणि ॥ नोपेक्ष्यं भाव्यमानश्च तथा राज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा कार्य्यं वेषभाषितचेष्टितम् ॥ राजलीलां न कर्त्तव्या तद्विद्विष्टं विवर्जयेत् । राज्ञः समोऽधिको वा न कार्य्यो वेषो विजानता ॥ द्यूतादिषु तथैवास्य कौशलं न प्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य कौशलं चास्य राजानन्तु विशेषयेत् ॥ अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्वैरदूतैः सभागतैः । संसर्गं न व्रजेद्राजन् विना पार्थिवशासनम् ॥ निःस्नेहतां चावमानं प्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपेणाश्रावितं यत् स्यात् वाच्यावाच्यं नृपोत्तम । न तत् संश्रावयेल्लोके तथा राज्ञः प्रियो भवेत् । आज्ञाप्यमाने-

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥

रात्रिजागरदः। पुं॰ मशके ॥

रात्रिञ्चरः। पुं॰ यातुधाने। राक्षसे ॥ रात्रौचरति। चरेटः। रात्रेः कृतिविभाषेतिममुम्। त्रि॰ रात्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिञ्चरी। स्त्री॰ राक्षसाम् ॥

रात्रिन्दिवम्। अ॰ अहोरात्रयोः ॥ रात्रौचदिवाच। अचतुरेत्यादिना ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वसमासान्तो निपातितः। अव्ययात्मत्वादव्ययम् ॥

रात्रिपुष्पम्। न॰ उत्पले ॥

रात्रिमटः। पुं॰ राक्षसे ॥ अटति। अटगतौ। पचाद्यच्। सप्तमीतियोगविभागात्समासः ॥ रात्रौअटतिवा। रात्रेःकृतिविभाषेतिमुम् ॥

रात्रिमणिः। पुं॰ चन्द्रे ॥ रात्रेर्मणिरिव ॥

रात्रिवासः। पुं॰ अन्धकारे ॥ रात्रौवासोऽस्य ॥

रात्रिवासः। न॰ रात्रौशयनकाली नपरिधेयवस्त्रे ॥ यथाशयनस्थान्यकारेणुरात्रिवासोदिमेतथा। नाना स्वरकुवेशश्च यज्ञेवैकुष्कमोचनम् ॥

रात्रिविगमः। पुं॰ प्रभाते ॥ रात्रेर्विगमोऽत्र

रात्रिविश्लेषगामी। पुं॰ चक्रवाके ॥

रात्रिवेदः। पुं॰ कुक्कुटे ॥

रात्रिवेदी। पुं॰ कुक्कुटे ॥

रात्रिहासः। पुं॰ श्वेतोत्पले ॥

रात्रिहिण्डकः। पुं॰ अन्तःपुररक्षके ॥

रात्री। स्त्री॰ निशायाम्। रात्री ॥ कृदिकारादक्तिनःविभाषेतिङीष् ॥

रात्री। अ॰ निशि ॥

रात्र्यन्धः। त्रि॰ रात्रौदृष्टिहीनेनरे। रक्तस्रा॰ द्र॰ भा॰॥ तन्नामकौषधयथा। देवदारीसर्वैचूर्णमनामूत्रेण भावयेत्। एकविंशतिवारमथितौ तैनचाञ्जयेत्। रात्र्यन्धरामपटलानश्चेदितिविनिश्चयः ॥ कृतिगारुडे ॥ १८८ ॥ अध्यायः ॥ काकादौ ॥

राद्धः। त्रि॰ पक्के। सिद्धे ॥ लब्धे ॥ राध्यति। राध॰ ॥ राधेरनिटःक्तः ॥

राद्धान्तः। पुं॰ सिद्धान्ते ॥ राद्धः सिद्धोन्तोनिश्चयोयत्रसिन् ॥

राधः। पुं॰ वैशाखमासे। माधवे ॥ राधा॰विशाखा॰तद्वतीपौर्णमासी॰ राधी। साऽस्मिन्नस्ति। साऽस्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

राधनम्। न॰ साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषे ॥

राधना। स्त्री॰ भाषणे ॥

राधरङ्क : । पुं॰ सुनासीरे । सीर-
के । घनोपले । शीकरे । इ॰
मेदिनी ॥

राधरङ्कु : । पुं॰ राधरङ्कार्थे । इति
हेमचन्द्र : ॥

राध : । न॰ ऐश्वर्ये ॥

राधा स्त्री॰ गोपीविशेषे । तस्याना
मानियथा । राधारासेश्वरीरासवा
सिनीरसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधि
काकृष्णप्रियाकृष्णस्वरूपिणी । कृष्ण
वामाङ्गसम्भूतापरमानन्दरूपिणी ।
कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनो
दिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताश
तचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि
साराणितेषामभ्यन्तराणिचेति ॥
राधेत्येवञ्चसंसिद्धाराकारोदानवा
चक : । स्वयंनिर्वाणदात्रीयासारा
धापरिकीर्त्तिता इतिब्रह्मवैवर्त्तपु
राणम् । राधोतिसकलान्कामांस्त
स्तेनराधेतिकीर्त्तितेतिदेवीभागवत
म् । राध्नोतिसाधयतीत्यर्थ : ॥
महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्माय
यामोहिताश्चब्रह्मविष्णुशिवादय : ।
वैध्याशास्तांमहालक्ष्मीपरांराधांव
दन्तिते ॥ यदंशाद्भवलक्ष्मी :
प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनांवि
घभेदे । वेधविशेषे ॥ विशाखान
क्षत्रे । आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रा
न्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राधोति

कार्य्यमनया । राधसंसिद्धौ । गुरि
श्चहलइत्यकार : ॥ यद्वा । राधय
ति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्त : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्ण : । पुं॰ राधाऽविनाभूत
कृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे । मुरली
धरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरंकृ
ष्णनामोच्चारणेविधिर्यथा । नारद
उवाच । आदौराधांसमुच्चार्यपश्चा
त्कृष्णंविदुर्बुधा : ॥ निमित्तम
स्यांभक्तंवदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीना
रायणउवाच । निमित्तमस्यविवि
धंकथयामिनिशामय । जगन्माता
चप्रकृति : पुरुषश्चजगत्पिता ॥ ग
रीयसीतिजगतांमाताशतगुणै :
पितु : । राधाकृष्णेतिगौरीशेत्येव
शब्द : श्रुतौश्रुत : ॥ कृष्णराधे
शगौरीतिलोकेनचकदाश्रुत : ।
प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिदं
मम । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसंज्ञया
सहभास्कर । प्रसीदकमलाकान्त
गृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टंसा
मवेदेकौथुमेमुनिसत्तम । शब्दो
च्चारणादेवस्फीतोभवतिमाधव :
। शब्दोच्चारत : पश्चाद्यावत्यैव
ससम्भ्रम : । आदौपुरुषमुच्चार्य
पश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत् । सभवेन्मा
तृगामीचवेदातिक्रमणेमुने । इ॰
ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥

तत्खरदूषणं जयेत् ॥ दीपतेतुथा वत्कानुमानतः सद्यपूवजठराग्नि-दीपनः। रोचकः कफकुलान्तका रक्त श्वासकासवसिजन्तुनाशनः॥ पारदभागः१ विषभागः१लवङ्गभागः १ गन्धकभागः १ मरिचभागाः ८ जातीफलभागौ २ रामबाणोरसोऽभीयं ॥ रामस्यशरे। रामशरे ॥

रामवीणा । स्त्री॰ वीणाप्रभेदे ॥

रामशर : । पुं॰ शरतृणभेदे । रामकाण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री॰ आरामशीतलायाम् ॥

रामसख : । पुं॰ सुग्रीवे ॥ रामस्यसखा । टच् ॥

रामसेनक : । पुं॰ भूनिम्बे ॥ कटफले ॥

रामह्रद : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री॰ उत्कृष्टयोषिति । रमते गीतकलाभिरिति॰ रमयतिपुरुषमितिवापुरुषरमणकारिण्यामबलायाम् । रम॰ । ज्वलादित्वाणः ॥ हिङ्गुलिन्याम् । कष्टकार्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ अशोके ॥ गोरोचनायाम् ॥ गैरिके ॥ हिंगुले ॥

रामानुजः । पुं॰ लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥ आधुनिकवैष्णवसम्प्रदाये ॥ न॰ तिलकविशेषे ॥ यदूर्ध्वपुण्ड्रं तिलकं शोभनंतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीतरेखंचश्रीमद्रामानुजंविदुः ॥

रामायणम् । न॰ वाल्मीकीयेमहाकाव्ये । द्वात्रिंशत्सहस्रात्मकेमहदाख्याने । रामेणरावणवधाख्ये । कुशलवौपदिष्टचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकसंख्याकमहाकाव्ये ॥ यथा । प्राप्तराज्यस्यरामस्यवाल्मीकिर्भगवानृषिः । चकारचरितंकृत्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणिश्लोकानामुक्तवानृषिः । तथासर्गशतान्पंचषट्काण्डानितथोत्तरम् । शतकोटिसङ्ख्यमपि । चरितंरघुनाथस्यशतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरंपुंसांमहापातकनाशनम् ॥ तत्तु सम्पूर्णब्रह्मलोकेस्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्यायनंचरितम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

रामालिङ्गनकाम : । पुं॰ रक्ताम्लाने ॥

रामावचलीयम : । पुं॰ चक्रवाके ॥

रामावरज : । पुं॰ लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥

रामिल : । पुं॰ रमणे ॥ कामे ॥

राम्भ । पुं॰ व्रतिनोवैणवेदण्डे ॥ रम्भस्यवेणोर्विकारः । पलाशादिभ्योवेत्यण् ॥

रायभाटी । स्त्री॰ वाचीव॰ दू॰ गौ॰ प्र॰ । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रायस्पोषः । पुं॰ धनपुष्टौ ॥ रायो धनस्य पोषः । अलुक्समासः । छान्दसो विसर्गस्य सकारः ॥

रालः । पुं॰ सर्जरसप्रसिद्धे॰ यक्षधूपे ॥ अस्य नामानि गुणाश्च यथा । रालस्तु सालनिर्यासस्तथा सर्जरसः स्मृतः । देवधूपो यक्षधूपस्तथा सर्वरसश्च सः ॥ रालो हिमो गुरुस्तिक्तः कषायो ग्राहको हरेत् । दोषास्रस्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिकाः ॥ ग्रहभग्नाग्निदग्धांशशूलातीसारनाशनः ॥

रालकार्य्यः । पुं॰ शालद्रुमे ॥

रावः । पुं॰ शब्दे । ध्वनौ ॥ रव अण् । रु शब्दे । भावे घञ् ॥

रावणः । पुं॰ लङ्केश्वरे । दशग्रीवे । पौलस्त्ये । षड्ग्रीवे । रावणो लोकरावणादिति न्यायात्॰ रावयति । रु॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । तदुक्तं सुन्दरकाण्डे । यस्माल्लोकत्रयं चैतद्रावितं भयमागतम् । तस्मात्त्वं रावणो नाम नाम्ना वीरो भविष्यसि ॥ यद्वा । विश्रवसोऽपत्यम् । शिवादिभ्य॰ विश्रवसो विश्रवणरवणौ यावादेशौ निपातितौ॰ अण् च ॥

रावणगङ्गा । स्त्री॰ सिंहलदेशस्थनदीविशेषे । येतु रावणगङ्गायां जायन्ते कुरुविन्दकाः । पद्मरागोपमं रागं बिभ्राणाः स्फुटार्चिषः ॥

रावणारिः । पुं॰ श्रीरामे ॥ रावणस्यारिः ॥

रावणिः । पुं॰ रावणस्य ज्येष्ठपुत्रे । इन्द्रजिति ॥ अन्यात्ये रावणकुमारे । रावणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

राशिः । पुं॰ पुञ्जे । उत्करे । कूटे । धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिरूपे ज्योतिश्चक्रस्य द्वादशांशे ॥ तस्य संस्थानं यथा । विषुवत्क्रान्तिवर्त्म्यास्पूर्वभागस्थिताश्चिराः । मेषाद्याः राशयः क्रान्तिवलयः पूर्वदिक्क्रमात् ॥ ते यथा । मेषो वृषो मिथुनं कर्कटः सिंह एव च ॥ कन्या तुलाऽथ वृश्चिकश्च धनुर्मकर एव च ॥ कुम्भो मीनश्च विज्ञेया राशयो द्वादशैव ते ॥ रश्यते॰ रशति वा । रशद्रहिरडौ चाधातुः स्वनार्थे॰ । बाहुलकादिञ् । श्रीजन्मादप्यमूर्वा ॥ यथा । अश्रुते । अशूव्याप्तौ । अभिपथ्यात्युडायलुकौ चेति॰ उप्॰ धातोरुडागमश्च ॥ गणिती ॥

राशिचक्रम् । न॰ मेषादिद्वादशराश्यादियुक्तचक्रे । भचक्रे । ज्योतिषचक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिश्चक्रं स्तिमितवायुगम् । तदर्कांशैरमेषाद्राशिभिर्नवभांचरणाङ्कितः ॥ तद्विवरणं यथा । भचक्रं ध्रुवयोर्बद्धमाक्षिप्तं प्रवहानिलैः । पर्येत्यजस्रं तन्नद्वा ग्रहकक्षायथाक्रमम् ॥ उप

रिक्षस्सप्तम्वतीकक्षास्याधः स्थित श्च । मन्त्याकक्षयाभागमन्दान्तो ल्पास्तयाल्पया ॥ कालेनाल्पेन भगणं भुङ्क्तेऽल्पममयाश्रितः । य ह : कालेनमहतामण्डलेमहतिभ्र मन् ॥ स्वऽल्पयातुबहून् भुङ्क्ते भगणान् शीतदीधितिः । महत्या कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पं शनैश्च रः ॥ मन्दादधः क्रमेणस्युश्चतुर्था दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तद्व त्तृतीयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ऊर्द्ध्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपाः स्मृताः ॥ होरेशाः सूर्य्यतनयाद धोधः क्रमशस्तथा । भवेद्भकक्षा तिग्मांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम् । सर्व्वोपरिष्टाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भ मण्डलम् ॥ तत्कक्षाक्रममाह । ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकक्षाभि धीयते । तन्मध्ये भ्रमणं भानामधो ध : क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभू पुत्रसूर्य्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रम न्त्यधोधः स्थाः सिद्धविद्याधराघ नाः ॥ रविर्मासं निशानाथः सपा दद्दिवसद्वयम् । पक्षत्रयं भूमिपुत्रो बुधोऽष्टादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सु राचार्य्यश्चाष्टाविंशदिनं भृगुः । शनिः सार्द्धद्वयं वर्षं स्वर्भानुः सार्द्ध वत्सरम् ॥ एवं प्रमाणात्सकलाः स्वराशिं भुञ्जतेग्रहाः ॥ इतिराशि भोग : ॥

राशिविभागः । पुं॰ अश्विन्यादिन क्षत्रैर्मेषादीनां विभजने ॥ यथा । सपादद्वयनक्षत्रैरश्विन्यादिभिरेवच । राशयः कथितास्तेमेषादिद्वाद शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर णीकृत्तिकापादो मेषः १ । कृत्ति काशेषपादत्रयं रोहिणीमृगशिरोऽर्द्धं- वृषः २ । मृगशिरः शेषार्द्धमार्द्रा पुनर्वसुपादत्रयं मिथुनम् ३ । पुन- र्वसुशेषपादेकंपुष्याश्लेषाकर्कटः ४ । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्र- थमपादः सिंहः ५ । उत्तरफल्गुनी शेषपादत्रयंहस्ताचित्रार्द्धंकन्या ६ । चित्राशेषार्द्धं स्वातीविशाखापाद त्रयंतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो ऽनुराधाज्येष्ठावृश्चिकः ८ । मूलं पूर्वाषाढोत्तराषाढाप्रथमपादोधनुः ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा धनिष्ठार्द्धं मकरः १० । धनि ष्ठाशेषार्द्धशतभिषापूर्वभाद्रपाद त्रयंकुम्भः ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभि र्ज्योतिश्चक्रं स्तिमितवायुगम् । तद ष्टांशोभवेद्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कितइ- ति ॥

राष्ट्रः । पुं॰ न॰ उपवर्त्तने । चक्रे । नीवृति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

॥ राजति । राजृ० । ष्ट्रन् । इत्यु
णादिः ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि० जानपदे । देश
वासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम्
॥ राष्ट्रमस्त्यस्याः । अतइनिठनौ
इतिठन् ॥

राष्ट्रियः । पुं० नाट्योक्त्याराजश्याले
॥ राष्ट्रेऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा
द्घखाविति घः । घस्येयादेशः ॥

राष्ट्रीयः । पुं० राष्ट्रिये ॥ त्रि० राष्ट्र
सम्बन्धिनि ॥

रासः । पुं० कोलाहले ॥ ध्वनौ ॥
भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे ॥ गोपानां
गोपीभिः सहक्रीडाविशेषे । रास
ते । रासशब्दे । घञ् ॥ गर्व्विते ॥

रासगोष्ठी । स्त्री० हल्लीषके ॥ तल्लक्षणं
यथा । पृथुसुवृत्तं मसृणं वितस्तिमा
त्रोन्नतं कौ विनिखन्यशङ्कुकम् । आ
क्रम्यपद्भ्यामितरेतरन्तुहस्तैर्भ्रमो
यञ्चलुरासगोष्ठीतिहरिवंशटीकायां
नीलकण्ठः ॥

रासनः । पुं० रसे ॥ रसनया गृह्यते
। ग्रीष्मल्पश् ॥

रासभः । पुं० गर्द्दभे । रासते ।
रास० । रासिवल्लिभ्यांच अभच् ॥

रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम ॥

रासभी । स्त्री० गर्द्दभ्याम् । गधी० इ०
भा० ॥ जातिलक्षणोङीष् ॥

रासमण्डलम् । न० श्रीकृष्णस्यरासक्री
डास्थले ॥

रासेरसः । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा
से ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-
वासे ॥ षष्ठीजागरणे ॥ उत्सवे ॥
परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्वनामख्यातलताविशे
षे । नाकुल्याम् । सुरसायाम् ।
भुजङ्गाक्ष्याम् । रास्नन० जेन० इ०
भा० प्र० ॥ रास्नात्रिविधाप्रोक्तामूलं
पत्रं दलं तथा । ज्ञेयौ मूलदलौ-
श्रेष्ठौलघ्वीरास्नातुमध्यमा ॥ इ०
रा० नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव-
रातिक्ताकटुकोष्णाविनाशयेत् ।
भोगिलूतावृश्चिकाखुविषज्वरक्रिमि
व्रणान् ॥ इ० भा० प्र० ॥ रास्नाशो
थामवातघ्नीतिराजवल्लभः ॥ एला
वती० इ० दे० भा० प्र० औषधिविशे-
षे । एलापर्ण्याम् । सुवहायाम् ।
युक्तरसायाम् । काँटाभामरुली०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यागुणाय
था । रास्नामपाचनीतिक्तागुरूष्णाक
फवातजित् । शोथश्वाससमीरा-
स्रवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वर-
विषाशीतिवातिकामयहिध्महृत् ॥
राति० रायतेवा । रासते० रसतेवा
। रादाने । रसया स्वादने० रास
शब्देवा । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥

राहुः । पुं॰ तमोग्रहे । स्वर्भानौ । सैंहिकेये । रहति॰गृहीत्वात्यजति चन्द्रार्कौ । रह त्यागे । बाहुलकात् उण् ॥

राहुगृहम् । न॰ कन्याराशौ ॥ राहोः गृहम् ॥

राहुग्रहः । पुं॰)

राहुग्रासः । पुं॰) उपरागे चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणे ॥

राहुच्छत्रम् । न॰ आर्द्रके ॥

राहुदर्शनम् । न॰ राहोर्याजुपग्रामे । ग्रहणे ॥

राहुभेदी । पुं॰ विष्णौ ॥

राहुमूर्द्धभित् । पुं॰ केशवे ॥

राहुरत्नम् । न॰ गोमेदके ॥

राहुसूः । पुं॰ बुद्धे । सुगते ॥

राहुस्पर्शः । पुं॰ उपरागे ॥

राहुहा । पुं॰ विष्णौ ॥

राहूच्छिष्टः । पुं॰)

राहूत्सृष्टः । पुं॰) लशुने ॥

रिक्तः । त्रि॰ शून्ये ॥ यथा । रिक्तश्च सनभोदिशाद्राजानंदेवतांगुरुमिति ॥ निर्धने ॥ न॰ वने ॥ रिच्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पर्चनयोः । क्तः ॥

रिक्तकम् । त्रि॰ शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥

रिक्ता । स्त्री॰ चतुर्थीनवमीचतुर्दशीषु तिथिषु ॥

रिक्थम् । न॰ धनमात्रे । वसुनि ॥ रिच्यते । रिचिर् विरेचने । पातृतुदिवचिरिचीतिथक् ॥

रिक्थहारी । त्रि॰ दायादे ॥

रिक्थादः । पुं॰ पुत्रे ॥

रिक्थी । त्रि॰ धनहारिणि ॥

रिखा । स्त्री॰ लिखायाम् । लीख॰ इ॰ भा॰ इति हेमचन्द्रः ॥ रख्यते । लख शालोषणे । घञ् । पृषोदरादिः ॥

रिङ्खणम् । न॰ स्खलने । धर्मादिस्खलने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां चलने । रिङ्खयतौ । भावे ल्युट् ॥

रिङ्गणम् । न॰ स्खलने ॥ धर्मादिस्खलने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां चलने । रींगणा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यौ विल्वात्पिच्छिलादेवस्खलनंरिङ्गणंविदुः ॥ रिगि गतौ । भावे ल्युट् ॥

रिङ्गम् । त्रि॰ जानुभ्यां गच्छति ॥ गच्छति ॥

रिधमः । पुं॰ कामे ॥ वसन्ते ॥

रिपुः । पुं॰ शत्रौ । अहितकारिणि ॥ आभ्यन्तरा रिपवो यथा । कामक्रोधौ लोभमोहौ मदो मात्सर्यमेव च । आभ्यन्तराद्रुमेप्रोक्ता रिपवस्तत्ववेदिभिः ॥ अनित्याः शत्रवो बाह्या विप्रकृष्टास्तथेतराः । अतः सोऽभ्यन्तरान्नित्यान्षट् पूर्वमजयद्रिपून् । अनिष्टं रपति । रपव्य

क्तार्थवाचि । रपेरिद्धोपधायाइति कुः ॥ लशनात्प्रभवने ॥ चोरक नामगन्धद्रव्ये ॥
रिपुघातिनी । स्त्री०-लताविशेषे । कुचिकायाम् । कुचुकु० गौ० दे० भा० प्र० ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥
रिपुद : । पुं० दधिचोत्तरदारस्थे ॥
रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥
रिप्फम् । न० व्ययभवने ॥
रिप्र : । वि० अधमे । कुत्सिते ॥ रीयते । रीङ् स्रवणे । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् चतरौर्ह्रस्वः पुगागमयोरिति प्रत्ययोर्धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् च ॥
रिभेद : । पुं० अरिभेदे ॥
रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥ रमे : सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥
रिरंसु : । वि० रन्तुमिच्छौ । रमे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥
रिरक्षा । स्त्री० रक्षितुमिच्छायाम् ॥
रिरक्षिषु : । वि० रक्षितुमिच्छौ ।
रिरी । स्त्री० पित्तले ॥
रिश्य : । पुं० मृगे ॥
रिष्ट : । पुं० खड्गे ॥ फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥ न० दुरसि । पापे ॥ क्षेमे कुशले ॥ अशुभे । अकल्याणे । अभावे । नाशे ॥ क्षेमाशुभाभावेषु ॥ रेषणम् । रिष्यतेर्क्तो निवा । रिषहिंसायाम् । क्त : ॥
रिष्टक : । पुं० फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥
रिष्टि : । पुं० खड्गे । असौ ॥ स्त्री० शुभे ॥ रेषति । रिष० क्तिच् ॥
रिप्णम् : । न० व्ययभवने ॥
रिष्य : । पुं० मृगभेदे ॥ रिष्यति । रिष० । अघ्न्यादित्वात्साधु : ॥
रिष्व : । वि० हिंस्रे ॥ न० शस्ते ॥ रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिघृष्व रिष्वेतिसाधु : ॥
री । स्त्री० गतौ ॥
रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्जे ॥
रीठाकरञ्ज : । पुं० ख्यातनाम्वृक्षे । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले । फेनिले ॥
रीठक : । पुं० पृष्ठवंशे ॥
रीढा । स्त्री० अवमाननायाम् । अवज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवधे । औणादिक : क्त : । ढीत्वं लोपा रा ॥
रीण : । वि० स्रुतसजादौ । क्षरिते । स्रुते ॥ रीयतेस्म । रीङ् स्रवणे । क्त : । स्वादयश्चोदित : । ओदित श्चेतिनत्वम् ॥ दीर्घः ॥
रीति : । स्त्री० स्यन्दे । गतौ ॥ प्रचारे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिमले ॥ सीमनि ॥ स्रवणे ॥ स्वभावे । रूपे । स्रवणे । भावे । आत्म

चक्षरोचनंमेदिदीपनंपाचनंपरम्। सन्तर्पणातलुम्नातिपित्तघ्नंविषदंल-घु ॥ उद्गारशुद्धिदंसूक्ष्मं विवन्धाना हशूलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्कटे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥ लवणे ॥ पुं॰ न॰ राजवैरमविशेषे ॥ वनान्तरे॰ । रोचतेऽनेन । रुचदीप्तावभिप्रीतौच ।॰अन्तर्भावितण्यर्थ : । क्रुन्भिल्पिसंज्ञयोरितिक्रुन् ॥

रुचा । स्त्री॰ इच्छायाम् । दीप्तौ । शोभायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि: । पुं॰ प्रजापतिविशेषे । आकूतीपतौरौच्यमनो : पितरि ॥

रुचि : । स्त्री॰ दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभिलाषे ॥ रोचते । रुच॰। इगुपधात्किदितीन् ॥ बुभुक्षायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा नायिकायानायक * स्यसन्मुखिकाम्योरुपर्युपविश्यनथ सिवद्धोद्दयायद्वस्थानमितिकाम शास्त्रं ॥

रुचिकर : । त्रि॰ रोचने ॥

रुचित : । त्रि॰ इष्टतमद्रव्ये । रुचे: कर्त्तारक्त : । यद्वा । रोचते । रुच॰ । रुचिपदीतिकिरच ।

रुचिफलम् । न॰ अमृताह्वे । अमृतफले ।

रुचिरम् । न॰ मूलके । कुङ्कुमे । लवङ्गे । त्रि॰ सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥ मिष्टे । रोचते । रुच॰ । इषिमदिमुदीतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ अतिजगतीछन्द : १३ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । अभौसजौगितिरुचिराचतुर्ग्रहै: । यथा । भुजातुवीरुचिरसिरासविभ्रमी॰परिभ्रमनूपुरुचिराङ्गनान्तरेसमीरणोल्लसिततामरोचगोयथामरुद्गुरुलतमावभूवच : ॥ इतिमात्राच्छन्दोरुचिरायथा समचतुष्कगणकविंदसप्तरदृगसंधिभितक्षु यड्लरुचिरा । नकुणपदीधरमिह फणिपतिरहरभणितमिदंवृत्तंरुचिरा ॥ यथा । कलमतलुमंजुगलसितासित समभिविधितः मतिता । यस्य छविकरमोरुविपीदसितमिनिंरालपनिरतभवाता ॥

रुचिराञ्जन : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्व : । पुं॰ नृपतिविशेषे ॥ शोभनतुरगे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रुचिष्य : । त्रि॰ इष्टवस्तुनि ॥ रोचते॰ रुच्यतेवा । रुच॰ । रुचिभुजिभ्यां क्षिप्यन् ॥ अभिप्रेते ॥

रुचि । स्त्री॰ दीप्तौ ॥ रुक्रुचौरुचय : समाहृत्यकार्यसद्य ह : । कृदिकारादिक्तिडीप् ॥

रुच्य : । पुं॰ कराकहचे । शालिधा

न्य ॥ पथ्यौ ॥ न॰ सौवर्चले ॥ वि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ रोचते॰ रुच्यते वा । रुच॰ । राजसूयेतिसाधु : ॥

रुच्यकन्द : । पुं॰ सूरणे ॥

रुज् । स्त्री॰ रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु-जोभङ्गे । क्विप् ॥ रोजनवा, सम्प दादित्विक्विप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥

रुजा । स्त्री॰ रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति । रुजो॰ । भिदादिपाठात्॰ रुजार्था-नामितिनिर्देशाज्ञाडङ्टाप् ॥ द्र गुणवेतिकोशः ॥ कुष्ठे ॥ मेष्याम् ॥

रुजाकर : । पुं॰ व्याधौ । न॰ कर्मरङ्गफले ॥ त्रि॰ पीडाकारिणि ॥

रुजासह : । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रुजस्करा । स्त्री॰ सुमताख्याम् । सुख-सन्दोह्यायांगवि ॥

रुण्ड : । पुं॰ कबन्धे ॥

रुण्डिका । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् । देह ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।

रुतम् । न॰ वाशिते । तिरश्चांशब्द । कूजिते ॥

रुदथ : पुं॰ कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि शौ । रोदिति । रुदिर्॰ अश्रुविमोच ने । रुदिविदिभ्यांङित्थ : ॥

रुदन्तिका ।) स्त्री॰

रुदन्ती ।) स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । स्वल्पतोयायाम् सञ्जीवन्याम् । रो माञ्चिकायाम् । चणपत्याम् ॥ य स्या : स्वरूपयथा । चणपत्रसमंप

त्रंक्षुपमस्यावतनःस्मृति : । शैशिरेज लबिन्दूनांस्रवन्तीतिरुदन्तिका ॥ रु दन्तीवज्रिरक्तघ्नावित्तमौचरसाय-नौ ॥

रुदितम् । न॰ क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु-दिर्॰ । भावेक्तः ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रुद्ध : । त्रि॰ नद्योप्राकारादिनाकृतवे ष्टने । वेष्टिते । बलयिते । संवी-ते । चावृते । सध्यनीत्या । रुधिर्-आवरणे । क्तः ॥

रुद्र : । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ एका-दशरुद्रेषु ॥ तेषांनामानियथा । अजैकपादहिर्बुध्न्योविरूपाक्षोथरैव-त : । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चसुरे-श्वर : ॥ सावित्रश्चजयन्तश्चपिनाकी चापराजित : । एतेरुद्रा : समा ख्याताएकादशगणेश्वरा : । एते षांमानससानान्तु त्रिशूलवरधारिणा म् । कोटयश्चतुराशीतिस्तत्पुत्रा श्चाक्षयामता : ॥ दिक्षुसर्वासुये रक्षांप्रकुर्वन्तिगणेश्वरा : । पुत्रपौत्र सुताश्चैतेसुरभीगर्भसम्भवा : ॥ इतिमात्स्ये ५ ध्याय : ॥ शिवे । शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् । संहारकालेप्रजा : संहरन्रोदय तिवा । रुदिर्॰ । रोदेर्णिलुक्च तिरक्प्रत्ययलुक् ॥ सर्वगसरुधाद्रा वणात्॰ रोदनहननाद्वारुद्र : । त थाचस्कान्दे । रुज : सर्वगता

यस्माद्द्रावयामिजगत्त्वहम् । रोदनं हन्मियस्माच्चरुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥ यद्वा । रुतं वेदात्मकं शब्दं कल्पादौ ब्रह्मणे राति॰ददाति । रादाने । आतोनुपसर्गे कः ॥ यद्वा । रुता नादेनसकलं जगदिदं द्रावयतिरञ्जयतीति॰नादात्मकत्वाद्रुद्र ॥ यद्वा । रुतानादिम॰प्रणवरूपेण॰वेदरूपेण वा॰ द्रावयति॰॰ ब्रह्मरूपमितिरुद्र॰ यद्वा । रुतं संसारदुःखं तद्द्वेतुं-वाद्रावयतीतिरुद्रः : तद्दुःखंतद्दुःखत्वं तु विद्रावयतीव : प्रभुः । रुद्रत्वं व्यसेतस्माच्छिवः : परम कारणमिति ॥ विष्णुरुद्रयोरभेदो यथाकौर्मे । सर्वदेवोभगवान्महादेवोनसंशयः । मन्यन्ते येजगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥ मोहादवेदनिष्ठाद्वा तेयान्तिनरकं नराः । वेदानुवर्त्तिनं रुद्रं देवं नारायणं तथा । एकीभावेनपश्यन्तिमुक्तिभाजोभवन्तिते । श्रीमद्भागवते द्व्यादौरुद्रौपरिकीर्त्तितौ । यथा । क्रुद्धस्यब्रह्मणोयस्माद्रुद्रनामार्थमुद्भौ । मूलरुद्रांशभूतोरुद्रनामा द्वितीयकइति ॥ आदित्यपञ्चकं च ॥ एकादशार्द्धे ॥ न॰ रौद्ररसे ॥

रुद्रकोटी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

रुद्रगणः । पुं॰ शिवपार्षदसमूहे ॥

रुद्रचण्डी । स्त्री॰ रुद्रयामलोक्तदेवीमाहात्म्ये ॥

रुद्रजः । पुं॰ पारदे ॥

रुद्रजटा । स्त्री॰ लताविशेषे । रौद्याम् । सौम्यायाम् । सुगन्धायाम् । सुपत्रायाम् । सुगन्धपत्रायाम् । पत्रवल्ल्याम् जटावल्ल्याम् ॥ अस्यागुणाः । कटुरसत्वम्॰ श्वासकासहृद्रोगभूतरक्षोनाशित्वञ्चेति ॥

रुद्रपत्नी । स्त्री॰ चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥ अतस्याम् ॥

रुद्रप्रिया । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ रुद्राण्याम् ॥

रुद्रवीणा । स्त्री॰ सङ्गीतनारायणोक्तवीणाविशेषे । रुद्रराम् ॥

रुद्रसर्गः । पुं॰ रुद्रकर्तृकभूतवेतालादिसृष्टौ ॥

रुद्रसावर्णिः । पुं॰ द्वादशमनौ ॥

रुद्रसूः । स्त्री॰ एकादशपुत्रप्रसूताम् ॥

रुद्राक्रीडः । पुं॰ श्मशाने ॥

रुद्राक्षः । पुं॰ स्वनामाख्यप्रसिद्धवृक्षे । हलभेरी । चमरे । पुष्पचामरे । अक्षफले । शिवाक्षे । सर्वाक्षे । भूतनाशने ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेण-विनारुद्राक्षमालया । पूजितोपि महादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ विनामन्त्रेणयोधत्ते रुद्राक्षं भुविमानवः । सयातिनरकान्घोरान्यावदिन्द्राश्चतुर्दशेतिपद्मपुराणम् ॥ रुद्राक्षान्कण्ठदेशेदशन ३२ परि

मितान्॰ मस्तकेविंशतिदे ४० ष ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे॰ करयुगलकृतेद्वादशे १२ द्वादशे १२ व । वाक्षेरिन्दो : कलाभि १६ र्नयनयुगकृतेत्वेक १ मेकं १ शिखायाम्॰ वक्षस्यष्टाधिकंय : कलय तियतकं १०८ सस्वयंनीलकण्ठ : प्रतिदिवसभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति दिशं तरविषयम् । सर्वाश्रमाणांव र्णानांरुद्राक्षस्यधारणम् । कर्त्तव्यंमन्त्रत : प्रोक्तंद्विजानांनान्यव- र्णिनामितिनारायणवचनात् ॥

रुद्राणी । स्त्री॰ शिवायाम् । भवान्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ॥ रुद्रस्य स्त्री॰ इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहि- मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुगिति॰ ङीषानुकौ ॥

रुद्रावर्त्त : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ वह्निकूटस्थानस्यार्यापरमेश्वर्याम् । रुद्रजटायाम् ॥

रुद्रास्पदम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

रुद्री । स्त्री॰ रुद्रवीणायां ॥

रुधिर : । पुं॰ अङ्गारके । कुजे । भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥ शरीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अस्रे । त्वग्जे । शोणिते । असृजि । लोहू॰इ॰भा॰ ॥ रुधादि॰रुध्यते वा । रुधिर्॰ । इषिमदिमुदीति- किरच् ॥

रुधिराख्यम् । न॰ मणिप्रभेदे । यथोक्तं गरुडपुराणे । हुतभुग्रूपमादाय दानवस्ययथेप्सितम् । नर्मदायांनिचिक्षेप किञ्चिद्दीनादिभूतले ॥ तत्रेन्द्रगोपकलितंशुकवक्त्रवर्णसं- स्थानत : प्रकटपीलुसमानमान्यम् । नानाप्रकारविहितंरुधिराख्य- रत्नमुद्भूयतत्खलुसर्वसमानमेव ॥ मध्ये न्दुपाण्डरसतीवविशुद्धवर्णंत च्चेन्द्रनीलसदृशंपटलंतुखेस्यात् । सैश्वर्यभृत्यजननंकथितंतदेवपक्वञ्च तत्खलुभवेत्सुरभ्यवर्णम् । इति गारुडे ॥ ७८ । अध्याय : ॥

रुधिरोद्गारी । पुं॰ षष्टिसंवत्सराणां मध्ये वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । अतिपीडितोहिरण्यादितामत्ताश्चाद्य शिवस : । तत्सर्वदेविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चय : ॥ रक्ते संवत्सरेदेविक्रूरबुद्धिर्नराधिप: । मानवा : क्रूरचेष्टाश्चसङ्ग्रामेनजयोभवेत् ॥ ५८ ॥

रुमण्वान् । पुं॰ लवणाचले ॥ लवणमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदिति॰लवणस्यरुमण्भाव : ॥ लवणाकरवाचकरुमन्शब्दस्यैतन्निपातनंनलोपाभावार्थंपर्यायार्थंस्त्यपि मतम् ॥

रुमा । पुं॰ लवणाकरे ॥

रुमा । स्त्री॰ सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टलवणाकरे ॥

रुम्र: । पुं० रमणे ॥ अरुणे ॥ रम्यतेऽस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चकिरम्योरुच्चोपधायाइतिरक् ॥

रुरु: । पुं० मृगविशेषे । हरिणाख्य न्तरे । भारस्तृताख्ये ॥ रुरुमेधान् क्रव्यसारइतियादव: ॥ व्याघ्रे ॥ यथा । गौगीपीगीपवीतोरुकनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरंवइति ॥ दैत्यभेदे ॥ रौति । रुशब्दे । अन्वादय इतिसाधु: ॥ रुमातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुलु: ।) पुं०
रुलुक: ।) पुं० एरण्डे ॥ इतिरत्नमाला ॥ रक्तैरण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

रुशन् । त्रि० निन्दार्थाभाषिणि ॥ रुशति । रुशहिंसायाम् । तालव्यान्तस्तौदादिकस्तस्माच्छतृप्रत्यय: । रुशन् शब्द: । रुशतीहिंसा । रुशद्वचनम् ॥

रुशती । स्त्री० निन्दार्थाभाषिणि ॥ शतृन्तात् ङीप् । आच्छीनद्योरितिनुम्विकल्पान्नुमभाव: । स्त्रियांरुशत्यांनास्तिदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री० क्रोधे० ॥ रुषहिंसायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

रुषा । स्त्री० अमर्षे । कोपे । मन्यौ । क्रोधे । क्विबन्तात्स्त्रियांरुशितिवेनटाप् ॥

रुषित: । त्रि० रुष्टे । क्रोधयुक्ते । रुष्यतेस्म । रुषरोषे । क्त: । रुष्यमत्वरेतिपक्षे इड्विकल्प: ।

रुष्ट: । त्रि० रुषिते ॥ शिवेरुष्टे गुरुस्त्राता गुरौरुष्टे नकश्चन । रुष्यतेस्म । रुष० । क्त: । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षे इडभाव: ॥

रुह: । त्रि० जाते ॥ आरूढे ॥ रुहे: कर्त्तरिक: ॥

रुहकम् । न० छिद्रे ॥

रुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोहति । रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे च । इगुपधज्ञाप्रीकिर: क: । टाप् ॥ महासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री० उत्कण्ठायाम् ॥ इति पुराणम् ॥

रुक्ष । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० स्नुक्रुशिरुहीत्यादिना० कनिप् ॥

रूक्ष: । पुं० वृक्षे ॥ वरकोद्रवे । त्रि० अप्रेमणि । परुषे । अचिक्कणे । अस्निग्धे । रूक्षा० इतिभाषायाम् ॥ रूक्षयति । रूक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ।

रूक्षगन्धक: । पुं० गुग्गुलौ ॥

रूक्षपत्रिका । स्त्री० लङ्काधान्ये ॥

रूक्षदर्भ: । पुं० हरिद्दर्भे ॥

रूक्षपत्र: । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

रूक्षप्रिय: । पुं० ऋषभौषधे ॥

रूक्षस्वादुफल: । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

रूक्षा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् । अस्निग्धायाम् ॥

रूढः । पुं॰ प्रकृतिप्रत्ययार्थमनपे-
क्ष्यशाब्दबोधजनकेशब्दे ॥ यथा । सु
ब्धोलादिपिकोगौणः शब्दः स्या-
दौपचारिकः । यौगिकोयोगरूढो
वारूढोऽसामुख्यएवसः ॥ इतिशा-
ब्दिकाः ॥ अपिच । रूढमाख्यव-
न्ति॰ विभजन्तेच । रूढं सङ्केतवन्नाम
सैवसंज्ञेतिकीर्त्यते । नैमित्तिकीपा
रिभाषिक्यौपाधिकीचपरात्रिधा ॥ अ
न्नामयादृगार्थेसङ्केतितमेव॰ नतुयौ
गिकमपि॰ तद्रूढम् । योगरूढन्तुप-
ङ्कजादिकंनतथा रूढानामेवसंज्ञाप
देनाभिलप्यते । नतुरूढादिपदत्सं-
ज्ञानाम्नोऽवान्तरभेदः । येनविभा
गव्याघातः स्यात् । संज्ञायास्त्रयो
भेदाः नैमित्तिकीपारिभाषिकी॰औ
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञाः सङ्केतशून्यत्वात् । ये-
तुरूढस्यनाम्नश्चतुर्विधत्वमाहुस्तन्म
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्प-
न्दैर्धर्मैः सङ्केतवत्तया । जाति
शब्दादिभेदेनचातुर्विध्यं परेजगुः ॥
गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । य
दृच्छादीनांलाङ्गलधनादिद्रव्ये-
ण । धन्वपिशुनादीनांपुण्यदर्पादि
गुणेन । चलचपलादीनांशब्दानां
कम्पाद्यवच्छिन्नस्पन्दत्वाच्चातुर्वि
ध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दृष्टा-
पार्थैः । शब्दैरेवप्रतीयन्ते जाति-

द्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमी
षान्तुशब्दउक्तश्चतुर्विधइति । तदे-
तज्जडमूर्खादीनामन्धमूकादीनां-
चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्य-
क्तमस्माभिः ॥ नैमित्तिकसंज्ञांल-
क्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवती
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेऽपिस
ङ्केताद्व्यक्तेर्भानंसुदुष्करम् ॥ यन्ना
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्तन्नैमि-
त्तिकीसंज्ञा । यथागौश्चैत्रादिः ।
तद्धिगोत्वचैत्रत्वादिजात्यवच्छिन्ने
षगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदंगोत्वेसङ्केति
तमित्याकारकग्रहान्नामानयेत्यादौ
गोत्वादिजात्यादेरन्यथानुपपत्तेः
एकत्वाश्चवयस्यान्यानुभावकत्वेऽ
तिप्रसङ्गात् । पारिभाषिकीमौ-
पाधिकीसंज्ञांक्रमेणलक्षयति । उ
भयावृत्तिधर्मेणसंज्ञाज्ञानात्पारिभा
षिकी । औपाधिकीत्वनुगतोपाधि
नायाप्रवर्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव
च्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषि-
की । यथाकाशडित्थादिः ॥ याधा
नुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसं-
ज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतदता
दि । तद्धिसचेतनत्वविशेषगुणव
त्वावच्छिन्नस्वानुगतोपाधिपुर
स्कारेणैवप्रवर्तते । इतिशब्दशक्ति
प्रकाशिकायां॰जाते । प्रसिद्धे ।

रूपम्

रूपकम्

रुद्देर्गख्र्येतिक : । टमुधयुष्ट्खढ लोपदीर्घ : ॥

रुढपद : । त्रि॰ मनमूले ॥

रूढि : । स्त्री॰ शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ ॥ अनादिव्यवहारसिद्धसम्बन्धविशेषे ॥ मुख्यशब्दस्य भेदे ॥ सा चलरूपियत्वाल्लागुणेन वाभिर्देया ईस्वत्त्निसंज्ञासं जिसदे तेमप्रवत्तेते । यथा । जित्य : डवित्य : गौ : शुक्लइति ॥ रूढशब्दनिष्ठत्ती ॥

रूपम् । न॰ वाच्याकारे । स्वभावे ॥ सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लक्षणं यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितवद्भान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि : । नाणके । प्रशस्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे । ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥ अवस्थाभादिद्विपदान्तं नानाविकारविशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोच धर्मेप्रकीर्तितम् । यथा । हस्वम् १ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरसम् ४ हृतम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम् ७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम् १० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२ श्लक्ष्णम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु १५ दारुण १६ मिति ॥ चक्षुर्मात्रग्राह्यो गुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीत रक्तहरितकापिशचित्रभेदात्सप्तविधम् ॰ पृथिवीजलतेजोवृत्ति । तत्र पृथिव्यांसप्तविधम् । अभास्वरंशुक्लंजले । शुक्लंभास्वरंतेजसि॥ नामामावे ०।० ॥ त्रि॰ उत्तरपदस्थित्वात्सदृशे ॥ यथापितृरूप पुत्र:मातृरूपाकन्या ॥ प्रत्यये ॥ रोपयतिविमोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥ यद्वा । रूप्यते ऽनेन । खप्यपिक्यप्रत्ययोतिसाधु ॥ रौतिवा । शब्दे । खप्यशिल्पेतिप : रौतेर्दीर्घश्च ॥ अतिरूपसमिन्दितम् ॥

रूपकम् । न॰ नाटके । मूर्ते ॥ रूप्ये । नाव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि यथा । विषयस्य तताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्यत् । रूपकंतत्निधाधिक्य न्यूनत्वानुभयोक्तिभि : ॥ अयं हि धूर्जटि : साक्षान्येनदग्धा : पुर : । अथात् अयमासीविनाशभसाक्षीसौर्मविलोचनम्॥ मखमुविभ्रमखलदलीकलयमहषिताम् । अस्यामुखेन्दुनालमेवानन्दे किमिन्दुना ॥ साध्वीयमपराक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयंकलङ्किनसन्द्राम्मुखचन्द्रोतिरिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । सङ्घाकोमेन्च्यते शुद्धासाप्तिसोकपर्वभवेत् । रूपकैर्दग्रभि : प्रोक्त : कालज्ञोनामनामत : ॥ त्रि॰ । मूर्तिमति ॥ पुं॰ । इङ्गादिसमम् ॥

तेयथा । दृढः प्रौढोऽपत्रपरोविसपष्टतुरक्रमः । निशारुचः प्रतितालः कथिताः सप्तरूपकोद्भृतिदामोदरः ॥

रूपकभेदः । पुं० अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न० शीले ॥

रूपधारी । त्रि० सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न० रूपे ॥ रूपमेव । भागरूपनामभ्यांधेयः ॥

रूपनाशनः । पुं० पेचके

रूपवान् । त्रि० आकारविशिष्टे ॥ सौंदर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्धः । पुं० विषयप्रपञ्चे । वासनामयचित्तेननिरूप्यमाणे पुगन्धस्पर्शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषु च ॥ रूप्यन्ते एभिर्विषयाइतिकर्मकरणव्युत्पत्तिभ्यां सविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्कन्धः । रूप्यमाणपृथिव्यादीनांवाह्यत्वेविदेहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाध्याध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपाजीवा । स्त्री० वारस्त्रियाम् । वेश्यायाम् । रूपमाजीवोऽस्याः ॥

रूपामाली । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । चत्वारोयस्यांकर्णाआयन्तेछन्दसो वंशोरंकुर्वन्ते । भव्यावर्णापादेराजन्ते रूपामालीसेयं तत्काम्ये ॥ यथा । रुत्वाशंभुं न्यस्यान्तः [illegible] यः [illegible] कुर्यात् । देवेन्द्राद्याः प्रीत्यासम्प्राप्ताः सेवन्ते तत्पादाम्भोजम् ॥

रूपास्त्रः । पुं० कामदेवे ॥ रूपमस्त्रमस्य ॥

रूपिका । स्त्री० श्वेतार्कवृक्षे ॥ चोढ्रपुष्पे ॥

रूपी । त्रि० रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न० आहतरजते ॥ आहतहेमनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते चन्द्रलोहके । चांदी० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणगुणादयश्चयथा । गुरु स्निग्धंमृदुश्वेतं दाहच्छेदघनक्षमम् । स्वर्णाढ्यंचन्द्रवत्स्वच्छंरूप्यंनवगुणंशुभम् ॥ सारदायोग्यम् । कठिनं कृत्रिमं रूक्षंरक्तं पीतं दलं लघु । दाहच्छेदघनैर्नष्टं रूप्यं दुष्टं प्रकीर्तितम् ॥ सारदायायोग्यम् रूप्यं शीतंकषायाम्लं स्वादुपाकरसं सरम् । वयसःस्थापनंस्निग्धं लेखनं वातपित्तजित् । प्रमेहादिकरोगांश्च नाशयत्यचिराद्ध्रुवम् ॥ तारं शरीरस्यकरोतितापं विड्बन्धनंयच्छति शुक्रनाशम् । वीर्यं बलं हन्तितनोश्च पुष्टिं महागदान्पोषयतिह्यशुद्धम् । अथशोधनविधिः । पत्रीकृतस्य चापितारस्याग्नौप्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानितैलेतक्रेचकाञ्जिके । गोमूत्रेचकुलत्थानांकषायेचत्रिधा त्रिधा । एवंरजतपत्राणांविशुद्धिःस

रुज्यतेपीड्यतेदेहोऽनेनेतिवारोगः॥

रोगघ्नम् । न॰ औषधे । त्रि॰ रोगनाशके ॥

रोगभूः । स्त्री॰ शरीरे ॥

रोगराजः । पुं॰ पापरोगे । राजयक्ष्मणि ॥ रोगाणांराजे । टच् ॥

रोगलक्षणम् । न॰ निदाने ॥

रोगशान्तकः । पुं॰ वैद्ये ॥

रोगशिला । स्त्री॰ मनःशिलायाम् ॥

रोगशिल्पी । पुं॰ शरालु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वृक्षविशेषे ॥

रोगश्रेष्ठः । पुं॰ ज्वरे ॥ रोगेषुश्रेष्ठः ॥

रोगहम् । न॰ औषधे । भैषज्ये ॥

रोगहारी । पुं॰ चिकित्सके । वैद्ये ॥ रोगंहरतितच्छीलः । सुपीति णिनिः ॥ त्रि॰ रोगनाशके ॥

रोगितरुः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥

रोगी । त्रि॰ रोगयुक्ते । व्याधिते । आतुरे । अभ्यमिते । रोगार्त्ते ॥ रोगमस्यास्ति । इनिः ॥ अथवर्धे चिकित्सार्थं परीक्षारोगितस्यहि ॥ तत्राहवाग्भटः । दर्शनस्पर्शनप्रश्नैः परीक्षेतचरोगिणम् । आयुरादिदृशास्पर्शाच्छीतादेः प्रश्नतोऽपरम् ॥ आयुराद्दीर्घत्वादिशब्दात् साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम् । दृशा॰दर्शनेन । अक्षसम्पदादिस्पर्शा

तिभाविक्षिप् । स्पर्शात्॰ शीतादेः । शीतोष्णमृदुकाठिनत्वादिनापरीक्षयत्व । प्रश्नतः । उदरस्यापचगौरवलघुताऽलघुता॰बुभुक्षाऽबुभुक्षाबलाऽबलादिना। मिथ्यादृष्टाविकाराहि दुराख्यातास्तथैव च । तथादुष्परिमृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥ तत्रदर्शनं नेत्रजिह्वामूत्रादेः कर्त्तव्यम् ॥

रोगिवल्लभम् । न॰ भैषज्ये । औषधे । त्रि॰ रोगिप्रिये ॥

रोग्यम् । त्रि॰ अपथ्ये । अहिते ॥ रोगायहितम् । यत् । रोगसम्बन्धिनि ॥

रोचकः । पुं॰ क्षुधायाम् । भूषणायाम् । जिघत्सायाम् । कदल्याम् ॥ राजपलाण्डौ ॥ काचकृति ॥ ग्रन्थिपर्णभेदे । निशाचरे । धनहरे । क्षितवे । गन्धासके । नैपालदेशेभटिउर॰इतिप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणाः । रोचकोमधुरस्तिक्तः कटुपाकः कटुर्लघुः । तीक्ष्णोरूक्षोहिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥ रक्षोऽश्मोखेदमेदोस्रज्वरगंधविषव्रणान् ॥ त्रि॰रुचिकारके ॥

रोचनः । पुं॰ कूटशाल्मलौ ॥ श्वेतशिग्रौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरग्वधे ॥ करञ्जे ॥ अङ्कोठे ॥ दाडिमे ॥ त्रि॰ रोचके । रुचिकरे ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

रोचयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥

रोचनकः । पुं० जम्बीरे ॥

रोचनफलः । पुं० बीजपूरके ॥

रोचनफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

रोचना । स्त्री० रक्तकह्लारे ॥ गोपित्ते ॥ वरयोषिति ॥ रोचते । रुच० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । टाप् ॥

रोचनिका । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ गुण्डारोचन्याम् ॥

रोचनी । स्त्री० आमलक्याम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ मनः शिलायाम् ॥ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ काम्पिल्लौषधौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ च । कृत्यल्युटोबहुलमिति ल्युट् ॥

रोचमानः । पुं० अश्वग्रीवास्थरोमावर्त्ते । यथा । ग्रीवायामुदयाख्यश्च रोचमानोऽथकीर्त्तितः ॥ चिविकाख्यश्च । स्कन्धे च रोचमानश्च सौभाग्यवर्द्धनः । अधिप । कल्याणी रोचमानस्तु स्वामिसौभाग्यवर्द्धन इति जयन्ती ॥ त्रि० अत्यन्तं दीप्यमाने ॥ रोचते । रुच० । लट् : शानच् । आनेमुक् ॥

रोचितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

रोची । त्रि० रोचिष्णौ ॥

रोचिष्णुः । त्रि० अलङ्कारादिनाशोभमाने । विभ्राजि । भ्राजिष्णौ ॥ रोचतेतच्छील : । रुच० । अलङ्क्रिति० इष्णुच् ॥

रोचिः । न० शोचिषि । त्विषि । प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन । रुच० । बाहुलकादिसिः ॥

रोची । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥

रोच्यः । त्रि० प्रकाश्ये ॥ प्रीतिविषये ॥

रोटिका । स्त्री० रोटी० इतिभाषा प्रसिद्धपिष्टकविशेषे ॥ अस्याः करणप्रकारो यथा । शुष्कगोधूमचूर्णं न किञ्चित्पुष्टाम्बुपेषिताम् । तस्य कीलेद्दीर्घसूत्रास्त्या भूयोवारिपिताम्पचेत् । सिद्धैषारोटिकाप्रोक्ता गुणानस्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकाबलकृद्रुच्याबृंहणीधातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नी कफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता ॥ यवजारोटिकारुच्यामधुराविशदालघुः । मलशुक्रानिलकरी बल्याश्लेष्मकफामयान् ॥ पीनसश्वासकासांश्चमेदोमेहगलामयान् ॥

रोडः । पुं० चोदे ॥ त्रि० दृप्ते ॥

रोदनम् । न० क्रन्दने । शोकादिना साश्रुपतने । रोना० इ० भा० ॥ अस्रे । अश्रुणि । आंसू० इ० भा० । रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । बाहुलकात्कर्मणिल्युट् । तल्लक्षणमाश्रमं यथा । अनल्पस्निग्धरुदितमदीनं शुभदं नृणाम् । प्रचुराश्रुदीनं रूक्षरुदितं नशुभावहम् ।

॥ रोदनाश्रुपतनेमृतानांनरकं यथा ॥ श्लानिनोमारुदन्त्वेवमारोदी : पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रुप्रपतनान्मृतानांनरकंध्रुवम् ॥ मृतमुद्दिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्लेष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तंप्रेतोभुङ्क्तेयतोऽवश: । अतोनरोदितव्यंहिक्रियाकार्याविधानत : इति ॥

रोदमिका । स्त्री॰ यवासे ॥

रोदनी । स्त्री॰ कच्छुरायाम् । दुरालभायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रुदिर्॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

रोद : न॰ दिवि । भूमौ । द्यावापृथिव्यो : । रोदितिसर्वमस्मिन् । रुदिर्॰ । असुन् ॥

रोदसी । न॰ द्यावापृथिव्यो : ॥ दिवि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री॰ स्वर्गे । भूमौ ॥ द्यावाभूम्यो : ॥ गौरादित्वात्पक्षेङीप् ॥

रोदस्यौ । स्त्री॰ द्विवचनान्त : । भूमिस्वर्गयो : ॥

रोध : । पुं॰ नदीतीरे । कूले ॥ रुणद्धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्रतिबन्धे ॥

रोधक : । त्रि॰ रोधिनि ॥ रुधिर्॰ । ण्वुल् ॥

रोधन : । त्रि॰ रोधकर्त्तरि ॥ न॰ रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री॰ सरिति ॥ रोधेन-वक्रा ॥

रोध : । न॰ तीरे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन्निति॰ असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ रोधसावक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री॰ नद्याम् ॥

रोध्र : । पुं॰ गालवे । लोध्रे । न॰ अपराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । बाहुलकाद्रन् ॥

रोध्रपुष्प : । पुं॰ मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

रोप: । पुं॰ रोपणे ॥ इषौ । बाणे ॥ न॰ छिद्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा । रुपविमोहने । णिच् । अच् ॥ यद्वा । रूप्यतेऽनेन । प्रत्यये तिघञ् ॥

रोपक : । पुं॰ सुवर्णसप्ततिमभागे ॥ यथाहविष्णुगुप्त : । दीनाराऽपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तित: । सुवर्णसप्ततिमोभागोरोपकउच्यतइति ॥

रोपणम् । न॰ विमोहने ॥ जनने ॥ प्रादुर्भावे ॥ रुपिर्भावेल्युट् ॥ अञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणंरसकंपिष्टासम्यक्सम्प्राप्यशारिवा । गृह्णीयात्तज्जलंसर्वंत्यजेच्चूर्णमधोगतम् ॥ शुष्कंतत्तज्जलंसर्वंपर्पटीसन्निभंभवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्सम्यक्त्रिवेलंत्रिफलारसै : । कर्पूरस्यरसंतस्यद्गमांशेननि : क्षिपेत् ।

अञ्जयेन्नयनेतेननैवाखिलगदच्छि-
दः ॥

रोमघ्नचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशे-
षे ॥ यथा । शिलायांरसकंपिष्ट्वास
म्यगाज्यप्रधारिणा । शुद्धीयाश
ल्यांसर्वंयसेषु र्णमधोगतम् । शु
ष्कं तच्चूर्णं संपर्पटीसन्निभंभवेत्
। विचूर्ण्य भावयेत्सम्यक्त्रिवेल-
त्रिफलारसैः । कर्पूरस्यरजस्तत्र
शमांशेनन्नि: क्षिपेत् । अञ्जयेत्तच
नेत्रेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त
नेत्ररोगघ्नं चूर्णमेतन्नसंशयः ॥

रोमघ्नवर्त्तिः । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अशीतिस्तिलपुष्पाणिषष्टिः
पिप्पलतण्डुलाः । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानिषोडश ॥ सू-
क्ष्मंपिष्ट्वाम्बुनावर्त्तिः कृताकुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्ला
नांनाशिनीमांसवृद्धिनुत् ॥ एतस्या
अञ्जनेप्रोक्तामात्रासार्द्धहरेणुका ।
कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोम्यातिरोम्यः । पुं० धान्यविशेषे । य
था । रोम्यातिरोम्यालघवः शीघ्रपा
काद्युषोत्तराः । पश्चाद्दृष्टिनोदोषघ्न-
रास्वस्यामूत्रविबद्धनाः ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पांशुलवणे । अयस्कां
तप्रभेदे । पुं० रुमाभिधनगरे ।

रोमकन्दः । पुं० पिण्डालौ ॥

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमेकेतुमाल-
वर्षस्थनिरक्षदेशेविद्यमानेपत्तने ॥
रूमे ॥ तच्चाधुनारूमश्याम० इति
नाम्नाप्रसिद्धम् ॥

रोमकूपः । पुं० रोममूले ॥

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम्
रोमगुत्सम् । } न० चामरे । चम चूलके ॥

रोम: । न० लोम्नि । अङ्गजे । तनूरु
हे ॥ तत्स्वरूपंयथा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठाअरूक्षाश्चस्निग्धरोपमा । रोमै
कैकंकूपकेस्याद्यन्नमाषान्तुमण्डलम्-
नाम् । द्वे द्वेरोमेपण्डितानांश्रोत्रि
याणांतथैवच । रोमत्रयंदरिद्राणां
रोगीमिश्रसमानुकः ॥ अपिच ।
रोमैकैकंकूपकेपार्थिवानां द्वे द्वे ये
यविद्वतांश्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्यैर्निः
स्वामानवाद्युःसभाजः केशाश्चैवं
निन्दिताःपूजितार्थेति । रोह
ति । रुह० । नामन्सीमन्व्योम-
न्रोमन्नित्यादिनासाधु । यद्वा ।
रूयते । रुशब्दे० कण्ठगतौ० भा
वे वा मनिन् ॥

रोमन्थः पुं० उद्गीर्यचर्वणे । पशूनांच
र्वितस्याप्युनश्चर्वणे । घुगार०
इ० भा० ॥

रोमभूमिः स्त्री० चर्मणि ॥

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमवान् । त्रि॰ रोमशे । लोमवि शिष्टे ॥

रोमविकार : ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री॰ रोमहर्षणे ।

रोमश : । पुं॰ भिण्डालौ । मेषे ॥ कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि॰ अतिशय लोमविशिष्टे । रोमाणिसन्त्यस्य, । लोमादित्वात्॰ श : । रलयो रभेद : ॥

रोमशफल : । पुं॰ डिण्डिमे । मुनि निर्मिते । डिण्डसो॰ टिण्डा॰ कृ॰ भा॰

रोमशा । स्त्री॰ ककुद्मावृत्ते ॥

रोमशकम् । न॰ स्त्रोत्सवकी ॥

रोमहर्ष : । पुं॰ पुलकितत्वे । रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण : । पुं॰ सूते । इतिहासपु राणानांधारकेव्यासशिष्ये ॥ यथा ,तेसर्वेरोमाञ्चितवस्त्राश्रुपितानिवत् । द्वैपायनस्यभगवतस्तेयैरोमहर्षणः ॥ भवतमेवभगवान्व्याजहारस्व यंप्रभु : । बिभीतकवृक्षे । न॰ रो माञ्चे । रोमपां हर्षणम् ॥

रोमाञ्च : । पुं॰ रोमहर्षणे । रोमोद्गमे ॥ रोम्णामञ्चनं पूजनम् । आ वेषञ् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री॰ कटम्बीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित : । त्रि॰ जातपुलके । हृष्ट रोमणि ॥ रोमाञ्च : सञ्जातोस्य ।

तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री॰ वय : सन्धौ ॥ रोमा वल्याम् ॥

रोमालु : । पुं॰ पिण्डालौ ॥

रोमालुविटपी । पुं॰ कुम्बीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री॰ नाभेरुपरिलोमश्रे ण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री॰ भिन्निदिष्टाघु षे ॥

रोमोद्गम : ।) पुं॰ रोमहर्षणे ।
रोमोद्भेद : ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।

रोल : । पुं॰ मार्गीयामलक्यां ॥

रोलम्ब : । पुं॰ भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे । यथा ॥ रोलावृत्तसमेविषमपतिविङ्गल- भणितंप्रतिपदमिहचतुरधिकदशा ऽपि प्रतिपदविरचितम् । एकादश अधिविरसिरखिलसकलविरामकरण सुललितपदसङ्कारिविमलकविक एठाभरणम् ॥ यथा । तरलितपयोनि धिसलिलमयगिरिशिखरशिखा परि । विलसितरसातलमटतिपयस वसकलदिशोपरि । गगनगमनम भिनयतिसंशयिनाशिवमस्तुति- विनमिटनतयाथिभवनं भुपविसु- घति ॥

रोट । त्रि॰ वधके । हिंस्रे । रोषति । रुष॰ । क्विप् ॥

रोष : । पुं॰ कोपे । क्रोधे ॥ यमर्षे

यमुदेतुमिच्छतितिमिरंरोषमयंधि यापुरः । अविभिद्यनिशाकृतंत मः प्रभयानांशुमताप्युदीयते ॥ रोषणम् । रुषहिंसायाम् । भावे घञ् ॥

रोषण : । पुं॰ पारदे ॥ हेमकषणे ॥ उषरे ॥ कषरे ॥ त्रि॰ क्रोधने । अमर्षणे ॥ रोषणितास्त्रीच : । रुष॰ । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियु च् ॥

रोषमय : । त्रि॰ रोषादागते । मयड्वै तिमयट् ॥

रोषित : । त्रि॰ रोषंप्रापिते । रुष्टे ॥

रौढ : । पुं॰ अङ्कुरे ॥ सादिनि ॥

रोहक : पुं॰ भूतविशेषे ॥ त्रि॰ रोढरि । रोहकारे ॥ वृक्षादीनांजन्म निप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहण : । पुं॰ गिरिप्रभेदे । विदूराद्रौ ॥ न॰ शुक्रे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भावे ॥

रोहन्त : । पुं॰ द्रुमविशेषे । वल्यात् । रुह॰ । तृभिनन्दिकीविप्राणि भ्य : चिदाभिपीतिझच् ॥ ह्यमसा र्थे ॥

रोहन्ती । स्त्री॰ लतान्तरे ॥ पित्वात् ङीप् ॥

रोहि : । पुं॰ वीजे । हृदे ॥ धार्मिके । व्रतस्थाम् ॥ रोहति । रुह॰ । कृपिकिसहिहसिविदिच्छिदिभीसि भ्यश्चेतीन् ॥ गन्धमृगे ॥

रोहिष : । पुं॰ भूतृणे ॥ कटतृणे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ न॰ कालभेदे । रौहिणे । दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते ॥ सचपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वेनोत्तरावधि : । अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधि : । एकोद्दिष्टश्राद्धस्यसमानकाल : ॥ रोहति । रुह॰ । रुहेरिति॰ इन् ॥ त्रि॰ रोहिण्यां जाते । नक्षत्रेभ्योबहुलमितिलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

रोहिणि : । स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री॰ रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री॰ अश्विन्यादितुचतुर्थ नक्षत्रे । ब्राह्मम् ।। तत्रजातस्य फलंयथा , स्याद्धर्मकार्ये कुशल : कुलीन : सुचारुदेहोविभवस्पती वर : । अरातिनाथाकुलिताखि लाभयोयोरोहिणीज : सधनीसमा नो ॥ इति ॥ रोहिणीमदर्प्पीति गौरादिषु पाठान् ङीष् ॥ कण्ठ रोगविशेषे ॥ अस्यनामानिसङ् ख्याचयथा , रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ता कण्ठशालूकएवच । अधिजिह्व वलयोऽलासनामैवावृन्दक : ॥ तथैवकृन्द : शतघ्नीचगिलायु : क ण्ठविद्रधि : । गलौघ : स्वरघ्नश्च मांसतानस्तथैवच ॥ विदारीचकण्ठ

सान्तगीतविशेषरसे । उग्रे ॥ त्रि० तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि ॥ रुद्रदैवत्ये ॥ रुद्रस्येदम् । अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्ड्याम् ॥ ङीप् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायांभवम् । अण् ॥

रौमकम् । न० साम्भरि० इ० भा० प्र० लवणे । रौमे । वसुके । रुमायांभवम् । तत्रभवइत्यण् । सञ्ज्ञायाम् त्रि० रोमदेशभवस्तत्स्था नतोषा । मत्ताद्यादित्वादण् ॥

रौमहर्षणि : । पुं० उग्रश्रवसि । सूते ॥ रोमहर्षणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

रौरव : । पुं० नरकविशेषे ॥ घोरे ॥ त्रि० चञ्चले ॥ घोरे ॥ धूर्ते ॥ रुरुसम्बन्धिनि ॥ रुरुर्भीरुस्त्वाख्य : प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

रौहिण : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ न० दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र पूर्वाह्णे श्राद्धमभिधायरौहिणन्तु नलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्ण श्राद्धसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौ णपूर्वाह्णकाल : प्रतीयते । तेन रौहिणंपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणका- लत्वेनोत्तरावधि : अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते । ततश्च पूर्वदिनेसङ्गवात्परंरौहिणपर्यन्तं तिथिलाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्रे- तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्राद्धम् । रौहिणान्तस्यगौणपूर्वाह्णत्वाभावात् नपरदिनेतथात्वाभावात् । उभयदिने सङ्गवलाभेपरदिने० शुक्लपक्षे तिथि र्ग्राह्या तिवचनात् । रौहिणस्तुदिव- सस्यनवममुहूर्त्तस्तत्रज्योतिषोक्त- रोहिणीदैवतत्वात्रौहिणत्वमिति इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥ त्रि० रोहि ण्यांजाते । सन्धिवेलादीत्यनेना ण् ॥

रौहिणेय : । पुं० बुधग्रहे ॥ बलायुधे । बलदेवे ॥ न० मरकतमणौ त्रि० गोवत्से ॥ रोहिण्याअपत्य म् । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

रौहिष : पुं० मृगविशेषे ॥ रोहिषंतृ णभेदमत्ति । शिपद्मत्यण् ॥ रोहित मत्स्ये । न० कत्तृणे । रोहितइति० रोहिसइतिचख्यातेतृणे ॥ रोहिषंतुव रंतिक्तंकटुपाकंव्यपोहति । हृत्क ण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्व- रान् ॥ रोहति । रुह० । रुहेर्वृद्धि श्चेतिटिषच् ॥

रौहिषी स्त्री० सव्यास ॥ दूर्वायाम् ॥

॥ रकार : समाप्त: ॥

लकारस्यप्रारम्भः

लः । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे । लकारे ॥ लघुचरे ॰ । ॰ ॥ न॰ पृथ्वीबीजे ॥ लीयते । लीङ् ॰ । अन्येभ्योऽपिदृश्यतइति डः ॥

लकचः । पुं॰ डहौ । लकुचे । इतिशब्दरत्नावली ॥

लकुचः । पुं॰ लिकुचे । डहौ । इ-ढवल्कलि । स्थूलस्कन्धे । चुद्रपन-से । धडहरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यगुणाः । आमंलकुचमुष्णञ्चगुरुवि-ष्टम्भकृत्तथा । मधुराम्लरसञ्चापिदो-षत्रितयरक्तकृत् । शुक्राग्निनाशन-ञ्चापिनेत्रयोरहितंस्मृतम् । सुप-क्वंतत्तुमधुरमम्लंचानिलपित्तकृ-त् ॥ कफाग्निकरंरुच्यंवृष्यंविष्ट-म्भकृन्मतम् ॥ लकयते । लकचास्वा-दने । बाहुलकादुचः ॥

लक्तकः । पुं॰ जीर्णवस्त्रखण्डे । क-र्पटे । लत्ता॰ इ॰ भ॰ प्र॰ ॥ द्रवद्र-व्यंयेनपूयतेतत्तदीयमितिस्वामी॰ तत्तुल्यंयत्क्लिश्यति । मलिन-त्वादिदृष्टजीर्णवस्त्रखण्डे॰ इतिमुकु-टः ॥ प्रक्षेदादिमार्जनार्थंवस्त्रस्य वस्त्रखण्डस्यसंज्ञेयमितिनव्याख्या-तुः ॥ लक्तति । श्लक्ष्णीभावे । बाहुल-कात्तन् । स्वार्थेकन् । यद्वा । लक्यते स्म । लक॰ । क्तः । स्वार्थेकन् ॥

लक्तकर्म्मा । पुं॰ पट्टिकाख्ये । रक्त-थलोध्रे ॥

लक्षम् । न॰ व्याजे । अपदेशे । परद्रो-हफलकातिरिक्तव्याजे । शरव्ये ॥ न॰ स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम्- १००००० लाख इ॰ भा॰ ॥ लक्ष्य-म् । लक्षआलोचने । घञ् ॥ ल-क्ष्यतेसा ॥

लक्षकः । त्रि॰ लक्षयितरि । लक्षय-तियस्तस्मिन् ॥ यथा । लक्षकंनाम लक्षयति । यादृशार्थंयत्सम्बन्धयति शक्तस्तुयद्भवेत् । तत्तल्लक्षकंनामत-त्कथितंबुधैर्यदि । यादृशार्थंसम्ब-न्धवत्तियन्नामसङ्केतितंतदपितादृशा-र्थलक्षकम्॰ यदितादृशार्थेशक्तिशून्यं भवेत् । सयथादयस्तुशब्दास्तुरगा-दिसम्बन्धिनि॰ लवणादाविवतुरगा-द्यर्थविशिष्टापय । गङ्गादयस्तुती-रादावसङ्केतिताः । तत्सम्बन्धि-नीरादिमत्वेनतटीतापयतीरा-द्यन्वयबोधयन्तिलक्षकापय ।

लक्षणम् । न॰ नाम्नि । चिह्ने । स्व-रूपे । फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदा-र्थोऽनेन । लक्षदर्शनाङ्कनयोः । क-रणेल्युट् ॥ तद्द्विविधम् । इतरभे-दानुमापकम्॰ व्यवहारप्रयोजकञ्चे-तिन्यायमतम् । व्याकरणमतन्तु । कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनि-यामकम् । लक्षणन्त्वनभिज्ञानां शब्दभिज्ञानसूचकमिति । सजाती

यविजातीयव्यावर्त्तकोलक्ष्यगतः कश्चिल्लोकप्रसिद्धआकारोलक्षणमिति मीमांसकाः ॥ रूपयोरपि पदार्थानां नान्तर्यातिपृथक्त्वम् । लक्षणेनतु सिद्धानामन्तं यान्ति विपश्चित इति पूर्वाचार्याः ॥ स्वरूपं तटस्थं द्विधा लक्षणं स्यात् स्वरूपस्य बोधोऽप्यनेनालक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात् स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकवन्तो गृहाः संविलक्ष्य ॥ भाष्ये ॥ इति वैयाकरणाः ॥ पुं॰ रामभ्रातरि । सौमित्रौ ॥ सारसखगे ॥ पाणेसुरादिभ्य न्तात्क्षेरट् चेति प्रत्ययसाकाङ्क्षागमश्च ॥

लक्षणा । पुं॰ शक्तिविशेषे ॥ यथा । अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते । साच त्रिविधा । जहल्लक्षणा॰ अजहल्लक्षणा॰ जहदजहल्लक्षणेति । यथास्थानमासां लक्षणमनुसन्धेयम् ॥ शक्यसम्बन्धः ॥ यथा । लक्षणा शक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः ॥ अस्यार्थः । गङ्गायां घोष इत्यादौ॰ गङ्गापदस्य शक्यार्थे प्रवाहरूपे॰ घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात् पर्यानुपपत्तिर्वा यत्र प्रतिसन्धीयते तत्र लक्षणया तीरस्य बोधः । साच शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवाहरूपशक्यार्थसम्बन्धस्तीरे गृहीत इत्यात् तीरस्य स्मरणं ततः शाब्दबो-

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ शब्दानामौपचारिकीषु प्रवृत्तिषु । यथा । आधारे कारणे कार्ये समीपे चोपकारके । धर्माद्यनुकृतौ चेति लक्षणां सूरयो जगुः ॥ मुख्यार्थानुगमानुपपत्तौ गौणार्थप्रतिप्रतीतिकारिणीं लक्षणां सूरयस्तद्विदो जगुः कवः । शुभकृत्त्वात् । आधारलक्षणादि । तत्रतावदाधारे यथा । मञ्चाः क्रोशन्ति । अत्र हि मञ्चानामधिकरणभूतानामाक्रोशनान्यात्॰ रोदनलक्षणे क्रोशनार्थे नानुगमादानयं क्यात्॰ तत्स्थानां बालानां सम्बन्धितत्क्रोशनं तत्त्वतः सख्यात् लक्षणयोत्तमम् ॥ कारणेऽपि लक्षणा यथा । शालीन् वृष्टो देव इति । अत्र हि मुख्यया वृत्त्या शालि वर्षणस्यार्थे नान्वितत्वात् लक्षणया॰ कारणे तत्र वृष्टौ शालिकारणभूतायां प्रतिबन्धकयोरसम्भावनात्॰ सम्पन्नमेव शालिलक्षणं कार्यमुपचर्यते । अथवा आयुर्घृतमिति । आयुष्कारणे घृते॰ आयुषस्तत्कार्यस्योपचारः ॥ एवं कार्येऽपि लक्षणा सम्भवति॰ यथा । कर्णाः प्रावरणाः केचिदपरे तूलावास इति । अत्रकिल सूत्रभावं विना भाविना कम्बलपटादि भावेन परिणतयोरूर्णातूलयोः सुव्यथाव

व्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् । तत्
कार्यस्य कम्बलपटात्मन एव तदुपपत्तेः
। तत्र कम्बलपटादौ वर्त्तयोः कार
णभूतयोरूर्णाकार्पासयोरुपचारः
कृतः ॥ समीपार्थलक्षणा यथा ।
गङ्गायां घोष इति । अत्र हि मुख्यया
वृत्त्या प्रवहज्जलरूपस्रोतः गुणवृ
त्त्या तत्समीपवर्त्तिस्थितं गङ्गाश
ब्दः कथयेत् तद्वाच्यासम्भाव्येवया
साधिकरण्यतीति सामर्थ्यात्तत्सा
मीप्यलक्षणात्वेनतदर्थमतिष्ठते ॥
उपकारक्षेपलक्षणा दृश्यते यथा ।
भिक्षाभासयन्निकारीषोऽध्यापयती
ति । अत्र हि किल न भिक्षास्तत्प्राव
रणाच्च संस्कारेण गृहीत्वागमननिषेधं
कुर्वन्ति । नापि सर्वथाऽस्मात्सम्यक्
मात्रगन्तव्यमिति प्रचयवचनैरवस्था-
पयन्ति । अपि तु प्रभूतां न्यञ्जनव
त्स्वस्य सिद्धतुल्यां निरसनक्रियामुपका
रकत्वेनसम्भाव्यमानाः प्रयोजक-
त्वेनोपचर्यन्ते । एवं वनकारीषाग्नि
पुष्पाधीव्वेति ब्रुवन् माणवकमध्याप
यति । नापि तच्छरीरमनुप्रविश्यभू
तवेतालादिभिरिवैन पाठयति ।
किन्तु हिंशीतापनुत्तिहेतुतयाध्यय-
नविध्युपकारत्वेनानुकूल्यं भज
त्वात् प्रयोजकत्वेनोपचरितः । किं
चधर्माद्यनुकारावेति आदित्य
यादाकारानुकारीया । तावदनु

कारी यथा । सिंहो माणवकः । गौ
र्वाहीक इति । अत्र किल लक्षणया
सिंहधर्माणां शौर्य्यादीनामनुकृत्यर्थं
माणवके सामानाधिकरण्ये न सिंह
शब्दः प्रयुक्तः । मुख्यया वृत्त्यातस्य
सिंहत्वस्यासम्भवात् । वाहीकेति
पृष्ठवहनस्यासम्भवात्तिष्ठन्नचवग
च्छन्तृणादिभक्षीवद्गतधर्मानुक
रणार्थोगोशब्दः सामानाधिकरण्ये-
नोपचरितवृत्तिरेव प्रवृत्तः । मुख्यया-
वृत्त्या तथाऽनन्वयात् । एवमाकारा
नुकारी यथा । सूचिभेद्यं तमो भिरि
ति । अत्र हि तमसोऽमूर्त्तत्वात् सूचि
भेद्यत्वं मुख्यया वृत्त्याऽसम्भवमतोल
क्षणयातिनिबिडत्वं वक्तुमाक्षिप्ति. सू
चिभेद्यत्वेनानुकृता । एवं नामप्र
नाम्निस्थासियष्ट्यादिवत्सुख्यादि-
नाभेदमप्युपायषु शक्यमित्यर्थः ।
नानाकारोपरोधेमुख्यार्थस्यापरिग्रहे
जाते । मुख्याविनाकृतैर्यया वृत्तिः
सैव लक्षणा प्रोक्ता सिद्धव्यपाद्याना-
र्थः इत्यवोचाम । प्रमाणे ॥
लक्ष्यतेऽनयेति लक्षणा । टाप् ॥
सारस्यांलक्षणाक्षिविदिति मेदिनि
करः ॥

लक्षणार्थः, पुं, लक्षणस्य प्रयोजने ।
समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥
इदमस्यार्थः ॥

लक्षणीय । त्रि, लक्ष्ये ॥ भाव

नीये ॥

लक्ष्मम्। न० लक्षणात्व्याप्यत्वे ॥

लक्षा। स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः। त्रि० ख्यापिते ॥ आलोचिते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षेः कर्मणि क्तः ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा। स्त्री० लक्षितलक्षणायाम् ॥

लक्षिता। स्त्री० परकीयान्यतमनायिकाभेदे ॥

लक्ष्मणः। पुं० सौमित्रौ। श्रीरामभ्रातरि ॥ सारसे ॥ यक्षे। न० चिह्ने ॥ नामनि ॥ लक्षयति। लक्ष०। चुरादित्वात्स्वार्थे टच्। पे शिनप्रत्ययस्तस्य मुडागमो मीर्घ्यौ च ॥ त्रि० श्रीयुक्ते सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति। पामादित्वान्नः। लक्ष्म्याश्चेति निपातसूत्रेणास्य सिद्धिः ॥

लक्ष्मणप्रसूः। स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा। स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम्। दुर्योधनकन्यायाम्। कटशोत्तावियाम्। त्रि० स्त्रीहषणायाम्। चन्द्रपुष्पायाम् ॥ ओषधीभेदे। पुत्रकन्दायाम्। पुत्रदायाम्। नागपत्राम्। श्वेतबिन्दुपत्रायाम्। लक्ष्मणाकन्दप्रतिनामा। गौडदेशप्रसिद्धे ॥ तुषारसुषधा। पुत्राकारशक्ताल्पबिन्दुभिर्लाञ्छितासदा। लक्ष्मणापुत्रजननी

मस्तगस्याकृतिर्भवेत् ॥ कथितापुत्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ दुर्योधनकन्यायाम्। साम्बपत्न्याम् ॥

लक्ष्म। न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्षयति० लक्ष्यतेवा। लक्ष०। मनिन् ॥

लक्ष्मीः। स्त्री० विष्णुपत्न्याम्। पद्मालयायाम् ॥ पद्मायाम्। लोकमातरि। मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ शोभायाम् ॥ वृद्ध्यौषधे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ फलनीवृत्ते ॥ सीतायाम् ॥ वीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्याम्। द्रव्ये। मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ ॥ लक्षयति० पश्यतिनीतिज्ञम्। लक्ष०। लक्षेर्मुट् चेति० ईप्रत्ययस्तस्यमुट् ॥ लक्ष्यते० लक्ष्यतेवा दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी। स्त्री० लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीरितिविभाषितिविकल्पाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः। पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम्। न० रक्तोत्पले ॥ लक्ष्म्यायाश्चगृहम्। लक्ष्म्यावेश्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्दनः। पुं० शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा। एकद्वारेचतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम्। लक्ष्मी

जनार्द्दनं पर्य्यरक्षित वनमालया ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥

लक्ष्मीतालः । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥ तौर्यत्रिकाख्यपरिच्छेदविशेषे ॥

लक्ष्मीनारायणः । पुं॰ शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥

लक्ष्मीनृसिंहः । पुं॰ शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥

लक्ष्मीपतिः । पुं॰ वासुदेवे । नारायणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः अमरको ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियुक्ते ॥

लक्ष्मीपुत्रः । पुं॰ कामदेवे तुरङ्गमे ॥ लवे ॥ कुशे ॥

लक्ष्मीपुष्पः । पुं॰ पद्मरागमणौ ॥

लक्ष्मीफलः । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥ लक्ष्मीप्रदं प्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादिः ॥

लक्ष्मीवान् । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ श्वेतरोहितवृक्षे ॥ त्रि॰ श्रीले । श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चेतिवत्वं ॥

लक्ष्मीवेष्टः । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

लक्ष्मीशः । पुं॰ श्रीशे । विष्णौ ॥

लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमाह्वयो यस्याः ॥

लक्ष्मीसहजः । पुं॰ चन्द्रे ॥

लक्ष्म्यारामः । पुं॰ वनविशेषे ॥ लक्ष्म्याः आरामः ॥

लक्ष्यम् न॰ शरवेध्ये । शरव्ये ॥ व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि॰ अनुमेये ॥ लक्षणयाबोध्ये । दर्शनीये ॥ लक्षणम्॰ लक्ष्यतेवा । लक्ष आलोचने । ण्यत् ॥

लक्षीकृतः । त्रि॰ वेधुमिष्टे ॥

लगडम् । त्रि॰ चारुणि । बन्धुरे । मनोज्ञे ॥

लगितः । त्रि॰ सम्बद्धे । लगाद्॰ भा॰ ॥ लगे सङ्गे । क्तः ॥

लगुडः । पुं॰ दण्डे । दण्डकाष्ठे । लाठी॰ इ॰ भा॰ ॥

लग्नः । पुं॰ स्तुतिपाठके । प्रातर्गेये ॥ न॰ मेषादिराशीनामुदये । चि॰ यज्ञागात्मके ॥ त्रि॰ लज्जितसक्ते । लगतिफले । स्थि॰ । क्षुब्धस्वान्तेतिसूत्रे इडभावो निष्ठानत्वमपि निपात्यते ॥

लग्नकः । पुं॰ प्रतिभुवि यो हि दायं विनाऽन्यकृतऋणस्य परिशोधं कर्त्तुमात्मानं स्वीकरोति॰ यथा । यदा

यन्तृणापनयनं न करिष्यति० तन्नं-
ष्टं करिष्यामीतितस्मिन् । वामन०
इ० भा० ॥ लज्जतीस् । ओलज्जी
व्रीडने । गत्यर्थे तित्तः । स्वार्थे
कः ॥

लघट् । पुं० पवने । वायौ ॥ लङ्घते
। लघिगतौ । लङ्घ नं वोपधेव्य
टिः ॥

लघटिः । पुं० वायौ ॥

लघिमा । पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥
येनलघुर्भवति० यतः सूर्यरश्मी
नाश्रित्यादित्यलोकं याति । लघु
तायाम् ॥ लघोर्भावः । इमनि
च् ॥

लघिष्ठः । त्रि० अत्यल्पके । अयमेषा
मतिशयेनलघुः । अतिशायने०
इष्ठन् । टे लि ॥

लघीयान् । त्रि० अतिशयेनलघौ ।
लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोप
देशोगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेनलघुः । ईय
सुन् ॥

लघुः । पुं० एकमात्रेवर्णे । यथा
। गुरोर्भिन्नोलघुरेकमात्रोऽप्या
दिपूर्वोपिलघुर्विवक्षात् । क्वचित्
सबिन्दुः क्वचिदर्धबिन्दुरोकारयु
क्तोपिलघुः क्वचित्स्यात् । उच्चा
र्यमाणास्वरितप्रयत्नाद्विनाशय
र्णाः क्वचिदेकमात्रम् । भजन्ति
भाषास्वयसं क्लीबे विनाशमित्य
बहुधानयोक्तम् ॥ स्त्री० पृक्कानामौषधौ ॥ न० भीमे ॥ कृष्णागुरुणि ॥ लामज्जके ॥ सत्त्वगुणे ॥
विशेषनवशाद्गी । यथा । पुष्पा
श्लिष्यभिक्षिवत्तास्यु चिमं गुरुस्त
था । अचपग्रारतिग्रामं भूषाभिल्प
कलादिकम् ॥ त्रि० अगुरौ । मनो
ज्ञे । निःसारे । हृस्वे । लङ्घते
। लघि० लं घिवं ञ्जोन्लोपश्चेति
कुन लोपश्च । लङ्घतेर्वा ॥

लघुग्रामः । त्रि० अल्पग्रामके ॥

लघुकायः । पुं० अल्पायुषि । छागे
। वर्करे । त्रि० क्षुद्रशरीरे ॥

लघुकाश्मर्यः । पुं० कट्फलवृक्षे ॥

लघुक्रियः । त्रि० क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखट्विका । स्त्री० आसन्द्याम् ।
क्षुद्रखट्वायाम् ॥

लघुगर्गः । पुं० विकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्भिटा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

लघुलक्षः । पुं० लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः । त्रि० लघिष्ठे ॥ अतिश
येनतमप् ॥

लघुदन्ती । स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः । पुं० ढक्कावाद्ये ॥

लघुद्राक्षा । स्त्री० मार्द्वीकद्राक्षायाम्
। निर्बीजायाम् ॥

लघुनाम । न० अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम् । न० क्षुद्रपञ्चमूल

कुलटायाम् । धान्यविशेषे । करालत्रिपुटायाम् ॥ लक्यतेऽसुख मस्याम् । लक आस्वादने । चुरादिः । एरच् । घञ्वा । पृषोदरादित्वान्नुम् । नुम्यनुपधत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । रमन्ते स्याम् । बाहुलकात्साधुत्वम् ॥

लङ्कादाही । पुं॰ हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । लङ्कापतिः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कायिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिङ्शाक॰ ह॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्कामलयः । पुं॰ लङ्काद्वीपस्थमलयशैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री॰) लङ्कारिका । स्त्री॰ लङ्कायिकायाम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं॰ वृक्षविशेषे । लङ्कास्थ्याम् । लङ्कासिज॰ ह॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्केशः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री॰ पृक्कौषधौ ॥ लङ्कायामुप्यते । टुवप् बीजसन्ताने । क्वुन् । वचिस्वपीतिवसम्प्रः ॥

लङ्कोयिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥ लङ्कायामूयते । ऊयीतन्तुसन्ताने । क्वुन् ॥

लङ्गः । पुं॰ सङ्गे । मिलने । लाङ्

ह॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ षिटे ॥

लङ्गूलम् । न॰ लाङ्गूले । पुच्छे ॥

लङ्घनम् । न॰ उपवासे ॥ कर्षणे ॥ चतुष्प्रकारासंशुद्धिः पिपासामारुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेति लङ्घनमिति चरकोक्तौ यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥ लङ्घनमभयं नीतिदीर्घसन्धिसेऽनघे । विज्वरत्वं लघुत्वञ्च क्षुधास्योपजायते ॥ इत्यनशनरूपस्य लङ्घनस्य फलकथनात् ॥ त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा । लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्याद्वारोग्यदर्शनादिति चक्रपाणिदत्तः ॥ आक्रमणे । प्लवने । अश्वगतीयगतौ ॥ प्लुतन्तु लङ्घनं पक्षिमृगगत्यनुकारकमिति हैमचन्द्रोक्तेः ॥ आक्रमणे । यथा । नचाग्निं लङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् । नचैनं पादतः कुर्यान्मुखेन न धमेद्बुधः ॥

लज्जकारिका । स्त्री॰ लज्जालौ । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । निद्रागन्धायाम् । नमस्कार्याम् ॥

लज्जा । स्त्री॰ मन्दाक्षे । त्रपायाम् । सुशीलस्य भार्यायाम् । पञ्चशान्तिम् ॥ कृतेऽकरणीये परज्ञानसम्बन्धाद्दुःखे ॥ अकरणीयाप्रवृत्तिजनकोऽन्तःकरणस्य वृत्तिविशेषे ॥ लज्जनम् । ओलस्जी व्रीडने ।

गुरोश्चहलदृत्य : । भर्जाजशमि । टाप् । लज्जालौ ॥

लज्जालु : । पुं॰ स्त्री॰ वराहक्रान्तायाम् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिकायाम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जालु : शीतलातिक्ताकषायाकफपित्तनुत् । रक्तपित्तमतोसारयोनिरोगान्विनाशयेत् ॥

लज्जाशील : । त्रि॰ अपत्रपिष्णौ । लज्जिते ॥

लज्जित : । त्रि॰ लज्जायुक्ते । सलज्जे । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

लज्जिरी । स्त्री॰ लज्जालौ ॥

लज्या । स्त्री॰ लज्जायाम् ॥ इतिद्व्यक्षरकोषः ॥

लञ्ज : । पुं॰ पदे । कच्छे ॥ पुच्छे ॥

लञ्जिका । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

लट : । पुं॰ प्रमादवचने । दोषे । लटति । लटवाल्ये । पच् ॥

लटक : पुं॰ दुर्जने । संज्ञायांकन् ॥

लटपर्णम् । न॰ त्वचे ॥

लट : । पुं॰ दुर्जने ॥

लट्व : । जातिविशेषे । नट॰इ॰भा॰ ॥ रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादिकोषः ॥

लट्वा । स्त्री॰ करञ्जप्रभेदे । फले । चवर्य ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥ लटति । लट॰ । अशूप्रुषिलटीति क्वन् । टाप् ॥

लडह : । त्रि॰ मनोज्ञे ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥

लड्ड : । त्रि॰ दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लड्डुक : । पुं॰ मोदके । लड्डू॰लाड्॰ इ॰भा ॥ लड्डुकोदुर्जरोगुरुरतिशीतलश्च ॥ दधिगत्योतयाद्रुधमानिकामागपर्पटा : । गुरवाद्रे माकुष्माण्डगालूकाभिषमश्वना : ॥ नालिकेरप्रियालश्रमज्जाकुष्माण्डकाश्च : । पर्वतालड्डुका : प्रोक्ता : समवन्त्यन्यतोपिच ॥

लण्ड : । पुं॰ लवडनृपतिख्यातेपुरे ॥

लण्डन : । पुं॰ लेयड्॰णे । इङ्गरेजी ॥

लता । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ॥ शाखायाम् ॥ पृक्कायाम् । ज्योतिष्मत्याम् ॥ लताकस्तूरिकायाम् । माधव्याम् । दूर्वायाम् ॥ माञ्जिष्ठायाम् ॥ भवभद्रयाम् । कोषतिकायाम् ॥ सारिवायाम् । यलयाम् । प्रतती ॥ लतति । लति : सौत्रोवेष्टनार्थ : । लतआवातेवा । पचायच्टाप् ॥

लताकस्तूरिका । स्त्री॰ लताकस्तूर्याम् । दक्षिणदेशजायाम् । सुगन्धानाः इतिख्यातायाम् । लताकस्तूरिकातिक्ताखादीवृष्यहिमालघु : ।

गामिभिः ॥ विंशतिर्वामवक्त्राभिरायुः पुण्ड्राभिरल्पकम् । नपूर्वधातेन्दुनिभे भ्रुवोश्चाथललाटकम् ॥ शुभमर्द्धेन्दुसंस्थानमतुङ्गं स्यात् श्रीमद्धनम् । इति ६५ अध्यायः ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥ ललाटमात्रे ॥

ललाटन्तपः । पुं० सूर्ये ॥ ललाटं तपति । तपसन्तापे । असूर्यललाटयोरितिखश् । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० कर्णादिकृतभालभूषणे । पत्रपाश्यायाम् । मागेपाटी० बिन्दीबेना० टीकाटीपो० प्रसिद्धाते ॥ ललाटस्यालङ्कारः । ललाटे भवोऽलङ्कारो वा । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ।

ललामम् । न० पुं० लाङ्गूले । ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ वाजिनि ॥ पुण्ड्रे । अश्वादीनां भालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥ तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ ललनम् । लडवाल्ये० लड विलासे । सम्पदादित्वात्क्विप् । डलयोरैक्यम् । ललमततीति अमगत्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामन्तम् । न० पुरोभागेन्यस्ते ललाटपर्यन्तमागते शिखोर्द्ध्वंयिमाल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकन् ॥ मुण्डमालायाम् ॥

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने । शृङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने । भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे । प्रभावे ललनम्० लल् । ललमामति । अम० । बाहुलकात् कमिन् ॥

ललामी । स्त्री० कर्णधिमिकायाम् । कर्णाभरणविशेषे ॥

ललितः । पुं० प्रातर्गेयेरागविशेषे । यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशाखो ललितः पटमञ्जरी । विभासभैरवी चैव कामोदीगौडकीयंपि ॥ अथास्य रूपं यथा । प्रफुल्लसप्तच्छदमाल्यधारी युवातिगौरोऽलसलोचनश्रीः । विनिःश्वसन्सन्दहात्प्रभाते विलासिवेशो ललितः प्रदिष्टः ॥ न० स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रियाविशेषस्वभावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेन भ्रूनेत्रादिक्रियास्विष्करचरणाङ्गविन्यासोललितम् । तथाच । सुकुमाराङ्गविन्यासो मसृणो ललितं भवेत् । यथा । सभ्रूभङ्गं करकिसलयावर्त्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललितललितं लोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले लीलया स्वैरयाति-नि: शङ्का च प्रथमवयसा नर्त्तिता पङ्कजाक्षी ॥ भ्रूनेत्रादिक्रियाशालि सुकुमारविधानतः । हस्तपादाङ्गविन्यासललितं विदुरित्यन्ये

पि ॥ अनाचार्योपदिष्टं स्वाद्धलितं रतिचेष्टितमित्यन्ये । अपिच । विन्यासभङ्गिरङ्गानां भ्रूविलासमनोहरा । सुकुमारा भवेद्यत्र ललितं तदुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । यथा । नयुगसकाररयुगलघुभिरतियदि वृत्तं तृतीयके । तदुदितसुक्रमतिभिर्ललितं यदि शेषमस्ति सकलंयथोद्गता ॥ यथा । व्रजसुन्दरीसमुदयेन मुदितमनसा अपीयते । हिमकरगलितमिवामृतकांशुलिनं सुरारिमुखचन्द्रविच्युतम् ॥ त्रि० ईप्सिते । कौसले ॥ ललिते । मधुरे ॥ लडे लंखिवाभाविक : । डम थीरभेद : । सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डिकायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागराह्लियासम्बन्धिमहादेवावतारिता । वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां नरस्तु यः । कुर्याद्वै ललितास्नानं सशम्भुसदनं व्रजेत् ॥ कस्तूर्याम् ॥ रागिणीभेदे ॥ मेघरागस्य रागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्तम्याम् ॥

ललित्तिका । स्त्री० गामनुतीर्थे ॥

लल्ल : । पुं० आचार्यविशेषे । वराहमिहिरसुते ।

लव : । पुं० लेशे । विनाशे । छेदने । कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत्तु ता कला इति हेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षिविशेषे । लवा० भू० भा० प्र० गो पुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवो ज्येष्ठो लवः । वाल्मीकिना । लवै र्गोपुच्छलोमभिर्लम्बाद्यौगर्भक्तो दीयस्य । नरांशि ॥ लवनम् । लूयते वा । लूञ् छेदने । अप् ॥ विलासे । इतिविनाशस्थानेपाठो विश्वहेमचन्द्रयोः समतः । न० लामज्जके । जातीफले ॥ लवङ्गे ।

लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसंज्ञे । श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । स्वहारि । सौंग० भू० मा० प्र० । गुणाश्च । लवङ्गं कटु तिक्तं लघु नेत्रहितं शतम् । दीपनं पाचनं रुच्यं कफपित्तास्रनाशकृत् ॥ तृष्णां छर्दिं तथाध्मानं शूलमाशु विनाशयेत् । कासं श्वासं च हिक्कां च क्षयं च क्षपयति ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयते वा । लूञ० । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवंगे
लवंगकलिका । स्त्री०)

लवंगलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । गन्धराजद्रुतिकायित् ॥

लवण: । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षसभेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे । पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणबाहुल्याल्लव

गाढ्यञ्चसम्मत : । अस्यगुणादयथा ।
लवण : शोधनो रुच्यः पाचनः क
फपित्तद : । पुंस्त्ववातहर :
कायशैथिल्यमृदुताकर : ॥ सोऽति
युक्तोऽतिमात्रयाक्षारपित्तकोपक्षयाप-
हत् ॥ अपिच । लवणोऽनिलहृद्
तीक्ष्णो दीपनः स्वादुकरश्च । र
सितोऽनितरांजराश्च पित्तं शितिमा
नस्वदाहकुष्ठकारी ॥ पुनश्च ।
लवण : स्यन्दनस्तीक्ष्णा पाचनोद्दी
पन : सर : स्निग्धोऽभिष्कार : श्ल-
ष्मोष्ठदृष्टिशुक्रहरोलघुरिति ॥ गु
णश्च । अस्थिभिदे ॥ न० सैन्धवादौ ।
तथाच । सामुद्रंयत्तु लवणमक्षीवं
अपितस्मृतम् । सैन्धवोऽक्षीबोऽपि
सं माणिमन्थश्चसिन्धुजे ॥ रौमकं
वसुकं पाक्यं विडञ्चकृतकेद्वयम् ।
सौवर्चलेऽक्षरुचके० तिलकं तत्रमे
चके पूत्यमर : ॥ लवण मेचयोर्वि
पिप्रायश्च : सैन्धवंविमेतिविशेष :
पूर्वाद्गृप्यक्षाविचाश्चानांप्रायशोलव
णं विनम् । शूलानाद्यविवक्षायं स
वाय सैन्धवं वरमितिसिद्धयोगोश्वर
सह्यह : ॥ त्रि० लवणरसयुक्ते ।
सलवणे । सलूणा० इ० भा० ॥
लुनातिजाड्यम् । लूञ्० । न
न्द्यादित्वाल्ल्युः । लवणाद्युगिति
लिंगात्सत्वम् ॥ लवणे नसंसृष्ट :
। लवण : सूपः० लवणायवागूः०

लवणंशाकम् । संसृष्टेर्ये जातस्य
ठञोलवणाल्लुगितिलुक् ॥ लवणो
सत्यस्यास्मिन्वा । अर्शआद्यच् ॥
लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष
त्याम् ॥
लवणक्षार : । पुं० क्षारविशेषे । लो
णारे ॥
लवणखनि: । स्त्री० रुमायाम् । सांभ
रलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकर
मात्रे ।
लवणतृणम् । न० लोणतृणे । तृणा
न्ते । पटुतृणकी । भल्लकाण्डे ॥
लवणत्रयम् । न० विड्कृतकसैन्धवे
षु ॥
लवणधेनु : । स्त्री० दानार्थं लवणा
दिनिर्मितधेनौ ॥
लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥
सैन्धवंरुचकञ्चैवविडं सामुद्रकं ग
डम् ॥
लवणमद : । पुं० लोणारे । लवण
क्षारे ॥
लवणा । स्त्री० नदीविशेषे । त्रिवि
महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोणाख्यष
र्वे० इतिकश्चित् ॥
लवणाकार : । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले
॥ रुमायाम् ॥
लवणाकरजम् । न० लोणारे ॥
लवणाचल : । पुं० दानार्थं लवणादि
कृतपर्वते ॥

लवणाब्धि : । पुं॰ लवणोदे । क्षारा
ब्धौ ॥

लवणाब्धिजम् । न॰ सामुद्रलवणे ॥

लवणाम्भाः । पुं॰ लवणाब्धौ ॥ लवणं
क्षारमम्भोयस्य ॥

लवणारजम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न॰ सैन्धवादिषु ॥
तद्यथा । लवणाष्टकमेतत्तु सैन्धवस्तु
वर्चलम् । विडंसमुद्रसम्भामुद्भि
दंरोमकंगडम् ॥

लवणोत्तमम् । न॰ सैन्धवे ॥

लवणोत्थम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणोद : । पुं॰ लवणार्णवे ॥ लव
णमुदकंयस्य । उत्तरपदस्यार्थेत्युद
कस्योदादेश : ॥

लवनम् । न॰ छेदने । अभिलावे ।
लूयतेइति आधाप्रसिद्धे ॥ लूञ्॰
ल्युट् ॥

लवली । स्त्री॰ फलवृक्षविशेषे । यौ
मकायाम् । अस्थिमायाम् । लोना॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लवपति : । पुं॰ नवांशेशे ॥

लवली । स्त्री॰ सुगन्धमूलायाम् ।
कोमलवल्कलायाम् । नोयाड़ि॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलवृन्ते
। अस्यफलगुणायथा । लवलीफल
मश्मार्शः कफपित्तहरंगुरु । विश
दंरोचनंरुच्यंसाद्यंतुवरंरसे ॥

लवाक : । पुं॰ छेदनद्रव्ये ॥

लवाणक : । पुं॰ दात्रादौ ॥
लूयतेऽनेन । लूञ्॰ आणकोलूधूशि
ङ्घिधाञ्भ्यद्व्याणक : ॥

लवि : । त्रि॰ छिदुरे ॥

लवित्रम् । न॰ दात्रे ॥ लूयतेऽनेन ।
अर्त्तिलूध्वित्यादिना॰ इत्र : ॥

लशुन : । पुं॰ न॰ रसोने । अस्यप
र्यायादयोयथा । रसोनोलशुनोरि
ष्टोम्लेच्छकन्दोमहौषधम् । महाक
न्दोरसोनोन्योगृञ्जनोदीर्घपत्रक :
। यस्मात्तिरस सुपूयोत्थमसुर
कात्तुना । दीर्घनालायपत्रत्वाद्
भिदासौपसादृश : ॥ अश्नाति
॰ अश् उनन् । अशभोजने॰ अश
व्याप्तौवा । अशेर्लशचेत्युनन् ॥

लष्व : । पुं॰ नर्त्तके । लष्यते । लष
कान्तौ । सर्वनिघृष्वेतिसाधु : ॥

लसत् । त्रि॰ उल्लसति । प्रकाशमा
ने ॥

लसमान : । त्रि॰ दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥

लसितम् । न॰ चेष्टिते ॥

लसीका । स्त्री॰ इक्षुरसे । त्वङ्मांस
मध्यगेरसे ॥

लस्त : । त्रि॰ श्लिष्टे । क्रीडिते ॥ श्लि
ष्टयुक्ते ॥ लसश्लेष । लसश्लेष
णक्रीडनयो : । क्त : ॥

लस्तक : । पुं॰ धनुषोमध्यभागे ॥

स्वार्थे कन् ॥

लस्तकी । पुं॰ कार्मुके । धनुषि ॥

लहरिः । स्त्री॰)
लहरी । स्त्री॰) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे । उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री॰ दाने । ग्रहणे । लातेः क्विप् ॥

लाक्षकी । स्त्री॰ सीतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि॰ लक्षणाभिज्ञे ॥ लक्षणमधीते॰ वेद वा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ लक्षणयाप्रतिपादके । लक्षणागम्यार्थे ॥

लाक्षा स्त्री॰ राक्षायाम् । जतुनि । यावे । अलक्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा वर्ण्या हिमा बल्या स्निग्धा च तुवरा लघुः । चक्षुष्या कफपित्तास्रहिक्काकासज्वरप्रणुत् । व्रणोरःक्षतवीसर्पकृमिकुष्ठगदापहा । अलक्तको गुणैस्तद्वद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लोक्यते । लक्षयितव्यशोभिगुणादिः । यद्वा, लक्षामृतः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वात्॰ लाक्षारोचने इति निर्देशाद्दीर्घः । लक्ष्यतेऽनया वा । गुरोश्च हलः । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न॰ लाक्षादितैलमिति प्रसिद्धे पक्वतैलविशेषे ॥ तद्द्विविधं स्वल्पमहच्चेति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री॰ गुलञ्चाख्यशतपत्र्याम् ॥

लाक्षाप्रसादः । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

लाक्षाप्रसादनः । पुं॰ रक्तलोध्रे । क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्रसीदत्यनेन । षद्लृ॰ । करणे ल्युट् ॥

लाक्षावृक्षः । पुं॰ कोशाम्रे ॥ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं॰ लाक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं॰ लक्ष्याभिज्ञे ॥ अध्येतरि वेदितरि च॰ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् । लक्ष्यानुसूत्रस्य लक्षणे॰ इति वार्त्तिकात् ठक् ॥

लाघवम् । न॰ आरोग्ये ॥ अप्रभुत्वे अनादरविषये । लघिमनि ॥ कार्यैकसमवेतहेतुर्धर्मो लाघवम्॰ गौरवप्रतिद्वन्द्वि यस्मिन् सति लघुत्वगमनम् भवति । तदेव लाघवं कश्चित् तिर्यग्गमनहेतुः यथा वायोः । यथा कारणानां दृष्टिपटुत्वे तुल्ये लाघवम्॰ गुरुत्वे मन्दानिष्पत्तिरिति ॥ लघोर्भावः । इगन्ताच्च लघुपूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न॰ कुसुमविशेषे ॥ भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

। सीरे । हले । हयराजे । ताले ॥ शस्त्रास्त्रविशेषे । लिङ्गे ॥ लङ्गति । लगिगतौ । बाहुलकात्कलच्॰ दीर्घश्च ॥

लाङ्गलग्रह : । पुं॰ कृषके ।

लाङ्गलचक्रम् । न॰ कृषिकर्मोपित लाङ्गलाकारचक्रविशेषे ॥

लाङ्गलदण्ड: पुं॰ ईषायाम् । हलयुगयोर्मध्यकाष्ठे ॥ लाङ्गलस्य दण्ड : ।

लाङ्गलपद्धति ।स्त्री॰ सीतायाम् । हलरेखायाम् ॥ लाङ्गलस्य पद्धति ॥

लाङ्गलिक : पुं॰ स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गलिका । स्त्री॰ लाङ्गलीहक्षे ।

लाङ्गलिकी । स्त्री॰ अग्निशिखौषधौ ॥ लाङ्गलपुष्पविशेषोऽस्त्यस्या : । अतइनिठनाविति ठन् । जातेरित्यस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥

लाङ्गली । पुं॰ बलदेवे ॥ हलिनि । नारिकेले ॥ सर्पे ॥ लाङ्गलमस्त्यस्य । इनि : ॥

लाङ्गली । स्त्री॰ लाङ्गलाकारपुष्पजलपिप्पलीविशेषे । शारदायाम् । तोयपिप्पल्याम् ॥ कांचडा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ लाङ्गलाकारोऽस्त्यस्या: अच् । गौरादि : ।

लाङ्गुलम् । न॰ पुच्छे ।

लाङ्गुली । पुं॰ कपिकच्छ्वाम् ।

लाङ्गूलम् । न॰ पुच्छे । लूने । वालहस्ते । वालधौ ॥ लङ्गति । लगि॰ । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति ऊलच्॰ लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ शेफसि । शिश्ने । कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गूली । पुं॰ वानरे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥

लाज : । पुं॰ आर्द्रतण्डुले ।

लाजा । पुं॰ भृष्टव्रीहौ । भृष्टधान्ये । पतिव्रीह्योर्भृष्टा लाजा इति संज्ञिता : । यवादयस्तु भृष्टा धानापरिकीर्तिता : ॥ लाजास्युर्मधुरा शीतर्पणा: पित्तनाशना : । शीघ्रमग्निबलास्त्या: किञ्चिद्रूक्षा लघवस्तथा : ॥ अत्यग्नीसारयमनो धातुमाद्यकर : पर : मन्दाग्निविषमाग्नीनां बालानां स्थविरस्य पितास ॥ देवसुकुमाराणां लाजमण्ड: सुसंस्कृत : ॥ अपिच । शीतोष्णसुखण्डुलानि धान्यानि सतुषाणि च । भृष्टानि स्फुटितान्युक्ता लाजा इति मनीषिण: । लाजा : स्युर्मधुरा: शीतालघवो दीपनाश्च ते स्वल्पमूत्रमलारूक्षा बल्या: पित्तकफच्छिद: ॥ छर्द्यतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहा: ॥ न॰ उशीरे ॥ लज्यन्ते । लज भर्जने ॥ घञ् ।

लाजा । स्त्री॰ अक्षते ।

लाञ्छन : । पुं॰ रामोधान्ये ॥ न॰

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते । लाञ्छिलक्षणे ल्युट् ॥

लाटः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । अवन्तीतः पश्चिमेतुवैदर्भाद्दक्षिणोत्तरे । लाटदेशः समाख्यातस्तंत्रे योगिनिसद्मने ॥ जीर्णके । वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रासः । पुं॰ शब्दालङ्कारविशेषप्रभेदे ॥ यथा । शाब्दस्तु लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमात्रतः ॥ शब्दगतोनुप्रासः । शब्दार्थयोरभेदेप्यन्वयमात्रभेदाल्लाटजनवल्लभत्वाच्च॰लाटानुप्रासः ॥ एकपदानुप्रासश्चायं । पदानांसः । सइति लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य नसविधे दयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्यचसविधेदयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि ॥ अभिशब्देनसङ्गतिसमुच्चीयते । उदाहरणम् । वदनंवरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यंसुधाकरः । सुधाकरः क्वनुपुनः कलङ्कविकलोभवेत् ॥

लापः । पुं॰ कथने । लपनम् । लप॰ । घञ् ॥

लाभः । पुं॰ मूलधनादधिकाप्तिौ । विक्रेयघटादीनां मूल्यादधिकया प्राप्तद्रव्ये । फले । इष्टप्राप्तौ ॥ आत्मलाभात्परोलाभो नास्तीति विदुषांमतम् ॥ प्राप्तौ ॥ लम्भादेकादशेस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभष् प्राप्तौ । अकर्तरीतिघञ् । संज्ञायामित्यस्याप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं काममयमानोमूर्खः ॥

लामज्जकम् । न॰ वीरणमूले । नलदे । उशीरवत्पीतच्छविलघयिशेषे ॥ लामज्जकं हिमं तिक्तं लघु दोषत्रयास्रजित् । त्वगामयस्वेदकृच्छ्रदाहपित्तास्ररोगनुत् ॥

लालनम् । न॰ अत्यन्तस्नेहकरणे । प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा । लालनेबहवोदोषास्ताडनेबहवोगुणाः । तस्मात्पुत्रञ्चशिष्यञ्चताडयेन्नतुलालयेत् ॥ पञ्चवर्षाणि पुत्रान्लालयेत्पालयेत्पिता । ततः षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्यांश्चशिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्पुत्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेनमत्वास्नेहंप्रदर्शयेत् ॥

लालसः । पुं॰ लालसायामर्थेघ् । त्रि॰ उत्सुके ॥ भृशंलसनमित्यर्थे यङन्तादच् ॥

लालसा । स्त्री॰ औत्सुक्ये ॥ तृष्णातिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याञ्चायाम् ॥ लोभे ॥ दोहदे ॥ लालसायाम् । औणादिकोऽसच् ॥ यद्वा । लसकान्तौ । भृशंलसन

मित्यर्थे यत्नात् : । टाप् । यद्वा । लसन्तम् । लसदीसौ । यन्तः । प्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छिले ॥ त्रिजि खे ॥

लाला । स्त्री० स्यन्दिकायाम् । स्यन्दि न्याम् । सुखस्त्रावे । लाल० पृ० भा० । लालयति । लल० । चुरादिः । मयाद्यच् ॥

लालाटिकः । पुं० ज्यो० योगविशेषे ॥ मौहूर्त्तिकानांयोगविशेषे ॥ यथा । लग्ने १ के व्ययलाभयो १२ । ११ श्चतुर्थेकर्मस्थिते १० भूमि जे० राहौधर्म विनाशयो ९ । ८ रविसुते । शुक्रे ७ ऽ रिसूत्यो ६ । ५ विंधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजा र्थयोः ३ । २ सुरगुरावेवं ललाटी द्वयेगेनाथसुप्ते तिमानवपतिः पू र्वादिकार्थागतः ॥ यथालग्ने सूर्ये स्थितेसतिपूर्वस्यांलालाटिकोयोगः स्यात् । एवं द्वादशे द्वादशस्थानस्थि तेशुक्रे० आग्नेय्याम् । दशमस्थाने कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्था नस्थे राहौनैर्ऋत्याम् । सप्तमस्थे भानौपश्चिमायाम् । पञ्चपष्टस्थान स्थितेविधौवायव्याम् । चतुर्थस्था नस्थितेबुधे उत्तरस्याम् । तृतीय द्वितीयस्थानस्थितेगुरावैशान्यांला लाटिकोयोगः इति । एवं लला

टोक्तेयोगेषुवादिदिग्भाक्रतेन यो नाथसुपैतीत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरञ्च यथा । दिनेशादिग्रहीराशियं दा लग्नगस्तदा । यातुस्तेषु प्रदः प्राच्यादिदिक्षु सूर्यो ललाटगः ॥ सूर्य आश्रितस्तस्माद्द्वादशेलग्नगेगृहे । एवाद्वादशेभागेन्द्याटिमिशुक्रो ललाटगः ॥ ललाटगः कुजोया म्ये दशमेलग्नगेगृहे ॥ लग्नगेनवमे राशावष्टमेवाप्रिंशके शी । ललाट गः सं स्थितोयातुर्द्राक्निधनप्रदः ॥ लग्नगेसप्तमेराशौशनिः प्रत्यग्ल लाटगः । षष्ठराशौलग्नगतेपञ्चमे वायेचन्द्रमाः । ललाटगोयातुर्दि शियातुर्नेष्वप्रदस्तदा ॥ चतुर्थ राशौलग्नस्थेबुधः सौम्येललाटगः राशौतृतीयेलग्नस्थे द्वितीयेवेन्द्रपू जितः । ललाटगश्चन्द्रमौशेदिशि यातुर्विनाशदः । लालाटिनिदि गधोशेदिग्बलिदिङ्गेललाटगेयापि । प्रतिभगुर्वा प्रतियगिते कालाद्या दोषसम्बन्धं याथाम् । स्वहस्तम् मापगहे । लग्नेऽर्केन्दुजशुक्रसौ रिगुरवः प्राचिव्ययेवित्समुखे शा त्वांकुजेन्दुना धनतपौ स्त्यो : सितद्धासुराः । दानेशुक्रकुजार्क वादिमुसुतेचन्द्रत्रजाः : सुखे चै विस्वविकयोः सितद्गुरवः प्रा च्यादिलालाटिनः ॥ चि० प्रभोभा

लदर्शिनि सेवकी । प्रभुभावनिदर्शिनि ॥ ललाटं कोपप्रसादचिह्नं ललाटमेव वा पश्यति । संज्ञायां ललाटकुक्ष्यौ पश्यतीति ठक् ॥ कार्यार्थमसेवके । दूरे स्थित्वा प्रभोर्ललाटं पश्यति न तु कार्येषु प्रतिष्ठत इत्यर्थः ॥ त्रि॰ ललाटसम्बन्धिनि ॥

लालाभक्षः । पुं॰ नरकविशेषे ॥

लालामिकः । त्रि॰ ललामग्राहिणि ॥ ललामं गृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललामेति ठक् ॥

लालामेहः । पुं॰ प्रमेहविशेषे ॥ यथा । लालातन्तुयुतं मूत्रं लालामेहेन पिच्छिलम् । प्रमेहतीति शेषः । औषधमस्य । गुडूच्याः स्वरसः पिबेन्मधुमासवं मेहजित् । हरिद्राचूर्णयुक्तो वा रसो धात्र्याः समाहितः ॥

लालाविषः । पुं॰ लूतादौ ॥

लालास्रावः । पुं॰ ऊर्णनाभे ॥

लालिकः । पुं॰ महिषे ॥

लालितः । त्रि॰ पालिते ॥ उपस्कृते ॥

लालित्यम् । न॰ ललितस्वभावे ॥ ष्यञ् ॥

लावः । पुं॰ पक्षिविशेषे । लवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य प्रभेदा मांसगुणाश्च यथा । लावा विष्किरवर्गस्य चतुर्धा मता बुधैः । पांशुलो गौरकोऽन्योऽपि पौण्ड्रको दर्भकस्तथा । लवाः षड्किकसाः स्निग्धा ज्वरघ्ना ग्राहिणो हिमाः । पांशुलः श्लेष्मलस्तेषु वीर्योष्णोऽनिलनाशनः ॥ गौरो लघुतरो रूक्षो वह्निकारी त्रिदोषजित् । पौण्ड्रकः पित्तकृत्किञ्चिल्लघुर्वातकफापहः ॥ दर्भको रक्तपित्तघ्नो हृद्यामयहरो हिमः । पौण्ड्रकः किञ्चिद्रूक्षः । लावयति । लूञ् । स्वार्थे णिच् । अच् । एदि ॥

लावकः । पुं॰ लावपक्षिणि । लघुजङ्घे ॥

लावणम् । न॰ लवणे ॥ नम्रे ॥ इति रत्नमाला ॥ त्रि॰ लवणेन संस्कृते ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ लवणसम्बन्धिनि ॥

लावणिकः । पुं॰ लवणवणिजि ॥ लवणं पण्यमस्य । लवणाट्ठञ् ॥ त्रि॰ लावण्यवति । लावण्यं कान्तिविशेषोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् । ठस्येकः । यस्येति च त्यस्योपधालक्षितलस्येति यलोपः ॥ लवणेन संस्कृते ॥

लावण्यम् । न॰ कान्तिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मुक्ताफलेषु च्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु लावण्यं तदिहोच्यते ॥ लवणस्येदं विद्यतेऽस्य लवणम्

। वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् । लवणस्य भाव : । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥ यथा । ' लवणाख्यिट् • सैव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्यार्जितम् । न॰ विवाहकाले श्वश्रूश्वशुराभ्यां दत्ते धने ॥ यथा । प्रीत्या दत्तन्तु यत् किञ्चित् श्वश्र्वा वा श्वशुरेण वा । पादवन्दनिकं यच्च तत् लावण्यार्जितमुच्यते ॥ 'लावण्यं प्रीतिकर्म वस्त्रादि॰ तथाच प्रणतायै प्रीत्यादिमत्यै वा स्त्रियै श्वशुरादिना दत्तं तृतीयं स्त्रीधनमित्यर्थः ॥

लावा । स्त्री॰ लावपक्षिणि ।

लाबुः ।) स्त्री॰
लाबुकम् ।) न॰ तुम्ब्याम् ।

लाबुका । स्त्री॰ तुम्बिकाभेदे ॥

लाबुकी॰ स्वरवीणायाम् ॥ इ॰ हा॰ स्त्री॰ ॥

लाबू । स्त्री॰ तुम्ब्याम् ॥

लाषुकः । त्रि॰ लषणशीले ॥ लष्यति॰ लषति शीलः । लषका न्नौ ॥ लषपतपदेत्युकञ् ॥

लासः । पुं॰ नृत्यभेदे ॥ स्त्रीणां नृत्ये । यूषे ॥ लसनम् । लस श्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

लासकः । पुं॰ लास्यकारिणि । नर्त्तके ॥ केकिनि । मयूरे ॥ वेष्टके ॥ लसति । लस॰ ण्वुल् ॥

लासिका । स्त्री॰ नृत्यकारिण्याम् ॥ नर्त्तक्याम् । लसति । लस॰ ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री॰ आस्फोटन्याम् । वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न॰ नृत्ये । सुकुमारनृत्ये । ताललयाश्रये ॥ पुंनृत्यं ताण्डवं प्राहुः स्त्रीनृत्यं लास्यमुच्यते ॥ अपिच । कुशितं यौवतं यत्तु तिलास्यं द्विविधमुच्यते । यथाभिनयार्थैर्भावै रसै राशे वशुम्बने : ॥ नायिकानायकौ रङ्गे नृत्यतश्छुरितं विराम् । मधुरं यल्लीलाभिर्नटीभिर्यच्चनृत्यते ; वशीकरणविद्याभं तल्लास्यं यौवतं मतमिति । लस॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ तौर्यत्रिके ॥ पुं॰ नर्त्तके ॥

लास्यकम् । न॰ नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥

लिकुचः । पुं॰ लकुचे । डहौ । वडहल इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ लकति । लक आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्ययः । पृषोदरादिः ॥ न॰ तुफि ॥

लिक्का । स्त्री॰ लिक्षायाम् ॥

लिक्षा । स्त्री॰ यूकाण्डे । लिक्षिकायाम् । लीक॰ लीख॰ इ॰ भा॰ प्र॰ केशकीटे । यूकाभेदे ॥ लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

मोणविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा । त्रसरेणवोऽष्टौविज्ञेयालिक्षैकापरिमाणत : । इतिमनु : ॥ अपिच । जालान्तरगतेभानौयच्चाणु दृश्यतेरज : । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षालिक्षाषड्भिस्सर्षपहृति ॥

लिक्षिका । स्त्री॰ लिक्षायाम् ॥

लिखनम् । न॰ लेखने ॥ अक्षराङ्गौ यायांविधिलिपौ ॥ यथा । अशय लिखनं पूर्वं यत्कालेनिरूपितम् । सर्वथसिद्धं तु राधे अन्ये भाक्षको लिखि : ॥ विधातुर्यविधातारये यांयलिखनं क्षतम् । ब्रह्मादीनां स्वस्त्रद्धायांनतत्खण्डं कदाचन ॥ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥

लिखित : । पुं॰ धर्मशास्त्रप्रवर्त्तके मुनिविशेषे ॥ न॰ वर्णसंस्थाने, लिपौ ॥ लिख्यतेस्म । लिखअक्षरविन्यासे । क्त : ॥ त्रि॰ लिखितपत्रादौ ॥ यथा । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेतिकीर्त्तितम् ॥ इति मिताक्षरायां याज्ञवल्क्य : ॥

लिखिताक्षरविन्यास : । पुं॰ लिपौ ॥

लिगु : । पुं॰ मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे ॥ न॰ चित्ते ॥ लिगति । लगेरिइ । खरुशङ्क्वितिकुप्रत्ययान्त : साधु : ॥

लिङ्गम् । न॰ चिह्ने ॥ शिवमूर्त्तिविशेषे ॥ यथा । नेहलिङ्गार्चनात् किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इतिविज्ञाययत्नेनपूजनीय : सदाशिव : ॥ तथा । दुर्गार्चनरतोनित्यं महापातकसम्भवै : । दोषैर्नलिप्यतेवीरपद्मपत्र मिवाम्भसा ॥ इति भविष्यपुराणम् ॥ साङ्ख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्मे ॥ व्याप्ये । व्यापकस्मारके ॥ व्यक्तौ ॥ तत्त्वलिङ्गं प्रधानस्य । महदादि सूक्ष्मपर्यन्ते ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापनान्बुद्ध्यादिषु ॥ लयङ्गच्छतीति॰ सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि॰ पञ्चकर्मेन्द्रियाणि॰ पञ्चप्राणा : मनोबुद्धिश्चेतिसप्तदशात्मके ॥ यथा । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसाधिया । शरीरं सप्तदशभि : सूक्ष्मं तल्लिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्गतेगम्यतेऽनेनेति॰ व्युत्पत्ते ॥ अनुमाने ॥ तत्त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकिकेवलान्वयिकेवलव्यतिरेकिभेदेति ॥ उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वताफलम् । अर्थवादोपपत्तीचलिङ्गं तात्पर्यनिर्णये । प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसामर्थ्ये लिङ्गम् । यथाहु : । सामर्थ्यं सर्वभावानांलिङ्गमित्यभिधीयते॰ इति॰ । सामर्थ्यं रूढिरेव॰ समाख्याबीभेद : । तेनवर्षिर्देवसदनन्दा

मीतिमन्तस्यकुशलवनाङ्गलंनतु॰ धलपादिलवनाङ्गखम् । तस्यवर्हि र्दीमीतिलिङ्गात्तल्लक्षनं प्रकाशयि तुं समर्थं स्यात् । एवमन्यथापि लिङ्गादिनिर्धेशोद्रष्टव्यः । त दिदं लिङ्गंधाक्यादिभ्योवलवत् । अतएवच्छान्दैसद्यंकर्णामीतिम न्तस्यपुरोडाशसदनधारणाङ्गत्वं सदनं कर्णामीतिलिङ्गात्॰नतु वाक्यात् । मगसि । अवगम्यतेऽवा यतेऽवगच्छतियेनतल्लिङ्गमितिपू ज्यपादाः ॥ पुंस्त्वादौ ॥ शिश्नसि । तेङ्गने । अस्यशुभाशुभलक्षणं यथा । दीर्घलिङ्गेनदारिद्र्यं स्थू ललिङ्गेननिर्धनः । कृशलिङ्गे नसौभाग्यं ह्रस्वलिङ्गेनभूपतिः॥ धार्कर्ग : कठिनैर्लिङ्गैः परदा ररत : सदा । रमतेपरदारासौम् लिङ्गेभवतिध्रुवम् ॥ कृशलिङ्गेनसूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेनभूपति : परस्त्रीरमतेनिर्धनारोणांशक्षमेभवे त् ॥ कृशलिङ्गेनरक्तेनलभतेचो त्तमाङ्गनाम् । रक्तंसुखस्वादि व्याङ्ग्या : कन्यकाया : पतिर्भवे त् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपिच । दक्षिणावर्तलिङ्गोय : सभवेत् पुत्रवान्नरः वामावर्ते तथाकन्याः सुयताख्यक्षयन्तिच । स्थूलैः सि रालैः कठिनैर्दारादारिद्र्यभाजना :

। कृतुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गैः पुरुषाः सुखभागिनः । यस्यपादोपविष्टस्य भूमिंस्पृशतिमेहनम् । भोगवान् सतुविज्ञेयोनरोदारिद्र्यभाजनः ॥ भूमौपादोपविष्टस्ययस्यस्पृशतिमेह नम् । भोगवान्सतुविज्ञेयस्तथातु रगमेहनः ॥ स्थूलपन्थिमुतेलिङ्गे नरोऽतिसुखभाग्भवेत् । लिङ्गे मस्तुनामध्यर्भियतेकृच्छ्रपीडित इति ॥ लिङ्ग्यतेऽनेन । लिगिग तौ । हलश्चेतिघञ् । [illegible] ॥

लिङ्गवञ्चः । पुं॰ इन्द्रशठि । मारिच्ये ॥

लिङ्गधारिणी । स्त्री॰ देवीविशेषे । नैमिषेतुमहास्थानेदेवीसालिङ्ग धारिणीतिदेवीगीता ॥

लिङ्गपुराणम् । न॰ लैङ्गे महापु राणे । तत्श्लोकसंख्या यथा । एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्यंचा तिविस्तृतमिति ॥

लिङ्गवर्धनः । पुं॰ कपित्थवृक्षे ॥

लिङ्गवर्धिनी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥

लिङ्गवृत्तिः । पुं॰ धर्मध्वजिनि । जीविकार्थजटादिचिह्नधारिणि ॥ जीविकादिनिमित्तन्तुयोऽधिभर्त्ति ज टादिकम् । धर्मध्वजीलिङ्गवृ त्तिर्धर्मवञ्चनिमयते ॥ लिंगमात्र मादिचिह्नधारणं वृत्तिर्जीविकाहेतु र्यस्य सः ॥

लिङ्गशरीरम् । न॰ सप्तदशावयवे

सूक्ष्मशरीरे । सप्तदशावयवास्तु । ज्ञानेन्द्रियपंचकम् कर्मेन्द्रियपंचकं प्राणादिवायुपंचकं बुद्धिमनसी चेति ॥ लिङ्ग्यते ज्ञायतेऽप्रत्यगात्मसद्भावोऽनेन० तल्लिङ्गम् । लिगि० इत्यस्मादिति घञ् । लिङ्गस्य तत्शरीरस्येति विग्रहः ॥

लिङ्गस्थ : । पुं० ब्रह्मचारिणि । व-र्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न० वररुच्यादिकृतेनाम्नां लिङ्गबोधकेग्रन्थे ॥ तच्च शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येतिसमासान्तादिति सूत्रभाष्योक्तेर्लिङ्गानुवदनं लोकादेवसिद्धमितिनिष्कर्षात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री० दीनाथास् । क्षुद्रमूषिकायाम् ॥

लिङ्गी । पुं० प्रव्रजितादिषु । ब्रह्मचार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि ॥ वेशधरे ॥ गजे ॥ आत्मनि ॥ लिङ्गमस्यास्ति । इनि : ॥ न० व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री० लताविशेषे । बहुपत्र्याम् । शिवमल्लिकायाम् । चित्रफलायाम् । काण्डाख्याम् । आपस्तम्भिन्याम् । पंचगुरिया० द्र० भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्द : । त्रि० पिच्छिले अशुचौ ॥ यौ-गिकोऽयम् ॥

लिपि : । स्त्री० लिखिताक्षरे । नि-यौ ॥ सा पञ्चविधा यथा मुद्रालिपि : शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूता लिपयः पञ्चधास्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरिः श्रीशुभङ्करेतिवाराही-तन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्यालिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कितन्तुयत् । शिल्पादिभिर्मितं यच्च पाठ्यं धार्यं स्वसर्वदैतिमुण्डमालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप-उपलेपे । इगुपधात्किदितीत् ॥ लिपि : प्रमाणं सर्वेषां सर्वचैवप्रशस्यते । विशेषाद्वृवहारेषु नयिनस्थि-रं यतइति श्रीमहानिर्वाणतन्त्र-म् ॥

लिपिकर : । पुं० लेखके ॥ लिपिं करोति । कृञ्० । दिवाविभा-निट : ॥

लिपिका । स्त्री० लिपौ ॥

लिपिकार : । पुं० लेखके ॥ लिपिं करोति । कर्मण्यण् ॥

लिपी । स्त्री० लिपौ ॥ लिप्यते लिपिरित्यस्यात्कृदिकारादक्तिन इति ङीप् ॥

लिप्त : । त्रि० कृतलेपने । विलि-प्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते ॥ भु-क्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥ लिप्यते-स्म । लिप० । क्त : ॥ यथा । लि-नाति । लीङ् श्लेषणे । लीयते वा । लङि श्लेषणे । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोरिति प्र-

व्ययोधातोरङ्गस्य :प्रत्ययस्यपुट् ॥ मिलिते ॥

लिप्तक : । त्रि० विषाक्तबाणे । दिग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥

लिप्तिका । स्त्री० दण्डे ॥ लिप्तैव । स्वार्थे कन् ॥

लिप्सा । स्त्री० पृच्छायाम् । वाञ्छायाम् ॥ लभे : सन्नन्तादप्रत्ययादिति० प्र० ॥ लाभेच्छायाम् ॥ यथा । पर्थिमिथिलसतिलिप्सादास रिहिलातुदूरलोपासा । भालाङ्क पवाक्षपेयंरमापसेनोपिताभवतीति ॥

लिप्सु : । त्रि० लब्धुमिच्छौ । लुब्धौ ॥ लुब्धे । अभिलाषुके ॥ लभे : सन्नन्तादु : ॥

लिवि : । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥ लिप्यते । लिप० । इगुपधात्कि दितीन् । बाहुलकात्पमस्यवत्वम् ॥ लिपि : सौत्रोधातुर्वा ॥

लिविकार : । पुं० लिपिकरे ॥ लिविं करोति । कृञ० । दिवाविभेतिट : ॥

लिम्प : । पुं० लेपनकर्त्तरि ॥

लिम्पट : । पुं० पिङ्गे ॥ इतिहारावली ।

लिम्पाक : । पुं० जम्बीरे ॥ खरे ॥ न० निम्बुकि । पातनीव० द्र० आ० ॥

लिष्व : । पुं० नर्त्तके ॥ लष्यते । ल षकान्तौ । सर्वनिघृष्वं तिसाधु : उपधेत्वम् ॥

ली : । पुं० श्लेषणे ॥ चपले । लीङ् क्विप् ॥

लीका ।) स्त्री० लिक्षायाम् । इतिम
लीचा ।) ध्दरत्नावली ॥

लीढ : । त्रि० चार्षादिते । भक्षिते ॥ लिह्यतेस्म । लिहचास्वादने । क्त : ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा: ॥

लीन : । त्रि० प्राप्तलये । विलीने ॥ कर्त्ते । लीयतेस्म । लीङ् श्लेषणे । क्त : । स्वादयश्चोदितश्च तिनत्वम् ॥

लीला । स्त्री० केलौ ॥ विलासे ॥ शृङ्गारभावचेष्टायाम् । यदिदं स्त्रीयत्नादिभि : शृङ्गारभावतोऽनासक्तिधानुकरणे ॥ प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचेष्टितै: । प्र णयप्रियसमागमवाञ्छितचित्तविनोदार्थं प्रियकथावेशगतिदृष्टिहसितभणितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थ: तथाहि । अप्राप्तवल्लभसमागमनायिकाया : सख्या : पुरोवनिजचित्तविनोदवद्या । आलापवेशगतिहास्यविलोकनाद्यै : प्राणेश्वरानुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभरत : ॥ शोभायाम् ॥ लवनंली : ।

लीड् । सम्पदादित्वात् क्विप् । लियं लाति । ला॰ । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ यद्वा । लेलायनम् । लेला दीप्तौ॰ कण्ड्वादिः । भिदादयङ् । अप्रत्ययादिति षो । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । लयनम् । लीङो बाहुलकात् गुणाभावश्च ॥

लीलाखेलः । पुं॰ अतिशक्वरीछन्दः १५ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेल्लीलाखेलः । यथा । मायाहोगोविन्दः कालिन्दीकूलच्छायाचक्रे॰ रासोल्लासः क्रीडद्गोपीभिः सार्द्धं लीलाखेलः । मन्दाकिन्यास्तीरोपान्ते स्वैरक्रीडाभिर्लीला॰ यद्देवानामीशः स्वर्वेश्याभिः खेलन्तीभिः ॥ त्रि॰ विलाससुभगे ॥

लीलावती । स्त्री॰ केलियुक्तायाम् ॥ विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टाऽन्वितायाम् । लीलाविशिष्टायाम् ॥ भास्कराचार्यस्यपत्न्याम् ॥ भास्कराचार्यकृतपाटीगणितग्रन्थे ॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेश्याविशेषे ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । लघुगुरुकृतनियमविरहितमिह दिशदलयचतुष्कलमष्टयाम् । द्वात्रिंशत्कलविरचितमिदमतिशयसहृदयहृदयहरणम् । लीलावतिकाभवतिचकारकर्णविलगणजगणभगणकलिता॰ फणिनायकपिङ्गलविरचितमद्भुतवृत्तममलगुम्फनलालिता ॥ यथा । गोकोटिंप्रतिदिनमिह वितरन् द्विजवरनिवहेमुद्माततु येरिपुतिमिरदलनकरत्वसकुशेशयसमिलकोपितसकुरुमाले । दुरितविलयनिजितरखरनोदयनृपराजवजयनवक्यसिरणे त्वयि चलति चलतिमसुधावसुधाधिपकीर्त्तिं सिंहधरणीरमणे । लीला शोभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

लीलोद्यानम् । न॰ देववने ॥

लुकायितः । त्रि॰ अन्तर्हिते ॥

लुङ्गः । पुं॰ मातुलुङ्गे । बीजपूरे । लुञ्ज्यते । लुञ्जिभाषार्थः । घञ् । चजोरितिकुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वात् ॥

लुङ्गुषः । पुं॰ छोलङ्गे ॥

लुठनम् । न॰ वेल्लने । अश्वस्यभूमौ पुनः पुनः शरीरपतनने । लोठन॰ कु॰ भा॰ प्र॰ ॥

लुठितः । त्रि॰ अश्वस्थाल्वर्थमुहुर्मुहुः परावृत्ते । उपावृत्ते ॥ वेल्लते । अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठति स्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वात् क्तः ॥

लुण्ठकः । पुं॰ शाकविशेषे । नव्या॰ कू॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

लुण्टाकः । पुं॰ चौरे ॥

लुण्टाकी । स्त्री॰ चौरायांस्त्रियाम् ॥

लुण्ठक : । त्रि॰ लोष्ठकारके ॥

लुण्ठनम् । न॰ इयलुण्ठिते ॥ लूटइति प्रसिद्धे साध्वसे ॥ लुण्ठिस्तेये । ल्युट् ॥

लुण्ठाक : । पुं॰ परमृत्यौ । द्विके । काके ॥

लुण्डिका । स्त्री॰)
लुण्डी । स्त्री॰) न्यायसारिण्याम् ।

गौडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

लुप्तम् । न॰ चौर्यधने । त्रि॰ विलुप्ते । लोपवति ॥

लुप्तपर्णपदम् । न॰ यस्मे ॥ लुप्तोयर्णः पदं वायमवाक्ये यदेवासत् ॥

लुप्तसंवत्सर : । पुं॰ विलुप्ताब्दे ॥ यथा । अतिचारगतोजीवस्तं राशिं नैतिचेत्पुन : । लुप्तसंवत्सरोज्ञेयोगर्हित : सर्वकर्मसु ॥ अस्यापवादश्च इभिमेविभाविकुम्भे यद्यतीचारगोगुरु : । नतत्रकाललोप : स्यादित्याहभगवान्यम : ॥ अन्यच्च । भासान्दर्शकारणथाप्रभुज्यराशेयं द्वाराशिमुपैतिजीव : भुङ्क्तेनपूर्वं चपुनस्तथापिन लुप्तसंवत्सरमाहुरार्या : ॥ लुप्ताब्ददोषोऽचिमतेनमध्येसीमोद्भवाया : सुरनिम्नगायाः ॥

लुप्ताब्द : । पुं॰ लुप्तसम्वत्सरे ॥

लुब्ध : । पुं॰ व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि॰ आकाङ्क्षिणि । गृध्नौ । परधनाभिलाषुके ॥ धर्मार्थंस्वद्रव्यत्यागासमर्थे ॥ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा । स्निग्धसुतृषोलुब्धारोशान : प्रायशोभुवि ॥ लुभ्यति स्म । लुभगाद्धर्ये । गत्यर्थेतिक्त : ॥

लुब्धक : । पुं॰ व्याधे ॥ स्वार्थे॰ संज्ञायांवाकन् । आर्द्रायाम् ॥

लुलाय: ।पुं॰ महिषे ॥ लुडति । लुडसंश्लेषणे । इगुपधेतिक : । डलयोरेकत्वम् । आप्नोति । आप् ल्ड॰ । अण् । लुलआसमन्तायस्य । यद्वा । लुडाति । लुडलोडने । भिदाद्यङ् । लुलाविलोडितामामोधेन । लुलविमर्दनेसोधोधातुर्वा ॥

लुलायकन्द : । पुं॰ महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री॰ महिष्याम् ॥

लुलाय : । पुं॰ महिषे ॥ लुडति । लुड॰ । क : । डलयोरभेद : ॥ यद्वा । लुडाते । लुडविलोडने । भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसोधोधातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्यय : ॥ यद्वा । अयते । अय॰ । अच् । लुलआसोपयस्य ॥

लुलित : । त्रि॰ आन्दोलिते । तरलिते ॥ उत्सृष्टे ॥ क्लिन्ने । यथा । वाल्पेदुः स्वातिरेकोमललुलितवपुरि ति ॥

दृष्टतरङ्गसीतरजनभा० प्र०

लेण्डम् । न० मूथे । शकृति । लेण्ड इ० भा० प्र० ॥

लेगडुल : । पुं० इङ्गुदे ॥ इङ्गुदे सानवघट्पश्चलेगडुलाश्चापिभाविनश्चत्यागमात् ॥

लेप : । पुं० लेपने ॥ अशनौ । अशनि ॥ अनुशये । अनुयस्ये ॥ सच० खुद्दमदमकार्यमेतत्फलभोच्चे० द्रस्थनुसन्धानकर्मस्ववासनानिमित्त : । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूप:० पापेचपश्चात्तापरूपोभवति ॥ लेपनम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् । चूना० इ० भा० प्र० ॥

लेपक : । पुं० मल्लगण्डे । राज इ० प्र० स.लो ॥ त्रि० लेपककर्त्तरि ॥ लिंपति । लिप० ण्वुल् ॥

लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादिनाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने । चौवना० इ० भा० लिपेर्ल्युट् ॥ पुं० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥

लेपभुक् । पुं० पितामहपितादिषु ॥

लेपी । पुं० लेपके । मल्लगण्डे । शेकर० इ० गौ० दे० भा० । राज० इ० दे० भा० ॥

लेप्य : । त्रि० लेपनीये ॥

लेप्यकृत् । पुं० लेपके ॥

लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलिकायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेभिरम् । न० उलूखले ॥

लेय : । पुं० सिंहराशौ ॥

लेलायनम् । न० चलने ॥

लेलायमान : । त्रि० अतिशयचलनविशिष्टे ॥ यथाग्निर्हविर्गृहयायलेलायमानोभवति ॥

लेलिह : । पुं० सर्पे ॥

लेलिहा । स्त्री० जीवन्न्यासमुद्रायाम् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा.समा : कुर्यादधो मुखा : । अनामायां क्षिपेद् वामकनिष्ठाकनिष्ठिकाम् । लेलिहानामसुद्रेयंजीवन्न्यासेप्रकीर्तिता ॥

लेलिहान : । पुं० शिवे ॥ सर्पे ॥ त्रि० लसल्जिह्वे ॥ लेहातिशयकारके । पुन : पुनर्लेहनकर्त्तरि ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चानश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुण : ॥

लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायांमुद्रायाम् ॥

लेश : । पुं० अल्पे अर्थे ॥ लिशति । लिशगतौ । पचाद्यच् ॥ लिश्यते वा । घञ् ॥

लेशिक : । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशेनाल्पेनापिएजति । एजृ० । पचाद्यच् ॥

लेष्टु : । पुं० इष्टकादिमृत्पिण्डे । लोष्टे । ढीम्० ढेला० डलाइ० भा० प्र० ।

लिख्यते॰लिखतिवा । लिख॰ । बाहुलकात्तुन् ॥

लेष्टुघ्नः । पुं॰ लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदनः । पुं॰ कोटिशे । लोष्टभेदनमुद्गरे ॥

लेसिकः । पुं॰ कटिरोहके । हस्त्यारोहके ॥

लेहः । पुं॰ आहारे । भोजने, खादने ॥ लिहनि ॥ लेहनम् लिह्आस्वादने । घञ् ॥ लेढि । आहार्यते-योवा ॥

लेहनम् । न॰ जिह्वास्वादे । जिह्वया रसग्रहणे । आटमा॰ठ॰भा॰ ॥ लिह्ल्युट् ॥

लेह्यम् । न॰ अमृते । सुधायाम् ॥ त्रि॰लेहनीये । आस्वाद्ये । यज्जिह्वाभिः स्वयरसास्वादेननिगीर्यतेकिञ्चिद्द्रवीभूतगुडरसालादितच ॥

लैङ्गः । पुं॰ वैयाकरणे ॥ वैयाकरणाश्लिष्टीपुंनपुंसकंशब्दजाततत्त्वमिलिवर्ण्यंलिङ्गयुक्तम् । स्वादेः शब्दस्वभावत्त्वे सर्वादीनांचिलिङ्गत्त्वायोगादेकस्मिन्नेकभावत्त्वाद्योगात्, औपाधिकधर्मत्त्वे चतस्यावस्तुत्वात् ॥ न॰लिङ्गपुराणे ॥ त्रि॰-लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

लैङ्गी । स्त्री॰ लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोकः । पुं॰ जने आत्मनि ॥ लोक्यतेऽनुभूयतेशास्त्रोपदेशयोजितबुद्ध्यायमितिव्युत्पादनात् ॥ दर्शने ॥ लोक्यमानेविषये ॥ प्राणिनिकाये । भुवने ॥ त्रयोलोकाः स्वर्गमर्त्यपातालानि । अथसप्तलोकाश्चामीयथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिताः ॥ इत्युक्ते । आत्मप्रत्यक्षविषयेस्मिन्शरीरे ॥ लोकोद्विविधः प्रोक्तात्मानात्मविभेदतः । मनुष्यपित्रदेवाख्योऽनात्मलोकस्त्रिधामतः ॥ आत्मलोकस्वरूपमित्याहुः आत्मदर्शिनः । मनुष्यलोकः पुत्रेणपितृलोकस्तुकर्मणा । विद्ययादेवलोकश्चसर्वोत्तमश्रुतिः ॥ लोक्यतेऽनुभूयते॰दृश्यते॰भुज्यते-वा । लोकदर्शने । घञ् ॥ कर्मफले ॥ प्रसिद्धिमागमः प्राप्तोलोकशब्दभिधीयते ॥ चतुर्दशविद्यास्थानानिलोकादृतित्याख्यातारः । लोक्यतेज्ञायतेधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थएभिरितिनिरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्वरूपब्रह्मातिरिक्तस्सर्वस्यलोकशब्दार्थत्वादेतस्यापिलोकान्तर्गतत्त्वम् ॥

लोककान्ता । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधे ॥

लोकचक्षुः । पुं॰ सूर्ये ॥ जनलोचने ॥

लोकजित् । पुं॰ जिने। लोकंजयति। त्रि॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् । तुक् ॥ लोकान् जयत्युपरमयतीति वा ॥ त्रि॰ लोकजेतरि ॥

लोकतुषार : । पुं॰ कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न॰ सर्वस्मिन्जगति ॥ लोकानांत्रयम् ॥

लोकदम्भक : । पुं॰ त्रि : क्षेमापहारादिनाजनवञ्चके ॥

लोकधातु : । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथ : । पुं॰ शिवे ॥ ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ बुद्धे ॥ लोकानांनाथ : ॥ लोकैर्नाथ्यतेयाच्यतेयाकर्मणि घञ् ॥

लोकपाल : । इन्द्रादिषु ॥ तेयथा । इन्द्रो वह्नि : पितृपतिर्नैर्ऋतिर्वरुणोऽनिल : । धनद : शङ्करश्चैवलोकपाला : पुरातना : ॥ राजनि ॥

लोकबान्धव : । पुं॰ रवौ । सूर्ये ॥

लोकभावन : । पुं॰ लोककर्त्तरि ॥

लोकमाता । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ लोकानांमाता ॥

लोकयात्रा । स्त्री॰ लोकनिर्वाहे ॥ लोकाचारे ॥ येनोपायेनमर्त्यानां लोकयात्राप्रसिध्यति । तदेवकार्यं ब्रह्मज्ञैरिदंधर्मंसनातनम् ॥ लोकानांयात्रा ॥

लोकलोचन : । पुं॰ सूर्ये ॥

लोकवाह्य : । त्रि॰ सर्वाचारविवर्ज्जिते ॥ लोकाद्वाह्य : ॥

लोकवित् । पुं॰ पौराणिके भूर्भुव : स्वरितित्रयोलोका : वस्तुभूता : सन्तीतिसकल्पयति ॥

लोकविनायक : । पुं॰ ग्रहविशेषे ॥

लोकविश्रुति : । स्त्री॰ जनश्रुतौ ।

लोकवृत्तम् । न॰ निर्विषपरिहासकथादिके॰ असत्प्रियाख्याने ॥ न लोकवृत्तंवर्त्तेतवृत्तिहेतो : कथञ्चन । अजिह्मामशठांशुद्धांजीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्तम् ॥

लोकसङ्ग्रह : । पुं॰ लोकानांस्वेस्वेधर्मेप्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गान्निवर्त्तनेच ॥ सङ्गृह्यतेऽनेन इति संग्रह : । लोकानां सङ्ग्रहोयत्र ॥

लोकसार : । पुं॰ प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकाय : । पुं॰ लोकानामवकाशे ॥

लोकात्मा । पुं॰ परमेश्वरे ॥ यथा । यस्याग्निरास्यंद्यौर्मूर्धाखंनाभिश्चरणौक्षिति : । सूर्यश्चक्षुर्दिश : श्रोत्रेतस्मैलोकात्मनेनम : ॥

लोकादि : । पुं॰ ब्रह्मणि । लोकानामादि : प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्ष : । पुं॰ परमेश्वरे ॥ लोकंदृश्यवर्गंशुभाशुभविवेकेनयेनसाक्षात्पश्यतीति॰लोकाध्यक्ष: ॥ लोका

नामध्यक्षः । लोकानध्यक्षयतीति वा, लोकाननुबध्यक्षयतीति कर्म्मण्युपपदसमासो वा ॥

लोकापवादः । पुं० लोककर्त्तृकायां निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भयम् ॥

लोकायतम् । न० तर्कभेदे । चार्वाकदर्शने ॥ लौकिकायतम् ॥

लोकायतिकः । पुं० चार्वाके ॥

लोकालोकः । पुं० पर्वतभेदे ॥ लोकाः प्रकाशसम्बन्धिनः आलोक्यन्ते प्रकाश्यन्ते येन सः ॥ चक्रवालेऽद्रिविशेषे ॥ लोकालोकाविच्छित्त्या लोकालोकनियामकः । योजनायुतविष्कम्भसहस्रशृङ्गपरिच्छदः ॥ यस्तु स्थितो लोकबहिः स्थितत्वाल्लोकनियमयतीति० लोकालोकनियामकः । तदाद्यो लोकाभावादित्यर्थः ॥ लोकदर्शने । भावे घञ् । आलोकः आलोकः । लोकश्चालोकश्च० लोकालोकौ० प्रकाशान्धकारावत्र यस्य सः : अत्र वहिः सूर्यकिरणानां स्पर्शास्पर्शाभ्याम् ॥

लोकालोकी । त्रि० त्रैलोक्यदर्शिनि ॥ लोकानालोकते० तच्छील : । णिनि : ॥

लोकेशः । पुं० हिरण्यगर्भे । ब्रह्मणि ॥ लोकानामीशः ॥ बुद्धभेदे ॥ पारदे ॥

लोकेशाधिष्ठितः । पुं० राजनि ॥

लोकेश्वरः । पुं० शिवे ॥ लोकानां जनानामीश्वरः प्रभुः ॥ बुद्धभेदे ॥

लोकेश्वरात्मजा । स्त्री० बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । श्रियि । मनोरमायाम् ॥

लोकैषणा । स्त्री० देवलोकादिकामनायाम् ॥ लोकैषणेति देवादिलोकार्थोपासनार्थिता ॥

लोकोत्तरः । त्रि० लोकातीते ॥

लोकोद्धारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

लोक्यः । त्रि० परलोकादिसाधने । लोकायतिके ॥

लोचनम् । न० चक्षुषि । वाक्ये ॥

लोचकः । पुं० मांसपिण्डे ॥ अक्षितारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभालभूषणे ॥ वाटल्याम् । नीलवस्त्रे ॥ कार्पूरे । कर्णिकायाम् । कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौर्व्याम् ॥ भ्रूमध्यवर्त्तिनि ॥ निर्मोके ॥ त्रि० निर्बुद्धौ ॥

लोचनम् । न० चक्षुषि ॥ चक्षुःशुभाशुभलक्षणं यथा । काणाक्षे पद्मपत्राभैर्लोचनैः सुखभागिनः । मार्जारलोचनैः पापैर्महात्मानो मधुपिङ्गलैः ॥ क्रूराः केकरनेत्राश्च हरिताक्षाः सकल्मषाः । जिह्मैश्च लोचनैः क्रूराः सेनान्योगजलोचनाः ॥ गम्भीराक्षा ईश्वराः स्युर्म

न्निग्ध : स्थूलचञ्चुपः। नीलोत्पला चाविद्वांसः सौभाग्यंश्रावचञ्चुणाम् ॥ स्यात्कृष्णातारकाघाणाम-घ्णासुत्पाटनंक्षिप । मण्डलाधा सपामा : स्नु निम्ना : स्नुर्दीर्घलो चना :॥ दृक्स्निग्धाविपुलाभोगे ऽल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्न तासुखिनिर्दरिद्राविषमभ्रुवः ॥ इ तिमारुड ६६ ॥ लोच्यतेऽनेन । लोचृदर्शने । ल्युट्॥ आलोचने।

लोचनहिता । स्त्री॰ तुत्थाञ्जने ॥

लोचना । स्त्री॰ शुद्धशक्तिविशेषे ॥

लोचनामय । पुं॰ चक्षूरोगविशेषे । अभिमन्ये ॥

लोचनी । स्त्री॰ महाश्रावणिका-याम् ॥

लोचमर्कट : । पुं॰ लोचमस्तके ॥

लोचमस्तक : । पुं॰ खराश्वाराम् । कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । म यूरशिखौषधे । रुद्रजटाद॰ गौ॰ दि॰ प्र॰ ॥ लोच्यते । लोचृदर्शने घञ् ॥ यद्वा । लोचयति । लोचृ भासार्थः । पचाद्यच् । लोचोदर्श नीयोभासमानोवा॰ मस्तकोऽस्य ॥

लोठनम् । न॰ भूतलस्वयायने ॥

लोडनम् । न॰ प्रतिघाते ॥

लोटयम् । न॰ लवणदणें ॥

लोणा । स्त्री॰ चुद्रात्निकायाम् । चा ङ्गेर्याम् ॥ लोणाशाके । लोनिआ॰

लोनी॰ इ॰ भा॰ श्रुते ॥ अम्लगु णा : । लोणारूक्षागुरु : कटुर्वात श्लेष्महरीपटुः । अर्शोघ्नीदीपनीचा ल्पामन्दाग्निविषनाशिनी ॥

लोणाम्ला । स्त्री॰ क्षुद्रामूलिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

लोणारम् । न॰ क्षारविशेषे । लवणो त्थे । लवणाकारजे । लवणक्षारे । लवणमदे ॥

लोणितम् । न॰ लोनिधाल्यशाके ॥ भावांलोणितसंज्ञकंसुदलितंतन्मेधूते तापितंहिंग्वाद्रैंर्यविमिश्रितंसलवणं तक्रेऽवसंवासितम् । शीघ्राऽऽर्द्रे द्यामि दंसुपिण्डसहितं तत्ते नवावासितं खिन्नंसखण्डसंयुतंसलवणं तक्रे वि-भावापितम् ॥ लोणितंशुभप्रीती याऽऽरूचविष्टम्भकारकम् । दोषघ्नं मधुरंगर्वेवातघ्नंचाम्लपित्तकृत् ॥

लोणी । स्त्री॰ लोणायाम् ॥

लोत : । पुं॰ न॰ वाष्पे । अश्रुणि । मैवाश्रुनि ॥ न॰ लोमृष्टे ॥ लुना ति । लूञ्॰ । हसिमृग्रिण्वामिदमि लूपूधुर्विभ्यस्तन् ॥ लोतोमैयद्दरितिक्षश्रवलूनि इतिसूचकैयटः ॥

लोतम् । न॰ लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥ लूञ् : सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥

लोध्र : । पुं॰ गालवे । शावरे । ति रीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ लोध्रोग्राहीलघुः

शीतश्चक्षुष्य : कफपित्तनुत् । कषायो रक्तपित्तास्रज्वरातीसारशोथहृत् ॥ रुधिरम् । रुधिर० । वा कुलशाटद्रुम् । कपिलकादि : ॥

लोध्रवृक्ष : । पुं० गालवे ॥

लोध्रपुष्पक : । पुं० शालिप्रभेदे ॥

लोप : । पुं० अदर्शने ॥ गम्यमानार्थस्याप्रयोगएवलोप : । यथाविभक्तयलोप् ० विभक्त्याभावः यथोत्तरपदस्यवचनस्यलोप : ॥ लुप्यते । लुप्लृ छेदने । कर्म्मणिघञ् । छेदे ॥

लोपा । स्त्री० लोपामुद्रायां ॥

लोपाक :) पुं० शृगाले । फेरौ ॥
लोपापक:)

लोपायिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्न्याम् ॥ नमुद्रां रातिशमुद्रायातीतुपेतित्य : । लोपिधर्म्मलोपासमुद्राइवैनलमनत्वर्थ : ॥

लोपामुद्रापति : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥

लोपाशक : । पुं० शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोप्त्रम् । न० चोरिते । चौरधने ॥ लुप् ष्ट्रन् ॥

लोप्त्री । स्त्री० हस्तक्षालनयोग्यक्षारमिश्रितगोधूमादिचूर्णपिण्डे । लोयी० पेडी० इतिचलोकभाषायांप्रसिद्धे ॥ षित्वान्ङीष् ॥ लोप्त्रे ॥

लोभ : । पुं० धनतृष्णायाम् । मत्तिधनागमेजायमाने प्यनुंजयांवर्द्धमानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्तिनिवर्त्ये ० इच्छाविशेषे ॥ आत्मनोऽनुकूले सुखहेतुसुदृश्यमानेषुभूयसार्थं सुखाय मायं सुखात्तद्रुणानुसन्धानाभ्यासियोरत्यात्मकोगर्द्धोभिलाषस्त्या० लोभ : ॥ धमविरोधिनपरद्रव्यस्पृहायाम् ॥ यथा । परवित्तादिकं दृष्ट्वानेतुंयोहृदिजायते । अभिलाषोद्विजश्रेष्ठसलोभ : परिकीर्त्तितइति ॥ सतुनाथकारणम् । यथा । लोभप्रमादविश्वासै : पुरुषोनश्यतेत्रिभि : । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्य : प्रमादोनन विश्वसेत् ॥ अपिच । त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मन : । काम : क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेदिति ॥ अस्यलक्षणं यथा । सन्त्येतेमदद्भिनोमहजलप्रम्लानगण्डस्थलावाराव्यायतमातिगश्चतुरगाभूरोऽपिलप्स्ये परान् । एतच्चव्यमिदं लभेपुनरिदं लब्ध्वाधिकंध्यायतांचिन्ताजर्ज्जरचेतसांवतनृणां कानामशान्ति : कथा ॥ अपिच । चैत्रयामवलाद्रिपत्तनपुरोद्दीपत्तमामण्डलप्रत्याशाघनसूत्रवद्धमनसां लब्ध्वाधिकंध्यायताम् । दर्पादेवियदप्रसीदसितमोध्यद्वानितुङ्गा

निघ्नेत् ततो : प्राणभृतांकृत : श्रमकृथावज्ञाखण्डलधं र्पीति ॥ लोभएवमनुष्याणांदेहस्थोमहारिपुः । सर्वदुः खाकरः प्रोक्तोदुः खद : प्राणनाशकः ॥ सर्वपापस्यमूलं हि सर्वदात्वपायान्वितः । विरोधकृत्विवर्णानांसर्वेषां : कारणं तथा ॥ लोभात्घ्नन्तिधर्मेषु कुलधर्मंतथैवहि । मातरंभ्रातरं हन्तिपितरंबान्धवंतथा ॥ गुरुंमित्रंतथाभार्यां पुत्रंचभगिनींतथा । लोभाविष्टो नकिंकुर्यादकृत्यंपापमोहितः ॥ क्रोधात्कामादहङ्कारात्लोभएव महारिपुः । प्राणान्त्यजतिलोकोऽपि नहिपुनः स्यादनाहतम् ॥ सत्यान्लोभाभिभूतस्तुकिंनकुर्यान्नरः किलेतिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री॰ महाश्रावणिकायाम् ॥

लोभनीय : । त्रि॰ तृष्णोत्पादके ॥

लोभी । त्रि॰ गृध्नौ । लुब्धे । लोभयु क्ते ॥ लोभीस्यात् । लुभि : ॥

लोभ्य : । पुं॰ मुद्गे ॥ त्रि॰ लोभनो ये ॥

लोमम् । न॰ पुच्छे । लाङ्गूले ॥

लोमधारणी । स्त्री॰ मांसच्छदायाम् ॥

लोमपर्ण : । पुं॰ अश्वके ॥ त्रि॰ लो मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमहः । पुं॰ इन्द्रलुप्तकेरोगे ॥ त्रि॰ लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

लोम । न॰ तनूरुहे । रोमणि ॥ रोह ति । रुह॰ । नामन्सीमन्व्योमन् रोमन्लोमन्निति साधु ॥ यद्वा । लूयते । लूशब्दे॰ बहुलोभावर्णे था । मनिन् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् लूयतेवा ॥

लोमपाद : । पुं॰ ऋष्यशृङ्गमुनेः पु त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ॥

लोमपादपू : । स्त्री॰ चम्पापुर्याम् । मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न॰ भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि॰ लोमशे ॥ लोमानि सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष : । पुं॰ व्याघ्रादौ ॥

लोमश : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ मेषे ॥ त्रि॰ अतिशयलोमान्विते ॥ य था । कदाचिद्वक्तुरोमुखं : कदा चिल्लोमश : सुखी । कदाचित्भ्रि केरदु : खीकदाचिन्नखलासती ॥ लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य : श : ॥

लोमशकाम्पा । स्त्री॰ पार्श्वयाम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पक : । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमार्ज्जार : । पुं॰ पूतिके । मार्ज्जारके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने । गन्धमार्ज्जारकेगन्धरीकुला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ गन्धमार्ज्जार

वीर्य्यनुवीर्य्य छतकफवातहत् । वा
गड्कोठश्वर नेत्र्य सुगन्धंस्तैदमम्नु
त् ।
लोमशा । स्त्री॰ काकजङ्घायाम् ॥
मांस्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशि
म्ब्याम् ॥ महामेदायाम् । काशी
षे । शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ वराटकायाम्
। शणपुष्प्याम् ॥ वर्वरी ॥ गन्ध
मांस्याम् ॥ लोमानिसन्त्यस्याः ।
लोमादित्वाच्छः । टाप् ॥
लोमशातनम् । न॰ लोमशातने ॥
लोमहर्ष : । पुं॰ रोमहर्षे रोमाञ्चे ॥
लोमहर्षण : । पुं॰ सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥
लोमहृत् । पुं॰ हरिताले ॥
लोमालिका । स्त्री॰ शृगालिकायाम्
। टौम्रकिशायाम् । उल्कामुख्यां ॥
लोमावली । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥
लोल : । त्रि॰ सतृष्णे ॥ चञ्चले ॥
लोडति । लुडविलोडने । क्वचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गं प्रवर्त्तत इच् । ड
लयोरेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोडृउन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशेषे ॥
लोलमान : । त्रि॰ चलनशीले ॥ ता
च्छील्ये तिपानश् ॥ लुलमाने ॥
लोला । स्त्री॰ जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलायांनार्या
म् ॥ कामनायाम् । शर्करीच्छन्दः
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । दि:
सप्तच्छिद्लोलाम्सौम्यौगौचरर्णे
चेत् ॥ यथा । सुग्धे यौवनलक्ष्मी
र्विद्युद्विभ्रमलोला । त्रैलोक्याद्भुत
रूपोगोविन्दोतिदुराप : तद्वृन्दाव
नकुञ्जे गुञ्जद्भृङ्गसनाथे श्रीनाथेनसमं
तावच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाद्वा
प् ॥
लोलार्क : । पुं॰ सूर्ये । काशिस्थ
रवौ । लोलायां वीथ्यमिश्रितौगङ्गा
स्यानगर धनु : । कालिक व:शरी
घर्म : शिवोधन्वोपुनातुमाम् ॥
लोलिका । स्त्री॰ चाङ्गेर्याम् ॥
लोलित : । त्रि॰ वस्तुलीलवती ॥ चा
लिते ॥ ग्रथे ॥ लोल : सञ्जातोऽ
स्य । तारकादित्वादितच् ॥
लोलुप : । त्रि॰ अतिलुब्धे ॥ गर्हितं
लुम्पति । लुप्लृछेदने । लुपसदे
तियङ्लुगन्तादच् ॥
लोलुभ : । त्रि॰ लोलुपे ॥ भृशं लुभ्य
ति । लुभगार्द्ध्ये । धातोरेकाचइ
तियङ्लुगन्तादच् ॥
लोष्ट : । पुं॰ न॰ मृत्खण्डे । पांशु
पिण्डे । लोष्टौ । टौम् ॰ ढेला॰
इ॰ भा॰ ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्घा
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लूञ् ॰ लोष्टपलितावितिक्त : त
स्यसुट् ॰ धातोर्गुणश्चनिपातनात्

॥ म० लोहमले ॥

लोष्टघ्नः । पुं० लोष्टभेदने ॥

लोष्टभेदनः । पुं० कोटिशे । लोष्टभङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्दी । त्रि० लोष्टमर्दनशीले ॥

लोष्टुः । पुं० लोष्टे । दृढमृत्पिण्डे ॥

लोहः । पुं० सर्वलोहितच्छागे ॥ पुं० न० लौहे । लोहविकारे ॥ जोङ्गके । अगुरुणि ॥ सर्वतैजसे रुधिरे ॥ कृष्णायसे । तृणसारे । शस्त्रके । कालायसे । लोहा० इ० भा० प्र० ॥ अथ लोहस्योत्पत्त्यादिर्यथा । पुरा लोमिनदैत्यानां निहतानां सुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरेभ्यो लोहानि विविधानि च ॥ लोहोऽस्त्रीयं पिण्डं कालायसायसी । शुद्धलोहात् दृढलौहं स्वभावात् दाहकारिता ॥ अस्मदोषः सुदुर्ग्रैर्द्धाः सन्तापसरस्तु । लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥ रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं वातलं जयेत् । कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शः प्लीहपाण्डुताः ॥ मेदोमेहक्रिमीन्कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेव हि । यस्य त्वशुद्धमयस्तस्तद् भवेद्धृद्रोगशूली शुष्यतेऽशरीरः । नानारुजानाञ्च तथा प्रकोपं करोति हृल्लासमशुद्धलोहम् ॥ लोहं दाहैर्मदकारिपायसं

चेद्दशुद्धिमदसं स्नात ध्रुवम् ॥ पाटवं नतनुतेशरीरकेदारुणांश्च दित जास्वयच्छति ॥ अथलोहदोषप्रशान्तये शोधनमभिधीयते । पत्तलीकृतपत्राणि लोहस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत् तप्ततप्तानि तैलतक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं लोहस्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ अथास्यमारणविधिः । शुद्धलोहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । मर्दयित्वा पुटेद्धौद्द्यादेवं पुटत्रयम् ॥ पुटत्रयं कुमार्याश्च कुठारच्छिन्निकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतं भवेत् ॥ अन्यच्च । क्षिपेद्द्वादशमांशेन दरदं तीक्ष्णचूर्णतः । मर्दयेत् कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् ॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात् । सत्यानुभूतियोगीन्द्रैः क्रमोऽयं लोहमारणे ॥ कथ्यतेऽमरदीनकौतूहलधियाधुना सूक्ष्माङ्घ्रिगुणं गन्धं दत्वा कुर्याच्च कज्जलीम् । द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्दयेत् कन्यकाद्रवैः ॥ यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वा ताम्रस्य पात्रके । घर्मे धृत्वा रुबूकस्य पत्रैराच्छादयेद्बुधः ॥ यामद्वयाद्भवेदुष्णं धान्यराशौ न्यसेत्ततः । दत्वोपरि शरावञ्च त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥

पिष्ट्वा चगालयेद्धस्त्रादेवं वारितरं भवेत् । दाडिमस्य दलं पिष्ट्वा तच्चतुर्गुणवारिणा ॥ तद्द्रवेनायसस्य चूर्णं सन्नीयात्प्रक्षयेदपि आतपे शोषयेत्तत्तु पुटे देयं पुनः पुनः ॥ एवं विंशतिरात्रं स्यान्म्रियते नात्र संशयः एवं सर्वाणि लोहानि स्वर्णादीन्यपि मारयेत् एवं मारितलोहस्य मात्रा । गुञ्जामेकां समारभ्य यावत् स्युर्नवरक्तिकाः । तावल्लोहं समश्नीयाद्यथादोषानलं नरः ॥ कुष्माण्डं तिलतैलञ्च माषान्नं राजिकां तथा । मद्यमम्लरसञ्चैव त्यजेल्लोहस्य सेवकः ॥ लुनाति । लुह गार्ध्ये । घञ् ॥ लोहति वा । अच् ॥ यद्वा । रोहति । रुह० । अच् । रलयोरैक्यम् ॥ लूयते वा । घञ् । कपिलकादिः ॥ लूयतेऽनेन वा । लूञ० । बाहुलकात् हः वा ॥ यदातु मायसि पात्रे पक्वमश्नाति वै द्विजः । स पापिष्ठो विभुङ्क्तेऽन्नं रौरवे परिपच्यते इति स्मृतिमत्स्यसूक्तस्य लौहपात्रे भक्षणनिषेधः ॥ अस्यार्थे वर्त्तेऽपि । यथा । पयः पाने पयः पानं गव्यं सिद्धान्नमेव च । सृष्टादिकं मधु गुडं नारिकेलोदकं तथा । फलं मूलं च यत्किञ्चिदभक्ष्यं मुनिरब्रवीदिति ॥

लोहकण्टकः । पुं० मदनद्रुमे ॥ लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्तः । पुं० अयस्कान्ते ॥ लोहः कान्तोऽस्य ॥

लोहकारः । पुं० लोहकारके । कामारि ॥ लोहं करोति । कृ+अण्० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारकः । पुं० लोहकारि । कामारे । लोहार० इ० भा० । कर्मकारे ॥ सङ्करजातिरयं यथा । गोपालात्तन्तुवाय्यां वै कर्मकारो भूतस्तु । इ० प० पु० ॥

लोहकिट्टम् । न० लोहमले । किट्टे ॥ यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥ लोहस्य किट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न० लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न० कांस्ये ॥ लोहकिट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं० टङ्कणे ॥

लोहधमनी । स्त्री० भस्त्रायाम् ॥

लोहनालः । पुं० नाराचे ॥

लोहपृष्ठः । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥ लोहमिव पृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री० लोहमय्यां प्रतिमायाम् । सूर्म्याम् ॥

लोहमयः । त्रि० लौहात्मके ॥

लोहमारकः । पुं० शालिपर्ण्याम् ॥

लोहराजकम् । न० कलधौते । रूप्ये ॥

लोहलः । पुं० शृङ्खलाभार्ये ॥ त्रि०

लौहभूः । स्त्री॰ कठिन्याम् ॥

लौहशङ्कुः । पुं॰ नरकविशेषे ॥ लौहनिर्मितकीलके ॥

लौहा ।) स्त्री॰ कठिन्याम् ॥
लौहात्मा ।) स्त्री॰

लौहितः । पुं॰ लोहिते ॥ त्रि॰ लोहितसम्बन्धिनि ॥

लौहितीकः । पुं॰ स्फटिके ॥ त्रि॰ लोहितवर्णतुल्ये । लोहितद्रव्य । कर्मलोहितादीकम् ॥

लौहित्यः । पुं॰ नदविशेषे । ब्रह्मपुत्रइतिप्रसिद्धे ॥ अब्धौ । सागरे । ब्रीहौ ॥ न॰ लोहितत्वे । रक्तिमनि ॥ तीर्थविशेषे ॥

लकारस्समाप्तः

वकारस्य प्रारंभः

व॰ । अ॰ इवार्थे । औपम्ये ॥ पादपूरणे ॥

वः । पुं॰ वकारे । सान्त्वने ॥ वाते ॥ वरुणे ॥ वातिरानंदा ॥ वागतिगन्धनयोः । ड ॥ वायौ ॥ मन्थे ॥ कल्याणे ॥ वक्षसि ॥ शार्दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्दने ॥ न॰ प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ।

वंशः । पुं॰ पितृपितामहाद्युत्पादकप्रबन्धे । सन्ततौ । गोत्रे । जनने । कुले । जन्मनैकलक्षणे । सन्ताने ॥ शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्वक्सारे । कर्मारे । त्वचिसारे । तृणध्वजे । बाँस॰ हिं॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य गुणा यथा । वंशः सरो हिमः स्वादुः कषायो वस्तिशोधनः । छेदनः कफपित्तघ्नः कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ तत्करीरः कटुः पाके रसे रूक्षो गुरुः सरः । कषायः कफकृत्स्वादुर्विदाही वातपित्तलः ॥ तद्यवास्तु सरा रूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । वातपित्तकराश्चोष्णा बद्धमूत्राः कफापहाः ॥ पृष्ठावयवे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे । बंसी॰ बाँसी॰ हि॰ भा॰ ॥ इक्षुविशेषे ॥ वंशके ॥ सालवृक्षे ॥ वमसि॰ वम्यते वा । टुवम उद्गिरणे । बृंहवनिभ्यः । अच् । इति तुन ॥ उणादयो बहुलमिति दीर्घवृत्तिप्रदर्शनात् । अनुनासिकस्य उपधादीर्घ प्रसङ्गाच्च ॥ वनति॰ वन्यते वा । वनशब्दे॰ वनसम्भक्तौ वा । बाहुलकात्॰ शः ॥ उश्यते॰ वष्टि वा । वशकान्तौ । शत्र॰ वश वा । सञ्ज्ञायां शेषेति निर्देशान्नुम् । वा पृषोदरादित्वात् अनुसिक्तयोगविभागाद्वा ॥

वंशकः । पुं॰ इक्षुविशेषे । बड़ोखा॰ हि॰ देशभा॰ प्र॰ । वांसा॰ सोमसारा॰ हि॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । दीर्घ

घोरः सुकठिनः सचारोवंशकः स्मृतः ॥ वंशकस्त्वनभिष्यन्दी लघु-शीघ्रपाकदः ॥ वंशदव । इक्षुप्रसिक्ताविरिक्तन् ॥ बांशपातामाच॰दू॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰मख्ये ॥ न॰ घनुरुषि ॥

वंशकठिनः । पुं॰ देशविशेषे ॥ वंशाः विरलः कठिनायस्मिन्सः ॥

वंशकफम् । न॰ धूम्रतुले । वृक्षसूषी । वीणाशसि । बुढियाकासूत॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥

वंशक्षीरी । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्क्षीरमस्याः । गौराद्दिः ॥

वंशगुल्मः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

वंशजः । पुं॰ वेणुयवे । वंशबीजे ॥ त्रि॰ वंशे सद्वंशजाते । बौध्ये ॥ वंशेजातः । सनी॰ । ड ः ।

वंशजा । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्॰जायते । सनी॰ । पञ्चम्यामिति ड ः ॥

वंशतण्डुलः ।) पुं॰ वेणुयवे । वंशयवे ॥
वंशधान्यम् ।) न॰

वंशनालिका । स्त्री॰ वंशीवाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न॰ इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पुं॰ नले ॥ न॰ वंशस्यदले ॥

वंशपत्रकः । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥ बांशपातामाच॰दू॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ चुद्रमत्स्ये । नले ॥ न॰ हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न॰ अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिवंशपत्रपतितं भरनभनलगैः ॥ यथा । नूतनवंशपत्रपतितरजनिकलवं॰ पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवामरमरकतगम् । यत्पतंग्वौरनिकरः प्रपिबति मुदितो॰वान्तमवेत्य चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री॰ वेणुपत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्यामि ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविशेषं वंशपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गुनि ॥ तृणविशेषे । वंशदलायाम् ॥ अस्यागुणाः । सुमधुरस्त्रिग्धिरस्वपित्तरसादोषमाशिस्त्वरत्यन्ता भि॰पशूनांदुग्धदायित्त्वञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

वंशपीतः । पुं॰ कणगुग्गुलौ ॥

वंशपुष्पा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम् ॥

वंशपूरकम् । न॰ इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

वंशयवः । पुं॰ वंशधान्ये ॥ यवावंशभवारूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । बद्धमूत्राः कफघ्नाश्च वातपित्तकराः सराः ॥

वंशरोचना । स्त्री॰ त्वक्क्षीर्याम् वै

र्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाश्च-
याः । वंशजाद्वंशपीवृष्यावल्याल्पा
दीचशीतला । तृष्णाकासज्वरश्वा
सक्षयपित्तास्रकामलाः । हरेत्कु
ष्ठंव्रणपाण्डुकषायावातकृच्छ्रजि-
त् । रोचते । कप० । नन्द्यादिः ।
वंशस्यरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० वंशरोचनाया
म् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० वीणामूले ॥

वंशस्तनितम् । न० वंशस्थविले ॥

वंशस्थम् । न० जगती १२ प्रभेदे ॥
यथा । पुरोजकारः परतस्तसंज्ञ-
कौगणौजकारोरगणस्ततः परम् ।
निवेशितश्चेद्यदयन्तभूपतेश्रवीति
वंशस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतु वंश-
स्थमुदीरितंजराविति चास्यलक्षण-
म् ॥ वि०वंशस्थिरी ॥

वंशस्थविलम् । न० जगति १२ प्रभे
दे । वंशस्थिरा ॥ यथा । वदन्ति
वंशस्थविलंकलीजलौ । यथा । वि
लासवंशस्थविलंसुखानिलैः प्रपू-
र्यंद : पञ्चमरागमुद्गिरन् । व्रजाङ्ग
नानामपिगानशालिनांजहारमानं
सहरिः पुनातुनः ॥

वंशाग्रम् । न० वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुरः । पुं० करीरे । वंशाग्रे ।
यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० वंशचरितव-
र्णने ॥

वंशिकम् । न० अगुरुणि ॥ वंशोस्त्य-
स्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

वंशिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ॥ अ
गुरुणि ॥

वंशी । स्त्री० मुरलीवाद्ये । वंसरी०
इ०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधरः । पुं० श्रीकृष्णे । धरतीति
धरः । वंश्याधरः ॥ त्रि०वंश्याधा-
रके ॥

वंश्यः । त्रि० सदृशजाते । कुल्ये ।
यौन्ये ॥ वंशभवः । दिगादित्वा
यत् ॥

वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुलः । अतिशाय-
नेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृ-
न्दारकाणांप्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्र-
प्द्राघिवृन्दाइतिवंह्यादेशेनसाधुः ॥

वंहीयान् । त्रि० बहुलतरे ॥ अयमन
योरतिशयेनबहुलः । द्विवचनवि
भज्योपपदेतरबीयसुनावितीयसुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावंह्यादेशः ॥

वकः । पुं० बकार्थेषु ॥ यन्त्रविशेषे ॥
यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूध
रवालुकाः । बकाद्यायन्त्रभेदास्तुवै
द्याभाद्याद्यमूषिकाः ॥ दीर्घब-

पठकाचकुप्पागिजयेत्स्वल्पभाण्ड-
कम् । तिर्यक्कृत्त्वापचेच्चुल्यांवि-
वायन्चमिदस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वकवृत्ति : । पुं॰ वकव्रती । तल्लक्ष
णं यथा । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः
स्वार्थसाधनतत्परः । शठोमिथ्या
विनोतश्चवकव्रतिसदाहृतः ॥

वकुल : । पुं॰ वकुले ॥ न॰ तत्पुष्प
ति ॥ तद्गुणाः । वकुलंमधुरं
चाह्लिदन्तस्थैर्यकरंपरम् ॥ पुष्पगु
णास्तु । पक्वंकषायंमधुरंशीतं
पित्तकफास्रनुत् । तद्वकुलपुष्पा
गकल्हारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्य : । त्रि॰ कुत्सिते । विहितक
र्मत्यागात्तिन्द्यमिगर्हिते ॥ हीने
वचनार्हे । अधीने ॥ वचनार्हः ।
वचपरिभाषणे॰ ब्रूञ् आदेशोषा
तव्यः ॥ न॰ वचने ॥

वक्ता । त्रि॰ पण्डिते॰ वदे । वदावदे
। योहिवक्तुंजानातितस्मिन् वौ
चित्यादिगुणविशिष्टंयोवदतितस्मिन्व्य
र्थः ॥ सुष्ठुवक्तरि ॥ बहुभाषिणि
। वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वावदूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे
। तृन् ॥

वक्त्रम् । न॰ आस्ये । मुखे । यथा ।
सौम्यस्वसंहतंवक्त्रमसलंयस्यदेहि
नः । महाराणाभवेन्नित्यंविपरीते
तुनिर्धनत्वहति । उच्यतेऽनेन । वच
॰ । ष्ट्रन् ॥ छन्दोविशेषे । शुद्धःपौ पचिव
चिथमित्सदितिर्दिक्ष्यत्र: ॥ वस्त्रभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तल्ल
क्षणादियथा । भवत्यर्थसमंवक्त्रं
विषमस्त्वकदाचन । तयोर्द्वयोरुपा
न्तेचछन्दस्तद्युनोच्यते ॥ वक्त्रंयुग्म्या
मगीस्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभिख्यात
म् ॥ वचविरामस्यांशेषः पूरयि
तव्यः ॥ वक्त्राम्भोजंसदास्मेरंच
क्षुर्नीलोत्पलंपुरम् । वक्त्रयोनां
मुरारातेरेवोत्सर्जनकारोर्थः ॥

वक्त्रखुर : । पुं॰ दन्ते ॥

वक्त्रज : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ त्रि॰ मुख
जाते ॥

वक्त्रतालम् । न॰ मुखवाद्ये ।

वक्त्रपट : । पुं॰ अश्वाद्यभोजनपात्रे
। तीयङ्गा॰ दू॰ भा॰ प्र॰ ।

वक्त्रभेदी । पुं॰ तिक्तरसे ॥ त्रि॰ मु
खभेदके ॥

वक्त्रवास : । पुं॰ नागरङ्गे ॥ मुखग
न्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न॰ भव्ये ॥ मुखशु
द्धिकारणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं॰ जम्बीरे । त्रि॰ आस्य
शोधके ॥

वक्त्रासव : । पुं॰ अधरमधुनि ।

वक्र : । पुं॰ शनैश्चरे ॥ मङ्गलग्रहे ॥
रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्र

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

वङ्गु : । स्त्री॰ गङ्गास्रोतोविशेषे । यथा । तस्याः स्रोतसि सीताचवङ्क्षुर्भद्राचकीर्त्तितेति च ॥ इमाला ॥ सातत्पतितादिश्च सुर्याप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्क्षुर्भद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वंक्षुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यसकलांस्ततः । पश्चिमकेतुमालाख्यं वर्षमन्वेतिसार्णवम् ॥

वङ्ग : । पुं॰ कार्पासे । इन्ताके । चन्द्रवंशीयबलिराजपुत्रे । वङ्गाः पुं॰ भूम्नि॰ जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरं समारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगंशिवे । वङ्गदेशोमयाप्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥ वङ्गानांनिवासोजनपदः वङ्गाः । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : । न॰ रङ्गे । त्रपुणि । स्वर्णे । नागजीवने । सूक्ष्मे । रङ्गे । सिंहले । रांगङ॰भा॰प्र॰धातुविशेषे ॥ खुरकंमिश्रकंचापिद्विविधंवङ्गमुच्यते । उत्तमंखुरकंतत्र॰मिश्रकन्तुहितंमतम् ॥ पश्चाचरङ्गम् ॥ सीसके । वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न॰ सिन्दूरे ॥ त्रि॰ वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गन : । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

वङ्गशुल्वजम् । न॰ कांस्ये ॥

वङ्गसेन :) पुं॰ वकद्रुमे । अगस्तिद्रुमे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणाः । वासकस्यचपुष्पाणिवङ्गसे
वङ्गसेनक : ।)

नस्यचैवहि । कटुपाकानितिक्तानिकासक्षयकराणिच ॥

वङ्गला । स्त्री॰ रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारि : । पुं॰ हरिताले ॥

वङ्गाल : । पुं॰ भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री॰ भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥

वच : । पुं॰ कीरे । शुकपक्षिणि । वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वचक्नु : । पुं॰ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि॰ वाग्मिनि । वक्ति । वच॰ । वच्युवचिभ्योन्युजागूजकानुचवक्त्व्यक्नुच् ॥

वचण्डा । स्त्री॰ शारिकायाम् ॥

वचण्डी । स्त्री॰ शारिकायाम् ॥ कर्त्तौ । शस्त्रभेदे । छुरिकायाम् ॥

वचनम् । न॰ उक्तौ । वाचि । भाषणे । श्रुतिमावात्सुधातुल्यं सर्वकालसुखावहम् । सत्यंसारं हितकरंवचनं श्रेयमीप्सितम् ॥ वचेर्भावेल्युट् उच्यते॰ऽनेनवा ॥

गुरुत्वाम् ॥ आचोबहत्ती ॥

वचनग्राही । त्रि॰ वचनेस्थिते ॥

वचनीय : । त्रि॰ वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री० निंदायाम् । लोकापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित : । त्रि० विधेये । विनयग्राहिणि : आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठतिस्म । द्वा० । गत्यर्थेतिक्त : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम : । पुं० वाक्यारम्भे । उपन्यासे ॥

वचर : । पुं० कुक्कुटे ॥ शठे ॥

वचलु : । पुं० वैरिणि । शत्रौ ॥

वच : । न० वाक्ये । वाचि । वचनि ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् ॥

वचसाम्पति : । पुं० सुरगुरौ । बृहस्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् । उग्रगन्धौषधौ । षड्ग्रन्थायाम् । गोलोम्याम् । शतपर्विकायाम् । अस्या गुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकातिक्तोष्णावान्तिवह्निकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी । अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिला अवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा। हैमवत्युदितातद्वच्छूतहन्तिविशेषत : । अथमहाभरीवचा० यथा : कुलञ्जन० इतिभाषायांनामान्तरम् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी । अपरासुगन्धास्थूलग्रन्थियंसालिकेमहाभरादूति नाम । स्थूलग्रन्थि : सुगन्धान्यात-तोहीनगुणास्मृता ॥ द्वीपान्तरवचा ० याचीपवीनीतिनाम्नालोकेविख्याता । द्वीपान्तरवचाकटुतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादन्तनुवेदनाम्व्यपोहतिविशेषतःफिरङ्गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचेरन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् । टाप् ।

वचोग्रह : । पुं० कर्णे ।

वचोहर : । त्रि० दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र : । पुं० शीलप्रासप्रभेदे ॥ अ

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

वङ्क्षुः। स्त्री० गङ्गाशाखाविशेषे ॥ यथा । तस्याः सीतासिन्धुश्च वङ्क्षुर्भद्रा च कीर्त्तितेति शब्दमाला ॥ सा तत्र पर्वतादिक्षु चतुर्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्रा चैकमात् ॥ सा गङ्गा ॥ वंक्षुश्च पश्चिमगिरीनतीत्य सकलं ततः । पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षमन्वेति सार्णवम् ॥

वङ्गः। पुं० कार्पासे । वृन्ताके । चन्द्रवंशीयबलिराजपुत्रे ॥ वङ्गाः पुं० भूम्नि० जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरं समारभ्य ब्रह्मपुत्रान्तगं शिवे । वङ्गदेशो मया प्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥ वङ्गानां निवासी जनपदः वङ्गाः । निवासिनो जनपदे लुप् । लुपि युक्तवद्भावः ॥ न० रङ्गे । त्रपुणि । स्वर्णे । नागणीमले । स्फटिके । रङ्गे । सिंदूरे । रांगइ-भा०-प्र० धातुविशेषे ॥ खुरकं मिश्रकं चापि द्विविधं वङ्गमुच्यते । उत्तमं खुरकं तत्र मिश्रकं त्वहितं मतम् ॥ पञ्चाचरकम् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गनः। पुं० वार्त्ताकौ ॥

वङ्गशुल्वजम् । न० कांस्ये ॥

वङ्गसेनः) वङ्गसेनकः) पुं० वकद्रुमे । अगस्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ अस्य पुष्पगुणाः । वासकस्य च पुष्पाणि वङ्गसेनस्य चैव हि । कटुपाकानि तिक्तानि कासक्षयहराणि च ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारिः। पुं० हरिताले ॥

वङ्गालः। पुं० भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्य रागिण्याम् ॥

वचः। पुं० कीरे । शुकपक्षिणि । वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वचक्नुः। पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वावदूके । वक्ति । वच० । स्युरुचिभ्योन्युजागृशाक्तनुपत्यक्नुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० वरिण्डायाम् ॥

वचण्डी । स्त्री० शारिकायाम् । वर्त्तौ । शस्त्रप्रभेदे । छुरिकायाम् ॥

वचनम् । न० इरायाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे । श्रुतिमात्रामृतप्रायं स्वर्गसर्वकालसुखावहम् । सत्यं सारं हितकरं वचनं श्रेष्ठमीप्सितम् ॥ वचेर्भावे ल्युट् । उच्यते ऽनेनवा ॥ शुश्रूषायाम् ॥ धात्रीफली ॥

वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥

वचनीयः। त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री॰ निंदायाम् । लो काप्रवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित : । त्रि॰ विधेये । विनय ग्राहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृ- त्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठति- स्म । इा॰ । गत्यर्थेतिक्त : । तत्पु रुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम : । पुं॰ वाक्यारम्भे । उ पन्यासे ॥

वचर : । पुं॰ कुक्कुटे ॥ शठे ॥

वचस्नु : । पुं॰ वैरिणि ॥ मनौ ॥

वच : । न॰ वाक्ये । वाचि । वच- नि ॥ वच॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन्नि- त्यसुन् ॥

वचसाम्पति : । पुं॰ सुरगुरौ । बृह- स्पतौ ॥

वचा । स्त्री॰ शारिकायाम् । उग्रग- न्धौषधी । षड्ग्रन्थायाम् । गोलो मीम्याम् । शतपर्विकायाम् । वचा गुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकाति क्तोष्णावान्तिवह्निकृत् । विबन्धा- ध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी । अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिला न्हरेत् ॥ अपिच । अक्षीरपयसा- न्येनमासमेकन्तुसेविता । वचाकुर्या न्नरप्राज्ञंश्रुतिधारणसंयुतम् ॥ चन्द्र सूर्यग्रहेपीतपलमेकं पयोऽन्वितम् । वचायास्तत्क्षणकुर्यान्महाप्रज्ञान्वि तनरम् । अथवचाभेदा : । पारसी कवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसाहै मवत्युदितातद्वच्छूशहन्तिविशेष- त : । अथमहाभरीवचा॰ यथा : कुलञ्जन॰ इतिभाषायांनामान्तर- म् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्क फकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृ त्कण्ठमुखशोधनी । अपरासुगन्धा स्थूलग्रन्थिर्यस्याःसैमहाभरा इति नाम । स्थूलग्रन्थि : सुगन्धान्यात- तोहीनगुणास्मृता ॥ द्वीपांतर वचा ॥ चोपचीनीतिनाम्नाप्रसि द्धिविख्याता । द्वीपान्तरवचाक ट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विब न्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी । वातव्याधिमपस्मारमुन्मादतनु वेदनाम् व्यपोहतिविशेषेणफिरङ्ग् गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचे रन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् । टा प् ।

वचोग्रह : । पुं॰ कर्णे ॥

वचोहर : । त्रि॰ दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र : । पुं॰ श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अ निरुद्धात्सुभद्रायांवज्रोनामनृपोऽभ वत् इतिगारुडे १४४ ऽध्याय : ॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशेयोगे ॥ अस्यजातकफलंयथा । गुणीगुणज्ञो बलवान्महौजा : सद्रत्नवस्त्रादिप- रीक्षक : स्यात् । वज्राभिधानेयदि

चेत्प्रसूतो वज्रोपमः स्यादरिपुकामिनीनाम् ॥ कोकिलाचवज्रे ॥ श्वेतकुशे ॥ सेहुण्डवृक्षे ॥ न० बालके ॥ धात्र्याम् ॥ काञ्जिके ॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ स च बहुविधो यथा । नीलपिण्डम् । अरुणाभम् । मोरकम् । नागकेशरम् । तित्तिराङ्गम् । सर्ववज्रम् । शैवालवज्रम् । सोमवज्रम् । रोहिणीकाश्मीरजम् । ग्रन्थिवज्रकम् । मदनाख्यमित्यादि । एतेषां नामानुरूपं चिह्नमिति पुराणम् ॥ अभ्रविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादि यथा । पुरा वधाय वृत्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम् । विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः ॥ ते निपेतुर्घनध्वानाः शिखरेषु महीभृताम् । तेभ्य एव समुत्पन्नं तत्तद्गिरिषु चाभ्रकम् । तद्वज्रं वज्रजातत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगनात् स्खलितं यस्माद्गगनञ्च ततो मतम् ॥ पिनाकं दर्दुरं नागं वज्रञ्चेति चतुर्विधम् । वज्रन्तु वज्रवत्तिष्ठेत् तन्नाग्नौ विकृतिं भजेत् ॥ सर्वाभ्रेषु वरं वज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् ॥ पुं० न० इन्द्रास्त्रविशेषे । ह्रादिन्याम् । कुलिशे । भिदुरे । पवौ । शतकोटौ । स्वरौ । शम्बे । दम्भोलौ । अशनौ । दधीचेरस्थिसम्भवेऽस्त्रे । आयुधानांमध्ये भगवतो वि-

भूतौ । वज्रधारकविधिर्यथा मुनेः कल्याणमिच्छता मणिस्थापि कीर्त्तनात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति पठिते च गृहोदरे । लिखिते च गृहोदरे । स्तुतिवापाठः ॥ कौमिनिश्च सुमन्तुश्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पुलहश्चैव पञ्चैते वज्रधारकाः ॥ रत्नविशेषे । अभेद्ये । हीरके । हीरा० इ० भा० प्र० वज्रविशेषो यथा । स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धं सौन्दर्य्यं लघु सिंहलम् । षडस्रं तीक्ष्णधारञ्च सुधाम्भारं श्रियं दिशेत् ॥ भस्माभं काकपादञ्च रेखाक्रान्तञ्च वर्त्तुलम् । आधारमलिनं बिन्दुसन्त्रासं स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं रूक्षं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रस्य चतुर्वर्णलक्षणं यथा । श्वेतं तत्रारुणपीतनैचकतया ब्राह्मणस्ततस्तु क्रमात् द्विप्रादित्वमिच्छत्यसुमनसः सन्तिसत्त्वं ततः । स्फीतां कीर्त्तिमनुत्तमां श्रियमिदं दत्ते यथासम्भृतं सत्यानामयथायथं तु कुलिशं पथ्यं हि तज्जायतः ॥ तस्य परीक्षा यथा । यत्पाषाणतलेन निकषणे निकषैर्मेदं मुष्टिसंनिष्ठुरैश्चान्यैरपलब्धोहसुन्दरमुखैर्लेखान्न यात्याहनम् । यच्चान्यं निजलीलया विदलयेद्वज्रं धारा भिद्यते स च वाक्यं कुलिशं वदन्ति कुशला श्लाघ्यं महार्घ्यं ततः । तस्य

वज्र :

वर्णांशुर्णीयथा । विप्र : सोपिरसाय
नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदोराजन्य
स्तुनृणांवलीपलितविन्मृत्युंजयेद
ध्रुवा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुसुख
शांवैश्योऽयशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
स्तदेवकथितोवज्रस्यवर्णगुण: ॥ श्र
पिच । वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
। हीरक : पुंस्त्रिश्चोस्त्रीचन्द्रोम
णिवरस्स : । सतुश्वेत : स्मृतो
विप्रोलोहित : क्षत्रियोमत : ॥
पीतोवैश्यो ऽसित : शूद्रश्चतुर्वर्णा
त्मकश्च स : । रसायनेमतोविप्र :
सर्वसिद्धिप्रदायक : । क्षत्रियोव्या
धिविध्वंसीजरामृत्युहर: पर : ।
वैश्योधनप्रद : प्रोक्तस्तथादेहस्यदा
र्ढ्यकृत् ॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
वयस्तम्भंकरोतिच । पुंस्त्रीनपुंस
काश्चैतेलक्षणीयायथाक्रमं : ॥ सु
वृत्ता : फलसम्पूर्णास्तेजोयुक्ताबृह
त्तरा : । पुरुषास्तेसमाख्यातारेखा
विन्दुविवर्जिता : ॥ रेखाविन्दु
समायुक्ता : षडस्रास्तेस्त्रिय : स्मृ
ता : । षडस्रा : षट्कोणा : ॥
त्रिकोणाश्चसुदीर्घास्तेविज्ञेयाश्च
पुंसका : ॥ तेषिस्यु : पुरुषा
श्रेष्ठारसबन्धनकारिण : । स्त्रिय :
कुर्वन्तिकायस्यकान्तिंस्त्रीणांसुख
प्रदा : ॥ नपुंसकास्त्ववीर्या : स्यु
रकामा : सत्ववर्जिता : । स्त्रिय:

वज्र :

सौम्य : प्रदातव्या : क्लीबा : क्लीबे
पुयोजयेत् ॥ सर्वेभ्य: सर्वदादेया:
पुरुषावीर्यवर्द्धना : ॥ अशुद्धंकुरु
तेवज्रंकुष्ठंपार्श्वव्यथांतथा । पा
ण्डुतांपंगुतांचतस्मात्संशोध्य
मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । कुलत्थ
कोद्रवक्वाथेदोलायन्त्रे विपाचयेत्
। व्याघ्रीकन्दगतंवज्रंत्रिदिनंतद्वि
शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
अन्य : शोधनविधिर्यथा । गृहीत्वा
क्षिप्रशुभंवज्रं व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
त् । महिषीविट्शालिम्पत्वाकरी
षाग्नौविपाचयेत् ॥ त्रियामायांचतु
र्यामंयामिन्यन्तेप्रसमूचके । सेचये
त्पाचयेदेवंसप्तरात्रेणशुध्यति ॥
अथास्यमारणविधि : ॥ हिङ्गुसैन्ध
वसंयुक्ते क्षिपेत् क्वाथेकुलत्थजे ।
तप्तंतप्तंपुनर्वज्रं भवेत्भस्मत्रिसप्त
धा ॥ अन्योमारणप्रकारोयथा ।
मेषशृङ्गभुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठाम्लवेत
सम् । शशदन्तंसमंपिष्ट्वावज्रीक्षीरे
णगोलकम् ॥ कृत्वातन्मध्यगंवज्रं
म्रियतेध्मातमेवहि ॥ मारितस्य
वज्रस्यगुणायथा । आयु : पुष्टिंब
लंवीर्यंवर्णंसौख्यंकरोतिच । से
वितंसर्वरोगघ्नंमृतंवज्रंनसंशय :
॥ शेषरत्नानांशोधनमारणविधि :
॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
त्तथा । शुद्धानांमारितानाञ्च

तिप्रांशूपगुणानपि ॥ मयायेोवीर्य स शीतामधुरास्तवरारसात् । वज्र व्यालेखनायापि सारकाविषहार का ॥ धारणात्वैतुमहल्लायाद दृष्टिस्तराचपि ॥ वज्रमयनांतयो त्यतिपरीक्षाम् ख्यातिप्रपश्यान्त्यथ युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिविशे षेरत्नविशेषेः ॥ मणिविशेषकसूत्राम् ॥ वज्रतिगञ्जसिपर्वताटो ॥ भुजग शौ । तन्मे त्रेविरत् ॥ सगर्ग० १८० ॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ तुस्क्षार णौ ॥ वज्रकंदुप्रभेयोगेनर्मितक्षारा वधौ ॥

वज्रकण्टकः । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टकः । पुं० कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशे षे ॥

वज्रकन्दः । पुं० वज्रकन्दे । सकरक न्द ह० भा० म० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० सुधां ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे । हेरुके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूटः । पुं० शक्रद्वीपस्थाद्रिप्रभेदे ॥

वज्रकेतु : । पुं० नरकराजे ॥

वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रकी धूमोत्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटीकः । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रसं वरे । वज्रकपालिनि ॥

वज्रतुण्डः । पुं० गणेशे ॥ गरुडे ॥ मशके ॥

वज्रदन्तः । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशनः । पुं० मूषिके ॥

वज्रद्रु : । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वज्रना साद्रुः ॥

वज्रद्रुमः । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रधरः । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशे षे ॥

वज्रध्वनिः । पुं० वज्रनिर्घोषे ॥

वज्रनिर्घोषः । पुं० अशनिशब्दे ॥ वज्रनिर्घोषः ॥

वज्रनिष्पेषः । पुं० स्फूर्जथौ । व ज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणमें । पिषल सचूर्णने ॥ घञ् ॥ इदुदुपधस्येति षत्वं ॥ निष्पेषशब्दसदृशत्वाद्भयरः ॥ तत्सदृशावतरहस्यं । वज्रस्य निष्पेषः ॥

वज्रपञ्जरः । पुं० शरणागतत्राणे ॥ यथा । तत्वमखिलक्षोणीभुवनेषु शत्रुस्वरः । वज्रपञ्जरयोगीयन्ति कुरानरीनप्रति ॥

वज्रपाणि : । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥ वज्रं पाणावस्य : ॥

वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे । वज्र

सिवपुष्प ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहुः । पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

वज्ररथः । पुं॰ क्षत्रिये ॥

वज्ररदः । पुं॰ शूकरे ॥

वज्रलेपः । पुं॰ कल्कविशेषे ॥ स
चोक्तो वराहेण यथा । आमं तिन्दु
कमामं कपित्थकं पुष्पमपि च शाल्म
ल्याः बीजानि शल्लकीनां धन्वन
वल्को वचा चेति ॥ एतैः सलिल
द्रोणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च
। अवतार्योऽस्य च कल्को द्रव्यैरेतैः
समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गु
लुभल्लातककुन्दुरूकसर्जरसैः ।
अतसीबिल्वैश्च युतः कल्कोऽयं व
ज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥ अस्यगुणाना
ह । प्रासादहर्म्यवलभीलिङ्गप्रति
मासु कुड्यकूपेषु । सन्तप्तो दात
व्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥
अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दुरुगुग्गु
लुगृहधूमकपित्थबिल्वमध्यानि । ना
गबलाफलतिन्दुकमदनफलमधूक
मञ्जिष्ठाः । सर्जरसरसामलकानि चेति
कल्कः कृतो द्वितीयोऽयम् । वज्राख्य
प्रथमगुणैरयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६
अपि च । गोमहिषाजविषाणैः खर
रोम्णा महिषचर्मगव्यैश्च । निम्बक
पित्थरसैः सह वज्रतलो नामकल्को
न्यः ॥ ७ ॥ अपि च । अष्टौ सीसक
भागाः कांस्यस्य द्वौ तु रीतिकाभा-
गः । मयकथितो योगोऽयं विज्ञेयो
वज्रसंघातः ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री॰ अस्थिसंहारलता-
याम् ॥

वज्रवारकः । पुं॰ जैमिन्यादौ ॥
यथा । जैमिनिश्च सुमन्तुश्च वैशम्पा
यन एव च । पुलस्त्यः पुलहश्चैव प-
ञ्चैते वज्रवारकाः ॥

वज्रवाराही । स्त्री॰ मायादेव्याम् ।
मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रवीजकः । पुं॰ लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्षः । पुं॰ सेहुण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूहः । पुं॰ वज्राकाररचनयाभि
धाव्यवस्थितबले ॥

वज्रशल्यः । पुं॰ शल्यकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री॰ विद्यादेव्याम् ।

वज्रसारः । त्रि॰ वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्य्यः । पुं॰ बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री॰ स्नुह्याम् । गुडूच्याम् ।
दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्कुशकरीदेवीव
ज्रा देवी प्रगीयते इति देवीपुराणम् ॥

वज्राङ्गः । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ वज्र
तुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री॰ अस्थिसंहारिणि ।
हाडजोड़ा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गवे
धुकायाम् ॥

वज्राभः । पुं॰ दुग्धपाषाणे । त्रि॰

वज्रसमानदीप्तिमिति ॥

वज्रायुध: । पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्राशनि: । पुं॰ स्त्री॰ वज्रे ॥

वज्रासनम् । न॰ अष्टाङ्गयोगस्यवृत्तौ याङ्गविशेषे । यथा । "ऊर्वो: पादौ क्रमात्न्यस्य कृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्गुली । करौ निदध्यादाख्यातं वज्रासनमनुत्तममिति ॥

वज्रास्थिशृङ्खला । स्त्री॰ कोकिला क्षके ॥

वज्री । पुं॰ देशाधिपे । शक्रे ॥ वज्रोऽस्यास्ति अतइनिठनाविती निः ॥ बुद्धे ॥

वज्री । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्चक: । पुं॰ जम्बुके । शृगाले । गृहबभ्रौ ॥ त्रि॰ खले । धूर्ते । परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्रव्यग्रहीत्वाऽपद्रव्यप्रक्षेपेण वञ्चनशीले । वञ्चयति । वञ्चुगतौ । ण्यन्त: । ण्वुल् । वञ्चयतेर्वा । वञ्चुप्रलम्भने । चौरादिक: । ण्वुल् ॥

वञ्चथ: । पुं॰ धूर्ते । वञ्चति । वञ्चु॰ । शीङ्शपौव्यादिनाऽथप्रत्यय: ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥

वञ्चनम् । न॰ प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥ वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥

वञ्चना । स्त्री॰ प्रतारणायाम् । प्रमादे । यथा । मन्वतिक्षपितवतोविनैः पञ्चशतमपिवञ्चनांसनद्ग॰ ११ सर्गेरघु: ॥ ३६ ॥

वञ्चनीय: । त्रि॰ प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्ह: । अर्हेकृत्यतृचश्चे तिवञ्चेरनीयर् ॥

वञ्चित: । त्रि॰ प्रतारिते । विप्रलब्धे । वञ्चनाविशिष्टे । वञ्च्यतेस्म । वञ्च॰ । णान्त: । क्त: ॥

वञ्जुल: । पुं॰ तिनिशे ॥ अशोकवृक्षे । वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्यते । बाहुलकादुलोऽस्यजश्च । कलिशा । वजगतौ । बाहुलकादुलच् नुमश्च ॥ दीर्घपत्रवेतसे । स्थलभवे ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलक: पुं॰ कर्णशालखगे ॥

वञ्जुलद्रुम: । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रिय: । पुं॰ वानीरे । वेतसे ॥

वञ्जुला स्त्री॰ बहुक्षीरायांगवि ॥

वट: । पुं॰ वृक्षविशेषे । न्यग्रोधे । बहुपादे । पादरोहणे । यथावारि । यक्षतरु॰ । वट: शीतोगुरुर्ग्राहीकफपित्तव्रणापह: । वर्ण्योविसर्पदाहघ्न: कषायोयोनिदोषहृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ गोले । गुणे । रज्ज्वौ ॥ मत्स्ये । वटा॰ पु॰ भा॰ प्र॰ ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ यक्षवृक्षम् ॥ वटति । वटवेष्टने । अच् ॥

वटकः । पुं॰ लोलके । पिष्टकप्रभेदे । वडा॰ भक्षा॰ दू॰ मा॰ प्र॰ भच्य ॥ तस्य निर्माणादि यथा । माषाणां पिष्टिकां युक्तां लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । कृत्वा विरच्य वटकांस्तांस्तैलेषु पचेत्ततः ॥ विशुष्का वटका बल्या बृंहणा वीर्यवर्द्धनाः । वातामयहरा रुच्या विशेषाद्दर्दितापहाः ॥ विबन्धभेदिनः श्लेष्मकारिणोऽल्पमिपूजिता । सस्तूषं निष्कियेत्तक्रे भृष्टं जीरकहिङ्गु च ॥ लवणं तत्र वटकान् सकलानपि मज्जयेत् । शुक्लस्तक्रवटको बल्यो दीपनो गुरुः ॥ विबन्धष्टद्विदाही च श्लेष्मलः पवनापहः । राज्यक्ष्मातिरोचन्यापाचन्यात् सुभक्षयेत् ॥ वटति । वट॰ । क्वुन् ॥

वटपत्रः । पुं॰ यर्वरामभेदे । सिताक्कि न॰ न्यग्रोधपर्णे ॥

वटपत्रा । स्त्री॰ त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

वटपत्री । स्त्री॰ मोहिन्याख्यलताया म् । ऐरावत्याम् । वटपत्रीकषा यीष्णायोनिमूत्रगदापहा ॥

वटवासी । पुं॰ यक्षे ॥ त्रि॰ वटवृक्ष वासकर्त्तरि ॥

वटाकरः । पुं॰ शुल्वे । रज्जौ । वा करोति । पचाद्यच् ॥ वटस्याका रः ॥

वटारका । स्त्री॰ रज्जौ ।

वटारकः । पुं॰ नामचौरे ॥

वटिः । स्त्री॰ उपजिह्विकायाम् । वटिकायाम् ॥ वटति । वट॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

वटिका । स्त्री॰ वट्याम् । मोदके गुटिकायाम् । पिण्ड्याम् । व्यञ्जनोपयोगिमाषादिद्रव्ये । वडी॰ इत्यु भयोर्भाषायांप्रसिद्धिः । यस्या निर्माणविधिर्यथा । माषाणां पिष्टि काहिङ्गुलवणार्द्रकसंयुता । तया विरचिता वस्त्रे वटिकाः साधु शो षिताः ॥ तलितास्तप्ततैले ताः भव कासुमलिप्तिता । वटकस्य गुणैस्तुल्यास्तथा रुचिदा भृशम् ॥ कुष्माण्डकवटी ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागु णा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ मुद्गानां वटिका तद्व द्विरचिता साधिता तथा । पथ्या रुच्या तथा लघ्वी मुद्गसूपगुणा स्मृतेति ॥

वटितम् । न॰ शिलापिष्टमांसे ॥ त्रि॰ शिलापिष्टद्रव्ये ॥

वटी । स्त्री॰ वटिकायाम् ॥ वृक्षविशेषे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि॰ रज्जौ । सूर्ये ॥ वटति । वट॰ । अच् ॥ वञ्चनीया ॥ स्त्रीत्वे च ङीष् । गौरादिः । यथा । सिताघृतगुड़ादेयावटी गुड़विगुण्योगुड़वृद्धास ॥

वटुः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण माणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

ग्रीवाणमि॥ वटति। वट० । अच्
। से तिसूर्वे वाटु : ॥

वटुक : । पुं० बालके । माणवके ।
भैरवविशेषे ॥

वटुकरणम् । न० उपनयने ॥

वटेश्वरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वठर : । पुं० मूर्खे ॥ अम्बष्ठे ॥ शब्दकारे ॥ वक्रे ॥ त्रि० शठे ॥ मन्दमतौ । वच० । वधिरमित्यांकिचे त्यरष्टीन्तादिश्च ॥

वडभी । स्त्री० सुदनी० गृहचूडा० कृ० गौ० दि० भा० प्र० । कुडौ पुष्पादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे । गोपानस्याम् ॥ वलते । वलसंवरणे । बाहुलकादभच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥ चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्रशालावडभीश्चाताप्रासादमूर्द्धनी तिश्रीधर : ॥

वडवा । स्त्री० द्विकयोषिति । ब्राह्मण्याम् । अश्वायाम् । घोटक्याम् । कुम्भदास्याम् ॥ नारीणामन्तरे ॥ वलं सामर्थ्यमतिशयितमस्या । अर्श आद्यच् । उलयोरैक्यता । वलं वातीति वा । आतोनुपेति क । व तिनस्रुतिया । अन्ये त्वौणादिकः ॥

वडवाकृत : । पुं० पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव वडवाकृत : ॥ वडवा दासीतल्लोभाद्दत्तमोक्तदासश्चार्थं : ॥

वाडवाग्नि : । पुं० समुद्राग्नौ । सलिलेन्धने । वडवाग्नौ ॥

वडवादुग्धम् । न० अश्वाक्षीरे । अश्व सुधा : ॥ रूक्षोष्णं वडवाक्षीरं बल्यं श्वासानिलापहम् । अम्लं पटु लघु स्वादु सर्वं मैमाय्यमंतथा ॥

वडवानल : । पुं० और्वे । वाडवे । वडवाग्नौ ॥ वडवायाघनल : । चाराधाधियभावएवसम्बन्धत्वेनष ष्ठ्यर्थ : । पुराकिलऔर्वेणमुनिना० श्वयोनिजं पुत्रमिच्छतावधोमथितं तस्यास्याशामथ पुत्रपोनात ० समसुद्रे वडवामुखेऽवस्थापितइतिपौराणिका : ॥

वडवामुख । पुं० और्वे । अम्भ्यग्नौ वडवानले ॥ न० पाताले ॥

वडवासुतौ । पुं० २ अश्विनीकुमारयो : स्वर्वैद्ययो : ।

वडवाहृत : । पुं० वडवाकृते । दासविशेषे ॥ वडवादासीतयाहृतस्तल्लोभेनतामुद्वाह्यदासत्वं नप्रविष्ट : ॥

वडा । स्त्री० वटके ॥

वडिशम् । न० मत्स्यधरणार्थं शलाकायाकारविशेषे । मत्स्यवेधने ॥ वडिमिमत्स्याञ्छ्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : । डलयोरैक्यता ॥

वडिशी । स्त्री० वडिशे ॥

वड्र: । त्रि० बृहति । वड्रा० वड्री० इ० भा० ॥ वलते । वलसंवरणे सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिरक् । डलयोरैकत्वस्मरणाल्लत्वड: ॥

वण: । पुं० शब्दे ॥

वणिक्पथ: । पुं० हट्टे । आपणे । व्यस्तवणिज्यायाम् ॥ व्यवहारादिमार्गो वणिज्यमिति कुल्लूकभट्ट: ॥

वणिज् । पुं० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वाणिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । पण्याजीवे । क्रयविक्रयिके । करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्यायाम् ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्च व: ॥

वणिज्या । स्त्री० विपणे । न० वणिज: कर्मभावयो: ॥ दूतवणिग्भ्यां चेति य. । माधवस्तु० वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोऽभावप्रत्ययोऽनुकर्मणोऽत्याह ॥ भाष्ये तु० वार्त्तिकमेवनास्ति ॥

वण्ट: । पुं० अंशे । भागे । वाण्टा० इ० भा० ॥ दामग्रन्थौ । वैण्टा० इ० भा० ॥ अनूढरूपे ॥

वण्टक: । पुं० अंशे । भागे । वण्टते । वटि विभाजने । कर्मणि घञ् । स्वार्थे क: ।

वण्टाल: । पुं० युद्धभेदे । शूरयुद्धे ॥ नौकायाम् । खनित्रे ॥

वण्ठ: । पुं० अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे । कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० प० भा० प्र० वण्ठते । वठि एकचर्यायाम् । अच् ॥

वण्ठर: । पुं० खनिकायाम् । रज्जौ । कुक्कुरलाङ्गूले । करीरकोषे । तालस्य पल्लवे । पयोधरे । वण्ठेर रन् ॥

वण्ड: । पुं० अनावृतमेढ्रे । दुश्चर्मणि । त्रि० हस्तादिवर्जिते । छिन्नाङ्गुलौ । वाण्डा० इ० भा० प्र० ॥ छिन्नपुच्छे । वण्डुले । वण्डुषाणे । वनतिश । वनतश्चासौ । अमन्ताड्ड: ॥

वण्डा । स्त्री० पांशुलायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वत् । अ० सादृश्ये । तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवतिप्रत्यय: । वस्तूपसर्गादस्वार्थइतिविहित : समन्ते ॥

वत । अ० आमन्त्रणे । सन्तोषे । खेदे । अनुकम्पे । विस्मये ॥ वय सेवने । वयगतौ । गत्यर्थे तिक: । नेट यलोप: ॥ अन्यतेऽप्यत्र । वनु याचने । क्त: । अनुदात्तोपदेशेति नलोप: ॥

वतंस: । पुं० कर्णपूरे । कर्णाभरणे । शिरोभूषणे । शेखरे । अवतंस पति० अवतंस्यतेऽनेनवा । तसि :

सौचौभूपार्थ : । पचाद्यच्० इत्य चेतिधञ् वा । भागुरिमतेनाका रलोप : ॥

वतण्ड: । पुं० मुनिविशेषे ॥

वसीका । स्त्री० अवसीकायाम् । सुख लितगर्भायाम् ॥

वत्स : । पुं० पुत्रादौ । मल्ला०वृ०भा० ॥ तर्णके । शक्रत्करौ ॥ वदत्यभीप्सां मातरम् । वदव्यक्तायांवाचि० वदस्यैवा । वृत्तवदीतिस : ॥ वट सिविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि । वक्षसि ॥

वत्सक : । पुं० कुटजवृक्षे । न०पुष्प कासीसे ॥ संज्ञायांकन् ॥ अनुकम्पितोवत्स : । अनुकम्पितोवत्स : । अनुकम्पायामितिक : ॥

वत्सकबीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिकामनाविशिष्टायांनार्याम ॥

वत्सतर: । पुं० दम्ये । वत्सभावमतीत्यद्वितीयंवय : प्राप्ते ॥ तनुर्वत्स : वत्सोवाअल्पंगेम्यस्तनुत्वष्टुति-ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्सायाभावमतीत्यद्वितीयंवय: प्राप्तायाम् । त्रिहायण्यां गवि ॥ तन्वीवत्सा । ष्टरच् । ङीप् ॥

वत्सनाभ: । पुं० विषवृक्षविशेषे । स्मृते । उग्रे । महौषधे । मारणे । माङ्गराद्व० भा०प्र० । अस्यस्वरूप निरूपणंयथा । सिन्धुवारसदृक्पत्रोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पार्श्वेनतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभ : सभाषित इति ॥ अस्यगुणा : । अतिमधुरत्वम०वातकफकण्ठरुक्सन्निपातनाशित्वम्०पित्तसन्तापकारकत्वञ्चेतिराजनिर्घण्ट : ॥ वत्सान्नभातिहिनस्ति । अभहिंसायाम् । कर्मण्यण् ॥ वत्सस्तनाभिरिवनाभिरस्येतिवा ॥

वत्सप : । पुं० वत्सचारकबालके ।

वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षान्तरे देशविशेषे । कौशाम्ब्याम् ॥

वत्सपाल : । पुं० बलदेवे । श्रीकृष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सर : । पुं० द्वादशमासात्मककाले । संवत्सरे । अब्दे । हायने । शरदि । समायाम् । वर्षे । सवत्सरादिभेदेनपञ्चधाभवति । ॥ यथाहि । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा: । सम्परीदनुपूर्वाश्चराश्चेदापूर्वकाःमता : । षष्ट्यादिसंवत्सराणांगणना । मासे गुरोरगभिद : परिवत्सरांश्चापदिः स्मृतामुनिवरै : प्रभवादिकानाम् । स्यादेवायवत्सरमितिगुरुमध्यमेषराशिस्थमेगमितिरेवसदातथाहि ॥

प्रभवो॰विभवः॰शुक्ल, प्रमोदो॰ च॰प्रजापति : । अङ्गिरा : श्रीमुखो॰भावो॰युवा॰धातेश्वराभिधौ॥ बहुधान्य : प्रमाथीच॰विक्रमी॰वृषसंज्ञकः। चित्रभानु॰सुभानुश्च॰तारण : पार्थिवो॰व्यय : सर्वजित्॰सर्वधारीच॰विरोधी॰विकृतस्तत : । खर॰नन्दनसंज्ञोच॰विजयो॰जय॰मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्तद्नु प्रोक्तो॰हेमलम्बकसंज्ञक : । विलम्बाख्यो॰विकारी॰स्यात्॰शर्वरी॰प्लवसञ्ज्ञकौ ॥शुभकृच्छोभकृतस्मात्क्रोधी॰विश्वावसुस्तत : । क्रोधी॰विश्वावसुर्वे॰पराभवः : । प्लवङ्ग : कीलकाख्यो॰यसौम्य : साधारणाह्वय : ततोविरोधकृन्नामा॰परिधावि॰प्रमाथिनी॥ ध्यानन्दो॰राक्षस : प्रोक्तो॰ऽनल : पिङ्गलसञ्ज्ञक : । कालयुक्ताह्वसिद्धार्थौ॰रौद्रो॰दुर्मतिदुन्दुभी । रुधिरोद्गारिरक्ताक्षी॰क्रोधन:॰क्षयकृन्मत : । वत्सराणांगुरोर्मानेर्षाष्टियमुदाहृता ॥ वत्सरान्यनयंयथा । नर्नर्गत्वे : समिश्रस्तोविधाय चा : सप्तविश्लेषोपयमाद्भाजित : । गता : सतह्यव्यवशेषोऽप्यब्दहीन ऽशोधयेत् : प्रभवादिवत्सरा : । च य॰पादयातुर्विंशतिर्ब्राह्मी द्वितीयावैष्णवीप्रा॰तातृतीयारुद्रदै

वत्यार्थोनामाध्याधमाभवेत् । वसन्त्यस्मिन्नृतवर्तुमासपक्षादय : । वस निवासे । वसेश्चेतिसरप्रत्यय : । सख्यार्थधातुकइतिसत्वात : ॥

वत्सरान्तक : । पुं॰ फाल्गुनेमासि ।

वत्सल : । पुं॰ शृङ्गारादिरसान्तर्गतरसविशेषे । वात्सल्ये । तृणाग्नौ । त्रि॰स्नेहयुक्ते । स्निग्धे । वत्सेपुत्रादिस्नेहपात्रे ऽभिलाषोऽस्यास्ति । वत्सांसाभ्यांकामबले॰इति लच् ॥

वत्सला । स्त्री॰ वत्सकामार्थधेनौ ।

वत्सशालम् । न॰)
वत्सशाला । स्त्री॰) वत्सानांगृहे।

वत्सादनी । पुं॰। विभाण्डकेमुनिपुत्रविशेषवत्स ॥ त्रि॰वत्सशालोत्पन्ने । वत्सशालेजात : । जातार्थेखपालुक् ॥ पक्षेपि॰वात्सशालोपि ।

वत्सा । स्त्री॰ पुत्र्याम् ॥ वयसिप्रथमइतिङीप्प्राप्तिस्तु॰चणादित्वात् टप् ।

वत्साक्षी । स्त्री॰ गोडुम्बायाम् । चिर्भटायाम् ॥

वत्सादन : । पुं॰ वृके ॥

वत्सादनी । स्त्री॰ छिन्नरुहायाम् । गुडूच्याम् । वत्सैरद्यते । अद॰। ल्युट् ।

वद : । त्रि॰ वक्तरि ॥ वदति । वद-

व्यक्तार्यांवचि । पचाद्यच् ॥
वदनम् । न० आनने । मुखे ॥ वद्-
यतेऽनेन । वद्० । करणेल्युट् ॥
वदनासव : । पुं० अधरमधुनि । वक्त्रा
सवे ॥ वदनस्यासव : ॥
वदन्ति : ।) स्त्री० कथायाम् ॥
वदन्ती ।)
वदन्य : । त्रि० वदान्ये ॥
वदान्य : । त्रि० बहुप्रदे । दानशौ
ण्डे । वहुप्रदे ॥ मांयावत्से तिवद
ति । वद० । वदेरान्य : ॥ चाटुवा
दिनि । प्रियवादिनि ॥
वदामम् । न० फलविशेषे । सुफले ।
वातवैरिणि । वातादे ॥
वदाल : । पुं० पाठीनमत्स्ये । वोआ-
लि० इ० गौ० दे० भा० प्रा० ॥
वदावद : । त्रि० वक्तरि ॥ वदति ।
वद० । चराचरेति० चरिचलीतिति
त्वादि ॥
वद्रि । अ० कृष्णपक्षे ॥
वध : । पुं० हिंसने ॥ हिंसायाम् ॥
वधुका । स्त्री० वध्वाम् ॥
वधू : । स्त्री० स्नुषायाम् । बहू० इ०
भा० प्रसिद्धे ॥ वहति० उह्यतेवा । व
हप्रापणे । वहेर्धश्चेत्यू : ॥ शारि
वौषधौ ॥ श्वश्राम् ॥ नवोढायाम् ॥
भार्यायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ स्त्रि
नायाम् ॥
वधूजन : । पुं० योषिति ॥
वधूट : । पुं० यौवने ॥
वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥
वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषा
याम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवतौ ॥
वयस्यचरमइतिङीप् ॥
वधूत्पथप्रसर : । पुं० रक्ताम्लानौ ॥
वध्रम् । न० वराटके ॥ बध्यतेऽनेन ।
बधेरौणादिक : ष्ट्रन् ॥
वध्रि : । स्त्री० वध्रे ॥
वध्री । स्त्री० वध्रे ॥ विस्वान्तुडीप् ।
चर्मा : पञ्चवध्रिका : पञ्चेतिभा-
ष्यम् ॥
वनम् । न० नीरे । जले । निवासे ॥
आलये ॥ प्रस्रवणे ॥ कानने । स्व-
त : सिद्धवृक्षसमूहे । गहने । च-
ना० इ० भा० ॥ प्रवासे । वन्यते०
सम्भज्यते० सेव्यते० याच्यतेवा व-
नसम्भक्तौ० वनुयाचनेवा । हलश्चेति
कर्मणिघञ् । सम्राप्यवैतत्त्वाद्
वृद्ध्यभाव : ॥ कर्त्तरिपचाद्यच्वा ॥
त्रि० वनभोये ॥ सम्भजनीये ॥
वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
वनकन्द : । पुं० सितशूरणे ॥ धरणी
कन्दे ॥
वनकार्पासी । स्त्री० चिपर्यायाम् ।
भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ०
भा० ॥
वनकुलत्थ : । पुं० कुलत्थायाम् ॥
वनकोद्रव : । पुं० उद्दाले ॥

वनकोलि : । पुं॰ वनखर्जूर्याम् । खर्जूरिकायाम् ॥

वनगो : । पुं॰ स्त्री॰ गवये ॥

वनगोचर : । पुं॰ नारायणे ॥ वनं जलं गोचरो निवासस्थानं यस्य स : ॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न॰ अगुरुणि । देवदारुणि ॥

वनचन्द्रिका । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक : । पुं॰ वनदीपे । हेमाद्रौ ॥

वनचर : । पुं॰ किराते ॥ वनमृगे ॥ वने चरति । चर॰ । चरेट : ॥

वनच्छाग : । पुं॰ वनच्छागले । एडके । शिशुवाह्यके ॥ शूकरे ॥

वनज : । पुं॰ मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे ॥ वनशूरणे । अम्बुजे । त्रि॰ वनोत्पन्ने ॥ वने जायते । जनी॰ । ड : ॥

वनजा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ अन्योपोदक्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रकायाम् ॥

वनजायतेक्षण : त्रि॰ पद्मलोचने ॥

वनजीर : । पुं॰ सूक्ष्मपत्रे । अरण्यजीरे ॥

वनतिक्त : । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री॰ वनतिक्तिकायाम् ॥

वनतिक्तिका । स्त्री॰ पाठायाम् ॥ हरीतक्यां ॥

वनद : । पुं॰ घने । मेघे । वनं जलं ददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥ त्रि॰ वनदातरि ॥

वनदमन : । पुं॰ अरण्यदमने ॥

वनदीप : । पुं॰ वनचम्पके ॥

वनधेनु : । स्त्री॰ गवय्यां ॥

वननीय : । त्रि॰ सभाजनीये ॥

वनपल्लव : । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥ अरण्यजपत्रे ॥

वनपांशुल : । पुं॰ व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री॰ क्षुद्रपिप्पल्याम् ॥

वनपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक : । पुं॰ वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय : । पुं॰ परभृते । कोकिले ॥ न॰ त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि॰ अरण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं॰ अटवीपथे ॥

वनमक्षिका । स्त्री॰ दंशे ॥ वनमक्षिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री॰ वनोद्भवमल्लिकायाम् ॥
वनमल्ली ।)

वनमाला । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्रजि । सप्तपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां स्रजि ॥ तस्या : स्वरूपं यथा । आजानुलम्बिनीमाला सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाढ्या वन

मालेतिकीर्त्तिता ॥ वनपुष्पस्र
जि ॥

वनमाली । पुं॰ हरौ । श्रीकृष्णे ॥
वनं वनपुष्पं तन्मालाऽस्येति॰ वन
माली । व्रीह्यादित्वादिनिः । सप
्तदप्रप्यथिताख्या वनमालेत्यर्थे
॥ आपादपद्मं या माला वनमालेति
सा मतेति तु कलिङ्गः । -माला स्त्री
तिथा ॥ वनं मल्लितु शीलमस्येति
वा । मलधारणे । सुपीतिच्छिनि :
॥ यद्वा भूततन्मापरूपायेजयन्त्या
ख्यां वनमालां वहन् वनमाली । व
नमालापरिक्षिप्तं धन्याः पश्यन्तिते
सुखमिति हरिवंशोक्तिः ॥

वनमालिनी । स्त्री॰ वाराह्याम् ॥ द्वा
रकापुर्य्याम् ॥

वनमुक् । पुं॰ जलदे । मेघे ॥ वनं नी
रं मुञ्चति सुच्छ॰ । क्विप् ॥

वनमुद्ग : । पुं॰ मकुष्ठके ॥

वनमुद्गा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

वनमूर्द्धजा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री॰ मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

वनर : । पुं॰ वानरे ॥

वनराज : । पुं॰ मृगेन्द्रे ॥ वनस्यरा
जनि ॥

वनराजक : । पुं॰ सिंहे ॥

वनराजि : । स्त्री॰ वनश्रेण्यापद्
त्तौ ॥

वनरुहम् । न॰ पद्मे ॥ वनेरोहति ।
रुह॰ । इगुपधेतिक : ॥

वनलक्ष्मी : । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

वनवर्व्वर : । पुं॰ कृष्णार्जके ॥

वनवर्व्वरिका । स्त्री॰ अरण्यजवर्व्वर्या
म् । सुमसत्रके । विपर्षे । सूक्ष्मप
त्रके । निद्राली ॥

वनवल्लरी । स्त्री॰ निःश्रेणिकाख्ये ॥

वनवह्नि : । पुं॰ दवाग्नौ ॥

वनवासन : । पुं॰ गन्धोती । खट्टा
शे ॥

वनवासी । पुं॰ नीलमहिषकन्दे ।
शाल्मलिकन्दे ॥ पाठल्याम् । मु
ष्ककाख्ये ॥ मृड्ग्याम् । ऋषभौ
षधे ॥ शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे
॥ त्रि॰ वनवासकर्त्तरि ॥

वनवीज : । ⎫ मातुलुङ्गवृक्ष
वनवीजक : । ⎬ पुं॰ याम् ॥ अर
वनवीजपूरक : । ⎭ ण्यजातवीजपू

रे । अश्वत्थायाम् ॥

वनहस्ताकी । स्त्री॰ वृषल्याम् ॥

वनव्रीहि : । पुं॰ नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री॰ शूकशिम्ब्याम् ॥
अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण : । पुं॰ वनोद्भवोले । सित
शूरणे । वनकन्दे ॥

वनशृङ्गाट : । पुं॰ गोक्षुरके ॥ वनस्य
शृङ्गाटइव ॥

वनशृङ्गाटक : । पुं॰ गोक्षुरके ॥

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन शोभाकर्त्तरि ॥

वनश्वा । पुं० गन्धमार्जारे ॥ वच्चके । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥

वनसङ्कट : । पुं० मसूरे ॥

वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥

वनसमूह : । पुं० वन्यायाम् ॥ वनानां समूह : ॥

वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पासाम् ॥

वनस्थ : । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवासिनि ॥

वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

वनस्पति : । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना पुष्पंफलधारिणिवृक्षे ॥ अपुष्पाफलवन्तोये तेवनस्पतय : स्मृताइति मनु : ॥ श्योनाकवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ वनस्पति : । पारस्करादित्वात् सुट् ॥ वटे ॥

वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरिद्रायाम् । शोजिकायाम् ॥

वनहास : । पुं० काशतृणे । कुन्दवृक्षे ॥

वनहासक : । पुं० काशतृणे ॥

वनाखु : । पुं० शशके ॥

वनाखुक : । पुं० मुद्गे ॥

वनाज : । पुं० वनच्छागे । दुण्डिके ॥

वनाटु : । पुं० स्त्री० पर्वचटायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनमधिवसतितच्छील : । णिनि : ॥

वनामल : । पुं० करमर्द्दे । कृष्णपाकफले ॥

वनाम्र : । पुं० कोषाम्रे ॥

वनायु : । पुं० हरिणे । देशविशेषे ॥

वनायव : । पुं० बहुवचनान्तोयम् । देशविशेषे ॥

वनायुज : । पुं० हयविशेषे । वनायुजी ॥ वनायुदेशोद्भव : । सप्तम्या मलमेड् : ॥

वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥

वनार्च्चक : । पुं० पुष्पजीविनि । मालाकारे ॥

वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवार्द्रकी ॥

वनालिका । स्त्री० वज्रवल्ल्याम् । हस्तिशुण्डाम् ॥

वनाश्रय : । पुं० द्रोणकाके ॥

वनाहिर : । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥

वनि : । पुं० पावके । वन्यतेयाच्यते । वनुयाचने । खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यइति-इप्रत्यय : ॥

वनित : । त्रि० याचिते । सेविते ।

वनिता । स्त्री० उत्पादितात्यर्थानुरागनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते सा । वनुयाचने । वनसम्भक्तौवा । क्त : । यस्यदिभाषेत्यस्यानित्यत्वा

स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ वन्दायाम् ॥

वन्द्र: । त्रि॰ पूजके ॥ पुं॰ गुरौ ॥ वन्दते॰ वन्द्यतेवा । वदि॰ । स्फायितञ्चीत्यादिनारक् ॥ न॰ कल्याणे ॥

वन्य: । पुं॰ वनौले । घनशूरणे ॥ धाराकदम्बे ॥ देवनले ॥ न॰ कैवर्तीमुस्तके ॥ त्वचे॥ त्रि॰ वनो द्भूते । वनेभव: । यत् ॥

वन्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥ यस्य समूहे । वनानांसमूह: । पाशादिभ्योय: ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ सिंघ्रयायाम् ॥

वन्योपोदकी । स्त्री॰ लताप्रभेदे वन्दायाम् । वनसाह्वयायाम् ॥ वृत्तिराजनिर्घण्ट: ॥

वन्न: । त्रि॰ संभिनि । भागिनि । वनति । वनसम्भक्तौ । स्फायितञ्चीत्यादिनारक् ॥

वप: । पुं॰ तैदसि । केशमुण्डने ॥ बीजवपने ॥ वपति । टुवप्॰ पचाद्यच् ॥ वपतियदिक्लेशाच: चेजमसाद्यालोकम् ॥

वपनम् । न॰ बीजाधाने ॥ मुण्डने ॥ यथा । गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आधानेसोमपानेच वपनंसप्तसुस्मृतम् ॥

टुवप्॰ । ल्युट् ॥ अन्यचनिधनात्पत्युः पत्नीकेशान्नवापयेत् ॥ क्षौरे ॥

वपनी । स्त्री॰ नापितशालायाम् ॥

वपा । स्त्री॰ विवरे । छिद्रे ॥ मेदसि ॥ उप्यतेऽत्र । टुवप्॰ । भिदाद्यङ् ॥ यद्वा । वपति । पचाद्यच् । टाप् ॥

वपित: । पुं॰ पितरि ॥

वपुस्तव: । पुं॰ शरीरस्थरसधातौ ॥

वपुन: । पु॰ देवे । सुरे ॥

वपुषा । स्त्री॰ हबुषायाम् । हीवेर॰ दू॰ भा ॥

वपुष्मा । स्त्री॰ पद्मचारिण्याम् ॥

वपु: । न॰ तनौ । शरीरे ॥ प्रशस्ताकृतौ ॥ वपति॰ उप्यतेवा । टुवप्बीजसन्ताने । अर्तिपृवपीत्युसि: ॥

वप्तव्य: । त्रि॰ वपनीये ॥ भूमौबीजंवप्तव्यं॰ सुर्वरायांनचोषरे ॥

वप्ता । पुं॰ जनके ॥ त्रि॰ वापके । वपति । टुवप्॰ । तृन्तृचाविति तृच् । कवौ ॥

वप्र: । पुं॰ तातै ॥ प्रकारे ॥ न॰ सीसके । पुं॰ न॰ प्राकाराधारवेदिकायाम् । चये ॥ तथाचार्थशास्त्रम् । खातादुद्धृतमृदावप्रंकारयेत्॰तस्योपरिप्राकारमिति ॥ महावप्रोयथा । महोद्यानांमहावप्रां

तडागशतशोभिताम् ॥ प्राकारस्त्व
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्वप्रोयस्या : । प्राकाराधार
भूताकृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसंज्ञो
तिवि॰ पु॰ ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ क्षेत्रे ।केदारे ।सानुनि ॥
उप्यतेऽत्र । टुवप॰ । इषिवपिभ्यां
रन् ॥
वप्रक्रीडा । स्त्री॰ वृषभादीनांवप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलि:शृ
ङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेइतिशब्दा-
र्णव : ॥
वप्रा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥
वप्रि : । स्त्री॰ क्षेत्रे ।वपति । टुव
प॰ । [illegible]क्रादित्वात्साधु : ॥
वप्री । स्त्री॰ वल्मीके ॥
वभ : । पुं॰ स्त्री॰ वमनी ॥
वमथु : । पुं॰ वमने । गजस्यकरशी-
करे ॥ वमनं॰ वम्यतेवा टुवमउ
द्गिरणे ॥ द्वितीयुच् ॥
वमन : । पुं॰ शणे ॥ न॰ छर्द्दने ॥
अर्द्दने ॥ आहुतौ । आहरणे ॥
वमनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥
वमनीया । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥
त्रि॰ वमनयोग्ये ॥
वमि : । पुं॰ हुताशने । अग्नौ ॥
धूर्त्ते ॥ स्त्री॰ वान्तौ । छर्द्दने ॥
वमनम् । टुवम॰ । वस्यस्वप्या
दिभ्य : ॥

वमित : । त्रि॰ कृतवमने ॥ यथा ।
वमितंलङ्घयेत्प्राज्ञोलङ्घितंन
तुवामयेत् । वमनेकृशवाहुल्याद
न्यालङ्घनकर्षितम् ॥
वमी । स्त्री॰ वमने ॥ कृदिकारादिति
ङीष् ॥
वम्र : । पुं॰ वंशे ॥
वम्री । स्त्री॰ उपजिह्वायाम् । सोम
का॰ हृ॰ दे॰ भा॰ । मालवी॰ हृ॰
महाराष्ट्रभाषा ॥ हृ॰ दे॰ म्ब्र : ॥
वम्रीकूट : । पुं॰ वल्मीके ॥
वय : । पुं॰ पक्षिणि । खगे ॥ तारु
ण्ये ॥ यौवने ॥ बालकतायांयौव
नादिरूपायांशरीरावस्थायाम् । बा
ल्यादौ ॥ अवस्थिवय : यथा : ।
यथा । कौमारयौवनमध्यस्थस्थवि-
रत्वाभिवस्था रिवयांसीत्येक : प
क्ष : । तथाचाहु : । आद्येवयसि
नाधीतंद्वितीयेनार्जितंधनम् । तृती
येनतपस्तप्तंचतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥
चौविवयांसीत्यन्ये । यदाहु : ।
पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौ-
वने । पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वा
तन्त्र्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु॰ कौमार
यौवनस्थविरत्वानि॰ त्रीण्येवनि ।
आहुयते । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्
क्षीरनिवर्त्तक : । मध्यम : सप्तति
र्यावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ के-
चित्तुउपचयापचयशून्ये द्वे वयसी

वरण्ड : । पुं० अन्तरावेदाम् । वरण्डके । समूहे । सङ्घे ॥ वदनामये । वयस्फोडा० दू० भा० प्र० ॥ वृणोति । वृञ् ० । अण्डन्कृसृभृवृञ्भ्यइत्यण्डन् ॥

वरण्डक : । पुं० अन्तर्वेदौ । वरण्डे । मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकाशिका ग्रन्थवेदिमन्तराविदन्तिनोयोधयेदिद्ध तिप्रसिद्धि : ॥ यौवनकण्टके ॥ संकर्णके । गोलकृतिख्याते ॥ भित्तौ ॥ त्रि० विशाले ॥ भयसम्पन्ने ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ वर्त्याम् । शस्त्रविशेषे । छुरिकायाम् ॥

वरण्डालु : । पुं० फलपुष्पे ॥

वरतिक्त : । पुं० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्वरी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्धद्रव्ये ॥

वरत्रा । स्त्री० नद्ध्याम् । चर्मसयरज्जौ । वरत० प्र० भा० प्र० ॥ दूष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ । नियतेऽनया । वृञ् ० । वाकुलकादत्र : । वृञ्चिदिस्यत्रन्वा । यद्वा । वरं त्रायते । चैड्पालने । आतोनुपसर्गेक : ॥

वरत्वच : । पुं० निम्बवृक्षे । न० श्रेष्ठवल्कले ॥

वरद : । त्रि० प्रसन्ने । अभीष्टदातरि । समर्द्धके ॥ शान्तचित्ते ॥ वरं ददाति । डुदाञ्० । आतोनुपसर्गेदतिक : ॥ पुं० अग्नौ ॥ शान्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोहव्यवाहन इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारिकायाम् । वरदाख्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ टाप् ॥ तिथिविशेषे माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतुर्थ्याम् । तस्यांगौरीपूज्या । यथा । भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य । चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजिता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पश्चम्यां श्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु : । पुं० भूमिसर्पवृक्षे ॥

वरदाशी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानस् । न० भौमतीर्थभेदे । यत्र विप्रवविट्टर्षसमावरोदस : ॥

वरदारु : । पुं० शाकवृक्षे ।

वरदासक्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णाख्य : । पुं० चीरयाख्यकोवृक्षे ॥

वरप्रद : । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्न्याम् । लोपामुद्रायाम् । वरंप्रददाति । डुदाञ् : क : । टाप् ॥

वरक: । पुं० पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनीमन्त्रविधाने । सहस्रं प्र
जपेन्मन्त्रं शूलिन्यायंस्य शङ्करः । व-
टाश्च वरकाश्चैव नस्य शान्तिकदाच-
नेति ॥

वरफल: । पुं० नारिकेलवृक्षे । वराणि
फलान्यस्य ॥ न० श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ० ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥

वरमुखी । स्त्री० रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्बरा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं० भर्त्तरि ॥ वरणकार
यितरि ॥

वरर: । त्रि० वरप्रदे ॥ वरान् राति ।
रादाने । आतह्रतिक: ॥

वररुचि: । पुं० पुनर्वसौ ॥ कात्या
यनमुनौ ॥ विक्रमादित्यराजसभा
स्थकविविशेषे ॥ वररुचिर्यस्य ॥

वरल: । पुं० वरटे । गम्भील्याम् ॥

वरलब्ध: । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ त्रि०
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री० गम्भील्याम् ॥ हंस्याम् ॥

वरली । स्त्री० वरटायाम ॥

वरवत्सला । स्त्री० श्वश्र्वाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री० वरारोहायाम् ।
मस्तकाभिन्याम् । उत्तमायां नार्य्या
म् ॥ यस्या: लक्षणयथा । शीतेसु
खोष्णसर्वाङ्गीग्रीष्मे यासुखशीत -
ला । भर्त्तृभक्ता च या नारी सा भवेद्वर
र्णिनी ॥ इतिरुद्र: ॥ वरोवर्णो
ऽस्त्यस्या: । इनि । ङीप् ॥ लाक्षा
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया
म् ॥ फलिन्याम् ॥ साधीयसाम्
वरस्त्रीवर्णयसोऽस्त्यस्या: । इ-
नि: । ङीप् ॥ स्त्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न० कुङ्कुमे ॥

वरवृष: । पुं० सुप्रसादे । शिवे ॥
वरेषुवृष: ॥

वरा । स्त्री० फलत्रिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध
द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विड
ङ्गे । श्रेष्ठायाम् ॥ यमुद्रिस्यबन्ता
वृजदाप् ॥

वराक: । पुं० शङ्करे । रणे । युद्धे ॥
त्रि० शोचनीये । शोच्ये ॥ अप-
रे ॥ वृणोतेरुकीय ॥ वृङ् सम्भ
क्तौ । अन्वभिवशुभ्रशुरुक्वृड: पा
कन् ॥

वराकी । स्त्री० अवरायाम् ॥ ङीप् ॥

वराङ्ग: । पुं० पुष्करिणि । गर्भे ।
मातङ्गे ॥ न० योनौ ॥ मस्तके ॥
गुडत्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि०
शोभनावयवविशिष्टे । वरञ्चतद-
ङ्गञ्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न० गुडत्वचि । त्वक्प
र्णे । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शेपा-

अनेनपार्श्वयोर्मर्येसतियातव्यंमा
गैर्नजेत् ॥

वराङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराटिका । स्त्री० कपिकच्छौ ॥

वराशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ शू करकान्दे ॥

वरिमा । पुं० उरुत्वे । विस्तारता याम् ॥ उरोर्भावः । पृथ्वादित्वा दिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो र्वरभावः ॥

वरिवः । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिवसितः । त्रि० उपासिते ॥ वरि वः कृतम् । नमोवरिवश्चित्रङचः । क्तः । क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोपः ॥

वरिवसिता । त्रि० नमस्कर्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से वायाम् ॥ वरिवसः करणम् । व रिवस् शब्दः पूजार्थः । नमोव रिवश्चित्रङः क्यच् । अप्रत्ययादि त्वः । टाप् ॥

वरिवस्थितः । त्रि० उपासिते । वरि वसिते ॥ वरिवसः क्यच् । क्तः । क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोपाभावः ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषाः । स्त्री० भूम्नि० वर्षासु । प्रावृषि ॥ ०

वरिषाप्रियः । पुं० चातकेखगे ॥

वरिष्ठः । पुं० तित्तिरौ ॥ नारङ्गवृक्षे

॥ न० मरिचे ॥ ताम्रे ॥ त्रि० वरतमे ॥ उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवरः । ०उरुर्वा । अतिशायने० इष्ठन् । प्रियस्थिरेति०उरोर्वरभावः ॥ वरे ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ श्रीतोत्प लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ ञ् । पचाद्यच् । गौरादिः ॥ स वर्थेयोमिति ॥

वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिसप्तदशे योगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । दा ताद्यालुः सुतरांसुवेशः सत्कर्म वार्त्तामधुरः स्वभावः । वरीयसीया नधनवान्जनाख्योयोगेवरीयान् यदिजन्मकाले ॥ त्रि० अतियूनि ॥ श्रेष्ठे ॥ अतिविस्तारे ॥ अयमन योरतिशयेनउरुर्वरोवा । द्विवचने तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा देशः ॥

वरीवर्दः । पुं० बलीवर्दे ॥

वरुटः । पुं० म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । पुलिन्दानाहलाभिल्लाः शबरावरुटाभटाः । मालाभिल्लाः किरातासर्वेपिम्लेच्छजातयः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

वरुडः । पुं० अन्त्यजजातिविशेषे ॥ यथा । रजककर्मकारश्चनटोवरु डएवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैते चान्त्यजाःस्मृताः ॥एतेषांचस्त्रियो गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । प्रतस्य

स्नानतोऽभिप्रोक्षणात् साम्यनुगच्छति ॥ इतियमः ॥ वरुणोत्पत्तिर्यथा । कौवर्त्तस्य चकन्यायांगौरिवि कादेवसौषिक । सौषिक्यांगौ रिक्कात्वातीनटोवरुडएवच ॥ ब्र० प० प० ॥

वरुणः । पुं० पश्चिमाशापतौ । प्रचेतसि । पाशिनि । यादसांपतौ । अप्पतौ ॥ यादसामध्यतिपांराजा वरुणोनामभगवतोविभूतिः ॥ त्रियमे०द्वयोरिया । वृञ० । कृष्टदारिभ्यउनन् । अप् । जले ॥ स्वरभिस वरुणात्मसायक्रतिसूर्ये ॥ तरुविशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशाके । कुमारके । अमरीवे । श्वेतपुष्पे । तमाले । वरुणा० द्र० भा० प्र० ॥ अस्यगुणाः । वरुणः पित्तोभेदीश्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान् । निहन्तिगुल्मवातास्रकृमीश्चोष्णोऽग्निदीपनः ॥ कषायोमधुरस्तिक्तः कटुकोरूक्षकोलघुः ॥ अपिच । वरुणोनित्तशूलघ्नोभेदीश्लेष्माश्मरीहरः । पुष्पंवरुणस्याशोपित्तघ्नसामयातजित् ॥ ०

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ वरुणालयोस्पिवरुणः । तस्यात्मजा ॥

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्यपत्न्याम् ॥ मरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुणेतिलीघानुकौ ॥

वरुणालयः । पुं० समुद्रे । वरुणस्यालयः ॥

वरूत्रम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयवस्त्रे ॥ इत्येरिति । वृञ० । वशिरिदिभ्यश्चोचाविदित्तवप्रत्ययः ॥

वरुत्रः । पुं० सम्भक्ते ॥

वरूथः । पुं० रथगुप्तौ । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथस्य सन्नाहवदावरणद्रव्ये ॥ वरूथोरथगुप्तिर्यातिरोधत्ते रथस्थितमितिसव्यन्नः । पिकि ॥ चाले ॥ सम्‌हे ॥ वि० दरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्मणि ॥ वेश्मनि ॥ व्रियतेरथोऽनेन । वृञ् वरणे । जृवृञ्भ्यांमूथन् ॥

वरूथाधिपतिः । पुं० सेनान्यास् ॥

वरूथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरूथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरूथाः सन्त्यस्याम् । इनिः ङीप् ॥

वरेण्यः । पुं० यज्ञे ॥ प्रजापतौ ॥ ध्यानेनसूर्यमण्डलेद्रष्टव्ये पुरुषे । तथाचयोगियाज्ञवल्क्यः । वरेण्यं वरणीयत्वाज्जन्मसंसारभीरुभिः । आदित्यान्तर्गतं यच्चभर्गाख्यं वामुमुक्षुभिः । जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्यत्रिविधस्यच । ध्यानेनपुरुषोयस्तुद्रष्टव्यः सूर्यमण्डलेइति ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने ॥ वरणीये ॥ व्रियते । वृञ० ।

वृजपण्यः ।

वरेन्द्री । स्त्री० गौड़देशे ॥

वरेश्वरः । पुं० सदाशिवे । वराणा
मीश्वरः ॥

वरीटम् । न० मरुवकपुष्पे ॥

वरीशः ।) पुं०
वरीशी ।) स्त्री० वरटे ।

वर्क्करः पुं० नर्म्मणि । परिहासे ॥
युवपशौ ॥ छागे । वर्क्करा० इ० भा०
प्र० छागमांसगुणाः । यथा खविङ्
नाख्येनयुतंसुपक्वमजासुतस्यामिष
मल्पकस्य । एतज्ज्वरक्षोभप्रयोगयो
गात्कुरोतिपुष्टिं जठरानलस्य । च
जासुतस्यबालस्यमांसंगुरुतरंस्मृत
म् । हृद्यं मृदुतरञ्च सुस्वादुवलदं
स्मृतम् । वर्क्करस्य । सिद्धार्थस्यभवेते
लैष्टतैविपस्करान्विते । साधितस्या
प्रसूतायाः पलमाजं गुणोत्तमम् ।
अजाऽप्रसूतासम्भूतं मांसं पीनस-
नाशनम् । शुष्ककासारुचिशोफेहित
मग्नेः सदीपनम् । अजासुतस्यपीन-
स्यपीनस्यस्य साधितम् । घृतराम
ठसंयुक्तोपस्करैरसवत्पलम् । वा
तपित्तहरंबल्यं सुस्वादुरुचिकारक-
म् । हृद्यं पीनसकासार्श्शः शोष-
घ्नं पुष्टिदात्परम् ॥ इतिपिठौरा ।
वयच्छिन्नोधिपर । स्थूलनिष्कामि-
तान्त्रमांसंश्रातगजवच । रञ्जित
मुद्धासूदैराघुतादिफमस्तकम् । स
न्मांसंमांसदंबल्यं रुच्यं पित्तानिला
पहम् । सुस्वादुमधुरंपाकेकिञ्चित्तृष्ण
फकरंस्मृतम् । वर्क्कते । इकषादा
मे । बाहुलकादरन् ॥

वर्क्कराटः । पुं० कटाक्षे ॥ तरुणादि
स्तरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्सा-
ङ्गकान्तदन्तक्षते । इतिमेदि
निकरः ।

वर्गः । पुं० सजातीयसमूहे । समा
नधर्म्मिभिः प्राणिभिरप्राणिभिर्वा
पलचितेशब्दे ॥ यथा । कवर्गः ।
पशुवर्गः । इति ॥ ग्रन्थपरिच्छे
दे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छेदोद्-
घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः । उच्छ्वा
सः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डम-
स्त्रियाम् । स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निि
कञ्चग्रन्थसन्धयः ॥ समानाङ्कद्वय
स्यपूरणे । वृतौ । वृज्यते । वृजीव
र्ज्जने । घञ् । कुत्वम् ।

वर्गोत्तमः । पुं० नवांशानामधिष्ठा
त्री । यथाचराद्यांमेषकर्कटतुलाम
करराशीनांप्रथमोंशः । स्थिराणां
वृषसिंहवृश्चिककुम्भानांपञ्चमोंशः ।
द्व्यात्मकानांमिथुनकन्याधनुर्मीना
नांनवमोंशः । चराद्यांप्रथमोंशो
स्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्व्यात्म
कानाञ्चवर्गोत्तमइतिस्मृतः ॥
यदिच । मेषादयामकरादायतुला
द्याः कर्कटाद्यः । क्रमात्प्रथमा

राशीनांस्वांशावर्गोत्तमाःस्मृताः॥ इति ॥

वर्श्चः । पुं॰ चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रोहिण्यामभवच्चास्य वर्चस्वीयेन चन्द्रमाः । त्रि॰ ॥ न॰रूपे ॥ विष्ठायाम् ॥ तेजसि ॥ वर्चते । वर्चदी प्तौ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

वर्चस्कः । पुं॰ न॰गूथे । पुरीषे । विष्ठायाम् ॥ वर्चते॰वर्च्यते॰वा । वर्च॰ । असुन् । कुत्सायांकन् ॥

वर्चस्वी । पुं॰ चन्द्रमसि ॥ त्रि॰वर्चो विशिष्टे ॥ अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

वर्जनम् । न॰ हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥

वर्जनीयः । त्रि॰ त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥

वर्जितः । त्रि॰ परित्यक्ते ॥ वृजेः ॥ क्तः ॥

वर्ज्यः । त्रि॰ त्याज्ये । वर्जनीये ॥

वर्णः । पुं॰ द्विजादौ । ब्राह्मणादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये । वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेपुराणेयथा । चादिस्याः क्षत्रियास्तेषांविषसामवदासया । अश्विनौचस्मृतौशूद्रौतपस्युग्रेसमाश्रितौ ॥ स्मृतास्त्वाङ्गिरसादेवाब्राह्मणाइतिनिश्चयः । अपिच । चत्वारः कथितावर्णाश्रमाश्चपिसुव्रते । आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ ख्यातौकलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ॥ सामान्योवर्णसङ्करः ॥ शुक्लादौ ॥ सचबहुविधोयथा । श्वेतः १ । पांडुः २ धूसरः ३ । कृष्णः ४ । पीतः ५ । हरितः ६ । रक्तः ७ । शोणः ८ । अरुणः ९ । पाटलः १० । श्यावः ११ । धूम्रः १२ । पिङ्गलः १३ । कर्बुरः १४ । यथाचामरः । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डराः । अवदातः सितोगौरोऽवलक्षोधवलोऽर्जुनः ॥ १ ॥ हरिणः पाण्डुरः पाण्डुः २ । ईषत्पाण्डुस्तुधूसरः ३ । कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ४ । पीतोगौरोहरिद्राभः ५ पालाशोहरितोहरित् ६ लोहितोरोहितोरक्तः ७ शोणः कोकनदच्छविः ८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः ९ । श्वेतरक्तस्तुपाटलः १० । श्यावः स्यात्कपिशो ११ धूम्रधूमलौकृष्णलोहिते १२ ॥ कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ १३ । चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्चकर्बुरे १४ ॥ गुणे शुक्लादयः पुंसिगुणिलिङ्गास्तुतद्वति । इति ॥ यशसि ॥ गुणे ॥ गजच्छिथकम्बले । प्रवेष्टाम् । अक्षरे ॥ हारीकोभूम॰ इ॰ मा॰ ॥ स्तुतौ ॥ कासने ॥

ग्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे । पुं० न० भेदे । रूपे ॥ विलेपने ॥ अक्षरे । अकारादिवर्णे सचक्षिवि धः । अव्ययात्मको ऽक्षरात्मकश्च ॥ अक्षरात्मकस्योच्चारणम् त्वं वरदात्म ने । यथा । श्रीशिव उवाच । वि शिष्य कथयाम्यद्य प्राग्वर्णाः खरूप : स्वरा : । हृदय जिह्वया मूर्द्धि स्थितं जिह्वा दन्तजम् । मुखस्थानाघोषा ख्या : अकार : कण्ठजातज इति ॥ विन्दे । शब्दे ॥ तालविशेषे ॥ च ञ्चत्पुटादिगते ॥ षड्जरागे ॥ त्रिय तेऽनेन । वृञ् ० । कृवृजृसिद्धपन्य निस्वपिभ्यो नित् इति न : ॥ यहा । वर्णयन्ति वर्णाः सन्त्यस्य । घञ्॥ वर्णः तेऽर्थोऽनेनेना । व- र्णं वर्णे० वर्ण प्रेरणे वा । घञ् । वर्णयतिवा । अच् ॥

वर्णकः । पुं० चारणे ॥ मण्डले ॥ न० हरिताले ॥ वृष्टचन्दनादिवि पमाचे ॥ गात्रानुलेपनयोग्ये पिष्ट वृष्ट धातुगन्धद्रव्ये ॥ चन्दने ॥ पुं० स्त्री० विड्गुलपरिताच्छका चनोलीकादौ ॥ पुं० न० चन्दने ॥ विलेपने ॥ त्रि० सत्कारि ॥ वर्ण करोति० वर्णयति० वर्णीतिवा । वर्ण० । ण्वुल् ॥

वर्णकम्बल : । पुं० चास्तरणे ॥

वर्णकवि : । पुं० कुवेरात्मजे ॥

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री० प्रावरणभेदे ॥ व र्णं वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेष्विति चौरादिक : । ततो ण्वुल् । वर्ण कातान्तवद्गतोऽस्त्विन ॥

वर्णकूट : । पुं० योटकविशेषे ॥ य था । चात्रवित् शूद्रविप्रा : क्रमान्मेषादिराशय : । तत्रवर्णा धिकाधन्याने वैराद्याकादाचन । दोषस्तु । वर्णज्येष्ठा तु या नारी वर्णे हीनस्तु यः पुमान् ॥ विवाहं यदि कुर्वीत तस्या भर्ता विनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री० मसीधान्याम् ॥

वर्णक्रिया । स्त्री० वर्णकरणे ॥ यथा । वर्णस्मरणे देयं कुङ्कुमं रक्तचन्दन- म् । ताम्बूलं यवयद्युतं सचतत्र प्रयोजयेत् ॥ पाकिषु गुरुपादयो- र्लोह्यजीर्णोरजीषु च ॥ शीर्षषु पाक योगिषु धूपयेद्विड्गुलसर्पिषा ॥

वर्णचारक : । पुं० चित्रकारे ॥

वर्णज्येष्ठ : । पुं० ब्राह्मणे । वर्णानां० वर्णेषु वाज्येष्ठ : । त्रि० खश्यांपि वयोऽसमवर्णे ॥

वर्णतूलि : ।)
वर्णतूलिका) स्त्री० लेखन्याम् ॥
वर्णतूली ।)

वर्णदम् । न० कालीयके ॥ त्रि० व र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदूतः । पुं० लेखे । वाचिकहारके ॥

वर्णधर्म्मः । पुं० न० वर्णाधिकृतधर्म्मे ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्मः सम्प्रवर्त्तते । वर्णधर्मः सउक्तस्तु यथोपनयनं नृपेतिभविष्यपुराणम् ॥ अपिच । यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्यप्रतिग्रहः । अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्माणिद्विजोत्तमाः ॥ दानमध्ययनं यज्ञोधर्म्मःक्षत्रियवैश्ययोः । दण्डोयुद्धंक्षत्रियस्यकृषिर्वैश्यस्यशस्यते ॥ शुश्रूषैवद्विजातीनांशूद्राणांधर्म्मसाधनम् । कारुकर्म्मतथाजीवः पाकयज्ञोपिधर्म्मतः ॥ क्षमादमोदयादानमलोभस्त्याग एवच । आर्ज्जवंचानसूयाचतीर्थानुसरणंतथा ॥ सत्यसन्तोषआस्तिक्यंश्रद्धाचेन्द्रियनिग्रहः । देवताभ्यर्च्चनंपूजाब्राह्मणानांविशेषतः । अहिंसाप्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता । सामासिकमिमंधर्म्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ प्राजापत्यंब्राह्मणानांस्मृतंस्थानंक्रियावताम् । स्थानमैन्द्रंक्षत्रियाणांसंग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानांमारुतंस्थानंस्वधर्म्ममनुवर्त्तताम् । गान्धर्व्वंशूद्रजातीनांपरिचारेणवर्त्तताम् । इतिकौर्म्मे २ अध्या

यः ॥

वर्णनम् । न० उपवर्णने ॥ स्तवने ॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना । स्त्री० प्रशंसायाम् । गुणकथने । स्तवे ॥

वर्णनीयः । त्रि० वर्ण्ये । वर्णितव्ये ॥

वर्णपात्रम् । न० चित्रकारस्यनील्यादिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्पः ।
वर्णपुष्पकः । } पुं० महासरायाम् । राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लाने ॥

वर्णपुष्पी । स्त्री० उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृक्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न० अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री० भारत्याम् । लेखन्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री० क्रमागताकाराद्यक्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ यथा वर्णानामिव ॥ तत्र संस्कृतवर्णाः ५० । अक्षमालायाम् ५१ । इङ्गलीयवर्णाः २६ । फरासीयाः २३ । हिब्रु० अर्थात् इहुदीयाः २२ । आरबीयाः २८ । पारसीयाः ३१ । तुरस्कीयाः ३३ । रुषीयाः ४१ । ग्रिक० अर्थात् इयुनानीयाः २४ । लाटिन्देशीयाः २२ । डच० अर्थात् होलन्दाजीयाः २६ । स्थान्

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुलां
वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रोरा
ज्ञानुसारी स्यात् सत्पुत्रः कुलपाव
नः ॥ औद्धत्यं परिहासञ्च तर्जनं
परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत
यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातरं
पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् ससम्भ्रमः
। विनाज्ञया नोपविशेत् संस्थितः
पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्तो
यः कुर्यात् पितृहेलनम् । स याति
नरकं घोरं सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥
मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसो
दरान् । हित्वा गृही न भुञ्जीयात् प्रा
णैः कण्ठगतैरपि ॥ वञ्चयित्वा गु
रून् बन्धून् यो भुङ्क्ते स्वोदरम्भरः
। इहैव लोकगर्ह्योऽसौ परत्र नारकी
भवेत् ॥ गृहस्थः पोषयेद्दारान् विद्या
मभ्यासयेत् सुतान् । पोषयेत् स्वज
नान् बन्धूनेष धर्म्मः सनातनः ॥
जनन्या वर्द्धितो देहो जनकेन प्रयोजि
तः । स्वजनैः शिक्षितः प्रीत्या
सोऽधमस्तान् परित्यजेत् ॥ एषामर्थे
महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्री
णयेत् सततं शक्त्या धर्म्मो ह्येष सना
तनः ॥ स धन्यः पुरुषो लोके सक्त
तो परमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठः सत्य
सन्धो यो भवेद्विमानवः ॥ न भार्यां
ताडयेत् क्वापि मातृवत् पालयेत् सदा
। न त्यजेद् घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्वीयदारेषु स्त्रि
यमन्यां न संस्पृशेत् । दुष्टेन चेतसा
विद्वानन्यथा नारकी भवेत् ॥ विरले
शयनं वासं त्यजेत् प्राज्ञः परस्त्रिया
। अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्य्यं न द
र्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्ध
यामृतभाषणैः । सततं तोषयेद्दा
रान्नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्स
वे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने
। न पत्नीं प्रेषयेत् प्राज्ञः पुत्रामात्य
विवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि
तुष्टा भार्या पतिव्रता । सर्वधर्म्मकृतं
तेन भवती प्रियपरः ॥ चतुर्वर्षा
वधि सुतान् लालयेत् पालयेत् पिता
। ततः षोडशपर्य्यन्तं गुणान् विद्या
श्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्
पुत्रान् प्रेरयेद् गृहकर्मसु । ततस्तां
स्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥
कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयाति
यत्नतः । देया वराय विदुषे धनरत्न
समन्विता ॥ एवं क्रमेण भ्रातॄंश्च
स्वभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि
भृत्यांश्च पालयेत्तोषयेद् गृही । त
तः स्वधर्म्मनिरतानेकग्रामनिवा
सिनः । अभ्यागतानुदासीनान्
गृहस्थः परिपालयेत् ॥ यद्येवं
नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति ।
पशुरेव स विज्ञेयः स पापी लोकग
र्हितः ॥ निद्रालस्यं देहयत्नं केशवि

न्यासमेव च । आसक्तिमशनेवस्त्रे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ शु
क्लाम्बरो युक्तनिद्रो मितवाङ् मितमै
थुनः । स्वच्छो नम्रः शुचिर्दक्षो यु-
क्तः स्यात् सर्वकर्मसु । शूरः शा-
न्तो विनीतः स्यादात्मवेदी गुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान् न मन्येत मान्यम-
न्येत मानिनः । सौशील्यं व्यवहारे
च प्रदर्शि प्रशंसिनाम् । सहवासि
नतार्थं च विद्विष्टो विश्वसेत्ततः ॥
वसेद् देशे रिपुद्वारात् समं यं वीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत् स्वप्रभावा-
न् नैव धर्मं विलङ्घयेत् । शौर्यं य
शः पौरुषञ्च प्रयत्नादभिरक्षयेत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मं स्वोऽप्रकाशये
त् । जुगुप्सितप्रवृत्तीश्च निवर्तयेद्वि
पराजये । गुरुत्वाल्लघुता चापि यश
सीन विवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान् यत्नमानउपार्जयेत् । व्यस
नञ्चासतां सङ्गं मिथ्याद्रोहं परित्यजे
त् । अवस्थानुगताश्चेष्टाः समया
नुगताः क्रियाः । तस्मादवस्थां च
समयं वीक्ष्य धर्मं समाचरेत् ॥ योगक्षे
मरतो ह्याधार्मिकः प्रियवाक् च ः
। मितवाङ् मितहासः स्यान्मा-
न्यार्थे तु विशेषतः ॥ जितेन्द्रियः
प्रसन्नात्मा सुचिन्त्यः स्याद् दृढव-
तः । अप्रमत्तो दीर्घदर्शी मा चास्व-
र्गान् विचारयेत् । सत्यं मृदु प्रियं

धीरो वाक्यं हितकरं वदेत् । आत्मो
त्कर्षं तथा निन्दां परेषां परिवर्जये-
त् । अनाश्रयास्वदास्वविश्रामग
हमध्वनि । सेतुः प्रतिष्ठितो येन ते
न लोकत्रयं जितम् ॥ सन्तुष्टो मितरो
यस्मिन्ननुरक्ताः सुहृज्जनाः । गाय
न्ति यद्यशो येषां तेन लोकत्रयं जित
म् ॥ सत्यमेवव्रतं यस्य दयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौ वशे यस्य तेन लो
कत्रयं जितम् ॥ विरक्तः परदारे
षु निस्पृहः परवस्तुषु । दम्भमात्स
र्यहीनो यस्तेन लोकत्रयं जितम् । न
बिभेति रणाद् यो वै सङ्ग्रामेऽप्यपराङ्
मुखः । धर्मयुद्धे मृतो वापि तेन लो
कत्रयं जितम् ॥ स्वसंयतात्मा शुद्ध
ः शास्त्राचारतत्परः । मद्भक्त
श्चैव दीनेषु तेन लोकत्रयं जितम् ॥
ज्ञानिना लोकयात्रायै सर्वत्र समदृष्टि
ना । क्रियते येन कर्माणि तेन लोक
त्रयं जितम् ॥ शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं
बाह्याभ्यन्तरभेदतः । बाह्यमात्मा
र्पणं यत्तत् शौचमान्तरिकं स्मृतम् ॥
अद्भिर्वा भस्मना वापि मलानामपक-
र्षणम् । देवशुद्धिर्भवेदेभिर्नवषिः
शौचं तदुच्यते ॥ गङ्गानद्यो ह्रदा वा
प्यस्तथा कूपाश्च पुष्कराः । सर्वे पवित्रं
जननं सुगन्धीकृतमनः प्रिये । भस्मा च
याज्ञिकं श्रेष्ठं मृत्स्नातु मलवर्जिता ।
वासोऽजिनदर्भादीनि सदृशानी-

द्विसुव्रते ॥ किमत्रबहुनोक्तेनशौ-
चाशौचविधौशिवे । मन : पूतंभवे
द्येनगृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्तेमैथुनस्यान्तेस्नानान्तेमलमूत्रयोः।
भोजनान्तेमलस्पृष्टेबहि : शौचंवि-
धीयते ॥ सन्ध्याचैवाम्बिकोद्वाम्याँ
वैदिकीतान्त्रिकीक्रमात् । उपास-
नायाभदेनपूजांकुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानांगायत्रीजपना-
त्प्रिये । स्नानाद्युक्तोसितदास्यंस
न्ध्याभवतिवैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकीसन्ध्यानसूर्यौपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानंदिनेशायगाय
त्रीजपनंतथा । अष्टोत्तरंसहस्रंवा
शतंवादशधापिवा । जपान्नित्य-
नैमित्तिसर्वमाह्निककर्माणि ॥ शू-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोस्तिकी
र्तनम् । आगमोक्तविधौदेविसर्व-
सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ प्रात : सूर्योद
य : कालोमध्याह्न स्तदनन्तरम् ।
सायंसूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं-
क्रम : ॥ श्रोतव्यपाय : विप्रादि
सर्ववर्णानांविहितातान्त्रिकीक्रिया।
त्वयैवकथितानायसम्प्राप्तं प्रश्नलेश
लौ ॥ तदिदानींकथ देवविप्रानुवै
दिककर्मणि । नियोजयसितत्स
र्वंविशेषादुक्तुमर्हसि । श्रीसदाशि
वउवाच ॥ सत्यंब्रवीषितत्त्वज्ञ स
र्वेपांतान्त्रिकोक्रिया । वैकानांमो

गमोचायसर्वंकर्मसुसिद्धिदा ॥ दु
यन्तुमखसाविनीयथाभवतिवैदि
की । तथैवतान्त्रिकीचेयाप्रशस्ता
भयकर्मणि ॥ अतोवकथितंदेवि
द्विजानांप्रवर्तिकाकौ । गायत्र्यामधि
कारोस्तिनान्यमन्त्रेषुकर्हिचित् ॥
तारोद्याद्यमन्त्रायाश्चवाग्भवाद्याय
याक्रमात । ब्राह्मणानियमितास
विधीवयितावको ॥ द्विजातीनां
प्रभेदार्थशूद्रेभ्य : परमेश्वरि ।
सन्ध्येयंवैदिकीप्रोक्तामागेवाह्नि
ककर्मयाम ॥ अन्ययाभोभवेन्मो
गें : शीवलो : सिद्धिभागभवेत् ।
सत्यंसत्यंपुन : सत्यंसत्यमेतन्मसं
शय : ॥ कालाव्यवेपिसन्ध्येयंक
र्त्तव्यादेववन्दिते । वीतस्नानश्च
चोचाद्यमोचंमुमिरनातुरै : ॥
आसनंवसनंपात्रंशय्यायानंनि
केतनम् । गृहाकंयस्तुजातस्वस
च्छात्स्वच्छंप्रशस्यते ॥ समाप्याह्नि
कककर्माधित्वाध्यायंगृहकर्मबा ।
गृहस्थोनियतंकुर्यान्नैवतिष्ठेन्निरु
द्यम : ॥ पुण्यतीर्थेपुण्यतिथौग्रह
णेचन्द्रसूर्ययो : । जपंदानंप्रकु
र्वाण : श्रेयसांनिलयोभवेत् ॥ क
लावन्नगता.प्राणानोपवास:प्रशस्य
ते । उपवासप्रतिनिधावेकंदानं
विधीयते ॥ कलौदानंमहेशानिस
र्वसिद्धिकरंभवेत् । तत्पात्र

वर्णाश्रमधर्मः

कैवल्यं यो दरिद्रः सन् क्रियाश्चि
तः ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भ
दिनमश्विके । चतुर्दश्यष्टमीशुक्ला
न्यथैकादशीकुहूः ॥ निजजन्म
दिनं चैव पित्रोर्मरणवासरः ।
वैधात् सर्वदिनञ्चैव पुण्यकालः
प्रकीर्तितः ॥ गङ्गानर्मदानद्योः
गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवता
स्थं च पुण्यतीर्थं प्रकीर्त्तितम् ॥
त्यक्त्वासूयां यत्नं पित्रोः सुतां
दारजनाम् । भरवायभवितीर्थं ती
र्थयात्रान्तराम् ॥ नतीर्थसेवा
नारीणांनोपवासादिकाः क्रियाः
। नैवव्रतानां नियमो भर्तुः शुश्रूष
णं विना भर्तैव योषितां तीर्थं त
पोदानं व्रतं गुरुः । तस्मात् सर्वा
त्मना नारी पतिसेवां समाचरेत् ॥
१०१ ॥ भर्तुः प्रियं सदा कुर्याद्देव
तापरिचर्यया तदाज्ञानुवर्तीभू
त्वा तोषयेत् पतिमात्मवान् ॥ नैव
तत्पतिं क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्न यदुर
वः । नाप्रियं मनसापि चरेत्सतुः
पतिव्रता । कायेन मनसा वाचा सर्व
दाप्रियकर्मभिः । याप्रीणयति भ
र्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ नान्य
वर्णानिरोधं तनान्यैः सम्भाषणं-
चरेत् । नचाङ्गं दर्शयेदन्यानां भ-
र्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत् पित्रो
र्वशे बाल्ये भर्तुः सम प्राप्य यौवने

वर्णाश्रमधर्मः ।

। वार्द्धक्ये पितरस्य न तां न स्वतन्त्रा भवे
त् क्वचित् ॥ अज्ञातपतिमर्यादा
मज्ञातपतिसेवनाम् । नोद्वाहयेत्
पिता बालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥
नरमांसं न भुञ्जीयान्नराकृतिपशूंस्त-
था । बहुपक्षारक्तमृगास्समांसादा
न् रसवर्जितान् फलानि यान्य
न्यानि मूलानि विविधानि च । भू
मिजातानि सर्वाणि भोज्यानि स्लेच्छ
वाणिषि ॥ १०९ ॥ अध्यापयेद्रा ज
न्यविप्रावित्तमुत्तमम् । अथ क्षी
चविरबिधानं तत् निर्विहिमाचरेत् ॥
राजन्या नास्य सद्युरं सङ्ग्रामे भू-
मिशासनम् । वैश्याश्चौर्यविन्न्य
त्वं शूद्रत्वमथाप्ययेत् । वाणिज्या
मनुजैश्चानांशूद्रस्य समदूषणम् । शूद्रा
चापरमेशानिसेवा हन्तं विधीयते ॥
सामान्यान्नाव्यवर्णाभिविप्रत्यक्ष
सिधु । अधिकारोऽस्ति देवेषु देवया
त्राप्रसिद्धये ॥ चतेष्टानिर्मम.य
त्रः सत्यवाड्विजितेन्द्रियः । नि
र्मत्सरी निष्कपटः स्वप्रशौद्रोह्यधी
भवेत् ॥ अध्यापयेत् पुत्रवृद्धाधि
ष्यान्सन्मार्गवर्त्तिनः । सर्वलोक
हितेषी स्यात् पक्षपातविनिर्मुक्तः
। मिथ्यालापमसूयां च व्यसनाप्रिय
भाषणम् । नीचैः प्रसक्तिं दम्भञ्च
सर्वथा ब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ युयुत्सा
गर्हितास्त्रीसन्मानेः सम्बिद्ध

वर्णाश्रमधर्म्म :

श्रमेपरब्रह्मन् समं तद्विगतं वय: । प्रसादं कुरु मेनाथ सन्न्यासग्रहणं प्रति ॥ निवृत्तगृहकार्याणि विचार्य विधिवद्गुरु: । शान्तं विवेकिनं वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् ततः शिष्यः कृतस्नानो यतात्मा विहिताह्निक: । स्वगणचर्याय मुक्त्वायं देवर्षीन् चर्येत् पितृन्नित्यादिविधानेन द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथाविधि तत् तदा ह । ततो भिद्यन्दुरूपोऽसौ निष्काम: स्थिरमानस: । विहरेत् स्वेच्छया शिष्य: साक्षाद्ब्रह्ममयो भुवि ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सद्रूपेण विभावयन् । विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्नात्मानमात्मनि ॥ अनिकेत: क्षमा वृत्तोनि: शङ्क: सङ्गवर्जित: । निर्ममो निरहङ्कार: सन्न्यासी विहरेत् क्षितौ ॥ मुक्तो विधिनिषेधेभ्यो निर्योगक्षेम आत्मवित् ॥ सुखदु:खसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृह: । स्थिरात्मा प्रसद्धु: खोऽविसुखप्राप्तिनि:स्पृह: । सदानन्द: शुचि: शान्तो निरपेक्षो निराकुल: ॥ नोद्विजक: स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते रत: । विगतामर्षभीर्दान्तो निःसङ्कल्पो निरुद्यम: ॥ शोकद्वेषविमुक्त: स्याच्छत्रौ मित्रे समो भवेत् । शीतवातातपसह: समो मानापमानयो: ॥ सम: शुभाशुभे तुष्टो यदृच्छाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्यो निर्विकल्पो निर्लोभ: स्यादसञ्चयी ॥ यथा सत्यमुपाश्रित्य सर्पाद्विश्वं प्रतिष्ठते । आत्माश्रितस्तथा देहो जानन्नेवं सुखी भवेत् ॥ बुद्धिन्द्रियाणि सर्वाणि स्वं स्वं कर्म पृथक् पृथक् । आत्मा साक्षीविनिर्लिप्तो ज्ञात्वैवं नो न भागी भवेत् ॥ धातुप्रतिग्रहं निन्दामनृतं क्रीडनं स्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयाञ्च सन्न्यासी परिवर्जयेत् ॥ सर्वत्र समदृष्टि: स्यात् कीटे देवे तथा नरे । सर्वं ब्रह्मेति जानीयात् परिव्राट् सर्वकर्मसु ॥ विप्रान्नं श्वपचान्नं वा यस्मात्तस्मात् समागतम् । देशं कालं तथा पात्रमश्नीयादविचारयन् ॥ अध्यात्मशास्त्राध्ययनै: सदा तत्त्वविचारणै: । अवधूतो नयेत् कालं स्वेच्छाचारपरायण: ॥ सन्न्यासिना मृतं कायं दाहयेन्न कदाचन । सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्निखनेद्वाप्सु मज्जयेत् ॥ अप्राप्तयोगमत्यानां सदा कामाभिलाषिणाम् । स्वभावाद्व्याधते देहिविप्रज्ञप्ति: कर्म सङ्कुले ॥ तथापि तेषामनुरक्षाध्यानाद्यक्षिपसाधने । श्रेयसे देहजानन्तस्तत्र वदृढनिश्चया: ॥ अत: कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्तशुद्धये । नामरूपं बहुविधं तदर्थं कल्पितं मया ॥ ब्रह्मज्ञानादृते देवि कर्मसन्न्यसनं विना । कुर्वन् कल्पशत

कर्मनभवेन्मुक्तिभाग्ज्ञान : ॥ कु-
लावधूतस्तत्त्वज्ञोजीवन्मुक्तोनराकृ-
ति : । साक्षान्नारायणंमत्वागृहस्थ
स्तप्रपूजयेत् ॥ यस्तेदर्शनमात्रेणवि
मुक्त: सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपो
दानसर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ इतिश्री
महानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोल्लासेवर्णाश्र
मधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णार्ह : । पुं॰ मुद्गे ॥

वर्णि : । न॰ सुवर्णे ॥ वर्णयंलिख्याचि
त्रयवृत्यन्ते : । अघिरण्येतु॰व
र्णि : ॥

वर्णिक : । पुं॰ लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री॰ कथनस्योत्कर्षे ॥ क
ठिन्याम् ॥ मसौ ॥ गौरवादिरा-
गे ॥ व्याख्यायिकायाम् । मन्यवि
शेषस्यव्याख्यायाम् ॥ स्त्रोवकल्पी
म् ॥ वर्ण॰ । चौरादिक : । ततः
ण्वुल् । प्रत्ययस्यादित्वं ॥

वर्णित : । त्रि॰ स्तुतियुक्ते । अभि
हिते । ईडिते । वर्ण्यतेस्म । वर्णव
र्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । क्त : ॥

वर्णी । पुं॰ लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्म
चारिणि ॥ वर्ण : अष्टविधमैथुनाऽ
भावरूपास्तुति :सास्यास्ति । वर्णो
ब्रह्मचारिणीति॰इनि : । त्रि॰ व
र्णवति ॥

वर्णिनी । स्त्री॰ वनितायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥

वर्णिलिङ्गी । पुं॰ ब्रह्मचारिवेशधर्ति
॥ वर्णीब्रह्मचारी॰ तस्यलिङ्गंचि
ह्नमस्यास्ति । इनि : ॥

वर्णु : । पुं॰ सूर्ये ॥ नदविशेषे ॥ व
र्णोति । हञ्॰ । अजिवरीभ्यानि
र्द्धेतिणु : ॥ देशविशेषे ॥ वर्णु
नदसमीपदेशोवर्णु : । अदूरभवश्च
त्यर्थे॰ सुवास्त्वादिभ्योजनपदेलुबि-
तिलुप् ॥

वर्ण्य : । त्रि॰ वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥
व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तक : । पुं॰ अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्र
इयचिर्षि । भारद्व इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ अश्वमांसगुणाय
था । वर्त्तकोऽग्निकर : शीतोज्वर
दोषत्रयापह : । सुरुच्य : शुक्रदो
बल्योवर्त्तकाल्पगुणास्तत: ॥ वर्त्तते
ततुवर्त्तने । ण्वुल् । न॰ वर्त्तलो
हे । लौहलोहे । बिद्र॰ इ॰
भा॰ इ॰ केचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री॰ वर्त्तिकायाम् ।
व्याघ्राटपक्षिणी । बटेर॰ इ॰ भा॰
प्र॰ खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौप्राचा
मितीत्त्वं न ॥

वर्त्तकी । स्त्री॰ अश्वस्यखुरे । व्याघ्राटे ॥

वर्त्तजन्मा । पुं॰ अम्बुदे । मेघे ॥

वर्त्तन : । पुं॰ वामने ॥ न॰ वृत्तौ
। जीविकायाम् ॥ षड्वेवर्त्तना
पायास्तृपिभि : परिकीर्त्तिता : ।

वर्द्धकिः । पुं० त्वष्टरि । रथकारे तक्षणि । बढ़ई० इ० तखान० इ० भा० प्र० । वर्द्धते । वर्द्धच्छेदने । अच् । वर्द्धं कषति । कष हिंसायाम् । बाहुलकादिः ॥

वर्द्धकी । पुं० बढ़ई० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातौ । त्वष्टरि । सूत्रधारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥

वर्धनम् । न० वृद्धौ ॥ छेदने । वर्धच्छेदनपूरणयोः ; ल्युट् ॥ त्रि० वर्धिष्णौ ॥ वर्धनशीलः । वृध् वृद्धौ । अनुदात्तेतश्चेति युच् । वर्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

वर्धनी । स्त्री० गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । बधना० बधनी० इ० भा० सम्मार्जन्याम् । बढनी० इ० भा० ।

वर्धमानः । पुं० प्रश्नभेदे ॥ शरावे । एरण्डे । पौरजिने । चरमतीर्थङ्कृति । महावीरे । विष्णौ । नारायणे । स्वस्तिके । राजगृहविशेषे । दक्षिणाकाररचितो वर्द्धमानो धनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छेदनपूरणयोः । शानच् । स्वनामप्रसिद्धदेशविशेषे । त्रि० वृद्धिमति ॥

वर्धमानकः । पुं० शरावे ॥ वर्धते । वृधु० । शानच् । शप् । सुक् । संज्ञायां कन् ॥ त्रि० वृद्धिविशिष्टे ॥

वर्धापनम् । न० नाडीच्छेदने ॥

वर्धितः । त्रि० प्रवृद्धे ॥ छिन्ने ॥ पूरिते ॥

वर्धिष्णुः । त्रि० वर्धने । वृद्धिशीले ॥ वर्द्धते० तच्छीलः । वृधु० । अलङ्कृञिति इष्णुच् ॥

वर्ध्रः । पुं० न० चर्मणि । सीसे ॥ वरत्रायाम् ॥ वर्द्धते० दृढबन्धनेन दीर्घीभवति । वृधु० । ऋधिवृधिभ्यां रन् । लघूपधगुणोरपरः ॥

वर्ध्री । स्त्री० नद्ध्राम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । बद्धी० इ० भा० । वर्द्धते । वृधु० । रन् । गौरादित्वान् ङीष् । यद्वा । औणादिकः ष्ट्रन् । गुणोऽरपरः । प्रत्ययतकारस्य० झषस्तथोर्धोऽध इति धत्वे० षित्वान्ङीष् ॥

वर्पः । न० रूपे ॥ वृणोति । वृङ् सम्भक्तौ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् चेत्यसुन्० प्रत्ययस्य पुट् ॥

वर्मकण्टकः । पुं० पर्पटे ॥

वर्मकषा । स्त्री० चर्मकषायाम् । सप्तलायाम् ॥

वर्मा । पुं० क्षत्रियस्य पद्धतौ ॥ यथा । शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ न० कवचे

। तनुत्वे । इत्यमरटीका ॥ वृञ् व
रणे । मनिन् ॥

वर्म्मिः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाँशी॰
वामी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वर्म्मिकः । त्रि॰ वर्म्मिणि । वर्म्मास्या
स्तीति व्रीह्यादित्वात् ठक् ॥

वर्म्मितः । त्रि॰ धृतसन्नाहे । सन्नद्धे
। सज्जे । वर्म्म सञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥

वर्म्मी । त्रि॰ वर्म्म यति । वर्म्मिणि ॥ व
र्म्मास्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

वर्म्मिमत्स्यः । पुं॰ वामीतिख्याते
मत्स्ये । वर्म्मिमत्स्योदरेऽपि
तुल्यः कफकरोलघुः ॥

वर्म्मुचः । पुं॰ वारिमुच॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

वर्य्यः । पुं॰ कन्दर्पे । स्मरे ॥ त्रि॰
वरिष्ठे ॥ वर्य्यते । वरईप्सायां
चुरादावदन्तः । अचोयत् ॥

वर्य्या । स्त्री॰ पतिंवरायाम् ॥ अव
द्यपण्यवर्य्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधे-
ष्विति॰ अप्रतिबन्धविषये॰ वृङ्
सम्भक्तावित्यस्मात्॰ यत् ॥

वर्व्वणा । स्त्री॰ मृष्टमक्षिकायाम् ।
नीलमक्षिकायाम् ॥ इतिहि । व
र्व्वति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्व्वति । वर्व्वगतौ । युच् ॥

वर्व्वरः । पुं॰ पामरे । नीचे । केशे । वक्र
केशे । बाबरी॰ इ॰ भा॰ । चक्राली ॥

देशविशेषे । यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तग्रामात् तयोरन्तरे । वर्व्वरा
ख्योदेशः प्रोक्तः श्रीशक्तिसङ्ग
मे । पारसिकेजने । इदमविशेषे ।
कुसुमे । गन्धे । गन्धपत्रे । का
लवायुइ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥
वर्व्वति । वृञ॰ । यङ्लुगन्तः ।
पचाद्यच् । यद्वा । वृणोति । वृ
ञ॰ । कृगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वर
च् । न॰ क्लिप् । पीतचन्दने
बोलि । हिमवत्प्रान्ते वर॰ अइ॰
प्र॰ सूपविशेषे । यथा । सलिला
लोडितंशालिपिष्टकं स्वगुडमिश्रित
म् । धारायुक्त पचेत् पाच्यं तद्वर्व्व
रमुदाहृतम् ॥ वर्व्वरं वक्त्रात् सद्यः
श्रेष्ठंपित्तानिलापहम् । रोचनं
कफकृच्चोक्तं कृशं हृल्लासनाशनं ।

वर्व्वरकम् । न॰ चन्दनभेदे । श्वेत
वर्व्वरके ॥

वर्व्वरा । स्त्री॰ शाकविशेषे । तुष
र्य्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वावुइ॰ इ॰ भा॰
प्र॰ ॥ कृष्णार्ज्जकयाश्वौटम
मस्तीपरः । वर्व्वरापितयक्षंधी
तं कटु विदाहि च । तीक्ष्णं रुचिकरं
हृद्यं दीपनं लघुपाकि च । पित्तल
ं कफवातास्रदद्रुक्रिमिविषापहम्
। पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्॰
कृगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् । अनि

वर्हिण: । पुं० मयूरे ॥ वर्हमस्यास्ति । फलवर्हाभ्यामिनच् ॥

वर्हिणवाहन: । पुं० षडानने ॥

वर्हिर्ध्वजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

वर्ही । पुं० मयूरे ॥ वर्होऽस्यास्ति । इनि: ॥

वर्हिपुष्पम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हिर्ज्योति: । पुं० अग्नौ ॥

वर्हिर्मुख: । पुं० गीर्वाणे । देवे ॥ वर्हिरग्निर्मुखं यस्य: ॥

वर्हिषद् । पुं० दैत्यदानवादीनां पितृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्नराणाञ्च स्मृता वर्हिषदोपिता: ॥

वर्हिष्ठम् । न० वाले । ह्रीवेरे । वाला० । भू० मा० प्र० ओषधौ । वर्हिषि कुशे तिष्ठति । सुपिस्थ इति क: । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

वर्हि: । पुं० हुताशने । चित्रके ॥ वह्नौ ॥ दीप्तौ ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं० न० कुशे । दर्भे ॥ वर्हिर्द्विविधम् । मुख्यं गौणञ्च । तत्र मुख्यं कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौणन्तु० तत्सदृशं तृणान्तरम् । वृंहति वृहिवृद्धौ । चोष्यादि: । वृंहेर्नलोपश्चेति० इसि: । वर्हि: सान्त: ॥

वलम् । न० सैन्ये ॥

वलक्ष: । पुं० शुक्लवर्णे । धवले ॥ त्रि० तद्वति ॥ वलते । वलसंवरणे संचरणे च । क्विप् । वलमस्त्यस्मिन् । अच्० । घञ् ॥ अथवलक्ष वेषा । अकारलोप: ॥

वलक्षगु: । पुं० चन्द्रे ॥ वलक्षा: गावो यस्य स: । गोस्त्रियोरिति ह्रस्व: ॥

वलभी । स्त्री० गोपानस्याम् । कुड्ये पुष्करान्तार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्याम् ॥ पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ वलति । वल० । वाहुलकादभच् । गौरादि: ॥

वलय: । पुं० कण्ठरोगे ॥ वेलायाम् ॥ पुं० न० कङ्कणे । कटके । प्रकोष्ठाभरणे ॥ वल्यते । वल० । वलिमलितनिभ्य: कयन् ॥ अस्थिविशेषे ॥ यथा । पार्श्वो: पार्श्वद्युगपृष्ठे वक्षोजठरपायुषु । पादयोरपि चास्थीनि वलयानि वभाषिरे ॥ वाघ्रादिविकलि० । ऽ ऽ ० ॥ शुष° खरे पुं० ॥

वलयित: । त्रि० वेष्टिते । नद्यादिमारुद्धे ॥ वलयं जातमस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । वलयवत्कृतम् । तत्करोतीति णिच् ॥ क्त: ॥

वला । स्त्री० वलायाम् । वाट्यालके ॥ विद्याविशेषे ॥

वलाक: । पुं० क्षुद्रवके । वलायाम् ॥

वलाहकः । पुं० बलाहके ॥

वलिकरः । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिं करोति । डुकृञ्० । दिवाविभेति टः ॥

वलितः । त्रि० वेष्टिते ॥

वलिरः । त्रि० केकरे । निम्नोन्नतास्थि ॥ वलते । वल० । बाहुलकात् किरच् ॥

वलिभम् ।) न०
वलिभिः ।) स्त्री० वलिभि । वडिभि ॥
वलिभी ।)

वली । स्त्री० मध्यरेखायाम् । जठर्याम् ॥ चौर्म्यत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥

वल्कः । पुं० न० त्वचि । वल्कले ॥ मत्स्ये । खण्डे । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ वलते । वल० । शुल्कावल्कोल्काभूलिकक् ॥ यद्वा । वल्कयति । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वल्कतरुः । पुं० पूगवृक्षे ॥

वल्कद्रुमः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

वल्कलः । पुं० न० द्रुमत्वचि । वल्के वक्कल० द्रु० भा० प्र० ॥ त्वचि । दारुचीचीतिभा० प्र० ॥ वलति । वल० । बाहुलकात्कलः ॥ वल्कं लातीतिसुखामी ॥

वल्कला । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥

वल्कलोध्रः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

वल्कवान् । पुं० मत्स्ये ॥ त्रि० वल्कयुक्ते ॥

वल्किलः । पुं० कण्टके ॥

वल्गः । पुं० न० अभ्यवहारे । जेमने ॥ वल्गाभोजने । घञ् ॥

वल्गन् । त्रि० धावति ॥

वल्गनम् । न० बहुभाषणे ॥ प्लुतगमने ॥

वल्गा । स्त्री० दन्तालिकायाम् । अवघर्षण्याम् । अश्वमुखरज्जौ ॥ साचोत्क्षिप्तादिभेदैश्चतुर्द्दशविधा । काव्यलीलावत्याम् । उत्क्षिप्ता शिथिलाकृष्टा रथ्यन्तमन्दाधवैशवशी विक्षिप्तकम्परावैकान्तरसमीन् कीर्णाविभक्ततथा । अत्युत्क्षिप्तसीत्कृतिखलुतथरव्यागूढनीकर्षिषी याद्यमाद्धथितावतुर्द्दशविधावल्गाप्रभेदाश्चमीति । तत्तद्याम्नितुतयैवद्रष्टव्यानि ॥ पञ्चप्रेरणविशेषि ॥

वल्गाविभागकुशलः । त्रि० वाहानां पञ्चविधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाऽभ्मोजः । वाहनप्रतिवाहानामष्टविधप्रेरणविद् । रागाख्याश्च पाणिप्रलोद्रथभेदतः ॥ वल्गाभिभागोविविध्यप्रयोग : तत्कुशलः ॥

वल्गितम् । न० घोटकस्यविशेषगमने । वेगेनविचित्रोपरिचरणे ॥ गमने । बहुभाषणे ॥ वल्गनम् । वल्गुगतौ । भावेक्तः ॥

वल्गु : । पुं० छागे ॥ त्रि० मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ यथोक्तम् । वामात्र

मतिवल्गुजगदेतदतिफल्गु। घनलोभमपहायनयपद्मनयनाय। वल्गति। वल्ग०। वल्गुकपिल्गुः। वाचालि॥

वल्गुकम्। न० चन्दने॥ विपिने॥ पणे॥ त्रि० रुचिरे॥

वल्गुपत्रः। पुं० वनमुद्गे॥

वल्गुला। स्त्री० वाल्गुल्याम्॥ पक्षिविशेषे। वल्कविद्धायाम्। बादुड० इतिभाषा॥

वल्गुलिका। स्त्री० तैलपायिकायाम्॥

वल्गुली। स्त्री० स्वविष्ठादेपक्षिविशेषे॥

वल्भनम्। न० भक्षणे॥

वल्मीकः। पुं० न० वामलूरे। वल्मीकी॥ तन्मृत्तिकायामौषधिविशेषोयथा। वल्मीकस्य मृत्तिकोत्पातांस्तद्भवन्त्यंशांतया। शोथायविष्टम्भिनांच नाड्याणिप्रसक्तस्थाम्। वक्तः प्राप्यमपनाङ्क हलीनृखातानबाहुमास्।

वल्लरिः। स्त्री० मञ्जर्याम्॥ वल्लते। वल्ल०। क्विप्। ऋच्छति। ऋगतौ अच्‌इः। वल्लश्चासावरिश्च॥ मेथिकायाम्॥ चित्रमूले॥

वल्लवः। पुं० गोदोग्धरि। गोपे॥ भीमसेने॥ त्रि० सूपकारे॥ वल्लनम्। वल्लसंवरणे संचरणे च। वल्लिः सौचोवाप्रीतौ। भावेघञ्। वल्लोऽस्यास्ति। अन्येभ्योऽपीतिवः॥ वल्लं वाति० वायतिवा। वागतिगन्धनयोः। वैशोषणे वा। आतोनुपसर्गेकः॥

वल्लवी। स्त्री० आभीर्याम्। गोपिकायाम्। महाशूद्राम्॥

वल्लिः। स्त्री० वल्ल्याम्। लतायाम्। पृथिव्याम्॥ वल्लते। वल्ल०। सर्वधातुभ्य इन्॥

वल्लिकण्टकारिका। स्त्री० अग्निदमनीक्षुपे॥

वल्लिदूर्वा। स्त्री० मालादूर्वायाम्॥

वल्लिशाकटपोतिका। स्त्री० मूलपोत्याम्॥

वल्लिसूरणः। पुं० अत्यम्लपर्ण्याम्॥

वल्ली। स्त्री० लतायाम्। गुडूच्याद्विलतायाम्॥ याभूमिष्ठंसमारोहन्तितावल्ल्यः॥ अजमोदायाम्॥ कुसुमान्तरे। वैद्यक० भा० प्र०॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष्॥

वल्लीगडः। पुं० मत्स्यविशेषे॥ भोला० वालिकडा० इ० व० गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे॥

वल्लीजम्। न० मरिचे। वेल्लजे॥

वल्लीबदरी। स्त्री० भूबदर्याम्॥

वल्लीमुद्गः। पुं० मकुष्ठके॥

वल्लीवृक्षः। पुं० सालवृक्षे॥

वल्लूरम्। न० शाद्वले॥ घने॥ गहने॥ औषधे॥ कुञ्जे॥ सञ्ज

र्याम् । घोपधे । निर्लक्ष्याने ॥ विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु॰वक्षरमितिपाठ : ॥

वक्षूरम् । त्रि॰ आतपादिनाशुष्कमांसे ॥ वनतेजे ॥ वाहने ॥ ऊषरभूमौ ॥ क्षीलमांसे ॥ वक्षति॰वल्ल्य तेवा । वक्ष॰ । खर्जादित्वादूरः ॥

वल्ल्या । स्त्री॰ धात्रीवृक्षे ॥

वल्वजा : । पु॰ भूम्नि॰उलपे । वच-ची॰दृ॰प्र॰लण ॥ वलते । वल॰ । क्विप् । वलति । वलगतौ । अच् । वल्चासौवजश्च । एकोवल्वज इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यथा । वलतीभुवंवेष्टयतिविग्रादित्वाद्यप्रत्यये॰ वल्व् : पर्वत : तत्रजाता : वल्वजा : । हुस्वन्वे । स्वभावा बहुत्वेवल्वजा : ॥ अतएव॰सुमनोऽस्परोवल्वजादेर्वैतिपाणिनवहुत्वोऽर्थेकमदोष्वरसूत्रम् ॥

वल्वजा । स्त्री॰ तृणविशेषे । हढपत्या [illegible] । तृणेरणौ मौञ्जीपत्रायाम् । सार वैवाणी॰दृ॰भा॰ ॥

वश : । पुं॰ एकाद्शकर्णान्तर्गतप्रथमकरणे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । वशाभिधानेजननंप्रियस्यशूरोतिधीरोमनुज : क्षतोस्यात् । पश्चात्तथा सन्निजयेनिषासंकरोतिनित्यंसुविचक्षण : स्यात् ॥

वशंवद : । त्रि॰ आयत्तकरवाक्यस्य करि । वृष्टवादिनि ॥ वशंवशकरंमधुरंवदति । प्रियवशेवद : खच् । मुम् ॥

वश: । पुं॰ कान्तौ । स्पृहायाम् । इच्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्ततायाम् ॥ योयस्यवशमापन्न : सतस्य किङ्कर : किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्मनि ॥ न॰ आयत्तत्वे ॥ इच्छायाम् ॥ प्रभुत्वे ॥ त्रि॰आयत्ते ॥ वशनम् । वशकान्तौ । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । कन्या ॥

वशका । स्त्री॰ वश्यायांनार्याम् ॥

वशक्रिया । स्त्री॰ वशीकरणे । संवदने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायत्तीकरणे ॥ वशस्यकरणम् । सुष्ठु : शच ॥

वशग : । त्रि॰ वशीभूते ॥

वशा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥ सुतायाम् । दुहितरि ॥ योषायाम् । नार्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् । करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश॰ । पचाद्यच् । उद्गलेश्वर । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक : । पुं॰ शिशुमारे ॥

वशापाथी । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वशि । न॰ वशित्वे ॥

वशिक. । त्रि॰ रिक्ते । शून्ये । उश्यते । वश॰ । सर्वधातुभ्यइन् । संज्ञायांकन् ॥

वशिका । स्त्री॰ अगुरौ ॥

शेषे ॥ यथा । प्रवालरसमौक्तिका
स्वरमिदं चतुर्भागभाक् पृथक् पृथ
गस्मै तैरजतहेमतीक्ष्णं शके । अथो
भुजगरङ्गकं चिल्वकं विमर्द्यांखिलं-
शुभेह्नि विभावयेद्भिषगिदं धिया
सप्रग : ॥ द्रवैर्वृषनिशेक्षवैः क
मलमालतीपुष्पजैः पय : कदलि
कन्दजैर्मलयजैर्घनाभ्युक्षैः । व
सन्तकुसुमाकरो रसपतिर्हिं नेह्रोचि
त : समस्तगदहृद्भवेत् किलमिताऽनु
पानैरयमिति तद्वयोगतरङ्गिणी ॥
वसन्तधा । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥
वसन्ततिलकम् । न॰ शर्करीछन्दः १४
प्रभेदे । सिंहोद्धतादयः ॥ यथा ।
ज्ञेयं वसन्ततिलकं तभजाजगौ ग : ।
यथा फुल्लं वसन्ततिलकं तिलकं वना
ल्या लीलापरं पिककुलं कलमत्र वौति ।
वात्यं वपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवाती-
यातो हरि : समथुरां विधिनाहता
स्म : ॥ पुष्पविशेषे । औषधविशे
षे । यथा । भवारसूदनसैन्धवषि
ष्टशकमर्पकरसहितमधिवेगपी
सम । नैवं प्रदीहतिपुनर्वृद्धः स्व
ईतीस्तस्मै वसन्ततिलकेरपि कस्यचि
त्स्यम् ॥
वसन्ततिलका । स्त्री॰ वसन्ततिलके ॥
यथा । उक्ता वसन्ततिलका तभजा
जगौ ग : ॥
वसन्तदूत : । पुं॰ चैत्रे ॥ पिके । पञ्च
मरागे । आम्रे ॥
वसन्तदूती । स्त्री॰ पाटलीवृक्षे ॥ अ
तिमुक्ते । माधवीलतायाम् ॥ ग
णिकारीम् । कोकिलायाम् ।
पिक्याम् ॥
वसन्तद्रु : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥
वसन्तद्रुम: ।
वसन्तमालिका । स्त्री॰ विषमवृत्तप्र
भेदे ॥ यथा । विषमे ससजा गुरुस
मे चेत् सभरा यय वसन्तमालिका सा ॥
वसन्तसख : । पुं॰ कामदेवे ॥
वसन्तोत्सव : । पुं॰ होलाकायाम् ॥
वसा । स्त्री॰ मांसप्रभवधातुविशेषे ।
स्नायुकीडे । मेदसि । वपायाम् ॥
वसति॰ दशेयां । वसनिमासि॰ ।
वसत्याच्छादनेवा । पचाद्यच्॰ भि
दादयङ् वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥
वसाढ्य : । पुं॰ शिशुमारे ॥
वसादनी । स्त्री॰ सिंहमुख्याम् । वा
सके ॥
वसान: । त्रि॰ आच्छादयति ॥ वस॰
। शानच् ॥
वसापायी । पुं॰ कुक्कुरे ॥
वसि : । पुं॰ वसने ॥ वसं॰ वसतेवा
वसत्याच्छादने । खनिकष्यज्यसी
त्यादिनाइ : ॥
वसिरम् । न॰ यवक्षीरे । सामुद्रलव
णे । वशिरे । वसे वस॰ । वा
हुलकात् किरच् ॥ यद्वा । वसनम् ।

। वसुस्तम्भे । द्रुन् । वसिरंशति । रात्राने । चातीनुपेतिक : । कारिपिप्पल्यामू ॥
वसिष्ठः । पुं॰ वसिष्ठमुनौ । अरुन्धतीजानौ । अरुन्धतीनाथे ॥
वसु : । पुं॰ देवभेदे । गणदेवताविशेषे ॥ यथा । धरोध्रुवश्चसोमश्च विष्णुश्चैवानिलोऽनल : । प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौक्रमात्स्मृता : ॥ धनाधिपे ॥ आपाम् । दीप्तौ ॥ अग्नौ ॥ योक्त्रे ॥ वकवृक्षे । शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ राजनि ॥ साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥ शिवे ॥ सूर्ये ॥ षट्सङ्ख्यायाम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करिण्याम् ॥ क्लीबे ॥ वृद्धौषधे ॥ चक्रे ॥ पिष्टौ ॥ वसन्तिसर्वभूतान्यत्र॰ तेष्वयमपिवसतीतिवावसु : ॥ न॰ रत्ने ॥ धने । वारि ॥ शाटके ॥ जले ॥ स्त्री॰ दीप्तौ । वृद्धौषधे ॥ त्रि॰ मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्वत्र॰ उच्यतेवासुर्ण : सर्वमोच्यतेऽनेनवा॰ वस्ते॰ वस्तेवा । वसनिवासे॰ वसआच्छादनेवा शृस्वृस्निहि त्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च : ॥
वसुक : । पुं॰ शिवमल्ल्याम् । वकपुष्पे । सुरेष्टे ॥ अर्कपर्णे । रक्तार्के । मन्दारे ॥ न॰ रौमके । साम्भरिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासुकी ॥ स्वार्थेकन् ॥ वसुकायतिवा । कै॰ । आतोनुपेतिक : । अलिंव । यावा दिश्वात्कान् वा ॥ वसत्यस्मिन् । औणादिकोऽक ॥ वसुखिति-कौवा ॥
वसुकीट : । पुं॰ याचके ॥
वसुचरणम् । न॰ भगणे॰ ॥ ॥
वसुच्छिद्रा । स्त्री॰ मणामेदावृक्षे ॥
वसुद : । पुं॰ धनाधिपे । कुबेरे ॥ हरौ ॥ त्रि॰ धनदातरि ॥ वसुदयते । देङ् पालने । वसुददातिवा । डुदाञ्॰ । आतङ्कातिक : ॥
वसुदान : । त्रि॰ सर्वप्रसदे ।
वसुदेव : । पुं॰ श्रीकृष्णजनके । आनकदुन्दुभौ । शूरे । वसुपुत्रमेपुरी व्यतिमेदशे । दिगु॰ । मधाद्यच ॥
वसुदेवता । स्त्री॰ धनिष्ठानक्षत्रे ॥
वसुदेवभू : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥
वसुधा । स्त्री॰ क्षितौ ॥ वसुदधाति । डुधाञ् । ॰ । आतङ्कातिक : ॥
वसुधाखण्डूरिका । स्त्री॰ भूखर्जूरिकायां ॥
वसुधाधिप : । पुं॰ भूपतौ ॥ अग-णे॰ । ऽ । ॰ ॥
वसुधान : । पुं॰ कोषे । वसुधीयतेस्मिन् ।
वसुधारा । स्त्री॰ वृद्धिश्राद्धपूर्वकर्त्तव्ये ऽपि रालवसुदे श्रयकऊडालगघृत

धारायाम् । यथा । कुन्दालम्नांव सोधारांसप्तवारान् धृतेनतु । कारयेत्पञ्चवारान् वानातिनीचांनचोच्छ्रिताम् ॥ आयुष्मानितिशान्त्यर्थंजप्त्वातत्रसमाहित : । षड्भ्य : पितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥ इतिकात्यायन : । अपिच । देवस्थानाभिमायांप्राग्देशपरिमाणत : । सप्तवापञ्चवाविन्दून्दद्यात् सिन्दूरचन्दनै : । प्रत्येकाविन्दुंमतिमान् कासंमायांस्मरन् । घृतधारामविच्छिन्नांदद्यात्तद्वसुयत्नत् । कुबेरपुर्याम् ॥ धनसम्पत्तौ ॥ जिनयक्षिविशेषे । तारायाम् ॥ वसोश्चेदिराजस्यधारा ॥ भीमेतीर्थविशेषे ॥

वसुनन्दक : । पुं० खेटके । धनवृद्धिऔषधौ ॥

वसुन्धरा । स्त्री० गोलायाम् । उर्व्याम् ॥ वसूनिधारयति । संज्ञायांभृतृजिधारीतिखच् । खचिहस्व : । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वसुप्राण : । पुं० वह्नौ ॥

वसुमती । स्त्री० भुवि ॥ यथासप्तद्वीपावसुमतीति । वसुधनमस्त्यस्याम् ॥ मतुप् । ङीप् ॥

वसुमना : । पुं० विष्णौ ॥ वसुशब्देनप्राधस्त्यंलक्ष्यते । वसुप्रशस्तंमनोयस्य । रागद्वेषादिभि : क्लेशैर्मदादिभिश्चपञ्चभिश्चयतोनकलुषितंचित्तंततस्तन्मन : प्रशस्तम् ॥

वसुरोचि : । न० यज्ञे ॥ वसव : रोचन्तेऽस्मिन् । कषदीसौ । वसौ रुचे : संज्ञायामिति० इसिन् ॥

वसुल : । पुं० देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न० रूप्ये ॥

वसुसेन : । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे ॥

वसुस्थली । स्त्री० कुबेरपुर्याम् ॥

वसुरुट् : । पुं० बकद्रुमे ॥

वसूक : । पुं० बकवृक्षे ॥ न० साम्भरिलवणे ॥

वसूत्तम : । पुं० भीष्मपितामहे ॥

वस्क्रय : । पुं० वष्कये ॥

वस्क्रयनी । } स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
वस्क्रयिनी । }

चिरप्रसूतायांधेनौ ॥ वस्क्रयिन्याच्छिदोषनंतपर्यायवल्लक्ष्मय : ॥

वस्कराटिका । स्त्री० वृश्चिकायाम् । कालिकापुषे ॥

वस्त : । पुं० छागे ॥ वस्तयति । वस्त अर्दनेषु रादि : । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न० कृत्रिमलवणे ॥ वस्तकुव । अतागन्धित्वात् । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

वस्तकर्ण : । पुं० शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री० अजगन्धायाम् ॥ वस्तस्येवगन्धोऽस्या : । वस्तशब्द :

स्वगन्धेलाप्यभिधाः ॥

वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥ वस्तं मोदयति । मुद० । अण्न्तः कर्मण्यण् ॥

वस्तान्त्री । स्त्री० छगलान्त्रीक्षुपे । वृषगन्धायाम् । मेषान्त्र्याम् ॥ वस्तस्येवान्त्रमस्याः । गौरादिः ॥

वस्तिः । पुं० स्त्री० नाभेरधोभागे । नाभिलिङ्गयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो धनुर्वंशो वस्तिरित्यभिधीयते ॥ नाभेरधस्तादलाबूसदृशमधोनालमनेकच्छिद्रं मूत्रभाजनं वस्तिरुच्यते ॥ तस्यालक्षणं यथा । विस्तीर्णामांसपात्रशिराधावस्तिः पुंसांप्रशस्ते । निर्मांसात्कर्कशात्तु : खदादिग्धदाक्षुता । गोमायुसदृशायस्यवस्तिहमस्विनश्च । समवेदुः स्त्रियाः नित्यं धनहीनस्वमानयः ॥ वसति मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्ते वा । वस० निवासे० आच्छादने वा । वस्तिः । बहुलार्थे । वस्तिः । चिकित्साविशेषे । यथा । वस्तिर्दिधातुवासात्योनिरूहश्च तत्परः । यः स्नेहैर्दीयते स स्यादनुवासननामकः । कषायक्षीरतैलैर्यो निरूहः स निगद्यते । वस्तिभिर्दीयते यस्मात्तस्माद्वस्तिरिति स्मृतः । वस्तिभिः मृगादीनां मूत्राशयैः । भूमि० वस्तयः –

वस्त्रान्तावयवेषु । दशासु ॥

वस्तिकर्माढ्यः । पुं० अरिष्टवृक्षे । फेनिले ॥

वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥

वस्तु । न० द्रव्ये । पदार्थे ॥ जगति वस्तुद्वयं भावोऽभावश्चेति न्यायशास्त्रम् ॥ वस्तु० सच्चिदानन्दाद्वयं ब्रह्मेति वेदान्तशास्त्रम् ॥ वसति । वस० । वसेस्तुन् ॥ तथापि मायामर्थाद्धि वस्तुसिद्धिं भवतीति ख्यातारः ॥

वस्तुकम् । न० वास्तूके ॥

वस्तुकी । स्त्री० श्वेतचिल्लीशाके ॥

वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदो विजातीयभेदः स्वगतभेदश्चेति त्रिविधभेदे । जीवेश्वरभेदः० जीवजगद्भेदः० जीवपरस्परभेदः० ईश्वरजगद्भेदः० जगत्परस्परभेदश्चेति पञ्चविधभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परिच्छिन्नत्वम् ॥

वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्नित्यस्य पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं हि दृश्यं तद्विपरीतगम् । एवं यो निश्चयः सम्यक् विवेको वस्तुनः स वै ॥ वस्तुनो विवेकः ॥

वस्ता । पुं० वासयितरि ॥ वसति । वस० । तृच् ॥

वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वसनम् । वस० वसेस्तिः ॥ तत्रसा

स्तोत्रे ॥

वहि : । पु० यानो ॥ वहति । वह० । ड्स् ॥

वहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहू नर्थान् लाति । ला० । आतदूति- क : ॥ वहति । वह० । वाहुलका दुलच् ॥ वंहुलायांजाते ॥ सन्धिवे लाद्युतुलपर्वभ्योऽण् । सैषाप्रथिता पाठे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलाया म् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्यदेवी- विशेषे ॥

वहुला : । स्त्री० भूमि० कृत्तिकासु ॥

वहेड्क : । पुं० विभीतकवृक्षे । व- हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्नि : । पुं० भैल्लातके । चीतिकोर्षे । धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्नि पत्नो ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ भल्लात के ॥ निम्बूके ॥ वहतिहव्यम् देवा न्प्रतिहवि : प्रापयतिवा । वहनाय ते । वहिश्रिस्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो निरिति० नि : ॥

वह्निकारी । स्त्री० धातकीपुष्प्याम् । धा तक्याम् ॥

वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुरुणि । दा रुकाष्ठे ॥

वह्निगन्ध : । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निगर्भ : । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥ वह्नेरिवज्वालाऽस्या : । वह्नेर्ज्वालेव वा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुप

वह्निदीपक : । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम्

वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भल्लात के ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्थ : । पुं० गणिकारिकावृ क्षे ॥

वह्निमन्थना : । पुं० अग्निमन्थे ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्र : । पुं० वायौ ॥

वह्निरेता : । पुं० शिवे । कृशानुरेत सि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहार्याम् । लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधू : । स्त्री० अग्नाय्याम् । स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥

वह्निवल्लभ : । पुं० सर्जरसे । धून के ॥ अग्निके ॥ वह्नेर्वल्लभ : ।

वह्निबीजम्। न० निम्बूके॥ स्वर्णे॥

वह्निशिखम्। न० कुसुम्भे॥ वह्नि वत्० शिखाऽस्य॥

वह्निशिखरः। पुं० लोहमस्तके॥

वह्निशिखा। स्त्री० वनं तायाम्॥ फलिन्याम्॥ कलिकायाम्॥ धातक्याम्॥

वह्निसञ्ज्ञः।) वह्निसञ्ज्ञकः।) पुं० चित्रकाख्यौषधौ॥ वह्निः सञ्ज्ञाऽस्य॥

वह्निसखः। पुं० वायौ॥ जीरके॥

वह्यम्। न० वाहने॥ शकटे॥ वहत्यनेन॥ वह० । वह्यं करण मिति यत्॥

वह्या। स्त्री० मुनिपत्न्याम्॥

वह्लीकः। देशविशेषे॥ वह्लते। व ह्लप्राधान्ये। वाहुलकादीकन्॥

वा। विकल्पे॥ उपमायाम्। उप मायाम्॥ वितर्के॥ पादपूरणे॥ समुच्चये॥ विस्मये॥ नानार्थे॥ चतीते॥ पक्षान्तरे॥ अवधारणे॥ वाति। वागतिगन्धनयोः। क्विप्॥

वांशः। त्रि० वंशसम्बन्धिनि॥

वांशिकः। पुं० वंशीवादके। वैण विके॥ वंशीवादनं शिल्पमस्य। ठक्॥ भारभूतान्वंशान्हरति० वहति० आवहतिवा। तद्धरति

वहतीत्यादिना ठञ्॥

वांशी। स्त्री० वंशरोचनायाम्॥

वाःकिटिः। पुं० शिशुमारे॥ कु म्भीरे॥ वारोजलस्य किटिः शूकरः॥

वाःसदनम्। न० जलाधारे॥ ज लान्तस्थगृहे। जलमन्दिर० कू० भा० प्र०॥

वाकः। पुं० वाचि॥ उच्यतेऽनये ति। वचपरिभाषणे। कारणे घञ्॥ न० वकसमूहे॥ वकानांसमू हः तस्यसमूहइत्यण्॥ त्रि० व कसम्बन्धिनि॥ वकस्यायमीति कारोवा। प्राग्दीव्यतोऽण्॥

वाकी। त्रि० वाग्विशिष्टे॥ वाकोवि द्यतेऽस्य। अतइनिः॥

वाकुची। स्त्री० ओषधिविशेषे। सो मराज्याम्। सुषमायाम्। काम्बो ज्याम्। पूतिगन्धायाम्॥ वाकु चीमधुराबिक्ताकटुपाकारसायनी। विष्टम्भहृद्धिमारुच्यासरुग्मी पाण्ड पित्तनुत्॥ रूक्षाश्वासकुष्ठमे हज्वरकृमिप्रणुत्। तत्फलं पित्त लं कुष्ठकफानिलहरं कटु। केश्यं त्वच्यं कृमीश्वासकासशोथामपाण्डु हृत्॥ वातं सङ्कोचयति। कुचव ञ्चतारि। मूलविभुजादित्वात्क। पृषोदरादिः॥

वाकुलम्। न० वकुलफले॥ वाकु लं मधुरं ग्राहिदन्तस्थैर्यकरं परम्।

वाचः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाचा॰ इ॰गौ॰दि॰भा॰ ॥

वाचंयमः । पुं॰ मुनौ । मौनव्रतिनि ॥ वाचंयच्छति । यमउपरमे । वाचि यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्दरौचेत्यमन्तत्वम् ॥

वाचकः । पुं॰ शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचकः । शास्त्रे व्याकरणादौयोवाचकः साधुशब्दः सएवनियमपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणाः । वर्णानांप्रत्येकंवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयटः ॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकंव्रजेदिति ॥ त्रि॰वक्तरि ॥ वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री॰ वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न॰ कथने ॥ पठने ॥ यथा । शुचिनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः । नकार्योसक्तमनसाकार्यस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न॰ प्रहेलिकायाम् ॥ वायने । व्रतोपायने । सूपविशेषे ॥

वाचनिकः । त्रि॰ वचनप्राप्ते ॥ वचनादागतः । ठक् ॥

वाचनीयः । त्रि॰ वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पतिः । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाचः समस्तविद्यारूपस्यवचसः पतिः । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्वविधानात् ॥ षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभः । पुं॰ पुष्परागमणौ । पोखराज॰ इतिभाषाप्र॰ ॥

वाचस्पत्यम् । न॰ वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री॰ वाचि । वाच्याम् ॥ क्विबन्ताद्वाचे॰भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाटः । त्रि॰ जल्पाके । वाचाले । बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितंबहुभाषते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादाटच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिकल्पात्वाचाटवाचालयोर्वृत्ते । वाचाटोवाचालोजल्पाकः सुबहुभाषीत्यादितिहेमाख्यपर्यायैर्वाभाषितः । नित्यप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठेसरस्वतीमितिमुरारिः ॥

वाचारम्भणम् । न॰ अनृतजडानात्मरूपे ॥ निरूप्यमाणेऽसतः सत्ताहीनमपिवद्परोक्षव्यवहारगोचरतयागम्यतेतद्विषयः ॥

वाचालः । त्रि॰ वाचाटे ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचोयुक्तोऽस्त्यसन्तिरा । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

इतिवक्तव्य मितिवाचस्पत्यम् ॥

वाचिकम् । न॰ सन्देशवाचि ॥ वाचोव्याहृतार्था मितिठक् ॥ वाचिकंतद्वदेत्थदूतत्वे नाभिशंसन मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं॰ वाक्यारम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च संलापश्चविलापकः । अनुलापोपलापश्चसन्देशश्चातिदेशिकः ॥ अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशकः । कीर्त्तितावचनारम्भा द्वादशामी मनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः ॥ त्रि॰ वाचा॰ वचसाकृते ॥ यथा । वाचिकंवाचिकंवापिमानसंवायथामति । आराधनंपरेशस्यभावशुद्धिविधीयते ॥

वाचिकहारकः । पुं॰ लेखे । पत्रदूते ॥

वाचोयुक्तिः । त्रि॰ वाग्मिनि ॥ वाचोयस्य : युक्तिः सद्युक्तिमत्त्वम् । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्वितिवाअलुक् ॥

वाचोयुक्तिपटुः । त्रि॰ सुवक्तरि । वाग्मिनि । वाचोयुक्तिषुपटुः ॥

वाच्यम् । न॰ प्रतिपादने । दूषणे । त्रि॰ कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥ अभिधेये ॥ यदस्माच्छब्दान्नियमतः प्रतीयते॰ तत्तस्यवाच्यम् । यथा । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये॰ गोशब्दस्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामतः । वाच्योऽर्थोऽभिधयाबोध्योलक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिस्रः शब्दस्यशक्तयः ॥

वाच्यमानः । त्रि॰ प्रस्तूयमाने ॥ वचेरीरादिकात्कर्मणिशानच् ॥

वाजः । पुं॰ निस्वने । शब्दे ॥ पक्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥ न॰ घृते । यज्ञे ॥ अन्ने ॥ वारिणि ॥ वजत्यनेन । वजगतौ । इत्यस्मात्तिवञ् । निघायासिट्त्वात्कुत्वम् ॥ वाजयतिवा । यद्वा : । पचाद्यच् ॥

वाजपेयः । पुं॰ न॰ अन्नसुराप्रधाने यज्ञविशेषे ॥ वाजमेवपेयमस्मिन्निति यस्ये ॥

वाजपेयिकः । पुं॰ वाजपेययागविदितरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्थाध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते॰ वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

वाजभोजी । पुं॰ वाजपेययज्ञे ॥

वाजश्रवाः । पुं॰ अन्नदानादिनिमित्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नंतद्दानादिनिमित्तंश्रवोयशोयस्यसः ॥

वाजश्रवसः । पुं॰ वाजश्रवसोऽपत्ये ॥

वाजसनेयः । पुं॰ जनमेजययज्ञवेदा

वाचः । पुं० मत्स्यविशेषे । वाचा० इ०गौ०दे०भा० ॥

वाचयमः । पुं० मुनौ । मौनव्रतिनि ॥ वाचंयच्छति यमउपरमे । वाचि यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्दरौचेत्यमस्तत्त्वम् ॥

वाचकः । पुं० शब्दे । यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचकः । शास्त्रे व्याकरणादौयोवाचकः साधुशब्दः सएवनियमपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणाः । वर्णानांप्रत्येकंवाचकत्वेद्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयटः ॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकंव्रजेदिति ॥ त्रि०वक्तरि । वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री० वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न० कथने । पठने । यथा । श्रुतेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः । नकार्यंसततंमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न० प्रहेलिकायाम् ॥ वायने ,व्रतोपायने । पूपविशेषे ॥

वाचनिकः । त्रि० वचनप्राप्ते ॥ वचनादागतः । ठक् ॥

वाचनीयः । त्रि० वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पतिः । पुं० जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाचः समस्तविद्यारूपस्यवचसः पतिः । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्वविधानात् ०षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभः । पुं० पुष्परागमणौ । पोखराज० इतिभाषाप्र० ॥

वाचस्पत्यम् । न० वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री० वाचि । वाक्याम् । क्विबन्ताद्वाचो०भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाटः । त्रि० वाग्मिनि । वाचाले । बहुगर्ह्यं वाचि । कुत्सितं बहुभाषते । वाचाटोबहुभाषिणि । कुत्सितबहुतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादाटच् । सुबहुभाषिण्यपिजल्पाकवाचाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवाचालोजल्पाकः सुबहुभाषीत्यादितिश्लोकार्द्धपर्य्यायेषुपालितः । किन्तुप्रगल्भवाचासुपठितेसरस्वतीमितिमुरारिः ॥

वाचारम्भणम् । न० अनृतजल्पनात्मरूपे । निरूप्यमाणेस्वतः सत्ताहीनमपियद्परीक्ष्यव्यवहारगोचरतयागम्यतेतदित्यर्थः ॥

वाचालः । त्रि० वाचाटे ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचोबहुत्वेऽस्यसन्निवा । वाचलाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

इतिवक्तव्य मितिवाचस्पतिः ॥
वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥ वाचैवाहृतार्था मितिठञ् ॥ वाचिकंतत्रवेयचदूतत्वे नाभिशंसन मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्यारम्भे ॥ यथा । वालापस्वविलापश्च संलापश्चविलापकः । अनुलापोपलापश्चसन्देशातिदेशिकः ॥ अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशकः । कीर्तितावचनारम्भाद्द्वादशामीमनीषिभिरित्युक्तमीलमधिः ॥ त्रि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा । वाचिकशारीरंवाचिकंवाधिमानसंचायथामति । वाराधर्मेपरेशश्चभावशुद्धिर्विधीयते ॥
वाचिकापत्रकः । पुं० नौके । वर्णदूते ॥
वाचोयुक्तिः । त्रि० वाग्मिनि ॥ वाचोवचसः युक्तिः सयुक्तिकत्वम् । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरिष्वितिषष्ठ्याअलुक् ॥
वाचोयुक्तिपटुः । त्रि० सुवक्तरि । वाग्मिनि । वाचोयुक्तिषुवाचोपटुश्च ॥
वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे । त्रि० कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥ अभिधेये ॥ यदस्माच्छब्दान्नियमतः प्रतीयते० तत्तस्यवाच्यम् । यथा । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये० गोशब्दस्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्चव्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामतः । वाच्योर्थोभिधयावोध्योलक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिस्रः शब्दस्यशक्तयः ॥
वाच्यमानः । त्रि० प्रस्तुयमाने ॥ वचेर्णौरादिकात्कर्मणिलटः शानच् ॥
वाजः । पुं० निस्वने । शब्दे ॥ पक्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥ न० घृते । यज्ञे । अन्ने ॥ वारिणि ॥ वजत्यनेन । वजगतौ । घञर्थेकविधानम् । घत्रे इति । निष्ठायामिटत्वान्नकुत्वम् ॥ वाजयतिवा । पचाद्यच् ॥
वाजपेयः । पुं० न० यज्ञसुराप्रधानेयागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादकेग्रन्थे ॥
वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदितरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्थाध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते० वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥
वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमित्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नं तद्दानादिनिमित्तश्रवोयशोयस्य सः ॥
वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोऽपत्ये ॥
वाजसनेयः । पुं० जनमेजयज्ञातवेदा

वाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ वाडवानां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ वाडवतायाम् ॥ वाडवस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वाड्वलिः । पुं० वाड्वालस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अतइञ् । वाचोवाडिष्ट्वं बहुभावश्चोत्तरपदस्येति ॥

वाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशयविनि ॥ आविष्टके । बाधते । वाहप्रयत्ने० चोढ्यादि : । गत्यर्थेतिक्त प्रत्यये० अनुबन्धान्ते तिनिपातितम् ॥ उदात्तैस्वरः । बहुप्रायणे । क : । अनुबन्धान्ते तिसाधु : ॥

वाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गीकृतौ ॥

वाण : । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । कलम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ किणे ॥ अग्नौ ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यविशेषे । बलिज्येष्ठपुत्रे ॥ कविविशेषे ॥ मुक्ते ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते ॥ वाणयति० रोषमुत्पादयति शत्रुम् । वणशब्दे । स्वार्थेण्यन्तः । पचाद्यच् ।। वण्यते । कर्मणि घञ् वा ॥ वणनम् । भावे घञ् वा ॥ वाण : शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच् वा ॥

वाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भिन्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागे वाणे-नाद्रिं विभिद्य वै । रावणेन प्रकटिता जलधारातिपुण्यदा । वाणगङ्गेति विख्याता यास्नाता दशहारिणी । स्नात्वा तु वाणगङ्गायां दृष्ट्वा वाणे-श्वरं विभुम् । गङ्गास्नानफलं प्राप्य मोदते दिवशक्रवि ॥

वाणदण्ड : । पुं० वापदण्डे । वेमनि ॥

वाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

वाणपुरम् । न० देवीकोटे । शोणितपुरे ॥ वाणस्य असुरविशेषस्य पुरम् ॥

वाणभट्ट : । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

वाणयुद्धम् । न० वाणासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्धे ॥ यदैवधे ॥

वाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भवशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजलमध्यस्थं वाणलिङ्गमितिस्मृतम् । वाणलिङ्गं स्वयंभूतं चन्द्रकान्ताश्मयं स्थितम् ॥ चान्द्रायणशतं चापि शक्योर्नैवेद्यभक्षणात् । याम्यायाम्यविभागीयं वाणलिङ्गं भविष्यति ॥ तदपि तं जलं वाऽपि याम्यं प्रासादसंज्ञया । शिवनाममयं लिङ्गं सदा पूज्यं महर्षिभि : ॥ यतश्च सर्वलिङ्गेभ्यस्तद्धि पूज्यतमं मतम् । चतुरङ्गुल

सुच्चार्यं रम्य वैदिकध्यायुतम् ॥ उत्तमं लिङ्गमाख्यातं पश्वस्वसुसाधितम् । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्धमवरं स्मृतम् ॥ तस्मान्यत्नं प्रकुर्वीत नक्षदा यिनतत्फलम् ॥ वद्राच्च शिवलिङ्गस्य तस्य तं प्रशस्यते । बाणलिङ्गमार्गदस्वसस्वसस्वोषिधियते ॥

बाणवार: । पुं० भटादेर्वोलाह्वानिस न्नाहे । वारवाणे । चोलके ॥

बाणवारणा: । पुं० कञ्चुके ॥ बाणस्य वारक: ॥

बाणसुता । स्त्री० उषायाम् ॥ बाणस्य सुता ॥

बाणहा । पुं० विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री० बाणमूले । पुं० स्त्री० नीलझिण्ट्याम् ॥ वणति । वण शब्दे । कर्मणि घञ् ॥

बाणाह्व: । पुं० मुञ्जे ॥ बाणतुल्याह्वा ॥

बाणाश्रय: । पुं० धनुषि ॥

बाणासनम् । न० धनुषि ॥

वाणि: । स्त्री० वस्त्रादेर्वयनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ वाणनम् । वण० । चुरादि: । अपदू: ॥

वाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ मत्तायां नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥

अवश्यं वणति । वण० । आवश्यके तिथ्यादित्वात् णिनि: ॥ आदिसं प्रकाच्छन्द: १९ प्रभेदे ॥ नजभजरै र्यदाभवतिवाणिनीगयुक्तै: ॥ यथा । स्फुरतुममाननेऽघनतुवाणिनी- तिरस्य शवचरणप्रसादपरिपाकत: कवित्वम् । भवजलराशिपारकार णकमंसुकुन्दसततमर्चयत्वे : स्वर चिरोत्सवानिनित्यम् ॥

वाणी । स्त्री० सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वचने ॥ वणति । वण० । सर्वधातुभ्यइन्निति० इन् । कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

वात: । पुं० पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनास्यगुणायथा । व्यजनस्यानिलस्त्वास्वेदमूर्च्छाश्रमापह: ॥ तालवृन्तभवोवातस्त्रिदोषशमनोमत: ॥ वंशव्यजनज: सोष्णोरक्तपित्तप्रकोपन: । चामरोवस्त्रस्वभूतो मायूरोविचजस्तथा ॥ त्रिदोषशमकावाता: स्निग्धाहृद्यास्तु पूजिता: ॥ यास्ति । वागतिगन्धनयो: । हसिम्हयिण्वाऽमिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥ स्वाति नक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्तवर्षा शिशिरेषु वायो: प्रकोपोभवति । यत: । मार्गपौषतथामाघे आषाढे श्रावणेपि च । भाद्रे मासेपिवि

बाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ बाडवानां समूहः । ब्राह्मणमाणवबाडवाद्यन् ॥ बाडवतायाम् । बाडवस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

बाड्वलिः । पुं० साम्बादस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अतइञ् । वाचोवादेश्च वलभावश्चोत्तरपदस्येञि ॥

बाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् । त्रि० अतिशयिनि ॥ आविष्टके । आप्तते । बाढ प्रयत्ने० चौरादिः । गत्यर्थेति क्त प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् ॥ यद्वातिस्थवा । बहुप्रापणे । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥

बाढम् । अ० स्वीकारे । पड्गोस्वती ॥

बाण : । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । कलम्बे । मार्गणे । गोस्तनी । वित्से ॥ पत्नी ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यविशेषे । बलेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविवरे ॥ मुञ्जे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते । बाणयति० रोषमुत्पादयतीतिबन् म् । वणशब्दे । स्वार्थण्यन्ताः । पचाद्यच् । बण्यते । कर्मणिघञ्वा ॥ बणनम् । भावेघञ्वा ॥ बाणः शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच्वा ॥

बाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भिन्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागेरावणेनाद्रिविभिद्य वै । रावणेन प्रकटितासलधारातिपुण्यदा । बाणगङ्गेतिविख्यातायाद्म्नानादघहारिणी । स्नात्वातु बाणगङ्गायां दृष्ट्वा बाणेश्वरं विभुम् । गङ्गास्नानफलंप्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥ -

बाणदण्ड : । पुं० बामदण्डे । वेमनि ॥

बाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

बाणपुरम् । न० देवीकोटे । शोणितपुरे ॥ बाणस्यासुरविशेषस्य पुरम् ॥

बाणभट्ट : । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

बाणयुद्धम् । न० बाणासुरेणसहश्रीकृष्णस्ययुद्धे ॥ शरैर्युधे ॥

बाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भवशिवलिङ्गे । यथा । नर्मदाजलमध्यस्थं बाणलिङ्गमितिस्मृतम् । बाणलिङ्गं स्वयंभू तं चन्द्रकान्तास्वयंस्थितम् ॥ चान्द्रायणसहस्रं कार्यैर्यत्नेनैर्विदासमचणात् । याद्याया बाणविभागीर्थ बाणलिङ्गं नविद्यते ॥ तदपि तं जलसंधात बाण प्रासादसंज्ञया । शिवनाभमयं लिङ्गं सदापूज्यं महर्षिभिः ॥ यतश्च सर्वलिङ्गेभ्यस्तद्धि पूज्यतमं मतम् । चतुरस्रं च

सुच्छायं रम्यं वेदिकयायुतम् ॥ उत्तमं लिङ्गमाख्यातं पञ्चसु च सुसाधितम् । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्धमधरं स्मृतम् ॥ सम्यक् तं पूजनीयं मन्दाधिपतत्फलम् ॥ रुद्राक्षं शिवलिङ्गस्य पूजनं प्रशस्यते । बाणलिङ्गस्य माहात्म्यं वक्ष्ये ॥

बाणवार: । पुं॰ भटादेर्दोलाच्छादितप्राणे । वारबाणे । चोलकी ॥

बाणवारक: । पुं॰ कञ्चुकि । बाणस्य वारक: ॥

बाणसुता । स्त्री॰ ऊषायाम् ॥ बाणस्य सुता ॥

बाणहा । पुं॰ विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री॰ बाणमूले । पुं॰ स्त्री॰ नीलझिण्टाम् ॥ बध्यते । बणव धे । असं विघ्न: ॥

बाणाह्व: । पुं॰ मुञ्जे ॥ बाणस्याह्वा आख्या ॥

बाणाश्रय: । पुं॰ धनुषि ॥

बाणासनम् । न॰ धनुषि ॥

बाणि: । स्त्री॰ वस्त्रादेर्वयनक्रियायाम् । व्यूती ॥ वयने ॥ वायदण्डे अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ बाणनम् । वण॰ । चुरादि: । अचदू : ॥

बाणिनी । स्त्री॰ नर्तक्याम् ॥ मत्तायां नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ।

अवश्यं वयति । वञ॰ । आवश्यके तिमद्यादित्वाद्घाणिनि : ॥ अष्टिसंख्यकछन्द : १६ प्रभेदे ॥ नजभजरैर्यदा भवति वाणिनी गयुक्तै: ॥ यथा । स्फुरतु ममानने ऽयनतु वाणिनी- गिरस्य तव चरणप्रसादपरिपाकत: कवित्वम् । भवजलराशिपारकारणधनं मुकुन्द सततमर्हस्तवै : खरचितै सवानिनित्यम् ॥

बाणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूती ॥ वचने ॥ वध्यते । वण॰ । सर्वधातुभ्य इति॰ इन् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

बात: । पुं॰ पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनाशुगुणायया । व्यजनस्यानिलस्य व्यासेदमृष्यायमा पद: ॥ तालवृन्तभवो वातश्छेदो यथा मनोरमत: ॥ वंशव्यजनज: सोष्णो रक्तपित्तप्रकोपन: । चामरोत्थ स्तस्याभूती मायुरोचनलक्ष्ण : ॥ रक्तदेशजितावात: स्निग्धास्वाद्य पूजिता : ॥ वाति । वातादित्प्रख नयो: । हसिस्थपि वा ऽस्तिदर्मि त पूर्ववित्तक्तसिद्धितन् ॥ क्वातिगर्दी ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्ते शिशिरे वाते: प्रकोपो मन्दर्दाव । यत: । मार्गेमोदितवात्स्त्रे धामा ढ श्रावणेमिष । आर्द्रे मानेसिद्धि

वातमृग : । पुं॰ वातमृगे । वातप्र मी ॥ वातहय॰ वातमृगनामक : ॥

वातरक्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

वातरक्तघ्नः । पुं॰ कुक्कुरे । ग्रन्थिपर्णे ॥

वातरक्तारिः । पुं॰ पित्तघ्नाम् । गुडूच्याम् ॥

वातरङ्गः । पुं॰ अश्वत्थे ॥

वातरथः । पुं॰ मेघे ॥ वातोरथोऽस्य ॥ गन्धे ॥

वातरशनः । त्रि॰ दिग्वाससि । दिगम्बरे ॥

वातरायणः । पुं॰ उन्मत्ते ॥ निष्प्रयोजनपुरुषे ॥ काण्डे । साय के । शरमध्ये । क्रकचे ॥ कूटे ॥ शरसङ्क्रमे ॥ शरसङ्क्रमे॰ इ॰ मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥

वातरूषः । पुं॰ वातूले ॥ शक्रधनुषि ॥ उत्कोचे ॥ इ॰ मेदिनी ॥ उत्कोचे । इ॰ हेमचन्द्रः ॥

वातरोग : पुं॰ वायुव्याधौ । वातव्याधौ । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि॰ वातरोगयुक्ते । वातकिनि ॥ वातरोगोऽस्यास्ति । इत्यर्थेऽपि ताच्छीलिनि : ॥

वातर्द्धिः । पुं॰ काष्ठलोहमयनिर्मितपात्रे । काष्ठलोहयाम् ॥

वातल : । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ वायुकारके ॥ वातंलाति । ला॰ । क : ॥

वातलमण्डली । स्त्री॰ वात्यायाम् ॥

वातवैरी । पुं॰ वातादे ॥ त्रि॰ वातशत्रौ ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधिः । पुं॰ वातरोगे । कथामिषि । उद्धवे ॥

वातशीर्षम् । न॰ वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न॰ वातरक्तरोगे ॥

वातष्ठीला । स्त्री॰ वातव्याधिविशेषे ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जातः सञ्चारी यदि वा चलः । अष्ठीलावद्घनो ग्रन्थिरूर्ध्वमायत उन्नतः । वाताष्ठीलां विजानीयाद्बहिर्मार्गनिरोधिनीम् ॥

वातसह : । त्रि॰ अत्यन्तवायुयुक्ते ॥ वातूले ॥

वातसारथिः । पुं॰ वह्नौ ॥

वातस्कन्ध : । पुं॰ आकाशस्थभागविशेषे ॥

वातहा । त्रि॰ वातघ्ने । वायुनाशकौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री॰ वातगुल्मायाम् ॥

वातघ्न : । पुं॰ वायुपत्राङ्गे ॥ वातघ्न : पारदारिक : ॥

वाताट । पुं॰ सूर्यघोटके । वातमृगे ॥

वाताण्ड : । पुं॰ मुष्करोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कुपितो दूषयेद्वायु : शेफप्रवाहसंश्रित: । तेनमुष्कस्य वृद्धिः स्याद्रोगोवाताण्डसंज्ञक : ॥

वातात्मज : । पुं॰ हनुमति ॥

वाताद : । पुं॰ बादामयाद्पि । मेवो पमफले ॥ वातादस्तूष्ण : सुस्निग्धो वातघ्न : शुक्रकृद्गुरु : । वातादम ज्जा मधुरो वृष्य : पित्तानिलापह : ॥ स्निग्धोष्ण : कफकृन्नेष्टो रक्तपित्त विकारिणाम् । वातमपि । मद॰ । कर्मपथ्य ॥

वाताध्वा । पुं॰ वातायने ॥

वातापि : । पुं॰ इल्वलभ्रातृअसुरवि शेषे । वातमाप्नोति । आप्॰ । फ लेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति निपातनादिन् ॥

वातापिद्विट् । } पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥
वातापिसूदन : ।
वातापिहा ।

वाताम : पुं॰ बादामे ॥

वातायन : । पुं॰ घोटके । अश्वे । हये ॥ न॰ गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन । इण्॰ । करणे ल्युट् । वातस्य अयनम् ॥ त्रि॰ शीघ्रगे ॥

वातायु : । पुं॰ मृगे । कुरङ्गे । हरि णे ॥ वातमयति । अय॰ । बाहुल कादुण् ॥

वातारि : । पुं॰ एरण्डे ॥ यथा । वातारिबीजं प्रस्थञ्च चतुष्पक्वं निस्तु षीकृतम् । क्षीरद्रोणार्द्धसंयुक्त मभिपक्वं मन्दाग्निना पचेत् ॥ तुला प्रस्थार्द्धसंयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् । त्र्यूषणञ्चचतुर्जातंवन्हिकञ्चत्रिवि पचम् ॥ एलासिसीशटीविल्वं दी

प्यनोरौनिशायुगम् । अश्वगन्धा बलं पाठा श्रुपुनावेरपौष्करम् ॥ प्र दंष्ट्राव्याघ्रादारुवेणञ्च शालकन्दरी । एतानि पिष्ट्वा माषाश्चिचूर्णयित्वा वि नि: क्षिपेत् ॥ वातव्याधिं शूलञ्च शालयक्ष्माणं तथोदरम् । आमाशयं श्मशुगुल्मञ्चामवातं कटिग्रहम् ॥ वा तरक्तं तथा विश्वाश्वासकासहृदाम याम् । अर्दितादि पवित्रश्चोत्थ सीमपतन्त्रकम् ॥ यथावातंनाग्नु वातंभक्तं दण्डापतानयाम् । मन्या स्तम्भञ्च कृतुम्भं नाशयेद्व्यपिगतं त्रि ति ॥ पुनर्दाशीतलायाम् ॥ यवा न्याम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ स्नु ह्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥ विडङ्गे ॥ मू र्वे ॥ भल्लातके ॥ जतुकायाम् ॥ मातृमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री॰ वातसंहती । वा त्यायाम् ॥

वाताश्व : । पुं॰ कुलीनाश्वे । वेगव ति । आश्वे । वाताशेधे ॥

वातासप : । त्रि॰ वातसूते ॥

वाति : । पुं॰ अनिले । वायौ ॥ सू र्ये ॥ सोमे ॥ वाति । वा गतिगन्ध योः । क्तिच् । वातेर्निंदिष्य तिर्वा ॥

वातिक : । पुं॰ वातजव्याधौ । न॰ वातस्य शमने । वातस्य कोपने ॥ वातपित्तसमस्य : शमनकोपनयो:

रूपसङ्ख्यामितिठञ् ॥

वातिरः । पुं॰ मराटावयाम् ॥ त्रि॰ धातुवादिनि ॥

वातिगमः । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

वातिङ्गणः । पुं॰ वार्त्ताकौ । मत्स्य॰ भटा॰ वृ॰ च॰ प्र॰ फलशाके ॥

वातीयम् । न॰ काञ्जिके ॥

वातुलः । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वायुरोगिणि ॥ वातसुखसहनयोरर्हत्त : । वातुलकादुलच् ॥ उन्मत्ते ॥

वातुलिः । स्त्री॰ सकत्लिकायाम् । वादुड॰ वृ॰ भा॰ ॥

वातूलः । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वातासहे । मारुतासहे ॥ वातानांसमूहः । वातसहतेपा । वातात् समूहेचेत्यूलः । वातूलसहने ॥ यद्वा । वाताः सन्त्यस्मिन्निति । सिध्मादित्वाल्लच् । वातदन्तबलललाटानामूङ्चेत्यूङ् ॥ उन्मत्ते ॥

वाता । पुं॰ वायौ । वायि । वागतिगन्धनयोः ॥ तृच ॥

वातोना । स्त्री॰ गोजिह्वाक्षुपे ॥ त्रि॰ वायुहीने ॥

वातोर्म्मी । स्त्री॰ त्रिष्टुप्छन्दः ११ प्रभेदे । तल्लक्षणादियथा । वातोर्म्मीयंगदिताम्भौतगौगः । यथा ॥ ध्यातामूर्त्तिः क्षणमप्यच्युतस्य श्रेणीनाम्नांगदिताघं जयापि । संसारेऽस्मिन्दुरितंहन्तिपुंसांवातोर्म्मी पोतमिवाम्भोधिमध्ये ॥

वात्या । स्त्री॰ वातसमूहे । वाताल्याम् ॥ वातानांसमूहः । पाशादिभ्यो यः ॥

वात्सकम् । न॰ वत्सानांवृन्दे । वत्सानांगणे ॥ वत्सानांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥

वात्सल्यः । पुं॰ रसविशेषे ॥ न॰ प्रेम्णि । त्रि॰ सद्वसि ॥

वात्सल्यता । स्त्री॰ क्षमालुत्वे ॥

वात्सीपुत्रः । पुं॰ नापिते ॥

वात्स्यः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् । बहुत्वे॰ वत्साः । यञञोश्चेतिलुक् ॥

वात्स्यायनः । पुं॰ शब्दादयोविषयाभूयोभूयोभुज्यमानाःसन्त्वितिकथनमापरेक्षपिविशेषे । मन्दनागे । पक्षिले । स्वामिनि ॥

वादः । पुं॰ यथार्थबोधेच्छोर्वाक्ये ॥ अरिविजिगीषोर्द्वयोः कथायाम् । व्यक्तवाक्ये ॥ भगवद्विभूतिविशेषे । यथोक्तंभगवद्गीतायांवादः प्रवदतामहमिति । अस्यार्थः । प्रवदतांवादिनांसम्बन्धिनीर्वादजल्पवितण्डाख्यास्तिस्रः कथाः प्रसिद्धाः॰ तासांमध्येवादोऽहम् । यत्र द्वाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतश्च स्वपक्ष॰

वाद :

स्थाप्यते॰ परपक्षञ्छलजातिनिग्रह स्थानैर्दूषयितुमशक्योनाम । यश्चस्वे न : स्वपक्षं स्थापयति॰ अन्यस्तु॰ छलजातिनिग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष यति॰ मतुस्वपक्षं स्थापयति॰ सा वितण्डा नामकथातत्रजल्पवितण्डे विजिगीषमाणयोर्वादिनो : भक्ति परीक्षामात्रफले॰ वादस्तुवीतराग यो : शिष्याचार्ययोरन्ययोर्वातत्त्व निरूपणफल : । अतोऽसौस्वेच्छया स्थापितविरुद्धः । इतिगौत रस्याभिम : । अक्षपादगौतमो क्तंयथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल म्भः सिद्धान्ताविरुद्धः ॥ १ । ४१ ॥ अत्र॰ वादइतिलक्ष्यनि र्देश:॰ पक्षप्रतिपक्षौविप्रतिपत्ति कोटी॰ तयो:परिग्रहस्तत्साधनो पालम्भौ शिष्यगुरुप्रभृतिकथकसन्दर्भ. तावन्मात्रत्वस्थकथान्तरसाधारण तयाऽत॰प्रमाणेत्यादि । प्रमाण तर्काभ्यांतद्रूपेणज्ञाताभ्यांसाधनो पालम्भौयस्मिंस्तथा । उभयथापि प्रमाणादिसत्त्वेकोटिद्वयस्यापिसि द्धिः स्यादतस्तद्रूपेणज्ञाताभ्यामि ति । ज्ञानमनाहार्यंविवक्षितम्॰ उपालम्भोदूषणम्॰ अल्पादौतुप्र माणाभासत्वादिनाज्ञाताभ्यामपि साधनोपालम्भौभवतइतितद्वारणं तथा॰ इतरथातुतद्वैयर्थ्यंदुष्टत्व

वाद :

म्॰ इत्यञ्चाप्रमाणाभासत्वप्रका रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल म्भयोग्यान्यत्वंसमर्थः । तेन साहचर्यात्यविशेषेणातिव्याप्ति. । तत्र चनियतस्थानविशेषनियमार्थसिद्धा न्तेत्यादिविशेषणद्वयम्अन्येतुतदपि लक्षणघटकमेव॰ तदर्थश्च॰ तावन्मा त्रनियतस्थानयोग्यत्वम्॰ तावद तिरिक्तनियतस्थानोपन्यासायोग्य त्वंवा॰ नियतस्थानप्रतिज्ञाहान्या दीनामेवधृत्वा॰ तदुपन्यासायोग्य त्वमितिनिष्कर्ष : । तेनाज्ञात्वप विशेषवारणमित्याहु : । सिद्धा न्ताविरुद्धइत्यनेनापसिद्धान्तो द्भावनम्॰ पञ्चावयवोपपन्नइत्य नेनन्यूनाधिकोद्भावने । अवयवा॰ भासस्तहेत्वाभासादीनांग्रहणम् ॰प्रमाणेत्यनेनचप्रमाणाभासत्वेनहे त्वाभासानांतत्त्वाभासत्वोपन्यासे नियम्यतेतयाचहेत्वाभासन्यूनाधि कापसिद्धान्तरूपनियतस्थानचतुष्ट योद्भावनमितियदंशि । वस्तुतस्तुवाद स्यवीतरागकथात्वेन॰ तत्त्वनिर्णयस्यो द्देश्यत्वेपुरुषदोषस्याविज्ञाततयादि विन्यूनाधिकयोरपिनोद्भावनमुचि तम् । अतएवपञ्चावयवपादपत्व नपिभाष्यकारोनानुमेने । हेत्वाभा सादुद्भावनेनापिचतदेवकथाविच्छे दोयदित्तिलक्षणेऽपिसाधयितुं नश

वाद :

भवति। इतरथा तु तद्दूषणीयमेव दुष्ट
त्वम् । इत्यञ्चयञ्चावयवोपप
न्नइतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणेति तत्
त्वम्। वादाधिकारिणस्तु तत्त्वबुभुत्स
वः। प्रकृतोक्तिकाः। अविप्रल
म्भकाः। यथाकालस्फूर्त्तिकाः।
अनाक्षेपकाः युक्तिसिद्धप्रत्ये
तारः। अनुविधेयश्चायं सभ्य
पुरुषश्चोभयतत्त्वसभा अनुविधेयो
रागादिः स्यान्मध्यः साधवा
इन्द्रियग्रहकीवीतरागकथास्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपिच। वादफलस्य त
त्त्वनिर्णयस्याङ्कुरकण्टकादिनिराक
रणेन। संरक्षणार्थं विजिगीषुकर्त्तृ
जल्पवितण्डे। जयपराजयमात्रप
र्य्यन्ते। तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरण
वदिति ॥ छलजातिनिग्रहस्थानैः
परपक्षोदूष्यते। प्रतिजल्पे वितण्डा
याञ्च समानम् । तत्र वितण्डा
या।मेकेन स्वपक्षस्याप्यस्थापनं। अन्ये
न च सदूष्यत एव । जल्पे तु। उभा
भ्यामपि स्वपक्षः स्थाप्यते। उभा
भ्यामपि परपक्षो दूष्यत इति विशेषः
। तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नच्छलजा
तिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो ज
ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ सप्रतिपक्षस्थाप
नाहीनो वितण्डेति । १ । ४३ ।

वाद :

भवेदितिवदन्द्वय शरीरत्वाञ्च
ल्पोनाम न कथा। किन्तु गन्त्य
तिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रे पर
पक्षतद्गतिखण्डनकारः॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्य्यवसायित्वे न तु वादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादेषु ॥
वैचोन्नारामगीतीत्सवियया । सङ्घा
तवादो बौद्धायसिद्धान्तानां सिद्धा
न्तम् । अनादौ चपिकिसीकिनिञ्च
रादिरमेक्ष्यते । प्रत्यवसङ्घातभेद
प्रक्रिभिः सर्वसिद्धिरतः ॥ यथौ
पधामांसङ्घातीमादीरागी रसायनम्
। सर्वैव भूतसङ्घाते चैतन्यवान्य
कौलता ॥ १ ॥ यथारम्भवादस्ता
र्किकाणां मीमांसकानाञ्च । आ
रम्भाश्रयाणुसघस्तः कारणं पूर्व
मिष्यते । कुलालादिमदण्डमृघट
वत्क्रमनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
मिनायूनोक्षमंसयोनिताणय : ।
द्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्ते इदं
महत् ॥ २ ॥ यथा परिणामवादः
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम् गु
णसाम्यं प्रधानं स्याद्गुणाः सत्त्वं र
जस्तमः । सुखदुःखमोहरूपं हश्य
वेदिस्फुटवगत् ॥ प्रधानं स्थान्मह
त्तोऽहङ्कारोऽसौ यो ह्यात्मना ।
जायते पञ्चतन्मात्राण्यथान्यो का
दशाधिवत् ॥ तन्मात्रात्तु भूतानि
जायन्ते तत्सङ्ख्यया। चतुर्विंशति

वादः

रेतानितषात्मायम्रविंशति : ॥ स
देवकार्यसुत्पत्तेः पूर्व कारणरूप
कम् । आविर्भावतिरोभावौजन्म
माशावुदीरितौ ॥ ३ ॥ यथाचवी
दोत्पत्तिवाद : पाञ्चरात्रागम् ।
सङ्कर्षणो वासुदेवात्प्राज्जीव : सङ्कर्ष
णाभिध : । जायतेषमनस्तस्मात्प्र
द्युम्नाख्यस्त : पुन : ॥ ततोऽनिरुद्धोऽ
निरुद्धाख्यस्तत्वारो विश्वरूपका : ।
वासुदेवाराधनार्थं जायतेवमोक्ष
णम् ॥ ४ ॥ यथाचनित्यविश्वा
मानित्यभावाभाववादोवैशेषिका
णा । विश्वानंबुद्धिरितिनार्थान्तर
म् । यत्नार्थ्यं यतत्व तदर्विंदत
वासदि । स्वप्रकाशमानरेसुखावभावः
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ यथाचपाञ्चा
त्तिकवादोबौद्धदेशिनाम् । सस
दायोऽणुसम्भूतोयातोमूल्यापगादि
वा : । चान्तर : स्कन्धलक्षिपदा
त्मरूपस्तीनगत् ॥ स्कन्ध षड्विधा
यूनांस्तरविनश्वोप्यापत्तया : । चतु
र्थोभावम : पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
त : ॥ रूप : शब्दादयस्तेषांव्यक्ति
विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखि
ता : संज्ञाडित्यादिनामवत् ॥ स
स्कारोवासनार्थे मनुलक्षण्यहया
स्मकम् । जगत्प्रत्ययव : सिर्व
क्षिमन्यपरिकल्पकौ : ॥ ६ ॥ यथा
चसप्तपदार्थवादस्यार्हतानाम् । जी

वादः

वाजीवात्मकंविश्वंचेतन : स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीव :
षड्विध : स्मृत : ॥ सद्धीधराद्दिरे
क : स्यात्पञ्चधाचाजर्यादिक : ।
चाघव : सवतोनिर्जरीयश्चमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियस्यापिवेशादि : घि
ग्रीभुत्त्वादिभिश्चाप : । जन्मान्यूर्द्ध्व
मतिर्हेतिपञ्चानामर्थउच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेनवा
दिन : । सर्वं वस्तुमयोऽपाख्यमर्त
साधयेत्सुधी : ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिन : सुयतुर्विधा : । वि
धाऽऽदाचाराव्यवीक्षावादिन : स
मकीर्त्तिता : ॥ ७ ॥ एतेषांवादा
नांप्रमाणानपिचप्रत्यक्षप्रमाणमूलत्वा
दवश्यमानप्रमाणवाधितत्वाच्चमहाम
सत्वम् । तथाहि ' तावत्तुच्छ्या
ववादेनयुक्तिसह : । घटोमयास्त्वि
वत्घट्घोपलब्धिभिर्घर्मस्फुटम् ।
साक्षीवासमदेहेत्यमितिभेदानुभूयि
त : ॥ योगिलवायमृतादेर्हशास्त्र
वति : स्फुटम् । चात्माभावेक्रय
श्च सोहाकृताश्चागमस्तथा ॥ कथि
चान्योन्यायचान्यसरुथायप्रतीधि
त : । सहकारिप्रतीचार्थसिद्धिर्
पु पराहतम ॥ ईश्वरानुमानन्तुपुष्प
दन्त . समर्थयामास । यवभ्यानो
दीक्षा : किमवयवघत्वोविग्रताम
विद्यातारंसिंमयविधिरनाहत्यम

पति । धनोशीवाकुर्यात् घनवनमे
घ : परिखरेत्यतीमन्दास्तुप्रस्थनरव
पसं धेरतद्गमे ॥ इति । यतीशाकुमा
निभूतानिजायन्ते येनजातानिजीव
न्तियत् प्रयन्त्यभिसंविशन्तितद्ब्रह्मे
त्यादिश्रुतयस्तु सत्वमेवप्रमाणम्
॥ १ ॥ आरम्भवादेपिनयुक्तिस
ह : । यथा । अणुसंयोजकं कर्म
निर्निमित्तं यदाभवेत् प्रलयस्तर्हि
समवेत् सनिमित्तं कथं वद ॥ शरी
राभावतस्तत्प्रयत्नादेरसम्भवात् ।
निरयत्वादीश्वरज्ञानादावपिक्लेऽ
विंदोनहि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
दृष्टं नाणुप्रवर्त्तयेत् । एवमादिवि
चारेणदृष्टाणुपरिकल्पना ॥ कुला
लवत्तटस्थश्चेदीश्वरस्तर्हिमत्समः
। शरीरापेक्षताकाङ्क्षीविषमोपि
हि वस्तुथा ॥ ईश्वरः प्रमाणं तु त्वा
ध्यातर्हितटस्थता ॥ अतः स्फुटं निरा
बाधं मायित्वं तत्ववद्यति ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दोजगद्रूपेणभासते । मा
यायांदुर्घटं नास्तिकिञ्चित्तद्रूप
पादिता ॥ परमाण्वादिकल्पना
विरोधिन्यः श्रुतयः । एकोऽहं
बहुस्यांप्रजायेयेति । एतस्मादात्म
नआकाशः सम्भूतः आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृ
थिवीति । मायान्तुप्रकृतिं विद्या
न्मायिनन्तुमहेश्वरमिति । इन्द्रो

मायाभिः पुरुरूपईयते । इत्येव
मायाप्रसङ्ख्यातास्त्र । एवं स्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
णामवादेपिनयुक्तिसह : । यथा ।
विविधजगतोहेतुर्नप्रधानमचेतन
म् । चेतनोपिहिनिष्क्रियोनसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्यसुखादीना
मान्तरत्वप्रनिरूपयात् । घटादावन्व
येनास्तिकथमव्यक्तकार्यता ॥ वि
न्नपापरिणतेतस्मिन्कार्योत्पत्ति
र्नयुज्यते । परिणामितस्मनात्म :
कार्यस्यापिनिराश्रयात् ॥ नचप्र
धानकल्पनायाम् । अजामेकांलो
हितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुतिः प्र
माणम् । तस्याः यदग्ने रोहितं
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां
तत्कृष्णं तदन्नस्येतिछान्दोग्यश्रुति
चीदशाप्तकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयं समाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवा
त्मपरिणामयुक्तिसहः । यथा । जीवोप्य
भिन्नेयुक्तो जीवस्यान्यादितात्मता ।
विनाशिकृतनाशः स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
नयुक्तिसहः । यथा । जागरेणाध्य
तेस्वप्नोजागरोनैवबाध्यते । तदत
द्ग्राह्यस्याभावाद्ग्राह्यमस्य पत्रश्चितः
॥ बहिर्वर्दिति तेभ्यस्तीर्थाग्रहमर्थं
प्रसाधयेत् । एवं नयुज्यते दृष्टे

वादः

जगदाकारतासत ॥ स्थिरचेतन
राशिव्यात स्वयञ्च चलचित्स्मृत :
। स्या स्यादित्यव्यवहारस्यैवोपस्थस
दाहृष : ॥ समतु• जागरादिभ्रमा
धिष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्यब्र
ह्मण : साक्षात्कारोवाधकोऽस्ति ॥
१ ॥ याष्ठाधिष्ठानवादो ऽपिसमुक्ति
सत्त्व: । यथा । स्थिरचेतनराशिव्या
ह्मयञ्च चाचेतनलत : । गस्त
त्वानामणू नोंवासमुदायोऽभ्युप्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थोवादस्तत्सु
क्तिस्थ : । यथा । एवस्मिन् सदस
त्त्वादिविरुद्धधर्मप्रतिपादनात् । ·
धपन्याय : सप्तभङ्गीनजीवप्राणतां
यत्र ॥ सप्तार्थ : । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्य : ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्य : ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य : ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
। वैपुचस्याच्छब्द : ईषदर्थवाची
निपात : । तदर्थ चपूर्व पक्षयोक्तो
क्तानांसद्व्यसद्वाद्यमनयाद्यनिर्व
चनीयवादयसदनिर्वचनीयवादा
नयानिर्वचनीयवादिनांमतानि ।
क्रमेणाभिहितानि । ते पयादिन :
समागच्छार्ऽ न प्रतिविज्ञान्ववादी
नोचोक्तोस्यादित्स्वमतं समेवप्
श्यन्ति । ननादन्न तान् प्रतियच्छे
च्छं क्रमेणतान्प्रेययाख्यानोपन् तत्र
तस्य पगमनार्थं यानिप, पद प् थगे
वोसरतोसङ्गते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विपक्षा : सन्तोसो
षरं प्रतिपद्यन्तेएवमिदर्थ पोसम
भङ्गोरूपोय न्यायोऽपन्याय एव•
चपक्षाद्वैन्यायोन्यायाभ्यास एवे
त्यर्थ : । श्रुतद्वययसवाच ।
एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
दार्थस्यसदादिमंप्रतिसङ्ग पत्त्वम्•
षसदादिनं प्रत्यसङ्ग पत्त्वं येथमा
दिविरुद्धधर्म प्रतिपादकत्वात् ।
मयजीवस्यसावयवत्त्वं युज्यते• श
रीरादिवदनित्यत्वप्रसङ्गात् । तद
नित्यत्वे सेच : कस्यपुरुषार्थः स्या
त् । तस्मात्सप्तभङ्गिनसप्तभङ्ग्यास्य
नजीवादिपदार्थानांनसिद्धिरिति
॥ ततः पारिशेष्यादागतोमायाम
यत्वसिद्धि : । तदुक्तम् । सतोऽनि
र्वचनानन्दे विपर्यासगदिप्यताम् ।
यथस्मात्तत्त्वानन्दविपर्यासग् सर्व
मत् ॥ मायाशक्ति : कल्पिकाद्या
दिन्द्रजालिकमिथ्यवत् । शक्ति: श
क्तात् पृथङ्नास्तितपटोनघाभि-
दा • प्रतिबन्धकदृष्टत्वात्पञ्चाभावि
तुकस्य : । सर्वे न्यायानुसेयाया
ऽनिर्वाच्यत्वमित्यतायः ॥ इति ॥
यदनम् । पदव्यवस्थायामपि ।
घञ् ॥

स्वकथितं तथा ॥ प्रकरणं छन्दनस्व
प्रबन्धाद्वाद्यसमुता : । यथा । दं
घातद्दत्यं कताख्यांधति : ॥ खोढ
वाद्यंयथा । दांतथोतधिकतधिक
दं थ।दंथाथोधिथोधिलमतसथविथ
विद्दिथ्यांदिथ्यांटट्नकिटट्नकित
दटङ्गतंटंदगयवटङ्गयवटङ्गत
गिनगितगिनगिदांदांदंदींदींदता
लधा । इत्योढवाद्यम् ॥ मवच्चं वा
वाद्ययथा । दंथात : दंथात : धि
क्किधिक्किदिगथ दंथात : । इत्यव
च्चेंदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यं
यथा । धीकटे जगेजढें डे गथोगथो
ङ्गटिङ्कथोगतक्किधिकटे ङ्कनधिधि
क्रटतकथोकतधिकटतक्ककतथोग
तद्धीम् । इत्थं कताख्यांगजर:॥
रूपकवाद्यंयथा । तकधिक्तक
धिक्कयवितक्कियवितक्किधिकदंथात:
। इतिरूपकवाद्यम् ॥ भुवकवा
द्यंयथा । तकतक्कटधिकधिकट ।
इतिनिसारताभ्रुवक : ॥ ॥
गजपोयथा । तधिद्धिनिक्कतधातधि
गखगं धाधादेंतधाढं नज ॥ इत्थं
कताख्यांगलप : ॥ ॥ सारिगो
धीयथा । धोङ्गटं ज्तकृधिक्कत
कधिक्तकधोघटङ्गनघटङ्गनथो
गक्कथो ' । इतिप्रथमखण्ड : ॥ ॥
टं जथें : धिधोङ : टं जटं जदक्
कतगदक्कधिक्कतदिदक्कदंगदं

गथोगथोक्क तकतक्क धिकत धिकत
घोटे जघोटे जथटे गलखोगमलखो
गखोघटगोंटगेंखोघटज । इत्यस्वक
न्दनम् । इतिसारिगोणी ॥ ॥
मादोयथा । दांकारत्रितयंपूर्वदां
धिगिति ततस्रयम् । दांदांधिक
थयंयच्चद्दतिनाद : शचीप्रिय : ॥
इतिनाद : ॥ । द्रुतं मानसमार
भ्यं शुद्धं कूटविनिर्मितम् । सप्त
खण्डमयवाद्यंकथितत्तद्दिशोच्यते
॥ द्रुतमानस्यात्पमलितालेयथा ।
ततततततक्कितक्कितक्किदिङधि
गनथोधिगनथोधिक्कधिक्धिक्क
धिक्कधिक्कगिनगनिथोथोधिधि
धि : दांदांधिक्कथोथोथोङथोङ
नजिथोनजिथोथोङथोङ्डें ढिङं
ढिथोथोङतटितटितट्कगींगींध
गिधगिततधें ततधेततगि डी
जडीथोगथोगथेंथोगगथोगथोतता
ता । इतिसप्तपदान्यापु : कथितं वा
द्यमपिकरे : । प्रलिताछिनताछिन
पाद्यं समासत : ॥ गन्धर्वपति
नापूर्वं भूर्वं शीलास्यनर्तने । सुध
र्मारञ्जनार्थंस्वकथितं प्रकटीकृतम्
॥ ॥ प्रकरणं यथा । धोगक्ना
तद्धिक्कथगकटगेंदंथोगदिद्
धिक्कधिक्कदिकटे ज । इत्थं कता
ख्यांप्रकरणम् ॥ ॥ वाद्यंविसुच्य
तेयेनछनदनंतक्किगद्यते । यथा ।

तद्विधियोदिन्दिमजलदः । इति
स्पन्दनम् ॥ ॥ कलासौविस्तलास
हटाकलीपादटाकली । जेला
टाकिरिवाघेव गोमुखीमुरजस्तथा
॥ घनानुजवाद्यं वाद्यम् ।
मर्दलद्वयोर्दध्माङ्गुलवामसुखोदार
ध्याङ्गुलदक्षिणमुखः । सुरजस्तथा
ध्यांगुलवामसुखः समदशांगुलद
क्षिणमुखः । मर्दलमुरजयोरयंभि
दः ॥ ॥ यन्त्रयथा । अमुरस्तं विर
लाञ्चविविधंघनवाद्यकम् । गीता
नुगमसुरत्न विरलतालसंश्रयम् ॥ कर
ताल : कांस्यनिर्मितघण्टायमाणि
का । कम्बिकापटवाद्ययत्र चपट्टा
तालघनवर्धरम् ॥ झाञ्झतालच
मञ्जीरकातंत्तुद्वद्वरवस्तुपि । हादशै
हैसुमीन्द्र यथायितावमसंज्ञकाः ॥
यथोमाङ्गुलव्यासौशुद्धकांस्यवि
निर्मितौ । मध्यमुखौ कमलाकारौत
न्मध्ये रज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्र
सदृशौ कराभ्यां रज्जुयन्त्रितौ । कर
तालाभिधौवाद्यौमाट्टैर्नर्तकैरि
ति ॥ यद्वादशाङ्गुलव्यासंवक्त्र
वेल्लिततम् । यवपञ्चकगम्भीरमध्ये
यवसप्तकम् ॥ विस्तृतं वर्तुलं नि
म्नं यवचयसिरस्ततः । पृथ्वीमध्य
देशे च षिवलिंगसमाकृतिम् ॥ ष
ष्टयङ्गुलपरीणाहं शुद्धकांस्यवि-
निर्मितम् । सरन्ध्राङ्गुलिसुषि

रं सुदीर्घमधुरध्वनिम् । घनानि
सानिसंरक्तं दृढं शुष्कं मनोहरम् ॥
काश्मीरादिसमुद्भूतं तालमाहुर्मनी
षिणः ॥ सुनादं दक्षिणे तालं तस्मा
हीनञ्च वामकम् । कुर्वीततद्
यं कार्यैलक्ष्ण्यं शुद्धयोगतः । या
मदक्षतालक्षमध्यमं सन्निनादि-
तम् । सियं गृदक्षिणतालस्य परि
ध्वंसेनताडयेत् ॥ तालादौ वाद्ये
ष्वेवमुत्तरीयं च यद्भुतैः । इति क
रतालविशेषः । अथ रीघवविशे
षः । उक्तलक्षणविशिष्टोऽन्तरेफा
न्यपुंलिङ्गः सन्धौ मांसवर्णविस्तर
भयान्नोक्तम् ॥ ॥ हस्तिपका : स
भामाया : कालिन्दी मिमविन्द
यो : । आम्नस्थानान्निजिस्थाल
क्ष्याभद्रयोरपि ॥ साम्यास्माटमस्वि
यौवापुरीद्धारुमतोस्सवि । सर्वं सुषिर
मानद्धं घनञ्च युगपत्कनाः ॥ सवा
द्यगसद्व्यासमितिमिपौराणिकी-
श्रुतिः । ततं वाद्यं तु देवानां गन्ध
र्वाणाञ्च शौषिरम् । आनद्धं
राक्षसानान्तु किन्नराणां घनं विदुः ।
निजावतारे गोविन्दः सर्वमेवानय
द्भुवि ॥ यावन्ति वाद्यभांडानि
रामरावणयोर्युधि । तावन्त्येवाभ
वन्सेनाः कृष्णपाण्डवसङ्गरे ॥ ॥
किञ्च । निखिलमाहत्काम्यनतीम
रेखरपं सुरारेर्मथनात्सुरेण । व

भूत्तताद्यैरपि सिंहनादैः साप्यपशब्दीतिकथाद्वादः ॥ युद्धे सैन्यानां योऽहङ्काररवः स सिंहनादः । ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यैः श्रमूनां सिंहनादैश्चापशब्दीवादाऽभूत् । सिंहनादेन सह वाद्यं यस्य विधं भवतीत्यर्थः ॥ इति सकर्णौ सदामोदरः ॥ शिवागारे भाण्डक्ष्वसूर्शगारे च शङ्खवम् । दुर्गागारे वंशीवाद्यं माधुरीं च न वादयेत् ॥ भक्तकांस्यनिर्मितकरतालम् । इति योगिनीतन्त्रम् ॥ मत्स्यपुराणेपि । गीतनादिवनिर्घोषं देवस्याग्रे प्रचारयेत् । निरिव्वं धरटिढक्काघण्टाकम्बीरश्रियजीत् ॥ घण्टाभवेद्यत्तासव वाद्यमयी यतः ॥

वाद्यभाण्डम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्यकरः । त्रि० वादित्रकर्त्तरि । वजन्त्रीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० बाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाधूः । पुं० वक्रिये ॥

वाध्रीणसः । पुं० खड्गे । गण्डके ॥ वाध्रीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥ यथा । रक्तग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षोविहङ्गमः । स वै वाध्रीणसः प्रोक्तस्तूर्ण्यं पानैरमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्यूतिकर्म्मणि । सीवने ॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलसमुत्तरतीर्थ्याम् ॥ सुरुङ्गायाम् ॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजीतक्षीरे ॥ वाजिनांगतौ ॥ त्रि० शुष्कफले ॥ शुष्के ॥ वनजे ॥ वनसम्बन्धिनि ॥ वायतिस्म । मैत्रीवैश्रीपर्ण गत्यर्थाकर्म्मकेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । वन्यते । वनुयाचने । घञ् वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुडपुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥ तृतीयाश्रमे ॥ सचकलौ नाख्येव ॥ वनमिवप्रस्थोवनस्थानमस्य । प्रवेशः । वनप्रस्थं वनैकदेशिभवः । तत्रभवः । इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्लवङ्गे । शाखामृगे । बन्दर० इ० भा० ॥ वनेभवम्० फलादि० वानम् । अण् । वानंराति । रा० । धातोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वानम् । वा० । सम्पदादित्वात्क्विप । वा० गमनेपि० नृणातिः वालकम् । नृनये । पचाद्यच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । बांदरी इ० भा० । वानरस्त्री । ङीप ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ वानरीदूषविषि

वचेष्टाहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं० सुग्रीवे ॥ वानराणामिन्द्रः ॥

वानलः । पुं० बर्बरे । कालोबाबु इ० इ० भा० ॥

वानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्यमरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनस्पतौ भवः । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ वनस्पतिसमूहे ॥ तस्य समूह इत्यर्थे० पूर्वेण० ण्यः ॥

वाना । स्त्री० वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं० हरिणे ॥ वनं वनभुवमयति । अय० । बाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थदेशविशेषे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं० हयविशेषे ॥ वनायुषु जातः । सप्तम्यां जनेर्डः । सप व । प्रज्ञादाण् ॥

वानीरः । पुं० वेतसे । वञ्जुले ॥ वायति । पैशोषे शोषणे । क्विप् वाग्रीष्मकमासमन्वानीरमस्य ॥

वानीरकः । पुं० मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न० कुष्ठे । कूड० प्र० षौषधौ ॥

वानेयम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । मोथाख्ये । वनेपानीयेजायते । मदादिभ्योठक् ॥

वान्तम् । न० उद्गीर्णे ॥ त्रि० कृतवमने ॥

वान्तादः । पुं० कुक्कुरे ॥ वान्तमत्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि० उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं० शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री० उद्गमने । वमनी ॥

वान्तिहृत् । पुं० मदनद्रुमे । मयनफल० इ० भा० प्र० ॥ वान्तिं हरति । हृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री० कटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री० वनसमूहे ॥

वापः । पुं० क्षेत्रे ॥ उप्यतेऽस्मिन् । डुवप् घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि० वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं० तन्तुवायदण्डे । वेमनि ॥ वपनम् । डुवप्० । घञ् । वापस्य दण्डः ॥

वापिः । स्त्री० वापिकायाम् ॥ उप्यते पद्मादास्याम् । डुवप् बीजसन्ताने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् । बाहुल० वपादिभ्यङ्गीञ्वा ॥

वापिका । स्त्री० वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ बीजाकृते । उप्तकृष्टे ॥ न० धान्यविशेषे । वेयाधान० इ० भा० ॥ वापिसंज्ञ तद्धान्यं क्षिप्तद्बीजमथ वापितं ॥

वापी । स्त्री० दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसी

भूत्ततादूयैरपिसिंहनादैः साप ञ्चशब्दीतिक्षणाद्वादः ॥ युद्धे सैन्यानांयोऽहङ्काररवः ससिंहना दः । ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यै श्चस् नांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दीवाद्य मभूत् । सिंहनादेनसहवाद्यं पञ्च विधंभवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गी तदामोदरः ॥ शिवागारेझल्लक ञ्चसूर्यागारेचशङ्खकम् । दुर्गा गारेवंशीवाद्यं माधुरीञ्चनवाद येत् ॥ आत्मकांशास्त्रिनिर्मितकर तालम् । इतियोगिनीतन्त्रम् ॥ मत्स्यपुराणेपि । गीतवादित्रनि र्घोषं देवस्याग्रे चकारयेत् । शिरि स्त्रिमरुदैक्यांघण्टालक्ष्मीश्चैत्यजेत् ॥ घण्टाभवेदशक्तस्तुसर्ववाद्यमयी यतः ॥

वाद्यभाण्डम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्यकरः । त्रि० वादित्रकर्त्तरि । बजन्त्रीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० बाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाध्रुः । पुं० वह्निर्वे ॥

वाध्रीणसः । पुं० खड्गी । खड्गे ॥ वार्धीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥ यथा । रक्तग्रीवोरक्तशिराः श्वेत पक्षोविहङ्गमः । सर्ववार्ध्रीणसः प्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्यूतिकर्मणि । सौवने ॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलस मुत्थवायोश्चर्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजेतक्षीरे ॥ वाजिनांगतौ ॥ त्रि० शुष्कफले ॥ शुष्के ॥ वनजे ॥ वनसम्बन्धिनि ॥ वायतिश्च । पुंसोर्णोमिश्रपर्ण । गत्यर्थात्कर्मणीतिक्तः । वोदितश्चे तिनत्वम् । वन्यते । वनुयाचने । घञ्वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुड पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥ तृतीयाश्रमे ॥ सप्तकालीनाख्येय ॥ वनमिवप्रस्थोवनप्रस्थःप्रस्थः प्रदे शः । वनप्रस्थे वने कदेशेभवः । तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्लव ङ्गे । शाखामृगे । बन्दर० इ० भा० ॥ वनेभवम् ० प्रज्ञादि० वा नम् । अण् । वानंराति । रा० । आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वान म् । वा० । सम्पदादित्वात्क्विप् । धा० गमनेपि० वृणाति० वान रम् । नृनये । पचाद्यच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । बांदरी ० इ० भा० । वानरस्त्री । ङीष् । शूकशिम्ब्याम् । वानरीदुग्धविवि

प्रवेष्टृहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं० सुग्रीवे ॥ वानराणामिन्द्रः ॥

वानलः । पुं० बाबवे । कालीतु द्र० र० भा० ॥

वानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्यमरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनस्पतौ भवः । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ वनस्पतिसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यर्थे ० पृथ्वीग० यञ् ॥

वाना । स्त्री० वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं० हरिणे ॥ धर्मवनसु वनयते । वय० । बाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थदेशविशेषे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं० हयविशेषे ॥ वनायुषु जातः । सप्तम्यांजनेर्डः । स एव । प्रज्ञाद्यण् ॥

वानीरः । पुं० वेतसे । वञ्जुले ॥ वायति । मैत्रीवेशोषणे । क्विप् । वीमुख्यमासमन्तान्नीरमस्य ॥

वानीरकः । पुं० मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न० कुष्ठे । कूठद० प्र० चोषधौ ॥

वानेयम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । मोथाख्ये ॥ वनेपानीयेजायते । नद्यादिभ्योढक् ॥

वान्तम् । न० उद्गीर्णे ॥ त्रि० कृतवमने ॥

वान्तादः । पुं० कुक्कुरे ॥ वान्तमत्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि० उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं० शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री० उद्गिरणे । वमने ॥

वान्तिकृत् । पुं० मदनद्रुमे । मदनफल० द्र० भा० प्र० ॥ वान्तिं करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री० भटक्याम् ॥

वान्या । स्त्री० वनसमूहे ॥

वापः । पुं० बीजे ॥ उप्यतेऽस्मिन् । डुवप् घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि० वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं० तन्तुवायदण्डे । वेमनि ॥ वपनम् । डुवप्० । घञ् । वापस्यदण्डः ॥

वापिः । स्त्री० वापिकायाम् ॥ उप्यतेपद्मादिरस्याम् । डुवप् बीजसन्ताने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ भावे इञ् ० वपादिभ्यइतीञ् वा ।

वापिका । स्त्री० वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ बीजाकृते । उप्तकृष्टे ॥ न० धान्यविशेषे । बोयाधान० द्र० भा० ॥ वापितंगुरु सद्धान्यंकिञ्चिद्धीनमवापितम् ॥

वापी । स्त्री० दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसी

पानकूपे ॥ यथायां दीर्घिकाभिर्वा बद्धकूपाबहूत्तरा । ससोपानाभवे द्वापीप्राहुः शास्त्रविशारदाः ॥ प परिमाणं मद्दीप्यादशगुणावापीति । यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोशयितः । शतैमधनुर्भिः पुष्करिणी० त्रिभिः शतैर्दीर्घिका०चतुर्भिर्द्रोणः पञ्चभिस्तडागः द्रोणादशगुणावापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चविंशद्धस्तान्यूनतायांद्वादशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षु त्रिंशद्धस्तान्यूनतायांषोडशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नद्रोणः । चतुर्दिक्षु विंशदधिकशतहस्तान्यूनतायाम् षोडशसप्तहस्तान्तरान्यूनत्वेनवापीति कलाशयोत्सर्गतत्त्वम् ॥ यावापीसयत्नाकूपं देशेवारिविवर्जिते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौविन्दौशतंसमाः ॥ तस्यागुणाः । वाप्यं गुरुकटुक्षारं पित्तलंकफवातजित् । इ० । तत्पर्यायान्तरे वापीमुख्या दिना० कृत । ततः लादिकारात्पाक्षिकोङीष् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकान्तरगवेक्षेवा कुमेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयोगस्त्वदिनातिमिरौघदिवाकरः ॥

वापीहः । पुं० चातकखगे ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभा व्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो यत् ॥ वापीजले ॥ वाप्यंवारिवदि धारंपित्तहात्कफवातहृत् । तदेवमिष्टंकफकृद्वातपित्तहरंभवेत् ॥ त्रि० वापीभवे ॥

वाभ्रवी । स्त्री० षाड्याम् । दुर्गायाम् । वभ्रोरपत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥ वभ्रोर्यिस्त्रीरियवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वामः । पुं० कामाचारे । हरे ॥ कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥ वास्तूके ॥ पुच्छकर्मफले ॥ त्रि० वल्गौ । चारौ । शोभने । अतिसुन्दरे । प्रतीपे । प्रतिकूले ॥ सव्ये ॥ वमति० वस्यतिवा । टुवमउद्गिरणे । अतिरिक्तसन्ज्ञीयः माधिघञ्वा ॥ यद्वा । वाति । वागतिगन्धनयोः । अर्तिस्तुसित्मन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥ वामामनोहराहक्दृष्टिर्यस्याः सा ॥

वामदेवः । पुं० शिवे ॥ वामयति० दुष्टान्वामदमितिवामः । टुवम्० । णिजन्तात्पचाद्यच् । वामश्चासौदेवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्० सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेवश्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥ वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

डातृदौ ॥

वामनः । पुं० अच्युते । हरौ ॥ मन्वन्तरेष्वसम्प्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज । वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यां सम्बभूवहेति विष्णुपुराणम् ॥ अङ्कोठवृक्षे । दक्षिणाशादिग्गजे ॥ सुसुरभिः सम्भजनीये ॥ त्रि० पतितखर्वे । ह्रस्वे । मेदि० हे० भा० प्र० ॥ खर्वत्वाद्वामनः वामयति- त्याजयति मदम् । टु वम० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ वामशब्दादस्त्यर्थे पामादित्वान्नो वा ॥ न० अष्टादशमहा- स्यर्षिव्यासकृतखण्डविशिष्टमहा- पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥ वामकौशिकीदेवीतिष्ठति ॥

वामनीः । पुं० धामिस्थे निरञ्जनेपुरुषे ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि० पुण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयतिप्रापयतीतितथा ॥

वामनी । स्त्री० खर्वायांगवि ॥ वमनप्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न० सव्यचक्षुषि ॥ नेत्रस्याधःस्फुरणमसकृत्सङ्गरे भङ्गहेतुर्न ते नोपान्ते हरति नयनं नेत्रमूर्ध्वेच- त्त्र्युः । नेत्रस्योर्द्ध्वं हरति सकलं नाम्संदुःखजातं धामे चैवं फलम विकलं दक्षिणे वैपरीत्यम् ॥

वाममार्गः । पुं० पुनः पुनर्गमनागमनवर्त्मनिवैविद्यामतांमार्गे । देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे । शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते । एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्तते पुनः ॥ दक्षिणादुत्तमं वाममित्युक्तत्वात्तवैरे ॥ अग्नेनय सुपथेति मन्त्रे० सुपथेति विशेषणं दक्षिणमार्गनिवृत्त्यर्थम्० निर्विण्णोऽहं दक्षिणेनमार्गेण गतागतलक्षणेन० अतो याचे त्वां पुनः पुनर्गमनागमनवर्जितेन शोभनेनपथानयेत्याचार्य्य भाष्यम् ॥

वामलूरः । पुं० नाकौ । वल्मीके । शब्दच० मे० भा० प्र० ॥ वामेनसंधा० लूयते । लूञ् छेदने । वा हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री० उत्कृष्टस्त्रीविशेषे ॥ वाम : वामेलोचनेयस्याः सा० यद्वा । वामेसुन्दरेलोचनेयस्याः ॥

वामशीलः । त्रि० वक्रस्वभावे ॥ सुन्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री० नारीम् । वनितायाम् ॥ वमति स्नेहम् । टुवम्० ज्वलादित्वाण्णः ॥ यद्वा वाम क्वा मोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ दुर्गायाम् ॥ वामोविपरीतरूपस्तु विपरीतस्तु गीयते । वामेनसुखदादेवी वामातेनमताबुधैः ॥ पक्षिविशेषे ।

वामाची । स्त्री० वामलोचनायाम् ॥ वामेमनोहरेऽक्षिणीयस्याः । प च् । ङीष् ॥

वामाचारः । पुं० देवयानमार्गसाधकेदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवोक्ताचारविशेषे ॥ वामस्तासावाचारश्च॥

वामापीडन : । पुं० पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं० वामाचारयुक्ते ॥ वामः सव्यः सुन्दरोवादक्षिणादुत्कृष्टस्वाद्याचारः० सोऽस्यास्ति । श्वतइनिठनाविति इनिः । नतद्दक्षिणाया ल्लिनाविहांसस्तपस्विनः । तथत्र चाप्रोक्ति ॥

वामिलः । त्रि० दाम्भिके । दामे ॥

वामी । स्त्री० शृगाल्याम् ॥ वडवायाम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम् ॥ वामयति । टवम् ०स्वार्थेन्यन्तः । मितांह्रस्वइत्यनवेस्यनुवर्त्त र्नहस्व. ॥ यद्वा । वंशक्यममति । श्वमगत्यादौ । कर्मण्यण् । यञ्वा । गौरादि ॥

वामोरुः । स्त्री० नारीविशेषे ॥ वामौसुन्दरौऊरुयस्याः । संहितश फलक्षणवामादेश्वेत्यूङ् ॥

वायकः । पुं० गणे । समूहे ॥ तन्त्रवायविशेषे ॥

वायदण्डः । पुं० वेमनि । वापदण्डे ॥ वयनम् । वेञ्तन्तुसन्ताने । भावेघञ् । धातोर्युक् । वायस्य दण्डः ॥

वायनम् । न० व्रतोपायने । प्रहेणके । वायना० द्र० भा० प्र० पृ० पाद्रिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री० वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न० वायुदेवताकहविषि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥ वायुर्देवतास्य । वायवृतुपितृषसो यत् । गुणावादेशौ । त्रि० वायुसम्बन्धिद्रिगादौ ॥ न० षट्शत श्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ वायव्यं षट्शतानिचचतुर्विंशतिसहस्राणि तद्वतिदेवीभागवतोक्तेः ॥

वायसः । पुं० अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवासे ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते । वयगतौ । वयसेत्यसच् । णित् ॥ वायससमूहे ॥ तत्समूह इत्यण् ॥

वायसविद्रुतम् । न० रतबन्धविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री० तैलैवल्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतुण्ड्याम् ॥

वायसारातिः । पुं० पेचके ॥ वायसस्यकाकस्यारातिः ॥

वायसाह्वा । स्त्री० काकनामनि ॥ काकमाच्यां ॥

वायसी । स्त्री० काकोदुम्बरिकायां ॥

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकनासिके ॥ काकतुण्डाम् ॥ वायसानामियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ काश्याम् ॥
वायसेक्षुः । पुं० काशे । बृहद्गन्धायाम् ॥
वायसोलिका । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वायसोली । स्त्री० काकोल्याम् ॥ वायसाननुशीलयति । णिच् खण्डितत् वर्षे । सन्नौमोपीतिक : । मकर्म्यादि : ॥
वायुः । पुं० श्वसने । स्पर्शने । मातरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात् स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे स्वेदाद्यबलभावरूपरहितस्पर्शवति मारुते । शरीरान्तर्गतस्त्रिभेदेन वायुर्दशविधोयथा । प्राणः ॥ १ ॥ तस्यकर्म बहिर्गमनम् । अपानः ॥ २ ॥ तस्यकर्माधोगमनम् । व्यानः ॥ ३ ॥ तस्यकर्म कुञ्चनप्रसारणादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्यकर्माऽशितपीतादीनांसमं नयनम् । उदानः ॥ ५ ॥ तस्यकर्म ऊर्ध्वनयनम् । उद्गारेनागः ॥ ६ ॥ आख्यातः कूर्मः ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृतः । कृकरः ॥ ८ ॥ क्षुत्करोति देवदत्तो ॥ ९ ॥ धिनञ्जयः ॥ नजहाति मृतंचापि सर्वव्यापी धनञ्जयः ॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं मारुतोभूतं त्वगध्यात्मञ्चविश्रुता । स्प्रष्टव्यमधिभूतञ्चविद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ अस्यगुणायथा । स्पर्शस्त्वगिन्द्रियस्यापिलघुतास्पन्दनं तमेः । चेष्टासर्वशरीरस्थवायोरेतेगुणामताः ॥ अपिच । वायोरनियमस्पर्शोवादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शैघ्र्यञ्चमोचश्चकर्म चेष्टाततोभवः ॥ इ०म०भा०मोक्षधर्मः । अस्यार्थः । अनियमस्पर्शः अनुष्णाशीतस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्थानम् वागिन्द्रियगोलकादि ॥ २ ॥ स्वतन्त्रता० गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥ शैघ्र्यम् ॥ ५ ॥ मोचः सूत्रादेः ॥ ६ ॥ कर्म ० उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥ चेष्टा० प्राणश्वासादि ॥ ७ ॥ वाततता० प्राणरूपेणचिद्व्यभिव्यक्तम् ॥ ८ भवः जन्ममरणे ॥ १० ॥ इतितट्टीका ॥ न्यायमतेऽस्यगुणादियथा । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुपवनेमतः । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयोमतः ॥ वायुनिरूपयति० अपाकजइति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्यपृथिव्यामपिसत्त्वात्० अपाकजइति । अपाकजस्पर्शस्यजलादावपिसत्त्वादुक्तम्० अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायुः

वायोर्विजातीयस्पर्शादिर्शितः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः ॥ एषवायुःस्पर्शादिलिङ्गकः ॥ वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
विजातीयस्पर्शेन॰विलक्षणशब्देन
॰ तृणादीनांधृत्या॰शाखादीनांक
म्पनेनच॰वायोरनुमानात् । तथा
च वायुर्नप्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्योवा॰परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च । सोऽपित्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अयशरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियंत्वक् । तच
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसङ्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति॰प्राणादिरितियद्यपिनि
त्योवायुश्चतुर्विधः तथापिचातुर्वि
ध्यं प्राणादिना॰ कृत्युभामाक्षरी ।
तथापिसङ्ग्रेपादयत्रैविध्यमुक्तम्
॰ प्राणत्वं व्यपदेशादिनाभाष्या
नवधाम्भुत्वनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च॰नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तसावर्णोयथा । भूवायुराव
हइत्युक्तस्मादूर्द्ध:स्यादुद्वहस्तदनुसं
वहस्ततः । अन्यस्ततोपिसुवहः
परिमूर्वकोऽस्माद्बाह्यः परावह
इमेपवनाः प्रदिष्टाइतिशिरोमणिः

वायुः

॥ प्राणादीनिवहस्यैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहस्यैवपरिवह
स्तथैव ॥ अन्तरीक्षेयथोक्तेतेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्तैवामेकैकः सप्तसप्त
भिः । आमेघादेवावहादिरुपर्युप
रिसंस्थिताः ॥ आवहप्रवहानुवह
उद्वहइ॰पाठान्तरम् संवहविवह
परावहान्यपरिवहेति पाठान्तरम्
बत्मैतिभेदात्सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवाहः
प्रवहस्यैवतथाचैवोद्वहः परः ।
संवहोविवहस्यैवततूर्द्ध्वस्यात्परावहः
॥ तथापरिवहस्योर्द्ध्वंवायोर्वैसप्तमी
मयइति । तेषांस्थानानियथा ।
मध्येभूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रहम
ध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्येवंवायवः सप्तवहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा॰ ।
क्वापाजीत्युण् । आतोयुगितियु
क् ॥ वायुरायुर्नवंवायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदंसर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाह्नम

एडलचक्रे धुंधारामाप्रशस्तते । तथाशरीरमध्ये पिवायुरेक: परोवि भ् : । वायौ : पतीक्षविदेवी ॥
वायुकेतु: । पुं० खितिकणे । धूलौ॥
वायुगण्ड. । पुं० अजीर्णे ॥
वायुगुल्म : । वायुगुल्मक.) पुं० आवर्त्ते । अम्भसा कृश्मे ॥
वायुग्रस्त : । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
वायुदारु : । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
वायुनुज : । पुं० भीमसेने ॥ हनूमति ॥
वायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जल दीपके ॥
वायुभक्ष्य : । पुं० सर्पे । त्रि० वात भक्षके ॥
वायुवर्त्म । न० ख । नभसि ॥वायौ वर्त्म ॥
वायुवाह : । पुं० धूमे ॥
वायुवाहन : । पुं० विष्णौ ॥ वहत: सप्त० वायवादीन्वाहयतीतिव्य त्पादुपैर्ण्वु : ॥
वायुवाहिनी । स्त्री० वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥
वायुस : । पुं० मत्स्यविशेषे । काल वायुषमीना: द्र० गौ० दे० भा० प्र० । वायुदोषप्रणोहष्योमधुरो धातुवर्द्धन : ॥
वायुसख : पुं० पावके । वह्नौ ॥ वायौ : सखा । राजाद : सखिभ्य ष्टच् ॥
वायुसखा । पुं० अनले ॥ अग्नौ ॥ वायु : सखास्येतितथा । टजभा वादनङसाविधनङ् ॥
वाय्वस्त्रम् । न० पाखाणे ॥
वा : । न० जले ॥ वारयति । वृञो ऽन्यात्क्विप् ॥
वार : । पुं० सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रवि : सोमोमङ्गलश्चबुधोजीव. सि त : शनि : । एतेवाराःसमतीवाराविख्याता : सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दुबुधजीवानांवारा : सर्वत्रशोभना : भानुभूसुतमन्दानांशुभकर्मसुकेष्व पि ॥ द्वारे ॥ चरे ॥ कुब्जवृक्षे ॥ निवहे ॥ वृन्दे ॥ अवसरे ॥ क्षणे ॥ वारयति० त्रियमेवा । वृञ् । प चाद्यच् । घञ्वा । वहु । वायेपि० आच्छादतीत्यीम । वृञ्वहु रादि: पुं० सौतिच : ॥ मद्यनि ॥ न० मदि रापात्रे ॥
वारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशे षे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि० कार्य्यनिषेधके ॥ वारयति वृञ् । खुल् ॥
वारकी । पुं० अश्वौ ॥ चिन्ताप्रवे ॥ पर्णाम् ॥ जीवे ॥ पर्णाजीविनि पयोधौ । द्र० मेदिनिकर : ॥
वारकीर : । पुं० श्याले ॥ द्वारपालि

वायोर्विजातीयस्पर्शोदर्शितः । त
च्चानकातावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः । एषवायुः स्पर्शादिलिङ्गकः । वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
विजातीयस्पर्शेन॰ विलक्षणशब्देन
॰ तृणादीनांधृत्या॰ शाखादीनांक
म्पनेनच॰ वायोरनुमानात् । तथा
च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्यश्च॰ परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च । सोऽपित्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अयशरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियं त्वक् । तच्च
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसङ्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति॰ प्राणादिरितियद्यपि
त्योवायुस्तुविधः तथचातुर्वि
ध्यं प्राणादिना॰ कृत्यु समाकरे ।
तथापिलङ्घीमाहनर्नै विध्यमुक्तम्
॰ प्राणस्त्वेकएवहृदादिनानाख्या
नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च॰ नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तवायवोयथा । भूवायुराव
हइत्युक्तस्तदूर्ध्वः स्यादुद्वहस्तदनुसं
वहसंज्ञितश्च । अन्यस्त्वथापिसुवहः
परिपूर्वकोऽस्माद्बाह्यः परावह
इतिपवनाः प्रदिष्टाङ्गविशिरोमणिः

॥ प्रावाहोनिवहश्चैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव च ॥ अन्तरीक्षेचवाह्योतेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्ततेषामेकैकं सप्तसप्त
भिः । आमेयादेवावत्यादिनपर्युप
रिसंस्थिताः ॥ आवहप्रवहानुवह
उद्वहम्॰ पाठान्तरम् संवहविवह
परावहान्यपरिवहेति पाठान्तरम्
मतंमेतिभेदात्सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवहः
प्रवहश्चैवतथार्वोद्वहः परः ।
संवहोविवहश्चैवतदूर्ध्वं स्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्ध्वं वायोर्वै सप्तने
मयइति । तेषांस्थानानियथा ।
मध्येभूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रह
मध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्येवं वायवः सप्त वहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ याति । वा॰ ।
छान्दोपाजीत्युण् । आदेर्युगित्यु
क् ॥ वायुरायुरखं वायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदं सर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाक्षाम

उडुलचक्रे ध्रुवयथाराजाग्रगस्यते । तथाशरीरमध्येपिवायुरेक परीचि म : ॥ वायो : पत्नीस्वस्तिदेवी ॥
वायुकेतु । पुं॰ स्थितिकर्णे । धूलौ ॥
वायुगण्ड. । पुं॰ अजीर्णे ॥
वायुगुल्म : ।) वायुगुल्मक) पुं॰ आवर्त्ते । अम्भसा रूभमे ॥
वायुग्रस्त : । त्रि॰ विक्षिप्तचित्ते ॥
वायुदारु : । पुं॰ व्योमधूमे । मेघे ॥
वायुपुत्र : । पुं॰ भीमसेने ॥ हनूमति ॥
वायुफलम् । न॰ शक्रकार्मुके । जल दीपले ॥
वायुभक्ष्य : । पुं॰ सर्पे । त्रि॰ वात भक्षके ॥
वायुवर्त्म । न॰ खे । नभसि ॥ वायो र्वर्त्म ॥
वायुवाह : । पुं॰ धूमे ॥
वायुवाहन : । पुं॰ विष्णौ । वहरा. सम॰ वायवादीन् वाहयतीतिव्यु त्पादृष्ट्यु : ॥
वायुवाहिनी । स्त्री॰ वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥
वायुष : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । काल शायुषपीना॰ द्र॰ मौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । वायुसोह एषोह्योसधुरै धातुगर्हेन : ॥
वायुसख : पुं॰ पावके । वह्नौ ॥
वायो : सखा । राजाह : सखिभ्य ष्टच् ॥
वायुसखा । पुं॰ अनले ॥ अग्नौ ॥ वायु : सखास्येतितथा । टजभा वाट्नङसाविच्चनङ् ॥
वाय्वास्पदम् । न॰ आकाशे ॥
वा : । न॰ जले ॥ वारयति । वृञो ण्यन्तात् क्विप् ॥
वार : । पुं॰ सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रवि : सोमो मङ्गलश्च बुधो जीव, सि त : शनि : । एते सप्तमवारावि ख्याता : सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु बुधजीवानां वारा : सर्वत्र शोभना : भानुभूसुतमन्दानां शुभकर्मसु केष्व पि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुञ्जवृक्षे ॥ शिवलिङ्गे । वृन्दे । अवसरे । वर्षे । वारयति॰ निवर्तयति । वृञ॰ । प चाद्यच् । घञ्वा । वद्र । वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन । इत्यव्‌राद्रे पुं॰ सौतिष : । स्यन्दने । न॰ मदिरापात्रे ॥
वारक : । पुं॰ अश्वगतौ ॥ अश्वविशे षे ॥ न॰ कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि॰ कार्य्यनिषेधके । वारयति सञ्॰ । ण्वुल् ॥
वारकी । पुं॰ शत्रौ ॥ पिपासे ॥ पर्णाम् ॥ जावे ॥ पर्णाजीविनि पयोधौ । द्र॰ मेदिनिकार : ॥
वारकीर . । पुं॰ श्याले ॥ द्वारपाद्धि

वारिप्रवाह :। पुं॰ निर्झरे। झरे। उत्सान्निर्गतजलप्रवाहे। वारिणः प्रवाहः॥

वारिपर्णी। स्त्री॰ कुम्भिकायाम्॥

वारिबदरम्। न॰ प्राचीनामलके॥

वारिभवम्। न॰ स्रोतोऽञ्जने॥

वारिमसि :। स्त्री॰ पयोदे। मेघे॥

वारिमुक्। पुं॰ खतमासे। मेघे॥

वारिमूली। स्त्री॰ वारिपर्ण्याम्॥ वारिणि मूलं यस्याः। पाककर्णेति ङीप्॥

वारिरथ : पुं॰ नावि। तरिके॥

वारिराशि :। पुं॰ समुद्रे॥

वारिरुहम्। न॰ कमले॥ वारिणि रोहति। रुह॰। इगुपधेति कः॥

वारिलोमा। पुं॰ अम्पतौ। वरुणे॥

वारिवल्लभा। स्त्री॰ विदार्याम्॥

वारिवास :। पुं॰ सुराजीविनि। शौण्डिके॥

वारिवाह :। पुं॰ जलदे। मेघे॥ वारि वहति। वह॰। कर्मण्यण्॥ मुस्तायाम्॥

वारिवाहक :। पुं॰ बलाहके। मेघ॥ वारिवाहक॥

वारिवाहन :। पुं॰ [illegible]॥

वारिश : पुं॰ विष्णौ॥

वारिशिरीषिका। स्त्री॰ शिरीषिकायाम्।

वारिसम्भव :। पुं॰ यावनालशरे॥

न॰ उशीरे॥ लवङ्गे॥ सौवीराञ्जने॥

वारी। स्त्री॰ गजबन्धन्याम्। हस्तिशालायाम्॥ कलश्याम्॥ वार्यतेऽनया। वृञ्॰। घञन्तः। वसिवपियजिराजीतीञ्। बह्वादित्वात् ङीष्॥

वारीट :। पुं॰ गजे। हस्तिनि॥

वारीश :। पुं॰ समुद्रे॥

वारु :। पुं॰ विजयकुञ्जरे॥

वारुठ :। पुं॰ अन्त्यशय्यायाम्॥

वारुडकि :। पुं॰ वरुडापत्ये॥ व्यासवरुड्व्यादिनेञ्॰ अकङादेशश्च॥

वारुण :। पुं॰ भारतवर्षोपद्वीपविशेषे॥ न॰ उपपुराणविशेषे॥ शतभिषर्क्षे॥ जले॥ त्रि॰ वरुणसम्बन्धिनि॥

वरुणकर्म। न॰ जलाशयखननादौ॥

वारुणव्रतम्। न॰ नृपतिनियमविशेषे॥ यथा। वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एवाभिदृश्यते। तथा पापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धि वारुणम्॥

वारुणि :। पुं॰ अगस्त्यमुनौ॥ वसिष्ठे॥

वारुणी। स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम्॥ [illegible]मायाम्। प्रतीच्यां दिशि॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ दूर्वायाम्। शतभिषानक्षत्रे॥ तिथिविशेषे॥ यथा। वारुणेन समायुक्ता मधौ कृष्णा

शयोदशी । गङ्गायां यदि लभ्येत सू
र्यग्रहशतैः समा ॥ वरुणं शतभि
षा । इत्यमेवञ्च निवारयुक्ता चेन्महा
वारुणी शुभयोगयुता चेन्महाम
हावारुणीति संज्ञां लभते । यथा ।
शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी-
स्मृता । गङ्गायां यदि लभ्येत कोटिसू
र्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता
शनौ शतभिषा यदि । महामहेति
विख्याता त्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥
सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमा
निन्यां मद्याधिदेवतायाम् । यथा
वारुणीति श्रुतेः ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां
सुरायाम् । पैष्ट्याम् ॥ पुनर्नवा-
द्याभिपिष्टैर्विहिता वारुणी स्मृता ।
संहितैस्तालखर्जूररसैर्या सापि वारु
णी । सुरावद्वारुणी लघ्वी पीनसा
ध्मानशूलनुत् ॥ वरुणप्रेरितत
द्वारावनस्थवृक्षकोटरनिः
सृतायां बलदेवपीतवारुण्याम् ।
यथा । पराशर उवाच । वने विचर
तस्तस्य सह गोपैर्महात्मनः । मा
नुषच्छद्मरूपस्य शेषस्य धरणीभृतः ।
निष्पादितोरुकार्यस्य कार्येणोर्वी-
विचारिणः । उपभोगार्थमत्यर्थं व
रुणः प्राह वारुणीम् ॥ अभीष्टा
सर्वदा यस्य मदिरे त्वं महौजसः । अ
नन्तस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे ॥
इत्युक्ता वारुणी तेन सन्निधानमवाप्त

वृन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुको
टरे ॥ विचरन् बलदेवोऽपि मदिराग
न्धमुत्तमम् । आघ्राय मदिरातर्षम
वापाथ पुरातनम् ॥ ततः कदम्बात्
सहसा मद्यधारां स लाङ्गली । पतन्तीं
वीक्ष्य मैत्रेय प्रययौ परमां मुदम् ॥ प
पौ च गोपगोपीभिः समवेतो मुदा
न्वितः । उपगीयमानो ललितं
गीतवाद्यविशारदैः ॥ इति विष्णु
पुराणे पञ्चमांशे २५ अध्यायः ॥ अ
धाराधिष्ठात्रिः प्रतिमा सद्गि
वः । सम्यग्विधिविधानेन सु
माहितचेतसा । चिन्तिता मदिरा भ
र्त्या समस्या विचलेदिति ॥ इत्यर्थे दु
र्गा वारुणीदेवी निपीता विधिवर्जिता । ना
शं विनाशयेत् सर्वं बुद्धिमायुर्यशोध
नमिति कुलार्णवेऽपि ॥ कुलार्ण
वे विनिसक्तो निर्भयो वीरो मत्त्वा
भिषक् तत्त्वतः । निर्णीतवेदशास्त्रा
र्थो वदेद्वा वारुणीं पिबेदिति ॥ वरुण
स्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥
वारुणीवल्लभः । पुं॰ वरुणे । वारु
णीवल्लभो यस्य सः ।
वारुण्डः । पुं॰ फणिनां राज्ञि । पुं॰
न॰ सेकपात्रे । नौस्थजलनिस्सा
रणभाजने । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥
वारुण्डी । स्त्री॰ द्वारपिण्डायाम् ॥
वारुटः । पुं॰ स्थास्थले ॥ कपाटे
॥ अने ॥ पञ्जरे ॥ अव्यसे ।

इति मेदिनीकरः ॥

वारेन्द्रः । त्रि० वरेन्द्राजाते । ष्वण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसाही० इति गौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्त्मम् । न० पथे ॥ वत्मनांसमूहः । तस्यसमूह इत्यण् ॥ त्रि० वत्मसम्बन्धिनि ॥

वार्क्षदुर्गम् । न० दुर्गे : समन्ताद्धस्तिपुरैःपुराद्बहिः सर्वतोयोजनमात्रं व्याप्य तिष्ठति महाद्रुमकण्टकिगुल्मलताद्याचितैरावेष्टितस्थाने ॥

वार्ची । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इति महाभारतम् ॥

वार्क्मम् । न० पथे ॥

वार्ष्वः । त्रि० वर्षुदेशजे । कच्छाद्यण् ॥

वार्णिकः । त्रि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निस्सारे ॥ आरोग्ये । पाटवे । स्वास्थ्ये ॥ त्रि० वृत्तिमति । हस्तिशालिनि ॥ नीरोगे ॥ वृत्तिरस्यस्य । वृत्तेश्चेति णः ॥

वार्त्तकः । पुं० पक्षिविशेषे । बटेर इ० भा० । वर्त्तके ॥ न० वर्त्तकानांगणे ॥ वर्त्तकानांसमूहः । तस्यसमूह इत्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वार्त्तिङ्गने ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥ यथा । कृषिर्वाणिज्यातद्वद्वतीयं पशुपालनम् । विद्यादितामहाभागवार्त्तावृत्तित्रयाश्रया ॥ चतुर्विधा पिताप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृषिर्वाणिज्यागोरक्षाकुसीदंतुर्यमुच्यते इति ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥ वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकवृत्तम् । तदस्त्यस्याम् । वृत्तेश्चेति वार्त्तिकेन० णः ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । पश्वादिपालनाद्देवीकृषिकर्मानुसारणात् । वर्त्तनाकारणाद्वापिवार्त्तासोपवर्ण्यते ॥

वार्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकी ॥ वार्त्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिख्याते ॥ वार्त्तां सारोग्यमाप्यति । अकाकुटिलायाङ्गतौ । स्त्र्यन्तः कर्मण्यण् । वार्त्तफलापर्यायस्था ॥ वार्त्तकपक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० सिंहुत्याम् । भण्टाक्याम् ॥ आदेरितिङीप् । वृहत्याम् ॥ वार्त्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० सिंहुत्याम् । भण्टाक्याम् । वृन्ताके । अस्यागुणा यथा । वह्निप्रदामारुतनाशिनी च शुक्रप्रदाशोणितवर्द्धनी च । हृद्यासकासारुचिनाशिनीचयार्त्ताकुरेषागुणसंप्रयुक्ता ॥ सा बालाकफवातघ्नीपक्वासक्षारपित्तला । सदाफलाचिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ॥

अङ्गारपक्वावार्त्ताकु : किञ्चित्पित्त करीमता । कफमेदोऽनिलहरासरा लघुतरापरा ॥ पुंश्चिह्नोपीतिविका गुडशीय : ॥ वर्त्तरी । ऋतु० । वृतेर्वृ क्षिये तिकाकु : ॥ वाकुलकादुका रस्यार्त्वं वार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायन : । पुं० हेरिके । गूढपुरुषे । प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

वार्त्तावह : । पुं० क्रयिकाविक्र्यादि जीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायाव ह : ॥

वार्त्ताधारी । पुं० चारे । यथार्थव र्णे ॥

वार्त्तिक : । पुं० वर्त्तिके । वटेर० भू० भा० ॥ वार्त्तिकोमधुरोरूक्ष : शीलग्राफपित्तजित् ॥ वार्त्ताकी॥ चरे । स्पशे । वैद्ये । न० उक्ताऽनुक्तदुरुक्तार्थव्यक्तकारसङ्ग्रहे । उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिक मितिहेमचन्द्र : ॥ वृत्तिमधीते० वेदवा । उक्थादित्वा ठक् ॥ वृत्तौसाधुर्वा । कथादिभ्यष्ठक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । चिप्पुलिङ्ग्याम् । वटेर० भू० भा० ॥ वर्त्तिकेतिशारावली ॥

वार्त्घ्न : । पुं० पार्थे । अर्जुने ॥ ऋ षभोऽपत्यम् । अण् ॥ अयनादि० त्वच्छसम्बन्धिनि ॥

वार्द्दल : । पुं० मेघानन्दायाम् । न० दुर्द्दिने । बादला० भू० भा० ॥ मस्याम् ।

वार्द्धकम् । न० वृद्धसङ्घाते ॥ वृद्धानांसमूह : । वृद्धाच्चेतिवक्त व्यमितिवुञ् ॥ वृद्धस्यभावकर्म णो : । वृद्धत्वे । यौवनात्पराव स्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमत माल्यं चिश्रव्यन्तुयौवनम् । मु ख्यंगौण द्विधाभिन्नं वार्द्धकन्तुतत : परम् ॥ वृद्धस्यकर्मभावोवा । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् ॥ वार्द्धकेतप चारिष्ठे इतिगाथोदिगंवच : ॥

वार्द्धक्यम् । न० वृद्धत्वे । वार्द्धके ॥ वृद्धसङ्घाते ॥ वार्द्धकमेव । चतु र्वर्णादित्वात्० स्वार्थेष्यञ् ॥

वार्द्धि : । पुं० समुद्रे ॥ वारीणिधीय न्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे चेतिधा ञ : कि : ॥

वार्द्धिभवम् । न० द्रोणीलवणे ॥ ०

वार्द्धुषि : । त्रि० वृद्ध्याजीवे ॥ यद्द्ध्य र्थद्रव्यं वृद्धि : तत्प्रयच्छति । प्रयच्छतीतिगार्थ्यमितिठक् । वृ द्धेर्वृधुषिभाव : ॥ पृषोदरादि त्वात्कलोप : ॥

वार्द्धुषिक : । त्रि० कुसीदिके । वृद्ध्याजीवे । वार्द्धुषौ । वहुरा० भू० भा० ॥ तल्लक्षणं यथा । समर्घंधा न्यमादायमहार्घं य : प्रयच्छति ।

सर्वं वार्द्धुषिकोनाम हव्यकव्यवहिष्कृतः ॥ तथा वृद्धिग्रहणनियमो यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्द्धुषिकः शतात् । द्विकं शतं वा गृह्णीयात्सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ द्विकं शतञ्च गृह्णानो न भवत्यर्थकिल्विषीति । शतकार्षापणेऽशीतिभागं विंशतिपणाः । द्विकं पुराणद्वयम् । एवं विधं नियममतिक्रम्य अनापदि० स्वयमन्यद्वारा वा स्वाम्यनयोर्व्यवहरतस्तत्रैव प्रायश्चित्तम् । आपदि तु स्वयङ्करणे० नियमातिक्रमेऽपि न दोषः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धिः । तां प्रयच्छति । प्रयच्छति गर्ह्यमिति ठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावो वक्तव्यः ॥

वार्द्धुष्यम् । न० धान्यवर्द्धने ॥

वार्धेयम् । न० द्वीपीलवणे ॥

वार्द्ध्रम् । न० स्त्री० चर्म्मणि ॥ अर्द्धवृद्धम् । चर्म्मणोऽञ् । त्रि० वर्ध्रस्य विकारे । तस्य विकारइत्यण् ॥

वार्ध्री । स्त्री० चर्म्मरज्जुः । वद्धी० इ० भा० । वार्ध्रान् ० ङीष् ॥

वार्ध्रीणसः । पुं० वार्ध्रीणसे । छाग विशेषे ॥ यथा । त्रिपिवन्त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वार्ध्रीणसमिति प्राहुर्याज्ञिका पितृकर्म्मणीति निगमे । एकचरे । गण्डके, गण्डा० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे । यथा । नीलग्रीवो रक्तशीर्षः कृष्णपादः सितच्छदः । वार्ध्रीणसः स्यात्पक्षीशो मम विष्णोरतिप्रियः । रोहितश्च तु मत्स्यश्च मांसैर्वार्ध्रीणसस्य च । तृप्तिमाप्नोति वर्षाणां शतानि श्रीथिमत्प्रिया ॥ भक्षिणाप्युत्तखड्गानां रुधिरैः शतवार्षिकीम् । तृप्तिमाप्नोति परमां माघादूर्ध्व रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुराणे ९९ अध्यायः ॥ वार्ध्री नासिकाऽस्य । अञ् नासिकायाश्चेत्यच् ० नसादेशश्च । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

वार्भटः । पुं० नक्र । कुम्भीरे । वारि जले० भटः ॥

वार्म्मणम् । न० वर्म्मसमूहे ॥ वर्म्मणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

वार्म्मिणम् । न० वर्म्मिणां समूहे ॥

वार्मुक् । पुं० अम्भोदे । मेघे ॥ वाः मुञ्चति । मुच्लृ० क्विप् ॥

वार्य्यः । पुं० ऋत्विजि ॥ व्रियते । वृङ् सम्भक्तौ । वरत् । क्यप् तु० ह लन्पश्च —०— ॥

वार्य्यः । त्रि० वरणीये ॥ वारिसम्बन्धिनि ॥

वार्य्युद्भवम् । न० पद्मे ॥ त्रि० जलजे ॥

वार्राशिः । पुं० समुद्रे । इति पुराणम् ॥

वार्व्वटः । पुं० वहित्रे ॥

वार्ष्वंया । स्त्री॰ सर्वंयायां ।

वार्षकम् । न॰ सुमुमक्तपृथिवीद्ध्रभागान्तर्गतभागविशेषे ॥

वार्षगण्यः । पुं॰ पतञ्जलौ ॥ वृषगणस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

वार्षभाणवी । स्त्री॰ वृषभाणुकन्यायाम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरात्पर : कृष्णस्तथैव वार्षभाणवीति पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न॰ वृषलकर्मणि ॥ यथा । नकथञ्चनकुर्वीतब्राह्मण : कर्म्म वार्षलम् । वृषल : कर्म्मचब्राह्मणं पतनीयेहितैतयो : ॥

वार्षिकम् । न॰ त्रायमाणायाम् । यवभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिकाले ॥ यथा । वार्षिकं तद्ध्वृष्टं भूमिसमहितं जलम् । सिद्धान्तमुपितं तत्तु प्रसन्नमन्नतोपमम् ॥ त्रि॰ वर्षाभवे ॥ वर्षासुभवम् । जातम् साधु वा । वर्षाभ्यष्ठक् । ठञ्येक : ॥ वर्षंभवे । वात्सरिके । वर्षासम्बन्धिनि ॥ यथा । वार्षिकांश्चतुरोमासान् दुर्गमा : पथिसर्वदा । तस्मादेकत्रविबुधै : स्थातव्यमितिनिश्चय : ॥ चष्टौमासांस्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशा- हिज : । वर्षाकालेनगन्तव्यं प्रवासेसुप्राभिच्छति लिभागशो नारद : ॥

वार्षिकी । स्त्री॰ त्रायमाणायाद्मौषधौ ॥ वेलट्ट॰ स॰ पुष्पविशेषे ॥ यथा । श्रीपदोपट्पदानन्दाश्वार्षिकीमल्लनस्यनेतिभावप्रकाश: । वार्षिकीशीतलालध्वीतिक्तादोपत्रयापहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी॰तत्तैलं सद्धुपंसूतम् ॥ इतिच ॥ वर्षर्त्त्व्यपुष्पादौ ॥ वर्षासुभवा । ठञ् । ङीप् । कालाट्ठञ्वा ॥

वार्षिला । स्त्री॰ करकायाम् ॥

वार्ष्णेय : । त्रि॰ वृष्णिवंशोद्भवे ॥

वार्हतम् । न॰ वृहतीफले ॥ वृहत्या: फलम् । प्रचादिभ्योण्विधानसामर्थ्यात्तस्यफलेनलुप् ॥

वार्हद्रथ : । पुं॰ } जरासन्धे ॥ वृहद्रथस्यापत्यम् । यञ् इञ्वा ॥
वार्हद्रथि । पुं॰ }

वार्हस्पत्य : । पुं॰ नास्तिके ॥ यथा । स्वास्त्रादवाधार्हत : स्या॰ पञ्चवादीतुसौगत: । नैयायिकस्त्वक्षपादो॰ योग: साङ्ख्यस्तुकापिल: ॥ वैशेषिक॰ स्याद्यौलूक्यो॰ वार्हस्पत्यस्तुनास्तिक: । चार्वाकलौकायतिकावैतेपडपितायि॰का: ॥ शैवेये । कस्याञ्चिदित्याचार्यासेधे वार्हस्पत्य: स्मृत: ॥ न॰ नीतिशास्त्रे ॥ वृहस्पतिर्देवताकर्म्मणि ॥ त्रि॰ वृहस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्देवताऽस्य॰ वृहस्पतेरिदंवा । दित्य

दिव्यादिव्यपत्युत्तरपदाच्च : ॥
वालक : । पुं० न० पारिहार्ये ॥ त्रि० अङ्गुरीयके ॥ वालकोऽस्त्रीपारिहार्ये० त्रिपुस्यादङ्गुरीयके । इ० मेदिनि : ॥ वालके ॥
वालव : । पुं० द्वितीयकरणे । तत्र जातस्य फलं यथा । कार्यं प्रसक्ताख जनस्य भक्तसिनाग्रणेताक्षमीचयुक्त : । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्यो वालवाख्ये जननं प्रियस्य ॥
वाल्कम् । न० चौमादिवस्त्रे ॥ त्रि० वल्कभवे ॥ वल्कस्य वल्कलस्य० विकार : । तस्य विकारइत्यण् ॥
वाल्कलम् । त्रि० वल्कलनिर्मिते ॥ वल्कलस्येदम् । अण् ।
वाल्कली । स्त्री० मदिरायाम् ॥
वाल्मिकि : ।
वाल्मीक : । पुं० } कविज्येष्ठे ॥
वाल्मीकि : ।
प्राचेतसे भृगुवंशीयमुनिविशेषे ॥
वाव । अ० अवधारणार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥
वावदूक : । त्रि० वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वक्तरि ॥ कुर्यादिषु वावदूकशब्दपाठसामर्थ्याद्दिदूक : ॥ यद्वा । पुन : पुनरतिशयेनवाव दति० इति० वदेर्यङन्तात्० उलूकादयश्चेत्यूक : ॥
वावय : । पुं० तुलसीविशेषे । वाबुइ० इ० भा० ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥
वावृत : । त्रि० कृतवरणे । वृते । वृतवृते । स्वयंवरादिनास्त्रीकृतवरा दौ ॥ वावृत्यतेस्म । वावृतुवर्त्तने । क्त : ॥
वाशा । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृशब्दे । गुरोश्चहल: । टाप् ॥
वाशि : । पुं० छेदनसाधने । कुठारभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वाशृ० । वसिवपीत्यादिना इञ् ॥
वाशिका । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृ० । गुरोश्चहलइत्य : टाप् । क : ॥ यद्वा । उश्यते, वशकान्तौ । संज्ञायामित्यनेन० ण्वुल् ॥
वाशितम् । न० पक्षिपश्वादिशब्दे ॥ वाश्यतेस्म । वाशृ० भावे क्त : ॥
वाशिनायनि : । पुं० वाशिनीपत्ये ॥ उदीचां वृद्धादगोत्रादिति० फिञ् दाण्डिनायनेति० टिलोपाभाव : ॥
वाशिष्ठ : । त्रि० वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥
वाशिष्ठी । स्त्री० । गोमत्यांनद्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ यत्र वशिष्ठपिकुल्या तीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् ॥
वाशुर : । पुं० गर्दभे ॥ वाश्यते । वाशृ० । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् ॥
वाशुरा । स्त्री० रात्रौ ॥ वाश्यन्तेऽस्याम् । वाशृ० । मन्दिवाशि

ण्युरच् । टाप् ॥
वाश्र : । पुं॰ दिवसे ॥ शकुनौ ॥ रासभे ॥ न॰ मन्दिरे ॥ चतुष्पथे ॥ वाश्रयते । वाश्र॰ । स्फायितञ्चिव ञ्चीत्यादिना - रक् ॥
वाष्प: । पुं॰ न॰ नेत्रजले ॥ भाफइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ ऊष्मणि ॥ वाधति । बाधृ लोडने॰ बाधिता । बाधत्यो ष्टौ । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्प तल्पाः ॥ इतिसाधु : । बाधतेनैव मितिपा । वाधते : घोनिपातनात् ॥ लोहे ॥ इतिमेदिनीकर : ॥
वाष्पका : । पुं॰ मारिषे ॥ यथा । मा रिषोवाष्पकोमार्ष : शीतोरक्तस सर : ॥
वाष्पका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥
वाष्पायमाण : । त्रि॰ वाष्पमुद्वमति ॥
वाष्पिका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् । कार व्याम् ॥ वाष्पमिव । इवेप्रतिकृता विति कन् ॥
वाष्पी । स्त्री॰ वाष्पिकायाम् ॥
वाष्पीका । स्त्री॰ लक्ष्मपत्र्याम् । वाष्पि कायाम् । रांधुनी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ वाष्पमिव । कन् । टाप् । पृषोदरादि : ॥
वास : । पुं॰ वेश्मनि ॥ वसस्थाने ॥ धारके ॥ वसन्त्यत्र । वसनिवासे । एलरेतिघञ् ॥ अघ्वादिविश सि॰ । ऽ॰ ॥
वासकोष : । पुं॰ वस्त्रपेटके ॥
वासक : । पुं॰ वैद्यमातरि । वृषे । अटरूषे । सिंहास्ये । बांसा॰ वासू टी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ इयं ॥ यथा गुणायथा । वासकोवातकृत स्वर्यः कफपित्तास्रनाशन : । तिक्तस्तुवर कोहृद्योलघु : शीतल स्तृड्गदस्त् ॥ ष्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया मह : ॥ नानाङ्गविशेषे ॥ त्रि॰ गन्ध कृति ॥ वासयति । वसु ल ॥ यहा । वस्त्रं॰ आच्छादयति । वसपा च्छादने । ण्वु ल् ॥
वासकर्णी । स्त्री॰ यज्ञशालाया म् ॥
वासकसज्जा । स्त्री॰ स्त्रीयादिनायिका भेदे ॥ भवतीप्रियवासर : ॰ मृत्यं निश्चित्य॰ या॰ सुरतसामग्रीसज्जी करोतिसा॰ वासकसज्जा । वास कोवासर : ॥
वासका । स्त्री॰ वासकवर्ष ॥
वासगृहम् । न॰ गर्भागारे । गृहमध्य भागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगेहे ॥ वासाय॰ वासस्य वागृहम् ॥
वासतेयी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ वसनम्॰ वसति : वसतीसाधु : । पथ्यति थिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥
वासनम् । न॰ धूपने ॥ वारिधान्या म् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे ॥ ज्ञाने ॥ त्रि॰ वसनेनक्रीते ॥

वाह्य : । त्रि० आच्छाद्ये । वस्त्राच्छादने । यान्म'यिश्रत् ॥

वाह : । पुं० भुजे ॥ धान्यमानभेदे यथाहुः । पलंप्रकुञ्चकंमुष्टि : कुडवस्तच्चतुष्टयम् । चत्वार : कुडवा : प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाढकम् । अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोण : सूर्प उच्यते । सार्धसूर्पोभवेत् खारीद्वे खार्य्यौगोण्युदाहृता ॥ तामेवभारं जानीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति । अश्वे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति वहप्रापणे । एलादीतिघञ् ॥ ऊह्यतेऽनेनवा । वहे : कर्मणि कारणेवा० घञ् वाह्यतेवा । यस्य : । अच् ॥ वाहतेवा । वाहृप्रयत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि० वहनकर्त्तरि ॥

वाहक : । त्रि० वहनकर्त्तरि ॥ वहति । वह० ण्वुल् ॥

वाहद्विषन् । पुं० महिषे ॥ वाहानां द्विषन्० वाहिपुद्विषन्वा । समीतियोगविभागात्समास : ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने युग्ये । पत्रे । धोरणे ॥ देव्यावाहनानियथा । विष्णुब्रह्मशिवैर्देवैर्ध्रियतेसाजगन्मयी । सितप्रेतो महादेवोब्रह्मालोहितपङ्कज : ॥ हरिर्हरिस्तुविज्ञेयोवाहनानिमहौजस । समूर्त्त्यावाहनत्वन्तुतेषांतस्मा दुच्यते ॥ तस्मान्मूर्त्त्यन्तरंकृत्वा वाहनत्वंगतास्त्रय : । यस्मिन् यस्मिन् महामायाप्रीयातिसततंशिवा ॥ तेनतेनस्वरूपेणभासनात्त्रयभवंस्त्रय : । भूतिकालिकापुराणम् ॥ वहत्यनेन । वह० । करणेल्युट् । वाहनमाहितादितिनिपातना द्दीर्घ : ॥ यद्वा । वाहयति । वहि : स्वार्थण्यन्तात् कर्त्तरिल्युट् ॥ वाहानांप्रेरणे ॥ यथा । वाहनंप्रति वाहानांषड्विधंप्रेरणंविदुः । रागाय वल्गाकशापार्ष्णिप्रतोदरवभेदत: ॥ चतुर्थभवने ॥

वाहनश्रेष्ठ : । पुं० अश्वे । हये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहयितृत्वे ॥ स्त्रा समथ्योगुध् ।

वाहवेग : । पुं० पशुभेदे ॥

वाहस : । पुं० अनडुहि ॥ वहति । वह० । वहियुभ्याञ्छन्दसीत्य सुन्० णित् । योपाद्वयान्नवाह सा ॥

वाहस : । पुं० अजगरे । अर्थे । अथास्वौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिष ण्णके ॥ वहति । वह० । वहि युभ्यांणिदित्यसच् । णित्वाद्वृद्धि : । वाहंगतिंस्यतीतिवा । योन्तक र्मणि । आतोनुपेतिक : ॥

वाहा । स्त्री० वाहौ । भुजे ॥ अजा दित्वाट्टाप् ॥

वाहिकः । पुं० ढक्कायाम् ॥ गोवाहे । शकटादौ ॥

वाहितः । त्रि० खण्डिते ॥

वाहित्थम् । न० हस्तिकुम्भाधोभागे ॥ कुम्भोऽवयवात्तकुम्भः । वाहित्थं वा तत्कुम्भाधस्तिभागुरिः । सचचला टाधोभागः । अवग्रहं वहति । वह० । वाधग्रहीत्यादिभिः । ततिस्थश्च । यन्त्रयेक्तः । पृषोदरादित्वात् साधुः ॥

वाहिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् । शैवलिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनाविशेषे । त्रिगुणगणेषु ॥ यथा । इभाः ८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ । पदातयः ४०५ । एततपरिमाणपरिमितायां सेनायामित्यर्थः । समस्तसङ्ख्या ८१० ॥ वहति । वह० । ग्रहादित्वात् णिनिः ॥ वाहाः सन्त्यस्यां वा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं० सेनापतौ । सेनान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः सेनायाः । वाहिनीनां नदीनां वा पतिः ॥

वाहीकः । पुं० देशविशेषे ॥ अश्वजातौ गाट० जट० द्र० मा० प्र० जातौ ॥ यथोक्तं कर्णपर्वणि २०० अध्याये । तत्रत्यः पुरातनाः कथाः कश्चिद् द्विजोत्तमः । वाहीकदेशं मद्रांश्च कुत्सयन् वाक्यमब्रवीत् ॥ पञ्चानां सिन्धुषष्ठानामन्तरं ये समाश्रिताः । तान् धर्मबाह्यानशुचीन् वाहीकान् परिवर्जयेत् ॥ शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा । जर्त्तिका नाम वाहीकास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितमिति ॥ शतद्रुविपाशैरावतीवितस्ताचन्द्रभागेति पञ्चमः सिन्धुः षष्ठः तन्मध्यदेशो वाहीक इति व्याख्यातारः ॥ अश्वप्रभेदे ॥ गवि ॥ वाहि ॥ वहति । वह० । गण्डीकादित्वात् ईकन् । वहतेर्णिच्च ॥ त्रि० बाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ईकक् चेति वार्त्तिकेन ईकक् । बहिषष्टिलोपश्च ॥ वाहीकाः । पुं० भूम्नि० देशविशेषे । टक्कनामसु ॥ वाहीकाष्टक्कनामानो वाह्लीकाश्चेत्याहुरिति हेमचन्द्रः ॥

वाहुवारः । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारे ॥

वाह्यम् । न० याने । युग्ये । पत्रे । वाहने । वर्षे ॥ त्रि० वहनीये । बलीवर्दादौ ॥ बहिरर्थे ॥ बहिर्भवे ॥ वाहयितुं योग्यः । वहेर्ण्यत् ॥ वाहिर्भवो वा । बहिषष्टिलोपो यञ् चेति यञ् ॥

वाह्यप्रपञ्चः । पुं० आन्तरप्रपञ्चातिरिक्ते ॥ यथा । पृथिव्यादिपञ्चभूततज्जन्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूतप

चन्द्रिका ॥

विकङ्कट : । पुं॰ गोक्षुरे ॥ इतिशब्द माला ॥

विकङ्कत : । पुं॰ स्वादुकण्टके । स्रु वावृक्षे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । स्र ह्रुपादे । वंङ्कंच् ॰ द्रू ॰ गौ ॰ दे ॰ मा ॰ प्र ॰ विकङ्कते । कण्टिगती । ततश्च प्र त्यय : ॥ विकङ्कतफलंपक्वंमधुरंस- र्वदोषजित् ॥

विकङ्कता । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥

विकच : । पुं॰ क्षपणे । केतुग्रहे ॥ त्रि॰ प्रकाशे । केशशून्ये । विकसि ते । स्फुटिते । कचति । कचम- स्यते । पचाद्यच् ॥ विगत : क चोऽस्यादा ॥

विकचा । स्त्री॰ महाश्रावणिकाया म् ॥

विकच्छ : । त्रि॰ कच्छरहिते । शुक्ल कच्छे ॥

विकट : । पुं॰ विस्फोटके ॥ साकुरु ण्डवृक्षे ॥ त्रि॰ उग्रे । विशाले । पृथुले । पृथौ । विकराले । रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभा वे । विकटति । कटेवर्षावरण यो : । पचाद्यच् ॥ यद्वा । सम्प्रो दर्धेतिचकारादुरविकटच् ॥

विकटा । स्त्री॰ बौद्धदेव्यन्तरे । मायी देव्याम् । मारीच्याम् । विमुखा याम् । वज्रवाराह्याम् । पञ्च धाराख्याम् । गौर्याम् । मोचिर धायाम् ॥

विकटानन : । पुं॰ राक्षसान्तरे ॥ त्रि॰ भीषणास्ये ॥

विकण्टक : । पुं॰ विकङ्कते ॥ दुरा लभायाम् ॥ विगत : कण्टको यस्य ॥

विकत्थनम् । न॰ मिथ्याश्लाघाया- म् ॥ यथा । श्लाघायथार्थवा द : स्यात्मिथ्याविकत्थनम् । इ॰ हेमचन्द्र : ॥ विकत्थते । कत्थ श्लाघायाम् । भावेल्युट् । त्रि॰ श्लाघी नि । ताच्छीलिकेषु ॰ वासरूपविधिर्ना स्तीत्यसमासविकत्थात् ॰ णीकत्थस्ते तिविभुण् विषये ॰ ल्युन्प्रत्ययेतियु च् । स्वगुणश्लाघनादौ ॥

विकत्थी । त्रि॰ विकत्थनशीले ॥ वि कत्थते । ताच्छील : । कत्थ॰ । शीला र्थनसकत्थस्त्र : । इतिविभुण् ॥

विकथा । स्त्री॰ अव्ययगैऽनुपयुक्तायां कथायां ॥

विकर्मक्रिय : । त्रि॰ शठे । विरु द्धकर्मक्रियाशीलोयस्मात् ॥

विकम्पित : । त्रि॰ विशेषेणकम्प- विशिष्टे ॥

विकर : । पुं॰ रोगे ॥ विकीर्यते । कृ॰ । ऋदोरप् ॥ त्रि॰ करशून्ये ॥

विकराल : । त्रि॰ भयानके ॥

विकर्ण : । पुं॰ विट्खदिरे । कौरवे ।

द्वयोर्मध्ये ॥ यथा । चक्रादीनां पु
रेतिष्ठन्स्य शङ्ख्यं धनुरन्वयम् । वि
कर्णौ तौ विकर्णस्त्वन्यौ नीयान्
हेपुरेतथेति विष्णुपुराणम् ॥ दुर्यो
धनानुजे ॥ त्रि० कर्णरहिते ॥

विकर्णिकः । त्रि० कर्णिकारहिते ॥
पुं० भूमि० सारस्वतदेशे ॥ यथा ।
काश्मीरास्तु माधुमताः सारस्वता
विकर्णिकाः । इति हेमचन्द्रः ॥

विकर्णी । स्त्री० पथ्याद्धृग्धर० उदा
रेऽम्लशारिणि ॥

विकर्त्तनः । पुं० अर्के । आर्कवृक्षे ।
सूर्ये ॥ विकर्त्तयति भक्तानां रागान्
प्रतीक्षिदृगे । णिजन्ताल्ल्युट् ॥
यद्वा । विशिष्टकर्त्तनं यस्य । वि-
श्वकर्मणोयस्कोटीकृतत्वात् ॥ अर्क-
वृक्षे ॥

विकर्म्मकृत् । त्रि० निषिद्धकर्म्मका
रिणि ॥

विकर्म्म । न० शास्त्रप्रतिषिद्धे व्या
पारे ॥

विकर्म्मस्थः । त्रि० निषिद्धकृति ।
चौर्यादिविकल्पकर्म्मणो विरोधीनि
यानि कर्म्माणि० अगम्यागमनादीनि
तत्कारिणि ॥

विकर्षः । पुं० । कर्षणे ॥ विकर्षणम् ।
कृष० । घञ् ॥ बाणे ॥

विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥

विकलः । त्रि० क्रमे ॥ विह्वले ॥ स्व
भावहीने ॥ विगता कला यस्य ॥
निष्कले ॥

विकलपाणिकः । पुं० कुणौ । कुण
रे । विकृतकरे ॥ विकलः पा
णिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ रा
श्यादिकलायाः षष्टितमांशे ॥

विकलाङ्गः । त्रि० स्वभावतोन्यूना
धिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकल
मङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ।
गौरादित्वान्ङीष् ॥

विकल्पः । पुं० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ क
ल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ वित
र्के । संशये ॥ तुल्यबलरूपविरो
धे विकल्पोभवति ॥ यन्द्वानामु
पातीयस्तुयन्योविकल्पः ॥ विक
ल्पनम् । कृप् सामर्थ्ये । भावे घ
ञ् ॥ विविधकल्पे ॥ विशिष्टक
ल्पे ॥

विकल्पकः । त्रि० निर्मातरि ॥

विकल्पितः । त्रि० विपरीतत्वेनक
ल्पिते ॥

विकषा । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥ म
ञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषहिं
सायाम् । पचाद्यच् ॥

विकसः । पुं० सिन्धुनन्दने ॥ च
न्द्रे ॥

विकसत् । त्रि० जृम्भमाणे ॥

विघ्नहारी । पुं॰ गणाधिपे । लम्बोदरे ॥ अवश्यं हरति । हृञ्॰ । णिनिः । विघ्नस्यहारी ॥
विघ्नितः । त्रि॰ सञ्जातविघ्ने ॥ इतच् ॥
विघ्नेशः । पुं॰ हेरम्बे ॥ विघ्नानामीशः ॥
विघ्नेशवाहनः । पुं॰ महामूषके ॥ विघ्नेशस्यवाहनः ॥
विघ्नेशानकान्ता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥
विङ्कः । पुं॰ अश्वखुरे । पुटे ॥
विङ्खा । स्त्री॰ अश्वगतिप्रभेदे ॥ शुक्तिभूम्याम् ॥ नर्त्तने ॥ इ॰ मेदिनिकरः ॥
विचकिलः । पुं॰ मल्लीप्रभेदे । हिमुटायाम् ॥ मदनवृक्षे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥
विचक्षणः । पुं॰ पण्डिते ॥ विचष्टे । चक्षिङ्॰ । अनुदात्तेतश्चहलादे रितियुच् । कर्त्तरिल्युडित्यन्ये सकारः ॥ त्रि॰ विचारज्ञमी ॥ निपुणे । समस्तसाधकसंख्यतायां चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥ ८
विचक्षणा । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥
विचक्षुः । त्रि॰ विमनसि ॥ चक्षुर्हीने ॥
विचयः । पुं॰ अन्वेषणे ॥ विचीयते । चिञ् चयने । कर्मण्येरच् ॥
विचयनम् । न॰ मार्गणे ॥ संवीचणे ॥ विविधम्॰ चयनम् ॥ चिञ्॰ । ल्युट् ॥
विचर्चिका । स्त्री॰ रोगविशेषे । पामनि । पामायाम् ॥ टाल्पतिल्वक्खराखुखापाख्योऽत्यं याविचर्चिका । पादेविपादिकात्वेया सद्यमेदा ह्रिचर्चिका ॥ टाल्यते॰ ॥ विदार्यते ॥ विचर्च्यते । चर्च अध्ययने । रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । प्रत्ययोपसर्गाभ्यांरोगमतीतिः ॥
विचलः । त्रि॰ अस्थिरे ॥
विचलनम् । न॰ विभ्रमे ॥
विचलितः । त्रि॰ स्खलिते । पतिते ॥ स्खलितावदात ॥
विचारः । पुं॰ आयोपायदर्शनविमर्शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धेवस्तुनिप्रमाणेनतत्त्वपरीक्षायाम् । वितर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षायाम् । चर्चायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥ सन्दिग्धसप्रयोजनस्य॰ विचारमर्हति ॥ विवेके ॥ कोऽहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते । उपादानंकिमस्तीहविचारः सोयमीदृशः ॥
विचरणम् । न॰ विचरणेनवा । चर॰ । चक् ॥
विचारणा । स्त्री॰ विद्यायाम् ॥ यथा । परीक्षापापरीक्षाचविद्याद्विधाविचारणा । तत्रापरीक्षविद्यायां

विचारोऽयं समाप्यते । वि॰वि
चारोत्पन्ने । विचारजाते ॥ इत-
मी॰ । डः ॥
विचारणम् । न॰ विचारे ॥ चरसंश
येण्यादि : युच् ॥
विचारणा । स्त्री॰ विचारे । चर्चाया
म् ॥ मीमांसायाम् ॥ चरसंशये॰
चुरादि : । ण्यासश्रन्थोयुच् ।
टाप् ॥
विचारणीयम् । न॰ शास्त्रे ॥ वि॰
विचार्ये ॥
विचारित : । वि॰ कृतविचारे । वि
म्रे । मिश्रे ॥ विचारः सैञ्जा । चर
गतौ॰ण्यन्त : । क्त : ॥ विचार :
सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि
तच् ॥
विचार्य्य : । वि॰ विचारयोग्ये । वि
चारितव्ये । विचारणीये ॥
विचार्य्यमाण : । वि॰ चिन्त्यमाने ॥
प्रागुक्तं यं तथाख्यातान्वितयं भावि
मायदा । विचार्य्यमाणे वितयेषा
लेशोऽप्यविद्यतदृशीनामनि-
र्व्वचितत्वम् ॥
विचाल : । पुं॰ न॰ अन्तरे । अन्तरा
ले । समवाये ॥ तृणान्तरागमे ॥
यथाप्रवीरद्वयादिरूपतां विचाल : ॥
विचि : । पुं॰ स्त्री॰ अल्पतरङ्गे ॥
विचिकित्सा । स्त्री॰ संशये । वित्ता
शेषवीभ्यसनागार्भिज्ञाने ॥ विचिकित्सा

सनम् । कितसंशये । गुप्‌तिज्
किद्भ्यः सन् । तत : अप्रत्ययो
दित्यकारप्रत्यय : । टाप् ॥
विचिकित्सित : । वि॰ संशयिते ।
सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाता
स्य । तारकादित्वादितच् ॥
विचिकिल : । पुं॰ त्रिपुटायांमल्लिका
याम् ॥ दमनके । पु॰ दि॰ अन्द्र: ॥
विचित : । वि॰ अन्विष्टे ॥
विचित्त : । वि॰ उन्मत्ते ॥
विचित्रम् । न॰ आश्चर्य्ये ॥ पुं॰
न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं तद्वि
रुद्धस्य यत्नः प्रायाणस्मात्समुच्चयप्रसिद्ध
सनात् ॥ वि॰ विचित्रवर्णयुते ।
नानाविधे ॥
विचित्रक : । पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥
विचित्रदेह : । पुं॰ मेघे ॥ वि॰ चारु
शरीरे । नानावर्णदेहे ॥
विचित्रवीर्य्य : । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृ
पतिविशेषे ॥
विचित्रवीर्य्यसू : । स्त्री॰ सत्यवत्या
म् ॥
विचित्रा । स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥ चित्रा
ख्यनक्षत्राम् ॥
विचित्राङ्ग : । पुं॰ मेघहिन् । मयूरे ।
व्याघ्रे ॥ वि॰ चारुशरीरे ॥ वि
चित्राणि॰अङ्गानियस्य स : ॥
विचिन्वन् । वि॰ मृग्यमाणे । अ
न्विष्यति ॥

विचौ । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्गे ॥ शु० द्विरूपकोष: ॥

विचेतन: । त्रि० चेतारहिते । विगताचेतना यस्य स: ॥ (०) ॥

विचेता: । त्रि० दुर्मनसि । अस्वमनसि । विमनसि । विगतचित्ते । भगवद्ध्यानजनितदुरितप्रतिबन्धविवेकविज्ञाने । विचित्रचित्ते । उद्विग्नचित्ते ॥

विचेय: । त्रि० मृग्ये ॥

विचेष्टनम् । न० अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे । व्यापारे ॥

विच्छन्द: । पुं० विच्छन्दके । विशिष्टश्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दक: । पुं० ईश्वरसद्मभेदे । विशिष्टश्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र । यद्वा । विशिष्टान् छन्दयति अभिलाषान् करोतीति । छदि० । ण्वुल् । वुन् वा । उपर्युपरिविक्षेपं तद्विच्छन्दकसंज्ञकमिति भरत: ॥

विच्छर्द्दक: । पुं० विच्छन्दके । उच्छृदिर् दीप्तौ ॥ ण्वुल् ॥

विच्छाय: । पुं० मणौ ॥ न० पक्षिणां छायायाम् । त्रि० हतप्रभे । छायारहिते । विगताच्छाया यस्य ॥

विच्छाया । स्त्री० पक्षिच्छायायाम् ॥ क्लीबतोचिता० छायाबाहुल्यादतिश्चरत्वात् ॥

विच्छित्ति: । स्त्री० अङ्गरागे । विच्छेदे । हावभेदे ॥ यथा । मण्डनानादरन्यासो विच्छित्तीरूपदर्पत: । आभरणविलेपनादीनां कुशस्थितप्रियापराधादीर्ष्यया माद्रेषस्य कान्तानां सखीनां प्रयत्नेन धारणं विच्छित्ति: । प्रियेणार्पितमभिनीतिमिभरणं स्वल्पमपि विभूषणं विच्छित्तिरित्यन्ये । आकल्पकल्पनाल्पापि विच्छित्ति: कान्तिपोषकृदित्युज्ज्वलनीलमणि: ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् द्वैधीकरणे । क्तिन् । छिदे० विनाशी० विच्छित्तिरिति विकाराद्यमिव: ॥ गौरायणी । इति हेमचन्द्र: ॥

विच्छिन्न: । त्रि० समालब्धे । कृते । काटा० बृ० भा० । विभक्ते । कुटिले । विशेषेणच्छिन्न: ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छेदावस्थायाम् । अभिव्यक्तस्यानिरतकार्यस्यापि० केनचिद्वस्तुनाभिभवे ॥

विच्छेद: । पुं० वियोगे । विरहे । कान्ताया: कान्तविच्छेदो मरणादतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छिदिर्० । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्थायाम् ॥

विच्युत: । त्रि० विचरिते ॥ विगते ॥

विच्युति: । स्त्री० वियोगे ॥

विजन: । त्रि० निर्जने । विविक्ते ।

नि : शलाके । रहसि ॥ यथा । आहारनिर्हारविहारयोगा : सदैव सद्भिर्विजनेविधेया : ॥ अस्यज्ञानन्दं ब्रह्मणि ॥ आद्यामन्तेचमध्येचजनोयस्मिन्नविद्यते । येनेदंसततव्याप्तसदेशोविजन : स्मृत : ॥ विगतो जनोऽस्मात् ॥

विजननम् । न० प्रसवे ॥ पुं०सूतिमासि । विजायतेऽस्मिन् । अमो० । ख्यपोतिल्युट् ॥

विजन्मा । पुं० मैत्रे । सुधन्वाचार्य्ये ।

विजपिलम् । न० पिच्छिले ॥

विजय : । पुं० जये । शत्रुपराजयजनितजयत्कर्षे ॥ पार्थे । अर्जुनपार्षदे ॥ विमाने । विष्णुपार्षदविशेषे ॥ कुन्तार्हत्पितरि ॥ जिनबलदेवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । अस्यतोयाखयामेयाखर्षे निखण्डमण्डले । नश्यन्तिसर्वशत्रूणांविजयेनाखसंशय : ॥ २७ ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । दिग्गीशादिस्वक्षोच्चेलग्नस्थसुसुहृद्यादि । विजयोनामयोगोयंयातायाराजाजयीभवेत् ॥ समरयात्रायोगे ॥ तृतीयोर्यकेन्द्रसुतेषुवाभृगुनन्दने । विजयोनामयोगोयंयातुर्विजयद : सदा ॥ विजयनम् । जिजये । परम् ॥ एकादशे मुहूर्ते । चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ पर्व्वते

प्रहरे ॥ विजयतेज्ञानवैराग्यैश्वर्यादिगुणैर्विष्णुम् । विपूर्वाज्जयते : पचाद्यच् ॥

विजयक : । पुं० विजयेकुशले ॥ आक्षार्षादित्वात्कन् ॥

विजयकुञ्जर : । पुं० राजवाह्येभासङ्गे ॥

विजयच्छन्द : । पुं० पञ्चशतमौक्तिकहारे ।

विजयनन्दन : । पुं० चन्द्रवंशस्थपाकविशेषे । अथ । अभिमन्यौ ॥ विजयस्यनन्दन : ॥

विजयमर्द्दल : । पुं० ढक्कायाम् । जयढक्का० इ० भा० ॥

विजयसख : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ विजयस्यसखा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥

विजया । स्त्री० उमायाम् । याज्ञायन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । विजित्यपद्मनामानंदैत्यराजंमहाबलम् । विजयासेनसादेवीलोकेचैवापराजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमासख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा । दूपमासिसितादशमीविजयाशुभकर्म्मसुसिद्धिकरीकथिता । श्रवणर्क्षयुतासुतरांशुभदानृपतेस्तुगमेजयसन्धिकरी ॥ अस्यांनीलकण्ठदर्शनं विधियथा । कृत्वानीराजनंराजाबलवृद्ध्यैयथाबलम् । शोभनंखञ्ज

संपर्श्यप्रधानवीगोपसन्निधौ । द
र्शनमस्तरंतन्नमस्कारमन्वीयस् ।
कौलयोविशुधयोस्सर्वकामफलप्रद
। पृथिव्यामवलोकीसिकस्तरौटव
तोस्तुते । त्व योगयुक्तोमुनिपुङ्गव
स्त्वमङ्गश्यतामेषिमिखीव्रतेव । त्व
हृष्यसिपार्थविजिगीतायां त्वसना
पर्यमवीनमस्ते । द्रव्यदिशिषापरि
स्थितस्ततरुदग्वनफलंयथा । च
र्ती पुनीत्युनकधाजिमशेरणेषु राज्य
प्रद : वसुप्रदः : शुचिमारुतेषु ।
महाक्षितीमनसोमनुषेषु हृषी-
कः : खंदहारिवस्तुव : नगुणकन
रीट : । धन्मुमदस्य शैम्रायचितंव
था । धानुभक्तभजनदृष्टादेवमाया-
धाप्ठलम् । छोनंकुर्नीतकुर्वाख्याः
मसर्वौषधीवनेरिति । मादकद्रव्य
विशेषे । भङ्गायाम् । तथाना
सानिगुणारुयथा । भङ्गायाम्
सःतुधानीमादनीविजयाकवा ।
भङ्गायमफरीतिश्रःपाहिरोपाथ
वीरघ् : । तीव्रोन्मादिपित्तामोद
मदनामदीप्तिवर्द्धनी हृलितात्रव
ध्यास : । चपिच । ब्रह्मायन्तुती
चयोप्यं तोत्फलत्कुठनाभ्रमस् । रुद
रोधाग्निहार कु प्रदीपराविरताय-
नस् । तातामन्दमन्धनाध्वनि
वीरोपप्रकुमायुरायै सोख्ये दिवय-
प्रदेतितिविजयामीदेवराजप्रिया । वि

ज्ञानांहितकाम्ययाचिन्तितविप्राप्ता
नरैः धामदोसर्वातिहविनाशकर्ष
जननीयः शिविलासवंदाक्षिरा
जवनम : । वचायाम् । यमभार्या
याम् । हरीतक्याम् । चलाबुष
साविजयेतिवचनम् । जयन्त्या
म् । शिफालिकायाम् । मञ्जि
ष्ठायाम् । शमीभेदे । अग्निमन्थे
। गणिकायाम् । चटमभावाद
प्यन्तरं तथाद्यौविशेषे ।
विजयासप्तमी । स्त्री० सप्तमीतिथिप्र
भेदे । सायथा । शुक्लपक्षस्यसप्तम्यां
सूर्यंवारोयदाभवेत् । सप्तमीविज
यानामतपदत्तंमहाफलम् ।
विजयी । त्रि० विजयशीले । विशिष्टि
षक्षितुं धीमसङ्ग । जिष्णीश्वादि
मा० पुनि : ।
विजरः । पुं० वेदान्तवेद्यपालनि ।
त्रि० जराशून्ये । विगताजरा
यस्य ।
विजयम् । न० विशिष्टे । विच्छिन्ने
कृतिशिमपन्द्र : । त्रि० जलशून्ये ।
विजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा
। व्याजयाधुवयाम् दनानमुद्रान्तरा
लया । अघटितघटाचोक्तिर्विप
क्षोदिदुर्वाकत : । कृष्णः कृष्ण
नीलमपि : ।
विजातः त्रि० विज्ञाते ॥ जाते ॥
विजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् ।

प्रज्ञासायाम् ॥

विजातीय : । त्रि॰ विभिन्नधर्माक्रान्ते ॥ विसदृशे । भिन्ने । यथाह घा।विजातीय : शिलादि : ॥

विजिगीष : । त्रि॰ जयेच्छौ ॥

विजिगीषा । स्त्री॰ विजयेच्छायाम् ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दा व्य।गीच्छायाम् ॥

विजिगीषाविवर्जित : । त्रि॰ साधूने । औदरिके ॥ स्वोदरपूरणास क्तिनिमित्तकनिन्दाव्यागी।विजिगी षा॰व्यवसाय : कश्चित्प्राप्यौषा॰ मात्स्यात्तेनविहीन।य : केवलस्तु दराधीनवृत्तिभाव : ॥

विजिगीषु : । त्रि॰ जयेच्छौ । जये च्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥ यथा । जितुसौषपश्चोत्सवविजिगी षुरिति स्मृत : । इति ॥ यन्नाश्रि विजिगीषौ : कार्यसाधनप्रधानम्॰ मन्यत्समयरक्षणायाष्मनस्येतिगौ ति : ॥ विजेतुमिच्छाशाली : कर्म पाकृतिसन् । सगाश्र्ंसभिषच : ॥

विजिघत्स : । त्रि॰ विगताशनेच्छे ॥ विगताजिघत्साच्छायस्य ॥

विजिज्ञासितव्य : । त्रि॰ स्वसंवेद्य तामापादयितव्यं॰निजात्मनि ॥ विशेषेणज्ञातुमेष्टव्य : ॥

विजित : । त्रि॰ पराजिते ॥ विजीय तेस्म । जिपमिभवे । क्त : ॥

विजितात्मा । त्रि॰ स्ववशीकृतदेहे ॥ वशीकृतान्त : करणे ॥ विजित आत्मादेहो॰मनोवायेन ॥

विजिताश्व : । पुं॰ पृथो : पुत्रे ॥ त्रि॰वशीकृततुरगे ॥

विजिति : । स्त्री॰ विजये ॥ यथाह हरदो । विजितिविजितिस्थितिविहि तिव्रतरतय : परगतय : । उरुरुच धृशुंसदुधृवुयुंधिप्सुरस : स्वमरिसु सम् ॥ इति ॥

विजिलम् । त्रि॰ पिच्छिले । मण्डयु तानवायुश्राव्यञ्जनयो : ॥ विजनं वि क्ति : । वोविजौभयचलनयो : । इत्युपधात्किद्दतीम् । विजिला ति । का॰ । धातोसुपसर्गेण : ॥

विजिविष : । त्रि॰ विजिते । इतिहे मचन्द्र : ॥

विजिहीर्षा । स्त्री॰ विहर्तुमिच्छा याम् ॥

विजिह्म : । त्रि॰ कुटिले । वक्रे ॥ विशेषेणजिह्म : ॥

विजुल : । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥

विजृम्भणम् । न॰ विकसे ॥ विका से ॥ जृम्भणे ॥

विजृम्भितम् । न॰ चेष्टायाम् ॥ त्रि॰ विकस्वरे । विकसनशीले ॥ अभ्यु त्थिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥ विजृम्भासञ्जातास्य । तारकादित्वा दितच् ॥

विजोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । यत्रपश्चिदयं दृश्यतेसुन्दरम् । सर्पराजोदितासाविजोहामता ॥ यथा । भालिवंशोभरेकामकेलीपरे । लिंमयासाधितं मौनमारोपितम् ॥

विज्जलम् । न॰ तीरे । सायके ॥ त्रि॰ पिच्छिले ॥

विज्जिलम् । न॰ विजिले ॥

विज्जुलम् । न॰ गुडत्वचि । त्वचे ॥

विज्जुलिका । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥

विज्ञ : । त्रि॰ निपुणे । अभिज्ञे । विविदे । प्रवीणे । विजानाति । ज्ञाअवबोधने । धातस्तोपसर्गेइतिकः ॥

विज्ञप्ति : । स्त्री॰ विज्ञापने ॥ विज्ञाने ॥

विज्ञशुचि : । स्त्री॰ अटामासाम् ॥ त्रि॰ सुविदिते ॥

विज्ञात : । त्रि॰ विश्रुते ॥ ख्याते ॥ निश्चिते ॥ यथं परिज्ञानात्सर्वं विज्ञातं भवति ॥ ज्ञाते । विशिष्य ज्ञातेर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा॰ । क्त : । यद्वा । विजानाति । भतिबुद्धोतिक्त : ॥

विज्ञाता । त्रि॰ अनुभवितरि ॥

विज्ञानम् । न॰ ज्ञाने । कर्मणि ॥ विज्ञानं ज्ञानकर्मणोरितिमेदिनी ॥ कार्मणे ॥ विज्ञानं कर्मणे ज्ञाने इतिहेमचन्द्र : ॥ निश्चये । संशयविपर्ययरहितेज्ञाने ॥ विज्ञज्ञौ । विज्ञानिरूपेत्यपि ॥ अपरोक्षज्ञानफले । अज्ञातकथानुभवे । विभ्रमे ॥ यथादिकर्मकौशले ॥ विवेकबुद्धौ ॥ उपासने ॥ शास्त्रार्थविषयज्ञाने । शिल्पबुद्धौ । शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन । ज्ञा॰ । करणे ल्युट् ॥ विवेकेन ज्ञानंवा ॥ मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यच विज्ञानंशिल्पशास्त्रयोरित्यमर : । अस्यार्थ : । विशेषसामान्येनप्र॰ अववोधोमोक्षोमुक्ति : शिल्पंचित्रादि॰ शास्त्रंव्याकरणादि । मोक्षे॰ शिल्पे॰ शास्त्रेयथाधी : सा॰ ज्ञानं॰ विज्ञानं चोच्यते॰ एषा विशेषप्रवृत्ति : । अन्यत्र॰ घटपटादौ॰ याधी : साविज्ञानं विज्ञानञ्चोच्यते । यथासामान्यप्रवृत्ति : । मोक्षे धीर्ज्ञानं॰ विज्ञानंयथा । ज्ञानान्मुक्तिरिति॰ तथाचिताच विज्ञानंतुष्टात्वहि प्रयच्छतीति । अन्यत्रयथा । ज्ञानमस्तिसमस्तस्यजन्तोर्विषयगोचरे॰ इति । घटत्वप्रकारकज्ञानमिति । येकेचित्प्राणिनोलोकेसर्वेविज्ञानिनोमताइति । ब्रह्मणोनित्यविज्ञानानन्दरूपत्वात्॰ इति । एवंचिमज्ञानंव्याकरणज्ञानंघटपटविज्ञानमित्यादिकंप्रयुज्य

तदेवसद्विषये॰ गरुत्मदादिशब्दव
त्॰ गरुत्मच्छब्दोहिगरुडे पक्षिमा
त्रे प्रवर्त्तते । मोक्षहेतुनिमित्तस
मर्थ॰ मोक्षनिमित्तमित्यध्याहार्य्यो
र्धीर्ज्ञानमुच्यते । तद्भिन्नविषयोऽन्य
न्निमित्तं॰ यातथार्थो : तद्विज्ञा
नमितिकेचित् । मोक्षविषयामोक्ष
फलाधीर्ज्ञानम्॰ अन्यधीर्विज्ञान
म् । शास्त्रे च्याहमित्यध्याहार्य्योरि
तिकेचित् । अवरोधवत्यध्याहार्य्य॰
मोक्षविषये॰ अवरोधाधीर्ज्ञानम्॰
अन्यघटपटादिविज्ञानमित्यध्या
हार्य्यविषयेविज्ञानमितिकेचिदिति भ
रत : ।

विज्ञानतत्त्वम् । न॰ महत्तत्त्वे ।

विज्ञानपादः । पुं॰ वेदव्यासे ॥ इ
तिकेचित् ॥

विज्ञानमयः । पुं॰ पञ्चसु कोशेषु चतु
र्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहितायाबुद्धे
। ज्ञानशक्तिमतिकर्त्तृरूपे॰ बुद्धि
मये । कोशभेदे॰ बुद्धि धीवि॰
व्याप्तुमहात्मज्ञानम् । विज्ञानो
पदाधीनात्माविज्ञानमयशब्दवाच्य ॥

विज्ञानमातृकः । पुं॰ बुद्धे । सुगते ॥

विज्ञानवान् । त्रि॰ निपुणे । विवे
कविशिष्टे । विज्ञानमस्त्यस्य । तद
स्यास्तीतिमतुप् ॥

विज्ञानवादः । पुं॰ बौद्धानांविज्ञ
विज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । वि

ज्ञानं । बुद्धिरितिनार्थान्तरम् ।
यदन्तर्ज्ञेयतत्त्वंतद्बहिर्वदवभासते ।
स्वप्नवज्ज्ञानमेवास्त्वभावः स्फुटय
यदि ॥ अयस्त्वयादोमयुक्तिसह : ।
तथाहि । जागरेवाद्यस्त्वप्नोजाग
रेमेयबाध्यते । तस्मद्बाधवाधाधा
द्बाधमस्त्यपबाधित : ॥ बहिर्मेहि
तितिप्युक्तिर्ज्ञमयंप्रसाधयेत् । ए
वंमनुष्यतेरुद्धंनगदाकारतासं
य । स्थिरचेतनवादित्वात्सयज्ञाय
वर्णितत : । सूक्ष्मादिव्यपदार
व्वीपयतवदाश्च : ॥ ममतुजाग
रादिभ्रमाधिष्ठानसाऽवश्यशेषान
न्दरूपस्वप्रकाश : साक्षात्कारोपाध
कोऽस्ति ।

विज्ञानवादी । पुं॰ बौद्धविशेषे । तेषां
आस्तिस्तु । एकैकस्यावस्तानमप्रति
क्षणविनाशित्वम् । आह च क्षणिक
मात्मानंबौद्धाविज्ञानवादिनः ॥ त
था॰ बुद्धौ॰ वासनातद्धेतुभूता
इतिमितिभावः ॥

विज्ञानस्कन्धः । पुं॰ आलयविज्ञानस
न्तानि । रूपस्कन्धाभिव्यक्तौ ॥ अह
मित्याकारोरूपादिविषयइन्द्रियज
न्योदरुडायमानोविज्ञानस्कन्धप्रति
साधस्यतिनिश्चर : । अहमित्याकारमा
लयविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं॰ रूपा
दिविषयज्ञानमेतद्द्वयं॰ दराडा
यमानं॰ प्रवाहापन्नविज्ञानस्कन्धः

स्यथ दुतिकल्पतरु : । अहमितिप्रत्य ये। विज्ञानस्कन्धदृत्यानन्दगिरि : ॥

विज्ञानोपसित : । त्रि० विज्ञानेननि श्चिते ॥

विज्ञानिक : । त्रि० वैज्ञानिके । प्रवी णे ॥ विज्ञानमस्यास्ति । व्रीह्यादि त्वान्मत्वर्थीयष्ठन् ॥

विज्ञापनम् । न० बोधने । समावना० ज्ञापना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वाण् ज्ञाप्तज्ञानातिल्युट् ॥

विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि० विज्ञातव्ये । इदमेवमितिविस्पष्ट ज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुंयोग्य: । ज्ञा० । अनीयत् । इत्यति ॥

विज्यम् । न० निर्गुणे धनुषि ॥ विग ताज्यायस्मिन् ० यस्मात्० तत् ॥

विज्वर : । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगत सन्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥

विझर्झर : । त्रि० विषमे ॥

विञ्जामरम् । न० चक्षुष: शुक्लांशे ॥ इतिकश्चित् ॥

विञ्जोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥

विट : । पुं० षिड्गे ॥ लवणविशेषे ॥ विङ्गे । स्तैर्ये ॥ मूषिके ॥ खदि रे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्ते ॥ काम तन्त्रकलाकोविदे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ वे टति । विटशब्दे । इगुपधलक्षण : क : ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

विटङ्क : । पुं० न० गृहप्रान्ते रचितप क्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥ विशिष्य टङ्क्यतेऽत्र । टकिबन्धने । घञर्थे कविधानम् ॥ तीरयस्तम्भयोरुप रितयङ् निर्मितेदारुणि ॥ त्रि० सु न्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीत्यमुनय: षडुत्तमाना : कला : समाभव यसायघसप्तकायाम् । देवायचरित गृहीतगदौपरार्द्धामीयूरक्रुपचलक्ष्मि रीटविटङ्कवेषौ ॥ इतिभा० तृ० स्क न्धे १५ अध्याय : ॥

विटक्षित : । त्रि० अलङ्कृते ॥

विटप: । पुं० विटाधिपे । पारदारिकश्रे ष्ठे ॥ आदित्यपत्रे ॥ पुं० न० शाखा पल्लवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्बे । गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पल्लवे ॥ सु ष्काण्डवृषणयोरन्तरे महावीर्य्ये ॥ विटान्पाति । पा० । आतोनुप सर्गे क : ॥ यद्वा । विटान्पानम् । पा० । घञर्थेक : ॥ वेटति० विश्व देवा । विटपाकोप्रि० शब्दे च । वि टपविष्टपविशिपोलपा : ० इ० सौ त्र : ॥

विटपी । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥ वटे ॥ विटप : शाखाविस्तारोऽस्या स्ति । अतइनि : ॥

विटप्रिय. । पुं० मुद्गरवृक्षे । मोगरा० इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रिय : ॥

विट्माक्षिकः । पुं॰ धातुविशेषे । ताप्ये । नदीजे चामारे ॥

विटिः । स्त्री॰ पीतचन्दने ॥

विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । गोराख्याम् ॥

विट्खदिरः । पुं॰ दुर्गन्धिखदिरे । खदिरभेदे ॥ विड्गन्धिः खदिरः ॥

विट्चरः । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ विषं विष्ठां चरति । चर॰ । पचाद्यच् । मूलविभुजादित्वात् साधुः ॥ विण्चरो वा ॥

विट्ठलः । पुं॰ पश्चानुयाज्ञीदेवे ॥ यद्वा कुरवो चौमादागतो यथाख्याः । विदा ज्ञानेन ठान् शून्यान् लाति अदत्तमात्मीयतया गृह्णाति । ला॰ । आतोऽनुपसर्गे इति कः । विदा ज्ञानेन ठान् शून्यान् लाति गृह्णाति यः स्वयम् । अज्ञानुग्रहहेतुर्वा विट्ठलः कथ्यते बुधैरिति प्रक्रियाप्रसादः ॥

विट्पतिः । पुं॰ जामातरि ॥ यथा । मातामहं मातुलञ्च स्वस्रीयं श्वशुरं गुरुम् । दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥ एतान् मातामहादीन् दश मुख्यश्रोत्रियाभावे भोजयेत् गुरुर्विद्यागुरुराचार्यादिः । विट् दुहिता तस्याः पतिः । इति कुल्लूकभट्टः ॥ भोजयेत् श्राद्धे इति शेषो बोध्यः ॥ नृपतौ ॥ वैश्यपत्यौ ॥

विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । कुषष्याम् । गुयासालिक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

विठरः । पुं॰ वाग्मिनि ॥

विडम् । न॰ कृत्रिमलवणे । पांशवे । खारीलु॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्य गुणा यथा । विडं सक्षारमूर्द्ध्वाधः वातवातानुलोमनम् । लघु कफमथोपाते सज्वरेदिशयः । दीपनं लघु तीक्ष्णोष्णं रूक्षं रुच्यं व्यवायि च । विबन्धानाहविष्टम्भशूलगौरवशूलनुत् । विडति । विड भेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥

विडङ्गः । पुं॰ न॰ वैद्ये । चित्रतण्डुलायाम् । क्रिमिघ्ने । विडङ्गं कटु तीक्ष्णोष्णं रूक्षं वह्निकरं लघु । शूलाध्मानोदरश्लेष्मक्रिमिवातविबन्धनुत् ॥ त्रि॰ अभिज्ञे ॥ विडति ॥ विड॰ । विडयाक्रोशिवा । विडादिभ्यः किदिष्यङ्गच् ॥

विडम्बनम् । न॰ अनुकार दुःखप्रतारणे ॥

विडम्बना । स्त्री॰ विडम्बने । अनुकृतौ ॥

विडम्बमानः । त्रि॰ अनुक्रियमाणे ॥

विडम्बितः । त्रि॰ अनुकृते ॥ व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्ब्यः । त्रि॰ उपहासास्पदे ॥

विडार : । पुं० विडाले ॥ रक्तवीर भेद : ॥

विडारक : । पुं० विडाले ॥

विडाल : । पुं० पोतौ । मार्जारे । वृषदंशके । नेत्रपिण्डे ॥ विडति० विडालेषा । विडमाक्रोशे । तमि विशिविडिल्बिकुलिकापिपलिपश्वि भ्य: कालन् ॥ औषधविशेषे ॥ र गयो०५ । ६० ॥

विडालकम् । न० हरिताले ॥ पुं०नेत्ररोगौषधविशेषे ॥

विडालपद : । पुं० तोलकद्वयपरिमाणे ॥ न०मार्जारचरणे ॥

विडालपदकम् । न० कर्षपरिमाणे ॥

विडाली । स्त्री० भूमिकूष्माण्डे । विदार्याम् । मार्जार्याम् ॥

विडीनम् । न० खगानांगतिप्रभेदे ॥ विशिष्टडयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । क्तादि: । नपुंसकेभावेक्त : । ओदितश्चेतिनिष्ठातत्त्वम् । विडीनं विविधं पक्षिण : पतनमितिमहाभारते ॥

विडुल : । पुं० वेतसवृक्षे ॥

विडोजा : । पुं० इन्द्रे ॥ वेवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । क्विप् । विट् व्याप्तम् ओजस्तेजोऽस्य ॥ विट् सुप्रजासु मनुष्येषु वा ओजोऽस्येतिवा ॥

विडौजा : । पुं० पाकशासने । इन्द्रे ॥ विडति । विडभेदने । इगुपधेतिक : । विडंभेदकमोजोऽस्य । सान्त : ॥

विड्गन्धम् । न० विड्लवणे ॥

विड्ज : । त्रि० विष्ठायांजाते ॥

विड्लवणम् । न० विडे ॥

विड्वराह : । पुं० विट्चरे ॥

वितंस : । पुं० वीतंसे ॥

वितण्डा । स्त्री० काष्ठशाके ॥ शिलाह्वे ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वादप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्षस्थापनहीनायामविजिगीषुकथायाम् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि तत्त्वनेजल्पोनवदतामेवमुच्यते० जल्पस्यस्थापनाद्वयवत : प्रतिपक्षस्थापनाहीनत्वस्याविकलत्वात् । तथापिस्थापनाद्वयवत्त्वं विहाय० जल्पैकदेश : परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्वितीयपक्ष : । तथाच० प्रतिपक्षस्थापनाहीनाविजिगीषुकथा० वितण्डेति । नचस्वस्थापनीयाभावात्कथमियंकथाप्रवर्त्ततामितिवाच्यम् । परपक्षखण्डनेनजयस्यैवोद्देश्यत्वात् । परेतु० यत्परपक्षखण्डनेनैवस्वपक्षसिद्धेर्यदीयसिद्धेस्तत्साधनाभावेपि नास्तिकुमपत्तिरितियदन्ति ॥ १ । ४२ ॥ वितण्डातेपरचोऽनया

। तडिघवाते । गुरीसे त्य : ॥

वितत : । त्रि॰ विस्तृते ॥ विशेषेणत स : ॥

वितति: । स्त्री॰ विस्तारे ॥

वितथम् । न॰ अनृतेवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ विगतंतथासत्यंयस्मात्॰ तत्॰वितथम् । अजितियोगविभा गात्समासान्तोऽम् ॥

वितन्द्र : । त्रि॰ जागरुके ॥ तन्द्रार हिते ॥ विगतातन्द्रायस्य स : ॥

वितन्यमान : । त्रि॰ वितायमाने ॥ तनोतेः कर्मणिलट : शानजा देश : ॥

वितन्वन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

वितमा : । त्रि॰ तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न॰ दाने ॥ तृप्लवनतरण यो : विपूर्वः । भावेल्युट् ॥

वितर्क : । पुं॰ ऊहे ॥ संशये ॥ विप रीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभा षायांचुरादी । भावेघञ् । ज्ञानसू चवी ॥

वितर्कणम् । न॰ वितर्के ॥ तर्क॰ । ल्युट् ॥

वितर्द्दि : । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ वि गतार्द्दिःहिंसाऽस्याः । तर्द्दहिंसाया म् । सर्वधातुभ्यइन्नितीन् ॥

वितर्द्दिका । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ स्वार्थेक : ॥

वितर्द्दी । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ कृदि कारादितिङीष् ॥

वितलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तीर्थ विशेषे ॥ काश्मीरेवितस्ताख्यनाग सद्नमस्ति ॥

वितस्ति : । पुं॰ स्त्री॰कनिष्ठयासह वितताङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमा णे ॥ वितस्यति॰वितस्यतेवा । तसु उपक्षये । वीतसेरितिति : ॥

वितान : । पुं॰ न॰यज्ञे ॥ क्रतुकर्म णि । गार्हपत्यकुण्डस्य गामन्नोना माग्वनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विस्ता रे ॥ चाट्वी । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥ विस्तारे ॥ न॰वृत्तविशेषे ॥ अवसरे त्रि॰मन्दे । तुच्छे ॥ शून्ये ॥ म न्दे ॥ विततनम्॰वितन्यतेवा । तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानक : । पुं॰ माडवृक्षे ॥ पुं॰न॰ चन्द्रातपे ॥

वितानतलिका । स्त्री॰ पटमण्डपर ज्वौ ॥

वितानमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

वितायमान : । त्रि॰ वितन्यमाने । वि स्तीर्यमाणे ॥ वितनोति : कर्मणि लट: शानजादेशः । तनोतेर्यक्वीति॰ धा॰ आकारादेश : ॥ विटङ्किते । अखण्डकृते ॥

वितिष्ठमान : । त्रि॰ अवतिष्ठमाने ॥ समवप्रविभ्यःस्थ इत्यात्मनेपदम् ॥

न्दरि । दर्पणंटहस्तयासासिविशिष्टं
कार्यमस्तिमे । विदारदेहिसमौख्या
घगसांप्राणवलभे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते
श्रीराधांप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदार : । पुं॰ जलोच्छासे॰ चाजौ
। युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ॰
। कर्म्मणिघञ् ॥

विदारक : । पुं॰ शुष्कनद्यादौवार्य्यर्थक्ष
तगर्त्ते । कूपके ॥ नद्यादौस्रोतोद्
धकारिपितृशिलादौ । कूपके ॥
पाशायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेश :
शनिसंयुक्त : सप्तमे ऽष्टमगोऽथवा
॥ विदारकमिमंमन्ये प्राहु : पक्षीवि
नाशनम् ॥ पुनश्च । मार्गे प्रातृतस्त
सेभानु : पञ्चमेअष्टमेश्वर : । विदा
रकाख्यएवासौभार्य्यामरिष्यमनयेत्
॥ त॰ भद्रबाहु ॥ विदारयति । दृ वि
दारणे । णिच् । णाण्वलात्कर्म्म
णिण्वुल् ॥ यद्वा । विदार्यते । क
र्म्मणिघञ् ॥ ततस्तितोविदार : ।
स्वार्थे क : ॥ त्रि॰ विदारणकर्त्त
रि ॥ विदृणाति । दृ॰ । ण्वुल् ॥

विदारकसमाख्य : । पुं॰ याधायांनि
विष्टयोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेशाच्च
यगोनीचयुक्तश्चेच्छनैश्चर : । विदा
रकसमाख्योऽयंयातु : पत्नीनिहन्तिवै
॥ विदारकेपसमाख्यायस्य : ॥

विदारण : । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥
न॰ विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥
भेदने ॥ पुं॰ स्त्री॰ रणे । सम्परा
ये । समीके ॥ विदार्यतेऽनेन दृ॰
। ण्यन्त : । ल्युट् ॥ विदारय
तिवा ॥

विदारिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥
विदार्य्यर्थे ॥ विदार्येव । स्वार्थे क ॥

विदारिगन्धा । स्त्री॰ अंशुमत्याम् ।
शालपर्ण्याम् ॥ विदार्या: गन्ध. वि
दारिगन्ध : । सोऽपीरितिह्रस्व : ।
सोऽस्त्यस्या : ॥

विदारिणी । स्त्री॰ काश्मर्य्याम् ॥

विदारित : । त्रि॰ भेदिते ॥ विदार्य्य
तेस्म । दृ॰ । ण्यन्त : । क्त : ॥

विदारी । त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥
विपूर्वाद्दृणाते: कर्त्तरिणिनि : ॥

विदारी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् । अष्टा
दशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगवि
शेषे ॥ यथा । सदाहतोदश्वयथुंसु
ताम्रमन्तर्गलेपूतिविशीर्णमांसम् ।
पित्तेनविद्याद्वदनेविदारींपार्श्वेविशे
षात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषोयेनपा
र्श्वेन॰ विशेषाद्बाहुल्येनशेते॰ त
स्मिन्पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थ :
। कुचु गन्धायाम् । पश्चात् भूकुष्मा
ण्डे ॥ विदारीक्षीरशुक्लेघ गन्धा
क्रोष्ट्रीचेत्यमर : ॥ अस्या गुणास्तु ।
विदारीमधुरास्निग्धाबृंहणीस्तन्यशु
क्रदा । शीतास्वर्य्यामूत्रलाचक्षीव
नीबलवर्णदा ॥ गुरु पित्तास्रपव

नदीकूलनिरसाकमीति । विदारय ति । दृ विदारणे ० ल्यन्त : । पचाद्यच् । गौरादि: । विदार्यां :कर्षमूलक० विदारी । अनुदात्तादेर्ञ्य: ०पुष्पमूलेषुबहुलमिति० लुपि० युक्तवद्भाव : ।

विदाल : । पुं० कच्छपादे । क्षवथासे ॥

विदाहि । न० परिणामेऽम्लपाकमुपयाति० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदाहिद्रव्यमुद्गारमम्लं कुर्यात्तथातृषाम् । हृदिदाहञ्चजनयेत्पाकंगच्छतिचचिरात् ॥

विदिक्चक्र : । पुं० षट्विदाडगवक्षिणि

विदित : । पुं० कवौ ॥ त्रि० बुधिते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिययाप्रियमैनामे । विदिक्रियाकर्मभूते । यथा । तस्मिन्नब्रह्मविदिविसेनिपतनमभिभवेदिष्टविदितम् । श्वाश्वमुदिविदितावाघटकर्यादा-ययाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ । श्रुते । प्रार्थिते ॥ प्रतिज्ञानावगते ॥ अभ्युपगते ॥ व्याहृते ॥विज्ञातेऽस्मा । विदज्ञाने । क्त : । यस्यविभाषेतीट् ॥ विदितंवेदनमस्यास्तीत्य । अर्शआद्यच् ॥

विदिश् । स्त्री० अपदिशं । अपदिशे । दिशोर्मध्ये । अग्निनिर्ऋतिवायव्यैशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्यां विनिर्गता० प्रान्तादिविदिक् ॥

विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥

विदीर्ण : । त्रि० क्षतविदारणे । चीरा० फाडा इ० भा० ॥ दृ० । कर्मणि क्त : । ऋदुपधात्० रदा : रदाभ्यामितिनत्वम् । णत्वम् ॥

विदु : । पुं० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे ॥ कुम्भौतुपिण्डौशिरसस्तयोर्मध्ये विदु : पुमान् ॥ वेत्तिसंज्ञामनयासेन । विद० । बाहुलकात्कु : ।

विदुर : । पुं० नागरे । धीरे । धृतराष्ट्रानुजे । कौरवपाण्डवमन्त्रिणि ॥ त्रि० ज्ञानशीले ॥ वेदनशील : । विदिभिदिच्छिदे : कुरच् ॥

विदुल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ वेतसे ॥ गन्धरसे । बोले । वेत्तिविद्यते वा । बाहुलकाद्दुलच्० गुणाभावश्च ॥ जलवेतसे ।

विदुषी । स्त्री० पण्डितायांनार्याम् । वेत्ति । विदे : शतुर्वसु : । उगितश्चेतिङीप् ॥

विदुष्मती । स्त्री० पण्डितपत्न्यांयु- यांग् ॥

विदून : । त्रि० परितप्ते ॥ विदूयते स्म । टुदुउपतापे । क्त : । ल्वादिभ्यइतिनिष्ठानत्वम् ॥ विशेषेणदूनेवा ॥

विदरम् । न० देशविशेषे । वाल्हा

शे ॥ वाणवाव्याद्रेः समीपवर्त्ति नगरे ॥ त्रि० अतिदूरस्थदेशादौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

विदूरथः । पुं० राजविशेषे ॥

विदूरभूमिः । स्त्री० विदूरदेशे ॥

विदूराद्रिः । पुं० रोहणपर्वते ॥

विदूषकः । पुं० क्रीडनीयकपात्रे । पिङ्गे । विटे । व्यलीके । कामकेलौ । चाटुवटौ । वासन्तिके । वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दाकरे । खले । अभीरौ । सूचके । वाण्टवी । परद्वेषिणि ॥ नायकविशेषे ॥

विदेशः । पुं० परदेशे । कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥

विदेहः । पुं० जनकान्वयभूमिपे । मैथिले ॥ विदेहाः पुं० भूम्नि । देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरहुत इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तीरभुक्त्यभिधः स तु ॥ त्रि० कायशून्ये । निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री० मुक्तिविशेषे ॥ सा यथा । ततः कालवशादेव प्रारब्धे तु क्षयं गते । वैदेहीमामकीमुक्तिं याति नास्त्यत्र संशय इति ॥ स तु जीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥

विदेहा । स्त्री० मिथिलायाम् ॥

विद्धः । त्रि० वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥ क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडिते ॥ विध्यते स्म । व्यधताडने । क्तः । ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम् ॥

विद्धकर्णः । पुं० विद्धकर्णाम् ॥ त्रि० कृतकर्णवेधे ॥ विद्धौ कर्णौ यस्य ॥

विद्धकर्णा ।) विद्धकर्णिका ।) स्त्री० विद्धकर्णाम् ॥

विद्धकर्णी । स्त्री० पाठायाम् । अम्बष्ठायाम् ॥ विद्धौ कर्णौ यया । यस्या वा । द्व्यर्थे ङीप् ॥

विध्यर्थः । पुं० विधिफले ॥ इति साध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थहेतुत्वञ्चेति तार्किकाणां दर्शनम् ॥ भाट्टमते विध्यर्थस्तु श्येनफलस्याभिचारस्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम् । श्येनस्य तु विहितस्य समीहितसाधनस्य धर्मत्वमेव । अर्थपदव्याख्यानं तु फलस्य मरणादेर्निषिद्धत्वादिति । फलतोऽनर्थहेतुत्वेन तु हिंसांशेनाधर्मत्वं न व्यवहारः । तदुक्तम् । फलतोऽपि यत् कर्म नानर्थेनानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात् तद्धर्म इति कथ्यते ॥

विध्वंसः । पुं० विनाशे ॥ विधि

टोध्वंस : ॥

विद्यमान : । त्रि॰ वर्त्तमाने ॥

विद्या । स्त्री॰ उमायाम् । शिवायाम्
। दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् । दे
वताज्ञाने । उपासनायाम् । विज्ञा
ने ॥ श्रेयोविषयायाम् ब्रह्मविद्या
याम् ॥ अनाहतसंविदाद्यात्मापञ्च
र्यान्तब्रह्माकारान्त : करणवृत्तौ ॥ आ
त्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥
शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्ताद
ण्डाख्यासुचतसृषु ॥ यथा । आन्वी
क्षिकीत्रयीवार्त्ता दण्डनीतिश्चपार्थि
व: । तद्विधैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्वि
नयान्वित : ॥ आन्वीक्षिक्यात्मवि
ज्ञानं॰धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ । अर्था
नर्थौतुवार्त्तायांदण्डनीत्यांनयानयौ
॥ विद्याचतस्रएवैतायोगक्षेमायदे
हिनाम् । विद्याविनीतोन्नृपतिर्न
कृच्छ्रं व्यवसीदति ॥ इति ॥ पुराणा
दिचतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्याय
मीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वे
दा : स्थानानिविद्यानांधर्मस्यच
तुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु
॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानिवे
दाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तर : ।
धर्मशास्त्रंपुराणञ्चविद्याह्येताश्चतु
र्दश । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्वश्चे
तितेत्रय : । अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्चवि
द्याह्यष्टादशैवता : ॥ इति ॥ तत्रा

ङ्गानिषट्॰यथा । शिक्षाकल्पोव्या
करणं निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति ।
ऋग्यजु : सामाथर्वाख्या : वेदाश्च
त्वारईरिता : । विचारोवेदवाक्या
नांमीमांसाप्रोच्यतेबुधै : ॥ साचपू
र्वोत्तरभेदाद्द्विधा । तथाहि । कर्म
प्रतिपादनपराजैमिनिप्रणीताद्वाद
शाध्यायी॰पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रति
पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी॰
उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयप
रंतर्कशास्त्रं न्याय: ॰अत्रैववैशेषिक
नयस्यान्तर्भाव : । मन्वादिविष्णुहा
रीतादिप्रणीतंधर्मशास्त्रम् । कापिलपा
तञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामाग
मानामपिधर्मशास्त्रएवान्तर्भाव : ।
सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम् ॰ब्राह्म
मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मवैवर्त्त
ब्रह्माण्डब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवरा
हाग्निनारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्क
न्दभेदादष्टादशविधं पुराणम् । तदु
क्तम् । मद्वयंभद्वयञ्चैव॰ब्रत्रयं वचतु
ष्टयम् । नालिपाग्निकूस्कानिपुराणा
निविदुर्बुधा : ॥ उपपुराणानामप्य
त्रैवान्तर्भाव : । रोगोपशमपूर्वका
नन्दफलकोऽष्टस्थानसंयुतआयुर्वे
द : । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति
पादकमन्त्रसहित : पादचतुष्टयात्म
कोधनुर्वेद: । षड्जादिस्वरतानपरि
च्छेदप्रयुक्तावधानेपृथक्षड्जादि

एतानविभाज्यतत्प्रतिग्रहादिनाल ब्धम् । वादादिलब्धस्यार्थमाह० तथे ति । तथा दूषैः शास्त्रज्ञानविवादे० अन्यथाऽपि यत्कुत्रचिदन्योन्यज्ञान- विवादे० निर्जित्यलब्धम्० नि र्जित्य० पक्षकोटिव्यवस्थापनेन वि वादमपनीय० लब्धम्० वादिपवि तंराज्ञावाप्रसादद्दत्तमित्यर्थः । प्रा ध्ययनादित्यस्याचष्टे० तथेति० स चैकस्मिन्देये बहूनामुपगते० येन प्रकृष्टमधीत्य० यल्लब्धम् । शिष्ये ष्वपीत्यस्यार्थमाह० तथेति० तथा शिल्पादिविद्यया० चित्रकारसुवर्ण कारादिभिर्यल्लब्धम्० शिल्पगुणेन यदधिकंलब्धम् । तथा द्यूतेनापि परंनिर्जित्यपणलब्धं० तत्सर्वंविद्या धनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः । त स्मादन्यथापि विद्यालब्धमर्श- भाक्षेवतन्नेतरेषामिति० प्रदर्शना र्थमुक्तंकात्यायनेनविस्तारितमितिदा- यभागः ॥ अथ नारदः । कुटुम्बं- विभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छतः । भागंविद्याधनात्तस्मात्समलभे ताश्रुतोऽपिसन्निति ॥ विभृयादित्य स्य वचननिर्देशान्नपक्षः । यदिवि द्यामस्यस्यातिभ्रातुः कुटुम्बमपरो भ्राता स्वधनव्ययशरीरायासाभ्यांसं- वर्धयति० तदा तद्विद्यार्जितधने तस्याधिकारः० अश्रुतोऽपि मूर्खः ॥

विद्याधरः । पुं० देवयोनिविशेषे । जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ० कामरू पिणि० खेचरे ॥ विद्यायागुटिका ञ्जनादिविषयविद्यायाः० धरोधारकः ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीज ङ्घायुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुनः । कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरो मतः ॥ शब्दविशेषे ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न० कुमरयन्त्रे ॥

विद्याधारः । पुं० वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । नागाधीशैर्नीतं वृत्तं विद्या धारम्० वह्निः कर्णैः शेषैः पूर्णैर्भू मौसारम् । सादस्मिन्निश्रामौवेदे र्वेदैर्वेदैः० कृत्वायस्मात्पूर्वैर्धीरैः की र्त्यायुक्तः ॥ यथा । मन्दोपादाम्भो जन्निर्व्यसीतागर्तुः कृत्वासिन्धौ सेतुंरक्षोनाथंहत्वा । पौलस्त्याप्नी श्वासाप्राप्तं राज्यंधातुः सौर्यैः स र्वैर्वीरैः सार्द्धनार्थयातः ॥ वि द्यां धरति । धृञ्० । कर्म ण्यण् ॥

विद्याधिकारी । त्रि० उपनिषन्निषेव णेनाऽसौ ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्या याः अधिकारी ॥ सद्विविधः० कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च । तत्रो पास्तिमाधात्कारपर्यन्तामुपासनां कृत्वायोज्ञानेप्रवर्त्ततेसमुख्योविद्या धिकारी । इदानीन्तनस्तुप्रायेण कृतोपासनएवोत्सुक्यमात्रात्सहसा

विद्यायांप्रवर्त्तितेसतुगौणोधिकारी। तस्यज्ञानस्यसत्वात्प्रदेशप्रदीपवत्तु च्छत्वानिवर्त्तनात् । ननु सर्वेषाम पि विदुषामात्मनोनित्यप्राप्तिरूपो मुख्याधिकारः किन्नस्यात्विशेषा द्विद्यानिवृत्ते रितिचेत्। श्रृणु। स्वायम्भावः । यस्तु पाश्वदेवतासा साक्षात्कारपर्यन्तं सगुणोपासनं वि धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा नोत्पत्तावपि बाधाभावात्। आत्मयो निंष्प्राप्तैव । यः पुनरुपासनमकृ त्वाश्रवणाद्यनुष्ठायतत्त्वं निश्चिनोति तस्य चित्तवशीकरणाभावेपि चिरं पर कत्वात्तस्यास्तिनियमविधिः । नच तत्त्वज्ञानिनांज्ञानस्यनष्टत्वादिविवे चनीयमितिवाच्यम्। वशीकरणा भावे। शास्त्रेष्वनर्थोत्पत्परमार्थं बुद्धिरि त्यत्रापिपरमार्थंरूपज्ञानाश्रितदेहस्य वैत्वज्ञाननाशायोगात् । अन्यथा विद्वान्विषुपास्तिविधीनामैकान्त्यद्वा ताऽद्वितीयब्रह्मपरत्वंनस्यात् । अ तस्तत्प्रांशुरिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व कमप्रतियत्नसाक्षात्कारायनिरन्तरं निर्गुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव शास्त्रे। विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्त्वा। पुनर्विद्वानत्रवहिर्धिमर्दतीतिब्रह्म भिद्याविधीयते। इत्यादावपिनविरु ध्यते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास म्भवात् ॥

विद्यानिधिः । पुं। विद्यासम्प्रदाय प्रवर्त्तके ॥

विद्यानैपुण्यकामः । त्रि। विद्याति शयमात्रार्थिनि ॥

विद्याप्रयोजनम् । न। आत्मज्ञानसं सारनिवृत्तीमक्षप्राप्तिलक्षणायाम् ॥ विद्यायाः प्रयोजनम् ॥

विद्याभीप्सी । त्रि। विद्यार्थिनि ॥

विद्यारम्भः । पुं। प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे विद्यारम्भञ्चकारयेदितिवचनबोधि तेविद्यायाः प्रारम्भे ॥

विद्यार्थी । त्रि। विद्याभीप्सिनि ॥ विद्यैवार्थः सोस्यास्तीति। इ- नि ॥

विद्यावान् । त्रि। विद्याविशिष्टे ॥ पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म- तुप् ॥

विद्याविषयः । पुं। परब्रह्मणि। प्र पञ्चात्मभूते ॥ विद्यायाः विष यः ॥

विद्युज्जिह्वः । पुं। राक्षसविशेषे ॥ त्रि। तडिद्वासजिह्वे ॥

विद्युज्ज्वाला । स्त्री। कलिकारीवृ- क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥

विद्युत् । स्त्री। मेघे गुहस्थे। दीर्घाका रे। ज्योतिषि । तडिति । सौदा मिन्याम् । चञ्चलायाम् ॥ साचतु र्विधायथा । याताधक्कपिलाविद्युदा तपायातिलोहिता । पीतावर्षायवि

दत्तानं विभाज्यमत्प्रतिग्रहादिनाल ब्धम् । यादादित्यस्यार्थमाह॰ तथेति । तथा द्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे॰ अन्यथापि यत्कुत्रचिदन्योन्यज्ञान-विवादे॰ निर्जित्य यल्लब्धम्॰ निर्जित्य॰ पणकोटिव्यवस्थापनेनविवादमपनीय॰ लब्धम्॰ वाद्विपणितं वा ज्ञानप्रसादलब्धमित्यर्थः प्रध्ययनादित्यस्यार्थमाह॰ तथेति॰ तथैकस्मिन्देशे बहूनामुपप्लवे॰ येन प्रज्ञातमधीत्य॰ यल्लब्धम् । शिल्पेष्वपीत्यस्यार्थमाह॰ तथेति॰ तथा शिल्पादिविद्यया॰ चित्रकारसुवर्णकारादिभिर्यल्लब्धम्॰ शिल्पगुणेन यदधिकं लब्धम् । तथा द्यूतेनापि परं निर्जित्य यल्लब्धं॰ तत्सर्वं विद्याधनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः । तस्माद्यायाक्षयाश्च विद्यालब्धमर्थं-कार्षं वतन्नेतरेषामिति॰ प्रदर्शनार्थन्तु व्याख्यानेन विस्तारितमिति दा-यभागः ॥ अथ नारदः । कुटुम्बं-विभृयाद्भ्रातुर्यो विद्यामधिगच्छतः । भागं विद्याधनात्तस्मात् स लभेताश्रुतोऽपि सन्निति ॥ विभृयादित्य काश्चन निर्देशान्नयद्यः । यदि विद्यामभ्यस्यतो भ्रातुः कुटुम्बमपरो भ्राता स्वधनव्ययशरीरायासाभ्यां सं-वर्द्धयति॰ तदा तद्विद्यार्जितधने तस्याधिकारः॰ अश्रुतोऽप्यमूर्खः ॥

विद्याधरः । पुं॰ देवयोनिविशेषे । जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ॰ वामरूपिणि॰ खेचरे । विद्यायागुटिकाञ्जनादिविषयिण्याः॰ धरो धारकः ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नार्याङ्कयुगं धृत्वा कराभ्यां ताडयेत् पुनः । कामयेन्निर्भयं कामी बन्धो विद्याधरो मतः ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न॰ डमरुयन्त्रे ॥

विद्याधारः । पुं॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । नागाधीशेनोक्तं वृत्तं विद्याधारम्॰ यत्र : सर्वे॰ शेते मूर्धभूमीसारम् । स्यादस्मिन् विश्रामो वेदैर्वेदैर्वेदैः॰ कृत्वायस्मात् पूर्णैर्धीरः कीर्त्यायुक्ताः ॥ यथा । बन्दे पादाम्भोजन्निश्यं सीताभर्त्तुः कृत्वा निस्त्रीसिंतुं योनाद्यन्तुः । पैत्यामाज्ञां ज्ञात्वा प्राप्तं राज्यं यातुः स्वीयैः सर्वैः शौर्यैः साकं नाकं यातुः ॥ विद्यां धरति । धृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

विद्याधिकारी । त्रि॰ ७ मनोक्ते ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्यायाः अधिकारी । सद्गुरूक्तोपास्तिरक्तोपास्तिय । [illegible] कृत्वायोऽन्नैप्रवर्त्ततेसमुद्भ्योऽधिकारी । इदानीन्तनस्तुप्रकृतोपासनयोरस्तु व्यसाचार

तत्र तदुद्देशेन गुणमात्रं विधत्ते । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र• होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वात्तद्धोमोद्देशेन• दधिमात्रविधानं• दध्ना होमं भावयेदिति । यत्तूभयमप्राप्तं •तत्र विशिष्टं विधत्ते । यथा• सोमेन यजेतेत्यत्र• सोमयागयोरप्राप्तत्वात्• सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदेन त्वर्थलक्षणया• सोमवता यागेनेष्टं भावयेदिति• वाक्यार्थबोध : । नचोभयविधाने वाक्यभेद : •प्रत्येकमुभयस्याविधानात्• किन्तु• विशिष्टस्यैकस्य विधानात् ॥ विधिश्चतुर्विध : नियोगविधिरधिकारविधि : प्रयोगविधिश्चेति ।। विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियम : पाक्षिके सति । तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसङ्ख्या विधीयते ॥ अप्राप्तप्रापको विधिरिति वैयाकरणा : ॥ न्यायमते विधिर्यथा । प्रवृत्ति : कृतिरेव प्रयत्ना वेत्यातीयतस्मात् । तज्ज्ञानविषयस्तस्य विधि• तज्ज्ञापको वा ॥ विधित्वन्यत्रात्• प्रवृत्तिहेतुमयते• सा• इच्छात : •चिकीर्षात : •चिकीर्षा च कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात्• तज्ज्ञानस्य विषय : कार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्च विधिरिति प्राचीनमतम् । स्वमतमाह• तज्ज्ञापको घयेति । इष्टसाधनत्वानुमापकप्राप्ताभिप्रायो विधिप्रत्ययार्थ :। इति

कुसुमाञ्जलि : ॥ विधिर्विधायकस्तदित्यायसूत्रम् । इष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यं विधि : •अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि ॥ विधीयते नेन सुखदु : खे । कुधाज : •उपसर्गे घो : कि : • ॥ विधत्ते इति विधिर्वा । बाहुलकात् कर्त्तरि कि :॥ यद्वा । विधविधाने । इत् । इगुपधात् कित् इति कित्वात् गुण : ॥ विधानमनेन वा । पूर्ववत् कि : ॥

विधिगोचर :। त्रि• विधिनिरूपहरे ॥

विधिज्ञ :। त्रि• शास्त्रज्ञे ॥

विधित्समान :। त्रि• विधातुमिच्छति ॥

विधित्सा । स्त्री• विधातुमिच्छायाम् ॥ विधत्थाहिधाती : सनिमीमेत्यादिना• इत्वात् । अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप : तत :स्त्रियामित्यनुवृत्तौ• अप्रत्ययादिति अप्रत्यये टाप् ।

विधित्सित :। त्रि• विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥

विधित्सु :। त्रि• विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधाते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

विधिदर्शी । पुं• सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेऽष्टस्विविशेषे ॥ विधिं द्रष्टुं शीलमस्य । णिनि : ॥

विधिदृष्ट :। त्रि• यथाशास्त्रं निश्चिते ॥ विधिनादृष्ट : ।

विधवा । स्त्री॰ रण्डायाम् । मृतभर्तृकायाम् । विश्वस्तायाम् । पतिहीना च या नारी कामं सम्भवतु पुत्रिणी । धनधान्यसमृद्धापि विधवेत्युच्यते बुधैः । विगतो धवो भर्त्ता यस्याः ॥

विधा । स्त्री॰ गजाशने । समृद्धौ । ऋद्धौ । विधौ । विधानम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः । आतङ्क तिकः ॥ वेतने ॥ कर्म्मणि विधौ । यन्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ वेधने ॥

विधाता । पुं॰ वेधसि । द्रुहिणे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ विशेषेण दधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । विरन्योपसर्गनिग्रहश्च ॥ मदिरायामिति राजनिर्घण्टः ॥ ब्रह्मणि : पुंसि ॥ विधौ कर्म्मणि दर्शपूर्णमासादौ त्रि॰ तत्फलानि स्वर्गादीनि विदधाति सम्पत्ति । पूर्ववत्तृच् ॥

विधातृभूः । पुं॰ नारदमुनौ ॥

विधातायुः । पुं॰ सूर्यशोभायाम् ॥ ब्रह्मणो वयसि ॥

विधात्री । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मद्ये ॥ विधानकर्त्र्याम् ॥

विधानम् । न॰ हस्तिकवले ॥ विधौ ॥ करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे ॥ विधीयन्तेऽनेन कर्म्माण्यग्निष्टोमादीनि । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥

विधानगः । पुं॰ पण्डिते ॥ विधानं गायति । गै शब्दे । गाथोष्टक् ॥

विधानोक्तः । त्रि॰ विधिशास्त्रबोधिते ॥ विधानेनोक्तः ॥

विधाय । अ॰ कृत्वेत्यर्थे ॥

विधायकः । त्रि॰ विधेर्ज्ञापके । विधानस्य कर्त्तरि ॥ विपूर्वो धाञो ण्वुल् ॥

विधायी । त्रि॰ विधानकर्त्तरि ॥

विधावकः । पुं॰ विधरणे ॥

विधिः । पुं॰ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि । काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वैद्ये ॥ यागोपदेशग्रन्थे ॥ कर्म्मणि ॥ हिंसाद्यर्थे ॥ वेदे ॥ कुर्य्यात् क्रियेत कर्त्तव्यं भवेत् स्यादिति पञ्चमम् । एतत् स्यात् सर्ववेदेषु नियतं विधिलक्षणमितिसिन्यायविद्याप्रकरणम् ॥ तथाच॰ मुक्ताय॰ सुहित्य॰ कर्म्मोपासनाज्ञानात्मककार्यस्य विधायको वेदो॰ विधिरिति फलितोऽर्थः ॥ अज्ञातज्ञापको वेदभागो॰ विधिरिति मीमांसकाः । स च तादृशप्रयोजनवदर्थविधानेनार्थवान्॰ यादृशं चार्थं प्रमाणान्तरेणाप्राप्तं विधत्ते । यथा॰ अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इति विधिर्मानान्तरेणाप्राप्तं स्वर्गप्रयोजनवद्धोमं विधत्ते॰ अग्निहोत्रहोमेन स्वर्गं भावयेदिति वाक्यार्थबोधः । यत्र कर्म मानान्तरेणाप्राप्तं॰

विधिदेशक : । पुं॰ सदस्ये । विधिद र्शिनि ॥

विधियज्ञ : । पुं॰ विधितोऽनुष्ठीयमा नेवाग्नयज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥ विधिविषयोयज्ञ : ॥

विधिवत् । अ॰ यथाविधि । विध्यनु सारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषय : । त्रि॰ विधिजन्यप्रय त्नभाव्ये । विधेर्विषय : ॥

विधिहीन : । त्रि॰ यथाशास्त्रबोधित विपरीते । विधिनाहीन : ॥

विधु : । पुं॰ सुधांशौ । सोमे । चन्द्रे ॥ कर्पूरे । अच्युते । हरौ । ब्रह्म णि ॥ राक्षसे । विध्यतिविरहिणम् । विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य : कु : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षय : । पुं॰ अमावास्यायाम् ॥

विधुत : । त्रि॰ त्यक्ते । निरस्ते ॥ क म्पिते ॥ विशेषेणधुत : ॥

विधुति : । स्त्री॰ कम्पने ॥

विधुन्तुद : । पुं॰ राहौ । सैंहिकेये । विधुंतुदति । तुद॰ । विध्वरुषोस्तु दइतिखश् । मुम् ॥

विधुपञ्जर : । पुं॰ खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री॰ चन्द्रपत्न्याम् ॥ दा क्षायिण्योविधुप्रिया : । इतिकोषा न्तरम् ॥

विधुरम् । न॰ प्रविश्लेषे । वैकल्ये त्रि॰ विकले । विगतधू : कार्यभा र : । ऋक्पूरित्यप् । धुरोविगतइ तिप्रादिसमासोवा । न॰ प्रत्यवाये ॥ कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री॰ रसालायाम् । शु॰ मे॰ ॥

विधुरित : । त्रि॰ विह्वलिते ॥

विधुवनम् । न॰ विधूनने । कम्पने ॥ धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादि भ्योञ्णिन्ङित्वाद्गुणाभाव : ॥

विधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ वि धूयतेस्म । धूञ्कम्पने । क्त : । य स्विभाषेतिनेट् ॥

विधूननम् । न॰ कम्पने । विधुवने । धूञ्कम्पनेचुरादि : । ल्युट् । धू ञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य : । पक्षादीनां स्वगात्रकम्पने ॥

विधूनित : । त्रि॰ व्याहते ॥ कम्पिते ॥ धूञोण्यन्तात्कर्मणि क्त : । धूञ् प्रीञोरितिनुगागम : ॥

विधूम्र : । पुं॰ धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रि तवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

विधृत : । त्रि॰ विधारिते ॥ विशेषेण धृते ॥ विरुद्धे ॥

विधृति : । स्त्री॰ विधरणे ॥

विधेय : । पुं॰ मन्त्रे ॥ विधीयतेवि नियुज्यतेसाध्यवाक्येनकर्माङ्गत्वे नेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि॰ विनय ग्राहिणि । वचनेस्थिते । विधित्व न्यायोपविषये । यथा । अनुवाद्यम

शुश्रूषुर्नविधेयमुदीरयेत् । नद्याल स्यास्मद्दं किञ्चित्कुर्वीत प्रतितिष्ठति ॥ विधातुं शक्यः । यथोचितं । दृ श्यति ।। गुण :॥ विधिगम्ये । अ नुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥

विधेयता । स्त्री० विधेयत्वं । विधित्व न्यथैाधविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथाम स्त्रधादिपुरावस्य निपितयोपयुक्त मास्त्रवादिशानि हेगुण्य० सयागङ्गा स्नानादिपुण्यस्य विधेयतावच्छेदक गङ्गादिस्नानि हेगुण्य मितिप्रायश्चित्त स्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । त्रि० वशवर्त्तिनि ॥ वि धेयेवर्त्तते० विधेयंवर्त्तयतिवा । णि नि :॥

विधेयात्मा । पुं० यथोक्तात्मा : फर पर्य ॥ विधेयपात्मात्मा ॥

विनतः । त्रि० प्रणते । भुग्ने ॥ नि धिते । विनमतिस्म । नम० । क्त : ॥ विशेषेणनतोवा ॥

विनता । स्त्री० तार्क्ष्यमातरि । सुप र्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनुः । पुं० अरुणे । सूर्यसा रथौ । गरुडे । खगेन्द्रे ॥ विनता याः सूनुः ॥

विनतिः । स्त्री० विनये । विशिष्टान तिः ॥

विनदः । पुं० दधात्रि । गिर्वाणे ॥

विनयः । त्रि० विनयिनि ॥ विशेषे

णनयः ॥

विनम्रकम् । न० तगरपुष्पे ॥

विनयः । पुं० शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ । विनीतत्वे । निरहङ्कारे । सोगी रत्वे । नमीहत्वे । नयनतौ ॥ वि नयप्रशंसायथा । विनयोमयथानुभू त्वं कुर्वीतनृपतिः सुतान् । अवि नीतकुमारं हिकुलमाशुविशीर्यति । विनीतमौरसंपुत्रं यौवराज्येऽभिषेच येत् ॥ अपिच । ब्राह्मणान्पर्युपासेत विप्रान्वेदविदः शुचिन् । तेभ्यो ऽपि सततं रक्षोभिरपिपूज्यते ॥ ते भ्योऽधिगच्छेद्विनयंविनीतात्माविनि त्यशः ॥ विनीतात्माहिनृपतिर्नवि नश्यतिकर्हिचित् । बहवोऽविनया न्नष्टाराजानः सपरिच्छदाः । वन स्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदि रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिवः । सुदासौयवनश्चैव सुमुखो निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यंप्रा प्तवान्मनुरेवच । कुबेरश्चधनैश्वर्यं ब्राह्मण्यंचैवगाधिजः ॥ इतिमनुः ॥ द्विविधोविनयः स्वाभाविकः कृ त्रिमश्चेतिकौटिल्यः । विशिष्टोन यः ॥ दण्डे ॥ त्रि० दमिते । क्षि प्ते । निभृते । विजितेन्द्रिये ॥

विनयग्राही । त्रि० विधेये । वचनेस्थिते । आश्रवे ॥ विनयंग्रहीतुंशीलमस्य । सुपौतिणिनि : ॥

विनयस्थः । त्रि० विधेये । आश्रवे । वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ विनयेतिष्ठति । स्था० । कः ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ । वाट्यालके ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयोऽस्यास्ति । इनिः ॥

विनर्द्दः । पुं० ऋषभकूजितसमेश्वर विशेषे ॥ विशिष्टो नर्द्दः ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्याः प्रथमादर्शनस्थले ॥ विनाशे ॥

विनष्टः । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति स्म । अदर्शने । गत्यर्थेति क्तः ॥ छिन्ने । भिन्ने । नाशाश्रये । ध्वंस विशिष्टे । पतिते ॥

विनष्टिः । स्त्री० विनाशे ॥ नशेर्भावे क्तिन् ॥

विनसः । त्रि० विगतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरेण । ऋते । हिरुक् । विनञ्भ्यां नानाञौ नसहेति० निषेधार्थाद्विशब्दा ना ॥

विनाकृतः । त्रि० विरहिते । भिन्ने ॥ दू० त्रि० ॥

विनाभः । पुं० शरीरस्तनस्तनायाम् । व्ययथावपृथग्भावे ॥ विनमनम् । भाव । घञ् ।

विनामकः । पुं० अधिमासे ॥

विनायकः । पुं० विघ्नराजे । गणाधिपे । हेरम्बे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥ ॥ जिने ॥ गुरौ ॥ विनयति हितमनुशास्ति । वि+नी० । ण्वुल् ॥ विशिष्टो नायकइतिवा ॥ विगतो नायको नियन्ताऽस्येतिवा ॥ त्रि० नायकवर्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० विषपर्णिकायाम् ॥

विनाशः । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥ ध्वंसे ॥ विनशनम् । अदर्शने । घञ् ॥

विनाशकः । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥ विनाशयति तत्त्वोशादिः । णिच्० । विपूर्वोऽहेतुमण्ण्यन्तः । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपेत्यादि नावुञ् ॥

विनाशी । त्रि० अनित्ये । देशकालत स्त्वात्मकविविधपरिच्छेदवति ॥ विनष्टुं शीलमस्य । णिनिः ॥ विनाशवार्थागीति ॥

विनाशोन्मुखः । त्रि० पक्वे ॥ नाशोद्यते । विनशनं विनाशः । भावे घञ् । उद्गतंमुखमारम्भोऽस्य । विनाशेउन्मुखः ॥

विनासकः । त्रि० अनासिके । गतनासिके ॥ विगतानासायस्य सः ॥

विनाहः । पुं० कूपाननपिधानके ॥ आच्छादने । हलश्चेति घञ् ॥

विनिगमक : । त्रि॰ विशेषेणनितरां बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री॰ एकतरपक्षपातिन्यां युक्तौ । यैकस्मिन्नेवसुन्येक स्मिन्नवधारणशक्तौ ॥

विनिद्र : । त्रि॰ उन्मीलिते । विकसिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥ विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न॰ निद्रारहित्ये ॥ प्रबोधे ॥

विनिनीषु : । त्रि॰ विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपात : । पुं॰ निपाते । अवपाते । देवादिव्यसने । दैविकानर्थे ॥ विशिष्टोनिपात : ॥ अवसाने ॥

विनिमय : । पुं॰ परिदाने । प्रतिदाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ बन्धके ॥ यथा । विक्रयैर्विनिमयैर्दत्त्वागोमां सखादकः । व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्वि साधाद्यधीभवेत् ॥ इति गोभिलवचनम् ॥ विशेषेणनिर्णीयते । मीञ् हिंसायाम् । एरच् ॥

विनियोग : । पुं॰ विनियोजने ॥ यस्मिन्नद्भुतकर्मण्यं विनियोग : प्रकीर्तित : ॥ विशिष्टोनियोग : ॥ विभजने । विनियोगोऽर्पणे फले॰ इ॰ हेमचन्द्र : ॥

विनियोगविधि : । पुं॰ अङ्गप्रधानसम्बन्धबोधकेविधौ ॥ यथा । दध्ना जुहोतीति । तत्तृतीयाप्रतिपन्नाङ्ग भावस्य दध्नोहोमसम्बन्धं विधत्ते॰ दध्ना होमं भावयेदिति । गुणविधेश्च सम्बन्धस्य साध्यत्वे नैवान्वय : । आश्रिताश्रयत्वे नापि । यथा दध्नेन्द्रियकामस्य जुहुयादित्यत्र॰ दधिवारणे इन्द्रियं भावयेत् । तत्र विनियोगमिथ्याङ्गोपाया॰ सन्निधिप्राप्त होम आश्रयत्वे नान्वेति । एतच्च विधे : सहकारिभूतानि॰ श्रुतिलिङ्ग वाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि षट्प्रमाणानि । एतत्सहकृतेनानेन विधिनाङ्गत्वं परोद्देश्यसाध्यप्रवृत्तिसाध्यस्वरूपं पाराथ्यापरपर्याय ज्ञाप्यते ॥

विनियोजित : । त्रि॰ प्रवर्त्तिते । विनियुक्ते ॥

विनिर्णीत : । त्रि॰ विचार्य स्थापिते ॥ विशेषेणनिर्णीत : ॥

विनिर्देश्य : । त्रि॰ वक्तव्ये ॥

विनिर्धूत : । त्रि॰ दूरतस्स्थापिते ॥ विशेषेणनितरांधूयते ॥ समुन्मूलिते ॥ परित्यक्ते ॥

विनिर्भय : । पुं॰ साध्यगणविशेषे । त्रि॰ भयरहिते ॥

विनिर्मुक्त : । त्रि॰ वियुक्ते ॥

विनिर्मोक : । पुं॰ विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्त : । त्रि॰ निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनिवृत्तः । मवृत्तविशिष्टे । निरस्ते । शान्ते ॥
विनिवृत्तकामः । त्रि॰ विवेकवैराग्यद्वारात्यक्तसर्वकर्मणि । विशेषेणनिवृत्तः कामोऽस्य ॥
विनिवेशितः । त्रि॰ प्रतिष्ठापिते । स्थापिते ॥
विनिश्चितः । त्रि॰ प्रमाणतोनिर्णीते ॥
विनिष्कलः । त्रि॰ निरवयवे ॥ विशेषनिर्गताः कलाः यस्मात् ॥
विनिहतः । त्रि॰ विनष्टे ॥
विनीतः । पुं॰ सुवहाश्वे । साधुवाणिजि । वणिजि ॥ दमनकवृक्षे । शिक्षितसभ्यादौ ॥ त्रि॰ जितेन्द्रिये । अपनीते । हृते । निभृते । विनयान्विते । अनुद्धते । नम्रे । शिक्षिते ॥ क्षिप्ते । कृतदण्डे ॥ व्यनायि॰ विनीयतेस्मया । णीञ् प्रापणे । क्तः ॥
विनीतकः । पुं॰ दमनकवृक्षे ॥ पुं॰ न॰ वैनीतके । परम्पराबाहने ॥
विनीयः । पुं॰ पिष्टौषधिविशेषे । कल्के ॥ कपटे । विनीयतेसिद्धिं प्राप्यते । णीञ्॰ । विपूर्वाद्घ्न्येति क्यप् ॥ पा॰ ॥
विनीयमानः । त्रि॰ शिक्ष्यमाणे ॥
विनेता । पुं॰ देशके । नियामके ॥ राजनि ॥ हे॰ मे॰ ॥ विशिष्टोनेता ॥ दैशिके ॥ इ॰ ई॰ चन्द्रः ॥

विनेयः । त्रि॰ नेतव्ये ॥ विनेतुं योग्यः । णीञ्॰ । अचोयत् ॥ दण्ड्ये ॥
विनेयकः । पुं॰ आदेशके ॥ राज्ञि ॥
विनोक्तिः । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्विनाकिञ्चित् प्रस्तुतंहीनमुच्यते । विद्याहृद्यापि सावद्याविनाविनयसम्पदम् । किञ्चित्॰ विनाप्रस्तुतं यद्यहीनं दुष्टं उच्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कारः कथ्यते । प्रकारान्तरमपि । तत्र किञ्चिद्विनारम्यं विनोक्तिः सापि कथ्यते । विनाखलैर्विभात्येषा राजेन्द्रभवतः सभा । तत्प्रस्तुतं किञ्चिद्विनारम्यञ्चेत्सापि विनोक्तिर्नामालङ्कारः कथ्यते ॥
विनोदः । पुं॰ क्रीडायाम् ॥ यथा । विनोदायचैतन्यमेकंविभज्यद्विधादेवि॰ स्त्रीस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्याशिवत्त्वमापादयन्तीपुनर्भावयन्तंशिवंभावयेति ॥ [illegible] ॥ चमत्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृहविशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तद्यथा । नायकोनायिकायाद्विचपार्श्वंवामपादंतस्यमध्यदेशे॰ स्वदक्षिणपादंवामपादंवा॰ नायिकामध्यदेशेनिधाय॰ वक्षसिवक्षः . ॰चोटेघोषंदद्याद्यदास्यात्तदितिकामशास्त्रम् ॥
विनोदितः । त्रि॰ अपनीते ॥ सन्ता

प्रविभीदे ॥ तारकादित्वादितच् ॥

बिन्दः । पुं॰ विजयाख्ये मुहूर्ते ॥ विन्दति । विद्लृ लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारीत्यादिना शः । शेमुचादीनामिति नुम् ॥

बिन्दुः । पुं॰ जलकणायाम् । विप्रुषि । पृषति ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवोर्मध्ये । रूपकार्थप्रकृतौ । लवे । अनुस्वारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि । विज्ञानयोग्ये ॥ विन्दति॰ विदि अवयवे । बाहुलकात् उः । अवर्गीयादिः ॥ यथा । वित्तात्सप्तोत्तः । बिन्दुरिच्छुरितिसाधुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

बिन्दुचित्रकः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ बिन्दुभिश्चित्रः ॰स एव कः ॥

बिन्दुजालम् । न॰ बिन्दुजालके ॥

बिन्दुजालकम् । न॰ नागगजमुखादिस्थबिन्दुसमूहे । पद्मके ॥ बिन्दूनां जालकमिव ॥

बिन्दुतन्त्रः । पुं॰ शारिफलके । तुरङ्गके ॥

बिन्दुपत्रः । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

बिन्दुरेखकः । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

बिन्दुसरः । न॰ हैमवते॰सरोविशेषे ॥ यथा । अथ उत्तरेण कैलासं शिवं सर्वौषधिं गिरिम् । गौरन्तु पर्वतश्रेष्ठं हरितालमयं प्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः ॰सुमहान् दिव्यौषधमयो गिरिः । तस्य पादे महद्दिव्यं सरः काञ्चनसन्निभम् ॥ रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः । गङ्गार्थे स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः ॥ दिवं यास्यन्ति मे पूर्वे गङ्गातोयपरिप्लुताः । तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमन्तु प्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात् प्रसूता सा सप्तधा प्रविभज्यते । यूपा मणिमयास्तत्र चितयश्च हिरण्मयाः । तत्रेष्ट्वा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यच्छायापथस्तत्र नक्षत्राणान्तु मण्डलम् ॥ दृश्यते भास्वरो रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा । अन्तरीक्षं दिवञ्चैव भावयित्वा भुवङ्गता । भवोत्तमाङ्गे पतिता संरुद्धा योगमायया । तस्या ये बिन्दवः केचित् क्रुद्धायाः पतिता भुवि ॥ कृतन्तु तैर्बिन्दुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम् । इति मात्स्ये १२१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं॰ अचलविशेषे । विन्ध्याचले ॥ व्याधे ॥ विरुद्धं ध्यायति । ध्यै चिन्तायाम् । आतश्चोपसर्गे इति कः पृषोदरादिः ॥ यथा । विघूर्ण्यते । शिखरैर्दीप्तैर्यस्मात् । अगस्त्यभावित्वाद्यर्थः । भक्तगुप्तादिः । पयोष्ण्यादिर्वा । नर्मदा सुरसाद्याश्च नद्यो विन्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ । विन्ध्याद्रिशृङ्गे ॥

। पादमेकमुरौकृत्वा द्वितीयस्कन्धसं स्थितम् । कामिन्याः कामयेत्का मौयन्थः स्याद्विपरीतकः ॥

विपरीतभावना । स्त्री॰ असस्मिंस्तद् बौ ॥ यथायाथसंसेतस्मातत्त्व हित्वा ऽन्यथात्वधीः । विपरीताभावना स्यात्पिशादावधिधीर्यथा ॥

विपरीता । स्त्री॰ कामुक्याम् ॥

विपर्णः । त्रि॰ पर्णरहिते ॥

विपर्णक : । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥ त्रि॰ पत्ररहिते ॥

विपर्य्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्या से । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्या ज्ञाने । यथाशुक्तौ रजतमिति ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभि मानलक्षणे । यथार्थानिश्चये । अ तत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययाद्विष्यतेबन्धः । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे शा : यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामो हतामिस्रान्धतामिस्रसञ्ज्ञाः पञ्च विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्चयथा । किञ्चित्सामान्यतोऽन्यत्रमतिरन्या विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्य स्मिन्नन्यारोपोहि विपर्यय : । मरु मरीचिकास्विवजलारोपगति : । अ पिच । विपर्ययस्तमोवोनिर्मिथ्या रूपतयासच । सामान्यबाधकाभा सात्सन्त्यात्मे तिविनिश्चितः ॥ वि पर्ययस्यमिथ्यारूपत्वात्तम : प्रभ

वत्वम्॰ सचविपर्यय : साधारण्य मात्रप्रधनात्मकाशरूप : सत्त्वात्म कोविनिश्चित : ॥ विपर्ययणम् । इ ण्गतौ । एरच् ॥

विपर्य्यस्त : । त्रि॰ मिथ्याज्ञानविशि ष्टे ॥ विपरीते ॥

विपर्य्याय : । पुं॰ विपरीतमवने । अन्यथान्यरूपग्रहणे ॥

विपर्य्यास : । पुं॰ विपर्यये । व्यत्य ये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तद्बौ । अविवेके ॥ विपर्य्यसनम् । अ सु॰ । घञ् ॥

विपल्य : । त्रि॰ [illegible]

विपश्चित् । त्रि॰ [illegible] पण्डिते । [illegible] । मे धाविनि ॥ सर्वं [illegible] विपरिष्लवं [illegible] नि ॥ विप्रकृष्टं चिनोति॰ चेतति॰ चिन्तयतिवा । पृषोदरादि : ॥

विपाक : । पुं॰ पचने ॥ स्वादे ॥ कर्मणोविसदृशफले ॥ कर्मण : परिणामे । दुर्गतौ । जात्यायु र्भोगात्मकेकर्मफले ॥ पचनपा क : विशिष्टपाक : विरुद्ध : पा कोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घ ञ् ॥ विपाकस्तु यत्कर्मनतच्छ क्तिपण्डिता : ॥ जाठरेणा ग्निनायोगाद्यदुदेतिरसान्तरम् । रसानांपरिणामान्ते सविपाकइति

स्म तद्वतिसुश्रुत : ॥ अपिच । वि
ट : कटुकमधुरमम्लोऽम्लं पच्य
ते रस : । कटुतिक्तकषायाणांपा
क : स्यात्प्रायश : कटु : ॥ तथा
चवाग्भट : । त्रिधारसानांपाक :
स्यात्स्वाद्वम्लकटुकात्मक : । प्रा
य : पदेन• व्रीहि : स्वादुरम्लविपा
क : मिषाकषायामधुपाका । शु
ण्ठीकटुकमधुरपाकेत्यादि : ॥
विपाकानांगुणायथा । श्लेष्मलम
धुर : पाकोवातपित्तहरोमत : ।
अम्लस्तुकुरुतेपित्तंवातश्लेष्मगदा-
पह : ॥ कटु : करोतिपवनंवाफ
पित्तसमानयेत् । विज्ञेयएवरसतो
विपाकानांनिदर्शित : ॥

विपाकघ्नम् । न• नरके ॥

विपाट : । पुं• वाणे अस्त्रकण्टके
। शरे ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डु : । पुं• शुभ्रे ॥ अति
शुभ्रे ॥ त्रि• तद्वति ॥

विपादिका । स्त्री• । पादस्फोटे । वि
वाइ• इ• भा• ॥ प्रहेलिकायाम् ॥
वैपादिकंपादिवपादिस्फुटनंतीव्रवेद
नम् । कण्डूमद्भि : सरागैश्च ग
ण्डैरत्सक चितम् ॥ विपादिका
चोतस्यांफोदयेविसाधव : । अयंकु
ष्ठरोग : ॥

विपाट् । स्त्री• विपाशायाम् ॥ पा
शं विमोचयति । तस्यापपाशोऽस्या
दिना• पाशान्मोचनदतिविच् ।
क्विप्चेतिक्विप् ॥

विपाश : । त्रि• पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री• नदीविशेषे । विपा
शि ॥ पाशं विमोचयति । तस्या
पपाशेऽस्यादिना• पाशान्मोचनदति
णिच् । तत : पचाद्यच् । पुत्र
शोकादेयगविपाशं बद्धाप्रविष्टं वशिष्ठं
पायच्छेदात्विपाशितवतीमिमुक्त
पाशंकृतवतीतिविपाशा । अस्या
जलस्यगुणायथा । शतद्रोर्विपा
शायश्च : सिन्धुनद्या : सुशीतंच
लघुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलं निर्मलं
दीपनंपाचनश्चप्रदत्तेबलंबुद्धिमेधा
युपश्च तिरावनिघण्टु : ॥

विपिनम् । न• अरण्ये । गहने ।
वनि ॥ वेपन्ते इव । टुवेपृकम्पने ।
वेपितुक्षोद्दूस्वं चेतिनन् ॥ विशेषे
णपियस्थगनो । पिनतो । बाहुल
कास्प्यच् ॥

विपिनतिलकम् । न• अतिशक्वरी
छन्द : प्रभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा ।
विपिनतिलकंनसनरेफयुग्मं भवे
त् । यथा । विपिनतिलकं विकसि
तं सितागमेऽमधुरतमदैर्मधुकरै :
कलक्वणितम् । मलयपवनतारचित
लास्यमालोक्य नन्नसुवतिमिर्विह
रतिम्मसुन्दोहरि : ॥

विपीड : । त्रि• निर्बाधे ॥

विपुल : । पुं० मेरुपश्चिमभूधरे । मेरो : स्थैर्यार्थंविष्कम्भाः पूर्वादिषु चतुर्षु विष्कम्भशैलेषु प्रतीच्यां विपुलो नाम विष्कम्भशैलो नीलवर्णः पश्चात् तस्यत्वश्वत्थोऽनोच्छायोऽस्ति । यथोक्तम् सप्तत्योन्नतिमानश्वत्थपादपोऽस्ति ॥ सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि० पृथुले । विशाले ॥ अगाधे । इत्थियमयिमीरसराशीरशे । विपोलति । पुलमहत्त्वे । इगुपधेतिक ॥ विशिष्टपुलकैः

विपुलपुलिना । स्त्री० नद्याम् ॥

विपुलरस : । पुं० इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री० वोध्याम् । क्षितौ ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुला चपलामुखचपलाजघनचपलाच । गीत्युपगीत्युद्गीतयआर्यागीतिश्च नवधार्या ॥ संलङ्घ्यगणत्रयमादिमं शकलयोर्द्वयोः भवतिपाद : । यस्यास्तांपिङ्गलनागोविपुलामितिसमाख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालदष्टानांनास्त्यपरतिरस्मापि । वीर्यं विपुलामखेचेत्सादृशीविन्दास्यमज्योति : ।

विपुलांस : । त्रि० मांसलोन्नतभुजशिरस्के ॥

विपुलासना । स्त्री० गन्धकुमार्याम् ॥

विपूय : । पुं० रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्ये मुञ्जे ॥ विपूयते । पञ्पवने । विपूयविनीयेतिक्यप । मुञ्जे ॥ यथा । वसानां वल्कलैराद्यैर्विपूयैः कृतमेखलाम् । वामामक्षनमिल्लाभोंदेरिक नौमजिनाक्षरामितिभट्टि : ॥

विपोथित : । त्रि० आघातेनाघातिते । आमर्दिते ॥

विप्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ तथाच यथा । जन्मनाब्राह्मणोज्ञेय : संस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्यायातिविप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रियलक्षणमिति मायश्चित्तविवेक : ॥ विशेषेण प्रातिपूरयतिपट् कर्माणि । प्रा पूर्तौ । आतश्चोपसर्गं इतिक : ॥ उप्यतेधर्मबीजमत्रवा । टुवप् ० ऋज्रेन्द्रे तिसाधु. ॥ विप्रतिषा ० विपतिषा । विपर्द्धे ॥ अश्वत्थे ॥

विप्रकर्ष : । पुं० विप्रेष्टि ॥ विप्रिष्ट : प्रकर्ष : ॥

विप्रकार : । पुं० अपकारे । निकारे ॥ विप्रकरणम् । क्षोभावेयञ् । तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न० तूलवृक्षे ॥

विप्रकृत : । त्रि० तिरस्कृते । निकृते । यस्यापकार : कृतस्तस्मिन् ॥ विप्राकारि । क्त : ॥ विप्रियकृते ॥

विप्रकृति : । स्त्री० विप्रकारे ।

विप्रलब्धम् । न० मात्सर्यसमर्पणे ॥

यथा । अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ अध्यापनं याजनं प्रतिग्रहश्चेति त्रयं जीविका ॥ स्मृतिः ॥ षट्कर्माणि ब्राह्मणस्य ॥ क्षत्रियस्य ॥ यजनाध्ययनदानानि । वैश्यस्य च । शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा ॥ वैश्यः सदा प्राप्यक्षिरादि जन्मादि जन्मसेवारति रैतरीयम् । कर्मैश्वर्य व्यवहार ... म् ॥ यथा कर्माणि तदेतत् संसार धिताद्वै विप्रस्मिन् ॥ तत्र स्वधर्मव्यवहारकालं नये न्मनीषी युग पद्यर्थिनम् ॥ अथ विप्रादीनां स्वभाव कृत्यमाह । शमोदमः सत्यमयार्जवं क्षमा शौचं तपो ज्ञानं कथानं यावनम् । तीर्थं तथा क्तिक्यमभिज्ञस्ति : स्वभावकर्मापिजनिर्मलमनम् ॥ शौर्यं वचस्य चैव धृतिर्धृतिर्मुख विद्या सुदीर्घ प्रखरतापवश्च गम । यमाभृत : कर्मनिसर्गजं विशिविषिज्य गीकौशलकर्मप्रविष्टि । द्विजाति सेवावनिद्वेषता ... धर्मोविधि :शूद्रनिसर्गकर्मैव । स्वभावकर्मप्रविष्टा यथान्यथा स्वयं हरिम् सोऽन्यकर्मनर्मभाक् ॥ कृत्तिकालिदासः ॥

विप्रकृष्ट : ｝ त्रि॰ दूरे ॥ विप्रकृष्य
विप्रकृष्टक : ｝

सेस । कृषे : क्त : । स्वार्थे कनि विप्रकृष्टकोऽपि ॥

विप्रचित्ति : । पुं॰ दनोरागर्भकश्यप स्ताते ऽसुरविशेषे ॥

विप्रतिपत्ति : स्त्री॰ विरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकशब्दे । विरुद्धा प्रतिपत्ति : ॥ विरोधे । विज्ञप्ती ॥

विप्रतिपन्न : । त्रि॰ विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे ॥

विप्रतिषेध : । पुं॰ तुल्यबलविरोधे ॥ परस्परविरोधे । विप्रतिपूर्वात् षिधेः व्यतिहारे वसंमारनात् सिधतेर्घञ् ॥

विप्रतिसार : । पुं॰ पश्चात्तापे ॥ विप्रतिसरणम् । सगतौ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति पाक्षिको दीर्घाभाव: ॥

विप्रतीसार : । पुं॰ पश्चात्तापे । अनुतापे । कौकृत्ये । अनुशये ॥ रुषि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । सृ॰ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घ: ॥

विप्रदेह : पुं॰ फलमूलादिग्राह्यद्रव्ये ॥ ब्राह्मणतनौ ॥ विगत: प्रदेह: विशिष्य प्रकृष्टो वा देहोऽस्य । विप्रस्य वा देह: ॥

विप्रप्रिय : । पुं॰ पलाशे ॥ विप्राणां प्रिय: ॥ विष्णौ - श्रीरामचन्द्रे । त्रि॰ ब्राह्मणवल्लभे । विप्र: प्रियो यस्य स: ॥

विप्रदास : । पुं॰ कायस्थे । मसीशे ॥

विप्रयाणम् । न॰ पलायने ॥

विप्रयुक्त : । त्रि॰ विभिन्ने । विश्लिष्टे ॥

विप्रयोग : । पुं॰ विरहे । ब्राह्मणे . सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर् योगे । घञ् ॥ विरुद्ध: प्रयोगो वा ॥ विशेषेण प्रकृष्टो वा योग : ॥ विप्राणां योग : ॥ विप्रलम्भे ॥

विरहोविसम्वादोवेतिस्वामी ॥ रागिणोविच्छेदे ॥ द्युतिसुभूति: ॥
विप्रलब्ध: । त्रि॰ वञ्चिते ॥ विप्रलभ्यतेस्म । लुलभप्राप्तौ । क्त: ॥
विप्रलब्धा । स्त्री॰ स्त्रीयास्त्रिनायिकाभेदे ॥ सङ्केतनिकेतमेप्रियममवलोक्य समाकुलहृदयाविप्रलब्धेतिलक्षणम् ॥
विप्रलब्धा । त्रि॰ प्रतारके ॥
विप्रलम्भ: । पुं॰ विसंवादे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे । विरहे । रागियोर्वियोजने ॥ विप्रियप्रलम्भनम् । लुलभप्राप्तौ । घञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रलम्भि: । समेचलघा ।
विप्रलम्भन: । पुं॰ मिथ्यावचने : मरणावस्थोक्ति । ठगाइ॰भा॰प्र॰ ॥
विप्रलाप: । पुं॰ विरोधोक्तौ । अन्योन्यविरुद्धवचने ॥ यथा॰एकोब्रूते॰आगताकाव्यागौतिअन्योब्रूतेनहीति । तथाश्रुङ्गाररसविवन्द: । यथा सन्मधु सरोजमवेतिवक्त्रमन्य: सुधाकिरणविम्बमदोऽस्तयास्या: । यूनोर्मुहुर्विवदतोरिवंनिशम्य : सिद्धान्तभन् मधुकरालिगतागतानोति ॥ विरुद्ध : प्रलाप: ॥ अनर्थकवाक्ये । अपार्थवचने ॥
विप्रलिप्सा । स्त्री॰ वञ्चनेच्छायाम् ॥
विप्रलिप्सु: । त्रि॰ वञ्चके ॥
विप्रलुम्पक: । त्रि॰ अन्यायेनधनग्राहिणि ॥
विप्रलोभी । पुं॰ अशोकपादपे । किङ्किराते ॥
विप्रवसित: । त्रि॰ कृतदूरदेशगमने ॥
विप्रश्निका । स्त्री॰ जनानांलक्षणादिनाशुभाशुभनिरूपिकायाम् । ईक्षणिकायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विविध: प्रश्नोऽस्या: । ठन् ॥
विप्रसृत: । त्रि॰ विक्षिप्ते ॥ विप्रसरतिस्म । सृगतौ । गत्यर्थेति क्त: ॥
विप्रिय: । पुं॰ अपराधे । आगसि । त्रि॰ अप्रिये ॥
विप्रियकृत् । त्रि॰ शठे ॥
विप्रुट् । स्त्री॰ विन्दौ । जलकणे ॥ प्रुपुटादि । सम्पदादित्वात्क्विप् । विगताप्रुटाप्रुट्दाहोऽस्मात् ॥
विप्लव: । पुं॰ डिम्बे । धाकडलुरटनादौ ॥ अशस्त्रकलहे ॥ विप्लवनम् । प्लुङ्गतौ । स्वदेशस्य परचक्रादिभये ॥ राष्ट्रादुपद्रवे ॥ नाशे ॥ सतिसम्प्लोवे ॥
विप्लाव: । पुं॰ अश्वस्यप्लुतगतौ ॥
विप्लुत: । त्रि॰ व्यसनार्ते । विह्वले । खण्डिते ॥ विप्लवनम् । प्लुङ् । क्त: ॥
विप्लुताक्ष: । त्रि॰ अश्रुपूर्णनयने ॥

विस्रुति : । स्त्री॰ स्वभावच्युतौ ॥
विस्रुष्ट : । त्रि॰ निर्दग्धे । विशेषे चास्रुष्ट : ॥
विफल : । त्रि॰ निरर्थके । मोघे ॥ विगतं फलं यस्य ॥
विफला । स्त्री॰ केतक्याम् ॥ कस्तु रीकायाम् ॥
विबध : । पुं॰ पर्य्याहारे । उभयतो-बद्धशिक्यस्कन्धवाह्यकाष्ठे ॥ यष्टि नि ॥ भारे । विगतो बधोऽस्मा त् ॥
विबधिक : । त्रि॰ वैवधिके ॥ विब धेन हरति । विभाषाविवधादिति ष्ठन् । ङीषि॰ विबधकी ॥
विबन्ध : । पुं॰ आनाहे । आध्मा ने । मूत्रादिरोधे ॥ यथाऽऽचि कित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदा वर्त्तं न्यौ क्रियाम । आनाहविषयु कीं तु विशेषश्चाभिधीयते ॥ पिण्डत् क्याण्डीतस्योदिवनुल्यस्वभागि-का : । शुद्धं नतश्चावटिकावरच्या गाष्ठमुष्णयम् ॥ वर्त्तिं त्रिकटु क सैन्धवसर्षपवच्छ मङ्कुष्ठमदनफलैः । मधु निशुद्धे यावङ्गानि स्तिाङ्गु ष्ठपरिमाणा ॥ वर्त्तिं रियं दृष्टफलो शनैः प्रणिहिता गुदे घृताभ्यक्ते । आनाहोदावर्त्तौ शमयति जठरस्तथा गुल्मम् ॥ त्रिकटु क्वाथावर्त्तिं भावि प्रकाशे ॥ विबन्धनम् । बन्धबन्धने । घञ् ॥ करणे वा घञ् ॥
विबाधा । स्त्री॰ विवेठने ॥
विविध : । त्रि॰ नानाप्रकारे ॥
विबुद्ध : । त्रि॰ तत्त्वसाक्षात्कार-वति ।
विबुध : । पुं॰ बुधे । पण्डिते ॥ सु रे । देवे ॥ चन्द्रे । विशिष्टो बोधो यस्य । विशेषेण बुध्यते स्वमिति वा । बुधधरणने । इगुपधे ति क : ॥
विबुधाचार्य : । पुं॰ आचार्ये ॥ पण्डि ते ॥ देवे ॥
विबुधानुग : । पुं॰ किन्नरादिषु ॥
विबुभुक्षु : । त्रि॰ विविधभक्षितुमि च्छौ ॥
विबोध : । पुं॰ प्रबोधे ॥
विबोधनम् । न॰ प्रबोधने । जागा वना॰ स्त्र॰ भा॰ ॥
विभक्त : । त्रि॰ विभक्तस्थाविते । कृ तविभागे ॥ विभिन्ने । परस्पर व्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्य तेस्म । भज॰ । आसंयोक्त : ॥ विभक्ताभ्रातरस्त्वथतु॰ विभक्ति ग्रामस्तोमिमध्यार्थयोऽर्थंयाद्यज्ञि-त्वन् । नतुकर्त्तरिक्त : । सकर्मके ष्वस्यविधानाभावात् ॥ न्यथेरा त्तरपदस्थोपेद्रष्टव्य : । विभक्तश्च नाविभक्ता : । गम्यार्थे साम्प्रयोगए वलोपोऽभिमत : । तेनविभक्ताभ्रा

तरङ्ग्यवधनस्यदिभक्तस्य सत्॰ भाह्व्यारोप्यते ॥ विभक्तं पिधने यस्तुस्वीयांशंप्रतिपादयेत् । पुनर्वि भज्यतद्द्व्यमप्रांशंभायदापयेत् ॥

विभक्तज : । पुं॰ विभागानन्तरंजाता पत्ये ॥ पुत्रे : सहविभक्तं नपि चायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्ततत् सर्वमनीशाः पूर्वजाः स्मृताः ॥

विभक्ति : । स्त्री॰ विभागे ॥ सुप्तिङौ : ॥ यथा । सङ्ख्यात्वव्याप्य सामान्यैः शक्तिमानूप्रत्ययस्तुयः । साविभक्तिर्द्विधाप्रोक्तासुप्तिङ्चेति प्रभेदतः ॥ सङ्ख्यात्वावान्तर व्याप्यवच्छिन्नशक्तिमान्यः प्रत्ययः साविभक्तिः । सुप्तिङिति भेदात्साद्विधेतिमुग्धद्योतिप्रकाशिका ॥ कारकशक्तिः ॥ विभज्यतेप्रातिपदिकार्थोऽनया । 'क्तिन्' ॥

विभजनीय : । त्रि॰ विभाज्ये । विभागयोग्ये ॥ भजनार्थे ॥

विभज्य : । त्रि॰ विभक्तव्ये ॥ ऋह लोप्यं तिप्राप्ते॰ विभजनविभज्योप पदे॰ इतिराद्यपवादोयन्निपात्यते । तेनविभाज्यमितिनभवति ॥

विभव : । पुं॰ राये । धने ऐश्वर्ये ॥ विभवति । भू॰ । यथा दाय ॥ भिक्षाशयनासनाथैंदन्या शीतनिवारणी । ऋचताविभवे भिक्षिर्विभवे : किंप्रयोजनमितिस श्नासिधर्म : ॥ निर्वृत्तौ ॥ मोक्षे ॥ विगत : भवोयस्मिन् ॥ प ष्टिवत्सराभ्यन्तरद्वितीयवत्सरे । यथाभविष्यविधैरवत्सरात । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सर्वव्याधिविवर्जिताः । प्रशान्तामानवास्तस्तत्रतुष्टाश्चवसुन्धरा । हृष्टास्तुष्टाजनाः सर्वेपि भवैवरानने ॥ २ ॥

विभवी । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥ विभवोऽस्यास्ति ॥ इनि : ॥

विभा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥ किरणे ॥ उदीर्ष्यासामसुपर्याम ॥

विभाकर : । पुं॰ अग्नौ । यज्ञे ॥ सूर्ये । विभांकरोतिति । दिवाविभानिशेतिट : ॥ अर्कवृक्षे : चित्रकवृक्षे ॥

विभाग : । पुं॰ अंशे । भागे ॥ विवेके ॥ विविच्यप्रयोगे ॥ संयोगनाशकीभवद्व्यवर्तिनिर्गुणे ॥ स्वत्वनिर्णयानुकूलव्यापारे ॥ विभज्यते॰ विभजनंवा । भज॰ । भावेघञ् ॥

विभागी । त्रि॰ इंशग्रहिनि ॥ विभागोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

विभाजित : । त्रि॰ विभागेनस्थापिते ॥

विभाव्य : । त्रि० विभावनीये । विभा गयोग्ये ॥ विपूर्वाण्ण्यन्ताद्भुवेर्चोय त् ॥
विभाण्डक : । पुं० ऋष्यशृङ्गपितरि० मुनिविशेषे ।
विभाण्डी । स्त्री० आवर्त्तकीलतायां ॥
विभान् । त्रि० भासमाने ॥ प्रचलन ॥
विभातम् । न० प्रभाते । प्रत्यूषे ॥ वि भातुं प्रवृत्तम् । आ० । चादिकर्म्म णि क्त : ॥
विभासकम् । न० प्रत्यूषे ॥
विभाव : । पुं० परिचये ॥ रसस्योद्दी पनादौ ॥ रत्यादीनांकारणेषु । ल लनोद्यानादिष्वालम्बनोद्दीपनकार णेषु ॥
विभावनम् । न० विभावनायाम् ॥
विभावना । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ विभावनाविनापिस्यात्कारणं का र्योदयश्चेत् । अप्यलाक्षारसासिक्तं रक्तंतच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलाक्षारसा सेकरूपकारणाभावेपिरक्तिमाकथित : । स्वाभाविकत्वेनविरोधपरिहार : ॥
विभावरी । स्त्री० तमस्विन्याम् । रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ नि शायाम् । हरिद्रायाम् । कुट्ट न्याम् ॥ वक्रयोषिति ॥ वि- वादवत्स्त्रियाम् । विभातिन क्षत्रादिभि : । क्वनिप् । वनो रचेतिङीब्रौ ॥ मौखर्यनिरलक्षि याम् ॥ मेदाख्ये ॥
विभावसु : । पुं० अग्नौ । सू र्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ पावके ॥ हारभेदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ विभाप्रभावसुधनंयस्य ॥ असुरवि शेषे ॥ सर्पे ॥
विभाषित : । त्रि० अभ्युदिते । ख्याते ॥ वि.चलिते ॥ विशिष्योक्त्यादिषे ॥ विशेषेणप्राप्तिषे ॥ विभिन्नमिति ॥ विशिष्टभाषित : ॥
विभावि । त्रि० प्रभावसम्पन्ने ॥ विभा वोऽस्यास्ति । इनि : ॥
विभाव्य : । त्रि० संलक्ष्ये ॥
विभाषा । स्त्री० विकल्पे ॥ विभाष्यते ॰विकल्प्यते । भाषव्यक्तायांवाचि । गु रोश्चहलइत्यकार : । ततष्टाप् ॥
विभिन्न : । त्रि० मिश्रिते ॥ विदारि ते ॥ विदीर्णे ॥ विभक्ते ॥ समाच क्षे । पृथग्भिन्ने ॥ विकासिते ॥
विभीत : । त्रि० विभीतके ॥ विगतं भीतं रोगभयमस्मात् ॥ त्रि० निर्भ ये ॥
विभीतक : । त्रि० कर्षफले । भूतवा सि । कलिद्रुमे अक्षिद्रुमे । अक्षिद्रा० द्रुतिख्याते ॥ विभीतकंस्वादुपाकंक षायंकफपित्तनुत् । उष्णवीर्यंविम लस्याक्षिभेदनंकासनाशनम् ॥ रूक्षं नेत्रहितंकेश्यंकृमिवैस्वर्यनाशनम् । विभीतमज्जाचतृट्छर्द्दिकफवातहरी

लघुः ॥ कषायीमद्रत्वाययधाश्रम स्यापितञ्च या ॥ विगतंभीतरोगम यमस्मात् ॥ स्वार्थेक : स्त्रियां०जा तेरितिङीष् ॥
विभीषण : । पुं० रावणानुजे ॥ नल दर्भे ॥ वि०भयानके ॥ विशेषेणभी षयते । ञिभीभये । नन्द्यादित्त्वा ल्यु : । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर स्वाविषौ ॥ विगतंभीषणंभयंकरम स्मात्नंयस्यस : ॥
विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने ॥ य थो । स्वल्पाश्चविभोषिकाकातिप ययामिषु दीना : मला : ०मधुलो चिटजक्तितैरपक्ष्ता :चौचीभुतस्ते किल । निहसोमिवयंपरंभिन्नगतां सर्गस्थितिव्यापदामोमस्तत्परिचर्य यानगणितोवैरैयनारायण :॥ इति मिश्चयमिश्र : ॥
विभु : । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प रममहत्परिमाणवति ॥ सतु०चात्माद्वि वा । चात्मेन्द्रियाद्याधिष्ठासाकर्त्व विसकर्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा नबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छे द : । विभुरिति०विभुत्वपरममह त्परिमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल खात्मदिशांसर्वगतत्वंपरमंमहदिति भाषापरिच्छेद : ॥चई॑ति ॥ नित्ये ॥ भृत्ये ॥ विपश्री ॥ वि०व्यापके ॥ प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढेब्रह्मणि ॥ य था । नित्यः सर्वगतःस्थाणुरचलो ऽयं सनातनः । प्रभुरव्यय : । अद्वैत :सर्वभा वानांदेयस्तुर्योऽविभु : स्मृतइत्यागम : ॥ विविधभवतिपस्मात् । भू० । वि प्रसम्मादित्डु : ॥
विभुता । स्त्री० सामर्थ्ये ॥ भावेतल् ॥
विभूति : । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । च णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि माप्राप्ति : प्राकाम्यंमहिमातथा । ई शितावशिताचैवतथाकामावसायि तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि ॥ चंशे ॥ विविधभावे । विशेषेणभ वनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥विभूतिरिति कथनमन्यपरादिनिवृत्त्यर्थम् ॥
विभूतिद्वादशी । स्त्री० विष्णोर्व्रतविशे षे ॥
विभूतिमत् । वि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥
विभूमा । वि० परिपूर्णे ॥ विगतोभू मायस्मात् । यस्येच्छान्यनमहत्त्वं नास्तीति ॥
विभूषणम् । न० चलङ्कारे । चाभर णे ॥ विशिष्टंभूषणम् । विभूष्यते ऽनेनवा । भूषयलङ्कारे । ल्युट् ॥ पुं०मञ्जुघोषे ॥
विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ चाभर णे ॥
विभूषित : । वि० चलङ्कृते ॥

विभृत : । त्रि॰ धृते ॥ पुष्टे ॥
विभ्यत् । त्रि॰ भयंकुर्वति ॥
विभेद : । पुं॰ विशेषे ॥
विभ्रंश : । पुं॰ नाशे ॥
विभ्रत् । त्रि॰ धारणकर्त्तरि ॥ पोषणकर्त्तरि ॥
विभ्रम : । पुं॰ भ्रान्तौ ॥ संशये ॥ शोभायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्रीणां शृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे ॥ तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्यासो विभ्रम : । यथा । अन्यनिमित्तमनसाद्व्याद्यान्यचगमनं • प्रियाख्यकथानाम्लिप्यसख्यासहालपन • सुखेर्ड सितक्रोधौ • पुष्पादीनांयाञ्चा • सच सैवतत्परित्याग : । वस्त्राभरणमाल्यानामकारणत: खण्डनंमानमत्र । यदुक्तम् । क्रोध: स्मितञ्चकुसुमाभरणादियोज्ञारत्र्यंगवस्त्रएवैवविसर्ज्जनञ्च । आहित्यकान्तवचनंवचनं सखीभिर्भिक्कारणो त्यलगतंपदवि भ्रमंतत् ॥ इति ॥ चित्तस्यानवस्थानं शृङ्गाराद्विभ्रमोमत: । इत्यन्यच ॥ अपिच । विभ्रमस्त्वरयाकालेभूषास्थानविपर्यय : । यथा । श्रुत्वायान्तंवहि: कान्तमसमापितभूषया । भालेञ्जनं दृशोर्लाक्षाकपोलेतिलक : कृत : । इति । योषितांयौवनजोविकारोविभ्रमइत्यके ॥ अपिच । वल्लभप्राप्तिवेलायांमदनावेशसम्भ्रमात् । विभ्रमोहारमाल्यादिभूषास्थानविपर्यय : ॥ विविधंभ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि : ॥

विभ्रमा । स्त्री॰ विस्रसायाम् । जरायाम् । वार्द्धक्ये ॥

विभ्राट्॰ड् । त्रि॰ भ्राजिष्णौ । दीप्यौ । अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥ विशेषेणभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ भ्राजभासेतिक्विप् ॥

विभ्रान्त : । त्रि॰ विभ्रमयुक्ते । यथा । विभ्रान्तशुभ्रसंकुलासुकार्यकार्यसम्भ्रान्त : । स्वामिदृष्टपरानिष्टजाथसेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिशीथतन्त्रम् ॥

विभ्रान्ति : । स्त्री॰ विभ्रमे ॥

विमत : । त्रि॰ विरुद्धमतिविशिष्टे ॥

विमति : । स्त्री॰ नानामतौ ॥ विरुद्धमतौ ॥

विमत्सर : । त्रि॰ मात्सर्य्यरहिते । अद्वितीयात्मदर्शनेननिर्वैरबुद्धौ । विगतोमत्सरोयस्मात् ॥

विमना : । त्रि॰ दुर्मनसि । अन्यमनसि । चिन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥

विमनस्क : । त्रि॰ विमनसि ॥

विमनीकृत : । त्रि॰ वैमनस्यप्रापिते ॥ अविमना : विमना : सम्पद्यमान : कृत : अभूततद्भावेच्वि : । च्वौचेतिदीर्घसंलोपश्च । इत्यच्विप्रत्ययसलोपौ ।

यस्यच्चावितोकार : ॥

विमथ : । पुं॰ परिवर्त्तने । विनिमये ॥ विमीयते । मीञ् । एरच् ॥

विमर्द्द : । पुं॰ कालहननद्रव्ये । चक्रमर्द्दे ॥ युद्धे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्घर्षे ॥

विमर्द्दक : । पुं॰ चक्रमर्द्दे । वसौ॰टी तिप्रसिद्धंभ्यक्षे ॥

विमर्द्दनम् । न॰ कुङ्कुमादिनामर्द्दने । परिमले । स्वदनोदे । ल्युट् ॥

विमर्द्दना । स्त्री॰ कुङ्कुमादिमर्द्दे ॥

विमर्द्दोत्थ : । पुं॰ परिमले । मर्द्दनात्मासिसुगन्धादौ ॥ यथा । घनमन्दे परिमलोविमर्द्दोत्थेमनोहरे । दूरगामीमनोहारीगन्धव्यामोदईरितद्दति शब्दरत्नावली ॥

विमर्श : । पुं॰ विचारे ॥ न्यायमार्गे णविचारे ॥ संशयात्मिकायांवृत्तौ ॥

विमर्शनम् । न॰ परामर्शे । वितर्के ॥

विमर्शित : । त्रि॰ विचारिते । विमर्श : सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

विमर्ष : । पुं॰ विचारणायाम् । इति जटाधर : । विशिष्टार्थामर्षायाम् ।

विमर्षणम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्मनिर्णरोनयत्नाद्यत्नितकथ्यते । यवित्तदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविमर्षणम् ॥ इतिभागवतैकादशस्कन्ध : ॥

विमल : । पुं॰ सूर्यपरिवारे । वर्ष्ठेति । जिने ॥ न॰ तारवैमल्यधिक्कते॰उपरसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि॰ निर्मले । शोभ्रे ॥ विगतंमलंयस्मात् । चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥

विमलतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे । यथा वापिमीवर्णराजतमब्राहव्यन्ते ॥

विमलदानम् । न॰ नित्यनैमित्तिककाम्यदाने ॥ यथोक्तं गरुडपुराणे । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंविमलंदानमीरितम् । चेतनासत्त्वयुक्तं नदानंत विमलमुत्तमितिग॰पु॰ । ईश्वरप्रीणनार्थंदाने ॥

विमलमणि : । पुं॰ स्फटिके ॥

विमला । स्त्री॰ शीतलायाम् । सप्तलायाम् । सोतुगड्डप्रभेदे ॥ भुम : प्रभेदे । देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशस्तुविरजोदेश्चमुच्यते । विमलाचमदादेवीजगन्नाथस्तुभैरव : ॥

विमलात्मक : । त्रि॰ शोभ्रे । निर्मले । स्वभावनिर्मले ॥ विमलआत्मास्वभावोस्य ॥

विमलाद्रि : । पुं॰ शत्रुञ्जयपर्वते ॥

विमलेश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ विश्वेशा देव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । त्रि॰ गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री॰ मातु : सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादयोगतेतिसमास : ॥

विमाटन : । पुं॰ तापसभाराठि ।

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात : । यद्वा स्यामजातादिति ढ : ॥

विमान: । पुं॰ न॰ देवतायाने । व्योमयाने । सार्वभौमगृहे॰ घोटके॰ यानपात्रे । विशिष्टं मानयन्त्यनेन । पुंसि संज्ञायामितिकरणे घ: ॥ विशेषेण मान्यन्ते स्मिन्निति वा । अधिकरणे ल्युट् ॥ विगतसंमानमुपमाऽस्येति वा । त्रि॰ मानहीने ॥

विमानक : । पुं॰ विमाने ॥

विमानता । स्त्री॰ तिरस्कारे ॥

विमानित : । त्रि॰ अनादृते ।

विमार्ग : । पुं॰ कुपथे ॥

विमिश्र : । त्रि॰ विमिश्रे ॥

विमुक्त : । त्रि॰ विरहिते ॥ पृथग्भूते ॥ सर्वपाशैर्विमुक्ते ॥ नित्यमुक्ते चिदानन्दरसे आत्मनि । विशेषेण अविद्याकामकर्माद्यादिभिर्मुक्तः परित्यक्त : ॥ त्रिमि ॥ जीवन्मुक्ते ॥ जीवन्नेव दृष्टपश्चात्कामादिविषयेभ्यो मुक्त : सन् देहपातेऽभाविबन्धादिभ्योऽपि मुच्यते । विमुक्तश्च विमुच्यत इति श्रुते : ॥

विमुक्ति : । स्त्री॰ मोक्षे । विमोचने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ।

विमुख : । त्रि॰ पराङ्मुखे ॥ विरुद्धं मुखं यस्य ॥

विमुद्र । त्रि॰ प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ मुद्रारहिते ।

विमूढ : । त्रि॰ विक्षिप्ते ॥ अनुत्पन्नब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्टविषयभोगवासनाक्रुष्टचेतस्तयात्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूरदर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतुरे॰ सुस्थं विवेचनकुशले ॥

विमूढभाव: । पुं॰ व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि॰ रागद्वेषादिदूषितात्मा. करणे ॥ विमूढ आत्मा यस्य.॥

विमूढेन : । त्रि॰ मूर्खशिरोमणौ । देहात्मवादिनि । स्वयमनादरकारिणि ॥ विमूढानामिन : ॥

विमूल्य: । त्रि॰ अमोलविमोलत्वतिभार्यास्थाने । अनर्घे॥

विमृत्यु: । पुं॰ विगतकामाविधौ । वेदान्तविद्यात्मनि ॥

विमृश : । पुं॰ विमर्शे ॥

विमृष्ट. । त्रि॰ विभाविते ।

विमृश्य : । त्रि॰ विचार्ये । विमृषे : ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरिति क्यप् ॥

विमृश्यकारी । त्रि॰ विवेकिनि ॥ विमृश्यकरोति । णिनि : ॥

विमोक : । पुं॰ विमोचने ॥

विमोघ : । पुं॰ मुक्तौ ॥

विमोचनम । न॰ विमोचने । परित्यजने ॥

विमोचनम् । न॰ दूरीकरणे । विमुक्तौ । विपूर्वान्मुचेर्ल्युट् ॥ तीर्थविशेषे ॥

विमोह : । पुं० भ्रमपरम्परायाम् ॥ विशिष्टोमोह : ॥

विमोहनम् । न० व्याकुलीकरणे । वैचित्रीकरणे ॥

विमोहित : । त्रि० विविधं मोहं भ्रमपरम्परां प्राप्तिते । मोहयुक्ते ।

विम्ब : । पुं० कृकलासे ॥ न० प्रतिविम्बे ॥ विम्बीफले ॥ वर्णहसान्ते ॥ मण्डलकरणव्यक्तपर्यभवतिनवचर्यापूर्णम् । फणिवद्गनम् एव यत्तद्दितिकिलविम्बमेतत् ॥ यथा । कापटकतगोपमेश : शयनमयभूत शिव : । कशतिकृतनन्दहर्षीमिरिषिभुतदातवर्ष : ॥ पुं० न० सूर्यचन्द्रमण्डले ॥ वेतिभाभते । मीगत्यादिषु । उणादयघ तिः० वन् नु मागमश्च सत्वानि ॥ विम्बमोष्ठाद्यवान्॥ शास्त्यन्तरे ॥

विम्बकम् । न० मण्डले ॥ विम्बीफले ॥

विम्बजा । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥

विम्बट : । पुं० सर्षपे ॥

विम्बभृत् । त्रि० कारणभूते ॥

विम्बा । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥

विम्बिका । स्त्री० तुण्डिकेर्याम् । रक्तफलायाम् । पीलुपर्याम् । कंदूरी० कुंदुरुइतिभाषा ॥ वम्बौ कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुपसर्गेक : । टापीरितित्व : ॥

विम्बी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

विम्बीफलम् । न० विम्बिकायाम् । कन्दूरी० इ० प्र० फले । विम्बीफलं स्वादुशीतंगुरुपित्तास्रवातजित् । स्तम्भनं लेखनं रुच्यं विबन्धाध्मानकारकम् ॥

विम्बु : । पुं० गुवाके ॥

वियच्चारी । पुं० चिल्लखगे ॥ त्रि० आकाशगामिनि ॥

वियत् । न० विष्णुपदे । गगने । आकाशे ॥ विविधस्तपतिव्याप्नोति । वृक्ष : शत ॥ यद्वा । वियच्छति० नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्योपीतिक्विप् । क्वौगमादीनामिति मलोपितुक् ॥

वियद्गङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ वियति० वियतीयागङ्गा ॥

वियद्भूति : । स्त्री० तमसि । अन्धकारे ॥

वियन्मणि: । पुं० सूर्ये । सहस्रांशौ ॥ वियतीमणिरिव ॥

वियम : । पुं० संयमे ॥ विविधयमने ॥ वियमनम् । यम : समुपनिविषुचेतिपचे० अप् ॥

वियात : । पुं० धृष्टे । निर्लज्जे ॥ विरुद्धंयातचेष्टितंयस्य । विरुद्धमयासोढा । गत्यर्थेतिक्त : ॥

वियाम : । पुं॰ संयमे । विविधयमने ॥ वियमनम् । यम : समुपनिविषु चेति॰ अपभावेघञ् ॥
वियुक्त : । त्रि॰ वियोगविशिष्टे ॥
वियोग : । पुं॰ विच्छेदे । विप्रलम्भे । रागिणोर्वियोजने । विरहे ॥ अस्याविधोगसंदु : खंत्यजन्ते ंप्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजि र्‌धोगे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥
वियोगभाक् । त्रि॰ विच्छेदयुक्ते ।
वियोगी । पुं॰ चक्रवाके । कोके ॥ त्रि॰ विरहिणि । वियोगयुक्ते ॥ वियोगोऽस्यास्ति । इनि : ॥
वियोगिनी । स्त्री॰ विरहिण्याम् ॥
वियोजित : । त्रि॰ पृथक्कृते । वियोगं प्रापिते
विरक्त : । त्रि॰ विरागवति ॥ सच॰ कुटीचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाच्चतुर्विध : । विवर्णीकृत : ॥ अतिरक्तवर्णे ॥
विरक्ता । स्त्री॰ सांसारिकविषयेषुविरागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भगायाम् ॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तयामि सततंमयि सा विरक्ता ॥
विरक्ति : । स्त्री॰ वैराग्ये ॥ तीव्रातीव्रतराचेति विरक्तिर्द्विविधामता । तत्रसत्यांतुतीव्रायांन्यसेद्योगीकुटीचके । शक्तोबहूदकेतीव्रतरायांहंसं

क्षिते । मुमुक्षु : परमहंसे साक्षाद्विज्ञानसाधने ॥ रञ्जे : क्तिन् ॥
विरङ्गम् । न॰ कङ्कुष्ठे ॥
विरचनम् । न॰ निर्माणे ॥ विशेषेणरचनम् ॥
विरचित : । त्रि॰ निर्मिते ॥ विशेषेणरचित : ॥
विरजम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
विरजा : । त्रि॰ विगतधर्माधर्मे ॥ रजोगुणरहिते ॥ विगतं रजोयस्य स : ॥
विरजा : । स्त्री॰ विगतार्तवायाम् ॥
विरजस्तमा : । पुं॰ द्वयातिगे । निष्पन्नतमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्यांविगत : । निरादयश्चेतिसमास : ॥ विगतेरजस्तमसीयस्मादितिवा ॥
विरजा । स्त्री॰ कपित्थपर्ण्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥ गोलोकेश्रीकृष्णस्यसखीविशेषे ॥ दोषाविशेषे ॥ देवयानपथवर्तिन्यां नद्याम् ॥ जगन्नाथक्षेत्रे ॥ यथा । सुदर्शनस्योपवासस्सर्वतीर्थेष्वयं विधि : । सर्वंयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजांतथा ॥
विरजाक्षेत्रम् । न॰ पुरुषोत्तमतीर्थे । यथा । उत्कलेनाभिदेशस्तु विरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासा महादेवीजगन्नाथस्तुभैरव : इति तन्त्रचूडामणौपीठनिर्णय : ॥

विरजाहोमः । पुं० ववध सत्वस स्यादसे० आगमप्रोक्तकर्मविशेषे ॥

विरञ्चः । पुं० द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रचप्रतियत्ने । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वान्नुमागमः ॥

विरञ्चिः । पुं० स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रच० । स्वार्थण्यन्तादिच् । पृषोदरादित्वान्नुम् ॥

विरणम् । न० वीरणतृणे ॥

विरतः । त्रि० निवृत्ते । विरक्ते ॥

विरतिः । स्त्री० आरतौ । उपरामे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । रमु क्रीडायाम् । क्तिन् ॥

विरथः । त्रि० भग्नरथे ॥

विरमणम् । न० विरतौ ॥ विपूर्वाद्रमेर्ल्युट् ॥

विरमितः । त्रि० निरस्ते ॥

विरलम् । न० दध्नि ॥ त्रि० अवकाशे । पेलवे । तनौ । सान्तरे ॥ विरलति । रल दाने । बाहुलकात्कलन् ॥ पुं० मिश्रणे ॥

विरलजानुकः । त्रि० वक्रजानुविशिष्टे । पङ्गौ । प्रज्ञे ॥ इ० द्वि० चन्द्रः ॥

विरलद्रवा । स्त्री० अच्छयवाग्वाम् ॥ यथा । यवागुरूपिकाश्राणा सैव सुद्रुतसिक्थिका । विलेपीतरलाचस्यात्साप्रोच्या विरलद्रवा ॥

विरसः । त्रि० रसहीने ॥ विगतोरसोयस्मात् ॥

विरहः । पुं० विप्रलम्भे । वियोगे । विच्छेदे ॥

विरहिणी । स्त्री० वियोगिन्याम् ॥ विच्छेदविशिष्टायाम् ॥ नार्थस्मृतौ । ङीप् ॥

विरहितः । त्रि० त्यक्ते । विहीने विशेषरहितः ॥

विरही । पुं० वियोगिनि । विरहविशिष्टे ॥ विरहोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥ रहतेराभीक्ष्ण्ये घिनुर्वा ॥

विरहोत्कण्ठिता । स्त्री० नायिकाविशेषे ॥ चिरमप्यच्युतागतौ विरहोत्कण्ठितोन्मनीतागतापात् ॥

विरागः । पुं० वैराग्ये । रागभिन्ने ॥ त्रि० गताभिलाषे ॥ विगतः रागोऽस्य ॥

विरागार्हः । त्रि० विरागयोग्ये । वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्ह० । पचाद्यच् । विशिष्टोरागः विरागः । विरागस्यार्हः ॥ धक धति ॥

विरागी । त्रि० विरक्तिमति ॥

विराट् । पुं० विविधं राजमानत्वात् स्थूलसमष्टिपदितचैतन्ये भगवतः स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यं स्वविराड्देहः स्थूलदेहोयमात्मनदृति । पञ्चीकृतभूतानां तत्कार्यं तत्का-

यं विराट् देहोऽभवत्तिसचदेह : प
रमेश्वरस्य स्थूलदेह ॥ आत्मनोममम
गवत्त्वात् ॥ वे॰ दे॰ भो॰ ॥ विराडात्माना
म॰ स्थूलप्रपञ्चाभिमानीसूर्यमण्ड
लात्मक : समष्टिदेहयद्गोलकव
थानुयायीसोहिरण्यगर्भ : यं यज्ञा
ध्यामर्थान्तरमितिव्याख्यातार : ॥
विश्विगिराराजते ॥ राज् दीप्तौ । विवि
धं राजते । सत्सूद्विषेति क्विप् ।
च्वि विधौ ॥ स्त्री॰ दशाक्षरायांश्रुतौ ॥

विराज : । पुं॰ विराजि ॥

विराजमान : । त्रि॰ दीप्तिविशिष्टे ।
शोभमाने ॥

विराजित : । त्रि॰ शोभिते । दीप्ते ॥

विराट : । पुं॰ मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे
शादूर्ध्वं त्विन्द्रप्रस्थाद्दक्षिणे । म
त्स्यदेशात्पूर्वभागे विराट : परि
कीर्तित : ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥
नगरविशेषे ॥

विराटक : । पुं॰ राजपट्टे ॥ इति
हेमचन्द्र : ।

विराटज : । पुं॰ विराटदेशोद्भवही
रके । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ त्रि॰
विराटराजजाते ॥

विराधी । पुं॰ हस्तिनि ॥ इतिश-
ब्दमाला ॥

विराद्ध : । त्रि॰ विप्रकृते ॥ राधेर
निट : धार्मिक : ॥

विराध : पुं॰ रामायणप्रसिद्धराक्ष
सविशेषे ॥

विराधनम् । न॰ पीडायां ॥

विराध्यन् । त्रि॰ अपकुर्वाणे ॥

विराम : । पुं॰ अवसाने ॥ वितर्कवि
चारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्या
गे । सत्युपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेर्भावे
घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्तेऽस्मि
न्निति वा ॥

विराव : । पुं॰ शब्दे । ध्वनौ । आ
रावे ॥ विरवणम् । स॰ उपसर्गस
द्भूतिभावेघञ् ॥

विरिक्त : । त्रि॰ सञ्जातविरेके ॥

विरिञ्च : । पुं॰ वैकुण्ठे । विष्णौ ॥
परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ॰ श॰ रत्ना
वली ॥

विरिञ्चन : । पुं॰ विरञ्चने । द्रुहि
णे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥

विरिञ्चि : । पुं॰ शिवे । विष्णौ ॥
विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये
ष्ठे ॥ भूतानिविरचयति । रचप्र
तियत्ने । स्वार्थण्यन्तादच् : ।
पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वं नुमाग
मश्च ॥

विरिब्ध : । पुं॰ स्वरे ॥ रेभृशब्दे
सौत्र : । क्त : । सत्यस्मात्प्रध्माभ्ये
त्यादिनानिपातित : ॥

विरिष्ट : । त्रि॰ विच्छिन्ने ॥

विरुद्ध : । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे । सा
ध्याभावव्याप्ते हेतौ ॥ यथाशब्दोनि

पुतरगहन्दमर्मघटनयात्नपटी । हिम पलीगोमकठिना : सतिभवतिकारा : सरीलकुसुमारा : ॥ येशलमपिख लपचन दृष्टमितरांमानसंसुमत्वपि द्याम् । परुषमपिसुजनवाक्यमलय जरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रोधाद्विरुद्धा महपदटोयदम्मार्गेणामर्गलमातपो ति । पभुन्नवाद्योमदलामिजात : स भागेय : सत्यमपूर्वसर्गं : । परिच्छे दातीत : सकलवचमानामविषय : पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभयपथ येनगत वान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहा मोहगहनोविकार : किं यन्नजडय तितरतापयन्नकुरुते पयंदाराभिकोनि शयश्चतिरलाक्सर्पतिप्रतीऽसाभि मुखयाद्दलितमनोनिजर्मानिधि : । कपदंजानीर्नैनिजकरपुटीकोटरग तंक्षपादेनंतान्यन्तिनिमकरमापास्त तिमुनि : ॥ समदमतङ्गजमदजलनि स्यन्दतरङ्गीपरिप्लवात् । चिति तिलकस्यविसटमुनिशद्धरचूडापगा विशालिस्तो ॥ इति ॥ धर्मे अर्थे । विपरीतार्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृति विरोधितुश्रुतिरेवगरीयसी । पवि रोधसदापार्थेन्नासं वैदिकवत्सता ॥ यसामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते ॰साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमि तिचिन्तामणि : । साध्यासमानाधि करणमिति दीधिति : । पाहिनकु

लादेरन्यतरेणापरस्मरणे ॥ विरोध नाख्यवस्तुनि ॥

विरोधकृत् । पुं॰ वत्सरविशेषे । तत्फ लयथा । वासवीवृष्टिं देविदेशेषा खण्डमण्डले । पश्चिमे कान्यकु ब्जे विरोधीकृत्ननाथत् ॥ ४५ ॥ त्रि॰ विरोधकर्त्तरि ॥

विरोधन : । पुं॰ विद्विषि । न॰ प्रयंव स्यायाम् । विरोधे ॥ रुधिर॰ । ल्यु ट्युड् वा ॥

विरोधी । पुं॰ शत्रौ ॥ विरोधोस्यास्य इनि । इनि : ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । पनभिप्रवकाशीकाशाधीन धिप्रपीडनम् । आयतिमानुविपाद विरोधिनिनसंशय : ॥ त्रि॰ विवा दिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरोधिनी । स्त्री॰ विरोधकारिकाया म् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥

विरोधोक्ति : । स्त्री॰ विप्रलापे । पर वचनविरोधिवचने ॥ विरोधवच क्ति : ॥

विल : । पुं॰ उच्चै : श्रवसि । इन्द्रस्य हये ॥ वेतसे ॥ न॰ छिद्रे । रन्ध्रे ॥ गुहायाम् ॥ विलतिभिनत्ति । वि लभेदने॰भीडादि : ॥ इगुपधेति क : ॥ विल्यतेवा । क्रत्यल्युटोब हुलमिति॰इगुपधेतिक : । घञर्थे कोवा । खनोघचेतिघे॰संज्ञापूर्वे कत्वाद्गुणाभावोवा ॥

बिलकारक : । पुं॰ मूषके ॥

बिलकारी । पुं॰ मूषिके ॥ गर्त्तकारके ॥

विलक्ष : । त्रि॰ विस्मयान्विते । परकीयधर्मशीलादौ प्राप्तावर्थे ॥ विशेषेण लक्षयति । लक्ष आलोचने । पचाद्यच् । लक्ष्याद्भ्रष्टे ॥ लज्जिते । विलक्षणे ॥

विलक्षणम् । न॰ हेतुशून्यायां स्थितौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा । विलक्षणं मतं स्थानं यद्विनिष्प्रयोजनमिति भागुरिः ॥ त्रि॰ भिन्ने । अन्यसदृशे ॥ विशिष्टलक्षणयुक्ते ॥ विगतं लक्षणमालोचनं यस्य ॥

विलक्षणा । स्त्री॰ अख्याविशेषे ॥

विलक्षित : । त्रि॰ चिह्निते ॥ विशेषेण लक्षितः ॥

विलग्न : । पुं॰ न॰ मध्ये ॥ न॰ जन्मलग्ने ॥ मेषादिलग्नमात्रे ॥ त्रि॰ लग्ने । संसक्ते ॥ विशेषेण लग्नः ॥ वियुक्ते ॥

विलङ्घनम् । न॰ अतिक्रमणे ॥

विलङ्घित : । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥

विलङ्घ्य : । त्रि॰ अतिक्रमणीये ॥

विलज्ज : । त्रि॰ लज्जयाहीने ॥ विगता लज्जा यस्य सः ॥

विलपनम् । न॰ विलापे ॥ मायणे ॥

विलम्ब : । पुं॰ उचितकालाधिक्याति ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ मत्सरविधौ ॥ तत्फलं यथा । तस्करैः पार्थिवैर्यथाभिभूतमिदं जगत् । धर्माधर्मविसामान्यो बिलम्बे तु भयं प्रहत् ॥ २२ ॥

विलम्बनम् । न॰ अशीघ्रे ॥

विलम्बितम् । न॰ तत्त्वाख्यनृत्यादौ । विशेषेणालम्बनं करचरणाद्यः मध्ये कं गतिविशेषप्रदर्शनमात्रम् । सविषयसंसि॰ ओष्ठोमध : क्लीधिकरणे चलितः ॥ त्रि॰ आश्रिते । विलम्बमाने ॥

विलम्बी । त्रि॰ लम्बमाने । विशेषलम्बमाने ॥

विलम्भ : । पुं॰ अतिसर्जने । दाने ॥ विलम्भः । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खल्घञोरिति नुम् ॥

विलय : । पुं॰ प्रलये ॥ विशेषेण लीयन्ते पदार्था अस्मिन् । लीङ् श्लेषणे । एरच् ॥ यथाक्षयपक्षलीये ॥

विलया । स्त्री॰ श्वेतवलायाम् ॥ इ॰ राजनि॰ ॥

बिलवास : । पुं॰ आखुजन्तौ ॥

बिलवासी । पुं॰ सर्पे ॥ बिले वसति । णिनिः ॥

बिलशय : । पुं॰ बिलेशये ॥

विलसन् । त्रि॰ विलासयुक्ते ॥

येयं विवर्त्तते॰ सुखमिव तत्त्वालाद्या
ज्ञानभेदादिरूपैर्वर्निर्द्धारिते ॥ त
थाहि । सतो निरंशेसानन्दविवर्त्तो
जगदिष्यताम् । अवस्थान्तरभानन्तु
विवर्त्तो रज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्तिः
कल्पकत्वादैन्द्रजालिकशक्तिवत् ।
शक्तिः शक्तात्पृथङ्नास्तितद्व
द्दृष्टेर्नचाभिदा । प्रतिबन्धस्य दृष्टत्वा
च्छक्त्यभावे तु कस्य सः । शक्तेः
कार्यानुमेयत्वादकार्यं नवच्छिन्नत्वमिष्य
ते ॥

विवर्त्तितः । त्रि॰ परिमण्डलिते ॥
विवर्द्धनः । पुं॰ विशेषेणवर्द्धिते ॥
विवशः । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । अवश्यात्म
नि । अरिष्टदुष्टधीश्च । आसन्नमर
णसूचकतयानष्टमतौ ॥ विकर्षं
वष्टि॰ कामयते । वश॰ । अच् ॥
कर्त्तरि ॥
विवसनः । पुं॰ आर्हते । जिने ॥ बौ
द्धे ॥ त्रि॰ दिगम्बरे ॥ विगतं वसनं
यस्य सः ॥
विवस्त्रः । त्रि॰ नग्ने ॥
विवस्वान् । पुं॰ सर्वत्र विवसनशीलभू
ते॰ आदित्ये । सूर्ये ॥ विविधं वस्त्र
॰ आच्छादयति । वस॰ । क्विप् ।
विवो रश्मिरस्त्यस्य । मतुप् । तस्मा
न्मत्वर्थे इति भत्वाद्रुत्वाभावः ॥ वि
वस्ते आच्छादयतीति वा ॥ अर्कद्रुमे ॥
विबुधे । सुरे ॥ अरुणे ॥ वैवस्वत

मनौ ॥
विवस्वती । स्त्री॰ सूर्य्यनगर्य्याम् ॥
विवहः । पुं॰ दारपरिग्रहे । वायोः
पञ्चमस्कन्धे । स यथा । ब्रुवन्त्याह
गौडगन्धासुदृक्पतिच्छिन्नसमातौ :
सञ्चयच्छायष्टैस्य : पञ्चमो विवहि
गय । । ध ॥
विवाकः । त्रि॰ विवेचनकर्त्तरि ॥ य
था । अर्थिप्रत्यर्थिनौ वचनं विवाकि
वदतस्तौ : सङ्क्षिविमर्शि विवेचयति
वा॰ विवाक इति मिताक्षरा ॥
विवादः । पुं॰ व्यवहारे । ऋणादि
न्याये । स्वधनविभागादिविषय
न्यायादिः ॥ यथा । ऋणादिदाय
कालविषयो वस्तुतरस्तथा । विवादोऽष्ट
दश व्यवहारपदमेतत्प्रगच्छति ॥ अष्टादश
विवादस्थानानि यथा । तेषामाद्य
मृणादानं निक्षेपोऽस्वामिविक्र
यः । सम्भूय च समुत्थानं दत्तस्यान
पकर्म्म च ॥ वेतनस्यैव चादानं संविद
श्च व्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो
विवादः स्वामिपालयोः ॥ सीमा
विवादधर्म्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ।
स्तेयञ्च साहसञ्चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च
॥ स्त्रीपुंधर्म्मो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव
च । पदान्यष्टादशैतानि व्यवहार
स्थिताविहेति मनुः ॥ मिथो विरुद्ध
वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण विरुद्ध
वदने ॥ विरुद्धो वादो विवादः ॥

विवादानुगत : । त्रि॰ विवादकर्त्तरि ।

विवादी । त्रि॰ विवादवति । मत्वर्थीयइनि : । विवादकर्त्तरि ॥

विवाधनम् । न॰ शाठ्ये । पीडायाम् ॥

विवाधा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

विवार : । पुं॰ वर्णोच्चारणे प्रयत्नविशेषे ॥ विवारयतिविकासयत्यास्यमितिविवारइतिकैयट : ॥

विवास : । पुं॰ समाप्तौ ॥

विवाह : । पुं॰ भार्याप्राप्तिहेतौ । दारपरिग्रहे । उपयमे । परिणये । उद्वाहे । उपयामे । पाणिपीडने ॥ धर्मप्रजारत्यर्थो विवाह : ॥ विवाहोऽष्टविध : प्रोक्त : स्मृतिशास्त्रे पुरा ऋषिभि : । ब्राह्मादि विविधभेदेन कलौ तद्विविधोमत : । परिणीतास्तुया नार्यो वाऽत्र धर्मे यमर्त्यभि : । ता एवदारा विज्ञेया अन्या सर्वा : परस्त्रिय॰ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवाहानन्तरकन्याया भर्तृगृहगमनकाले पिवादोनारोदनपुरावासिसम् । यथा दुर्वाससासहपौर्वकन्याया : कन्द्रस्याविवाहे । कन्यासमर्पयं कृत्वा मोहादुःखेरोदच । मूर्च्छामवापस मुनि : स्वकन्याविरहातुर : ॥ च पश्चभेदशीक्रोध : क्षोभारामंनमुमुति । घर्ष नचेतनांप्राप्यबोधया मासकन्यकाम् ॥ मूर्च्छितातात विच्छेदाद्दुन्नीशोकसंयुताम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्टं वहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहक : । पुं॰ विवाहे । स्वार्थेक : ॥

विवाहित : । पुं॰ स्त्री॰ कृतविवाहे ॥

विवाह्य : । त्रि॰ विवाहयितव्ये ॥

विविक्त : । पुं॰ वसुभन्दने । त्रि॰ पृथग्भूते । एकान्ते । रहसि । जनसम्पर्करहितदेशे । पूते ॥ विविक्तिः । विच्छेदनेपर्यायः । विचिर॰ । गौरीशाभ्यां त्वक्रिया त्यादर्शाधिकारकर्मणि क्त : । विविच्यते॰ विविच्यतेवा । भिन्नदपृथगभावे॰ विविर्यरिच्यतेवा । क्त : ॥ पवार्ये ।

विविक्तदेश: । पुं॰ जनसम्बन्धवर्जितदेशे । स्वभावत : संस्काररोवा॰ शुचि॰ ऽशुचिभि : सम्यक्ताद्रिभिरहित॰ सुरधुनिपुलिनादौ॰ विपाप्राश्चादर्धारदेशे ॥ विविक्तवासीति यथ ॥

विविक्तसेवी । त्रि॰ एकान्तवासशीलत्वादिविवेकिनि ॥ विविक्तं जनसम्बद्धरहितं॰ पूतस्थ॰ यद्वागङ्गानिरितुवादि॰ तत्सेवितुं शीलंयस्य ॥

विविक्ता । स्त्री॰ दुर्भगायाम् ॥

विविग्न : । त्रि॰ भीते ॥

विविदिषा । स्त्री॰ वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्षित : । त्रि॰ वक्तुमिष्टे । प

विशदः । पुं० शुक्ले । शुभ्रे । श्वेते । पाण्डुरे । धवले ॥ त्रि० धवलवर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने । विमले । व्यक्ते । विविक्तावयवे । यथा० खद्विशदमभ्यवहार्यमत्यमिति ॥ विशीयते० शद्लृशातने । अच् ॥

विशदप्रभः । त्रि० निर्मलकान्तौ ॥

विशदनम् । न० प्रतिज्ञाने ॥ अर्थेन प्रकटीकृताभिप्राये ॥

विशस्वरा । स्त्री० पञ्जराम् ॥ कुतिराजनिर्घंटः ॥

विशयः । पुं० संशये अस्यायमर्थोऽनयेतिसन्देहे ॥ विविधशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् ॥

विशयी । त्रि० संशयिनि ॥

विशरः । पुं० वधे । मारणे ॥ विशरणम् । शृहिंसायाम् । ऋदोरप् ॥

विशरणम् । न० अवयवानांविश्लेषे ॥ मारणे ॥ भेदने ॥

विशल्यः । त्रि० शल्यरहिते ॥

विशल्यकरणी । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥

विशल्यकृत् । पुं० अर्कोटके । भूपलाशे । शापरमालीति गौ० दे० भा० प्र० हने ॥ त्रि० विशल्यकारिणि ॥ विशल्यंकरोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥

विशल्या । स्त्री० अग्निशिखायाम् लाङ्गलिक्याम् । मधुदन्त्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ त्रिपुटायाम् ॥ शल्यनरहितायाम् । दन्तपाल्योषधौ ॥ अजमोदायाम् ॥ कलिकायाम् ॥ विगताशल्यात् । विगतशल्यमनया० यस्यावा । तीर्थविशेषे ॥

विशल्यानदी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

विशसनः । पुं० तरवारौ ॥ खड्गे । नरकान्तरे ॥ न० मारणे ॥ शसुहिंसायाम् । ल्युट् ॥

विशसितः । त्रि० मारिते ॥ विपूर्वःशसः क्तः ॥

विशसिता । त्रि० पशोरङ्गानांकर्त्रादिनापृथक्पृथक्कारके ॥

विशस्तः । त्रि० अविनीते ॥ शसु० । क्तः । धृषिशसीवैयात्ये । एतौनिपात्यावविनयएवानिटौस्तः ॥

विशस्ता । पुं० चाण्डाले ॥

विशाकरः । पुं० भद्रचूडे ॥

विशाखः । पुं० शिखिवाहने । कार्तिकेये षडानने ॥ विशाखति । शाखृव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशाखायांजाताद्विरिव । सन्धिवेलाद्यण् । श्रविष्ठाफल्गुनीत्यादिनात् अलुक । लुक तद्धितलुकि । धन्विनांसमरकाले । वितस्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानंभवति० तस्मिन् । याचके । तर्के । पुनर्नवायाम् ॥

विशाखलम् । न० योधानांपादविन्यासभेदे ॥

विशाखा । स्त्री॰ षोडशनक्षत्रे ।राधायाम् ॥ यस्यांजातस्यफलंयथा । सदानुरक्तोविविधक्रियायांसुरर्षिकादैरपिसख्यमेति । यत्प्रसूतश्चौभवेद्विशाखासज्ञानक्षत्रविभवेत्प्रसूत : ॥ पाक्षिकनेत्रवचनम् ॥ चक्रलाङ्गलम् ॥ कठिल्लके ॥

विशाय : । पुं॰ उपशाये । यामिनांक्रमाच्छयने ॥ यथा । उपशायोविशायश्चपर्यायशयनार्थकौ ॥ विशयनम् । शीङ् स्वप्ने । व्युपयो : शेते : पर्यायइतिघञ् ॥

विशारणम् । न॰ मारणे । इतिहेमचन्द्र : ॥

विशारद : । पुं॰ सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥ बकुले ॥ महागन्धे ॥ त्रि॰ पण्डिते ॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारद : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ अशुद्धे ॥

विशारदा । स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

विशाल : । पुं॰ मृगप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृक्षविशेषे ॥ त्रि॰ पृथुले ॥ विस्तृतार्थवर्त्तेविंशब्दात् । वे : शालच्छङ्कटचाविति॰शालच् ॥ यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । तमिमयिविशिमिडौख्यादिनाकालन् ॥ विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री॰ पार्श्वविस्तारे । परिणाहे । पनसा॰ वृ॰ भा॰ । विशालस्यभाव : । तस्यभावस्त्वतलावितितल् ॥

विशालतैलगर्भ : । पुं॰ अङ्कोठवृक्षे ॥

विशालत्वम् । न॰ विशालतायाम् ॥

विशालत्वक् । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे ॥ विशालात्वगस्य । बहुव्रीहि ॥

विशालपत्र : पुं॰ कासालौ । श्रीखण्डदेशप्रसिद्धोयम् । म्टदुताणि । श्रीतालो विशालानिपत्राणियस्य ॥

विशालफलिका । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ॥

विशाला । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ चन्येन्द्रवारुणीमोक्षाविशालासुगमहाफला । विशालाख्याभास्ती मेढकुइन्द्रवासरा । उज्जयिन्याम् ॥ विशयति । शलचलने । ज्वलितीतिण : ॥ यद्वा । विशति । वि श॰ । तमिविशिमिडोतिकालन् । विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यतष्टाबितिटाप् ॥ उपोदक्याम् । बदरिकाश्रमे ॥

विशालाक्ष : । पुं॰ हरे । महेश्वरे ॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ त्रि॰ विशालनयने । सुनेत्रे ॥ विशालेचक्षुषीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥ पाराशरम्विशालाक्षीविशाला-

विशेषणम् । न० विशेष्यधर्मः । स तु गुणादिर्यथा । नीलोत्पलमित्यादि । व्यवच्छेदके । तदसमापि दृश्यविश्य प्रयाकत्वम् । विशिष्यते येनतदिशेषणम् । कर्त्तुः करणत्वविवक्षायाल्युट् ॥ सुवन्त क्रियाविशेषणत्वञ्चस्यविशेषणम् । तथा तिङन्तमप्यतुल्याडन्तस्यविशेषणम् । पश्यमृगो धावतीत्यादौमृगकर्त्तृकगमन इ'म क्रियायांकर्म०प्रधानन्तस्तमि क्रयैव ॥

विशेषणविशेष्यभावः । पुं० पदार्थयोः सम्बन्धविशेषः ॥ दयोर्हिं प्रतीतपदार्थयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभावोभवनातिभङ भाव्यम् ॥ सम्बन्धवदुभयनिरूपणीयत्वात् यथातौवदि बहनद्दृ'तथाक्ये०सपदार्थतत्काल विशिष्टदेवदत्तस्य०पदार्थतस्मात् यथि'मदेवदत्तवान्योन्यभेदस्य प्रतीतया विशेषणविशेष्यभावः । इन्द्रियार्थसन्निकर्षे पञ्चविधस्य० विशेषणविशेष्यभाव सन्निकर्षे घटाभाववद्भूतलमित्यत्र चक्षुःसंयुक्तभूतलेघटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥

विशेषित : । त्र० विशेषादिरवर्थः ॥

विशेषप्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्कृष्टसम्भावनायाम् ॥

विशेषविधि : । पुं० अल्पविषयकविधौ ॥ यथा । तथासामान्यकार्येभ्योऽवश्यकविधिर्बली । बहवोविषयायस्य ससामान्योविधिर्भवेत् । अल्पः स्याद्विषयोयस्यसविशेषविधिर्मतः ॥ सामान्यविशेषयोर्मध्ये विशेषविधिर्बलवान् ॥

विशेषव्याप्ति : । स्त्री० व्याप्तिभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रतियोगिव्यधिकरणस्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वमिति चिन्तामणिः ॥

विशेषित : । त्रि० अवच्छिन्ने ॥

विशेषोक्ति : । स्त्री० अलङ्कारभेदे । तल्लक्षणोदाहरणे यथा । कार्याजनिर्विशेषोक्तिः सतिपुष्कलकारणे । हृदिस्नेहक्षयोनाभूत्स्मरदीपेज्वलत्यपि ॥ इतिचन्द्रालोकः ॥

विशेष्य : । पुं० व्यक्तौ । भेदे ॥

विशोक : । पुं० वेदान्तवेद्यात्मनि ॥ विगतः शोकदुःखादिर्यस्मात् विशोकः । विगतःशोकोयस्य सः । अशोकवृक्षे । त्रि० शोकरहिते ।

विशोधनम् । त्रि० विशुद्धसाधने ॥

शोधनी । स्त्री० दन्तीवृक्षे । शीघ्रन्याम ॥

विशोधनीबीजम् । न० दन्तीबीजे । जयपाले ॥

विशाधिनी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विश्व : । पुं० दीप्तौ । कल्याम् ॥ विष्कम्भ-गतौ । यजधायजत विष्कम्भकरणानड् । शिश्व न्नगुण' ॥

विश्रथनम् । न॰ विश्राथने । इ॰श॰ र॰ ॥

विश्रब्ध : । त्रि॰ अनुद्धटे । भासे । विश्वस्ते । अत्यर्थे । गाढे ॥

विश्रब्धनवोढा । स्त्री॰ मुग्धानवोढा भेदे ।

विश्रम : । पुं॰ विरतौ । श्रमान्तौ ॥ विश्रम्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या विश्रम आधार : श्रमापनोदे । श्राम्यते घंञ । नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्या नाचमेरितिवृद्ध्यभाव : ॥

विश्रमणम् । न॰ विश्रामे ॥

विश्रम्भ : । पुं॰ विश्वासे ॥ विश्रम्भण म् । श्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥ केलि कलहे ॥ प्रणये

विश्राणनम् । न॰ वितरणे । दाने । समर्पणे । परित्यागे । श्रणदाने । चुरादि: । प्रायेणविपूर्व : । भावे ल्युट् ॥

विश्र ।न्त: त्रि॰ वृत्ते ॥ .

विश्रान्त : । त्रि॰ विगतक्लमे । विगत चित्तादिखेदे ॥ श्रमे : क्त : । अनु नासिकस्य क्विझलो : ॥ श्रान्तियु क्ते ॥

विश्रान्ति : । स्त्री॰ विश्रमे तौर्थविशे षे । विश्रमे : क्तिन् ॥

विश्राम : । पुं॰ विरतौ । विरामे । श्रमापगमे । विश्रामोऽस्मान्ततस्से दश्रम तन्त्र्याद : श्रम : । इ ति । भयमध्यहि । परमात्मनि ॥ संसारसागरेषु तृषित सांद्वन्द्व- र्मिभिस्तरङ्गितै॰ अविद्याद्यैर्मँहा क्लेशैर्मँदादिभिरुपक्लेशैस्थ॰ वशी कृतानां विश्रान्तिं कुर्व्यमाणानां विश्रामं मोक्षं करोतीति विश्राम : प रमात्मा । विश्रमणम् । भावेघ ञ् ॥ विश्रामइतिरूप विनाय म् । नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्ध्यभा वात्‌श्रमे : शुभाद्ग्रहं अहं दुर्लभ स्यादितिभाव : । यदितु धुर्यान् विश्रमयेत्यादाविव॰ विधि दृढा ध स्याधिकपिकान्तादेरच् क्रियते॰त- दाकृप सिद्ध्यत्येव । अयं सुभिक्ष तद्धितिभाव: । विद्रुतप्रपञ्चादृघाती: प्राक्तनार्थं विवक्षितिविवक्षयानु॰ नदेवृद्ध्यवधेयम् ॥

विश्रामग्रहम् । न॰ सान्याना॰ प थि । भाषासिद्धिसिद्धे यथा । कलामयाग्रहस्याविश्रामग्रहमध्य नि । सेतु । पं स ध्रुतोयेनतेनलि कश्यामतामंतमहानिर्दमतम्ल- म् ॥

विश्रमस्थानम् । न॰ पान्यानां॰ पथि नवासायस्थनस्थिवि ॥

विश्राव : । पुं॰ प्रख्यातौ । अति प्रासद्धौ । विश्रवणम् । श्रुश्रव णे । विश्रुस्रुग्रहितिघञ् ।

विश्रि : । पुं॰ मृत्यौ ॥

विश्रुतः । त्रि॰ ख्याते । प्रसिद्धे ॥ इत्यमराधि । स्तु॰ । ज्ञः । ख्याते ॥ हृष्टे । विशेषेणश्रुतः ॥

विश्रुतात्मा । पुं॰ विष्णौ । अनाद्यविद्यावशान्मनुष्योऽहंब्राह्मणोऽहं शाहमित्यन्तत्वात्मनात्मानप्रतीयमानोऽप्यनन्तजडदुःखात्मकेभ्यो देहादिभ्यो विशेषेण वैलक्षण्ये न वेदान्तवाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षणः सम्यक् श्रुतः श्रवणादिनाऽवगत आत्मा अतो विशेषेणश्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा । सचक्षेत्रज्ञः । क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविदि । विशेषेणश्रुतआत्मायेन । ज्ञानीत्वात्मैव मेमतमितिभगवद्वचनादस्य विष्णुरूपत्वं सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुतिः । स्त्री॰ कीर्त्तौ । विख्यातौ ॥

विश्लथः । त्रि॰ शिथिले ॥

विश्लिष्टः । त्रि॰ शिथिले ॥

विश्लेषः । पुं॰ विधुरे ॥ वियोगे विभागे ॥

विश्वः । पुं॰ विश्वरूपभगवति ॥ व्यष्ट्युपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरीरोपहितस्य विश्वशब्दवाच्यत्वे हेतुः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मशरीरंकारणशरीरम् । तदपरित्यज्य स्थूलशरीरादौ तदपेक्षयास्थूलशरीरंलिङ्गशरीरंतदादिर्यस्यपरमस्थूलशरीरस्येतितद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः । तस्मिन्प्रविष्टत्वात् । तथाहि । जीवस्यत्रयउपाधयः सुषुप्त्यादौबुद्ध्यादिसंस्कारोपरञ्जितमज्ञानमात्रमुपाधिः । स्वप्ने जाग्रद्वासनामयंलिङ्गशरीरमुपाधिः । जाग्रदवस्थायान्तुसूक्ष्मशरीरसंसृष्टस्थूलशरीरमुपाधिः । तथाचपूर्वपूर्वोपाधिविशिष्टस्योत्तरोपाधिप्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थूलभोगायतनाभिमानिनोविश्वइतिसंज्ञा ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरंलिङ्गशरीरंतदपरित्यज्य॰ स्थूलशरीरंविराट्व्यष्टितदादिर्यासांचतुरादिसृष्टीनां॰ तत्तद्विषयाकाराणांस्वतत्प्रविष्टत्वादितिहेतुयोजनाविश्वशरीरस्थस्यविश्वः ॥ गणदेवताविशेषः । तेयथा ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कालः कामोधुरिः कुरुः । पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वेदेवादशस्मृताः ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः सत्योनान्दीमुखेवसुः । नैमित्तिकेकालकामौकाम्येचधुरिलोचनौ ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ । इति॰ धर्मादित्यपान्त्यावाविश्वायांजाताः ॥ त्रिगति॰ क्ष सं क्षितिपिक्वः । विशप्रवेशने । अश्व पु पिसटिफलादिधटिविगिभ्य :

कान्तिरिति क्तन् । ब्रह्मणि । विशन्ति सर्वाणि भूतान्यस्मिन् । तत् । अनुप्रवेशयुक्त्या विशतीत्येवमिति वा ॥ पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मकैर्वैराजशरीरे । भुवने । जगति । सर्वस्मिन्प्रपञ्चमात्रे । विशति स्वकारणमिति निरुक्तेः । अस्य कारणस्वरूपादिविषये सर्वमालोचनं कर्त्तव्यं सामान्यत्वाद्विश्वस्य किमिदं किंस्वरूपं कथमिदमभूदस्य को हेतुः । इति नवद्वारपि विचिन्त्यं चिन्त्यं मायेति धीमता विश्वम् ॥ इन्द्रजालविकारे दाहृतिरेभवतिसोऽपि सर्वेय । जगतितथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते । ८४ ॥ इति ॥ अपि च । मूलोच्छेदं विना कश्चित्प्ररोहत्यपुनः पुनः । यथा लता तथा विश्वमज्ञानप्ररोहं विना ॥ अपि च : । विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतं पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्भूतं यथा निद्रया । यः साक्षात्कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्वयं तस्मै श्रीगुरुमूर्त्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपि चाहुर्गौडपादाचार्याः । स्वप्नमाये यथा दृष्टे गन्धर्वनगरं यथा । तथा विश्वमिदं दृष्टं वेदान्तेषु विचक्षणैरिति ॥ नागरे । शुण्ठ्याम् । बोले ॥ घयोदयाहे ॥ त्रि० अखिले । कृत्स्ने । विश्वतिस्वकारणम् ॥ विश्व० । आर्त्तरिक्षान् । अनन्ते ॥ विश्वं शतं सहस्रं सर्वमखं यथायकमिति भारतम् ॥ सर्वनामसंज्ञोयम् । आधुनिकसंज्ञास्वित्यसर्वनामत्वपर्युदासात् ॥

विश्वकद्रुः । पुं० आखेटशुनि । मृगयाकुशलकुक्कुरे । श्वनि । ध्वाने ॥ त्रि० खले । पिशुने । विश्वं कषतीव वति । दुर्गती । मितद्रुवादित्वात् कुः ॥ यथा । विश्वं वान्दते । कद्रि भाद्दानादौ । भ्वादि० ॥

विश्वकर्मजा । स्त्री० विश्वकर्मसुतायाम् ।

विश्वकर्मा । पुं० सहस्रांशौ । सूर्ये । मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्टरि । देववर्द्धकौ ॥ श्रीप्रोक्तौ विश्वकर्माणमयस्त्वष्टाचर्षीगवित् । विश्वकर्माऽस्माद्घवेति ॥

विश्वकर्मसुता । स्त्री० सूर्यभार्य्यायाम् । संज्ञायाम् ॥

विश्वका । स्त्री० गृध्रविशायाम् ।

विश्वकृत् । पुं० देवशिल्पिनि । विश्वकर्मणि । ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥ विश्वं करोति । कृ डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

विश्वकेतुः । पुं० कामे । मदने । विश्वस्मिन् विश्वव्यापी वा केतुर्ज्योतिरस्य ॥ अनिरुद्धे ।

विश्वगः । पुं० ब्रह्मणि ।

विश्वगन्धः । पुं० पलाण्डौ । न० बो

तदेवयुक्तियुक्तन्तु प्राणदायि रसाय नम् । योगवाहि परं वातश्लेष्मजित् सन्निपातहृत् ॥ योगवाहि त्रिदोषघ्नं बृंहणं वीर्य्यवर्द्धनम् । येदुर्गुणा विषे ऽशुद्धे ते स्युर्हीना विशोधनात् ॥ तस्मा द्विषं प्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत् । अथ शोधनविधि : । गोमूत्रे त्रिदि नं स्थाप्यं विषं तेन विशुध्यति । रक्तस र्षपतैलाक्तं तथाधायं घनाससि ॥ ये गुणा गरले प्रोक्तास्ते स्युर्हीना विशोध नात् । तस्माद्विषं प्रयोगेषु शोधयि त्वा प्रयोजयेत् ॥ स्थावरजङ्गमत्वेन द्विविधं विषमुच्यते । इत्याद्यान माद्यन्तु • द्वितीयेषोडशाध्यायम् ॥ विशेषो भावप्रकाशे द्रष्टव्यः । वैदि कायम् । विघ्न • विषविप्रयोगेश । भृशुपचितिक : ॥ शाखाहवीनेव विषं विषं रमापरजना व्ययमेनम न्वते । योनिजागर्त्ति निपीयतवि य : स्मरन् रमां सुष्वतिमिद्याह रि : ॥

विषघातिनी । स्त्री • वन्ध्याकर्कोटि क्याम् ॥

विषकान्द : । पुं • नीलकन्दे ॥

विषघ्न : । त्रि • घातिनि । हन्ते ॥ घातिते ॥

विषघ्ना । स्त्री • गुडूच्याम् ॥

विषघाती । पुं • शिरीषवृक्षे ॥ विष नाशके । त्रि • ॥

विषघ्न : । पुं • शिरीषद्रुमे ॥ यवासे ॥ विभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि • विषनाशके ॥ विषं हन्ति । हन • । अमनुष्यकर्तृकेऽपि चेति ठक् ॥ वि षघ्नौषधानि मात्स्ये १८९ ऽध्यायेद्र ष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूप : । पुं • धूपविशेषे ॥ तथा । लाक्षा : सर्वरसोपेत : सर्पपा एलवालुकै : । सुवर्णास्फटरदो : कुसुमैरर्जुनस्य तु ॥ धूपो वासगृहे ह न्तिविषं स्थावरजङ्गमम् । न तत्र की टा : सविषा नदद्रु रसरीसृपा : । न द्वाराणि यस्तत्र धूपोऽयं च दह्यते ।

विषघ्ना । स्त्री • विषलतायाम् ॥ गुडू च्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री • हिलमोचिकायाम् । वृन्दवाकयाम् । बन्धकर्कोटिकाया म् ॥ स्वल्पफलायाम् । भूम्याम लक्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । हरि द्रायाम् । वृश्चिकाल्याम् । मण्डू कपर्ण्यां । तण्डुलीयायाम् ॥

विषघ्नी । त्रि • विष : द्विष्टे ॥

विषजिह्व : । पुं • देवताडवृक्षे ॥

विषज्वर : । पुं • महिषे । विषज्वरे ॥

विषद्रुम । न • कुपीलौ ॥

विषदा : । त्रि • विषादप्राप्ते ॥ भगी रथारे । टु : खिते ॥ विषोदस्य • । परस्मै • । गत्यर्थेतिक : । रदा

ज्वरिविनत्वम् ॥

विषसुता । स्त्री॰ जडतायाम् ॥

विषतिन्दुः । पुं॰ कुपीलौ ॥ कारस्कररक्षे ॥

विषदम् । न॰ पुष्पकासीसे ॥ वि॰ विषदातरि ॥ यथा । विषदः श्वाथ शुष्कास्यो विवर्णोविष्वर्तेदिश ः । खेदविषघूर्णासव्योभीतः स्खलति जृम्भते ॥ विषंददाति । दुदाञ् ॰ । ॰ ऽातद्गतिक ः ॥

विषदंष्ट्रा । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् ॥

विषदन्तकः । पुं॰ सर्पे ॥

विषदर्शनमृत्युकः । पुं॰ चकोरपक्षिणि ॥ जीवञ्जीवस्तुचन्द्रालो विषदर्शनमृत्युकावितिहेमचन्द्रः ॥

विषद्रुमः । पुं॰ कारस्कररक्षे ॥

विषधरः । पुं॰ आशीविषे । सर्पे ॥ विषधरः ॥

विषधर्म्मा । पुं॰ कुलकथायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥

विषघातिनी । स्त्री॰ विषघ्न्याम् ॥

विषनाशनः । पुं॰ शिरीषरक्षे ॥ त्रि॰ विषनाशके ॥

विषनाशिनी । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् । नाकुल्याम् ॥

विषनुत् । पुं॰ श्योनाकरक्षे ॥

विषपुष्पः । पुं॰ मदनद्रुमे । मदनपादपे ॥ न॰ नीलपद्मे विषयुक्तपुष्पे ॥

विषपुष्पकः । पुं॰ मदनरक्षे ॥ ज्वरे ॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपुष्पैर्जनितः । घ्राणप्रयोजनाद्रोगइतिवचन् ॥

विषभक्षणम् । न॰ विषखादने ॥ अशुभमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रडुलघूडुषिवाविषाग्रभानुकवीन्दुभौमान् । यद्दृष्टेऽनेकविधानितामत्तथाजकूटानिसदैतिवैना ॥

विषभिषक् । पुं॰ विषवैद्ये ॥

विषमः । पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्यदतिवैधर्म्यान्नश्लेषोघटनामियात् । कर्त्तुः क्रियाफलावाप्तिर्नैवानर्थश्चयद्भवेत् ॥ गुणक्रिययोर्वा कार्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेणचपिरुद्धेयत्सएवविषमोमतः ॥ स्वीरन्तवैलक्षण्यतश्चायद्यणघटनानस्यैवयोगः प्रतीयते॰ यथाक्रिन्दरभमायः कर्त्ता॰ क्रियायाः प्राप्तावन्नकेवलमभीष्टं तत्फलंनलभेत॰ यावदवाप्तिसप्यनर्थं विषयमासादयेत्॰ तथासत्यपिकार्यस्यकारणरूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचपरस्परविरुद्धतांभजतः ॰ समम्यविषयमात्मा॰ चतूरूपोविषमः । क्रमेणोदाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीकेयमायतलोचना । अयक्वचकुकूलाग्निकर्कशोमदनानलः ॥ सिंहिकासुतसन्त्रस्तः शशः शीतांशुमाश्रितः । अग्रसेसाग्रयंतत्रान्यः सिं

यासक्तिर्न विधेयेति सतां मतम् ॥ यथोक्तम् । दीर्घवतीव्रे विषयः कृष्णसर्पविषादपि । विषं निहन्ति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच । विषयविषधराणां दोषदंष्ट्रोत्कटानां विषविषमविसर्पव्यक्तदुःखोत्थितानाम् । विरम विरम चेतः सन्निधानात् सौख्यमसुखमपि हितोऽसि साहसं मा स्म कार्षीः ॥ इति । नियामको यथा । विषयो हि विधेयार्थः सिनोतीत्यनुबध्यते । विशेषणसिनोतीति विषयोऽतोऽभिधायकः ॥ इति ॥ प्रबन्धाद्युपयोग्यप्रयोजनादि । यथा जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयं वेदान्तानां विषयः ॥ कुलपञ्चालादिदेशे । जनपदे ॥ अन्ते । शुक्रे । आश्रये । आधारे ॥ भोगसाधने । सर्वमेव हि कार्यमदृष्टाधीनम् यत्कार्यं यददृष्टाधीनं तत्तदुपभोगं साक्षात् परम्परया जनयत्येव । महर्षीणां प्रयोजना भ्यां विना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति । तेन परमाण्वादिवस्त्वाद्यानां सर्वमेव विषयो भवतीत्यर्थः । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

विषयवित् । पुं॰ वात्स्यायनादिमुनिषु । ये चैवं कल्पयन्ति शब्दादयो विषयाः भूयोभूयो भुज्यमानाः सन्त्विति । तदेतत् कल्पनं तेषां विभ्रमसाम्यम् । विषयविषयापार्ष्णितिविष

यानुसन्धानस्यानिन्दितत्वात् ॥

विषयाज्ञानम् । न॰ तन्द्रायाम् ॥

विषयाधी । पुं॰ राज्ञि । वैषयिकजने । इन्द्रिये । कामदेवे । विषयासक्तपुरुषे ॥

विषयी । पुं॰ नृपतौ । कामदेवे । वैषयिके । धनी । विषयोऽस्यास्ति । अतइनिः । देशे । यस्यादिस्वामिनिर्बन्धभावः यत्स्वनिपात्यते । न॰ इन्द्रिये । त्रि॰ विषयासक्ते । आरोप्यमाणे ॥

विषयोगः । पुं॰ तिथिवारयोर्योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठी चाष्टमी च नवमी पञ्चमी बुधे द्वितीया सप्तमी चतुर्थी । जीवेऽष्टमी । सौरिशुक्रे त्रिसप्तमी वारा विख्याताः कुलनाशकाः स्युः ॥ बुधवारे भद्रारूपेण सिद्धियोगस्तु सप्तमी त्वष्टम्योश्चरित्तायां । ननु द्वितीयायामिति । अन्यथा वृहस्पत्यादिनाम्ना विरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न॰ विषे ॥

विषलता । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री॰ विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं॰ कवाप्रसङ्गे, गारुडिके । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते॰ वेत्ति वा । तदधीते तद्वेद इत्यण् । विषश्चैद्य॰ ॥

विषवैरिणी । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषशालूकः । पुं॰ पद्मकन्दे ॥

विषशूकः ।) पुं॰ भ्रमरोलि ॥
विषशृङ्गी ।)

विषसूचकः । पुं॰ चकोरे ॥

विषघ्ना । स्त्री॰ भद्दरालि ॥

विषघ्नी । स्त्री॰ अपराजिताया म् ॥ निर्विषायाम् ॥

विषहरः । पुं॰ गरलनाशकौषधादौ ॥

विषहरा ।) स्त्री॰ मनसादेव्याम् ॥
विषहरी ।)

विषहा । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

विषा । अ॰ बुद्धौ ॥ विपूर्वात् स्यतेर्वि पाबिति स्यामस्यय : ॥

विषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ विषा सोऽप्याकट् सिताग्यापमोदोपमोष वेत् । कामपित्तातिसाराम विषकास यमिद्गानोन् ॥ बुद्धौ ॥ वेवेटि । वि ष् स्त॰ । विषप्रयोगिया । इगुपधेति कः ॥

विषाङ्कुरः । पुं॰ शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् । न॰ पशुशृङ्गे ॥ कुम्भदन्ते ॥ कुष्ठनामौषधे ॥ कोले ॥ वस्ति । अतभुवि । आनश् यसीरदोपः । उपसर्गाद्रुपसिरिति णत्वम् ॥

विषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्या म् ॥ आवर्त्तक्याम् ॥

विषाणी । पुं॰ हस्तिनि ॥ शृङ्गि णि ॥ ऋषभनामौषधे ॥ शृङ्गा टके ॥

विषाणी । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥ अजशृङ्ग्याम् । फलशालशृङ्गस दृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् । गौरादिः ॥ ति न्तिडाम् ॥ ऋषभौषधे ॥ दृश्वि काल्याम् ॥

विषादः । पुं॰ अवसादे । उपता पे । कोऽपि विषयोऽभूत् तस्यजनविच्छे दात् दानिमित्ते शोकापरपर्याये चि त्तव्याकुलीभावे ॥ कृष्टनामपत्तेम शेमहे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेत सोभङ्ग उपायाभावनाशयोरिति॰ विषदनम् । षद्ल॰ । घञ् ॥ मो हे ॥ विषादासमपानोद्यष : ॥

विषादनी । स्त्री॰ पलाशीलतायाम् ॥

विषादी । त्रि॰ सततमसन्तुष्टस्वभा वश्वमो नुशोचनशौले ॥

विषाननः । पुं॰ सर्पे ॥

विषान्तकः । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ विषनाशके ॥

विषापहः । पुं॰ पाटलौ । मुष्कके ॥

विषापहा । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् । अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्का लिकायाम् ॥

विषाभावा । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषायुधः । पुं॰ सर्पे । न॰ विष युक्तास्त्रे ॥

विषार : । पुं० सर्पे ॥

विषाराति : । पुं० कृष्णधत्तूरके ॥

विषारि : । पुं० घृतकरञ्जे ॥ महा
घण्टाके ॥

विषास्य : । पुं० सर्पे ॥ त्रि० वि
षयुक्तमुखे ॥

विषास्या । स्त्री० भल्लातके ॥

विषोदन् । त्रि० विषादंकुर्वति ।
चतिष्ठ : स्थिते।

विषु । अ० नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्व
तोर्थे ॥

विषुण : । पुं० विषुवदाख्ये काले ।
विषुवे ॥ विषुणानासमानीति
विष्वक्ति । तान्यस्यसन्ति । पामा
दित्वा० विष्वगित्युत्तरलोपश्चाकारस
र्व रितिणत्वम् चाप्रत्ययउत्तरपद
लोपश्च । विषुवदाख्यकालकदिना
नागतानिदिनानिसंज्ञि० दिनाना
रात्रीणांन्यूनाधिकभावस्तत्रनूमत्वा-
त्वात् ॥

विषुवम् । न० समरात्रिन्दिवेकाले
। तुलामेषयोरर्कस्यसङ्क्रमे ॥ वि
षुसाम्यमस्यास्ति० तुलयामेषेवास
दवेत्यर्थ० बप्रकरणे अन्येभ्योपीत्यु
क्तेर्वः ॥

विषुवत् । न० विषुवे ॥ प्रथमेकृत्ति
काभागेयदाभास्वांस्तदाशशी । वि
शाखानांचतुर्थेंशेमुनेतिष्ठत्यसंशय-
म् ॥ विशाखायांयदासूर्यश्चरत्यं
शंतृतीयकम् । तदाचन्द्रंविजानी
यात्कृत्तिकाशिरसिस्थितम् ॥ तदैव
विषुवाख्योयंकाल : पुण्योभिधीय
ते । तदादानानिदेयानिदेवेभ्य :
प्रयतात्मभि : ॥ इतिविष्णुपुराण
म् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति० तुल
यामेषेवासदवेत्यर्थे मतुप्प्रत्यय : ॥

विषूचि : । स्त्री० नानागतौ । पृथ
क्फले ॥

विषूचिका । स्त्री० प्रवाहिकायाम् ॥

विषूचीन : । त्रि० सर्वत : प्रवृत्ते ॥

विषौषधी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विष्क : । पुं० विंशतिवर्षीयगजे ॥

विष्कम्भ : । पुं० योगविशेषे । तत्रो
त्पन्नस्यफलंयथा । विष्कम्भयोगेय
दिजन्मधात्रीवासार्थेस्तनजोमनुजस्त
दानीम् । सुवस्तुवस्त्रात्मजसौख्य
युक्तःसुखनिर्मायविधौसमर्थ : ॥
विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गला
याम् । पाणल० इतिभाषा ॥
योगिनांबन्धभेदे ॥ विष्कभ्नाति ।
स्कन्भु : सौत्रोरोधनार्थ : । कर्म
ण्यण् । वे : स्कभ्नातेरितिषत्वम्
र्णम् ॥

विष्कंभक : । पुं० पूर्वनटसङ्घेप
पूर्वकतत्प्रतिपद्योत्कृष्टनटप्रवेशे
॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानांक
थांशानांनिदर्शक : । विष्कम्भकस्तु
तिख्यातोहीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्कम्भशैलः । पुं॰ मेरोर्दिक्चतुष्टयस्थितेषु चतुर्षु पर्वतविशेषेषु ॥ यथा । विष्कम्भशैलाश्चत्वारो मेरोः स्थैर्याय वेधसा । न्यस्तास्तेषु क्रमात् सोऽयं पूर्वगमन्दरः ॥ दक्षिणे हरिद्वर्षाभोगात् ततो गन्धमादनः । प्रतीच्यां विपुलो नाम सुपार्श्वः सौम्यतोऽचलः ॥ सहस्रयोजनोच्छ्रायास्तेषु कल्पद्रुमाः स्थिताः । कदम्बजम्बूपिप्पलन्यग्रोधा वेतसाग्निका ॥

विष्कम्भि । न॰ अर्गलायाम् । विष्कभ्नाति॰ रुणद्धि । स्कम्भ॰ । आवश्यके णिनिः ॥

विष्कलः । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

विष्किरः । पुं॰ खगे । पक्षिणि । पक्षिविशेषाणां गणे ॥ यथा । वर्त्तकालावविर्त्तिरकपिञ्जलकतित्तिराः । कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किराः समुदाहृताः ॥ विकीर्य भक्षयन्त्येते यस्मात्तस्माद्धि विष्किराः ॥ विष्किरा मधुराः शीताः कषाया कटुपाकिनः । बल्या वृष्यास्त्रिदोषघ्नाः पथ्यास्ते लघवः स्मृताः ॥ विकिरति । कृ॰ । इगुपधेति कः । विष्किरः शकुनिर्विकिरो वेति पक्षे सुट् । परिनिविभ्य इति षत्वम् ॥

विष्टः । त्रि॰ प्रविष्टे । संवृते । विशति । विश॰ । क्तः ॥

विष्टपम् । न॰ पुं॰ विटपे । भुवने ॥ विशन्त्यस्मिन् सुकृतिनः । विश प्रवेशने । विटपविष्टपविशिपोलपा इति निपातनात् कपन्प्रत्ययः । प्रत्ययस्य तुट् । अर्थे इति षत्वम् । सूत्रे विष्टपस्थाने विष्टपमिति पक्षान्तरादि पाठस्तुज्ज्वलदत्तरीत्योक्तमिति बोध्यम् । मायंश्चाः यत्र मधुस्य विष्टपमित्यादौ॰ दन्त्योष्ठ्यादिपाठस्य दर्शनात् ॥

विष्टब्धः । त्रि॰ विधृते ॥

विष्टम्भः । पुं॰ प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु । आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विबद्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथा स्वमेनं विकारमानाहमुदाहरन्ति ॥ आममपक्वमाहाररसादम्॰ शकृत् पुरीषं वा क्रमेण निचितं सञ्चितम्॰ भूयो विगुणानिलेन दुष्टवायुना विबद्धं व्याप्तं यथा स्वं पूर्ववत् न प्रवर्त्तमानम्॰ एनं विकारमानाहमाहुः ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥ आक्रमे ॥

विष्टम्भी । त्रि॰ विष्टम्भरोगजनकः ॥ विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टरः । पुं॰ विटपिनि । महीरुहे ॥ दर्भमुष्टौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदिनाकुशासनादिग्रहः ॥ समग्र्यग्रन्थिदर्भासने । विष्टरलक्षणम् यथा । विष्टरस्तु॰ सार्द्धद्वितयमासान्तरं वलि

त्तेः। वेवेष्टिव्याप्नोतिविश्वम्।
विष्लृव्याप्तौ। विषेः किच्चेति नुः
। रथाभ्यामितिणत्वम्। वेषति।
सिञ्चति। आप्याययतेविश्वम्। इति
वा। विष्णाति। वियुनक्तिभक्तान्।
मायापाशात्संसाराद्वितिवा।
पूर्ववन्नुः। विशति। भूतेन्द्रियम
शरीरमभ्यासेनसर्वप्राणिनः। विश
न्तिसर्वभूतान्यत्रेतिवा। यस्माद्वि
ष्टमिदंसर्वंतस्यशक्त्यामहात्मनः।
तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातोः प्र
वेशनात्॥ यद्वा। रोदसीव्याप्यका
न्तिरभ्यधिकास्थितास्तितया। व्या
प्य मे रोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि
ता। विशेषेणक्रामति। क्रमु। वि
पूर्वः। तस्मात्णुप्रत्ययोधातुवि
पर्यपृषोदरादित्वात्क्रमशाद्योऽयं
साधुर्विष्णुरित्यभिधीयते॥ यत्रे॥
वामने॥ वेवेष्टिविभिर्दिक्षमैर्वेदवा
क्यमितितथा॥ ध्रुवे॥ वसुदेव
तायाम्॥ वह्नौ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
निविशेषे॥

विष्णुक्रमम्। न॰ श्रवणार्क्षे॥

विष्णुकन्दः। पुं॰ मूलविशेषे॥ वि
ष्णुगुप्ते। जलवासे। बृहत्कन्दे।
दीर्घपत्रे॥

विष्णुक्रान्ता। स्त्री॰ अपराजितायाम्।
॥ अपराजितायाअन्याद्युपता
सिरपिविष्णुक्रान्ता। तत्पर्यायाः

। हरिक्रान्ता। नीलपुष्पा। अपराजि
ता। नीलक्रान्ता। सुनीला। विक्रान्ता
। इतिराजनिर्घण्टः॥

विष्णुग्रामः। पुं॰ कौण्डिन्यमुनौ॥

विष्णुगुप्तकम्। न॰ चाणक्यमूलके॥

विष्णुगृहम्। न॰ विष्णुमन्दिरे। त
म्रपुरे॥

विष्णुचक्रम्। न॰ सुदर्शनचक्रे॥ क
रस्थरेखामयचक्रे॥ विष्णुचक्रंकरे
चिह्नंसर्वेषांचक्रवर्त्तिनाम्। अत्र
स्यात्तदीयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि॥

विष्णुतैलम्। न॰ भैषज्यरत्नावल्या
मुक्तेसप्तप्रकारभिन्नेतैलविशेषे।

विष्णुदत्तः। पुं॰ परीक्षिन्नृपतौ॥

विष्णुदैवतम्।)
विष्णुदैवत्यम्।) त्रि॰ विष्णुरधिष्ठातृ
देवताके॥ श्रवणे॥

विष्णुदैवत्या। स्त्री॰ एकादश्याम्॥
द्वादश्याम्॥ एकादशीद्वादशीचश्रो
क्ताश्रोचक्रपाणिनः॥

विष्णुधर्मः। पुं॰ शास्त्रविशेषे॥ वि
द्याविशेषे॥

विष्णुधर्मोत्तरम्। न॰ संहिताविशे
षे॥ तत्प्रश्नकर्त्ताजनमेजयसुतः
। वक्ताराः शौनकादयः॥

विष्णुपञ्जरम्। न॰ विष्णुकवचविशे
षे॥

विष्णुपदम्। न॰ वियति। आकाशे॥
विष्णोः पदम्। आस्पदंस्वरूपंवा॥

भक्ते । विष्णोः स्थाने ॥ यथा । अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनर्भवनिर्भयाः । शान्ताः सन्न्यासिनो यान्ति तस्मै मोक्षात्मने नमः ॥ ... विष्णोः परमं पदम् ॥ पुं॰ क्षीरोदे ॥

विष्णुपदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ विष्णोः पदं स्थानं यस्याः सा । गौरादित्वात् ङीष् ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे । यथाह सिंहवृषेषु विष्णुपद्यां संक्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न॰ वैकुण्ठे ॥ विष्णोः पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ।

विष्णुभक्तः । त्रि॰ वैष्णवे । विष्णुभक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । न चलति निजवर्णधर्मतो यः समस्तिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे । न हरति न च हन्ति किञ्चिदुच्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोऽस्तमानमायो वसति सदा हृदि तस्य वासुदेवः ॥ सकलमिदमहञ्च वासुदेवः परमपुमान् परमेश्वरः स एकः । इति मतिरचला भवत्यनन्ते हृदयगते व्रज तान् विहाय दूरात् ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगतमदमानमत्सराणां व्रज भट दूरतरेण मानवानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री॰ भगवत्सेवायाम् ॥

विष्णुमाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ चिच्छक्तौ ॥ अव्यक्तं व्यक्तरूपेण रजः सत्त्वतमोगुणैः । विभज्य यार्थं कुरुते विष्णुमायेति सोच्यते ॥ विष्णोरेव माया । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ इत्यनेन विष्णुशक्तित्वेनैव मूर्तिस्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशाः । पुं॰ ब्राह्मणः पुत्रे । कल्किपितरि ।

विष्णुरथः । पुं॰ नागान्तके । गरुडे ॥ विष्णो रथ इव । यद्वा । रथः पौरुषदेहयोरिति विश्वात्सुभिष्ठः । विष्णो रथः पौरुषं देहो वा ॥ विष्णोः स्यन्दने ॥

विष्णुरातः । पुं॰ अभिमन्युसुते । परीक्षिन्नृपती ॥ विष्णुना रातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री॰ वर्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न॰ अरुणावरजे । गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः शाल्मल्यरुणावरजो विष्णुवाहन इति हेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्यः । पुं॰ गरुडे

ते : । वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वम् ।
विष्लृ व्याप्तौ । विषेः किच्चेति नुः
। रषाभ्यामिति णत्वम् । वेषति
सिञ्चति आप्याययति विश्वम् इति
वा । विष्णाति वियुङ्क्ते भक्तान्
मायाप्रसारणेन संसारादिति वा ।
पृषोदरः ॥ विशति भूतेन्द्रियम
नोजीवभावेन सर्वप्राणिनः । विश
न्ति सर्वभूतान्यत्रेति वा । यस्माद्वि
ष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः ।
तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्र
वेशनात् ॥ यद्वा रोदसी व्याप्य का
न्तिरभ्यधिका स्थिता तथा । व्या
प्य मे रोदसी पार्थ कान्तिरभ्यधिका स्थि
ता । विशिविष्णकामनि । क्रमु वि
पूर्वः । अस्मात् प्णु प्रत्ययो धातुलो
पश्च पृषोदरादित्वात् क्रमणाच्चाप्यहं
पार्थ विष्णुरित्यभिधीयते ॥ यज्ञे ॥
आसने ॥ वेवेष्टि विभिर्दिक्क्रमैरेवलो
कत्रयमिति तथा ॥ प्राग्वे ॥ वसुदेव
तायाम् ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
निविशेषे ॥

विष्णुऋक्षम् । न० श्रवणर्क्षे ॥

विष्णुकन्दः । पुं० मूलविशेषे ॥ वि
ष्णुगुप्ते । जलवासे । सुकन्दे ।
दीर्घपत्रे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री० अपराजितायाम् ॥ अपराजितायामन्यायामुपजा
तिरपि विष्णुक्रान्ता । तत्पर्यायाः

। हरिक्रान्ता । नीलपुष्पा । अपराजि
ता । नीलक्रान्ता । सुनीला । विक्रान्ता
। इति केशवनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्तः । पुं० कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न० चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न० विष्णुमन्दिरे । स
त्यपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न० सुदर्शनचक्रे ॥ क
रस्थरेखामयचक्रे । विष्णुचक्रं करे
यस्य सर्वेषां चक्रवर्ति नाम । भव
त्यन्यानतीयस्य प्रभावविदर्शैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न० भैषज्यरत्नावल्या
मुक्ते लघुवृहद्भिन्ने तैलविशेषे ॥

विष्णुदत्तः । पुं० परिक्षित्पतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।)
विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि० विष्णुरधिष्ठा
देवता यस्य ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री० एकादश्याम् ॥
द्वादश्याम् ॥ एकादशी द्वादशी च
क्राग्नी चक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्मः । पुं० शास्त्रविशेषे । वि
द्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न० संहिताविशे
षे ॥ तत्प्रश्नकर्त्ता जनमेजयसुत :
वक्तारः शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न० विष्णुकवचविशे
षे ॥

विष्णुपदम् । न० वियति । आकाशे ॥
विष्णोः पदम् । आस्पदं स्वरूपं वा ।

पक्षे । विष्णोः स्थाने ॥ यथा ।
अपुण्यपुण्योपरमेक्षीणाशेषातिदे-
राव: । यमगस्थानशौचम्मितहि
ष्णोः परमंपदम् ॥ पुं० क्षीरोदे ॥

विष्णुपदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ विष्णुः पदंस्थानमस्याः सा । गौरादित्वान्ङीष ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे । वृषालिघटसिंहेषु विष्णुपद्यर्कसङ्क्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न० वैकुण्ठे ॥ विष्णोः पूः । अक्पूरित्यप्रत्ययः ।

विष्णुभक्तः । त्रि० वैष्णवे । विष्णुभक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तः सङ्गवर्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्णधर्मतोयः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे । नहरतिनहन्तिकिञ्चिदुच्चैः स्थितमनसंतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोस्तमानमायोवसतिसदाहृदितस्यवासुदेवः ॥ सकलमिदमहंचवासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः सएकः । इतिमतिरचलाभवत्यनन्तेहृदयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगतमदमानमत्सराणांव्रजभटदूरतरेण मानवानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री० भगवत्सेवायाम् ॥

विष्णुमाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ विष्णोः । अव्यक्तंव्यक्तरूपेणरजः सत्त्वतमोगुणैः । विभज्ययार्थं कुरुते विष्णुमायेतिसोच्यते ॥ विष्णोरेव माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली समरेषुदुर्गा ॥ इत्यनेनविष्णुशक्तिकार्येरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशाः । पुं० ब्रह्मयशः पुत्रे । कल्किपितरि ।

विष्णुरथः । पुं० नागान्तके । गरुडे ॥ विष्णोरथइव ॥ यद्वा । रथः पौरुषदेवयोरितिचिन्तामणिः । विष्णोरथ पौरुषदेहोवा ॥ विष्णोः स्पर्द्धने ॥

विष्णुरातः । पुं० अभिमन्युसुते । परीक्षित्पतौ ॥ विष्णुनारातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री० वर्त्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न० अरुणावरजे । गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः शाल्मल्यरुणावरजोविष्णुवाहन इतिहेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्नः । पुं० गरुडे

विष्णुस्थानम्। न॰ तीर्थविशेषः॥

विष्यन्दनः। पुं॰ रोचकरसान्तरे। विष्यदे॥ यथोक्तं सूदशास्त्रे। दधिक्षीरे समे पक्वे तदर्द्धभागावशेषिते। अष्टमांशं क्षिपेत्तत्र खण्डं लाङ्गलिस्त्वच स्तिलान्॥ प्रियालपनसाम्राणां चामाषं समं क्षिपेत्। क्षीरार्द्धं च तच्च पयसंरास्तथा न्यसेत्॥ सिद्धे त्रिकटुकोपेतः कर्पूरेणाधिवासितः। एष विष्यन्दनो नाम देवलोकपितृवल्लभः॥ यस्मिन् पक्वे हि पूर्वस्य स्यन्दी सर्वतोमुखम्। तस्मात् सूपविधानज्ञैर्विष्यन्दन इति स्मृतः॥ विष्यन्दो बृंहणो वृष्यः पित्तानिलकफो गुरुः। रुच्यो बहुतरं स्वादुर्बलमांसकरो हितः॥ इति॥

विष्यः। त्रि॰ विषवधोचिते॥ विषेण वध्यः। नौवयोधर्मविषेत्यादिना यत्॥ विषाय हितो वा। उगवादिभ्यो यत्॥

विष्वः। त्रि॰ हिंस्रे॥

विष्वक्पर्णी। स्त्री॰ भूम्यामलक्याम्॥ विष्वक्पर्णान्यस्य॥

विष्वक्सेनः। पुं॰ जनार्दने। विष्णौ॥ विषुनानाञ्चतिगच्छतीति। ऋत्विगादिना क्विन्। उगितश्चेति ङीप्। विष्वची सेना यस्य। गकारपरत्वादेत्विसंज्ञायामगादितिनत्वम्॥ विष्वगञ्चतिपलायन्ते दैत्यसेना यद्योगमात्रेणेति वा॥ विष्णोर्निर्माल्यधारिणि॥ त्रयोदशमनौ॥

विष्वक्सेनप्रिया। स्त्री॰ वाराह्यामोषधौ। चामारआलू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰। लक्ष्म्याम्॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया॥

विष्वक्सेना। स्त्री॰ प्रियङ्गौ। फलिन्याम्॥ विष्वक्सेनेति। विश्व् सर्वत्र। [illegible]॥

विष्वक्। अ॰ परितः। समन्तादर्थे॥ नानाविधगतौ॥ तुल्याहोरात्रकाले॥ विषुवञ्चति। षञ्चु॰। क्विन्॥

विष्वङ्। पुं॰ पुरुषे। आत्मनि। वै चर्म्मे॥ विविधं सृष्टं पश्यति। पञ्चु॰। क्विन्॥

विष्वणनम्। न॰ भोजने॥ शब्दकरणे॥

विष्वद्र्यङ्। त्रि॰ सर्वतोगच्छति। विष्वग्गतिके॥ विष्वगञ्चति। ऋत्विगादिनासेः क्विन्। विष्वग्देवयोरिच्चट्र्यादेशः। स्त्रियां विष्वद्रीची॥

विष्वाणः। पुं॰ भक्षणे॥

विसंवादः। पुं॰ विप्रलम्भे। प्रतीकृतासम्पादने॥ विरुद्धं सम्यग्वदनम्। वदेर्भावेघञ्॥

विसंवादि। त्रि॰ विलक्षणे॥

विसम्। न॰ मृणाले। पद्मादीनां मूले॥ विसति। विस प्रेरणे। इगु

पक्षिविशेष : ॥

विसकण्ठिका । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न॰ कमले ॥

विसकण्टः । पुं॰ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ कुकुदीवर्ष ॥

विसतन्तुः पुं॰ मृणालसूत्रे

विसनाभिः । पुं॰ पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न॰ नलिने ॥ विसप्रपुष्पम् ॥

विसप्रसूनम् । न॰ पयोरुहे । नलिने । पद्मे ॥ विसकुसुमम् ॥

विसम्वादः । पुं॰ विप्रलम्भे । मिथ्याख्यानेनवञ्चने । अङ्गीकृतासम्पादने ॥

विसरः । पुं॰ सन्दोहे । व्रजे । समूहे । विसरति । व्रजति । पचाद्यच् । प्रसरे ॥

विसर्गः । पुं॰ दाने । त्यागे ॥ मलनिर्गमे । पायूपस्थयोर्व्यापारे ॥ विभासैरयनभेदे ॥ विसर्जनीये ॥ यथा । शृङ्गारदीलवत्कृष्णाविष्णुश्रयुग्मवत् । गोवत्सरूपवत्सर्व्वविसर्गीयमितिस्मृतः ॥ विशेषसृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामयः । विसर्गोयंसमाहारोबीजाद्बीजचराचरम् ॥ विसर्ज्जनम् । सृज॰ । घञ् ॥ विविधंसृज्यतेक्षिप्यतेवा॰घञ् ।

विसर्ज्जनम् । न॰ दाने । परित्यागे ॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजविप्राग्भावे ल्युट् ॥

विसर्ज्जनीयः । पुं॰ विसर्गे । द्विबिन्दुके ॥

विसर्पः । पुं॰ रोगविशेषे । सविषामये ॥ अस्यविप्रकृष्टंनिदानंसङ्ख्यांनिरुक्तिश्चाह । लवणाम्लकटूष्णादिसेवनाद्दोषकोपतः । विसर्पः सप्तधाज्ञेयः सर्वतः परिसर्पणात् ॥ आदिशब्दाद्दधिशाकप्रभृतीनांग्रहणम् ॥ सप्तधात्वमाह ॥ पृथक्त्रयस्त्रिभिश्चैकोविसर्पाद्वन्द्वजास्त्रयः । वातिकः पैत्तिकश्चैवकफजः सान्निपातिकः । चत्वारएतेवीसर्पावक्ष्यन्तेद्वन्द्वजास्त्रयः ॥ आग्नेयोवातपित्ताभ्यांग्रन्थ्याख्यः कफवातजः । यस्तुकर्दमकोघोरः सपित्तकफसम्भवः ॥ एषांमध्याद्विकपन्याख्यानमप्रियम् ॥

विसर्पणम् । न॰ प्रसरे । तत्सुप्रसादेर्विसर्पणे ॥ सृप्लृगतौ । ल्युट् ।

विसर्पिः । पुं॰ विसर्पे ॥

विसलम् । न॰ किसलये । पल्लवे ॥

विसारः । पुं॰ मत्स्ये ॥ विशेषेणसरति । सृगतौ । व्याधिमत्स्यबलेषुचेतिणाव्यमितिघञ् ॥

विसारिणी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

विसारित : । त्रि॰ प्रसारिते । विपूर्वात्सर्त्तेः क्तः ॥

विसारी । त्रि॰ प्रसरणशीले । प्रसारिणि ॥ विसरणम् । स्त्र॰ । घञ् विसारोऽस्त्यस्य । अतइनि : । य भीक्ष्णं विसरतिवा । बहुलमाभी क्ष्ण्ये॰ इतिणिनि : ॥

विसिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् ॥ स्व पाति ॥ बिसमस्त्यस्या : । पुष्करा दिभ्यइतीइनि : ॥

विसूचिका । स्त्री॰ अजीर्णहेतुकरो गविशेषे । विसूच्याम् ।

विसूची । स्त्री॰ विसूचिकायाम् । अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोवमथु: पिपासाशूलभ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहा : वै वर्ण्यकम्पौहृदयेरुजश्चभवन्तितस्यांशिरसश्चभेद : ॥ अस्याउपद्रवायथा । निद्रानाशोऽरति : कम्पोमूत्राघातोविसंज्ञता । अमी उपद्रवाघोरा : विसूच्या : पञ्चदारुणाइति । निरुक्तिर्यथाहु : । सूचीभिरिवगात्राणितुदन्सन्तिष्ठतेऽनिल : । यत्राजीर्णेनसावैद्यैर्विसूचीतिनिगद्यते । नतांपरिमिताहारालभन्ते विदितागमा : । मूढास्तामजितात्मानोलभन्तेऽशनलोलुपा : । अस्याश्चिकित्सायथा । लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरा मठचूर्णमिदंसमम् । सपदिनिम्बुरसेनविसूचिकांहरतिभोरतिभोगविचक्षणे इतिवैद्यचिन्तामणि : ॥

विसूरितम् । न॰ अनुतापे ॥ इ॰ ज॰ ध॰ ॥

विसृत : । त्रि॰ विस्तृते । विसरतिस्म । स॰ । गत्यर्थे क्तः ।

विसृत्वर : । त्रि॰ विसृते ॥

विसृत्वर : । त्रि॰ प्रसारिणि प्रसरणशीले ॥ विसरतितच्छील : । स॰ । इण्नशजीतिक्वरप् । ह्रस्वस्येति तुक् ॥

विसृमरम् । न॰ विस्तृते ॥

विसृमर : । त्रि॰ विसृत्वरे ॥ विसरतितच्छील : । स॰ । घसृद : क्मरच् ॥

विसृष्ट: । त्रि॰ निक्षिप्ते । उत्सादिते ॥ विपूर्वात्सृजे : क्त : ॥ मुक्ते ॥ दत्ते ॥ विशेषेणसृष्ट : ॥

विस्त : । पुं॰ हेम्नोऽर्द्धे । सुवर्णे । हेम्न : षोडशमाषेषु । अशीतिरक्तिकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यति । विसउत्सर्गे । क्त : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विस्तर : । पुं॰ शब्दस्यविस्तारे । वाक्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥ विस्तरणम् । स्तृञ्आच्छादने । ऋदोरप् ॥ पीठे ॥ समूहे ॥

विस्तार : । पुं॰ तिर्यगायतौ ।

विस्तृतौ । प्रपञ्चावयवेसमूहे । वि टपे । शाखापल्लवादिसमुच्चये ॥ ह्रस्वे । विस्तीर्णतायाम् । विग्रहे । व्यासे ॥ विस्तरणम् । प्र अ० । प्रथमेवाचशब्दइतिघञ् । विभूतौ । यथा । विस्तार : सर्वभूतस्य विष्णो : सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्यमात्मवत् तस्मादभेदेनविचक्षणैरिति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारित : । त्रि० विस्तृते । प्रापवि स्तारे ॥

विस्तीर्ण : । त्रि० विपुले । विशाले ॥ विस्तीर्यतेस्म । स्तृञ् ० । क्त : । रदाभ्यामितिन : ॥

विस्तीर्णपर्ण : । पुं० म०मानकन्दभेदे । महापर्णे ॥

विस्तृत : । त्रि० विस्तते । ततेः । विस्तारिते । बहुविस्तारे ॥ विस्तार्यतेस्म । स्तृञ् ० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

विस्तृति : । स्त्री० विस्तारे ॥ विस्तरणम् । क्तिन् ॥

विस्पष्ट : । त्रि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥ म०प्रकटोदिते । प्रकटोक्त ॥

विस्फार : । पुं० धनुष : स्वाने । योधानांधनुर्ज्यावन्दे । विस्फुरणम् । स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञीत्यात्वम् ॥ स्फरस्फुरणे वा ॥

विस्फारित : । त्रि० निर्घोषिते ॥ वि वर्धिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्वात् ण्यन्तात्स्फुरते : क्त : ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वतप्रसरणे ॥

विस्फुरित : । त्रि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥

विस्फुलिङ्ग : । पुं० विषप्रभेदे ॥ अग्निकणे ॥

विस्फूर्जथु : । पुं० वज्रघोषे ॥ द्विती युच् ॥

विस्फूर्जित : । त्रि० सञ्जृम्भिते ॥

विस्फोट : । पुं० विकटस्फोटके । पिटके । पिटकायाम् । पिडिया०फोड़ा०हि०भा० ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्विशरणे । अच् ॥ यापरोघञ् वा ॥

विस्फोटक : । पुं० व्रणविशेषे । विस्फोटे ॥ विस्फोटति । स्फुटिर० । ण्वुल् ॥

विस्मय : । पुं० अद्भुते । आश्चर्ये । अलौकिकाचमत्कारविशेषे ॥ यथा । विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्तिषु । विस्फारश्चेतसोयस्तुसविस्मयउदाहृत : ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मयनम् । स्मिङ् ईषद्धसने । एरच् ॥ सन्देहे ॥

विस्मयान्वित : । त्रि० विस्मिते ॥ विस्मयेनाश्चर्येणान्वित : ॥

विस्मयाविष्ट : । त्रि० अद्भुतदर्शनजन्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनाश्चर्यनुद्धाआविष्टोव्याप्त : ॥

विस्मरणम् । न० विस्मृतौ ॥ स्मृत्याध्याने । ल्युट् ॥

विस्मापन : । पुं० कुहके । इन्द्रजाले ॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मित : । त्रि० विस्मयमापन्ने । विस्मयान्विते ॥ मिङ्० । कर्त्तरि क्त : ॥

विस्मृत : । त्रि० अन्तर्गते । स्मरणाविषये ॥ विस्मर्यतेस्म । स्मृ० । क्त : ॥

विस्मृति : । स्त्री० विस्मरणे ॥ विस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥

विस्मेर : । त्रि० विस्मयशीले । विस्मयतेतच्छील : । नमिकम्पीत्यादिना र : ॥

विस्रम् । न० आमगन्धिनि ॥

विस्रंसनम् । न० अवस्रंसने । अध :पतने ॥

विस्रंसमान : । त्रि० ध्वंसमाने ॥

विस्रगन्ध : । पुं० हरिताले ॥ त्रि०दुर्गन्धिनि । विस्रंगन्धोऽस्य ॥

विस्रगन्धा । स्त्री० हबुषायाम् ।

विस्रगन्धि : । पुं० हरिताले ॥

विस्रब्ध : । त्रि० अनुद्भटे ॥ गाढे । विश्वस्ते ॥

विस्रम्भ : । पुं० केलिकलहे । विश्वासे ॥ प्रणये । प्रणय : परिचय : शृङ्गारप्रार्थनाचेत्यमरमाला । क्रोडापारतन्त्र्यमितिविश्वप्रकाश : ॥ वधे । विरहे ॥ विश्रम्भे ॥ विस्रम्भणम् । विस्रम्भतेऽनेनवा । स्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥

विस्रम्भित : । त्रि० विश्वासंप्रापिते ॥

विस्रम्भी । त्रि० प्रणयिनि ॥ विश्वासिनि । अत्यर्थं द्रुनि : ॥

विस्रसा । स्त्री० जरायाम् । विस्रस्यतेऽनया । स्रंसु अध :पतने । भिदाद्यङ् ॥

विस्रस्त : । त्रि० विच्युते ॥

विस्रा । स्त्री० हबुषायाम् ॥

विहग : । त्रि० पक्षिणि ॥ अंशुगेनाथे ॥ शरे ॥ विहायसा-विहायसिवा गच्छति । गम्ड० । अन्येष्वपिदृश्यतइतिड : । डे चविहायसोविहादेशोवक्तव्य : ॥

विहङ्ग । त्रि० पक्षिणि ॥ आशुगे । बाणे ॥ पुं० चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ मेघे ॥ विहायसा-विहायसिवागच्छति । विहायसोविहश्चगमे : सुपीतिखच् । खच्डिद्वा ॥

विहङ्गम : । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ विहायसागच्छति । गम्ड० । विहायसोविहच-गमे : सुपीतिखच् ॥

विहङ्गमा । स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराज : । पुं० गरुडे ॥ विहङ्गानांराजा । टच् ॥

विहङ्गिका । स्त्री० भारयष्ट्याम् । बहंगी-इ०भा० । विहङ्गप्रतिकृति :

। पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ विहा यसा गच्छतीति । गमयतीति वा । विहायसो विहय । सलवाद्विहाय्य । यावादित्वात् कन् । टाप् ॥
विहस्त. । त्रि० विनष्टे । विशेषितहस्त. ॥
विहननम् । न० वधे ॥ हिंसायाम् । तूलविस्फुले । तूलधनुषि ॥
विहरः । पुं० वियोगे ॥
विहरणम् । न० विहारे ॥ विपूर्वाद् हृञो ल्युट् ॥
विहरम् । त्रि० क्रीडति ॥
विहर्तुम् । अ० क्रीडितुमित्यर्थे ॥
विहसितम् । न० मध्यहास्यभेदे मध्यहास्ये । यथाह : । आकुञ्चित कपोलाक्षं सस्वनं निस्वनं तथा । प्रस्तावोचितं सानुरागमाहुर्विहसितं बुधा : ॥ हसितभेदे । भावेक्त : ॥
विहस्त : । त्रि० पण्डिते ॥ विह्वले । व्याकुले ॥ करशून्ये ॥ विगतोवि विधोवाहस्तोऽस्य ।
विहा । अ० स्वर्गे ॥ विशेषेणजहाति । त्यागार्थत्वाद्धातोः । विहाविहेत्याप्रत्ययः ॥ न्यायेनोपार्जितधनादेः सत्पात्रे विनियोगे ॥
विहापितम् । न० दाने ॥ विहापनम् । ओहाक्० । णिनात् क्त : ॥
विहाया : । पुं० खगे । शकुने ॥ पुं० न० गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा ययति० गमयति० विमानादीन् ।
ययतौ । असुन्तात्सुन् ॥ विहाह तिभुवंबा । ओहाक्० । वहिहाधा ञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । यिद्दिश्यश्या नुषक्तं युक् । क्वचिच्छान्दसापि भाषायांप्रयुज्यन्ते सैनलीकेपि ।
विहायसम् । न० व्योम्नि ॥
विहायसा । अ० नभसि ॥
विहार : । पुं० क्रीडार्थपद्भ्यांसञ्चरणे । परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे । क्री डायाम् । सुगतालये ॥ विहरण म् । हृञ्० । घञ् । यामादौ ॥ विहरत्यनेन । करणे घञ् । क्रीडा स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे घञ् ॥ बिन्दुरेखयो ॥ त्रि० हार वर्जिते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥
विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥
विहारवित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० वि हारज्ञे ॥
विहारवेदिका । स्त्री० वितर्दीम् ॥
विहारस्थानम् । न० क्रीडाप्रदेशे ।
विहारी । त्रि० परिक्रमिणि । विहार कर्तरि ॥ सस्यर्थेइनि : ॥
विहित : । त्रि० क्षिप्ते । निर्मिते । वि धेये । विध्यादेतोचिततत्त्वे ॥ वि धीयतेस्म । डुधाञ्० । क्त : । द धातेर्हि : ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य दधाते :क्रियासा मान्यवाचित्वात्
विहिति : । स्त्री० विधाने ॥
विहीन : । त्रि० विगते । विशेषेणहो

ने । त्यक्ते । वर्क्तिते । वेधविद्धी नेत्रोत्तरिक्षत्‌ वक्रिप्रयाति वैफल्यम्‌ । नयनचकोनेभरत्रिलाक्ष्य मिव खञ्जनावीक्षाम्‌ ॥

विहृतम्‌ । न० स्त्रीणां स्वाभाविकदशा साध्वाद्यष्टाविंशतालङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्राप्तावसरे विवक्षितापि व्याजः किञ्चिद्विहृतम्‌ । मोट्टायितकुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्च ष्वलङ्काराः स्त्रीणां स्वाभाविकाद्दश इति हिमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्तव्यावसरे व्याजाद्विहृतमिति कीर्तितम्‌ ॥ विहरणम्‌ । हृञ्‌० । भावेक्तः ॥

विहृति : । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम्‌ । हृञ्‌० । क्तिन्‌ ॥ विशेषेणहरणे ॥

विहेठ : । पुं० विहेठने ॥

विहेठनम्‌ । न० हिंसायाम्‌ ॥ मर्दने ॥ विडम्बने ॥ हेठविबाधायाम्‌ । ल्युट्‌ ॥ हु : खे ॥

विहेठनम्‌ । न० विहेठनार्थे ॥ हेठ० । ल्युट्‌ ॥

विह्वल : । त्रि० भीत्याद्यभिभूते । स्वाश्रान्यवधारयितुमशक्ते । विक्लवे ॥ विह्वलति । प्रचलने । अच्‌ । मूर्च्छिते । विलीने । विवशे ॥

वी : । पुं० गमने । वेति । वीगत्यादौ । क्विप्‌ ॥

वीक : । पुं० वायौ । वाते । पक्षिणि । खगे ॥ वकति । वक० । अजिपु धूनीक्ष्वोदीर्घश्चेतिकन्‌ ॥ मनसि ॥

वीकाश : । पुं० रहसि । विजने ॥ विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम्‌ । घञिन्वौ । काशृदीप्तौ । भावे० व घञे व्यधिकरणे बाधकम्‌ । दूष : काशइतिदीर्घ : ॥ यद्वा । विकाशनमथवा काशशब्दे । पूर्ववत्‌ । घञ्‌ दीर्घौ ॥

वीक्षणम्‌ । न० विलोकने ॥ विशिष्ट मीक्षणम्‌ ॥

वीक्षणीय : । त्रि० गुरुमुखाद्द्रव्यगत्य विचारणीये ॥ वीक्षितु योग्ये ॥ ईक्ष० । अनीयर्‌ ॥

वीक्षापन्न : । त्रि० विस्मयान्विते ॥ वीक्षणम्‌ । वीक्षा तामापन्न : ॥

वीक्षित : । त्रि० अवलोकिते । दृष्टे । विशेषेणईक्षित : ॥

वीङ्ख : । पुं० चासरे ॥ वाजिनि । घोटके । न० विहारे । हस्ते । त्रि० गमीवे ॥ ॥

वीङ्खा । स्त्री० शुकमिश्रणम्‌ ॥ गतिभेदे ॥ नर्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥ सञ्चे ॥

वीचि : । पुं० स्त्री० स्वल्पतरङ्गे । चार्व्याम्‌ । अवकाशे । वीच० इ० भा० ॥ सुखे ॥ वयति० जायसेवा । वेञ्‌ तन्तुसन्ताने । वेञ्‌ डिच्चेति० ईचि : ॥ अर्ने । चाल्याक ॥

वीचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

[illegible] वास्तवस्य। औद्यादित्वा दिनि : ॥

बीची । स्त्री॰ बीचिशब्दार्थे॥

बीचीतरङ्गः । पुं॰ न्यायविशेषे ॥ स तुश्रोत्रेषब्दस्योत्पत्तिकारणरूपः । यथा । बीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्तिस्तुकीर्त्तिता। कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते ॥ इ॰भा॰प॰ ॥ ननुमहदाद्यावच्छेदेनोत्पन्नेशब्दे॰श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यतआह । बीचीति । आद्यशब्दस्य॰दशदिगवच्छिन्नोऽन्यःशब्दस्तेनैवशब्देनजन्यते॰तेनचापरस्तद्व्यापकएवंक्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोगृह्यतइति । कदम्बइति । आद्यशब्दाद्दशदिग्दशशब्दाउत्पद्यन्ते॰ततोऽन्येऽशब्दाउत्पद्यन्तइतिभावः । अस्मिन्कल्पेगौरवादुक्तंकस्यचिन्मतइति ॥

बीजम् । न॰ अङ्कुरकारणे ॥ हेतौ । तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्रे । रेतसि । सर्वभूतानांपरोहकारणंबीजंतन्मायोपाधिकंचैतन्यंभगवद्विभूतिः ॥ विशेषेणजायतेऽनेन । उपसर्गेचसंज्ञायामितिडः । अन्येषामपीतिदीर्घः॥ यद्वा । विशेषेण॰ईजते। ईजगतिकुत्सनयोः । अच् । बीज्यते । घञ् । कुत्त्वन्तुनभवति॰चजोः कुघिण्ण्यतोरितिनिष्ठायामनिटइतिवाचिप्रतिषेधात्। पूरितत्वात् । अथचनिष्ठायांसेट्त्वात् ॥ यद्वा । बीजयति॰बीज्यतेऽनेनवा । बीजव्यजने । च । घञ् वा ॥ मज्जनि ॥ गणित विशेषे॰अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

बीजकः । पुं॰ मातुलुङ्गे ॥ असनवृक्षे । पीतसारके ।विजयसारे॰इ॰भा॰ ॥ बीजकः कुक्ष्यौसमंशिरसा निःसरन्गर्भः । हस्तिनोपालवत्स्थितः बीजोरसायनः ॥

बीजकृत् । न॰ वाजीकरणे ।

बीजकोशः । पुं॰ बीजकोषे ॥

बीजकोशी । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥

बीजकोषः । पुं॰ वराटके । कर्णिकायाम् ॥ बीजस्यकोषः पात्रमाधार इतिवाचत् ॥ बीजाभिधाने ॥

बीजगर्भः । पुं॰ पटोले ॥

बीजगुप्तिः । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥

बीजधर्मिणी । स्त्री॰ सर्वेषामङ्कुरादीनांविकारणांबीजत्वेनावस्थितायां॰प्रकृतौ॥

बीजधान्यम् । न॰ धान्याके ॥

बीजनम् । व्यजने ॥ कोके । चक्रवाके । चकोरे । वस्तुनि ॥ विधूनने ॥ बीजव्यजने । चुरादिः । ल्युट् ॥

बीजपादपः । पुं॰ भल्लातके ॥

बीजपुष्पम् । न॰ मरुवके॥ मदनद्रौ॰

बीजपूरः । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्गे । टावाचीनू॰इ॰यवो॰दे॰भा॰महाभाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफलं

मे । स्त्री । वर्त्तते । वीथविशी मेश्रोतारिव्रक्त वाक्यं प्रयातिमेफल्यम् । नयनं यशोनिभसं रिवायथामिव खञ्जनाभीबाम् ॥

विहृतम् । न॰ स्त्रीणांस्वाभाविकाद्दशा लङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ यथा । स्त्रीणा विलासो विच्छित्तिर्विब्बोकः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितंकुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्च त्यलङ्काराः । स्त्रीणांस्वाभाविकादृशेति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्तव्यभाषणंव्याजाद्विहृतदर्शितेङ्गितम् ॥ विहरणम् । हृञ्॰ । भावेक्तः ॥

विहृतिः । स्त्री॰ सञ्चारे ॥ विहरणम् । हृञ्॰ । क्तिन् ॥ विशेषविस्तारे ॥

विहेठ : । पुं॰ विहेठने ॥

विहेठनम् । न॰ हिंसायाम् ॥ मर्दने ॥ विडम्बने ॥ हेठविबाधायाम् । ल्युट् ॥ हु : खे ॥

विहेठनम् । न॰ विहेठनार्थे ॥ हेड॰ । ल्युट् ॥

विह्वल : । त्रि॰ भीत्याद्यभिभूते । स्वाङ्गान्यधारयितुमशक्ते । विक्लवे ॥ विह्वलति । ह्वलचलने । अच् ॥ मूर्च्छिते । विलीने ॥ विवशे ॥

वी : । पुं॰ गमने ॥ वेति । वीगत्यादौ । क्विप् ॥

वीक : । पुं॰ वायौ । वाते ॥ पक्षिणि । खगे ॥ वकति । वक॰ । अजितु

धूनीभ्योदीर्घसेतिकन् ॥ मनसि ॥

वीकाश : । पुं॰ रहसि । विजने ॥ निकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम्॰ वक्षिन्वा । काशृदीप्तौ । भावे॰ घञ्षे ज्ञविकरणं वाचम् । कृद : काश्यञ्जातिदीर्घ : ॥ यहा । विकाश नमथवा काशशब्दे । पूर्ववत्॰ घञ् छोघौ ॥

वीक्षणम् । न॰ निरीक्षणे ॥ विशिष्ट मीक्षणम् ॥

वीक्षणीय : । त्रि॰ शुरुमुखाद्वगतस्य विचारणीये ॥ वीक्षितु योग्ये ॥ ईक्ष॰ । अनीयर् ॥

वीक्षापन्न : । त्रि॰ विस्मयान्विते ॥ वीक्षणम् ॰वीक्षातामापन्न : ॥

वीक्षित : । त्रि॰ अवलोकिते । दृष्टे ॥ विशेषदर्शित : ॥

वीङ्ख : । पुं॰ वासके ॥ वाजिनि । घोटके ॥ न॰ विस्मये ॥ हर्षे ॥ त्रि॰ श्रीवीथि ॥ ॰

वीङ्खा । स्त्री॰ शूकशिम्बाम् ॥ गतिभेदे ॥ नर्त्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥ सम्बौ ॥

वीचि : । पुं॰ स्त्री॰स्वल्पतरङ्गे । ऊर्म्याम् । अवकाशे । वीप॰ हू॰ भा॰ ॥ सुखे ॥ वयति॰ सन्ततेया । वेञ् सन्तानाने । वेओडिच्चेति॰ डीचि : ॥ शब्दे । आलाम् ॥

वीचिमाली । पुं॰ समुद्रे ॥ वीचीनां

...प्रस्तपस । बीच्यादिभ्यो
दिनि : ॥

बीची । स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे ॥

बीचीतरङ्ग : । पुं॰ न्यायविशेषे ॥ स तुप्रोचेशब्दस्योत्पत्तिकारणरूप : । यथा । बीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्तिस्तु कीर्त्तिता । कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्ति : कस्यचिन्मते ॥ भू॰भा॰ प॰ ॥ ननुशब्दस्याश्रवणदेशेोत्पन्नशब्दे श्रोत्रेणायतुत्पत्तिरित्यत आह । बीचीति । आद्यशब्दस्य॰बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्य :शब्दस्तेनैवशब्देनजन्यते॰तेनचापरस्तद्व्यापकएवंक्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोन्त्यशब्दइति । कदम्बेति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दशशब्दाउत्पद्यन्ते॰ततोन्येदशशब्दाउत्पद्यन्तइतिभाव : । अस्मिन्कल्पेगौरवात्दुक्तं कस्यचिन्मतइति ॥

बीजम् । न॰ अङ्कुरकारणे ॥ हेतौ । तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्रे । रेतसि । सर्वभूतानांप्ररोहकारणंबीजं तन्मायोपाधिकंचैतन्यंभगवद्विभूति : ॥ विशेषेणजायतेऽनेन । उपसर्गेचसंज्ञायामितिड : । अन्येषामपीतिदीर्घ : ॥ यद्वा । विशेषेण॰ईजते । ईजगतिकुत्सनयो : । अच् । बीज्यतेवा । घञ् । कुत्वन्तुनभवति॰चजोरित्यत्रनिष्ठायामनिटइतिवार्त्तिकवचनात् । यस्यचनिष्ठा यामिट्स्यात् ॥ यद्वा । बीजयति॰बीज्यतेऽनेनवा । बीजव्यजने । अच्॰घञ्वा ॥ मज्जनि ॥ गणितविशेषे॰अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

बीजक : । पुं॰ मातुलुङ्गे ॥ असनवृक्षे । पीतसारके । विजयसार॰भू॰भा॰ ॥ बीजक : कुष्ठवीसर्पश्वित्रमेहगुदक्रमीन् । हन्तिश्लेष्मास्रपित्तघ्नस्त्वच्य : केश्योरसायन : ॥

बीजकृत् । न॰ वाजीकरणे ॥

बीजकोश : । पुं॰ बीजकोषे ॥

बीजकोशी । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥

बीजकोष : । पुं॰ वराटके । कर्णिकायाम् ॥ बीजस्यकोष : पात्रमाधारइतियावत् ॥ बीजाभिधाने ॥

बीजगर्भ : । पुं॰ पटोले ॥

बीजगुप्ति : । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥

बीजधर्म्मिणी । स्त्री॰ सर्वेषांमहदादीनांविकाराणांबीजरूपेणावस्थितायां॰प्रकृतौ ॥

बीजधान्यम् । न॰ धान्यके ॥

बीजनम् । व्यजने ॥ कोषे । चक्रवाके । चकोरे । जन्तुनि ॥ विधूनने ॥ बीजव्यजने । चुरादि : । ल्युट् ॥

बीजपादप : । पुं॰ भल्लातके ॥

बीजपुष्पम् । न॰ मरुवके ॥ मदनद्रौ॰

बीजपूर : । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्गे । टावालेवू॰इ॰भाषा॰दे॰भा॰बङ्गभाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफलं

इन्द्रियसन्निकर्षजन्यं ज्ञानम् । यच्चेन्द्रि यस्य सामान्यस्य लक्षणमिन्द्रिय विशेष : प्रत्यक्षगोचरोऽर्थग्राहकाम् । यथा वह्नित्वस्य सामान्यस्य लक्षणं वह्नि : सोऽयं पूर्ववत : सामान्यतोऽदृष्टस्य स्वपि वीतत्वं न तुल्यत्वं विशेष । अथ च दृष्टं दर्शनम् । सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल् । अदृष्टस्य यस्य सामान्यस्य । दर्शनमनुमान मित्यर्थ : । त्रि० ज्ञाने । निवृत्ते । व्याप्तादिते । विरहिते । विशेषदूर : ।

वीतंस : । पुं० मृगाणां पक्षिणामपि बन्धनोपाये । मृगाणां पक्षिणामपि ग्रहास्पदैः : प्रावरणे । वितनुते । तसिवषट्कारे । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घ : ।

वीतदम्भ : । त्रि० त्यक्तदम्भे ।

वीतन : । पुं० कण्ठपार्श्वद्वये । यथा । कण्ठस्य कन्धरामध्यं कण्ठपार्श्वौ तु वीतनौ । इति हेमचन्द्र : ।

वीतभय : । त्रि० निर्भये । वीतं विगतं भयं यस्य ।

वीतमन्यु : । त्रि० विगतरोषे ।

वीतराग : । पुं० बुद्धे । त्रि० निस्पृहे । रागशून्ये । विशेषेणेतर : गत : राग : प्रीतिर्माल्यं वा यस्य । यस्माद्वा ।

वीतरागभयक्रोध । त्रि० शुद्धसत्त्वे । रागभयक्रोधाः । वीता : विगता यस्मात् ।

वीतरागी । त्रि० इहामुत्रार्थफलभोगरहिते ।

वीतशोक : । पुं० अशोकद्रुमे । त्रि० आत्मज्ञे । आत्मज्ञः एव वीतशोको भवति नान्यात्मज्ञ : । शोकहीने । वीत : विशेषेणगत : शोको यस्मात् ।

वीतस्पृह : । विरक्ते ।

वीति : । पुं० अश्वे । स्त्री० गतौ दीप्तौ । प्रजने । अशने । धावने । वेति । वीगत्यादौ । क्तिन् । भावे क्तिर्थाक्तिनवा । निपातनौ ।

वीतिहोत्र : । पुं० अनले । अग्नौ । वीयते । वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । कर्मणिक्तिन् । वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि० हूयतेऽस्मिन् । हुदानादनयो : । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । इतित्रन् । वीतिरग्नौ वीतहोत्रमस्येति वा । अग्नौ । सूर्ये ।

वीघ्र : । त्रि० विशेषेणेद्धे । विदीप्तौ । इन्धी दीप्तौ । ऋज्रेन्द्राग्र० । रन् । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलमिति दीर्घ : ।

वीथि : । स्त्री० वीथ्याम् । अश्वसञ्चाररथ्याने । रथ्याने । तथा । यथा । सि

वं मुखेन वसुवीथिषु कश्चिदन्तं गत्वा विभागकुशलैः समयाम्बभूवेति माघव्याख्यानावसरे मल्लिनाथः। नव सुवीथिषु सञ्चारस्थानेषु गमयाम्बभू व० वीथयो मार्गास्तासां सर्वे यथाराद्यर्थाः परिमिताः प्रचारदेशाः । तायहिस्तवृत्ये के० नयेत्थन्यो० तमोसरपलमाश्रित्यो लङ्कविभाग-मखिलि । यथाश्लेषः । वीथ्य स्त्रियोऽयथारायांयमध्योत्तमाः क्रमात् । तासां त्वाद्यसुयांसानस वीतिर्भवति : शतम् । श्रेष्ठमध्यी समानान्तुर्वाजिनांवीथिकाः स्मृ ता : । नयानांकथितावीथ्यः द्रुता नांक्रमणकर्मे ॥ अन्ये यामपि सर्वेच गतिक्रमार्थमीरिताः ॥ क्रमोक्ततासा विषमास्तुकीर्णाश्च भ्रमतायाः क्षत्री० यदाख्या । स्थाणुमध्ये वीधिलसंपकी र्णापाश्रीभ्रतास्थानवधितिवीथ्यः । सर्ववीथिषु येपाणीदृष्टं विधासम-न्वित : । तेनराजाऽरणे नित्यं स्थग यायांम् स्वंतमेदिति ॥ अन्ये तु० उरसात्यादयोऽगतिविशेषावीथयद् त्याहुः । उरसातीवरप्रत्यालीढ्यु तोमध्यनामकः । आलीढः शोभ नैरुद्धः प्रत्यालीढस्तथापरः ॥ उ पधेनवउक्तश्चपादपालोचसर्वंगः । निर्दिष्टावीथयस्त्वं ताद्रूसि ॥ विध्य तेनया । विद्ध्यावने , द्रुग्धधा

तुर्विदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥

वीथिका । स्त्री० वीथ्याम् ॥

वीथी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे । गृहपिण्डिकायाम् ॥ नाट्यरूपकी-। भवति । विध्यतेऽनया । वि ध० । घञ् । पृषोदरादिः । गौ रादिः ॥ यद्वा । विध्यती । द्रुगु पधात् कि दितीन् । बाहुलकाद्दी-र्घः । कृदिकारादिक्तिनाधिको ङीष् ॥

वीथ्यङ्गः । चि० नाटकभेदे ॥

वीध्र : । पुं० पवनौ ॥ वायौ ॥ न० नभसि ॥ त्रि० विमले । वीध्रि । शिद्ध्यीदीप्तौ ॥ वाचिम्बिदिति० रक् ॥

वीनाह : । पुं० कूपादिभिर्वर्षेक० पक्षमुखे ॥ विनह्यतेऽनेन० कूप मुखम् । वाऽवस्थाने । करणे ति घञ् । उपसर्गस्य घञ्यीतिदीर्घः ।

वीपा । स्त्री० विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥ नानार्थकशब्दाधिकरणानां क्रिया गुणाभ्यां युगपत्प्रयोक्तुं मिच्छा वीप्सा ॥ शैलेशैलेनमाणिक्यं मौ-क्तिकं गजेगजे । देशेदेशेन विद्वांस श्चन्दनं न वनेवने ॥

वीवध : । पुं० पर्याहारे । उभय तोवद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम् । अध्वनि । भा

रे ॥ मार्गे ॥ धान्यादिमार्जी ॥ विविधेऽविधेऽदनंगमनंवाऽध्वानेनशा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासोत्तरपदलोपौ अन्येषामपीतिदीर्घः ॥

वीवधिकः । त्रि० वार्त्तावहे ॥ वीवधेनहरति । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्० विभाषाविवधादितिष्ठन् । षिड्गौरादि: ॥

वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ विष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतरसविशेषे । उत्साहस्थायि ॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायिभावकः । महेन्द्रदैवतोहेमवर्णोऽयंसमुदाहृतः ॥ ककुभद्रुमे ॥ ब्राह्मणे ॥ भावविशेषे ॥ न० अग्नौ ॥ तण्डुलीये ॥ वाराहकान्दे ॥ जताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गाम् ॥ नखे ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥ काञ्जिके ॥ उशीरे ॥ आरुके ॥ त्रि० उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा । कुलाचाररतोवीरः कुलभक्तःसदा भवेत् । संविदासेवनंकुर्यात्सोमपानंमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुलदेवेषुवीरश्चोत्तमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूरवीरविक्रान्तौचुरादिः । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विशिष्टेन० ईर्ते० ईरयतिवा । ईरगतौ । कोऽर्था । यद्वा । अजति । अजगतिक्षेपणयोः । स्फायितञ्चीतिरक् । अजेर्वी ॥ विविधानां शत्रूणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरणम् । ईरगतौकम्पनेच । भावेघञ् । ईरः पलायनंकम्पनञ्च० तद्भये परस्मिन्प्रयुक्तेविगतमस्येतिवीरः ॥

वीरकः । पुं० करवीरे ॥

वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानांगणे ॥

वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥

वीरजयन्तिका । स्त्री० रणेवीराणां नृत्ये ॥

वीरणम् । न० उशीरस्तृणे । वीरतरे । बहुमूलके । गाँडरइतिख्यातेतृणे । वीरणंपाचनंशीतंस्तम्भनंलघुतिक्तकम् । मधुरंज्वरनुद्वान्तिमदजित्कफपित्तहृत् ॥ तन्मूलंविषवीसर्पकृच्छ्रदाहव्रणापहम् ॥ कुशदीनांगणे ॥ यथा । कुशः काशश्च दर्भश्चवल्वजंभूस्तृणंतथा । ओतट्टवीनीलदूर्वागण्डदूर्वेतिवीरणम् ॥ विशेषेणईरयति । ईरगतौकम्पनेच । ल्युट्स्यात् ॥

वीरतरः । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ शरे ॥ न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः । द्विवचनविभज्येतितरप् ॥

वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्या सैतक्य ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ विल्वान्तरवृक्षे ॥ मल्लातके ॥

वीरपर्णम् । न० सुरपर्णे ॥

वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वीरः पतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस

पत्न्यादिष्विति ॰ पतिवद्व्यसनयारा न्तादिति ॰ चत्वै ऋद्वयतिदीप ॥ नहि वीरपत्नीनामलभ्यंनामकिञ्चिदस्ति ॥
वीरपद्मा । स्त्री॰ विन्ध्यवासाम् ॥
वीरपाणम् । न॰ वीराणांसमयविशेषे क्रियमाणेमद्यपाने ॥ यथा । वीरपा नमुपतत्पानंवृत्तेभाविनिवारये ॥ वीराणांपर्वणम् । वाभानन्तरणयो रितिपक्षम् ॥
वीरपुरुष : । पुं॰ परंपराकृते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रसीच : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्र : । पुं॰ अश्वमेधाश्वे ॥ वीर श्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दक्षाध्वरध्वंसि शिवगणविशेषे ॥
वीरभद्रकम् । न॰ वीरणे ॥
वीरभार्या । स्त्री॰ वीरपत्न्याम् ॥ वीरस्त्रभार्या ॥
वीरमाता । स्त्री॰ वीरसाम् ॥ वीरस्त्र माता ॥
वीररण : । न॰ सिन्दूरे ॥
वीररात्रि: । स्त्री॰ निशाविशेषे ॥ यथा । दीपावल्यासमायांवैग्रहणंयदि तत्त्वये । वीररात्रिरिहंशानीत्याग म : ॥
वीररेणु : । पुं॰ भीमसेने । नागवत्ते ॥
वीरवती । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥ वीरजनन्याम् ॥
वीरवत्सला । स्त्री॰ प्रवृत्राम् ॥
वीरवत्सा । स्त्री॰ वीरजनन्याम् ॥
वीरविप्रावक : । पुं॰ शूद्रद्रव्येणहोम कर्तरि ॥ यथा । वीरविप्रावकोज्ञ द्रवनै : शूद्रसमर्पितैरितिहेमच न्द्र : ॥
वीरवृक्ष : । पुं॰ भल्लातके ॥ ककुभद्रु मे ॥ बिल्वान्तरे । देवधान्ये । यश्म रीहरे ॥ वीरवृक्षफल : ॰ दुस्पर्शस्त्या त् ॥
वीरव्रत : । पुं॰ हठव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसू : । स्त्री॰ वीरमातरि ॥ वीरसू ति । पूः पार्थिगर्भशिशीवनी । स त्वह्विधिरिक्तिप ॥
वीरसेन : । पुं॰ नलाभिधभूपपित रि ॥ न॰ आरुकमरवे ॥ आलुकि ॥
वीरसेनज : । पुं॰ नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं॰ त्यक्तयज्ञाग्नौ । नष्टा ग्नौ । प्रमादादिनायस्याग्निर्हतोऽपि पीऽग्निरंरोनिवर्य : शान्तसम्मि न् ॥ वीरोऽग्निस्तं हन्ति । हन॰ । क्विप् ॥ हरौ ॥ यतुरान् असुरभटा न् ॰ हिरण्यकशिपुप्रभृतीन्हातवा नितिवा ॥
वीरा । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिराया म् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ तामल क्याम् ॥ एलवालुके ॥ पतिपुत्रव त्याम् । पत्यासुतेनचयुक्तायाम् ॥ रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदा रीत्यागेगन्धारीतिपाठान्तरम् ॥

वारुण्याम् । महाशतावर्य्याम् ॥ रुद्रकन्यायाम् । ब्राह्म्याम् । अतिविषायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥

वीराध्वा । पुं॰ शूराध्वर्त्मनि ॥ वीराणां सङ्ग्रामेष्वनिवर्त्तिनां गोब्राह्मणबालस्त्र्याद्यर्थं कण्टकशत्रुविक्रमसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥

वीरान्तकम् । न॰ भारुङ्गी ॥

वीराशंसनम् । न॰ अतिभयप्रदायां युद्धभूमौ ॥ सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्यातिभयप्रदा ॥ वीरा आशंस्यन्तेऽत्र । आङ् + शंसि इच्छायाम् । ल्युट् ॥

वीराश्म: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र कापि वीरस्तिष्ठति ॥

वीरासनम् । न॰ रात्रौ खड्गहस्तस्य तिष्ठतो जागरणे ॥ अमूर्त्तिस्थाने ॥ वीराणामासनम् । योगिनामासनविशेषे ॥ तदुक्तं योगशास्त्रे वशिष्ठेन । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसे दूरुसंस्थितम् । इतरस्मिंस्तथा बाहुं वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥ अपिच । एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरौ तथेतरम् । ऋजुकायो विशेज्जन्तुर्वीरासनमितीरितमिति तन्त्रसारः ॥ श्रीभागवतेऽपि । हत्वो रौद्रविपक्षसैन्यं पादपद्मशरणानुनि । याम्यप्रकोष्ठे ध्माधाम् आसीनं तर्कमुद्रयेति ॥

वीरिणी । स्त्री॰ दक्षप्रजापतेः पत्न्याम् ॥

वीरुत् । स्त्री॰ शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । गुल्मिन्याम् । उपचिविटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिर॰ । क्विप् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

वीरुधा । स्त्री॰ वीरुधि, भागुरिमतेन टाप् ॥

वीरेश: । पुं॰ शिवे ॥

वीरेश्वर: । पुं॰ महाशिवे ॥ वीराणामीश्वरः ॥

वीरोज्झो: । पुं॰ होमाकर्त्तरि ॥ यथा । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ वीरोज्झोऽनकुहोऽतिवः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीरपञ्जीविक: । पुं॰ कौशिकार्यम्लिरेशिवि ॥ यथा । अलिन्दोपस्ताय आपरीवीरपञ्जीविकाद्रति हेमचन्द्रः ॥

वीर्य्यम् । न॰ शुक्रे । रेतसि । यथा । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्यात् गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसामर्थ्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्यस्याः ॥ शक्तौ ॥ साध्यपृथिव्यादीनां यः सारभागस्तदतिशयरूपा । सा द्विविधा चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्यद्द्रव्यरसादीनां

स्वस्वकर्मणि स्वभावसिद्धाशक्तिः। अचिन्त्यक्रियाहेतुप्रभावापरपर्यायः द्रव्यादीनां रसाद्यनुरूपकार्यकरणशक्तिः। तत्त्वं। भूतप्रभावा लिङ्गयोर्द्रव्ये पाकैरसेऽस्थितः। अचिन्त्याऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्यं तदन्तरे-ऽर्पितमिति॥ अस्याऽधिमात्र। या भक्ष्यकषायवीर्यमखिलं चूर्णस्वप चयर्यपवमासान्पूतमोदकौसदा भौमासनर्युक्तौ :। सिद्धागार सभक्ष्मांसुविपुलंवीर्यस्वर्णचयम्-किञ्चिदन्यविवर्जितं गुणपरतैलंपुरा यंमदर्दितमारायपदासक्तापरि भाषा॥ वीरे० भक्तौविसाधु। तस्मसाधुरितियत्॥ यद्वा। वीर्यते ऽनेन। वीरविक्रान्तौ। अचीयत्॥ अघ्न्यादिर्वा॥ वते॥

वीर्यवान्। त्रि० मांसले। वीर्यमस्यास्मिन्वा। मतुप्॥

वीर्यहानिकरम्। न० हये। वाजीकरणे। शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ॥

वीर्या। स्त्री० अतिशयशक्तौ॥

वीसर्प :। पुं० विसर्पे॥

वीहार :। पुं० बुद्धमन्दिरे। मठालये॥

वुक :। पुं० वकपोदपे। शियमलस्याम्॥ वाति वा० बाहुल कात्कुक। कुनोकारस्थोऽत्वं वा॥

वृंहण :। पुं० याश्काद्ये० नाद

भेदे॥ संयावीरहृद्योगुरुः॥ त्रि० पुष्टिकारके॥

वृंहितम्। न० करिगर्जिते॥ बृहधातु। हस्तिध्वनौ। नपुंसके क्तः॥

वृक :। ह्रीकी। ईहामृगी। हुंडार० हु० भेड़िया० हु० नभाषा० प्र० ॥ वर्कते। वकआदाने। इगुपधेतिक :॥ यद्वा। वृणाति। वृञ्० सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक्॥ भृगाले॥ क्षपिनधूपे॥

वृकदंश :। पुं० कुक्कुरे॥ वृकान् दंशयति। दंश०। कर्मण्यण्॥

वृकधूप :। पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृतधूपविशेषे। कृत्रिमधूपे॥ सरलद्रवे। वृकधूपे। श्रीवेष्टे॥ वृकवृकधूप :॥ धूप्यतेऽनेन। धूपसन्तापे। घञ्। वृकनामाधूपः शाकपार्थिवादिर्वा॥

वृकधूर्त :। पुं० भृगाले॥

वृका। स्त्री० अम्बष्ठायाम्। पाठायाम्॥

वृकाक्षी। स्त्री० त्रिवृति॥

वृकाराति :। पुं० कुक्कुरे॥

वृकारि :। पुं० कुक्कुरे॥

वृकी। स्त्री० पाठायाम्॥

वृकोदर :। पुं० भीमाख्यपाण्डवे। भीमसेने॥ यस्तीक्ष्णं वृकीनाम जठरेहव्यवाहनः। मयोदत्तः स

धर्मात्मातिनिचासीत्स्वौदर: ॥ वृ० मत्स्यपु० ॥ वृकवदुदरं यस्य: ॥
वृक्ण:। त्रि० छिन्ने ॥ वृक्षयते स्म । ओव्रश्चू छेदने । क्त: ॥
वृक्ष: । पुं० महीरुहे । शाखिनि । विटपिनि । पादपे ॥ पृथिव्या: फलिनः वनस्पतयः ... सूता: ॥
वृश्चतिवृश्चरणे । पचाद्यच् । यद्वा । वृश्च्यते । वृक्षयतीवा । ओव्रश्चू० । ... क्सु ...
किदितिस: ।
वृक्षक: । पुं० कुटजवृक्षे ॥ स्वार्थे क: । ... ॥
वृक्षखण्ड: । पुं० ... ॥
वृक्षादिमय: खण्ड: ॥
वृक्षचर: । पुं० वानरे ॥
वृक्षधूप: । पुं० श्रीवासे । सरलद्रवे ॥
वृक्षनाथ: । पुं० वटवृक्षे ॥
वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥
वृक्षपाक: । पुं० वटद्रुमे ॥
वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ।
वृक्षभित्-द् । स्त्री० वृक्षभेदिन्याम् । या स्याम् । वृक्षं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥
वृक्षभेदी पुं० कुठारविशेषे । वृक्षादनौ ॥ वृक्षं भेत्तुं शीलमस्य । भिदिर् विदारणे । सुप्यजातौ णिनि: ॥
वृक्षमर्कटिका । स्त्री० वृषिदृतिप्रसिद्धपर्णमृगजातौ ॥
वृक्षमार्जार: । पुं० वनबिडाले । गिलहरी० टिहरी० इ० भा० ॥
वृक्षरुहू: । पुं० अम्लवेतसे ॥
वृक्षराज: । पुं० अम्लवेतसे ॥
वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षं रोहतिरुहेर्मूलविभुजादित्वात्क: ॥ ... ॥
वृक्षवाटिका । स्त्री० आरामस्थगृहवाटिकायाम् । गेहस्योपवने ॥ वट्यते । वटवेष्टने । संज्ञायामितिण्वुल् । वृक्षस्य वाटिकेति षष्ठीतत्पुरुष: । आरामादि ... ॥ ... ॥
वृक्षादन: । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठारविशेषे । वृक्षमस्ति । अद० । ल्यु । लुटइतिख्यात । पलाशे । मधुच्छदे । पियाले ॥
वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् । विदारीकन्दे । विदारीगन्धिकौषधौ । टित्वान्ङीप् ॥
वृक्षादिरुहकम् ।) वृक्षादिरुढकम् ।) न० चाक्षिडरागे ।
वृक्षामय: । पुं० लाक्षायाम् ॥
वृक्षाम्ल: । पुं० चाम्नातके । न० शाकाम्ले । तिन्तिडीके । चुक्रे ॥ अस्यगुणा: । वृक्षाम्लमाममम्लोष्णंवातघ्नं कफपित्तलम् । पक्वन्तुगुरुसंग्राहिकटुकं तुवरंलघु । अम्लोष्ण

रोचनं हङ्गदीपत्रं कणकरातकान् । उपायोऽयं हरीतक्यश्मूलद्धोगर्भतुल्कित् ॥ वृक्षस्याऽऽयुम् ॥ वृक्षचिकित्सा ॥

वृक्षायुर्वेदः । पुं॰ महीरुहाणां चिकित्सायाम् ॥ स च वृक्षायुर्वेदाख्ये ५५ अध्याये । यथा । तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्ता न मनोज्ञा जलाशयाः । तस्माद्धि जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥ १ ॥ तत्र भूलक्षणम् । मृद्वी भूः सर्ववृक्षाणां हिता तस्यां तिलान् वपेत् । पुष्पितांस्तांश्च मृद्नीयात् कर्म्मैतत् प्रथमं भुवः ॥ प्रथमं रोप्यवृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाः सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा ॥ ३ ॥ काण्डरोप्याणां विधानमाह । पनसाशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः । द्राक्षापालीवताश्चैव बीजपूरातिमुक्तकाः ॥ एते द्रुमाः काण्डरोप्या गोमयेन प्रलेपिताः । मूलोच्छेदेऽथवा स्कन्धे रोपणीयास्ततः परम् ॥ ५ ॥ कालनियममाह । अजातशाखान् शिशिरे जातशाखान् हिमागमे । वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत् ॥ घृतोशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः । आमूलस्कन्धलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपणम् ॥ ७ ॥ रोपणविधानम् । शुचिर्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः । रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तैरेव जायते ॥ ८ ॥ रोपितानां सेकविधानम् । सायम्प्रातश्च घर्म्मर्त्तौ शीतकाले दिनान्तरे । वर्षासु च भुवः शोषे सेक्तव्या रोपिता द्रुमाः ॥ ९ ॥ अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्जुनाः । बीजपूरकमृद्वीकालकुचाश्च सदाडिमाः । वञ्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा । तिमिरोऽम्रातकश्चेति षोडशानूपजाः स्मृताः ॥ ११ ॥ रोपितानां वृक्षाणां मिथोऽवकाशमन्तरं कार्य्यमित्याह । उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षोडशान्तरम् । स्थानात् स्थानान्तरं कार्य्यं वृक्षाणां द्वादशावरम् ॥ १२ ॥ विषममन्तरं कार्य्यं तदाह । अभ्याससञ्जातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम् । मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः ॥ १३ ॥ तेषां रोगानाह । शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्रता । अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशोषो रसस्रुतिः ॥ १४ ॥ एतेषां चिकित्सामाह । चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम् । विडङ्गघृतपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा ॥ फलनाशे चिकित्सितमाह ॥ फल

नारिकेलस्य समाषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः । शृतशीतपयः सेकः फलपुष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ तद्ध्वर्यप्रयोगः । आविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसस्तुलया सह ॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः । वल्लीगुल्मलतानाञ्च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥ अथ गोलानां बापन विधानम् । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशो विरूक्षितं क्रौडमार्गं पिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रोपितञ्च परिकर्मितावनौ । क्षीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥ अथ तिन्तिडीविधानम् । तिन्तिडी त्वपि करोति वल्लरीं व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥ अथ कपित्थवल्लीकरोपणम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूलान्यास्फोतधात्रीधवबासिकानाम् । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ क्षीरे शृतेऽप्यनया सुशीते ताले शतं स्थाप्य कपित्थबीजम् । दिने दिने शोषितमर्कपादैर्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्य ॥ हस्तायतं तद्विगुणं गभीरं खात्वावटं प्राग्जलापूर्णम् । शुष्कप्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः । मत्स्यामिषाम्भःसहितञ्च हन्याद्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ उप्तञ्च बीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भसा मांसजलेन सिक्तम् । वल्लीभवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥ अथान्यविधारोपणम् । शतशोऽङ्कोठसम्भूतफलकल्केन भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ वापितं करकाम्भःश्रमृदितं पललग्नकाम् फलभारान्विता सद्यो भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥ श्लेष्मातकारोपणम् । श्लेष्मातकस्य बीजानि निष्कुलीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः । अङ्कोलविज्जलाद्भिश्छायायां सप्तकृत्वैवम् ॥ माहिषगोमयघृष्टान्यस्य करीषे च तानि निक्षिप्य । करकाजलमृद्योगे न्युप्तान्यह्ना फलकराणि ॥ वृक्षारोपणस्य घटश्चाथ । भुवमृदुं तु विशाखागुरुमं श्रवणं तथाश्विनं हस्तम् । उक्तानि दिव्यदृष्टिभिः पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षरुहा । स्त्री॰ वृक्षरुहायाम् । वृक्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि॰ वृक्षाणामारोप

वितरि ॥

वृषार्दा । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

वृषालय : । पुं॰ स्वर्गे । पक्षिणि ॥

वृषाश्रयी । पुं॰ मृद्रोणके ॥

वृषेशय : । पुं॰ विड़ाले ॥ वृषे शेते । शीङ्॰ । अधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् ॥

वृषोत्पल : । पुं॰ कर्णिकारे ॥

वृजन : । पुं॰ केशे । न॰ पापे ॥ आकाशे । वृणक्ति॰ मुच्यतेऽसौ । वृजीव र्जने । कृपृवृजीत्यादिनाक्यु : ॥

वृजिन : । पुं॰ केशे । न॰ कल्मषे । रक्तचर्मणि ॥ कर्मफले । धर्माधर्मरूपसंसारफलकर्मणि ॥ पापवत्दुःखस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥ त्रि॰ कुटिले । वक्रे । भुग्ने । वृ स्त्री॰ । वृजी : किरति॰ इनच् ॥

वृजिनविद्॰ द् । त्रि॰ दु:खकारि ॥

वृत : । त्रि॰ वृते । व्यावृत्ते । कृतवरणे ॥ स्वयंवरादौस्त्रीकृतवरादौ ॥ नियतेऽस्य । वृञ् वरणे । क्त : । आवृते ॥

वृतक्रोधा । स्त्री॰ देवदाल्याम् ।

वृतपथा । स्त्री॰ पुत्रदाल्यामोषधौ ॥

वृतपुत्रा । स्त्री॰ वृतपथायाम् ॥

वृति : । स्त्री॰ वरणे । वेष्टने । वाटे । माङ्गृतियामोघमसिद्धिविधयेक्ष सल्कशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ् ॰ । क्तिन् ॥ गोपने ॥

वृतिङ्कर : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥ त्रि॰ वृतिकारके ॥

वृतिस्थ : । पुं॰ सरटे ॥ त्रि॰ वृतौतिष्ठति ॥

वृत्त : । पुं॰ कूर्मे पुं॰न॰ पद्ये यथा । पद्यं चतुष्पदीतच्चवृत्तं जातिरितिद्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्ते ॥ चारित्रे । वेदबोधिताचारस्य परिपालने ॥ छन्दसि । छन्दोभेदे । यथा । वृत्तमोदयन्तुनाम शीरसौरवीरसौगुरुलघु । यथा । चित्तवृत्तकीलयाविस्तगंरम्यदेवक पविम्मलोपराधमानसस्यबिलासस म्पदाकलाकुतूहलेन । य : समंत्र आह्वनाश्रमे : सुराङ्गनानिभे : सुखंसमेत्यविभ्यदक्षसाधिकपद्म कोषषट्पद : समेतदाह्व ॥ त्रि॰ अधीते ॥ चेरभ्ययनिपूजन्निति निपातित : । वृत्तं व्याकरणम्॰ अधीतमित्यर्थ : ॥ अतीते । अतिवर्तुले । मृते । स्रते । दृढे । वर्त्तते स्म॰ वृत्यतेऽस्मात् । वृतुवर्ते । गत्यर्थेति क्त : ॥ वर्त्तनम् । वृतुवर्त्तनेवरणे वा । भावेक्त : ॥

वृत्तकम् । न॰ गद्यभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । अकठोराऽक्षरंस्वल्प समासंवृत्तकं मतम् ॥ यथा । सन्नि पयाधामसेवकगतांगति : परमपुरु ष : पुरुषोत्तमोदयाद्दानवमरेयभृ

राजीमधिगिमवलीयचयनपादं हद
यस्याभारमयतारयितुं रामछाया
स्वरूपिणीशरीयदुपरिध्वततारयस्तुप
सर्वेनापिस्मृतिराग्रहीतनामापुंसां
संसारपारमपलीलयति ॥

वृत्तकर्कटिका। स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी। स्त्री० कृष्णोदुम्बरी। मण्डू
कायाम् ॥

वृत्तगन्धि। न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा। भवेदुत्कलिकाप्रायसमासा
ढ्यं हठाक्षरम्। वृत्तैकदेशसम्बन्धा
द्वृत्तगन्धिपुनः स्मृतम्। तदुदा
हरणं यथा। जयजयजयजनार्दनसु
कृतिमनमाजाभिमालरचनपद्म
मधनमथनमप्रापयिष्णीविभीतराज
हंसाभभासुरयशः। पटलमरिपु वि
तमुवनसुन्दर। चरणमलासनादिमं
दारवाहन्दवन्दनीयप्रागारविन्दबन्धु
वन्धुरिमं श्रियाभीत्यहृदयमन्दिराधि
ष्ठानिरत्नमणेति। सदधमीर
हरुपविभवप्रायनाथभगवायमा
समवधिमवह्नः कथ्यामुलरचरचर
ष ॥

वृत्तगुच्छः। पुं० छन्दोविशेषे। दीर्घ
मालि। जलाग्नी ॥ सर्वविधा। व
पुषुलभेदात्। तचन्द्रसोऽधिकार
ष : ॥

वृत्ततण्डुलः। पुं० यावनाले ॥

वृत्तत्वः। न० वृत्तमेवार्थे ॥

वृत्तनिष्पावी। स्त्री० वृत्तनिष्पाविकाया
म्। नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी। स्त्री० महाश्वपुष्पिकाया
म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्पः। पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥
वानीरे। कुब्जके। मुद्गरे ॥

वृत्तफलः। पुं० दाडिमे। बदरे ॥
न० मरिचे ॥

वृत्तफला। स्त्री० आमलक्याम् ॥ वा
र्त्ताक्याम् ॥ भण्टाक्याम् ॥

वृत्तमल्लिका। स्त्री० श्वेतार्कमल्लिकाया
न्याम् ॥

वृत्तबीजः। पुं० शिम्बायाम् ॥

वृत्तबीजका। स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा। स्त्री० आढक्याम् ॥

वृत्तस्थः। त्रि० सदाचारपरे ॥

वृत्ता। स्त्री० भिन्निपृष्ठायाम् ॥ प्रि
यङ्गौ। रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि
ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धिः। स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥
वृत्तमाचारः अध्ययनमुपनयनादि
स्वाध्यायस्तयोर्ऋद्धिः ॥

वृत्तानन्दम्। न० मात्रावृत्तान्तरे ॥
तल्लक्षणोदाहरणे यथा। एकादश
शिरांसि सप्तविरामैः यदि वसाद्य
सं भवति। छटोवृत्तानन्दमिदमा-
नन्दकारिफणिनृपतिरिति वदति ॥
यथा। मधुरस्मितवदनमालिप्तदिव
ममालिप्तदनघमलमवलोकये। स

धरसुधारसधामपरमभिरामममजस्व जीवितमये ॥

वृत्तान्त : । पुं॰ वार्त्तायाम् । प्रवृत्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा । अतीतजन्मवृत्तान्तं वाल्ये प्राये पश्यन्ति । ऐहिकं यौवनेऽन्यो तुत पक्षीभाविकोच्यते । वार्त्तायामश्रुतिरात्म्याधिकाचेतिसामौ । प्रभेदे । विधिवे ॥ प्रक्रियायाम् । कार्त्स्न्ये । प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुयत्नीयोगविपर्ययोऽन्त : समाप्तिर्यस्य । वृत्तोन्तोऽस्य॰ वृत्तस्यान्तइति वा । भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । वृत्तमचतुष्पाद्गणनिर्मितपदांचलधुविरामं भवतियदि । नागाधिपनिगदित मखिलसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदंविपदि ॥ यथा । हरितापदनेक : स्फुरतिविवेकस्तपसिमनोनियतं भवति । यावन्नपदहरिपीनयनात्सततोऽखिलसुभगं नविद्योतयति ॥

वृत्ति : । स्त्री॰ व्याख्यामयन्थविशेषे । विवरणे ॥ आजीवे । वर्त्तने । कृष्यादिजीवने । अनुष्ठेयायांजीविकायाम् ॥ कौशिक्यादौ ॥ यथा । भारतीसात्वतीचैवकैशिक्यारभटीतथा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासुनाट्यंप्रतिष्ठितमितिभरत : । शृङ्गारेकैशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुन : । रसेरौद्रेचबीभत्सेवृत्ति : सर्वत्रभारती । चतस्रोवृत्तयोह्येता : सर्वनाट्यस्यमातृका : ॥ प्रवर्त्तने ॥ विभृतौ ॥ व्यवहारे । वर्त्तते(ऽ)नया । वृतुवर्त्तने । स्त्रियांक्तिन् । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु पञ्चविधासु ॥ वृत्त्यादिवृत्तीनाम विषयत्वेनान्तर्भाव : ॥ अथ सन्निकृष्टे न्द्रिये । इन्द्रियाणांव्यापारे । विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तीनामागमव्यादयं यत्तांसूचयतिपतञ्जलि : । वृत्तय : पञ्चतय्यक्लिष्टाक्लिष्टाइति । वृत्तयश्चित्तस्यपरिणामविशेषा : । रागद्वेषादिक्लेशरूपा : ॰ अशुरवृत्तय : क्लिष्टा : । रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लिष्टा : । यद्यपिपञ्चस्वेवक्लिष्टानामक्लिष्टानामन्तर्भाव : ॰ तथापिक्लिष्टाएवनिरोद्धव्याइतिमन्दबुद्धिंबारयितुंताभि : सहाक्लिष्टाउदाहृता : । नामधेयलक्षणाभ्यांवृत्तीर्विभजयितुंसूत्रपट्कमाह । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतय : । प्रत्यक्षानुमानागमा : प्रमाणानि । विपर्ययोमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् । अतद्रूपप्रतिष्ठम्॰ तस्मायंरूपंयत्तद्रूपं मतस्मिन्रूपेप्रतिष्ठति॰ तस्मार्थस्य यत्पारमार्थिकंरूपं नतत्प्रतिभा

पित ॥ वृन्ताकंस्वादुतीक्ष्णोष्णंकटु पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबलासघ्नं दीपनंशुक्रलंलघु ॥ तद्बालंकफपित्तघ्नंवृद्धंपित्तकरंगुरु ॥ वृन्ताकंपित्तलंकिञ्चिदङ्गारपरिपाचितम् । कफमेदोऽनिलामघ्नमत्यर्थं लघुदीपनम् । तदेवहिगुरुस्निग्धं सतैलंलवणान्वितम् ॥ अपरंश्वेतवृ न्ताककुक्कुटाण्डसमंभवेत् । तदर्शः सु विशेषेणहितंहीनंचपूर्वत : ॥ पूर्वत : स्मृतात् ॥ भोजनंधिगवृ- न्ताकंवृन्ताकंधिगवृन्ताकम् । स्थूलं धिगतैलाढ्यं सतैलंधिगरामठम् ॥ स र्वेषांशाकजातीनांवृन्ताकंशाकना यकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

वृन्तिका । स्त्री० वृन्तितायाम् । कटु क्याम् ॥

वृन्द : । पुं० दशार्बुदे । शतकोटौ । महार्बुदे । सङ्घे ॥ न० समूहे ॥ वृन्दारी वृषभन्चि । वृन्दादयश्चेतिसाधु : ॥

वृन्दा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ जलन्धरस्य पत्न्याम् ॥ केदारराजकन्यायाम् । राधापीडशनामान्तर्गतनामवि शेषे ॥

वृन्दार : । वि० मनोज्ञे ॥

वृन्दारक : । पुं० अमरे । देवतायो- म् । सुरे ॥ प्रशस्तंवृन्दंयस्यस : । शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियांतुत कापुत्रिकावृन्दारकाणांवेतिवक्तव्य मिति० वृन्दारका० वृन्दारिकेत्युभ यम् ॥ यूथपतौ ॥ यथा । वृन्दा रक : सुरश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरी तिव्याडि : ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न० स्वनामाप्रसिद्धे तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावनेकेशवास मासाक्षीवदेवता । भूतैर्भैरव सबसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ इ त्यागम : ॥ वृन्दायत्रतपस्तेपेतत्तु वृन्दावनंस्मृतम् । वृन्दयाक्रीडिता क्रीडावनंसुविस्ततम् ॥ इतिपु राणम् ॥ वृन्दावावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरक : पुं० श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठ : । त्रि० अतिवृन्दारके ॥ अय मेषामतिशयेनवृन्दारक : । इष्ठन् । प्रियस्थिरेतिसाधु : ॥

वृन्दीयान् । त्रि० वृन्दारकतरे ॥ अय मनयोरतिशयेनवृन्दारक : । ईयसु नि० प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दा- देश : ॥

वृश : । पुं० आर्द्रके ॥ मूषे ॥ वृषौ ति ॥ वृश० । जनिदृश्यादिनाश क् ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री० औषधीविशेषे ॥

वृश्चिक : । पुं० अलौ । द्रुणे । विच्छू० इ० भा० प्र० । वृश्चिकविषस्यलक्षणं

यथा । दष्टस्याग्निरिवादौ च भिनत्त्यौ॰ वोर्द्धमाशु च । वृश्चिकस्य विषं यातिपश्चाद्दंशेऽवतिष्ठते ॥ औषधन्तु । क्षीरकस्य कृतः कल्कोघृतसैन्धवसंयुतः । सुखोष्णो मधुनालेपाद्वृश्चिकस्य विषं हरेत् ॥ गन्धमाघ्राय मृदितस्यार्कस्य दलस्य तु । वृश्चिकेनजरोविद्धः सद्यो भवति निर्विषः ॥ अष्टमराशौ ॥ तज्जन्मजातस्य फलं यथा । वृश्चिकोदयसञ्जातः शौर्य्यवानतिदुष्टधीः । भवेद्विज्ञानसम्पन्नो विषयी सुभगः सुधीः ॥ शूककीटे । शूयपोका॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ ओषधीविशेषे ॥ वृश्चति ॥ ओव्रश्चू छेदने । वृश्चिकृषोः किकन् । ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

वृश्चिकर्णी । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वृश्चिका । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । नखपर्ण्याम् । पिच्छिलायाम् । अलिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिपः । पुं॰ मङ्गले ॥

वृश्चिकाली । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । वृश्चिपत्र्याम् । विषघ्न्याम् । सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् । भासुरपुष्पायाम् ॥ विछाटी॰ इ॰ गौ॰भा॰ ॥ वृश्चिकाली विषघ्नी तु कासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्री । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

वृश्चीरः । पुं॰ श्वेतमूलपुनर्नवायाम् ॥

वृषः । पुं॰ धर्मे ॥ वर्षति फलम् । वृषु सेके सेचने च । इगुपधेति कः ॥ वर्षत्यासर्वकामान्धर्मो वृषः इति मल्लरभाष्यम् ॥ बलीवर्द्दे । उक्षणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे । अनडुहि । सौरभेये । गवि ॥ विवाहेनवृषस्य स्वरूपं यथा । भृङ्गायुधः शुक्लकायश्चतुष्पादसितखुरः । वृत्तस्थूलकृष्णपुच्छः श्यामकर्णशिरोवृषः ' स्मृतश्चेति ॥ वृषोत्सर्गवृषे ॥ तल्लक्षणं यथा । चरणानि मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः । लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्द्दिशेत् ॥ एवंविधवृषाभावेऽन्यो वृषभो योऽवशेषोक्तादिशः सोऽप्युक्तः । सर्व्वतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते । तथा । श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते । स्निग्धरक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते । काञ्चनाभेन वैश्यस्य कृष्णेनाप्यन्त्यजन्मनः ॥ इति । वृषोत्सर्गकालस्तु पशोचान्तद्वितीयदिनम् । कार्त्तिक्यां चैत्र्यां रेवतीयुताश्विनपूर्णिमायाञ्चेति ॥ अष्ट्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्ये पुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । बहुगुण बहुवाक्यः श्रीप्रकाशो महाङ्गः सत्य वचनविदेह : सत्यवादीवृषीयमि'

ति । तानुदिसंश्च द्वितीयराशौ एतद्राशिजातफलं यथा । स्थिरम तिसुमतिंक्रमणीयतांवनशक्तिदिन्दवामुपभोगताम् । वृषगतोहिम गुर्भ्यमादिशेत्सुकृतिन : क्षितिमयसुखान्यपि ॥ तस्मिन्जातस्यफलमस्तु । वृषलग्ने भवेज्जातोगुरुभक्तः प्रियंवदः । शचीकृतोधनीलुब्धःशूर : सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे ॥ वासे । वासके । षटत्वचि ॥ मूषिके ॥ शुक्रके ॥ वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ ॥ कामे ॥ बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ वर्षतिफलंसपुष्पकामादीन् । इगु० । वृषायधेतिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ श्रीक्षर्षे ॥ पुरुषे ॥ वस्त्रविशेषे ॥ यथा । कीदृशाः शालिमुद्राश्च सक्तुमाषास्तथैव च । महार्घाश्च तेसर्वेवृषेवस्तुदयन्तिहि ॥ १५ ॥ न० जले । पिच्छे ॥ चेतसि ॥ त्रि० पुरुषवति ॥

वृषकर्णी । स्त्री० सुदर्शनायाम् । सुदर्शनगुलुच्छ० इ० गौ० भा० ॥

वृषकर्मा । पुं० भगवति । वृषोधर्मस्तस्यपंकर्माणि ॥

वृषकेतुः । पुं० कर्णस्यपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री० चव्यानूल्याम् ॥

वृषचक्रम् । न० कृषिकर्मोक्तवृषाकारचक्रे ॥

वृषणः । पुं० मुष्के । अण्डकोषे । वृषणौभवतः सारौकफासृङ्मांसमेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौवृषणौपुरुषावहौ । स्थूलसिङ्गोदरिद्रः स्यात् स्थूलमात्रवृषणोभवेत् विषमैश्चवृषणैर्नृपः स्याद्वृषणसमे । प्रलम्बवृषणेचाल्पायुर्निर्द्रव्योमखिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषसेचने । बाहुलकात्स्युः । यद्वा मन्यतेतियुक्ता । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

वृषणश्वः । पुं० इन्द्रस्याश्वे । उच्चैःश्रवसि । श्वेतहये ॥

वृषदंशः । न० इन्द्रस्थाने । नन्दने । नन्दसारे ॥

वृषदंशकः । पुं० आखुभुजि । बिडाले । वृषान्मूषिकान्दशति दंश० । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वजः । पुं० वृषाङ्के । शिवे ॥ वृषोध्वजचिह्नमस्य । गणेशे ॥ पुण्यकर्मणि ॥

वृषा । पुं० कर्णे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे । तुरगे ॥ वर्षति । इगु० । कनिन् युवृषितक्षिराजीत्यादिना०कनिन्०

वृषनाशनः । पुं० विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पुं० शिवे ॥ षण्ढे ॥

वृषपर्णिका । स्त्री० मस्तान्तराम् । म जान्तरम् ॥

वृषपर्णी । स्त्री० वृक्षविशेषे । दृष्वा

स्याम् । चक्रावस्याम् । सुदर्शना याम् । पुरातो॰द्र॰मौ॰मा॰ ॥ या स्नुपस्याम् ॥

वृषपर्वा । पुं॰ भक्तसूक्ष्मे । शम्भौ । दैत्ये ॥ दैत्यप्रभेदे । शृङ्गारिणि । शरीरे ॥ वृषपर्वाभिधर्मास्यस्य ॥

वृषभ: । पुं॰ श्रेष्ठे ॥ गवि । हषे । योषधीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति मूर्च्छयभूमिसिञ्चति । इषु॰ ३ । यत्तिद्धिविभ्यात्किद्वित्यभच् । वार्द्धिनि । वर्णरश्मे ॥

वृषभगति: । पुं॰ रैविशाखे । शम्भौ । वृषभे गतिर्यस्य ॥

वृषभध्वज: । पुं॰ महेश्वरे । शिवे । वृषभोध्वजम्‌चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्ष: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ सर्वकामाभिवर्षणेभक्तिपोषकत्वात् । बहुप्रीहाविति पच॰ । वृषभोधर्मोदृष्टिरस्यशी ।

वृषभाक्षी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु: । पुं॰ सुरभानुपुत्रे । राधिकापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

वृषय: । पुं॰ आश्रये ॥ वृषोति । वृज् वरणे । वृषो 'युकृदुकोचेतिक यन्॰धातो सुगागमस्य ॥

वृषल: । पुं॰ रस्नगे ॥ शूद्रे । चन्द्रगुप्तनृपे ॥ वाजिनि । तुरगे । धवा सिके ॥ वृष्यते॰वर्षतिवा । वृषु॰ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल: 'वृष धर्मं लुनातिवा । लूञ्॰ । चन्येष्वपीतिड । वृषलातिवा । ला॰ । वा: ॥ वृषोहिभगवान्धर्मस्तस्य य: कुरुतेह्यलम् 'वृषलतविदुर्देवा स्तस्मात्सर्मनवीपयेत् ।

वृषलपति: । पुं॰ शूद्रे॰चोराणांपति ।

वृषलवृत्ति: । पुं॰ शूद्रोपक्लृप्तवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री॰ शूद्रायाम् । जातित्वान्ङीष् ॥ स्त्रीमात्रे ॥ निवलावक्षुर्वंसि । वृषलन्तीचपलयतिभर्त्तारमिति॰वृषली॰ब्राह्मणक्षपरिणीतावाह्मण्यपिवृषलीति॰श्राद्धभुग् वृषलीतल्पमिस्यवचक्षुर्दभट्ट: ॥ वन्ध्यातुवृषलीज्ञेया॰वृषलीतुमृतप्रजा । अपराजवृषलीज्ञेयाकुमारी॰ रजस्वला ॥ पितुर्गेहेचविद्यांतायांरजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽविवाद्यपये । पितुर्गेहेचयाकन्या रज: पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्या: साकन्यावृषलीस्मृता ॥ यस्तुतांवरयेतृकन्यांब्राह्मणोत्त्वानदुर्वल: । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेय तंविद्यादवृषलीपतिमिति ॥ स्वपतिं परित्यज्यपरपतिगामिन्याम् । यथा । स्वपतिंपरित्यज्यपरपतिं॰वृषायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानशूद्रीवृषलीभवेदिति ।

वृषलीपति : । पुं॰ सवर्णासपरिणीय कन्यकाशूद्राविवाहे ॥ वृषल्याः पतिः ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानमदुर्बलः । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिम् ॥ यद्विशूद्रांवृत्तोद्विप्रोवृषलीपतिरेवसः । तांपितुर्वेश्मसज्ञातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन : । पुं॰ शूद्रायाअधररसे ॥

वृषलीवन : । पुं॰ मूषिके ॥ चि॰ वृषनयने ॥

वृषवाहन : । पुं॰ शिवे ॥

वृषण् : । पुं॰ विष्णौ । इ॰ चि॰ वः । विकासे ॥

वृषसक्तौ । पुं॰ भ्रमरोले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री॰ कामुकायाम् । मैथुनेच्छायाम् ॥ वृषंमैथुनमिच्छत्यात्मनः । सुपआत्मनः क्यच् । अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायामितिसुक् । शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ वर्षति । वृषेरिगुपधेति कः । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री॰ श्रियाम् । गौर्याम् । वृषाकपेः स्त्रीतिपुंयोगार्थे॰ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तइत्यैकारादेशोङीप्च ॥ स्वाहायाम् । शतावर्याम् । जीवन्त्याम् ॥

वृषाकपि : । पुं॰ हरे । हरे ॥ अग्नौ । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वकामानांधर्मोवृषः । कात्तोयात्भूमिमधरिद्रिति कपिवराहः । वृषत्वात्कपित्वाञ्चवृषाकपिः । कपिर्वराहश्रेष्ठश्चधर्मश्चवृषउच्यते । तस्माद्वृषाकपिंप्राहकश्यपोमांप्रजापतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवेदसि । अग्नौ ॥ वृषंधर्मंनकम्पयति । कपिकित्वित्यवने । कुविडकम्प्योर्नलोपश्चेति॰ इः । वृषधर्मादाकम्पयतिदुष्टानितिवा ॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु॰ । इगुपधेतिकः । आकम्पयतिपापानि । पूर्ववदिः । वृषश्चासावाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रोऽग्नात्मनी॰ आकम्पनेऽस्मात् ॥ यद्वा । वृषाधर्मो॰ वृषाइन्द्रोवा॰ कपिर्यस्य ॥ यद्वा । वृषश्चकः । कपिर्वराहः । आकपाधिकादिः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यथा । वृषाइन्द्रस्य॰ अकम् वृषाकम् पिब॰ ति॰ पिबतो । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । इन्द्रः स्वप्राप्ति॰ प्रापयतिदैत्यान् रक्षकत्वात् । विधिसंग्रामपूर्वकत्वान्नतु । शिपितु च्यवनशास्रणानित्यत्वान्नतु ॥

वृषाकर : । पुं॰ माषे ॥

वृषाकृति : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ।

धर्मार्थोयाकृतिरस्य । वृषशब्दस्ता द्यर्थे । आकृतिराकारः शरीरम् । वृषार्थधर्मार्थाकृतिः शरीरमस्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं॰ शङ्करे ॥ साधौ ॥ वृषः चक्षश्चिह्नमस्य ॥ भल्लातके ॥ मषजके ॥

वृषाञ्जनः । पुं॰ डमरुवाद्ये ॥ द्र॰ श॰ र॰ सी ॥

वृषाश्वग । पुं॰ शिवे ॥ द्र॰ चि॰ च ॥

वृषाण्कः । पुं॰ महाकाले ॥ द्र॰ चि॰ च ॥

वृषाधिपः । पुं॰ शक्रपते ॥ वृषस्य राशिविशेषस्याधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं॰ जनार्दने ॥ विष्णौ ॥

वृषायणः । पुं॰ चटके ॥ द्र॰ श॰ सी॰ ॥

वृषासनः । पुं॰ शिवे ॥ वृषोधर्मो यद् आसनंयस्य ॥ वृषरूपधासने ।

वृषाहारः । पुं॰ बिडाले ॥ वृषीम् पिक्षाहारोऽस्य ॥ द्र॰ श॰ सी॰ ॥

वृषी । पुं॰ मयूरे ॥ द्र॰ श॰ सा॰ ॥

वृषी । स्त्री॰ यतीनामासने ॥ प्रतिपिष्टरे ॥ वर्षतिसुखम् । वृषु॰ । इगुपधेतिकः । गौरादिः ॥

वृषोत्सर्गः । पुं॰ श्राद्धादौवत्सतरी

चतुष्टयसहितत्रिशूलचक्राङ्कितवृषत्यागे ॥

वृष्टः । त्रि॰ सिक्ते ॥ वृषेः क्तः ॥

वृष्टिः । स्त्री॰ वर्षे । मेघाज्जलपतने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु॰ । स्त्रियांक्तिन् ॥ भाव्याख्यायाम् तुष्टौ ॥

वृष्टिनी । स्त्री॰ अल्पमर्षिकायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ त्रि॰ वृष्टिनाशके ॥

वृष्टिजीवनः । पुं॰ देवमातृकदेशे । वृष्टिर्जीवनंयस्य सः ॥ वृष्ट्याजीवनंयत्रवा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न॰ मेघाज्जलपतनेयत्तायाम् ॥ यथा । द्रोणोपलनिमित्तेन भ॰ चीव्याढकानिपञ्चभिः । पञ्चद्युतानवाभिः क्षमितेनाढकप्रमस्थः ॥ इतिवराहोक्तौवृष्टेराढकद्रोणप्रमाणपरिमाणंवराहयाथ । चाढकाश्चतुरोद्रोणमयांविद्यात्प्रमाणम् । धनुः प्रमाणमेदिन्यांविद्याद्रोणाभिवर्षणम् ॥ समविंशाङ्गुलानाहे द्विचतुष्काङ्गुलोच्छिते । भाण्डे वर्षतिसम्पूर्णे॰ ज्ञेयमाढकवर्षणम् ॥ तथाचाचार्यः । एतद्विशालंरुपढकमधिकस्याम्बुप्रमाणनिर्देशः । पञ्चाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलंपतितमिति ॥

वृष्टिभूः । पुं॰ भेके ॥ वृष्टौभवति ।

भू० । भुव : संज्ञान्तरयोरिति-
क्विप् ॥

वृष्णि : । पुं० यादवे ॥ मेषे ॥ श्रीकृ
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सृवृषि
भ्यां क्किदितिनि : ॥ त्रि०पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णि
योगर्भो यस्य : ॥

वृष्य : । पुं० माषे ॥ न०वाजीकर
णे ॥ त्रि०शुक्रवृद्धिकारकौषधा
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृ
वृषोरितिक्यप् । पक्षे ण्यत्तु०व
र्षम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायकामु
सुकायहितम् । खलयवमाषेति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्लिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥ शता
वर्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृसी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म
चार्याद्यासने ॥ वृ सम्भ : सीदन्त्य
स्याम् ॥ पृषोदरादित्वाद्वृ वच्छ
ब्दस्य०वृ०आदेश : । अन्येष्वपीत्य
धिकरणे ड : ॥

वृहच्चक्षु : । पुं० महाचक्षुशाकिपक्षि
विशेषे । दीर्घपादे । कुलङ्क०-
भा० ॥

वृहच्छिरा : । पुं० भीजपूरे ॥

वृहच्छल्का : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुक : । पुं० दार्वाघाटे । कठ
कोरका०कृतिख्याते खगे ॥

वेकट : । पुं० वैकटिके । मणिकारे ।
मणिधारा०कृ०भा०प्र०भेकटी०कृ०
गौ०देशभाषाप्रसिद्धमत्स्ये ॥ यू
नि । आततायिन्ये ॥ विदूषके ॥

वेग : । पुं० जवे । रंहसि । रये ।
स्यदे ॥ प्रवाहे । घोषे । धाराया
म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥
रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।
वेगान्नधारयेज्जातु मिण्मूत्रपवनोद्
गु धस् ॥ अपिच । वेगरोधानम
र्यादीस्त्यागवद्गोधवेगत : ॥ सुभ
ग । स्वभावत : प्रवृत्तानांमलादी
नांजितोविभु : । नवेगान्धारयेद्वी
र : कामादीनान्धारयेदिति ।
पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौसंस्का
रे । वेजनम् । वेजिभयचलन
यो : । घञ् ॥

वेगनाशन : । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पुं० ईश्वरे ॥ त्रि० वेगि
नि ॥ वेगोजवोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥
यथा । विषमेप्रथमाःपरतोनन्दोष
कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।
स्मरवेगवतीव्रजरामाकेशववंशरवै
रतिमुग्धा । रभसान्नगुरून्गणयन्ति

न्तीकेलिनिकुञ्जमञ्जवगाम ॥

वेगसरः । पुं॰ वेगिहये ॥

वेगितः । त्रि॰ सञ्जातवेगे । वेगविशिष्टे ॥ वेगः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

वेगी । पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥ त्रि॰ वेगवति । तरस्विनि । जाङ्घिके ॥ अतिशयितो वेगोऽस्य । अत इनिः ॥

वेगिहरिणः । पुं॰ श्रीकारीमृगे ॥

वेङ्कटः । पुं॰ द्रविडदेशस्थेऽचलविशेषे ॥

वेचा । स्त्री॰ मूल्ये ॥ विचिर॰ । अच् । टाप् । वेचाम् ल्यस्ययेस-मभिलिखितायुधः ॥

वेजानी । स्त्री॰ तामराज्याम् ॥

वेजितः । त्रि॰ भीते ॥

वेडम् । न॰ सान्द्रविच्छिन्नचन्दने ॥

वेडा । } स्त्री॰ नौकायाम् ॥
वेडी । }

वेणः । पुं॰ अङ्गात्सुनीथायामुत्पन्ने पृथोः पितरि ॥ स तु पञ्चतु मात्रेनवेणोऽपि चिदिशं ययौ । पुत्राख्योनरकात्त्रातः स तेन सुमहात्मनेति विष्णुपुराणम् ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन त्वम्बष्ठामुत्पन्नो वेण उच्यत इति म-नुः ॥

वेणा । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनदीविशेषे ॥

वेणिः । स्त्री॰ वेण्याम् । वेति॰ वीयते वा । वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्यो निः । बाहुलकात्सत्वम् ॥ यद्वा । वेणति । वेण॰ । इन् ॥

वेणिवेधिनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

वेणी । स्त्री॰ केशबन्धे । प्रवेण्याम् । प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ यथा । जटानेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गले कस्तूरीयं शिरसि शशिरेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या कुसुमशर किं मां व्यथयसि ॥ देवताडे । मद्यादेरस्तरे । सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ वेण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । इन् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

वेणीरः । पुं॰ अरिष्टवृक्षे ॥

वेणुः । पुं॰ नृपविशेषे । त्वक्सारे । वंशे ॥ वंशवाद्ये । यथा । महानन्दसुतानन्दो विजयी धनपत्तयः । अष्टादशसमा वंशमासतङ्ग-मुनिसत्तमाः । दशाष्टौ महा-नन्दो नन्दकाद्वाविंशतिः । षट् शाष्टमनानमुनिश्चय परिकीर्तितः । चतुर्दशाष्टलिपिमितोऽथवाऽस्य भिधीयते ॥ वेणति । वेणृ गत्यादौ । बाहुलकादुः ॥ यथा । म

वति । अजिनस्तरीभ्यो निर्जितगुः । अजेर्वी ॥
वेणुकम् । न॰ तोत्रे । गजस्यतोदनदण्डे । वेणुना निर्वृत्तम् । निर्वृत्ते अक्षद्यूतादिभ्य इति ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥
वेणुकर्करः । पुं॰ करीरवृक्षे ॥
वेणुजः । पुं॰ वेणुयवे ॥
वेणुदारी । पुं॰ नरकासुरे असुरात्मजे ॥
वेणुध्मः । पुं॰ वैणविके । वंशीवादके ॥ वेणुं धमति । ध्मा॰ आतोऽनुपसर्गे कः ॥
वेणुपत्री । स्त्री॰ वंशपत्रीतृणे ॥
वेणुयवः । पुं॰ वंशतण्डुले । वंशयवे ॥
वेणुवादः । पुं॰ वैणिके ॥
वेणुबीजम् । न॰ वंशयवे ॥
वेण्वा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ।
वेण्वासङ्गमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
वेतः । पुं॰ वेत्रे । इ॰ रा॰ नि॰ ।
वेतनम् । न॰ कर्मकरस्य॰ भृतौ । कर्मण्यायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम् । निर्वेशे । कासकराद्य॰ इ॰ भा॰ । जीवनोपाये । आजीवे ॥ रूप्ये ॥ वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपतिभ्यां तनन् ॥
वेतसः । पुं॰ लताविशेषे । रथे । अम्लपुष्पे । विदुले । शीते । वानीरे । वञ्जुले । वेत॰ इ॰ भा॰ ॥ अत्र भावप्रकाशः । वेतसो विदुलो नम्रो वञ्जुलो दीर्घपत्रकः । नादेयो गन्धपुष्पश्च वानीरो वासमूतस्तथा ॥ नदीकूलप्रियस्तथ्य: सुशीतो घनपुष्पकः । जलजातस्तथा नीरो विदुरो जलवेतसः ॥ वेतसः शीतलो दाहशोथार्शोयोनिरुगश्मनाम् । हन्ति वीसर्पकृच्छ्रास्रपित्ताश्मरिकफानिलान् ॥ अयनम् । इण्॰ । नपुंसकइति ता: । पाविकल्पस्य॰ इतत्वानं॰ अति । गोपत्कर्मणि । आतोऽनुपेति कः ॥ यथा । जयतो । वेञ् । वेञस्तद्वेत्यसच् । वातुलकादास्वन ॥
वेतसाम्लः । पुं॰ अम्लवेतसे ॥
वेतसी । स्त्री॰ वेतसे ॥
वेतसीका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥
वेतस्वान् । त्रि॰ बहुवेतसदेशे ॥ वेतसाः सन्त्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । मादुपधायाश्चेति वः ।
वेतालः । पुं॰ द्वारपाले ॥ भूताधिष्ठितशवे ॥ चक्राकारभङ्गाभासमाने भूतविशेषे ॥ शिवगणाधिपविशेषे ॥
वेत्ता । त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि ॥ वेत्ति । विद॰ । तृच् ॥
वेत्रः । पुं॰ वेते । वैणिदण्डे । सुदण्डे ॥ वीयते । वीगत्यादिषु । गुधवीपचिवचौत्यादिना॰ त्रः ॥ वं

षे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं॰ असुरविशे षे ॥
वेत्रधरः । पुं॰ द्वारपाले ॥
वेत्रधारकः । पुं॰ द्वाःस्थिते ॥
वेत्रवान् । त्रि॰ वेत्रधारके ॥
वेत्रवती । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सा तु मालवदेशात् पारियात्रपर्वतात् निःसृता यमुनायां मिलिता ॥ वेत्रासुरमातरि ॥ वेत्रा विसन्त्यस्याम् ॥ मतुप् । ङीप् ॥
वेत्रावती । स्त्री॰ वेत्रवत्यां नद्याम् ॥
वेत्रासनम् । न॰ वेत्रनिर्मितासने । आसन्द्याम् ॥ स्याद्वेत्रासनमासन्दी ति हेमचन्द्रः ॥
वेत्रासुरः । पुं॰ असुरविशेषे ॥
वेत्री । पुं॰ द्वारपाले ॥ त्रि॰ वेत्रयुक्ते ॥
वेदः । पुं॰ आम्नाये । श्रुतौ । ऋग्यजुःसामाथर्वरूपे ॥ अपौरुषेयवाक्ये ॥ वेदयति बोधयति धर्मादिकमिति । विद ज्ञाने । हलश्च इति घञ् ॥ यद्वा विद्यते ज्ञायते धर्मादिरनेन । विद सत्तायाम् । ईश्वरात् अपौरुषेयता ॥ यथाहुः पूर्वाचार्याः । वेदोऽनादिः तथा कृतः परमेश्वरप्रणीततया । भवति परमप्रमाणं वेदो नास्तिकास्तस्य परतो वा ॥ नापेक्षते यदन्यं यत्र प्रमाणं तदेतदखिलानि मानानि । वाक्यतस्ते निगमानां मानं ब्रह्मावगतौ हि तथा जगतो मानं वेदा यस्मात् तस्माद्वेदानां नैव पुरुषस्य तन्त्रता ।
ए भिरेव दृश्यन्ते धर्मं वाक्यानि विमृश्यमानः ॥ ४६ ॥ वेदोऽनादिरसृष्टव्यक्तकर्त्ताः स्वयंप्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीर्य प्रोक्तो सोऽसृष्टिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपाण्यमनो निःश्वसिताद्यथावद्व्यक्तमात्रकार्यं तदिदम् । न च दृष्टागतो वेदवदन्यो न वेदको हेतुः ॥ निगमैस्तु निश्चितार्थं तन्त्रं किंचिद्विप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रत्वात् तदपि विप्रतिपन्नं स्यात् ॥ अवगमयति निगमैः साधयति हेतुसमेतः पञ्चार्थः । अवैतमेव वस्तु प्रतिपादयति प्रसिद्धमपरोऽयः ॥ ५० ॥ स च वेदो मन्त्रब्राह्मणभेदाद्द्विविधः । विधिवचनमथ निषेधार्थवादभेदात् पञ्चविधश्च भवति ॥ अस्य तत्त्वं यत्को वेदयति प्रमाणविद्यः ॥ अतो वेदार्थज्ञानप्रशंसामाह कूर्मपुराणम् । न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो भवेद्बुधः । पाठमात्रावसन्नस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ योऽधीत्य विधिवद्विप्रो वेदार्थं न विचारयेत् । स सान्वयः शूद्रसमः पात्रतां न प्रपद्यते ॥ व्यासश्च । वेदस्याध्ययनं सर्वं धर्मशास्त्रस्य वापि यत् । अजानतोऽर्थं तत् सर्वं तुषाणां कण्डनं यथा ॥ यथा पशुर्भारवाही न तस्य भजते फलम् । द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥ पाठमात्ररतो नित्यं द्विजातीनां यथा दर्प्पिं

तान् । अश्रुनिवचसानुप्राप्तोवाऽङ्-
माघेणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम
धीतंयच्चैतनासुचरक्षवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थंतत्त्वज्ञस्तस्यसंहारवाग्यथा
। भारवाहीसभूतश्च: केवलंकं गभा
गभवेत् ॥ तस्मादयंपरिज्ञानेयत्न:
कार्योविजानता । ज्ञानंकर्मचसंयु
क्तंयुक्तार्थंकथितंमया ॥ अधीतंश्रुत
संयुक्तंतयास्विदंनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपिसदर्थमवबुध्य च । स्व
र्गलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्बु
ध : इति । अपिच । वेदार्थज्ञोन
यंजन्मत्यासर्वेषाध्ययनंद्विज : । कुर्व
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकंतुविपर्यये ॥ इ
तिव्यास : ॥ मनु : । वेदशास्त्रा
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । इहै
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मभूयायकल्पते
इति ॥ व्यास : । समुच्चितंसोर्थ
मपिश्रुताधीतंविधिव्यसी । चतुर्णा
मपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्विजा : ॥
अल्पबोधायविन : श्रेष्ठायंधिभ्योधा
रिणोवरा : । धारिभ्यस्त्वर्थतत्त्वज्ञा
स्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तका : ॥ पुस्त
केवेदलिखननिषेध : पाद्मोत्तरख
ण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदस्यलिख
नंकृत्वाय : पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्त
कंवापिवेश्मस्थंजायतेवाभवेदशुभमि
ति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विदज्ञा

ने । इत्यर्थे तिघञ् ॥ वेदार्थवेदन
हेतुत्वाद्व्याकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागशस्त्वग्वेदादयोज्ञाय
न्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ इत्तौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश
के । मौनमरोराचक्षेदेनभगवदा
र्च्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भ : । पुं० अब्जयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे । वेदोगर्भेयस्य स : ॥

वेदगर्भा । स्त्री० दुर्गायाम् । वेदजन
यित्र्याम् ॥ अव्यक्तप्रभूतस्यमिश्र
स्तितमेतदर्थ्यं दृश्यादिश्रुते : । ब
सैयाप्नापराश्रितिर्वेदसे श्रापुरातनी
। ऋग्यजु : सामरूपेणसर्गादौसंप्रव
र्ततइतिकूर्मपुराणेद्वादशाध्यायेश्री
भगवत्युक्तिषु । तथाचचत्वारोवेदा:
साङ्गा : सरहस्याबहुधाभिन्ना : । ए
कशतमध्वर्युशाखा : । सहस्रवर्त्मा
सामवेद : । एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म् । नवधाथर्वणोवेदइतिमहाभाष्य
म् ॥

वेदज्ञ । त्रि० वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा० । आतोनुपसर्गेइतिक : ॥

वेदनम् । न० अनुभूतौ । संवेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट् चेति ल्युट्क्लीब
त्वम् ॥ विचाहि ॥

वेदना । स्त्री० ज्ञाने । दु : खे । पी
डायाम् ॥ विदवेदनाख्याननिवा
सेषुचुरादि : । ण्यासश्रन्थेतियुच् । अ

दः। विदज्ञाने। चहिवन्दिविदिभ्य
श्चेतिशाच्यमितिसुच्॥

वेदनास्कन्धः। पुं॰ विषयज्ञानप्रपञ्चे।
विज्ञानस्कन्धजन्ययोः सुखदुःखयोः
॥ याप्रियाप्रियानुभवविषयस्पर्शे सुख
दुःखतद्रूपितविशेषावस्थाचित्तस्य
जायते॰ सवेदनास्कन्धइतिबाचस्प
तिः। सुखादिप्रत्ययोवेदनास्कन्ध
इत्यानन्दगिरिः॥

वेदनिन्दकः। पुं॰ नास्तिके। वेदनि
न्दाकरे॥ वेदंनिन्दति। णिदिकुत्सा
याम्। ण्वुल्॥

वेदपारगः। पुं॰ मन्त्रब्राह्मणात्मकवे
दाध्यायिनि॥ त्रि॰ अवगतवेदार्थ
तत्त्वे॰ ज्ञानिनि॰ सन्यासिनि॥
वेदस्यपारंगच्छति। गम्‌ड॰। अ-
न्तात्यन्तेतिगमेर्डः॥

वेदभागः। पुं॰ मन्त्रब्राह्मणयोः॥
पूर्वंतदाहृतेपुरुषेत्यादिषु। तेयथा।
हेतुनिर्वचनंनिन्दाप्रशंसासंशयोवि
धिः। परकृतिः पुराकल्पोव्यवधारण
कल्पनेतिहेत्वादयः॥

वेदमाता। स्त्री॰ गायत्र्याम्। सर्वेशा
स्त्रादिजाः प्रोक्ताःनचवेदमयावेद्या
वा। उपासतेब्रह्मादिदेवींगायत्रीवे
दमातरम्॥ अपिच। योधीतेऽहन्य
हन्येतांसावित्रींवेदमातरम्। वि
ज्ञायार्थंब्रह्मचारीसयातिपरमांगति
मिति॥ दुर्गायाम्॥

वेदमार्गः। पुं॰ वेदविहितेपथि॥ य
था। जलौघैर्निरभिद्यन्तसितवेदवर्त्मे
तोश्वरे। पाखण्डिनामसद्वादैर्वेद
मार्गाःकलौयथेतिश्री॰। अपिच।
एतस्माद्वेदमार्गाद्विषदन्यद्विषणाय
ते। तत्पुद्रकर्मविप्रैर्यंरौद्रंपौच
विवर्जितमितिव॰पु॰॥

वेदवती। स्त्री॰ कुशध्वजराजकन्याया
म्। विवेकख्यातीश्वर्याम्। वेद
विद्याभिमानिन्यांदेवतायाम्॥

वेदवदनम्। न॰ व्याकरणे। यथा।
योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यग्ब्रा
ह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्र
म्। यस्मादतः प्रथममेतदधीत्य
धीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणे
धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः॥
योगिनोदान्तेप्रथमेवपाठः॥

वेदवादरतः। त्रि॰ वेदेयेसन्तिवादाः
॰अर्थवादाः॰अक्षय्यंहवैचातुर्मा
स्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्येवमाद
यस्तेष्वेवरते। वेदार्थंसत्यार्थंनैव
सेयैतदितिमिथ्याविश्वासेमत्तस्तुष्टे॥

वेदवासः। पुं॰ ब्राह्मणे। वेदस्यवा
सोयस्मिन्॥

वेदवित्। पुं॰ कर्मब्रह्मात्मवेदार्थंवि
दि। कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा
नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थंविदि॥
वेदज्ञे। ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्त
त्त्वानीतिवेदंविदन्ति॥ वेदंवेदार्थं

स्त्वेत्ति॰विद्यते॰विन्त्वे वा । विद ज्ञाने॰विदसत्तायाम्॰विदविचार णे वा । सत्क्विसि॰क्विप् ॥

वेदव्यासः । पुं॰ शुकदेवस्यपितरि । माठरे । द्वैपायने । पाराशर्ये । बादरायणे ॥ वेदं व्यस्यति । असु॰ । अण् ॥ यथा । वेदमेकंचतुर्भेदक्र त्वाशाखाशतैर्विभुः । करोतिबहु लंभूयोवेदव्यासस्वरूपधृक् । द्वापरे तुयुगेविष्णुर्व्यासरूपीमहामुने । वे दमेकंसबहुधाकुरुतेजगतोहितः ॥ यथास्तुशुक्लसैन्ध।वेदभेदांपृथक्प्रभु । वेदव्यासाभिधानात्तुसातामूर्त्ति र्मधुद्विषइतिविष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न॰ धने । विद्यते॰जायते । विदृलाभे । असुन् ॥

वेदसारः । पुं॰ श्रीदेवीभागवते ॥

वेदसंन्यासी । पुं॰ वेदविहिताग्निहो त्रादिकर्मत्यागिनि ॥

वेदस्वामी । पुं॰ आगमपे । आगमा धिपती ॥ यथ॰हेमाद्रिक्षः । गु रुणमोऽहारकरासुन्याभेयः । आमे यागमपाः प्रदोषः । निगमने शङ्गिनिमेखलायावस्थसदाचारकरे। निरुक्तः ॥ इति ॥ तदाचारकरः ॰तेषांविप्रादीनामाचारकृत्॰उक्त म् ॥

वेदाग्रणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न॰ शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तंछन्दोज्योतिषमितिश्रुतिवो धितेषुषट्सु ॥ तत्राकारादिवर्णा नांस्थानकरणप्रयत्नबोधिकाशिक्षाहवि स्सर्व नीयानांकण्ठ्यत्वादिकाशिक्षा । यागक्रियायामुपदेशः कल्पः । साधुशब्दान्वाख्यानंव्याकरणम् । वर्णागमोवर्णविपर्ययश्चेत्यादिनानि रुक्तेनोक्तं निरुक्तम् । श्रुतिछन्दसां प्रत्यायकंछन्दः । ग्रहणादिगणन शास्त्रंज्योतिषमितिसङ्क्षेपः ॥

वेदाध्यक्षम् । पुं॰ परमेश्वरे ॥ वेदाध्यक्षस्तारकः ॥

वेदादि । न॰ प्रणवे ॥

वेदानुवचनम् । न॰ नित्यस्वाध्याय स्यमन्त्रस्वाध्ययने ॥ वेदस्यअ नुवचनम् ॥ वेदोऽनूच्यतेगुरूच्चार णानन्तरपठ्यतेइति ॥ अथवा । वे दस्यअनुपश्चात्गुरूपासनाऽनन्तरम् वचनम्॰पठनम् ॥

वेदान्तः । पुं॰ उपनिषदि ॥ तदुपका रिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथाचवेदाना मन्तोऽवसानभागो।वेदान्तइतिव्युत्प त्तियोगान्स्त्वोवेदान्तशब्दोवेदवि भागे।तस्मेदेषूपनिषत्सु॰शारीरका दौतूपचरितइति ॥ वेदानामन्तो निर्णये । प्रस्थानत्रयात्मकेशास्त्रे ॥ आसुप्तेरामृतेःकालंनयेद्वेदान्त चिन्तयेतिसर्व्वासिनोयावज्जीवमग्नि होत्रप्रयोगश्च्रिश्रुत्यदर्शनविधिर्घ्वश्रवण

दि । ब्रह्मचर्यादीनान्तु यथाविधिका म्यम् । तदुक्तम् । दिने दिने तु वेदान्तश्रवणाद्भक्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रूषया लब्धात् कृच्छ्राऽशीतिफलं लभेदिति ॥ वेदेषु निखिलेषु तेषु वदन्तोऽवस्थितौ यः । तेनवद् देवेदान्तः प्रतिष्ठितइतिवचनात् ॥

वेदान्ताकृत् । पुं॰ वेदान्तार्थसम्प्रदायप्रवर्त्तकेवेदव्यासादौ ॥

वेदान्तग ः । त्रि॰ ब्रह्मज्ञे ॥ वेदान्तानामुपनिषदोमर्थंब्रह्मगच्छति । गम॰ । डप्रत्यय ः ॥

वेदान्तसार ः । पुं॰ वेदान्तस्यमथितार्थे ॥ वेदान्तस्यसार ः ॥

वेदान्ती । पुं॰ ब्रह्मज्ञानपरे ॥ वेदान्तविद्याभिज्ञाचिताभिज्ञनमुमुक्षवो भवन्तस्तदनुक्तं सर्वंत्यनुसन्धानकौशलेनैव तु ध्यंन्ति॰ वैतुनैयायिकादिस्वयाभिन्नितात्पर्य । तदुक्तम् । वेदान्तावयुक्तं कं शमंतिमन्तः पर मायया॰ भ्रान्ताः कर्मकलाम्बा स्तविधिवै तत्त्विवेक्षिणो ः । घ्व्यं भेदरसाविर्यादर्कषष्ठाक्षेतस्वतो यस्थितास्तस्मात्सिद्धमतस्वभावकम यधीर ः परंसमाश्रयेत् । इति ॥ वेदान्ताउपनिषद ः प्रमाणमस्यास्ति इनि ः ॥

वेदाभ्यास ः । पुं॰ वेदानुशीलने ॥ स पञ्चविधोयथादक्ष ः । द्वितीयेच तथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते । वेदाभ्यासोहिविप्राणांपरमंतपउच्यते । ब्रह्मयज्ञःपरःसो य ः षडङ्गसहितस्य ः । वेदस्वीकरणंपूर्वंविचारो ऽभ्यसनंजप ः । तद्दानञ्चैवशिष्येभ्योवेदाभ्यासोहिपञ्चधा । मंत्रश्च लिखितौ नवेदमनधोत्यान्यांविद्यामधोयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ।

वेदार ः । पं॰ क्रकलासे ॥ कृ॰ त्रि॰ प ः ॥

वेदारण्यम् । न॰ सुन्दर्यादिव्यासमधिष्ठितेपुण्यस्थाने ॥

वेदि ः । पुं॰ पण्डिते । बुधे ॥ वेत्ति । विद॰ । इण्विभिदिच्छिदिविदीतिइन् । न॰ पत्वंहायाम् ॥ स्त्री॰ परिष्कृतायांभूमौ ॥ परिष्कृता॰ यज्ञार्थं॰ मद्यमध्यमाय॰ यज्ञपात्रासादनीयचात्रितसंस्काराभूमिर्वेदिरुच्यते ॥ विदन्ति॰ धोधर्मेनप्राप्यते॰ विचार्य्य॰ ते॰ प्रास्यतेवा । पृ॰र्ववद्वदेरिन् ॥ वेद्व । वेदयति॰ वेद्यतेवा । विदमिवा सादौ॰ चुरादि ः । वदेइ ः ॥ प

कृत्यिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री॰ चतुरस्रायांकर्मार्थवेद्याम् ॥ वितर्द्याम् । प्राङ्गणादियुक्ते॰ उपवेशनस्थाने ॥ स्वार्थे क . ॥

वेदिला । स्त्री॰ द्वीपद्याम् । वृत्तिद

सचन्द्रः ॥

वेदितः । त्रि० ज्ञापिते

वेदितव्यः । त्रि० विदुरे । ज्ञातरि ॥ दु० हे० चन्द्रः ॥

वेदी । पुं० पण्डिते ॥

वेदी । स्त्री० सरस्वत्याम् । वेदिश ब्दार्थे ॥

वेदीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वेदीशः । पुं० द्रुहिणे । विधौ । ब्रह्मणि ॥

वेदोदयः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥

वेदोदितः । त्रि० वेदोक्ते ॥

वेदोपकरणम् । न० शिक्षादिवेदाङ्गे ॥ वेदस्योपकरणम् ॥

वेद्धव्यः । त्रि० ताडयितव्ये ॥

वेद्यः । त्रि० वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञेये । संविद्विषयभूते ॥ वेदितुं योग्यः । विदेर्ज्ञानार्थात्कर्मणि यत् । सर्वैर्वेदैरहमेव वेद्यः । इत्याह भगवान् शङ्कराचार्ये । नि : श्रेयसार्थिभिर्वेदमार्गस्थैर्विचारितः ।

वेधः । पुं० व्यधे । वेधने ॥ वेधनम् । विधविधाने । घञ् ॥ वेधर्ये । गभीरतायाम् । गहरा० इति भाषाप्र० ॥

वेधकः । पुं० अम्लवेतसे । कर्पूरे । न० धान्यादौ । त्रि० वेधकर्त्तरि ।

वेधनम् । न० वेधे । वींधना० इ० भा० ॥ विध० ल्युट् ॥ वेधसाधने ॥ विध्यतेऽनेन । करणे ल्युट् ॥

वेधनिका । स्त्री० मणिकाष्ठादिवेधोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौंरी० बर्मी० इ० भा० । विध्यतेऽनया । विधविधाने । ल्युट् । स्वार्थे कः ॥

वेधमुख्यः । पुं० कर्पूरे । वेधिमुख्यः ।

वेधमुख्यकः । पुं० कर्पूरके । द्राविडके । काव्यके । स्वार्थे कन् ॥

वेधमुख्या । स्त्री० कस्तूर्याम् वेधिमुख्या ॥

वेधाः । पुं० परमेष्ठिनि । धातरि ॥ बुधे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥ अर्कतार्के ॥ विदधाति । ब्रह्मा । इ० । विधाञोवेधचेतिविधाते औऽसिप्रत्ययः ॥ विधति । विधविधाने । असुन्वा ॥

वेधसम् । न० अङ्गुष्ठमूले । ब्रह्मतीर्थे । इ०अ०चं०का० ॥

वेधितः । छिद्रिते । विद्धे । विंधा० बींधा० इ० भा० ॥ विध्यतेस्म । विध० क्तः । णेऽनेकार्थः :

वेधी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० वेधकर्त्तरि । वेधविशिष्टे ॥

वेधिनी । स्त्री० जलूकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

वेध्यम् । न० लक्ष्ये । त्रि० वेधनीये ॥

वेनः । पुं० प्रजापतौ ॥ यजति ।

अज० । धाप् चश्च्यतिभ्योन : । चुलिर्वी ॥

वेन्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन शब्दे सम्भक्तौ वा । वनेरिन्नोपधाया वृति० न : । लघूपधगुण : ॥

वेपथु : । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् । टुवेपृ कम्पने । ट्वितोऽथुच् ॥

वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० । ल्युट् ॥

वेप : । न० अनवद्ये ॥

वेपमान : । त्रि० भयेनकम्पमाने ॥

वेम : । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वायदण्ड : पुंसिवेमावेमोनावेमनदु वौरितित्रि०र०म०स्त्री० ॥

वेमा । पुं० न० वायदण्डे । तन्तुवायदण्डोवेमु०दू०गौ०भा ॥ वयति० वनेन । वेञ्० । वेञ : सर्वधा ति०दृमनिच् । सर्वधातुद्ति : । सामनी०वेमनो०द्विलिङ्गत्वप्रयोगात् ॥

वेमन : । त्रि० वेमवति ॥ वेमाऽस्यास्ति । पामादित्वात्०न : ॥

वेरम् । न० कलेवरे । शरीरे ॥ वार्त्ताकौ । कुम्भाके ॥ कुङ्कुमे । घु-सृणे ॥

वेरकम् । न० कर्पूरे ॥

वेरट : । पुं० नीचे ॥ न० वरटीफले ॥ त्रि० मिश्रीकृते ॥

वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृत्रिमवने ॥

वेला । स्त्री० काले । समये । मर्यादायाम् । सीमायाम् ॥ होरायाम् ॥ यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिरहोरात्र प्रचक्षते । पश्चिमाद्धोरात्राद्विहोरा चाविदासैकामधु० वह्निपुराणम् ॥ अब्धे : कूले ॥ अब्धिविकारे । अब्ध्यम्बुविकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥ रागे ॥ ईश्वरस्यभोजने ॥ बुधस्यभार्यायाम् ॥ वाचि ॥ वेलति । वेल्ल गतौ । पचाद्यच् ॥ वेल्यते०अनया वा । वेलकालोपदेशे । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

वेलाकूलम् । न० ताम्रलिप्तदेशे ॥

वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥

वेल्लम् । न० पुं० विडङ्गे ॥ वेल्लति । वेल्लचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥

वेल्लजम् । न० मरिचे ॥ वेलनम् । मल० । घञ ॥ वेल्लंजायते । जनौ० । पञ्चम्यामजाविति० : । अन्येष्वपीति ड : ॥

वेल्लनम् । न० भूमावश्वस्यलुण्ठने । लुठने । पार्श्वपरिवर्त्तने ॥ वल्लनदू० प्र०रोटिकानिर्माणार्थकाष्ठे ॥

वेल्ली । स्त्री० माल्यदूर्वायाम् ॥

वेल्लन्तर : । पुं० मगधदेशप्रसिद्धवृक्षविशेषे । वीरतरौ । तथा । वेल्लन्तरोमगधेवीरतरु : प्रसिद्ध :श्वेतासिताकृष्णविचित्रितनीलपुष्प : ।

शाल्मलितुल्यकुसुम : शमिसूक्ष्म पत्र : स्थौल्यकण्टकोपलक्षदेशजपाद प : ॥ वेल्लारीरसैवाकीर्तितास्य माक्षकामद : । मूत्राघातास्मरि दुराशोथीनिमूत्राभिघातजित् ॥

वेलदल : । पुं॰ क्षितिनागरे ॥

वेलि : । स्त्री॰ लतायाम् ॥

वेलिकाख्या । स्त्री॰ शुक्तिविशेषे । मरु भ्यायाम् । बिल्वपत्र्याम् ॥

वेल्लितम् । न॰ चेष्टिते ॥ गमने ॥ त्रि॰ कुटिले ॥ विधते । कम्पिते ॥ वेल्लितस्य । विशे॰ । गम्यर्थेतिस्व : ॥

वेश : । पुं॰ वेश्यालये ॥ गृहमात्रे ॥ नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभायाम् ॥ विप्रवेशन । विशप्रवेशने । क र्मणीतिघञ् ॥ विशति॰वेशनम्॰ विशतीवा । विश॰ । पदरुजविश स्पृशोघञ्॰मञ्ञा ॥ मर्यादिका : भृतौ । प्रवेशे ॥

वेशक : । पुं॰ गृहे ॥ वेशयत । स्वा र्थेक : ॥

वेशजीवी । त्रि॰ वेशवति ॥

वेशदान : । पुं॰ सूर्यशोभायाम् ॥

वेशधारी । पुं॰ छलतपस्विनि । त्रि॰ वेशधारिणि ॥

वेशनम् । न॰ चणकचूर्णे । वेसण॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ यथा । दोलयचणका नान्तुनिस्तुषायन्त्रपेषिता : । तत्र् यं वेशनं प्रोक्तपाकशास्त्रविशारदैः ॥

वेशनमोदक : । पुं॰ तुण्डिकाकारा इ॰इतिख्यातेखाद्यभेदे ॥ यथा सुखमोदकवत्कार्यो वेशनस्य च मोदक : ॥ वेशनाख्य ॥ मोदो : किञ्चिदातकराश्वयं । विष्टम्भी न्वरघाय वित्तश्लेष्मापहा : ॥

वेशनवटिका । स्त्री॰ पकौरी॰इ॰प्र॰ खाद्यद्रव्ये ॥ वटिकावेशनस्याप विसावरामिमध्विता । रुच्या विष्टम्भजननी बल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

वेशन्त : । पुं॰ पल्वले । अल्पसरसि ॥ विशन्त्यत्रभेकादय : । विश॰ । तृविधिभ्यांझच् ॥ वह्नौ ॥

वेशर : । पुं॰ अश्वतरे ॥

वेशवार : । पुं॰ वेसर॰इ॰भा॰प्र॰मां सादिसाधकद्रव्ये ॥ यथा । द्रव्या णि शर्करानागचव्यादीनि हि । तद्गुणावश्यकामिमरिचानिसमा सेत : ॥

वेशि : । पुं॰ जन्मकालिसूर्यक्रान्तरा शेर्द्वितीयराशौ ॥ यथा । सूर्याद्द्वितीयर्क्षगतैविशिस्थानं प्रकीर्त्तितं यवनैरि ति ॥

वेशीवाला । स्त्री॰ पुष्पदाजीलता याम् ॥

वेश्मकलिङ्ग : । पुं॰ चटके ॥

वेश्मकुल : । पुं॰ चर्चिकायाम् ॥

वेश्म । न॰ गृहे । सद्मनि ॥ विशन्त्य त्र । विश॰ । मनिन् ॥

वेश्मनकुल : । पुं॰ गन्धमूषिके ॥

वेश्मभूः । स्त्री॰ गृहरचनावच्छिन्नभूमौ । वास्तुनि ॥ वेश्मनोभूः ॥

वेश्यम् । न॰ वेश्यालये ॥ वेशेभवः । दिगादित्वाद्यत् ॥

वेश्या । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । गणिकायाम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेशेनपण्येनसम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ वेशोवेश्यागृहंभवा । दिगादित्वाद्यत् ॥ वेशः प्रवेशोऽस्त्यस्या । अन्येभ्योऽपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥

वेश्यागण : । पुं॰ वेश्याचारे । वेश्यासमूहे ॥

वेश्याचार्य : । पुं॰ पीठमर्दे ॥

वेश्याजनसमाश्रय : पुं॰ । गणिकागृहे । वेशे ॥ वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानम् ॥

वेश्यालय : । पुं॰ वेशे ॥

वेष : । पुं॰ वेशे । प्रसाधने । वस्त्रालङ्करणादिकृतशोभायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । घञ् ।

वेषक : । पुं॰ कासमर्दे । पयोपस्करे ॥

वेषणा । स्त्री॰ वितुन्नके । धन्याके ॥

वेष्ट : । पुं॰ वेष्टने ॥ निर्यासे ॥ श्रीवेष्टे । सरलद्रवे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने । घञ् ॥

वेष्टक : । पुं॰ कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥ प्राचीरे । वृतौ ॥ न॰ उष्णीषे ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे ॥ त्रि॰ वेष्टनयुक्ते ॥

वेष्टनम् । न॰ कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णीषे ॥ मुकुटे । वृत्तौ । गुग्गुलौ । व्याप्तने । वेष्टन॰ लपेटन॰ भू॰ आ॰ प्र॰ ।

वेष्टनक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे । यथा । जङ्घांपादेनसंवेष्ट्य भुजाभ्यांवेष्टयेद्यदि । कामुकःकामिनींतांत्वेवेष्टनकः स्मृतः ॥

वेष्टनवेष्टक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पादद्वयेनाविभुजाभ्यांवेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्ग्यवस्थोवेष्टनवेष्टकः ॥

वेष्टनिका । स्त्री॰ वेष्टनिकायाम् ॥

वेष्टवंश : । पुं॰ कण्टकवंशे ॥

वेष्टसार : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

वेष्टित : । त्रि॰ वलयिते । संवीते । रुद्धे । आवृते ॥ न॰ लासके ॥ स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । वेष्टवेष्टने । क्तः ॥

वेष्प : । पुं॰ जले । नीरे । पानीये ॥ विवेष्टि । विष्लृ॰ । पानीविषिभ्यः पः । इतिपः ॥

वेष्य : । पुं॰ नटे । विविधशिल्पकाकारैश्चसम्पद्यते ॥

वेष्या । स्त्री॰ गणिकायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥

वेसनम् । न॰ चणकदालिचूर्णे, बेसनि ॥

वेसर : । पुं॰ सहराजे । अश्वतरे ॥

वेसवारः । पुं॰ व्यञ्जनादौसंस्कारार्थं दीयमानेहिङ्ग्वादौ । उपस्करे ॥ द्रव्याणिवेसवारस्तुनागवल्लीदलानि हि । तण्डुलाश्चलवङ्गानिमरिचानि समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषायाम् । हिङ्ग्वार्द्रमरिचंजीरंहरिद्राधान्यकंतथा । क्रमेणद्विगुणंसर्ववेसवारमिमंविदुः । लोकेनवारिणासर्वं हितंपक्वगालितम् । माषयाव्यञ्जने देयकासमर्दंयतत्स्मृतम् ॥ वेसनम् । विसर्पे इति । घञ् । वेसंसर्पं वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

वेहत् । स्त्री॰ गर्भोपघातिन्याम्गवि ॥ विहन्तिगर्भम् । सयस्तृपहेर्हिश्च तिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वेहारः । पुं॰ लगधाख्यातिदेशविशेषे । यथा । वेहारेचैवश्रीहट्टे कोशलेचकलिङ्गके । चत्वारिशद्भुजाकार्या माहेन्द्रेचहिमालये॰ इतिमत्स्यसूक्त ५॰ पटलः ॥ महिषासुरमर्दिनीतिशेषः ॥

वै । अ॰ हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्बोधने ॥ विशेषे ॥ अवधारणे ॥ अनुनये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति । वागतिगन्धनयोः । ॰वीगत्यादौवा । डैः ॥

वैंशतिकः । त्रि॰ विंशत्याक्रीते ॥

वैकक्षम् । न॰ तिर्यग्वक्षोलम्बिमाल्ये ॥

वैकक्षकम् । न॰ उरस्युपवीतवत्तिर्यक्क्षिप्तमाल्ये । विशिष्टः कक्षो यस्मात्॰ विकक्षमुरस्तत्रभवम् । तत्र भवइत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकङ्कतः । पुं॰ विकङ्कते । विकङ्कतस्यावयवोविकारोवा । पलाशादित्वादञ् ॥

वैकटिकः । पुं॰ मणिकारे ॥

वैकर्णः । पुं॰ वात्स्ये ॥ विकर्णस्यापत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिष्विति अण् ॥

वैकर्णेयः । पुं॰ काश्यपे ॥ विकर्णस्यापत्यम् । विकर्णकुषीतकात्काश्यपइतिढक् ॥

वैकल्पिकः । त्रि॰ विकल्पेनभवे ॥

वैकल्यम् । न॰ विकलतायाम् ॥ अविवेके ॥ विकलस्यभावः । ष्यञ् ॥

वैकारिकः । पुं॰ देवानामहङ्कारभेदात्मिकाहङ्कारे ॥ देवसर्गे ॥ मन्वन्तरविशेषे ॥ सप्तस्वस्तेषां॰ येविकारानेषभूतेन्द्रियाहङ्कारबुद्धिरूपान्॰ पुरुषबुद्ध्योपासते । तान् प्रतीदमुच्यते॰ दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रियचिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णंसहस्रन्त्वाभिमानिकाः । बौद्धादशसहस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरुषनिर्गुणंप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्तते ॥ येषांवैकृति

कोषन्व : ॥

वैकुण्ठः । पुं॰ विष्णौ । कृष्णे । वि
ष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठायाश्चापत्यम् ।
शिवादाण् । यथोक्तं विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरेदेवो वैकुण्ठः पुरुषो
त्तम : । विकुण्ठायामसौजज्ञे वैकु
ण्ठैर्देवतैः सहेति ॥ अपिच । कु
ण्ठनञ्च विष्णौच विशिष्टस्यपरीति
या । विकुण्ठांप्रकृतिविद्यात्तस्यास्य
यदुत्सितास् ॥ तथाप्ययेषभगवान्
तस्याजात : स्वसृष्टये । परिपूर्णत
मंतेनवैकुण्ठस्थिदुर्बुधा : ॥ विग
ताकुण्ठानाशीयस्यसविकुण्ठ : ॰वि
कुण्ठस्यामहानंशास्तिस्वरूपत्वेन
चाश्रयत्वं मयाऽस्या । ज्योत्स्नादि
त्वादण् ॥ यद्वा । विविधाकुण्ठा
मायाविद्यतेऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानांजीवानामयं नियन्ता॰
त्रातावा । तस्येदमिति॰शिवइत्यवा
॰अण् ॥ विगताकुण्ठाऽस्मात्प्रज्ञा
द्यण् ॥ गृहे तद्गीपाभिधेविष्णोर्धाम
विशेषे । तदर्णनंयथा । उपरिष्टा
त्प्रिसिरष्टौकोटय : सप्तसीरितम्
। सत्यादुपरिवैकुण्ठोयोजनानांप्रमा
यत : ॥ भूर्लोकात्परिसङ्ख्यात :
कोटिरष्टादशप्रभो । यत्रास्तेश्रीप
ति : साक्षात्सर्वेषामभयप्रद : ॥
वैकुण्ठादुपरिश्रेलोक : षोडश
कोटय : । तिर्यगेवसशाराकैषा
साक्षस्तुपर्वत : ॥ पार्षदैस्सहित :
शश्वद्यैवास्ते खगर्षैस्त : । इति
पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्याय : ॥
अपिच । अमृतशाश्वतंनित्यमनन्तं
परमंपदम् । हिरण्मयंमोक्षप्रदब्र
ह्मानन्दसुखाश्रयम् ॥ एवमादिग्र
धोषितद्विष्णो : परमंपदम् । यत्र
त्वानभिवर्त्तन्ते तत्रासपरमेश्वरे : ॥
नद्विवर्णयितुंशक्यमाल्पकोटिशतै
रपि । अपिब्रह्मशक्यन्तब्रह्मरुद्रा
दिदेवतै : ॥ ज्ञानेनयाक्षमार्गेण
द्रष्टव्योयोगिपुङ्गवै : । तत्स्थानमु
पमोक्षव्यमव्याव्यप्रसिद्धिमाम् ।
श्रीमाङ्ग्रियक्तिसिद्धेरसाभोगविव
र्जिता : । गच्छन्तोनमहाभागाभ
गवत्पदसेविता : । तद्विष्णो : प
रमधामप्याशिवब्रह्मसुखप्रदम् । ना
मानन्तपदाख्योयं वैकुण्ठंतत्परं प
दम् ॥ प्राकारैर्विमानैर्दसौधैर
लमयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरीदिव्या
सयोध्येतिप्रकीर्त्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ताहेममयैर्मुरसंयुता । च
ण्डादिद्वारपालैस्तुकुमुदाद्यै : सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौप्राग्द्वारे
याम्येभद्रसुभद्रकौ । वारुण्यांजय
विजयौसौम्येधातृविधातरौ । कु
मुद : कुमुदाक्षश्चपुण्डरीकोथवाम
न : । शङ्कुकर्ण : सर्वनिद्र : सुमु
ख : सुप्रतिष्ठित : तस्मिन्नथस्थवि

वैजयन्तीशब्दादिवैप्रतिकृताविति
कम् ॥

वैजयन्ती । स्त्री॰ पताकायाम् ॥ ज
यन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विज
यते । जिधनिभवे । तूभुवहीतिभाव ।
विजयन्तस्येयम् । तस्येदमित्य-
ण् ॥ पञ्चवर्णमय्यां आनुपर्यन्तक
म्बितायां मालायाम् ॥ सा चोक्ता-
विष्णुपुराणे । पञ्चस्वरूपायामा-
साद्वैजयन्तीगदाभृत । साभूतहे
तुसङ्घातभूतमालाचवेद्दुजीति ॥
पञ्चस्वरूपासुक्तामाणिक्यमरकतेन्द्र
नीलवज्रसमामवर्णाहरेर्वैजयन्त्या
ख्यामाला ॥ साभूतहेतुर्नामपञ्चतन्मा
त्राणां सङ्घात : पङ्क्ति : भूत-
मालाचमहाभूतपङ्क्तिरित्युक्त
स्थूलभूतमयीत्यर्थ : ॥

वैजयि : । पुं॰ बुद्धनामकी ॥ विज
यस्यापत्यम् । इञ् ॥ जिनचक्रव
र्त्तिविशेषे । चक्रवर्ति ॥

वैजयिक : । त्रि॰ विजयस्य निमित्तं ॥
विजयस्य निमित्तं ॥ संयोग : उत्पा
तो वा । तस्य निमित्तमिति ठञ् ॥

वैजवाप : । पुं॰ गृह्यभेदे ॥

वैजिक : । पुं॰ सद्योङ्कुरे ॥ न॰ शि-
ग्रुतैले ॥ हेतौ । कारणे ॥ त्रि॰
बीजसम्बद्धे ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्क
ल्पादिनापचेष्टकारेतोदोषजेपापे ॥

वैज्ञानिक : । त्रि॰ प्रवीणे । निपु

णे । शिक्षिते । कुशले । कुश
ले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानंयु-
क्ति : शिल्पादिनयुक्त : । तत्रनियु
क्तइतिठञ् । यद्वा । विज्ञानेनजय
ति । तेनदीव्यतिखनतिजयतिजि
तमितिठक् ॥

वैडाल : । त्रि॰ विडालसम्बन्धिनि ॥

वैडालव्रतम् । न॰ दुष्टाचारविशेषे ॥
यथा । यस्यधर्मध्वजोनित्यं शक्रध्व
जइवोच्छ्रित : । प्रच्छन्नानिचपापा
निवैडालंनामतद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिक : । पुं॰ छद्मतापसे, स
र्वाभिसन्धिनि ॥ यथाहमनु : , ध
र्मध्वजीसदालुब्धश्छाद्मिकोलोकदा
म्भक : । वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्र:
सर्वाभिसन्धक : । इति ॥ विडाल
व्रतेनचरतीतिवैडालव्रतिक : । वि
डालोहिप्रायेणमूषिकादिहिंसाकपि
तयाध्याननिष्ठइवविनीत : सन्नव
तिष्ठतइत्युपचरितोयशब्द : ॥

वैडालव्रती । पुं॰ भण्डतापसे ॥ वै
डालव्रतिन : पापा : सर्वधर्मवि
नाशका : । सद्य : पतन्तियापेषुक
र्मणस्तस्यतत्फलम् ॥

वैणवम् । न॰ वेणुफले ॥ वेणो : फ
लम् । बिल्वादिभ्योऽणितिविधानोऽणु
क् ॥ त्रि॰ वेणोर्विकारे॰ दण्डादौ
॥ वेणोर्विकार : । पूर्ववदण् ॥ पुं॰
रामे । स्वपनकर्मणेवेणुदण्डे ॥

वैणविकः । त्रि० वेणुवादे । वेणुध्मे ॥ वेणोर्विकारः । अण् । वैणवं शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

वैणवी । स्त्री० यष्ट्यादौ । वंशरोचनायाम् । वेणोर्विकारः । बिल्वादाण् । ङीप् ॥

वैणिकः । त्रि० वीणावादे । वीणावादनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

वैणुकः । पु० वेणुवादिनि ॥ न० तोत्रे । गजप्रतोदनदण्डे । हस्तिपालनार्थे वेणुनिर्मितदण्डे ॥ वेणुना शिल्पम् । शिल्पं वेण्वादिभ्य इति ठक् । इसुसुक्तान्तात् कः ॥ आकर्षे गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

वैण्यः । पु० पृथुनाम्नि धराधीशे ॥ यथा । वेणस्य मथितात् पाणेः सम्भूतमथ सुतं मुने । वैण्यो नाम महीपालो यः पृथुः परिकीर्त्यते ॥

वैतंसिकः । त्रि० कौटिके । मांसिके । मांसविक्रेतरि ॥ वीतंसेन मृगपक्ष्यादिबन्धनोपायेन चरति । चरतीति ठक् ॥

वैतण्डिकः । त्रि० वितण्डावादिनि ॥

वैतत्यम् । न० महत्त्वे । विततस्य भावः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न० वितथस्य भावे । असत्यत्वे ॥ वैतथ्यं सर्वभावानां स्वप्न आहुर्मनीषिणः । भावे ष्यञ् ॥

वैतनिकः । त्रि० भृतके । भृतिभुजि । वेतनेन कर्मकरि ॥ वेतनेन जीवति । वेतनादिभ्यो जीवतीति ठक् ॥

वैतरणिः । स्त्री० वैतरण्याम् । [illegible]

वैतरणी । स्त्री० यममातरि । राक्षसानां जनन्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ नरकनद्याम् । विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसादिव्याप्तनद्याम् ॥ यथा । नदी वैतरणी नाम दुर्गन्धा रुधिरावहा । उष्णतोया महावेगा अस्थिकेशतरङ्गिणीति यमदक्षि ॥ विगतस्तरणिर्यस्याः । तत्र भवा । अण् ॥ विगता तरणिर्नौर्यस्याः । प्रज्ञाद्यण् ॥ वितरणेन दानेन लभ्यते स्त्री० पृतिना । वितरणम् । ङीप् ॥ यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी । तां सन्तर्तुं ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं गामिति वैतरणीगोदानानन्तरपाठमन्त्रः ॥

वैतसः । पु० अम्लवेतसे ।

वैतानम् । न० श्रौतकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानाग्नेः आहवनीयादिकुण्डे प्रवितस्य क्रियत इति ।

वैतानिकः । पु० श्रौतहोमे । अग्निहोत्रे । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारो वितानम् । तत्र भवः । ठञ् कर्मणीति ॥

वैतालिकः । पु० [illegible] ॥

क्षयेभवमुक्तायेद्गति ॥ विदूर : कर्म भावेवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ।

वैदूर्य्यम् । न० लसुनिया० इतिख्याते कृष्णपीतवर्णे मणौ । बालवायजे । बालसूर्य्ये । केतुरत्ने ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । यथावैशापवनाभ्रकोमलक षाभमयूरकण्ठशिखाभार्कारेषवमि इलाक्षविशुषार्द्धवेषवाक्षयया । यद्गात्रं गुरुतादधातिनितरांस्निग्धं तुदोषोज्झितंवैदूर्य्यंविशदंवदन्तिसुधिय : स्वच्छत्त्वस्फोभनम् ॥ तस्य शुभलक्षणं यथा । विप्रार्यस्त्रिफलाग भैन्तथुरूपप्रसचलम् । सभासंयकर्षं कृत्वा वैदूर्य्यं दूरतानयेत् ॥ तत्परी क्षायथा । छृष्टंयदात्मगात्वच्छं स्वच्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटंप्रदर्शयेदेतद्वैदूर्य्यंजात्यमुच्यते ॥ विधिवा गारुडे०युक्तिकल्पतरौचद्रष्टव्य : ॥ विदूरात्प्रभवति । विदूरात्ञ्य : मन्यवासक्ति : ०पाणवायावासौ प्रभवतिविदूरेतुसंस्क्रियते । सत्यम् । बालवायमूर्ध्नापिविदूरमितिसंज्ञा । यथवा । बालवायस्य० विदूरआदेश : । अतएवभाष्ये० बालवायोविदूरश्च प्रकृत्यन्तरमेवेतिसमाहितम् ॥

वैदूर्य्यभूमि : । स्त्री० बालवायप्रभर स्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्द्धन्यवदाद्रुदैः सहोदितसोषध्वनेविदूरभूमिरुद्भिन्ना द्धुराभवतीतिप्रसिद्धि : । उरगभू र्व्यरत्नसन्निधानादकालेपिमेघागर्ज्जितीतिवार्त्ता । केचिन्तुपर्वतेरगर्वं०मेघरसितस्य०तत्र्वैवदूर्य्यभूमि रित्याहु : ॥

वैदेह : । पुं० वणिजि ॥ निमिराज पुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्ब्राह्मण्यामुत्पन्नेसङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदेशजाते ॥

वैदेहक : । पुं० वाणिजके ॥ शूद्राद्वैश्यासुते ॥ विदेहेषुभव : । धूमादि त्वाद्वुञ् ॥ विदेहविशेषा । त्रि० । वुञ् । प्रज्ञाद्यण् ॥ वैनि खित : देहउपचयोयस्यासौवा । वि देहेषुभव : । तत्रभवइत्यण् । वि देहस्यापत्यंवा । जनपदेत्यञ् । स्वा र्थे ॥

वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीता याम् । पिप्पल्याम् । वणिक्स्त्रि याम् । वैदेहनार्याम् ॥ पिप्पल्या म् ॥ विदेहेषुभवा । अण् । ङीप् ।

वैद्य : । पुं० भिषजि । रोगहारिणि । अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतु र्विध : । रोगहर : १ । विषहर : २ । शल्यहर : ३ । कृत्याहर : ४ । इतिभेदात् ॥ तस्ययस्यप्रकोपस्यप्र सरंस्थानमेवच । दोषाणाञ्चैववेवेद समवेक्षिषगुत्तम : ॥ व्याधेस्तत्त्वपरि ज्ञानंवेदनायाश्चनिग्रह : । एतद्वैद्य स्यवैद्यत्वंनवैद्य : प्रभुरायुष : ॥

कुचेलः कर्कशोदीनः क्षुधाभीरुर्यमागतः । यस्तु वैद्यान पूज्यश्च धन्वन्तरिसमोऽपि ॥ सुश्रुतं तन्त्रमुतयेन शरीरयेनःहृतम् । नालोकितं च कर्मयेन स वैद्यो वैद्यनिन्दितः ॥ चेतोऽपि प्रशमनं रोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्होभिषक्‌तमः ॥ अपिच । एकं शास्त्रमधीयानो न विद्याच्छास्त्रनिश्चयम् । तस्माद्बहुश्रुतः शास्त्रं विजानीयाच्चिकित्सकः ॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्णमादायोपास्य चासकृत् यः कर्म कुरुते वैद्यः स वैद्योऽन्ये तु तस्कराः ॥ इति सुश्रुतः विद्यामधीते । तदधीते तद्वेद इत्यण् ॥ वासकवृक्षे ॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम् । न० आयुर्वेदे । चिकित्साशास्त्रे ॥

वैद्यनाथः । पुं० देवविशेषे ॥ शिवे । महादेवविशेषे ॥ यथा । झारखण्डे वैद्यनाथेश्वरं शिवस्तथैव च । श्रीरामेश्वरनाथोऽपि हरिहरः ॥ शैवपीठे ॥ यथा । हार्दपीठे वैद्यनाथो वैद्यनाथस्तु भैरवः । देवताजयदुर्गाख्या० नेपाले जानुनी मम ॥ इति ॥

वैद्यबन्धुः । पुं० आरग्वधवृक्षे ॥ ॐ

वैद्यमाता । स्त्री० वटरुषि । वासके । वैद्यसमा ।

वैद्यसिंही । स्त्री० वासकवृक्षे ।

वैद्या । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वैद्यी । स्त्री० वैद्यपत्न्याम् ।

वैधः । त्रि० विधिविहिते ।

वैधहिंसा । स्त्री० वेदबोधितप्राणिवधे ॥ सा च अहिंसैव । यथाह मनुः । या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ हि ॥

वैधात्रः । पुं० सनत्कुमारे । विधातुरपत्यम् । अण् । त्रि० विधातृसम्बन्धिनि ॥ यथाहुः । धाता च वैधात्रशतिर्वा तिभवन्ति नाम यः प्रियोदिव्याः कोपामभयन्ति नित्यः सोऽपि धर्मः । महादेवप्रियास्तस्य तिष्ठतो नामचरतेक्ष्वाकुवंशः सुरप्यातरीरप्यसुलभः इति ॥

वैधात्री । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधौ ॥

वैधृतिः । पुं० विष्कम्भादिषुयोगेषु ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । मैत्री विहीनः कुटिलः खलश्च मूर्खोऽदरिद्रः परवञ्चकश्च । कुकर्मकर्ता परदाररक्तो भवेन्नरो वैधृतिजन्मा ॥

वैधेयः । त्रि० मूर्खे ॥ विधेयं० विधानम् । तदयमधिकारी० अविद्यया पद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम् । तस्येदमित्यण् । स्त्रियां० वैधेयी ।

वैध्यतः । पुं० यमप्रतीहारे ॥

वैनतेयः । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ॥ पक्षिणांमध्येगरुडोभगवद्विभूतिः । वैनतेयश्चपक्षिणामित्युक्तेः । विनतायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं॰ शस्त्राभ्यासरथे । यो धरथे ॥ युद्धविशेषे ॥ यथा । लोकधीगुणशालिभ्योभातिवैनयिकोगुणः । यस्तुसद्यामहितलोकवृत्तेषुरतः शास्त्राद्वा॰समर्जित. सवैनयिको भाति । समर्थितोवैनयिकोऽभियोक्तनुचेष्टया । योऽमनोदात्तनुचेष्टयाशुश्रूषयाचारेणोक्तःस : सवैनयिकोविज्ञेयः ॥ त्रि॰ विनयान्विते । विनयादिभ्यष्ठगितिस्वार्थेठक् ॥

वैनाशिकः । पुं॰ बौद्धे । सर्वनाशिकत्ववादित्वात्पूर्ववैनाशिकः ॥

वैनाशिकः । त्रि॰ क्षणिके । परतन्त्रे । पराधीने ॥ बौद्धे । असद्वादिनि ॥ पुं॰ ऊर्णनाभे । श॰माला॰नक्षत्रविशेषे । निधनताराणाम् ॥

वैनीतकः । पुं॰ न॰ परम्परावाहने ॥ वोढृपरम्परया॰यस्यारोहं॰वहन्ति नरास्तस्मिन्॰शकटशिबिकादि यथा॰तद्वैनीतकम् । विनीतकाना मिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । विनीयते॰ इति॰ विनीतः । संज्ञायांकन् ॥

वैपरीत्यम् । न॰ व्यत्यासे । विपर्यासे । विपर्यये । व्यत्यये । इ॰वै॰न्द्रः ॥ विपरीतस्य भावः । ष्यञ् ॥

वैपरीत्यलज्जालुः । पुं॰ स्त्री॰स्वल्पक्षुपदस्तुफलायांलज्जालौ ॥ यथा । लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पक्षुपहस्तुफला । वैपरीत्यावलज्जालुर्नामिवानेप्रयोजयेत् । लज्जालुर्वैपरीत्या : कटुरुष्णः कफापहः । रसेनियामकश्चैवनामागोविद्याणकारकः ॥ इ॰रा॰नि॰वट : ॥

वैवधिकः । त्रि॰ वार्ताचहे । कांवहिया॰इ॰भा॰म॰ ॥ विवधेन॰वीवधेनवा॰हरति । विभाषाविवधादिति पर्णठञ् । एकदेशिविवधशस्य अन्यत्वात्॰वीवधादपिठक् ॥

वैवोधिकः । पुं॰ वैतालिके । विबोधः प्रोजनमस्य । बोधनमितिठञ् ॥

वैभवः । पुं॰ विभवस्वरूपे । न॰ऐश्वर्ये ॥

वैभाजित्रम् । न॰ विभाजयितुर्धर्म्ये ॥ तस्यधर्म्यमित्यधिकारेविभाजयितुर्विशीपनाज्वक्तव्यइत्यञ् णिलोपश्च ॥

वैभ्राजम् । न॰ सुराणांसुद्यानविशेषे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूर्ति॰वैभ्राजं नामवनमस्ति । यथा । वैभ्राजं वैपुलेमूर्ध्निसितोदस्यह्रदोत्तमः । देवैर्निषेव्यतेस्नन् : कामयैरंशुमत्प्रभैः ॥

वैमात्र : । पुं॰ विमातृजे ॥ विमातुरपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री॰ विमातुः कन्यायाम् ॥

वैमात्रेय : । पुं॰ वैमात्रे ॥ विमातुरपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्च ढक् ॥ स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र-चोपसंख्यानस्य ग्रहणात् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री॰ विमातुः कन्यायाम् ॥

वैमानिक : । त्रि॰ विमानयायिनि देवादौ ॥ विमानेन चरतीत्यर्थे ठक् ॥

वैमेय : । पुं॰ विनिमये ॥

वैश्वकि : । पुं॰ विश्वामित्रे ॥ विश्वकस्यान्तरस्यापत्यम् । व्यासवरुडादिभ्य इञ् -प्रकृतेरकङादेश: ।

वैयाकरण : । त्रि॰ व्याकरणशास्त्राभिज्ञे ॥ व्याकरणमधीते-वेद वा-तदधीते तद्वेदेत्यण् । ऐजागम: ॥ व्याकरणस्य व्याख्यान : व्याकरणे भवो वा वैयाकरण : । अण् ऋगयनादिभ्यश्चेत्यण् ॥ स्त्री-वैयाकरणी ॥

वैयाघ्र : । त्रि॰ व्याघ्रचर्मावृतस्यन्दने । द्वैपे ॥ व्याघ्रस्य विकार : । प्राण्यरजतादिभ्योऽञ् । वैयाघ्रेण चर्मणा परिवृतो रथ : । द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपद्य : । पुं॰ गोत्रकृति-मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । आ-ङ् । इन्द्रयुसमसौ ॥ व्याघ्रपदो गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्येव पादावस्येति बहुव्रीहौ पादस्य लोपः पदङ्घ्रिगर्गादित्वात् यञि पाद : प दिति पद्भावे मध्याभ्यामित्येव ॥

वैयात्यम् । न॰ अविनीततायाम् ॥ विरूपं यातं गमनम्-चेष्टनं यस्य । वियातस्य भाव : । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥

वैयासम् । न॰ व्यासप्रोक्ते वचसि ॥ शिवादित्वम् ॥

वैयासकि : । पुं॰ शुकदेवे ॥ व्यासस्यापत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानाञ्चेति वक्तव्यमिति वार्त्तिकादिञ्-अकङादेशश्च । नव्या-व्यासिरित्येवागम : ॥

वैरम् । न॰ विरोधे ॥ तच्च समुत्थानं पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा कृष्णशिशुपालयो : । वास्तुजम् २ यथा कौरवपाण्डवानाम् । वाग्जम् ३ यथा द्रोणद्रुपदयो : । सापत्नम् ४ यथा मूषिकमार्जारयो : । अपराधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयो : ॥ वीरस्य कर्म । वैरमैथुनिकयोरिति निर्देशात्-युवादित्वादण् ॥ अभिज्ञादस्तित्विति तनावमन्योभ्यकस्तन । नवैनं देशमागम्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥

वैरङ्गिक : । त्रि॰ विरागयोग्ये ॥ विरागं नित्यमर्हति । छेदादिषु-वि

त्यम् । चप्रादिभ्यः ष्यञ् ॥

वैशसम् । न० हिंसायाम् ॥ यथा । वरस्फुरवज्ज्वालापुञ्जशान्त्यैवस्थि तिः । नश्यीरि चिन्ताविमुखजेमसं वासवैशसमितिकात्यायनः । गौ रिचिन्ताविमुखेपुत्रेन्द्रोपरेषुलभे षुयः सदासः सएववैशसंहिंसात ममरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषे ॥

वैशस्तम् । न० विशसितुर्धर्म्ये ॥ विशसितुरिदं तौषयात् वक्तव्यः ॥

वैशाखः । पुं० मासविशेषे । माधवे । राधे ॥ वैशाखीपौर्णमासीअस्मिन् सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ खज के । मन्थानदण्डे । रत्न० ह० मा० प्र० ॥ विशाखाप्रयोजनम स्य । विशाखाषाढादित्यण् ॥ न० धन्विनांसंस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे पास्थितेपादयोर्विशाखाख्यस्थानंभ वति । विशाखएव । स्वार्थेऽण् ॥

वैशाखी । स्त्री० वैशाखपौर्णमासी म् ॥ विशाखयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण् । स तोङीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ वि शारदईश्वरः । तस्येयम् । अण् ङीप् ॥

वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विशा रदस्यभावः । दृढादिषु०वैयात्या भमतिमनः शारदाभासितिष्यञ् ॥

वैशिकः । पुं० त्रिविधनायकान्तर्ग तनायकविशेषे ॥ बहुवेश्याभोगीप रसिकोवैशिकइतितल्लक्षणम् ॥

वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । स म्बन्धपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥

वैशेषिकः । पुं० कणादमुनिकृतद र्शनविशेषे । परमाणुतोद्रव्यादिस मवायान्तषट्पदार्थवादिनि ॥ य थाप्रकमेणद्रव्यम् तस्यगुणाद्ध्या- हर्यानेव । वासनात्मनिवेदान्ता द्विवैशेषिकाद्यः द्रव्यादिधर्मि वासन्तः । तस्येवात्तरेतिश्रमित्वा० चोक्तगुणाद्यवासनात्वेन० यथा । नक्षत्रतममिश्यादिस्पृशोध्यसङ्क- तिषट्‌त्वकायाद्यद्‌व्ययः ॥ च यवैशेषिकग्रन्थविवरणम् । षट् विधिपदार्थनिरूपकग्रन्थः । च क्षमतन्यायदर्शनमततुल्यम् । च भगवतः कारणपरमाणुपर्यन्तं निरूपितम् ॥ दुःखदुःखनिवृत्तिप्र कारविमर्शप्रतिकूलवेदनीयतया- निखिलात्मसंवेदनसिद्धदुःखं जि हासतस्तदुपायं जिज्ञासुः पर मेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति । यदाचर्मवदाकाशंवेष्टयिष्यन्तिमा नवाः । तदाशिवमविज्ञायदुःखस्या न्तोभविष्यतीत्यादिवचननिच यप्रामाण्यात् । परमेश्वरसाक्षा त्कारश्चश्रवणमननभावनाभिर्ग

धनीयः । यदाह । आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासरसेन च । त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते योगमुत्तममिति । तच्च मननमनुमानाधीनम् । अनुमानञ्च व्याप्तिज्ञानाधीनम्० । व्याप्तिज्ञानञ्च पदार्थविवेकसापेक्षम् । अतः पदार्थषट्कम् । अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः । इत्यादिना धोद्दिशत्सप्ताध्यायमयं भगवता व्यवस्थापि । तत्राह्निकद्वयात्मके प्रथमेऽध्याये० समवेताशेषपदार्थकथनमकारि । तत्रापि प्रथमाह्निके जातिमन्निरूपणम् द्वितीयाह्निके जातिविशेषयोर्निरूपणम् । आह्निकद्वयात्मके द्वितीये तद्द्रव्यकालनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम् । द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम् । आह्निकद्वयात्मके तृतीये० आत्मान्तःकरणलक्षणम् । तत्रात्मलक्षणं प्रथमे । द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम् । आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे० शरीरतदुपयोगिविवेचनम् । तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम् । द्वितीये शरीरविवेचनम् । आह्निकद्वयवति पञ्चमे० कर्मप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम् । आह्निकद्वयवति षष्ठे० श्रौतधर्मनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमे दानप्रतिग्रहधर्म-विवेकः । द्वितीये चातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम् । तथाविधसप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम् । द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम्० समवायप्रतिपादनञ्च० । अष्टमे निर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणविवेचनम् । नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम् । दशमेऽनुमानप्रतिपादनम् । तदेतद्वैशेषिकमपि त्रीणि विधान्यशास्त्रप्रवृत्तिरिति वैशेषिकस्याधिकरणम् ॥ आ समुन्नीलतश्च भगवन्तमाक्षपादं ॥ चौखम्बा ॥ विनयादिभ्यो स्वार्थे ठक् । वि० विशेषविदि ॥

वैशेष्यम्, क्ली० भागाधिक्ये । भावे ष्यञ् ॥

वैश्यः, पुं० अर्य्यः । ऊरव्यः । भूस्पृक् । तस्य उत्पत्तिर्यथा ब्रह्मणः ऊरुभ्याम् । वैश्यस्य धर्मा यथा । तस्मै पशुपाल्यादीनि वाणिज्यानि कर्माणि भवन्ति । तानि चतुर्थाश्रमेऽत्र द्रष्टव्यानि । निषिद्धानि यथा । वैश्यानां धनलोभेन मिथ्यामूल्यप्रकाशनम् । अपारक्तं पशूनाञ्च निष्पादनं भवेत्सतीति पाद्मे स्वर्गखण्डे २७ अध्यायः ॥ अपि च । विप्रस्यापि शुभ्यस्य ऋष्यादानरूपिः शुचिः । वेदाध्ययनसम्पन्नः सर्वैश्वरतिसंस्थितः ॥ विशति ।

विश० क्विप् । स्वार्थे० ष्यञ् ॥
वैश्यकर्म । न० कृषिगोरक्षवाणिज्यादौ ।
वैश्या । स्त्री० वश्यायाम् । आर्यायाम् । बुद्धशक्त्यन्तरे ॥ तारायाम् ॥
वैश्रवणः । पु० कुवेरे ॥ विश्रवसोऽपत्यम् । शिवादिषु विश्रवसो विश्रवणरवणावादेशौ निपातितौ० अण्च ॥
वैश्रवणालयः । पुं० वैश्रवणावासे ॥ वटवृक्षे ॥
वैश्रवणावासः । पुं० वटद्रुमे ॥ कुबेरपुर्याम् ।
वैश्रवणोदयः । पुं० वटवृक्षे ॥
वैश्वः । पुं० उत्तराषाढनक्षत्रे ।
वैश्वदेवः । पुं० यज्ञसाध्ये होमभेदे । दानातिथिभोजनात्मके सायम्प्रातर्गृहस्थप्रतिदिनिककर्मविशेषे ॥ विश्वेदेवा देवता अस्य । साऽस्य देवतेत्यण् ॥ न० उत्तराषाढान० ॥
वैश्वदेवी । स्त्री० आमिक्षायाम् । जगतीछन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणादि यथा । बाणाश्वैश्छिन्ना वैश्वदेवी मभौ यौ । यथा । अर्चामन्येषां त्वं विहायामराणामद्वैतेनैकं विष्णुमभ्यर्चि भक्त्या । तच्चाशेषात्मन्यर्चिते भाविनी ते भ्रातः सम्पन्नाराधना वैश्वदेवी ॥
वैश्वदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥
वैश्वानरः । पुं० अग्नौ । वह्नौ ॥ अग्न्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ जाठराग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वे नरा अस्य । नरे संज्ञायामिति विश्वशब्दस्य दीर्घः । विश्वानरस्यापत्यम् । ऋष्यण् । गोत्रापत्ये० विदादित्वादञ्वा ॥ विश्वेषां नराणां कर्त्तरि ॥ ब्रह्मणि । जीवे । विश्वनराभिमानित्वात्० स्वस्वसमष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ विश्वे एते नरा अस्य० विश्वानराः । पूर्वपदस्य दीर्घः । विश्वानरान् नेतृत्वेन व्यवस्थितान् प्रति० अनेकधा धर्माधर्मकर्मानुसारेण० सुखदुःखादिप्रापणात्० अयं परमात्मा कर्मफलदाता० वैश्वानरशब्दितो भवति ॥ अथवा । विश्वश्चासौ नरश्च० विश्वानरः । नरे संज्ञायाम् । विश्वानर एव । वैश्वानरः । स्वार्थेऽण् ॥
वैश्वानरमार्गः । पुं० इन्दवीथ्याम् । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।
वैश्वानरीवीथी । स्त्री० दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशिष्टस्थानविशेषे ॥ यथा । शतभिषक्तथा । वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्त्तिता । एतास्तु वीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उच्यत इति ॥
वैश्वी । स्त्री० उत्तराषाढानक्षत्रे ॥
वैषम्यम् । न० विषमत्वे ॥ भावे० ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
वैषयम् । न० विषयाणां समूहे भि

स्वाध्यायः ॥

वैषयिकः । त्रि० विषयसम्बन्धिनि ॥

वैष्टसम् । न० हेमभस्मनि ॥

वैष्टम् । न० विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वेवेष्टि । विश० भस्जिगमिनमिहनि विश्यशांवृद्धिश्चेति ष्ट्रन् ॥ द्विवि ॥ वायौ ॥

वैष्णवः । त्रि० विष्णूपासके । विष्णुभक्तौ इति । व्याख्ये । हारे ॥ तल्लक्षणमाहात्म्यादिर्यथा । फलसम्बन्धरहिता विष्णुभक्ताश्च वैष्णवाः । मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदा सर्वकर्मसु । शुद्धभक्ता विष्णुमन्त्रोपासकाः प्रविश्यते । जीवन्मुक्ता वैष्णवास्तवेदाः सर्वदर्शिनः ॥ पुरुषाणां शतं पूर्वं वै द्विकल्पशतं परम् । मातामहस्य च शतं मातरं मातृमातरम् । भगिनीं भ्रातरं चैव भागिनेयश्च मातुलम् । श्वश्रूं च श्वशुरञ्चैव गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् । गुरुपत्नीं च दातारं मित्रञ्च सहचारिणम् । भृत्यं शिष्यं तथा चैतेषां प्रियाः स्वात्मसन्निधौ ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं मन्त्रग्रहणमात्रतः । मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । तत्संस्पर्शमात्रेण पूतं तीर्थं सभारतम् । तस्यैव पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ पादोदकाग्रतः स्नानं तीर्थमेव भवेद्ध्रुवम् । ब्र० ब० वै० ब० पुराणम् । वैष्णवस्तु न्नतुलसीभवकाष्ठमालाधेद्विजाः इ हरिनामकृतोर्द्धपुण्ड्राः । वैष्णवा मक्तिसुदृढा धृतशङ्खचक्रास्तवैष्णवा भुवनमाशुपवित्रयन्ति ॥ अपि च । प्रथमं तुल्यः पञ्चविधवैष्णवसंश्रयाः । तैनैवते प्रयान्ति तद्विष्णोः परमं पदमिति ॥ अस्याचारश्च । सर्वान् कामान् परित्यज्य दृढभक्तिस्त्वसाधयेत् । स एव वैष्णवाचारः कामसङ्कल्पवर्जितः ॥ विष्णोरयम् । अण् ॥ न० विष्णुपुराणे ॥ यथा । अतोऽयं गतिसाहस्रं वैष्णवं परमाद्भुतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री० विष्णोः शक्तिः ॥ यथा । पद्मा विश्वशक्तिरुद्दिष्टा मधुसिन्धुगामिनी । परात्परेति परासृष्टिस्थितिप्रलयसंस्थिता ॥ एषैव परमा रक्तसि वैष्णवी परिकीर्त्तिता । एषैवख्याता मासि रौद्री देवी प्रकीर्त्तिता । अष्टादश शतघा कोटीर्वैष्णव्यः सैव उच्यते । या विष्णोराज्ञसी शक्तिः पालनी चैव वैष्णवी ॥ इति वाराहपुराणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्खचक्रगदाधारि विष्णुमाता तथा हिया । विष्णुरूपा च वा देवी वैष्णवीति नगीयते ॥ इति देवीपुराणम् ॥ गङ्गायाम् । तुलस्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ शतावर्य्याम् ॥

वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वैसारिण: । पुं॰ मत्स्ये ॥ विविधंसर ति । स॰ । ग्रह्यादित्वाणिनि: । ततोविसारिणोमत्स्यइति-स्वार्थेऽण् ॥ सिद्धे ॥

वैहायस : । पुं॰ खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनद्यन्तरे ॥

वैहर्य: । वि॰ परिहासेनवाललनी-येष्वालसंबंध्यादौ ॥

वैहासिक : । पुं॰ बासन्तिके । केलि किलौ । विदूषके । प्रहासिनि ॥

वोटा । स्त्री॰ चेट्याम् । दास्याम् ॥ इ॰ हे॰ न्द्र: ॥

वोड्र : । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषा-न्तरे ।

वोड्री । स्त्री॰ पणचतुर्थांशे । तुण्डि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोढव्य : । वि॰ वहनीये ॥

वोढु : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

वोढा । पुं॰ भारिके ॥ सूते । वोढु मर्ष: । बह॰ । षट्कस्यटपरसितच् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपा: । सहिवहोरोदवर्णस्येत्योकार: ॥ अनडुहि । वृषभे । परिणेतरि ॥ मूढे ॥

वोद : । वि॰ आर्द्रे ॥

वोदाल : । पुं॰ पाठीनमत्स्ये ॥

वोद्र : । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषा-न्तरे ॥

वोद्री । स्त्री॰ पणपादे । काकिन्याम् ॥

वोरक : । पुं॰ लेखके । इ॰ चि॰-शेष: ॥

वोरट : । पुं॰ कुन्दपुष्पे ॥ इ॰ त्रि॰शेष: ॥

वोरपट्टी । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । माद्री॰ कट॰ चटाइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोरव : । पुं॰ वोरो॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा: । वोरवस्तुगुर्व: शीतस्निग्धोपस्यप्रक्षेपणा: । मधुरश्चाल्पपाकश्चशौहि: पित्तकरोगुरु: ॥

वोरखाम : पुं॰ पाटकमणिश्रे ॥ इ॰ हे॰ न्द्र: ॥

वोलम् । न॰ गन्धरसे । अस्यगुणा: । वोलंरक्तहरंशीतंमेध्यंदीपनपाचनम् । मधुरंकटुतिक्तञ्चदाहस्वेदत्रिदोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्नंगर्भाशयविशुद्धिकृत्तथापिच । वोलस्कटुतिक्तोष्णंकषायंरक्तदोषनुत् । कफपित्तामयान्वह्निमदरादिकनाशकम् । पुं॰ रसगन्धे ॥ वोलयति । मुखमत्यर्थं । पच् । वालिशा । वा॰ । पिशादित्वात्कलच् ॥

वोलक : । पुं॰ लेखके ॥

वोल्ला । स्त्री॰ दोलायाम् ॥ यथा । विधुविततरविमितकलितकलाभिर्लसितनिबद्धा॰ मङ्गलविहसभविसगविलसकस्थानिशनथा । पकादमष्टलविरसितविदितस्तुगारिरिष्ट-

व्यक्तदृष्टार्थः

-मीला॰ यथसापूरितभुवनभुवनर सनासनयोषा ॥

वोप्ताद्य :। पुं॰ स्म्रविशेषे ॥ यथा वोप्ताद्यस्त्वयमेरस्मात्पाण्डुकेशर-याल्धि : ॥ इ॰ हे॰ न्द्र॰ : ॥

वोहित्यम् । न॰ यानपात्रे । पोते । जहाज॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ इ॰ हे॰ न्द्र : ॥

वौषट् । भ॰ देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वाहादेवहविर्दाने श्रौषट्वौषटवषट्स्वधेत्यमर : ॥ उद्गातेऽनेन । वह॰ । बाहुलकात्॰ डौषट् ॥

व्यंशक :। पुं॰ पर्वते ॥ इ॰ मुद्राक्षिराक्षस चन्द्र : ॥

व्यंसक :। पुं॰ धूर्ते ॥

व्यसित :। त्रि॰ वञ्चिते ॥

व्यक्त :। त्रि॰ स्फुटे ॥ मनोषिणि ॥ प्रत्यक्षे । हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितलिङ्गम् । सावयवंपरतन्त्रं व्यक्तम् । इतिलक्षिते ॥ स्मृ॰ ति ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तकारणमिति ॥ व्यज्यतेस्म । अञ्ज्व्यक्त्यादौ । क्त : । विपर्यस्तेऽस्मै : क्तेतु॰ अस्ते नस्ते व्यक्तप्रतिषेधइति निष्ठातस्यनत्वोनपादानइतिनत्वम् ॥

व्यक्तकाल :। पुं॰ स्थितिकाले ॥

व्यक्तदृष्टार्थ :। पुं॰ प्रत्यक्षदर्शिनि ॥ साक्षिणि । इ॰ त्रि॰ शेष : ॥

व्यय :

व्यक्तविशेष :। पुं॰ वृद्धे ॥

व्यक्ति :। स्त्री॰ पृथगात्मतायाम् ॥ प्रत्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरविषयादिरूपायांमिलगमूर्तौ ॥ प्रभासे ॥ व्यक्तिलक्षणमाहगौतम :। यथा । व्यक्तिगुणविशेषाश्रयोमूर्तिरिति । अस्यार्थ :। यद्यपिजात्यादेरपिव्यञ्जकत्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्तित्वम्॰ तथापिजात्याकृतिराक्तिविषयव्यक्तेरिदंलक्षणम् । तथाच॰ गुणविशेषोजात्याकृतिसमानाधिकरणोगुण :॰ सङ्ख्यादिभिन्नस्तदाश्रय :॰ मूर्तिर्व्यक्तिरितिसमानार्थमित्यर्थ :। परेतु॰ गुणाःरूपादय॰ विशेषाविशेषका :॰ तमुक्ते यथादयस्तेषामाश्रयोद्रव्यम्॰ तेन जात्याश्रयोव्यक्तिरित्यागय :। विशेषलक्षणमाह मूर्तिरिति । मूर्ति : दृष्टानविशेषवत्वादिनित्याहु :। अपरमप्यमपदस्मैयोसमासइत्याशय । अन्येतु॰ व्यक्तंलक्षणंमूर्तिरिति॰ सैवव्येत्याहु । गुणविशेषाश्रय इति । गुणविशेषस्य॰ अपकृष्टपरिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहु : ॥ १३२ ॥ व्यज्यतेऽनया । अञ्ज्॰ । क्तिन् ॥ तमे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥

व्यय । त्रि॰ व्यासक्ते । व्याकुले ॥ अयथार्थिते ॥ सोद्यमे । व्यासक्ते ॥

विशेषे ॥ अन्वयीतम : । तद्विपर्य्ययाद्वा विपरीतव्यतिरेक्युदाहरणमिति । अस्यार्थ : । तद्विपर्य्ययात् साध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात् । तथाच साध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्त्युपदर्शकोदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणम् । यथा जीवच्छरीरं सात्मकम् प्राणादिमत्त्वात् यन्नैवम् तन्नैवम् यथा घट इति । आचार : प्रयोगस्येत्थं तथाचान्वय्युदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणं वानयोरन्यतरमित्यर्थ : ॥ ६६ ॥

व्यतिषक्त : । त्रि॰ सम्बद्धमात्रे । सम्पृक्ते । व्यतिषक्तौ । षञ्ज सङ्गे । क्त : । उपसर्गात् सुनोतीत्यादिना षत्वम् ॥

व्यतिषङ्ग : । पुं॰ विनिमये । सङ्गे । परस्परसंसर्गे । व्यतिषञ्जनम् । षञ्ज॰ । घञ् ॥

व्यतिहार : । पुं॰ विनिमये । परस्परकरणे । यथा॰ त्वमहमस्मि॰ अहन्त्वमसीति व्यतिहार : सर्वैक्यतात्पर्य्यावगम इत्यतीति । व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यधर्म्मसंसे ॥ व्यतिहरण न् हृञ्॰ । घञ् । व्यतिह्रियतेऽनेनाथवा । घञ् । उपसर्गस्य तिपादिके दीर्घाभाव : ॥

व्यतीत : । त्रि॰ विगते । विशेष्य॰ अतीते ॥

व्यतीपात : । पुं॰ महोत्पाते । उपद्रवे ॥ अपयाने । पलायने । योगविशेषे ॥ तज्जातस्य फलं यथा । कोष्ठीरत्नाकर : । पिशुनस्वभावो गदातुरो मलिम्लुचो मनुष्य : । परस्य कार्य्ये कृतपक्षपातो यस्य प्रसूतौ व्यतिपातयोग ॥ व्यतिक्रम्य पतनम् । पत्लृ गतौ । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घ : ॥ अन्ययोगे ॥

व्यतीहार : । पुं॰ परीवर्त्त : । व्यतिहरणम् । व्यतिह्रियतेऽनेन । हृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्य तिपादिके दीर्घ : ॥ परस्परसजातीयक्रियाकरणे ॥

व्यत्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्य्यासे । विपर्य्यये । व्यत्ययनम् । इण्॰ । एरच् ॥

व्यत्यस्त : । त्रि॰ व्यतिक्रमस्थिते ॥ यथा । व्यत्यस्तपाणिना कार्य्यमुपसंग्रहणं गुरो : । सव्येन सव्य स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिण : ॥ उत्तानाभ्यां हस्ताभ्यां दक्षिणोपरिभावेन व्यत्यास : शिष्टसमाचारात् बोध्य : ॥

व्यत्यास : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यये ॥ व्यत्यसनम् । असु क्षेपणे । घञ् ॥

व्यत्यासित : । त्रि॰ वैसादृश्यं प्रापिते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यथकः । त्रि० व्यथाकारिणि । दुःख जनके ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्य थभयचलनयोः । बहुल मन्यत्रापी तिक्वुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् । दुःखे ॥ व्यथ० । षटादयः षितइतिषित्त्वा दङ् । टाप् ॥

व्यथितः । त्रि० दुःखिते । पीडिते ॥ व्यथासञ्जातास्य । तारकादित्वादि तच् ॥

व्यधः । पुं० वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधत् ड्मे । व्यधजपोरित्यप् ॥ ताडने ॥

व्यधनम् । न० वेधने ॥

व्याध्यः । पुं० प्रतिच्छाये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्वः । पुं० दुरध्वे । विपथे । निन्दितेवर्त्मनि ॥ विरुद्धोऽध्वा । प्रादयो गताद्यर्थेइतिसमासः । उपसर्गाद ध्वनइत्यच् ॥

व्यपगतः । त्रि० निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पुं० शब्दे । नामनि ॥ कपटे ॥ विशिष्टोऽपदेशः । वाक्यविशे षे । यथा । व्याभिनाशाभिवाथी क्रियं व्यपदेशङ्गतीर्यतद्धनुर्ज्वलनी तमधिः ॥

व्यपवर्गः । पुं० । व्यपवर्गभेदे ॥

व्यपाकृतिः । स्त्री० अपह्नवे । अ- स्वीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं० आश्रये ॥

व्यपेतः । त्रि० अपगते ॥

व्यपोढः । त्रि० विपरीते ॥

व्यपोहः । पुं० व्यपोहने ॥

व्यपोहनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पुं० कदाचारे । भ्रष्टा चारे ॥ परिखिये ॥ सुद्यात्तित्थे ॥ दोषविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । सा ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता काभाववद्वृत्तित्वं व्यभिचारवृत्तिव्य धिकरणधर्मावच्छिन्नाभाववि नाम पि ॥ सत्रिविधः । साधारणासा धारणानुपसंहारिभेदात् । तत्र वि पक्षवृत्तित्वं साधारणत्वम् । सर्व सपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् । व्याप्तिग्रहानुकूलं कथमप्युपसंहारी भावयपसर्वंत्वभिमतोऽनुपसंहार्यः । इतितत्त्वचिन्तामणिः ॥ विशिष्टोभिचारः ॥ व्यभिचरणं वा । चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामि न्याम् । कुलटायाम् । यथा । द्यु ताधिकारांमखिलांमिडमाभोऽपि सैव सीम् । परिभूतामधः शय्यांवासये व्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारोव्य तिक्रमोस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० चतुस्त्रिंशत्प्रकार शृङ्गाररसभावविशेषे ॥ तेयथा । निर्वे दग्लानिशङ्काख्यास्तथासूयामदश्र माः । आलस्यंचदैन्यञ्चचिन्तामो हः स्मृतिर्धृतिः ॥ व्रीडाचपलता

व्यवस्था । स्त्री० निश्चित्यस्थैर्ये ॥

व्यवहरणम् । न० व्यवहारे ॥

व्यवहर्त्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥ प्राड्विवाके ।

व्यवहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादिव्यवहरणे । व्यौहार० इ० भा० ॥ यथाहुः । घटमिदमितिघमस्ति व्यासततंव्यवहरतिसर्वेलोकोपि । प्रथमाप्रतीतिविषयमाविषयतावपुरिन्द्रियादिव्याद्यर्थे ॥ इति ॥ द्रुमभेदे ।। स्वाते ॥ पणे ॥ स्थितौ व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । ऋणादानादिविषयचतुष्पाद्याये । ऋणादानाद्यष्टादशविषये० विरुद्धार्थिप्रत्यर्थिवाक्यजनितसन्देहहारीविचारपरव्यवहारः । यथाहकात्यायनः । विनानार्थेऽवसन्देहहरणं हारउच्यते । नानासन्देहहरणाद्व्यवहारइतिस्मृतइति ॥

व्यवहारकः । पुं० ग्रामव्यवहारे । सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्पौगण्डोऽपि निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञःस्वतन्त्रःपितरावृतेइति ॥ त्रि० व्यवहारकर्त्तरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने । विचारकरणे ॥

व्यवहारपदम् । न० वादिनादत्तनिवेदने । यथाहयाज्ञवल्क्यः । स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितःपरैः । आवेदयतिचेद्राज्ञेव्यवहारपदंहितदिति ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहारांशे । यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादोद्विपादश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथाचान्यश्चतुर्थोनिर्णयः स्मृत इति ॥

व्यवहारमातृका । स्त्री० व्यवहारोपयोगिक्रियायाम् ॥ साचमिताक्षरातोऽनुसन्धेया ॥

व्यवहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये । व्यवहारपदे ।

व्यवहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे । व्यवहारस्यविधाने ॥

व्यवहारविषयः । पुं० व्यवहारपदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकयात्रायाम् ॥ वर्त्तन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥ इङ्गुदे ॥

व्यवहारी । त्रि० व्यवहारविशिष्टे ॥

व्यवहार्यः । त्रि० व्यवहरणीये । व्यवहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

व्यवहित. त्रि० दूरस्थिते ॥ व्यवधानविशिष्टे । सान्तरे । भिन्नान्तरिते । तिरोहिते ॥

व्यवहृतः । त्रि० कृतव्यवहारे ॥

व्यवहृतिः । स्त्री० व्यवहारे ॥

व्यवायः । पुं० सुरते । ग्राम्यधर्मे ।

मैथुने ॥ अन्तर्द्धौ । व्यवधाने ॥ शब्दार्थचिन्तामणिः ॥ न॰ तेजसि ॥ व्यवायनम् । इण्गतौ॰ अयगतौ वा । एरच्॰ घञ् वा ॥

व्यवायी । पुं॰ स्त्री॰ कामुके ॥ त्रि॰ द्रव्यविशेषे ॥ व्यवायोऽस्यास्मिन् वाऽस्ति । इनिः ॥

व्यश्नुवानः । त्रि॰ व्याप्नुवति ॥ अशो लिटः शानजादेशः ॥

व्यष्टिः । स्त्री॰ व्यस्तव्यापिनि ॥ विशेषे । अध्यात्मादिविभागेन व्याप्तिर्व्यष्टिरितीरिता ॥

व्यसनम् । न॰ अशुभे ॥ सक्तौ । दैवानिष्टफले । भ्रंशे ॥ पापे ॥ विपत्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ कोपात्मजमृगयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाह मनुः । मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्य्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥ द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः । तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् । एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः । पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ तथाहि । द्यूतात्पानं कष्टतरम् । मद्यपानेन मत्तस्य संज्ञाप्रणाशात् । शरीरचेष्टया देहधनादिविरोधकृत्यादयो दोषाः । द्यूते तु पाक्षिको धनलाभोऽप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् द्यूतं कष्टम् । द्यूते हि वैरबाधादयो भीतिशोकक्रोधादयो दोषाः । मूत्रपुरीषवेगधारणाद्व्याधयोऽपि । स्त्रीव्यसने पुत्रोत्पत्त्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनं दुष्टम् । राज्यादर्शनं कार्याणां कालातिपातो धर्मलोपादयो दोषाः । मृगयायां तु व्यायामारोग्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । एवं कामजचतुष्कस्य पूर्वं पूर्वं गुरुदोषम् ॥ क्रोधजेष्वपि त्रिषु । वाक्पारुष्यात् दण्डपारुष्यं दुष्टम् । अङ्गच्छेदादेरसमाधानत्वात् । वाक्पारुष्यं तु क्रोधात्मको दानमानपानौषधैः शक्यः शमयितुम् । अर्थदूषणात् वाक्पारुष्यदोषस्य मर्मपीडाकरम् । वाक्पारुष्यस्य दुश्चिकित्सत्वात् । एवमेव पूर्वं पूर्वं दुष्टतरं व्यसनं द्रष्टव्यम् । यतो व्यसनासक्तिरनर्थावहा ॥ व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते । व्यसन्यधोऽधो

लक्रीडायाम् । स्वरपञ्चिकायाम् ।
छौंटाखेलना॰इ॰छौंटाछौंटीसेखेल
ना॰इ॰च॰भा॰ । व्यतिहारेच
वाचम्॰परस्पराभ्युक्षणम् । उपसेच
ने । कर्मव्यतिहारेणच् स्त्रियामि
तिणच् प्रत्ययः । णचः स्त्रियामञ् ।
टिड्ढाणञित्याविनाङीप् ॥

व्यादित : । त्रि॰ प्रसारिते ॥

व्यादिष्ट : । त्रि॰ सन्दिष्टे ॥ व्या
ङ्पूर्वादिशः क्तः ॥

व्याध : । पुं॰ मृगवधाजीवे । मृ
गयौ । लुब्धके । मर्मसर्वस्विमा
र्यानविध्यतीतः । यथोक्तं ब्रह्म
वैवर्त्ते । भाषिताद्गोपकन्यायांस
ञ्जो॰ लक्षणीपिति । यथाहम्
वद्व्याधवधमानमृगहिंसकइति
॥ दुष्टे ॥ तारामयेभि ॥ मेदनी ॥
विध्यति । कर्मताडने । व्याध् य
धितिचः ॥

व्याधभीत : । पुं॰ मृगे ॥

व्याधाम : । पुं॰ वज्रे ॥ इ॰ हे॰
मः ॥

व्याधि : । स्त्री॰ कुष्ठौषधौ ॥ रोगे
। धातुवैषम्यनिमित्ते॰ ज्वराती-
सारादिरूपेविकारे ॥ चिकित्सा
शास्त्रे॰ पञ्चमहाभूतशरीरिसमवा
यः पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासो
ऽधिष्ठानम्॰ कस्माल्लोकस्यवैविध्या
त् । सोऽधिद्विविधः स्थावरोज
ङ्गमश्च । द्विविधात्मकएवाग्नेयः
सौम्यश्च॰ तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा
त्मकोवा । तत्रचतुर्विधोभूतया
मः । स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरा
युजसंज्ञः । तत्रपुरुषप्रधानम् ।
तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु
षोऽधिष्ठानम् । तद्दुःखसंयोगा
व्याधयइत्युच्यन्ते । तेचतुर्विधा॰
आगन्तव॰ शारीरा॰ मानसाः॰
स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त
वोऽभिघातनिमित्ताः । शारीरास्त्व
न्नपानमूलावातपित्तकफशोणित-
सन्निपातवैषम्यनिमित्ताः । मान
सास्तु॰ क्रोधशोकभयहर्षविषादे
र्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामलोभप्र
भृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वा
भाविकाः क्षुत्पिपासाजरामृत्यु-
निद्राप्रभृतयः तएतेमनः शरीरा
धिष्ठानाः ॥ तेषांसंशोधनसंशम
नाहाराचाराः सम्यक्प्रयुक्तानिय
हरेतव : इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्या-
यः ॥ विगतधाधिरनेन ॥ विवि
धाधाधयोस्मादुा ॥ व्याधानंवा ।
उपसर्गेघो : किः ॥

व्याधिघात : । पुं॰ आरग्वधे ॥ व्या
धीन्हन्ति । हन॰ कर्मण्यण् ।
हनस्तोचिण्णलोः ॥

व्याधित : । त्रि॰ व्याधियुक्ते । आम
याविनि । आतुरे ॥ व्याधि. सञ्जा

रोगः । तद्रूपसञ्चारसंतारकादिस्य भूतम् ॥

व्याधिहन्ता । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ व्याधिघातके ॥

व्याधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ विशेषेण धातसमन्तात् धूत : ॥

व्यान : । पुं॰ शिरस्थानमनमखिलशरीरवर्त्ति निरिन्द्रियपञ्चवायुगणान्तर्गतविशेषः । प्राणापानयोर्निग्रमनकर्मोपरस्याभ्युत्पादनादिवीर्यवत्कर्महेतुत्वादखिलशरीरवर्त्ती व्याननूत्यर्थः । व्याने विनाशमयत्वन्यत्वे व्याधिप्रकोपक : । प्रतिष्ठार्थतथा स्थानाद्व्यापनाद्व्यानउच्यते ॥ व्याप्त्वा पनिखिलनेकलवेतिवत् ॥

व्यानतम् । न॰ रतिबन्धान्तरे ॥ यथा । स्वेच्छया भ्रमति यत्र मेनिदायोनिद्रावरविवक्षभावितम् । व्यानतरतमिदं यदि प्रियायाश्चादधी सुखवतु मदाकृति : ॥

व्यानद : । त्रि॰ विशेषपातर्वे ॥

व्यापक : । त्रि॰ अपरिच्छिन्ने । अन्यूनदेशकालवर्त्ती ॥ विष्णौ ॥ स्वसत्ताप्रकाशेनास्तीनामरूपेऽव्याप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । ण्वुल्तथा विविधतल्ल ॥ तद्भिन्नतालम्बाभावाऽप्रतियोगिनि ॥ यथा । साध्यस्यव्यापकोयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा । सउपाधिर्भवेत्तस्य निष्कर्षोयं प्रदश्यते ॥ दू॰भा॰प॰ ॥ आच्छादके ॥ यथा । पक्षस्यव्यापकसारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमिति वमुत्तरंतद्विदोविदु : ॥ पञ्चस्॰ भाष्यार्थस॰ व्यापकमाच्छादकम्॰ अभियोगाप्रतिपक्षव्याप्तियान्तु । इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिङ्गिनि । येनअप्रतिपक्ष तद्व्यापकम् । वौ स्त्री ।

व्यापकता । स्त्री॰ व्यापकत्वे ॥

व्यापत्ति : । स्त्री॰ व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री॰ व्यापदि ॥ मरणे ॥ व्यङ्पूर्वात्पदे : क्विप् । विशिष्टापापद ।

व्यापनम् । न॰ आच्छादने । व्याप्तौ ॥

व्यापन्न । त्रि॰ मृते ॥

व्यापाद । पुं॰ द्रोहचिन्तने । व्यापादनम् व्याङ्पूर्वकपद्धातोर्घञ्प्रत्यये वज ।

व्यापादनम् । न॰ मारणे ॥ व्याङ्पूर्वात्पद्धातोर्ण्यन्ताल्ल्युट् ॥

व्यापादित । त्रि॰ मारिते ॥

व्यापार : । पुं॰ कर्मणि । क्रियायाम् ॥ दृश्यसमर्थनी ॥

व्यापारित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि॰ व्यापारविशिष्टे व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री॰ व्यापित्वाम । व्या

व्यालः । पुं॰ दुष्टगजे ॥ सर्पे ॥ श्वापदे ॥ सिंहे ॥ त्रि॰ खले ॥ शठे ॥ व्याडति । व्याडयामेव्याडम्प् : । पचाद्यच् । डलयोरैकत्वस्मरणाद्व्यालः यथा । विरुद्धमासमत्ताङ्जति॰ व्याडति चा पच॰ व्याड॰ । डलयोरैक्यत्वम् । पचाद्यच् ॥

व्यालकः । पुं॰ दुष्टगजे । गम्भीरवेदिनि ॥ त्रि॰ शठः ॥

व्यालखङ्गः । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालगन्धा । स्त्री॰ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥

व्यालग्रहः । पुं॰ व्यालग्राहिणि ॥

व्यालग्राही । पुं॰ आहितुण्डिके ॥ व्यालान्गृह्णाति । नन्दिग्रहीतिणिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

व्यालदंष्ट्रः । पुं॰ गोक्षुरे ॥

व्यालनखः । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपत्रा । स्त्री॰ एर्वारौ ॥

व्यालबलः । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालमालः । पुं॰ शिवे ॥ व्यालाः सर्पा एव माला यस्य ॥

व्यालमृगः । पुं॰ चित्रव्याघ्रे ॥

व्यालम्बः । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न॰ व्याडायुधे ॥ यथा लक्षसिंहस्यायुधमिव ॥

व्याली । त्रि॰ व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री॰ दुष्टयाम् ॥

व्यालोडनम् । न॰ विमर्दने ॥

व्यालोलितः । त्रि॰ विलुलिते ॥

व्यावक्रोशी । पुं॰ परस्पराक्रोशने ॥

व्यावर्त्तः । पुं॰ रोगभेदे ॥ विशिष्टावर्त्ते ॥

व्यावर्त्तकः । त्रि॰ भेदके ॥

व्यावर्त्तनम् । न॰ इतरेतरवियोगस्थाने ॥ वेष्टने । वेष्टन॰ इ॰ भा॰

व्यावर्त्तयितुम् । अ॰ बाधितुमित्यर्थे

व्यावर्त्तिका । स्त्री॰ बाधिकायाम् प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । धीमत्प्रतिभान्तिबिन्नविषयाः किन्तुस्पृहायुषतो॰ देहस्यापचयोन्नतौमितिविशतेगाढोऽपिपुषः । मनोपाश्रमितिस्फुरत्यपिहृदि व्यावर्त्तिकावासना॰ कानामियमतकर्मोऽपगतमार्दैवीसतांयातना ॥

व्यावर्त्तितः । त्रि॰ बाधिते । पराङ्मुखीकृते ॥

व्यावहारिकः । त्रि॰ व्यवहारसिद्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरतीतिठक् । खागतादिः ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यावृत्तः । त्रि० निवृत्ते । वृते ।

व्यावृत्तिः । स्त्री० व्यतिरेके । निवर्त्तने । खण्डने । वञ्चने ॥ यथा सर्वस्वपञ्चव्यावृत्तिरेवदोषो० नहिन व्यावृत्तिरविसंस्थानमनुगुणत्वात् ॥

व्याश्रयः । त्रि० विभिन्नाश्रये । नानापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नाश्रयः ॥

व्यासः । पुं० मुनिविशेषे । बादरायणे । पाराशर्य्ये । भगवति० कृष्णद्वैपायने । मुनीनामध्ये भगवतोविभूतौ । येन० ऋग्वेदादिविभागेन० चतुर्धावेदाव्यस्ताः । तत्रर्ग्वेदएकविंशतिधाकृतः यजुर्वेदःएकशतधाकृतः । सामवेदः सहस्रधाकृतः अथर्ववेदः पञ्चाशच्छाखाभेदेनकृतः । एवंविभागेनचतुर्वेदाव्यस्ताः । अन्यानिचपुराणानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यासः । तवेदमाक्षपरिनिष्ठितशुद्धवृद्धिं- चर्माम्बरंसुरमुनीन्द्रनुतंकवीन्द्रम् । कृष्णत्विषंकनकपिङ्गजटाकलापंव्यासंनमामिशिरसातिलकंमुनीनाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तारयतिवावेदान्दशतीर्वाबुद्ध्याकर्त्तरिघञ् । वेदविस्तारकारणाद्व्याससमाभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥ पाठकब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतं शान्तंस्पष्टाक्षरपदंतथा । कलस्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ बुद्ध्यमानः सदर्थंवैग्रन्थार्थंकृत्स्नशोनृप । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंश्चार्पयेन्नृप । यएवंवाचयेद्ब्रह्मन्सविप्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृतौ । प्रपञ्चे । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्य मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्तः । त्रि० व्यापृते । विशिष्टासक्ते । संसक्ते ॥ व्यासक्तः कार्यान्तरंविस्मरतीत्यसावधानोक्तिः ॥

व्यासङ्गः । पुं० विक्षेपे ॥ विशिष्टासङ्गे ॥ विशेषेणासङ्गः ॥ घञ् ॥

व्याससाता । स्त्री० सत्यवत्याम् । वासव्याम् ॥

व्यासिद्धः । त्रि० निषिद्धे ॥

व्यासेधः । पुं० प्रतिषेधे । व्यासेधनम् । व्याङ्पूर्वात्सिधतेर्घञ् ।

व्याहतः । त्रि० बाधिते । विधूनिते । व्यपनीते । विशेषेणाहतः ॥ व्यर्थे ॥

व्याहतिः । स्त्री० व्याघाते ॥

व्याहन्यमानः । त्रि० प्रतिषिद्ध्यमाने ॥

व्याहरणम् । न० उच्चारे । यथा । ज्ञातुस्तुवचनस्तेजोऽनुवृत्तोऽग्नि व्याहरेत् । मुख्यानव्ययमस्यायुक्त

स्यान्नयथाऽऽहरेत् विच्छितिमविच्योध रघुराणाम् ॥

व्याहरत् । त्रि॰ शब्दयति ॥

व्याहारः । पुं॰ उक्तौ । लपिते । वचसि ॥ व्याहरणम् । व्याङ् पूर्वात् हृञो भावे घञ् ॥

व्याहृतम् । त्रि॰ उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृतिः । स्त्री॰ भूरादिषु ॥ व्याहरतिभूरादिमन्त्रकान् । हृञ॰ । व्याङ्पूर्वस्ततः॰ क्तिन् ॥ व्याहारे ॥

व्युच्छिन्नः । त्रि॰ विमुक्ते । विशेषेणोच्छिन्ने ॥

व्युतः । त्रि॰ स्यूते ॥ वे॰हि॰क्तः ॥

व्युतिः । स्त्री॰ व्यूतौ वे॰हि॰क्तिः ॥

व्युत्क्रमः । पुं॰ क्रमविपर्यये । व्यतिक्रमे । उत्क्रमे । पक्रमे । विपरीतक्रमः ।

व्युत्क्रमणम् । न॰ पृथगवस्थाने ॥ व्युत्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥

व्युत्थानम् । न॰ स्वातन्त्र्यकृत्ये । विप्रमूढविक्षिप्ताख्यभूमिद्वये । समाधिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रादयोगतेतिसमासः ॥ वैपरीत्येनोत्थानं वा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां हरिं समुद्दिश्य तद्विरुद्धतयास्थितिः । व्युत्थानमुदितं राज्ञः सामन्तोऽथ युक्तितोयथा ॥ एषयानुगुणतयास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन॰वास्थितिः सा॰व्युत्थानमित्युदितंमङ्क्षिरितिशेषः । तत्प्रसिद्धिंप्रमाणयति । रात्रुदेति ॥ ॥ तिरोधत्ते । नृत्यभेदे ॥ विशेषेणोत्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न॰ बाधने ॥

व्युत्पत्तिः । स्त्री॰ सम्यग्ज्ञाने ॥ संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्तिः ॥ विविधाबोत्पत्तिः ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्नः । त्रि॰ व्युत्पत्तियुक्ते ॥ सम्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशेषेणारत्यन्तम्॰उत्पन्नः परिचितः ॥

व्युत्पादकः । पुं॰ व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न॰ निरसने ॥

व्युदस्तः । त्रि॰ प्रतिषिद्धे ॥

व्युदासः । पुं॰ प्रतिषेधे ॥

व्युषितः । त्रि॰ पर्युषिते । पुमा॰कृतिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यतेस्म । उष॰ । क्तः ॥ देशान्तरगते ॥

व्युष्टम् । न॰ फले । प्रभाते । क्ता॰ पु॰मा॰ ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि॰ उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री॰ फले ॥ समृद्धौ ॥ स्तुतौ ॥ व्युष्टनम्॰व्युष्यतेवा । उषोविवासे ॥ स्त्रियांक्तिन् ॥ स्वकरणसंवेद्यविश्रुतत्वे । अपरोक्षख्यातौ ॥

व्यूढः । त्रि० विन्यस्ते । व्यूहरचनया स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुले । विशेषोपचितेषु । वहप्रापणे । क्तः ॥

व्यूढकङ्कटः । त्रि० सन्नद्धे । वर्मिते । सज्जे । दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ व्यूढो धृतः कङ्कटः सन्नाहो येन ॥

व्यूढिः । स्त्री० व्यूहे ॥ विन्यासे ॥ संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूतः । त्रि० स्यूते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूतिः । स्त्री० वस्त्रादिवानविधौ ॥ विशिष्टा ऊतिः । वेञः + क्तिन् । सीप्यादिना क्तिन्निपातितः ॥

व्यूहः । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समूहे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ विस्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसेनारचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्य देशविशेषविन्यस्तदुर्गं व्यूहनिर्माणस्थापने । व्यूहति । ऊह वितर्के । द्वापघेतिरा : । व्यूह्यतेऽनेन । घञ् ॥ विशिष्टरचना ॥

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ।

व्यूहपार्ष्णिः । पुं० व्यूहपृष्ठे । प्रत्यासारे । सैन्यस्य पृष्ठे धनुः शतद्वयान्तरे स्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य पार्ष्णिः पृष्ठभागः ॥

व्यूहभेदः । पुं० बलविन्यासस्य प्रभेदे । व्यूहस्य भेदो विशेषः । यथा दण्डः । समव्यस्तसैन्यस्य विन्यासः स्थानभेदतः । स व्यूह इति विख्यातो युद्धेषु पृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहभेदास्तु चत्वारो दण्डो भोगोऽथ मण्डलम् । असंहतश्च निर्णीता नीतिसारादिसम्मताः ॥ अन्येऽपि प्रकृतिव्यूहाः क्रौञ्चचक्रादयः क्वचित् । तत्र । तिर्यग्वृत्तिस्तु दण्डः स्याद्भोगोऽन्वावृत्तिरेव च । मण्डलं सर्ववृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ वृत्ति । दण्डवद्यस्यानं दण्डः । अन्योन्यानुगतावृत्तिर्भोगः । सर्वतोवृत्तयः स्यान्मण्डलम् । गजाश्वरथपदातीनां पृथगवस्थानम् असंहतः । शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्व्यादयोऽन्येऽपि व्यूहाः सन्तीति पालकाप्यभारतादिग्रन्थेषु द्रष्टव्यम् ॥

व्यो । अ० सेतौ ॥

व्योकारः । पुं० लोहकारके ॥ व्योषूलयन् यवसोहवाचीति शोभितः । व्योकरोति । डुकृञ् + । कर्मण्यण् ॥

व्योमः । पुं० म२ सु पुर्ष ॥

व्योमकेशः । पुं० शिवे । व्योम आकाशं केशा यस्य । व्योम्नि व्यापिनः केशा यस्येति वा ॥

व्योमचारी । पुं० देवतायाम् ॥ विहङ्गमे । पक्षिणि ॥ चिरजीविनि ॥ त्रि० व्योमचरे ॥

व्योमचारिपुरम् । न० देवानां पुरे ॥ व्योमचारिणां पुरम् । सौभे ॥

व्योमधूमः । पुं० मेघे ॥

व्रीहिमय: | व्रैहेयम्

द्वितीम्। पृषोदरादि: ॥ व्रीयते। व्रीड् गस्याम्। बाहुलकादिक्॥। व्रीहि : फलं वा-व्रीहि-। विस्तादि क्योऽय्। फलपाकमुषामितिःसु पि-युक्तमहाव : ॥

व्रीहिक : । पुं॰ धान्यविशिष्टे ॥ ठन् ॥

व्रीहिकाञ्चन : । पुं॰ मसूरे ॥

व्रीही । वि॰ व्रीहियुक्ते चादी ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च इति : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

व्रीहिमय : । पुं॰ पुरोडाशे ॥ व्रीहेवि कारादि गोडुकुशिपञ्च डीपवाण कार : पुरोडाश : । व्रीहे : पुरोडा शवृत्तिमयट् ॥

व्रीहिराजक : । पुं॰ कामलिकाया म्। कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्ये ॥

व्रीहिश्रेष्ठ : । पुं॰ शालिधान्ये ॥

व्रीह्यागारम्। न॰ कुसूले । धान्य गृहे ॥

व्रैह : । वि॰ व्रीहिमिश्रिते ॥

व्रैहेयम्। न॰ व्रीहिभूमयि। धान्यसा मान्यकालमादेशीत्यर्थे वैर्थ्ये च। ञ्चाहीर्णामवनंचे चम्। व्री -हिशाल्योर्ढक् ।

प्रधानेः पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री सदाशिवानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ ववर्ग : समाप्तिमगत ।

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्र परनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरैः मेदपाटदेशाधीशैः च्छत्रस भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये सुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि यशोधरेण चकितनालितदेव शर्मयाचश्रोधित: सेठजीवनराम शम्भुनाथ गुलाबर ाम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्दिष्टै : सर्वक्षमेयदभिः त : सर्दारवेग यवनेन गौरीशङ्करेणच मार्गशीर्षशुक्ल चतुर्दश्यां सोमवासरे शब्दार्थ-

चिन्तामणिकोशस्य वखर्गोमुद्रित :

शकुन : । पुं - पक्षिमात्रे ॥ पक्षिवि शेषे । गृध्रे ॥ चिप्रप्रभेदे । उत्स वादिशुभफलार्थंगेयगीतविशेषे । न ॥ शुभाशुभशंसिनिनिमित्ते । शुभा शुभस्थानिर्णयहेतौ ॥ यथा । श कुनंकथ्यतेतस्य यच्छुभाशुभसूचक म् । तथाहि । विप्राश्वेभफलान्नदु ग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरंवेश्यावा द्यमयूरचापनकुला : बद्धैकपशामि षम् । सद्वाक्यकुसुमेक्षु पूर्णकलसच्छ चाणिमृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्ष मद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानरा : ॥ चादर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकोमीनाज्य सिंहासनंशावरोदनवर्जितंध्वजम धुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाज नृयानवेदनिनदाःमाङ्गल्यगीतांकुशा दृष्टा : सत्फलदा : प्रयाणसमये रिक्तोघट : स्वानुग : ॥ नरोनिह प : सितवाससाच्छोवाचंप्रशस्तोम धुराज्जलपम् । एवंविधायोपिद् पिप्रयाणे प्रविश्यकालेकुरुतेऽथ सिद्धि म् ॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणहर्षयुक्तोवे श्याकुमारीसुहृद : सुवेशा : । मा र्यानरा : श्वेतगजाऽधिरूढा : शु भायदृष्टा : सकलोद्यमेषु । श्वेता म्बराश्वेतविलेपनाढ्या श्वेतासनं मूर्द्धनिधारयन्ती । दृष्टाप्रदृष्टायदि गौरवर्णानारीनरै : स्यात्सदभीष्ट सिद्धै । घृतातपत्र : शुचिशुक्लपा

सा : पुष्पाऽर्चितश्चन्दनचर्चिता ङ्ग : । नि : शस्त्रयुक्त : कृतभोज नोवाविप्र : पठन्यच्छतिसर्वसिद्धि म् अभ्युपगच्छतिपश्यियासौ : स्त्रोपुरुषोऽप्यथवाफलाढ्य : । सर्वं समीहितसिद्धिरथश्यंतस्यनरस्यभव त्यचिरेण ॥ चाशाथरिक्तवाणांच सार्द्धयिद्विगुजीवकोपिसव्याध्वनिम । पूर्वंसमाद्यायनिवर्त्तितेसौवधाङ्ग नार्थ : पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह कसूकराहिशशकानांकीर्त्तनंशोभ नंनोश्रव्दो - नदिशिस्वनंच - वधिक खायांशुनोव्यत्यय : । भद्यन्तारभ यप्रवेधससरैनष्टार्थसंधोत्पणे व्यत्य स्त : शकुनाद्वपितवर्णविधौयाशो द्ग म : शोभना : ॥ वामाङ्गेकोकिला पल्लीपोतस्त्रोशूकरीरला । पिङ्गला छुच्छुकाश्रेष्ठाश्वित्रापुरुषसंज्ञिता छिकर : पिच्युकोभास : श्रीकण्ठो वानरोरुरु : । स्त्रीसंज्ञका : क्षाथ क्षयस्थान : क्षुद्रं चिपो शुभा : । प्रदक्षिणगता : श्रेष्ठा : याचायांश्च गर्याचिम : । श्रोत्रामृगावृजन्तीति धन्याकामोत्खरस्वन : ॥ श्यामाशि वापिङ्गलिकान्यपुष्टापक्षीवनाशूक रिकातथैव । छुच्छुन्दरीचापिशु भायवामेपुन्नामधेया : शकुनाश्च सर्वे । श्रीकण्ठभिक्षारवदक्षचक्रा : श्रीकण्ठभासीभयपक्षिमयूर : । श्यं

स्यार्द्धपश्चात्कोटिः । कलौषट्श
ककारस्थानाहं । युधिष्ठिरोविक्रम
शालिवःहनौनराधिनाथौविजया-
भिनन्दनः । सुमेनुनागार्जुनमेदि
नोविभुर्बलि । क्रमात्षट्शककार
का कलौ । एषामन्तरालवर्षाख्या
ह । युधिष्ठिराद्दयुगाब्दराजय :
३०४४ । कलाब्दरविश्व १३५
ऽब्दशखाष्टभूमय : १८००० इन्द्रायु
त १०००० अश्वचतुष्टयं४००००
क्रमात्मप्तोद्वनाग। ८२१ इति
पाक्षरसराः । एषांजन्मभूमि
माह । युधिष्ठिरोभ्रु विश्वस्तिमा
पुरे॰ तथोज्जयिन्यांपुरिविक्रमा
श्रय :। शालिवाहनःप्रतिशालिवा
हन सुचित्रकूटेविजयाभिनन्दनः
। नागार्जुनोरोहितकेचितौबलि
र्भविष्यतीन्द्रोभ्रुतुकष्करपत्तनौ । क्ष
तप्रतं सप्तदशान्तरंभवेत्तदाभवि-
ष्यत्यवनीभृतोऽर्कतः ॥

शकटः । पुं॰ न॰ अनसि । अम
रः॰ द्व॰ भा॰ ॥ गन्त्र्याम् । गा
डी॰ इ॰ भा॰ । शक्नोतिभारं-
वोढु॰ लोत्रवितुं वा । शक् शक्नौ
। शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृ-
क्षे ॥

शकटव्यूहः । पुं॰ शकटाकारेणावि
न्यासे । सूच्याकारायः पश्चात्
पृथुनः शकटव्यूहोभवति । सेन
पृष्ठतोभयेसतियासव्यं मार्गं गच्छे
त् ॥

शकटहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰
शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री॰ गन्त्र्याम ॥

शकटी । स्त्री॰ सुमीमांसावलिविशेषे
॥ गौरादित्वात् ङीप् ॥

शकट्या । स्त्री॰ शकटसङ्घे ॥ शक
टानांसमूहः । पाशादिभ्याय : ॥

शकलः । पुं॰ न॰ खण्डे एक
देशे ॥ न॰ रोहितादिमत्स्यानां-
त्वचि । रागवस्तुनि । वल्कले ॥
पुं॰ कर्म्मणि । शकयति॰ शक्नो
तिवा । शक्नुभक्तौ । शकिशम्यो
र्नित्वित्कलः ॥

शकली । पुं॰ मत्स्ये ॥ शकलं॰ मत्स्य
मस्यास्ति । अतइनिः ॥

शकलीकृतः । त्रि॰ खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री॰ भाषान्तरे ॥ पक्षोतोक्ष
र्थैपचाद्यच् ।

शकान्तकः । पुं॰ विक्रमादित्ये ॥

शकारः । पुं॰ राज्ञोऽनूढायाः स्त्रि
याभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि
मानोदुष्कुलतैश्वर्यसयुक्तः । सोय
मनूढाभ्राताराज्ञः स्यालः शकार
इत्युक्तः ।

शकारिः । पुं॰ विक्रमादित्ये । माघ
सादे ॥

शकुनः। पुं॰ पक्षिमात्रे॥ पक्षिवि
शेषे। गृध्रे॥ विप्रभेदे॥ उत्स
वादिशुभमङ्गलार्थं गेयगीतविशेषे॥ ज॰
शुभाशुभशंसिनिमित्ते। शुभा
शुभज्ञानमित्यर्थः इति॥ यथा। श
कुनं व्याख्यास्यामि यच्छुभाशुभसूचक
म्। तद्यथा। विप्राश्वेभफलान्नदु
ग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं वेश्यावा
द्यमयूरचापनकुला: बद्धैकपशुरामि
षम्। सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छ
त्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्ष
मद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानरा:॥
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकोमीनाज्य
सिंहासनं शावं रोदनवर्जितं ध्वजमम
धुच्छागास्त्रगोरोचनम्। भारद्वाज
नृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा
दृष्टा: सत्फलदा: प्रयाणसमये
रिक्तो घट: स्वानुग:॥ नरो निरु
प: सितवाससान्वीतो वा चंद्रसोम
धुरास्त्रकसुन्दरम्। एवं विधायोपि द
पिप्रयाणे प्रविशन्कार्यकर्ताऽर्थसिद्धि
म्॥ पृथ्वीपतिर्वाक्यवदर्पणलोवे
श्याकुमारीसुहृद: सुवेशा:। भा
र्यानरा: स्त्रीसहपाऽधिरूढा: शु
भायदृष्टा: सकलोद्यमेषु। स्त्रीता
म्बराश्वेतविलेपनाढ्याश्वेतांसितं
मूर्द्धनिधारयन्ती। दृष्टोप्रदृष्टायदि
गौरवर्णानारीनरै: स्यात्तदभीष्ट
सिद्ध्यै॥ घृतातपत्र: शुचिशुक्लवा

सा: पुष्पाऽर्चितश्चन्दनचर्चिता
ङ्ग:। नि:शस्त्रयुक्त: कृतभोज
नोऽथ विप्र: पठन्यच्छति सर्वसिद्धि
म्॥ अभ्युपगच्छति यस्य यियासो:
स्त्रीपुरुषोऽप्यथवा फलहस्त:। सर्व
समीहितसिद्धिरवश्यं तस्य नरस्य भव
त्यचिरेण॥ वादायविक्रमणागमन
साध्यैर्यदि बुधजनोऽभिमतावाप्तये न।
पूर्वं समाकलयितव्यं तसौ यथा क्र
माय: पथिकस्तथैव॥ गोधाजाह
कसूकरादिशशश्वानो नीचसंगीभ
नंगीमयूर॰ मर्दित्वासमं च॰ कपिष्ठ
वाणाशुभोऽप्यय:। मध्यस्तारभ
यप्रवेशससरेनष्टार्थसंशोधर्थं य्यत्य
स्ता: शकुनान्यपीतयविधीयातो द
त: शोभना:॥ वामाङ्गे तोत्तिला
यक्षोपिंगलश्चीशूकरीवसा। पिङ्गला
छुच्छुकाग्रे पाशियापुरुषसंज्ञिता
छिक्कर: पिप्पीकाभास: श्रीकण्ठो
वानरोरुरु:। स्त्रीसंज्ञका: काक
करभश्वान: सुदक्षिणे शुभा:।
प्रदक्षिणगता: श्रेष्ठा: यात्रायां
शपचिणा:। श्रीशामृगावुलन्तोसि
मन्दावामेखरस्वन:॥ श्वाभाशि
वापिङ्गलिकाच्छुच्छुरपक्षीवलाशूक
रिकातथैव। कुच्छुन्दरीचापिशु
भायमासेपुन्नामधेया: शकुनाश्च
सर्वे। श्रीकण्ठछिक्कारकरुभसञ्ज्ञा:
श्रीकण्ठभासोभपक्षोमयूर:। श्यं

स्यात्पञ्चाशत्कोटिः ॥ कलौयुदश कथारम्भानाह । युधिष्ठिरोविक्रम शालिवाहनौनराधिनाथौविजया- भिनन्दनः । दुसेनुनागार्जुनमेदि भौजिभुर्वाप ' क्रमात्षटशककार का कलौ । एषामन्तराब्दपर्यायाह । युधिष्ठिराईब्युगाब्दरामय : ३०४४ । ब्दाब्दरपिशुं १३५ ऽभयब्दाहभूमय : १८००० हुत्रायु त १०००० ब्दचतुष्टयं४०००० क्रमात्मनोहिनागा ८२१ इति शाकवत्सरा : । एषामन्यम्नि माह । युधिष्ठिरोभद्रप्रस्थपुरे० तद्वोज्जयिन्यांपुरोविक्रमा र्वय : । शालिवाहनभूतिशालिवा हन सुविचकूटैविजयाभिनन्दन: । नागार्जुनोरोहितकेचितौचक्षि र्ष्वेऽत्यन्दीभ्युकधारणते । तत कल्पस्मरकमरंभवेत्तदाभवि- प्यन्त्यवनौक्षतोऽकत : ॥

शकटः । पुं० न० चलति । शक ठा० दू० भा० ॥ गन्त्र्याम् । शा टी० दू० भा० । शक्नोतिभारं- बोढुं० जीवयितुं वा । शकूगतौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृ- क्षे ॥

शकटव्यूहः । पुं० शकटाकारेस्तबि न्यासे । सूच्याकारायः पश्चात् प्रयुगः शकटव्यूहोभवति । तेन

पृष्ठतोभयेसतियात्रव्यंमार्गंगच्छे त् ॥

शकटहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० शकटनाशके ॥

शकटाख्या । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्त्र्याम ॥

शकटी । स्त्री० सुमीमांवागवहिति ॥ बह्वादित्वात् ङीप् ॥

शकट्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शक टानांसमूहः । पाशादिभ्याय : ॥

शकल : । पु० न० खण्डे एक देशे ॥ न० रोहितादिमत्स्याना- त्वचि । रागवस्तुनि । वल्कले ॥ पुं० त्वग्सारे । शकयते० शक्नो तिवा । शकूशक्तौ । कलिशास्यो निर्दिष्टश्वास : ॥

शकली । पुं० मत्स्ये ॥ शकलं० शल्क मस्यास्ति । पत्रादिनि : ॥

शकलीकृत : । त्रि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीय र्थेवधाया० ।

शकान्तक : । पुं० विक्रमादित्ये ॥

शकार : । पुं० राज्ञोऽनूढाया : स्त्रि याभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि मानोदुष्कुलतैश्वर्यसयुक्त : । सोय मनूढाभ्रातारा : श्याल :शकार इत्युक्त : ।

शकारि । पुं० विक्रमादित्ये । मा सारे ॥

शकुनः, पुं, पक्षिमात्रे ॥ पक्षिविशेषे । गृध्रे ॥ विप्रभेदे ॥ उत्सवादिशुभफलार्थगेयगीतविशेषे ॥ शुभाशुभशंसिनिनिमित्ते । शुभाशुभस्थाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । शकुनं कथ्यते तत्तु यच्छुभाशुभसूचकम् । तथाहि । विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरवेश्यावाद्यमयूरचाषनकुलाः बद्धैकपश्वामिषम् । सद्वाक्यकुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥ आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्यसिंहासनशावरोदनवर्ज्यं तं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाजनृयानवेदनिनदामाङ्गल्यगीताङ्कुशा दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ नरो निरूपः सितवाससावृतो वापंप्रशस्तामधुराक्षतम् । एवं विधाश्चैविदपिप्रयाणे प्रवेशकाले कुर्वन्त्यर्थसिद्धिम् ॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणवर्णयुक्तो वेश्याकुमारी सुहृदः सुवेशाः । नार्यो नराः श्वेतहयाऽधिरूढाः शुभाय दृष्टाः सकलोद्यमेषु । श्वेताम्बराश्वेतविलेपनाढ्याश्वेतांसजं मूर्द्ध्नि निधारयन्ती । दृष्टा प्रदृष्टा यदि गौरवर्णा नारी नरैः स्यात्तदभीष्टसिद्धौ ॥ घृतातपत्रः शुचिशुक्लवासाः पुष्पाऽर्घ्यसचन्दनचर्चिताङ्गः । निःश्वयुक्तः कृतभोजनो द्विजः पठन् प्रयच्छति सर्वसिद्धिम् ॥ यस्य प्रयच्छति यशोयियासोः श्लोपुरुषोऽप्यथवा फलकस्तः । सर्वसमीहितसिद्धिरवश्यं तस्य नरस्य भवत्यचिरेण ॥ वाद्याङ्गरिक्तशफाजलार्थोयदिवृजेत्कोपि सहायहीन । पूर्णं समादायनिवर्त्तते सौ यथाक्ततार्थः पथिकस्तथैव ॥ गोधाजापकसूकराहिशशकाभकीर्त्तनधीभजनो मन्दोन्न विलोकनं च खादिकर्माणां शुभो व्यत्ययः । गत्वा तारभयप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्यस्ताः शकुनान्नृपेषु विधिनात्वे हितः शोभनाः ॥ वामाङ्गे कोकिला पल्लीपोतकी शूकरी रला । पिङ्गला छुच्छुका श्रेष्ठा शिवा पुरुषसञ्ज्ञिता छित्तः पिच्छिभासः श्रीकण्ठो वानरो रुरुः । स्त्रीसञ्ज्ञाः काककङ्कस्थानाः स्युर्दक्षिणे शुभाः ॥ प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां मृगपक्षिणः । ओजा मृगा व्रजन्तोऽति धन्या वामेखरस्तन ॥ श्वामाशिवा पिङ्गलिकान्यपुष्टापल्लीवराशूकरिका तथैव । कुच्छुन्दरी चापि शुभाय वामे पुन्नामधेयाः शकुनाश्च सर्वे ॥ श्रीकण्ठकिङ्कारुरुसमवग्राः श्रीकण्ठभासोभषकोमयूरः । श्वे

नः समः पिण्डकशाप्रशस्ताः श्रीनामधेयाश्वपिद्विषेन । दुष्टेश्च कुलेजातेयत्कर्त्तव्यंतदाह । प्रायाश्चामांसनपक्षसरन्नाथायादाप्ति शाकुनेदैविकलूषे । तिग्मान्कालेसंस्थितीविहितीयेषसपक्षान्निाप्यनुर्वगमः स्यात् ॥ घसप्रक्ष्यान्हिंसतुल्यान्निग्मान्तीक्ष्णान्प्राप्येत्यर्थः । शक्नोति । शक् • शकितनीम्नोन्युनपक्षुन्युनप्रत्ययः ॥

शकुनज्ञः । त्रि॰ शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री॰ श्येनिकायाम् । मजल्याम् ॥

शकुनाहृत । पुं॰ शालिविशेषे ॥

शकुनिः । पुं॰ विहगे । पक्षिणि ॥ सौबले । दुर्योधनस्यमातुले ॥ करणान्तरे ॥ तत्रजातफलं यथा । परधनधनहर्त्तायत्तकः क्रूरचेष्टः कारधृततयारवाशीव्याहतः स्वामिषः । परितगयपरदारासक्तचित्तसरोषीभवतिशकुनिजन्मामानवः नीचकर्मा । शक्नोतीत्यर्थे । शकिरुशीम्नोन्युमपद्युन्युनि ॥

शकुनिकः । त्रि॰ शकुनीकुणके । पाण्यापादिस्थानुष्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री॰ पक्षिणांपानीयशालायाम् । श्रीपर्णे ॥

शकुनी । स्त्री॰ श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनीश्वरः । पुं॰ गरुडे ॥

शकुन्तः । पुं॰ कीटविशेषे । भासपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ शक्नोति । शकेरुनोन्त्योन्युनपद्युनि॰ उन्तः ॥

शकुन्तला । स्त्री॰ दुष्मन्तपत्न्यां भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मात् शकुन्तैः परिरक्षिता । शकुन्तलेतिनामाऽस्याः कृतञ्चापिततो मया ॥ कालिदासविरचितेनाटके ॥

शकुन्तलात्मजः । पुं॰ भरते ॥ यन्नाम्नाभारतीवर्षं सुप्रसिद्धिमवाप्नोति ॥

शकुन्तिः । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥ शक्नोति । शकेरुनोन्त्योन्युनपद्युनिशकेरुन्तिः ॥

शकुन्दः । पुं॰ करवीरे ॥

शकुलः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । कासके । शउल॰ कू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । शक्नोतिगन्तुंवेगेन । बाहुलकादुलच् ॥

शकुलगण्डः । पुं॰ शालमत्स्ये ॥

शकुलार्भकः । पुं॰ अर्धेशद्रूषीयाम् । गोत्रियाम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्यार्भ इवाप्रियस्याः । अस्यदर्शनादित्यर्थ । स्वार्थेकन् ।

शकुलादनी । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ।

शकुलादनी । स्त्री॰ कृष्णभेदायाम् । कटुकायाम् । कमठगन्धि । जलपिप्प

ख्याम् । काचड़ादाम० इति० गौ० भा० प्र० ॥ मांसाम् ॥ किञ्चुलिकायाम् ॥ शकुलं रक्षति । रक्ष० । कर्मण्यण् । ङीप् । गोधायाम् । कटफले ।

शकुलार्भक । पुं० गडकमत्स्ये ॥ शकुलमत्स्यविशेषस्यार्भक: ॥

शकुली । स्त्री० मत्स्यविशेषे । सौरी । इ० दे० भा० प्र० । मगाल् इ० गौड़० दे० भा० ॥ शकुलीयादिषो दग्राममधुरानुरसामूतेतिभावप्रकाश: ॥ शकुलीरोहितकारभूमौ प्रायचरसौ ॥ गुर्वीपाके च मधुराभिष्टिकादोषकोपपर्यातिराजवल्लभ: ॥

शकृत् । न० विष्ठायाम् ॥ शक्नोति० शब्दयति धान्यबीजमिति । शक्नोतेऋन् ॥

शकृत्करि: । पुं० वत्से ॥ शकृत्करोति । स्वयं प्रकृतेरिन् ॥

शकृद्द्वारम् । न० गुदे । पायौ ॥ शकृतो द्वारम् ॥

शक्कर: । पुं० वृषे ॥ इ० हे० चन्द्र: ॥

शक्कर: । पुं० इ० त्रि० शेष: ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्दशाक्षरायां वृत्तौ । शर्करायाम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेखलायाम् ॥

शक्त: । त्रि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ॥ शक् + । कर्मणि क्त: ॥ शक्तानां

भूषणं क्षमा ॥

शक्ति: । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ० भा० प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम् ॥ यादेवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता । चैतन्यरूपायाम् । चिच्छक्तौ । निर्विषयकसंविदि । सा च सच्चिदानन्दस्वरूपा ॥ यथा । एकैव शक्ति: परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णु: कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ अपि च । एकमूर्त्तिर्विभिन्नरूपिणी या जगज्जननपालनशक्ति । या च्युतेश्वरतया विवर्त्तते ब्रह्मशक्तिमद्भ्‌मानतोऽस्मितामिति ॥ तथाहि देवीभागवते । निर्गुणा या सदा नित्या व्यापिकाऽविकृता शिवा । योगगम्याखिलाधारा तुरीया या च संस्थिता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा । महालक्ष्मी: सरस्वती महाकालीति ता: स्त्रिय: ॥ तासां तिस्रणां शक्तीनां देहाङ्गीकारलक्षण: । सृष्ट्यर्थं च समाख्यात: सर्ग: शास्त्रविशारदैरिति ॥ सा च सच्चिदानन्दस्वरूपिणी । तस्यास्तु सात्त्विकी शक्तिराधारशक्तिरूपा ततः सर्वशक्ति-विशिष्टं यत्परब्रह्म तदर्थ: । तन्माहात्म्यात् योगा: प्रसिद्धा: स्त्रियस्ता: स्त्रियो भवन्ति । सा ज्ञाता वक्ता

शक्तिः

त्मकब्रह्मरूपिणीमृडदेवतारुद्रे-
कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहाल
क्ष्म्यादयोदेवताइतिभाव : अतए
वश्रुत्यागमपुराणादिप्रासांसस्थिदा
नन्दरूपत्वमुक्तं नतुयोधकजडशक्ति-
रूपत्वंचटार्थंजगत्सर्जनायवस्ता-
सांतित्पर्यांशक्तीनांदिशाडीकारीदे-
शधारणांतत्सहणीय : सर्ग : सोऽ
पमाख्यविशारदै : पण्डितै : सर्ग
शब्देनसमाख्यातइत्यर्थः । अपि
च । चौपयंवह्निप्रमाणानिपठिता
निसुपण्डितैः । प्रत्यक्षंचानुमा
नञ्चशाब्दञ्चवकृतीयकम् । चस्ता
यंवितरेप्राकुरूपमानयुतानिच । इ
तरेनैयायिकैकदेशिनः । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येपञ्चप्राहुर्मनीषिणः
। सप्तपौराणिकाश्चैवप्रवदन्तिमनी
षिणः । पूर्वोक्तानिपञ्चसाभिरूपं
षष्ठम् । ऐतिह्यं सप्तममितिसप्तप्रमा
णानि । एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयम
दूरूप महत्तत् । एतैरनेकधा
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंतत्परंब्रह्म
तदेवपरमंमुख्यं जगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताचार्यारितिशेषः । एत्र
मेतानिसर्वमतानिवेदे । एवमन्ति ।
तथाकिंमतंमुख्यमितिविमर्शोदुर्घट
एव । तथापियच्छ्रुतिवाक्यानांपर
स्परंविरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादि
लिङ्गैः श्रुतितात्पर्यंनिर्णीयतात्पर्य

शक्तिः

वतोऽश्रुतिः प्रवर्तीतिसिद्धान्तउत्तर
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धा
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिसिद्धमी
तिचेत्तत्रानुमानेनागमेनश्रुतिवा
क्येन च । यद्ब्रह्मेति सर्वज्ञंजगत्का
रणमुतशक्तिरपितमितिविचार :
पाणंव्यवहारत्वाद्वितर्कइति । वित
र्कश्चासमर्थ्यानुसाराद्वैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यसमु
न : पुनः । वितर्कोऽनुमानमित्य
र्थः । युक्त्यैवस्वार्थनिश्चयात्मि
कयायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तुविज्ञानं
चिन्त्यंमतिमतासदा । दृष्टान्तेना
पितत्तदंशिष्टमार्गानुसारिणा ॥
शिष्टमतिमताप्रत्यक्षतोयविज्ञानं ।
तदपिचिन्त्यंप्राग्भव । प्रमाणस्ते नै
श्चयः । शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्त
दनुसारिणादृष्टान्तेन । व्याप्तियाइकी
णापितत्तत्तमनुमेयमितिशेषः । तत्र
दृष्टान्तमाह । विहासीपीति । वि
शांसोपियदंस्यैवपुराणे परिगीयते ।
बुद्धिर्नाह्लिशक्तिश्चरीपालनशक्ति
ता । हरेसंहारशक्तिश्चसूर्यंशक्तिः
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्चशेषे
कूर्मे तथैवच । साध्याशक्तिः परि
णामासर्वस्मिन्याप्रतिष्ठिता । दाह
शक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ।
सोद्योति । यासर्वस्मिन् । आद्याश
क्तिरस्तिसाशक्तिः परिणता । तत्क

शक्तिरूपैरित्यर्थः ॥ शिवोऽपि शवतां याति कुण्डलिन्या विवर्जितः । शक्तिहीनस्तु यः कश्चिदसमर्थः स्मृतो बुधैः ॥ एवं सर्वभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्तिहीनन्तु निन्द्यं स्याद्वस्तुमात्रं चराचरम् । अशक्ताः शत्रुविजये गमने भोजने तथा ॥ तया विनास्ति वह्न्यौव्यन्यथः ॥ एवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । सोपाधिर्विबुधैः सम्यक् विचार्य सुधियां सदा ॥ एवमिति । यथा सर्वपदार्थत्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वाभिगृहीता॰ तथा ब्रह्मणोऽपि सद्रूपत्वावच्छिन्नत्वेन शक्तिरस्ति॰ सा च शक्तिः सामर्थ्यरूपा॰ तस्याश्च ब्रह्मत्वेन मतास्ति॰ अभिन्नत्वाद्वा बहुत्वात् । । भिन्नाऽभिन्नैव॰ तदिदमर्थयितुमेवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते॰ सत्यनेन स्वाश्रयात्मरूपेण. तथा च श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म॰ मायाप्रधानादिसंज्ञितं तत्कार्यकरणस्वविषयी॰ परा च शक्तिर्विविधा श्रूयते॰ इत्यादिश्रुतिभिरनुमानादिभिश्च सशक्तिकमेव ब्रह्म कारणमिति तद्वेदोपास्यमिति भावः । एतेन या शक्तिरित्युत्तरं तद्धि सामर्थ्यं रूमा शक्तिरस्तीति बोधितम् । सोऽयं

ति । यतो ब्रह्माभिन्ना शक्तिस्ततस्तस्या अजन्यत्व॰ अभिन्नशक्त्याद्वैतमेवास्मी दामस्यार्थं विश्वस्यद्ब्रह्मवदुपासनस्यात्मेवेति सर्वथाकारणभूता सैव शक्तिः साध्या अस्या ज्ञाने पापाश्चेत्यर्थः । विष्णोर्भवा स्वकीय शक्तिस्तया होतेऽप्यकर्ता स्यात् । दृष्टिये तामसी शक्तिर्या होती श्वर्ष्टिकाल् ॥ विचिन्तामस्तो शक्तिस्तया संसारकारकः । इत्युक्तं मभमा सर्वं विचार्य च पुनः पुनः ॥ ब्रह्माविष्णुमहादिपुप्रसिद्धे अन्वयव्यतिरेकं दर्शयन्तो शास्त्राणि वा गुणवत्तयान्नत्वेन॰ मीमांसा चैत्व श्रीभगवद्गीतायामित्दर्शयति । विष्णोर्वैत ॥ शक्तिः धीरो तिब्रह्माण्ड साचैवाभवती ऽखिलम् । ब्रह्मयास हरत्वेपाद्देगतां चराचरम् । न विष्णुर्नहरः शक्रो न ब्रह्मा न च पावकः । न सूर्यो वरुणः शक्ताः स्वे स्वे कार्ये कथञ्चन ॥ तथा युक्ता हि कुर्वन्ति स्वानि कार्याणि ते सुराः । सैव कारणकार्येषु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ सगुणा निर्गुणा सा तु द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः । सगुणा रागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरागिभिः ॥ सगुणा॰ एकैकगुणविशिष्टा॰ निर्गुणा साम्यावस्थोपाधिकब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सा निराकुला । ददाति वाञ्छितान् कामान् पूजिताविधि

पूर्वशाम् । सत्यामविद्यमानामूढास्तां सदामायया हता : । जानन्तोऽपि नराः केचिन्मोहयन्त्यपरानपि ॥ पण्डिताः स्वोदरार्थं याथाखण्डानि पृथक् पृथक् । प्रवर्त्तयन्ति कलिना प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ कथाविरम् महाभागानामभेदसमुत्थिताः । मान्ये युगेतथा धर्मा वेदधा कथयस्तन ॥ विष्णु सत्यस्ता सुयंतपोयथायाभी क्षणाः । ब्रह्माहरयोर्देवाध्यायन्तः खमविभ्रमम् ॥ कामयामा सदा काम सेवयः सर्वदेवहि । यजन्ति यज्ञान विविधान् ब्राह्मणा विष्णु महेश्वराः ॥ यदेतस्मादयासुख्या सेहित इन्यं क्षितिति भजेयुः । भजन्ति च तस्मोक्षतीम् ख्या । कन्तुपराशक्ति देवेतिभाव : ॥ सैवशक्ति परादेवी ब्रह्माख्यापरमात्मिकाम् । ध्यायन्ति मनसा नित्यं नित्यं मत्वा सनातनीम् ॥ परमब्रह्मस्वरूपं मान्यमस्तीत्यभिप्रायेण ब्रह्मात्मिका सत्युक्तम् । शरीरत्वेनैतदस्मात्सिद्धयति । तस्य शक्ति : सदासी ध्यानिवशि ‘ क्षणं [illegible] । निश्चय : सर्वशास्त्राणां ज्ञातव्या सुनिश्चमाः । [illegible] समया चैतत् देवतास्तनु नादानात् । पितु : सकाश सूतेन [illegible] विष्णुरयत : ॥ [illegible] अन्य [illegible]

बे : । शक्तिरेवसदासेव्या विहङ्गि : । ज्ञातनिश्चये : ॥ यथागजशरीरे प्रविष्टस्यैतन्यस्य गजत्वमित्यवहार : । तथा प्रथमतो मायाशरीरे प्रविष्टस्यैतन्यस्य मायाशक्तिरित्यवहार : । तदनन्तरं गुणोत्पादादिकं गुणविशिष्टमायायां तत्र ब्रह्मा एव ब्रह्मा विष्णु रुद्रस्वादित्यवहार : । तथा च सर्वव्यापकं ब्रह्म मायाशक्तिसाहत्यैव भवतीति मायाशक्तिर्देवी भगवतीत्यादि मुख्यशब्दैर्देवीपार्श्व्याश्च । शक्तिरेवेति ॥ प्रत्यक्षमपिद्रष्टव्यमत्र शास्त्रविधि इतम् । अत : सर्वेषु भू [illegible] । [illegible] श्रीदेवीभागवतीप्रथमस्कन्धे षष्ठमोऽध्याय : ॥ याशक्ति : परमात्मा सौये सौसापरमात्मा ॥ सनातने तयो : कोऽपिस्य वेदवनादेति वतीयस्कन्धे ऽध्याय : ॥ कुति ॥ उत्साह दौ । नास्ति वेदादिप्रभावी सा इमन्तशास्तिसप ॥ राघप्रभुत्वं साधकत्वात्कोशदण्डौ प्रभुशक्ति : । विक्रमेपस्यभक्ता : निस्रम् एषमुत्साहशक्ति : । सस्थादोनां सामादानां स्वस्थावस्थानमन्त्रशक्ति : वसौ । सहसि । शौर्यं । पराक्रमे ॥ षड्विधसामर्थ्ये । क्षिप्रम् । योषिति । नार्याम् प्रकृतौ । जायाम् ॥ यक्षान्पदादि

यसर्थोविद्धव्यद्युतीश्वरसद्गते ।
शक्यतेजेतुमनयाया । शक् शक्तौ
। स्त्रियांक्तिन् । कासारम् । शर्व
लास्ये । पुं० ऋषिप्रमुनेर्ज्येष्ठपुत्रे ।

शक्तिग्रह । पुं० शिवे । कार्त्तिके
ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ यस्मात्प
दादयमर्थोबोद्धव्यइतीश्वरेच्छाशक्
तिरितितार्किकाः । तज्ज्ञानन्तु
व्याकरणादिभ्यः । यतएव । शक्ति
ग्रहं व्याकरणोपमानकोषाप्तवाक्या
द्व्यवहारतश्च । वाक्यस्यशेषाद्विवृते
र्वदन्तिसान्निध्यतः सिद्धपदस्यवृद्धा
। इतिप्राचः ॥

शक्तिग्राहकः । पुं० व्याकरणोपमा
नादौ ॥ त्रि० शक्तिग्रहीतरि

शक्तित्रयम् । न० प्रभावोत्साहमन्त्रज
शक्तित्रये । यथा । इच्छाक्रियात
थाज्ञानंगौरीब्राह्मीतुवैष्णवी । त्रि
धाशक्तिः स्थितायत्रतत्परंज्यो
तिरीमिति ॥ दात्रींप्रभुमन्त्रोत्साहा
त्मिकाम् । शत्रुविजयार्थेराज्ञाशक्ति
त्रयसादरमादरणीयंनतुहापनीयम्
॥ त्रिशक्तियंयथा । एषात्रिशक्ति
रुद्दिष्टानयसिद्धान्तगामिनी एषा
श्वेतापरासृष्टिः सात्त्विकीब्रह्मसं
स्थिता ॥ एषारक्तारजसिवैष्णवी
परिकीर्त्तिता । एषाकृष्णातमसि
रौद्रीदेवीतुकीर्त्तिता । परमात्माय
थादिरएकएवत्रिधास्थित । यथोक्त

नयशाप्यक्तिरेकैवत्रिविधाभवेदि
तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तीनांचय
स् ॥

शक्तिधरः । पुं० कार्त्तिकेये । स्क
न्दे त्रि० शक्तिभृति ॥ शक्तिधं
रः ॥

शक्तिपर्णः । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ।

शक्तिपाणिः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारिणि शक्तिः पाणौयस्य
सः ।

शक्तिबन्धनम् । न० प्रजननसामर्थ्ये ।
शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पुं० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारके ॥

शक्तिमान् । त्रि० शक्ते ।

शक्तिहेतिः । त्रि० शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिकः । त्रि० शस्त्रधारिणि
शाक्तीके ॥

शक्ती । स्त्री० शस्त्रान्तरे । शक्तौ च
ऋक्षादिषुशक्तिः शस्त्रद्युतिपाठात्प
क्षेङीप् ॥

शक्त्यर्द्ध । पुं० अमरावतीललाट
योषासूत्पन्न धर्म०दीर्घनिः श्वासि
च । यथा । कुचौललाटेयोषायांच
द्राघर्म० प्रवर्त्तते । यतायद्धृंतवि
णन्तोयाद्रायतोच्छ्वासमेव ॥

शक्यः । त्रि० शक्तिविषये । शक्तया
श्ये । वाच्ये । यथा । शक्योऽर्थोऽ
भिधयाज्ञेयः लक्ष्योलक्षणयामतः

। व्युत्पत्तिमात्रेण यस्तेनः शब्दश्च प्रवृत्तिः । ईश्वरसङ्केतः शक्तिस्तयाऽर्थबोधकं पदं वाचकम् । यथा गोत्वादिविशिष्टबोधकं गवादिपदं० स हि यौगिकादिभेद्यः सएव मुख्यार्थं द्युत्पद्यते । समर्थे ॥ शक्० । शक्तिसम्बन्धि नियतसाध्ये । शक्तनीये । शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्यताऽभासमानार्थे ॥

शक्रः । पुं० इन्द्रे । देवराजे । कुटजवृक्षे । अर्जुनपादपे । यतोऽतिदेवान् नाशितुम् । शक्० । स्फायितञ्चिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचलः । पुं० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोपः । पुं० इन्द्रगोपकीटे ॥

शक्रजः । पुं० काके । अर्जुने । गूढसैयुनी । इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जातः । जनी० । ङः ॥

शक्रजित् । पुं० इन्द्रजिति । रावणपुत्रे । शक्रमजैषीत् । जि० । क्विप् । ह्रस्वत्वादिनाशिप् ॥

शक्रधनुः । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनुः ॥

शक्रध्वजः । पुं० इन्द्रध्वजे उत्सवविशेषे । चतुरस्रं ध्वजाकारं राजद्वारे प्रतिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजं नाम पौरलोकसुखावहम् । विशेषोद्देशो पुराणे० भाद्रशीर्षादिपुण्डरीकः । शक्रस्य ध्वजश्च ॥

शक्रनन्दनः । पुं० जयन्ते । अर्जुने । वालिनि । काके । शक्रस्यनन्दनः

शक्रपर्यायः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रः पर्यायोऽस्य

शक्रपादपः । पुं० देवदारुवृक्षे शक्रस्यपादपः । कुटजे ।

शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्प्याम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री० अग्निशिखायाम् ॥ शक्रोऽर्जुनतरुः पुष्पमस्याः । शक्रशब्दस्तत्पुष्पेऽर्थापितः । पाककर्णादित्वात् ङीप् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभिद्, ०द् । पुं० इन्द्रजिति । रावणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिद्र० । क्विप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाके । सुरलोके ॥ शक्रस्यभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रमाता । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ इन्द्रजनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजाश्रयविशेषे ॥

शक्रमूर्द्धा । पुं० वल्मीके ॥ इ० वि० शेषः ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवारुणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवाहनः । पुं० मेघे ॥

शक्रबीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रस्य बीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रशाखी। पुं० कुटजवृक्षे॥ शक्रस्य शाखी॥

शक्रशाला।) स्त्री० प्रतिश्रये। स
शक्रशालिका।)
भायाम्॥

शक्रशिरः। न० वल्मीके॥ इन्द्रस्य शीर्षे॥

शक्रसारथिः। पुं० मातलौ॥

शक्रसुतः। पुं० जयन्ते। वालिवानरे। अर्ज्जुने॥ काके। शक्रस्य सुतः॥

शक्रसुधा। स्त्री० कुन्दुरौ॥

शक्रसृष्टा। स्त्री० हरीतक्याम्॥

शक्राह्वः। पुं० पिण्डके। त्रि० इन्द्रनामके॥

शक्राणी। स्त्री० इन्द्राण्याम्॥ शक्र मपतिकीर्त्तयति। चपशब्दे। प सैव्यय्। टिड्ढेतिङीप्॥

शक्रायुधम्। न० इन्द्रायुधे॥ यथास म्यादिकंयथापाराद्यम्॥ सूर्यस्य विविधवर्णाः पवनेनविघट्टिताः कराः साभ्रे। वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यन्तेतदिन्द्रधनुः॥ केचिद नन्तकुलीरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः। तद्यायिनांनृपाणाम भिमुखमजयायतद्भवति॥ अच्छिन्न मवनिगाढद्युतिमत्स्निग्धंघनंविवि धवर्णम्। द्विरुदितमनुलोमञ्चप्रश स्तमम्भः प्रयच्छति च॥ विदिगुद्भूतं दिक्पतिनाशंव्यभ्रंमरकश्चादि। पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निक्षुत्कृ तादोषाः॥ जलमध्येऽनावृष्टिंभु विसस्यवधन्तरौस्थितेव्याधिः। व ल्मीकेशस्त्रभयंनिशिसचिववधायधनु रैन्द्रम्॥ वृष्टिंकरोत्यवृष्ट्यांवृष्ट्यांवृ ष्टिंनिवारयत्यैन्द्र्याम्। पश्चात्सदै वहृष्टिंकुलिशभृतश्चापमाख्यातम्॥ चा पंमघोनः कुरुतेनिशायामाखण्ड लायांदिशिभूपपीडाम्। याम्याप रोदक्प्रभवंनिहन्यात्सेनापतिंनाय कमन्त्रिणौच॥ निशिसुरचापंसित वर्णाद्यंजनयतिपीडांद्विजपूर्वाणा म्। भवतिचयस्यांदिशितद्ध्वंतस्य तिसुख्यंनचिरादन्यात्॥ इति॥

शक्राशनः। पुं० कुटजवृक्षे। न० भ ङ्गायाम्। विजयायाम्। संविदि॥ अस्यगुणायथा। शक्राशनन्तुतीक्ष्णो ष्णंसीहलकुष्ठनाशनम्। बलमेधा ग्निकृत्श्लेष्मदोषहारिरसायनम्॥

शक्राह्वः। पुं० इन्द्रयवे॥

शक्रोत्थानम्। न० शक्रध्वजोत्सवे॥

शक्रोत्सवः। पुं० ध्वजोत्थाने। इन्द्र ध्वजोत्सवे॥

शक्लः। त्रि० प्रियंवदे॥ शक्नोति। श क्लृ०। सूपचक्षिभ्यः क्लः॥

शक्वा। पुं० हस्तिनि॥ शक्तौ॥ श क्नोति। शक्लृ०। आतोमनिन्क्व निब्वनिपश्चेतिवनिप्॥

। व्यद्गीष्मनशाखे यस्त्विषः शब्दश्च शयदूति । पुंस्कारसहितः शक्तिश्च याऽर्थबोधकंपदंवाचकम् । यथागो त्वादिविशिष्टबोधकंगवादिपदं । स हिधोधीगवादिर्णीयः सपवमुख्या र्थं पूरयुच्यते । समर्थे ॥ शक्य० । श क्तिसम्बन्धे लियत्साध्ये । शक्तौयै शवल्लावच्छेदकम् । न० शक्यता वभासमानार्थे ॥

शक्र । पुं० इन्द्रे । देवराजे ॥ कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्नोतीतिदैत्यान् नाशितुम् । शक्० । स्फायितञ्ची तिरक् ॥ ध्येयानघर्मे ॥

शक्रक्रीडाचलः । पुं० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोपः । [illegible]

शङ्करः । पुं० सदाशिवे ॥ एकादशरु द्राणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ शंसु खंकार्यंकरोति । अभिधातीः स ञ्ज्ञायामिति० अच् ॥ यथा । शङ्क रोमितश्राख्यानात् परमंयन्निरामय म् । भूतानामस्मद्वशात् तेना प्ययङ्करः स्मृतः ॥ इतिस्कान्दे ॥ त्रि० कल्याणकारी ॥

शङ्कराचार्यः । पुं० स्वनामप्रसिद्धे ०षड्दर्शनादिनि०वेदान्तभाष्यकर्त्त रि० नरावतारेषिश्वेश्वरे ॥ यथा ॥ : । [illegible] ध्येयचतुर्भिः सर्वेषापरीषः । घातोऽहरत् [illegible]

वाजिनि । काके ॥ शक्रसूनन्दनः

शक्रपर्याय । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रः पर्यायेश्च

शक्रपादपः । पुं० देवदारुवृक्षे शक्र स्यपादपः ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्पाम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरुः पुष्पमस्याः । शक्र शब्दस्तत्पुष्पेणोपलक्षकः । पाक कर्मेति ङीप् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रशिरस्० द् । पुं० इन्द्रशिरः । वर्षा । ४० मौर्वी ॥ जितर्मिते संशयहुक्तं ॥ अविभक्ते ॥ श द्रासप्तातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥ पुं० चीरकनामिगन्धद्रव्ये । दुग्धे ॥

शक्लितवर्णः । } पुं० चौरे ॥
शक्लितवर्णकः । }

शङ्कः । पुं० सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । १................ ॥ शस्त्रभेदे । दीर्घायुधे । कुन्ते । शल्ये । वाद्यभेदे । मत्स्योपमत्स्ये । कीले ॥ दीपसूत्रेऽश्वत्थायापदि माषार्थकाष्ठादिनिर्मितेकर्मोपयु क्तायेद्वादशाङ्गुलपरिमितेकीलके । ईर्षे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे । राघवे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । द्वा दशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाणौ । शा

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्राख्यः शाखी ॥

शक्रशाला । } स्त्री॰ प्रतिश्रये । स
शक्रशालिका । } भायाम् ॥

शक्रशिरः । न॰ गवाक्षे ॥ इन्द्रस्य मूर्द्धि ॥

शक्रसारथिः । पुं॰ मातली ॥

शक्रसुतः । पुं॰ जयन्ते ॥ वालिवानरे ॥ अर्जुने ॥ काकि । शक्रस्य सुतः ॥

शङ्कु

शङ्कुदारा । स्त्री॰ कुन्दुरौ ॥ नि ॥

शङ्कुला । स्त्री॰ उत्पलपत्रिकायाम् । मृगकर्ण्याम् । सरौता॰इ॰भा॰ ष ॥ शङ्कुतेऽनया । शकि॰ । बाहुलकादुलच् । टाप् ॥

शङ्कुवृक्षः । पुं॰ शालवृक्षे ॥

शङ्कुशिराः । पुं॰ दानवविशेषे ॥

शङ्कुश्रुतिः । पुं॰ पातालाधिपतिदैत्यविशेषे ॥

शङ्कोचः । पुं॰ शङ्कुमत्स्ये । शाकोप॰ इ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

शङ्कोचिः । पुं॰ शङ्कुकोचमत्स्ये ॥

शङ्खः । पुं॰ अलिकास्थि॰ । भालास्थनि ॥ कुवेरस्य निधिभेदे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । शुक्तौ । कोलदृशे ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥ अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥

दिक्पतिनामं चक्रभर्गमरक्ताद्रि । पाटलपीतवर्नीलैः शङ्खान्मिद्दुरक्तादेयाः ॥ जलमध्येऽनाहद्भिर्भुविसध्यपधस्ततौ स्थितेव्याधिः । ब स्वीकेशमभयंनिशिसंविषयपथायथं नु रैन्द्रम् । दृष्टिं कौरांव्यहृष्यांदृष्यादृष्टिं निवारयस्यैन्यां म् । यथाप्रसृष्टे वृष्टिं कुलिशभृत्तथापराचटे ॥ या पंमध्यौम : सुरतिनिगायामाखण्डलायांदिगिभूपपीडाम् । याम्यापरौदप्रभवंनिवन्यासृसेनापतिनाय ममक्षिणौव । निर्मिसुरचापंसित मर्याद्यं अमयतिमोहादिलापश्चोषाम् । भयतिचयस्यादिणिनष्टेश्वंनरप ... नाम ॥ इति ॥

य : जात : शङ्खवारिधा ॥ शङ्खो च रैरधिष्ठानं यत : शङ्खस्ततोहरि : । तचैश्वसरीनवारीदूरौभृत्समस्तयम् ॥ स्त्रीणाशङ्खध्वनिभिः शूद्राणाञ्चविशेषत : । भीताकृष्टाया सिलक्ष्मीः स्थानमन्यत्स्थानातत इति ॥ भूताद्यहङ्कारात्मके पाञ्चजन्ये । यथा ॥ भूतादिमिन्द्रियादिं सद्विधाहङ्कारमीश्वरः । बिभर्ति शङ्खरूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितमिति विष्णुपुराणम् ॥ शङ्खमति॰जनयति । खनुधवदारणे । अन्येभ्योऽपि दृश्यते ॥ शङ्खपस्येतिश ॥ शास्वादिलघ्रीवा । शमु॰ । अन्ताभावितत्वात् । शमे : खः ॥

शाक्यसिंहेन वा ॥ असुरविशेषे ॥
शङ्खकः । पुं॰ शिरोरोगविशेषे । त
ल्लक्षणादि यथा । पित्तरक्तानिला
दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । ती
व्ररुग्दाहरागं हि शोथं कुर्वन्ति दारुण
म् ॥ स शिरो विषवद्वेगान्निरुध्याशु
गलं तथा । त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति
शङ्खको नाम नामतः ॥ त्र्यहाज्जीव
त्यभिषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् ।
पित्तरक्तानिला॰ कुपिताः पित्ता-
द्यः । छातानुताप : कफपित्त
रक्तैरिति सुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि
ताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात् त्रिरा
त्रिमध्ये मारयति । अत्र चिकित्सा
शिरोरोगे भावप्रकाशे द्रष्टव्या ॥ न॰
वलये । पुं॰ न॰ कम्बौ ॥
शङ्खकारः । पुं॰ शूद्रागर्भे विश्वकर्मौ
रसजाते॰ वर्णसङ्करजातौ । शा
ङ्खिके । शांखारी॰ इति भा॰ । श
ङ्खं करोति । कृ + अण्॰ कर्मण्यण् ॥
शङ्खचरी । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥
शङ्खं चरति । चर॰ । पचाद्यच्
टित्त्वात् ङीप् ॥
शङ्खचर्ची । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥
शङ्खविषः । पुं॰ कम्बुग्रामिणि ॥
शङ्खचूडः । पुं॰ दैत्यविशेषे ॥
शङ्खचूर्णम् । न॰ शङ्खजातचूर्णे ॥
शङ्खस्य चूर्णं कटुपाकमुष्णं क्रिमिहरं-
परम् ॥

शङ्खजः । पुं॰ कपोतडिम्बवद्दृश्य
स्नायाम् ॥ त्रि॰ शङ्खजातवस्तु
नि ॥
शङ्खद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥
शङ्खधरा । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥
शङ्खधारी । पुं॰ छन्दोविशेषे ॥ च
तुरानन्दकर्ता : षडेवात्र वर्णाः ।
सुधानन्दकारीमयेच्छं खधारी ॥ य
था । स्मरक्रीडनारीपरीरम्भकारी
। हरिः पातु वृन्दावनारम्भधारी ॥
शङ्खध्मः । पुं॰ शङ्खवादके । शाङ्खि
के ॥
शङ्खध्मा : । पुं॰ शाङ्खिके ॥
शङ्खनखः । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्ख
स्य नख इव ॥ शङ्खमतिवा । शङ्ख
स्य नखं पातीति युच् छ्युट् वा । सं
ज्ञैव । पृषोदरादि : नखोनाम
गन्धद्रव्ये । कर्णनख्याम् ॥
शङ्खनखा । स्त्री॰ शङ्खनख्याम् ॥ द्वि
धा शङ्खनखा स्वल्पा नखवत्स्यात्तद
द्गुणा : ॥ इति रत्नमाला ॥
शङ्खपुष्पी । स्त्री॰ शङ्खवत्कुसुमायाम्
॥ शङ्खपुष्पी तु शङ्खाह्वा शङ्खवत्कुसु
माऽपि च । शङ्खपुष्पी सरा मेध्या पुष्पा
मानसरोगहृत् । रसायनी कषाया चो
ष्णा स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषा
पस्मारभूताश्रीकुष्ठक्रिमिविषप्रणु
त् । इति भावप्रकाश : ॥ पाद्यश्च
र्वेतिङीप् ॥

शङ्खप्रस्थः । पुं॰ चन्द्रस्य चिह्ने ॥

शङ्खभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूता धवद्वारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति । डुभृञ्॰ ॥ क्विप् । तुक् ।

शङ्खसुखः । पुं॰ कुम्भीरे ॥

शङ्खमूलम् । न॰ मूलके ॥

शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री॰ यावादिगणान्तरे । यथा । खांशस्तस्थे बुधेऽलग्ने शुक्रे वादिवपञ्जिके । शङ्खसञ्ज्ञाह्वये योगे यातुः कीर्त्तिप्रदः सदा ॥

शङ्खसिनः । पुं॰ विचराशात्मजोका यस्यविशेषे ॥

शङ्खाख्यः । पुं॰ छत्रक्याम् ॥

शङ्खांशुकम् । न॰ श्वेततायुक्तवस्त्रविशेषे

शङ्खाहा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शङ्खिका । स्त्री॰ तृणविशेषे चोरायाम् । चोरपुष्पी॰ इ॰ गी॰ भा॰ ॥

शङ्खी । पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खधारि ॥

शङ्खिनी । स्त्री॰ चोरपुष्प्याम् । केशिन्याम् । शाखापुष्पी॰ इ॰ भाषा । श्वेतचुल्लायाम् । वधूभेदे । चपलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ बुधशक्तिविशेषे ॥ श्वेतपुन्नागे ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतसन्द्यायाम् ॥ शङ्खवल्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दीर्घातिदीर्घनयनावरसुन्दरीया कामोपभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ शशकं पद्मिनीतुष्टा चित्रिणीरमतेमृगम् । वृषभं शङ्खिनीतुष्टा हस्तिनीरमतेहयम् । पद्मिनीपद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्षारगन्धा स्यात् मदगन्धा च हस्तिनी । नाडीविशेषे ॥ नाभ्याधिसरस्थाः शिरामध्ये च शङ्खिनी ॥ शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाकारपुष्पत्वात् । चतद्रुनिः ॥

शङ्खिनीफलः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

शङ्खिनीवासः । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

शचि । स्त्री॰ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शचति । शच व्यक्तायां वाचि । सर्वधातुभ्य इन् ॥ स्त्रीकरणाकारे ॥

शची । स्त्री॰ पुलोमजायाम् । पौलोम्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति॰ व्यक्तं वदति । शच॰ । इन्नन्तात्॰ कृदिकारादक्तिनः इति ङीप् ॥ शतावर्याम् ॥

शचीपतिः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्याः पतिः ॥

शचीशः । पुं॰ इन्द्रे ॥

शट । पुं॰ देशान्तरे । शटेरच् । उ॰ पक्षे ।

शटा । स्त्री॰ जटायाम् । शटति । श टरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । अ च् । टाप् ।

शटिः । पुं॰ शठ्याम् । गन्धपला श्याम् । शट॰ । इन् ।

शटिका । स्त्री॰ शटीप्रभेदे । गन्ध पलाशाम् ।

शटी । स्त्री॰ गन्धशट्याम् । गन्धमू ल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्चू रे । पलाशी । गन्धपलाश्याम् । शब्द॰र॰ह॰दे॰भा॰ । वनखाद्या॰ह॰गौ॰दे॰मा॰ । गन्धपलाशीसुगन्ध द्रव्यकाश्मीरेप्रसिद्धम् । शटति । शट॰ । अच् । गौरादिः ।

शट्ट । पुं॰ शट्टके ।

शट्टकम् । न॰ शट्टे । सोटा॰ह॰भा॰ प्र॰ शालिचूर्णं घृतेनायं निश्रितं शट्टकं वदेत् ।

शठः । पुं॰ मध्यस्थपुरुषे । धूस्तूरे । धूर्ते । परवञ्चनार्थमन्यथाका मन्नव्यन्यथावादिनि । शठविप्रियक्ष ति । यथोक्तं विष्णुपुराणे । प्रियम् क्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियकृत्तेऽशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयं कथितो बु धैरिति । अपिच । परकार्यविमुखे । यथा । मनसा वचसा यस्तु दृश्यते कार्यतत्परः । कर्मणा विपरीतश्च सशठः सन्निरुच्यते ॥ चतुर्विधप त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥ शठति॰वञ्चयति । शठके तवे । प चाद्यच् ॥ न॰ तगरे । कुङ्कुमे ॥ तीक्ष्णायसि ।

शठता । स्त्री॰ कुमतौ । निकृतौ । मायायाम् । शाठ्ये ॥ भावकर्म णोस्तल् ॥

शठाम्बा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । छिन्न पत्र्याम् ॥

शणः । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धक्षुपे । माल्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सा रे । दीर्घपल्लवे ॥ न॰ भङ्गायाम् । मातुलान्याम् ॥

शणघण्टिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ॥

शणपत्रम् । न॰ शणवल्कजनिर्मितेप त्रे । वागद॰ह॰प्र॰ ॥

शणपर्णी । स्त्री॰ अश्मन्तपर्ण्याम् । श णः पर्णमस्याः । शणशब्दः शण पर्णसदृशीलाक्षणिकः । पाककर्णेति ङीप् ॥

शणपुष्पम् । न॰ शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री॰ घण्टारवायामो षधौ । शणः पुष्पं यस्याः । स्वा र्थे कन् ॥

शणपुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् । घण्टेति ख्यातौषधौ ॥ शणः पुष्पं यस्याः । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेला

द्यधिकः । पाककर्षे तिन्तीष ॥ षड्ग्राशुण्ठी : । शणपुष्पोत्कटशिखा घण्टिनीकफपित्तजित् ॥ आढक्याम् ।

शणसूत्रम् । न० शणद्रुमांशसूत्रे । पवित्रके ॥ शणोऽस्ति । शणगतौ । पचाद्यच् । शणस्य सूत्रम् ।

शणालुः । } शणालुकः । } पुं० आरेवते । आरग्वधे । इ०श०र०मौ० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणीरम् । न० शोणमध्यस्थपुलिने ॥ दर्दरीतटे ॥ इ० मेदिनिकरः ।

शण्डम् । न० षण्डं । पद्मादिसमूहे । पुं० असुरपुरोहिते । शण्डते । शण्डितजातिसङ्घातेच । अस्मात् पचाद्यच् ।

शण्डिकः । पुं० देशविशेषे ।

शण्डिलः । पुं० मुनिविशेषे । शण्डते । शण्डि० । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ।

शण्ढः । पुं० गोपतौ । सांड० इ० भा० । आकृष्टाण्डे । वर्षवरे । अन्तर्वंशिके । अभ्यन्तरस्त्रीरक्षके ॥ तृतीयप्रकृतौ । क्लीबे ॥ ग्राम्यतिरिश्चाभावात् । शमठप शमे । शमेर्ढः ॥ वन्ध्यापुरुषे । उन्मत्ते ॥

शतम् । न० दशगुणितदशसङ्ख्यायाम् । दशतौ । १०० । दशदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीति निपातनात् । प्रकृतेः शभावः तप्रत्ययः । सङ्ख्येये ॥

शतकः । त्रि० शतसङ्ख्याविशिष्टे सङ्घे । शतं परिमाणमस्य । सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन् ॥ शतेन क्रीतो वा ॥

शतकीर्त्तिः । पुं० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शतकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शतकुम्भः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ श्वेतकरवीरे ॥

शतकोटिः । पुं० वज्रे ॥ शतं कोटयो धाराः कोणा यस्य सः ॥ दशार्बुदे । वज्रे । पद्मे ॥

शतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ शतक्रतवो यस्य सः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ त्रि० शतभागे ॥

शतग्रन्थिः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे । प्राकारस्थार्थनिर्मितयन्त्रविशेषे । शतं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेति टक् ॥ ङीप् । लौहकण्टकसङ्कुलाशतघ्नी महतीशिलेति० विजयरक्षित ॥ वृश्चिकाख्यायाम् ॥ करञ्जके ॥ गलरोगविशेषे ॥

शतच्छन्द: । पुं॰ काष्ठकुट्टखगे । दार्वाघाटे । शतच्छदाख्ये ॥

शततम: । त्रि॰ शतस्य पूरणे । नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च । डिडटस्तमडागम: ॥

शततारा । स्त्री॰ शतभिषायाम् ॥

शताद्रिका स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शतद्रु: । स्त्री॰ सरिद्विशेषे । शतुद्री । पञ्जाबखण्डप्रवाहया । शतद्रौविपाशायुक्ता सिन्धुनद्या: सङ्गीलनम् स्वादुसर्वामयघ्नम् । जलं हिमं सदीपनं पाचनमुष्णप्रदम् वर्कबुद्धिदं । शतधाद्रवति । द्रुगती । रुविभितयोर्द्रुम: शती चैतासु: । मितद्वादित्याशुर्भा ॥

शतधा ।) शतधा ।) स्त्री॰ शतप्रकारे ॥ दूर्वायाम् ॥

शतधामा । पुं॰ विष्णौ । शतमनन्तानिधामान्यस्य ॥

शतधारम् । न॰ पवौ । वज्रे । शतंधारा: कोटयोऽस्य । त्रि॰ शतधारायुक्ते ॥

शतधृति: । पुं॰ इन्द्रे । शतौ । परमेष्ठिनि । सहरि । दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्र : । पुं॰ मयूरे ॥ दार्वाघाटे । सारसे । राजकीरे ॥ नु । रौतौता॰ यु॰ भा॰ न॰ यामथे शतपत्राख्य ॥

शतपत्रक : । पुं॰ दार्वाघाटे । काष्ठकुट्टखगे । शतपत्राख्यक ॥

शतपत्रनिवास : । पुं॰ ब्रह्मणि । त्रि॰ पद्मस्थे ॥

शतपत्रिका । स्त्री॰ शतपत्र्याम् । से वन्त्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री॰ सेवन्त्याम् । सिमतो॰ पू॰भा॰ ॥ पाटलवर्णा सो॰ गुलाब पू॰प्रसिद्धा स्त्री॰ उभयो : पर्यायाय था । शतपत्रीतरुणीकर्णिका चारुकेसरा । महाकुमारीगन्धाढ्या लाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्री हिमा हृद्याग्राहिणी शुक्रला लघु : दोषत्रयास्रजिद्वर्ण्या तिक्ता कट्वी पचनी ॥

शतपथ । पुं॰ वैदिकदेशे ।

शतपथिक : । त्रि॰ शतपथाख्ये तरि ॥ शतपथमधीते वेद वा । इकन्पदोत्तरपदात्॰ शतषष्टे : षिकन्पथ : इति षिकन् ॥ षित्वात्॰ स्त्री॰ शतपथिकी ॥

शतपद्चक्रम् । न॰ नामनक्षत्र ज्ञानार्थे चक्रे ॥ यथा । चक्रं शतपदचक्रे॰ पदस्वायाम सप्तमम् । नामादिवर्णतोऽयाक्षरार्थं प्रकाशया ॥ तिर्यगूर्ध्वगतारेखा कद्रमरुद्व्याप्तिविदुध : ॥ चायते कोष्ठकानाशतंकोजसंगय : ॥ चू॰ चे॰ चो॰ ला॰ डापैश्वान्यां॰

म० ट० प० र० ता० इरिति० चाग्नेय्याम् । न० य० भ० ज० ख्या० नैऋत्यां० ग० स० द० च० ला० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेणैववर्णा ञवर्णानृपयोजयेत् । पञ्चस्वरसमायोगेनैकैकंपञ्चधापुरः ॥ अवर्णाद्याः स्वरोत्पन्ना याः सव्यञ्जनयुतास्तथा । सजातीयैश्चमात्रायपञ्चस्वरविमिश्रय ॥ अट्ठलोपप्यकारेण० ञेन सप्तपरिग्रह । कुर्यात्कुपु० सु० दु० स्थानिकोर्णिकोश्वराविध ॥ कु० घ० ङ० छा० भवेत्सप्तमे दौ ह्रस्वीभानशोधरे । पु० प० च० ठा० भवेत्सप्तमी इस्त्री चाग्नेयसंज्ञकि ॥ मु० ध० फा० ढाभवेत्सप्तमी पूर्वाषाढे चनैऋती । दु० थ० झ० ञ० भवेत्सप्तमीवायव्ये भाद्रउत्तरे एवंसप्तचतुष्कप्रत्यक्षम्यात्स्वरवेदिभिः । धिष्ण्यानिकृत्तिकादीनिप्रत्येकंचतुरक्षरैः । साभिजित्यंशका स्तथाश्रैष्टाद्शाधिकम् । यदश्वा भवकोऽस्य: क्रूर: सौम्योपिवा भवः । तत्रस्थोपिभवेत्सम्यक्पुं सोनामादिमाक्षरम् । सौम्येचिन्हं शुभंज्ञेयमशुभंपापखेचरैः ॥ मि श्रैर्मिश्रफलंतत्रनिर्देशेनशुभाशुभम् । यथाच्चसर्वतोभद्रे यदेतपञ्चभेद तः । शुभाशुभफलंसर्वंतदिहापि विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वराः० च०

शतपदचक्रम्

चू० चे० चो० ला० अश्विनी । ली० लू० ले० लो० भरणी । अ० इ० उ० ए० कृत्तिका । ओ० व० वि० वु० रोहिणी । वे० वो० का० कि० मृगशिर: । कु० घ० ङ० छ० आर्द्रा । के० को० ह० हि० पुनर्वसू । हु० हे० हो० ड० पुष्यः । डि० डु० डे० डो० आश्लेषा । म० मि० मु० मे० मघा । मो० टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी । टे० टो० प० पि० उत्तराफाल्गुनी । पु० ष० ण० ठ० हस्तः । पे० पो० र० रि० चित्रा । रु० रे० रो० त० स्वाति । ति० तु० ते० तो० विशाखा । न० नि० नु० ने० अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्येष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम । भु० ध० फ० ढ० पूर्वाषाढा । भे० भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु० जे० जो० ख अभिजित् । खि० खू० खे० खो० श्रवणः । ग० गि० गु० गे० धनिष्ठा । गो० स० सि० सु० शतभिषा । से० सो० द० पूर्वभाद्रपदा । दु० ... उत्तरभाद्रपदा । ... चि० रेवती । ... अश्विनी ... की ...

यः । इत्यनेनदीर्घोऽन्त्यः । शाल
ङ्ग्रकारेणदन्त्यसकारोऽन्त्यः ॥ इ
तिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री० कर्णजलौकायाम् । शतपादायस्याः । कुम्भपदीषु चेतिसाधुः ॥ शतावर्य्याम् ॥

शतपत्रम् । न० श्वेतकमले । पुण्डरीके ॥

शतपर्वा । पुं० वंशे । त्वक्सारे । शतपर्वाख्य ॥ इक्षुविशेषे । भाव प्रकाशे ॥ यथा । शतपर्वाभवेत् किञ्चित्कोषकारगुणान्वितः । विशेषात्किञ्चिदुष्णश्चसक्षारः पवनापहः ॥

शतपर्व्वी । स्त्री० दूर्व्वायाम् । वचायाम् ॥ भार्गवभार्य्यायाम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ शतपर्वाख्यक्षाः । पाक्षिक० काम भोग ॥

शतपर्व्विका । स्त्री० दूर्व्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ शतपर्वाख्यका । शिवादित्वात्कप् ॥ यद्वा । शतपर्वेति । पर्वपूरणे । क्वुन् । यवे ॥

शतपर्वेशः । पुं० शुक्रग्रहे ॥ शतपर्वाधीशः ॥

शतपाद्-द् । स्त्री० शतपद्याम् ॥ शतपादायस्याः । सङ्ख्यासुपूर्वस्येतिसाधुः ॥

शतपादिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥ का
कोल्याम् ॥

शतपादी । स्त्री० शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री० सितच्छत्रायाम् । अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् । सौंफ । धानसौंफ । इ० भा० प्र० ॥ अस्यागुणायथा । शतपुष्पालघुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनीकटुः । उष्णाज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यहरीहृद्याबद्धविट्कृमिशुक्रकृत् ॥ रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानिलान्हरेत् ॥ अपि च । एकैवात्रबहुरसासमासेनच वासिताशतपुष्पावदन्त्येव छन्दस्या लिगोपथा ॥ शतंपुष्पाख्याः । सद्यच कारुडेऽतटस्य ॥

शतपुष्पिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतप... । पुं० शतपर्वाख्येक्षु विशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रासः । पुं० करवीरवृक्षे । शतंप्रासपत्राण्यस्य ॥ शतंपुष्पा विप्रासातिशा पसुघपधे । यस्य गुणाः ॥

शतबलिः । पुं० कपोतांघ्रमत्स्यविशेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री० शतभिषानक्षत्रे ॥ षि० शतभिषजितारौ । यस्या गिरिधारणार्थं स्वाणुक् । पर्वे गा

सभिषज:। शतभिषापि॥

शतभिषा। स्त्री॰ अश्विन्यादिषु चतुर्विंशे॥ तज्जातस्य फलं यथा। शौचभीतिरतिसाहसी सदा निष्ठुरो हि चतुरो नरो भवेत्। वैरिणामतिशयेन दारुणो वारुणोडु यदि यस्य सम्भवे॥

शतभीरु:। स्त्री॰ मल्लिकायाम्। बेला॰ बेलौ॰ रायबेल॰ इ॰ च॰ भा॰ प्र॰ पुष्पे। शतं बह्वी वियोगिनो भीरवोऽस्या:।

शतमख:। पु॰ इन्द्रे। शचीपतौ॥ शतं मखा यस्य॥

शतमन्यु:। पु॰ दिवस्पतौ। इन्द्रे॥ शतं मन्यवो यागा यस्य। शतेषु दैत्येषु मन्यु: क्रोधोऽस्येति वा। शतं मन्यवोऽदैन्यान्यस्य वा। दैत्यै: पराजितत्वात्॥

शतमान: पु॰ द्रव्यस्य धरणे। विंशत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे रूप्ये। धरणानि दश ज्ञेय: शतमानस्तु राजत इति मनु:॥

शतमार्ज:। पु॰ अस्त्रमार्जके। इ॰ क्षचित्॥

शतमूला। स्त्री॰ दूर्वायाम्॥ वचायाम्॥

शतमूलिका स्त्री॰ द्रवन्त्याम्। मूषिकपर्ण्याम्॥

शतमूली। स्त्री॰ बहुसुतायाम्। शतावर्याम्॥ शतं मूलान्यस्या:। पाककर्णेति ङीप्॥

शतयष्टिक:। पु॰ शतलतिकाहारे। देवच्छन्दे॥

शतरुद्रियम्। न॰ हविरादौ॥ शतसंख्यरुद्रा देवता अस्य। शतरुद्राद्घ इति घ:॥

शतरुद्रीयम्। न॰ शतरुद्रिये॥ शतरुद्राद्घश्चेति चकाराच्छ:। शतशब्दोऽनन्तवचन:॥

शतरूपा। स्त्री॰ स्वायम्भुवमनो: पत्न्याम्॥ ब्रह्मण: कन्यायाम्॥ पत्न्याश्चेति मात्स्ये तृतीयोऽध्याय:॥

शतलुम्प:।) शतलुम्पक:।) पु॰ किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरि भारविकवौ॥

शतवीर्या। स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम्॥ शतं वीर्याण्यस्या:॥ प्रभिन्नद्राक्षायाम्। शतावर्याम्॥

शतवेधी। पु॰ अम्लवेतसे। शतं वेद्धुं शीलमस्य। विध विधाने। सुपीति णिनि:॥

शतवेधिनी। स्त्री॰ चुक्रिकायाम्। चूकाख्यशाके॥

शतव्रज:। पु॰ अनन्तगतौ। अपरिमितगतौ॥

शतसहस्रम्। न॰ शतगुणितसहस्रे। लक्षे॥

शतसम्वत्सरम्। न॰ तीर्थविशेषे।

यः । ह्रस्वे नदीर्घोन्नेयः । शाल्व अकारेणदन्त्यसकारोन्नेयः ॥ इतिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री॰ कर्णजलौकायाम् । शतंपादायस्याः । कुम्भपदीषुचेतिसाधुः ॥ शतपर्वाम् ॥

शतपद्मम् । न॰ श्वेतकमले । पुण्डरीके ॥

शतपर्वा । पुं॰ वंशे । त्वक्सारे । शतपर्वाख्येक्षु ॥ इक्षुविशेषे । शतपोरके ॥ यथा । शतपर्वभवेत् किञ्चित्कोषकारगुणान्वितः । विशेषात्किञ्चिदुष्णश्च सक्षारः पवनापहः ॥

शतपर्व्वी । स्त्री॰ दूर्वायाम् । वचायाम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ कटुकायाम् । शतंपर्वाण्यस्याः । पाक्षिकः ङीषभावः ॥

शतपर्व्विका । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ शतंपर्वाण्यस्याः । ब्रीह्यादित्वात् ठप् ॥ यद्वा । शतंपर्वति । पर्वपूरणे । ण्वुल् । यवे ॥

शतपर्व्वेशः । पुं॰ शुक्रग्रहे ॥ शतपर्वायाईशः ॥

शतपात्-द् । स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ शतंपादाअस्याः ॥ सङ्ख्यासुपूर्वस्येतिसाधुः ॥

शतपादिका । स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

शतपादी । स्त्री॰ शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री॰ सितच्छत्रायाम् । अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् । सौंफ । धनसोया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यागुणायथा । शतपुष्पाकटुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनी कटुः । उष्णाज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रेयातद्वत्प्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यहरीहृद्यावद्धविट्कृमिशुक्रहृत् । रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानिलान्हरेत् ॥ अपि च । एषं बाष्पं बहुरसासमासीनं वासिताशतपुष्पाखदर्द्धेव कृष्णदृस्ता जिगीषया ॥ शतंपुष्पाण्यस्याः । सङ्ख्याद्वेतिटाप् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतपोरकः । पुं॰ शतपर्वाख्येक्षु विशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रासः । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥ शतंप्रासाइवपत्राण्यस्य ॥ शतंप्रप्राखिप्राङ्गलिता । अमुद्ये पथे । कर्म्मण ॥

शतबलिः । पुं॰ कपोमांयमप्तेविशेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री॰ शतभिषानक्षत्रे ॥ त्रि॰ शतभिषजिजातः । शतभिषालितिजातार्थ अणोलुक् । पक्षेशा

तभिषज : । शतभिषापि ॥
शतभिषा । स्त्री॰ अश्विन्यादिषु चतुर्विंशे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । शीतभीतिरतिसाहसी सदा निष्ठुरोऽपि चतुरो नरो भवेत् । वैरिणामतिशयी विदारणो व्यसनी यदि शतभिषजि ॥

शतभीरु : । स्त्री॰ मल्लिकायाम् । वेला॰ बेली॰ रायबेल॰ इ॰ च॰ भा॰ प्र॰ पुष्पे ॥ शतं वत्स्ववियोगिनो भीरवोऽस्याः ।

शतमख : । पु॰ इन्द्रे । शचीपतौ ॥ शतं मखा यस्य ॥

शतमन्यु : । पु॰ दिवस्पतौ । इन्द्रे ॥ शतं मन्यवो यागा यस्य । शतेषु क्रतुषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा ॥ शतमन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः पराजितत्वात् ॥

शतमान : पु॰ दशकृष्णधरणेषु । विंशत्यधिकरक्तिकात्मकरजतपरिमाणे द्रव्ये ॥ धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः इति मनुः ॥

शतमाख्य : । पु॰ उलूकपक्षि ॥ द॰ कथित ॥

शतमूला । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥

शतमूलिका स्त्री॰ द्रवन्त्याम् । नूपिकपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री॰ बहुसुतायाम् । शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

शतयष्टिक : । पु॰ शतलतिकाहारे । देवच्छन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न॰ रुद्रराशौ ॥ शतं रुद्रा देवता अस्य । शतरुद्राद्घश्चेति घ ॥

शतरुद्रीयम् । न॰ शतरुद्रिये ॥ शतरुद्राद्घश्चेति चकाराच्छः । शतशब्दोऽनन्तवचनः ॥

शतरूपा । स्त्री॰ स्वायम्भुवमनोः पत्न्याम् ॥ ब्रह्मणः कन्यायाम् । पत्न्यां चेति मात्स्ये तृतीयोऽध्यायः ॥

शतलुम्प : । } पु॰ किरातार्जुनीयव्याख्यातरि भारविकवौ ॥
शतलुम्पक : । }

शतवीर्या । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥ शतं वीर्याण्यस्याः ॥ कपिलद्राक्षायाम् । शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पु॰ अम्लवेतसे । शतं वेद्धुं शीलमस्य । विधविधाने । सुपीति णिनिः ॥

शतवेधिनी । स्त्री॰ चुक्रिकायाम् । चूकाख्यशाके ॥

शतव्रज : । पु॰ अनन्तगतौ । अपरिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न॰ शतगुणितसहस्रे । लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

शतह्रदा । स्त्री॰ वज्रे ॥ विद्युति । सौदामिन्याम् ॥ शतं ह्रदाः ॰भ र्गा यि॰ पयाधवलाभयावासन्यस्याः । अच् ॥ शतं ह्रादा यस्याः इतिवा । पृषोदरादित्वात् साधुः ॥

शतांशः । त्रि॰ शततमभागे । सहस्राश्वमेधसहस्रविपयेप्रयोगोय म । यथा । तद्विवादेशांशेनया गङ्गासुरपूजिता । शतांशेन चतुर सीतेमविषाः प्रियासदेतिमेत्युक्तं शतस्य । तथा : सुरायाद्वसेसस्य ॥

शताक्षी स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ शत पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम क्षीण्यस्याः । बहुव्रीहौ॰ अच् । ङीप् ॥

शताङ्गः । पुं॰ युद्धार्थरथे । स्यन्दने ॥ शतमङ्गान्यवयवायस्य । ति निशङ्गे ॥

शतानकम् । न॰ रुद्राक्रीडे । श्म शाने ॥

शतानन्दः । पुं॰ मुनिविशेषे । गौतमस्यसुतेदेवकीनन्दने ॥ गौत मसुतो ॥ जनकपुरोहिते ॥ ब्र ह्मणि ॥ विष्णुरथे । शतमानन्दा यस्य एकपक्षपरानन्दरूपाधिक्या श्रुतधाभिधते ॥ शतमनेके॰ चन्तः करणवृत्तिविशेषेषूपाधिष्वभिव्यज्य मानाध्यानन्दाश्चपरमानन्दसिन्धो

र्यस्य इति वा ॥

शतानीकः । पुं॰ व्यासशिष्ये॰ मुनि विशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जन मेजयपुत्रे ॥

शतायुः । त्रि॰ शतवर्षवयसि ॥ श तंवर्षाणामायुर्यस्य : ॥

शतारम् । न॰ वज्रे ॥

शतारुषी ।)स्त्री॰ }
शतारुः ।)न॰ } कुष्ठभेदे । रक्तंश्यावं

सदाहार्त्तिशतारुःस्याद्बहुव्रणम् ॥

शतावरी । स्त्री॰ शतमूल्याम् । इन्दी वर्याम् ॥ अस्या गुणाः । शतावरी गुरुः शीतातिक्ता स्वादी रसायनी । मेधाग्निपुष्टिदा स्निग्धा नेत्र्या गुल्मा तिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरी बल्या वातपित्तास्रशोथजिदिति ॥ अस्याः पाकोयथा । शतावरीमूलकल्कं पाकस्य तुषोरचतुर्गुणम् । क्षीरं तुर्यं घृतंग व्यं सितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशे षंपचेत्सम्यक्पलार्द्धं लेहयेत्सदा । र क्तपित्तक्षयपित्तं सर्वश्लेष्मश्लनाशी तु द्युतिलघु शतावरीपाकः ॥ शस्या म् । इन्द्राण्याम् ॥ शतैनावृणोति । हञ्॰ । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्तः । पुं॰ विष्णौ ॥ शतमाव र्ताः प्रादुर्भावा यस्य ॥

शतावर्त्ती । पुं॰ विष्णौ ॥

शताक्षि । पुं॰ शतकोटौ ॥ वज्रे ॥

शताह्वा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ।

शल्फा० द्र० गौ० भा० ॥ मधु-
रिकायाम् । अतिच्छत्रायाम् ॥
शतिकः । त्रि० शत्ये ॥ शतेनक्री-
तः० शतस्य विकारोऽवयवो वा ।
शतस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा-
॥ क्रीतवत् परिमाणादित्यतिदेशा-
त्०शताच्च ठन्यतावशते इति ठन् ॥
शतेरः पुं० शत्रौ । हिंसायाम् ॥
शीयते । शदृ शातने । शदेस्तचे-
त्येरन् ॥
शत्यः । त्रि० शतिके । शतिकव-
दतिदेशाद्यत् ॥
शत्रिः । पुं० कुञ्जरे । हस्तिनि ॥ शीय-
ते । शदृ । राशदिभ्यां त्रिप् ॥
शत्रुः । पुं० । स्वविषयान्तरावनिपे
॥ विषयानन्तरो राजा शत्रुरित्यमरः ॥ नि-
पातकादिरिपौ । रिपौ । वैरिणि ।
सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥
शत्रुर्द्विधा । बाह्योऽन्तरो बाह्यश्च ।
आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ॥
बाह्यश्चेष्टविघातादिकर्त्ता । यथा
हि । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति
शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् ।
येनावृतः कुरुते सम्प्रयुक्तो घोराणि
कर्माणि सुदारुणानीति । तस्मात्
षट्स्थाने ॥ शातयति । शदृ०
। रुग्गतः । कृशातिभ्यां कुन् । ब-
हुलग्रहणात्पाठोपीति पिलुक् । प्रज्ञा-
दिपाठादाक्षः ॥ शातयितरि ।

हन्तरि ॥ यथा ॥ इन्द्रशत्रुः ।
इन्द्रस्य शत्रुर्हन्ता ॥ इन्द्रः शत्रु-
र्हन्ता यस्येति बहुव्रीहिर्वा ॥
शत्रुघ्नः । पुं० सुमित्रातनये । श-
त्रुमर्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ श-
त्रून् हतवान् । हन० । मनुवि-
सुखादिसात्कः ॥ यथा । शत्रु-
हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेऽपिच्छिल्पि
नाम्० कृतघ्नकृतघ्नादयः सिद्धा
इतिदुर्गसिंहः । पाणिनीयेपि०
बहुलग्रहणाद्भवेष्टसिद्धिः । कृत्य
ल्युटोबहुलम् ॥ त्रि० अरिघ्ने ॥
शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥
शत्रुजित् । पुं० भूपविशेषे । कुव-
लयाश्वपितरि ॥ त्रि० वैरिजय-
कारिणि ॥ शत्रून् जयति अभिभव-
ति । जि० । क्विप्० तुक् ॥
शत्रुञ्जयः । पुं० विमलाद्रौ । हस्ति-
नि । शत्रुंजयति जि० । संज्ञायां
भृतृवृजीतिखच् ॥ शत्रुजेतरि ॥
शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे
। तल् ॥
शत्रुतापः । त्रि० वैरितापकृति ॥
शत्रुमर्दनः । पुं० शत्रुघ्ने । त्रि० वैरि-
घ्ने ॥
शत्रुवशः । त्रि० शत्रुमति । शत्रु-
रस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यत इति
वशच् । असंज्ञात्वान्न तदन्तदीर्घः
शत्रुहा । पुं० क्रूरकर्मणि पक्षौ ॥

शर्वरी । स्त्री॰ निशायाम् ॥

शद : । पुं॰ फलमूलादौ ॥ शदेरच्॥

शद्रि : । पुं॰ घर्माधरे । मघे ॥ जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥ स्त्री॰ शर्करा ॥ शीयतेशदतेवा। शदृग्॰ । घञ्दिप्रादीतिक्रिन् ॥

शनकाविका: । स्त्री॰ शणपिप्पल्याम्॥

शनकैः : । अ॰ अत्वरायाम् ॥ शनैरेव । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्य । कच् ॥ स्वार्थेऽयमर्थे ॥

शनपर्णी । स्त्री॰ असनपर्ण्याम् ॥ कट्वयाम् ॥

शनि : । पुं॰ सप्तमग्रहे । सौरौ । शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे । छायात्मजे ॥ क्रूरे ॥

शनिगृहम् । न॰ मकरराशौ ॥ कुम्भराशौ ॥ शनेर्गृहम् ॥

शनिप्रसूः । स्त्री॰ छायायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

शनिप्रियम् । न॰ नीलमणौ ॥

शनिवार : । पुं॰ शनिभोग्यसावनदिने ॥ तस्॰ उदयकालादेरवकाश : ॥

शनैश्चर : । पुं॰ शनिग्रहे ॥ शनैश्चरति॰ पङ्गुत्वात् । चर॰ । पच् । वि॰ मन्दगामिनि ॥

शनै : । अ॰ क्रियामान्द्ये । खेदे ॥ स्वल्पतायाम् । मद्गुते । शनैश्चरे । शणति ॰ । शानयतिवा । शणटा-
नी॰ शानतेवनैवा। ऐसुप्रत्यय. । पृषोदरादित्वात्॰ साधुः. इत्येवा

शन्तनु : । पुं॰ प्रतीपभूपतनये । महाभिषे ॥

शप : । पुं॰ शपथे । निर्भत्सने ॥

शपथ : । पुं॰ शापे ॥ आक्रोशे ॥ दिव्ये । समये । सुतादिभिः शपने ॥ शपन्ति । शपथःक्रोशे । शीङ्शपिरुगमीवश्चादिनाऽथप्रत्यय : ॥

शपनम् । न॰ शपथे । शप॰ । ल्युट् ॥

शपमान : । वि॰ क्रोशति ॥ सरितस्त्वादात्मनेपदम ॥

शप्त : । वि॰ शापयस्ते ॥ प्राप्तशापे । शप॰ । क्त : । पुं॰ कुश॰ कृ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ तृणविशेषे ॥

शफ : । पुं॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । मखे । कोलदले ॥ न॰ तरुणां मूले ॥ गवादीनांखुरे ॥ शंफलति । फलगतौ । अन्येष्वपीति ड : । पृषोदरादि: ।

शफर: । पुं॰ मत्स्यविशेषे । प्रोष्ठ्याम् । पुंठी॰ कृ॰ गौ॰ टे॰ भा॰ प्र॰ शफराति । रा॰ । आतोनुपेतिक : ॥

शफराधिप : । पुं॰ इल्लिशे॰ मत्स्ये । वारिकपूरे ॥ शफराणामधिप:॥

शफरी । स्त्री॰ शफरे । प्रोष्ठ्याम् ॥ जातेरित्रिडीष् ॥

शब्द :

शबल : । पुं० एते । कर्बुरे । चित्रवर्णे । किर्मीरे । शपति० च क्रोश तित्रगान् । शप० शपेर्वः स्रे तिक लप्रत्ययोश्चस्य । चोऽन्यसाध्यः । त्रि० तद्वति ॥

शब्द : । पुं० चवरे । यशसि ॥ गीतौ । वाद्ये । खे । श्रवर्णे । ध्वनौ । इति हेमचन्द्र : ॥ श्रोत्रग्राह्ये गुणपदार्थविशेषे । अस्य पर्यायाः यथा । शब्द० निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः । स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः । आरवारावसंरावविरावाः । इत्यमरः ॥ प्रयोगेषाभिव्यक्तिलक्षणायदेव शब्दः । सद्विविधः ध्वन्यात्मको वर्णात्मकश्चेति भेदात् । तथाहि । शब्दो ध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवो ध्वनिः । कण्ठसंयोगादिजन्यावर्णास्ते कादयोमता : ॥ सर्वः शब्दो नभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते । वीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्तिता ॥ कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते । उत्पन्नः को विनष्ट क इति बुद्धेरनित्यता ॥ सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते । तदेवौषधमित्यादौ सजातीयेऽपि दर्शनात् ॥ इ० भा० प० शब्दं निरूपयति । शब्द इति । नभोवृत्तिराकाशसमवेत : । दूरस्थशब्दस्याग्रहणादाह । श्रोत्रोत्पन्न इति । ननु भेर्यादिदेशोत्पन्ने शब्दे श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरत आह । वीचीतरङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्य बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्देन जन्यते तेन चापरस्तद्व्यापक एवं क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इति कदम्बगोलकन्यायादिति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दश शब्दा उत्पद्यन्ते । ततश्चान्ये दश शब्दा उत्पद्यन्ते इति भावः । अस्मिन् कल्पे गौरवादुक्तं कस्यचिन्मत इति । ननु शब्दस्यानित्यत्वादुत्पत्तिः कथमत आह । उत्पन्नः क इति शब्दानामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वादनित्यत्वमित्यर्थः । ननु स एवायं ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दानां नित्यत्वम् । उत्पत्तिरत्यादिविनाशबुद्धिस्तु भ्रमरूपा चेत्यत आह । सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते इत्यादि । तत्प्रत्यभिज्ञानं तत्सजातीयत्वविषयः । ननु तद्व्यक्तिभेदो विषयः उक्तप्रतीतिविरोधात् । इत्थञ्चोभयोरपि बुद्ध्योर्न भ्रमत्वमिति । ननु सजातीयत्वं सोऽयमिति प्रत्यभिज्ञायां भासते इति कुत्र दृष्टमित्यत आह । तदेवेति । यदौषधं मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्या

शब्दव्यापारः स्वस्थानकारणकः सु स्यादिप्रत्ययेतिकर्तव्यताकः पुरुषप्रयत्नभाव्य इति शब्दभावनोच्यते ॥

शब्दभेदी । पुं० अर्जुने । गुदे ॥ शब्दवेधिनि । शब्दभेद । सोऽस्यास्ति० भेदी । शब्दस्य भेदी । बाणविशेषे । इ० रामायणम् ॥

शब्दायन् । त्रि० व्याहरति ॥ शब्दशब्दात् तत्करोतीति णिच् ततः लट् । शतृ प्रत्ययः । स्त्री० ङीप् ।

शब्दयोनिः । पुं० सर्वेषां शब्दानां योनिः ॥ शब्दप्रमाणयोनिः ॥

शब्दवृत्तिः । स्त्री० शब्दप्रवृत्तौ ॥ सा च चतुर्विधा यथा । तत्स्थान्तरसंताप्य स्वतन्त्रसमीपत्वादिव । तस्मात् पर्यायशब्दानां वृत्तिस्तावच्चतुर्विधा ॥ सा च० मुख्यलक्षणागुणभेदेन त्रिधा । मुख्याविरुद्धयोगभेदेन द्विधा रूढिस्वरूपप्रख्यापनेन यथानिर्दिष्टार्थवस्तुनि० सम्बन्धसदृशेन० प्रवर्त्तते । यथा० डित्थ ' इति त्य ' ० गौः शकटमिति । लक्षणा च तेनैव सहैव मानाभिहितार्थसम्बन्धिनि । यथा गङ्गायां घोषः इति । गौणी च अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्ते तत्सदृशे । यथा० सिंहो देवदत्त इति । योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्योगेन । यथा० पङ्कजम्० औपगव० ० पाचकइत्यादि ० ॥

शब्दवेधी । पुं० अर्जुने ॥ दशरथे ॥

शब्दस्मृतिः । स्त्री० व्याकरणे ।

शब्दहेतुः । पुं० शब्दादिषु । यथा । षष्ठ्यर्थक्रियाजातिरूढयः शब्दहेतवः । यो मात्रालोलुपलक्षयपावकोऽघटपक्षेषु । आकाशइतिशब्दानां तत्तदर्थप्रवर्तकाः ॥

शब्दाधिष्ठानम् । न० कर्णे ॥

शब्दानुशासनम् । न० प्रकृत्यादिविभागेन शब्दव्युत्पादने ॥ तल्लक्षणं यथा । विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्यादिविभागतः । अन्वाख्यायन्ते येन तच्छास्त्रमथ शब्दानुशासनमिति ॥ व्याकरणशास्त्रमन्वर्थमथ शब्दानुशासनमिति ॥

शब्दार्थः । पुं० शब्दजन्यज्ञानविषये । वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्यार्थः ' ॥ यत्पर : शब्द : स शब्दार्थ इति मीमांसकाः ' ॥ संयोगो विप्रयोगश्च साहचर्यं विरोधिता । अर्थः प्रकरणं लिङ्गं शब्दस्यान्यस्य सन्निधिः ॥ सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः । शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेषस्मृतिहेतवः ॥

शब्दितम् । त्रि० भाषिते ॥ गीते ॥ प्रतिपादिते । शब्दसशब्दमैत्री रादिकः । कर्मणि क्त : ॥

शम् । अ० कल्याणे ॥ सुखे शास्त्रे

शम । पुं० शान्तौ । विषयेभ्य इन्द्रियोपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अन्तरिन्द्रियनिग्र

दे । यस्त : स्वरवोपशमे ॥ शमीने
चक्षे । यत : प्रसादे । शम क
रणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ अथवा
दिव्यातिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्र
हेणे ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसन्न्या
से ॥ सदैववासनात्याग : शमोऽयमि
तीयद्दितः ॥ शमनम् । शम
उपशमे । भावेघञ् ॥ नोदात्तोप
देशेतिवृद्धयभाव . ॥ शान्तिरसे ॥
शाम्यतेऽनेनेतिव्याख्यानात् ॥ पा
णौ । धये । एले ॥ शाम्यति कण्डू
र्येनेति करणे घञ् ॥ उप
चारे । चिकित्सायाम् ॥

शमकः । त्रि॰ शान्तिकारके ॥

शमथ । त्रि॰ शान्ते । मन्त्रिणि ॥
शमनम् । शम॰ । शमादिभ्योऽथच्
॥ शाम्यति । बाहुलकादाथप्रत्य
यः ॥

शमन : । पुं॰ यमराजे । यमे । श्रा
द्धदेवे । यमके । पितृपतौ । मृग
विशेषे । कषाये ॥ न॰ शान्तौ ।
वधे । हिंसायाम् ॥ मत्स्यराजौ ।
प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहनने । चर्व
णे ॥ शमयति । शम॰ । णिजन्ता
ल्ल्यु । भावेल्युट् ॥

शमनस्वसा । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । य
मुनायाम् ॥ शमनस्वसा ॥

शमनी । स्त्री॰ उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषदः । पुं॰ निशाचरे । राक्ष
से ॥

शमपरा । स्त्री॰ तीर्थप्रभेदे ।

शमयिता । त्रि॰ विनाशके ।

शमल : । पुं॰ अपराधे ॥ न॰ विष्ठा
याम् ॥ शम्यते । शाम्यतिषा ।
शम॰ । वृषिशम्योर्निर्दिष्टिकल : ॥

शमसुखम् । न॰ शान्त्यानन्दे ।

शमादिषट्कम् । न॰ शमदमोपरति
तितिक्षासमाधानश्रद्धासु ॥ शमा
दीनांषट्कम् ॥

शमान्तक : । पुं॰ कामदेवे ॥ त्र॰
त्रि॰ शेष : ॥

शमि । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥ शाम्य
ति । शम॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

शमित : । त्रि॰ शान्ते । शीतीभूत
पुंसि । शम्यतेस्म । शम॰ । क्त : ।
वादान्तशान्तेतिपक्षे साधु : ॥ वि
नाशिते । निर्वापिते ।

शमी । त्रि॰ शान्ते ॥

शमीर । पुं॰ शमीवृक्षे ।

शमी । स्त्री॰ सक्तुफलायाम् । शिवा
याम् । छोंकरा॰ जाटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰
वर्ण ॥ अस्या : गुणाश्च । शमी
तिक्ताकटु : शीतकषायारेचनील
घु : । कफकासज्वरश्वासकुष्ठार्शः
क्रिमिजित्स्मृता ॥ शिम्बिकाया
म् । फल्गुल्याम् ॥ शाम्यति ।
शम॰ । अच् । गौरादि : । यद्वा
। शमयतिरोगान् । शमेरजन्तानृङी

प् ॥

शमीकः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शाम्यति । शम॰ । अलीकादित्वादीकन् ॥

शमीगर्भः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ वह्नौ ॥

शमीरः । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न॰ वैदले । माषादौ । यथा । मुद्गमाषविराजमाषः सुवत्स श्यामकशिम्बः । काकाण्डश्चौवरक्ष तिलशमीधान्यगणः स्मृतः ॥ शम्या धान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री॰ खदिरिकायाम् । लज्जा लौ । शमीपत्रसदृशानि पत्राणि यस्या सा ॥

शमीफलम् । न॰ शम्याः फले । सांगर॰ सैगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । यथा । श मीफलं गुरूष्णं च केशघ्नं श्लेष्मवातजित् ॥

शमीरः । पुं॰ अल्पायां शम्याम् । क्षुद्रा शमी ॥

शम्या । स्त्री॰ शतद्रुकायाम् । विद्युति । सवदरत्वात् । शमुस्वविधाति । पा॰ । जातीनुपीतिकः । टाप् ॥

शम्याकः । पुं॰ आरग्वधे । चतुरङ्गुले ॥ शकृत्स्यात् पाकेऽसौ । विपाके

॥ पाचनी ॥

शम्यातः । पुं॰ आरग्वधे ॥

शम्बः । पुं॰ शवे । मुसलाग्रस्थलौह सङ्गलके ॥ लोहकाञ्च्याम् । म यौ ॥ शम्बसम्बम्बे॰ सुरादि ॥ श म्बयतिसम्बध्नातिशत्रून् इतिविग्रहे पचाद्यच् ॥ प्रतिलोमे । द्वितीयकर्षणे ॥ यथा । शम्बाक रोति॰ अनुलोमं कृष्टं च प्रतिलोम कर्षतीत्यर्थः ॥ कृत्वो द्वितीयतिका च् ॥ वि॰ शुभान्विते ॥ शमस्या स्ति । कामरूपानिति ॥ यद्वा । शाम्यति । शम॰ । शमेर्बन् ॥ द न्त्यादिः ॥ चेद्यवामपि ॥

शम्बरः । पुं॰ शबराख्यमृगविशे षे । सांबर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ चर्मा सनुधा । शम्बरस्य चर्मणि संग्रहीतं संमृदुसमम् । रसपाकेषु मधुर कफहरं तापसहम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शंबरो ति । द्वन्द्व॰ । पचाद्यच् ॥ शंवर्स वर्णरातिवा । क्वः ॥ शंवयति । बाहुलकादरन्निति वा । शम्बधातोः सत्त्वायामित्यन्ये ॥ न॰ सलिले । जले ॥ चित्ते ॥ बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्दः । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न॰ चन्दनविशेषे । कोरातेयकुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री॰ मायायाम् । श

म्बरस्यदैत्यविशेषस्यरिपुः ॥
शम्बरसूदनः । पुं० मदने । कामदेवे । शम्बरंदैत्यविशेषं० सूदितवान् । सूदयतिवा । सूद० । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥
शम्बरारिः । पुं० मनसिजे । कामे । शम्बरस्यदैत्यविशेषस्य० शत्रुविशेषस्य० अरिः शत्रुः ॥
शम्बरी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥ मायायाम् ॥ शंवृणोति वृञ्० । अस्मि धातोरित्यच् । गौरादिः ॥
शम्बलः । पुं० न० कूले । तटे ॥ पाथेये ॥ मत्सरे ॥ शम्बयति । शम्ब० । बाहुलकात्कलः ॥
शम्बली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसुखं० बलति० बलतिवा । बलसंवरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच् । गौरादिः ॥
शम्बाकृतम् । त्रि० द्विःकर्षणकृष्टक्षेत्रे । द्वितीयाकृते ॥ शम्बाक्रियते । शम्बाशब्दोद्वितीयकर्षणे वर्त्तते । शम्बकृतम् । कृञोद्वितीयतृतीयशम्बबीजात् कृषाविति डाच् ॥ यथा । शम्बशब्दः प्रतिलोमे । अनुलोमेनकृष्टं क्षेत्रं पुनः प्रतिलोमेनकृष्टमित्यर्थः ॥
शम्बुः पुं० शम्बूके ॥ यथा । शम्बूकः शम्बुकोऽप्ययः पुंसि का

म्बुसर्वदा । ककारेणविनाशौचे दृश्यतेयस्यविस्तरे ॥ इतिहट्टचन्द्रः ॥
शम्बुकः । पुं० शम्बूके ॥ शमेर्बाहुलकादुकप्रत्ययोबुगागमश्च ॥ शम्बूकमपिशम्बुकमितिद्विरूपकोषः ॥
शम्बुकः पुं० जलशुक्तौ ॥
शम्बूकः । पुं० गजकुम्भान्ते । अथ शुक्तिकायाम् ॥ शूद्रतापसे ॥ जलजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ शङ्खे ॥ शाम्यति । शम० । उलूकादयश्चेत्यूकच् ॥ वृद्धमते ॥
शम्बूकपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥
शम्बूका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥
शम्भलः । पुं० ग्रामविशेषे ॥ तत्रद्वितीयांनिशान्ति० कल्कीप्रादुर्भूय सर्वसंसारः स्थास्यति ॥
शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसुखं भलति । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥
शम्भुः । पुं० महादेवे । ईशे । सिद्धे ॥ परमेष्ठिनि । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ शिवे ॥ अर्हति ॥ श्रीताक्षर्पादपे ॥ शंसुखंभवति० भावयति भू० । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । शंभवत्यस्मात् । भूसत्तायाम् । भूप्राप्तौवा । बाहुलकादपादानेपि० मितद्र्वादि

मद्दिशायामनन्तोनाभेरूर्ध्वांस्तिथम् नाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयी तभ्रुक्तप्रपाकाश्यम् ॥

शयनासनम् । न॰ शयनएहे । आस तेऽस्मिन् । आस॰ । करणाधिक रणयोरितिल्युट् । शयनञ्चास नञ्च ॥

शयनीयम् । न॰ शय्यायाम् ॥ शेते॰ शय्यतेऽपवा । कृत्यल्युटद्दत्यधिक रणेशीङोऽनीयर् । त्रि॰ शयनीये ॥

शयनीयकम् । न॰ शय्यायाम् ॥

शयान : । त्रि॰ शय्यानिद्रिताद्ये । शय्यायांसुप्ते । शयानाः भुञ्जतेयव नाः । भुजिक्रियायाः शयनलक्ष णम् । लक्षणहेत्वोः क्रियायाइति शटः शानच् । निद्राकृति । शया ननप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानकः । पुं॰ अजगरे ॥ कृकलासे ॥ शेते । आनक : शीङ्भिय : ॥

शयालु . । पुं॰ वायसे । अजगरे ॥ कु क्कुरे । शुनि । सृतकामाके । शृगाले । सियाल॰सयाल॰कु॰भा॰प्र॰ त्रि॰निद्रालौ । स्वप्नक्षि । निद्रा लु॰कू॰भा॰प्र॰ । शयनशील । शी ङोवाच्यद्दल्याल्लुच् ॥

शयित : । पुं॰ शेलौ । श्लेष्मातके । वसन्तकुसुमे । त्रि॰ निद्रिते । नि द्राणे । शेतेस्म । शीङ् ॰ । अकर्म कत्वात्कर्त्तरिक्तः । निष्ठाशीङ्ङि तिनकित्त्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । त्रि॰ निद्रिते ॥ शेतेस्म । शीङोऽकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तवतु । निष्ठा शीङ् स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषद्दतिन कित्त्वम् ॥

शयिता । त्रि॰ शयनयात्तरि ॥

शयु : । पुं॰ वाहसे । अजगरे ॥ शेते । स्॰रू॰शी॰सृ॰चरि॰तनि॰धनि॰ मि॰ मस्जिभ्य : ॥

शयुन : । पुं॰ अजगरे ॥ शेतेऽसृयत्र । चजि॰यमि॰शीङ्भ्यश्चेतिवौ णादिकउनन् ॥

शय्या । स्त्री॰ शयनीये । तूलिकाद्या स्तरणविशेषे । शय्यतेऽत्र॰शेतेऽस्यां वा । संज्ञायांसमजनिषीङ् । इत्य प्-आयङ्-यिकङ्तितिशीङोऽयङ्ङि ति । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्यागतु : । पुं॰ मत्कुणे ।

शर : । पुं॰ तेजनके । गुन्द्रे ॥ वाणे । काण्डे । दध्यग्रे । दधिसा रे ॥ न॰ सलिले । नीरे । जले ॥ शृणाति॰ अनेनवा । शृहिंसा याम् । अच्॰ ऋदोरप् ॥

शरजम् । न॰ हैयङ्गवीने ।

शरजन्मा । पुं॰ षडानने । स्कन्दे ॥ शरेषुजन्मास्य ॥

शरटः । पुं॰ सरटे ॥ शृणाति : शकादिस्त्वाद्दटन् ॥ कुसुमशाके ।

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । व धे ॥ रक्षणे ॥ गीर्यन्ते दुःखम स्मिन्निति व्युत्पत्त्या प्रपन्नानामार्त्ति हृति । यथा । शरणार्थिमसज्जन मीनपितामसुतामसोदरामाल्ये । परमशरणमिदमेवपशुपतिममूर्त्तिं दे शिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ घा तके ॥ शृणाति । शॄ हिंसायाम् । ल्युट्० भाविणा ॥

शरणदः । पुं० सुस्सागतदातरि० ईश्वरे ॥ त्रि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥

शरणागत . । त्रि० आश्रिते ॥ शर णापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणि मागतः ॥ शत्रोः पुनिष्कृतिर्दृष्टा महापातकिनामपि । शरणागत घातुस्तु नदृष्टा निष्कृतिः क्वचित् ॥ शरणागतमार्त्तं ह्यथाञ्जलिशराब सः । सपथनरक्षंयातियावद्भूतस मप्लवम् ॥

शरणागतिः । स्त्री० शरणागमने ॥ सापड्विधाबथा । आनुकूल्यस्य स ङ्कल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्जनम् । रक्षिष्यतीतिविश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये प- ड्विधाशरणागतिः ॥

शरणार्थी । त्रि० शरणागते । अनु गते ॥

शरणार्पकः । पुं० शरणापन्ने । स

शारणीमिति ॥

शरणिः । स्त्री० पथि ॥ शृ० । बा हुलकादनिः ॥ आवल्यां ॥ शर णिंहिंसामितिवेदभाष्यम् ॥ पृथ् व्याम् ॥

शरणी । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम् । जयन्त्याम् । भयाद्रन्ते ॥

शरण्डः । पुं० धूर्त्ते ॥ शरटे ॥ भू षणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥ चतुष्पदे ॥

शरण्यः । त्रि० आर्त्तस्य रक्षितरि । धातरि । शरणे रक्षणे साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ शृणातिभयं सा । पुं० । शूरस्योशिष्यन्यः । प रणमिषया । आत्मादिष्वीथः ॥

शरण्या । स्त्री० शरणार्थिनाम् । दुर्गा याम् ॥ यथा । विपत्तिभयधीरि शुशरण्याशरणागतः । शरण्याति भसादेवीमुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥

शरण्युः । पुं० वारिदे । वायौ ॥

शरत्कथम् । न० कृष्णसमीदे ॥

शरत्कामी । पुं० कुक्कुरे ॥

शरत्पद्मम् । न० सिताम्बुजे ॥

शरत्पर्व । न० दुर्गोत्सवे । कोजा गरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० आकृत्ये० बुधे । हलराढ्ले । तगरे । निम्बीफले । सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरीतरव दखाकप्रसिद्धे । शारदपुष्पमात्रे ॥

शरत्-द् । स्त्री॰ शायने । संवत्सरे । वर्षे ॥ शृणातिशस्यान् । शृ हिंसायाम् । शृदृभसोऽदिः ॥ ऋतुविशेषे, आश्विनकार्त्तिकयोः । वर्षाविरामे ॥ शीर्यन्तोऽस्यांपाकेनौषधयः । पूर्ववद्दिः ॥ तत्कालस्फलयथा । नरः शरत्संज्ञककालजन्माभवेत्सुकर्मामनुजस्तरस्वी । शुचिः सुशीलोगुणवान् सुमानीधनान्वितोराजकुलप्रपन्नः ॥

शरदः । त्रि॰ शरवर्षिणि ॥ शरं ददाति । डुदाञ्॰ । आतवृतिकः ॥

शरदन्तः । पुं॰ हेमन्ते ॥ शरदोन्तोऽस्मिन् ॥

शरदा । स्त्री॰ सम्वत्सरे ॥ शारदी ॥ शरदोभावुरिमलेटाप् ॥

शरदिजः । त्रि॰ शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम् । न॰ शरत्कालिकसरोवरे ॥

शरधिः । पुं॰ तूणे । तूणीरे ॥ शराधीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्॰ । उपसर्गेघोः किः । किस्त्वादाकारलोपः ॥

शरपर्णी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्खः । पुं॰ ग्राम्यभवी । सरफोंका॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ओषधी । अस्य गुणायथा । शरपुङ्खोयकृत्प्लीहगुल्मव्रणविषापहः । तिक्तः कषायः कासास्रज्वरश्वासहरोलघुः ॥

शरभः । पुं॰ मृगेन्द्रविशेषे, महामृगे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वताश्रये ॥ अस्यलक्षणंयथामहाभारते । अष्टपादूर्ध्वनयनऊर्ध्वपादचतुष्टयः । सिंहहन्तासमायातिशरभोवनगोचरः इति ॥ शृणाति । शृ॰ । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभे उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णौ ॥ शीर्यन्त्यस्मिन् । शराः शरीराणि शीर्यमाणत्वात्॰ तेषुप्रत्यगात्मतया भाति । भादीप्तौ । आतवृतिकः ॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । शशिधरतिलककलितमिषत्कणं कलयशरभमिदमतिसुखकरणम् । कविवरसकलहृदयकृतचरणं फणिवरनरपतिवदनविवरणम् ॥ चतुरशतकृतकुसुमकलितकरधतरूपमचतुर्दशपतीमतिसमीन चितयेमधाविसंहादशलघुभिरिति यावत् । यथा । सकलकमलदृशश्चिबरगमन : पथिलवनिधिफणिपतिकृतशयनः । दनुजविजयसुरपतिनतिमुदितोहरिरपहरतुदुरिततातिमुदितः ॥

शरभङ्गः । पुं॰ गोतमवंश्ये । रामायणप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शरभूः । पुं॰ पार्वतीनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिजः । पुं॰ गम्बके ॥

शरमय :। त्रि॰ शरनिर्म्मिते ॥

शरमल्ल :। पुं॰ खगविशेषे । गृध्रसङ्घे ।

शरलकम् । न॰ जले ॥

शरवणोद्भवः :। पुं॰ स्कन्दे ॥

शरवाणिः । पुं॰ शरमुखे । शरक्षेपिणि । पदातौ ॥

शरवीजम् । न॰ चातुर्के । कौतुकार्थे ।

शरव्यम् । न॰ लक्ष्ये । शरविहिंसायहितम् । उगवादिभ्योयत् । यद्वा । शरान्व्ययति । व्येञ् संवरणे । सम्प्रसारणविभ्योड : ॥

शराघात :। पुं॰ प्रचलाके । बाणाघाते ॥

शराटि :। शराडि :। } स्त्री॰ शराटिविहगे ॥

शराति :। स्त्री॰ शराली । आडिविहगे । शरं कीरमत्ति । अत॰ बल्यातिभ्यां तीष् ॥

शराभ्यास :। पुं॰ उपासने । शरशिक्षायाम् । शरस्य शरमोक्षस्याभ्यास : ॥

शरारि :। स्त्री॰ मुरगाई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ पक्षिविशेषे । आटौ । शरं नीरमृच्छति । ऋगतौ । अच् इ : ॥

शरारु :। त्रि॰ हिंस्रे ॥ शृ घाति । शृ॰ । शृवन्द्योरारु : ॥

शरालि :। स्त्री॰ शरारिपक्षिणि ॥

शरं नीरमृच्छति । ऋ॰ । अच् : । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

शरालिका । शराली } स्त्री॰ शरालिविहगे ॥

शराव :। पुं॰ कुडवद्वयपरिमाणे चतुःषष्टितोलके । सेर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । मात्रिकायाम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । वर्द्धमानके । सरावा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ शरणम् । शृ॰ । कटोरप् । शृणाति वा । अच् ॥ शरं शरादृया॰ अवति । अवरक्षणे । अण्॰ अस्त्वा ॥

शरावती । स्त्री॰ रामात्मजलवस्य राजधान्याम् । नदीविशेषे ॥ पूर्वस्योत्तरपूर्वाभिमुखी॰ पश्चाद्दक्षिणपूर्वमुखी व्यवस्थितादेश : प्राग्देश : उत्तरापरश्चोव्यवस्थितस्तदुदीच्य : । तथाचोक्तम् । प्रागुदञ्चौ विभजते हंस : क्षीरोदकं यथा । विदुषां शब्दसिद्ध्यर्थं सा न : पातु शरावती ॥ शरा : सन्त्यस्याम् । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घ : ॥

शरावर :। पुं॰ कवचे ॥ तूणीरे । यथा । शरावरौ शरै : पूर्णौ विध्वस्तौपञ्चलक्ष्मणेति रामायणम् ।

शरावाप :। पुं॰ धनुषि ॥

शरावार्द्धम् । न॰ कुडवपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । पावसेर इ॰ भा॰ प्र॰ परिमाणे ॥

शराश्रय : । पुं॰ तूणे ॥
शरासनम् । न॰ क्षेपदण्डे । चापे धनुषि ॥ शराअस्यन्ते ऽनेन । च सुर्व पवे । करणे ल्युट् ॥
शरारुस् । न॰ धनुषि ॥
शरि : । पुं॰ हिंस्रे ॥ शुचे ॥ शृणाति । शृ॰ । इन् ॥
शरिमा । पुं॰ प्रसवे ॥ शृणाति यौवनम् । शृ॰ । शुभृस्तृ० म्य कूनतिच् ॥
शरी । स्त्री॰ शुन्द्रायाम् । एरका खर्ये । गौरादित्वान्ङीष् ॥
शरीरम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । वपुषि । संहनने । वर्ष्मणि । विग्रहे । समग्रेन्द्रियकणामि॰ हि र्मासिद्धमनुष्याद्योमोदेहे । जरायुजा ण्डजोद्भिज्जाद्यभेदभिन्ने॰ पादादिषिरोन्ते । शीर्यते॰ तत्तत्काला द्विनश्यतीतिशरीरम् ॥ शरीरलक्ष णंयथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रय : श रीरमितिगौतम : ॥ चचेष्टादिमि त्ताश्रयत्वनमलक्षणम् । मैश्वर्यात् । अपितु॰ चाश्रयवद्यशरले कमन्य थर्वे टाश्रयत्वादिलक्षणत्रयमर्थ म् । चेष्टात्वं॰ प्रयत्नजन्यताव च्छेदकोजातिविशेष : । नचशरी रावयवेऽतिव्याप्ति : अन्त्यावयवित्वे नविशेषणात् । नचनिश्चेष्टशरीरे ऽव्याप्ति : । तादृशेमानाभावात् । अतएवाह॰ इन्द्रियाश्रयइति । इ न्द्रियाश्रयत्वञ्च॰ अवच्छेदकतासम्ब न्धरूपसम्बन्धविशिष्टे॰ घ्राणादि मद्योगिलिङ्गादिप्रतीते : । अर्थाश्र यत्वमित्यत्रार्थशब्दोनरूपादिपर : । तदाश्रयत्वंघटादावतिव्याप्त : । किन्तुसुखदुःखान्यतरपर । अतए वभाष्यं॰ यस्मिन्नायतनेसुखदुःखे : ख योः प्रतिसंवेदन प्रवर्तते॰ सएवा माश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्तु स्यतराश्रयत्वमपितत्रयाणाम् । कि न्तु॰ सुखाश्रयत्वदुःखाश्रयत्वमिति व्यवहरेतारपर्यम् । शरीरत्वत दाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन घ- ष्टादेरलक्ष्यत्वं त्वत्याश्रयवित्वे नवि शेषणीयम् । स्वर्गशरीरेनारकिश रीरेश्चादौसुखदुःखयोराव्याप्ति । नचरव्याप्त्यतस्तुशरीरेऽव्याप्ति : । सुखद्याणवच्छिन्नत्वस्या वयवातिमत्त्वस्यविवक्षितत्वात्॰ तादृ शजातिश्चमनुष्यत्वचैत्यादि : । चाक्षुभर्देवनरसिंहशरीराणां मदा नरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहश रीरलक्षणसमन्वयइति ॥ २ ॥ शृ णाति॰ शीर्यतेरामादिनाया । शृ॰ । कॄशृपृकटीतीरन् ॥ कर्ष त्रादिः ॥
शरीरज : । पुं॰ रोगे ॥ कामे ॥ पुत्रे । त्रि॰ देहजाते ॥ शरीरा

॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥

शशिप्रभम् । न० मुक्तायाम् ॥ कुमुदे । त्रि० चन्द्रसमदीप्तियुक्ते ॥

शशिप्रभा । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिभूषण :। पुं० चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमस : कलायाम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते । रसालायाः प्रभेदे ॥ यथा । शर्करासम्प्रयुक्तेन घृतदुग्धयुतेन च । पटपूत्रामिखरियोदधिमिरेखेतिकीर्त्तिता ॥ शशिलेखाहिमाजध्यात्कध्यापुष्टिप्रदालघु । वातपित्तहरा श्रेष्ठा मन्दाद्यापविनाशिनी ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखायाम् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रीछन्द : प्रभेदे ॥ शशिवदनान्वी ॥ यथा । शशिवदनानांव्रजतरुणीनाम् । अधरसुधोर्मिमधुरिपुरैच्छत् ॥ चन्द्रसमसुखायीयैरिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखर : । पुं० ईश्वरे । चन्द्रमौलौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदे । चक्रसंवरे । वज्रधरालिनि । वज्रटीके ॥

शशीर्यम् । न० शशलोमनि ॥ शशस्यकर्णा-शशीर्षम् । शशीर्षकारकरणमितिचन्द्रगोमिसिद्धानुशा

समात्-कोषत्वम् ॥

शश्वत् । अ० आत्मप्रश्ने ॥ सहार्थे ॥ पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । निरन्तरे ॥ आभीक्ष्ण्ये ॥ पुनरर्थे ॥ शश्वसिगमनं वा । शश० । बाहुलकात्० वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुल : । पुं० छिद्री । कर्णे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टकविशेषे । सीताकीतिख्याते ॥ यथा । समितायावृतास्त्वायालेपपीतस्वापवेलयेत् । पाचयेत्तांभर्जयेत्सिशाशष्कुलीकेनिका तुपा ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ यथाकर्णशष्कुल्यावच्छिन्नं नभएवश्रोत्रमिति ॥ सौरी०कृ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ तद्भवाय या । शष्कुलीयाविक्लेद्यामधुरा तुवरास्मृता । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शष्पम् । न० नवीनतृणे । बालतृणे ॥ पुं० प्रतिभाहानौ ॥ शस्यते-शुष्यतिवा । असुविंसायाम्-शुष शोषणे वा । खष्पशिल्पशष्पेतिपो निपातनात्-षत्वञ्च ॥

शसनम् । न० परम्पराकि । यज्ञार्थपशुहनने ॥ शसु० । भाविल्युट् ॥

शस्तम् । न० शु : श्रेयसे । शिवे । क्षेमे ॥ त्रि० कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते ॥ प्रशस्ते ॥ शस्यतेस्म । शंसुस्तुतौ । कर्मणिक्त : ॥

शस्तकम् । न० अङ्गुलित्राणे ॥

शस्ताक्षेपक : । त्रि० प्रशस्ताक्षेपात

शस्त्राङ्गः । त्रि० रक्ततनौ ॥ शस्त्रान्यस्त्रान्यस्य ॥ पुं० प्रतीतकल्पादिंद्रिदे ॥

शस्त्रम् । न० लौहे ॥ लौहायसे । अस्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रयोर्लक्षणानुक्रीरित्याद्यौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदलक्ष : । तथाहि । येनकरप्रतीनरुद्धौसत्यस्त्रमसादि । येनप्रक्षिप्तं गच्छति तदस्त्रं बाणादि इत्यनयोर्भेद : । अपिच । अस्त्रं मन्त्राभिमन्त्रितम् । अस्त्रं तद्विपरदिति । शस्त्रेऽसैन्य । मस्तुङ्गि सायाम् । दात्रौ इति न् । सर्वधातुभ्यष्ट्रनिषा । अभिधि हिंसिस्य : त्तौषा । अप्रगीतस्त्र र् आति । पैथाद्मिा शस्त्रमामस्यर्थ : । अप्रगीतमन्त्रसाध्यायास्तौ । अप्रगीतमन्त्रसाध्यगुणविधानाभिधानं शस्त्रमितियावकात्य अन्यार : ॥ पुं० खड्गे । तरवारी ।

शस्त्रकम् । न० अयसि । लौहे । शस्त्रमेव । शसि : ष्ट्रन् । स्वार्थे क : ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानांप्रधानैकर्मविशेषे । तदष्टविधंभवति । यथा । छेद्य० भेद्य० लेख्य० वेध्य० मेध्यमाहार्यं० विस्राव्यं० सीव्यमिति भेदेदात् ॥ ९

शस्त्रकोपतरु : । पुं० महापिण्डीतरौ ॥

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारजीवक । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणि : । पुं० असादिशस्त्रहस्ते ॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पुं० शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमार्ज : । पुं० असिधावके । शाणाजीवे ॥ शस्त्रं मार्ष्टि । मृज् शुद्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० धनुर्वेदसोपवेदे ॥

शस्त्रहत : । त्रि० शस्त्राघातेनमृते ॥

शस्त्रहस्त : । त्रि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीव : । त्रि० काण्डपृष्ठे । आयुधीये । आयुधिकी ॥ शस्त्रमाजीवति० उपजीवति । जीव० । कर्मण्यण् ॥

शस्त्राभ्यास : । पुं० शस्त्रविद्यायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । शस्त्रपालरू० भा० ॥

शस्त्री । त्रि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० छुरिकायाम् ॥ ष्ट्रन : षिद्वादृङीप् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिफले ॥ शस्यते । शसु० । तस्मिअसिचतौसियत् ॥ तात्पर्याद्यभिदन्त्याद्यभध्यमूकरपायभ : । सैं धान्ये ॥ यथा । शस्यं क्षेत्रगतं प्राहु : सतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमितिस्मृति : ॥

तीक्ष्णाव्यथाविसूत्रास्वामिष्ठमृद्विक टुपाकिच ॥

शाकयोग्यम् । न॰ धान्याके ॥

शाकराट् । पुं॰ वास्तूके ॥

शाकराज : । पुं॰ वास्तूके

शाकरुण्ड : । पुं॰ ग्रन्थिफले ॥

शाकल : । पुं॰ उशीष्यग्रामे ॥ वाहीकग्रामे ॥

शाकल्य : । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ शकलस्यर्षेरपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

शाकशालेय : । पुं॰ अश्वत्थवृक्षाम् ॥

शाकबिल्व : ।) पुं॰ वार्त्ताकौ ।
शाकबिल्वक. ।)

शाकवीर : । पुं॰ जीवशाके ॥ पुनर्नवायां ॥

शाकवृक्ष : । पुं॰ शाके । वरुणे । पर्णाशीयने । क्रकचपर्णे ॥

शाकशाकटम् । न॰ शाकक्षेत्रे ॥ शाकानांभवनक्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकट : ॥

शाकशाकिनम् । न॰ शाकशाकटे ॥ शाकानाम्भवनक्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकिन : ॥

शाकश्रेष्ठ : । पुं॰ न॰ वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । वार्त्ताकी ॥ डोडीक्षुपे ॥

शाकाख्यम् । न॰ भवशुण्ठी । यथा । मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकञ्चैति शाकंदशविधंस्मृतम् ॥ पुं॰ शाकवृक्षे । अतिपर्णे । शैलका ष्ठे । स्थिरसारे । दृढद्रुमे । सागौनवृक्ष॰ गौ॰ भा॰ ॥

शाकाङ्गम् । न॰ मरिचे ।

शाकाम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

शाकाम्लभेदनम् । न॰ शुक्ते । काञ्जिकभेदे ॥

शाकाशाय : । स्त्री॰ राजतुम्ब्याम् ॥

शाकिनम् । न॰ शाकक्षेत्रम् । शाकानांक्षेत्रम् शाकी॰ शाकि ॥ शाकवैराग्यादित्वाद्य : । शाकोपलक्षितोद्वाङ्गलस्य ॥

शाकिनी । स्त्री॰ दुर्गायाअनुचरीविशेषे । शाकयुक्तायांभूमौ ॥ यथा । मर्कट : शाकिनीनांजालमह्लन्दनानम् । अनूपपर्वतारामाधिष्ठेनतद्वत : । मर्कटोधान्यादिशश्यमदारेखोपजीव्य : । पत्रपुष्पफलादिषड्विधशाकयोगात् । शाकिनी॰ शाकवाटिका॰ शाकाद्याहरणेन । गावी । दुग्धादिना । आर्त्तं । मत्स्याद्याहरणेनपश्चन्दनंस्नानाऽऽगा॰ स्थादितःभेन॰ व्यर्थावशविनिश्चयाय । मनंमत्स्याद्याहरणेन । अनूपंमद्रूदकदे

श :॰ सम्पृथालशाखव्याख्याहरणे न। पर्वतीयैरिकमुद्राद्याहरणेन। राजाभिषेकादिनेत्यर्थः ॥

शाक्ती। पुं॰ मण्डूके

शाकुन :। पुं॰ न॰ पक्षपक्ष्यादिरूप शकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिरूपकग्रन्थे। वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि :। त्रि॰ पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिक :। पुं॰ जीवान्तके। पक्षिहन्तरि। शकुनान् हन्ति। पक्षिमत्स्ये। त्वन्तपर्यायव्याप्तिपक्ष्याइत्यम् ॥

शाकुनेय :। पुं॰ कुक्कुटे। पिङ्गले। क्षुद्रोलूके। शकुनेरपत्यम्। शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

शाकुन्तलेय :। पुं॰ भरते। शकुन्तलाया अपत्यम्। स्त्रीभ्यो ढक् ॥

शाकुनिक :। पुं॰ मात्स्यिकविशेषे शकुनान्हन्ति। पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

शाकर :। पुं॰ अनडुहि ॥

शाक्त :। त्रि॰ सर्वदेवमयाः शक्तिरुपासके। शक्तिर्देवताऽस्य। सास्यदेवतेत्यण् ॥ यथा। शाक्ता एव द्विजाः सर्वे न शैवा न च वैष्णवाः। उपासते यतो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥ शक्त्युपासनानन्तरं अन्योपासननिषेधो यथा। अस्यास्त्वाराधनं त्यक्त्वा नान्यस्याराधनं चरेत्। अन्यस्याराधनाद्देवि योगिनीशापमाप्नोतीति दितिग वैन्यतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधहेतुत्वादात्तूत्वमुक्तं मुण्डमालातन्त्रे। शाक्तान्हिंसन्ति गच्छन्ति निन्दन्ति शक्तिरूपकाः। छिन्दन्ति ते मां देवेशि शीघ्रं तांश्च त्यजाम्यहमिति। गर्ज-न्ति॰ कुप्यन्ति भ्रमन्तीत्यर्थः ॥

शाक्तिक :। त्रि॰ शक्त्युपजीविनि ॥ शक्त्या जीवति। वेतनादित्वाट्ठञ् ॥

शाक्तीक :। त्रि॰ शक्तिहेतिके। शक्तियोधिनि ॥ शक्तिः प्रहरणमस्य। शक्तियष्ट्योरीकक् ॥

शाक्य :। पुं॰ बुद्धे। शकोऽभिजनोऽस्य। शण्डिकादिभ्यो ञ्यः ॥ शाक्यमुनौ। भीमपत् ॥

शाक्यमुनि :। पुं॰ शौद्धोदनौ। मायादेवीसुते ॥ शकोऽभिजनोऽस्य। शण्डिकाभ्यो ञ्यः ॥ यथा। शाकवृक्षप्रतिच्छन्नं वासं यस्मात्प्रचक्रिरे। तस्मादिक्ष्वाकुवंश्यास्ते शाक्या इति भुवि स्मृताः इति सुन्दरानन्दचरिते गमे ॥ अयमर्थः। कोशले चेक्ष्वाकुवंश्या राजपुत्राः पितुर्वासनवासाय दत्ताज्ञाः गौतमवंश्यस्य कपिलस्याश्रमे॰ शाकवृक्षप्रच्छन्ने वसतिं कृतवन्तस्तदुत्पन्नास्ते शाक्याः। शाकिभयाः। दिगादित्वाद्यत्। तद्वंशजातो मुनिः। शाक्यश्चासौ मुनिश्चेति॰ शाक्यमुनिः ॥

षट्‌रेषगदस्त्वाया : शारदीयोमहोत्स
वः ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री० शरत्कालि
कदुर्गामहापूजायाम् ।

शारद्वतः । पुं० कृपे ॥

शारिः । पुं० स्त्री० पाशकविशेषे । द्यूत
साधने । खेलन्याम् । सारी । गु
टिका० गोट० सारि० इ० भा०
प्र० ॥ स्त्री० शकुनिकाप्रभेदे ॥ यु
द्धार्थगजपर्याणे ॥ व्यवहारान्तरे ॥
शृणाति । शॄ० । इञ् शकुनादिति
० इञ् ॥ कपटे ॥ बह्वादित्वात् प
क्षे ङीषि० शारी ॥

शारिका । स्त्री० खगान्तरे । मीनया
दायाम् । शारान्याम् । मैना० इ०
भा० ॥ शृणाति तु : खदिरहिमीना
म् । शॄ० । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादि
तीत्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ०
हे० चन्द्रः ॥

शारीफलम् । न० अष्टापदे । शारिखे
लनाधारे । शारीपाशिलाधरपट्टे
। चौपड० इ० भा० शारीफाल
म० पट्टः ।

शारिफलकः । पुं० न० शारिफले ।
अष्टपीठकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री० गोपाम् । श्यामा
याम् । अनन्तायाम् । उत्पलशा
रिवायाम् ॥ अस्या गुणाः । श्वेत
कृष्णाप्रभेदेनशारिवाद्विविधास्मृता

॥ शारिवायुगलंस्वादुस्निग्धंशुक्रकरं
गुरु । अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासा
मविषनाशनम् ॥ दोषत्रयास्रप्रदर
ज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच ।
एकं वाशारिवामूलंसर्वत्रणविशोध
नमिति ॥ शरणम् । शॄ० । कृशृ
स्यादिना० इत्‌च् । शारिरस्यस्थाः
। अन्येष्वपीतिवः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री० पाशकविशि
ष्टे । पक्षस्याम् ॥ यथा । युक्तरी
तिस्थितोयन्त्रं पक्षमीशारिशृङ्
खला । नयपीठीचाष्टकाष्ठी० नयः
स्थाध्यायपुरषः ॥ एतेपाशकभेदाः
स्युः । पंक्तिशालाकेशाविच । इति
शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री० शारिपदार्थे ॥ शुभाया
म् ॥

शारीरः । पुं० जीवे ॥ म० हषि ॥ त्रि०
देहजे । शरीरेभवः शरीरस्यायं
वा । अण् ॥ कर्मविशेषे । शरीर
स्थितिमात्रप्रयोजने० कौपीनाच्छा
दनादिग्रहणभिक्षाटनादिरूपेकर्मणि
स्य तथाख्यानमुच्यते । शारीरंके
वलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषमिति
भगवद्गुक्तेः । शरीरप्रधानैः कर्मा
दिभिः साध्येचकर्मणिनतुकेवले
नशरीरेण० यस्तेनतस्यैतवद्वत्यु
क्तेः । शरीरमात्रसाध्येचकर्मणि
॥ तपोविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

रूपात्तप् ञ्च औपमानिकम् । अत्र
षयं मद्विसाच शारीरं तमपच्यते ॥
शारीरकः । पुं० जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्रभवः । अण्
॥ शारीरकंभाष्यमितिव्यवहारोपचा
रात् ॥
शारीरकसूत्रम् । न० उत्तरमीमांसा
याम् । अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्या
दिव्यासप्रणीतेषु० जीवब्रह्मस्व
रूपादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः स सूच्यते यथार्थतया
निरूप्यतेऽस्मिन्निति व्याख्यानात् ॥
शारीरकीयः । पुं० ग्रन्थविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अ
धिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यर्थे० छः ॥
शारुकः । त्रि० हिंसके ॥
शार्करः । पुं० शर्करायाम् ॥
शार्करकः । पुं० दुग्धफेने । शर्क
रापिण्डे ॥
शार्करः । पुं० दुग्धफेने । शर्करैव
। शर्करादिभ्योऽण् । शर्करान्वित
देशे । शर्करायाम् । शर्करिके ॥
शर्करास्त्यत्र । देशे लुविलचोऽर्ण इति
चातुरर्थिकः ॥ त्रि० शर्करासम्बन्धि
नि ॥
शार्कराक्ष्यः । पुं० जनाख्यर्षौ ॥
शर्कराक्षस्यापत्यम् । गोत्रापत्ये०
गर्गादित्वाद्यञ् ॥
शार्ङ्गः । पुं० न० विष्णोर्धनुषि ।

शृङ्गमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।
अनुदात्तादेश्चाञ् ॥ पुं० पक्षि
णि ॥ शृणाति । शॄ० । गन्
कुनादित्वात् । तस्य नुट् । पक्षी
ञ्णितीतिधातोर्वृद्धिः ॥ त्रि०
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न० आर्द्रके ॥
शार्ङ्गधन्वा । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्ग
नामकं धनुरस्य० शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य । धनुषश्चेत्यनङ् ॥ यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिश्च द्विधाहङ्कार
मीश्वरः । बिभर्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्ग
रूपेण च स्थितमिति वि० पु० ॥
शार्ङ्गपाणिः । पुं० विष्णौ ॥ शा
र्ङ्गं पाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः
परे निष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥
शार्ङ्गी । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति । अतइनिठनाविति० इनिः
। धन्विमात्रे ॥
शार्दूलः । पुं० व्याघ्रे ॥ पशुविशे
षे । राक्षसे । उत्तरस्थितः स
प्तमे ॥ यथा० राजशार्दूलः ॥
श्रेष्ठे । चित्रके ॥ शारयति । शॄ०
स्वार्थेणिचः क्विप् । दूयते । दूङ्
परितापे । बाहुलकादूलच् ।
बाहुलकात्लक् । शार् चासौ दूलश्च ।
यद्वा । शृणाति । पिच्छादित्वादूल
च् । बाहुलकाद्दुक् । वृद्धिः ॥
शार्दूलललितम् । न० धृति १८

लाट्वक् ॥ शष्कुलीसदृशे । श
ष्कुलीय । अङ्गुल्यादिग्रहणे ॥
शासकः । त्रि॰ शासनकर्त्तरि । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शासि ।
शासु॰ ण्वुल् ॥
शासनम् । न॰ राजदत्तोर्व्याम् ॥
लेखे । लिपौ । लेखायाम् ॥
आज्ञायाम् । प्रवर्त्तनायाम् ॥
शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
रूपिण्यराज्ञावचो ॥ शासुधातुर्जिष्टौ
॥ ल्युट् ॥ । त्रि॰ । शासयि
तरि ॥ जिनशासनेन्द्रादि
स्वामी ॥
शासनहरः । पुं॰ राजदूते । आज्ञा
वाहके ॥
शासितः त्रि॰ कृतशासने ॥
शासिता । त्रि॰ शासनकर्त्तरि । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
म्बपर्यन्तस्य॰ चेतनाचेतनस्य॰ ज
गतो नियन्तर्यन्तर्यामिणि परमात्मनि
॥ येनान्यदीनामीश्वरादिनिय
मेःयथाद्रिव्यादीनांभ्रमणादिनिय
मेःयश्चकर्मणांफलं प्रतिनियतमेतत्
सर्वं परमात्माधीनमस्ति ॥
शास्तिः । स्त्री॰ आज्ञायाम् । रा
जदण्डे शासु॰ । बाहुलकात्
क्तिप्रत्ययः इत्वाभावश्च
शास्ता । पुं॰ उपाध्याये । पितरि ॥
राजनि ॥ हर्षे ॥ समन्तभद्रे ॥

जिने ॥ त्रि॰ शासके । देशके ।
शासितरि ॥ शास्ति शिष्यान्॰
तृन्॰ शास्ता । तस्य त्वमसि
दृष्टस्य : संज्ञायामनिटामिति
तृन्॰ तृच्वा । शास्त्रादिषु
प्रत्ययो नियमार्थत्वात्तदौ ॥
पितृवत्॰ शास्तृशब्दः । बोधात्
पादघातात्यपीरात्नोजगतः पतौ
ही यावस्तारौ विद्येश्वरात्मन् धर्माधर्मौ
प्रकोर्त्तिताविति कश्चिदुक्तेरुहत्
मन्वादिभिरनुशिष्टशास्त्रीतिलथा
। शासिर्यदपि सिट् कस्त्वयाप्युक्त
रप्रयोगानुरोधार्दर्शनमागमशासन
मिति न्यायात्॰ यसितस्तु भिन्नवा
दिकन्दसि निपातनादिट्भाव : ॥
शास्त्रम् । न॰ । आज्ञायाम् । नि
देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते॰
अनुशिष्यतेऽपूर्वोऽर्थोऽनेनेति
शास्त्रं वेदएव ॥ वेदोपजीविषु॰ स्मृ
तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज
नोपनिबद्धेऽशेषार्थ प्रतिपादके ॥
छन्दोव्याकरणाभिधानकोषकलाच
तुर्वर्ग मन्त्रतुरगखड्गादिलक्षणग्रन्था
शास्त्राण्यभिमतानि ॥ प्रवृत्तिर्वा निवृ
त्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा । पुंसां ये
नोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयते ॥

तच्छास्त्रं त्रिविधं प्रोक्तं सात्त्विकादिविभेदतः । यथोक्तं देवीभागवते । सात्त्विकं तच्च वेदान्तमीमांसादि असंमतम् । तामसं न्यायशास्त्रं च हेतुवादाभियन्त्रितमिति ॥ सर्व्वाध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा यथा कुलार्णवे । षड्दर्शनमहाकूपे पतिताः पशवः प्रिये । परमार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्त्रिताः ॥ वेदशास्त्रार्णवे घोरे ऊह्यमाना इतस्ततः । षडूर्मिनक्रग्रस्तास्तिष्ठन्ति हि कुतार्किकाः ॥ वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः । विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वं काकभाषितम् ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिन्तासमाकुलाः । पठन्त्यहर्निशं देवि परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ वाक्यच्छन्दोनिबन्धं न काव्यालङ्कारशोभिताः । चिन्तया दुःखिता मूढास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः ॥ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा । अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्युन्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च । अहङ्कारहताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधयन्ति परस्परम् । न जानन्ति परं तत्त्वं दर्वी पाकरसं यथा ॥ शिरो वहति पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका ।

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु मुह्यति । गोपः कक्षगते छागे कूपे पश्यति दुर्मतिः ॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः । न निवर्त्तते तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तया ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनं यथान्धस्य दर्पणम् । देवि प्रज्ञावतः शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य साधनम् ॥ अग्रतः पृष्ठतः केचित् पार्श्वयोरिति केचन । तत्त्वमीदृक्तादृगिति विवदन्ति परस्परम् ॥ सविद्यादानशीलादिगुणैर्विख्यातमानवाः । ईदृक्तादृगिति दूरस्थाः कथ्यते जनाः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्तया यत्र प्रिये । एवं ये शास्त्रसम्मूढास्ते दूरस्था न संशयः ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति । दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव गच्छति ॥ वेदाद्यनेकशास्त्राणि चाल्पायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भसः ॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि तत्त्वं ज्ञात्वाथ बुद्धिमान् । पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि सन्त्यजेत् ॥ यथामृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम् । तत्त्वज्ञस्य तथा देवि न शास्त्रेण प्रयोजनम् ॥ न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

शिम् ॥ मधुशिग्रौ। स्वल्पविशिष्टतरापि सप्रसादनम् ॥

शिग्रुमूलम् । न० शोभाञ्जनजटाया म् ॥ यथा सुश्रुतः । शौलंकुष्ठरदन्त दौशिसहमांसिन्धुत्वतैलासुरीरावौ सक्तु मितांलथौ। शरसंमूलंमवं शिग्रुज म् । तथा हि चक्रदत्तः नि:विशिवे च्चौचन्द्रचूडप्रियापादश्चौरवरसुर , शिग्रमिरोय : प्रान्विक्षाशिग्रुमान् ॥ शिग्रुमूलजुषा तत्र श्वमन्मौरिनाश नम् । यमनंक्षायुरोगस्यपिनष्ठात् कपालाश्रमम् ॥

शिग्रुबीजम् । न० शिग्रुजी ॥

शिङ्घाणकम् । न० नासिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि घ्राणे । बा धातोरूधूशिङ्घिभ्यः : । पृषोद रादित्वात् पक्षे वाणि : ॥ पुं० श्ले ष्मणि ॥ न० काचपात्रे ॥ लौहम ले । मंडूरे ॥

शिङ्घाणकः । पुं० श्लेष्मणि ॥ न० ना सिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि० । बाधातोरूधूशिङ्घिघाणच् : ॥

शिङ्घिणी । स्त्री० नासिकायाम् ॥

शिञ्जनः । त्रि० घ्राते ॥

शिच् । स्त्री० शिक्ये ॥ शिक्थाः सु शिगुवेन्दविषावेयान् : ॥ शिचे : क्विप् ॥

शिञ्जा । स्त्री० भूषणशब्दे ॥ धनुर्गुणे ॥ शिञ्जनम् । शिञ्जि अव्यक्ते शब्दे ॥ गुरोश्च हलः इत्यः । टाप् ॥

शिञ्जितम् । न० भूषणध्वनौ । नूपुर शब्दे । शिञ्जनम् । शिञ्जि० । ता स्यादि : । भावे क्त : ॥ त्रि० श ब्दायमाने । कर्तरि क्त : ॥

शिञ्जिनी । स्त्री० मौर्व्याम् । धनुर्गुणे । शिञ्जते । शिञ्जि० । आवश्य के णिनि ॥ [illegible]

शिण्डाकी । स्त्री० खाद्यद्रव्यविशेषे । राजिकायुक्तः सर्षपकरसैर्मूल कद्रवैर्निष्पन्नमात्स्यपिष्टकि ॥ यथा । शिण्डाकी राजिकायुक्ता स्यान्मू लकदलद्रवैः । सर्षपकरसैर्विश स्तिपिष्टकसंयुते : ॥ सहिते विशिष्ट : । शिण्डाकी रोचनी गुर्वी पित्त श्लेष्मकरी स्मृता ॥ इति राजनिर्घ ण्टः ॥

शितः । त्रि० दुर्बले । कृशे ॥ तीक्ष्णे । निशिते । शातिते । शोतनूक रणे । शोऽ तनूकरणे । क्त : । शाच्छो रितीत्वम् ॥

शितद्रुः । स्त्री० शतद्रुनद्याम् । चौरमौरटे ॥

शितशूकः । पुं० यवे । गोधूमे ॥ शि तंशूकंयस्य ॥

शिताश: । पुं० कण्टके ॥

शितिः । पुं० भूर्जे ॥ त्रि० सिते । धवले ॥ असिते । श्यामले ॥ श्री धरे० शिनोतिनाशयः । शिञ् निशा

मे । क्लिन्० क्लिन्वा । शवेः सौ चास्० कमितशितिक्षमामत इन्द्रेति० इन्वस्यकित्० षतद्रा देशीवा ॥

शितिकण्ठः । पुं० मयूरे । धूर्ते । शिवे ॥ शितिः कालः कण्ठोऽस्य ॥ दात्यूहखगे ॥

शितिचरः । पुं० सुनिषण्णशाके ।

शितिवारः । पुं० शाकविशेषे ॥

शितिच्छदः) पुं० हंसे ॥
शितिपक्षः)

शितिसारः । पुं० तिन्दुके । स्फूर्ज [illegible] । तेंदू । हि० प्र० दर्भे ॥ शितिः कालः सारो मज्जा यस्य ॥

शितिसारकः । पुं० शितिसारे ।

शिथिलम् । त्रि० श्लथे । ढीला हि० भा० । न० मन्दवन्धने ॥ श्लथ मन्थे ॥ सङ्गविशेषे ॥ श्लथस्य च । अजिरशिशिरशिथिलेतिकिरच्० उपधाया इत्वम्० रेफलोप० प्रत्ययरेफस्य लत्वञ्च निपात्यते ॥

शिथिलित । त्रि० विश्लथिते ॥

शिनिः । पुं० सात्यकेः पितामहे० क्षत्रियविशेषे ॥

शिनिनप्ता । पुं० सात्यकौ ॥ शिनेर्नप्ता ॥

शिपि. । पुं० रश्मौ ॥ पशौ ॥ पा० ॥ बाहुलकात्किः ॥

शिपिविष्टः । पुं० खलतौ । खल्वाटे । दुश्चर्मणि । पिनाकिनि । शिवे ॥ विष्णौ । यथा । शैत्याध्ययनयोगात् च शीतवारिप्रपद्यते । तत्पानाद्वन्यवाश्च शिपयो रश्मयो मताः । तेषु प्रवेशाद्विप्रेशः शिपिविष्ट इहोच्यते ॥ शिपिषु० रश्मिषु पशुषु वा विष्ट. प्रतिष्ठितो यज्ञरूपेण तिष्ठति ॥

शिप्रः । पुं० कालिकापुराणप्रसिद्धे० सरोवरविशेषे ॥

शिप्रा । स्त्री० अवन्तिदेशप्रसिद्धपुण्यसरिद्विशेषे ॥

शिफा । स्त्री० वटादिद्रुमाणां जटायाम् । मूले ॥ सरिति ॥ मांसिकायाम् ॥ मातरि ॥ शतपुष्पायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शिरे । बाहुलकात्० शी क : फक् प्रत्ययश्च ॥

शिफाक्ष । पुं० पद्ममूले ॥

शिफाकन्दः । पुं० करहाटे । पद्ममूले । शिफामूलस्य प्ररोहः तत्स्थितः कन्दोमूलम् ॥

शिफाधरः । पुं०
शिफाधरा । स्त्री० } शाखायाम् ॥

शिफारुहः । पुं० वटवृक्षे ॥

शिम्बी । स्त्री० क्षुपविशेषे । मसिदायाम् । द्रवत्पल्याम् । वातघ्नाम् । गुच्छपुष्पाम् ॥

शिम्बः । पुं० रक्तचक्रमर्द्दके ॥

शिम्बा । स्त्री० सस्याम् । पीतमुपत्याम । सेमफली० हि० भा० ॥

याम् ॥ यथा । निदाघविघ्नक्षुधार्मी
हृदयोर्गिरिशिरोशिला ॥

शिलः । पुं॰ म॰ कणिशाद्यार्जने । लू
नक्षेदारविपनान्ते । मञ्जर्यात्मका
नेकधान्योपादाने॥ शिलति । शि
लउञ्छे । कापन्‌ । संज्ञापूर्व
कत्वान्नगुणः ॥

शिलकः । पुं॰ वेदप्रसिद्धमुनिविशे
षे ॥

शिलगर्भजः । पुं॰ पाषाणभेदनी ॥

शिलहट्टः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा ।
गर्गे प्रहरेवमारभ्यमहीदध्यन्तगामिनि
। शिलहट्टाभिधोदेशः पर्वतेतिष्ठ
तिप्रिये ॥

शिला । स्त्री॰ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ म
नः शिलायाम् ॥ द्वाराधःस्थित
दारुणि ॥ स्तम्भशीर्षे ॥ कर्पूरे ।
टाप् ॥

शिलाकर्णी । स्त्री॰ गजकीटर्व्यां ॥

शिलाकुट्टः ।) पुं॰ पाषाणदारणे
शिलाकुट्टकः ।)
। टङ्के । शिलाऽट॰ इ॰ भा॰ प॰ ॥

शिलाजम् । न॰ शैलेये । लोहे ॥

शिलाजतु । न॰ पर्वतजातोपधातुवि
शेषे । शिलाजीत॰ इ॰ भा॰ प॰
। पर्यायास्तदोक्षवा। गैरेयमश्म
गिरिजमस्मजञ्च शिलाजत्वश्मज
। शिलाह्व श्री ॥ निदाघघर्मसन्त
प्ताधातुसारधराधराः । निर्यासव
त्प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्त्तितम्
॥ सौवर्णं राजतन्ताम्रमायसञ्च
तुर्विधम् । शिलाजत्वद्रितुषधी
तनिर्यासपूर्व्यपि । यैरेथमश्मजञ्चा
पि गिरिजं शैलधातुजम् । शिलाजं
कटुतिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम्
। छेदि योगवहं श्लेष्ममेदोश्म
शर्कराः ॥ मूत्रकृच्छ्रक्षयश्वासवाता
र्शांसिपाण्डुताम् । अपस्मारन्तथो
न्मादशोथकुष्ठोदरक्रिमीन् । सौव
र्णन्तुजपापुष्पवर्णं भवतितद्रसात् ।
मधुरंकटुतिक्तोष्णं कटुपाकं रसा
यनम् । छेदि योगवहं श्लेष्मं वर्णोत्थं
कटुपाकि च । राजतम्पाण्डुरशीत
कटुकं स्वादुपाकि च । ताम्रं मयू
रकण्ठाभंतीक्ष्णमुष्णञ्चजायते । लौ
हंजटायुपक्षाभं तत्तिक्तं लवणं भवे
त् । विपाकेकटुशीतं सर्वश्रेष्ठमुदा
हृतम् ॥ गन्धशैलमप्रकारोभावप्रका
शादितोऽवसेयः ॥ शिलायाजाति
ल ॥ पञ्चीतत्पुरुषः ॥

शिलाजनी । स्त्री॰ कालाञ्जनीवृ
क्षे ॥

शिलाटकः । पुं॰ अट्टे । अट्टालकी
इति ख्याते । गर्त्ते । इ॰ मे॰ नी॰
शिलाट्टोरितिम् द्विरदैमचन्द्रे पा
ठः ॥

शिलाटिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवा
याम् ॥

शिलात्मज: । पुं० लौहे ॥
शिलात्मिका । स्त्री० मूषायाम् ॥
शिलादद्रु: । पुं० शैलेये ॥ शिला
जतुनि ॥
शिलाधातु: । पुं० सितोपले । ख
ड्याम् । सेलखड़ी० इ० भा० ॥
स्वर्णगैरिके । सोनागेरु० इ०भा०
प्र० ॥
शिलापट्ट: । पुं० पेषणार्थशिला
याम् । सिलवट्ट० भा० ॥
शिलापुत्र: । पुं० वर्षाश्मनि । सिलव
ट्टा० लोढा० इ० भा० प्र० ॥
शिलापुष्पम् । न० शैलेये । अश्मपु
ष्पे । शिलाजतुनि ॥
शिलाभवम् । न० शिलापुष्पे ॥
शिलाभेद: । पुं० पाषाणभेदनिख
नें ॥ पाषभेदकाख्ये ॥
शिलारम्भा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
शिलावल्का । स्त्री० औषधद्रव्यविशेषे
। वल्कलायाम् । शैलगर्भायाम्
। शिलावाक्० इ० भा० प्र० ॥
शिलाव्याधि: । पुं० शिलाजतुनि ॥
शिलासनम् । न० शैलेये ॥ पाषाण
रचितासने ॥
शिलासन्धि: । पुं० पर्वतगह्वरे ॥
गुहायाम् ॥
शिलासारम् । न० लौहे ॥
शिलाह्वम् । न० शिलाजतुनि ॥
शिलि: पुं० भूर्जपत्रके । स्त्री०

द्वारार्थ: स्थितकाष्ठे ॥
शिलिन्द: । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ य
था । शिलिन्द: श्लेष्मलो बल्यो वि
पाके मधुरो गुरु: । आमवातकरो
हृद्यो वातपित्तहरो मत: । इ०
रा० म: ॥
शिली । स्त्री० गण्डूपद्याम् । स्त
म्भशीर्षे । द्वारस्थ: स्थितदारुवि
॥ शिलति । शिल० । इगुपधे
तिक: । गौरादित्वात् ङीष् ॥
शिलीन्ध्र: । पुं० मत्स्यविशेषे ।
विषफले ॥ यथा । शिलीन्ध्र
श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरु: ।
वातपित्तहरो हृद्य आमवातकर
स: ॥ कदलीभेदे ॥ न० कवके ।
छत्राके । कदलीपुष्पे ॥ विपु
टायाम् ॥
शिलीन्ध्रकम् । न० छिलीरे । गो
मयच्छत्रिकायाम् ॥
शिलीन्ध्री । स्त्री० विहगीविशेषे ॥
गण्डूपद्याम् ॥ मृदि ॥
शिलीपद: । पुं० श्लीपदाभिधपाद
रोगे । पादवल्मीके । गोद० इ०
गी० भा० प्र० । पीलुपांव० इ०
भा० ॥ अस्य विप्रकृष्टनिदानं सा
मान्यलक्षणञ्च । पुरातनोदकानू
पिता: सर्वर्त्तुषु च शीतला: । ये
देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेष
त: ॥ य: सज्वरो वङ्क्षणजो भृ-

रित : शतहस्तप्रमाणे सिद्धस्थाने । सद्गुरुं श्रीमहानिर्वाणे । यथा । लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितो दिग्विदिक्षु च । शतहस्तप्रमाणेन शिवक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ अन्यमाहात्म्य पि । पूर्वखण्डे च महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् । यथामरावती शक्रो सर्वतीर्थानामर्थदा ॥ अन्यमात्र शिवक्षेत्रे शोधनीसुभासतत्पर : । स सर्वपापनिर्मुक्तो याति परं कैलासम् ॥ अन्यत्र मासैकमर्चयेत् सा तथा । प्रभावाद्धूर्जटेस्तस्य तत् सत्कोटिगुणं भवेत् ॥ यत् तत्क्षणात् पापान् मुच्यते शिवसन्निधौ । शिवक्षेत्रे कृतं पापं अक्षयं समं प्रिये । पुरश्चर्याजपं दानं श्राद्धं तर्पणमेव च । यत् करोति शिवक्षेत्रे तदनन्ताय कल्पते ॥ पुरश्चर्यासि तं ज्ञात्वा यदि स्यात् सिद्धिभाजन : । यत् फलं तदवाप्नोति सकृज्जप्त्वा शिवालये । यथा गङ्गाप्रयागेषु कोटिपिण्डप्रदो नर : । यत् प्राप्नोति तद्देवि सकृत् पिण्डप्रदानत : ॥ अति पातकिनो ये च महापातकिनश्च ये ॥ शैवतीर्थं ज्ञात्वा ये यान्ति परां गतिम् ॥ लिङ्गरूपी जगन्नाथो वेदाश्च दुर्गया सह । यत्रास्ति तत्र सह त्रिभुवनानि चतुर्दश ॥ अपि वै शतमाहात्म्यं किञ्चिदेतत् प्रकाशि

तम् । अनादिमध्यन्ते सिमहिमा मायेश्वर : ॥ महापीठत्वं शार्व शामस्पृश्यस्पर्शदूषणम् । विद्यते विद्यते ते लिङ्गरूपधरे हरे ॥ यथा चकाश्नेदेविकोपदेशेऽपि विद्यते । शिवक्षेत्रे महातीर्थे तथा वाराणसीति कीर्त्ति : । बहुनाकिमिति नात्र वाच्यं सम्मुच्यते । प्रभाव : शिवलिङ्गस्य महात्म्यं न शक्यते ॥ चतुष्पदेहि त लिङ्गं युक्तं वेदिकयापि ये । साधक : पूजयेद् भक्त्या साभीष्टफलसिद्धये इति ॥

शिवगति : । पुं• भूतार्हद्विशेषे ॥

शिवघर्म्मज : । पुं• मङ्गलग्रहे ॥

शिवङ्कर : । त्रि• मङ्गलकारिणि । खड्गे ॥

शिवचतुर्द्दशी । स्त्री• चतुर्द्दशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥ फाल्गुनकृष्णचतुर्द्दश्याम् । शिवरात्रौ ॥

शिवदा । स्त्री• शिवोपासिकायाम् । च मङ्गलायाम् ॥

शिवज्ञानम् । न• शुभाशुभकालबोधकशास्त्रे ।

शिवताति : । स्त्री• कल्याणकारिण्याम् । क्षेमङ्करे ॥

शिवद : । त्रि• परमसुखदे ॥

शिवदत्तम् न• विष्णुचक्रे । त्रि• शिवेन• शिवावयवादत्ते द्रव्यमात्रे ।

शिवदारु । न• देवदारुवृक्षे ॥

शिवदूतिका । स्त्री॰ मातृकाविशेषे ॥

शिवदूती । स्त्री॰ भवान्याम् । दुर्गायाम् । यतो नियुक्तो दौत्येन तया देव्या शिवः स्वयं । शिवदूतीति सा लोके ख्यातिमागता ॥ शिवं दूतयति सन्देशं प्रापयतीत्यर्थे ॰ गौरादेराकृतिगणत्वान् ङीष् । बहुव्रीहौ तु टाप् स्यादित्याहुः । वस्तुतस्तु॰ दुनोतेर्दु तनिभ्यां दीर्घश्चेति निष्ठायां दीर्घे सत्यल्पसन्देशप्रापकत्वविवक्षायां कादल्पाख्यायामिति॰ बहुव्रीहौ च विकल्पे सम्भवति ॥ मातृभेदे । योगिनीविशेषे ॥

शिवद्रुमः । पुं॰ बिल्वे मालूरवृक्षे ॥

शिवदिष्टा । स्त्री॰ शीतकायाम् ॥

शिवधातुः । पुं॰ पारदे ॥

शिवनाभिः । पुं॰ शिवलिङ्गविशेषे ॥

शिवपुराणम् । न॰ उपपुराणविशेषे ॥

शिवपुरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥

शिवप्रियः । पुं॰ बकद्रुमे ॥ स्फटिके । धत्तूरे । धत्तूरधूर्तकन्द निवासयोर्यस्या शिपिशाचपतिनापि निवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्मितम : प्रयाति किं चारि रक्षसति किं द्युपदः स्तवन्ति ॥ न॰ रुद्राक्षे ॥ त्रि॰ शिवेष्टद्रव्ये ॥ शिवस्य प्रियः ॥

शिवप्रिया । स्त्री॰ उमायाम् ॥

शिवभट्टारकः । पुं॰ सर्वेशाना मौशिते ॥

शिवमल्लकः । पुं॰ अर्जुनपादपे ॥

शिवमल्लिका । स्त्री॰ वसुके । बकवृक्षे ।

शिवमल्ली । स्त्री॰ बकवृक्षे । शिवप्रियामल्ली ॥

शिवरसः । पुं॰ अन्नोदकाञ्जिके । चिरावस्थापिताम्बुरसे ॥

शिवरात्रिः । स्त्री॰ शिवचतुर्दश्याम् ॥ अस्यामुपवासः प्रधानम् । यथा । न स्नानेन न वस्त्रेण न धूपेन न चार्चया । तुष्यामि न तथा पुष्पैर्यथा तत्रोपवासतः ॥ ततो रात्रौ प्रकर्त्तव्यं शिवप्रीणनतत्परैः । ॥ हरेरर्चनं पूजा च विशेषतः । शैवो वा वैष्णवो वापि यो वा स्यादन्यपूजकः । सर्वं पूजाफलं हन्ति शिवरात्रिबहिर्मुखः ॥ शिवरात्रिव्रतकालमाह । यथा । माघे निशीथानुगता चतुर्दशी पक्षेऽपरे या शिवरात्रिसंज्ञिका । भवेदुपोष्या सततं शिवोऽपवायुतातिरिक्ताप्रविहाय पारणा ॥ यदा निशीथद्वयगामिनी भवेत्तदा चतुर्दशी सा परपूर्वगा क्रमात् । सन्निधायत्वादुत्तरतद्दयागतौ विधि याकिलकालवेदिभिः ॥ इति ज्योतिर्विदाभरणम् ॥ जयन्ती शिवरात्रिश्च कार्ये भद्रजयान्विते । कृत्वोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्याच्च पारणम् । तिथ्यन्तपारणं तु जयन्ती माघपर

स् । चतुर्दश्यामेवपारणम् । यथो
क्तम् । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानिती
र्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्ती
हभूतायांपारणे कृतेइति ॥
शिवलिङ्गम् । न॰ महादेवस्यलिङ्गे ॥
शिवलोकः । पुं॰ कैलासे ॥
शिववल्लभः । त्रि॰ शिवप्रिये ॥ शि
वस्यवल्लभः । शिवोवल्लभोऽस्य ॥
शिववल्लभा । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥
शिववल्लिका । स्त्री॰ लिङ्गिन्याम् ॥
शिववल्ली । स्त्री॰ श्रीवल्ल्याम् ॥
लिङ्गिन्याम् ॥
शिववाहनः । पुं॰ वृषभे ॥
शिवबीजम् । न॰ पारदे ॥
शिवशेखरः । पुं॰ वकद्रुमे ॥ ध
त्तूरे ॥ शिवमल्लके ॥
शिवसायुज्यम् । न॰ शिवेनसहयोगे ॥
शिवसुन्दरी । स्त्री॰ भवगेहिन्याम्
। गौर्याम् ॥
शिवा । स्त्री॰ गौर्याम् । भवान्याम्
। यथा । शिवामुक्तिः समाख्या
तायोगिनांमोक्षगामिनी । शिवा
यांकपेद्देवींशिवालोकेततः स्मृ
तेतिदेवीपुराणम् ॥ अपिच । शि
वाकल्याणरूपाचशिवदाचशिवप्रि
या । शिवेदातरिरतभक्तः शिवातेन
प्रकीर्त्तितेतिब्र॰ वै॰ पुराणम् ॥ पु
नश्च । मङ्गलकल्याणवचनश्चशिवोऽभ्यु
दयवाचकः । समुदायवाचकश्चयया

कारोदात्ववाचकः । शेयः सङ्
घोल्कृष्टदात्रीशिवातेनप्रकीर्त्तिता
। शवराशिमूर्त्तिमतीशिवातेन
प्रकीर्त्तितेतिचब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ श्या
मानुभूतिनिष्कामातेतमायविव-
र्ज्जिता । तेषिप्रेम्णाभवान्ये
नामिस्त्वंसर्वसमाशिवेत्युमासंज्ञि
ता ॥ मुक्तौ । फेरौ । सत्यमाया
याम् ॥ भाटामलौषधौ ॥ अभ
यायाम् ॥ आमलक्याम् ॥ श
म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दूर्वाया
म् । गोरोचनायाम् ॥ सुविशक्ति
विशेषितारायाम् ॥ शिवमस्त्यस्याः
शिवेशिवमस्त्वेनयस्यामितिवा ।
अर्शआद्यच् ॥ शिवः शिवाख्या
देवतास्त्यस्याः अर्शआद्यच् ।
शकुनाविदंवत्वात् ॥ शिवंकरोति
। तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥
शिवयतिवा ॥
शिवाक्षम् । न॰ रुद्राक्षे ॥
शिवाटिका । स्त्री॰ वंशपत्र्याम् ॥
शिवात्मकम् । न॰ सैन्धवे ॥ त्रि॰
शिवमये ॥
शिवानी । स्त्री॰ जयन्तीवृक्षे ॥ दु
र्गायाम् ॥
शिवापीडः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥ च
न्द्रमसि ॥ शिवस्यआपीडः ॥
शिवाप्रियः । पुं॰ छागे ॥
शिवाफला । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥

शिवारातिः । पुं० सारमेये ।

शिवारुतम् । न० शृगालध्वनिनादे ॥

शिवालयः । पुं० हरमन्दिरे ॥ रक्ततुलस्याम् ॥ श्मशाने ॥

शिवालुः । पुं० शृगाले ॥

शिवास्तृतिः । स्त्री० जयन्तीवृक्षे ॥

शिवाह्लादः । पुं० बकवृक्षे ॥ शिवमल्ल्याम् ॥

शिवाह्वयः । पुं० पारदे त्रि० शिवनामके ।

शिवाह्वा । स्त्री० रुद्रजटायाम् ॥

शिबिः । पुं० उशीनरदेशाधिपतौ भूपतिवरे । औशीनरे । उदारोयं महीपतिर्येन स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा शरणागतः कपोतो रक्षितः ॥ भूर्जपत्रवृक्षे । व्याघ्रे । हिंस्रपशौ ।

शिबिका । स्त्री० यानयाने । भाषा० डोला० चौपाला० पालकी० इत्यादिभाषाप्रसिद्धवस्तुविशेषे । शिबीरथे ॥ शिवेन । शिवं करोतीति शिवा । तत्करोतीत्यस्मात् ण्वुल् ॥

शिबिरम् । न० युद्धवेश्मनि ॥ निवेशे । आगन्तुकसैन्यवसतौ ॥ सेनायावासस्थाने ॥ राजनिवेशे ॥ अथ शिबिरलक्षणम् । श्रीभगवानुवाच । शिबिरं परिखायुक्तमुच्चैः प्राकारवेष्टितम् युक्तं द्वादशभिर्द्वारैः सिंहद्वारपुरस्कृतम् ॥ युक्तं चित्रैर्विचित्रैश्च क्रत्रिमैर्वनपाटकैः । निषिद्धमुच्चैर्हितं प्रसिद्धैः सुपुरस्कृतम् ॥ सुलक्षणं चन्द्रवेधं प्राङ्गणस्तथैव चेति । विशेषोऽत्रास्य वैशेषं द्रष्टव्यः कृष्णखण्डे १०२ अध्याये ॥ अत्र मृषच । अथवतौ । वातूलस्यात्विष्यते अवलम्बत ॥ यद्वा । शेरते राजस्त्वान्यस्मिन् । शीङ् स्वप्ने । वातूलस्यात्किरच् । शीङोबुगागमश्च ॥

शिवी । स्त्री० गौर्याम् ॥ पुंयोगे ङीष् ॥

शिवीरथः । पुं० शिबिकायाम् । धू० धातौ ॥

शिविष्टः । पुं० बकवृक्षे ॥ त्रि० शिवशिये ।

शिवेष्टा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शिशयिषुः । त्रि० शयितुमिच्छौ । शीङः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शिशिरः । पुं० हिमे । तुषारे ॥ शीतान्तप्रसिद्धगिरिविशेषे ॥ पुं० न० ऋतुविशेषे । तपस्तपस्ययोः । माघफाल्गुनयोः । अस्मिन् । शीते । हिमकूटे ॥ अस्यगुणायथा । शिशिरः शीतलोऽतीवरूक्षोवाताग्निवर्द्धनः । अपिच । शिशिरं शीतलत्वाच्च शीतवातात्मकोपयामिसि ॥ अत्रवातलफलम् । मिष्टाम्लोशीमधुरमवादीफलपुष्पादियुतः स्यात् । क्रोधौसुधीसावन्तवीवरयवस्यमस्तु

। पुरस्कर्त्तरि ॥ शिष्टिरन्दे । शि
दिस्रौत्ये । बाहुलकात् शिट : स्यात्
। अनित्यत्वान्नुम् ॥ यथा । अत्रे
तितु शिच्छसि ‘ प्रितावर्षे । शि
तीदं शुचेत्यानच्० द : सर्वोत्तुरूप
॥ क्वाप्यकर्मे त्वमरिपाठान्तरात् । पा
पाचारेपि ॥

शिष्ट : । त्रि० प्राज्ञे । साधुव्यवहा
रान्विते ॥ यथा । नधार्मिकादधम
सीनैरत्रचपलीयति : । नचशाक्य
पलायचैवमितिशिष्टस्यलक्षणम् ॥
शान्ते । स्वच्छशान्ते । सत्कारधारा
दिनि । धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेदः स
परिवृंहणः । तेशिष्टास्त्वप्रमाणज्ञाः
श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ इत्यर्थेरिति ॥
शिष्यते । शिष्‌० । क्त० ॥

शिष्टसमाचार । पु० साधुव्यवहारे ।

शिष्टाचार : । पु० सदाचारे । साधु
व्यवहारे ॥ यथा । दानंसत्यतपोऽ
लोभोविद्येज्यापूजनदम : । अष्टौ
तानिचरित्राणिशिष्टाचारस्यलक्षण
म् ॥ शिष्टायस्माच्चरन्त्येनंमनु :
सप्तर्षयश्चये । मन्वन्तरेषुसर्वेषुशि
ष्टाचारस्तत : स्मृत : ॥ श्रुतिस्मृति
भ्यांविहितोधर्मोवर्णाश्रमात्मक : ।
शिष्टाचारविरुद्धस्तुधर्म : सतोधुस
म्मत : ॥ शिष्टानामाचार : ॥

शिष्टबुद्धि : । त्रि० शास्त्राचारानुशि
ष्टमती ।

शिष्टापदविरुद्ध : । पुं० सत्कारव्यवहारादि
भि : क्षेमाप्यश्रेयाश्रितः० पयप्रा
प्तिवादे ॥ शिष्टानामपरिचद्वीयस्तो
म् ॥

शिष्टि : । स्त्री० आज्ञायाम् । शासने
॥ शासनम् । शासु० । स्त्रियांक्ति
न्नाबादिभ्य : । शासइदङ्‌हलो : ।

शिष्य : । पुं० छात्रे । यत्नो शासितुं
। शासनयोग्ये ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वाङ्‌मन : कायवसुभिर्गुरुशुश्रूषणे
रत : । एताहृशगुणोपेत : शि
ष्योभवतिभारत ॥ देवताचार्यशुश्रू
षांमनोवाक्कायकर्मभि : । शुद्ध
भावोमहोत्साहोवोद्धाशिष्यइतिस्मृ
त : ॥ अपिच । शान्तोविनीत :
शुद्धात्माश्रद्धावान्धारणक्षम :
। समर्थश्चकुलीनश्चप्राज्ञ सच्चरिता
मती । एवमादिगुणैर्युक्त : शिष्यो
भवतिनान्यथेति ॥ शिष्यते । शा
सु० । एतिस्तुशास्वृदृजुष : क्यप् ।
शासइदङ्‌हलो : । शासितव्योति
ष : ॥ पुत्रशिष्ययोस्तुल्यत्वं यथा ।
यथापुत्रस्तथाशिष्योनभेद : पुत्रशि
ष्ययो : । सर्वत्रोपिसदृशामेषप्राय
नैपरिपोषणे ॥ यथाभिदातापुत्र
स्तथाशिष्यश्चनिश्चितम् । इत्तीदृशा
न्स्वशाखायासुत्रावत्समतोभव : ॥

शी : । स्त्री० शान्ती : शयने ॥

शीकर : । पुं० वातास्ताम्बु् नि । वा

शाखायसी । अन्वकार्येषु ॥ शीघ्र ति । शीघ्रसिद्धये । तालव्यादिः । स्वष्ठोरर्द्धितिन।एवमपादरन् ॥ न० सरयद्वते ॥

शीघ्रम् । न० उशीरे । मलदे । चक्रा ङ्कि ॥ त्वरिते । लघुनि । क्षिप्रे अरे । द्रुते । सत्वरे । चपले । तूर्णे । अविलम्बिते । आशुनि ॥ तु र्णपर्यायिक्रियाविशेषणद्रव्येष र्त्तमान : क्लीबे । यथा० शीघ्रं कुरुति । सत्वगामीतुमाच्यखिल : । यथा । काशीशीघ्रगजरा० शीघ्रो मृत्युः शीघ्रवयस्तथेति ॥ शिक्षति ० व्याप्नोति । सिद्धिपात्रया । शी घ्रादयश्चेतिरगन्तोनियामितः । वि० द्रुतगती ।

शीघ्रगः । वि० मनसृति । वायौ ॥ वि० त्वरितगामिनि ।

शीघ्रगामी । वि० आशुगमनशीले । द्रुतगती ॥

शीघ्रचेतन : । पुं० शुनि । वि० त्व रितचेतनायुक्ते ॥

शीघ्रजन्मा । पुं० पूतिकरञ्ज ॥

शीघ्रपुष्प : । पुं० वकवृक्षे । अगस्त्या गे ॥

शीघ्रवेधी । पुं० लघुहस्ते । शिक्षिता स्त्रे । आशुशराद्दिवालक्ष्यवेधकारि रि ॥

शीघ्रा । स्त्री० उदुम्बरपर्ण्याम् । दन्त्या

म् ॥

शीत : । पुं० वानीरे । बहुवारे । वे तसवृक्षे । शीतमत्स्यादि । पर्प टादाम् । शीतवीर्यलोधाद्याप सन्नाश्च । उशीरे । गन्धसारे । निम्बे ॥ पर्पटे । कर्पूरे ॥ असन पर्याये ॥ नरकान्तरे । हिमर्तौ ॥ न० हिमगुणे । जले । त्वचे । दारचीनी० इ० भा० । शीततुषा रवारीरवपुवारद्गशिशुचेत्यशय : ॥ वि० शीतले । अजडशीतस्पर्शे ॥ शीतविद्यादिश्च । आर्थवाच । विशेष्योभूत : शीतशब्दोनपुंसक म् । अग्निरगद्रव्ये शीत : स्पर्शे इ त्यादौविशेषणीभूतस्तु शीतशब्दो वि शेष्यनिघ्न : ॥ श्यायतप्तिशीत : । श्वेङ्गतौ । आदेश : । द्रवमूर्त्ति स्पर्शयो : श्यप्रतिसम्प्रसारणम् । हलपूर्वदीर्घ : । श्योऽस्पर्श इति पर्युदासान्निष्ठानत्वम् ॥

शीतक : । पुं० शीतकाले ॥ स्वतालु ष्यशीते० इ० यावादिगुपाठात्० सार्थेकन् ॥ अयनपर्यायम् ॥ वि० सुस्थिरे । सुखे ॥ अलसे । दीर्घ सूत्रिणि । मन्दे ॥ शीतंकरोति । शीतोष्णाश्यांकारिणीतिधान् । उ ष्णिके ॥

शीतकर : । पुं० चन्द्रे ॥ वि० शी तजयाप्रियुक्ते ॥ शीतकारिणि ॥

शीतकषाय: । पुं॰ हिमकषाये । यथा । द्युसंद्रव्यपलं सम्यक्पञ्चिजं चप खे : सुतम् । शर्वरीसुषितः म स्थाद्धिम : शीतकषायकद्रविवेदा सम् ॥

शीतकोल : । पुं॰ हिमर्तौ । मार्गपौषयो: । हेमन्तं कूपोदकांवटच्छाया श्यामाक्षीइष्टकागृहम् । शीतकालभवेदुष्णमुष्णकालेचशीतलम् ॥ हिमन्तशिशिरर्तौ : ॥

शीतकिरण : । पुं॰ हिमांशौ ॥ चन्द्रमसि ॥ यथा । कान्तेकोयमुदेतिशीतकिरणोजात : कुतोवारिधौकस्ते सुन्दरिसोदर : कमलजोदत्तस्त्वदीये स्तने । धन्यास्त्वंगुणतीसतीकुमतीभ्रातापिधन्यस्तवत्वं शीपरिहासकेलिकलयासुग्धीश्वरि : मातु व : ॥

शीतकुम्भ : । पुं॰ करवीरे ॥

शीतकुम्भी । स्त्री॰ जलजद्रव्यविशेषे । मिश्रशीर्णप॰ द्र॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । भला. पर्यायायथा । शीतलीशीतकुम्भीचश्रृङ्गपुष्पाजलाश्रयेतिरत्नमाला ।

शीतकृच्छ : । पुं॰ व्रतविशेषे । यथा । त्र्यहंशीतंपिबेत्तोयंत्र्यहंशीतंपय : पिबेत् । त्र्यहंशीतंघृतंपीत्वावायुभक्ष्य : परंत्र्यहमितियमस्मृति : ॥

शीतधारम् । न॰ श्वेतटङ्कणे ॥

शीतगन्ध : । पुं॰ श्वेतचन्दने ।

शीतगु : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शीतचम्पक : । पुं॰ आतपैर्ये । सर्पपे ॥ दिने ॥ दीपे ॥ दर्पणे ॥

शीतपर्णी । स्त्री॰ चर्मपुष्पिकायाम् । सूर्यवल्ल्याम् ॥

शीतपाकिनी । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपाकी । स्त्री॰ वाट्यालके ॥ गुञ्जायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपुष्प : । पुं॰ चर्मकषे ॥ शिरीषे ॥ न॰ परिपेले ॥ शैलेये ॥

शीतपुष्पक : । पुं॰ चर्मकषे ॥ न॰ शैलेये ॥

शीतपुष्पा । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥

शीतप्रभ : । पुं॰ कर्पूरे ॥ त्रि॰ शीतलप्रभायुक्ते ॥

शीतप्रिय : । पुं॰ पर्पटे ॥ त्रि॰ शीतप्रीतियुक्ते ।

शीतफल : । पुं॰ उदुम्बरे ॥ बहुलवारे । पिलौ ॥ पीलौ ॥ शीतानिफलानियस्य ॥

शीतबला । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

शीतभानु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ शीताभानव : किरणायस्य : ॥

शीतभीत : । त्रि॰ शीतार्ते ।

शीतभीरु : । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ शीतात्॰ भीरु : ॥ त्रि॰ शीतभीते ॥

शीतभीरुकः । त्रि० शीतार्त्ते ।
शीतभीरुका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
शीतमञ्जरी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥
शीतमयूखः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतमरीचिः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतमूलकम् । न० उशीरे ॥
शीतरम्यः । पुं० प्रदीपे । त्रि० शीतरमणीये ॥
शीतरश्मिः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
शीतरसः । पुं० शीधुप्रभेदे ॥
शीतलः । पुं० असनपर्ण्याम् । चर्मविशेषे । सुधांशौ । चन्द्रे । वृक्षविशेषे । चम्पके । बहुवारके । धूनके । राले । कर्पूरभेदे । न० पुष्पकासीसे । शैलजे । मलयोद्भवे । चन्दने । पद्मके । मौक्तिके । शैत्ये । वीरणमूले । त्रि० सुशीते । शिशिरे । शीतं गुणोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात् लच् । शीतं लाति वा । आतोऽनुपसर्गे कः ॥
शीतलकः । पुं० मरुबके । न० सितोत्पले ॥
शीतलच्छदः । पुं० चम्पके । शीतलपर्णे ॥
शीतलजलम् । न० उत्पले । शिशिरोदके । शीताम्बुनि ॥ यथा मूर्च्छापित्तोष्णदाहेषु विषे रक्ते मदात्यये । भ्रमे श्रमे विदग्धे च तमके च मघौ तथा । ऊर्ध्वगे रक्तपित्ते च शीतमम्भः प्रशस्यते ॥ पार्श्वशूले प्रतिश्याये वातरोगे गलग्रहे । आध्माने स्तिमिते कोष्ठे सद्यःशुद्धौ नवज्वरे ॥ अरुचिग्रहणीगुल्मश्वासकासेषु विद्रधौ । हिक्कायां स्नेहपाने च शीताम्बु परिवर्जयेत् ॥
शीतलत्वम् । न० शीतलतायाम् । जडत्वे ॥
शीतलत्वकम् । न० शीतलत्वे ॥
शीतलप्रदः । पुं० चन्दने ॥ त्रि० हिमदातरि ॥
शीतवनम् । न० तीर्थविशेषे ।
शीतलरातकः । पुं० असनपर्ण्याम् ॥
शीतला । स्त्री० शीतलीवर्णे ॥ यथा । शीतलाशीतलीशीतकृच्छीमाच्छूरपुष्पकेति चन्द्रिका ॥ कुटुम्बिन्याम् । कलिहार्याम् ॥ वालुकायाम् । आरामशीतलायाम् ॥ देवताविशेषे । विस्फोटकविशेषाधिष्ठात्र्याम् ॥ यथा । नमामि शीतलां देवीं रासभस्थां दिगम्बरीम् । मार्जनीकलशोपेतां सूर्पालङ्कृतमस्तकामिति स्कन्दपुराणम् ॥
शीतली । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । शीतकृच्छ्याम् ॥ कात्यानुसारि

शुकपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ न॰ स्थौणेये ॥

शुकप्रियः । पुं॰ शिरीषद्रुमे ॥ त्रि॰ शुकवल्लभे ॥

शुकप्रिया । स्त्री॰ जम्ब्वाम् । शिरीषे ॥

शुकफलः । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥

शुकबर्हः । पुं॰ न॰ स्थौणेये । ग्रन्थिपर्णे ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ॥

शुकबर्हकम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

शुकस् । अ॰ शैघ्र्ये ॥

शुकवल्लभः । पुं॰ दाडिमे । त्रि॰ शुकप्रियवस्तुनि ॥

शुकाख्या । स्त्री॰ शुकशिम्बायाम् ॥

शुकादनः । पुं॰ दाडिमे ॥

शुकानना । स्त्री॰ शुकशिम्बायाम् ॥

शुकी । स्त्री॰ कश्यपस्यपत्नीप्रभेदे । शुकी शुकानजनयदुलूकी प्रत्युलूकान् कङ्कानिति गारुडम् ॥

शुकोदरम् । न॰ तालीशपत्रे ॥ कोरकठरे

शुक्तः । त्रि॰ परुषे ॥ यथा । यस्य स्वाऽऽदिशुचीभाण्डे सगुडचौद्रकाञ्जिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रिस्थं शुक्तं चुक्रमुच्यते॰ इति ॥ समावतीमधुरादिरसानिष्कासनश्रेणेदधवासादिनाचाम्लयन्तितानि गुडानीतिमन्वर्थं मुक्तावल्यां कुल्लूकभट्टः ॥ पूते । श्लिष्टे । सङ्ग॰ दू॰ भा॰ शुच्यतेऽस्म शुचिरपूतीभावे क्तः ॥ द्रवद्रव्य विशेषे ॥ यथा । कन्दमूलफलादीनि सस्नेहलवणानि च । यद्द्रव्ये ऽभिषूयन्ते तच्छुक्तमभिधीयते ॥ शुक्तं कफघ्नं तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु । पाण्डुकृमिहरं लघु भेदनं तापिसन्नुत् ॥ निष्ठुरे । कर्कशे ॥ काञ्जिके । मांसे ॥

शुक्ता । स्त्री॰ शुक्तिकायाम् ॥

शुक्तिः । स्त्री॰ कपालशकले । शङ्खे ॥ शङ्खनखे । नख्याम् ॥ अश्वावर्ते ॥ यथा । यस्याः शुक्तयसितस्कन्धरोमावर्तात्रयवासृति । दुर्नामनि । अर्शोरोगे । मुक्तास्फोटे । सौत्री॰ दू॰ भो॰ प्र॰ । दग्ध्यादिविशेषे । कर्षद्वयोन्मिते । चतुस्तोलकपरिमाणे । चर्मसिक्तायाम् । शुच्यति॰ शौचयति॰ शौक्तिका । शुचमभिपर्श॰ शुचशीक्ति॰ शुक्लगतीका । क्तिच् ॥

शुक्तिका । स्त्री॰ शुक्तिकायाम् ॥ शुक्तौ । मुक्तास्फोटे ॥

शुक्तिजम् । न॰ मौक्तिके ॥

शुक्तिमान् । पुं॰ कुलपर्वतविशेषे । ऋषिकुल्याकुमाराद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः ॥

शुक्तिबीजम् । न॰ मौक्तिके ॥

शुक्रः । पुं॰ दैत्यगुरौ । काव्ये । उशनसि । भार्गवे । कवौ । सिते ॥ ज्येष्ठमासे ॥ अग्नौ । चित्रकवृक्षे ॥

र्षमिति ।

शुक्रियम् । न० शुक्रदैवते० हविषि ॥ शुक्रोदेवताऽस्य । शुक्राद्‌घन् ॥

शुक्र : । पुं० विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगविशेषे ॥ वर्षविशेषे । तत्पर्यायायथा । शुक्रशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्वेतपाण्डुराः । अवदातः सितोगौरोऽवलक्षोधवलोर्जुनइति ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । रोगाबहुविधाश्चैवमनुष्याणांविनश्वराः । सर्वएवप्रणश्यन्ति शुक्रेवर्षेवरानने ॥ इति ॥ शुक्रेरगडे ॥

शुक्रपक्षे । न० रजते । रूप्य ॥ नयनोरि ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ यथा । सुश्वेतंमृदुशुक्रामंशुक्रामंदर्शनं चिरात् ॥ चिकित्साश्चयथासुश्रुतचिकित्सितंछष्टाचत्तुपायंदिशेयते अचिरेणचरातारिसिमिराणिच्युपैति ॥ साम्प्रत्यान्तिर्थंविपक्ष, च्यमनिलापहम् । पामलं : सततं स्नाम्नं परं दृष्टिबलापहम् ॥ शुक्रोनिम्बरसैः पिण्डी सुखोष्ण... सखसेवया । ... ऽनिशम् पाशोधकमङ्‌..व्यथा... र ॥ त्रिफला पिपि...कानेत्र ...वातपित्तकफापहेति ॥ ... ...अकर्मणि ॥ देवयानमार्गे ॥ त्रि० शुभ्रवर्णयुक्ते ॥ शुक्रोगुणोऽस्याऽस्ति० अस्मिन् वा । मतुप् । गुणवचनेभ्योमतुपोलुगिष्टइतिलुक् ॥

न० । मज्जजातधातौ । तत्पर्यायायथा । शुक्रं० तेजोरेतसीच० वीजवीर्येन्द्रियाणिचेति ॥ नेत्ररोगविशेषे । शुक्रवर्णे शुभ्रे । त्रि० तद्वर्णविशिष्टे ॥ शोचयति । अस्मात्सर्वमिति पातमायुः विशुक्लक : ० रन् प्रत्ययश्च । शोचतीतिशुक्रः । शोचशोके । मूर्धवत् । शोचत्यनेन ॥ विरहिण : शोचत्यस्मिन् ० शुक्रोज्योतिमास : ॥

शुक्रकर : । पुं० मज्जनि । त्रि० वीर्यकारके ॥

शुक्रगन्धम् । न० छषतुणयो : ॥

शुक्रभुग्‌०ग्० । पुं० मयूरे ॥

शुक्रभू : । स्त्री० मज्जनि । त्रि० वीर्योत्पन्ने ॥

शुक्रल : । त्रि० बहुवीर्यवति । वीर्यदे ॥

शुक्रला । स्त्री० जटायाम् ॥

शुक्रवार : । पुं० भृगुवारे । शुक्रग्रहभोग्यदिने ॥

शुक्रशिष्य : । पुं० दितिसुते । असुरे ॥ शुक्रस्यशिष्य : ॥

शुक्राङ्ग : । पुं० मयूरे ॥

शुक्राश्व : । पुं० नष्टश्रगे । पञ्चया ...दिनिर्दिष्टे । एषातद्द्राजमार्तण्डे- । यात्राविवाहव्रतवस्त्रविभ्रमप्रासाद् चूडाकरणं हितेषो ॥ नष्टे... पद्दिशेद्वराणादिवसू- ...णोनो ...तद्मामपिकर्ण वे

शौचतिवा । शुच० । ऋज्रेन्द्राग्र त्वादिनारन् निपातनात्कुत्वञ्च स्वकः । पक्षे रेफवत्त्वः ॥

शुक्लाक्षः । पुं० शुक्ले ॥ शुक्लपक्षे ॥

शुक्लकण्ठः । पुं० दात्यूहे । त्रि० श्वेतगलयुक्ते ॥

शुक्लकन्दः । पुं० सहितकन्दे ॥ श्वेतमूले ॥

शुक्लकन्दा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

शुक्लकर्मा । त्रि० अकल्मषकर्मणि ॥

शुक्लकुष्ठम् । न० श्वेतकुष्ठे ॥

शुक्लकृष्णम् । न० शुभाशुभे ॥

शुक्लक्षीरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

शुक्लदुग्धः । पुं० शृङ्गाटके ॥

शुक्लधातुः । पुं० कठिन्याम् ॥ शुक्लखासीधातुश्च ॥

शुक्लपक्षः । पुं० सितपक्षे । विधुसम्बन्धिषोडशकलानुकूलपक्षदशकलाक्रियाप्रयत्ने ॥ तत्पर्यायाः । सितस्त्वापूर्यमाणः आपूर्यमाणः शुचिः शुक्लपक्ष कृष्णेतरो बहुलेतरदिवसः सदृशिशुद्धपक्षाख्या ॥ सतु शुक्लप्रतिपदादिपौर्णमास्यन्तपञ्चदशतिथ्यात्मकः । यथा । तत्रपक्षावुभौमासेशुक्लकृष्णौकमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पक्षत्याद्यास्तुतिथयः क्रमात्पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षे ताः पूर्णिमान्ताश्च शुक्लके ॥

शुक्लपुष्पः । पुं० छत्रकवृक्षे । मरिचक्षुपे । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ मरुवके ॥ त्रि० श्वेतकुसुमयुक्ते ।

शुक्लपुष्पा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥ शीतकुम्भ्याम् ॥

शुक्लपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

शुक्लपृष्ठः) । पुं० शिशिरन्ध्रे ।

शुक्लपृष्ठकः) । पुं० सिन्धुवारे ॥

शुक्लवस्त्रः । पुं० जिनविशेषे ॥

शुक्लरोहितः । पुं० श्वेतरोहितवृक्षे ॥

शुक्ललता । स्त्री० उच्चटायां ॥

शुक्लवर्णः । पुं० श्वेतवर्णसजातीयद्रव्ये । शुक्लशिलापट्टकादौ ॥

शुक्लवायसः । पुं० बके । दीर्घजङ्घे । बकोटे ॥

शुक्लयानः । पुं० षट्निम्बे ॥ वृ० रा० ट: ॥

शुक्ला । स्त्री० शारदायाम् । सरस्वत्याम् । वाग्देवतायाम् ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यांजगद्व्यापिनींवीणापुस्तकधारिणीमभयदांजाड्यान्धकारापहाम् । हस्तेस्फाटिकमालिकांविदधतींपद्मासनेसंस्थितांवन्देतांपरमेश्वरींभगवतींबुद्धिप्रदांशारदाम् ॥ गतिविशेषे । ज्ञानप्रकाशमयत्वादर्चिरादिगतौ । सा च मयार्यस्वे नागमप्रसिद्धे देवयानमार्गे ॥ सुधायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

विदार्य्याम् । शुभवर्णायाम् ॥ टाप् ॥

शुक्लाङ्गी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

शुक्लापाङ्गः । पुं० मयूरे ॥ त्रि० शुक्लवर्णनेत्रान्ते ॥

शुक्लार्जकः । पुं० सितपर्णासे । वर्वराप्रभेदे ॥

शुक्लार्म्मन् । न० चक्षूरोगविशेषे ॥ सुश्रुते तमरुद्रम शुक्लार्म्म शुक्लं तदर्शयेचिरात् ।

शुक्लिमा । पुं० शुक्लत्वे ॥

शुक्लोपलः । पुं० श्वेतपाषाणे ॥

शुक्लोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥

शुक्षिः । पुं० वायौ ॥ हिंसने । चित्ते ॥ शुष्यति । शुषधातोः । शुषि क्षुषिशुषिभ्यः क्सः ॥

शुङ्गः । पुं० न० वटे । आम्रातके ॥ पर्कट्याम् । अङ्कुरे । कोषे ॥

शुङ्गा । स्त्री० प्रचटके ॥ नवपल्लवकोश्याम् ॥

शुङ्गाकर्म्म । न० पुंसवनसंस्कारविशेषे ॥

शुण्डी । पुं० प्रमत्ते ॥ चटद्रुमे ॥

शुच् । स्त्री० शोके ॥ शोचनम् । शुचधातोः । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ यथा प्राप्ते स्वर्गे : पितरितनयेनासुख दिवा० शुचासम्यक्त्यक्तसमुदस्तो- इहर्निधयः । असारेसंसारेविरसपरिणामेतुविदुषांवियोगोवैराग्यदृढ

यतिनिःसङ्गन्नयसमसुखम् ॥

शुचा । स्त्री० शोके ॥

शुचिः । पुं० ग्रीष्मे ॥ अग्नौ ॥ सौराग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्च शुचिरग्निस्त्रयः स्मृताः । निर्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः । यश्चासौ तपते सूर्य्यः शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च । पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः । एतेषां कीर्त्तितानाञ्च परिक्रीर्त्तिताः ॥ कू० कौर्मे १२ अध्यायः ॥ चित्रके ॥ शृङ्गाररसे ॥ उज्ज्वलपक्षतिकात्वेन० नुगुसारपि सत्वात्० शुचिः शृङ्गाररसः ॥ आषाढमासि ॥ शुचिं पवित्रं करोति० शुचयति । तत्करोतीति णिच् सिध्यमाद् अच् ॥ यथा । शोचति । अन्तर्भावित ण्यर्थोऽन्वि इगुपधात्किदितीन् ॥ शोचति विरहितेऽनेनापि शोचलोकेनवा ॥ विशुद्धि ॥ शौचसिद्ध नष्ट् क्लिश्यमानम् ॥ उनदाशुचसन्धि ॥ अधोदसासि ॥ स्त्री० काश्यप पत्न्यास्ताम्रायाः सुतायाम् ॥ त्रि० धवले ॥ शुद्धे ॥ यथा । आसनं शयनं यानं जायापत्यं कमण्डलुम् । आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ स्वभावतः संस्कारतश्च शुद्धे ॥ बाह्याभ्यन्तरशौचसम्पन्ने ॥ यो

विशेषे । सुधवास् इ० भा० ॥ यथा । पाकपात्रे घृतं दद्यात्तैलं वा तदभावतः । तत्र हिङ्गुहरिद्राञ्च भर्जयेत्तदनन्तरम् ॥ छागादेरस्थिरहितं मांसं तत्खण्डितं भृशम् । धौतं निर्गालितं तस्मिन्घृते तद्भर्जयेत्क्रमैः ॥ सिद्धेऽस्मिन् जलं दत्त्वा साधयेत्तत्पचेत्ततः । सिद्धे चास्मिन् क्षिप्य वेसवारं परिक्षिपेत् ॥ द्रव्याणि वेसवारस्य मागधीजीरकाणि हि । त्वगेलालवङ्गानि मरिचानि समासतः ॥ अनेन विधिना सिद्धं शुद्धमांसमिति स्मृतम् । शुद्धमांसं परं हृद्यं बल्यं रुच्यं बृंहणम् । त्रिदोषशमनं श्रेष्ठं दीपनं धातुवर्द्धनमिति भावप्रकाशः ॥

शुद्धवती । स्त्री० ककुभःपुत्र्याम् ॥ यथा । शुद्धवत्यास्त्वनाथस्य स्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभोपमैर्वादैः सेविता भाति धामभिरि हिमगेन्द्रसंहिता ॥

शुद्धवल्कला । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

शुद्धसत्त्वम् । न० रजस्तमोभ्यामस्पृष्टे त्रिगुणात्ममायायाश्चांशमूर्त्ति० विमलसत्त्वगुणे ॥ त्रि० शुद्धान्तःकरणे ॥ शुद्धं रागादिकषायरहितं सत्त्वमन्तःकरणं यस्य ।

शुद्धान्तः । पुं० भूभुजां स्त्र्यागारे । अन्तःपुरे अवरोधने इत्या न्तःपुरकक्षान्तरे । राजधानीस्थानविशेषे वासगृहाख्ये० इति स्वामी ॥ राजयोषिति ॥ शुद्धोऽन्तोऽस्य । रक्षकाः शुद्धा अन्ते समीपेऽस्य वा ॥ [illegible] ॥

शुद्धान्तपालकः । पुं० अन्तःपुररक्षके । गृहदौवारिके । कञ्चुकिनि । सौविदल्ले ॥ तत्पर्यायो यथा । शुद्धः कुलीनः स्मृतः पिङ्गलताम्रः शुचिः । राज्ञामन्तःपुराध्यक्षो विनीतस्तस्य उच्यते । इ० सम्प० ॥

शुद्धान्ता । स्त्री० राजयोषिति ॥

शुद्धापह्नुतिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थो धर्मनिह्नवः । नायं सुधांशुः किन्तर्हि व्योमगङ्गासरोरुहम् । इति ॥

शुद्धिः । स्त्री० । मार्जनायाम् ॥ दोषनिरासे ॥ वैदिककर्मार्हत्वप्रयोजकसंस्कारविशेषे ॥ कलिकल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि । मेध्यामेध्यविचाराणां न शुद्धिः श्रौतकर्मणा ॥ न संहिताद्यैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् । विनाह्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः प्रिये ॥ कलावागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते । न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा । स्वरस्यात्विनतादापिशोष्य लेसर्हिपातकात् । तेनशुद्धिसमाख्यातादेवीरुद्रतनौस्थितेति । शुधिस्त्रियांशिन् । देवतायैसुराप्रदाने द्रव्यान्तरसंज्ञायाम् ॥ यथा । मांसमीनश्चमुद्राचफलमूलानियानिच । सुधाख्यामेदेवतायैसर्वांशुद्धिरीरितेति ॥

शुद्धिलाभः । पुं॰ प्रायश्चित्ते ॥

शुद्धोदनः । पुं॰ नृपविशेषे । शुद्धोदनोऽश्र । भवान्यादिः ॥ शुद्धोदनीयसीमुक्ते न्यायस्य शुद्धोदनम् ॥

शुद्धोदनसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ ॥

शुनः । पुं॰ वायौ । कुक्कुरे ॥ यथाश्वपादस्यति । शुनःकुक्कुरस्तस्य, भिः । श्वाभः । कपिलोमगडलः । शुनकुरि ॥

शुनःशेपः ।) पुं॰
शुनःशेफः ।) न॰ मुनिविशेषे । अट
चीकमुनिपुत्रे । आजीगर्त्तौ ॥

शुनकः । पुं॰ कुक्कुरे । शुनति । शुनगतौ । कृन्शिल्पिसंज्ञयोरप्, वुँस्यापि ॥

शुनकचञ्चुका । स्त्री॰ क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥

शुनकचिल्ली । स्त्री॰ शाकविशेषे । श्वानचिल्लिकायाम् ॥

शुनाशीरः । पुं॰ इन्द्रे । शुनोवायुः । सीरः सूर्यः । तावस्य स्तः । अर्शआद्यच् । अन्येषामपीतिदीर्घः । शुनाशीरोहितालव्यः शुनासीरोदिदन्त्यकः । तालव्याद्दिदन्त्यमध्यः शुनाशीरश्चशस्यते । इतिभरतः ॥

शुनासीरः । पुं॰ इन्द्रे । पुरुहूते । पुरन्दरे । शुद्धत्वव्ययद्वन्द्वार्थकत्वात् । शोभनंनासीरंसेनाविशेषोयस्य सः ॥ यद्वा । शुनोवायुः सीरआदित्यः । शुनश्चसीरश्चेति । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् इतिदीर्घत्वाकारः । तत्पदार्थयोरेवानुकरणतः ॥

शुनासीरीयम् । न॰ शुनासीर्य्यं ॥ शुनासीरोदेवताऽस्येत्यर्थे । द्यावापृथिव्यादिनाछः ॥

शुनासीर्य्यम् । न॰ शुनासीरीये । हविरादौ । शुनासीरोदेवताऽस्येत्यर्थे । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ्चेति । यत् ॥

शुनिः । पुं॰ कुक्कुरे । सारमेये ।

शुनी । स्त्री॰ कुक्कुर्याम् । पश्चादमवंशुनीसीसमव । कुक्कुराण्डाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शुनीरः । पुं॰ कुक्कुरीसमूहे । इति । त्रि॰ शेषः ॥

शुन्ध्युः । पुं॰ अग्नौ । शुन्धति । शुन्धशुद्धौ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥

शुम्भम् । न० शुल्वे ॥ शुनैर्हितम् । गवादित्वाद्यत् : सम्प्रसारणं वाचदीर्घत्वमितियत् ॥ शुनीनांसमूहे ॥

शुभ : । पुं० विष्कम्भादिषु० नवमोविंशेयोगे ॥ तत्रोत्पन्नस्यफलंयथा । शुभप्रसूतः शुभकृन्नराणांशुभोद्दीप्तोविदुषांसमाजे । करोतिनित्यं शुभकर्मधीमान्शोभाधिकः शोभनवेशधारीति ॥ छागे ॥ शुभहिंसायाम् । इगुपधेतिकः ॥ न० कल्याणे । क्षेमे । भद्रे । मङ्गले । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ दृष्टफले ॥ परमानन्दरूपत्वेनमङ्गलानांमङ्गले • मोक्षसुखे ॥ त्रि० सुखरूपे ॥ क्षेमशालिनि ॥ खसखादिपुरे ॥ प्रशस्ते ॥ शोभते । शुभशोभायाम् । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥

शुभंयु : । त्रि० शुभान्विते ॥ शुभमस्यास्ति । शुभमितिमान्तमव्ययम् । कंशंभ्यामितियुस् ॥

शुभकृत् । पुं० प्रभवादिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे । यथा । सुवर्णकुप्यधान्यानिजगत्सर्वंसुशोभनम् । ब्राह्मणाधर्मनिरतास्तुष्टाः शुभिघे . शुभकृतिप्रिये ॥ ३६ ॥ त्रि० शुभकारके ॥

शुभगन्धकम् । न० बोले ॥ त्रि० मङ्गलगन्धयुक्ते ॥

शुभग्रह : । पुं० सौम्यग्रहे ॥ फलाधिकाः शुभाश्चवगुरुः शुक्रस्तथैवच । पापाऽयुतोबुधश्चैवप्रोक्ताश्चैते शुभग्रहाः ॥

शुभङ्कर : । त्रि० शुभङ्करे । धर्मकारि ॥

शुभङ्करी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शुभद : । पुं० अश्वत्थवृक्षे । त्रि० शुभदातरि ॥

शुभदन्ती । स्त्री० सुदत्याम् । सुदन्तस्त्रियाम् ॥ पुष्पदन्तेभयोषिति ॥ शुभौ शोभनौदन्तावस्याः । नासिकोदरौष्ठेतिङीष् ॥

शुभपत्रिका । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ मङ्गलपत्रिकायाम् ॥

शुभम् । न० क्षेमे । भद्रे ॥

शुभवासन : । पुं० सुखवासकरगन्धे । सुखवासने ॥

शुभस्थली । स्त्री० यज्ञभूमौ । भद्रभूमौ ॥

शुभा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ शम्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ देवसभायाम् ॥ वणसखीविशेषे ॥ मङ्गलजनिकायाम् ॥ छाग्याम् ॥ टाप् ॥

शुभाङ्ग : । त्रि० मङ्गलावयवयुक्ते । सुन्दरावयविनि ॥ शुभानिलक्षणयुक्तानिअङ्गान्यस्य ॥

शुभाङ्गी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् । कामदेवपत्न्याम् ॥ मङ्गलावयवयुक्ता

याम् ॥

शुभाचार : । त्रि॰ शोभनाचारवति ॥

शुभाचारा । स्त्री॰ उमासखीभेदे ॥

शुभात्मन : । पुं॰ गिरौ ॥

शुभात्मिका । स्त्री॰ कल्पायाम् । शु

भोक्तौ ॥

शुभान्वित : । त्रि॰ मङ्गलयुक्ते । शु

भ यौ ॥ शुभेनान्वित : कर्त्तृकरण

कृतिसमास : ॥

शुभ्र : । पुं॰ चन्दने ॥ शुक्लेवर्णे ॥

शोभते । शुभ्रदोषौ । स्फायितची

तिरक्त् ॥ न॰ अभ्रके ॥ रूप्ये ॥ का

सीसे ॥ गङ्गलवणे ॥ शाकम्भरी

ये ॥ त्रि॰ दीप्ते । शुक्लगुणयुक्ते ॥

शुभ्रदन् । त्रि॰ शुभ्रदन्ते ॥ शुभ्रादन्ता

यस्यास : । यथाग्नाशुद्धशुभ्रेतिदन्त

स्यदत्रादेश : ॥

शुभ्रदन्त : त्रि॰ शुभ्रदति ॥

शुभ्रदन्ती । स्त्री॰ पुष्पदन्तभकरिण्या

म ॥ शुभ्रौदन्तौ॰ यस्या: सा । ना

सिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गा

च्चेतिङीप् ॥

शुभ्ररश्मि : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शुभ्रा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ वंशरोच

नायाम् ॥ स्फटिका ॥

शुभ्रांशु : । पुं॰ सुधांशौ चोपधीशे

। चन्द्रे ॥ शुभ्रा अंशवोयस्य ॥ क

र्पूरे ॥

शुभ्रालु : । पुं॰ मणिकन्दे ।

शुम्भि : । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने

॥ दर्शनीये ॥ शोभते । शुम्भशोभ

नार्थे । अदिशदिभूशुभिभ्य. क्विन् ।

शुम्भ : । पुं॰ कश्यपाद्दित्यामुत्पन्ने॰

निशुम्भमुनिभ्यांज्येष्ठे॰ शिवाद

त्तवरोवाप्राप्तवरे॰ असुरोत्तमे ॥ य

था । कश्यपश्चदितिर्नामभार्यासी

द्दक्षसता । तस्या : पुत्रत्रयंजज्ञे

सहस्राच्छताधिकम् । ज्येष्ठ : शु

म्भइतिख्यातोनिशुम्भश्चापरोऽसु

र : ॥ तृतीयोनमुचिर्नाममहाबल

पराक्रम : । इतिवामनपुराणम् ॥

शुम्भघातिनी । ⎫
शुम्भनिबर्हिणी । ⎭ स्त्री॰ महासरस्वत्या

म् ॥

शुम्भपुरम् । न॰ पत्तनके । हरिगृह

। शुम्भदैत्यधुराप्रसिद्धेपुरस्थ ॥

शुम्भपुरी । स्त्री॰ शुम्भासुरनगर्याम् ।

शुंभपुरे ॥

शुम्भमथनी ।
शुम्भमर्दिनी { स्त्री॰दुर्गायाम् ।

महासरस्वत्याम् ॥

शुम्भा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ शुम्भ

ति । शुभशुम्भशोभायाम् । अचा

दाप् ॥

शुल्क । पुं॰ न॰ घट्टादिदेये । रक्षानिमि

त्तपरराजभागे । रक्षानिर्वेशोराज

भाग : शुल्क : ॰ इत्युक्ते : । स्थ

लजलपथादिना॰ वाणिज्यकारि

सिग्धुषिभ्य : किदिति मन्प्रत्ययः शुष्यत्यनेनवा । शुष० ॥

शुष्मा । पुं० वह्नौ ॥ चित्रकवृक्षे ॥ सूर्ये । न० तेजसि ॥ शुष्यत्यनेन । शुष० । अन्येभ्योऽपीति मनिन् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥ शोषयतिवा । बाहुलकात्साधुः ॥

शुष्मी । त्रि० बलिष्ठे । सत्त्वे । अस्त्यर्थे इनिः ॥

शूक । पुं० शूके । संञ्चतीक्ष्णाग्रे । । क्रियारोपादन्यस्मिन्० शूकवती धान्ये । ससादिरन्यतक्षयिका- दिक्षपटके ॥ श्याति । शीलनूशार यो । अनूकाद्यर्थे तिसाधुः ॥ दयायाम् । न० शूकदर्भे ॥

शूकधः । पुं० प्रावृटे । यवे । रसे

शूककीटः । पुं० शयिके ॥ शूकवान् कीटः । शूकयुक्तः कीटः । शाकपार्थिवादिः ॥ अथवादिमध्य क : कीटविशेषोऽळिकः शूककीटस्य० भ्रमरप्रभेदोऽयम् ॥

शूककीटकः । पुं० शूककीटे ॥

शूकतृणम् । न० तृणविशेषे । शूके । शूकाढ्ये । धान्यविशेषे ॥ द्र० रा० घट : ॥

शूकधान्यम् । न० यवगोधूमादौ ॥ शूकसधान्यम् ॥

शूकपिण्डिका ।)
शूकपिण्डी ।) स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥

शूकरः । पुं० कूलचरविशेषे । वराहे क्रोडे । शूकोऽस्त्यस्य० खरलोमत्वात् । रः ॥ यद्वा । शूकं राति । रा० आतोऽनुपसर्गे कः ॥ यद्वा । शू० इति ध्वनिं करोति । अच्० टाप् ॥ शालिविशेषे ॥

शूकरकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥

शूकरपादिका । स्त्री० कोलशिम्ब्याम् । सुवरासिमइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

शूकरसुखम् । न० नरकविशेषे ॥

शूकराक्रान्ता । स्त्री० वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरी । स्त्री० शूकरस्त्रियाम् । -जातेरितिङीष् । चन्द्रस्याशुचिशूकपस्य वसुविद्धुः स्वमास्यन्तरं सेव्या कामनयातयोरपि सुधाविद्यावका न्याधनम् । रक्षांसाशुचिशूकरीमप रमर्मास्पदंमत्युत : सन्तासोऽपि सम : स्वकर्मगतिभिर्यान्त्यन्यभाव : सम : ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरेष्टः । पुं० कशेरुणि । त्रि० सूकरप्रियवस्तुनि ॥

शूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

शूकवान् त्रि० शूकयुक्ते ॥

शूकवती । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ॥

शूकशिम्बा । स्त्री०
शूकशिम्बि । पुं०
शूकशिम्बिका ।
शूकशिम्बी । स्त्री० } कपिकच्छ्वाम् ॥

। कौषद्• शा• । शूकयुक्ताशिम्बा
• शिम्बि : शिम्बिका• शिम्बीका•

शूकशिम्बा , } स्त्री•
शूकशिम्बि: , } पुं• कपिकच्छाम् ।
शूकशिम्बी । } स्त्री•

मर्कट्याम् । कौंच• भा• प्र• ॥

शूका) स्त्री• शूकशिम्बायाम् ॥

शूकाख्यम् । न• शूकतृणे ॥

शूकापटः । पुं• तक्षकाहिविषे । तद

धामवती । वपूरद• भा• प्र• । इ

• पा• खी ॥

शूलिपर्णः । पुं• आरग्वधे ॥

शूद्रः । पुं• चतुर्वर्णे । वृषले । अ

न्त्यजे । अस्याग्न्यादिपदयं वैदिक

ब्राह्मणे ममकर्त्तव्यमित्याद्यमाराय

ण : । शूद्राद्यं शूद्रसम्पर्कं शूद्रे ण

चसहासनम् । तियान्तिनरकं घोरं

यावच्चन्द्रदिवाकराविति ॥ चशोत्प

त्तिवन्निपुरार्णे जातिमालायामुक्ता

। तथाहि । पादौ प्रजापतेर्जातास्

तादिशा : सदारकाः । यत्तोषच

क्षिप्रा जातास्तमर्वे ह्याविनश्चिरे ॥

पादात् शूद्रसमुत्तिवर्ण खचसे

वकाः । धीमनामासुतस्तस्य प्रदी

पस्तस्य पुत्रकः । कायस्थस्तस्य

पुत्रोऽभूत्भूलिपिधारकः । काय

स्थाश्चय पुत्राविश्वासाज्जगतीतले

॥ चित्रगुप्तश्चित्रसेनोविचित्रस्तथैव

च । चित्रगुप्तोगतः स्वर्गं विचित्रो

नागसन्निधौ ॥ चित्रसेनः पृथिव्यां

वैद्यजिशूद्रः प्रचक्षतामिति ॥ शोध

ति । शुचशोकि । शुचेर्दृघेतिरक्•

दीर्घश्च ॥ चद्वारेत्वाशूद्रेतिश्रुती

तु• रूढेर्बोधात्• योगपक्षपुरस्कारः

तथाचिशारतस्य भगवोन्व्यासः ।

शुगस्य तदनादरश्रवणात्• तदाद्रव

णात्सूच्यतेहि ॥ १ । ३ । ३४ । च

स्यार्थः । छान्दोग्ये चतुर्थे प्रपाठ

के• विद्यम् प्रतिशूद्रेतिसम्बोधना

च्छूद्रेधिकारइतिचेत्र । शुगस्येति

। अर्थाग्रेहंसेरत्रवक्तव्यमाहदीक्षाम

ग्र ति : • तदनादरश्रवणाद्रवाश्रु

म• तथा• चाभीष्ट• रैक्कशूर्ये

द्रवणात्स शूद्रः । एतस्मिन्• शू

द्रेतिसम्बोध्य• सर्वज्ञत्वख्यापनाय

रैक्कोविसूच्यते ॥

शूद्रकः । पुं• पतिगुप्तिशूद्रे ॥

कुत्सायांकन् ॥

शूद्रकर्म । न• द्विजपरिचर्यायाम् ॥

यथाहभगवान् । परिचर्यात्मकं

कर्म शूद्रस्यापिस्वभावजम् इति ।

स्वभावस्य रजउपसर्जनतमोगुणस्य

भावाज्जातम् कालिदासोपि ।

द्विजातिसेवाऽथनिर्दैन्यतामयाधर्म

विधि : शूद्रनिसर्गं कर्म च । स्व

भावकर्मप्रदिशाययोऽन्यथास्यस्वै

तूसीन्त्वजकर्म कर्मभागिति ॥ शू

द्रस्य कर्म ॥ चक्षनिजिदानिकर्मा

र्णिषया । शूद्राणाञ्चमहाराजस्थैर्यधनसञ्चयः । शुश्रूषेः कृतकार्यस्य कृतसन्तानकर्मणः ॥ अस्यनुज्ञातराजस्य शूद्रस्य जगतीपते । अत्यान्तरगतस्यापि धर्मगतस्य च ॥ आश्रमा विहिताः सर्वे वर्जयित्वा निराशिषमिति पाद्मे स्वर्गखण्डः ॥

शूद्रकृत्यम् । न॰ शूद्रकर्त्तव्यकर्म्मणि ॥

शूद्रधर्म्मः । पुं॰ शूद्रस्य शास्त्रविहिताचारे ॥ सत्पवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यः ॥

शूद्रप्रियः । पुं॰ पलाण्डौ ॥ त्रि॰ तद्दिष्टद्रव्ये ॥

शूद्रप्रेष्यः । पुं॰ शूद्रस्यपरिचारके ब्राह्मणादौ ॥

शूद्रयाजकः । पुं॰ शूद्रसम्बन्धियज्ञादावृत्विजि ॥ शूद्रस्ययाजकः ॥

शूद्रासनम् । न॰ पट्टे । मकुली । शूद्राधिकारे ॥ स्मृति॰ त्रि॰ शेषः ॥

शूद्रशिष्यः । त्रि॰ शूद्रोपाध्यायस्य अध्ययनकर्त्तरि ।

शूद्रा । स्त्री॰ शूद्रजातौ । अन्यभार्यायामपि शूद्रजातीयायाम् । शूद्रीशूद्रस्यभार्यास्यात्॰ शूद्राजात्यातिरेकविस्मरः ॥ शूद्राणामप्यर्था जातिरितिटाप् ॥

शूद्रान्नम् । न॰ शूद्रस्याभिषान्ने । यथा । शूद्रान्नेनतुभुक्तेन उदरस्थेन योम्रतः । सर्वंस्वरत्नमुपगत्वं शूद्रत्वमाधिगच्छति ॥

शूद्राभार्य्यः । पुं॰ शूद्रास्वामिनि ॥ शूद्राभार्य्यकस्य ॥

शूद्राणी । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥

शूद्रावेदी । पुं॰ सवर्णापरिणीयकृत शूद्राविवाहे । शूद्रांविन्दति॰ परिणयति । विदेर्णिनिः ॥ शूद्रावेदीपतत्यवेतथ्यतनयस्य च । शौनकस्य सुतोत्पत्त्यातदपत्यतयाभृगोः ॥ अपि च । शूद्रामयमभार्यां शयनारोप्याधोगतिम् । जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेवहीयते ॥

शूद्री । स्त्री॰ शूद्रस्यभार्यायाम् । भिन्नजातीयायाम् शूद्रभार्यायाम् । शूद्रस्यस्त्री । पुं॰ योगादाख्यायामितिङीष् ॥

शूनः । ⎫
शूनवान् । ⎭ त्रि॰ शोथिनि, स्फीते । वर्द्धिते । उत्शोयंशेस्म । कर्मणि क्तयती । ॰ क्तवत् । यजादित्वात् सम्प्रसारणे॰ पूर्वरूपे ओदितश्चेति नत्वे भवत्ययतिदीर्घः ॥

शूनाघः । त्रि॰ । वर्द्धिताघे ॥

शून्यम् । न॰ आकाशे ॥ विन्दौ । त्रि॰ निर्जनदेशादौ । तुच्छे । रिक्ते । स॰ ना॰ रीता॰ कृ॰ भा॰ ॥

चविद्यलौवनंशून्यं दिक्शून्याचेद वान्धवा। पुत्रहीनं गृहंशून्यंसर्वंशून्यादरिद्रता॥ खपुष्पादिवदत्यन्ताभावरूपे॥ यथा। मृगतृष्णाम्भसिस्नातः खपुष्पकृतशेखरः। एषवन्ध्यासुतोयातिशशशृङ्गधनुर्धरः॥ शुनेहितम्। शुनः सम्प्रसारणंवाचदीर्घत्वमितियत्॥

शून्यथाम्। न॰ शून्यार्थे। चि॰ तुच्छे॥ शून्यरिक्तहृतियावादिषुपाठात्कन्। स्वार्थेकोवा॥

शून्यता। स्त्री॰ चित्तस्यदोषे। रागद्वेषादितीव्रवासनयाचित्तस्यस्तब्धीभावित्वापत्ते। शून्यतायाम्। ध्यानंचिन्ताहितानापि: शून्यताश्चासतापसात्॥ शून्यस्यभावः तल्॥

शून्यतिथि। स्त्री॰ तिथिविशेषे॥ यथा। अष्टमीनवमीचैवपक्षयोरुभयोरपि। माघवैशाखयोश्चान्यापक्षयोरुभयोस्तथा। ज्येष्ठेत्रयोदशीनिन्द्यासिते॰ कृष्णचतुर्दशी। आषाढेकृष्णपक्षषष्ठी॰ शुक्लेच सप्तमी। द्वितीयाचतृतीयाचश्रावणेसितकृष्णयोः। प्रथमाचद्वितीयाचनभस्येमासिनिन्दिता॥ दशम्येकादशीनिन्द्या॰ मासीवशुक्लकृष्णयोः। ऊर्जचतुर्दशीशुक्लाकृष्णपक्षेतुपञ्चमी॥ सप्तमीचाष्टमीसौम्येपक्षयोरुभयोरपि। पौषेपक्षद्वयेचैवचतुर्थीपञ्चमीतथा॥ माघेतुपञ्चमीषष्ठीकृष्णेशुक्लेयथाक्रमम्। तृतीयाचचतुर्थीचफाल्गुनेसितकृष्णयोः॥ तिथयोमासशून्याख्याचित्तवंशविनाशिकाः। आसु यावप्रकुर्वीतनैवमङ्गलमाचरेदितिप्रसिद्धः॥

शून्यनक्षत्रम्। न॰ शून्यभे॥ यथा। अश्विनीरोहिणीचैवशून्यभेपरिकीर्तिते। चित्रास्वातीचवैशाखे॰ ज्येष्ठेविशाखानुराधिके॥ भगवासवमाषाढे॰ आश्वेषेद्दिविसहमे। नभस्येवाकृष्णान्त्यमंजपाद्भाद्रयुग्मपि॥ कार्त्तिकेपितवहन्त्यघेसौम्येचिवाद्विदैवते। पौषेदाखकाराद्रोः सामाघेमूलसर्पयोभम्॥ तपस्येमृगभरणीशून्यभान्याहुर्यकाः। एषुयत्तुष्टासंकर्मधनैः सहविनश्यति॥

शून्यभम्। न॰ शून्यनक्षत्रे॥

शून्यमध्यः। पुं॰ नले। पीटगले॥

शून्यराशिः। पुं॰ मासविशेषगतराशिविशेषे। यथा। घटमत्स्यसयायुग्मं मेष कन्याः सतुधियाः। तुलाचापमृगेन्द्राख्यामृगसंज्ञाश्चराशयः॥ चैत्रादौराशिशून्याख्याचित्तवंशविनाशदाः॥

शून्यलग्नम् । न० दग्धलग्ने ॥ यथा । पञ्चादिसप्तोजतिथौ घटे च मृगेन्द्रनक्रौ मिथुनाङ्गने च । चापेन्दुभे कर्कहरी ह्यथान्त्यौ मीनौ च मेषे तिथिशून्यलग्नं० तस्यां तस्यां तिथौ० दृष्टं दृष्टं लग्ने मेषे० जिथि दृष्टे ॥

शून्यवादी । पुं० माध्यमिके । सौगते ॥ आश्रमसंयथा । विज्ञानं चापि संनात्मा विद्यते क्षणिकेऽपरम् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिका जगुरिति । अस्यायमवादो यथा । अभावेनैव भावेनाध्यापयति शून्यवादिनास्य भावस्य सत्त्वं वादकेन निवार्यते ॥ अपि च । शून्यस्यापि हि शून्यत्वं तस्याधिष्ठितत्वं च्यते । अताधिकं चेत्तत् तत्सिद्धं साधितस्यात्मयमभिमिति । शून्यवद्व्यवहारम् । आश्रमकोऽपि भि : ॥

शून्यहत्ति : । स्त्री० अभावहत्तौ ॥

शून्यशून्य : । त्रि० शून्यप्रकारे । अनर्थं प्राये । प्रकारे गुणवचनस्येति द्विर्भाव : ॥

शून्या । स्त्री० नल्याम् । तूलिकायाम् । सर्वाकण्टकिन्याम् । नागधुर० नागफणाधुर० पृ० भा० । वन्ध्यायाम् ॥

शून्यालय : । पुं० निर्जनमन्दिरे ॥

शूर : । पुं० भटे । वीरे युद्धकर्मणि उत्साहवति । यादवे । वसुदेवस्य पितरि । सूर्ये । शूरयति । शूरवीर विक्रान्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शवति । म : सौत्रो गत्यर्थ : । शुसिचिमीनां दीर्घश्चेति क्रन् । सिंहे । शूकरे । कुक्कुरे । चित्रकव्याघ्रे । चित्रकवृक्षे । साले । लकुचे । मसूरे । राघवे ॥

शूरक : । पुं० वीरविशेषे ॥

शूरण : । पुं० अर्शोघ्ने । कन्दे ॥ अस्य गुणा यथा । शूरणो दीपनो रूक्ष : कषाय : कण्डुकृत्कटु : । विष्टम्भी विशदो रुच्य : कफार्श : कृन्तनो लघु : ॥ विशेषादर्शसे पथ्य : प्लीहगुल्मविनाशन : । सर्वेषां कन्दशाकानां शूरण : श्रेष्ठ उच्यते । दद्रूणां कुष्ठिनां रक्तपित्तिनां हित : । सन्धानयोगसम्प्राप्त : शूरणो गुणवत्पर : ॥ शूरयति । शूर विक्रान्तौ । बहुलमन्यत्रापीति युच् । स्वार्थे ल्युट् ॥

शूरणोद्भुज : । पुं० हरिद्रापक्षिणि ॥

शूरदेव : । पुं० आत्यर्हद्विशेषे ॥

शूरसेन : । पुं० चन्द्रवंशीयेन्द्रपतिविशेषे । शूरा : सेना यस्य । शूराणां सेनासंयतस्यात् ॥ पुं० भूम्नि० मथुरादेशेषु ॥

शूर्पः । पुं॰ द्रोणद्वयात्मकपरिमाणे ॥ पुं॰ न॰ प्रस्फोटने । सूप॰ दू॰ भा॰ । शूर्पयति । शूर्प्यतेऽनेनवा । शूर्पमाने । पचाद्यच्॰ पुंसीति दीपा । यद्वा । शृणाति । शॄ॰ । सुशृभ्यांनिच्चे सिप : । बाहुलकाद्ध्रस्व॰ रपरत्वम्॰ हलिचेतिदीर्घः ॥ न॰ शोधितभाजने ॥

शूर्पकः । पुं॰ कामदेवारातावसुरविशेषे ।

शूर्पकर्णः । पुं॰ गजे । नागे । गणेशे । विघ्नराजे ॥ शूर्पाविवकर्णौ यस्य ।

शूर्पकारातिः ।) शूर्पकारिः ।) पुं॰ कामदेवे ।

शूर्पणखा । स्त्री॰ रावणभगिन्याम् ॥ शूर्पाण्डवनखानियस्या : । पूर्वपदात्संज्ञायामगः इति णत्वम् । नखमुखात्संज्ञायामितिनङीष् । केवलयौगिकत्वे तु ङीष् ॥

शूर्पणखी । स्त्री॰ रावणस्वसरि ॥ शूर्पं शोधितभाजनम्॰ नखविदूषणशक्तिधातु :। शूर्प॰ शोधितभाजनेनयज्ञादिक्रियानखयतिदूषयतीतिशूर्पणखी । यद्वा । शूर्पाकाराणिनखानियस्या : सा ङीष् ।

शूर्पपर्णी । स्त्री॰ सुद्गपर्ण्याम् ॥

शूर्पवातः । पुं॰ सूर्पवायौ । कुलफाले ॥

शूर्पश्रुतिः । पुं॰ हस्तिनि । दू॰ हा॰ खी ॥

शूर्पी । स्त्री॰ शूर्पणखायाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ क्षुद्रसूर्पे ॥

शूर्मः । पुं॰
शूर्मि : । स्त्री॰
शूर्मिका । स्त्री॰ } शूर्मिकायाम्
शूर्मी ।

। लौहप्रतिमायाम् ॥

शूलः । पुं॰ न॰ आयुधविशेषे न स्त्री॰ शाला॰ घ्र॰ भा॰ प्र॰ । स्त्री १ कीलके ॥ त्रिफलशादिगुणयसयोगै॰ लवणासद्धफलं यथा । भीतोदरिद्रोदयितप्रियशूलिनः शूलवस्त्रयर्थी : । विद्यामयाभ्यर्चितीयण्लीवारीतिपीनविसर्पायादित् ॥ सुतीक्ष्णे ॥ मध्ये साधय : फीलके ॥ व्याघातम् ॥ विक्रेतव्ये ॥ यथा । पट्टशूलाजनपदा : शिवशूलाश्चतुष्पथा : । प्रमदा: कैशशूलिन्यो भविष्यन्तिकलौयुगे ॥ इतिमहाभारतेत्यादिपथ॰ । रोगविशेषे ॥ पाखण्डादिकं भावप्रकाशे॰ शूलाधिकारेद्रष्टव्यम् ॥ रावणोरादिमध्यान्तेपुनश्चान्तादिमध्यत । मध्ये चान्ते तथा दोषदोषेनाख्यातिशूलतम् ॥ भुक्ते जीर्यतिजीर्णेऽन्ने जीर्णे भुक्ते चजीर्यति । जीर्णेजीर्यतिभुक्ते चदोषेनाख्या

वन्निति॰ शीड़ोवन् । शेतेऽत्यर्थम् । शेषपञ्चेतिसाधुर्वा ॥ सुखे ॥

शेवधि :। पुं॰ स्वाद्यान्यनिधौ । शेवाख्याणे॰ शेवधिः॰ अवधिः । दानपुरुषस्तत्वस्तुक् ॥ यथा । शेवेऽमितमित्रसुखम् । दृष्णीत्स्यांवन् । शेवधीतवेश्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति किः ॥

शेवलम् । न॰ शैवाले ॥

शेवालम् । न॰ शैवले ॥ जलेशेतेति शेते । शीङोधुक्लक्वलञ्वालनञ्चतिवालन् ॥

शेवालिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥

शेवाली । स्त्री॰ आकाशमांस्याम् ॥

शेष :। पुं॰ भगवतोद्वितीयायाम् मूर्त्तौ ॥ यथा । एकाभगवतोमूर्त्तिर्ज्ञानरूपाशिवामला । वासुदेवाभिधानासागुणातीतासुनिष्कला ॥ द्वितीयाकालसंज्ञाऽन्यातामसीशेषसंज्ञिता । निहन्तिसकलांश्चान्ते वैष्णवीपरमातनुरितिकौर्मे ४८ ऽध्यायः ॥ सङ्कर्षणे । सीरपाणौ । बलदेवे ॥ वधे ॥ अनन्ते । नागराजे । फणासहस्रसंयुक्ते ॥ शिष्यते । शिष्लृविशेषणे॰ शिषकर्मणियत्वेषा । घञ् ॥ परार्थः शेषइतिमीमांसकाः ॥ अवयवे ॥ पुं॰ न॰ उपयुक्तेतरे ॥ अस्माच्छिकस्यपञ्चमप्रभेदे॰ ॥ ५० ॥ त्रि॰ अन्ये । सूक्तेतरवस्तुनि । अवशेषे । यथा । अत्यादरपरोविहाणीहमानः स्थिरांश्रियम् । अग्नेः शेषमृणस्यापि शत्रोः शेषनशेषयेत् ॥ अपिच । यथा शेषमग्निऋणमपि तथैवच । पुनःपुनःप्रवर्द्धन्ते तस्माच्छेषं नशेषयेदिति गरुडपु॰ १६६ अ॰ ॥ शिष्यते परिशिष्यते । शिषेर्घञ् ।

शेषत्वम् । न॰ उपकारित्वे ॥ पारार्थ्ये । परोद्देश्यप्रवृत्तिकत्वे ॥ यथा । शेषत्वमुपकारित्वंद्रव्यादाणामवाहृरिः । पारार्थ्यं शेषतालक्ष्म बेणवीतिजैमिनिरित्यधिकरणमालायांमाधवाचार्यः ॥

शेषभूत :। त्रि॰ अप्रभूते ॥

शेषरात्रि :। स्त्री॰ रात्रिशेषे । उषक्रे । अपररात्रे ॥

शेषवत् । न॰ अनीतानुमाने ॥ शेषपदविषयतथाधूमास्यनुमानज्ञानम्॰ तच्छेषवत् ॥

शेषा । स्त्री॰ प्रसादेनदत्तनिर्माल्यार्पणे । निर्माल्यदाने ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । छन्दोविद्भिः प्रोक्तापद्धिवर्णरेषा । सर्वे वर्णायत्रदीर्घा सा स्याच्छेषा ॥ यथा । विंशाङ्गुर्यां कान्तः इदानीं यायात् व्योमाभे सम्पूर्णे यातः प्राप्तःपूर्वम् ॥

शेषावस्था । स्त्री० वार्द्धक्ये ॥

शेषित: । त्रि० चर्विते ॥

शैक्ष: । पुं० प्रथमारब्धवेदे । प्राथमकल्पिके ॥ शिक्षामधीते । तदधी तद्वत्यण् ॥ शिक्षायाअयम्० तत्र भवोवा ॥ यद्वा । शिक्षांलभते । शैक्षत्वम् ॥ यद्वा । शिक्षाशीलमस्य । छत्रादिभ्योण् ॥

शैख: । पुं० सङ्कीर्णजातिविशेषे । भूर्जकण्टके ॥

शैखरिक: । पुं० अपामार्गे ॥ शिखरेप्रायेणभवति । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

शैखरेय: । पुं० अपामार्गे ॥

शैत्यम् । न० शीतत्वे ॥ भावेष्यञ् ॥ शैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य ॥

शैथिल्यम् । न० शिथिलतायाम् ॥ अनुद्यमे ॥ भावेष्यञ् ॥

शैनेय: । पुं० शिनेर्नप्तरि सात्यकौ । श्रीकृष्णसारथौ ॥ शिनेर्गोत्रापत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

शैर्षच्छेदिक: । त्रि० शीर्षच्छेद्ये ॥ शिरश्छेदंनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदाद्येतिठञ्० प्रत्यययोगेनशिरस: शीर्षभावश्च ॥

शैल: । पुं० महीध्रे । पर्वते । शिलोच्चये ॥ प्रचुरा: शिला: सन्त्यत्र । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ न० शैलेये ॥ तार्क्ष्यशैले । रसाञ्जने ॥ शिलाजतुनि ॥

शैलकम् । न० शैलजे ॥

शैलगन्धम् । न० शावरचन्दने ।

शैलगर्भा । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥

शैलगर्भाह्वा । स्त्री० शिलावल्कायाम् । इ० श० कि० रट: ॥

शैलजम् । न० शैलेये । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥ शैलजातम् । अनी० । सप्तम्यांजनेर्ड: ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नेवस्तुनि ॥

शैलजा । स्त्री० गिरिजायाम् । पार्वत्याम् ॥ शैलाज्जाता । अनी० । पञ्चम्यामितिड: ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥

शैलधन्वा । पुं० शम्भौ । शिवे ॥ पु० वि० शैव: ॥

शैलधर: । पुं० गिरिधरे । श्रीकृष्णे ॥ इतिधनञ्जय: ॥

शैलधातुजम् । न० शिलाजतुनि ॥

शैलनिर्यास: । पुं० अश्मजे । शिलाजतुनि ॥ शैलस्यनिर्यासइव ॥

शैलपत्र: । पुं० बिल्ववृक्षे ॥

शैलपीलु: । पुं० अक्षोटे ॥

शैलभित्ति: । स्त्री० टङ्के ॥

शैलराज: । पुं० शैलपर्वते ॥ हिमालये ॥ शैलानांराजा । टच् ॥

शैलराजतनया । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलराजसुता । स्त्री० पार्वत्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ यथा । अरूपापर भावत्वात्स्वरूपाक्रियात्मिका । जाताथ शैलेन्द्रगेहे सा शैलराजसुतात- त : ॥ इति देवीपुराणे ४५ अ० ॥

शैलवल्कला । स्त्री० शिलावल्कला याम् ॥

शैलशीज : । पुं० भल्लातकवृक्षे ॥

शैलशिविरम् । न० भार्यो । पर यौत्रवे । समुद्रे ॥

शैलसुता । स्त्री० अम्बिकायाम् । पार्वत्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥

शैलाख्यम् । न० शैलजे ॥

शैलाग्रम् । न० शिखरे । शैल शृङ्गे ॥

शैलाटम् । न० शैलेये । इ० रा० स्फट : ॥

शैलाट : । पुं० देवले ॥ सिंहे ॥ शुभ्रकाचे । किराते ॥ इ० मे० स्फट : ॥

शैलादि : । पुं० नन्दिनि । शिवग णविशेषे ॥

शैलापगा । स्त्री० समुद्रनद्याम् ॥

शैलाली । पुं० नटे ॥ शिलालि नाप्रोक्तं नटसूत्रमधीते । पाराश र्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोरि ति णिनि : ॥

शैलिक्य : । पुं० सर्वलिङ्गिनि ॥ शिलिक्यप्रभाव : कर्मवाच्यश् ॥

शैली । स्त्री० सदृशे ॥ प्रवृत्ति :

परिभाषाशैलीसङ्केतसमयकारा- र्थे रीतिचित्राद्यड्शेष : ॥ समवधान पूर्विकायांप्रवृत्तौ ॥ यथाब्राह्मणै: सहब्राह्मणाभोज्यन्ते इत्यर्थै: सह वचियाद्दूति ॥ शीलेभवा । अण् ङीप् ॥

शैलूष : । पुं० बिल्वे । माल रह ले ॥ नटे ॥ शिलूषस्यापत्यम् । अण् । शैलूषइवेति० नामरूप त्वात् ॥

शैलूषिक : । पुं० नटवृत्त्यैवेपिषा ॥

शैलूषिकी । स्त्री० शैलूषिकजा तिस्त्रियाम् ॥

शैलेन्द्र : । पुं० हिमाचले ॥

शैलेन्द्रस्थ : । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

शैलेय : । पुं० मधुपे । भ्रमरे । सिंहे । न० तालपर्ण्याम् । सैन्धवे । शैलजे शैलजातगन्धद्रव्ये । छरी ला० इ० भा० प्र० ॥ अस्यपर्यायाद् योयथा । शैलेयन्तुशिलापुष्पंवृद्ध काशानुसार्यकम् ॥ शैलेयंशीतलं हृद्यंकफपित्तहरंलघु । कण्डूकु ष्ठाश्मरीदाहविषहृद्यदरक्तहृदिति ॥ त्रि० शिलातुल्ये ॥ शिलाया मुत्पन्ने ॥ शिलायांभव : । न द्यादिभ्यो रितिढक् ॥ गिलेर । शिलायाढ्रितीगणिभासेनटञ्धा। यौगिकेथेयो ॥

शैलेयी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलादा । स्त्री॰ शिलगान्तरे ॥
शैलाह्वा । स्त्री॰ क्षुद्रपाषाणभेदाम् ॥ अम्बिकायाम् ॥
शैवः । त्रि॰ शिवोपासके । शैवे स्त्रीतसिखे ॥ न॰ शिवप्रोक्तमार्गे ॥ यथा । अपाशुपतरोमश्चो क्तैव : शौरौ : परः । भस्म वासम्परोमार्गोऽप्यपुण्यकृत्सप्तजनात् ॥ आचारविशेषे ॥ यथा । अष्टाङ्गयोगसंयुक्तो यत्रोद्देशो विधानतः । ध्यानज्ञानसमाधिष्ठातावच्चे व प्रवक्ष्यते । विचारविशेषे ॥ यथा । शैवोविचारोद्विविधः शुलक्षणे विधीयते । अन्नस्य नियमे नै कोद्वितीयोऽनियमाधिकः ॥ अपिच । परिणीतानरलिताश्चन्द्रकाविधयामयेत् ॥ साध्वाशापुनः विचारो यधर्मोऽप्य विधिः ॥ शिवमायम् ; तन्त्रेदमित्यण् ॥ शिवे । स्वार्थेऽण् ॥ वसुके । वग्र ईर्वे ॥ धत्तूरे ॥ देवविशेषे ॥ शिवोनां विधयोदेव : । शिवयोदेद्भूतम् । न॰ शिवपुराणे ॥ शैवानि ॥ त्रि॰ शिवसम्बन्धिनि ॥
शैवलः पुं॰ शैवाले ॥ न॰ पद्म काष्ठे ॥ लक्षीजलतिष्ठति । शोभे घृतगुग्गुलकामनाहतिचन्दन् ॥
शैवावधूतः । पुं॰ अवधूतविशेषे ॥ सचोक्तः शीमहानिर्वाणे सदाशिवेन । पूर्णाभिषेकविधिनासंस्कृतायेमानवाः । शैवावधूतास्ते ज्ञेयाः पूजनीयाः कुलार्थिभिरिति ॥

शैवलिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् ॥ तटिन्याम् । नद्याम् ॥ शैवलमस्त्यस्याम् । अतइनिठनादितोनिः । स्त्रियां ङीप् ॥
शैवालम् । न॰ जलनील्याम् । शैवाले ॥ शैवालंतुवरंतिक्तंमधुरंशीतलंलघु । स्निग्धं दाहतृषापित्तरक्तज्वरहरंपरम् ॥
शैवालिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥
शैवी । स्त्री॰ शैवविद्याविशेषेऽपि तायाम् ॥
शैव्यः । पुं॰ श्रीकृष्णरथस्याश्वविशेषे ॥ यथा । तुरगाः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकाः । पाण्डवानांसिमापतिविशेषे ॥
शैशवम् । न॰ शिशुत्वे । बाल्ये ॥ शिशोर्भावः कर्म वा । प्रगल्भा स्यादुपधादित्यण् ॥
शैशिरः । पुं॰ श्यामचटके । दन्तरोगविशेषे ॥ त्रि॰ शिशिरसम्बन्धिनि ॥
शैशुमारम् । न॰ शिशुमाराकारे ज्योतिश्चक्रे ॥
शोकः । पुं॰ मनो । दुःखे । व्या

कुशलतायाम् । दृष्टवियोगानुचिन्तने । दृष्टवियोगनिमित्ते मनसः सन्तापे । दृष्टवियोगेतत्त्वमानष्टे-तात्त्वाने ॥ सखानुचिन्तएव० यतः । शोचमानास्तुसंक्षेहावास्तथा : सुहृदस्तथा । पातयन्तिगतंस्वर्गोद्द भुपतिंनराधम ॥ भूरिद्युम्नोगतः स्वर्गंपुण्येनपतितः पुन : । शोचिशोकस्थुवर्गेस्थतेन्द्रे इपरिखत ॥ इतिवह्निपुराणे रामंप्रतिवसिष्ठोक्तिः ॥ विवेकिनांचित्ते तुनास्त्येवशोकावकाशः । यतः । मान्या नामिवसर्गमि० विविक्तानामपि० आस्यतां० येषामिवपुष्करे० जलमिवशोकायिकामपि च । संयोग : मिहमालयस्तुतमयमात्मप्रियाणांयदासिद्धौ० दूरवियोगएव० विदुषांशोकोदयः कस्तदा ॥ शोचनम् । शुचशोके । घञ् ॥ संसारे । संसरतींपु स्त्रंताधयतीतिशोषतमोभूत : संसार : । तत्सर्वशोकाधारत्वात् भि । शोकांतरतिवाक्यविदिति ॥

शोकनाशन : । पुं० अशोकतरौ ॥ शोकंनाशयति । वयमहर्षने । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ परमात्मनि ॥ स्वाभिर्वात्साक्षात्कारेण संसारिणां संसारशोक नाशयति ॥

शोकद्वारी । पुं० वनपर्व्वरेयायाम् ॥

शोकातिग : । त्रि० मानसदुःखैर्वर्जिते ॥ शोकमतीत्यगच्छतीतिस था ।

शोकापनुद : । पुं० पुत्रे । शोकमपनुदति । मुदप्रेरणे । तुदशोकश्च : परिस्तापनुदेरितिमुखमाहरणेक : ॥

शोकारि : । पुं० कदम्बवृक्षे ॥

शोकार्त्त : । त्रि० शोकाकुले ॥

शोचनम् । न० शुचि । शोके ॥ त्रि० । शोकवती । शोचति० तच्छील : । शुचशोके । युवृभ्यदन्ह्यसष्ट पित्स्वशशुचस्तवपस्तपद : । इतियुच् ॥

शोचना । स्त्री० शोकोत्पादनायाम् ।

शोचनीय : । त्रि० शोच्ये । शोचितुं योग्ये । यथा । वेदाभ्यासेनपठन्ति विद्यार्थियौवनस्याधनताद्वारा : । तेशोचनीयाइहजीवलोकेमनुष्य रूपेणमृगाश्चरन्तीति ॥

शोचिष्केश : । पुं० वह्नौ । अग्नौ । शोचींषिज्वाला : केशाइवास्य । नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम् । चित्रकवृक्षे ॥

शोचि : । न० रोचिषि । प्रभायाम् । शुच्यति० पूतीभवत्यनेन । शुचिरपूतीभावे । अर्चिशुचिहुसृपिच्छादिच्छर्दिभ्य : इसि : ।

शोच्य : । त्रि० तपस्विनि । सापराधे ॥

चतुकलम्ये ॥

शोच्यक । त्रि० क्षुद्रे ॥

शोठः । त्रि० मूर्खे ॥ अलसे ॥ धूर्त्ते । नीचे ॥ पापरते ॥

शोण । पुं० कृशानौ । वह्नौ श्योनाके ॥ लोहिताश्वे ॥ नदविशेषे । हिरण्यवाहो । योऽयममरकण्टक शैलात्पाटलिपुत्रं गङ्गायामिलि तः । समुद्रविशेषे ॥ रक्तेक्षौ ॥ लवणोऽम्बुधिः पारेस्थो रक्तजलो ऽगाधिर्यो गामिनिम्नगोपान्तर्थं- ति निमदविशेषे ॥ अनुत्कर्टरसा । शोणनदवर्णे ॥ श्योनाकभेदे ॥ न० सिन्दूरे ॥ रुधिरे ॥ त्रि० कोकनदच्छाये । कोकनदव र्णवति ॥ छायति । शोणवर्णग त्वी : । पचाद्यच् ॥ रक्तवर्णे ॥

शोणक : । पुं० श्योनाकतरौ । सो नापाठा० इ० भा० प्र० ॥ सु र्वेक : ॥

शोणज्योतीरथीसङ्गम. । पुं० तीर्थवि शेषे ॥

शोणझिण्टिका । स्त्री० रक्तसैरेये ॥

शोणझिण्टी । स्त्री० कुरवके ॥ कण्ट किन्याम् ॥

शोणपत्र : । पुं० रक्तपुनर्नवाया म् ॥

शोणपद्मम् । } न० } रक्तपद्मे ॥
शोणपद्मकम् ।

शोणपुष्प : । } पुं० } कुद्दाले ।
शोणपुष्पक ।

कोविदारे ॥ शोणानि० सदर्णश्च तिपुष्पाण्यस्य ॥

शोणपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरपुष्पद्याम् ॥

शोणप्रभवः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शोणरत्नम् । न० पद्मरागमणौ ॥ मा णिक्ये ॥ शोणञ्चतद्रत्नञ्च ॥

शोणा । स्त्री० शोणवर्णयुक्तायाम् । शोण्याम् ॥ शोणात्प्राचामित्यन्ये षांमतेटाप् ॥

शोणाक : । पुं० श्योनाकवृक्षे । शु कनासे ॥

शोणितम् । न० रुधिरे । रक्ते ॥ कु ङ्कुमे ॥ शोणितम् । शोणु० । गत्य र्थे तिक्त : ॥

शोणितचन्दनम् । न० रक्तचन्दने ॥

शोणितपुरम् । न० बाणासुरपुरे सराष्ट्र० इ० भा० प्र० ॥ शो णितसञ्ज्ञकं पुरम् ॥

शोणितह्नम् । न० कुङ्कुमे ॥

शोणितोत्पलम् । न० रक्तोत्पले ॥

शोणी । स्त्री० रक्तायाम् । रक्तोत्प सवर्णायाम्स्त्रियाम् । शोणात्प्रा चामितिवाङीप् ।

शोणोपल : । पुं० माणिक्ये ॥

शोथ. । पुं० शोफे । श्वयथौ, त्व ग्विवर्द्धने ॥ श्वयति । श्वगतौ । बाहुलकात् ० थ । ऊडोरिय ठ् ।

चाद्रुप : । संज्ञापूर्वकत्वादिन्वे घञ्ठ् स्थितिनह्यति : यथा । भव ति । शुगती । पूर्ववत् ० थ : । कृर्ष्णगामोनरं दृश्यामभीगामीमुखा स स्त्रियम् । उभयोर्मिलसज्ञात : थ्दि हन्तिनसंशय : ॥

शोथक : । पुं० अ'र्थे ॥

शोथकृत् । त्रि० शोफकारिणि ॥

शोथघ्न : । त्रि० शोथनाशके ॥

शोथघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ शोथं हन्ति । अ मनुष्यकर्तृकेऽपि टक् । ङी प् ॥ माषपर्ण्याम् ॥

शोथजित् । पुं० भल्लातकी ॥ पुनर्नवा याम् । त्रि० शोफहारके ॥

शोथहृत् । पुं० भल्लातके ॥

शोध : । पुं० शोधने ॥

शोधक : । त्रि० शुद्धिकारके ॥ न० पारदे ॥

शोधन : । पुं० निम्बे ॥ निम्बूके ॥ न० शुद्धौ । शौचे ॥ मलापनयने । विष्ठायाम् ॥ कासीसे ॥ धा तुनिर्दोषीकरणे ॥ प्रमादिदर्शनक रणे ॥ लिखितपत्रादेः प्रमाणी करणे ॥ विरुद्धलिखितस्य शुद्धीकरणे ॥ पहल्लकरणे । त्रि० शुद्धिसाधने । शुद्धिकारके ॥

शोधनी । स्त्री० सम्मार्जन्याम् । शो धनी० पु० भा० ॥ शोध्यतेऽनया । शुध० शौचे । करणे ल्युट् । ङीप् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥ नील्याम् ॥

शोधनीय : । त्रि० शोधितव्ये । शो ध्ये ॥

शोधनीबीजम् । न० जयपाले । म लशोधकबीजम् ॥

शोधित : । त्रि० संस्कृते । मलिका द्यपनयनेन शुद्धीकृते । यथा । व्यङ्गे नेत्रकोटादिशुद्धे स म्यक्शोधिते शुद्धे । च पनीतमले । निर्णीते । मृष्टे । धौते ॥ शोध्यते स्म । शुध० । क्त : कर्मणि : ॥

शोफ : । पुं० शोथे ॥ शवति । शव० । बाहुलकात् फ : । औणादिकः । चाद्रुप : । संज्ञापूर्वकत्वादिन्वे घञ्ठ् स्थितिनह्यति : ॥ यथा शवति । शु० । पूर्ववत् फ : ॥

शोफकृत् । त्रि० शोथकारिणि ॥

शोफघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥

शोफनाशन : । पुं० नीपवृक्षे ॥ त्रि० शोफनाशके ॥

शोफहृत् । पुं० भल्लातके ॥ त्रि० शोफहारके ॥

शोभन : । पुं० यष्टे ॥ विष्कम्भादि द्विपञ्चमयोगे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । स्यात्शोभन : शोभनयोगज न्मा दक्षो विपक्षप्रतिपक्षवित्त : ।

ड्वादित्वात् ड् : । क्विप् वा आग मशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुक् ॥

श्मश्रुमुखी । स्त्री॰ श्मश्रुयोषिति । पोटायाम् ॥

श्मश्रुल । त्रि॰ प्रवृद्धमुखरोमवति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्माशानिक : । पुं॰ पितृवनेपाठादिकर्त्तरि । मसाणिआ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । श्मशानेऽधीते । वध्यायिन्य देशकालादिति ठक् ॥

श्यान : त्रि॰ शीतात्मसङ्कुचिते । सङ्कुचितमात्रे ॥ श्यायतेस्म । श्यैङ् गतौ । क्त : । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठानत्वम् ॥

श्याम । पुं॰ प्रयागस्थवटे । वारिदे । वृद्धदारके । पिके । कोकिले ॥ कृष्णवर्णे ॥ हरिद्वर्णे ॥ श्यामाके ॥ नीलवर्णे ॥ धत्तूरे ॥ दमनकवृक्षे ॥ गन्धतृणे ॥ न॰ मरिचे ॥ सिन्धुलवणे ॥ त्रि॰ कृष्णवर्णविशिष्टे ॥ हरिद्वर्णवति ॥ श्यायतेस्मनेऽयस्मात् । श्यैङ्॰ । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्योमगितिमक् ॥ पुं॰ ऋषभाद्रिजाति॰ तमालदलानि भे॰ चन्दनविशेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥

श्यामक : । पुं॰ श्यामाके । सांवत् इतिभाषाप्रसिद्धे तृणे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥ श्यामं वर्णमत्यति । घा॰ । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥

श्यामकण्ठ : । पुं॰ मयूरे ॥ शिवे ॥ पक्षिविशेषे ॥

श्यामकन्दा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

श्यामकाण्डा ।)
श्यामग्रन्थि : । } स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥ गण्डाल्याम् । मीनमेचायाम् ॥

श्यामपत्र : ।)
श्यामपत्रक : ।) पुं॰ तमालपादपे ॥

श्यामल : । पुं॰ पिप्पले । कृष्णे । श्यामे ॥ नीलसारङ्गे । त्रि॰ कृष्णवर्णविशिष्टे । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्यामलचूडा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

श्यामलता । स्त्री॰ शारिवायामोषधौ ॥ श्यामलिङ्गि ॥

श्यामला । स्त्री॰ पार्वत्याम् । कस्तूर्याम् ॥ पञ्चगन्धायाम् ॥ जम्ब्वाम् ॥ कटभ्याम् ॥

श्यामलिका । स्त्री॰ नील्याम् ॥

श्यामलिङ्ग : । पुं॰ कृष्णे शो ॥

श्यामवल्क : । पुं॰ शिरीषे ॥

श्यामसुन्दर : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

श्यामशालि : । पुं॰ कृष्णशालौ ॥

श्यामा । स्त्री॰ कालिकायाम् । दुर्गायाम् । पार्वत्याम् ॥ श्यामायाउत्पत्तिर्यथा । सत : सा कालिकादेवी योगनिद्राजगन्मयी । पूर्वस्य कृष्णतीरूपात्वन्मार्घ मेनकायवी ॥ समयस्यानुरूपेण मेनकाजठरे शिव

। सम्भूयच समुत्पन्ना सा लक्ष्मीरिव सागरात् ॥ बभूव सा समर्थे देवी नवम्यां स्वयोगत : । यद्दैतानी समुत्पन्ना ग द्द यश शिमण्डलात् ॥ ततस्तस्यान्तु जातायां प्रसन्नाश्चाभवन् दिश : । सा तु कृष्णाधवी सौगुणं श्रीरोगन्वित : शुभ ॥ बभूव पुष्पवृष्टिश्चतो वर्षै : परात्पया । अश्वत्वसु नास्तथ : शा न्नाजगत् सचनावनम् ॥ तस्यान्तु जायमानायां सर्वं लाभ्यमपद्यत । तान्तु दृष्ट्वा यथा जातां नीलोत्पलदलाभु गाम । शरच्चांसामेनकादेवीसु दसायातिषर्षिता । देवासर्वं म तुर्न प्रापुस्तचसुकुमं पु : । तुष्टु सा मनारीचे गन्धर्वाणप्सरोगणा : । तान्तु नीलोत्पलदलश्यामां हिमव त सुताम् ॥ कालीतिनामाहिमवा नासु बायक्कतीर्द्दिने । बान्धवास्तुम्ब सम्मानां नाम तां पार्वतीं शिव ॥ का लौति बलधानाम कौर्ति तां गरिन न्द्रिनी सिकालिकापुराणे ४० अ ध्याय : ॥ धारिपीपची ॥ कपाश्चे ताभारिपायास्तादामिसिविन्निगद्यते ॥ अप्रसूताङ्गनायाम् ॥ नारी विशे ष । यौवनमध्यस्थायाम् । अस्याल क्षणं यथा । स्निग्धनयनपन्दगना निरनुगयामानिनोश्चिरसोऽरा । ग स्मर्गं मिनिरमांसनवराङ्गनासाम तोयामिति । छायायाम् । भाषा नुरूपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ बाकुचौ । सोमलतायाम् ॥ यमुनायाम् ॥ त्रिवामायाम् ॥ कृष्णत्रिवृत्सिकौष धौ । यथा । श्यामाश्चित्रवृत्तादौ नमुखासीवविरेचिका । मूर्च्छादा चमद्भ्रान्तिकण्ठोत्कर्षकारिणी ॥ नौलिकायाम् ॥ गुग्गुलौ । ग न्द्रायाम् । गुडूच्याम् । कस्तूर्या म् ॥ वटपत्र्याम् ॥ वन्ध्यायाम् । रोचनायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ पिप्पल्याम् । कृष्णायाम् । ह रिद्रायाम् ॥ नीलगव्याम् । नील दूर्वायाम् ॥ स्त्रियाम् ॥ पद्मबीजे । शिंशपायाम् ॥ पक्षिविशेषे । वा राह्याम् । पाण्डविकायाम् । ग न्धाम । पीतक्याम् । कालिका याम् । निशिसिञ्चिन्याम् ॥ श्या मोऽवर्णोऽस्त्यस्या : । अर्शआद्यच् ॥ सगन्धादाटाप् ।

श्यामाक : । पुं० तृणधान्यभेदे । श्या मके । श्यामेविशेषे । पक्षिविशेषे । तृणधान्ये । सांव० सांमा० बु० का० प्र० ॥ श्यामाक : शोष णोरूक्षोवातल : कफपित्तहृत् ॥ श्यायते । शो ड ० । पिनाकादय द्वैतिसाधु : ॥ यद्वा । श्यामं वर्ण म० अकति । अच० । कर्मण्य ण् ॥

श्यामाङ्ग : । पुं० बुधग्रहे । त्रि० श्या

मे । प्रायासे । व्यायामे ॥ तपसि ॥ खेदे । गमनादिप्रयुक्तखेदादौ । श्रमः खेदोऽध्वरत्यादेरिति लक्षणम् । श्राम्यत्यनेन । श्रमु तपसि खेदे । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभावः ॥

श्रमणः । पुं० तपस्विनि । श्रमणः परिव्राडिति पृष्यवादाः ॥ बुद्धभिक्षौ । निर्ग्रन्थे । यतौ । क्षति० • पू० भा० प्र० । न० श्रमे । त्रि० निन्द्यजीविनि ॥ तपस्विनि ॥ श्राम्यति । श्रमु० । ल्युः ॥

श्रमणा । स्त्री० सुदर्शनायाम् । मांस्याम् । मुण्डीर्याम् । शबरीभेदे ।

श्रमणी । स्त्री० चतुर्थाश्रमप्राप्तायाम् । तपस्विन्याम् ।

श्रमवारि । न० आयासजनितखेदबिन्दौ ॥

श्रमी त्रि० श्रमयुक्ते ॥

श्रयः । पुं० आश्रये । आये । आश्रयणम् । श्रिञ् सेवायाम् । एरच् ॥

श्रयणम् । न० आये । आश्रये । श्रिञो ल्युट् ॥

श्रवः । पुं० कर्णे । श्रवणे । श्रूयतेऽनेनाऽवश्यं वा । श्रुश्रवणे । ऋदोरप् ।

श्रवणः । पुं० नक्षत्रविशेषे । श्रवणायाम् । न० श्रुतौ । श्रोत्रकर्मणि । श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषु गुरुवक्त्रात्तात्पर्यावधारणे । तदर्थनिर्धारणानुकूलन्यायविचारे । षड्विधलिङ्गैरशेषवेदान्तानामद्वितीये वस्तुनि तात्पर्यावधारणे । वेदान्तानामशेषाणामादिमध्यावसानतः । ब्रह्मात्मन्येव तात्पर्यमिति धीः श्रवणं भवेदित्युक्तेः ॥ आचार्यमुखादेव श्रवणं सफलं भवेत् ॥ कर्णेन्द्रियेण सगुणस्य निर्गुणस्य वा शब्दस्य ग्रहणे । सुनभा० हू० भा० प्र० । पुं० न० कर्णे । स्वान० हू० भा० प्र० ॥ कर्णं पुंनपुंसकयोः । श्रवणाभिजिदपि चेति दर्शनात् । नक्षत्रार्थे श्रवणः कर्णः इति शिरोमणिधृतत्रिकाण्डशेषाभिधानाच्च ॥ श्रूयतेऽनेन । करणे ल्युट् ॥

श्रवणद्वादशी । स्त्री० श्रवणनक्षत्रयुक्तायां भाद्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

श्रवणशीर्षिका । स्त्री० श्रावणीवृक्षे । मुण्डीर्याम् ॥

श्रवणा । स्त्री० द्वाविंशतितमे नक्षत्रे । तत्रजातस्य फलं यथा । यात्रानुरक्तो बहुपुत्रमित्रः सत्पुत्रभक्तिर्विजितारिवर्गः । विख्यातकीर्तिर्यदा श्रियस्य श्रीमान् नरः श्रवणे प्रबोधः ॥ श्रावणपूर्णिमायाम् । श्रावणमासे ॥ श्रवणनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेत्यण् । ततः लुब्विशेषे इति लुप् । टाप् । मुण्डीरीवृक्षे ॥

श्रवणाह्वा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥

श्रवः । न० यशसि ॥ कर्णे ॥ श्रूयते

ऽनेनवा। उ०। सर्वधातुभ्योऽसुन्॥

श्रवाय्यः। पुं० यज्ञपशौ॥ श्रूयते इति। उ०। श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः॥ श्रवाय्यः॰ अश्वीयद्द्रुतिवेदभाष्यम्। पशुमात्रे॰ वाच्यलिङ्गः॥

श्रविष्ठा। स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे॥ श्रवणं श्रवः। स्रुदोरप्। प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः। मतुप्। अतिशयेन श्रववती। अतिशयेनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन्। विन्मतुपोर्लुगिति मतुपो लुक्॥

श्रविष्ठाजः। पुं० बुधग्रहे॥ त्रि० तज्जातमात्रे॥

श्र॰म्। न० सुन्दरवाक्ये॥

श्राणम्। त्रि०। पक्वे॥ श्राति। श्रा पाके। क्तः। संयोगादेरातोधातोर्यण्वतः इति० तस्य नः॥ श्रपितं॥

श्राणा। स्त्री०। उष्णिकायाम्। यवाग्वाम्॥ श्रायतेस्म। श्रा०। कर्मणि क्तः। संयोगादेरितिनिष्ठानत्वम्॥ मण्डायाम्॥

श्राद्धम्। न० शास्त्रोक्तविधानेनपितृकर्मणि॥ तल्लक्षणं यथा। संस्कृतव्यञ्जनाद्यञ्च पयोदधिघृतान्वितम्। श्रद्धयादीयते यस्मात् श्राद्धं तेन निगद्यते॰ इतिवचनात्॰ श्रद्धयाऽन्नादेर्दानं श्राद्धमिति वैदिकप्रयोगाधीनयौगिकमिति श्राद्धतत्त्वम्॥ वेदबोधितपात्रालम्भनपूर्वकप्रमीतदेवताकोद्देश्यागविशेषे। सम्बोधनपदोपनीतान्॰ पित्रादीन्॰ चतुर्थ्यन्तपदेनोद्दिश्य॰ हविस्त्यागो। तच्च श्राद्धं द्वादशविधमिति विश्वामित्रोक्तिः। तथाहि। नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिण्डनम्। पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठ्यां शुद्ध्यर्थमष्टमम्। कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतम्॥ यात्रार्थं चाष्टमं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतमिति॥ विवरणं तु भविष्यपुराणे यथा। अहन्यहनि यच्छ्राद्धं तन्नित्यमभिधीयते। वैश्वदेवविहीनं तदशक्तावुदकेन तु॥ एकोद्दिष्टन्तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते। तदप्यदैवं कर्त्तव्यमयुग्मानाशयेद्द्विजान्॥ कामाय विहितं काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये। पार्वणेन विधानेन तदप्युक्तं खगाधिप॥ वृद्धौ यत् क्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते। सर्वं प्रदक्षिणं कार्यं पूर्वाह्णे तूपवीतिना॥ गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम्। अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत्। ये समाना इति द्वाभ्यामेतत् ज्ञेयं सपिण्डनम्। नित्येन तुल्यं शेषं स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि॥ अमावास्यायां क्रियते तत् पार्वणमुदाहृ

तम् । क्रियते यापवर्गे विधिवत् तत् पा
र्वणमिति स्मृतिः ॥ गोभिलः
क्रियते श्राद्धं यो ह्यश्राद्धं तदुच्यते
। बहूनां विदुषां सम्यक् सुखार्थं पि
तृस् प्रये ॥ क्रियते शुद्धये यत्तु ब्रा
ह्मणानां तु भोजनम् । शुद्ध्यर्थमि
ति तत् प्रोक्तं वैश्वदेवमनीषिभिः ।
निषेककाले सोमे च सीमन्तोन्नयने त
था । ज्ञेयं पुंसवने चैव श्राद्धं कर्मा
ङ्गमेव च ॥ देवानुद्दिश्य यच्छ्राद्धं तद्दै
विकमिहोच्यते । हविष्येण विशि
ष्टेन सप्तम्यादिषु यत्नतः ॥ गच्छन्
देशान्तरं यत्तु श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषा ।
यात्रार्थमिति तत् प्रोक्तं प्रवेशे च न संश
यः ॥ शरीरोपचये श्राद्धमर्थोप
चय एव च । पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौप
चायिकमुच्यते ॥ इति ॥ पञ्चविध
मपि ह स्मृत्यन्तरवचनात् तद्यथा । नि
त्यं नैमित्तकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं तथैव
च । पार्वणञ्चेति मनुना श्राद्धं पञ्च
विधं स्मृतमिति ॥ श्राद्धावासि ।
प्रशस्ता श्राद्धकाल्यो दिवसः । य
था । श्राद्धप्रयोजनमस्य । पद्मा
दिभ्यश्च संज्ञायामित्यच् ॥ फलाय
णानुष्ठानमात्रेणैव विधिनैव कार्य
म् । यथा भगवान् सदाशिवः ।
श्रमसोमविधिं दृष्ट्वा य : श्राद्धं
कुरुते नरः । श्राद्धस्य फलं सोऽपि
पितृभिर्न रक्तं न जीत् । ततोऽयं श्रो

श्चितसमं पिण्डोमलस्थो भवेत् । त
स्मात् सर्वः प्रयत्नेन श्राद्धं कर्म समा
श्रयेत् इति ॥ त्रि० श्रद्धान्विते ॥
श्राद्धदेवः । पुं० धन्वन्तरौ । धर्मराजे
। यमे । श्राद्धदेवः ० धर्मभा
क्त्वात्० पितृपतित्वाद्वा ॥
श्राद्धप्रदेशः । पुं० स्वर्गतीर्थादिषु ।
श्राद्धशाकम् । न० कालशाके ॥
श्राद्धिकः । त्रि० श्राद्धिनि । यथ
तनपथश्राद्धान्नमोजिनि । श्राद्ध
शब्दः कर्मनामधेयं तत्साधनं द्रव्ये
ऽप्युपचर्यते । श्राद्धं भुक्तमनेन
। श्राद्धमनेन भुक्तमिति ठनीति
ठन् ॥ श्राद्धसम्बन्धिद्रव्ये ॥
श्राद्धी । त्रि० श्राद्धिके ॥ श्राद्धम
नेन भुक्तमिति इनिः ॥
श्रान्तः । पुं० यतौ । शान्ते ॥ त्रि०
क्लान्ते । श्रमयुक्ते ॥ श्राम्यति स्म ॥
श्रान्तकायः । त्रि० निवृत्तसर्वकार्ये ॥
श्रान्तसंवाहनम् । न० श्रमान्वितस्या
सनादिप्रदानद्वारा श्रमापनयने ॥
श्रामः । पुं० मासे ॥ मण्डपे ॥ काले ॥
श्रामणेरः । पुं० जिनभिक्षौ शिष्ये
। चेलुके । महोपासके ॥
श्रायः । पुं० आश्रये । अयने ॥ श्रय
णम् । श्रिञ् सेवायाम् । श्रिणीभु
वोऽनुपसर्गे इति घञ् ॥ त्रि० श्रादि
वसात् इष्टिपरादौ ॥ श्रोदं यस्याऽस्त्

श्रीकान्तः। पुं॰ विष्णौ ॥
श्रीकारी। पुं॰ मृगविशेषे। वेशि र्त्वरिति ॥ दू॰ रा॰ नि॰ वटः॥
श्रीकुञ्जम्। न॰ सरस्वतीतीर्थे॥
श्रीखण्डः। पुं॰ न॰ चन्दने। दू॰ त्रि॰ शिवः॥
श्रीगर्भः। पुं॰ विष्णौ ॥ श्रीर्विभूतिः गर्भे यस्य ॥ खड्गे॥
श्रीग्रहः। पुं॰ पक्षिपानीय शालायाम्। शकुनिप्रपायाम्॥
श्रीघनः। पुं॰ सर्वज्ञे। बुद्धे। जिने। मुनीन्द्रे॥ श्रिया॰ ज्ञानदृष्यसम्पत्या॰ बुद्ध्यात्मा॰ घनः पूर्णः सुमूर्त्तिश्चित्रघनत्वम्॥ न॰ दधि॥
श्रीजः। पुं॰ कामदेवे॥
श्रीतालः। पुं॰ तालवृक्षसदृशेवृक्ष विशेषे। मृदुतालः। विषालयषे। मसीदिष्टद्दसी॥
श्रीतीर्थम्। न॰ तीर्थविशेषे॥
श्रीदः। पुं॰ पुण्यजनेश्वरे। कुबेरे॥ श्रियंददाति॰ ददातिर्वा। देशीदृचोदा॰ आतदुदितकः॥ वि॰ श्रीप्रदे। शोभादातरि॥
श्रीदेवी। स्त्री॰ तीर्थविशेषे॥
श्रीधरः। पुं॰ विष्णौ। श्रियाः व क्षसिधरोधारकः॥ मृतार्थदेवे॥ शालग्रामविशेषे॥ यथा। अति चुद्रं हि चक्रान्तु वनमालाविभूषितम्। श्रीधरं दैविविर्द्ध यं श्रीप्रदं गृहिणां सदा॥
श्रीनगरम्। न॰ श्रीविद्यास्थाने॥
श्रीनन्दनः। पुं॰ कामदेवे॥
श्रीनिकेतनः। पुं॰ विष्णौ॥
श्रीनिवासः। पुं॰ विष्णौ। नारायणे॥ श्रियोनिवासः। विशिष्टयेन॰ अयायविना॰ श्रीवत्सस्य सवायक्षवक्षसि घनपाविनिश्रीर्वसति॰ सम्रतुर्थः ॥ यथा। श्रियो निवासोयस्योरः पानपात्रं मुखन्दशाम्। बाहवोऽखिलमार्त्तानां सारङ्गानांपदाम्बुजमिति। यथा श्रीमत्त्वे नयीमन्तोऽत्यर्थम्। श्रीमत्त्वनित्यंनिवासोऽस्य। यदीश ख्योसर्वोहरिरित्युक्तं॥
श्रीपतिः। पुं॰ पुरुषोत्तमे। विष्णौ। अन्वेरान्यवर्णसर्वात्मरानुसर्वान् देवीश्चविश्वायविष्णुमेवपतित्वेनवृतवतीतिविष्णुपुराणप्रसिद्धेः॥ श्रियः पतिः॥ नृपतौ। पृथिवीनाथे॥
श्रीपथः। पुं॰ राजमार्गे॥ दू॰ हे॰ चन्द्रः॥
श्रीपर्णम्। न॰ अग्निमन्थे॥ अब्जे। पर्णे। श्रीः पर्णे॰ पर्णे मुखात्स्य। पर्णं शादायच्॥
श्रीपर्णिका। स्त्री॰ कट्फले। काय फल॰ दू॰ प्र॰॥ कुम्भसर्याम्।

गणिकार्याम् ॥ स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥

श्रीपर्णी । स्त्री० काश्मर्याम् । अग्न्यायाम् । कठे । कुम्भ्याम् । वारिपर्ण्याम् ॥ श्रीयुक्तानि पर्णान्यस्याः । श्रीपर्णं पुष्पमस्या वा । पाककर्णपर्णेत्यादिना ङीष् ॥ कट्फले ॥ शाल्मली ॥

श्रीपर्वतः । पुं० श्रीशैले ॥ तीर्थविशेषे ॥

श्रीपिष्टः । पुं० सरलद्रुमरसे । सरलद्रवे ॥ श्रियः सरलद्रुमस्य पिष्टः । तस्य निर्यासजनितत्वात् ॥

श्रीपुत्रः । पुं० अश्वे ॥ कामदेवे ॥

श्रीपुष्पम् । न० लवङ्गे ॥ पद्मकाष्ठे ॥

श्रीप्रसूनम् । न० लवङ्गे ॥

श्रीफलः । पुं० बिल्वे । खर्जूरे ॥ श्रीप्रदं श्रीप्रियं फलमस्य । शाकपार्थिवादिः । श्रीफलस्तुवरस्तिक्तो ग्राही रूक्षोऽग्निपित्तकृत् । वात[illegible]घ्नो दीपनो बल्यो लघुरुष्णश्च पाचनः ॥ राजादिनिघण्टौ ॥

श्रीफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ नील्याम् । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥

श्रीफलिका । स्त्री० आमलक्याम् ॥ क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ महानीलीवृक्षे ॥

श्रीफली । स्त्री० धात्र्याम् । आमलक्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥

श्रीबली । स्त्री० कट्फलायाम् ॥

श्रीभद्रः । पुं० चित्रगुप्तसुतकायस्थजातिविशेषे ॥

श्रीभद्रा । स्त्री० भद्रमुस्तके ॥

श्रीभागवतम् । न० पुराणार्के । महापुराणान्तर्गतपुराणविशेषे ॥

श्रीभ्राता । पुं० घोटके ॥ विधौ । चन्द्रे ॥ समुद्रोत्पन्नत्वात् ॥

श्रीमान् । पुं० तिलकवृक्षे । कुरुवे ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ कुबेरे ॥ इन्द्रे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ धनिके । श्रीले ॥ सर्वातिशयितश्रियि । अखण्डितैश्वर्यसम्पन्ने ॥ महाराजचक्रवर्तिनि ॥ श्रीः लक्ष्मीः सम्पत् वा शोभा वा कान्तिर्वा सा अस्मिन्नस्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । अस्यायं विसामानिसादिश्रीरमतासताम् । तथा युक्तामणासान : श्रीमन्तः श्राम्ब सम्मताः ॥

श्रीमतिः । स्त्री० राधायाम् ॥

श्रीमती । स्त्री० श्रीयुक्तायाम् ॥ येऽपि नामाभिधानस्य पूर्वेरात् प्रयोगकेतन् ॥

श्रीमदः । पुं० धनमदे । सर्वमदाधमे ॥ यथा । नह्यन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्रीद्यूतमासवः ॥ हन्यन्ते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमं देहमजराम्

वेदे । श्रवणे । सुपन्ना० इ० भा० ॥ त्रि० विश्रुते । आकर्णिते । श्रवणगोचरे ॥ श्रूयते० श्रूयते वा । श्रुश्रवणे । क्तः । धात्वादिवा । श्रु । तः ॥

श्रुतकीर्त्तिः । पुं० देवर्षौ ॥ स्त्री० जनकभ्रातुः कुशध्वजस्य कन्यायाम् ॥ त्रि० कीर्त्तियुक्ते ॥

श्रुतदेवी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

श्रुतर्षिः । पुं० सुश्रुतादृषिषु ॥ सुश्रुतादयः श्रुतर्षयः इति पद्मे ॥

श्रुतश्रवाः । त्रि० आकर्णितयशसि ॥

श्रुतश्रवा । स्त्री० श्रीकृष्णस्य पितृष्वसरि । शिशुपालमातरि ॥

श्रुतश्रवोऽनुजः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥

श्रुतश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

श्रुताध्ययनम् । न० शास्त्रादि ॥ इ० हा० वी० ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्न । त्रि० धर्मशास्त्रज्ञे ॥ यथा । श्रुताध्ययनसम्पन्नाः मुनीनाः सत्यव दिनः । राज्ञा सभासदः कार्याः शत्रौ मित्रे च ये समाः ॥

श्रुतान्वितः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥

श्रुतार्थः । पुं० शास्त्रबोधविषयीभूतार्थे । श्रवणमात्रबोध्यार्थे ॥ यथा । श्रुतार्थस्यपरित्यागे दश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परिसङ्ख्यात्रिदोषिकेति ॥

श्रुतायुः । पुं० सूर्यवंशोद्भवनृपतिविशेषे ॥

श्रुतिः । स्त्री० वेदे । आम्नाये । वेदाध्यापरदेवतायाम् ॥ विनियोगविधेः सहकारिप्रमाणविशेषे ॥ तत्परिभाषा यथा । निरपेक्षो रवः श्रुतिः । सा च त्रिविधा । विधात्री० अभिधात्री० विनियोक्त्री च । तत्राद्या लिङाद्यात्मिका० द्वितीया व्रीह्यादिश्रुतिः यस्य शब्दस्य श्रवणादेव सम्बन्धः प्रतीयते सा विनियोक्त्री । साऽपि त्रिविधा । विभक्तिरूपा० एकाभिधानरूपा० एकपदरूपा चेति । तत्र विभक्तिश्रुत्या अङ्गत्वम् ० यथा व्रीहिभिर्यजेतेति० तृतीयाश्रुत्या० व्रीहीणां यागाङ्गत्वम् ० तद्विपरीतानाम् प्रकृतितया० अरुणया एकहायन्या गवा सोमं क्रीणातीत्यत्रारुण्यस्य एकहायन्यास्त्वपि तृतीयाश्रुत्या अङ्गत्वम् ० तदपि गोरूपद्रव्यपरिच्छेद्द्वारा० नतु साक्षादमूर्त्तत्वात् । व्रीहीन प्रोक्षतीत्यत्र व्रीहीणामङ्गत्वं द्वितीयाश्रुत्या० तत्रप्रोक्षणं० व्रीहिस्वरूपार्थं तत्रैव विनाप्युपपत्तेः । किन्तु पूर्वसाधनत्वप्रयुक्तम् ० व्रीहीनामोक्ष्ययागानुप्रवेशेऽपपत्तेरनुपपत्तेः । एवं सर्वत्रापि० अपूर्वप्रयुक्तमङ्गत्वं बोध्यम् । एकसमासगम्यमान रसनादिश्रुत्या अभिधानीमा

श्रुतिः

दृत० दूत्वच० द्वितीयाश्रुत्या० म
न्त्रस्याग्न्यभिधानदृत्वम् । यदाएव
नीयेनुद्दिशोव्याहवनीयसंरोमाद्ग
त्वं सप्तमीश्रुत्या । एवमन्योपिविम
क्तिश्रुत्याविनियोगोद्य: । पशुना
यजेतेत्यत्र कृत्यप्रत्ययोः सामाना
धिकरण्यश्रुत्याकारकत्वम् । य
जेतेत्याख्यातोऽभिहितसंख्याया
भावनाङ्गत्वमसमानाभिधानश्रुतेरे
कपदश्रुत्याच्यागङ्गत्वम्० भावाभू
तोयोदृस्या: फलभावनाङ्गत्वम्०
फलपरिच्छेदद्वारानुपपत्ते: । स्व
र्गोकामोपयजेत: ० फलाकांक्षाभि
भावनोत्पत्ति० साचकर्तारंविनाऽनु
पपन्नेतिसदाक्षिपति । सेयंश्रुति
लिंङ्गादिभ्य: प्रबला० लिङ्गादिषु
नप्रत्यक्षोविनियोजक: शब्दोऽस्ति०
किन्तुकल्प्य: । यावच्छ्रुतिं विनियो
जक: शब्द: कल्प्यते० तावत्प्र
त्यक्षयाश्रुत्याविनियोगस्यकृतत्वेन
तेषांकल्पकत्वशक्तेर्व्याहतत्वात् । अ
तएवैन्द्र्यालिङ्गेनेन्द्रोपस्थानार्थत्व
म० चिन्त्वैन्द्र्यागार्हपत्यमुपतिष्ठत
इत्यत्र० गार्हपत्यमितिद्वितीया
श्रुत्या० गार्हपत्योपस्थानार्थत्वम् ॥
अपदेशोगीतादौवेदवाक्यं यथा ।
सर्वस्याः सर्वशास्त्रेसंशोधितः
समुत्पत्ति: । अज्ञानसम: भावा-
दप्रमाणानअक्षुतिरितिसर्वज्ञात्-

श्रुतिः

सर्वशास्त्रेष्वप्रमाणदूषितमाठेतुमर्हतीमत्
स्वरूपाद्विषय: ॥ प्रयोगविध्युप
योगिनिप्रमाणविशेषे ॥ तत्रक्रमप
रंवचनश्रुति: । तच्चद्विविधम् ।
केवलक्रमपरम्० तद्विशिष्टपदार्थ
क्रमपरञ्च । तत्रवेदंकृत्वावेदिं क
रोतीतिकेवलक्रमपरम्० वेदि
करणादेर्वचनान्तरप्राप्तत्वात् । वष
ट्कर्त्तु: प्रथमभक्षइतिक्रमविशि-
ष्टपदार्थपरम्० एकप्रसरताभ
ङ्गभयेनभक्षानुवादेनक्रममात्रविधि
धातुमशक्यत्वात् । सेयंश्रुतिरित
रप्रमाणापेक्षयाबलवती० तेषांव
चनकल्पनद्वाराक्रमप्रमाणत्वात् ।
अतएवाश्विनस्यक्रमपाठमामतृती-
यस्थानेयवचनप्रसमाम्नायाश्विनोद
शमोगृह्यतइतिवचनाद्दशमस्थानेग्र
हणमित्युक्तम् । अर्थे । अक्षम
यीवा: । कर्णशब्दयोरन्योन्यं श्रुति:
श्रोत्रंयच्छ्रव: ॥ अस्याशुभाशुभ
लक्षणं यथा । रक्ताल्पतनवश्चश्रुत
यो: स्यु: पापस्यच: । निर्मां
सैश्चिपिटैर्भोगा: कृपणाश्चखकर्ण
का: ॥ शङ्कुकर्णाश्चराजानोरोम
कर्णा: शतायुष: । वृहत्कर्णाश्च
राजानोधनिन: परिकीर्त्तिता: ॥
॥ श्रवणे । वाक्यजनितवाक्या
र्थविज्ञाने ॥ मनननिदिध्यासन
सहकृतेश्रवणज्ञाने ॥ श्रोत्रकर्म्मणि ॥

वार्त्तायाम् ॥ अभ्यासे ॥ षड्जादिस्वरारम्भकावयवे शब्दविशेषे ॥ तदुक्तम् । प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रूयते ह्रस्वमात्रकः । सा श्रुतिः सम्परिज्ञेया स्वरावयवलक्षणेति ॥ श्रवणे ॥ श्रूयते । स्त्रियांक्तिन्निति धर्मे क्तिन् ॥ श्रूयतेधर्मोऽनयेति वा । श्रुयजीविस्तुभ्यः करणक्तिन् ॥

श्रुतिकटः । पुं॰ प्रायश्चित्ते ॥ सर्पे ॥ पापशोधने । प्रायश्चित्ते ॥ इ॰ मेदिनिहेमचन्द्रौ ॥

श्रुतिकटुः । पुं॰ कठोरवर्णे ॥

श्रुतिजीविका । स्त्री॰ स्मृतौ ॥

श्रुतितत्परः । त्रि॰ वेदाभ्यासरते ॥ सकर्मे ॥

श्रुतिधरः । त्रि॰ श्रुतमात्रेणधारके ॥ तदौषधम् गारुडे यथा । हरिद्रा च । हरितकी च वचा मूलं संगृह्य चूर्णयेद्धर । सर्वरोगविनिर्मुक्तं चूर्णं पलशतंपिबेत् ॥ सक्षीरं भक्षितंकुर्यात्सप्ताहेनमहाप्राज्ञ । नरंश्रुतिधरंशूरंमृगेन्द्रगतिविक्रमम्-पद्मगौरप्रतीकाशंयुक्तंदशशतायुषा । षोडशाब्दाकृतिंविप्रसततदुग्धभोजिनम् । मधुसर्पिःसमायुक्तं जन्मधमायुष्करंभवेत् ॥ तत्क्वाथंमधुनासार्द्धंदद्यवपंसहस्रिणम् । कुर्यान्नरंश्रुतिधरंप्रसदाजनवल्लभ-

मिति ॥ १८१ अध्यायः ।

श्रुतिवर्जितः । त्रि॰ वधिरे ॥ नास्तिके ॥ श्रुतिभ्यां॰ श्रुत्याचावर्जितः ॥

श्रुतिवेधः । पुं॰ कर्णवेधे ॥

श्रुतिस्फोटा । स्त्री॰ कर्णस्फोटायाम् । सिपुटायांलतायाम् ॥

श्रुतोपनिषत्कः । त्रि॰ ज्ञानिनि ॥

श्रेढी । स्त्री॰ लोलावत्युक्तकल्पविशेषे ॥

श्रेणिः । पुं॰ स्त्री॰ वीथ्याम् । पङ्क्तौ । पङ्क्तौ ॥ समानशिल्पिसंहतौ । कारुसंहतौ । एकेनशिल्पेनपण्येनरायेजीवन्ति॰ तेषांसमूहे ॥ अमर॰ श्रीधरेशा॰ । त्रिका॰ । वहिशीतिनिः ॥ एकसुत्थेसजातिसमूहे ॥ सेतुपार्श्वे ॥

श्रेणिकः । पुं॰ मगधदेशीयनृपतिविशेषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

श्रेणी । स्त्री॰ श्रेणिशब्दार्थे ॥

श्रेणीधर्मः । पुं॰ वणिगादीनांधर्मे ॥

श्रेयः । न॰ मुक्तौ । निर्वाणे । निःश्रेयसे । वेदबोधितेपरमपुरुषार्थे । स्वरूपावस्थाने । अनपायिसुखावाप्तिलक्षणे । आगमप्रापितेहिते ॥ यथा । दूरेहितनरव्याधेश्चिकित्सां नवारीतियः । मत्वानिरौषधंदेशं व्याधितः किंकरिष्यति ॥ यावत्तिष्ठतिदेहोऽयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् । सन्दीप्तेभवनेकोनुकूपंखनतिपार्श्वे

ति । ज्यायोयास्तं जराचायुर्याति भिन्नघटास्वु वत् । निद्यन्निरिपुवहो गःस्तस्मा च्छ्रेय : समाचरेत् ॥ या यन्नाश्रयतेंदुः खंशयन्नायान्तिपाप दः । यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावच्छ्रेय : समाचरेत् ॥ याचीनन्नागयते नानाकार्यैः संसारसम्भवैः । सुख दुः खैर्नैनिदन्तमनिविज्ञितमात्म न : द्रुतिसकुलान्येयमेनाग्नास : ॥ कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ धर्मे । । वेदविहितप्राणिनामभ्युदयनि : श्रेयससाधनेः प्रवृत्तिमिहतिलच णे । पुण्ये ॥ चि० अतिप्रशस्ते । शस्ते ॥ प्रदसनयोरतिशयेनप्रशस्त म् । दिवचनेतीयसुन् । प्रशस्यश्च । विद्याधिके । धर्मार्थावुच्यतेश्रे य : ॰ कामार्थौ॰ धर्म एवच । अ र्थएवेहवाश्रेयस्तिवर्ग इतितुस्थि- ति : ॥ चथमुपदेशोऽयुभ तुमूलप्रति बोध्य : ॥

श्रेयसी । स्त्री॰ करिपिप्पल्याम् ॥ अ भयायाम् ॥ पाठायाम् । शठास्वा याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ उगित्वान्ङी प् ॥

श्रेयांस : । पुं॰ तताईद्भिदे ॥

श्रेष्ठ : । पुं॰ कुबेरे । धनदे ॥ विष्णौ ॥ नृपे ॥ मुख्यप्राणे । न॰ गोदुग्धे । गव्ये ॥ त्रि॰ अग्रये । वरे । पुष्कले । सत्तमे । अतिशोभने ॥ अयमेषामतिशयेनप्रशस्य : । अति शायनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् । प्रश स्यस्यश्र : ॥ प्रधानभूते । ज्येष्ठे ॥ वृद्धे ॥

श्रेष्ठकाष्ठ : । पुं॰ शाकवृक्षे ॥

श्रेष्ठता । स्त्री॰ श्रेष्ठत्वे ॥

श्रेष्ठा । स्त्री॰ स्थलपद्मिन्याम् । उत्त मायांनार्याम् ॥ श्रेष्ठ शब्दार्थे ॥

श्रेष्ठाम्ल म् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

श्रेष्ठी । पुं॰ कुलीनतमशिल्पिनि ।

श्रोण : । त्रि॰ खञ्जपादरोगिणि ॥ श्रो णति । श्रोणृ सङ्घाते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शृणोति । शु॰ । बाहुल का न : ॥

श्रोणि : । स्त्री॰ कट्याम् ॥ श्रोणति । श्रोणृ॰ । इन् ॥ यद्वा । श्रु यतीपुं लि॰ । शृ॰ । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्ला हात्वरिभ्योनित्तितिनि : ॥ पथि ।

श्रोणीफलकम् । न॰ कटौ ॥

श्रोणीफलकम् । न॰ कटिपार्श्वे । कटौ ॥ श्रोणिः फलकमिव॰ धर्मा कारत्वात् ॥

श्रोणिबिम्बम् । न॰ कटिसूत्रे ॥

श्रोणिसूत्रम् । न॰ खड्गबन्धनसूत्रे । परतला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

श्रोणी । स्त्री॰ कट्याम् ॥ पथि ॥ कृ दिकारादक्तिनइतिपक्षे ङीष् ॥

श्रोतव्य : । त्रि श्रवणीये । श्रोतुं योग्ये ॥ श्रोतव्य : श्रुतिवाक्येभ्योम

न्त्यथोपपत्तिभिः ॥

श्रोतः । न॰ कर्णे ॥

श्रोता । त्रि॰ श्रवणकर्त्तरि । योऽप्रधृष्टस्य गदतः ध्यते स एव श्रोता भवति ॥ यथा । कच्चिद्देवर्षितस्मात् श्रोतायमनुपश्यति । इति ॥ अपि च । शीघ्रविदोऽपि श्रोता विश्वास्यविद्वं प्रयाति वैकल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरि लावण्यमिव कुलाङ्गनानां वोषा- मिति ॥ शृणोति । शु॰ । तृच् ॥

श्रोत्रम् । न॰ श्रुतौ । कर्णे । शब्दग्रहणसाधने इन्द्रियविशेषे । शब्दाभिव्यञ्जकत्वं न्द्रये ॥ शृणोत्यनेनेति श्रोत्रम् ॥ शब्दस्य ग्रहणं प्रति करणम् ॥ श्रूयतेऽनेना । श्रु॰ । हु, न्, दु याम्भूभृतिभ्यस्त्रित्तिचम् ॥ कर्णं च शब्दस्य वर्णम् नभपयो चल् ॥

श्रोत्रियः । पुं॰ छान्दसे । अधीत वेदे । विद्याचारवति ॥ आतके ॥ छन्दोऽधीते । श्रोत्रियश्छन्दोऽधीते ॥ श्रोत्रियश्छन्दोऽधीतद्स॰ छन्दः शब्दस्य॰ श्रोत्र भावः घन्प्रत्ययश्च छन्दोऽध्यायिनि निपात्यते ॥ छन्दोऽनःव्याध्यायिनि ॥ श्रोत्रवत्वं यथा । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्याभ्यासीभवेद्विप्रः श्रोत्रियस्त्रिभिरेव हि ॥ इति पाद्म उत्तरखण्डे ११६ अध्यायः ॥ अपि च । एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरङ्गैरधीत्य च । षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥ इति दानकमलाकरः ॥

श्रोत्रियता । स्त्री॰ श्रौते । श्रोत्रियत्वे ॥

श्रोत्रियत्वम् । न॰ श्रौते । वेदवेदाङ्गपारगत्वे । वेदाशास्त्रपारगत्वे । श्रोत्रियस्य भावः । त्व । श्रोत्रियकामस्तस्यात्सर्वानन्दाः सर्वस्थिताः । इत्यु श्रुतिसकलान्कामान्सम्प्रति प्राप्त इति स्मृति ॥

श्रौतम् । न॰ अग्नित्रये । गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निषु॰ त्रि॰ वेदसम्बन्धे ॥ श्रुतौ भवम्॰ श्रुतिविहितमानायामीपुर्वा॰ श्रौतिकेऽद्, श्रुतिविहितधर्मादौ ॥ यथा । धर्मो द्विविधो धर्मः श्रौतः स्मार्त्तश्चेति विधाविर्द्धः । दानामिष्टादावस्य अभिज्ञाश्रौतमलक्षणम् ॥ आचारेऽविधौ ग्रामदायाविदिनियमे नियमैर्युतः ॥ पूर्वं श्रौतवेदोदितत्वे ह॰ श्रौतं समयवेद्नुवम् ॥ कर्चायजुर्विसामनिष्ठश्चार्वोर्वानिसान्द्रतः । स न्यायस्यतीतस्य स्वातन्त्र्याद्नुवर्त्तत् ॥ ततः स्मार्त्तः स्मृतौ धर्मो वर्णाश्रमविभागजः ॥ एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते । त्रिःथे यः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात् स्मार्त उच्यते ॥ स्वाध्यायेदात्मकः

श्रौत : स्मार्त्तीपर्णाश्रुमात्मकइति मात्स्ये १२० अध्याय : ॥

श्रौतयज्ञ : । पुं० अग्निहोत्रदर्शपौर्णमासादौ ॥ श्रुत्युप्रोक्त : श्रौत : । अण् । तथासौ यज्ञश्च ॥

श्रौतसंस्कृति : । स्त्री० वेदोक्तसंस्क्रियायाम् । यथा । एतस्य क्रिया: सर्वा आगमोक्ता: कलौ प्रिये । नान्य मार्गै: क्रियासिद्धि: कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्ष्यचर्य्यात्रिवेदैर्वेदो क्तदण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्तस्मात् श्रौतसंस्कारादि म० नि० तन्त्रम् ॥

श्रौत्रम् । न० श्रोत्रियतायाम् । श्रोत्रियकर्म भावो वा । युवादित्वात् अण्० श्रोत्रियस्यापत्य । श्रोत्राणां समूह : ॥ भिक्षाद्यण् ॥

श्रौषट् । अ० देवहविर्दाने ॥ श्रूयतेऽनेन । श्रु० । बाहुलकात् डौषट् ॥

श्लक्ष्ण : । त्रि० स्तोके । अल्पपर्यायाय । स्तोकाल्पक्षुल्लका : सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु । स्त्रियां मात्रा त्रुटि : पुंसि लववैशकणाणव : ॥ इति ॥ मनोहरे ॥ सुखस्पर्शे । चिक्कणे । स्निग्धे ॥ श्लिष्यति० श्लिष्यतिवा । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषेरत उपधाया ऋ इतिक्स्नु : ॥

श्लक्ष्णकम् । न० पूगफले ॥

श्लक्ष्णत्वचायम् । न० गृहे । शुक्ते ॥ श्लक्ष्णकणयशसत्वीच्छास्व० तत्वतद्यत्र ॥

श्लक्ष्णत्वक् । पुं० अश्मन्तकवृक्षे ॥ सुन्दरवल्कले ॥

श्लक्ष्णभूमि : । स्त्री० कृष्णभूमि ।

श्लथ : । त्रि० शैथिल्याढ्ये । शिथिले ॥

श्लाघनम् । न० अभिनन्दने ॥

श्लाघा । स्त्री० अभिलाषे । स्पृहायाम् ॥ उपासौ । परिचर्यायाम् ॥ प्रशंसायाम् । अविद्यमानगुणस्य ख्यापने ॥

श्लाघिष्ठ : । त्रि० श्लाघ्यतमे ॥

श्लाघ्य : । त्रि० प्रशंस्ये । श्लाघनीये । स्तुत्ये ॥ आचार्ये ॥

श्लिकु : । पुं० सेवके । भृत्ये । श्लिष्यति० वायस्कार्यं लगतिव्याप्रियते । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषे : कदेति कु : कचात्यादेश : ॥ यिङ्ग ॥ म० ज्योतिःशास्त्रे ॥

श्लिषा । स्त्री० आलिङ्गने ॥

श्लिष्ट : । त्रि० सम्पृक्ते । संप्रयोगाख्यं कर्मणि० श्लिष : क्त : । संयुक्त शब्दादौ । भिन्नार्थैकरूपान्वितयाच्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लिष्टमिष्टम विस्पष्टमेकरूपान्वितं वचइति ॥

श्लीपदम् । न० पादरुग्भिदि । पादवल्मीके ॥ अस्य निदानन्तु । य : सज्वरो वङ्क्षणयोर्भृशार्त्ति : शो

श्वश्रूः। स्त्री॰ स्वाश्रुप्रिये। श्वशुरभार्यायाम् पतिपत्न्योः प्रसूम्। पत्युर्मातापत्न्याः श्वश्रूः॰ पत्न्याः मातापत्युः श्वश्रूः। श्वशुरस्य स्त्री॰ श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च ऊङ्। पुंयोगलक्षणस्य ङीषो ऽपवादः॥

श्वश्रूश्वशुरौ। पुं॰ २ व॰ श्वश्रूश्वशुरयोः॥ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वश्रूः पूर्वमपठीयमाद्युत्स्या प्रयोगोस्ति तैतिल श्वश्रूशब्दस्य तत्वात्पूर्वनिपातः॥

श्वः। अ॰ अनागतदिने। आगामिदिवसे पृषोदरादिः। ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामितिनर्दे शयाद्यानुदात्तः॥

श्वसनः। पुं॰ स्पर्शने। वायौ॥ मदनद्रुमे। मयनफलेतिप्रसिद्धे॥ न॰ श्वसिते। श्वासे॥ श्वसित्यनेन। श्वसत्यागने ल्युट्। निवर्तनेनिश्वसिति। नन्द्यादित्वात् ल्युः।

श्वसना। स्त्री॰ श्वासोच्छ्वासयकाधम न्याम्॥

श्वसनाशनः। पुं॰ सर्पे॥ श्वसनोऽशनं यस्य सः॥

श्वसनेश्वरः। पुं॰ पक्षुर्नद्रुमे॥

श्वसनोत्सुकः। पुं॰ पक्षी। सर्पे॥

श्वसितम्। न॰ श्वासे॥ उच्छ्वासमारुते। फत्कारे॥ श्वसिति। श्वस॰

। कः॥

श्वसुनः। पुं॰ घतक्षे। कुक्करोघा॰ दू॰ मा॰ प॰ तद्धे॥

श्वस्तनः। त्रि॰ श्वोभवेवस्तुनि॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति॰ त्यप् भावेष्य श्वस्तनी॰ तुट्च॥ न॰ भविष्यत्काले। इतिराजनिर्घण्टः॥

श्वस्त्यः। त्रि॰ श्वोभवे। श्वस्तने। ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामितित्यप्॥

श्वानम्। न॰ शुनांसमूहे। खण्डिकादित्वादञ्॥ पुं॰ कुक्कुरे॥ दू॰ श॰ र॰ ली।

श्वानकः। पुं॰ शुनि॥

श्वानचिल्लिका। स्त्री॰ शाकविशेषे। शुनकचिल्लीम्॥

श्वानगोमायवः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

श्वानी। स्त्री॰ शुन्याम्॥

श्वापदः। पुं॰ व्याघ्रादिहिंस्रपशौ॥ व्याघ्रादयो वनचराः पशवः श्वापदा मताः॥ शुनीदं तद्धितं प्राकृतं कुन्दराकपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्य इति दीर्घः। त्रि॰ शौवापदे। श्वापदस्येदम्। श्वापदस्यान्यतरस्यामिति पाक्षिकरैच् निषेधः॥

श्वावित्-द्। पुं॰ शल्यपशौ। सा उ॰ श॰ प्र॰ सूक्ष्मलोमवति। श्वानं विध्यति। व्यध॰। क्विप्। नहिवृतीति दीर्घः॥

श्वाश्व: । पुं॰ भैरवे ।

श्वास: । पुं॰ श्वसिते । प्राणेनवाह्यवायोरन्त: प्रवेशने । समाध्यङ्गरेचकविरोधिनि । प्राणवायौ । श्वसिति । श्वस॰ । श्वाघ घेलिय: ॥ रोगविशेषे ॥ पित्तो नरक: स्यात्त्वायते श्वासकासयाम् । घृतमिमप्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितमिति आतःसपीयकर्म विपाक: ॥ वक्ष्यौषधं यथाविभीतक्स्य चूर्णं मधुश्वासनाशनम् । पिप्पलीविषपाच चूर्णं मधुसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोथघ्नी मसूरपिदिलितकं १८८ पथ्याय: । प्राणे । हारोद्घाटने ।

श्वासधारा: । पुं॰ श्वासयुक्तधासरोगे । श्वासजनककासे । यथा । कासश्वासाधिच्छास: पूर्वीवादीपकै: पन्नेरितिगरुड़पुराणम् ।

श्वासकुठार । पुं॰ । श्वासरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । रसोगन्धोविषश्वापिटङ्कणस्तुमन: शिला । एतानिकर्षमात्राणिमरिचस्याष्टकार्षकम् । चूर्णयेत्कर्षयुग्मं पूर्वगन्धिशि: पिबेत् रस: श्वासकुठारोयं सर्वश्वासनिवारण: इतभायप्रदाग: ॥

श्वासप्रश्वासधारणम् । न॰ प्राणायामे । श्वासप्रश्वासचेोधारणं यस्मात्

श्वासहेति: । पुं॰ निद्रायाम् । स्वापे ।

श्वासारि: । पुं॰ पुष्करमूले ।

श्वासी । पुं॰ वायौ । त्रि॰ श्वासरोगिणि ॥

श्वित्रम् । न॰ शुक्लकुष्ठे । कुष्ठे ॥ श्वित्रते । श्वितावर्णे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ वक्ष्यौषधन्तु । धात्रीखदिरयो: क्वाथं पीत्वावल्गुजसंयुतम् । शङ्खेन्दुधवलं श्वित्रं त्जितर्णन संशय: ॥

श्विष्ठी । स्त्री॰ पीतवर्णमि । विष्टौ॰ द्युति॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥

श्वित्री । त्रि॰ श्वेतकुष्ठवति । श्वित्रमस्यास्तीत्यस्ति । बतपूर्विट मावितोमि: ॥

श्वेत: । पुं॰ शुभ्रवर्णे । सपिद॰ स्मृ॰ भा॰ ॥ द्वीपविशेषे । श्वेतद्वीपे ॥ पर्वतविशेषे । इलावृतस्योत्तरेहिरण्मयवर्षस्यलवणविस्तीर्णे प्रागायतेहिरण्मयवर्षप्रमर्यादागिरौ ॥ दानवविशेषे ॥ यथारामायणे । श्वेतोरक्ततस्तथाभवपतिभीमविक्रम: । बुद्धिमानृमान्वरमिपुलीकिर्श्रुसहर्त : यस्य र्दधीचि ॥ शुक्रग्रहे । शङ्खे । श्वेताभ्रे । निशायतारविशिदे ॥ न॰ रूप्ये । त्रि॰ शुक्रवर्णविशिष्टे । श्वेतते । श्वित॰ । पचाद्यच् ।

श्वेतक. पुं॰ वराटके । न॰ रूप्ये ।

ताह्वये । श्वेतरोहितः । इ० भा० प्र० सूत्रे ॥

श्वेतलोध्रः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

श्वेतवचा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ वचाभेदे । मेध्यायाम् । हैमवत्याम् । साक्षावच० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतवल्कलः । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ शुक्लत्वचि ॥

श्वेतवाजी । पुं० चन्द्रे । पार्थे । अर्जुने ॥ कर्पूरे । शुक्लाश्वे ॥

श्वेतवासाः । पुं० शुक्लवस्त्रधारिसन्न्यासिनि ॥ इ० हलायुधः ॥ त्रि० परिहितशुक्लवसने ॥

श्वेतवाः । पु० इन्द्रे ॥ श्वेताएनङ्वहन्ति । वह० श्वेतेऽवोवयतिवा मन्त्रे श्वेतवहेतिविचनोविषये० श्वेतवहादीनांडसपदस्येति० अवपदस्य तत्रविधानोपवादोऽडस् । श्वेतवाः० श्वेतवाह० श्वेतवोभ्यामित्यादि ॥

श्वेतवाहनः । पु० चन्द्रे । शशिनि ॥ धनञ्जये । अर्जुने ॥ मकरे ॥

श्वेतवाही । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥

श्वेतमुण्डा । स्त्री० वनतिक्तायाम् । विसर्पिण्याम् । गिरिजायाम् ॥

श्वेतहस्ती । स्त्री० क्षुद्रवार्ताक्याम् । श्वेतफणायाम् ॥

श्वेतरथः । पु० मरुवद्रुमे ॥

श्वेतगन्धपुष्पा । स्त्री० क्षुपविशेषे ।

सितत्रायमाणायाम् । सितपुङ्खायाम् ॥

श्वेतशिग्रुः । पुं० शुक्लशोभाञ्जने । सुतीक्ष्णके । मधुशिग्रुके ॥

श्वेतशिंशपा । स्त्री० शुक्लशिंशपावृक्षे ॥

श्वेतशिम्बिकः । पुं० निष्पावे । भटवासु० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतशुङ्गः । पुं० यवे ॥

श्वेतशूरणः । पु० वनशूरणे ॥

श्वेतवर्ण्णः । पुं० शुक्लवर्णसुरङ्गे । मरुवके ॥

श्वेतसर्षपः । पुं० गौरसर्षपे ॥

श्वेतसारः । पुं० कदरे । खदिरे ॥

श्वेतसुरसा । स्त्री० श्वेतपुष्पशेफालिकायाम् । भूतवेश्याम् ॥ सिन्धुवारे: । श्वेताचासौ सुरसा च । श्वेततुलस्याम् ॥

श्वेतस्यन्दा । स्त्री० विष्णुक्रान्ताभेदे ॥

श्वेतहयः । पुं० उच्चैःश्रवसि । हयवासवे ॥ अर्जुने । पार्थे ॥ चन्द्रे ॥ शुक्लवर्णाश्वे । कर्के ॥

श्वेतहस्ती । पु० ऐरावते । शुक्लगजे ॥

श्वेता । स्त्री० वराटिकायाम् ॥ काष्ठपाटलायाम् ॥ शङ्खिन्याम् ॥ अपराजितायाम् । स्फट्याम् ॥ अतिविषायाम ॥ श्वेतदूर्व्वायाम् ।

श्वेतकण्टकार्य्याम् । पाषाणभेदाम् ॥ श्वेतदूर्व्वायाम् । त्रिलावस्कलायाम् ॥ वमरीचनायाम् । शर्करायाम् ॥ लताविशेषे । क्षुद्रिकापर्णिकायाम् । पर्य्यस्तायाम् ॥ अतिप्रियायाम् ॥ शव्दास्तु श्वेतातिमधुराचौतास्त्यदातविकारिका ।

श्वेताचिल्लम् । स्त्री॰ शुक्लचिल्लिकायाम् । भिभाण्डयाम् ॥

श्वेताम्लि : । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । अम्लिकायाम् पिष्टोडाम् ॥

श्वेतार्क : । पुं॰ शुक्लार्कवृक्षे । तपने । शर्करापुष्पे । छत्रमोचिकायाम् ॥ अस्य गुणाः । श्वेतार्क : कटुकस्तिक्त उष्णो मलविशोधन : । मूत्रकृच्छ्रशोथशान्ति प्रयदोपविनाशनकृत् ॥

श्वेतावर : । पुं॰ सितावरशाके ॥

श्वेताश्व : । पुं॰ अर्ज्जुने ॥ सशद्दिवपाण्डवे ॥

श्वेताह्वा । स्त्री॰ सितपाटलायाम् ॥

श्वेतेक्षु : । पु॰ सितेक्षौ । वणपवसे । पाण्डुरेक्षौ ॥ अस्य गुणाः : । श्वेतेक्षु : कठिनोरुच्योगुरुयकफमूत्रकृत् । दीपन : विशदाश्चास्रो विपाकिसोप्यालस्यश्रेति ॥

श्वेतोदर : । पुं॰ कुवेरे ॥ दू॰ चि

काण्डशेष : ॥

श्वोवसीयसम् । न॰ कल्याणे । मङ्गले । वसुशब्द : प्रशंसार्थो॰ ईयसुन्नन्त : । श्वस्शब्द उत्तरपदार्थप्रशंसामाप्नोति यथाह । श्वोवसीयस्तिविश्वि॰ मयूरव्यंसकादित्वात्समास : । श्वोवसीय : श्रेयस्तत्त्वच समासान्त : अर्थ पदयदश्राणश् : शब्द : कालश्चाप्यपि । अभिधत्ते स्वभावेमनेनिमीमद्वतार्थकाविति पाणिनीयमतदर्प्य : । श्वोवसीयसमेमूयात् ॥

षकारस्य प्रारम्भ :

ष : । पुं॰ षकारे ॥ कचे ॥ वि॰ विज्ञे । निपुणे ॥ श्रेष्ठे ॥

षट्क : । पु॰ षण्मासङ्घे । सङ्ख्याया : संख्यासङ्घस्तत्वाध्ययनिध्वितिकम् ॥ षष्ठेनरूपेणगृह्या तीत्यर्थे तु॰ तावतिथेनगृह्णाती तिकन्वक्तव्य : प्रत्ययश्चस्थनिस्त्वलुक् । षष्ठेनरूपेणगृह्णाति॰ षट्कोदिवदत्त : ॥

षट्कट् । न॰ षड्पणे ॥

षट्कर्ण : । पुं॰ कर्णवेधहीनयोरपार्थीविवास नधोस्तोयस्यापस्थसम्भाह्मनायाम् ॥

षट्कर्म्मा । पुं॰ यागादिभिर्युते ब्राह्मणे ॥ षट्कर्माण्यध्ययनादीन्यस्य । तानियथा । अध्यापन

दानानि याजनाध्यापने तथा । प्रतिग्रहश्चैव युक्तः षट्कर्माविप्र उच्यते । अनुपोष्यवर्गे गृहस्थविप्रार्थे ॥ षट्तावाचितमेषक्वापिवापिन्यक् सीदानि षट्कर्माण्यस्य ॥ न० पञ्चकर्मणां समाहारे । अध्यापनादिषट्सु कर्मसु ॥ यथा । अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा । दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्माण्यग्रजन्मन इति ॥ आज्यादिषट्सु कर्मसु ॥ तानि यथा । शान्तिवश्यस्तम्भनानि विद्वेषोच्चाटने तथा । मारणान्तानि शंसन्ति षट्कर्माणि मनीषिण इति ॥ त्रि० षट्कर्मकर्त्तरि ॥

षट्काष्टकम् । न० विवाहादिविचारे दोषविशेषे ॥ यथा । अरिकन्याष्टमे भर्त्तारिस्तुः षष्ठे च कन्यका । षट्काष्टकं विजानीयात् पत्निसंस्थितेऽपि ॥

षटकूटा । स्त्री० भैरवीदेवताविशेषः ।

षट्कोणम् । न० वज्रे ॥ षडस्रे । यन्त्रानुषङ्गे ॥

षट्कोषः । पुं० म० षड्ध्यः कोषो अस्तन्त्रे वपुषि ॥ यथाहुः । पितृस्यामर्जितादन्नात् षट्कोषं जायते वपुः । स्नायवोऽस्थीनि मज्जा च पञ्चजायन्ते पितृतस्तथा । त्वङ्मांसशोणितमिति मातृतः सम्भवन्ति हि ॥

षट्चक्रम् । न० शरीरस्थपद्माकारषट्प्रकारचक्रे ॥

षट्चरणः । पुं० भ्रमरे ॥ यूकायाम् ॥

षट्तिली । पुं० माघशुक्लैकादश्यां भिन्नामुपवासकृत्यादादश्यां षट्तिलाचारविशिष्टे ॥ यथा । मृगशीर्षे श्रवणे माघमासि प्रजायते । एकादश्यां सितेपक्षे सोपवासो जितेन्द्रिय ॥ द्वादश्यां षट्तिलाचार कृत्वा पापात् प्रमुच्यते । तिलस्नायी तिलोद्वर्त्ती तिलहोमी तिलोदकी ॥ तिलस्य दाता भोक्ता च षट्तिली नावसीदतीति ॥

षट्त्रिंशत् । स्त्री० संख्याविशेषे । छत्तीस० इ० भा० प्र० वि० । संख्येये ॥ यथा षट्त्रिंशदङ्गुलद्वारा ।

षट्त्रिंशत्तत्त्वम् । न० शैवशास्त्रप्रसिद्धे तत्त्वसमूहे ॥ यथा । प्राणापानसमानाश्चोदानव्यानौ च वायवः । भूतैः सपञ्चभिः सार्द्धं चतुर्दशभिरिन्द्रियैः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि सांख्यशास्त्रविदो विदुः । महान् कालः प्रधानञ्च माया विद्या च पूरुषः ॥ कलानियतिरागिण्यः प्राकृशिंशत् सप्तमितैः सह । बिन्दुनादौ शक्तिशिवौ शान्तातीतौ परं ततः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तं शैवागमविशारदैरिति मानसोल्लासः ॥

षट्पदः । पुं० भ्रमरे ॥ षट् पदानि यस्य ॥ यूकायाम् ॥ न० मात्रा

वृत्तान्तरे । यथा । षट्कलमादौ स दनुचतुष्टुरग परिसंस्थानु ॥ शेषेहि कालं यल्लयचतुष्पदमेव संस्थितु० ॥ छन्दः षट्पदनामकमतिफणिना यकगीतं० रुद्रे विरतिसुषैतिन्दय तिसुखक्करसुपनीतम् । उल्लासयुगलमन्ते भवेदष्टाविंशतिकलमिदम् ० शृणु पञ्चदशैविरतिश्रितं पठनेप गिङ्गलजनहितम् ॥ तथा । चामरीहरकलितकमलसोदरुचिपदमा ० गुरुपुरतीपितवेपनामलल्पतिगुणमदना० भवदभिलषणविशिपरभसपरिशीपतद्दिवसा० मुखसंचन्द्र भयेमरजनिमधिकोविततमपिसा । निजहृदिधिनिहितभवदभिसरणरसतरङ्गमनङ्गशरति० भवदीययिलि।कनसनारानमनीरयसुखमनुभवति ।

षट्पदप्रियः । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥ न० रक्तोत्पले ॥

षट्पदा । स्त्री० यूकायाम् ॥

षट्पदातिथिः । पुं० चाम्रवृक्षे ॥

षट्पदानन्दः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । किङ्किराते । पीतभद्रे ॥

षट्पदानन्दवर्द्धनः । पुं० किङ्किराते । अशोकपादपे ।

षट्पदी । स्त्री० यूकायाम् । इ० हेमचन्द्रः ॥

षट्पदेष्टः । पुं० नीपे । कदम्बे ॥

षट्प्रज्ञः । पुं० कामकेली । कामुकविटे ॥ धर्मादिशास्त्रविज्ञे । यथा । धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञा हि यस्यासौ सषट्प्रज्ञ इति स्मृतः ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

षण्डः । पुं० पेयान्तरे । भेदे ॥

षडंशः । त्रि० षडंशे ॥ सङ्ख्याशब्दस्वरूपेण परिमाणार्थत्वम् ॥

षडङ्गः । पुं० वेदे ॥ षट्शिक्षादीन्यङ्गान्यस्य । षट्गी । षुरके । न० शिक्षादिवेदाङ्गेषु ॥ यथा । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं तथा । छन्दश्चेति षडङ्गानि वेदानां वैदिका विदुः ॥ छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते । ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥ शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् । तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥ इ० स्मृतिः ॥ शरीरस्य षडवयवे । यथा । जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते० ॥ इति । हरादिषु ॥ छागरथशिखाश्चैव काञ्चनं नयनत्रयम् । करतल करपृष्ठे षडङ्गं न्यासकर्मणि ॥ गव्यविशेषे ॥ यथा ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सर्वदा गवाम् ॥ इति स्मृतिः ॥

षडङ्गजित् । पुं० जनार्द्दने ॥ वि० षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूप. । पुं० । देवदेयधूपविशेषे ॥ यथा । गुग्गुल्वगुरुशौशीरगन्धकर्पूरचन्दनैः । धूपोऽयं कथितः सम्यङ्नैवेद्यैर्देवदेवस्य प्रीतये ।

षडङ्गमित् । पुं० शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । षड्विधाङ्गज्ञाने । षडङ्गानि शिक्षादीनि वेत्ति जानातीति वेत्तेः ।

षडभिज्ञः । पुं० बुद्धमुनिः । सर्वज्ञे । बुद्धे ॥ दिव्यं चक्षुः श्रोत्रं परचित्तज्ञानं पूर्वनिवासानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायव्यूहादिसिद्धिरिति षट् अभिज्ञा ज्ञानानि यस्य सः । षट्सु शान्तिसमाधिध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यज्ञानमस्येति वा ॥

षडशीतिः । स्त्री० अर्कसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । षडशीतिर्भवेच्चापे नृयुक्कन्याझषेषु च ॥ षडधिकाऽशीतिसंख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न० मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवेः शुभाऽशुभफलज्ञानार्थं नराकारचक्रे ॥ यथा । सुरवेश्चक्रं करेऽस्मिन् पादयुग्मेऽद्वयं द्वयम् । क्रोडे चात्र त्रयं दद्यात् करेऽपि द्वितयं द्वयम् तथा नेत्रे समस्तेऽपि तथा । द्वयं शतयाद्गुह्ये षडशीत्यां समे स्थिते ॥ सुखी दुःखी करे लाभः पादयोः स्मरणं हृदि । कान्ता शाश्वनं वामे सक्थ्नि स्वीयमृत्युः । संज्ञानं नेत्रयोः स्वपद्मानेऽस्तके । शुद्धे चक्रमवेक्ष्य तु षडशीतिफलं श्रुतिरिति ॥

षडष्टकम् । न० षट् काष्टयोगे ॥ स तु वरकन्ययोः सहराश्योरपि परस्परषष्ठाष्टमराशिसम्बन्धः । स च मिथ्यादिभेदेन द्विविधः । तथा मित्रषडष्टकं यथा मकरसमेतं मिथुनं । कन्याकलशौ मृगेन्द्रमीनौ च । वृषभतुलेऽलिमेषौ कर्कटधनुषी च मित्रविधौ । षडष्टकादिस्फीत. ॥ अरिषडष्टकमाह । मकरः करिकुलरिपुणा कन्या मेषेण सह झषस्तुलया । कलिर्घटीमधनुषीः शत्रुवधमिथुनौ च वैरिविधौ ॥ यद्यपि व्याष्टमेभर्त्ता भर्त्तुः पञ्चचान्यथा । षडष्टकं मित्राणीति मानवाचं तमिह देवेरपि ॥

षडाननः । पुं० कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । गुहे ॥ कृत्तिकानाम षण्णां मातॄणां स्तनपानार्थं षट् आननानि यस्य सः ॥

षड्पणम् । न० । मिश्रितकटु पट् थाद्रव्ये । यथा । पश्चिमं समरिचं षड्पणमुदाहृतम् । पश्चकोलमु चतुष्कमुष्यविशापर्द्धमितिमाधे

प्रकाशः ॥

षड्गया । स्त्री॰ षड्विधगयायाम् ॥ यथा । गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिके इति वायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम् । न॰ गोषट्कयुक्तहलादौ ॥ यथा । अष्टागवं धर्म्यहलं षड्गवं जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णां गवां समाहारः । गोरतद्धितलुकीति समासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं॰ मधुरादिषड्गुणरहितपरमात्मनि ॥

षड्गुणेशः । पुं॰ षडिन्द्रियनियन्तरि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं॰ महाकरञ्जपादपे । षट् ग्रन्थयोऽस्य । अच्प्रत्यन्ववपूर्वा द्दित्यत्राजितियोगविभागादच् ॥ षट्ग्रन्था यस्य वा ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री॰ वचायाम् ॥ षट् ग्रन्थयः ग्रन्थयोऽस्याः सा ॥ शठ्याम् ॥ शूकवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थिः । पुं॰ षट्पर्वणि ॥ स्त्री॰ वचायाम् ॥ न॰ पिप्पलीमूले ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री॰ शठ्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ षट् पर्वाणि ग्रन्थयोऽस्याः । स्वार्थे कन् ॥

षड्जः । पुं॰ तन्त्रीसमुत्थितः कण्ठोत्थितश्च स्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः स्थानेभ्यो जातः । पञ्चम्यामिति डः ॥ यथा । नासां कण्ठमुरस्तालु जिह्वां दन्तांश्च संस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायते यस्मात्तस्मात् षड्ज इति स्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्योऽयम् । यथा । षड्जं रौति मयूरो हि गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजाविरौति गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् ॥ तानसेनमतेसप्तस्वराणांमध्येप्रथमस्वरोऽयम् ॥

षड्धा । अ॰ षट्प्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थे धा ॥

षड्विधः । त्रि॰ षट्प्रकारे ॥ षट् विधाः प्रकारा यस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि॰ अस्तीत्यादिशरीरधर्मरहितपरमात्मनि अस्तीत्याद्यो यथा । अस्ति जायते वर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते विनश्यतीति ॥

षड्भुजः । त्रि॰ षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ रुद्रचण्डायाम् ॥ प्रचण्डायाम् ॥ न॰ षड्रेखाभिधेफललताविशेषे । मधुफलायाम् । दुग्धकर्क्व्याम् । तिक्तफलायाम् । खरबूजा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्याः फलगुणाय धः । सिक्तवालोरादनुमधुरंपिच्छि

षडङ्गजित् । पुं॰ जनार्द्दने ॥ त्रि॰ षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूप. । पुं॰ । देवदेवीधूपविशेषे ॥ यथा । गुग्गुलगुरूशीरशर्करामधुचन्दनैः । धूपोऽयं षडङ्गसंमिश्रैर्नीलदेवस्य देशिक इति ।

षडङ्गवित् । पुं॰ शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । मल्लिनाथधृतवाक्यम् । षडङ्गानि शिक्षादीनीत्याचक्षते ॥

षडभिज्ञः । पुं॰ बुद्धविशेषे । जिने । बुद्धे ॥ दिव्यचक्षुः श्रोत्रं परचित्तज्ञानं पूर्वनिवासानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायव्यूहसिद्धिरिति षट् अभिज्ञा यस्य असौ । षट्सु दानशीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यज्ञानमस्येति वा ॥

षडशीतिः । स्त्री॰ सूर्य्यसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । षडशीतिमुखे चापमीनयुक्कन्यामिथुनेति ॥ षडधिकाऽशीतिसङ्ख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न॰ मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवेः शुभाशुभफलज्ञानार्थं नरचक्राकारचक्रम् ॥ यथा । मुखे चैकं करे वेदाः पादयुग्मे द्वयम् । क्रोडे वाणास्तथा वेदाः करे सव्येतरे च । द्वयं द्वयं तथा नेत्रे मस्तके च तथा । षडशीत्यां समे स्थिते ॥ मुखे दुःखं करे लाभः पादयोर्भ्रमणं दिशि । क्रोडे सौख्यं करे वामे सन्तापं सम्मानं नेत्रयोश्चैव मस्तके । शुभं भवेन्नृणां षडशीतिफलश्रुतिरिति ॥

षडष्टकम् । न॰ षट्काष्टयोगे ॥ सतु वरकन्ययोः स्वस्वराशिषष्ठाष्टमराशिसम्बन्धः । स च मित्रारिभेदेन द्विविधः । तत्र मित्रषडष्टकं यथा मकरसिंहं मिथुनं । कन्याकलसौ मीनमेषौ । वृषभतुलौ कर्कधनुषी च मित्रविधौ । षडष्टकमितीव ॥ अरिषडष्टकमाह । मकरः करिकुलारि तुलाकन्ये मेषवृषभौ तथा । कर्किघटौ धनुर्वृषिकमिथुनौ चैवारिविधौ ॥ यदि कन्याष्टमे भर्त्तुः षष्ठे कन्या । षडष्टकं विवाहे वर्जयेद्यदि ॥

षडाननः । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । गुहे ॥ कृत्तिकानामग्निपत्नीनां षण्णां स्तनपानार्थं षट् आननानि यस्य सः ॥

षडूषणम् । न॰ । मिलितषट्पटुद्रव्ये । यथा । पञ्चकोलं समरिचं षडूषणमुदाहृतम् । पञ्चकोलगुणं तत्तु रूक्षमुष्णं विषापहमिति भाव॰

प्रकाशः ॥

षड्गया । स्त्री॰ षड्विधगयायाम् ॥ यथा । गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकेति वायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम् । न॰ गोषट्कयुक्तहलादौ ॥ यथा । षड्गवं धर्म्यं प्रोक्तं षड्गवं जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णां गवां समाहारः । गोरतद्धितलुकीति समासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं॰ मधुरादिषड्गुणरहिते परमात्मनि ॥

षड्गुर्वंशः । पुं॰ षडिन्द्रियाणि ॥ वस्वादि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं॰ करञ्जकवृक्षभेदे । षट् ग्रन्थयो यस्य । षड्ग्रन्थवपूर्वादित्यकाजितिवोत्तविभागादच् । षट्ग्रन्थायस्या ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री॰ वचायाम् ॥ षट् ग्रन्थयः सन्त्यस्याः सा ॥ श्वेतवचायाम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थिः । पुं॰ षट्पर्वणि ॥ स्त्री॰ वचायाम् ॥ न॰ पिप्पलीमूले ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री॰ शट्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ षट् ग्रन्थयोऽस्याः । स्वार्थे कन् ॥

षड्जः । पुं॰ सप्तस्वरमध्ये प्रथमस्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः स्थानेभ्यो जातः । षड्भ्यो जायते इति वा ॥ यथा । नासां कण्ठमुरस्तालुजिह्वां दन्तांश्च संस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायते यस्मात्तस्मात् षड्ज इति स्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्योऽयम् ॥ यथा । षड्जं रौति मयूरो हि गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजाविकौ तु गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् ॥ सामसिमर्तसप्तस्वराणां मध्ये प्रथमस्वरोऽयम् ॥

षड्धा । अ॰ षट्प्रकारे ॥ संख्याया विधार्थे धा ॥

षड्विधः । त्रि॰ षट्प्रकारे ॥ षट् विधाः प्रकारा यस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि॰ षण्णीत्वादिशरीरधर्मरहिते परमात्मनि षण्णीत्वादयो यथा । अस्ति जायते वर्द्धते विपरिणमतेऽपक्षीयते विनश्यतीति ॥

षड्भुजः । त्रि॰ षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ कद्रुघण्टिकायाम् । चण्डिकायाम् ॥ न॰ षड्भुजाभिधेयफललताविशेषे । मधुफलायाम् । हस्तकर्क्याम् । तिक्तफलायाम् । खरमुजा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्याः फलगुणाः यथा । त्रिदोषाल्यो मदनुमधुरं किञ्चि

॥ संयते ॥

संयमकः । त्रि॰ नियन्तरि ॥ संयमिनि ॥

संयमनः । पुं॰ यमलोके ॥ न॰ बन्धने ॥ व्रते ॥

संयमनी । स्त्री॰ यमस्य पुर्य्याम् ॥ यथा काशीखगेन्द्रसंहितायाम् ॥ मृत्योः संयमनी तुङ्गलौहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कालपाशादिजुष्टा॰ उच्चलौहप्राकारसमूढा॰ संयमनी नामदक्षिणस्यां यामपुरीत्यर्थः ॥

संयमितः । त्रि॰ जातसंयमे ॥ तारकादित्वादितच् ॥ यमिते ॥

संयमी । पुं॰ मुनौ ॥ त्रि॰ संयमवति ॥ स्थितप्रज्ञे ॥ या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्त्ति संयमी ॥ संयमोऽस्यास्ति ॥ इनिः ॥

संयात्रा । स्त्री॰ समुद्रयात्रायाम् । पोतैर्द्वीपान्तरगमने ॥ समुद्रितानागमने ॥

संयामः । पुं॰ संयमे ॥ संयमनम् । यमः समुपनिविषु चेति पक्षे घञ् ॥ संयते ॥

संयावः । पुं॰ घृतक्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धे भोज्यविशेषे ॥ यथा । संयावस्तु घृतक्षीरगुडगोधूमपाकजः इति ॥ पिष्टकविशेषे । पेराक॰ पिराको ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । पर्य्यस्यः माज्यसमितानिर्मिता घृतभर्ज्जिताः । सुहितास्वोलिताः शुभाः शर्कराभिर्विमर्द्दिताः ॥ ततश्चूर्णे क्षिपेदेलालवङ्गमरिचानि च । नालिकेरं सकर्पूरं चारवीजान्यनेकधः ॥ वृत्ताकारसमितापुष्टैरिष्टकारचिता ततः । तस्यां तत् पूरणं न्यस्य कुर्यान्मुद्रां दृढां सुधीः ॥ सर्पिषि प्रचुरे तास्तु सुपचेन्निपुणो जनः । प्रकारैः प्रकारोयं संयावस्तु निगीर्त्तितः ॥ मठकेन समोऽयं संयावोऽपि गुणैर्गुणैः ॥ योगे॰ संभाव्यतिप्रसिद्धेयम् ॥ संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिः । यु॰ । समियुद्रुदुव इति घञ् ॥

संयुक्तः । त्रि॰ संलग्ने । संयोगाश्रये ॥ सम्यक् युतः ॥

संयुक्तसमवायः । पुं॰ सन्निकर्षे ॥ यथा॰ घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटे रूपस्य समवायात् ॥

संयुक्तसमवेतसमवायः । पुं॰ सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा॰ रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे॰ संयुक्तसमवेतसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटे रूपं समवेतम्॰ तत्र रूपत्वस्य समवायात् ॥

संयुगः । पुं॰ युद्धे । आयोधने । जन्ये रणे ॥ संयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । रघयुगेतिनिर्द्देशात् गुणा

भावः । प्रतिजनादिषुसंयुगशब्दपाठात् ॥

संयुक् । त्रि० युक्तवति । सम्बन्धिनि ॥ संयुज्यते । युज० । क्विप् चेति क्विप् ॥

संयुतः । त्रि० । संयुक्ते । बद्धे ॥

संयोगः । पुं० प्रश्लेषे । द्वयोः संयुक्तावस्थारहितौ० नवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ मेलने । सम्बन्धे ॥ सन्निकर्षभेदे ॥ चक्षुषा घटप्रत्यक्षजनकसंयोगसन्निकर्षः ॥ सम्बन्धमात्रे ॥ संयुज्यतेऽनेन । युजिर्० । घञ् ॥ न्यायमते संयोगो गुणपदार्थः । स चाप्राप्तयोर्वस्तुद्वयस्य प्राप्तिरूपः सम्बन्धविशेषः । स त्रिविधो यथा । एककर्मजन्यः । यथा पर्वतेपक्षिसंयोगः । १ । उभयकर्मजन्यः । यथा मेषद्वयसंयोगः । २ । संयोगजन्यसंयोगः । यथा कपालतरुसंयोगजन्यतरुकुम्भसंयोगः । ३ । कर्मजन्यसंयोगोऽपि द्विविधः । अभिघातः० तस्माच्छब्दो जायते । १ । नोदनः० तस्माच्छब्दो न जायते । २ । अथ प्रमाणम् । अप्राप्तयोस्तु याप्राप्तिः सैव संयोग ईरितः । कीर्त्तितस्त्रिविधस्त्वेष आद्योऽन्यतरकर्मजः ॥ तथोभयोः कर्मजन्यो भवेत् संयोगजोऽपरः । आदिमः श्येनशैलादिसंयोगः परिकीर्त्तितः ॥ मेषयोः सन्निपातो यः सहितो य उदाहृतः । कपालतरुसंयोगात् संयोगस्तरुकुम्भयोः ॥ द्वितीयः स्यात्कर्मजोऽपि द्विधैव परिकीर्त्तितः । अभिघातो नोदनञ्च शब्दहेतुरिहादिमः ॥ शब्दाहेतुर्द्वितीयः स्यादिभागोऽपि त्रिधा भवेदिति भाषापरिच्छेदः ॥ उदयात्पूर्वदण्डाः षट् ॥ यथा । उदयात्प्राक्दण्डास्तु षट् संयोगदूष्यते । उपरिष्टात्प्रवेशस्तु तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥ सन्निधौ ॥

संयोगपृथक्त्वम् । न० न्यायविशेषः । यथा । एकस्य कर्मणो नित्यत्वकाम्यत्वाभ्यां द्विरूप्याङ्गीकारे० नित्यानित्यसंयोगविरोधः । नैवम्० संयोगपृथक्त्वन्यायात् । स च न्यायश्चतुर्थाध्याय उक्तः । यथा । खादिरे पशुं बध्नाति० खादिरं वीर्यकामस्य यूपं कुर्वीतेति श्रूयते । अत्र संशयः । किं क्रत्वर्थं खादिरतानित्यं विस्तादुत नेति । तत्र फलार्थत्वेनानित्यतया० नित्यप्रयोगाङ्गतानुपपत्तौ । यत्तु नित्यं विखादिरत्वमस्य० तत्काम्यस्यैव पशुबन्धनाय यूपाश्रयस्थापनार्थं नित्यं खादिरतेति प्राप्ते० राद्धान्तश्चतुर्थाध्यायसूत्रम् । एकस्य तूभयत्वे संयोगपृथक्त्वमिति । अत्र संयोगः सम्बन्धमा

महसिऽयेरवतारे ॥ अपद्रुमे । क पंफली । योगविशेषे ॥ यथा । स गभीरविचारेषु प्रतिपद्यवासरे । संवर्त्तसंज्ञकेऽयोगो गर्हित : शुभ कर्मसु । मेघाधिपविशेषे । संवर्त्त पुष्करद्वया : ॥

संवर्त्तक : । पुं॰ कालाग्निरुद्रे ॥ ब लदेवस्य लाङ्गले ॥ और्वे । वाडवा ग्नौ ॥ त्रि॰ प्रवर्त्तके ॥ संवर्त्तय ति । वृतु॰ ण्वुल् ॥

संवर्त्तकी । पुं॰ बलदेवे । अच्यु ताऽग्रजे । दू॰ त्रि॰ शेष : ॥

संवर्त्तवापी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

संवर्त्ति : । स्त्री॰ पद्मादिनवपत्रे । संवर्त्तिकायाम् । संवर्त्तते । वृतु ॰ । कृपिविशहिरतिचिदिक्षिदि कीर्त्तिभ्यश्चेति इन् ॥

संवर्त्तिका । स्त्री॰ पद्मादीनामच्छ दे ॥ पद्मस्य किसरसमीपस्थदले ॥ संवर्त्तिरेव । स्वार्थे कन् ॥ गुणा स्तु । संवर्त्तिका हिमा तिक्ता कषाया दाहतृट्प्रणुत् । मूत्रकृच्छ्रगुदव्या धिरक्तपित्तविनाशिनी ॥

संवर्द्धक : । पुं॰ संवर्द्धनकारिणि ॥

संवर्द्धनम् । न॰ सम्यग्वृद्धौ । सं वर्द्धते अनेन : । वृधु वृद्धौ । अ नुदात्तेत इति ल्युट् ॥ संदीपने ॥

संवर्द्धित : । त्रि॰ पुष्टे । सम्यग् वृद्धिविशिष्टे ॥

संवलनम् । न॰ मिश्रणे ॥

संवलित : । त्रि॰ मिलिते । मिश्रि ते । एकीकृते ॥

संवसथ : । पुं॰ ग्रामे । संवसन्त्यत्र । वस॰ । उपसर्गे वसः कथच् ॥

संवह : । पुं॰ सप्तवायुस्कन्धगतमध्य स्थवायौ ॥ सत तूहवायोरुपरिष्ठ वृत्तिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ वा योस्तुर्यस्कन्धे ॥ यथा । भवन्ती नयत्युदग्भीम : सोऽपि वासाह्वय : । स्वभियुग्मे ग्रहा मेघ संतुष्ट : सं वहो गय : ॥ ४ ॥

संवाटिका । स्त्री॰ शृङ्गाटके ॥

संवारा । पुं॰ संवत्सरे ॥ वाति गंस्थर्या व्याख्यापत्यय : ॥

संवाद : । पुं॰ परस्परवचनाविरो धे ॥ वाचिके । सन्देशवाक्ये । समाचारे ॥ संवदनम् । वद॰ । घञ् ॥

संवादिनी । स्त्री॰ सहस्थाम् ॥ य था । यत्र संवादिनीति रघु : ॥

संवाद्य : । त्रि॰ संवरणीये ॥

संवास : । पुं॰ गृहे ॥ पुरवासि नां विहारार्थं पुरमध्ये बहिर्वाऽनावृ तस्थाने । सन्निवेशे । निकर्ष णे ॥

संवाहक : । पुं॰ अङ्गविमर्दके ॥

संवाहनम् । न॰ भारादिवाहने ॥ अङ्गमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । वह

प्रापणे । स्वार्थे यन्ताल्ल्युट् । याज्ञमाहितादिति निपातनाद्दीर्घ इत्येके ॥

संवाहित । त्रि० सञ्चारिते ॥

संविग्नः । त्रि० उद्विग्ने । सम्भ्रान्ते । ओविजी भयचलनयोः सम्पूर्वः । क्तः । ओदितश्चेति नः । श्वीदितो निष्ठायामितीट् ॥

संवित्तिः । स्त्री० प्रतिपत्तौ । सम्भावादे ॥ विद् ज्ञाने । क्तिन् ॥

संवित् । द० स्त्री० ज्ञाने । सम्भाषायाम् ॥ क्रियाकारे । आजौ । सङ्ग्रामे । नाम्नि ॥ अङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ आचारे । तोषणे ॥ संज्ञने ॥ संकेते ॥ यथा ॥ प्रवृत्तो पनिरुद्धो संविदः स्यात्ययैद्रोऽङ्गति । ज्ञानव्यवस्थायाम् ॥ यथा । स विदञ्च्यतिक्रमन्नति ॥ मनीषायाम् ॥ संविदनम् । संविद्यतेऽनयावा । विद् ज्ञाने । विद चेतनादौ वा । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

संविदितः । त्रि० अङ्गीकृते । उररीकृते । संविद्यतेस्म । विद् ज्ञाने । क्तः ॥

संविधा । स्त्री० भोग्यवस्तुनि । सामग्र्याम् ॥ संविधीयतेऽनया । संविपूर्वात् धाञ आतश्चोपसर्गे इति

तिकः ॥

संविधानम् । न० उत्पादने ॥

संविभागः । पुं० विभज्य प्रतिपादने ॥

संविद्यतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

संविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

संवीक्षणम् । न० अन्वेषणे । अपहृतवस्तुनस्तत्पर्यायान्वेषणे । सम्यगात्पर्येण विविधप्रकारैरीक्षणम् ॥

संवीतः । त्रि० रुद्धे । आवृते । मध्यादिना वेष्टिते । संवीयतेस्म । व्येञ् संवरणे । क्तः ॥

संवीताङ्ग । त्रि० वाससाच्छादितदेहे ॥

संवृतः । त्रि० सङ्कुचिते । यथा । मासं वृतमुखः कुर्यादास्यं च भ्रान्तयाकुतमिति ॥ निगूढे । गुप्ते । संवेष्टिते । सम्पूर्वाद् वृञः क्तः ॥

संवृतिः । स्त्री० वागिन्द्रियप्रयुक्ते व्यवहारे ॥ गोपने ॥ संवरणम् । वृञ् । क्तिन् ॥

संवृत्तः । त्रि० सञ्जाते । सम्यक्प्रवृत्ते ॥ सम्पूर्वाद् वृत्तेः क्तः ॥ पुं० वरुणे ॥

संवृत्तिः । स्त्री० संवरणे ॥ अविद्याविषये लौकिकव्यवहारे ॥ लौकिकावृत्तौ ॥ अविद्यायाम् ॥ संव्रियते आच्छाद्यते तत्त्वं यया । विभ्रमे ॥ संवर्त्तनम् । वृतु०

तिन् ॥

संवेग : । पुं० सम्भ्रमे । हर्षादिना कर्मसु त्वरणे ॥ अद्भुतपरचक्रादिदर्शनात्सत्वरतायाम् ॥ संवेजनम् । भीतिजी० घञ् । सम्यग्वेगे ॥

संवेद : । पुं० वेदने । अनुभवे ॥ विद्स्थाने । सम्पूर्व : । घञ् ॥

संवेदनम् । न० संवेदे ॥

संवेद्य : । त्रि० ज्ञेये ॥

संवेश : । पुं० स्वापे । निद्रायाम् ॥ स्त्रीरतिबन्धे ॥ पीठे ॥ संवेशनम् । विश० । घञ् ॥

संवेशनम् । न० मैथुने ॥ उपभोगस्थाने ॥

संव्यानम् । न० उत्तरीयवस्त्रे ॥ अंशुके । वस्त्रे । संवीयतेऽनेन । व्येञ् संवरणे । ल्युट् ॥

संशप्तक : । पुं० समयात् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनि ॥ समयात्० कृत्वा चाराच्छपथाद्वा० सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनोऽपराङ्मुखाश्चपलायमानाश्चाश्विना० तैसंशप्तका : कथ्यंते ॥ नारायणस्ससेनाविशेषे । शपनम् । शपथाक्रोशे । भावेक्त : । संशप्तं शपथं करोति । तत्करोतीति णिच् । ण्वुल्० कृत्वा ॥ सम्यक्० शप्तं सत्यंयस्येतिवा ॥

संशम : । पुं० निरवशेषनाशे ॥ संशमनम् । शम० भावेघञ् ॥

संशमनम् । न० शमने । यथा । नशोधयतियद्दोषान्समान्नोदीरयत्यपि । समीकरोतिसंवृद्धान् संशमनमुच्यते ॥ नशोधयति०नोर्ध्वाधोमार्गाभ्यांपातयति । नोदीरयति०नवर्द्धयति ॥ इ०भा०प्र० ख : ॥

संशय: । पुं० सन्देहे । द्वापरे ॥ अस्यलक्षणं यथा । एकस्मिन्धर्मिणि विरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यज्ञानं० संशयइति । यथास्य गुणोऽगुण शोवेति ॥ विचिकित्सायाम् ॥ योग : साधनीयोनवेत्युभयकोटिस्पृग्विज्ञाने ॥ अतद्रूपप्रतिष्ठत्वेन विपर्ययात्मत्वेऽपिसन्नुभयकोटिस्पर्शित्वेनकोटिस्पर्शिस्वरूपाभावात्तद्विशेषविवक्षयाविपर्ययान्न्येदो मैद्रष्टव्य : ॥ प्रतिपत्ती ॥ संशयलक्षणमितिगोतम : । समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यानुपलब्ध्यव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षोविमर्श : संशय: । १ । २३ । संशयइतिलक्ष्यनिर्देश : विमर्शइत्यत्रविशब्दोविरोधार्थ : । मृशिर्ज्ञानार्थ : एकस्मिन्धर्मिणीतिपूरणीयम् । तेन-एकधर्मिणिविरोधिनभावाभावप्रकारकज्ञानम्संशय : । तत्कारणमुखेनविशेषलक्षणान्या

इ॰समानेत्यादि । उपपत्तिज्ञान
म् । तथाच॰ समानस्यविरुद्ध
कोटिद्वयसाधारणधर्म्मस्य ज्ञानादि
त्यर्थ : । तथाचसाधारणधर्म्मवद्ध
र्म्मिज्ञानजन्योऽसाधारणधर्म्मवद्ध
र्म्मिज्ञानजन्यश्चेत्यर्थ : । विप्रति
पत्तिविरुद्धकोटिद्वयोपस्थापक :
शब्दस्तस्मादित्यर्थ : । यद्यपिशब्द
ज्ञानसंशायकत्वम्॰ तथापिशब्दात्
कोटिद्वयोपस्थितौमानस: संशय
इतिवदन्ति । उपलब्धेर्ज्ञानस्य॰ अनु
पलब्धेर्व्यतिरेकज्ञानस्यचाऽव्यवस्था
तद्विषयकत्वानिर्धारणंप्रामाण्य
संशयइतिफलितोऽर्थ : ॥ अन्येतु
उपलब्ध्यव्यवस्थाप्रामाण्यसंशय : ।
अनुपलब्धिरुपलब्ध्यभावत्वम्॰ तद
व्यवस्था ततःसंशयइत्याहु : । वस्तु
तस्तुप्रामाण्यसंशयस्यनसंशयहेतुत्व
म्॰ किन्तु गृहीताप्रामाण्यकज्ञानस्य
विरोधितयासतिप्रामाण्यसंशयेतन्
ज्ञानाप्रतिरोधितयासाधारणधर्म्म
दर्शनादितएवसंशयोत्पत्तिरिति ।
उपलब्ध्यादिकंताद्दृशस्थलेसंशयो
भवतीत्येतावन्मात्रपरम् । अका
रोव्याप्यसंशयस्यव्यापकसंशयहेतु
त्वंसमुच्चिनोतीतिवदन्ति । विशे
षापेक्ष कोटिस्मरणसापेक्ष. । वस्तुत
स्तुसंशयधारावाहिकत्वंस्यादतआह
। विशेषेति । विशेषविशेषदर्शनम्॰

अपेक्षतेनिवर्त्तकत्वेन॰ तथाच॰ वि
शेषदर्शननिवर्त्त्यत्वकथनमुखेनवि
शेषादर्शनजन्यसंशयइत्युक्तम् ॥
१।२३ । संशयनम् । शीङ् ए
रच् ॥
संशयात्मा । त्रि॰ दुर्मेधसमलिनचित्ति
सर्वत्रसंशयात्मकचित्ते । संशयी
॰ आत्मामनोयस्य स : । संशया
त्माविनश्यति ।
संशयान :। त्रि॰ संशयापन्ने । संश
ययुक्ते ॥
संशयापन्न : । त्रि॰ संशयिनि ॥
संशयापन्नमानस : । त्रि॰ सन्देहवति
। संशयिते । सांशयिके । संशय
मापन्नंमानसंयस्य॰ यस्मिन्विष
ये वा ॥
संशयालु : । त्रि॰ संशयितरि ॥
संशयित : । त्रि॰ सन्देहविषये । वि
चिकित्सिते ॥
संशयिता । त्रि॰ सन्देहाश्रये । संश
यकर्त्तरि । यथाहु : । नास्तित्व
मित्यस्मित्नर्थेकश्चास्तिसंशय : पुं
स : । यथापिसंशयश्चेत्संशयिता
य : सएवभवतीत्यम् । ४ ।
संशित : । त्रि॰ सम्यक्सम्पादिते ।
संशितंव्रतम् । सम्यक्सम्पादित
मित्यर्थ : । व्रतविषयकयत्नवति ।
संशितोनाह्मण : । व्रतविषयकय
त्नवानित्यर्थ : । सम्यक्शायतेस्म

कालेसत्यवद्भातिप्रबोधेऽसत्यवद्वेदि ति ॥ अपिच । अयमतिचारितचा रुतयासंसारोभातिरमणीयः । अ त्रपुनः परमार्थदृशानकिमपिसा रोऽस्त्यरमणीयत्तिशिक्ष्यमिश्रः ॥ दुःखे ॥ कृच्छ्रे चादेश्यमध्ये निय मितमुनिः सौयसेगर्भवासे । कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषयो यौवनेचोपभोगः । नारीणामप मानाद्विवसितवसतिर्वृभावोऽप्यसा धुः संसारेरेमनुष्याः वदतयदिसु खंस्वल्पमप्यस्तिकिञ्चित् ॥ संसरति कालान्तरम् । सृ० । घञ् ॥ संसरणम्० मा ॥ दुःखपूर्णत्वे संसारः सर्वथास्तिदुःखितः । त्यागः कुलीनेनससुखीनापरः प्रि ये ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयं सकलापदाम् । आश्रयंसर्वपापा नांसंसारंवर्जयेत्प्रिये ॥ अध्यव स्वनचौरसखीकृतमहाविषम् । अ प्रमत्तमतंदेधिसंसारः सञ्चेतसा न् ॥ आदिमध्यावसानेषुदुःखस र्वमिदंयतः । तस्मात्सन्त्यज्यसं सारंतत्त्वनिष्ठः सुखीभवेत् ॥ इ तिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥

संसारगुरुः । पुं० प्रद्युम्ने । काम देवे । मनोजन्मनि । रूपास्त्रे ॥ सं सारकगुरुः ॥

संसारधन्वनिर्मुक्तिः । स्त्री० नाना योनिसम्बन्धनिवृत्तौ ॥ संसारएव धन्वः । तस्मान्नितरांमुक्तिः ॥

संसारमार्गः । पुं० मिथ्याज्ञाने ॥ भगे । योनौ ॥

संसारबीजम् । न० कामकर्मप्रवृत्ति कारणे० अज्ञाने ॥

संसारपथः । पुं० अव्यक्तादिस्थावरा न्तेक्रमसदृशे ॥ यथा । नादरीकाभ वानिसारोऽनेकशतसहस्रबुद्धिनि करास्पदस्तत्रिभिर्गुणैर्निर्गुणः सुखनि र्धारितस्तो० वेदात्मनिर्धारितपर ब्रह्ममूलसारो० ऽविद्याकामकर्मा त्मकबीजप्रभवो० ऽपरब्रह्मविज्ञान क्रियाशक्तिद्वयात्मकहिरण्यगर्भाङ्कु रः० सर्वप्राणिलिङ्गभेदस्कन्धः ० तत्तृष्णाजलावसेकोद्भूतदर्पो० बु द्धीन्द्रियविषयप्रवालाङ्कुरः० श्रु तिस्मृतिन्यायविद्योपदेशपलाशः० यज्ञदानतपआदिक्रियासुपुष्पः सुखदुःखवेदनानेकरसः० प्रा ण्युपजीव्यानन्तफलस्तत्तृष्णासलि लावसेकप्ररूढजटीकृतदृढबद्धमू लः सत्यनामादिसप्तलोकब्रह्मादि भूतपक्षिकृतनीडः० प्राणिसुख दुःखोद्भूतहर्षशोकजातनृत्यगीत वादित्रक्ष्वेलितास्फोटितहसिताक्रु ष्टरुदितहाहामुञ्चमुञ्चेत्याद्यनेकशब्द कृततुमुलीभूतमहारवो० वेदान्त विहितब्रह्मात्मदर्शनासङ्गशस्त्रकृतो

षड्विंशपसंख्यकाभिरुपदिष्टो वेदान्तेष्वाचार्यैः । सचोक्तं श्रीलक्ष्मीमिश्रैः । पञ्चस्य संसारविषमज्वरस्योन्मूलविनाशनाय । विश्वेश्वराराधनतो जनानां तत्त्वप्रबोधाद्य परोऽभ्युपाय इति ॥

संसारद्रुम् । पुं॰ आत्मबोधि ॥

संसारहेतुः । पुं॰ आत्मनोऽविद्यायाम् ॥

संसारी । पुं॰ संसारविशिष्टप्राणिनि । जीवादि । संसारोऽस्त्यस्ति । इनिः ॥ मत्स्याहिधर्मवति ॥

संसिद्धिः । स्त्री॰ सम्यक्सिद्धौ ॥ प्रकृतौ । स्वभावे । मत्तायां स्त्रियाम् । मुक्तौ । मोक्षे । देहेन्द्रियस्य धाराद्यशुद्धिविशेषस्य गन्धाशीयस्थितोव्यतायाम् । ध्यानादिसाध्याध्यात्मनिष्ठायाम् । यथा । साङ्गयोगमनुष्ठाय परिसमापनं संसिद्धिरितियोगिनः ॥ संसिध्यनम् । सिधुसंराद्धौ । क्तिन् ॥

संसृतिः । स्त्री॰ संसारे । यथा ॥ संसरणं । सृ॰ । क्तिन् ॥

संसृष्टः । त्रि॰ संसर्गे । वमनादिनासंशुद्धौ । विभागानन्तरं प्रीत्या पुनः संमिलितधने । यथा । विभक्तोयः पुनः पित्रा भ्रात्रा वैकत्र संस्थितः । पितृव्येणाथवा प्रीत्या सतु संसृष्ट उच्यते । इति बृहस्पतिः ॥ संसर्जनम् । सृज॰ । क्तः ॥

संसृष्टिः । स्त्री॰ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सैषा संसृष्टिरेतेषां भेदेन यदिहस्थितिः । एतेषां शब्दार्थालङ्काराणां यथासम्भवमन्योन्यनिरपेक्षतया यदिह॰ शब्दभागएव॰ अर्थविषयएव॰ उभयत्रापि वाऽवस्थानं॰ सैषां समवायस्वभावसंसृष्टिः । तत्र शब्दालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । वदनसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमरसम्भ्रमसम्भृतशोभया । चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशाऽन्यया ॥ अर्थालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ पूर्वं यमकपरस्परनिरपेक्षौ यमकानुप्रासौ संसृष्टिं प्रयोजयतः । उत्तरत्रतु यथायोगम्॰ उपमोत्प्रेक्षे । शब्दार्थालङ्कारयोः संसृष्टिर्यथा । सोऽपूर्व्वे एत्य गाने सौ । एवंसस्मदृत्तान्तम् । लक्ष्मणार्थं हितमलुडिं परंसर्तीयथारे शुसलास्थिश्रयामेधराष्ट्रस्य थ्यानाम् । सकथानांहृदयलुठनं मरिसक्षामतिनिशारधरोतिसं- स्मरम् । हृदयलुण्ठनमिलिङ्गयम॰ आयुधं रतिलिपत् । पूर्वेऽस्मिन्ननुप्रासः । एवं शब्दार्थालङ्कारयोः संसृष्टिरियम् ॥ यथानुप्रा

सोऽयक्षस्वाध्योन्यानपेक्षे । संसर्ग यतयोरेयश्वाक्वे छन्दसिवासमवेतत्वात् ॥

संसृष्टी । त्रि॰ संसृष्टत्वविशिष्टे ॥

संसेचनम् । न॰ सम्यगन्नादीनांउपमोगे ॥ सर्वनिघण्ट्वादिषोक्तव्यतिरिक्तानांत्र्यायांभक्षणंनिषेधति । यद्वा तद्याक्तिगुणरूपविधामक्षानामन्नादि क्षीरसपुष्पफलौषधानाम् । संसेचनस् कृतसौख्ययशोभिवृद्ध्यैनिः संशयं नरवरोभिदधीतनाव ॥

संस्कारः । पुं॰ अनुभवे ॥ मानसकर्मणि । वासनायाम् ॥ प्रतियत्ने । उत्कृष्टगुणाधाने । संस्क्रियते॰ ऽनेन ॰श्रौतेनस्मार्त्तेनवाकर्मणापुरुषइतिसंस्कारः । सोयस्वोयजातौसामान्यविशेषविहितवैदिकस्मार्तंकनुष्ठानजन्याऽदृष्टविशेषाश्रयकभूतिशयत । तत्राश्रयः तदर्थीशादिनयुद्धादिरपिसंस्कारशब्देनोच्यते ॥ अथोक्तंश्रीमहाभिनयेयत्ने । संस्कारैरविनादेविदैर्शुचिर्नजायते । नासंस्कृतोधिकारीस्या द्दैवेपित्र्येचकर्मणि ॥ यतोविप्रादिभिर्यत्नैः स्वस्ववर्णोत्तसंस्कृयाः कर्तव्या . सर्वथायत्नैरिह मुक्तिमिच्छुभिः ॥ तेचद्व्यष्टोडशाष्टचत्वारिंशद्भिन्नाः प्रसिद्धायथा । जीवसेकःपुंसवनंसीमन्तोन्नयनंतथा । जातनाम्नोनिष्क्रमणमन्नाशनमतः परम् ॥ चूडोपनयनेद्वावाः संस्काराः कथितादश । शूद्राणांशूद्रभिन्नानामुपवीतंनविद्यते । तेषांनवैवसंस्काराद्विजातीनांदशस्मृताः ॥ नित्यानिसर्वकर्माणितथानैमित्तिकानिच । यान्यान्यपिवरारोहेकुर्यात्स्वाश्रयवत्मना ॥ षोडशयथा । गर्भाधानंपुंसवनंसीमन्तोन्नयनंतथा । जातकर्माभिधानञ्चनिष्क्रमःप्राशनंतथा ॥ चूडोपनयनंवेदव्रतानाञ्चचतुष्टयम् । गोदानंमेखलीन्मोचोविवाहः षोडशक्रमात् ॥ अष्टचत्वारिंशद्यथा । गर्भाधानमथापिपुंसवनकंसीमन्तजातक्रियानामाश्राद्दनचौलकोपनयनश्रोत्रव्रतान्यथ । स्नातिस्नपनंविवाहकरणंपञ्चाभियज्ञाश्चमितस्याः सप्तचसप्तसप्तदृतिरिसंस्कारकाश्च्यष्टो । देवताप्रतिष्ठायांषट्संस्कारायथा । जातनाम्नोनिष्क्रमणमन्नप्राशनमेवच । चूडोपनयनञ्चैतेषट्संस्काराः प्रकीर्तिताः इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ संस्क्रियतेऽनेन । करणेघञ् । व्युत्पत्तौ ॥ न्यायमतेगुणविशेषे ॥ सत्रिविधः वेगाख्यसंस्कारः १ अयंमूर्तपदार्थस्थायी॰ क्वचिद्वेगजन्यः॰क्वचित्कर्मजन्यश्च । स्थितिस्थापकसंस्कारः २

अय पृथिवीगुणः । वेगाख्यस्त्वये पृथिव्यादिचतुष्पदार्थमात्रगुणः । अयमतीन्द्रियः स्पन्दकारणञ्च । भावनाख्यसंस्कारः २ अयमात्मनोऽतीन्द्रियगुणः । उपेक्षानात्मकनिश्चयजन्यः । अयं स्मरणप्रत्यभिज्ञयोः कारणञ्च । यथाऽभिज्ञाघस्तत्संस्कारः । संस्कारभेदो द्वितीयः स्थितिस्थापकभावने । मूर्त्तमात्रे तु वेगः स्यात् कर्मजो वेगजः क्वचित् ॥ स्थितिस्थापकसंस्कारः क्षितौ केचिच्चतुर्ष्वपि । अतीन्द्रियः सविज्ञेयः क्वचित्स्पन्दोपिकारणम् ॥ भावनाख्यस्तु संस्कारो जीववृत्तिरतीन्द्रियः । उपेक्षाऽनात्मकस्तस्य निश्चयः कारणं भवेत् ॥ स्मरणे प्रत्यभिज्ञायामप्यसौ कारणं भवेदिति ॥ अथ जातकर्मादिक्रियाकलापः । समयः । एतस्याश्च कर्मणश्शरीरसंस्कारार्थं स्त्रीणामपि भवति । तत्र मनुः । अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः । संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः । पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रियेति ॥ आप्त० जातकर्मादिक्रियाकलापः । एष्टव्याश्च मेधसा यं प्रातः समिद्धोमादिरूपेऽग्निपरिचर्य्यार्थः ॥

संस्कारजः । त्रि० संस्कारात्जाते ॥

संस्कारवर्ज्जितः । पुं० व्रात्ये ॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे ॥

संस्कारस्कन्धः । पुं० वासनाप्रपञ्चे । रूपविज्ञानवेदनासंज्ञासंस्कारस्कन्धानां बासनायाम् ॥ रागद्वेषाभिनिवेशेषु । रागादयः क्लेशाः । उपक्लेशा मदमानादयो० धर्माधर्मौ चेति बासनासमितिमिथः ॥

संस्कारहीनः । पुं० व्रात्ये ॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्कारवर्ज्जिते ॥ संस्कारैरुपनयनादिभिर्गर्भाधानादिभिर्वा० हीनः ॥

संस्कार्य्यः । पुं० कर्मक्षेप० भीष्मादौ ॥ त्रि० संस्कारार्हे ॥

संस्कृतम् । न० आर्षप्रोक्ते । पाणिन्यादिव्याकरणबोधिते । गीर्वाणभाषायाम् ॥ संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः ॥ त्रि० कृत्रिमे ॥ शस्ते ॥ भूषिते ॥ संस्क्रियते स्म । क्तः ॥ व्युत्पन्ने ॥ उपनीतसंस्कारे । शोधिते । कृतसंस्कारे ॥ पक्वे ॥

संस्कृतात्मा । पुं० दीक्षयादीक्षिते ॥

संस्कृतिः । स्त्री० संस्क्रियायाम् ॥ संस्करणम् । कृञ् । क्तिन् ।

संस्क्रिया । स्त्री० संस्कृतौ । शवदाहादिक्रियायाम् ॥ मलापनयने ॥ संस्कारायकरणम् । कृञ् । श० अ० । वचेसिद्धः । रिङ् इयङ् ॥ स्त्रियाम्

यो विप्रभिन्नसस्य सपर्यांकस्य संस्तुश-म् । शैवैस्तत्र नाकुर्यादेवधर्मः कर्णीयुगे ॥
संस्तर : । पुं० प्रस्तरे । पल्लवादिरचितशय्यायाम् । सांथरा० इ० भा० प्र० ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ संस्तीर्यते । स्तृञ् आच्छादने । ऋदोरप् ॥
संस्तव : । पुं० परिचये । सहतिसवे । संस्तवनम् । ष्टुञ् स्तुतौ । ऋदोरप् ॥ सम्यक् स्तुतौ ॥
संस्तवान : । त्रि० वाग्मिनि । संस्तौति । ष्टुञ्० । सम्यानच् स्तुवः स्यानच् ॥
संस्ताव : । पुं० क्रतुप्रशिक्षमयनात्स्तुतिभूमौ । यत्र छन्दोगैः क्रियमाणायां स्तुतिभूमौ । यत्र सामक्रियावस्थानभूमौ । समेत्य स्तुवन्ति । ष्टुञ्० । यज्ञे समि स्तुवः इति विकरणे ल्युटोऽपवादो घञ् । संस्तवनं वा ॥
संस्तुत : । त्रि० सम्यक् स्तुतिविषयीभूते । संस्तूयते स्म । ष्टुञ्० । क्त ॥ सहगत्वेन निरूपिते ॥ परिचिते ॥
संस्त्यानम् । न० संहतौ । उपचये ॥
संस्त्याय : । पुं० सन्निवेशे ॥ संस्थाने ॥ विस्तृतौ । सङ्घाते ॥ संस्त्यानम् । स्त्यै ष्ट्यै शब्दसङ्घातयोः । घञ् । आतोयुक् । गृहे ॥ यथा । संस्त्यायान् प्रविशेयुरिति ॥
संस्थ : । पुं० चरे ॥ निजराष्ट्रकेचरे ॥ क्रतुभेदे ॥ सन्तिष्ठतेऽनेन । घा० । घञ् ॥ त्रि० अवस्थिते ॥
संस्था । स्त्री० स्थितौ ॥ सादृश्ये ॥ नाशे ॥ न्याय्यपथस्थितौ । मर्यादायाम् ॥ सन्तिष्ठतेऽनया । सम्यगवस्थानं वा । घा० आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ व्यवस्थायाम् । समाप्तौ ॥ व्यक्तौ ॥ प्रलयचतुष्टये । यथा । नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिकस्तथा । संस्थेतिकविभिः प्रोक्ता चतुर्धाऽस्य स्वभावत इति पुराणम् ॥
संस्थानम् । न० आकृतौ ॥ मृतौ ॥ सन्निवेशे ॥ चतुष्पथे ॥ संस्थीयतेऽनेनाऽत्र वा० संस्थितिर्वा । घा० । भावाधिकरणादौ ल्युट् । चिह्ने ॥ त्रि० निवासे ॥ समीचीनं स्थानमस्य ॥
संस्थापनम् । न० स्थिरीकरणे ॥
संस्थित : । त्रि० मृते ॥ व्यवस्थिते । सम्यक् स्थिते । उपस्थिते ॥ सन्तिष्ठते स्म । घा० गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ॥
संस्थिति: । स्त्री० सत्त्वे । संस्थाने ॥ मृत्यौ ॥
संस्पर्श : । पुं० स्पर्शे । त्वगिन्द्रियग्राह्यगुणविशेषे । यथा । स्त्रीणां नाचसंस्पर्शात्० नि : श्वा

सात्सम्भोजनात् । सहशय्यासना ध्यायात्पापं संक्रमते नृणामिति-च्छागलेयः ॥ सम्प्रयोगे । सम्बन्धे । संस्पर्शनम् । स्पृशस्य स्पर्शे यकस्तिरिच्छारवेसंख्याया मितिघञ् ।

संस्पर्शजः । त्रि० विषयेन्द्रियसंयन्धाज्जातेभोगे । येहिसंस्पर्शजा भोगादुःखयोनयएवते आद्यन्तवन्तः कौन्तेयनतेषुरमतेबुधः ॥

संस्पर्शा । स्त्री० जनूकायाम् । जनी नामगन्धद्रव्ये । स्पृशति । संस्पृश्यतेवा । स्पृश० । मदनजीरि घञ्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ् वा० ॥

संस्फाल: । पुं० मेषे ॥

संस्फुटः । त्रि० फुल्ले । विकसिते ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । इ गुपधेतिकः ॥

संस्फोटः । पुं० युद्धे । रणे । संस्फोटनम् । स्फिटचनादरे । घञ् ॥

संस्फोटः । पुं० युद्धे । संस्फोटनम् । स्फुटिर्० । घञ् ॥

संस्मरणम् । न० संस्कारजन्यज्ञाने । संस्मृतौ

संस्मृतिः । स्त्री० संस्मरणे ॥ क्तिन् ॥

संस्वेदनम् । न० स्वेदनीयाकविशेषे । तथाहि । उक्तं संस्वेदनं शाकंभुञ्जिच्छन्तिलीन्यनाम् । त्रि तिषेमयज्ञांश्च पुत्रदारादिषु तदुपवे-सर्वेसंस्वेदनाः शीतादेपला : पि च्छिलाधरा । गुरवस्त्रुष्यतीसारज्व रश्वासामयप्रदा : ॥ ष्वेताः श्रुचि स्थालीप्याइर्थगनीगजसम्भवाः । ना तिदोषकरास्तेषु : शिवाक्षभ्यो विगर्हिताः ॥ त्रि० भुव : शरी रस्वपसंस्वेदादूयर्ण जातेद्गमग-कादिरूपेभूतग्रामे ॥

संहतः । त्रि० सङ्गते । मिलिते हढे । दृढसन्धौ । संहन्यतेस्म । क्तः ॥

संहतजानुः । त्रि० संज्ञौ । संह तजानुके ।

संहतजानुक : । त्रि० सञ्ज्ञौ । संहतेमिलितेजानुनीयस्य सः ॥

संहतलः । पुं० मिलितपाणिद्वये । प्रतते । सिकतलि । विस्तृता ङ्गुष्ठीसिंलितयोश्चांमद्धियोः पा ण्योः ॥ संहतंसङ्घट्टलाति । ला० । आतोनुपसर्गेकः ॥

संहतिः । स्त्री० समूहे । वृन्दे । निकुरम्बे । सदंवक्ति ॥ अल्पानाम पिवस्तूनांसंहतिःकार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्तेमत्तद-न्तिनः ॥ संहतिःश्रेयसीपुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापिप

स्थिरा : नप्रोहन्विसङ्गड्खा : ।
घनतायाम् । संहन्यते । हन्तेः
क्तिन् । घाते ।

संहननम् । न० कलेवरे । गात्रे ।
शरीरे । संहति० संहन्यते वा
हन० । कुसुम्भ्यट्क्तिल्युट् ।
यथा । संहन्तेऽस्मिन् भूतानि
। स्मरति ल्युट् । दृढाङ्गत्वे ।

संहननाङ्ग । त्रि० कठिनावयवे ।
संहन्यतेनिविडीभवन्ति० अङ्गानि
यस्य सः ।

संहर्षः । पुं० स्पर्द्धायाम् । मु
दि । सुखे । घर्षणे । पुष्टौ ।
प्रभञ्जने । पवने । संहर्षणम्
। हृष्टतुष्टौ । घञ् ।

संहारः । पुं० प्रलये । सङ्क्षेपे
सङ्क्षेपे । नरकविशेषे । कर
संहारः । हृञ्भावे घञ् । सम्य
ग् हारोऽस्य । यथा । संह्रियते
ऽनेन । वाष्पायन्यायेतिवचनात् सा
धु । अमिताः ज्ञादिभैरवागर्
हर्भैरवविशेषे ।

संहारमुद्रा । स्त्री० विसर्जनमुद्रा
याम् ।

संहितः । त्रि० सहिते । योजिते
। सन्धीयते स्म । डुधाञ् : क्तः
। दधातेर्हिः । मिलिते ।

संहितपुष्पिका । स्त्री० मिश्रेया
याम् ।

संहिता । स्त्री० मन्वादिप्रणीतध
र्मशास्त्रे । पुराणसंहितासु । प
ञ्चसंहितायथा । ब्रह्माण्डमिथस्या
पिप्पलादस्कतथैव च । गौतमस्य च
मारस्यसंहिता : परिकीर्तिताः
। धर्मस्य यथा । यास्कीत्यागस्तीश
शैवेवाशीषप्रणीतिता : । एतस्य:
संहिता : पुण्याधर्मकामार्थमोक्ष
दाः । षट्संहिता यथा । आद्या
सनत्कुमारीया द्वितीया सूतसंहि
ता । तृतीयाशाङ्करीनिम्नाचतुर्थी
वैष्णवीमता । तत्परा संहिता ब्रा
ह्मीसौराख्या संहिताऽमतीति । सं
धीयज्ञानमतिशयितसन्निधौ । व
र्णसंयोगे । वेदैकदेशे । सम्य
ग्धिधाते : कर्मणि क्त : । दधाते
र्हि : ।

संहूतिः । स्त्री० बहुभिर्विहिताह्वा
ने । समाह्वानम् । सम्पूर्वात्
ह्वेञः क्तियाम् । वचिस्वपीति
सम्प्रसारणम् ।

संहृतः । त्रि० कृतसंहारेसङ्क्षि
प्ते ।

संहृतिः । स्त्री० संहारे ।

संहृष्टः । त्रि० प्रहर्षिते ।

सकटः । पुं० शाखोटवृक्षे ।

सकटाक्ष : । पुं० दराक्षे । त्रि०
कटाक्षसहिते ।

सकण्टक : । पुं० शैवाले । पूती

कण्टे । त्रि॰ कण्टकयुक्ते ॥

सकर : । त्रि॰ सहस्ते । राजस्व विशिष्टे । शुण्डयुक्ते । सकिर णे । करिग्रसहस्रवर्णोथ : स: ॥

सकरुण : । त्रि॰ सदये । करुणा विशिष्टे ॥

सकर्ण : । त्रि॰ श्रवणशीले । श्रुति लसंपदे ॥ सावधाने ॥

सकर्मक : । पुं॰ कर्मयुक्तपचत्यादि धातुषु ॥

सकल : । पुं॰ सगुणे शिवे । यथा शारदातिलके । निर्गुणः स गुणश्चेति शिवो ज्ञेयः सनातनः । निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः सकलः स्मृतः ॥ कलाप्र क्षालितया सहवर्त्तते ॥ त्रि॰ सम्पू र्णे । सर्वस्मिन् । समस्ते । कलाभिः परिपूर्णे ॥

सकलप्रिय : । पुं॰ चव्ये । त्रि॰ सर्वेषांप्रीतिविषये

सकलाधानम् । न॰ समष्ट्यज्ञाने ॥

सकषाय : । त्रि॰ सरागे । कषाये पपानक्रोधादिमनोगसहवर्त्तमाने । कषायविशिष्टे । कसे॰ वा॰ द्र॰ भ॰ प्र॰ ३

सकाम : । त्रि॰ कामनाविशिष्टे । कामिनि । पुंसीयाविषयाविषास कामदृशिभयते । तेनयुक्तोहीन मता : सकाम - प्रोच्यतेबुधैः ॥

सकामाद्यैवनिष्कामादिद्विविधाभुवि मानवाः । कामिनांफलमित्युक्तं यथेच्छं स्वर्गराज्यवत् । निष्कामा यान्तु निर्वाणं पुनरावृत्तिवर्जितम् । सत्कामेमयलंते । सत्पक्षः ॥

सकाश : । पुं॰ समीपे । त्रि॰ काशयुक्ते ॥

सकुरण्ड : । पुं॰ साकुरुण्डवृक्षे ॥

सकुल : । त्रि॰ कुलान्विते ॥

सकुल्य : । त्रि॰ सगोत्रे । सप्तम पुरुषाभ्यन्तरंदशमपुरुषपर्यन्तस्थ- मातौ । दशाहेनसपिण्डास्तुशुध्य न्तिप्रेतसूतके । त्रिरात्रेणसकुल्या स्तु॰ स्नात्वाशुध्यन्तिगोत्रजाः ॥ दायाधिकारिसकुल्यास्तु॰ चतुर्थपुरु षादयः । यथा प्रपितामह॰ पितामह॰ पिता॰ स्वयं॰ सोदर्यभ्रातरः सवर्णायाः सुत॰ पौत्र॰ प्रपौत्रोऽवाप्ताननवि भक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । विभक्तदायादान्सकुल्यानाचक्षते सत्स्वङ्गजेषुतद्गामीह्यर्थोभवतीति ।

सकृत् । अ॰ सहार्थे । एकवारे । एकवारम् । एकाग्रमकृत्वेतिमु ग्ध । संयोगान्तेलिसुचेतोमः । सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्या प्रदीयते । सकृदाहदानीतित्री ण्येतानिसतांसकृत् ॥

सकृत्प्रज : । पुं॰ काके । वायसे ॥

सक्तुप्रलायस्मृस : ॥ सिंहे ।

सक्तुफला । स्त्री॰ कदल्याम् ॥ सक्तुफलान्यस्याः ॥

सक्तुधूमः । पुं॰ खेसरे । खच्चर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सक्तुविभात : । वि॰ एकदेवव्यक्तत्वा ऽभिव्यक्ते ॥ सदेवविभाते । सदा भाक्पे ॥

सक्तवीर : । पुं॰ एकवीरदर्चे ॥

सक्त : । वि॰ अधिरते । लग्ने ॥ अभिनिविष्टेनलाग्ने । कर्त्व.भि सामेन्यतामिसक्तिनायकमा'च्च- भिनिविष्टे ॥ सञ्चवेस्म । सक्त सक्ते । क्त : ॥

सक्तचेता : । वि॰ चासक्तचित्ते ॥ यथा । अवध्यवन्धनंघोरमस्त्रीकृत मज्वालिषम् । चथक्षखरडनंदेवि संसोर : सक्तचेतसाम् ॥

सक्ति : । स्त्री॰ सङ्गे ॥ षञ्जे : क्ति न् ॥

सक्तव : । पुं॰ न॰ भृष्टयवचूर्णे । भृष्टयवादिचूर्णे । सत्तू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सचवी । यवसेचनी । सितनिगमिमसिसच्यऽविधाञ् ऋ्षिभ्यस्तुन् । अस्यलचणादयो यथा । धान्यानिभ्राष्टभ्रष्टानियन्त पिष्टानिसक्तव : ॥ तत्रयवसक्तवो यथा । यवजा : सक्तव . शीतादी पन: घघन : सरा : । कफपित्त हर.रूचालेखनाश्चप्रकीर्तिता : ॥ वेपीतास्तुदाश्चघ्याश्च दृष्णाभेदनाश्च था । सम्पर्णामधुरारुच्या : परि णामेबलावहा : ॥ कफपित्तश्रम क्षुत्तृड्व्रणनेत्रामयापहा : । प्रश स्ताघर्मदाहाध्वव्यायामार्त्तशरीरि णाम् ॥ चणकयवसक्तवस्तु । नि स्तुषैश्चणकैर्भृष्टैस्तुर्यांशैश्चयवै : क्वता : । सक्तव : शर्करासर्पिर्यु क्ताग्रीष्मेतिपूजिता : ॥ शालिस क्तवोयथा । सक्तव : शालिसम्भ वावह्निदाल्लघवोहिमा : । मधुरा ग्राहिणोरुच्यः पथ्याश्चबलशुक्रदा: अभुक्त्वाम्बरदैक्षिकत्वा नानिशायांन- चाषड्न् । नजलान्तरितान्नद्विः सक्तून्द्यात्र्नकेवलान् ॥ पृथक्- पानं पुनर्दानं सामिषंपयसानिशि । दन्तच्छेदनमुष्णञ्चसप्तसक्तुषु व र्ज्ज्येत् ॥ चवेदाहि : ॥

सक्तुक : । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ यदुप स्थि : सक्तुकेनैवपूर्णमध्य : सस क्तुका : ॥

सक्तुफला । स्त्री॰ शमीदचे ॥ स क्तुवत्फलमस्या : । अजादित्वा त्टाप् ॥

सक्थि । न॰ जान्वूद्धभागे । जरौ । साथल॰ इ॰ भा॰ ॥ षजति॰ स ज्यतेवा । षञ्जसङ्गे । असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ॥

सक्रियम् । न० व्यक्तौ । परिस्पन्दवति । तथाहि । बुद्ध्यादयस्तथा समुपा च देहस्थत्वात् । देहान्तरस्थोपादद राद्गतिशेषपरिस्पन्दः । शरीरपृथिव्यादीनाञ्चपरिस्पन्दः प्रसिद्ध एव ॥ त्रि० क्रियासहिते ॥

सक्षयः । त्रि० क्षतायसहिते ॥

सक्षमम् । अ० अक्षियोग्यधिकृत्य ॥ अक्षियोग्सम्पत्ति : अव्ययं विभक्तीतिसम्पन्नाव्ययीभावः । समासे समवसानेीत्तरपदस्थये स्यप्रत्ययनिमित्तम् ॥

सक्षम : । त्रि० क्षमतायुक्ते ॥ क्षमाविशिष्टे ॥

सक्षार : । त्रि० लवणयुक्ते ॥

सखा । पुं० मित्रे । सुहृदि । वयस्ये । समवयसि । स्निग्धे ॥ यद्धितप्रतिषेधविविक्तैकापदर्शनम् । व्यसने चापरित्यागश्चिविधंसखिलक्षणम् ॥ अपिच । सन्यायासहमीत्वनु : सदैवानुगत : सुहृत् । एकक्रियं भवेन्मित्रं समप्राण : सखा मत : ॥ इति ॥ समान : ख्यायते : । ख्या प्रकथने । समानिख्य : सचेञ्चोमह तोय्० सखडित्० दक्षिश : ० क्र मानष्यतृदात्त : इत्यादिनास इ । सख्यौ । सखायौ ॥

सखिता । । स्त्री० सख्ये

सखित्वम् । । न०

सखी । स्त्री० आली । वयस्यायाम् ॥ सख्यशिश्वीतिङीष् ॥

सख्यम् । न० मैत्र्ये । मित्रतायाम् । साप्तपदीने । सौहार्दे ॥ दयाद्यां स्यंपौरसख्यंपञ्चाब्दाल्यंकलामता म् । त्र्यब्दपूर्वं श्रोत्रियाणांसख्यं चाभिस्वयोनिषु ॥ कृतिमनु : ॥ सख्युर्भाव : कर्म वा । सख्युर्य : ॥ सख्यं निदिध्यासया । कृतवैरेणठेन ख्येकाः सुखीयवनभृणे । निर्मित्तेनैव चार्यंत्यसख्यं मतिमतांसदेति ॥ हितार्थसमे ॥

सगद्गद : । पुं० अवीमज्यर्यम्यारत्नपूर्णीतलो । सति० अमृतवृधमस्तनसयावेशमःपीमन्दत्व सक्तम्यादिविस्तरतस्मिन् । त्रि० तद्वति ॥

सगन्ध : । पुं० बान्धवे । ज्ञातौ । दायादे । त्रि० गन्धयुक्ते ॥

सगर : । पुं० अयोध्याधिपतौ । बाहुराजपुत्रे । सूर्यवंशोद्भवनृपविशेषे । नामनिरुक्तिस्तु । सपत्न्यानुगरदानेन सार्धं गर्भेणैव जातः सगरः स्मृतः । गरेणसहितेगर्भेप्रजातः सगर इति ॥ अर्द्धोक्ते । त्रि० गरसहिते । स विषे ॥

सगर्भ : । पुं० सोदरे । समानोदर्ये । सह गर्भ : । समर्थे निर्दिष्टे मातृपरि नगम : । सगर्भस्तत्र भगिन्या दिपु समासः ॥

सगर्भा । स्त्री॰ गर्भवत्याम् ॥

सगर्भ्य : । पुं॰ सहोदरे ॥ समानेग र्भे भव : । सगर्भसयूथेतियत् । स गर्भेतिनिर्द्देशात्स : ॥ यद्वा । स हतुल्ये गर्भे कुक्षौभव : ॥

सगुण : । पुं॰ गन्धादिविशिष्टे ॥ वि द्यादियुक्ते ॥ यथा सगुणोनिर्गु णोयाविसृष्टाथीवक्रवत्तर : । तुषिणा पिपरिभ्रष्टस्तद्गुणानाद्रियते ॥ मायामयोसगुणोसगुणप्रकृतिगुणैश्च म्मपि ॥

सगुणा । स्त्री॰ दुर्गानाम ॥ गुणव त्याम् ।

सगोत्रम् । न॰ गोत्रे । कुले । पुं॰ सप्तमादूर्द्ध्वपुरुषे । त्रि॰ अभिन्नगो त्रे । ज्ञातौ । समानंगोत्रंकुलमस्य ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यस : ॥

सगिध : । स्त्री॰ सहभोजने । अदनम् । अद॰ । क्तिपत्तिन् । बहुलंछ न्दसीतिघस् , घसिभसोर्हलिच्प ध.लोप : । झलोझलीतिसलोप : भावस्तथेद्धी : । झलाञ्जशोन्तेति दत्वम् : । समानाग्धि : । समान स्यच्छन्दसीतिसभाव : ॥ सहग्धि र्वा । सहरूस . संज्ञायाम् ।

सङ्कट । त्रि॰ सम्बाधे । सङ्कीर्णे । अल्पावकाशे । वर्त्मादौ । सम्यक्कण टति॰ व्याप्नोति । कटेर्गमनवच यो : । पचाद्यच् ॥ यद्वासम्बाधा र्थात्संशब्दात्स्वार्थे॰ सम्प्रोदश्चेति कटच् ॥ न॰ दु : खे ॥

सङ्कटा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ योगिनी प्रभेदे ॥

सङ्कटाक्ष : । पुं॰ अपदर्शे ॥

सङ्कथनम् । न॰ सम्यग्भाषणे ।

सङ्कथा । स्त्री॰ परस्परभाषणे । सम्भा षणे । मिथ : प्रेमगोष्ठ्याम् ॥

सङ्कर : । पुं॰ सम्मार्जन्यादिसध्वस्या दौ । अवकरे । सङ्करे ॥ सङ्कीर्य ते । कृपिवेवेदि सायां वा । क र्मरप् । व्यामिश्रत्वे । मिश्रित त्वे । परस्परात्यन्ताभावसमाना धिकरणयोरेकाधिकरण्ये । यथा भूतत्वमनसियत्त्वेनसि॰ भूतत्वंना स्ति । आकाशेभूतत्वंवर्त्तेतेमूर्त्तं त्वनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंमास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंवर्त्तते॰ मूर्त्तत्व ञ्चास्तीतिजातिसाङ्कर्यमिति । सा मान्यजातौ । वर्णसङ्करजातौ ॥ अ लङ्कारविशेषे ॥ यथा । अविश्रान्ति जुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वन्तुसङ्कर : । एतदेवाहङ्काराणामन्योन्यनासादि तयतन्त्रभावा : परस्परमनुग्राह्या नुग्राहकत्वांदधति॰ तदेषांसङ्कीर्य्यमा णस्वरूपत्वात्सङ्कर : । उदाहरण म्यथा । आत्तेसीमन्तभिङ्गेमर कतनिहितेहेमताटङ्कपत्रेलुप्तायांमेख लायांझटितिमणितुलाकोटियुग्मेद

हीते । श्रीणं विष्णोरुक्तान्यासद्दरि स्वगदृपाणिस्वरीखामरव्यं राघन मु ष्माफलानांसवद्युतिमयरानं मद्दारं दर्शिम ॥ मनसङ्कमपेश्च्या लिमसाप्रादुर्भूतं तदाश्रयेषघतङ्घ : सचेतसांप्रभूतचमत्कृतिनिमित्तमिवमथीरङ्गाङ्गिभाव : ॥ अस्यार्थभेदा : काव्यप्रकाशादिमुद्रष्टव्या : ॥

सङ्करी । स्त्री॰ सङ्कार्याम् ।

सङ्करीकरणम् । न॰ नवविधपापान्तर्गतपापविशेषे । यथाह विष्णु : । अथपुरुषस्याकार्यताभाव्यादिपुरुषं भवति॰ परिचयप्रसङ्गे नहिषि पादृगृहाश्रमिण : । तेनाथमाज्ञातोऽतिपातकसमपातकानुपातकोपपातकेषुवर्त्तते॰ जातिभ्रंशकरेषु॰ सङ्करीकरणेषु॰ अपात्रीकरणेषु॰ मलावहेषु॰ प्रकीर्णकेषु॰ । तथथा । खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधसथा । सङ्करीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य चेतिमनु : ॥ गर्दभतुरगोष्ट्रमृगहस्त्यजागमेषमत्स्यसर्पमहिषाणामन्यतमस्य वध : सङ्करीकरणं यमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

सङ्कर्षक : । त्रि॰ सङ्कर्षणकर्त्तरि ॥

सङ्कर्षण : । पुं॰ सीरपाणौ । बलभद्रे ॥ सम्यक् कर्षति शत्रून् शरीरमायुधं : । कृषविलेखने । नन्द्यादि

त्वाल्ल्यु : । सम्यक् कृष्यतेऽसौ । कर्मणि ल्युट् । गर्भसमन्यत्र कर्षणात् । यथोक्तं हरिवंशे । गर्भसंकर्षणात्सोऽसौ ततः सङ्कर्षणः स्मृत इति । बलदारादिशब्दार्थ ॥ द्वष्टद्रव्ययोः सम्यक्कर्षणे अनेकीकरणेऽन्न न॰ अन्यवधिसाम्यकर्षणे ॥ आकर्षणे । सम्यक् प्रकारेणाकर्षणम् ॥

सङ्कलनम् । न॰ समाहृतसमीथाऽकृयोगे । लीलावती॰ प॰ भा॰ प्र॰ पालमस्वसङ्ख्यानयो : । सम्यूर्ण : । ल्युट् ॥

सङ्कलित : । त्रि॰ सङ्कुद्धे । सङ्कलीते । एकीकृते । सङ्कलनियोकीकृता क्ते । लीलावतीमतस्थितिभाषा ॥ सङ्कलनितम । पालसङ्ख्याभि : ॥ पुञ्जीकृतधान्यादौ ॥

सङ्कल्प : । पुं॰ मानसकर्म्मणि । इदमहं कुर्यामितिमनसो व्यापारे । इदमहरिष्यामीत्यादिलक्षणेऽस्त : करणवृत्तिभेदे ॥ इदं नीलमिदं पीतमितिविषयविवेचने । इष्टसाधनताज्ञाने । समीचीनत्वेनभावने । अहङ्करोमीतिकर्त्तृत्वाभिमाने ॥ दृष्टेष्वपिविषयेषु॰ शोभनत्वादयंमेनशोभनाध्यासे । अनेनकर्मणेदमिष्टफलं साध्यते॰ कृत्यं मं विषयाणां बुद्धौ ॥ तिथ्यादिलेखनपूर्वकनामगोत्रायुच्चारणपूर्वकं क्रियाक्यविशेष :

यथापने ॥ यथा । सामान्यप्र
व्रार्थस्याविशेषनियमं सङ्कोचः ॥ न०
कुङ्कुमे ॥ सङ्कोचति० सङ्कु
च्यते वा । यथा सङ्कोचयसि सङ्
कोच्यते वा कुवलयं मनो टिब्यप्र
तिपक्षमिमेषु नेषु । अच्० घञ्
वा । सङ्कुचतीति विग्रहे ।गस
त्यङ् । कुवसङ्कोचनमूलकक
टादित्वे नद्युपाभावप्रसङ्गात् ॥
सङ्कोचनी । स्त्री० लज्जाशुलता
याम् ॥
सङ्कोचपिशुनम् । न० कुङ्कुमे ॥
सङ्क्रन्दन :। पुं० इन्द्रे । कृ
ष्णे ॥ सम्यक् क्रन्दयति । कदि
क्रन्दिणाह्नाने रोदने च । ल्यु : ॥
न० रोदने ॥
सङ्क्रम :। पुं० क्रमणे । जले
परिगमनार्थं काष्ठपाषाणादिभिर्नि
र्मिते० मार्गे ॥ सङ्क्रमणा
सोपानमिति कानां सङ्क्रमं यथा ।
हृदयोऽन्तर्गतः संक्रमोऽप्रदीय-
तान् ॥ आनीराज्ञानापवेष्टि ।
संक्रमणे ॥ दृष्टे : सहस्रमागे
य : संप्रतीरयि संक्रम : ॥ पुं०
न० दुर्गसञ्चरे । दुर्गप्रवेशकका
दिनिर्मितसञ्चारमार्गे ॥ संक्रम
यम् । क्रम्० । घञ् । नोदा
त्तोपदेशस्येत्याचामाद्यमेरिति न
वृद्धि : ॥

संक्रमणम् । न० संक्रान्तौ । सम्पूर्वा
त्क्रमेर्ल्युट् । गमने ॥
संक्रान्त :। वि० ससर्गे ॥ संक्रान्ति
विशिष्टे ॥ क्रमागतधनादौ ॥ प्रा
प्ते ॥ गते ॥
संक्रान्ति :। स्त्री० राश्यन्तरसंयोगा
नुकूलव्यापारे । सूर्यादीनां पूर्वरा
शितोऽपरराशौ संक्रमणे ॥ तत्संज्ञा
विशेषा यथा । अयने द्वे विषुवे द्वे च
तस्र : षडशीतय : । चतस्रो विष्णु
पद्यस्तु संक्रान्त्यो द्वादश स्मृता : ॥
चापि च । कुलालिघटसिंहेषु विष्णु
पद्याश्च संक्रमे । षडशीतिर्भ्रेषा-
पत्तुलाकन्यामुखेष्वथ ॥ विषुवन्तुल
मेषाख्ये तुलामेषाभयोस्तथा । या
म्यायनं कर्कटे स्यान्मकरे चोत्तराय
णम् । संक्रमणम् । क्रमु० । स्त्रियां
क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घ : ॥
संक्राम :। पुं० दुर्गसञ्चरे ॥
संक्लेद :। पुं० आर्द्रीभावे ॥
संक्लेश :। पुं० दुःखे ॥ संक्लेशन
म् । क्लिशुविबाधायाम् । घञ् ॥
संक्षय :। पुं० प्रलये ॥ नाशे ॥
संक्षिप्त :। वि० संहृते ॥ कृतसं
क्षेपे । संक्षेपयुक्ते ॥
संक्षुब्ध :। वि० आकुले ॥ आकु
लीभूते ॥
संक्षेप :। पुं० सङ्ग्रहे ॥ स्वल्पे ॥
समासे ॥ प्रोक्तिमप्यसेऽभिधा

मे । सङ्ख्यिष्यतीसङ्ख्यं पणं वा । क्षिप० । घञ् ॥

सङ्ख्येपणम् । न० विस्तृतानां संक्षेपणे । समसने ॥ सम्यक् शंतक्षिपे ल्युट् ॥

सङ्ख्येपयोग : । पुं० ध्यानयोगश्च सूक्ष्मानीयेयेगि । यमाहार्जुनायश्री भगवान् । यथा । सर्वाणीन्द्रियाणि संयम्य बहिर्वाह्यांश्च चैवान्तरेभ्रुवो । प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनि र्मोक्षपरायण : । विगतेच्छाभयक्रोधो य सदामुक्तएवस : ।

सङ्ख्येशा । पुं० हरौ ॥ वि० सङ्ख्येपकारके ॥ विस्तृतं सूक्ष्मरूपेणसङ्क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । तृच् ॥

सङ्क्षोभ : । पुं० सञ्चलने । चाञ्चल्ये ॥

सङ्ख्यम् । न० युधि । आस्कन्दने । युद्धे । सङ्ख्यागमम् । चक्षिङ्० ख्याप्रकथनेवा ; भावेकीवाहुलका त् । वि० सङ्ख्येये ॥

सङ्ख्या । स्त्री० विमर्शे । चर्चायाम् । विचारणायाम् । विचारे ॥ सम्यक् विवेचनात्मकथने । सम्यग् ज्ञा बुद्धौ । एकद्वादौ । यथाहा मरसिंह : । सङ्ख्या : सङ्ख्ये द्वादशत्रिषु । विंशत्याद्या : सदैकत्वेसर्वा : सङ्ख्येयसङ्ख्ययो । सङ्ख्यार्थेद्विबहुत्वेस्तासुचानवते : स्त्रिय : ॥ पङ्क्ती : शत सहस्रादिक्रमाद्दशगुणोत्तरमिति ॥ अस्यार्थ : । आदश० दशशब्दमभिव्याप्य । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभाव : । नपुंसकाद्न्यतरस्यामितिपक्षे टच् न । एकादिकादशपर्यन्ता : ० सङ्ख्या : सङ्ख्येये० विशेष्ये । हीनसङ्ख्या सङ्ख्येययो : सामानाधिकरण्ये नवृत्ति : । यथा० एक : पट : ० एकाभाटौ० एकंवचनम् । शिवद्वौ ऽश्वारवौ० सङ्ख्येयस्य० नतुसङ्ख्यायामित्यर्थ : । तेन० एकोविप्रयुक्त्यादिभरतिनतुविप्रस्यैकत्वादि । किन्तु ' द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनइतिसूत्रे० द्व्येकयोरितिनिर्देशात्सङ्ख्यामात्रेपिसत्त्व : । हीनघटानांपक्षे त्र्यपित्र्यादिनिवृत्ति : । चान्तांकुरेणागुणसङ्गुणेति वै व्ययसमस्पृशि । वि शत्याद्या सदैकत्वे : सङ्ख्या : ० सङ्ख्येय सङ्ख्यायोर्वर्तते० एकवचनान्ताश्च० यथ.विंशतिर्गाव: ० गवांविंशति. । विंशत्यादीनांयदासङ्ख्यार्थंस्तदाद्विवचनबहुवचनेऽपिस्त : । यथाद्वेविंशती० गाव : ० गवां चत्वारिंशद्विंशतयइति । तासुविंशत्यानवतिपर्यन्त्या:सङ्ख्यास्त्रियः ।

फलाभिलाषे । आसंगे । अत्यन्तं सुखहेतुरेवेत्येवं शोभनाध्यासलक्षणे प्रीतिविशेषे । अभिनिवेशे । अहमेवं करोमीतिकर्त्तृत्वरूपे । कर्त्तृत्वाभिनिवेशे । सज्जनम् । षञ्जसंगे । घञ् । संगोऽप्रशस्तिरितिवर्षा । यथा, वातम् वपुरीषाणां संगोध्मानं क्लमोरुजा । जठरेवातजाश्चान्ये रोगाः स्युर्वातनिग्रहात् ॥ इजाजठरे० इतिसम्बन्धः । प्रतिरम्पे ॥

संगणिका । स्त्री० अप्रतिरूपकथायाम् । इ० वि० शिशवर्त्तीर्यवर्गः ॥

संगतम् । न० सौहृदे । सुखजनकमैत्री । हृद्यवाक्यमैत्रीयुक्तवाक्ये । संगतियुक्ते ॥ सख्ये । सङ्गतिके । वि० सङ्गते । युक्ते । उपसन्ने । संगच्छतिस्म । गत्यर्थेतिकर्त्तरिक्त. ।

संगतिः । स्त्री० संगमे । ज्ञाने । उपोद्घातादिषट्के । यथा । सप्रसंगउपोद्घातोहेतुताऽवसरस्तथा । निर्वाहकैककार्यत्वेषोढासंगतिरिष्यते ॥ संश्लेषे । सङ्गहने ॥ सम्पूर्वाद्गमेः क्तिन् ।

संगतिका । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे । यथा । सगणं पुरः कुरुशोभितं जगयद्वयं गुरुसंगतम् । फणिराजभाषितनिवेदिताभवतोहि संगतिकाहिसा ॥ यथा । अकुष्ठितिकिंचिदनुत्तरंप्र

मदामितेन्द्रपसत्वरम् । तदद्य कीर्त्तिविलासिनीप्रतिभित्तिगेहनिवासिनी ॥

संगमः । पुं० संगे । मेलके । नद्यादिमेलके । स्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावे । यथा । विदग्धस्यविदग्धेनसंगमोगुणवान् भवेत् । विदग्धायाकृतिवा ॥ सचप्रथमसध्यमोत्तमभेदात्त्रिविधः । यथाह्व्यासः । त्रिविधंतत्समाख्यातंप्रथमंमध्यमोत्तमम् । अदेशकालभावाभिर्भिन्नंगेषु परस्त्रियः ॥ कटाक्षवीक्षणं हास्यं प्रथमंसाहसंस्मृतम् । १ । प्रेरणं गन्धमाल्यानांधूपभूषणवाससाम् । प्रलोभनं चान्नपानैर्मध्यमंसाहसंस्मृतम् । २ । सहासनंविविक्तेषु परस्परसमाश्रयः । केशाकेशिग्रहश्चैवमन्यश्चसंगतसूतमितितिताधरा ॥ गमनम् । पश्चाद्गतिगमेरप् ॥

संगरः । पुं० युद्धे । समरे । आपदि । क्रियाकारे । संविदि । विपे । अङ्गीकारे । न० । शम्याफले । सांगर० इ० भा० प्र० ॥ संगरश्च० संगीर्य्यतेवा० अनेनवा । गृशब्दे । ऋदोरप् । पुंसोतिवोरा । प्रतिज्ञायाम् ॥ यथा । सत्यसंगरः ॥

संगरक्षितः । त्रि० नि० संगे । अ

इत्येवमष्टाधाभिन्नद्रत्याद्यभिमानरूपोऽहङ्कारापरपर्य्यायोरागसेोगन्दंश्शेष : सङ्ग : तेनमुक्ते । सङ्गेन रहित : ॥

संगव : । पुं॰ पञ्चधाविभक्तदिनस्यद्वितीयांशे । प्रात : कालात् परस्त्रीन्मुहूर्त्तांश्वये । यथा । प्रात : कालि मुहूर्त्तांस्त्रीन् संगवस्तावदेवतु ॥ मध्याह्न॰ त्रिमुहूर्त्त : स्यात्तस्मादपराह्णतः परम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्यात् श्राद्धं तत्रनकारयेदिति ॥ मत्स्यः ॥

संगवर्ज्जित : । त्रि॰ नि : संगे संन्यासिनि ॥ संगविवर्जित : । यथा । यद्य वस्तुसङ्गवर्ज्जिते ॥

संगविवर्ज्जित : । त्रि॰ चेतनाचेतनसर्वविषयेभ्यशभ्यासरहिते ॥

संगी । त्रि॰ सक्ते । संगविशिष्टे ॥ यथा । यात्रल्पुहोमे यसगीत्यथामासन्तोषितामित्रातमिदं मयाद्य । मनोरथा सज्जिपरत्रवित्तं नधायतेयं परमार्थसंगि ॥

संगीतम् । न॰ तौर्य्यत्रिकं । प्रेक्षार्थं न्नृत्यगीतवाद्ये । यथा । गीतवाद्यनृत्यत्रयं नाट्यं तौर्य्यत्रिकमुच्यते । संगीतमेतद्यथार्थं अस्मिन् शास्त्रे नाट्यधर्मि केतिहेमचन्द्र : ॥ अपिच । तालवाद्यानुगं गीतं नटोभिर्यत्प्रगीयते । नृत्यत्राद्यानुगतं गीतं तत् संगीतकमुच्यते ॥

संगीतशास्त्रम् । न॰ नृत्यगीतवाद्यानांशिक्षाशास्त्रे । तत्त॰ सोमेश्वरभरतहनुमत्कल्लिनाथमतभेदाच्चतुर्विधम् । अधुनातुहनुमन्मतं प्रचलितमस्ति । तस्याध्याया : सप्त । स्वराध्यायोरागाध्यायस्तालाध्यायोनृत्याध्यायोभावाध्याय : कोकाध्यायोहस्ताध्यायश्चेति ॥ चतुर्मुखं समाख्यातिदास : । हरिमं चतिप्येभयच्चे हरिमं हरिमं चसीन यत्र यत्र हरिमं । हरिमं अविष्टाविद्येन्त्वो सहक्किवित्तारम्भयेन्नाम्यसङ्गीतशास्त्रम् । इति । एतीमृगयस्यो ठाकमुतिस्यश्यातथा । पञ्चानांहरिभानां हिमथाविध्यामनीषिभि : ॥

संगीति : । स्त्री॰ आलापे ॥ संगीति ॥

संगीर्ण : । त्रि॰ संविदिते । संश्रुते । करीकृते । अङ्गीकृते ॥ सङ्गीर्य्यतेस्म । गृनिगरणे । क्त : ॥

सङ्गुप्त : । पुं॰ बुद्धभेदे । त्रि॰ संगोपनाश्रये ॥

संगूढ : । त्रि॰ सङ्कलिते । रैवादिना प्रक्षोक्षसंधान्यादौ । संगुह्यतेस्म । गुह॰ । क्त : ॥

संगृहीत : । त्रि॰ एकत्रीकृते । सङ्कलिते ॥

संगोपनम् । न॰ सम्यग् गोपने ,

संग्रहः । पुं॰ समाहृतौ एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां संग्रहे । ग्रहणे । सङ्ग्रहे । सङ्घे । विस्तृतार्थानां समासेन निबन्धने । यत्ने । संग्रहणम् । यद्ग्रहनिग्रहमर्थे त्यप् । सङ्क्षेपेण ग्रन्थार्थमानाख्याति विप्रकीर्णाचार्योक्तिर्बुद्ध्यर्थोऽस्मिन्निति । बाहुलकादधिकरणेऽप् वा । परमात्मनि । विष्णौ । संगृह्णाति प्रलये सर्वं जगत् संहरतीति संग्रहः । अप् ॥ यस्यविधि ॥ दृतिकेय ट : । संक्षिप्तं सङ्ग्रहोक्ताभिधातीन्यत्र प्रसिद्धिर्विस्तरणम् ॥

संग्रहणम् । न॰ संग्रहे , तीर्थादिष्वादिनिर्जनदेशे परस्त्रिया सह सम्भाषणादौ । सङ्ग्रहणे दण्डः । यथा । परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा । नदीनां वापि सम्भेदे स संग्रहणमाप्नुयात् । उपचारक्रिया केलिः स्पर्शो भूषणवाससाम् । सह खट्वासनञ्चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ स्त्रियं स्पृशेददेशे यः स्पृष्टो वा मर्षयेत्तया । परस्परस्यानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ सम्यक् ग्रहणेनाय स्त्रीनपरस्त्रीभोगाभिलाषकृते । सम् + ग्रह + ल्युट् ॥

संग्रहणी । स्त्री॰ ग्रहणीरोगभेदे । यथा । अन्नाधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता । अपक्वं धारयत्यन्नं पक्वं सृजति चाप्यधस्तस्याः स्वरूपम् । सुश्रुतेऽपि । षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । आमपक्वाशयान्तःस्था ग्रहणी साभिधीयते । अस्याः प्रभेदः संग्रहणी । यथा । द्रवं घनं सितं स्निग्धं सकटीवेदनं शकृत् । आमं बहु सपैच्छिल्यं सशब्दं मन्दवेदनम् । पक्षान्मासाद्दशाहाद्वा नित्यं वाप्यथ मुञ्चति । अन्त्रकूजनमालस्यं दौर्बल्यं सदनं भवेत् । दिवा प्रकोपो भवति रात्रौ शान्तिं च गच्छति । दुर्विज्ञेया दुश्चिकित्स्या चिरकालानुबन्धिनी । सा भवेदामवातेन संग्रहणी मतेति ॥

संग्रहमोक्षणम् । न॰ चन्द्रसूर्योपरागमोक्षणे ॥

संग्रामः । पुं॰ युद्धे ॥ संग्रामणम् । संग्रामयुद्धे । अस्य ; परस्य ॥ सङ्गतिः । यमुपदेशे । यत्तीरा धितमन्त्रा ॥

सङ्ग्रामपटहः । पुं॰ रणतूर्ये ॥ अ ढक्कादिरणवाद्ये ॥

सङ्ग्राहः । पुं॰ फलकमुष्टौ । फलकग्रहणस्थाने ॥ मुष्टिबन्धनक्रियायाम् । मुष्टिबन्धे ॥ यथा । अहेः सन्नहनसङ्ग्राह. ॥ सङ्ग्रह

जातीभवे। जातीय :। समानस्य तियोगविभागात् सादेशः ॥

सजुः। अ॰ सहार्थे ॥

सजूः। स्त्री॰ प्रीतियुक्तायाम्। सेवायुक्तायाम्। जोषणम्॰ जुट्। जुषी प्रीतिसेवनयोः। क्विप्। सह जुषते इति॰ - जासा॰ सजूः। बहुव्रीहौ सहस्य सभावः। ससजुषोरुः। र्वोरिति दीर्घः ॥

सज्ज :। त्रि॰ सन्नद्धे। वर्मिते। बद्धसन्नाहे ॥ सज्जतिस्म। षस्ज गतौ। अच्। सज्जते।

सज्जन :। पुं॰ सदाकृतौ। कुलीने। आर्ये। सज्जनलक्षणं यथा। निजाचारस्थितो धीरो मन्त्रविद्स ज्जनम्। पापाभिलापरहिताः सज्जनास्ते प्रकीर्तिताः इति राज्ञो क्रियायोगसारे १६ ऽध्याय : ॥ न॰ उपरक्षणे। सैन्यरक्षायनियुक्त प्रहरिकादौ। गुल्मे। घट्टे। त्रि॰ कुलीने। सति। सत्पुरुषे। सौजन्य: सज्जनोऽनेन॰ सत्॰ शोभनम् जन्मनोऽनेन। षस्ज गतौ॰ जनीप्रादुर्भावे। ल्युट्। सदात्मनि ॥

सज्जना। स्त्री॰ कल्याणादारोपणे गेभसज्जीकरणे। कल्पनायाम्। षस्ज गतौ। स्वार्थे : ण्यासश्रन्थेति युच्। सम्यक् स्नेनघः॰ तद्ध्वग्

स्नेनघ : ॥

सज्जा। स्त्री॰ वेशे। सन्नाहे। साधनः॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥

सज्जित :। त्रि॰ वशीकृते ॥ भूषिते। कृतसज्जे ॥ वर्मिते। सन्नद्धे ॥ षस्ज॰। क्त : ॥

सञ्च :। पुं॰ पुस्तकलिखनार्थपत्रचये। सांची॰ द्र॰ भा॰ ॥ यथा। श्रीताडीपत्रजिसञ्चं समेपञ्चसुरक्षिते। विचित्रवर्णविपाश्चँ चषमं पार्श्वम्पुटी हाते। रक्तीनवाधक्त्वा नमम्लेन्याच हितेनच। दृढसूत्रसुबन्धेनपत्रबिधक्रतिमच ॥ वस्त्राद्यमाच्छाद्य हितामुपवेशयेत्। ददातिचाभियुक्ताय सत्यासिपरमाकृतिमितिदेवीपुराणे विद्यादानमाहात्म्यफलनामाध्याय : ॥

सञ्चेत्। पुं॰ प्रतारके ॥

सञ्चय :। पुं॰ समूहे। निवहे। सञ्चीयते। चिञ्॰। एरच् ॥

सञ्चयनम्। न॰ सञ्चये ॥

संचयी। त्रि॰ संचयशीले। सङ्क्षेपकरे ॥ सञ्चयोऽस्यास्ति। इनिः ॥ संचयीनावसीदति ॥

संचर :। पुं॰ सेतौ। मार्गे ॥ देहे ॥ संचरन्तोऽनेन। गोचरसंचरेति साधुः ॥

संचलन॰ ... न॰ कम्पने ॥

संचा...

चीयतेऽसौ । सम्यक्चित्तिभेदैः कर्मीभूतरूपाध्यसञ्चाध्याधितिष्ठ दाय्यैःनिपात्यते ॥

सञ्चारः । पुं॰ निर्गमे । सञ्चरण म्॰ सञ्चरत्यनेनवा । चरगतौ । घञ् । गमने ॥ यथा । सञ्चारो निगमान्तवीथिषु व्रते, । चतुरो भयसञ्चारा प्रभावादभिधास्यति॰ ष्ठितिष ॥

संचारजीवी । त्रि॰ चरणार्थिनि ॥

संचारिका । स्त्री॰ युगणी ॥ कुट्ट न्याम् । दूत्याम् ॥ घ्राणे । संच रति॰ संचारयति वा । चर॰ । ण्वुल् ॥

संचारिणी । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥ संचरणशीलायाम् ॥

संचारी । पुं॰ धूमे ॥ वायौ ॥ भावविशेषे ॥

संचारित । त्रि॰ संचालिते ॥

संचाली । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ यथा । संचालीमोच्यते गुञ्जामाति सौदपक्षं भवेत् ॥

संचित । त्रि॰ रचिते ॥ संश्रुते । सम्पादिते ॥ भाविदेहारम्भके कर्मविशेषे ॥

संचितकर्म । न॰ प्राणोत्यत्तेः प्रागुत्पन्नं॰ अनारब्धफलकर्मणि ॥ संचितं चरमं कर्म च ॥

संचिका । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ।

मूषीकपर्ण्याम् ॥

संचिन्तित । त्रि॰ सङ्कल्पेन कृते ॥

संचिन्वान । त्रि॰ संचयं कुर्वाणे ॥ संचिन्वानकमेवं न कामागामविनश्यकम् । प्रकीर्णोऽप्यमासा नृत्युराद्यायगच्छति ॥

संचेय । त्रि॰ संचयनीये ॥ संचे तव्ये ॥

सञ्छन्न । त्रि॰ आच्छादिते ॥

सञ्ज । पुं॰ विधौ । ब्रह्मणि ॥ रुद्रे । शिवे ।

सञ्जनन । त्रि॰ उत्पादके ।

सञ्जय । त्रि॰ रागद्वेषादिदोषाणां सम्यग्जेतरि ।

सञ्जवनम् । न॰ अन्योन्याभिमुख शालाचतुष्टयगृहे । चतुःशालि । सञ्जवन्त्यत्र । जुगतौ सौत्रः । अधिकरणे ल्युट् ॥

सञ्जा । स्त्री॰ अजायाम् । छाग्याम् ।

संज्ञप्त । त्रि॰ संगते । सञ्जयाम्नात्मा ॥

सञ्जिहान । त्रि॰ परित्यजति ।

सञ्जीवनम् । न॰ सञ्जीवनीसन्धान प्रकारेण गमाधारणे ।

सञ्जीवनी । स्त्री॰ धुद्रसूपविशेषे चम् तसपायाम् । रुदन्तिकायाम् मात्रायोगान्तरे । यथा । चतुर्थी वगतचन्द्रोदयोपयरविशुद्धः । सञ्जीवनीसमाख्योयं मृत्युयोगाय

कारकः ॥

संज्ञम् । न० पीतकाष्ठे ॥ वि० जङ्घाजानुके । संहतजानुके ॥ संज्ञायति ॥

संज्ञपनम् । न० मारणे ॥ मारणतीयपशुनिशामनेपुक्ता । ज्ञपमितेतिवा । भावेल्युट् ॥

संज्ञप्तिः । स्त्री० मारणे ॥ विशसी ॥

संज्ञा । स्त्री० नामनि ॥ यथाप्रख्याख्यतिसासंज्ञेतिमहाभाष्यम् । पर्यायमितियावत् । ज्ञायसंज्ञिनं बोधयति ॥ गायत्र्याम् ॥ चेतनायाम् । बुद्धौ ॥ रविपत्निहि ॥ हस्ताद्यैरर्थसूचनायाम् । संज्ञानम् । ज्ञानबोधनी । चातवोपसर्गहृतक् ॥ सम्यक्ज्ञायतेइति कर्मणिवाङ् ॥ सर्वते ॥

संज्ञास्कन्धः । पुं० नामप्रपञ्चे । देवदत्तादिनामधेये ॥ सविकल्पके ॥ सविकल्पप्रत्यय० संज्ञासंसर्गयोग्यप्रतिभासः । यथा । डित्थः० कुण्डली० गौरः० ब्राह्मणोगच्छतीत्येवंजातीयकदृश्यमानप्रतिभिज्ञाः ॥ सविकल्पप्रत्ययद्वन्द्वेन० विज्ञानस्कन्धोनिर्विकल्पकइतिभेदस्त्वनयोः ध्वनितइतिकश्यपः ॥ गौरश्वइत्यादिशब्दसञ्जल्पितप्रत्ययइत्याचक्षतेइत्यतः । गौरश्वइत्यादिशब्दादिविशिष्टवस्तुविषयकसविकल्पप्रत्ययइतिसिद्धान्तकाराः ॥

संज्ञी । त्रि० संज्ञायति ॥ संज्ञयाय । प्रतीयतेसस्यनौतिमहाभाष्यमत् ॥ संज्ञाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

संज्ञुः । वि० संहतजानुके ॥ संज्ञेसंलग्नेजानुनीयस्य । प्रसम्भ्रांजानुनोर्ज्ञुः ॥

सज्वरः । पुं० अभितापे । सन्तापे ॥ संज्वरयति । ज्वररोगे । घञ्सात्० पचाद्यच् ॥

सटम् । न० व्रतिनः शिखायाम्-

सटा । स्त्री० । जटायाम् ॥ यथा । जटाझटिर्जटीजूटी जुटकन्तुसटेसटा । कोटीरंजूटकोश्चस्युः शिखायांवितिनामपीतिशब्दरत्नावली ॥ सटति । सटअवयवे । अच् ॥ केसरे ॥

सटाङ्कः । पुं० सिंहे ॥ व्रतिनि ॥ सटायद्धचिह्नंयस्य सः ॥

सटिः ।
सटिका । स्त्री० } शट्याम् । गन्धपलाशाम् । वनपाटा० अम्लहरिद्रा० शु० गौ० मा० प्र० ॥
सटी ।

सठः । पुं० शठे ॥

सडिङ्गः । पुं० सन्दंशे ॥

सड्डीनम् । न० खगगतिक्रियायाम् । पक्षिणोडयादीपतने ॥

सङ्कलंडयनम् । डीङ्विहायसा गतौ । नपुंसके भावे क्तः । स्वादयोदितइत्योदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ सण्डीनं सम्यक्पतनमिति महाभारतम् ॥

सण्डीनडीनम् । न० खगानांगतिभ नगमनमार्गे ॥

सण्डीनोड्डीनम् । न० खगानांगतिभे० ऊर्द्ध्वगमने ॥

सत् । अ० आदरे । आदरानादरयोः सदसतीतिनिपातसंज्ञा ॥

सत् । न० सत्ये । सद् स्थायिनि । अनृतशून्यव्यावृत्ते । वाधाभावोपलक्षितस्वरूपसत्तात्मके । सत्स्वभावे वेदान्तसिद्धे परमेश्वरे । कालत्रयाबाध्ये ब्रह्मणि ॥ यदिदया बुद्धिर्न व्यभिचरति० तत्सदिति भाष्यम् ॥ त्रि० सत्ये । भावत्याश्रये ॥ साधौ । नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनसम्पन्ने मुमुक्षौ । शिष्टे । वेदशास्त्रविहित । वेदशास्त्रानुसारेणवर्त्तमाने । धीरे ॥ मान्ये । प्रशस्ते ॥ धार्मिके । विद्यमाने । अस्तीतिविधिमुखेन प्रतीयमाने ॥ यत्सत्त्वमितरथाय दिवाते० तत्तत्सदित्युच्यते । व्यक्ते । विधिमुखेनप्रमाणस्यविषये ॥ अर्थं वै शब्दापनोदनसमर्थे ॥ पृथिव्यप्तेजसा ॥ सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत् प्रयुज्यते । प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते । कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ अस्ति । अस भुवि । लट् शतृ । देश । श्नसोरल्लोपः । सत्ताधारिणि । अस्तितामात्रवस्तुनि । आत्मनि ॥ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद अस्तित्वविद्धि ॥ चावित्रसुमिष्टोश्चयमानोयविस्त्रः । अर्थ तेसद्सद्वेवंसम्प्रेय वयुवेक्ष्यते ॥

सततम् । अ० सर्वदार्थे । निरन्तरे ।

सततम् । न० अनारते । अश्रान्ते । अव्यये । सन्तायतेस्म । तनुविस्तारे । क्तः । अनुदात्तोपदेशेतिनलोपः । समोवाहिततयोरितिपक्षे सलोपः । क्रियान्तरैरव्यवधानमस्यार्थः । क्रियाविशेषणं स्यान्नीवत्वम् । द्रव्यविशेषणे तु लिङ्गम् । पुं० विषमज्वरविशेषे । तत्र च यथा । अहोरात्रे सततकोद्वौकालावनुशेते तद्वति । टीकाकृ० अन्येद्युष्कालं रात्रावेककालमायतेद्वै । पश्चामहोरात्रे प्रत्येकं द्वौ प्रकोपकालौ ॥

सततगः । पुं० वायौ । त्रि० सर्वदागमनशीले । सततं गच्छति । गम् । डः ॥

सत्यः

अथर्वेनयत् ॥ स्लोकोरोरुज्झनाक्रु
द्ध्यं तपश्चमेकमभीमनो ॥ श्रमेष्य
पित्तमुपस्थ प्यहादृशाएक्षाधनो ॥
॥ कुलधर्मोपित्तलृप्तेनविधिनावेन
सेवितः ॥ मोक्षयत्र्यसिनश्चात्
कोशिपापाधिश्चलम् ॥ कुद ॥ त
थौ । सत्यभिकारिणि । सत्यवि
देधिनि । यथा हृष्टार्थभाषणे । म
नोर्थो नासुदृष्टलोघ सतश्चेभ्यो म
कौ । यथा च । यथा तिष्ठन्ति पुष्पाणि
सत्यमाश्रित्य पांति । तथाऽन्ये
तेसमाश्रित्य पातकान्यखिलान्यपि
॥ यते : सत्यविहीन ऽसंत पापा
श्रयस्य । तोऽन्योद्दृश्मनाद्यांम
पापांह । भिंघात्तथा ॥ पश्चात्म
यमुक्तं प्राप्नो क्रियायोगमारे । यथा
य कथन यचराय लोकस्तुष्प्रदम् ॥
तांत सत्यमिति विश्लेष नसत्यंत दु
पंय यमिति ॥ तस्मात्कारात्स्नाम
हाभारतेराजधर्मे यथा । सत्यस्तस
मताच वदमञ्च वंमस श्रेय : । श्रम
त्स्य यमाच कलोस्तिलिखानसूय
ता ॥ त्यागोध्यानमथायत्वं धृति
श्चसततं दया । चक्षि साच वराजि
न्द्रसत्याकारास्थयोदृशीति ॥ सत्य
मेवसाश्रयः । नहिसत्यात्परोध
र्मोनानृतात्पातकं परम् । नहिमा
तु : परीक्षणे गुरुमन्वहात्प
र ॥ ह० व० वै० पु० ॥ अपिच

सत्यः

महानिर्वाणतन्त्रे । प्रवर्ष्टऽवकली
देवियत्व धर्माद्रुत्व कः ॥ स्माश्च
त्वं कंसत्यमात्रतस्मात्सत्यमयो भवे
त् ॥ सत्यधर्मसमाश्रित्य यत्कर्म कु
रुतेनरः । तदेवसफलंकर्म सत्यं
जानीहि सुव्रते ॥ नहिसत्यात्प
रोधर्मोनपापमनृतात्परम् । तस्मा
त्सर्वात्मनामर्त्यः सत्यमेवसमाश्र
येत् ॥ सत्यहीनोश्रयाप्नासत्य
हीनोदयाजपः । सत्यहीनंतपो
व्यर्थमूषरेवपनंयथा ॥ सत्यरूप
रब्रह्मसत्यं हिपरमंतप । सत्य
मूला : क्रिया : सर्वा : सत्यात्
परतरं न हि ॥ अतएवमयाप्रोक्तं
दुष्कृतेप्रवेशको । कृतोमारोपि
सत्यंगकारव्यौ श्रमभावतः ॥ गो
पनाद्धौयतिसत्यं नहि मानुर्त भि
ना । तस्मात्प्रकाशत : कुर्यात्
कौलिक : कुलसाधनम् । कुल
धर्मसाग्रुप्तस्य नाश तस्मात्तगुप्
सितम् । यदृशो कुलतन्त्रे पुनरप्यं
प्रवेशकलौ ॥ कथेयन्तसत्यपाद्
स्त सार्यापादहीनकः । द्विपादो
द्वापरेदेविपादमात्रकलौयुगे ॥ त
चापिसत्यवचनततप : खंजद्या
पिच । सत्यपादेकृतेलोपिधर्मलोपः
प्रजायते ॥ तस्मात्सत्यं समाश्रि
त्यसर्वकर्माणि साधयेत् ॥ कुलाचा
रविनायत्नात्स्य पाप : कुलीप्वरि

। नानृतं तप्रवं मन्यं क्व तीभिग्र यं समंवेत् । इति ॥ अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् । अश्वमेध सहस्राद्धि सत्यमेकं विशिष्यते ॥ अन्तं भापि यरुद्रवाग्भ्यापारनिरोधि, अनवीननुवस्थियथाभूतं यदवनं । प्रियंहितयथार्थभाषणं ॥ यथा धितमास्य विषयेलत्त्वावेदकवेदा व्यं प्रमाणे ॥ तदुपको विनिपु- रावादौ ॥ प्रमाणमजिडपाधितार्थे भाव्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ मं तपस्व कि ॥ सवरुद्र नपुंयव्यपतिभासि- तृयंमक्केनमाख्याकाशौ । सत्यत्य च्व० यनयोः समाहारः । मम द्यंनि । परमार्थरूपे । यद्वस वस्तुनि० परमब्रह्मणि ॥ द्वैताद्वै तयोः प्रमाणमसवेद्प्रतिपादास्था रकमसतत्त्वकत्तासतत्त्वमिथ्या कादृच्छायामाएापाय । यद्वैतमि थसत्यं० तस्मिन्० द्वैतं० असत्य मध्यस्तम् । रजतमिव० शुक्तिका याम् । मृगतृष्णायामिवो० दक स्फुरणम् । आरोपितंयद्दिशा० द्वैतं वस्त्व०ऽवस्तुनिद्वैते । युक्तं नैव० तद्रायाम० सत्ये० च ध्यासो० भवस य० ऽसत्यानामः यथारोपण० मुभयो० स्तादाति ताश्वकार्य्यचिद्०भाव ः । आरोपण नगूंये० तथा० दृद्वैतसत्यतायां

द्धौ ॥ एतस्मा तिऽद्वैतश्रुतिरेवप्रमा ण०मित्याह । प्रतंयद्यादामआगम० स्तुत्यप्रतिपादनीयमद्वैतम् । इ तं नग्नं तपाद्यम्० तद्यत्स्वमेवसो कसिद्धत्वात्० ६ ५४ । इति ॥ भूतपञ्चके । तच्छब्दे नपुंविंश्यति र्वाचि । तयच्छव्दे नवाख्याकाश्वी । सर्वयच्चसत्यंमितिविख्याख्यानात् ॥ व्यञ्जकाचितत ः पं० मूर्त्तिमये वा कस्कम् । सत्तलंमविनाश्चसत्यंत दृवस्तुकथ्यते ॥ त्रि० तद्यपति ॥ च ब्द्यौ ॥ सविसत्वासाधुः तपसा धृतिविवस ॥ पारमार्थिके । यथा । सत्यव्यसस्य ः परमेश्वरः । स तृयसुम तपसफश्चसतप ः पारमा र्थिकैगाश्रीव्यश्च व्यमानरूप ः ॥

सत्यकामः । पुं० श्रावालपौ ॥ ईश्वर रि॥सत्याचयिसदा ःकामायस्म ॥

सत्यपद । स्त्री० कामरूपदेशप्रसिद्धा योनयौ ॥

सत्यंकार । पुं० यसयमपितत्स तंव्यमितिसत्यस्करणं । सत्याप वे । सत्यङ्करणम् । भाषेथ स् । कारेनत्यायदशोतिम म । समयकारणं ॥

सत्यंकारकृतः । त्रि० यमश्वस्थे वतद्यतव्यमितिसत्यंकारायदेयं तस्मिन् । ययाना० सानु० भा० प्र० ॥

सत्यतपाः । पुं० मुनिविशेषे ।

सत्यधृतिः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ त्रि० धृतिसत्यधैर्ये ॥ सत्यधार्यविलक्षणधैर्यधृतियुक्ते ॥

सत्यनारायणः । पुं० स्कन्दपुराणप्रसिद्धदेवताविशेषप्रसिद्धविष्णौ ॥

सत्यपरः । पुं० परमेश्वरे ॥ सत्यपरथ्रिदंधासिसाधनंवक्षिनुत्तः ॥

सत्यफलः । पुं० बिल्वदृक्षे ॥

सत्यभामा । स्त्री० श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ दुर्गायाम् ॥

सत्यभारतः । पुं० कृष्णद्वैपायने । वेदव्यासे

सत्यम् । न० यथार्थे । अङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ अभ्युपगमे ॥ शपथे ॥ सत्ये ॥

सत्यवरा । स्त्री० सप्तद्वीपस्थनद्याम् ॥

सत्ययज्ञः । पुं० पौलुषिनामिम् निविशेषे ॥

सत्ययुगम् । न० चतुर्युगानांप्रथमयुगे । कृते ॥ यथा । कृतंसत्ययुगंत्रेताद्यो० द्वापरस्तिष्यौ । कलिश्चारक्रमात्युगमितिविद्याःगडोव ॥

सत्ययोनिः । पुं० परमेश्वरे ॥ सत्यंयमन्तपक्षकस्ययोनिःकारणम्

सत्ययौवनः । पुं० विद्याधरे ॥

सत्यरतः । पुं० सत्यव्रतराजपुत्रे ॥ व्यासे ॥ त्रि० सत्यशालि ॥ सत्येरतः ॥

सत्यलोकः । पुं० सप्तलोकान्तर्गतलोकविशेषे ॥ यथा । षड्गुणितपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ जनलोकापेक्षयाचषड्गुणेन० द्वादशाधिकोटियोजनविस्तारं सत्यलोकः । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः ॥

सत्यवर्मा । पुं० ऋषौ ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥

सत्यवान् । पुं० नृपान्तरे ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्यमस्त्यस्मिन् मतुप् । मादुपधायाइतिमस्य वः ॥

सत्यवती । स्त्री० व्यासमातरि । कन्यायाम् ॥ नारदस्यपत्न्याम् ॥ ऋचीकमुनेर्भार्यायाम् । सत्यवादिन्याम् ॥ ङीप् ॥

सत्यवतीसुतः । पुं० व्यासे ॥

सत्यवाक् । पुं० ऋषौ ॥ काके ॥ त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्यावागस्य ॥

सत्यवाक्यः । पुं० भगवतीपुराणप्रसिद्धे मुनिविशेषे ॥ त्रि० सर्वास्ववस्थास्वपिसत्यवक्तरि ॥ सत्यंवाक्यमस्य ।

सत्यवादी । त्रि० यथार्थवक्तरि । सत्योद्ये ॥

सत्यवृत्तः । त्रि० अकपटचरित्रे ॥

सत्यव्रतः । पुं० ईश्वरे । सत्यं व्रतं सङ्कल्पोऽस्य ॥ सूर्यवंशीयस्त्रय्यारुणस्यात्मजे राजर्षिविशेषे । योऽसौ त्रिशङ्कुसंज्ञामवाप ॥ त्रि० सत्यसङ्कल्पे ॥

सत्यसङ्कल्पः । त्रि० धर्मोचराभिरुचौ । ईश्वरे ॥ सत्याः सङ्कल्पा यस्य ।

सत्यसङ्गरः । पुं० त्रिशिरसि । यौद्धे । कुवेरे ॥ कूटाश्रवर्ज्जितशूरः शायुधे ॥ त्रि० सत्यप्रतिज्ञे ॥

सत्यसन्धः । पुं० कैकेयीतनये । भरते । जनमेजये ॥ त्रि० सत्यप्रतिज्ञे ॥ सत्या सन्धा प्रतिज्ञा यस्य ॥

सत्यसन्धा । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

सत्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ जनकात्मजायाम् । सीतायाम् ॥ व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ सत्यभामायाम् ॥ विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदलोपः ॥ सत्यभामेत्यस्याम् ॥ अग्निभार्य्याम् ॥

सत्याकृतिः । स्त्री० सत्यापने । मयैतदवश्यं कर्त्तव्यमिति सत्यकारणे । सत्यक्रिया० साद० भा० प्रसिद्ध नियमे ॥ सत्यङ्कारः । क्षिपाकिन् । सत्यादशपथौ० इतिहाम् ॥

सत्याग्निः । पुं० अगस्त्यमुनौ । प डाग्नीमौनौ ॥

सत्यानृतम् । न० वाणिज्ये । सत्यसहितमनृतम् । शाकपार्थिवादिः ॥

सत्यापनम् । न० सत्यङ्कारे । सत्याङ्कृतौ ॥ सत्यस्याकरणम् । सत्याप पाशेति णिजापुकौ । भावे ल्युट् ॥

सत्योद्यम् । न० सत्यवचे । सत्यस्य वदने ॥ वदः सुपि क्यप् चेति क्यप् ॥

सत्रम् । न० क्रतौ । यज्ञे ॥ सदादाने ॥ आच्छादने ॥ अरण्ये ॥ कैतवे ॥ यज्ञविशेषे । गवामयनादिक्रतुविशेषे ॥ यत्र यजमाना एव समाना ऋत्विगादिरूपेण० कार्मकार्मणि० तस्मिन् यज्ञे सदसि सततान्नदाने ॥ धने ॥ गृहे ॥ वासे ॥ स्त्री दृश्यताऽभिनवा । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु । ष्ट्रन् ॥ बहुलीक्या द्विनावोपः ॥ सत ः साधु न शवेया । षेञ् पालने । आतोऽनुपसर्गे कः इति कः । नपुंसकत्वात्स्त्री इति ॥

सत्रम् । अ० सहार्थे । सदार्थे । वैदपालने । अम् । अरोदित्वम् ॥

सत्रशाला । स्त्री० प्रतिश्रये । अन्नदानाय दत्तस्थिते ॥

सत्रा । अ० सहार्थे । सत्रापलवैर्गो तस्थाम् । सत्यार्थे । षेञ्० । क्विप् ॥

सत्राजित् । पुं० सत्यभामाश्वशुरे ।

सत्त्रायणम्, । न॰ बहुयजमानके॰ वैदिककर्म्मणि ॥

सत्त्रि : । पुं॰ सखी । हस्तिनि ॥ अब्दे । मेघे ॥ त्रि॰ यजमाने ॥

सत्त्रिकातकम्, । न॰ व्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । मांसं बहुघृतेऽष्टं सित्काचैः धान्यमाससु : । नीरकाद्यैः समायुक्तं परिपाच्य तदुच्यते । तदिदं घृतताक्रान्तं प्रदिग्धं सत्त्रिकातकम् ॥

सत्त्री । पुं॰ गृहपती । सदाअन्नादिदानरते रिपुहर्षे । नागौच संविद्यतिसवे॰ अकारुत्वात्सकर्म्मणि ॥ अस्तिनि ॥ सत्त्रं॰ यज्ञस्तदस्यास्ति । अतइनिठनाविती इति : ॥

सत्त्व : । पुं॰ न॰ जन्तौ । न॰ प्रकृतेर्गुणविशेषे । प्रीत्यात्मकसत्त्वगुणे ॥ येतुप्रीतिर्न दु : खाभावादतिरिच्यते॰ एवं दु : खमपिनप्रीत्यभावादन्यदितिमन्यन्ते॰ तान् प्रत्याख्यायम्, । नेतरेतराभावा : सुखादय : ॰ अपितुभावा : ॰ आत्मगन्दस्यभाववचनत्वात्॰ प्रीतिरात्मभावो येषांतेप्रीत्यात्मान : । भावरूपताचैषांगुणानामनुभवसिद्धा॰ परस्पराभावात्मकत्वे तुपरस्पराश्रयापत्ते रेकस्याप्यसिद्धेरुभयासिद्धिरितिभाव : । सत्त्वं लघुप्रकाशकमिष्टं सांख्याचार्य्ये : । यतःसत्त्वेसतितत्तमोरजसोरुपगमः ॥

चेतोधर्म्मविशेषे ॥ यस्मिन् सतिन कुतश्चिद्भयमुत्पद्यतेनचाश्वाभ्यन्तरात् विषाद : समुपजायतेतत् सत्त्वमितिव्याख्यातार : । तथा हि । एकाकिनीवनवासिनिशराजलक्ष्मणनीतिशास्त्रे । सत्त्वोद्रिक्तेऽत्र्यपत्नी॰ राजेतिगिर : परिणमन्ति ॥ पिशाचादौ ॥ बले । प्राणे । द्रव्ये ॥ स्वभावे ॥ आत्मत्वे ॥ व्यवसाये ॥ असुषु । प्राणेषु । चित्ते ॥ रसे ॥ आयुषि ॥ धने । विले ॥ यथा । अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् । सामानाधिकरण्यं हितेजस्तिमिरयो : कुतइति ॥ जीवात्मनि ॥ अन्त : करणे ॥ निर्व्विकारमनसि ॥ यथा । व्यसनेऽभ्युदयेवापिऽविकारैसत्त्वमन : । तत् तुसत्त्वमितिप्रोक्तमिति । उत्साहमतौ ॥ चित्तधैर्य्ये ॥ सतोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ । सीदन्त्यस्मिन् गुणाश्च : । षद्‌ल॰ । अन्येभ्योदृश्यन्तइतित्वनृचा ॥

सत्त्वतनु : । पुं॰ वासुदेवे ।

सत्त्ववरम्, । न॰ शीघ्रे । अविलम्बिते । त्रि॰ तदति । सत्त्वरयायत्तते । सत्त्वरस : । अविलम्बितक्रियाविशेषणत्वादद्रव्येवर्त्तमानंक्लीबम् । द्रव्येतुत्रिलिङ्गं ॥

[illegible]

स्यात्मे शोके । त्रि० सत्त्वयुक्ते । कर्णसत्त्वविशाल ॥ सत्त्वेनविशालः ॥

सत्त्वसंशुद्धि : । स्त्री० अन्तःकरणस्य निर्मलतायाम् । श्रवणादिपरिपाकेनान्तःकरणस्यासम्भावनाविपरीतभावनादिमलराहित्ये सम्यक्शुद्धिः संशुद्धिः सत्त्वस्य संशुद्धिः । तथा सत्त्वशुद्धिर्भगवत्तत्त्वस्फूर्तियोग्यता ।

सत्त्वसङ्क्षय : । पुं० चित्तभङ्गे । प्रारब्धकार्यासिद्ध्यादिविषादः सत्त्वसङ्क्षयः ॥

सत्त्वसमाविष्ट : । त्रि० सत्त्वेनचात्मना० चात्मविवेकज्ञानेनैतुमाचित्तमतीकालिकयेन० सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरजस्तमोमलराहित्येन० चासमन्तात्फलाव्यभिचारेण० चाविष्टव्याप्ते ॥

सत्त्वसम्पन्न : । त्रि० सद्भावापन्ने ॥

सत्त्वस्थ : । त्रि० सत्त्वशीलप्रधाने ॥ पुं० विष्णौ ॥ सत्त्वं सत्त्वगुणं प्रकाशात्मकमधितिष्ठति पालनीयाधितायाविष्णुरूपेणेतिसत्त्वस्थोविष्णुः । यद्वासत्त्वेगुणेसर्वप्राणिषुज्ञेयरूपेधात्मरूपेणवातिष्ठतीतिसत्त्वस्थः । ब्रा० । सुविस्पष्टगतः ॥

सत्पत्रम् । न० संवर्त्तिकायाम् ॥

सत्पथ : । पुं० पथिसैऽध्वनि ॥ सं शासीपथ्याय । सम्मदादितत्पुरुषः । समासान्तश्च ॥

सत्पुत्र : । पुं० सत्पुत्रे ॥ सत्पुत्रेपातुकालेनवैश्योपिविद्विषंवयौ । पुत्राम्नोनरकात्त्रातः सतेनसुमहत्मना ॥

सत्पुरुष : । पुं० पञ्चमावपुरुषे ॥

सत्प्रतिग्रह : । पुं० साधुजनदत्तद्रव्यग्रहणे ॥ सद्भ्यः साधुभ्यः प्रतिग्रहोदानग्रहणम् । यथा । सम्विप्रागमाधर्म्यादायोलाभः क्रियोजयः । प्रयोगः कर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवचेतिमनुः ॥

सत्प्रतिपक्ष : । पुं० तुल्यव्यक्तौ । प्रतियोगिनि । न्यायमते० साध्याभावसाधकहेत्वन्तरंयस्यसन्तिन् ॥ यथा । शब्दोनित्यः श्रावणत्वात् शब्दवत् शब्दोऽनित्यः कार्यत्वाद् घटवदिति ॥ यथा । ह्रदोवह्निमान् धूमात्० इत्यादौवह्न्यभाववान्यवद्भ्रदादिरिति ॥

सत्फल : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ शोभनफलविशिष्टे ॥

सत्सङ्ग : । पुं० साधुसङ्गमे । सधर्मयतिभिर्जनसमागमे । यथोक्तं कुलार्णवे । सत्सङ्गश्चविवेकश्चनिर्मलंनयनद्वयम् । यस्यनास्तिनरः सोऽन्धः कथंनस्यादमार्गगः इति ॥

सत्सार : । पुं० खादिरे । खदिरसा

रक्तपित्तप्रसादनी । कफड्कण्डू
रोचेच० वार्ताकीगुणासदेतिराज
वल्लभ : ॥

सदाभद्रा । स्त्री० गम्भार्याम् । भद्र
पर्ण्याम् ॥

सदाम्दिनम् । अ० दानपदवाच्या
यां पञ्चम्यां सिद्धौ ॥ त्रि० सर्वदा
दृष्टे ॥

सदायोग : । पुं० स्वस्वरूपाविर्भावे ॥

सदायोगी । पुं० विष्णौ ॥ शिवे ॥
सदाविर्भूतस्वरूपे । सदायोगोऽ
स्यास्ति । इनि : ॥ अन्येषांचित्त
वृत्तिनिरोधरूपयोगजन्यात्स्वरूपा-
विर्भाव : । ईश्वरस्य तु स्वरूपानाव
रणात् स्वरूपयाथात्म्याविर्भाव :
सर्वदास्तीत्यर्थ : ॥

सदाशय : । त्रि० साधुभिप्राये ॥
सत् आशयोयस्य ।

सदाशिव : । पुं० महादेवे । शम्भौ
॥ सदासर्वदा० शिवंमङ्गलमस्य
ग्र० यस्मात् ॥

सदृश: । त्रि० सदृशे ॥ समानमात्म
नापश्यति० समानद्रूपपश्यतिवा
। दृशिर् प्रेक्षणे । त्यदादिष्विति च०
क्तोपिवाच्य इति क्स : । दृक्चेति
समानस्य सादेश : । रूढिरियंना
त्रावयवार्थोयास्ति : ।

सदृक् । त्रि० सदृशे ॥ समानमा
त्मनापश्यति० समानद्रूपपश्यति

वा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति०
क्विन् । दृग्दृशवतुष्विति सभाव :
रूढिरियमितिनात्रदर्शनक्रिया
पेक्षास्ति ॥

सदृश : । त्रि० तुल्ये । समे । सदृषि
॥ समानमात्मना० समानद्रूपमप
श्यति । दृशिर्० । त्यदादिष्व
तिकञ् । दृग्दृशवतुष्वितिसभा
व : । रूढिरियमितिनात्रदर्शनक्रि
यापेक्षास्ति ॥ सदृशी ॥

सदृशस्पन्दनम् । अ० निस्पन्दे ॥

सदेश : । त्रि० निकटे । देशान्विते
॥ समानोदेशोऽस्य ॥

सद्गति : । पुं० ईश्वरे ॥ सन्ति
ब्रह्मवादिन : सन्त : । तैर्गम्यते
प्राप्यतेइतिसद्गति ॥ स्त्री० शोभन
गतौ ॥ त्रि०सद्विनिविष्टे । स
तोगतिर्बुद्धिरस्य ॥ सतामविन
ष्ट तिविदुषांगति : प्राप्यंस्थानंस
द्गति : ॥

सद्वृत्त : । पुं० श्रौते ॥ यथोक्तमत्रा
निर्वाहे । श्रौतेश्रौतोगुण : य
त : । पौषेवैशाखेमास : । वैष्णवे
वैष्णव : सौरेसौरोगुरुरुद्राद्त :
॥गायत्र्यामपदेवकोल:सर्वसद्
त : । अत: सर्वात्मनाधीमान्श्रौ
तादीपांसमाचरेदिति ॥

सद्भाव : । पुं० अविद्यमानत्वशङ्कायां
विद्यमानत्वे । सत : सम्भावस्यरा

भावोधर्म :सत्त्वप्रमेयत्वादिस्तस्मि
न् ॥ अस्तित्वे । देवदत्तस्सुवा
दिकमस्तीत्यस्मिन्नर्थे ॥

सद्भूत :। त्रि० सत्ये ॥

सद्म । न० विश्मनि । निकेतने । गृहे
॥ तीर्थे । पानीये । नीरे ॥ सौ
दृक्षत । यद्‌द्धविस्तरणगतयवसा
दनेषु । मनिन् ॥

सद्य : स्नातम् । न० नामनि ॥ त्रि०
तत्कालस्नाते ॥

सद्य : प्राणकर: । त्रि० तत्क्षणात्प्र
णकारकद्रव्यादौ । यथा । सद्योमां
सं नवान्नञ्च बालास्त्रीपयोऽमृतम् ।
घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्य : प्राणकरा
णिषट् ॥

सद्य : प्राणहर : । त्रि० तत्क्षणात्प्र
णायुर्विनाशकद्रव्यादौ । यथा । शु
ष्कमांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरु
णदधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्य
प्राणहराणिषट् ॥

सद्यःशुद्धि: । स्त्री० सद्य : शौचे । यथा
। देशान्तरमृतेनासौ सद्य : शुचिर्भव
तीमृते ॥ कू० गोरुडे १०७ अ
ध्याय : ॥

सद्य : शोथा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ॥

सद्य : शौच : । पुं० कार्वादिषु । ते
यथा । कारव : शिल्पिनो वैद्या :
दासीदासस्तथैव च । राजानो रा
जभृत्याश्च सद्य : शौचा : प्रकीर्त्ति

ता : ॥ विशेषोऽगरुडपुराण ५८
दृषिविवेकादौ द्रष्टव्य : ॥

सद्य : । अ० तत्क्षणे । सपद्यर्थे
॥ समानेऽहनि० इत्यस्मिन्नर्थे० सदृश:
पक्षम् परार्ये यमदृव्यादिनासमानस्य
भावेऽद्यस् चाहनिनिपात्यते ॥
यथा । सद्योवलकरानारीसद्यो
वलकरंपय: । स्त्रियं गच्छेत्पय:पी
त्वा तास्तत्क्षणापुन : पिबेदिति ॥

सद्यास्क :। त्रि० नवीने । नूतने ॥

सद्योजात : । पुं० शिवे । वत्से ।
त्रि० तत्क्षणोत्पन्ने ॥

सद्योनि : । पुं० देवे । सुरे ॥ सा
त्त्विकफलभुजि । सतीयोनि: ॥

सद्वंशभावो । पुं० सद्वंशे । गोत्र
के ॥ त्रि० तत्स्वभावमन्वीत्ये ।

सद्रूप : । त्रि० सत्याद्यसुरूपे । सर्व
दासुविसुरूपे ॥ सत्सदाद्यायी
रूपंयस्य ॥

सद्वता । पुं० सत्कायने । सत्वाच्चीन
ताच ॥

सद्वृत्तम् । न० सच्चरित्रे । साधुसु
भावे ॥ त्रि० तद्युक्ते । यथा ।
भावमश्नसमीक्षे तुसश्चासीतकदा
चन । सद्वृत्तसंनिकर्षोहिक्षणार्द्धमं
पिशस्यते ॥

सद्वृत्ति : । स्त्री० आत्मावित्तजीवने
। प्रमाणान्तरबाधविरहयायामस्था
कारोयाद्दृत्ती ॥ सतीचासौवृत्तिश्च

प्रतिसद्र्यदाद्यायिनितिसर्गः ॥
सहक्तिभाक् । त्रि॰ सहक्तिविशिष्टे । यथा । पध्याश्चिनाशेश्च तानरा योसहक्तिभाजोविजितेन्द्रियाश्चा-म् । एवंविधानामिदमायुरस्त्वि त्यसदाद्धद्गधमुनिप्रवादः ॥
सधर्मचारिणी । स्त्री॰ सहधर्म्याम् ॥
सधर्मा । त्रि॰ तुल्ये ॥ समानोधर्मो यस्य सः ॥ धर्मादनिच् केवलात् ॥
सधर्मिणी । स्त्री॰ समानधर्मवत्या म्भार्यायाम् । पत्न्याम् ॥ सहध र्मोस्यस्याः ॰ धर्मसुपस्यासहा धिकारात् । धर्मशीलस्त्वान्वर्या त्ति॰ इनिः । वीमतज्जनकोतिवा सः ॥
सधर्मी । त्रि॰ समानधर्मावारिणि ॥
सधरा । स्त्री॰ पतिव्रताम् ॥
सधिः । पुं॰ अग्नौ ॥ सहधरणे । सहस्थितौ ॥ धान धिः । सहधिसधिः ॥
सधिः । पुं॰ हवने ॥ सहती । यह॰ । सघीधश्चेतीसन् ॥
सध्रीची । स्त्री॰ सख्याम् ॥
सध्रीचीन । त्रि॰ समीचीने ॥ विभा षाञ्चेरिति॰ खः । सहस्यसध्रिः ॥
सध्यङ् । त्रि॰ सहचरे । सहमञ्चति । सहाञ्चति । ऋत्विगादिनाक्विन् । सहस्यसधिः । चनदिता मितिनिकारलोपः ॥

सन : । पुं॰ घण्टापाटलिवृक्षे ॥ पुं॰ स्त्री॰ हस्तिकर्णास्फाले ॥ दाने । सनोतिसदाने । प॰ अच् ॥ त्रि॰ अखण्डिते ॥
सनक : । पुं॰ विधौ । पारिषदभेदे । ब्रह्मणः सुते । मुनिविशेषे ॥
सनत् । अ॰ नित्यार्थे ।
सनत् । पुं॰ ब्रह्मणि । दुहिणे ॥
सनत्कुमार : । पुं॰ वैवृधसंहिताप्र वर्त्तरिब्रह्मणः पुत्रे । वैधात्रे ॥ सनत्॰ नित्यंकुमारः । यद्वा । स नत्॰ ब्रह्मासमकुमारोऽयम् ॥ सप्तसकारणमक्तं हरिवंशे । यथोत्प न्नस्तथैवाहं कुमारइतिविद्धिमा म् । तस्मात्सनत्कुमारेतिनाम प्रतिष्ठितम् । इति । जिना नांद्वादशसार्वभौमान्तर्गतसार्वभौ मविशेषे ॥ न॰ उपपुराणविशेषे ॥
सनन्द : । पुं॰ सनन्दने । ब्रह्मणः पुत्रे । सयथा । सनकश्चसनन्दश्च सनातनमथात्मभूः । सनत्कुमा रञ्चमुनीन्निष्क्रियानूर्द्धरेतसः ॥ अयसृजदितिमत्स्यः ।
सनन्दन : । पुं॰ ब्रह्मणश्चतुर्थपुत्रे ॥ यथा । धर्मः कश्यपोऽपिसाक्षात सांपुत्रचतुष्टयम् । सस्याहसुनि शार्दूलयोगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठः सनत्कुमारोभूत॰ द्वि तीयश्चसनातनः । तृतीयः सन

कोनामचतुर्थसमन्दनइति ॥ सनत्कुमारे ॥

सनपर्णी । स्त्री॰ अशनपर्ण्याम् ।

सना । अ॰ नित्ये ॥ सनति । अपस भ्रमौ । आप्रत्ययः ॥

सनाखल : । पुं॰ सनखले ॥ यथा । महेन्द्रभीमविमलकुरुवंशजगता : खला : । सनापदोत्तरा : साहसा : सनखला : खग ॥

सनात् । अ॰ नित्यार्थे ॥

सनातन : । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ शिवे ॥ ब्रह्मणि ॥ पितृणाम तिथौ ॥ दिव्यमनुष्ये , ब्रह्मणः पुत्रे । मुनिविशेषे ॥ परम्पराप्राप्ते॰ उपाधिपरिच्छेदेनिवृत्त : यस्मात्म स्वरूपत्वान्नित्ये॰ आत्मज्ञानंविनाछि न्नमपक्वेसंसारछवे ॥ वि॰ स्थिरे । सुनिश्चले । सर्वदैकरूपे । अवि नाशिनि ध्रुवे ॥ सनाभव : । साथस्थिरासितिव्युत्पत्तौतुट्च ॥ अनादिपरम्परागते । चिरन्तने ॥

सनातनी । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् । भवान्याम् । निर्वचनन्तु । सर्वकालेसनातनी विद्यमानेसनातनीतिच । सर्वसर्व कालेषुविद्यमानासनातनीति ॥ अ पिच । नित्यसत्यनित्यत्वबोधक यसनातनः । सदाभित्यानिर्गुणा याकीर्तितासासनातनीति ॥ टि

स्वान्नृदीप ॥

सनात्कुमार : । पुं॰ ब्रह्मण : पुत्रे॰ सनत्कुमारे ॥ सनात्॰ नित्यकुमार : ॥

सनाथ : । वि॰ सस्वामिके । नाथव ति ॥

सनाथा । सनाथिका । स्त्री॰ पतिमत्याम् । जीवद्भर्तृकायाम् ॥

सनाभः । पुं॰ सोदरभ्रातरि ॥

सनाभि : । पुं॰ ज्ञातौ । सपिण्डे ॥ सहोदरे ॥ समानोनाभिर्मूलपुरु षोऽस्य । ज्योतिरादिष्वपदेतिसमानस्य स : ॥ वि॰ तुल्ये । सदृशे ॥

समामक : । पुं॰ शिभाङ्गे ॥ वि॰ समाननामवति ॥

सनि: । स्त्री॰ भक्तौ । दाने ॥ सनो ति । यद्वादाने । खनिकषीत्यादि ना॰ इन् ॥ सनग्वा ॥ अर्थेप यायाम् । गुर्वादि प्रार्थनयाकचिद् र्थनियोजने ॥ यथा । हेस्वामिन्प्र साभिषेकंकुरु । अपिच । नाथिना धकुलाचारमसनीकुलवल्लभ। त्वत् पादाम्भोरुहच्छायांदेहिमूर्ध्नि कृपा निधे॰ इति ॥

सनित : । वि॰ प्रतिपन्ने ॥

सनिष्ठीवम् । न॰ सष्ठेवनवचसि । स निष्ठेवे । निष्ठेवनम् । ष्ठिवुनिर सने । घञ् । लघूपधगुण : । ट

धादरादित्वादीकार : । सहनिष्ठी वेन॰ स्वेष्मकणादिनिर्गमनेनवर्त्त तेइतिसनिष्ठीवम् ॥ त्रि॰ सहर्षि ॥

सनिष्ठेवम् । न॰ सश्लेष्मवचसि । अ स्पष्टक्ती । निष्ठेवनम्॰ निष्ठेव : । ष्ठिवु॰ । घञ् । लघूपधगुण : । सहनिष्ठेवेनश्लेष्मकणादिनिर्गमने नवर्त्ततइतिसनिष्ठेवम् ॥ अस्पष्टक्त सनिष्ठेवमित्यमर : ॥ त्रि॰ त इति ॥

सनी । स्त्री॰ सनिशब्दार्थे ॥

सनीड : । त्रि॰ निकटे । समीपे । उपकण्ठे ॥ समानंनीडंवासस्था नमस्य । सहनीडमितिवा ॥

सनुतर् । अ॰ अन्तर्द्धाने ॥

सन्तत : । पुं॰ स्वरविशेषे । तल्लक्ष णंयथा । सप्तान्तकाण्डगान्तमाहुराद्याक्षमथापिवा । सन्तत्याधीऽविस र्गीक्षात्सन्तत : समिगद्यतइति ॥ विकल्पोपातिकादिभेदात् । स न्तत्यामेरन्तर्येण । अविसर्गीक्षपरि त्यागी ॥ न॰ सतते ॥ त्रि॰ त इति । व्याप्ते ॥ विस्तीर्णे ॥ सम न्ततेस्म । तनु॰ । क्त : । अनुदात्तो पदेशेतिनलोप : । समोवाहितततयोरितिमलोपाभाव : ॥

सन्ततम् । अ॰ सातत्ये ॥

सन्तताभ्यास : । पुं॰ स्वाध्याये ॥

सन्तति : । स्त्री॰ गोत्रे । अभिजने । सन्ताने ॥ पङ्क्तौ । पुत्रपौत्रादीनां पारम्पर्ये ॥ विस्तारे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ सन्तन्यते । तनोतेक्ति र्चाक्तिन् । पारम्पर्ये ॥

सन्तप्त : । त्रि॰ अध्वगमनादिनाश्रान्ते । ततमयायाथा । सन्तापितस्तुस न्तप्तोध्वपितथ्यापितीपदूनवे ति ॥ सन्ताप्यतेस्म । तपसन्तापे । क्त : अकर्मकत्वात्कर्त्तरिवाक्त : ॥ प रितोदुःखे ॥ अग्नितापयुक्ते ॥

सन्तमसम् । न॰ विष्वगध्वान्ते । व्याप कान्धकारे ॥ समन्तात्सर्वत : । तम : । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्यच् ॥

सन्तरणम् । न॰ तरणे । पारगमने । प्लवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

सन्तर्हणम् । न॰ दृढसंश्लेषे ॥

सन्तर्पणम् । न॰ प्रीणने । तृप्तौ ॥ द्राक्षादाडिमखर्जूरीकदलीघनसारा लाजाचूर्णमध्वाज्यसंमिश्रिते ॥ त्रि॰ तृप्तिकारके ।

सन्तर्पित : त्रि॰ सम्यक्प्रीणिते

सन्तान : पुं॰ सन्ततौ । विस्तारे ॥ गोत्रे । वंशे । अन्ववाये ॥ अप त्ये ॥ सन्तन्यते । तनुविस्तारे ॥ घञ् ॥ सुरद्रुमे । कल्पवृक्षे ॥ सम्यक्तनोतिपुष्पाणित्वलितीति सन्ते॰तनोतेरुपसङ्ख्यानात्कः ॥ सम्यक्सन्तन्तेपुष्पाण्यस्मिन्नित्यधि

कार्ये प्रवर्त्तेतिषट्क्षमा ॥

सन्तानिका । स्त्री० मर्कटजालके ॥ क्षुरिकाफले । फेने ॥ क्षीरादिसारे । मलाङ्ग० द्र० भा० ॥ सन्तानिकारस : क्षीरसभ्यापिसासवासनुत् । सर्पीक्षुष्टक्षोक्तिशाषवासव प्रश्नकदा ॥

सन्ताप : । पुं० अग्निजतापे । सञ्ज्वरे ॥ सन्तापयति । तपसन्तापे । वर्द्धत : । घञाघञ् ॥ सम्यक्तापे । पीडायाम् ॥

सन्तापन : । पुं० कामबाणविशेषे ॥ त्रि० सम्यक्तापकारके ॥

सन्तापित : । त्रि० भयादिनाक्रान्ते । सन्तप्ते ॥ सन्तापयति स्म । तपदाहे चुरादि : । क्त : । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्त : ॥

सन्तार : । पुं० सन्तरणे ॥

सन्ति : । स्त्री० दाने ॥ अवसाने ॥ पुं० भृत्ये ॥

सन्तुष्ट : । त्रि० उत्पन्नात्मप्रत्यये । निवृत्तस्पृहे । सन्तोषयुक्ते ॥ यथा । अप्राप्तविषयेऽप्यसम्प्राप्ते समतां गत : । अदृष्टखेदाखेदोय : सन्तुष्ट इति कथ्यते ॥ असन्तुष्टाद्विजानष्टा : सन्तुष्टाश्चमहीभुज : । सलज्जागणिकानष्टानिर्लज्जाश्चकुलाङ्गना ॥ पुं० अश्वकर्णे । खदिरद्रु० भा० प्रसिद्ध ॥

सन्तृप्त : । त्रि० पिहिते । व्याप्ते ॥

सन्तोष : । पुं० विद्यमानभोगोपकरणादधिकस्यानुपादित्सारूपायांचित्तवृत्तौ । आनन्दे । यदृच्छालाभसन्तुष्टौ अलाभेऽविषादे । अलम्बुद्धौ । यथासक्त्यभृत्यात्मनापधारणाद्यज्ञकपस्वयज्ञाद्यनुष्ठानमाचोपितधनानधिकायांस्पृहायाम् ॥ सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्चधावताम् ॥ धृतौ । हर्षे ॥

सन्त्रास : । पुं० साध्वसे । भये ॥

सन्दंश : । पुं० पादसुखे । संदशतीति । अव्यतीतौहयन्तविशेषे । एकाङ्कानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरापिपिहितत्वसन्दंश : ॥ नरकविशेषे ॥

सन्दंशिका । स्त्री० कुसुत्याम् ॥ कीटयन्त्रविशेषे । कातारि० द्रु० गौ० दे० भा० प्र० ॥

सन्दर्भ : । पुं० प्रबन्धे । रचनायाम् । ग्रन्थे ॥ प्रकरणे ॥

सन्दर्शनम् । न० साक्षात्कारे । संदृश्यते । दृशिर्० । ल्युट् ॥ सम्यक्प्रकारेणदर्शनंश्च ॥

सन्दृष्ट । त्रि० सम्यक्प्रकारेणदृष्टे ॥

सन्दानम् । न० दामनि । दीपनकालेशादधन्वनस्थो ॥ सन्दीयते

सम्प्रदाहाग्वम्नदत्यऽस्याञ्ट्।

पुं॰ गजस्याष्ठीवतोरधोभागे ॥

सन्दानिका। स्त्री॰ परिखदिरे।

विट्खदिरे ॥

सन्दानित:। त्रि॰ बद्धे ॥ सन्दान्य

तेस्म ॥ दानखण्डने। क्तः॥

सन्दानिनी। स्त्री॰ गोगृहे ॥

सन्दाव:। पुं॰ पलायने। प्रद्रावे

॥ सन्द्रवनम्। द्रुगतौ। समि

युद्रुदुवइतिघञ्॥

सन्दाह:। पुं॰ मुखतालौष्ठदा

हे॥

सन्दिग्ध:। त्रि॰ संशयग्रस्ते। सं

शययुक्ते॥ सम्दिह्यतेस्म। दिह॰

। क्तः॥

सन्दिग्धमति:। त्रि॰ सन्देहविष

यीभूतबुद्धियुक्ते॥

सन्दिग्धार्थ:। पुं॰ सन्देहविषयी

भूतार्थे॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे॥

संदित:। त्रि॰ बद्धे। बद्धपर्यायः

। बद्धेसन्दानितंमूतमुद्दितंसन्दि

तंसितमिति॥ सन्दीयतेस्म। दो

अवखण्डने। क्तः॥ सन्दायतेस्म॰

षा॥ षञ्चितो॥

सन्दिष्टम्। न॰ वार्त्तायाम्। स

न्देशे। त्रि॰ व्याहृते। उक्ते।

कथिते।

सन्दिष्टार्थ:। त्रि॰ सन्देशहरे॥

द्र॰ कश्चित्॥

संदिहान:। त्रि॰ सांशयिके। य

था। सन्दिहान: सांशयिक: सं

शयापन्नमानस:॥

सन्दिह्यमान:। त्रि॰ संशयविषयी

भूते। सांशयिके॥

सन्दी। स्त्री॰ खट्वायाम्॥ निषदा

खट्टिकासन्दीतिचिन्तामणिः॥

सन्दीप्त:। त्रि॰ प्रज्वलिते। वसव

ठा॰ द्र॰ भा॰॥ यथायावत्तिष्ठ

तिदेहेतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत्।

सन्दीप्तेभवनेकोनुकूपंखनतिवार्त्ते

ति॥ सन्दीप्यतेस्म। दीपीदीप्तौ

। क्तः। ईदित्वान्नेट्॥

सन्दीप्य:। पुं॰ मयूरशिखावृक्षे॥

सन्दृब्ध:। त्रि॰ सम्यग्ग्रथिते॥

बसन्दृब्धेतिग्रथितवचनम्॥

सन्देश:। पुं॰ संवादे। संदेशः॰

द्र॰ भा॰॥ चोटकयक्ष्योरन्दि

मत्याज्योसंप्रवर्त्तिनौदेहेदेशौ

सन्देशाद्योते। सन्दिश्यते। दि

श॰। अर्थेघञ्॥

सन्देशवाक्। स्त्री॰ वाचिके। परे

षोक्तार्थेस्वपरस्य॥ सन्दि

श्यतेद्वतिसंदेश:। संदेशार्थ:॰

तद्वाक्॥ सन्दिष्टोर्थोयस्यांवाच

सा॥

सन्देशहर:। पुं॰ दूते॥ संदेशं

वचिकंहरति। हृञ्॰। हरतेरनु

द्यमनेऽच्॥

संदेशहारकः । पुं॰ दूते ॥ संदेशस्य हारकः ॥

सन्देहः । पुं॰ विचिकित्सायाम् । संशये । हृदयमष्टौ ॥ यथा । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि सन्देहादलक्षणमिति । नहि सन्देहमात्रादलक्षणता भवति । पुनः प्रमाणान्तरेण निश्चयोऽस्त्यादाविति । संदेहनम् । दिहउपचये । भावे घञ् । देहमध्यम गे ॥ सन्दिह्यते॰ उपचीयते इति वा । पृथिव्यादिभूतैरुपचितशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विषयो विषयीयत्र सादृश्यात्कविसम्मतात् । संदेहगोचरी स्यात्तासंदेहालङ्कृतिर्मतेति ॥

सन्दोहः । पुं॰ निकरे । समूहे ॥ सन्दुह्यते । दुहप्रपूरणे । घञ् ॥

सन्द्रावः । पुं॰ पलायने । अपक्रमे पर्यायायथा । प्रद्रावोद्रावसन्द्रावसन्दावाविद्रवोद्रवः । अपक्रमोपयानञ्चेति ॥ सन्द्रवणम् । द्रुगतौ । समियुद्रुदुवः इति घञ् ॥

सन्धा । स्त्री॰ स्थितौ । प्रतिज्ञायाम ॥ सन्धाने ॥ सन्धानम्॰ अनया । कृ घञ्॰ । आतश्चो पसर्गे इत्यङ् ॥

सन्धाता । पुं॰ शिवे ॥ कर्त्तरि ॥ पुरुषान्सन्दधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । सन्धा संयोजयति कर्मफलैः पुरुषान्यः । त्रि॰ सन्धानकर्त्तरि ॥

सन्धानम् । न॰ अभिषवे । सुराकरणे । सुरोत्पत्तिप्रकारे । मद्यसन्धाने । इ॰ भा॰ ॥ संघट्टने । मिथोऽवयवसंयोजने । जोड़ जोड़ना॰ इ॰ भा॰ ॥ सन्धीयते । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥ काञ्जिके ॥ मदिरायाम् ॥ अमरशि ॥ सौराष्ट्रे ॥ धनुर्यन्त्रयोजने ॥ यथा । तदाशुबाणसन्धानंप्रतिसंहरराघवम् । आर्त्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्त्तुमनागसि ॥

सन्धानितः । त्रि॰ सन्धानविशिष्टे । संघट्टिते ॥ इतच् ॥

सन्धानी । स्त्री॰ सर्वकुप्यान्यत्र स्थानि । कुप्यशालायाम् ॥ संधानी । विधायाम् ॥

संधार्य्यः । त्रि॰ अनुहेये ॥

संधिः । पुं॰ राज्ञां षड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । स यथा दिदानेन बन्धादिभिः श्रीस्त्र्यादनाभ्योक्तरणे । पणबन्धेन कार्य्ये । परिविजिगीषोर्व्यवस्थापरपक्ष॰ ऐक्ये संधौ । उभयोर्मेलने ॥ यथा । यद्योर्द्वयोर्विग्रहाय यत्नस्यानिरोधच । स्वामिनोः कथयेत् संधिमन्त्री हितकरोमतः ॥ तथाचोक्तं रामा

सितनमनुष्ठानमितियावदित्यर्थः ॥

सन्न : । पुं॰ पियालवृक्षे ॥ त्रि॰ प्र सादस्तंयुते ॥ क्षीणे ॥

सन्नय : । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

सन्नकद्रु : । पुं॰ पियालवृक्षे । चार इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सन्नकीर : कद्रुः पिङ्गलवर्णीस्य ॥

सन्नत : । त्रि॰ सम्यक् प्रह्वीभूताङ्गे । संनमसिस्म । सम॰ । क्त : ॥

सन्नति : । स्त्री॰ ध्वनौ शब्दे । प्रणती ॥ नम्रतायाम् ॥ यथा । हरिवंशे । यज्ञो : श्री : स्थिरा रात । यज्ञो स्वसन्नति : । सन्नतिर्श्रीस्तथा श्री सनित्यं स्वर्गे महात्मनि ॥ सम्यक् ॰ नति : ॥ आनुकूल्ये ॥

सन्नद्ध : । त्रि॰ युद्धाय सज्जे । धृत सन्नाहे । धृतपर्यायाणां । सन्न द्धो निर्मितः सज्जोदंशितो व्यूढ कङ्कट : । इति ॥ व्यूहरचनाश्रि ते ॥ सन्नह्यति॰ सन्नह्यते स्मा । व्यपदर्शने । अकर्मकत्वात् कर्त रि॰ क्तः । विवाक : । मत्वादिस सुते ॥ सन्नाहे ॥ यथा । शारीसन्न द्धमनोप्रपसमिरथ : ॥

सन्नद्रु : । पुं॰ पियाले ॥

सन्नय : । पुं॰ समवाये । समूहे । पृ ष्ठभागिवले । अनुसैन्ये ॥ सन्नय मनसन्नेयमीयः । सनुवर्तियः । चो ज्ञ : । पदे । पञ्च॰ । पचादय : ॥

सन्नहनम् । न॰ कवचादिधारणे ।

सन्नाह : । पुं॰ कवचे । वर्मणि ॥ सं नह्यति॰ सन्नह्यते आत्मनेपदी सम्यक् । सन्दंशते॰ दंशयति॰ स न्नाहमिदं रूपम् ॥

सन्नाह्य : । पुं॰ सन्नाहयोग्ये । यु द्धहस्तिनि ॥

संनिकर्ष : । पुं॰ संनिधाने । समी पे । निकटे ॥ अतिशयितसंनिधौ ॥ सम्बन्धे ॥ न्यायमतेन॰ विषये न्द्रियसम्बन्धे । सम्बन्धानसकारण म् ॥ संनिकर्षणम् । कृष॰ । घ ञ् ॥

संनिकर्षणम् । न॰ संनिधौ । संनि धाने ॥ कृष ल्युट् ॥

संनिकृष्ट : । त्रि॰ समीपे । संनिकृ ष्यते स्म । कृष : क्त : ॥

संनिधम् । न॰ संनिधाने । सं- निधौ ॥

संनिधानम् । न॰ संनिधौ । निक टे ॥ आश्रये ॥ यथादेवालयस्नि धानमिति ॥ न॰ सम्बन्धे ॥ स म्यङ् निधीयतेऽस्मिन् । ल्युट् ॥

सन्निधि : । पुं॰ संनिधाने । अन्तिके ॥ इन्द्रियगोचरे । प्रत्यक्षे ॥ वाक्यार्थ ज्ञानहेतौ । पदानामविलम्बेनो च्चारणे ॥ प्रहरेप्रहरेऽसंनिहिता उ च्चारितानि॰ ग्रामानयेत्यादिपदानि ममतायम्॰ आसत्त्यभावात् ।

संनिधानम् । स्था॰ । उपस

र्गभेदः । क्षि ॥

संनिपतनम् । न॰ सम्यक् निपाते ॥

संनिपातः । पुं॰ सङ्गमे । मेलने ॥

त्रिदोषविशेषे ॥ यथा । एकद्वयनुरुर्थ

पञ्च संनिपातः सन्त्यज्यनादित ॥ त्रि

दोषजनितव्याधौ ॥ यथा । वातपि

त्तश्लेष्मणः षट् सु दोषनिमव्याधि

क्वेषषट् । समश्चैको विकारास्ते

संनिपाताख्योऽद्य॰ इतिपरजेन

दोषदयसंनिपाता उक्ताः । तेयथा

वातोल्वण : १ । पित्तोल्वण : २ ।

कफोल्वण : ३ । वातपित्तोल्वण :

४ । वातश्लेष्मोल्वण : ५ । पित्तश्ले

ष्मोल्वण : ६ । एवं षट् । अधिक

वातोमध्यपित्तोहीनकफ : १ । अ

धिकवातोमध्यकफोहीनपित्त : २

अधिकपित्तोमध्यवातोहीनकफ : ३

। अधिकपित्तोमध्यकफोहीनवातः

४ । अधिककफोमध्यवातोहीनपि

त्त : ५ । अधिककफोमध्यपित्तोही

नवातश्चेति षट् ६ । समै र्वातपित्त

श्लेष्मण्येकः १ । एवं द्वी

दशसंनिपाताः ॥ संनिपतनम्

। पतॢ॰ । घञ् ॥ सम् उ ॥

संनिपातज्वरः । पुं॰ त्रिदोषज्वरे ॥

त्रिदोषजनकैर्वातपित्तश्लेष्मभिरेव

गः । अभिनिर्वृत्तो ज्वरसमा

ह्वयस्त्रिविधः ॥ यथाह । संनिपा

तस्य कालस्य कश्चिद्दोषविधानि ।

चिकित्सकोऽथवास्त तस्मात्कान्ति

प्रतापवान् ॥ त्रिदोषजगद्यस्य मे

षधीदासुषेयराट् । पापापितस्य

दातव्यः क्षिप्रम् । कनकादमू

तिवेदाजिग्रान : ॥

संनिपातमृत् । } पुं॰ } निपातभिन्ने
संनिपातरिपुः ।

। ज्वरभिन्ने । ज्वरागतके ॥

संनिबद्धः । त्रि॰ संयोजिते । सम्य

ग्बन्धनयुक्ते ॥ संनि पूर्वात् बधे :

क्तः ॥

संनिभः । त्रि॰ सदृशे ॥ संनिभाति

। भा॰ । अ सर्वोपसर्ग इतिकः ॥

संनिरोधः । पुं॰ क्षये ॥

संनिवायः । पुं॰ समुदाये ॥

संनिविष्टः । त्रि॰ स्थिते ॥ उपविष्टे ।

संनिविष्टोऽस्मि : । पुं॰ उपविष्टस्या

भिधाने ॥

संनिहतः । त्रि॰ प्रत्यागते ॥

संनिवृत्तिः । स्त्री॰ सम्यक् निव-

र्तने ॥

संनिवेशः । पुं॰ पुरादीनां दिरथ

नापरिच्छिन्नप्रदेशे । निकर्षे ॥

पुरादेर्हिर्निर्हारभूमौ ॥ नगरा

दिषंद्ध : ल्वेर्विहारयानभूमिषु

। तनदयं निगदितं संनिवेशो निक

र्षमितिशब्दरत्नावली । संनिवि

श्यन्तेऽत्र । वि । नि॰ । इत्यधे तिघञ्

। सम्यङ् निवेशने । रचनायाम् ॥

संनिहितम् । क्ली॰ कुरुक्षेत्रे सरोविशेषे । त्रि॰ समीपस्थे । निकटे ॥

संनिहितातीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

संनीतिः । स्त्री॰ सम्यङ्न्याये ॥ सम्प्रापणे ॥

संन्यसनम् । न॰ त्यागे ॥ यथा । संन्यासात्तपसोऽन्वधिः संन्यासानुगतः क्षयः । अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव गच्छतीति ॥ अपि च । तथा चरेत वै योगी सतां धर्ममनुस्मरन् । जना यथावमन्येरन् गच्छेरन् नैव सङ्गतिमिति ॥ संन्यासश्च ॥ सत्ताधने ॥ यथा । संसारे पुनि मग्नानां लिखितं पुच्छत्वमानिनाम् । ईश्वरात्मकामानामान्तसंन्यासं सत्ताधनं ॥

संन्यार्गः । पुं॰ सदाचारे । श्रुत्यनुसारिस्मृत्युक्तमार्गे । वेदमार्गे ॥ सतां सतः प्रमाणभूतानामप्रामाण्यीकारवर्जितानां विद्वानां मार्गः । ब्रह्मपरत्वम् ॥

संन्यस्तः । त्रि॰ सम्यक् त्यागविशिष्टे । संन्यासिनि ॥ सम्यङ्न्यस्तानि॰ आत्मातिरिक्तानि येन । सम्यक् न्यस्ते । समर्पिते ॥

संन्यासः । पुं॰ त्यागे । सर्वकर्मतत्फलपरित्यागे । सर्वकर्मणामर्पणमतिसमर्पणे । सफलकाम्यकर्मत्यागे । आत्यन्तिकत्यागरूपे चतुर्थाश्रमे । यथा । यदा मनसि वैराग्यं जायते सर्ववस्तुषु । तदैव संन्यसेद्विद्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ अपि च । चित्तशुद्धिहेतुत्वात्तत्त्यागो ज्ञानसाधनम् । एवमाचरसंन्यासी तत्त्यागेन लभ्यते । ज्ञानहेतुः संन्यास इति शास्त्रे श्रुतिरिदम् ॥ स च त्रिविधो यथा । संन्यासस्त्रिविधः प्रोक्तो विद्वद्विविदिषाश्रमैरिति । तत्र वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्तीति श्रुतौ॰ ब्राह्मणग्रहणम्॰ ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादित्यत्र॰ ब्राह्मणशब्दः क्षत्रियपरः । तेन॰ ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वाप्रव्रजेद्गृहादिति स्मृतेरविरोधः । तत्रैव मिताक्षरायामाचार्याणाम् । चतुर्थाश्रमरूपं दण्डधारणादिलिङ्गधारणं तत्तु विप्राणामेव । यच्च सर्वकर्मत्यागरूपस्तत्फलत्यागरूपो वा संन्यासः स तु सर्वेषां साधारण इति ॥ एतदेव स्पष्टमुक्तं श्रीमद्भागवतनिर्वाणतन्त्रे । चत्वारः कथितास्तत्राश्रमाश्च पित्तुनते । आचाराश्चापि वर्णानामाश्रमाणां पृथक् पृथक् ॥ तत्रादौ वर्णिताः ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च ।

एतेषां सर्ववर्णानामाश्रमौ द्वौ महेश्वरि । तेषामाचारधर्मांश्च शृणुष्वाद्य वदामि ते ॥ पुरैव कथितस्तावत् कलिसम्भवचेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिश्रमः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थ्यो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे ॥ गृहस्थस्य क्रियाः सर्वा आगमोक्ताः कलौ शिवे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुकेऽप्याश्रमे देवि वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौतसंस्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिनाऽवधूताश्रमधारणम् । तदेव कथितं भद्रे संन्यासग्रहणं कलौ ॥ विप्राणामितरेषाञ्च वर्णानां प्रबले कलौ उभयत्राश्रमे देवि सर्वेषामधिकारिता सर्वेषामेव संस्काराः कर्माणि च वर्त्तना । विप्राणामितरेषाञ्च कर्मलिङ्गं पृथक् पृथक् ॥ जातमात्रो गृहस्थः स्यात् संस्कारादाश्रमी भवेत् । गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्यात् यथाविधि महेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञाने समुत्पन्ने वैराग्यं जायते यदा । तदा सर्वं परित्यज्य संन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विद्यामुपार्जयेद्बाल्ये धनं दारांश्च यौवने । प्रौढे धर्म्याणि कर्माणि चतुर्थे

प्रव्रजेत् सुधीः ॥ मातरं पितरं वृद्धं भार्य्याञ्चैव पतिव्रताम् ॥ शिशुञ्च तनयं हित्वा नावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातॄः पितॄन् शिशून् दारान् स्वजनान् बान्धवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैतान् स महापातकी भवेत् ॥ वृद्धापि वृद्धासखा सूत्रीयधोलधुघातकः । असमर्थ्य स्वपित्रादीन् यो गच्छेद्भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणोऽपि प्रभिन्नवत्स्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः । शैवेन वर्त्मना कुर्य्युर्देवधर्माः कलौ युगे । इति ॥ अपि च । अवधूताश्रमो देवि कलौ संन्यास उच्यते । कृत्वा पूर्णं । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने विरते सर्वकर्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुणः संन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विहाय वृद्धौ पितरौ शिशुं भार्यां पतिव्रताम् । त्यक्त्वाऽसमर्थान् बन्धून् प्रव्रजन् नारको भवेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च । कुलावधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारितेति ॥ सम्यङ् न्यासः सन्न्यासः । सम्यग् वास्तविषयादिषु सौख्यभोगस्य न्यासस्त्यागः. संन्यास इत्यर्थः । यथा मुहूर्त्तमाह कालिदासः सन्न्यासः श्रुतियुगविषयैर्मिश्रजैर्वेदबन्धे रविरसशोन्द्रपुजितचो । नीरिन्ति स्थिरसदनेऽपवर्गसिद्ध्यै सौमेज्य

नखरकरैपुचोसरासु ॥ नीरिश्वे स्थिरसदने कुमाराश्रिमध्ये तेस्थि रराद्युदयेसतीत्यर्थः ॥

सन्न्यासी । पुं॰ चतुर्थाश्रमिणि । अवधूत इति । तत्पर्यायायथा । भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी इति ॥ ज्ञानसन्न्यासिनः केचिद्वेद सन्न्यासिनोऽपरे । कर्मसन्न्यासिन स्त्वन्ये त्रिविधाः परिकीर्त्तिताः ॥ यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तोनिर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः । प्रोच्यतेज्ञानसन्न्यासी स्वात्मन्येवव्यवस्थितः ॥ वेद मेवाभ्यसेन्नित्यं निराशीर्निष्परिग्रहः । प्रोच्यतेवेदसन्न्यासीमुमुक्षुर्विजि तेन्द्रियः ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृ त्वाब्रह्मार्पणपरोद्विजः ज्ञेयः स कर्मसन्न्यासीमहायज्ञपरायणः ॥ त्र याणामपिचैतेषां ज्ञानीत्वभ्यधिको मतः । नतस्यविद्यतेकार्य्यंनलिङ्गं वाविपश्चितः ॥ युगभेदेसन्न्यासि नांनामान्याचार्य्याश्चयथा । आदौवि द्वान्ताचार्य्योविष्णुः । द्वितीयाचार्य्योवि धाः । तृतीयाचार्य्योरुद्रः । चतुर्थाचा र्य्योवसिष्ठः पञ्चमाचार्य्यः शक्तिः । प ष्ठः पराशरः । सप्तमोव्यासः । अष्टमः शुकः । नवमोगौडः दशमोगोविन्दः एकादशश्रीशङ्कराचा र्य्यः ॥ सत्ययुगे आचार्य्यत्रयं ब्रह्मवि ष्णुरुद्राः । त्रेतायामाचार्य्यत्रयं

वशिष्ठशक्तिपराशराः द्वापराचार्य्य द्वयंव्यासशुकौ । कलावाचार्य्यत्रयं गौड़गोविन्दशङ्कराचार्य्याः ॥ शङ्क राचार्य्यस्यचत्वारशिष्याःस्वरूपाचा र्य्यःपद्मपादाचार्य्यःत्रोटकाचार्य्यः पृथ्वीधराचार्य्यश्चेति । अथद शनामानि । स्वरूपाचार्य्यस्यशि ष्यौतीर्थाश्रमौ । पद्माचार्य्यस्यव नारण्यौ । त्रोटकाचार्य्यशिष्याः गिरिपर्वतसागराः । पृथ्वीध राचार्य्यशिष्यत्रयंसरस्वतीभार तीपुरीचेतिशङ्कराचार्य्यरचितसम स्तम् ॥ अपिच । तीर्थाश्रमव नारण्यगिरिपर्वतसागराः । स रस्वतीभारतीचपुरीतिदशकीर्त्ति ताः ॥ तेषांलक्षणानियथा । त्रि वेणीसङ्गमेतीर्थेतत्त्वमस्यादिलक्षणे । स्नायात्तत्त्वार्थभावेनतीर्थनामा सउच्यते ॥ १ ॥ आश्रमग्रह णेप्रौढ़आशापाशविवर्जितः । या तायातविनिर्मुक्तएतदाश्रमलक्षणम् ॥ २ ॥ सुरम्येनिर्झरेदेशेवनेवासं करोतियः । आशापाशविनिर्मुक्तो वननामासउच्यते ॥ ३ ॥ अरण्ये संस्थितोनित्यमानन्दनन्दनेवने । त्यक्त्वासर्वमिदंविश्वमारण्यलक्षणं किल ॥ ४ ॥ वासोगिरिवरेनित्यं गीताभ्यासेहितत्परः । गम्भीराच लबुद्धिश्चगिरिनामासउच्यते ॥ ५ ॥

वसेत् पर्वतमूलेषु प्रौढो योऽध्यानधारणात् । सारात् सारं विजानाति पर्वतः परिकीर्त्तितः ॥ ६ ॥ वसेत् सागरगम्भीरो वनरत्नपरिग्रहः । मर्य्यादाञ्च न लङ्घेत सागरः परिकीर्त्तितः ॥ ७ ॥ स्वरज्ञानवशी नित्यं स्वरवादी कवीश्वरः । संसारसागरे साराभिज्ञो यो हि सरस्वती ॥ ८ ॥ विद्याभारेण सम्पूर्णः सर्व्वभारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्त्तितः ॥ ९ ॥ ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । परब्रह्मरतो नित्यं पुरीनामा स उच्यते ॥ १० ॥ इति दशनामकरविजये श्रीविद्यारण्यस्वामिनः ॥ अथ धर्म्माचरणादिकं मनुष्यं तीर्थाय वर्त्तं गच्छन्तं पुराणादिपुरुषत्वम् । विधानस्य श्रीमच्छङ्कराचार्य्यमते श्रीसदाशिवेनोक्तम् तत्तत्रोऽप्यवगन्तव्यम् । तथा सोऽस्यास्ति । एतद्भूमिः । यक्षा मतिविधिमार्गेनैकाः । सर्व्वसङ्गविमुक्तं सूक्ष्मध्याननियोगरतञ्च । नत स्यादपनं कार्य्यं नैव पिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव बिलेभिक्षोः कलेवरम् । पौर्व्वणं श्रवनश्चैव सर्व्वं तेनैव कारयेत् इति ॥

सन्मुख : । त्रि॰ अभिमुखे ॥

सपक्ष : । त्रि॰ निश्चितसाध्यवति । साध्यवत्त्वनिश्चयविषये ॥ यथा धूमवत्त्वे महानसम् ॥ अनुकूले ॥ समानः पक्षः । इति विग्रहे समानस्येतियोगविभागात् सादेशः ॥ यद्वा । सपक्षः सहपक्षेण । तेनसहेतिविग्रहे बहुव्रीहिः । समानः पक्षोऽस्य इति सपक्षः ॥

सपथ : । पुं॰ शपथे ॥ यथा गरुडपुराणे व्यवहारविधौ ॥ यदायदा समयपराजितो भवामि तदाहं हास्यामीति ॥

सपत्राकरणम् । न॰ अत्यन्तपीडने ॥ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने इति डाच् ॥

सपत्राकृत : । त्रि॰ अत्यन्तपीडिते ॥

सपत्राकृति : । स्त्री॰ अत्यन्तदुःखे । निष्पत्राकृतौ ॥

सपत्न : । पुं॰ शत्रौ । सपत्नीव । व्यञ् सपत्नइतिनिर्द्देशादकारः । इवार्थे अच् प्रत्ययो वा ।

सपत्नारि : । पुं॰ वेणुवंशे ॥ शत्रौ : शत्रौ ॥ सपत्नस्यारि : ॥

सपत्नी । स्त्री॰ समानपतिकायाम् ॥ समानः एकः पतिर्यस्याः । इति विग्रहे सपत्न्यादिषु समानस्य सभावो निपात्यते । नित्यं सपत्न्यादिष्विति ङीप् ॥

सपत्नीक : । पुं॰ पत्नीसहिते ॥ सह पत्न्या वर्त्तते इति तथा अनद्युतश्चेति

क्यप् ॥

सपदि अ० तत्क्षणे । शीघ्रे ॥ स म्पद्यतेऽस्मिन् । पद्गतौ । कृन् । पृषोदरादित्वात् समोऽन्त्यलोप : ॥

सपर्य्या । स्त्री० पूजायाम् । पर्य्यायास्तु । पूजानमस्याऽपचिति : सपर्य्यार्चार्हणा : समाइति । सपर्य्यणम् । सपरपूजायाम् । कण्ड्वादिभ्यो यक् । अप्रत्ययात् ॥

सपाद : । त्रि० चरणयुक्ते ॥ चतुर्थभागसहिते ॥

सपादपीठ : । त्रि० पादपीठयुक्तसिंहासनादौ ।

सपादमत्स्य । पु० गोडराभिधेमत्स्ये ॥ सपादमत्स्योभिधाकन्मे द : खयकारस : । वातपित्तकरश्चापिकफिलस् परमोमत : ॥

सपादलाण्ड : । पुं० न० सुगन्धविशेषे । पाडो० द० भा० ॥

सपिण्ड : । पु० सनाभौ । सप्तपुरुषावच्छिन्नतौ ॥ यथा । प्रपितामह ० पितामह ० पिता० स्वयंसोदर्य्यभ्रातर ० । सवर्णाया . पुत्र : पौत्रप्रपौत्र : । एतानविभक्तदायादान् सपिण्डानाचक्षते । शेषानसपिण्डदातायेषां तत्पिण्डदातारस्ते ऽविभक्तपिण्डरूपदाधमस्मात्स्यविभक्तदायादा : सपिण्डा : । समान : पिण्डोदेहो मूलपुरुषोनिर्वापियासां । यान्यस्मि

न् सपिण्डइतिनिर्देशात् समानस्य स : ॥ यथा । सहपिण्डेनवर्त्ततेइति तथा ॥ सपिण्डतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्त्तते । सचाशौचविवाहदायभेदात्त्रिविध : । तत्राशौचसपिण्डस्य लक्षणं यथा । सप्तपुरुषान्त० गोत्रत्वे सतिगोत्रैक्ये सतिदाहत्वमेसुत्वान्यतरसम्बन्धे सपिण्डत्वेपान्यतरवत्त्वम् । दत्तकन्यानान्तु० भर्त्तृसापिण्ड्येनसापिण्ड्यामृदत्तानापि चवधित्रिपुरुषसापिण्ड्यम् ॥ विवाहसपिण्डास्तु । पितृपितृबन्धुविषया सप्तमपुरुषावधय : मातामहमातृबन्धुविषयापञ्चमपुरुषावधयश्च । यथा । पञ्चमात् सप्तमादूर्द्धं मातृत : पितृस : क्रमात् । सपिण्डतानिवर्त्ततेसर्व्ववर्णेष्वयंविधि : ॥ दायसपिण्डास्तु । त्रिपुरुषावधय : । तेचपितृपितामहप्रपितामहा : ० तेषांपुत्रपौत्रप्रपौत्रदौहित्रा : । मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा : । तत्पुत्रपौत्रप्रपौत्राश्चेतिदायभाग : ॥

सपिण्डता । स्त्री० सापिण्ड्ये यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्या : पित्राद्या : पिण्डभागिन : । पिण्डद : सप्तमस्तेषांसापिण्ड्यंसाप्तपौरुषमिति ॥ सगोत्रत्वं चैव सपिण्डता । सपिण्डतातुसर्व्वेषांगोत्रत : साप्तपौरुषी ।

तेनमासानामष्टादीनामेकपिण्डसंबन्धे पिनसपिण्डता ॥ सपिण्डस्यभावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न० श्राद्धविशेषे । प्रेतपिण्डस्य पितृपिण्डेन सह मिश्रीकरणं ॥ द्वादशाहे संवत्सरे सपिण्डीकरणमिति मुख्यकल्प • तदथ त्रिपक्षे मासे तदथ षष्ठे मासे : तथाप्यसक्तौ विपक्ष : तथाप्यशक्ता वर्षे वा पगमे प्रथममासस्य चाद्वादशाभिर्द्दिनैर्वा द्वादशमासिका नि श्राद्धानि कर्त्तव्यानीत्याह : सपिण्डीकरणका ल : ॥ सपिण्डीकरणविषयेकूर्म पुराणं यथा । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे सम्वत्सरे पुन : । कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमा : ॥ प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्त त : । ये समानाइतिद्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव च ॥ सपिण्डीकरणे श्राद्धं दैवपूर्वं विधीयते । पितॄनावाहयेदत्र पृथक्पिण्डं च निर्द्दिशेत् ॥ ये स पिण्डीकृता प्रेता नतेषांस्यात्पृथक्क्रिया । यस्तुकुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा सोपिजायते • इति ॥

सपीतक : । पुं० राजकोषातक्याम् ॥

सपीति । स्त्री० आत्मीयेनजनेनसह मिलित्वैककालकर्तृकपाने । तुल्यपाने । पानम । पापःनैत्रियांशिम् । घ मास्य तीत्वम् । समानापीति । समानस्यच्छन्दसीतिसभाव: । स हपीतिर्वा । सहस्य स : संज्ञायां ॥

सपीतिका । स्त्री० घस्तिघोषायाम् ।

सपुत्र : । त्रि० पुत्रेणसहवर्त्तमाने ।

सप्तक : । पुं० सप्तसङ्ख्यायाम् । त्रि० सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्त भि : क्रीतंवस्तुनि ॥ सङ्ख्यायाप्रतिशदन्ताया : कन्निप्यधीष्टे इत्यर्थे पुकन् ॥

सप्तकी । स्त्री० मेखलायाम् । कान्च्या म् । कटिभूषणे ॥ सपति । सप समवाये । बाहुलकात्तन् । स्वार्थे कन् । यद्वा । सप्तभिरेकाभि : किङ्किणोभिर्वा • सप्तस्वरान्वा • का यति । कै शब्दे । आतोनुपसर्गे क : । गौरादित्वान्ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सप्तगोदावरम् । न० सप्तभागैःगोदावरी यात्रसमाहारे । तीर्थविशेषे ॥

सप्तच्छद : । पुं० सप्तपर्णवृक्षे । का ण्डे काण्डे सप्तच्छदाअस्य । सङ् ख्यायाश्च सज्ञायामितिविषयेपिप्सार्थस्व म् । न० तत्पुष्पे ॥

सप्तजिह्व : । पुं० अनले । अग्नौ । सप्त काल्यादयोजिह्वाअग्नेर्यस्य । सप्तजिह्वाः सन्तीत्यर्थः । तायथा । कालीकराली चमनोजवाचसुलोहिताचैवसुधूम्र वर्णा । स्फुलिङ्गिनीविश्वरुचीचदेवी लेलायमानेतिचसप्तजिह्वा. इति

सप्तप्राणा:। पुं॰ ब॰ सप्तेन्द्रियेषु। यथा। अन्तःकरणत्वान्मनसएकत्वेन॰ पञ्चकर्मेन्द्रियाणामेकस्यसङ्ख्ययाचद्वे॰ पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि॰ सङ्कलनयासप्तेन्द्रियाणि॰ सप्तप्राणपदवाच्यानिभवन्तीति॥ श्रीधरस्वामी सप्तप्राणेषु॥

सप्तभङ्गी। स्त्री॰ अनेकान्तवादिनां न्यायविशेषः। देशयथासप्तपूर्वोऽथ: किमस्ति॰ उतनेतिच: पर्यनुयुक्ते॰ तत्राह॰ अनेकान्तवादिभ्युपगमव्य:। एवथा। स्यादस्ति॰ स्यान्नास्ति॰ स्यादस्तिचनास्तिच॰ स्यादवक्तव्य:॰ स्यादस्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यान्नास्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यादस्तिचनास्तिचावक्तव्यश्चेति। अनेकान्तत्वाद्यतुपर्यनुयोज्यं तत्तत्सप्तभङ्गस्याभिधेयम्। तत्र च॰ एकत्वाऽन्यत्वादिविरोधपरिहारघटनीय:। इतिसप्तभङ्गीनयप्रयोगवतामङ्गीयमिदंविज्ञेयम्। यतस्याद्स्त्यस्यान्नास्तिस्यादितिपूर्वप्रक्रियाम्प्रयोगवस्त्वेनेति॥

सप्तभद्र:। पुं॰ शिरीषवृक्षे॥

सप्तभूरादय:। पुं॰ ब॰ प्राणिनां कर्मस्थानफलोपभोगस्थानविशेषेषु॰ यथापाठक्रमसुपर्युपरिवर्त्तमानेषु॰ भूर्भुव: स्वर्महर्जनस्तप: सत्येषु॥

सप्तम:। त्रि॰ सप्तानांपूरण:। डट्। तस्यमडागम:।

सप्तमी। स्त्री॰ तिथिविशेष:। सा तु॰ शु॰ भा॰ प्र॰। तथोत्पन्नजनस्यफलंयथा। कन्याप्रदानेविकुलीनसिद्धैर्विभागवानेव: प्रथितप्रभाव:। देशान्दूराद्धारिसिद्धोमहात्माजात:सप्तमीज: पितृभक्त:॥ इतिकोष्ठीप्रदीप:॥ स्त्री॰ षोस्॰ सुप्॰ विभक्तिविशेष:। टित्वान्ङीप्॥

सप्तरत्नम्। न॰ शरीरस्थरक्तवर्णविशिष्टेषुसप्तावयवेषु। तत्सप्तकं यथा। पाणिपादतलौनेत्रान्तावास्तरनखाश्च। तालुकाधरजिह्वाश्चसप्तरक्तंप्रशस्यतइति॥

सप्तर्षय:। पुं॰ ब॰ मरीच्यादिमुनिषु॰ चित्रशिखण्डिषु। यथोक्तंपाद्मे भूखण्डे। सतर्षिमण्डलंतस्मात्ध्रुवस्योपरि। तत्रसप्तर्षय: सन्तिविनियुक्ता: प्रजासृजा॥ मरीचिरत्रि: पुलह: पुलस्त्य:क्रतुरङ्गिरा:। वशिष्ठश्चमहाभाग। ब्रह्मणोमानसा: सुता:॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपव्यन्तोब्रह्मवादिभि:। सम्भूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नति:। अरुन्धतिस्तथाचैवतासांपत्न्योऽसिताक्षमातर:। पतासांतपसा

तेन मातामहादीनामेकपिण्डसंबन्धेन सपिण्डता । सपिण्डस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न० श्राद्धविशेषः । प्रेतपिण्डस्य पितृपिण्डेन सह मिश्रीकरणं ॥ द्वादशेऽह्नि संवत्सरे सपिण्डीकरणमिति मुख्यकल्पः । तदुक्तं त्रिपक्षे मासे तदूर्ध्वमपि त्रिमासः तथाप्यसकौ त्रिपक्षः तथाप्यसकौ यदीच्छेत् गमैथुनमाचरेत् अभिहिते द्वादशमासिकानि श्राद्धानि कृत्वा तदनन्तरं सपिण्डीकरणकालः ॥ सपिण्डीकरणविधेः कूर्मपुराणं यथा । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः । कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः । ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ सपिण्डीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं विधीयते । पितॄनावाहयेत्तत्र पृथक् पिण्डांश्च निर्दिशेत् ॥ ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात्पृथक् क्रिया । यस्तु कुर्यात्पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥ इति ॥

सपीतकः । पुं० राजकोशातक्याम् ॥

सपीतिः । स्त्री० आत्मीयेन जनेन सह मिलित्वैककालकृतपाने । तुल्यपाने । पानम् । पापाने स्त्रियां क्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् । समानापीतिः

। समानस्य छन्दसीति सभावः । सपीतिर्वा । सहस्य सः संज्ञायां ॥

सपीतिका । स्त्री० घस्तिघोषायाम् ॥

सपुत्रः । त्रि० पुत्रेण सह वर्त्तमाने ॥

सप्तकः । पुं० सप्तसङ्ख्यायाम् । त्रि० सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्तभिः क्रीतवस्तुनि ॥ सङ्ख्यायाः अतिशदन्तायाः कन्निति सूत्रेण कन् ॥

सप्तकी । स्त्री० मेखलायाम् । काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ सप्तति । सप्त समवायि । याङ्गुलमानत्वम् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । सप्तभिरनेकाभिः किङ्किणीभिर्या० समस्वरानुकायति । कै शब्दे । आतोऽनुपसर्गे कः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सप्तगोदावरम् । न० सप्तानां गोदावरीणां समाहारे ॥ तीर्थविशेषे ॥

सप्तच्छदः । पुं० सप्तपर्णवृक्षे । काण्डे काण्डे सप्तच्छदा यस्य । सङ्ख्यायाः अक्षिविषये अपि साधुत्वम् ॥ म० तत्पुष्पे ॥

सप्तजिह्वः । पुं० वह्नौ । अग्नौ ॥ सप्त काल्याद्या जिह्वा आकृतिमत्यो यस्य सः । तथाहि । काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः इति

स्रोतोभि : सप्तभिर्यविसर्पुनोसप्त धाव्यधात् । सप्तानांप्रीतयेनाथास प्तस्रोत : प्रपद्यते ॥

सप्तांशुपुंगव : । पुं॰ शनिग्रहे ॥

सप्तार्चि : । पुं॰ दग्धुमसि । शुक्रे । अग्नौ । वैश्वानरे ॥ सप्तार्चि र्यस्य ॥ चित्रकवृक्षे ॥ शनिग्रहे ॥ त्रि॰ क्रूरचक्षुषि ॥ सप्तार्चिवि:॰सप्तपाख्यानादीप्तय: खपि ययानुद्योतनामीत्यर्थ : ॥

सप्तावर्त : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सप्ताश्व : । पुं॰ हरिदश्वे । उष्णरश्मौ । सूरे । सूर्ये ॥ सप्तसप्ता : सन्त्यस्य ॥ अर्कवृक्षे ॥

सप्ताश्ववाहन : । पुं॰ सूर्ये ॥

सप्ति : । पुं॰ घोटके । पीतौ । तुरगे ॥ सपतितिनाथासमवैति । षपसमवाये । क्तिन् । बाहुलकात् सिद्धि ॥

सप्तेन्द्रियम् । न॰ सप्तप्राणेषु ॥

सप्तोपधातव : । पुं॰ ब॰ सप्तसङ्ख्यकोपधातुषु ॥ यथा । माक्षिकतुल्यकाशेषनीलाञ्जनशिलाऽऽलधा : । रसकश्चेतिविज्ञेयाएतेसप्तोपधातव : ॥ शरीरस्थसप्तधातुभवसप्तोपधातुषु ॥ यथा । स्तन्यंरजोनारीणांकालेभवतिगच्छति । शुद्धमांसभव : स्नेहाय : सासद्दोपतैस्तया । स्वेदोदन्तास्तथाकेशा तथैवौजश्चसप्तमम्॥इतिधातुभवाज्ज्ञे याएतेसप्तोपधातवइति ॥

सफल : । त्रि॰ फलिते । फलयति ॥

सबल : । त्रि॰ सैन्ययुक्ते । सामर्थ्यवति । बलेनसहवर्त्तते इति ॥

सबलि : । पुं॰ दिनावसाने । उत्तरे । विकाले ॥ त्रि॰ बलिसहिते ।

सबाध : । त्रि॰ पीडायुक्ते । निषेधयुक्ते ॥ बाधया॰ बाधेनचसहवर्त्तमान : ॥

सब्रह्मचारी । पुं॰ समानवेदव्रताचारिणि । यथाहामर: । एकब्रह्मव्रताचारामिथ सब्रह्मचारिणइति । ब्रह्मवेदस्तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म॰ एकस्मिन्ब्रह्मणिव्रतमाचरन्तीति मिथ : परस्पर॰ सब्रह्मचारिणोऽथितोऽर्थ : ॥ समानंब्रह्मचरति । व्रतइतिणिनि : । चरणेब्रह्मचारिणीति॰ समानस्य स : ॥ समानेब्रह्मणिचरतिवा ॥

सभर्तृका । स्त्री॰ पतिमत्याम् ॥ सहभर्त्तावियस्या: । बहुव्रीहौ कप् ॥

सभा । स्त्री॰ गोष्ठ्याम् । समज्यापरिषद्गोष्ठीसभासमितिसंसद : । आस्थानीक्लीबमास्थानंस्त्रीनपुंसकयो: सद : ॰ इत्यमर : ॥ सहभान्तियेस्यांसा । भादीप्तौ । सुपीतिक: । अन्येष्वपीतिडोवा । भिदादित्वा ॥ समानोमान्यस्यामितिवा ।

समानशीतिपीमभिभाभाम्० सभा शाकृतिनिर्दे शादसमानसादेश: । यथालक्षणयथा । यस्मिन् देशे निषीदन्ति विप्रावेदविदस्त्रय: । रा ज्ञश्चाधिकृतोविद्वान् ब्रह्मणस्तांसभां विदुरितिमनुः ॥ चत्वारोवेदधर्मज्ञा: पर्षत् त्रैविद्यमेववा । सामूते व सधर्म स्यादेकोवाध्यात्मवित्तम. ० इतियाज्ञवल्क्य: ॥ विद्वत्संह तौ ॥ मा: प्रवाघेसतामसदरसंतौ० द्यूतं सो: ॥ सामनेयरादौनियत सभेसम् वक्ष्यामि ॥ समाजिके । स भ्ये ॥ द्यूते ॥ मन्दिरे । रात्रौड्या त्यादिदृश्यतेश्वपदे ॥ चतुर्विधेयस्थेयः सभ्यपुरुषस्यौजनतासभा । चतु र्विधैरान्दिः० श्रेयान् मध्य स्थः ॥

सभाग: । त्रि० सभाकृते ॥ सभ्ये: पू ज्यमाने ॥ भवन भाग: ० पूजा० शिरा । सहभागेनवर्त्तमान: ॥ भागसहिते ॥

सभाजन: । पुं० सभ्ये ॥ न० गमना गमनादिसमयेसुहृदादेरालिङ्गनादेः व्यवहारसत्कारादिनानन्दोत्पादने । आनन्दने । आप्रच्छने ॥ सभाज प्रीतिसेवनयो: । ल्युट् ॥

सभाजित: । त्रि० पूजिते ॥

सभाज्य: । त्रि० पूज्ये । मान्ये ॥

सभापति: । पुं० समाजाधिपतौ ॥ यथा, श्रीमदाप्रमपुरैसाभावरना मासमापतिरिति ॥

समारचना । स्त्री० राजमन्दिरनिर्मितौ ॥ यथा । चापाकृति न्यं सनृपास नोदरा सतौ तिस्रोर्वा नृपगोरवे विता । निष्कासवीरे विंदृवीत स न्निया नरे रत्नानरसामरे: सभा ॥

सभासत्-द् । पुं० सभासारे । सभ्ये । सामाजिके ॥ सभासदाऽऽह । श्रु ताध्ययनसम्पन्ना: कुलीना: सत्य वादिन: । राजसभासद: कार्या: शत्रौमित्रेचयेसमाइतियाज्ञवल्क्य: ॥ श्रुताध्ययनसम्पन्ना: ० धर्म शास्त्रज्ञा: । कुलीना: ० साढ्य देशमूलसमागतपित्रपरम्पराका ॥ सभायामधिकृतत्वेनतेषांकार्यं धर्माधर्मविवेचनार्थं सौहृतित्वमपि श्रुति । यदृक्तं० । सत्रू हिमिति क्विप् ॥ सम्भ्रिवाक: सामान्य: सभाग्रामपुरेरिति । समभ्यं॰ ते धर्मराजसभागं दिश्रतिधर्म रा: ॥ तत्प्राड्विवाकनियुक्ता: ० सभ्योस्तु नियुक्तादृतिमिह: । तत्रनियुक्ता नांयथावस्थितार्थं वचनेपियदिरागा न्यायात्करोतितदासौनिवारदोषे न्यायदोष: । यथाहकात्यायन: । अन्यायेनापिर्तयान्तं येनुयान्तिसभा सद: । तेपितद्भागिनस्तस्मात्रोध

नीथ : सतैर्नृपइति ॥

सभास्तार : । पुं॰ सभासदि । सभास्तृणाति । स्तृञ् आच्छादने । कर्मण्यण् ॥

सभिक : । पुं॰ द्यूतकारके । प्रतिभूत्वादिनाद्यूतप्रयोजके ॥ सभाद्यूतसमाश्रयत्वेनास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

सभेचित : । पुं॰ पण्डिते ॥ त्रि॰ सभायोग्ये ॥

सभ्य : । पुं॰ सभासदि ॥ यथा । सभ्येनावश्यमन्तव्यं धर्मार्थसहितं वच । शृणोतियदिनोराजासभ्यात् सभ्यस्तदाऽनृण : इति ॥ श्रौतादिनीत्याद्यर्थविज्ञाने : प्रथितेऽग्निविशेषे ॥ सभायांसाधु : । सभायाः ॥ कुलीने ॥ साधौ ॥ त्रि॰ प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे ॥ सभासम्बन्धिनि ॥

सम् । अ॰ शोभनार्थे ॥ समार्थे ॥ सङ्गार्थे ॥ प्रकर्षार्थे ॥ सम्बन्धे भावे ॥ समुच्चये ॥

सम : । त्रि॰ समाने । तुल्यार्थे ॥ साध्वर्थे ॥ सर्वशब्दार्थे ॥ रागद्वेषादिरहिते ॥ समर्त । यमवैकल्ये । पचादाच् । सर्वार्थे सर्वनामसंज्ञा न भवति । नियमानुपपत्तेरनावकाशात् । सर्वेषुभूतेष्वात्मौपम्येनसर्वत्रसुखदुःखय

पश्यतितस्मिन् ॥ न॰ सम्पूर्णे । सत्वाप्रकाशाभ्यांसर्वाभिन्ने॰ निर्विशेषे॰ सर्वविकारशून्ये॰ कूटस्थे॰ नित्ये॰ एकस्मिन्॰ सर्वत्रैवस्थिते॰ प्रतिदेहमेकस्मिन्॰ ब्रह्मणि । समस्थाने ॥ सर्वमर्थे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समंयोग्यतयायोगोयदिसम्भावितःक्वचित् । इदमनयो : श्लाघ्यमिति योग्यतया सम्बन्धस्यनियतविषयसम्बन्धस्यानया मृतदासमम् । ततसद्योगेऽसद्योगेच । उदाहरणम् । धातु : शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषामृगाक्षी रूपेदेवोप्ययमनुपमोदत्तपत्र : स्मरस्य । जातंदैवात् सदृशमनयो : सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुनाराज्यमेकातपत्रम् । यथावा । चित्रं चित्रं बतबतमहच्चित्रमेतद्विचित्रं जातोदैवादुचितरचनासंविधाताविधाता । यन्निम्बानांपरिणतफलस्फीतिरास्वादनीयायच्चैतस्याः कवलनकलाकोविद : काककोक : ॥ मधुविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सममदुचितसुखेऽभिमथाश्चिप् मांसपभक्तिसर्पिषदमनचलेषु ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ यथाश्रियासहवर्त्तते वसतितथा । सर्वकालेषुसर्वविकाररहितत्वाद्वा । राशिविशेषाणांसज्ञाविशेषे ॥ यथा ।

मूरीयसोऽस्य : ० पुरुषोत्तमाय० योजे।ययुग्मं विषम : समय। प रश्चिरदृ।त्मकनामधेयामेघाद्यो मोक्रमय : प्रदिष्टा : ॥ मानसप्र कारविशेष ॥ सतुयदागोराधाद्यो। क्ष।लो।गानक्षत्रुषं सपाद्राद्विवाल मस्ट० एकद्।समभाधिमपतितिदा भवतोतिसहीतमाख्यम् ॥

समक्ष : । त्रि० तुल्ये । समे ॥

समकन्या । स्त्री० विवाहोपयुक्तायाम् ॥ दुतिधनक्षय : ॥

समकोण : । पुं० चतुर्भुजे । द्विरस मि । सर्वे ॥ वृ० वि० शेष : ॥

समक्षम् । अ० चक्षुषो : समीपे ॥ अ क्ष्णोःसमीपं योग्यं वा । अव्ययं विभ क्तीतिसमीपि० यथार्थे वाऽव्ययीभा व : । प्रतिपरैरिटच् ॥

समगन्धक : । पुं० कृतधूपे ॥

समगन्धिकम् । न० उशीरे ॥

समग्र : । त्रि० समस्तम् । सर्वस्मि न् । विश्वस्मिन् । अशेषे । सम्पू र्णे ॥ सहग्रामवमस्य ॥ समं ग्रसते वा । अन्येभ्योपीतिदृश्यते : ॥ श्री मतारके ॥ सद्वांसंयकपोमयिद्यशेष तृतव ॥

समङ्ग : । पुं० मर्कटे ॥ सम्यक् प्रका रैर्यच्छिदादिकरणेन० अङ्गयति० चिङ्गयतिचञ्चलादिकम् । अवि० । अच् ।

समङ्गा । स्त्री० मञ्जिष्ठा० म० योषधौ । पर्यायास्तु । मञ्जिष्ठाविकसाचि ह्मोसमङ्गाकालमेषिका । मण्डूकप र्णोमण्डीरीभण्डीयोजनवल्लिपी- ति ॥ खद्यालो । नमस्कार्याम् । गण्डकार्याम् ॥ सममातीश्वति । अवि० । पचाद्यच् ॥

समचित्त : । त्रि० हर्षविषादशून्यम नसि । आत्मविदि ॥ समं चित्तं य स्य : ॥ एकविषयक्षान्त : करण इत्तौ ॥

समज : । पुं० पशूनांवृन्दे ॥ संभीय तेऽस्मिन् । अच० । समुदोरज : प शुष्विन्दप् ॥ मूर्खसंहतौ ॥ न० विपिने ॥

समज्ञा । स्त्री० यशसि । कीर्त्तौ ॥ स म्य : सर्वैर्ज्ञायते । स्था० । अजर्थ स : ।

समज्या । स्त्री० परिषदि । सभायाम् ॥ समजन्त्यस्याम् । अच० । संज्ञा यांसमजेतिक्यप् । भवे : क्यपिवी भावोन ॥

समञ्जसम् । न० उचिते । न्याये ॥ सम्यगञ्जोऽच । अचप्रत्ययान्वदेशः ऽञ्चतियोगविभागाद्वच् ॥ यथा । ग्रा मरामञ्जसात्त्वमत्र । क्लीवेनपुंस कोङ्गलिङ्गसमम् । त्रि० समीचीने ॥ अभ्यस्ते ॥ अविरुद्धे । युक्ते ॥ न्याय्ये । स्वच्छचार्ये ॥

समष्ठ : । पुं॰ शाकभेदे । गण्डीरे ।

समता । स्त्री॰ साम्ये । समत्वे । स मत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादव चनम् । समवर्तित्वे । मध्यस्थत्वे ॥ विसदृशरागद्वेषादिरहितावस्थाया म् । तत् ॥

समतिक्रम : । त्रि॰ अनुसारी ॥

समतीत : । त्रि॰ चिरविनष्टे ॥

समधनम् । न॰ समभागास्तुल्यमस्तौ दयोरसतेषु ॥

समदर्शनम् । न॰ समानदृष्टौ ॥

समदर्शी । त्रि॰ सम्यग्दर्शिनि । ज्ञा निनि । सदे करूणस्तुदर्शनशीलः । पण्डिते । समं ब्रह्मद्रष्टुं शीलं य स्य । णिनिः ॥

समदृक् । पुं॰ ज्ञानिनि । ब्रह्मात्मै क्यज्ञानवति । समं ब्रह्मपश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥ अहोबाहारेवा कुसुमशयनेवादृषत्स्विामणौवालोष्टे वाबलवतिरिपौवासुहृदिवा । तृणे वास्त्रैणेवाममसमदृशोयान्तुदिव सा : क्वचित्पुण्यारण्ये शिवशिवशि वेतिप्रलपत : ॥

समदृष्टि : । स्त्री॰ समं तुल्यदर्शने । यथा । दु : खेसुखेषविप्रेन्द्रया दृष्टिर्नातिसद्दा । तथागर्वोचमित्रे चसमदृष्टिस्तसास्मृतेतिपद्मपुराणे क्रियायोगसारे १६अध्याय : ॥

समधिक : । त्रि॰ आधिक्ये । अतिरि क्ते सम्यगधिक : ॥

समधिगत : । त्रि॰ प्राप्ते । अधिग ते ॥ सम्यगधिगत : ॥ अधिगतप रमार्थान् पण्डितान्मावमंस्थास्तृ णमिवलघुलक्ष्मीर्नैवतान् संरुण द्धि । अभिनवमदलेखाश्यामगण्ड स्थलानांनभवतिबिसतन्तुर्वारणं वा रणानां ॥

समधुर : । त्रि॰ मधुररसयुक्ते । स मानभारे । मधुरेणसहवर्तते ॥ समाधूर्भारोयस्यास: , ऋक्पूरित्यः ॥

समन्त : । पुं॰ समन्ततीर्थे ॥ सी मनि ॥

समन्तत : । अ॰ चतुर्दिगभिव्याप्तौ । परित : । सर्वत : । विष्वक् ॥ समन्तात् । आद्यादित्वात् तसिः ॥

समन्तदुग्धा । स्त्री॰ स्नुहीवृक्षे । सी हुण्डे । समन्ताद्दुग्धमस्या : ॥

समन्तपञ्चकम् । न॰ कुरुक्षेत्रे ॥

समन्तभद्र : । पुं॰ सुगते । बुद्धे । स मन्तं भद्रं यस्य स : । समन्तात् सर्व त : पुण्यसम्भारतो॰ ज्ञानसम्भार तश्चभद्र : श्रेष्ठ : । पञ्चमीतियोग विभागात्समासः । पृषोदरादिः ॥

समन्तभुक् । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥

समन्तात् । अ॰ समन्ततोर्थे ॥

समन्यु : । त्रि॰ सक्रोधे ॥

समन्वय: । पुं॰ लिङ्गैः शास्त्रस्य तात्पर्य सम्बन्धे । भिन्नानांसरूपतायाम् ।

सम्यगन्वय : ॥

समन्वारम्भणम् । न० समनुगमने ॥

समन्वित : । त्रि० सम्यगन्विते । संयुक्ते ॥

समन्वितलय : । पुं० एकताले ॥ सम्यगन्वितोलयोऽत्रगीतवाद्यादीनांसाम्यंयत्र : ॥ सम्यगन्वितोऽत्रलयोमध्यमयोर्यस्मिन् ॥

समपद : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । योषित्पादौहृदिस्थाप्यकराभ्यांपीडयेत्स्तनौ । यथेष्टंताडयेद्योनिं बन्ध : समपद : स्मृतइति ॥ न० युद्धकालेधन्विनांपादन्यासविशेषे । धन्विनांपादयोस्तुल्यरूपतयाधारणे ॥ धन्विनांस्थाने ॥

समपर्य्यासनम् । न० परिवर्त्तने ॥

समपादम् । न० धन्विनांपादयोस्तुल्यरूपतयाधारणे ॥

समबुद्धि : । त्रि० सर्वत्रसमदेयबुद्धौ ॥ यथा : कीदृक्धर्मा० कृत्स्नव्यापृतबुद्धौ ॥

समभिव्याहार : । पुं० सहिते ।

समभिव्याहृत : । त्रि० सहोच्चरिते । सहिते ॥

समभिहार : । पुं० आभीक्ष्ण्ये । पौन : पुन्ये । भृशार्थे ॥ समभिहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥ सम्यगभिहारोवा ॥ क्रियाणांपौनःपुन्यंभृशार्थोवा । द्विरुक्तेऽर्थयोरपदयो :

सहोच्चारणे ॥

समभूमि : । स्त्री० समानस्थाने । भावौ ॥

समम् । अ० सहार्थे । सार्द्धम् । सयम् ॥ समति । षम० । अम् ॥

समय : । पुं० काले । दिष्टे । अनेहसि ॥ सम्यगेति । इण् गतौ । पचाद्यच् ॥ शपथे ॥ समयेविसर्पंसुपकारिहातम् । सर्वसमयेह्यतसुपकार्यंपभयति ॥ शपथे ॥ आचारे ॥ सिद्धान्ते ॥ विधि । संविदि ॥ क्रियाकारे ॥ निर्देशे ॥ सङ्केते ॥ भाषायाम् ॥ सम्पदि ॥ नियमे ॥ अवसरे ॥ समयनम्० समीयन्तेऽनेनवा० समीतिवा । इण्० इणगतौवा । एरच्० पुंसौतिघोवा । पचाद्यच्वा । सङ्गमे ॥

समयकार : । पुं० सङ्केते ॥

समयज्ञ : । त्रि० कालज्ञे ॥ समयंजानाति । ज्ञा० । क : ॥

समयभेदी । त्रि० संविद्व्यतिक्रमकारिणि ॥

समया । अ० अन्तिके । निकटे । मध्ये ॥ समेति० समयनंवा । इण्० । आ: समिण्निकषिभ्याम् ॥ कालविज्ञापने ॥

समयाचार : । पुं० समयोचिताचरणे ॥ तन्त्रविशेषे ॥

समयाध्युषित : । पुं॰ सूर्यनक्षत्रवर्ज्जितकाले ॥ समय : अध्युषितो यस्मिन् ॥

समयी । पुं॰ भगवद्व्याख्यानभक्तिमार्गप्रतिपादकशास्त्रनिष्ठे ॥

समर : । पुं॰ न॰ युद्धे । रणे ॥ समरणम् । ऋगतौ॰ भ्वादि॰ । अदेरप् ॥

समरभ : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । उत्तानं चाङ्गयसंयुक्तं कृत्वायोषित्पदद्वयम् । कामी भुक्त्वा रमेत् कामीयस्य : समरभ : स्मृतस्तदा ॥

समरविजया । स्त्री॰ यात्राप्रभेदे ॥ समरविजययात्रायां गविलग्नस्थितौ मयोगेषु ॥ स्थितौ क्षयोगेषु॰ राजयोगेषु । सा कर्त्तव्यान्वयाथमनववस्तियात्रायोदृष्टव्या ॥

समर्थ : । त्रि॰ हिते ॥ शक्ते । शक्तिसम्पन्ने ॥ संबद्धे । उपायकुशली । समर्थयति॰ समर्थ्यते वा । अर्थपयाञ्चायाम् । पचाद्यच्॰ घञ् वा ॥ सम्बद्धार्थे ॥

समर्थता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥

समर्थनम् । न॰ अनुचितोचितनिश्चये ॥ सम्प्रधारणायाम् ॥ पर्य्यायौ : सम्पूर्त्ति॰ ल्युट् ॥ चोद्यपरिहारे ॥

समर्थना । स्त्री॰ समर्थने ॥ युच् ॥

समर्थयिता । त्रि॰ प्रतिपादयितरि ॥

समर्थित : । त्रि॰ कृतसमाधाने ॥

समर्द्धक : । त्रि॰ वरदातरि । वरदे । इष्टार्थप्रदेदेवतादौ ॥ समृध्नोति । अर्द्धवृद्धौ । ण्वुल् ॥

समर्पणम् । न॰ सम्यगर्पणे । दानरूपार्पणे । सौंपना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

समर्पित : । त्रि॰ कृतसमर्पणे ॥ सम्प्रोते । सम्प्रवेशिते ॥ स्थापिते ॥

समर्य्याद : । पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ मर्य्यादासहिते ॥ समाना मर्य्यादास्य । सहमर्य्यादेनेति वा ॥ हेमचन्द्रस्तु । समर्य्यादंमर्य्यादासहितेपिच । सुस्यानुशायिनिग्रिमीप्रकृतस्थानुवर्त्तने । देशीख्यादि॰ इत्याह ॥

समल : । त्रि॰ मलिने । आविले ॥

समवतार : । पुं॰ तीर्थे ॥

समवर्त्ती । पुं॰ परेतराजे । धर्मराजे । पितृपती । यमे ॥ त्रि॰ तुल्यवर्त्तनशीले ॥ समं वर्त्तितुं शीलमस्य । सुप्यजातावितिणिनि : ॥

समवसर्गा । स्त्री॰ रक्षाम् ॥ समवसर्पते । ऋज॰ । समवपूर्वाद्विचियान् । पचौरितिकुत्वम् ॥

समवस्थित : । त्रि॰ अविनाशिनि । जन्मादिविनाशान्तभावविकाररहितया॰ सम्यक्तयाऽवस्थिते ॥

समवाकार : । पुं॰ नाटकभेदे ॥

समवाय : । पुं॰ समूहे ॥ कणादि

सक्रियायामित्यर्थे । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा । घटादीनां क्रियाया-दौ द्रव्यगुणकर्म्मणो । तेषु जातिश्च सम्बन्धः समवायः प्रकीर्त्तितः ॥ अवयवावयविनोर्गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोर्जातिव्यक्त्योर्नित्यद्रव्यविशेषयोश्च यः सम्बन्धः स समवाय इत्यर्थः ॥ यथा वा । श्रोत्रेण शब्दसाक्षात्कारे समवायः सन्निकर्षः । कर्णविवरवर्त्त्याकाशस्य श्रोत्रत्वात् । शब्दस्याकाशगुणत्वात् । गुणगुणिनोश्च समवायात् । स च नित्यसम्बन्धः । एकश्च ॥ समवायति । पृष० । घञ् ॥

समवायिकारणम्, क्ली० उपादानकारणे ॥ यत्समवेतं कार्य्यमुत्पद्यते तत्समवायिकारणम् । यथा तन्तवः पटस्य पटश्च स्वगतरूपादेः । यथा वा । परमाणुर्द्व्यणुकस्य कपालद्वयं घटस्य । सर्व्वत्र समवायिकारणं द्रव्यमेव । समवायीत्यस्य । इति । तत्कारणत्वञ्च ॥

समवेतः, त्रि० मिलितः । सङ्गतः ॥ समवायसम्बन्धेन वर्त्तते ॥ यथा । यत्समवेतं कार्य्यं भवति ज्ञेयं तत्समवायिजनकं तत् ॥

समवेतसमवायः, पुं० सन्निकर्षविशेषः ॥ यथा । शब्दत्वसाक्षात्कारे समवेतसमवायः सन्निकर्षः । श्रोत्रसमवेतशब्दे शब्दत्वस्य समवायात् ॥

समस्तवान्, त्रि० सम्यक्प्रकारेण व्याप्तिविशिष्टे ॥

समष्टिः, स्त्री० सामान्ये । समस्तव्याप्तौ ॥ यथा । समस्तत्वेन संव्याप्तिः समष्टिरिति कीर्त्तितेति पचिय । समष्टिरेव सर्व्वेषां स्वात्मतादात्म्यवेदनात् । तदभावात् तदन्ये तु ज्ञायन्ते व्यष्टिसंज्ञयेति । सङ्क्षेपे ॥

समष्ठिलः, पुं० क्षुपविशेषः । भण्टीरे । मयाक्षे । पुन्नागस्थी । कोकापी । अष्टिकफाचे । उपदंशी । कीकुणी । इ० भा० ॥

समष्ठिला, स्त्री० गण्डीरे । गण्डदूर्व्वी । इ० प्र० भाषि ॥ सम्यक् ष्ठिलाः मीनं यस्याः ॥

समध्यासनम्, न० वसतासने ॥

समष्ठिलः, पुं० समष्ठिलि ॥

समष्ठिला, स्त्री० समष्ठिलायाम् ॥ समीतिष्ठति । मिथिलादयश्चेति साधुः ॥

समष्ठीला, स्त्री० समष्ठिलायाम् ॥

समसनम्, न० समासेपादानामेक्य साधने । अनेकपदस्यैकपदीभवने । सङ्क्षेपे । समुच्चये । सम्पूर्व्वास्+ल्युट् ॥

समसुप्तिः, स्त्री० कल्पान्ते । प्रलये

प्रलये । तुल्यगयने ॥
समस्त : । त्रि॰ सर्वावयवविशिष्टे । सकले । समस्तान् । पूर्णे । समस्तलेख । अस्तु॰ । क्त : ॥ सी पकरणे ॥ सफले ॥ पुञ्जीकृते । नि : शिते ॥
समस्थ : । त्रि॰ धनधान्यादियुक्ततया सम्यगवस्थिते । समेतिष्ठति । छा॰ । सुपिस्थ इतिक : ॥ समभावेन स्थिते । समाने ॥
समस्थली । स्त्री॰ अन्तस्थलाम् ॥ अन्तर्वेदि सकस्थलीतिहेमचन्द्र ॥
समस्या । स्त्री॰ कीव र्द्धेन दादेन॰ व्याचिभिरपूर्णे । समासार्था याम् ॥ समसनमस्यामप्रश्नायेप याम् । अस्तु॰ । व्यत् ॰संज्ञापूर्वक त्वाद्वृद्ध्यभावः ॥ सुमेरौ कितवा र्थापिचक्रानकनागरे : । आर नादाद्य थेकर्ष तादारोषोहत: ॥
समा । स्त्री॰ अएद्धारंद्दहि । सास मात्वहक्र तदंगीद्दहुगीरजुहुये रितिलचनात् ॥
समा । स्त्री॰ शरदि । संवत्सरे । व त्सरे । शोयने ॥ समन्ति॰ चिह्न यंकुर्वन्तिसर्वम् । एकदकदैड्ग्ये । पचादाचि॰ टाप् । प्रायेणायंबहु वचनान्त : ॥
समांशहारी । त्रि॰ समभागार्हे ॥ य था । समांशहारिणौमातापुत्राणां-

स्वान्मृतेपतावितिदायतत्त्वम् ॥
पतावितिप्रयोगस्तुप्रामादिकएव ॥
समांशिक : । त्रि॰ समभागार्हे ॥ यथा “ यदिकुर्यात्समानंशान्प त्न्य. कार्या : समांशिका : । नद त्तंस्त्रीधनंयासांदत्तेत्वर्द्धं प्रकीर्तित मितिदायतत्त्वम् ॥
समांशी । त्रि॰ तुल्यभागिनि ॥ य था । ज्येष्ठंवापिउभागेनसर्वेवास्यु : समांशिनइतिदायतत्त्वम् ॥
समासमीना । स्त्री॰ प्रतिवर्षंप्रसूता यांगवि ॥ समायांसमायांविजा यते । समांसमाविजायतेइतिख : । उत्तरपदेयभिधयोलॊप॰ पूर्व दखिवदीयएव ॥
समाकर्ष. । पुं॰ सम्यगाकर्षणे ॥
समाकर्षी । पुं॰ दूरगामिगन्धे । निर्हारिणी ॥
समाकुल : । त्रि॰ सगर्विते ॥
समाक्रुष्ट : । त्रि॰ सम्यगाक्रुष्टे ॥
समाक्रान्त : । त्रि॰ सम्यक्क्रान्ताक्र मणे । व्याप्ते ॥ अधिष्ठिते ॥
समाख्या । स्त्री॰ नाम्नि । संज्ञाया म् ॥ कीर्तौ । यशसि ॥ योग सम्बन्धे ॥ विनियोगविधे : सह कारिभूतप्रमाणविशेषे ॥ समा ख्यायौगिक : शब्द : । साचद्विवि धा । वैदिकीलौकिकीच , तत्र॰ होतुश्चमसभक्षणाहरणं॰ होढचम

सङ्क्षि० वैदिक्यास्समाख्यया । च
ध्वर्यौस्मृतत्पदार्थानत्वलौकिक्या
ध्वर्यवमितिसमाख्ययेतिसङ्क्षेपः
। सन्धये ॥
समागतः । त्रि० सङ्गते । आग
समायाते । सम्यगागमनविशिष्टे ॥
समागमः । पुं० संयोगे ॥ सम्यगा
गमने ॥ संप्राप्तौ ॥
समाघातः । पुं० वधे । युद्धे ॥
समाह्ननम् । घञ् । हननेऽपि
घातः । हे।दन्तोऽभिविध ॥
समाचयनम् । न० राशीकरणे ॥
समाचरणम् । समाचारे । समाङ्
पूर्वाच्चरेर्ल्युट् ॥
समाचारः । सम्यगाचरणे । यथाश
मादिसमीचीनाचरणे । समाच
रणम् । समाङ्चरेर्भावेघञ् ॥
प्रतपन्थे ॥
समाजः । पुं० पशुभिन्नानांसमूहे
। यथा० समाजोब्राह्मणानां० स
मायः क्षत्रियाणाम् । अनेकेषां
प्रामाणिकजनानांदासस्थाने ॥ स
भायाम् । उत्सवेषु सङ्घाते ॥ स
मीयतेऽत्र । सम० घञ् । अघञ
पोरित्युक्तेर्भावेऽन्त । अजिव्यो
रेतिवास्वनिषेधः ॥ हस्तिनि ॥
तुल्यलेखार्थकोषः ॥
समाज्ञा । स्त्री० ख्यातौ ॥ समाज्ञा
यते । समाङ्पूर्वात्ज्ञावबोधने०

मूलत्वादातश्चोपसर्गइत्यङ् ॥
समादरः । पुं० सम्माने ॥
समादानम् । न० सङ्ग्रहे । सौ
गतनित्यकर्म्मभेदे । सौगताख्यो । बौ
द्धानांनित्यकर्मणि ॥ समाधा
याम् ॥
समाधानम् । न० प्रस्तावितमन्' स्थि
रीकरणे । अवधाने । प्रणिधाने
। चित्तैकाग्र्यानुसन्धाने समाधान
मितिश्रुतमित्युक्तेः ॥ नियुक्ते
तस्ममनस अवणादौ० तदनुगुणवि
षयेषसमाधि समाधानमितिलक्ष
णमाचिने । श्रवणादावित्यादिम
नोमननादिसङ्ग्रहार्थः । तदनुगु
णेत्यत्र० गुरुशुश्रूषापुस्तकसम्पादन
तद्रक्षणादि० श्रवणाद्यनुगुणोविषयो
निर्दिश्यते० नपुन सुखसाद्धन्या
प्रादिसङ्ग्रहादेरपिश्रवणाद्यनुकूल
त्वात्तदर्थमठारम्भप्रतिग्रहादावपि
चित्तसमाधि० कर्त्तव्यइत्यपदिश्य
ते । दण्डमाच्छादनंकौपीनंपरिग्र
हेच्छेच बिसर्जीष्टितिसन्यासश्रमिस्थि
तिस्यदण्डकौपीनादिरिक्त०
विनापरिग्रहसवशाखस्तत्र यद्यानुप
पत्तेरित्यर्थः । योग्ययोगसामर्थ्ये
। तत्परतायाम् । मध्यस्थाधानम् ॥
समाधिः । पुं० समर्थने । सदर्थन
मध्यस्थे० अध्यवसाये । दुर्घटस्य घ
टने । नीवाके । नीवाकोमवना ।

भावपूर्तिस्वामी। धान्यादिसूक्ष्मी
त्वाय पूर्वकोाजनादरदूतसुभूति :
। नियमे । अङ्गीकारे । मौनव्रता
दौ ॥ सिद्धान्ते । दुर्भिक्षयोगे । ए
कान्तभक्तियोगे ॥ ध्याने। काव्यगु
णविशेषे अलङ्कारप्रभेदे । यथा ।
समाधि सुकरं कार्यं कारणान्तरयोग
त साधनान्तरोपकृतिनकार्या॰ वद
न्तौ शेषकार्यमात्मम आप्नोति॰ससमा
धिनीम । पद्मकरण्म् । मानम
धारिणाम् पाद्योर्मे पतिष्यत :
। उपकारायदिष्टो दसुदोष घनग
र्जितमिति ॥ समाधीयतेऽस्मिन्
मनोजने : । डु धाञ् ॰ । उपस
र्गे घ : किरत्यधिकरणे कि : ॥
कारणसामग्र्याम् ॥ ध्याने । चित्त
स्यैकाग्रतासम्पादिकावस्थायाम् ॥ स
च समाधिर्द्विविध : । सविकल्पकी
निर्विकल्पकश्चेति । तद्विवरणं स
विकल्पकनिर्विकल्पकशब्दे द्रष्टव्य
म् । ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरू
पशून्यमिव समाधि : । सर्वाभि
जातीयप्रत्ययानन्तरा : सजातीय
प्रत्ययप्रवाह : । सतु चित्तभूमिभेदे
न द्विविध : । सम्प्रज्ञातोऽसम्प्रज्ञा
तश्चेति । चित्तस्य पञ्चभूमयो भ
वन्ति । क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं
निरुद्धमिति । समाधीयतेऽस्मिन्
सर्वमित्युत्पत्त्या॰ समाधिरन्त

करणमुक्तमात्मा ॥ करणमुपे
त्यवस्थान समाधिरितिगीयते । द्वि
विधोऽपि समाधिर्भवति । सयथा य
कोावाधपूर्वं कार्यश्चेति । तत्र॰ तदन
न्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्य इतिन्यायी
न॰ कारणव्यतिरेकेण कार्यं नास्तीत्या
त् ॰ पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं
व्यष्टिरूपं॰ समष्टिरूपविराट्कार्यं
त्वात् ॰ तद्व्यतिरेकेणनास्ति । त
दपि॰ पृथिवी॰ शब्दस्पर्शरूपरस
गन्धाख्यपञ्चगुणा : तथासमष्टिरूप
मपिपञ्चीकृतपञ्चमहाभूतात्मकं कार्य
म्॰ अपञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्य
त्वात् । साचपृथिवी॰ गन्धेतरच
तुर्गुणाकार्यं त्वात्॰ तद्व्यतिरे
केणनास्ति॰ तोयतुर्गुणाप्यापो॰
गन्धरसेतरत्रिगुणात्मकतेज : का
र्यं त्वात्॰ तद्व्यतिरेकेणनास्ति
तदपित्रिगुणात्मक तेजो॰ गन्धरस
रूपेतरद्विगुणवायुकार्यं त्वात् तद्व्य
तिरेकेणनास्ति॰ सोऽपिद्विगुणात्म
कोवायु : । ॰ शब्दमात्रगुणाकाश
कार्यं त्वात्॰ तद्व्यतिरेकेणनास्ति
॰ सचशब्दगुणकाकाशोबहुस्यामिति
परमेश्वरसङ्कल्पात्मकाहङ्कारकार्य
त्वात्॰ तद्व्यतिरेकेणनास्ति॰ स
दपीयवरूपं महत्तत्त्वं मायापरिमा
णत्वात्॰ तद्व्यतिरेकेणनास्ति॰
तदपिमायाख्यकारणं महत्त्वेनचे त

न्योऽध्यस्तत्वात्। तद्व्यतिरेकेणा
त्मोऽत्यनुसन्धानेन। विद्यमानेऽतिका
र्य्यकारणात्मके प्रपञ्चे। चैतन्यमा
त्रावशेषाय : समाधि :। स चायम्
व्यवच्छते। तत्त्वमस्यादिवेदा
न्तमहावाक्यार्थज्ञानाभावेनाऽविद्या
शत्कार्य्यस्याचौगत्वात्। एवञ्चित्तवि
क्षिप्तकारणसत्त्वेन। पुन : सतृष्णप्र
ष्ठोत्थानात्। अयं सुषुप्तिवत् सबी
ज : समाधिर्मुख्य :। मुख्यस्तु।
तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थसाक्षात्का
रेण। अविद्यायाञ्चिवृत्तौ सत्क्रमेण
तत्कार्य्ये निवृत्तिरेवाविद्यायाः पु
नरुत्थानाभावेन तत्कार्य्यस्यापि पु
नरुत्थानाभावान्निर्बीजो नामायं मु
ख्य : समाधि :। तदुक्तं। सर्व्वेन्द्रियाणि
न्द्रियकर्म्माणि प्राणकर्म्माणि चापरे।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदी
पिते इत्यनेन श्लोकेन प्रदर्शित :। स
मावि। सर्व्वाणि निखिलानि स्रु
रूपाणि संस्काररूपाणि च। इन्द्रि
यकर्म्माणि। इन्द्रियाणां श्रोत्रत्वक्
चक्षुरसनघ्राणाख्यानां पञ्चानां। वा
[illegible]क्पाणिपादपायूपस्थाऽऽख्यानाञ्च
पञ्चानाम्। कर्म्माणि शब्दश्रवणस्पर्शयहणरूप
दर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि। वच
नादानगमनविसर्गानन्दा-
ख्यानि च। सह प्राणवायोश्च।

एवं प्राणकर्म्माणि च। प्राणानां प्रा
णापानव्यानोदानसमानाख्यानां प
ञ्चानां कर्म्माणि। बहिर्नयनमधोनय
नमाकुञ्चनप्रसारणादिभिरशितपीत
समनयनमूर्द्धनयनमित्यादीनि। अ
पिनपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि। पञ्चकर्म्मे
न्द्रियाणि। पञ्चप्राणा :। मनोबु
द्धिश्चेति सप्तदशात्मकं लिङ्गसूक्ष्मम्।
तत्समष्टिसमष्टिरूपं। हिरण्य
गर्भाख्यमिदं विश्वमिति सिद्धिदं
सर्व्वाणीति विशेषणम्। आत्मसंय
मयोगाग्नौ। आत्मविषयक : सं
यमो धारणाध्यानसमाधिसमष्टिरूपः सन्
परिपाकं संलियोगो। निरो
धसमाधि :। यं। पतञ्जलि : स
यामास। व्युत्थाननिरोधसंस्का
रयोरभिभवप्रादुर्भावौ निरोधक्षण
चित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति
। व्युत्थानं। क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्य
भूमित्रयम्। तत् संस्कारा : [illegible]
माधिविरोधिन : तैर्योगिप्रयत्नेन
प्रतिदिनं प्रतिक्षणञ्चाभिभूयन्ते।
तद्विरोधिनश्च निरोधसंस्कारा : प्रा
दुर्भवन्ति। तत्र निरोधक्षणे
न चित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति।
तस्य फलमाह। तत : प्रशान्तवाहि
ता संस्कारादिति। तमोरजसो :
समाप्तयोर्निःशेषं प्रशान्तत्वेन शुद्धसत्त्व
रूपं चित्तं प्रशान्तमित्युच्यते। पूर्व्व

पूर्व्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतदाधिक्यंप्रशान्तवाहितेति । तत्कारणञ्च सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्व्वः संस्कारशेषोऽन्यइति । विरामोऽत्र • वृत्त्युपरमः तस्यप्रत्ययः कारणं वृत्त्युपरमार्थः पुरुषप्रयत्नस्तस्याभ्यासः पौनःपुन्येनसम्पादनम् • तत्पूर्व्वकस्तज्जन्योऽन्यः सम्प्रज्ञातादिलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्यर्थः । एतादृशीयथात्मसंयमयोगस्तएवाग्निस्तस्मिन् • ज्ञानदीपिते • ज्ञानंवेदान्तवाक्यजन्योब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारः • तेनाविद्यातत्कार्य्यनाशद्वारादीपितेप्रज्वलितेऽग्नावित्यर्थः । एवंविधेसमाधौसमष्टिलिङ्गशरीरमपरिशुद्धतिप्रविलापयन्तीत्यर्थः । तदेकतानतामेतिससमाधिर्विधीयते । तत् • ध्यानम् • ऐकतानताम् • ध्येयैकनिर्भासत्वम् • यदाऽभ्येति • 'तदा • समाधिरितिधात्वे प्रदिश्यते । लक्षणन्तु । निर्विकारतयावृत्त्या ब्रह्माकारतयापुनः । वृत्तिविस्मरणंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्रमाद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपवच्चित्तंसमाधिरभिधीयतइति ॥ पुनश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तंसत्यमानन्दमद्वयम् । तुरीयमक्षरंब्रह्मापदमग्निपरंपदम् । अहमस्मीत्यव

स्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ • गा • ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्पनाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसाध्याननिष्पाद्यंसमाधिः सोऽभिधीयते ॥ इ • वि • पु • ६ अंशः ७ । इमंगुणसमाहारमात्मत्वेनपश्यतः । अन्तःशीतलतायस्य समाधिरितिकथ्यते । इतियोगवाशिष्ठेउपशमप्रकरणम् ॥ समाधीयतेऽनेनअस्मिन् • समाधानमनेनवा । समाङ्पूर्व्वाद्धाञोऽधिकरणादौ • उपसर्गेघोः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं • अयविघ्नेपकपायरसास्वादलक्षणे कृतुष्टु ॥

समाधिस्थः । त्रि • व्युत्थितचित्तः ॥ समाधियुक्तः ॥ यथा । मनः सङ्कल्परहितंमिन्द्रियार्थानचिन्तयन् । यस्यब्रह्मणिसंलीनंसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ ध्यायतः परमात्मानमात्मस्थं यस्ययोगिनः । मनस्तन्मयतांयातिसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ इतिगारुडेगीतासारे २४ • अध्यायः ॥

समानः । पुं • इन्द्राभिसर्व्वसन्धिगतो वायुविशेषे । शरीरमध्यगतेऽग्निसमीपात्रपानादिसमीकरणकरोवायौ । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पीतंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानिलम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नाममात्रमिति । षड्उक्तलक्षणे पु ॥ समानशब्देन पूर्वाचार्य्यैर्निर्द्दिष्टा दीर्घा अभिधीयन्ते दीर्घसमानाद्वक्तिपचनादितिकैयटः । वचनादिति । यथा॰ दूई इत्यत्र खल्वयं दीर्घसमानाद्विति पूर्वव्याकरणवचनादित्यर्थ इतिविवरणम् । त्रि॰ सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये । उभाभिरितिवर्ण्णे ॥ एकस्मिन् ॥ समन्तादनित्यमेन । मन॰ । इति पदितिचक ॥ सममितिवा मन॰ । तात्पर्य्यमयोर्वचनसामर्थ्यात् । वागमधासनमनित्यमितिसुमन ॥ सदृमानैमवसंतद्वितिवा । वीप सर्व्वनर्ष्मितिसभावः ॥ समानं मानमस्मितिवा । समानश्छन्दसीतिसः ॥

समानकालीनः । त्रि॰ समकालोत्पत्तिकः ॥ यथा । गोपुदुह्यमानास्वागतः॰ दुग्धास्वागतइत्यादौ समानकालीनत्वंभावदौ । गोभिविषयकवर्त्तमानदोहनकालीनगमनानुकूलकृतिमान् । एवंगोविषयकालीनदोहनसमानकालीनातीतगमनानुकूलकृतिमानितिबोध ॥

समानयानकर्म्मा । पुं॰ सन्धेः प्रभेदे ॥ यथा । तात्कालिकफललाभार्थं सुसरकालीनफललाभार्थं वायथ राजान्तरेणसहान्यं प्रतियानादिक मंक्रियते॰ ससमानयानकर्म्मासन्धिर्ज्ञेयः ॥

समानाधिकरणः । पुं॰ समानविषये ॥

समानाभिहारः । पुं॰ समानगुणानां मिश्रणे ॥ यथा॰ तोयदुग्धादीनां मिश्रणं॰ अक्षामयेसमाभिहारः यथातोमाहिषादिदुग्धपतितानामव्यदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्यो गेयस्तुर्नोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ चारमित्यायदासक्तताभवेत्तदा । सप्तवर्णनिमितासासमानिकामता ॥ यथा । पद्मपादपद्मपानीशनीरजस्थिता ॥ चारिमन्मनोह्लतंयं यथादमोहितम् ॥ अनुष्टुभ्भेदेपि । स्त्रीरजौसमानिकातु । यथा । यत्कृपायाद्यामस्तिदृत्सागरत्र ॥ धौः समानिकापरेषगीपिताप्यमत्सरेण ॥

समानोदकः । पुं॰ चतुर्दशपुरुषपर्य्यन्तंजन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तं च ॥ गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्य्यः । पुं॰ सहोदरे । सोदर्ये ॥ समानेउदरेशयितः स्थितः । समानोदरेशयितोचोदात्तइतियत् । विभाषोदरइतिया

पूर्वप्रथमसंस्कारपाटवेनतदाधि
क्यंप्रधान्तशान्तिरिति । तत्कारणस्य
सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यास
पूर्वः संस्कारशेषोऽन्यइति । वि
रामोऽत्र॰स्थ परम : तस्यप्रत्यय: का
रणंतस्य परमार्थ : पुरुषप्रयत्नस्त
स्याभ्यास : पौन : पुन्येनसम्पाद
नम्॰ तत्पूर्वकसत्वन्योऽन्य : स
म्प्रज्ञातादिलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्य
र्थः । एतादृशीयआत्मसंयमयोगःस
एवास्मिन्॰ज्ञानदीपिते॰ज्ञा
नंवेदान्तवाक्यजन्योब्रह्मात्मैक्यसा
क्षात्कारः॰तेनाविद्यातत्कार्यनाश
हारादीदितेत्यन्तोज्ज्वलितेत्यपूर्व
क्षिसमाधौसमष्टिविद्यगरीरमपरेत्युक्त
तिप्रविलापयन्तीत्यर्थः । तदेकतान
तानेतिससमाधिर्विधीयते । तत्
॰ ध्यानम्॰ ऐकतानताम्॰ ध्येये
कनिर्भासत्वम्॰ यदाऽभ्येति॰ 'त
दा॰समाधिरितिशास्त्रे पृप्रदिश्यते
। तथापन्तु । निर्विकारतयावृत्त्या
ब्रह्माकारतयापुन : । वृत्तिविस्मर
णंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञक : ॥
अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्र
माद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपव
च्चित्तंसमाधिरभिधीयतइति ॥ पु
नश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तंसत्यमा
नन्दमद्वयम् । तुरीयमक्षरंब्रह्मप
दमस्मिपरंपदम् । अहमस्म्येव

स्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ॰
गा॰ ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्प
नाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसा
ध्याननिष्पाद्यंसमाधि : सोऽभिधी
यते ॥ इ॰ वि॰ पु॰ ६ अंशस्य
। इन्द्रियसमाहारमनात्मत्वेनप
श्यत : । अन्त : शीतलताथस्यस
माधिरितिकथ्यते ॥ इतियोगवा
शिष्ठे उपशमप्रकरणम् ॥ समाधी
यतेमर्थमस्मिन्॰ समाधानमनेनवा
। समाङ्पूर्वाद्धाञोऽधिकरणादौ॰
उपसर्गेघोः कि : ॥

समाधिविघ्न: । पुं॰ लयविक्षेपकषा
यरसास्वादलक्षणेषुचतुर्षु ॥

समाधिस्थ : । त्रि॰ व्युत्थितचित्तः ॥
समाधियुक्तः ॥ यथा । तम : म
न्दाक्परहितमिन्द्रियार्थानचिन्त
यन् । यस्तुब्रह्मणिसंलीनंसमाधि
स्थ : सकीर्त्तित : । ध्यायत : प
रमात्मानमात्मस्थंयस्ययोगिन : ।
मनस्तत्क्षयतांयातिसमाधिस्थ : स
कीर्त्तित : ॥ इतिगारुडेगीता
सारे २४॰ अध्याय : ॥

समान: । पुं॰ हृन्नाभिसर्वसन्धिवर्त्ती
वायुविशेषे । शरीरमध्यगतेऽग्नि
नपीतान्नपानादिसमीकरणकरेवा
यौ । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पी
तंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानि
लम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नामसमासतद्धित । षट्कारकलकर्षो
प ॥ समानशब्देनपर्यायार्थेन
हैशादेकोभिधीयन्ते द्वसमानाद्व
तिवचनाद्दितिकैयट ॥ वचना
दिति । यथा॰ इदं वक्त पटस्त
स्तल द्वसमानाद्दितिपरं व्याकरण
वचनाद्दित्यथ इतिविवरणम् । वि॰
सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये ।
जनातिरिक्तवर्णे ॥ एकस्मिन् ॥
समन्तादनिल्यनेन । यम॰ । इल
र्थे लिघञ् ॥ समतिवा यम ॰ ।
राच्छोल्यवयीभवनयक्तिपुवानम्
। चागमधासनमनित्यभिति सुमन
॥ सवमानेनवर्त्ततद्धितिवा । वीप
सर्वनश्रेतिसभाव : ॥ समान
मानमश्लेतिमा । समानश्चन्द
सीलिप : ।

समानकालीनः । वि॰ समकाली
त्पत्तिकं ॥ यथा । गोदुह्यमानः
स्तागतः॰ दुग्धास्तागमनद्रव्यादी
समानकालीनत्वं मापद्यते । तेनगो
विषयकवर्त्तमानदोहनकालीनग
मनानुकूलकृतिमान् । एवं गोवि
षयकातीतदोहनसमानकालीनस्वो
तगमनानुकूलकृतिमानितिबोध ॥

समानयानकर्म्मा । पुं॰ सन्धेः प्रभेदे
॥ यथा । तात्कालिकफललाभा
र्थं सुत्तरकालीनफललाभार्थं चायथ
रात्रान्तरेयसहान्यंप्रतियानादिक
र्म क्रियते॰ ससमानयानकर्मासन्धि
र्वैय : ॥

समानाधिकरणः । पुं॰ समानविष
[illegible] ॥

समानाभिहारः । पुं॰ समानगुणानां
मिश्रणे ॥ यथा॰ तोयद्रसुमकल
बिन्दूनां॰ समानगुणसमाभिहारः
यथाक्षोमादिपादिदुग्धपलितानांग
व्यदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री॰ अलङ्कारवि
शेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्यो
गेवस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥
चारमेकपादासङ्कलाभवेत्तदा ।
समवर्णमिश्रितासांसमानिकामता
। यथा । पक्षचारुचञ्चुपाणीपनीर
जस्विना ॥ चालिमन्मनोहतं य
श्यावदसोधितम् ॥ अमुद्रमेदेपि
। श्लोरस्रोतसमानिकातु । यथा ।
यक्षकृच्छपादवस्त्रमदिहृततडागत
श्च । धी : समानिकापरेषगो
भितायमश्वरेण ॥

समानोदकः । पुं॰ चतुर्दशपुरुषपर्य्य
र्यं गोत्र जन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तो च ॥
गोत्रसमाप्ते ॥

समानोदर्य्यः । पुं॰ सहोदरे । सो
दर्ये ॥ समानेउदरेशयितः स्थि
तः । समानोदरेणधितयोचोदा
त्तद्धितयत् । विभाषोदरइतिया

दन्यपदार्थप्रधानः । क्वचिदुभयपदार्थप्रधानइति ॥ पुनश्चद्विविधो नित्याऽनित्यभेदात् । अविग्रहोनित्यसमासः । अस्वपदविग्रहोवा । समस्यमानयावत्पदरहितविग्रहवानित्यर्थः ॥ तद्भिन्नोऽनित्यः ॥ अपिच । कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्चवृत्तयः । परार्थाभिधानंवृत्तिः । परशब्दस्यार्थस्याभिधानमित्यर्थः । तच्चार्थबोधकशक्तिरूपः । सद्विधा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः । यथाराज्ञः पुरुषः । राजन्ङस् पुरुषसु इति । अविग्रहोनित्यसमासोऽस्वपदविग्रहोवा । समासश्चतुर्द्धेतिप्रायोवादः । अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारेष्वभूतानामपिसहसुपेतिविधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानोबहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानोद्वन्द्वः इत्यपिप्रायोवादः प्रायोभिप्रायः । सूपप्रति उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे । अतिमालादौतत्पुरुषे । द्वित्राः सपुत्रइत्यादिबहुव्रीहौ । दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः । तद्विशेषोद्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव । तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्युक्तम् ॥ किञ्च । सुपां सुपातिङानाम्नाधातुनाऽथतिङांतिङा । सुबन्तेनेतिविज्ञेयः समासः षड्विधोबुधैः ॥ सुपा राजपुरुषः । तिङा पर्यभूषत् । नाम्ना कुम्भकारः । धातुना कटप्रूः अजस्रम् । तिङां तिङा पिबतखादत । तिङांसुपा कृन्तविचक्षणेतियस्यांक्रियायांसाकृन्तविचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदार्थे इति मयूरव्यंसकादौपाठात् समासः । समुदाये । सम[illegible] ॥

समासक्तः । त्रि० सम्यगासक्ते । संयुक्ते ॥

समासञ्जनम् । न० समासङ्गे । मेलने संयोगे ।

समासत्तिः । स्त्री० संनिकर्षे ॥

समासन्नः । त्रि० प्रत्यासन्ने । निकटवर्त्तिनि ॥ समासीदतिस्म । स आ सद० । गत्यर्थेतिक्तः । समासादतेऽप्यत्र ॥

समासवान् । पुं० तुन्ने । नन्दिवृक्षे ॥ त्रि० समासाश्रये । समासविशिष्टे ॥

समासादितः । त्रि० आहृते । प्राप्ते ॥

समासाद्यः । त्रि० प्राप्ये । गम्ये ।

पांसुशय्ये । समासाद्यते । षड्
वृ० । कटहीयञ्च तु

समासार्था । स्त्री० समस्यायाम् । पूरणकृत पदाकाङ्क्षायाम् । कविशक्तिपरीक्षार्थमपूर्णतयैव पठ्यमानायाम् । यथा । शतचन्द्रं नभस्तलमिति । तत्र० दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमल्लेनेत्यादिना० सा० पूर्यते ॥ समासोऽर्थोऽस्याः ॥

समासोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे ॥ यथा । परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः समासोक्तिः । प्रकृतार्थप्रतिपादकवाक्येन० श्लिष्टविशेषणमाहात्म्यान्न तु विशेष्यस्य सामर्थ्यादपि० यदप्रकृतस्यार्थस्याभिधानं सा समासोक्तिः ॥ उदाहरणम् । लहिऊण तुज्झ बाहुप्फंसं जीए स कोवि उल्लासो । जअलच्छी तुह विरहे ण हुज्जला दुब्बला णं सा ॥ अत्र जयलक्ष्मीशब्दस्य केवलं कान्तावाचकत्वं नास्ति । प्राकृतस्य संस्कृतन्तु । लब्धा तव बाहुस्पर्शं यस्याः स कोऽप्युल्लासः । जयलक्ष्मीस्तव विरहे न खलूज्ज्वला दुर्बला ननु सेति ॥ अत्र बाहुस्पर्शाभप्रयुक्तोल्लासादिसाधारणविशेषणमाहात्म्याज्जयलक्ष्मीवृत्तान्तेनाधिकारप्रस्तुतनायिकावृत्तान्तस्य तयागम्यत इति समासोक्तिरलङ्कारः ॥

समाहरणम् । न० समाहारे ॥

समाहारः । पुं० । समुच्चये । समुदायकरणे । एकत्रकरणे । बहूनां भिन्नानां साध्यापारेणोद्ध्यावापसम्भूलीविसुवनमपद्राणीकरणे । सङ्क्षेपे सङ्ग्रहे । संहतिप्रधानेऽथे द्विगौ ॥ यथा कवीपानदम्पाणत्वम् । समीहपदमिति ॥ अत्र संहतेरेकत्वादेकवचनं नित्यक्लीबत्वाञ्च भवतो ॥ समाहरणम् । ह अ० । घञ् । सम्यगाहारे ॥

समाहितः । त्रि० यतात्मनि । अनन्यमनसि । समाहितत्वमेकाग्रमनसः अवधानादिषु ॥ समाधिस्थे ॥ उपसंहृते ॥ आहिते ॥ निर्विवादीकृते ॥ प्रतिज्ञाते । समुचिते । अङ्गीकृते ॥ समाधीयते स्म । क्तः । दधातेर्हिः ॥ सम्यगाहितः स्थितोऽत्र ॥ सावधाने ॥ अलङ्कारान्तरे ॥

समाहृतः । त्रि० सम्मीलिते ॥

समाहृतिः । स्त्री० सङ्ग्रहे ॥ समाहरणम् । भावे क्तिन् ॥ एकपदार्थानामनेकपदार्थानां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां समाहरणे । सङ्क्षिप्ते० सङ्क्षेपेण प्रतिपद्यतेऽनया । क्तिन् ॥

समाह्वयः । पुं० आह्वाने । सङ्गरे ॥ आह्वाने ॥ प्राणिद्यूते । पशुभिः

पञ्चभिः शीघ्रं हुते ॥ तस्य निषिद्धत्वं यथा । "द्यूतं समाह्वयञ्चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत् । राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ प्रकाशमेतत्तास्कर्य्यं यद्देवनसमाह्वयौ । तयोर्नित्यं प्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान् भवेत् ॥ अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते । प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ द्यूतं समाह्वयञ्चैव यः कुर्य्यात् कारयेत वा । तान् सर्व्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिन इति ॥ स समाङ्पूर्ब्बोऽत्र । ह्वेञ् स्पर्द्धायाम् । पुंसीति घः । बाहुलकात्त्वम् ॥

समाह्वा । स्त्री० गोजिह्वायाम् । गोजियाख्याता० इ० भा० प्रसिद्धा ॥

समित् । अ० मिन्दायाम् ॥

समित् । स्त्री० युद्धे । इत्यमरः ॥ समयनम् । इण् गतौ । सम्पदादित्वात् क्विप् । तुक् ॥

समितः । त्रि० सङ्गते ॥ सम्यक् इतः ॥

समिता । स्त्री० गोधूमचूर्णविशेषे । मयदा० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गोधूमाः क्षालिता धौताः कुट्टिताः शोषितास्ततः । प्रोक्षिता यन्त्रनिष्पिष्टाश्चालिताः समिता मता इति राजनिर्घण्टः ॥

समितिः । स्त्री० आजौ । सम्पराये । इत्यमरः । सङ्ग्रामे । समायाम् ॥ सङ्गमे । साम्ये ॥ संहतौ ॥ सहविद्यमानामिलितैः समितिः प्रमाऽस्याम् । समयनम् । समीयतेऽस्याम् । इण् गतौ । क्तिन् । समयन्त्यस्यां वा ॥

समितिञ्जयः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ समितौ युद्धे जयति । जि जये । संज्ञायां भृतवृजीत्यादिना खच् मुमागमः ॥ समितिं युद्धं जयतीति वा ॥

समितिनन्दनः । त्रि० युद्धोत्सुके ॥ नन्दतीति नन्दनः । समितौ युद्धे नन्दनः ॥

समिथः । पुं० वह्नौ ॥ समेति । इण् गतौ । समीणश्चेति थक् ॥ सङ्ग्रामे सम्यगीतिप्रयार्थश्च ॥

समिद्धः । त्रि० प्रज्वलिते । सम्यग्दीप्ते । समिद्धिम्माघाहुतीर्जुहोतीति श्रुतिः ॥

समिद्वरः । पुं० किंशुकवृक्षे ॥

समित् । स्त्री० अग्निसन्दीपनार्थं हूयमानकाष्ठादौ । इन्धने । एधसि । समिन्धने । इन्धन० इ० भा० प्र० ॥ समिध्यतेऽनया । ञिइन्धी दीप्तौ । सम्पदादित्वात् करणे क्विप् । नलोपः ॥ होमीयकाष्ठे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रादेशमात्राः समिधः वल्काश्चापलाशिनीः । समिधः स

कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु सर्वदे तिमत्स्यपुराणम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टेपि । नाङ्गुष्ठादधिकाकार्य्या समित्स्थूलतया क्वचित् । नविमुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ प्रादेशान्नाधिका नोना न तथा स्याद्विशाखिका । न सपर्णा न निर्वीर्या होमे षु च विजानता ॥ तिथिवल्लमवंशया । विशीर्णा विदलाह्रस्वा वक्राः स्थूलाद्विधा कृताः । कृमिदष्टाच दीर्घाश्च समिधो नैव कारयेत् ॥ अथ होमे यथा । विशीर्णायुः क्षयं कुर्यात् विदला पुत्रनाशिनी । ह्रस्वा नाशयते पत्नीं वक्रा बन्धुविनाशिनी ॥ कृमिदष्टा रोगकरी विद्वेषकरी द्विधा । पशून् मारयते दीर्घा स्थूला धर्मविनाशिनीतिलक्षणम् ॥ अथ ग्रहाणां समिधो यथा । अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमादिति ॥

समिधः । पुं० अग्नौ । वह्नौ ॥

समिन्धनम् । न० समिधि ॥

समिरः । पुं० वायौ ॥ इ० ई० च न्द्र ॥

समी । स्त्री० भस्याम् । वीजगुप्ता न् : समति । घम० । घञ् । गौरादिः ॥

समीकम् । न० साम्परायिके । युद्धे ॥ समनम् । घञ् । चनीकादय श्चेतिक्कन् ॥ सम्यगयनं वा । ईगत्यादौ । बाहुलकात्कः ॥

समीचम् । न० साङ्ख्यशास्त्रे ॥

समीक्षणम् । न० सम्यङ्निरूपणे ॥ प्रेक्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेणईक्षणं दर्शनम् ॥

समीक्षा । स्त्री० तत्त्वे ॥ बुद्धौ ॥ निभालने । समीक्षणे । दर्शने ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ सम्यगीक्षणमन या वा ॥ ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः ॥ टाप् ॥ यत्ने ॥

समीक्ष्यः । त्रि० समीक्षणीये । दर्शनीये ॥

समीक्षमाणः । त्रि० प्रेक्षमाणे ॥

समीपः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ संयन्त्यस्मिन् । इण० । समीपाद्दतिपट्दीर्घश्चस्वधातोः ॥

समीची । स्त्री० मृग्याम् । हरिण्याम् ॥ वन्दनायाम् ॥ टिड्ढाणञ्‌ङीप् ॥

समीचीनम् । न० सत्ये । यथार्थे ॥ त्रि० तद्वति ॥ सम्यगेव । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिखः । सम : समि ॥ शोभने ॥

समीनः । त्रि० समाम० अधीष्ट० भृते० भूत० भाविनि । समायाः खः ॥ मीनसहिते ॥

समीपः । त्रि० अव्यवहिते । निकटे

समुद्रगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रगृहम् । न॰ जलयन्त्रालये । फ़ुहारिकाघर॰ इ॰ भा॰ पि॰ शेष : ॥

समुद्रचुलुक: । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ समुद्रचुलुकोगस्त्यपीतः ॥

समुद्रदयिता । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रनवनीतम् । न॰ पीयूषे । च न्द्रे ॥ समुद्रस्यनवनीतमिव ॥

समुद्रनेमि: । स्त्री॰ समुद्रमेखलायाम् । भूमौ ॥ समुद्रोनेमिरिवनेमिरस्या: ॥

समुद्रफलम् । न॰ अब्धिफले । औषधविशेषे ॥ तद्गुणायथा । फलंसमुद्रसम्भूतंत्रिदोषहारि॰ वातामयंभूतनिरोधकारि । त्रिदोषदावानलदोषहारिकफामयध्वान्तनिरोधकारीतिरा॰ नि॰ वर्गः॰ ॥

समुद्रफेन: । पुं॰ फेने । अब्धिफे । डिण्डीरे ॥ समुद्रफेनस्यगुणा: शीतलः सरः । कषायोविषपित्तघ्नः कर्णरुक्कफहृत् ॥

समुद्रमेखला । स्त्री॰ भुवि । पृथिव्याम् । विश्वम्भरायाम् ॥ समुद्रोमेखलायस्या: ॥

समुद्रयात्रा । स्त्री॰ पोतेनसमुद्रगमने ॥ समुद्रयात्रादय: कलौ निषिद्धायथा । समुद्रयात्रास्वीकारः कमण्डलुविधारणम् । द्विजानामसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा । देवरेणसुतोत्पत्तिर्मधुपर्केपशोर्वधः । मांसादनंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्तायाश्चैवकन्यायापुनर्दानंपरस्यच । दीर्घकालंब्रह्मचर्यंनरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनंगोमेधश्चतथामख: । इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिण इतिबृहन्नारदीयम् ॥ अपिच । एतानिलोकगुप्त्यर्थंकलेरादौमहात्मभि: । निवर्तितानिकर्माणिव्यवस्था॰ पूर्वकंबुधैरिति ॥

समुद्रयानम् । न॰ पोते । वहित्रे ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामूल्यानिसाधुभि: । रत्नपरीक्षकै: सार्द्धमानयिष्येबहूनिचेतिवराहपुराणम् ॥

समुद्रयायी । त्रि॰ समुद्रेणवणिग्दिनाद्वीपान्तरगामिनिवणिजि ॥ समुद्रयायीवन्दीचरो लिक: कूटकारक: इतिमनु: ॥ समुद्रयायिभि: सार्द्धंसंविदंसूच्यनिर्गतइतिवराहपुराणं ॥

समुद्ररसना । स्त्री॰ पृथ्व्याम् ॥ समुद्रोरसनाकाञ्चीयस्या: ॥

समुद्रलवणम् । न॰ पाङ्गवे । सिन्धु

टे । सामुद्रे ॥ समुद्रलवणम् । समुद्रजलजातं लवणं वा ॥

समुद्रवह्निः । पुं० वाडवे । वडवानले ॥

समुद्रविजयः । पुं० दशार्हेतुपितरि ॥

समुद्रसिन्धुसङ्गमः । पुं० । तीर्थविशेषे ॥

समुद्रसुभगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

समुद्रा । स्त्री० शम्यां ॥ शम्यां ॥

समुद्राम्लम् । न० जातीफले ॥ च व्यावसाने ॥

समुद्रान्ता । स्त्री० सुपिडकिण्याम् कार्पास्याम् ॥ समुद्रोन्तोयस्याः ॥ यथा । सुद्रयासहवर्त्तमानाः समीपेयस्याः । आच्छादकत्वात् ॥ दुरालभायाम् ॥ यासे । यवासे ॥ समुद्रान्तोऽस्यस्याः । अर्णभाव म् ॥ समुद्रान्तोऽस्याबा ॥ मल म्नायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ समुद्रान्तोऽस्याः ॥

समुद्राम्बरा । स्त्री० पृथिव्याम् । अवनायाम् ॥ समुद्रोम्बरवसनं यस्याः ॥

समुद्रायणा । स्त्री० नद्याम् । सरिति ॥ समुद्रोऽयनं गतिर्यस्याः ॥

समुद्रारुः । पु० ग्राहविशेषे ॥ सेतुबन्धे ॥ तिमिङ्गिले ॥

समुद्भवः । पुं० प्रादुर्भावे ॥

समुन्दनम् । न० आर्द्रीभावे । तेमे । सोमे । उन्दी० ल्युट् ॥

समुन्नः । त्रि० आर्द्रे ॥ समुनत्ति । उन्दी० अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । नुदविदोन्दत्राघ्रेति नत्वम् । सम्यगुन्नं क्लिन्नं वा ॥

समुन्नतः । त्रि० समुन्नद्धे ॥ सत्त्वविशिष्टे । इ० धर्षितः ॥

समुन्नतिः । स्त्री० समुच्छ्राये । उत्सेधे ॥ अतिशयी ॥

समुन्नद्धः । त्रि० समुन्नते ॥ पण्डितम्मन्ये ॥ गर्विते । दृप्ते ॥ ऊर्ध्ववद्धे ॥ प्रभौ ॥

समुन्नयः । पुं० समुच्छ्रये ॥

समुन्नाहः । पुं० उच्छ्राये ॥

समुपक्रमः । पुं० आरम्भे ॥ समुपक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥

समुपजोषम् । अ० आनन्दे । काम्यार्थे ॥ समुपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः । अम्प्रत्ययः ॥

समुपस्थितः । त्रि० प्राप्ते ॥

समुपेतः । त्रि० सम्प्राप्ते ॥

समुपेयिवान् । त्रि० सम्यगुपगते ॥

समुल्लसन् । त्रि० सम्यगुल्लासयुक्ते ॥ यथा । दरस्मितसमुल्लसदधरकान्तिभूतास्फुटस्वामलमिभर्जितानि धनूर्यनीयदान् । विदिक्षमयचन्द्रिकाचयचमत्कृतिसन्ततीलगोतु अमन्दलनो : सपदि शन्तनोरङ्गना ॥

समुल्लिखन् । त्रि० पादादिनाभूमि

खननकर्त्तरि ।

समुल्लेख : । पुं० सम्यक्कथने । सम्यगुल्लेखे ॥

समूढ : । त्रि० पुञ्जिते । भुग्ने ॥ सद्योजाते ॥ अनुपप्लुते ॥ शोधिते ॥ हसिते ॥ ऊढे ॥ विवाहिते ॥

समूर : । पुं० अजिनयोनौ । हरिणप्रभेदे ॥ शोभनायूरूपस्य ॥

समूल : । त्रि० सप्रमाणके । मूलसहिते । मूलेनसहवर्त्तमानइति तथा ॥

समूह : । पुं० व्यूहे । सन्दोहे । व्रजे । समुदाये ॥ समूहः ॥ अह० वज् ॥

समूहकार : । पुं० व्यापारिकुटुम्बे ॥

समूहगम्भम् । न० कामादिनि । गन्धाद्य ॥

समूहनी । स्त्री० वहन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥

समूहित : । त्रि० एकत्रीकृते ॥

समूह्य : । पुं० यज्ञाग्नौ । परिचाय्ये । उपचाय्ये ॥ समूह्यते० समूह्यतेया । वहप्रायर्थे० छान्दसवितर्कौ वा । अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्याःइतिसाधुः । अग्निधारणार्थे स्थानविशेषे ॥

समृद्ध : । त्रि० अधिकर्द्धौ । सम्यक्युक्ते ॥ समृद्धोतिस्म । ऋधु वृद्धौ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ॥

समृद्धिः । स्त्री० महर्द्धौ । एधायाम् । धनसम्पत्तौ । अपेक्षितार्थसम्पत्तौ ॥ समर्द्धनम् । ऋधु० । क्तिन् ॥

समेत : । त्रि० मिलिते । संयुक्ते ॥ यथा । श्रीनाथेनसमेताःस्वच्छन्दंसुरकेलिमिति ॥ अपिच । नामसमेतकृतसङ्केतंवादयतेमृदुवेणुमिति ॥

समेत्य । अ० मिलित्वेत्यर्थे ॥

समेधित : । त्रि० सम्यग्वर्धिते ॥

समोदकम् । न० मथिताम्बुदधिनि । उदश्विति । सममुदकयस्मिन् ॥

समोसा । पुं० खनाम्नेवख्यातभाषायाम् सूदशास्त्रे अप्रसिद्धेखाद्यविशेषे ॥ निर्माणप्रकारोयथा । मण्डकसमलतापट्टोपूर्यानप्रपूरिता । वेष्ट्यशृङ्गाटकाकारंसम्यक्सर्पिषि स्फुनिष्ठया । पक्वेपचेत्समोसेतिनाम्नावशेतिसूपकः ॥ सुरुच्यंवातजिद्बल्यंबृष्यं पित्तापहंगुरु । विष्टम्भि गुणोऽयंहिमांसभेदात्प्रजायते ॥

सम्पत्ति : । स्त्री० विभवोत्कर्षे । ■ ऋद्ध्याम् । सम्पदि ॥ साचैवानपत्नी यथा । ईशानपत्नीसम्पत्ति. पूजिता पशुदैवतैः । सर्वलोकादरिद्राश्च गताअयथाविनैतिभागवतम् । ऋद्धौ ॥ सम्पद्यतेनयाशा । पद गतौ । स्त्रियाम् क्तिन् । सुतौ । वृद्धिनामौषधौ ॥ गुणोत्कर्षे ॥

सम्पत्, द्, , स्त्री, भूतौ ॥ गुणोत्क
र्षे । हारभेदे ॥ सम्पद्यतेऽनयाऽसौ
। पद० । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥
अथ सम्पद्‌द्वयमोक्षलोकमर्थिक
मंच । मत्तश्चिन्तनं सम्पत्तया
प्राप्यं महाफलम् ॥ हसीगतारायां
म् ॥ वामनासक्तौ शरीरारम्भका
देहपुष्यादिकर्मभिरभिव्यक्तायाम्
। सा द्विधा । दैवी आसुरी चेति
भेदात् । अनयोर्विस्तारस्तु भगव
द्गीतायां षोडशाध्याये यथा । श्रीभग
वानुवाच । अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञा
नयोगव्यवस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञ
श्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् । अहिं
सा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशु
नम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं
ह्रीरचापलम् ॥ तेजः क्षमा धृतिः
शौचमद्रोहो नातिमानिता । भव
न्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत
॥ दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारु
ष्यमेव च । अज्ञानं चाभिजातस्य
पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ दैवी सम्प
द्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि
पाण्डव ॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्
दैव आसुर एव च । दैवो विस्तरशः
प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ प्रवृत्तिं
च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु वि

द्यते ॥ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहु
रनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं कि
मन्यत् कामहैतुकम् ॥ एतां दृष्टि
मवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽ
हिताः ॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भ
मानमदान्विताः । मोहाद्‌गृहीत्वा
ऽसद्‌ग्राहान् प्रवर्त्तन्तेऽशुचिव्रताः
॥ १० ॥ चिन्तामपरिमेयाञ्च प्रलया
न्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपर
मा एतावदिति निश्चिताः ॥ आशा
पाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपराय
णाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्याये
नार्थसञ्चयान् ॥ इदमद्य मया लब्ध
मिदं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्ती
दमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ अ
सौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरा
नपि । ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं
बलवान् सुखी ॥ आढ्योऽभिजन
वानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया । य
क्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमो
हिताः ॥ अनेकचित्तविभ्रान्ता मो
हजालसमावृताः । प्रसक्ताः काम
भोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ आत्म
सम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्वि
ताः । यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेना
विधिपूर्वकम् ॥ अहङ्कारं बलं द
र्पं कामं क्रोधञ्च संश्रिताः । मामात्म
परदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥

सम्प्रदाय : । पुं॰ गुरुपरम्परागतस
दुपदेशे । आम्नाये ॥ आगमोक्ता
वैष्णवसम्प्रदायास्तथा । श्रीशिवउवा
च । वैखान : सामवेदादौ श्रीराधा
वल्लभीतथा । गोकुलेशोमहेशानित
थावृन्दावनीभवेत् ॥ पाञ्चरात्र : प
ञ्चम : स्यात्षष्ठ : श्रीवीरवैष्णव :
। रामानन्दोहरिव्यासोनिम्बार्कश्च
महेश्वरि ॥ ततोभागवतोदेविदश
भेदा : प्रकीर्त्तिता : । शिखीमु
ण्डीकटौचैवदिग्विदण्डीक्रमेणच ॥
एकदण्डोमहेशानिवीरश्चैवसप्तैवच
। समतामुपता : प्रोक्तादशधाबै
ष्णवामता : । एतेषांशासनंदेवि
शृणुयत्नेनभामिनि । द्विवेष्टितंसं
व्यंव्यस्तंत्वद्वारितंवैष्णव : ॥ वैखा
नसादिदेवाद्यैर्भूषित : सात्वतैवै
ष्णव : । श्रीराधावल्लभंदेविश्रृणुय
त्नेनशाम्भवि ॥ वैष्णवाचारनिर
तोविष्णुतन्त्रैकपारग : । अनन्यचे
ता : शान्तात्माविष्णुचिन्तापरायण ॥
श्रीराधावल्लभोदेविगोकुलेशंश्रृणु
प्रिये । नानाभूषणसम्पन्नोनाना
सुगन्धिभूषित : । गवांकुलंप्रीण
यितावेणुवाद्यस्वरूपधृक् । शरीर
मर्थंप्राणांश्चतन्निवेदनकारक : ॥
अन्त : शक्तिपरोदेविवहिर्वैष्णवरू
पधृक् । गन्धर्वाचारनिरतोलतावे
ष्टनतत्पर : ॥ सम्प्रदायोगोकुले

श : सर्वसिद्धिकरोभुवि । वृन्दाव
नाख्यंदेविशृणुयत्नेनसाम्प्रतम् ॥
विगताघ : प्रसन्नात्माविष्णुभक्ति
परायण : । कामिनीसङ्गचपलोव
नक्रीडाविनोदधृक् ॥ सोगन्धभू
षितस्तत्र : स्वीयध्यानैकपरायण :
। विष्णुसारूप्यतत्त्वज्ञ : प्रोक्तोवृन्दा
वनीप्रिये ॥ पाञ्चरात्रीमहेशानित
थैववीरवैष्णव : ॥ पञ्चमेवमहेशा
निकोर्त्तित : परमेश्वरि ॥ रामकी
र्तनविख्यातात्मा : शिव : परिकी
र्त्तित : । तदानन्दोशान्तचित्तोप्र
सन्नात्माविचारधृक् ॥ सर्वत्रसम
रूपश्चरामानन्दोमकीर्त्तित : । हरि
व्यासंमहेशानियथावद्धारय ॥
पापसंहरणासक्तोविष्णुभक्तोजिते
न्द्रिय : । यमादिनियमैर्युक्तोभक्त्या
चारपरायण : । लोकोपयोगकरणा
दीपरकार्यपरायण : । हरिव्यासो
महेशानिशिवभक्तिस्वरूपधृक् ॥ नि
म्बार्काख्यंसम्प्रदायंश्रृणुयत्नेनसा
म्प्रतम् । निष्कामोनिष्काम : सत :
स्वतन्त्रैकपरायण : ॥ बाह्यपूजा
दिनिरतोनान्यभक्त : प्रसन्नधी : ।
न्यायपथान्वित : स्वच्छ : स्वच्छन्दा
चाररतत्पर : ॥ स्वच्छन्दस्मार्तविद्वे
षीनिम्बार्कोभगवान्हरि : ॥ अथ
भागवतंदेविकथयामिश्रृणुप्रिये ।
विष्णुभक्त्यैकनिष्ठोविजितात्मा

प्रसन्नधी : ॥ स्वात्संप्रदायान्वितौदेवि तदन्याधारतत्पर॰। स्वार्थंपर्यान्वितौदेविवितथास्वरूपवेषधृक् ॥ श्रीवद्धौ सम्प्रसद्धातपुन : स्वात्मपरायण : । क्षेत्रसविष्णुतस्वच्छ प्रोक्तोभागवत: शिवे ॥ इतिश्रीशक्तिसङ्गमतन्त्रे १ खण्डे ८ पटल : ॥ पद्मपुराणोक्ता वैष्णवसम्प्रदायभेदा यथा । श्रीम न्नारायणोम्बुजासनादोव्यासपञ्च । श्रीशमध्यपद्मनाभोनृहरिर्माधवस्थ। ॥ अक्षोभ्यजयतीर्थज्ञानसिन्धुसंज्ञानिधि । विद्यानिधिश्चराजेन्द्रोजयधर्मसुनिकाया । पुरुषोत्तमोब्रह्मण्योव्यासतीर्थमुनिमया । श्रीलक्ष्मीपति : श्रीमान्माधवेन्द्रपुरिस्तथा ॥ सम्प्रदायविहीनायेम न्त्रास्तेनिष्फलामता : । अत : क लौभविष्यन्तिचत्वार : सम्प्रदायि न : ॥ श्रीमाध्वरुद्रसनकावैष्णवा : क्षितिपावनाइति ॥ सम्प्रदानम् । दुदाञ्॰ । घञ्॰ आतइतियुक् ॥

सम्प्रधारणम् । न॰ विचारे । समर्थे ।

सम्प्रधारणा । स्त्री॰ उचितानुचितनि र्णये । सङ्घर्षे । इदमुचितमेवेति निर्णये ॥ सम्प्रधारणम् । धृञ॰ । ण्यन्त : । ण्यासेतियुच् ॥

सम्प्रमोष : । पुं॰ विस्मरणे ॥

सम्प्रयोग : । पुं॰ रते ॥ निधुवने ॥ ॥ अन्विती । सम्बन्धे ॥ कार्मणे । वशीकरणादिकर्मणि ॥ त्रि॰ प्रार्थि ते ॥

सम्प्रयोगी । पुं॰ कलाकेली । कामि । कामुके । सम्प्रयोजने ।

सम्प्रश्न : । पुं॰ सम्प्रधारणे ।

सम्प्रसाद : । पुं॰ सुषुप्त्यवस्थायाम् ॥ स म्यक्प्रसीदत्यस्मिन् । षद्लृ॰ । घ ञ् ॥ विद्रुधि ॥ प्राज्ञे ॥

सम्प्रसाधनम् । न॰ परिवेषीकरणे ॥ शोभानके ॥

सम्प्रहार : । पुं॰ गतौ ॥ युद्धे । रणे सम्प्रहरणम् । हृञ्॰ । घञ् ॥ हमनी॰ इतिधरणिः ॥

सम्प्रहृष्ट : । त्रि॰ पुलकिते । पुलकि तगात्रे ॥

सम्प्राप्त : । त्रि॰ समागते ॥ सम्यक् प्रकारेणप्राप्त : ॥

सम्प्राप्ति : । स्त्री॰ सम्यक्प्रापणे ।

सम्प्रेष : । पुं॰ निदेशे । विधौ ॥

सम्प्लव : । पुं॰ एकीभावेनेतरेतरघ नीभावे ॥ व्यामिश्रणे ॥ महापूरे ॥ वारिपूरे ॥ प्रलये । सङ्क्षोभे ॥ उ न्नते ॥ यथा । मेघ : सम्प्लवते ॥ सम्प्लवनम् । प्लुङ्॰ । ऋदोरप् ॥ सम्प्लवतेवा । पचाद्यच् ॥

सम्प्लवोपलः । पुं॰ चन्द्रकान्ते ॥

सम्फाल : । पुं॰ मेषे ॥

सम्फुल्ल : । त्रि॰ विकचे । विकसि ते । प्रफुल्ले ॥ सम्फलति । ञिफ

ल्यादिस्मरणे, जीव : स्त :, धादितश्चेतोऽभाव :। घटघटत्वयो: सम्बन्ध इति तर्क :॥

सम्बद्धः। त्रि॰ बन्धनविशिष्टे ॥ सम्यक् प्रकारेण बद्धः। सम्बन्धयुक्ते ॥ संबद्ध्यतेस्म। बध॰। क्त :॥

सम्बन्धः। पुं॰ सम्बन्धे ॥ न्याये ॥ सम्बन्धः संयोगादौ ॥ वाचिना॰ समवायस्वादात्म्यं विषयविषयिभावसम्बन्धेति स्मरणात् ॥ सम्पर्के ॥ सप्तविधः, पिता पुत्रो योनिज: प्रीतिसम्बन्धेतिभेदात् ॥ संसर्गे ॥ यथा। पदार्थपदार्थेऽपरपदार्थसम्बन्ध : संसर्गमर्यादयाभासते॰ स च॰ प्रतियोग्यनुयोग्याधाराधेयविषयविषयिभावादिरितिप्रथमव्युत्पत्तिवादीय गादाधरी ॥ सम्बन्धोबहुविधोऽस्य जनयाप्तिव्यस्तिपदबोध्यबोधकप्रतिपाद्यप्रतिपादकादिभेदात् ॥ षष्ठी ॥ संश्लेषे ॥ षष्ठ्यर्थे ॥ तृतीयानुबन्धे ॥ यथावेदान्तिनांप्रत्यक्षत्वे योरेकाप्रमेयस्य॰ तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य च॰ बोध्यबोधकभावलक्षण : सम्बन्ध :॥ सम्बन्धरूपे ॥ यथा। पदयो: सामानाधिकरण्यम् पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभाव : ॰ प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति। तदुक्तम्। सामानाधिकरण्यञ्चविशेषणविशेष्यता। लक्ष्यलक्षणसम्बन्ध : पदार्थप्रत्यगात्मनामिति ॥ द्रव्यविभागीययोगिनि॥ सम्बन्धोद्विविध :। यथा। सम्बन्धोद्विविधोविवाहादुद्भवस्तथा। ॥ वौवाहिकसम्बन्धादपरोवलवत्तर॰ इति ॥ बन्धनम् ॰ बन्ध :। बन्धे हंसवेतिघञ्। सम्यक्बन्ध :॥ यावत : सुबन्तेऽन्त : सम्बन्धान् मनस : प्रियान्। तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदयेशोकशङ्कव :॥ स्वदेहसम्बन्धिनोवीर्यसुतात्यातिकुलीश्वरि। स्नीमातृपितृपुत्रादिसम्बन्ध : क्षितिहेतुना॥ त्रि॰ शक्ते ॥ हिते ॥ सम्बन्धवी। कर्मणिघञ्॥

सम्बन्धी। त्रि॰ सम्बन्धविशिष्टे। युग बति। संयुक्ते। मातृपक्षे। स्वश्रुरादौ। जामातृश्यालकादौ ॥ सम्बन्धोऽस्यास्ति। इनि :।

सम्बर :। पुं॰ दैत्यविशेषे। हरिणविशेषे ॥ मत्स्यभेदे ॥ शैलभेदे ॥ जिनान्तरे ॥ सेतौ ॥ न॰ सलिले। जले ॥ पौरुषविशेषे ॥ संयमे। संवयति। पत्वसम्बन्धे। बाहुलकादरन् ॥

सम्बरारि :। पुं॰ मनसिजे। कामदेवे ॥ सम्बरस्यदैत्य॰ विशेषस्यारि :॥

सम्बरी। स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥ शम्बर्याम् ॥

सम्बरोद्भवम्। न॰ गड्डलवणे ॥

सम्बल : । पुं॰ न॰ पाथेये ॥ जले ॥

सम्बाकृतम् । त्रि॰ शम्बाकृते । द्वितीयाकृते । समुच्यते । शम्बसम्बन्धे । ध्यन्तः । अच । सम्बाकृतम् । डाजितिकथित् ॥

सम्बाध : । पुं॰ सङ्कटे ॥ भगे । योनौ ॥ भये । सम्यक् बाधन्तेऽत्र । बाधृ लोडने । हलश्चेति घञ् ॥ स्त्री त्वपीडायाम् ॥ सम्बाधनम् । भावे घञ् वा । सम्बाधस्तेवा । च अत्याधिविक्षेपनिग्रहम् ॰ सम्बाधमनुदत्तं त्वद्गृतिभाव्यप्रयोगादित्येति । सम्बाधं इव दयितदभूपवत्सां तिमाघ : ॥

सम्बाधनम् । न॰ द्वा : सदनी ॥ शूलाग्रे ॥ द्वारपाले ॥ इतिमेदिनिकार ॥

सम्बुध : । त्रि॰ सम्बुद्धधरति ॥ पर्वपाठलन्त : । यथा । ज्ञाने नाज्ञायतं त्वयेनधर्मागृष्टिगणेश्वम् । ज्ञ योऽभिन्नेन सम्बुद्धवा॰ बन्दैविपदांवरम् ॥ सम्पाते । पुं॰ बुद्धे । समन्तभद्रे । सुगते ।

सम्बुधि : । स्त्री॰ सम्यग्वुद्धौ ॥ सम्बोधनप्रथमाया एकवचने ।

सम्बोध : । पुं॰ सम्यग्बोधे ॥ सम्बोधने ॥

सम्बोधनम् । न॰ आमन्त्रणे । अभिमुखीकरणे । अन्यतव्यापन्नस्य॰ कार्यान्तरे नियोजनार्थमाभिमुख्याभिधाने ॥ यथा॰ हे देवदत्त॰ हे बटो॰ इति व्याकरणम् ॥ हे ईश॰ हे हरे॰ हे फल॰ इत्यादावचेतनेऽप्युपचार ॥

सम्भक्ति : । स्त्री॰ संभजने ॥ भज॰ क्तिन् ॥

सम्भली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् । सम्यक् नार्य्यं त्यपतिसङ्ग भलते । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

संभव : । पुं॰ हेतौ । कारणे ॥ सम्भवत्यस्मात् । अस्मात् दिनान्तरबुद्ध्यविकारादिवादेरनार्थे॰ त्वदेवप्राप्त उत्पत्तौ ॥ मेलके । आधेयस्याधारानतिरिक्तत्वे । आधाराधेयैकत्वे । भूय : तत्पाराधीन ज्ञाने । यथ सम्भवतिन्नाश्चये॰ मित्यासंभवति॰ सम्बन्धेऽगमत् । यथा खार्थी द्रोणाढकप्रस्थावगमः ॥ विपर्ये । स्वेच्छा सम्भवीनं भवगमस्य । समीचीनाभवित्न्मात्मेति वा । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामीतिवचनात् ॥ उत्पन्ने । संभवति । भू॰ । पचाद्यच । सङ्गे । अपाये । भगवत्कृतापाद्न्तारे ।

सम्भार : । पुं॰ समभृतौ ॥ सङ्गये । सम्भ्रियते । भृञ्॰ । अकर्तरिचेतिघञ् । साधने । उपकरणे । सम्पूर्णत्वे ।

सम्भावनम् । न० मनस्युत्कर्षप्रकाशनायायुक्तौ ॥ यथा अपिस्तुयाद्विष्णुम् । अथाशङ्कमनसैवापरंविष्णुमपिस्तुयादित्यधिकोक्तिः । एतादृशस्यान्यदीयस्तवनेसामर्थ्यं सौख्यदमिति वक्तव्यमितिभावः ॥ सम्भाव्यते । यत्र : । यथासम्भवो युष् । सम्भावन० क्रियासुयोग्यताध्यवसायइतिमुग्धबोधव्याकरणम् ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । सम्भावनं यदीदं स्यादित्यूहोन्यस्यसिद्धये । यदिशेषोभवेद्वक्ता कथिताः स्युर्गुणास्तव ॥

सम्भावना । स्त्री० योग्यतायाम् ॥

सम्भावनीय : । त्रि० सम्भावनायोग्ये । संभाव्ये ॥

सम्भावित : । त्रि० मानिते । बहुमानंप्राप्ते । मूल्यताम्प्राप्ते । बहुमते ॥ यथा । भूत्वाभाविभवतिमरणं किन्तुसम्भावितानामिति ॥ चिन्तिते ॥

सम्भाव्य : । त्रि० सम्भावितुं योग्ये । सम्भावनीये ॥

सम्भाषणम् । न० आभाषणे । सम्यग्भाषितेल्युट् । नन्वेषाशुच्यथा मितैः सहसम्भाषित ॥

सम्भाषा । स्त्री० सम्भाषणे ॥

सम्भिन्न : । त्रि० संयुक्ते ॥ सङ्घुभिते । सम्यग्भेदविशिष्टे ॥

सम्भु : । पुं० जनितरि ॥ यजमाने ॥ सम्भवति । भू० । विप्रसम्भ्यो ड्वसंज्ञायामितिडुः ॥

सम्भूत : । त्रि० उत्पन्ने । सम्भवति स्म । भू० । क्तः ॥

सम्भूतविजय : । पुं० श्रुतकेवलिसंज्ञकबौद्धविशेषे ।

सम्भूति : । स्त्री० हिरण्यगर्भाख्यायां देवतायाम् ॥ सम्यग्भूतिरैश्वर्यं यस्याः । सम्भवनंवा । सम्भूति : । सम्भवमात्रे ॥ यथा । कामान्मातापिताचैनं यदुत्पादयतोमिथः । सम्भूतिंतस्यतांविद्याद्यद्योनावभिजायतइतिमनुः ॥ यद्योनौमातृकुक्षावभिजायतेचक्षुरादि अङ्गानिलभते । तस्मात्तस्यसम्भवमात्रं पश्वादिसाधारणं । यतः । आचार्यस्त्वस्ययांजातिंविधिवद्वेदपारगः । उत्पादयतिसावित्र्यासासत्यासाऽजराऽमरेतिमनुः ॥

सम्भूयसमुत्थानम् । न० मिलित्वैकमत्याद्वाणिज्यादीनांकर्मकरणे ॥ वादिनाटकस्य अप्रकृतवेरुद्धान्तो ॥ वस्तुविवादपदविशेषः ॥

सम्भृत : । त्रि० सम्पादिते ॥ संहते ॥ पूर्णे ॥ सम्यक्पुष्टे ॥ जनिते ॥ सम्यग्धारिते । भृञ् । क्तः ॥

सम्भृति : । स्त्री० सम्भारे । सम्यक्पोषणे ॥ सम्यग्भरणे । सम्यग्धा

रणे ॥

सम्भेदः । पुं॰ सिन्धुसङ्गमे । सरितोः सिन्धः सङ्गमे । नद्योर्महानद्योर्नद्योः समुद्रयोश्च मेलने ॥ सम्भिद्यन्ते मिलन्त्यत्र । भिदिर्॰ । घञर्थे सिघ ञ् ॥ स्फुटने । सङ्गे । मेलने ।

सम्भोगः । पुं॰ भोगे । रतौ । निधुवने । सुरते ॥ स्त्रीपुंसभोगएवसङ्गमनम्॰ तदभावेसवंमसङ्गमस्याप्यसङ्गमत्वम् । जिनशासने ॥ ग्राण्डाथाम् ॥ हर्षे ॥ शृङ्गारविशेषे ॥ स लक्षणं यथा । दर्शनस्पर्शनादीनि निषेवेते विलासिनौ । यत्रानुरक्ता वन्योन्यं सम्भोगः समुदाहृतइति साहित्यदर्पणम् ॥

सम्भोगी । पुं॰ कामिनागरे ॥ त्रि॰ सम्भोगवति ॥ सम्भोगीविद्यतेऽस्य । इनि ॥

सम्भोजनी । स्त्री॰ बहुपुरुषभोजना त्मिकायांगोष्ठाम् ॥ यथामनुः । सम्भोजनीसाऽभिहितापैशाचीदक्षि णाद्विजैः । इहैवास्ते तुसालोके गौरन्धेवैकवेश्मनीति ॥ सम्भुज्य तेयया । भुज॰ । ल्युट् । ङीप् । दक्षिणादानक्रियैवार्थः ॥

सम्भोज्यः । त्रि॰ संमेलयितव्ये ॥

सम्भ्रमः । पुं॰ भयादिजनितत्वरायाम् । संवेगे ॥ साध्वसे । भये ॥ आदरे ॥ अमात्यप्रासौहित्यसम्भ्रमोभ वश्यनाशकामस्य ॥ सम्भ्रमणम् । भ्रमुचलने । भावे॰घञ् । नो दात्तोपदेशस्यद्वृद्धिः ॥ महाभ्रमे । सूर्ये ॥ लोकपालः ॥

सम्भ्रान्तः । त्रि॰ संविग्ने ॥

सम्मतः । त्रि॰ निर्दिष्टे ॥ अनुमते । सम्मानभाजि । महाजनाङ्गीकृते ॥

सम्मतिः । स्त्री॰ अभिलाषे ॥ अनु ज्ञायाम् ॥ अभिप्रायस्यैवाधने ॥ पूजने ॥ यथा॰देवदेवस्त्वौसि । भवधांक्यादेरामन्त्रितस्य सिद्धमतो हितम् ॥

सम्मदः । पुं॰ हर्षे । त्रि॰ तद्वति ॥ महोहर्षे । प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ।

सम्मर्दः । पुं॰ सम्बाधे । परस्परघो क्षायाम् । भीड॰ मृ॰ आ॰ प॰ प्र॰ ।

सम्मर्दनः । पुं॰ गन्धप्रभेदे ॥ यथा । सगन्धद्वरयोविरलगन्धमीतिलक्षणंस था ॥ प्रकृतौर्नरसोयोऽसौमिष्टोवा परिदृश्यते । ससम्मर्दोद्गवोगन्धः सम्मर्द्दकहृतोव्यतद्भूति ॥

सम्मादः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ।

सम्माननम् । न॰ समादरे । गौरवे । यथा । सम्माननादव्राह्मणोनित्यमुद्विजे तविषादिव । अमृतस्येवचाकाङ् क्षेदवमानस्यसर्वदा ॥ इति ॥

सम्मानितः । त्रि॰ समादृते । गौर विते ॥

सम्मार्ज्जकः । त्रि॰ सम्यङ्मार्ज्जन

मार्त्तरि ॥

सम्मार्ज्जनम् । न॰ संशुद्धौ । संशोधने । मलापनयने ॥ सम्यङ्मार्ज्जनम् ॥

सम्मार्ज्जनी । स्त्री॰ शोधन्याम् । वर्द्धन्याम् । सोहनी॰बढनी॰इ॰भा॰॥ सम्मार्ज्यतेऽनया । सम् शुद्धौ । करणे ल्युट् । ङीप्॥ दृधिः ॥

सम्मार्ज्जितः । त्रि॰ विरक्ष्ते । मांजा॰इ॰भा ॥ सम्यङ्मार्ज्जितः ॥

सम्मितः । त्रि॰ सदृशे । परिच्छिन्ने । मिते । मिला॰मिन॰इ॰भा॰ ॥ सम्यङ्मितः ॥

सम्मिश्रः । त्रि॰ संयुक्ते ॥

सम्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे । आग्रपृष्ठे ॥

सम्मुखीनः । पुं॰ दर्पणे । समं समुखं॰ सम्मुखम् । समशब्दस्याकारो निपातात्सिद्धः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः । यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः खदूतिखः ॥

सम्मूढः । त्रि॰ सम्यङ्मोहयुक्ते । मुग्धे ॥

सम्मूर्च्छनः । पुं॰ दृष्टादौ ॥

सम्मूर्च्छनम् । न॰ अभिव्याप्तौ । उच्छ्राये । मोहे ॥ मुर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । ल्युट् । उपधायाश्चेति दीर्घः ॥

सम्मूर्च्छनोद्भवः । पुं॰ मत्स्यादौ ॥

सम्मूर्च्छा । स्त्री॰ सकलेन्द्रियमनसां स्वविषयग्रहणासामर्थ्यावस्थायाम् ॥

सम्मूर्च्छितः । त्रि॰ सम्पिण्डिते ॥ संहतकार्ये । विज्ञानशून्ये ॥ प्रतिफलिते ॥

सम्मृष्टः । त्रि॰ संशोधिते । शुद्धाङ्गे ॥ संमृज्यतेस्म । मृज् शुद्धौ । कर्म्मणि क्तः ॥ मलिनाद्यपनयनेन शोधिते व्यञ्जनादौ ॥

सम्मोदः । पुं॰ प्रीतौ ॥

सम्मोहः । पुं॰ विवेकाद्यभावे । कार्य्याकार्य्यविवेकाभावे ॥ विक्षतमतित्वे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । सम् पूर्वान्मुहेर्घञ् ॥

सम्मोहनम् । न॰ अस्त्रविशेषे । सम्मोह्यतेऽनेन । मुहवैचित्त्ये । ल्युट् ॥

सम्मोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । दीर्घोहार : सम्मोहासार : । वर्णाः पञ्चैवं नागाधीशोक्तम् ॥ यथा । दूरं यातासौ चिरायन्त्यागी । कष्टोसाथ मोहासी निर्द्दोषा ॥

सम्मोहितः । त्रि॰ जातसम्मोहे । सम्यङ्मोहविषयीकृते ॥ स्वरूपावरणेनविक्षिप्ते ॥

सम्यग्ज्ञानम् । न॰ एकरूपेज्ञाने । औपनिषदज्ञाने । यथाग्निरुष्ण इतिज्ञानंवस्तुतत्त्वादेकरूपम् ॥ वस्तुनिर्विशेषचैतन्यात्मकोऽहमिति

ज्ञानम् सम्यग्ज्ञानम् ॥

सम्यग्दर्शनम् । न० श्रद्धात्मदर्शने । शास्त्रोपपत्तिभ्यामयथार्थेऽपि यथार्थत्वदर्शने ॥ क्षेत्रानात्मदृष्ट्यादात्म्यैकात्म्यबुद्धिरेवसम्यग्दर्शनमित्याहुर्मीमांसकाः ॥

सम्यक् । अ० दृढे । प्रशंसायाम् ॥

सम्यच् । त्रि० मनोज्ञे ॥ सङ्गते ॥ सत्यवचने । उचिते ॥ संशयादिशून्ये ॥ अर्थेनसहसम्यगञ्चतिसङ्गच्छतीतिसम्यक् । अञ्च० गतिपूजादिना० क्विन् । सम समी तिसम्यादेश: ॥

सम्यग्व्ययः । पुं० व्ययतुरीयांशव्यये ॥

सम्राट् । पुं० राजसूययागकर्तरि । राजसूयिनि । चतुरब्धिसीमावच्छिन्नायाभूमेरीश्वरे । चक्रवर्त्तिनि । सार्वभौमेनृपवरे ॥ द्वादशराजमण्डलस्येश्वरे ॥ त्रिवर्णपरिमाणायाभूमेराश्रीभूपान्येश्वरस्य द्वाश्वत्थादिपाति० सविन्नपि । द्वाश्वत्थाश्वत्थवरणासके ॥ यथाह येनेष्टंराजसूयेन० मण्डलस्येश्वरस्य यः ॥ शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञः स सम्राडित्यमरः ॥ सम्यक्० राजति ॥ राज० । क्विप् । मोराजि समः क्वौ ॥

सयावसानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सयोनिः । पुं० इन्द्रे ॥ त्रि० समानयोनौ ॥

सरः । पुं० कट्वरे । दध्यग्रे । दध्युत्तरे । दधितक्रविमिश्रमाने । गतौ ॥ यौगे ॥ लवणे ॥ निर्झरे ॥ नीरे । जले ॥ शरावरे ॥ त्रि० सारके । भेदके ॥ सरति । सृ० । अच् । दध्नस्तुपरिस्थोभागोघनः स्नेहसमन्वितः । सलिलोस्सरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ सरः स्वादुगुरुर्वृष्योवातवह्निप्रणाशनः सौम्योग्रस्तिमयमलः पित्तश्लेष्मविवर्द्धनः ॥

सरःकाकः । पुं० हंसे ॥

सरःकाकी । स्त्री० मरटायाम् । हंस्याम् ॥

सरकः । पुं० न० शीधुपाने । शीधुपात्रे ॥ इक्षुशीधुनि । अविच्छिन्नाध्वगपङ्क्तौ । अविच्छिन्नाध्वगानांपङ्क्तिर्यस्मिन् । सरक० सङ्घा० द्रु० भा० प्र० वर्त्मनि । न० गगने । आकाशे ॥ तीर्थविशेषे ॥

सरणि । त्रि० गन्तरि । गति शीले ॥ विष्णौ । लङ्गतौ । सृ आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥ सरति । प्रगतौ । पुरस्त्व : समभिहारेवुन्० इतिवावुन् ॥

सरघा । स्त्री० मधुमक्षिकायाम् ॥ रङ्घणम् । रघिगतौ । गुणेवचे

तिचित्करणादन्यथोपोतिघ : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम । सच्छविधानस्यावर्तते ॥

सरजम् । न॰ नवनीते ॥

सरजा : । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् । रज स्वलायाम् । इ॰ वि॰ शेष : ॥

सरट् । पुं॰ वायौ ॥ वारिदे ॥ सर घायाम् ॥ सरति । स्र॰ । सर्त्तेरटि : ॥

सरट : । पुं॰ कृकलासे । सरति । स्र॰ । शकादिभ्योऽटन् ॥

सरटि : । पुं॰ वायौ ॥ मेघे ॥

सरटु : । पुं॰ सरटे ॥

सरणम् । न॰ गमने । लौहमले ॥ सरतिरस्त्रीच : । स्र॰ । शुचक्रम्येत्यादिना युच् ॥ धावने ॥ भावे ल्युट् वा ॥

सरणा । स्त्री॰ गन्धालिकायाम् । प्रसारण्याम् ॥ चिह्नतायाम् ॥ सरति । स्र॰ । बाहुलकात्॰ युच् । टाप् ॥

सरणि : । स्त्री॰ पङ्क्तौ ॥ मार्गे । पद्धतौ । श्रयणे ॥ सरन्त्यनया । सृगतौ । अर्त्तिसृधृधमीत्यनि : ॥

सरणी । स्त्री॰ कण्ठरोगायाम् ॥ पथि । पङ्क्तौ ॥ ङीष् ॥ सरणाई॰ इतिहिमगिरिप्रसिद्धे निष्पद यानविशेषे ॥

सरण्ड : । पुं॰ धूर्त्ते ॥ सरटे ॥ भूषणविशेषे ॥ सरति । स्र॰ । आण्डन्कृसभृवृञ्जडन् ॥ कामुके ॥ खगे ॥

सरण्यु : । पुं॰ वारिवाहे ॥ मातरिश्वनि ॥ सरति । ससर्ति वा । स्र॰ । यजुवचिभ्योऽन्युजागमश्च इत्यन्युच् ॥ सरण्यु : शीघ्रगामीतिवेदभाष्यम् ॥ जले ॥

सरत् । पुं॰ तन्तौ ॥ सूत्रे ॥

सरथ : । त्रि॰ रथिनसहवर्त्तमाने ॥

सरद्वान् । पुं॰ गौतममुनौ ॥

सरपत्रिका । स्त्री॰ पद्मपत्रे ॥

सरभसम् । त्रि॰ ससत्वरे ॥

सरमा । स्त्री॰ कुक्कुर्याम् ॥ देवशुन्याम् ॥ राक्षसीभेदे । विभीषणस्त्रियाम् ॥ सरति स्र॰ । बाहुलकादम : ॥ कश्यपस्त्रीविशेषे । ममराद्यीनांमातरि ॥ त्रि॰ श्रीयुते ॥

सरयु : । पुं॰ पवने । वाते ॥

सरयु : । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सरति । स्र॰ । सर्त्तेरयु : ।

सरयू : । स्त्री॰ नदीभेदे । सरति । स्र॰ । सर्त्तेरयूरित्येके ॥ सरयूसलिलंस्वादुबलपुष्टिप्रदायकं ॥

सरल : । पुं॰ पीतद्रौ । पूतिकाष्ठे ॥ अस्यगुणा : । सरलोमधुरस्तिक्त : कटुपाकरसोलघु : । स्निग्धोष्ण : कर्णकण्ठाक्षिरोगरक्षोहर :

स्टृत : । स्फुटानिलस्वेदयुक्ताला
सात्यन्तोष्णश्वासयुत : ॥ इति ॥ देव
दारुविशेषे । युद्धे ॥ अग्नौ ॥ स
रति । स० आकुलत्वादलच् । यथा
हित्वाशास : । वाकुलत्वाद्गुण :
॥ त्रि० उदारे ॥ ऋजौ । अवक्रे
॥ यथा । सरलाविरलायन्ते घनाय
न्ते यास्तिद्रुमा : ॥ मधुमीनपयुप्रा
गावस्मिन् संसारकानने ॥

सरलद्रव : । पुं० श्रीवेष्टे ॥
सरलस्य देवदारो : द्रव : ॥

सरला । स्त्री० सर्वानुभूतौ । त्रिपुटा
याम् । त्रिवृति । श्वेतत्रिवृतेति
ख्यातौषधौ ॥ सरति । स० । आ
कुलत्वात् कलच् । टाप् ॥

सरलाङ्ग : । पुं० श्रीवेष्टे ॥

सरलाधिका । स्त्री० सामिध्याम् ॥

सर : । न० नीरे ॥ तडागे । स ला
कलीभवत्कलामये । प्रवलकलङ्काघा :
। सारसं लघुदुष्पापं पथ्यं स्वादुक
षायपाद्दिति ॥ देवखातकजाश्रये ।
स्त्रियती । सरती । कर्मण्यसुन् ॥

सरसम् । न० सरसि ॥ रसपतिमांसी
॥ त्रि०रसेन युक्ते ॥

सरसम्भतम् । न० सुखाम् । ति-
कटे ॥

सरसा । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥ रसविशि
ष्टायाम् ॥

सरसिजम् । न० पद्मे । सरसिजात

म । जनजनने०जनोपादुर्भविता ।
सप्तम्याजनेर्ड : । तत्पुरुषइति०
ऽरलुक् ॥

सरसी । स्त्री० कासारे । सरसि ॥
स्त्रियती । स० । अर्मण्यसुन् ।
गौरादित्वान् ङीष् ॥ प्रक्षिप्त
च्छ : २१ प्रभेदे ॥ तदुत्तथोदाह
रणं यथा । नजभजजजरौयदिह
दृश्यते सरसीकरीश्वरे : ॥ चि
कुरजालपथ्वैवक्त्रसमसमरादुपसद्ग
सौमिपुस्फुटवदनाम्बुजासुविल
समुद्यपालस्पाजनक्षिपु । कुचयुग
चक्रवाकमिथुनानुगताम्बुधाकु-
लवधौ०स्वरपदच्युतौप्रणाम्बुनील
यनासरसीपुनिभ्रमं ॥

सरसीक : । पुं० सारसपक्षिणि ॥

सरसीरुहम् । न० पद्मे । नलिनि ।
सारसे । सरस्यां रोहति । रुह० ।
इगुपधेति क : । तत्पुरुषेऽलुक्
सुक् ॥

सरस्वान् । पुं० सागरे । अर्णवे ॥
नदे । सरिन्नीरं०यस्यास्त्यस्मि
न् । भूम्नित्वतुप् । तसौमत्वर्थे इ
ति भसंज्ञापदकार्यम् ॥ त्रि०रसि
के ॥

सरस्वती । स्त्री० वाण्याम् । वाचि ॥
वाग्देव्याम् । पर्यायास्तु । ब्राह्मी
तु भारतीभाषागीर्वाग्वाणीसरस्वती
ति ॥ तद्ध्यानं यथा । वाणीम्

पूर्णनिशाकरोज्ज्वलमुखीं कर्पूरकुन्दप्रभां चन्द्रार्काग्निसमस्तकान्तिनिजकरैः संबिभ्रतीमादरात्। वीणामक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विद्यां च तुङ्गस्तनीं दिव्यैराभरणैर्विभूषिततनुं हंसाधिरूढां भजे ॥ नदीविशेषे। समुद्रगायाम्॥ वाक्प्रदायाम्। ब्रह्मसुतायाम्॥ अ श्वगन्धगुणायथा। सरस्वत्यां जलं स्नानं ... पूतं सर्वकल्मषघ्नम्। रुच्यञ्च दीपनं पथ्यं देहकान्तिकरं लघु ॥ सा तु देशभेदेन सप्तनाम्नी यथा। पुष्करे पितामहयज्ञे समाहूता॰ सुप्रभा १ नैमिषे सत्रयाजिभिर्मुनिभिराहूता॰ काञ्चनाक्षी २ गयदेशे गयराजयज्ञे आहूता॰ विशाला ३ उत्तरकोशलायामौद्दालकमुनियज्ञे समाहूता॰ मनोरमा ४। ऋषभद्वीपे कुरुराजयज्ञे समाहूता॰ ओघवती ५। गङ्गाद्वारे दक्षप्रजापतियज्ञे समाहूता॰ सुरेणुः ६। हिमालये ब्रह्मणः पुनर्यज्ञे समाहूता॰ विमलोदा ७ सप्तसरस्वत्यः समागताः। अतस्तत्तीर्थं सप्तसारस्वतनाम्ना प्रसिद्धमिति महाभारते शल्यपर्व ॥ स्त्रीरत्ने ॥ गवि ॥ नदीषु ॥ मनुपत्न्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥ सोमवल्ल्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

चतुर्विंशतिविशेषे ॥ सरोऽस्त्यस्याः। सरांसि सन्त्यस्यां वा। मतुप्। ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सरस्वतीसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सरस्वतीसागरसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सरस्वत्यरुणासङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सरहस्यः। त्रि॰ मन्त्रदेवताध्यानसहिते

सरा। स्त्री॰ विसृतायाम् ॥ गन्धालिकायाम्। प्रसारण्याम् ॥ झरे॥

सरागः। त्रि॰ रागसहिते।

सरावः। पुं॰ शरावार्थे। सीर॰ पु॰ आ॰ प्र॰ कुडवद्वयपरिमाणे। मोनिकायाम् ॥ मृत्पात्रविशेषे। वर्द्धमानके ॥ यथा। वर्द्धस्वावश्यं चक्रवालागारमौलिषु। भिक्षार्थमटनं कार्यं राज्यं नान्यमनीषिषु ॥ सरणम्। स॰। यदुदारम्। सरतिवा। पच्। सरं स्राद्दाऽवति। अव। अण्॰ पच्वा।

सरिः। पुं॰ स्त्री॰ निर्झरे। उणा॰ ॥ सरणम्। सृ॰। क्वद्रुः।

सरिका। स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

सरित्। स्त्री॰ नद्याम्। तरङ्गिण्याम् ॥ सरति। सृ॰। हृसृरुहियुषिभ्य इतिसर्वेरिति: ॥ सूत्रे ॥

सरितान्नाथः। } पुं॰ समुद्रे ॥
सरितांपतिः। }

सरितांवरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ यथा । त्वं देवसरितांनाथः त्वं देवि सरितांवरे । उभयोः सङ्गमेत्वाम् स्नात्वामिदुर्ल्लभानिमे ॥ इति गङ्गासागरसङ्गमस्नानमन्त्रः ॥

सरित्पतिः । पुं० समुद्रे । पारावारे । सरितांपतिः ॥

सरिद्वरा । स्त्री० गङ्गायाम् । विष्णुपद्याम् ॥ सरित्सुवरा ॥

सरिन्नाथः । पुं० समुद्रे ॥

सरिमा । पुं० अनिले । वायौ ॥ सरति । सृ० । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

सरिलम् । न० सलिले । जले ॥ रलयोरैक्यत्वम् ॥

सरिसृपः । पुं० सर्पे । पटुपर्ण्ये ।

सरी । स्त्री० निर्झरे ॥

सरीसृपः । पुं० सर्पे । पृदाक्वौ । आशीविषे ॥ कुटिलं सर्पति । सृप्लृ० । नित्यंकौटिल्येगताविति यङ् । यपाचष् । यङोचिविति यङोलुक् ॥ इतिकराणौ ॥

सरीसृपम् । त्रि० अतिशयेनसर्पति ॥

सरूप । त्रि० सदृशे ॥ समानं रूपमस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः ॥

सरोजम् । न० पङ्के । पद्मे ॥ सरसिजातम् । जनी० सप्तम्यांजनेर्डः । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिर्ङेर्लुक् ॥

सरोजखण्डः । पुं० पद्मवने ॥ सरोजानांसमूहः । कमलादिभ्यः खण्डः ॥

सरोजन्म । न० पद्मे ॥

सरोजी । पुं० ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ लोकनाथे । बुद्धभेदे ॥

सरोजिनी । स्त्री० कमलाकरे । पद्मखण्डे ॥ पद्मे ॥ कासारे । सरोजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे इनिः ॥

सरोत्सवः । पुं० सारसखगे ॥

सरोधः । त्रि० रुद्धे । रोधेनसहवर्त्तमानः ॥

सरोरुट् ।) पुं०
सरोरुहम् ।) न० अम्बुजे ॥

सरोरुहासनः । पुं० ब्रह्मणि । कमलासने ॥

सरोवरः । पुं० पद्माकरे । तडागे ॥

सर्गः । पुं० स्वभावे । निर्मोक्षे ॥ निर्मोक्षस्त्यागेमोक्षाभाधीशा । मोक्षाभावैथा । कृत्स्नेवर्त्तितः ॥ गौणैवासान्त्येभिसंसर्गः । निश्चये ॥ यथा । यत्राणमस्ययदिसर्गएव तै० श्रुति ॥ अध्याये । मोहे । उत्साहे ॥ अनुमतौ ॥ सृज्यते । सृज विसर्गे । कर्मणिघञ् ॥ सृष्टौ ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्चेति ॥ श्रीमारभाषं : प्राणाण्वीमानभङ्ग्या दिभेदैः पुराणेपुविस्तरेणोक्तः । देवसर्गाः । स्थूलदेहोत्पत्तौ । अवि

सर्गः सृष्टौ । सत्त्वमेवैपुरुषत्वात् : प्राणिनामुत्पत्त्या० पृथिव्यादि लोकाः सर्गपदवाच्याः । अव्य क्तगुणयोगान्महदहङ्कारतो महत् । भूतसूक्ष्मेन्द्रियार्थानामसर्ग सर्ग उच्यते ॥ इति श्रीविष्णुभागवतम् ॥

सर्गक्रमः । पुं० प्रकृतेर्महदाद्युत्पत्ति क्रमे ॥ यथा ॥ प्रकृतेर्महांस्ततोऽह ङ्कारस्तस्मात्तन्मात्राण्यन्यकः । तस्मा दपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्चभूता नीति ॥ सर्गोत्पत्तेः क्रमः ॥

सर्गबन्धः । पुं० महाकाव्ये ॥ सर्गा णां बन्धोऽत्र ॥

सर्जः । पुं सालवृक्षे । सर्ज्जा० धूलिकाशाले ॥ सृजति । सृजेरिगुप धेति कः ॥

सर्जकः । पुं० पीतसाले । असने । बन्धूकपुष्पे । विजयसार० इ० भा० प्र० इति ॥ सृजति । सृजवि सर्गे । ण्वुल् । यद्वा । सर्जते । सर्ज अर्जने क्वुन् । वि० सृष्टिक र्त्तरि ॥

सर्जगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥

सर्जतैलम् । न० सर्जतैले । रालतैल इ० भा० ॥ तैलंसर्जरसोद्भूतंवि स्फोटव्रणनाशनम् । कुष्ठपामाक्रिमि हरंवातश्लेष्मामयापहम् ॥

सर्जनम् । न० विसर्जने ॥ सृ- ष्टौ ॥

सर्जनिर्यासः । सर्जमणिः । पुं० राले । धूनके

सर्जरसः । पुं० धूनके । यक्षधूपे । सर्जस्यासालस्यरसः ॥ धाराभाण्ड विशेषे ॥

सर्जिः । सर्जिका । स्त्री० सर्जिकाक्षारे । सज्जी० इ० भा प्र० सर्जिकाल्पगुणास्याद्विशेषा ङ्गल्मशूलहृत्० । यवक्षारात्० यवक्षा रात् ॥

सर्जिकाक्षारः । पुं० कापोते । सुवर्चिके । सौवर्चले । रुचके । सज्जी० साजी० इ० भा० प्र० सर्जिकायाः क्षारः । शाकपा र्थिवादिः । सर्जिकोद्गम्यानिय नाणः क्षारस्तथा ॥

सर्जिक्षारः । पुं० सर्जी । स्त्री० सर्जिकाक्षारे ॥

सर्जूः । स्त्री० वणिजि । विद्युति । सर्जति । अर्जअर्जने । संपिचमि तनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥ अभिसारे ॥ हारे ॥

सर्ज्यः । पुं० सर्जरसे ॥

सर्पः । पुं० अहौ । नागेभ्योपकृष्टे । अस्य पर्याया यथा । सर्पः पृदा कुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजङ्गमः । आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः स रीसृपः ॥ कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्र वाः काकोदरः फणी । दर्वीकरो दी

वंपृष्ठोदन्दशूकोविलेशय: ॥ उरगः पन्नगेभोगीजिह्मग: पवनाशनद्रति ॥ सर्पति । सृप्लृगतौ । पचाद्यच् ॥ नागकेशरे स्मात्युपादिर्विश्वे च्छ जातिविशेषे ॥ पद्यमापक्षदितीय भेदे। ९० ॥ वयसाक्षयघहप्रभेदे। ॥ ९९० ॥ सर्पणं । गमने ॥

सर्पकङ्कालिका । स्त्री० लतभेदे ॥ सर्पकङ्कालिका० तीक्ष्णा० विषदंष्ट्रा ० विषापहेतिपर्याया: ॥

सर्पकङ्काली । स्त्री० सहायाम् । सर्पकङ्कालिकायाम् ॥

सर्पगन्धा । स्त्री० अहिभुजि । रासम्भिकायाम् ॥ लताविशेषे, कल्पाको ० सर्पगन्धाचरसनाचपलदर्पीति पर्याया: ॥

सर्पच्छ: । पुं० सर्पवष्टपुष्पे ॥

सर्पघातिनी । स्त्री० सर्पकङ्काली भेदे । सर्पसहायाम् । सर्पाङ्ग्यां ॥

सर्पन् । त्रि० गच्छति ॥

सर्पक्ष: । पुं० नकुले ॥ दु० हे० न्द्र: ॥

सर्पदंष्ट्र: । पुं० दन्तीवृक्षे ॥

सर्पदंष्ट्रा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

सर्पदंष्ट्रिका । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

सर्पदण्डा । स्त्री० सैंहल्याम् ॥

सर्पदण्डी । स्त्री० गोरक्षां ॥

सर्पदन्ती । स्त्री० नागदन्त्यां ॥

सर्पदमनी । स्त्री० बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

सर्पनामा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पनिर्मोचन: । पुं० धूपविशेषे ॥ यथा। कार्पासास्थिमयूरपिच्छशलयानिर्मोकमंभवेत् । सर्पनिर्मोचनोधूप: प्रशस्त: सततंग्रहे ॥

सर्पपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

सर्पफण: । पुं० सर्पफणजात मणौ ॥

सर्पभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पान् भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ हिमुखाङ्गी ॥ त्रि० सर्पभक्षके ॥

सर्पराज: । पुं० अहिराजे । वासुकौ ॥ सर्पाणांराजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

सर्पलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

सर्पविद्या । स्त्री० गारुडे ॥ सर्पाधिविद्या ॥

सर्पसत्रम् । न० जनमेजयारब्धे सर्पनाशकयज्ञविशेषे ॥

सर्पसखी । पुं० जनमेजये ॥

सर्पसहा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पसुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥

सर्पहा । पुं० नकुले । दु० हे० न्द्र: ॥

सर्पाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

सर्पांघी । स्त्री० कन्दविशेषे । गन्ध

भिः क्रोडीकृतं सर्व्वं तेन सर्व्वंसहद्दि-
दितः ॥ तत्र सौषुप्तेऽज्ञाने कार-
णभूतैकार्थसूतानां सर्व्वप्राणिबुद्धी-
नां वासना निवसन्ति । ताभिर्वासना-
भिः सर्व्वं जगत् क्रोडीकृतम् ।
विषयीकृतम् । तेन सर्व्वं बुद्धिवास-
नावद्भ्योऽधिकत्वेन सर्व्वज्ञत्वमु-
च्यते इत्यर्थः ॥ परमार्थपरिष्कृते
॥ जिनेन्द्रे ॥ बुद्धे । सुगते ।
त्रि । सर्व्वज्ञातरि ।

सर्व्वज्ञत्वम् । क्ली । सर्व्वज्ञतायाम् ॥
परमार्थतोऽसत्स्वापि चैतन्याध्या-
सितसत्त्वशास्त्रादर्शसर्व्वाभासक-
तायाम् ।

सर्व्वज्ञा । स्त्री । दुर्गायाम् । सर्व्व-
ज्ञानवत्त्वात् सर्व्वज्ञा निग-
द्यते । इति देवीपुराणम् ॥

सर्व्वज्ञानविशिष्टः । त्रि । सर्व्वज्ञ-
सर्व्वविद्ब्रह्मणि । सगुणे निर्गुणे
च । यत्र ज्ञानं त्रिविधम् । प्रमाण-
प्रमेयतत्त्वप्रतीतान्तरायतत्त्वम् ॥
सर्व्वप्रकारेणावगम्ये ॥

सर्व्वतःपाणिपादम् । क्ली । ब्रह्मणि ॥

सर्व्वतःशुभा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ।

सर्व्वतःश्रुतिमत् । क्ली । ब्रह्मणि ॥

सर्व्वतन्त्रम् । क्ली । सकलशास्त्रे ॥

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । गौतमो-
क्तसिद्धान्तविशेषे । तथाहि ।
सर्व्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतः स-
र्व्वतन्त्रसिद्धान्तः ॥ अस्यार्थः ।
सर्व्वतन्त्राविरुद्धः सर्व्वशास्त्राभ्यु-
पगत इति यावत् । वस्तुतो यथाश्रु-
तमेवार्थः । अन्यथा तन्त्रेऽधि-
कृत इत्यस्य वैयर्थ्यापत्तेः । अतएव
घ्राणादीन्द्रियसत्त्वमपि सर्व्वतन्त्र-
सिद्धान्तः । नचतन्त्रेऽधिकृत इति
स्पष्टार्थं लक्षणं तु मदीयमेवेति वाच्य-
म् । मनस इन्द्रियत्वस्यापि सर्व्वतन्त्र-
सिद्धान्ततापत्तेः । न्यायसूत्र-
वृत्तौ विश्वनाथाचार्य्याः । वादिप्रति-
वाद्युभयाभ्युपगतः कथाबुद्ध्यौ-
पयिकः सिद्धान्त इति । २८ ॥

सर्व्वतः । अ । समन्ततोऽर्थे । सर्व्व-
स्मात् । सर्व्वस्मादित्यर्थः ॥

सर्व्वतापनः । पुं । कामदेवे । त्रि ।
सर्व्वतापके ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

सर्व्वतीर्थवरह्रदः । पुं । तीर्थवि-
शेषे ॥

सर्व्वतोभद्रः । पुं । चित्रकाव्यविशेषे
। तदुदाहरणं यथा ।

स	का	र	ना	ना	र	का	स
का	य	सा	द	द	सा	य	का
र	सा	ह	वा	वा	ह	सा	र
ना	द	वा	द	द	वा	द	ना

• अस्यार्थः •

पुनः कीदृशी सेना । सकाराः स

यथा : सोत्साहा • नाना • नाना विधाय • ये • घोरा . घरीर्षास मुखा • तेषांवासा • •र्गतमेदा कायाः • दिव्यवाद्य • तेषांसादं दृद्रति • ध्वनिसादृश्य . • नायका एवा : सायकाथश्योसातथोक्ता । दसिन • रागैव • चारुवीयथा . • सा • रसाचया • रथरागिणीत्यर्थ . । चारुसारापांवादश्योद्यावां • येमादा : पूर्वादिचोषा . तेषांशदं मलहर दृति • ध्वनिमादृशानि • ते : सहस्र लघायमानामिवाद्मानि • याश्यानि • यश्यासा • शाहसारनादवादहषाद या । चतएवर्तियांसुश्यतोक्ते रविश ये|क्ति : । सर्वतोभ्रमणात्सर्वतोभ द्राख्यश्चित्रबन्ध : । चतएवदण्डी । दा दिश सर्वतोभद्रमभ्रमणं यदिसर्व तद्रुति ॥ निम्बे ॥ विष्णुरथे ॥ व्यू हविशेषे ॥ सर्वतोभद्रमत । सर्वतो भद्रं यस्मात् । न • देवोद्यानविशे षे हर्षितगर्तप्रतिष्ठादिपूजा धारमण्डलविशेषे ॥ तत्रचारद्वादि तन्त्रेपुद्रष्टव्यम् । पुं • न • ईश्वर सद्मविशेषे । चतुर्द्वारालिन्दशोभि राजगृहान्तरे ॥ चतु . शालचतु- द्वार : सर्वतोभद्रसंज्ञितगृहम् : •

सर्व्वतोभद्रा । स्त्री • गम्भार्याम्। न टयोषिति ॥ सर्वतोभद्र यथा : ॥

सर्वतोमुख : । पुं • विधी । ब्रह्मणि ॥ शर्वे । रुद्रे । शिवे ॥ दीपन्ते । च ग्न्यग्नि ॥ अग्नौ ॥ ब्राह्मणे ॥ स्वर्गे ॥ न • चम्बु नि । जले । चा काशे । खे ॥ सर्वतोमुखान्यस्य । सर्वदिग्गमनात् ॥

सर्व्वत्र । च • सर्वस्मिन्काले ॥ सर्वस्मिन्देशे ॥ सर्वस्मिन्दिशि ॥ सम स्याजल् ॥ सर्वत्रखलुहश्यन्ते साध वोधर्मचारिण : । शूरा :शरण्या : सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥

सर्व्वग . । पुं • वायौ । त्रि • सर्व व्यापिनि ॥ सर्वकरणे ॥ सर्वंगच्छति । गम्‌ड • । उपपदसमासः सर्वैव च ब्रह्मीत्वपरत्वात्ताः ॥

सर्व्वगामी । पुं • चनिले ॥ त्रि • सर्वत्रदिग्देशकालिसुगमनयात्रि

सर्व्वसमदर्शन . । त्रि • सर्व- स्मिन्दुरितिवादौसमदर्शनंयस्यत स्मिन् ॥

सर्व्वथा । च • हेतौ ॥ चाढ्डे ॥ सर्व्व प्रकारेणेत्यर्थे ॥ सर्वै . प्रकारै : । प्रकारवचनेथाल् ॥ यथा । विद्यते नखलुकश्चिदुपाय : सर्वलोकपरि तोषकरोय : । सर्वथास्वहितमाच रणीयं किंकरिष्यतिजनोबहुजल्प : । प्रतिज्ञायाम् ॥ सत्ये ॥

सर्व्वथावर्त्तमान : । त्रि • सर्वथाप्रा रब्धकर्मवशाद्विधर्मादिकम्वर्त- माने

सर्व्वदमन : । पुं॰ शकुन्तलासुते॰ भरते ॥ कात्तवीर्य्ये ॥

सर्वदर्शन: । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वाणिदर्शनात्मकान्यक्षीणियस्यसर्वात्मकत्वात् ॥

सर्व्वदर्शी । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वेषां प्राणिनांकृताकृतंसर्वंपश्यतिस्वाभाविकेनबोधेनेतितथा ॥ बुद्धे ॥ त्रि॰ सर्व्वज्ञे ॥ सर्व्वद्रष्टुशीलमस्य । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये ॥

सर्व्वदा । अ॰ सर्वस्मिन्काले । सर्वैकान्यकिंयत्तद : कालेदा ॥

सर्व्वदु:खक्षय : । पुं॰ मोक्षे ॥ सर्वदु : खानांक्षयोविनाशोऽस्मिन्॰ इतितथा ॥ सर्व्वपीडानाशे ।

सर्व्वदृक् । त्रि॰ सर्वज्ञे अखिलपदार्थस्यावलोकयितरि । सर्वंपश्यति । दृशिर्॰ क्विप् ॥ ईश्वरे ॥ सर्वमतीतानागतादि॰ पश्यतिस्वरूपबोधेनेतितथा । किन्तुमतमत्रत्यमशुद्धोच्चारणात्कुत्सम् ॥

सर्व्वदेवमुख. । पुं॰ अनले । अग्नौ ।

सर्व्वधातम : । त्रि॰ सर्व्वसाधारणेतमे ।

सर्व्वधारी । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । कोद्रवा : शालिमुद्गाश्चकङ्गुमाषास्तथैव च । सुलभंधान्येन,श्यंजगत्सर्वधारिणि ॥ त्रि॰ सर्व्वधारणशीले ॥

सर्व्वधुरावह : । पुं॰ सर्व्वधुरीणे ॥ सर्वाचासौधूश्च॰ सर्वधुरा । पूर्वकालैकसर्वेतिसमास : । अक् पूरित्य: । वहतीति॰ वह : । अच् । सर्वधुराया : वह : ॥

सर्व्वधुरीण : । पुं॰ रथशकटादिसर्वभारायांवाहकेगवादौ । सर्वधुरावहे ॥ सर्वधुरांवहति । ख : सर्व्वधुरात्खित्यख : ॥

सर्व्वनाम । न॰ सर्वादिपञ्चत्रिंशत् ॥ तानियथा । सर्व॰ विश्व॰ उभ॰ उभय॰ डतर॰ डतम॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ त्वत्॰ त्व॰ नेम॰ सम॰ सिम॰ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरंबहिर्योगोपसंव्यानयो : । त्यद्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अदस्॰ एक॰ द्वि॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ भवतु॰ किम्॰ इति ॥

सर्व्वनियन्ता । त्रि॰ परमेश्वरे । चिदात्मनि ॥ परमार्थतोऽसङ्गस्याऽपिचेतन्यस्य॰ आध्यासिकसम्बन्धसम्बन्धाध्यानद्वारासर्वजीवप्रवर्त्तकत्वेन॰ सर्वनियन्तृत्वमितिज्ञेयम् ॥

सर्व्वन्दम : । पुं॰ शकुन्तलेये॰ भ

रथे ॥

सर्व्वपथीणः । पुं॰ सारथौ । सर्वं पन्थानं व्याप्नोति । तत्सर्वादि पथ्य ङ्गकर्मपात्रपात्रं व्याप्नोतीतिख : ॥

सर्व्वपथीनः । पुं॰ रथे । सर्वपथा न्व्याप्नोति । तत्सर्वादेरितिखः ॥

सर्व्वपात्रीणः । पुं॰ ओदने । सर्वपा त्रं व्याप्नोति । तत्सर्वादेरितिखः ॥

सर्व्वपूर्णत्वम् । न॰ सम्भारे ३

सर्व्वभक्षः । त्रि॰ सर्व्वभक्षणकर्त्तरि ॥

सर्व्वभक्षा ।) स्त्री॰ गुडूच्याम् ।
सर्व्वभक्ष्या ।) छागयाम् । अजा याम् । ग्र॰ र॰ न्द्र : ॥

सर्व्वभूतगुहाशयः । पुं॰ चिदात्मनि॰ परमेश्वरे । सर्वभूतानांख्यातरजगू मामां॰ गुहासुबुद्धिषुशेते । श्रीटो धिकरणेशेतेरित्यच् ॥

सर्व्वभूतप्रणेता । पुं॰ लोकात्मनिपर मेश्वरे ॥ यथाहुः । द्यामूर्द्धानंयस्य विप्रावदन्ति॰ खंवैनाभिंचन्द्रसूर्यौ चनेत्रे । दिशः श्रोत्रे विद्धिपादौ क्षितिञ्चसोचिन्त्यात्मासर्वभूतप्रणे ता । इति ॥

सर्व्वभूतात्मकः । त्रि॰ प्रत्यगभिन्ने पर मात्मनि ॥

सर्व्वभूतात्मभूतात्मा । पुं॰ आत्म ज्ञानिनि । यथा । जडाजडात्मकं सर्वमात्मभावं प्रपश्यति । सएवस र्वभूतात्मभूतात्माप्रोच्यतेबुधैरिति

सर्वभूतपञ्चकम्॰ आत्मास्य पत्युखस्थ ॥

सर्वभूताशयस्थितः । त्रि॰ आत्मनि॰ चैतन्याकन्दघनेचिन्मात्रे । सर्व भूतानामाशयेहृद्येमस्थाभिव्युमि स॰ प्रत्यगात्मरूपेणवस्थितोय : सएवसः ॥

सर्वंसहम् । त्रि॰ आस्मरूपात्मनाजगतो धारके॰ पोषकेच॰ चिदात्मनि॰ ॥ मायया॰ सद्रात्मना॰ सर्वंव्याप्य तं॰ धारयति॰ पोषयतिच॰ निर विकारमभावेनात् । कुभृञ्धारण पोषणयोः । क्विप् । तुक् ॥

सर्वमङ्गला । स्त्री॰ दुर्गायाम् । सर्वे भ्यः सर्वेषांवामङ्गला । सर्वाणिम ङ्गलानियस्याइतिवा । सर्वाणिहृद यस्थानिमङ्गलानिशुभानिच । ददा तिचिप्सितांलोकेतेनसासर्वमङ्गले तिदेवीपुराणम् । अपिच । मङ्गलं शोभनंगमनमाख्यातंदानवाचकः । स र्वांस्ताञ्चान्याददातितेनसासर्वमंग ला । हर्षेसम्पद्विकल्याणेमङ्गलंपरि कीर्त्तितम् । तान्ददातियादेवी साएवसर्वमङ्गला । ब्र॰ वै॰ पु॰ । अन्यच्च । सर्वमङ्गलशब्दश्च सम्पूर्णार्थवाचकः । आकारो दातृवचनसासर्वमङ्गला ॥ । ब्र॰ वै॰ पु॰ श्रीकृष्णजन्म खण्डे २० अध्याय : ॥

सर्व्वमयः । त्रि॰ सर्व्वात्मके ॥

सर्व्वमूल्यम् । न॰ कपर्द्दके ॥

सर्व्वमूषकः । पुं॰ अनेहसि ॥ काले ।

सर्व्वमेधः । पुं॰ सर्व्वसद्दिषये॰ वि श्वजिदाख्ये । यज्ञे ॥

सर्व्वभरिः । पुं॰ प्राणे ॥ सर्व्वं विभर्त्ति । सर्व्वस्य शुभाशुभमीक्षम् सूक्ष्मनिर्व्वापासनात् ॥

सर्व्वयोगविनिर्मुक्तः । त्रि॰ असङ्गे । सर्व्वसम्बन्धविनिर्गते ॥ योगशब्दे न सम्बन्ध उच्यते । सर्व्वैर्योगैः सम्बन्धैर्विनिर्मुक्तः विनि र्गतः ॥

सर्व्वरत्नकम् न॰ कायथविशेषे ॥

सर्व्वरसः । पुं॰ सर्ज्जरसे । धूनके ॥ वीणाप्रभेदे ॥ लवणरसे ॥ सर्व्वे र स्रते । रसथास्वादने । बद्धोपप न्नः । अज॰ अज्ञा ॥ सर्व्वे रसा यस्मिन्वा ॥ परमानन्दे॰ आत्म नि ॥ सर्व्वे रसाः सुखानि विद्यन्ते यस्मिन् सः ॥ पण्डिते ॥

सर्व्वरसाग्रः । पुं॰ मण्डे ॥ रसथा सावग्रश्च । रसस्याग्रदूतिश्च ॥ अ ग्रो रसः । रसाग्रः । राजदन्तादि षा । सर्व्वस्य रसाग्रः ॥

सर्व्वरसोत्तमः । पुं॰ लवणरसे ॥

सर्व्वर्त्तुपरिवर्त्तः । पुं॰ वत्सरे ॥

सर्व्वलिङ्गी । पुं॰ पाषण्डे । वेदवि रुद्धाचारे॰ सर्व्ववर्णाश्रमचिह्नधारि णि ॥ नानाव्रतधरा नानावेषाः पाषण्डिनो मताः ॥ सर्व्वाणि व्रतानि लिङ्गानि च । सर्व्वाणि लिङ्गानि सन्त्य स्य । अतइनिः ॥

सर्व्वलोहः । पुं॰ लोहमयबाणे । प्रक्ष्वेडने । समस्तधातौ ॥

सर्व्ववर्णिका स्त्री॰ गम्भार्य्याम् ॥

सर्व्ववल्लभः । त्रि॰ सर्व्वप्रिये ॥

सर्व्ववल्लभा । स्त्री॰ असत्याम्भार्य्या- म् ॥

सर्व्ववाच्यः । त्रि॰ सर्व्वनिन्दाभाग् विषये ॥

सर्व्वविक्रयी । पुं॰ प्रतिषिद्धद्रव्याणां विक्रेतरि ॥

सर्व्ववित् । पुं॰ परमेश्वरे ॥ त्रि॰ विदिताखिलतत्त्वे ॥ सर्व्वं सर्व्वं वे त्ति॰ विन्दति वा । विद॰ विद्लृ वा । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप्

सर्व्वविषयातीतः । त्रि॰ सर्व्वात्मद र्शिनि ॥ सर्व्वमविद्यावस्थायांश्च विषयमतीत्यावस्थितः ॥

सर्व्ववेदाः । पुं॰ विश्वजिदादौ । स र्व्वसद्दक्षिणोपेतयागकर्त्तरि ॥ य- थाऽमरः । सर्व्ववेदाः सर्व्वनैष्टो यागः सर्व्वस्वदक्षिणं ददाति ॥ सर्व्व वेदयति॰ लम्भयति॰ कर्त्तृभ्य इतिसर्व्ववेदाः । विदृलृ लाभे । स्नातः । असुन् ॥

सर्व्ववेशी । पुं॰ नर्त्तके । नटे । सर्व्वे वेशाः सन्त्यस्य । इनिः । समस्तवेशधारिणि । शब्दरत्ना॰ द्वि॰ भा॰ ॥

सर्व्वव्यापी । त्रि॰ आकाशवत्सकलपदार्थव्यापनशीले ॥ यथा । सर्व्वव्यापिनमात्मानं ज्ञात्वा धीरो न शोचतीति ॥

सर्व्वशः । अ॰ सर्व्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥

सर्व्वशास्त्रमतम् । न॰ सकलविशेषेषु ॥ यथा । भरणीकृत्तिकापित्र्यविशाखाश्लेषभानि च । सर्व्वशास्त्रमतं प्रोक्तं व्रतं तत्र विवर्ज्जयेत् ॥

सर्व्वशास्त्रवित् । त्रि॰ सकलशास्त्राभिज्ञे ॥

सर्व्वशान्तिकृत् । पुं॰ दौःषन्तौ । शाकुन्तलेये ॥ त्रि॰ सर्व्वशान्तिविधायिनि ॥

सर्व्वसंसर्गदूषणम् । न॰ चौर्य्ये ॥

सर्व्वसङ्गतः । पुं॰ षष्टिकाधान्ये ॥ त्रि॰ सर्व्वप्रिये । सकलसङ्गतियुक्ते ॥

सर्व्वसत्त्वसमुद्भवा । स्त्री॰ प्रावृषि । सर्व्वेषां प्राणिनां समुद्भवत्वमितीयो धनतयस्याम् ॥

सर्व्वसन्नहनार्थकः । पुं॰ सर्व्वसैन्यसन्नहने । सर्व्वाभिसारे ॥ सर्व्वेषां सन्नहनम् । सर्व्वसन्नहनम् । सर्व्वसन्नहनमर्थो यस्य सः ॥

सर्व्वसम्राट् । पुं॰ सर्व्वात्मनि ॥

सर्व्वसहः । पुं॰ गुग्गुलौ ॥ त्रि॰ सकलसहिष्णौ ॥

सर्व्वसाक्षी । पुं॰ परमात्मनि ॥ सर्व्वेषां शुभाशुभकर्म्मणां साक्षी साक्षाद्द्रष्टा ॥ त्रि॰ सर्व्वविषयद्रष्टरि ॥

सर्व्वसिद्धिः । पुं॰ श्रीफलवृक्षे ॥ त्रि॰ सिद्धियुक्ते ॥

सर्व्वसुखप्रदः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भगवति ॥

सर्व्वस्वम् । न॰ समस्तधने ॥

सर्व्वस्वी । पुं॰ नीचकन्यायां नापिताज्जातसङ्करजातौ ॥ त्रि॰ सर्व्वस्वविशिष्टे ॥

सर्व्वहरः । त्रि॰ सर्व्वसंहारकारिणि ॥

सर्व्वाहितम् । न॰ अहिते ॥ त्रि॰ सर्व्वापकारिणि ॥

सर्व्वाकारः । त्रि॰ समस्तदेहाद्याकारविशिष्टे । भगवति ॥ यथाह्वराचार्य्यः । सर्व्वाकारो भगवानुपाध्यतिशयेन गर्भभावेन । तत्त्वावभा स्वाभिव्यक्तावधत्समभ्येतीति ॥ सर्व्वोपादानकारणत्वात् सर्व्वाकारत्वम् ॥

सर्व्वाङ्गम् । न॰ सकलावयवे ॥

सर्व्वाङ्गसुन्दरः । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । रसगन्धकतुत्थांशोदीभा

न । अभिषवे ॥ अध्वरे ॥ सोमनिर्दलने ॥ पुन् अभिषवे । ल्युट् ॥ प्रसवे ॥ पुं॰ काले । समये ॥ चन्द्रमसि ॥ सवति॰ सुनोति॰ सुवति वा । सुयुरुच्योयुच् ॥

सवयाः । पुं॰ वयस्ये । स्निग्धे ॥ समानंवयोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति समानस्य सः ॥

सवरः । पुं॰ सलिले ॥ शिवे ॥

सवर्णः । त्रि॰ सदृशे ॥ तुल्यवर्णे । समानजातौ ॥ यथा । पाणिव्रणसंस्कारः सवर्णासु विधीयते॰ इति ॥ समानोवर्णोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसः ॥ तुल्यास्यप्रयत्नेवर्णे ॥

सवर्णा । स्त्री॰ मनिमातरि । छायायाम् ॥

सवर्णाक्षर । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सवसा । स्त्री॰ चिबुके ॥

सवासकः । पुं॰ मर्यवसान्तरे ॥ द्विजगणमाद्यन्तगरुसुपादैः सवासकमितिगुणनायक । यथा । गिरिवरनन्दिनिदुरितनिकृन्तनि । विहितनतोमयिसुरुचिरुद्धामपि ॥

सविकल्पकः । पुं॰ सम्प्रज्ञातसमाधौ ॥ यथाहि । सविकल्पकोनाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयानपेक्षयाऽद्वितीयवस्तुनितदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरवस्थानम् । अत्र मृण्मयगजादिभानेपिमृज्ज्ञानवत्॰ द्वैतभानेप्यद्वैतंवस्तुभासते॰ इति । तदुक्तम् । दृशिस्वरूपंगगनोपमंपरंसकृद्विभातन्त्वजमेकमक्षरम् । अलेपकंसर्वगतं यदद्वयंतदेवचाहंसततंविमुक्तमिति ॥ त्रि॰ सविकल्पसहिते ॥

सविकारः । त्रि॰ विकारसहितेमहाभूतादिषु ॥ विकारेणसहितः । कार्यभावोपादानतया सर्वकार्यतादात्म्यापन्ने प्रधाने ॥

सविकाशः । त्रि॰ सप्रकाशे ॥

सविलासः । त्रि॰ विलासेनसहवर्त्तमाने ॥

सविग्रहः । त्रि॰ मूर्त्तिमति ॥

सविता । पुं॰ सूर्ये । सर्वभावानांप्रसवितरि ॥ यथाहयाज्ञवल्क्यः । सवितासर्वभूतानांसर्वभावान्प्रसूयते । सवनात्पावनाच्चैवसविता सेनचोच्यतइति ॥ वह्निपुराणमपि यथा । श्रीमद्भागवतेप्युक्तम् । स्रष्टासर्वदा स्रष्टार्थभगवान्विष्णुः सवितासतुकीर्त्तितः ॥ सर्वलोकप्रसवनात्सवितासतुकीर्त्तितः । अतस्तद्देवतादेवःसावित्रीत्युच्यतेततदिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । रसानांप्रसवाद्दानाद्धर्षिरित्यभिधीयते । प्रजानांप्रसवनात्सवितेत्य-

भिधीयतइति ॥ सवति ॥ सुव रि॰ कर्मणिसोऽस्य वर्त्तते । पूर्वे रणे । ठन् । पक्षे रथे ॥

सवितृदैवत. । पुं॰ हस्तनक्षत्रे ॥ स विता दैवतयस्य ॥

सवित्रम् । न॰ प्रसवसाधने ॥ सूय तेनेन । पू॰ । धर्मिल्ल्धूसूख नितोत्र : ॥

सवित्रिय : । सूर्यसम्बन्धीये ॥

सवित्री । स्त्री॰ जनन्याम् ॥ ऋन्नेभ्या त्॰ ङीप् ॥

सविध : । त्रि॰ अन्तिके । निकटे ॥ समानाविधाऽस्य॰ सहविधयेतिवा ॥ सप्रकारे ॥

सविस्मय : । त्रि॰ आश्चर्ययुक्ते । श्री श्चापन्ने ॥ विस्मयेनसहवर्त्तत इति तथा ॥

सवेश : । त्रि॰ निकटे ॥ वेशान्विवि समावेशोऽस्य॰ सहदेशेनेतिवा ॥

सव्य. । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ वामे । प्र तीपे । प्रतिकूले । दक्षिणे ॥ सूनवि । पू॰ । यचोयत् ॥ यद्वा । सुनो ति । बाहुलकाद्य : ॥

सव्यभिचार : । पुं॰ हेत्वाभासान्त रे ॥ यथा । अनैकान्तिक : स व्यभिचार : । सविविध. । साधा रणाऽसाधारणानुपसंहारिभेदात् ॥

सव्यलीक : । त्रि॰ सापराधे ॥

सव्यसाची । पुं॰ अर्जुने । पार्थे ॥ सव्येनवामेनहस्तेनापि॰ बाणान्॰ सचितुं सन्धातुं शीलं यस्य । णि- नि : ॥

सव्येष्ठ : । पुं॰ सारथौ ॥ सव्येतिष्ठ ति । सुपिस्थइतिक : । स्थास्थिन् स्थृणामितिष : । हलदन्तादित्य लुक् ॥

सव्येष्ठा । पुं॰ सूते ॥ सारथौ ॥ सव्येवामेतिष्ठति । ष्ठा॰ । सव्ये स्यन्दनस्येति॰ पद : ॰ क्विप् । अम्बाम्बेत्यत्र॰ स्थास्थिन्स्थृणामुपसं ख्यानात्षत्वम्॰ सुषामादित्वाद्वा । हलदन्तादित्यलुक् । सव्येष्ठरौ॰ सव्येष्ठरश्चेत्यादिरूपाणि ॥

सशस्य : । त्रि॰ शस्ययुक्तभूम्यादौ ॥

सशथा । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ।

ससस्नु : । स्त्री॰ स्नानयुक्तस्त्रियाम् । नरमालिन्याम् ॥

ससत्त्व : । त्रि॰ प्राणियुक्ते ॥

ससत्त्वा । स्त्री॰ गर्भिण्याम् ॥

ससन्देह : । पुं॰ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । ससन्देहस्तुभेदोक्तौ॰ तदनु क्तौचसंशय : । भेदोक्तौयथा । अ यं मार्त्तण्ड : किं सखलु तुरगैः स प्तभिरित : कृशानु : किं सर्वा : प्रसरति दिशोनैष नियतम् । कृतान्त : किं साक्षान्महिषवहनोसाविति चिरं स मालोक्याजौत्वां विदधति विकल्पा नृपभटा : ॥ भेदोक्तावित्यनेननके

गिरीवहासहदेव्याजटाघुबम् ॥ ज्वरं विषमज्वरम् ॥ सर्वांप्याम् ॥ पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदे वभ्रभार्यायाम् ॥

सहदेवीगण:। पुं॰ प्रतिष्ठायामदेव स्नानार्थमोषधीसमूहे । यथा । मध्वगर्ध्व :स्नापयेत्सहदेव्यादिभि स्तत :। सहदेवीवलाचैवशतम् लोमतावरी ॥ कुमारीचगुडूचीच सिंहीव्याघ्रीतथैव च । याचोषधी तिमन्त्रे पञ्चाननोऽधिमन्त्रणं : ॥

सहधर्मिणी । स्त्री॰ वेदविधाने गोढायाम् । पत्न्याम् । द्वितीया याम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मो स्यस्या : ॰ मध्यासहकर्मणधिका रात् । धर्मप्रीत्यसमर्थान्तात्सोनिः । वीपसर्जनस्य ॥

सहनम् । न॰ क्षमायाम् । प्रतीका रानिच्छायाम् ॥ यथा । सहन सर्वदु :खानामप्रतिकारपूर्वकम् चिन्ताविलापरहितंसातितिक्षानिगद्यते ॥ त्रि॰ क्षमान्विते । स हिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छी ल :। पढ॰ अनुदात्तेतश्चहलादेः युच् । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

सहनर्त्तनम् । न॰ एकत्रमण्डलाका रनृत्यकरणे ॥

सहनशील :। त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रिल :। त्रि॰ वयस्ये ॥

सहपानम् । न॰ सपीती ॥

सहभावी । त्रि॰ सहाये ॥

सहभोजनम् । न॰ बहुभि :सम्मि लित्वैकपात्रेभोजने । सग्धौ ॥ सह॰ भोजनम् । सुपसुपेतिसमास :॥

सहमरणम् । न॰ मृतस्वामिनासह ज्वलच्चितारोहणे मरणभागे ॥

सहमान :। त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री॰ चैत्रीक्यासमन्त्रात्मास ऊर्ध्वस्थदिग्भागे ॥ सहन्तेऽर्घ्यं पापकर्मफलानियमपुर्यांप्रापिन्य तिसया ॥

सहयज्ञ :। त्रि॰ कर्माधिकारी ॥ य ज्ञं नविहितकर्मकत्वादिना सह यज्ञं सं तद्धति ॥

सहयायी । त्रि॰ मिलितगामिनि । सायी॰ द्रु॰ भा॰ ॥

सहयुक्त । त्रि॰ कारितयुते ॥ सहयो थितवान् । युध॰सहेचेतिक्वनिप् ॥

सहरसा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्यां ॥

सहर्ष :। त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

सहवास :। पुं॰ सहावस्थाने ॥ यथा । नसंवसेत्पतितैर्नचाण्डालै र्नपुक्कसै :। नमूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरितिमनुः ॥

सहवासी । त्रि॰ एकस्थानेयोगप द्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासोविजानातिचरितंसहवा सिनामिति ॥

सहा:। पुं॰ मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

हिमस्पर्शी । सहते । षह॰ । असुन् ॥

सह : । न॰ बले ॥ मार्गसपाटवे ॥ ज्योतिषि ॥ सहते॰ सह्यतेऽनेना वा । षह॰ । असुन् ॥

सहस : । त्रि॰ सहासे ॥ हसेन सह वर्त्तते ॥

सहसा । अ॰ हठादर्थे ॥ अविमर्शे ॥ यथा । सहसा विदधीत न क्रियामविवेक : परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धा : स्वयमेव सम्पद : ॥ अतर्किते । आकस्मिके । अकस्मादर्थे ॥ सहसाभिसृतो भावीर्याक्षनिर्व्यहृदिस्थित : । नाकारैर्गूहितुं शक्योऽतिहस्य तिसमैरपि ॥ तत्क्षणादर्थे ॥ द्विव : प्रसूनं सहसापतीति यथा ॥ सहते । षह॰ । असाप्रत्यय : ॥

सहसान : । पुं॰ मयूरे ॥ यज्ञे ॥ त्रि॰ क्षमायुक्ते ॥ सहते । षह॰ । कर्त्तरि बधिमन्त्वसहिभ्य : किद्वित्सानच् ॥

सहस्य : । पुं॰ पौषमासे ॥ सहसि बले साधु : । तत्र साधुरिति यत् ॥

सहस्रम् । न॰ दशशती॰ १००० ॥ अनन्ते ॥ विश्वंभरं सहस्रस्य मन्वयशाधकमिति महाभारतम् ॥

सहस्रकाण्डा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥

सहस्रकिरण : । पुं॰ सूर्ये ॥ सहस्रं

किरणा यस्य ॥

सहस्रगु : । पुं॰ आदित्ये । भानौ ॥ सहस्रं गवां रश्मीनां यस्य स : ॥ अत्र यादव : । तासां शतानि चत्वारि रश्मीनां वृष्टिसर्जने ॥ शतत्रयं हिमोत्सर्गे तावद्धर्मस्य सर्जने । आमन्त्राश्चन्द्रिमेध्याय नूतना पूतना इति । अतः शताहृदिवाद्या : सर्वे अमृतास्सार्थवृत्ति ॥

सहस्रजित् । पुं॰ हरौ ॥ सहस्राण्यसुराणां जयति । जि॰ । क्विप् ॥

सहस्रणी : । पुं॰ भीष्मे । गाङ्गेये ॥ सहस्रं रथिनो नयति॰ पालयति । णीञ्॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

सहस्रतम : । त्रि॰ सहस्रस्य पूरणे ॥ नित्यं शतादीति डट् तमडागम : ॥

सहस्रदंष्ट्र : । पुं॰ पाठीनमत्स्ये ॥ सहस्रं दंष्ट्रा यस्य स : ॥

सहस्रदंष्ट्री । स्त्री॰ पाठीने । बोदालमत्स्ये ॥

सहस्रद : । त्रि॰ बहुप्रदे ॥ सहस्रं ददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥

सहस्रदो : । पुं॰ कार्त्तवीर्य्यार्जुने ॥ सहस्रं दोषो बाहवो यस्य स : । पत्वस्यासिद्धत्वाद्रुत्वविसर्गौ ॥

सहस्रधार : । पुं॰ विष्णुचक्रे ॥

सहस्रधारा । स्त्री॰ देवतास्नानार्थं सहस्रच्छिद्रयुक्तपात्रगलितजलधारायाम् ॥ यथा । सहस्रधारयादेवी॰

शिरोवहासहदेव्याजटाभुवम् ॥ ज्वरं विषमज्वरम् । सर्पाख्याम् । पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदेवस्त्रभार्यायाम् ॥

सहदेवीगण: । पुं० प्रतिष्ठायाम् देवस्नानार्थमोषधीसमूहे ॥ यथा । पञ्चगव्यै:स्नापयेत्सहदेव्यादिभिस्तत: । सहदेवीवचाचैवशतम् मौषलावरी ॥ कुमारीचगुडूचीच सिंहीव्याघ्रीतथैवच । याचौषधीतिमन्त्रेणस्नानेओषधिमङ्गलै: ॥

सहधर्मिणी । स्त्री० वेदविधानेनोढायाम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मीव्यवस्था: । पत्न्यासहकामंसुधिकारात् । धर्मशीलवर्णान्ताद्वीनि: । विपसत्स्वंनस्य ॥

सहनम् । न० क्षमायाम् । प्रतीकारानिच्छायाम् ॥ यथा । सहनंसर्वदु:खानांतितिक्षासाशुभामतेति ॥ त्रि० क्षमयान्विते । सहिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छील: । षह० अनुदात्तेतश्चेतियुच् । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

सहनृत्तनम् । न० एकत्रमण्डलाकारन्त्यकरणे ॥

सहनशील: । त्रि० सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रिल: । त्रि० वयस्ये ॥

सहपानम् । न० सपीतौ ॥

सहभावी । त्रि० सहाये ॥

सहभोजनम् । न० बहुभि: सम्मिल्यैकपात्रभोजने । सग्धौ ॥ सहभोजनम् । सुप्सुपेतिसमास: ॥

सहमरणम् । न० मृतस्वामिनासह अवस्थितारोहणेनप्राणत्यागे ॥

सहमान: । त्रि० सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री० चैत्रियात्मन: चौ अस्वरद्विपर्णादिग्भागे ॥ सहमानेस्त्रीं पापकर्मफलानियमपुर्याप्रायिमङ्गतितय: ॥

सहयज्ञ: । त्रि० कर्माधिकारी ॥ यज्ञेनविहितकर्मकलापेन० सहवर्त्ततइति ॥

सहयायी । त्रि० मिलितगामिनि । सा:यी० इ० भा० ॥

सहयुद्धा । त्रि० कारितयुद्धे ॥ सहयोधितवान् । युध० सहेचेतिक्वनिप् ॥

सहरसा । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

सहर्ष: । त्रि० हर्षयुक्ते ॥

सहवास: । पुं० सहावस्थाने ॥ यथा । नसंवसेत्पतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कसै: । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरितिमनु: ॥

सहवासी । त्रि० एकस्थानेयौगपद्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासीविजानातिचरितंसहवासिनामिति ॥

सहा: । पुं० मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

हिमस्पर्शी । सहर्षे । पच० । अ
सुन् ॥
सहः । न० बले ॥ मानसपाटवे ॥
ज्योतिषि ॥ सहते० सह्यतेऽनेना
नेन वा । पच० । असुन् ॥
सहसः । वि० सहासे ॥ हसीनसहस
तीतइति ॥
सहसा । अ० हठादर्थे ॥ अविमर्शे ॥
॰यथा । सहसाविदधीतनक्रियामवि
वेकः परमापदांपदम् । वृणतेहि
विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वय-
मेवसम्पदः ॥ अतर्किते । आक
स्मिके । अकस्मादर्थे । सहसाभि
सृतोभावोपिास्मनिच्छ हृदिस्थि-
तः । नाकारिणूहितुं शक्योऽहस्य
तिसमैरपि ॥ तत्क्षणादर्थे ॥ दि
व : प्रसूनंसहसापपातेतियथा ॥
सहते । पच० । असाप्रत्ययः ॥
सहसान : । ० पुं० मयूरे ॥ यज्ञे ॥
वि०क्षमायुक्ते ॥ सहते । पच० ।
कृञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः किदित्य
सानच् ॥
सहस्यः । पुं० पौषमासे । सहसिब
लेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ।
सहस्रम् । न० दशशते० १००० ॥ अ
नन्ते ॥ क्षित्रं शतं सहस्रमुत्सव म
धवनाधवमितिमहाभारतम् ॥
सहस्रकाण्डा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
सहस्रकिरणः । पुं० सूर्ये ॥ सहस्रं

किरणायस्य ॥
सहस्रगुः । पुं० आदित्ये । भानौ ॥ स
हस्रं गवांरश्मीनांयस्य ॥ अत्र
यादवः । तासांशतानिचत्वारिरश्मी
नांवृष्टिसर्जने । शतत्रयं हिमो-
त्सर्गेतावद्घर्मस्यसर्जने । आनन्दा
यहिमैत्यायनूतनापूतनाइति । च
तुःशतंहृष्टिवाहास्ताः सर्वास्मृ
तास्त्रियइति ॥
सहस्रजित् । पुं० हरौ । सहस्रा
ण्यसुराणांजयति । जि० । क्विप् ॥
सहस्रणी : । पुं० भीष्मे । गाङ्गेये ॥
सहस्रंरथिनोनयति० नायति ।
णीञ्० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥
सहस्रतमः । वि० सहस्रस्यपूरणे ॥
नित्यंशतादीतिडटस्तमडागमः ॥
सहस्रदंष्ट्रः । पुं० पाठीनमत्स्ये ॥ स
हस्रदंष्ट्रायस्य ॥
सहस्रदंष्ट्री । स्त्री० पाठीने । पाठा
नमत्स्ये ॥
सहस्रदः । वि० बहुप्रदे । सहस्रं
ददाति । डुदाञ्० । कः ।
सहस्रदो : । पुं० कार्त्तवीर्ये ।
॥ सहस्रंदोषो [illegible]
[illegible]
सहस्रधार : । पुं० विष्णु [illegible]
सहस्रस्पर्शि । स्त्री० [illegible]
[illegible]
याम् । [illegible]

तिरिवधौ समित्पि । सहनशीलः । यथा । सहते शीतोष्णादीनि । सह॰ । अलङ्कृञित्रि॰ इष्णुच् ॥

सहिष्णुता । स्त्री॰ क्षमायाम् ॥

सहुरिः । पुं॰ आदित्ये । दिवाकरे ॥ स्त्री॰ क्षितौ ॥ सहते । सह॰ जसिसहोरुरिन् । सहुरिः सहनशीलइतिवेदभाष्यम् ।

सहृदयः । त्रि॰ प्रशस्तचित्ते । हृदयालौ ॥ सहहृदयेन । तेनसहेतिबहुव्रीहिः । प्राणिमात्रस्यतया त्वादत्र॰ प्रशस्तपरत्वंहृदयशब्दस्य ॥

सहृल्लेखम् । न॰ विचिकित्सिताशे ॥ यथा । विचिकित्सातुहृदयेन मे यस्मिन्प्रजायते । सहृल्लेखन्तु विज्ञेयं॰ पुरीषस्यभावदिति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

सहोक्तिः । स्त्री॰ अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सासहोक्तिः सहार्थस्यबलादेकंद्विवाचकम् । एकार्थाभिधायकमपिसहार्थबलादुभयस्यावगमकंयासासहोक्तिः ॥ यथा । सह॰ दिवस॰ णिसाहिं॰ दीहरा॰ सासदण्डा॰ सहमणिवलएहिं॰ वाष्फधारा॰ गलन्ति । सुहअ॰ तुह॰ विओए॰ तन्विदूणाए॰ सोहअतणु लदाए॰ दुब्बला॰ जीविदासा ॥ अस्यसंस्कृतन्तु । सहदिवसनिशाभिर्दीर्घाः श्वासदण्डाः॰ सहमणिवलयैर्बाष्पधारागलन्ति । सुभग॰ तववियोगे॰ तन्वि॰ उद्वेगभाजः॰ सह॰ तनुलताया॰ दुर्बला॰ जीविताशेति ॥ दूषणानायथार्थप्रतीयमानेऽपि : । श्वासानांवन प्रचुरत्वाद्दण्डत्वेननिरूपणम्॰ का र्श्याम्मणिवलयगलनम् ॰ शोभा याद्दुर्बलत्वंकादाचित्कत्वम् । श्वा सदण्डादिगतदीर्घत्वादिनाप्यहि वसनिशादिगतन्तु॰ सहार्थसाम र्थ्यात्प्रतिपद्यते । अत्रसहोक्तिर लङ्कारः । अपिच । सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासतेजनरञ्जन । दिगन्तमगमत्तस्यकीर्त्तिः प्रत्यर्थिभिः सहेति ॥ उदाहरणान्तरमपि । सहार्थेनान्वयोयत्रभवेदतिशयोक्तिः । कल्पितौपम्यपर्यन्ता सा सहोक्तिरितीष्यतइति ॥

सहोटजः । पुं॰ मुनीनांपर्णशाला याम् । पर्णोटजे । यथा । मुनीनाश्रुचिताद्भ्यांपर्णोटजसहोटजाविदितिहारावली ॥

सहोढः । पुं॰ द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । यागर्भिणीसंस्क्रियतेज्ञाताज्ञातापिवासती । वोढुः सगर्भोभवतिसहोढइतिचोच्यतइतिमनुः ॥ संस्क्रियते॰ प

रिपौंषरी । पदायादोाश्रयम् ॥ स
ऽिहावेद्म । वष० । त्र : सम्प्रसा
रणम् । गुण : ॥ वि० कठेनसह
वर्त्तमाने ॥

सहोत्थ : । पुं० तृतीयभन्ने ॥

सहोदर : । पुं० सहजे । सोदर्य्या
तरि ॥ सहोदरेषु वर्त्तते । सोम
सर्गस्थ ॥ सह० समानम्० उ
दरंयस्येतिषा ॥

सहोढ़ : । वि० साधुनि ॥ सहते ।
पह० । क्विप्रत्ययश्चेतिधीरन् ।

सह्य : । पुं० मलयाद्रिसमोपवर्त्ति
गिरौपर्व्वतविशेषे । न० आरोग्ये ॥
सह्ये । वि० सहनीये । सोढ
व्ये । क्रुमधुरे ॥ सहते० सोढुं
शक्योशा । पह० । शक्तिसर्वोध्वे
तियत् ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णा
वेणादिकास्तथा । सह्यपादोद्भवा
नद्य : स्मृता : पापभयापहा : ॥

सा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

सांयात्रिक : । पुं० पोतवणिजि । य
द्विषगादिनिर्वाणगत्मनी । संयात्रा
द्वीपान्तरगमनायसमभूयायासाप्र
योजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमिति
ठञ् ॥

सांयुगीन : । वि० रणोत्कृष्टे । युग
युगले ॥ संयुगेरणे-साधु : । प्रति
जनादिभ्य : खञ् ॥

सांराविणम् । प० न० समन्ताद्धद्दे

। ष्टहृशव्दध्वनौ ॥ संहतौ ॥

सांवत्सर : । पुं० गणके । ज्यणाच
णमात्ववराहमिहर : । समस्तांस्त
रोऽभिजात : प्रियदर्शनो० विनी
तवेश:० सत्ययाऽनसूयक:० स
म० सुसंहितोपचितगात्रसन्धिरवि
कलचारु० करचरणनखनयनचिबु
कदशनश्रवणललाटभ्रूत्तमाङ्गोवपु
ष्मान्गम्भीरोदात्तघोष:० प्राय शरी
राकारानुवर्त्ति गोहि गुणादोषा
भवन्ति ॥ १ ॥ तत्रगुणा : शुचि
र्दक्ष : प्रगल्भोवाग्मीप्रतिभानवा
न्देशकालवित्सात्त्विकोनपरिषद्भी
रु : सहाध्यायिभिरनभिभवनीय :
कुशलोऽव्यसनीशान्तिकपौष्टिका-
भिचारस्नानविद्याभिज्ञोविबुधार्च
नव्रतोपवासनिरत : स्वतन्त्राश्चर्य्यो
त्पादितप्रभाव:पृष्टाऽभिधाय्यन्यत्र
दैवात्ययाद्ग्रहगणितसंहिताहोरा-
ग्रन्थ.धौता ॥ २ विशेषायारात्तां
सांवत्सरसूत्रे द्रष्टव्य : ॥ संवत्सरं
वेत्ति । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥ न०
फले । पर्व्वणि । सन्धिवेलादिषु०
संवत्सरात्फलपर्व्वणोरितिवेदितव्या
ऽण् ॥

सांवत्सरिक : । वि० संवत्सरसम्बन्धि
नि । कालाद्वित्तिमिवेकेष्वर्थे
ष्वण् ॥ संवत्सरेव्याप्तभृ ते ॥ प्रतिव
र्षकर्त्तव्ये श्राद्धादिकर्म्मणि ॥

साङ्गतिकः । त्रि॰ शोकेषु विविधप
रिहासकथादिभिः सङ्गत्यात्प्रथि
नि । सङ्गतीभवे ॥

साङ्गमः । पुं॰ सङ्गमे ॥

साङ्गुष्ठा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

साङ्गोपाङ्गः । त्रि॰ सम्पूर्णे ॥ अङ्गो
पाङ्गैः सहितः ॥

साङ्कुसूचिकः । त्रि॰ सङ्कुसूचाभि
ज्ञे ॥ सङ्कुसूचमधीते॰ वेद वा ।
क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

साङ्ख्यिकः । त्रि॰ सङ्ख्याभिज्ञे ॥
उक्थादित्वात् ठक् ॥

साङ्ग्रामिकः । त्रि॰ सङ्ग्रामोपयो
गिन्यादौ ॥ सङ्ग्रामे साधुः । गु
डादिभ्यष्ठञ् ॥

साङ्ग्रहिकः । त्रि॰ सङ्ग्रहज्ञे ॥ सङ्ग्रहं
वेद । उक्थादित्वात् ठक् ॥

साङ्घातिकः । त्रि॰ मारात्मके ॥ स
म्भवात् पीडनेनमते । सङ्घाते
साधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

साचि । अ॰ वक्रे । तिरोर्थे । तिर्य
गर्थे । सचनम् । पृषसमयाथे ।
कुजजादिभ्यः ॥

साचिशाटिका । स्त्री॰ श्वेतपुनर्नवा
याम् ॥

साचिव्यम् । न॰ साहाय्ये ॥ सचिव
स्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ॥

साञ्जनः । पुं॰ कृकलासे ॥

साटोपः । त्रि॰ ससम्भ्रमे ॥

साड्ढः । त्रि॰ । सार्द्धे ॥

सातत्यम् । न॰ अविच्छिन्नतयावर्त्त
माने । सततस्यभावः । ष्यञ् ॥

सातवाहनः । पुं॰ शालिवाहननृपे ॥

सातिः । स्त्री॰ दाने । अवसाने । स
मापने समग्रम्॰ सान्त्व । पञ्चदानि॰
पिन्तकर्म विचक्षिन् । अर्तिध्
तोहिन्यादिना॰ क्तिरीत्वाभावो
निपात्यते । सनोतेर्वा॰ क्तनतनेत्यात्व
म् । सनुताद । क्तिच् क्तौचे
तिक्तिच् ॥

सातिसारः । त्रि॰ अतिसाररोगयुक्ते
। अतिसाररोगिणि ॥ सहअतिसारे
णवर्त्तते ॥

सातीनयः । पुं॰ कलाये । सती
नमर्हति । प्रज्ञाद्यण् ॥

सात्मा । त्रि॰ हिते ॥

सात्त्व । त्रि॰ सत्त्वयोगि । सत्त्वयो
गमस्य । छत्रादिभ्योण् । स्त्रियां
॰ ताम्बूलिकेति॰ कोपि॰
उत्पादितमुक्तियलोपि॰ सातो॰
। सांचो॰ द्र॰ भा॰ ॥

सात्यकिः । पुं॰ यादवविशेषे । युयुधा
ने ॥

सात्यमतः ।) पुं॰ माठरे । ब्राह्
सात्यमुग्रिः ।)
राजर्षे । वेदव्यासे ।

सात्वान् । त्रि॰ उपासके ॥ भगवद्भ
क्ते ॥ सत्वशब्देन॰ सत्वम् इति मम

वान्, सत्वपाश्रयतया विद्यतेऽस्य ।
मतुप् । स्वार्थेऽण् । वृद्धिः ।
षापर्त्वादणोऽश्रवणम् । यथा ।
सुतजानासि भद्रं भगवान् सात्व
साम्पतिरिति ॥ सात्वतं नामतन्त्र
म् । तत्करोति तदाचष्ट इति णिचि
कृते । क्विप् चेति क्विप्प्रत्यये णेर्नि
ष्टौ टिलोपे च कृते पदं सात्वदिति
सात्वतामिति रिति नामभाष्यम् ॥
तथा च । सात्वतां सात्वततन्त्रमाच
क्षाणानां भक्तानां पतिः पालक इ
ति व्याख्येयम् ॥

सात्वतः । पुं । बलभद्रे । म
धुप्रिये । बलदेवे । रामे । हरौ ।
विष्णौ । श्रीकृष्णे ॥ वृष्णेः ।
यदाऽसक्ति । भगवद्भक्ते ॥ यथोक्तं पा
द्मे । उत्तरखण्डे । सत्त्वं सत्त्वाश्रयं स
त्त्वगुणं सेवेत केशवम् । योऽनन्यत्वेन
मनसा सात्वतः समुदाहृतः ॥ वि-
हाय काम्यकर्मादीन् भजेदेकाकिनं
हरिम् । सत्यं सत्त्वगुणोपेतो भक्त्या
तं सात्वतं विदुः ॥ मुकुन्दपादसेवा
याः तन्नाममन्त्रजपे च । कीर्तने चर
ते भक्तो नाम्नः स्मरणे हरेः ।
वन्दनार्चनयोर्भक्तिर्निर्दोषस
खायैः । रतिर्यस्यापि येषु स्फुटा
नत्रास्य सात्वतः ॥ इति ८८ अध्या
य. ॥ सत्त्वस्वच्छन्दां सात्विक : प्र
धान । विशन्ति । सुधन्वाचा

र्ये ॥ यादवे ॥ सत्वतोऽपत्यम् पुमा
न् । उत्सादिभ्योऽञ् ॥ पुं भूमि ।
देशविशेषे ॥ यथा । यदवस्तुदशा
र्हाः स्युः सात्वताः कुकुरान्धक
ते । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ न ० प-
ञ्चरात्रतन्त्रे ॥

सात्वततन्त्रम् । न० वैष्णवतन्त्रे ॥
पञ्चरात्रागमे ॥ सात्वतानाम् भग
वदुपासकानां तन्त्रम् ॥

सात्वतसंहिता । स्त्री० महापुराणेषु
, भागवते ॥ यस्यां वै श्रूयमाणायां कृ
ष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुं
सः शोकमोहभयापहा ॥

सात्वती । स्त्री० शिशुपालमातरि ।
कृष्णस्य पितृष्वसरि ॥ सात्वतोऽप
त्यं स्त्री । उत्सादिभ्योऽञ् । ङीप् ॥
नाट्यवृत्त्यन्तरे ॥

सात्वतीसूनुः । पुं० चैद्ये । शिशु
पाले ॥

सात्त्विकः । पुं० ब्रह्मणि । विधात
रि ॥ विविधभावात्मक तमावस्थि
ति ॥ तद्गुणं यथा । सत्त्वोद्रि
क्तमनसि येऽपि भवन्ति भावास्ते सात्त्वि
का इति विदुर्मुनिपुङ्गवास्ते । तेय
था । स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्व
रभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रु
प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका गुणाः ।
मतयोम् ॥ यज्ञान्तरे ॥ यथा
। चकचारोऽपि यज्ञोऽपि विधिदृष्टोय

दृश्यते । यष्टव्यमेवेतिमन : समा
धायससात्त्विक. ॥ आहारप्रभेदे ।
यथा । आयु : सत्त्वबलारोग्यसु
खप्रीतिविवर्द्धना : । रस्या : स्नि
ग्धा:स्थिराहृद्याआहारा : सात्त्वि
कप्रिया : ॥ सत्त्वे गुणे प्राधान्येन
स्थित : ॥ भगवद्गी० ॥१७॥ त्रि०स
त्त्वे गुणाढ्ये ॥ सत्त्वेनप्राणेनतथा
निर्वृत : ॥ तेननिर्वृत्तमितिठञ् ॥
सत्त्वेभवोवा० अध्यात्मादित्वा-
ट्ठञ् वा ॥

सात्त्विकधनम् । न० शुद्धधने ॥ य
था । श्रुतशौर्यतप : कन्याशिष्य
याज्याऽन्वयागतम् । धनंसप्तविधं
शुद्धंमुनिभि : समुदाहृतम् ॥
श्रुतेनाध्ययनेन० शौर्येणयुद्धादिना०
कन्यागतञ्कन्यया सहागतं श्वशु
रादिलब्धम् ० शिष्यागत गुरुदक्षि-
णादिना० याज्यागत आर्त्विज्यल
ब्धम् ० अन्वयागतम् दायादिलब्ध
म् ० शुद्धंसात्त्विकमित्यर्थ : ॥

सात्त्विकी स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पूजा
विशेषे । यथा । शारदीचण्डिका
पूजात्रिविधापरिगीयते । सात्त्वि
कीराजसीचैवतामसीचेतितच्छृणु ।
सात्त्विकीजपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्चनि
रामिषै : । माहात्म्यंभगवत्याश्च
पुराणादिषुकीर्त्तितम् । पाठस्त
स्यजप : प्रोक्त : पठेद्देवीमनास्ततो

ति ॥ देवीप्रकृतौ ॥

साद : । पुं० सन्नतायाम् । अवसा
दे ॥ सद्नम् । षद्लृ० । घञ् ॥
कार्श्ये । क्षयत्वे ॥ यथा । शरीर
सादादसमग्रभूषणा तिरधु : ॥

सादनम् । न० गृहे । सद्मनि ॥ स थी
यन्नात् सदेल्युट् ॥ मध्यमे ॥

सादनी । स्त्री० कटुक्याम् । चक्रा
ङ्गाम् ॥ ङीप् ॥

सादि : । पुं० सारथौ ॥ योधे ॥ शी
घ्रधरि । सीदति । षद्लृ० । वसि
वपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशि
वादिवारिभ्यइञ् ॥ त्रि०आह्
युते ॥

सादित : । त्रि० सम्भित । विध्वस्ती
कृते ॥

सादी । पुं० अश्वारोहे । अश्वार०
शब्दर०भा०प० । मातङ्गारोहे ॥ रथा
रोहे ॥ अवश्यंसीदति०सादयति
वा । षद्लृ० । आवश्यकेणिनि
नि : । ग्राह्यादिर्वा ॥

सादृश्यम् । न० उपमायाम् । तुल्य
त्वे । सदृशत्वे । तद्भिन्नत्वेस
तितद्गतभूयोधर्मवत्त्वे ॥ यथा
चन्द्रभिन्नत्वेसतिचन्द्रगताह्लादक
त्वादिमत्त्वमुखेचन्द्रसादृश्यम् । त
त्पर्यायवा । तमन्वेत्यनुबध्ना
तिततोऽन्यतत्निषेधते । तस्यचा
नुकरोतीतशब्दा : सादृश्यवाच

क्ता : इतिदत्तः ॥ सदसद्भाव :
। शुभवचनत्वाच्चाद्यैः ज्ञेय ॥
त्रियां पित्वात् ङीप्। साधनी ॥
ज्ञेय : पित्करणादीकारोबहुलमि
तिवामनसूत्रादेकल्पिका : ॥

साधान्त । पुं० राद्धान्ते ॥

साधस्क । पुं० सोमयागविशेषे ॥

साधक । त्रि० साधनकर्त्तरि । नि
ष्पादके ॥ अथवाद्युद्धारिणि ॥ सा
धोति । साधसिद्धौ ण्वुल् ॥
पुं० पुत्रजीवद्रुमे ॥ पदतारायाम् ॥

साधकतमम् । न० करणे । क्रिया
सिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ इति ॥
त्रि० अतिशयसाधके । अतिशाय
ने तमप् ॥ प्रकृष्टं साधकं साधक
तमम् ॥

साधनम् । न० करणकारके । साध्य
ते० कर्म निष्पाद्यते ऽनेन । साध०
। ल्युट् ॥ मृतसंस्कारे । सैन्ये
॥ सिद्धौषधौ ॥ गतौ ॥ निवर्त्तने
। निवृत्तौ । उपाये ॥ साध्यमुद्दिश्य
साधनं निरूप्यते ॥ मेढ्रे ॥ दापने
॥ अनुगमे ॥ धने ॥ मारणे । वधे
। प्रमाणे ॥ मैत्रे ॥ मोहने ॥ ब
धे । वेगे ॥ मन्त्रसिद्धिकरणे ॥ सि
द्धौ ॥ मोक्षसाधकोपायविशेषे ।
साधनचतुष्टये । यथा । नित्यानि
त्यवस्तुविवेक : ० इहामुत्रार्थफल
भोगविराग : ० शमदमादिषट्क

सम्पत्ति : ० मुमुक्षुत्वञ्चेति ॥ सा
ध० । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥
साधयतिवा । नन्द्यादित्वात् ल्युः
॥ तपसि ॥ यथा । तपोभिः प्राप्य
तेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यत : । दु
र्भगत्वं यथा लोको वर्त्तते सति साधने
स्वल्पसाधनैरधिकारमीनसुकर ॥

साधननिर्मुक्त : । त्रि० साधनाभ्यास
रहिते ।

साधना । स्त्री० आराधनायाम् ॥

साधनाध्यापकतम् । न० साधनचि
ह्नाल्पव्याभावप्रतियोगितायाम् ॥

साधनीय : । त्रि० साध्ये ॥

साधन्त : । त्रि० भिक्षुके ॥ स धोति
साध० सृभृ वहिरसोच्चादिभ्यो० झ
च् ० षित् ॥

साधयन्ती । स्त्री० नासिकायाम् ॥

साधर्म्यम् । न० समानधर्मत्वे ॥

साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । पुं० न्यायमते
जातिविशेषलक्षणे ॥ यथाह गौत
म : । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामुपसं
हारे तद्धर्मविपर्ययोपपत्ते : सा
धर्म्यवैधर्म्यसमौ ॥ २ ॥ उपसंहारे
साध्यस्योपसंहरणे० वादिनाकृते
० तद्धर्मस्य साध्यरूपधर्मस्य यो वि
पर्ययो व्यतिरेकस्तस्य साधर्म्य वैधर्म्य
भ्यां केवलाभ्यां व्याप्त्यनपेक्षाभ्यां यदु
पपादनं तदेतौ : साधर्म्यवैध
र्म्यसमावुच्येते । तद्यथा : ।

वादिना अन्वयेन व्यतिरेकेण वा सा
ध्ये साधिते प्रतिवादिना साधर्म्यमा
त्रप्रयुक्तहेतुना तदभावापादनं साध
र्म्यसमा । वैधर्म्यमात्रप्रयुक्तहेतुना
तदभावापादनं वैधर्म्यसमा । तत्र
साधर्म्यसमा यथा । शब्दोऽनित्यः
कृतकत्वात् घटवत् व्यतिरेके
यथा व्योमवत् इत्युपसंहृते नै
तदेवम् यद्यनित्यघटसाधर्म्यादनि-
त्यत्वात् शब्दोऽनित्यः स्यात्
नित्याकाशसाधर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्यः
स्यात् विशेषाभावात् । वैध
र्म्यसमा यथा । शब्दोऽनित्यः कृत
कत्वात् घटवत् आकाशवत्
इत्युपनयात् अनित्यघटवै
धर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्यः स्यात् विशेषा
भावात् इति । अत्र साधर्म्यत्वमात्र
वैधर्म्यत्वमात्रं वा न गमकतौपयिक-
मित्यभिमानात् तत्र प्रतिपक्षदेश
नाभासे चेत् अनैकान्तिकदेशनाभा
से इति वा किन्तु अनैकान्तिकमदृष्टा
न्तात् तत् प्रतिपक्षपरम् । एकान्ता
त : साध्यसाधकत्वाद्भावात् ॥

साधारणः । पुं • मल्लविशेषे ॥ त
त्फलं यथा । तेयपूर्वभिर्वेन्यो वै
यर्थ्यं वदिने दिने । निकपद्रवाय
राजानः सर्वसाधारणे प्रिये ॥ ४४
॥ आच्छादनप्रलम्बसम्यग्देशे ॥
यथा । मिश्रोक्तस्तुयोदेश : सहि

साधारणः स्मृतः । तस्मिन्देशेय
दुदकं सततुसाधारणं स्मृतम् ॥
साधारणाम्बु मधुरं दीपनं शीतलं
लघु । तर्पणं रोचनं तृष्णादाहदोष
त्रयप्रणुत् ॥ त्रि • समाने । अनेकस
म्बन्धिन्येकस्मिन् । सामान्ये ॥
अमरकोषादिवाचस्पतिः ॥ यथा । सा
धारणं समाश्रित्यम् त्रिविधा धना
नुगम् । मौर्यादिना प्रोतिधनं भ्रा
तरस्तत्र भागिनः ॥ स्वर्गे । तत्
इतरसम्बन्धिनि ॥ सत्साधारणे
नश्वरत्वे । विपक्षं नश्वरे इति । स
माव : । आत्मीभ्रसाधारणाभ्यामि
तिवार्त्तिके उज् ॥ साधकस्य सिद्धे :
आरण्योपायकल्पवत् ॥ स्त्रियां
साधारणी ॥ हेत्वाभासविशेषे ॥ य
था । अनैकान्तो विरुद्धश्चाप्यसिद्धः
प्रतिपक्षितः । कालात्ययोपदिष्ट
श्च हेत्वाभासस्तु पञ्चधा ॥ आद्य :
साधारणस्तु स्यात् स्यादसाधारणोऽ
पर : । तथैवानुपसंहारी त्रिधाने
कान्तिको भवेत् ॥ य : सपक्षे विपक्षे
च सतु साधारणोमतः । यस्तूभय
स्माद्व्यावृत्त : स त्वसाधारणो मतः
तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिप
क्षकः ॥

साधारणत्वम् । क्ली • असाधारणभि
न्नत्वे ॥

साधारणधर्म्मः । पुं • चतुर्वर्ण्य

र्व्वे । यथा । प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः सन्तानार्थं च मानवाः । तस्मात्साधारणो धर्म्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः ॥ अपि च । अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियसंयमः । दमः क्षमार्ज्जवन्दानं सर्व्वेषां धर्म्मसाधनमिति ॥ आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्म्मः साधारणो नृपेति च ॥

साधारणस्त्री० । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

साधारणानैकान्तिकः । पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभाववद्वृत्तौ ॥ यथा पर्व्वतोऽग्निमान् प्रमेयत्वादिति । प्रमेयत्वस्य वह्न्यभाववति ह्रदे विद्यमानत्वात् ॥ साध्यवदन्यवृत्तौ । यथा । शब्दो नित्यः शब्दत्वात् अयन्तु हेतुः साधारणव्यभिचारी उपाधिसङ्करात् ॥

साधारणी । स्त्री० सदृशायाम् । समानायाम् ॥ कुञ्चिकायामिति हेमचन्द्रः ॥

साधारण्यम् । न० साम्ये । कुञ्चिकायाम् । इति हेमचन्द्रः ॥

साधारिका । स्त्री० घटिकायाम् । नाडिकायां ॥

साधिका । स्त्री० साधनकर्त्र्याम् ॥ सुषुप्तौ ॥ सुषुप्तिसाधकेति हेमः ॥

साधितः । त्रि० दापिते । धनादिना वशीकृते । धनादिप्रदापिते ॥ प्र-

दापितधने ॥ साध्यतेस्म । साध० । क्तः ॥ सिद्धे ॥

साधिमा । पुं० साधुत्वे ॥ साधोर्भावः । इमनिच् ॥

साधिष्ठः । त्रि० अतिशयेनबाढे । अतिदृढे । श्रेष्ठे ॥ न्याय्ये । शोभनतमे ॥ अयमेषामतिशयेनबाढः । अतिशायिनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥

साधिष्ठानः । त्रि० जीवे । अधिष्ठानेन कूटस्थेन सहिते ।

साधीयान् । त्रि० अतिबाढे ॥ अतिशोभने । अतिसाधौ ॥ अयमनयोरतिशयितोबाढः साधुर्वा । द्विवचनेतीयसुन् । अन्तिकबाढयोरिति बाढशब्दस्य साधादेशः । टेरिति साधोष्टिलोपः ॥

साधुः । त्रि० उत्तमकुलोत्पन्ने । अस्य पर्य्यायायथा । महाकुलकुलीनार्य्यसभ्यसज्जनसाधव इति । वार्द्धुषिके ॥ चारौ । शोभने । मनोज्ञे । स्वभावसुन्दरे ॥ प्रवीणे । योग्ये ॥ स्वधर्म्मवर्त्तिनि ॥ अपकारिष्वप्युपकारशीले ॥ अद्रोहिणि ॥ पुण्यकारिणि ॥ वेदमार्गस्थे ॥ शास्त्रविहितकारिणि ॥ सर्व्वहिते ॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनचतुष्टयसम्पन्ने मुमुक्षौ ॥ कुलधर्म्माश्रिते ॥

सर्वपूज्ये । यथा । शाक्तैर्वैष्णवैःशैवैः सौरैर्गाणपतैरपि । कौलधर्माश्रितः साधुः पूजनीयो विशेषतः । साध्नोतिपरकार्यम् । धर्मम् अर्थम् । कामम् । मोक्षं वा । साध । कृवापेत्युण् ॥ पुं० व्याकरणेनप्रतिपादितेशब्दीयपक्षे ॥ यथापितसाधूनेवभावेतितिनश्रूयतेतयापिफलनिर्देशवाक्ये तन्निर्देशादेवैषप्रविधिः कल्प्यते । साधूनेवभाषितमापशब्दानिति । मध्योदीनः स्वरितोवर्णःसीवेतिदर्शनात् ॥ मुनौ ॥ जिने ।

साधुजः । त्रि० उत्तमकुलोद्भवे । साधौ ॥

साधुधीः । स्त्री० वरवसूसत्ताजायाम् । श्वश्र्वाम् ॥ सुन्दरबुद्धौ ॥ त्रि० तद्वति । साध्वीधीर्यस्याः । कर्मधारयोवकुमारोर्द्विर्वा ॥

साधुनिन्दितः । त्रि० प्रशास्ये । साधुभिर्निन्दिते । साध्वसमानतुलियावत् ॥

साधुपुष्पम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे । साधुचतत्पुष्पञ्च । उत्तमप्रसूने ॥

साधुभावः । पुं० असाधुत्वप्रसादायां साधुत्वे ॥

साधुवादः । पुं० सतामनुमोदने ॥ साधुवादोपलक्षितवदतियथा ॥ साधोत्तरे ॥

साधुवाहः । पुं० विनीताश्वे ॥ साधुर्वासौवाहश्च ॥

साधुवाही । पुं० विनीताश्वे । सुशिक्षितेतुरगे । साधुवहनशीलः । वह० । सुपीतिणिनिः ॥ त्रि० शीमनाश्वयुक्ते ॥

साधुवृक्षः । पुं० कदम्बद्रुमे ॥ उत्तमवृक्षे ॥ साधुरासौवृक्षश्च ॥ मनोज्ञतरौ ॥

साधुवृत्तः । त्रि० सुचरित्रे । साधुकान्तिवसमानसुवृत्तः । वर्तुलसुवृत्तेत्तम ॥

साधुवृत्तिः । स्त्री० उत्तमजीविकायाम् ॥ सद्व्यवहारे ॥ सुन्दरवर्णने ॥ साध्वीचासौवृत्तिश्च ॥ साधौवृत्तिर्यस्य ॥ त्रि० सद्वृत्ति ॥ साध्वीवृत्तिर्यस्य ॥

साधुसङ्गमः । पुं० मनोनियमस्थोपायविशेषे । वस्तुवोधितमपितत्त्वं नसम्यग्ध्यावे । योगविस्मरति । तत्र: साधुसङ्गमएवोपायः । साधवोहिपुनः पुनर्बोधयन्ति । आरण्यविच ॥

साधुसमागमः । पुं० साधुसङ्गे । यथा । त्यजदुर्जनसंसर्गंभजसाधुसमागमम् । कुरुपुण्यमहोरात्रंस्मरनित्यमनित्यतामिति ॥

साधूतम् । न० वह्निसङ्घाते ॥ प

स्यकीध्याम् ॥ भातपवे ॥ पुत्स्यञ
यदास . । पाठान्तरे॰ साघ्रुतम
पि ॥

साध्य : । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥
साध्यं सिद्धि : । साध॰ । कर्त्तरि
ण्यत्॰ इतिभावेश्वत् । साऽस्य
स्य । अयं भारत । साध्याद्वादश
विख्याता : पुराणे पुरातनै : ।
तेयथा । मनोमन्त्रप्राणनरथोपा
नोक्वसया । नारायणोनरश्चैव
सन्धिविजयाविभु : ॥ प्रभुश्चवाद
शैवैतेसाध्या : प्रोक्ता.पुरातनैरिति
॥ विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥
तचोत्पन्नस्यफलं यथा । असाध्यसा
ध्य : किलसाध्यजात : शूरोतिधो
रोविजितारिपक्ष : । बुद्ध्याक्षुपा
यै : परिसाधितार्थ : पर्वक्रतार्थ.
सुतराविनीत : ॥ हरौ । कामे ॥
देवे । सुरे ॥ चि॰ साधनीये ॥
कष्टोपाय : सुखोपायोद्विविध :
साध्यउच्यते ॥ साधनाभिमते ॥
साध्यतेऽत्र । सतुपक्ष : । यथा ।
प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं साध्यंसत्कार
णान्वितम् । निश्चितंलोकसिद्धंतस्त्र
पक्ष पक्षविदोविदु : ॥ साध्यंसाध
नाभिमत पक्ष विदु : । यद्यप्यन्य
नसाध्य साध्यम्॰ तद्विशिष्टधर्मी
पक्षइतिभेद । तथाप्यनयोःप्रश्ना
प्यर्वादिधर्मविशेषविशिष्टस्यपक्षत

याधर्मिणोऽपसर्पदेरेवसाध्यत्वात्
साध्यपक्षयोरभेदाभिधानमितिव्यव
हारतत्त्वम् ॥ व्याप्ये ॥ साध्यते
ऽनेनेतिव्युत्पत्त्यापक्षे ॥ यथा ॰प
र्वतोवह्निमान्धूमवत्त्वात् : । सा
धयितुयोग्ये ॥ यथापर्वतोवह्निमा
नित्यत्रवह्नि : साध्य : ॥ साध्यस्य
वस्तुनोऽभावेसाधर्म्ये किंप्रयोजनम् ॥

साध्यतावच्छेदकम् । न॰ अनुमिति
विधेयांशेभासमानधर्मे ॥

साध्यव्यापकत्वम् । न॰ साध्यसमा
नाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगि
त्वे ॥

साध्यसम : । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे ॥
यथाऽहगौतम : । साध्याविशिष्ट
साध्यत्वात्साध्यसम : ॥ ४८ ॥
साध्येनवह्न्यादिना॰ अविशिष्ट॰
तुल्यस्तत्वाच॰ साध्यत्वादिति॰
साधनीयत्वाद्धेतव : । यथाद्वि॰
साध्यं साधनीयं॰ तथाहेतुरपिचेत्
॰ साध्यसमइत्युच्यते । अतएवा
सिद्धइत्यपिकथ्यते । अयंस्वाश्र
यासिद्धिस्वरूपासिद्धिव्याप्यत्वासिद्
धिभेदात्॰ त्रिविध. । आश्रयासि
द्धिश्च॰ पक्षेपक्षतावच्छेदकाभाव॰
। यथाकाञ्चनमय॰ पर्वतोवह्निमा
नित्यादौ । स्वरूपासिद्धि॰ ॰ प
क्षेहेतुनाऽवच्छेदकावच्छिन्नस्याभा
व : । यथाह्रदोद्रव्यत्वधूमादित्यादौ

। व्याप्यत्वासिद्धिश्च। अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यस्याभावः। नचस्वरूपासिद्धेरेवसूत्राद्व्याप्यत्वप्रतीतेर्निर्भेदोल्लेखत्वमितिवाच्यम्। हेतुरितिपदस्यानुवर्त्तनीयम्। हेतुपदस्य गमकहेतोर्व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मस्यावगमः। व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वं चावगन्तव्यम्। तथाच। तत्र किञ्चिद्यत्साध्यत्वेनैव साध्यसमत्वम्। अतएव साध्ये साध्यतावच्छेदकाभावः साधने साधनतावच्छेदकाभावश्चाव्याप्यत्वासिद्धिः। यथा। घटतावच्छेदकाभाववत्तावच्छेदकवह्न्यादेरन्यतमत्वेनाश्रयासिद्धित्वम्। यथाच। पक्षेहेत्वभाववत्तुमह्न्यादेरन्यतमत्वेन स्वरूपासिद्धित्वम्। तथा साध्यतावच्छेदकाभावादेरन्यतमत्वेन व्याप्यत्वासिद्धित्वं। किंतथान्यतमत्वस्यासिद्धिसामान्यलक्षणनीलधूमत्वादेरपिव्याप्यत्वासिद्धिभावस्ताभिमतइति। तेषामयमाशयः। व्याप्तिर्हि साध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूपा। गुरुधर्मस्य साध्यसम्बन्धितानवच्छेदकोऽतोनीलधूमत्वादेः साध्यसम्बन्धितानवच्छेदकत्वान्नव्याप्तिरूपत्वम्। तथाच साध्यतावच्छेदकाभावादिरिव। साधनतावच्छेदकीव्याप्यतानवच्छेदकत्वमपि भवतिव्याप्यत्वासिद्धिरिति। ४८।

साध्यसिद्धिपादः। पुं० व्यवहारस्य चतुर्थपादे। सचनिर्णयपादः। यथा। प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यमिति० भाषापादः प्रथमः। श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यमित्युत्तरपादोद्वितीयः। ततोऽर्थीलेखयेत्सद्यःप्रतिज्ञातार्थसाधनमितिक्रियापादस्तृतीयः। तत्सिद्धौसिद्धिमाप्नोतीतिसाध्यसिद्धिपादश्चतुर्थः। यथा। भाषोत्तरक्रियासाध्यसिद्धिभिः क्रमशःस्थितिभिः। आक्षिप्तचतुरं वस्तुचतुष्पादभिधीयते। इतिमिताक्षरा॥

साध्वसम्। न० भये॥ साधूनस्यति। अस०। अमितिसुकटः तत्र। अथ ; प्रसज्यात्। तस्मात्० साधुनाद्भयस्य॥ सम्भ्रमे॥

साध्वी। स्त्री० दुर्गायाम्। मेदायाम्। पतिव्रतायाम्। तल्लक्षणमाहहारीतः। आर्त्तार्त्तेमुदितेहृष्टेप्रोषितेमलिनाकृशा। मृतेम्रियेतयापत्यौसाध्वीज्ञेयापतिव्रतेति॥ मनुरपि। पतिंयानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता। साभर्तृलोकानाप्नोतिसद्भिः साध्वीतिचोच्यते। इति॥ वोतोगुणवचनादितिङीप्॥ शोभनायाम्॥

सानन्दः। पुं० गुच्छकरञ्जे॥ ध्रुवकप्रभेदे। यथा। अष्टादशाक्षरे

पुंस्तीर्थशोषप्रदोभुव: । असल्ल सत्त्वकेशालिसानन्दीवीरधीरसि ॥ त्रि० आह्लादयुक्ते ॥

सानन्दूर: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सानसि: । पुं० स्वर्णे ॥ सनोति धनुदाने । सानसिवर्णसीत्यादि नाऽसिप्रत्ययउपधावृद्धिश्च ॥ त्रि० सम्भजनीये ॥

सानिका । स्त्री० वाद्यविशेषे । सनाई० इति लोकप्रसिद्धे ॥ वंशी- वाद्ये ॥

सानु: । पुं० न० स्त्री । मध्ये । पर्वतस्य समभागे ॥ वने ॥ वात्यायाम् ॥ मार्गे ॥ अग्रे ॥ कोविदे ॥ सनोति । पत्तु० । दृसनिजनी तिञुण् । अर्के ॥ पल्लवे ॥

सानुक्रोश: । त्रि० सदये ॥

सानुज: । पुं० तुम्बुरुवृक्षे । तौम्ब पर्वे ॥ न० प्रपौण्डरीके । त्रि० अनुजसहवर्त्तमाने ॥ सानुजं राममीडे ॥

सानुबन्ध: । त्रि० सपरिवारे ॥ अवि च्छिन्ने । सानुबन्धूले ॥

सानुमान् । पुं० पर्वते ॥ सानवोऽस्य सन्ति । मतुप् ॥

सानेयिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥

सानेयी । स्त्री० वंश्याम् ॥ इ०म० र०मी० ॥

सान्तपनम् । न० कृच्छ्रसान्तपनाभिधे व्रतविशेषे ॥ यथा । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पि: कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ गोमूत्रादिषड्द्रव्याण्येकीकृत्यैकस्मिन्नहनि भक्षयेत् नान्यत् किञ्चिदद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्येतत् सान्तपनं कृच्छ्रमुक्तमिश्रयं: ॥ सन्तपति । तप० । ल्यु० । तस्येदमर्थे । अण् ॥

सान्तर: । त्रि० विरले ॥ अन्तरेण सहित: ॥

सान्त्वम् । न० अत्यर्थमधुरवाक्ये । साम मन: प्रीतिजनके ॥ सामनि । प्रियवादाय प्रदानसम्बन्धादि: भि क्षोभोपशमने । द्रव्यदाना मितुष्य मा भैषीरित्यादिसमाधा- नोक्तौ ॥ सान्त्वयति । सान्त्वसामप्रयोगे । चुरादिरदन्त: । घञ्० पक्षे ॥ दाक्षिण्ये ॥

सान्त्वनम् । न० प्रणये ॥ सामोपाये ॥ सान्त्व० । ल्युट् ॥

सान्त्वना । स्त्री० प्रणये ॥ प्रणय: सान्त्वनानेमिकोधान्तरम् । सामनि

सान्त्वनावाद: । पुं० प्रियवचने ॥

सान्दीपनि: । पुं० मुनिविशेषे ॥ ष सादिविद्याभिज्ञे अवन्तिपुरवासि- नि कृष्णरामकयोर्गुरौ । सन्दीपनस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

सान्द्रदृष्टिकम् । पुं० व्यापारान्तरं

भायमानि॰स्य : फले । सन्दृष्टौप्र त्यक्षे भवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । समानदृष्टिविषये ॥

सान्द्रम् । न॰ वने । त्रि॰ घने । नि बिडे । मृदौ । सङ॰ मन्थले । च द्विषस्मे । बाहुलकाद्रक् ॥

सान्द्रपुष्पः । पुं॰ विभीतकवृक्षे ।

सान्द्रस्निग्धः । त्रि॰ घनस्निग्धे । मेदुरे ॥

सान्धिकः । पुं॰ शौण्डिके । त्रि॰ सन्धिकर्त्तरि ॥

सान्धिवेलम् । न॰ संधिवेलायाम् भ वे । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥

सान्ध्यः । पुं॰ रवौ । सन्धिभवे । स न्ध्यायामयः । सन्धिवेलादित्वा दण् ॥

सान्ध्यकुसुमा । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृ क्षे ॥

सान्नहनिकः । त्रि॰ योधानां रणसन्ना हप्रयत्नशीले । सन्नहनं प्रयोजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमिति ठक् ॥

साम्नाय्यम् । न॰ हुतव्यद्रव्ये । दधि पिसम्यङ्नीयते होमार्थमग्निम्प्रति । णीञ् ॰ । पाय्यसान्नाय्येति ण्यदा यादेशः समोदीर्घश्च निपात्यते ॥

सान्निध्यम् । न॰ नैकट्ये । निकटे । सन्निधिरेव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

सान्निपातिकः । त्रि॰ सन्निपातज्वरो गे । सन्निपातस्य शमनं दीपनं वा । सन्निपातादित्वाट्ठञ् ॥

सान्यासिकः । पुं॰ भिक्षौ । पाराश रिणि ॥

सान्वयः । त्रि॰ सम्बन्धिनि । कुलस्थिते । पुत्रपौत्रादिसहिते । यथा । येनधौम्यस्थितोऽहं मन्वयनुक्रमेण मम् । सखीवत्सं मयुद्रमस्मात् गच्छ तिसान्वयः ॥

सापत्नः । पुं॰ सपत्नीतनये । सपत्न्या अपत्यम् । शिवादिभ्योऽण् । तत्र स पत्नीतिपाठो निर्दिष्ट इति शिष्टपरिभाष या॰ सपत्नीशब्दादपि साम्यापि भाषा॰ढकं बाधित्वाऽणिति बोध्यम् । वैरिणस्तनये । शत्रापत्यमित्यण् । शिवादित्वात् ॥

सापत्नेयः । त्रि॰ सपत्न्यास्तनये । सपत्न्या अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ।

सापत्नेयी । स्त्री॰ सपत्न्या दुहितरि ॥

सापत्रपा । स्त्री॰ लज्जायाम् ॥

सापराधः । त्रि॰ कृतापराधे ॥

सापिण्डः । पुं॰ सपिण्डे । प्रज्ञा दिभ्यश्चेति स्वार्थेऽण् ॥

सापिण्ड्यम् । न॰ सपिण्डतायाम् ॥

साप्तपदीनम् । सख्ये । मित्रत्वे । सप्तभिः पदैरवाप्यते । साप्तप दीनं सख्यमिति साधु ॥

साफल्यम् । न॰ सफलतायाम् ॥

साभाव्यापत्तिः । स्त्री॰ साम्यप्राप्तौ ॥

सामकः । पुं॰ सक्तुशाणे ॥ साम अभिन्ने ॥ सामान्यधीते॰ वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् । न॰ मूलकर्णे ॥

सामगः । त्रि॰ ब्राह्मणविशेषे । छन्दोगे ॥ सामगायति । गैशब्दे । गापोष्टगितिटक् । टाबन्तवर्थः । तेनस्त्रियांसामगी ॥

सामगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥

सामग्री । स्त्री॰ कारणसमूहे । यथा । सामग्रीवैगुण्यफलविरहोव्याप्तिरेवेति शत्वमद्र॰ पक्षाहृतः ॥ द्रव्ये ॥

सामग्र्यम् । न॰ समुदायत्वे ॥

सामजः । पुं॰ गजे ॥ कुञ्जरे ॥ त्रि॰ सामि त्वे । सामार्थे ॥

सामञ्जस्यम् । न॰ औचित्ये । युक्तौ ॥

साम । न॰ सहस्रशाखिपठितवेदभेदविशेषे ॥ गीतिविशिष्टायामृचि ॥ ऋच्यध्यूढं सामेत्युच्यते ॥ वाक्यविशेषस्यार्थगीतौ ॥ सामपदतुगीतिमात्रस्यैवाभिधायकमित्यन्यत् । चतुर्वेदानामध्येगानमाधुर्येणातिरमणीयत्वाद्विष्णोर्विभूतिः साम इत्युच्यते । राज्ञांशत्रुवशीकरणायोपायविशेषे । सान्त्वे । प्रियवादार्थप्रदानसम्बन्धादिभिः शत्रोः क्रोधोपशमने ॥ यथा । परस्परोपकाराणांदर्शनं गुणकीर्त्तनम् । सम्बन्धस्यसमाख्यानमायत्याः सम्प्रकाशनम् ॥ वाचापेशलयासाधुतवाहमितिचार्पणम् । इतिसामविधानज्ञैः सामपञ्चविधं स्मृतम् ॥ स्यतिपापं॰ रोषंवाऽनेनवा । षोऽन्तकर्मणि । सातिभ्यांमनिन् मनिणाविति मनिन् ॥ सान्त्वम् । सामसान्त्वप्रयोगे । बाहुलकात् मनिन् वा ॥ त्रि॰ शोभने । समर्थे ॥

सामनः । पुं॰ सामवति ॥ सामास्त्यस्य । पामादित्वन्नः ॥

सामनी । स्त्री॰ पशुबन्धनरज्जौ ॥

सामन्तः । पुं॰ प्रतिवासिनि । समन्तोग्रामैकदेशोऽस्य । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासः । समन्तात् सदेशान्यवहितभूमेरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ माण्डलिके ॥ वसुहैरिषि ॥ त्रि॰ सहायि ॥

सामन्यः । पुं॰ सामविदि ॥ सामसुसाधुः॰ प्रयोगे॰ योग्योवा । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावः ॥

सामयिकः । त्रि॰ समयोचिते । समयेकार्यकर्त्तरि ॥ समयः प्राप्तोऽस्य । समयस्तदस्यप्राप्तमितिठञ् ॥ निनयादित्वात्स्वार्थेठञ्वा । समयोत्थे ॥

सामयोनिः । पुं॰ ब्रह्मणि । द्रुहिणे । कुञ्जरे । गजे । त्रि॰ सा

मीत्ये ॥
सामरस्यम् । न॰ ऐकरस्ये ॥
सामर्थ्यम् । न॰ योग्यतायाम् ॥ शक्तौ ॥ विशेष्यविशेषणभावबगाह्यप्रश्लिष्टिशक्तरूपे- एकार्थीभावे ॥ परस्पराकाङ्क्षारूपायांव्यपेक्षायाम् ॥
सामर्षः । त्रि॰ सरोषे ॥
सामवायिकः । पुं॰ अमात्ये । मन्त्रिणि । त्रि॰ समवायसम्बन्धिनि ॥ समवायिस्थे ॥ सामूहिके ॥ समवायंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् । दृष्टसमवाये समवायं प्रविशति कदेशीभवनम् । तत्रगुणम् संप्रवेशप्राप्तिः प्रकृत्यर्थं समं तदीयशा । विशेष्यानुरोधेनतु॰ सेनीसमवायिषप्रयुज्यते । कुरूणां समवेतानुसेयथा ॥
सामविन् पुं॰ उद्गातरि ॥ सामानि विद्यते । वेद॰ । णिन् ॥
सामवेदः । पुं॰ ऋगादिषुवेदविशेषे ॥
सामाजिकः । पुं॰ सभासदि । सभासारे ॥ समाजंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् ॥ समाजंरक्षतिवा । रक्षतीतिठक् ॥
सामाधिपतिः । पुं॰ भौमपत्नी ॥
सामानाधिकरण्यम् । न॰ पदयोः सम्बन्धविशेषे । पदयोरेकार्थं निष्ठत्वे ॥ तथाचभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानांशब्दानामेकस्मिन्नर्थेतात्पर्यसम्बन्धः । यथानीलोघटइत्यादौ वाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकशब्दस्य॰ एतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकशब्दस्य॰ एकस्मिन् पिण्डे तात्पर्यसम्बन्धः ॥ यथा सामान्यार्थः । एकत्रप्रवृत्तिरर्थशब्दानां भिन्नप्रवृत्तिहेतूनाम् । सामानाधिकरण्यम् भवतीत्यं वदन्तिशाब्दिकाः इति ॥ एकविभक्त्यन्तानांपदानां विशेषणविशेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वे । तच्चमुख्यगौणभेदेनद्विविधं यथा । सामानाधिकरण्यो निर्वस्त्वं को मुख्यतांबनीत् । खड्गिनुसमनीलमित्यादीतदविषयात् ॥ अन्यस्मान्यत्रसम्पत्स्यात्सिंहःपुरुषोयथा । सामानाधिकरण्यंगौण सिंहः पुरुषइति ॥ समानमधिकरणंयथोः तयोर्भावः ॥ एकाश्रयत्वे ॥ कतुच्छन्दसस्त्वमन्यत्रानियमितम्॰सामानाधिकरण्यंचेतिशक्ति निरोः कुतः ॥
सामान्यः । पुं॰ पदार्थभेदे । वर्णस्तरे ॥ यत्रोक्तंसर्वाणिवर्णे । चत्वारः कथितावर्णाश्रमाश्चपि सुतरे । आचारश्चापिवर्णानांसाधारणपृथक्पृथक् ॥ क्रतादीकानि कालेतुयथाः सप्तप्रकीर्तिताः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव चेति ॥

सामान्यम्। न॰ जातिः ॥ तद्द्विविधम्। यथा। सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परञ्चापरमेव च। द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्ता परतयोच्यते। परभिन्ना च या जातिः सैवापरतयोच्यते। व्यापकत्वात् पराऽपि स्याद्व्याप्यत्वादपराऽपि च। द्रव्यत्वादिकजातिस्तु परापरतयोच्यते। इति भाषापरिच्छेदः ॥ तल्लक्षणं यथा। नित्यत्वे सत्यनेकसमवेतत्वमिति। अनेकसमवेतत्वं संयोगादीनामप्यस्ति॰ अतः सत्यन्तम्। नित्यत्वे सति समवेतत्वं गगनपरिमाणादीनामप्यस्ति॰ अत उक्तमनेकेति। नित्यत्वे सत्येकवृत्तिसामान्यं विशेषसमवेतत्वमुक्तम्। एकव्यक्तिवृत्तिस्तु न जातिः। यत उक्तम्। व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः। रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसङ्ग्रहः ॥ एकव्यक्तिकत्वादाकाशत्वं न जातिः। तुल्यव्यक्तिकत्वाद्घटत्वं कलसत्वं न जातिद्वयम्। सङ्करत्वाद्भूतत्वं मूर्त्तत्वं न जातिः। अनवस्थाभयात् सामान्यत्वं न जातिः। विशेषव्यावृत्तस्वभावरूपहानिः स्यादतो विशेषत्वं न जातिः। समवायसम्बन्धाभावात् समवायो न जातिः। द्रव्यादित्रिकवृत्तिरिति। परत्वमधिकदेशवृत्तित्वम्॰ अपरत्वमल्पदेशवृत्तित्वम्। सकलजात्यपेक्षयाऽधिकदेशवृत्तित्वात् सत्तायाः परत्वम्। एतद्बोधनाय द्रव्यादीति। तदपेक्षया चान्यासां जातीनामपरत्वम्। परभिन्ना सत्ताभिन्ना। व्यापकत्वात् पराऽपि द्रव्यत्वादपराऽपि। पृथिवीत्वाद्यपेक्षया व्यापकत्वात्॰ अधिकदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्वं परत्वम्। सत्तापेक्षयाऽल्पदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्वं॰ अपरत्वञ्च। तथा च धर्मद्वयसमावेशादुभयमविरुद्धम्। इति मुक्तावली ॥ नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यम्। तच्च द्रव्यगुणकर्म्मवर्त्ति॰ तच्च सद्रूपः ॥ सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकता इति लक्षणमपि वैक्यालङ्कारविशेषः ॥ यथा। प्रस्तुतस्य यदा येन गुणसाम्यविवक्षया। ऐकात्म्यं बध्यते योगात् तत्सामान्यमिति स्मृतम्। अत्राह शमयितादृगतया विवक्षितुं यदप्रस्तुतार्थेन सम्पृक्तमपरित्यक्तनिजगुणमेकात्मतया निबध्यते॰ तत्समानगुणनिबन्धनात्॰ सामान्यम्। उदाहरणम्। मलयजरसविलिप्ततनवो नवहारलताविभूषिताः सिततर

रदन्तपचक्षतस्रक्चन्दनचोचितरामुक्तां
मुक्ताः । अभ्रम्रविततधाम्निध्वज-
लयशिखरामविभाव्यताङ्गताः प्रि
यवसति प्रयान्तिसुखमेवनिरस्तभि
योऽभिसारिकाः ॥ अत्रप्रस्तुतसद
न्ययोरन्यूनानतिरिक्ततयानिबद्ध
त्वसाम्यमेवास्मताहेतुः । अतएव
पृथग्भावेनानयोरुपलक्षणम् ॥
यथावा । वैचक्षणातुल्यरूपांवध्
नांश्चापयितीगवडमलागतानि । स्व
ज्ञाः सर्वेऽर्थदिनापतिव्यञ्जकाविद्
यिव्यन्नवचस्यकानि ॥ अत्रनिमित्ता
न्तरजनिताभिनाभास्वप्रतीतिः प्रथ
मप्रतिपन्नमभेदमभ्युदस्तिनुस्वरूपी
प्रतीतस्यास्वप्रतीतेर्बाधायोगात्

सामान्यम् । त्रि॰ साधारणे । अवि
शेषे । तुल्यतायाम् ॥ अनेकसम्ब
न्ध्येकवस्तुनि ॥ उत्सर्गे ॥

सामान्यच्छलम् । न॰ छलभेदे ॥
सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगाद
सद्भूतार्थकल्पनासामान्यच्छलम्
॥ ५३ ॥ सामान्याविशिष्टसम्भवद
र्थाभिप्रायेणोक्तस्य ॰ अतिसामान्य-
योगादसम्भवदर्थकल्पनया ॰ दू
षणाभिधानंसामान्यच्छलम् । य
थाब्राह्मणोऽयंविद्याचरणसम्पन्न इ-
त्युक्ते ॰ नाब्राह्मणत्वेनविद्याचरणसम्प
दं साधयतीतिकल्पयित्वा ॰ परो
वदतिकुतोब्राह्मणत्वेन ॰ विद्या
चरणसम्पत् ॰ व्रात्ये व्यभिचारा-
त् ॥ ५२ ॥

सामान्यतोदृष्टम् । न॰ अदृष्टलक्ष
णसामान्यविषयेऽतीतेऽनुमाने ॥

सामान्यलक्षणा । स्त्री॰ अलौकिक॰
सन्निकर्षविशेषे । सा तु॰ आश्रय
ज्ञापकसामान्यज्ञानम् । यथा
एक घटदर्शने सकलघटज्ञानं भव-
तिदृष्टघटत्वादिज्ञानम् । तत्
प्रमाणंयथा । अलौकिकः सन्नि
कर्षस्त्रिविधः परिकीर्त्तितः ।
सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगज
स्तथा ॥ आसत्तिराश्रयाणान्तुसा
मान्यज्ञानमिष्यते । तदिन्द्रियज
तद्धर्मबोधसामग्र्यपेक्ष्यते ॥ इति
भा॰ ॥

सामान्यविधिः । पुं॰ अनारभ्यवि
धौ । यथा । नहिंस्यात्सर्वाभू
तानीति ॥

सामान्यशासनम् । न॰ सामान्या
धिकारे । राजलेख्यविशेषे ॥

सामान्या । स्त्री॰ नायिकाभेदे । या
चान्तरे ॥ कथितसिद्धासरक्ते
ष्वभिमतफलदाभवेच्चसामान्या ॥

सामान्याभिनयः । पुं॰ वागङ्गसङ्ग
तेऽभिनये ॥ यथा । सामान्या
भिनयोनामज्ञेयोवागङ्गसत्त्वजः इ
ति ॥

सामासिकः । पुं॰ साङ्ख्ये मिके ।

समासमम्हे ॥

सामि । अ० अर्द्धे ॥ निन्दायाम् ॥ सामयति । सामसान्त्वप्रयोगे । यचद्रु : ॥

सामिधेनी । स्त्री० धाय्यायाम् । अग्निज्वालनार्थं ऋचि । ऋक्सामिधेनीधाय्याचयास्यादग्निसमिन्धने ॥ समिधामाधानी । समिधामाधाने इत्यण् । टित्वात् ङीप् । सम्प्रसारणनिपात : ॥ समिधि ॥

सामिधेनः । पुं० समिद्विशेषे ॥ समिधामाधानः । समिधामाधाने इत्यण् ॥

सामीची । स्त्री० वन्दनायाम् ॥

सामीप्यम् । न० सान्निध्ये । देशकालाभ्यामासन्नतायाम् प्रत्यासत्तौ । अव्यवहितत्वे ॥ समीपमेव । चतुर्वर्णादित्वात् स्व० ष्यञ् ।

सामुद्रम् । न० देहलक्षणे ॥ लवणविशेषे । कडवी । वशिरे । अस्य गुणा यथा । सामुद्रं लवणं पाकेसत्त्विषं मधुरं गुरु । नात्युष्णं दीपनं भेदि सक्षारमविदाहि च । श्लेष्मलं वातनुत्तीक्ष्णं रूक्षं नातिशीतलम् ॥ समुद्रोदके सामुद्रमुदकं खारं सर्वदोषप्रकोपणम् ॥ समुद्रफेने । धारालवणभेदे ॥ तत् सचारलवणं शकहस्तिवला पदम् । विसन्दीपनं तीव्रं सर्वफामं सुगन्धिं तस्य तु सामुद्रलाञ्छि तेमासिंधुगिरिवृन्दादिशेत् । यतोऽगस्त्यप्रदिग्मर्पेह्रदयं स सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादुशकलं स्वादुदीपनम् ॥ तत् सामुद्रजलम् । आह च । फूत्कारविपथातेनमागान्तस्तोमवारिणाम् । यथा सुसविषं तोयं दिव्यमप्याप्लवं यतीति ॥ त्रि० समुद्रोत्पन्नवस्तुनि । समुद्रे भवम् । तत्र भव इत्यण् ॥

सामुद्रकम् । न० समुद्रलवणे ॥ समुद्रोक्तस्त्रीपुंसलक्षणग्रन्थे । तीर्थविशेषे । त्रि० । स्त्रीपुंसयोश्चिह्नविशारदे ॥

सामुद्रिकः । त्रि० स्त्रीपुंसयोश्चिह्नज्ञे ॥ येनाह स्त्रीपुंसयोश्चिह्नं सामुद्रिकशास्त्राध्ययनादिना वा यणी ॥ समुद्रसम्बन्धिनि ॥ समुद्रचारिणि ॥

सामयिकः । त्रि० सामवायिके । समएवं समवैति । समवायान् समवैतीति ठक् ॥

साम्परायः । पुं० परलोके ॥ परलोकसाधने । सम्परायः परलोकः • तत्प्राप्तिप्रयोजकमेषासौ वसाधनविशेषे ॥

साम्परायिकम् । न० युद्धे । समीके । समरे । त्रि० पारलौकिके । यथा । प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते । न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ पारलौकि

क्रीसाधने । सम्परायणम् । अयन् सौद्गतीचा । घञ् । तवोविनया दित्वात् स्वार्थे ठक् ॥ सम्परायाय प्रभवति । सन्तापादित्वाट्ठञ् ॥ सम्परायार्हे । सम्परायमर्हति । तदर्हतीतिठक् ॥

साम्प्रतम् । अ॰ अधुनार्थे । इदानीम् ॥ उचितार्थे । सम्प्रतनम् । तनुविस्तारे । डम् । पृषोदरादित्वात् समोदीर्घः ॥ यथा । सम्॰प्रति॰ एतयोः समाहारद्वन्द्वः । तस्मात्॰ प्रत्ययम् । गणपाठात्स्वार्थे ॥

साम्प्रतिकम् । न॰ समे । न्याय्ये ॥ सम्प्रतिशब्दादिनयादित्वात्स्वार्थे ठक् ॥

साम्बम् । न॰ उपपुराणविशेषे ॥

साम्बरम् । न॰ गडलवणे ॥

साम्बरी । स्त्री॰ मायायाम् ॥ शाम्बरीस म्बरीमाया॰मायाकृद्वञ्चकेन टि॰इ॰शब्दरत्नावली ॥

साम्भवी । स्त्री॰ रक्तलोध्रे ॥

साम्मातुरः । पुं॰ भाद्रमातुरे ॥ सतीतनये ॥ सम्मातुरशब्दम् । मातुरत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

साम्मुख्यम् । न॰ सायाह्व्यापिन्यां तिथौ । साम्मुख्यनामसायाह्नव्यापिनोरव्याप्तिद्वीतिस्कन्दोक्तेः ॥ सम्मुखस्य ॥

साम्यम् । न॰ तुल्यत्वे । समतायाम् । चाण्डालान्त्यस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्यज्ञानतो विप्रोज्ञानात्साम्यन्तुगच्छति ॥ निर्विशेषे । सर्वभूतेषु विषमस्नेह पिवर्तमानस्तत्त्वाय : समभावे ॥ समाहारेष्यञ् ॥

साम्राज्यम् । न॰ सार्वभौमपदे । इममण्डलाधिपत्ये ॥ यथा । कथ्यादिपत्यंराज्यंस्यात्॰ साम्राज्यंद्वादशकस्य । शतलक्षमह्यामिमहासाम्राज्यमृक्यतद्वतिवरदातन्त्रे द्वितीयः पटलः ॥ सम्राजोभावः । ष्यञ् ॥

सामाधिकरणम् । न॰ समादिनाम लिङ्गभद्रव्ये । सम्भाव्ये ॥ इ॰ रा॰ नि॰ स्वः ॥

सान्नायिकम् । न॰ महापारिषदे ॥

सायसन्ध्या । स्त्री॰ पितृप्रसाम् ॥ सायङ्कालोपाद्धदेवतायाम् ॥

सायम् । अ॰ निशामुखे । दिनान्ते ॥ सानम् । पो॰ षम् । युगागम ॥

सायः । पुं॰ काण्डे । शरे । षाणे ॥ दिनान्ते । विकाशे ॥ स्यति॰ समापयतिदिनम् , षो॰ श्याद्व्यधेतिणः ॥ घञ् वा । आतोयुक् ॥

सायकः । पुं॰ शरे ॥ खड्गे । स्यति । षो॰ । ण्वुल् । युक् ॥

सायकपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥
सायङ्कालः । पुं० सायाह्ने ॥
सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥ सानम् । पो० । यम् । सुगागमः ॥
सायम्प्रातिकः । त्रि० सायम्प्रातर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥
सायन्तनः । त्रि० सायङ्कालसम्बन्धिनि ॥
सायाह्नः । पुं० विकाले । दिनान्ते । पञ्चधाविभक्तस्याह्नः पञ्चमे भागे ॥ यथा । सायाह्ने त्रिमुहूर्त्तं स्यात्‌ श्राद्धं तत्र न कारयेत्‌ । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्म्मसु ॥ अह्नः सायम्‌ । सङ्ख्याविसायेति ज्ञापकात्‌ समासः । सायमित्यस्य अहःपदेन सह षष्ठीतत्पुरुषः ॥
सायिका । स्त्री० क्रमस्थितौ ॥
सायुज्यम् । क्ली० सयुग्भावे । एकदेहत्वे । ऐक्ये ॥ सयुजो भावः । ब्राह्मणादित्वात्‌ ष्यञ्‌ ॥
सायोत्सवः । पुं० विकाले ॥
सारः । पुं० बले ॥ स्थिरांशे ॥ यथा । बह्वान्यनेकशास्त्राणि स्वल्पायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात्‌ सारं विजानीयात्‌ क्षीरं हंस इवाम्भसः ॥ मज्जनि । मज्जायाम्‌ ॥ वज्रक्षारे ॥ रोगे ॥ द्रुतिधरणे ॥ दाडिमे ॥ वायौ ॥ पाचके ॥ नवनीते ॥ द्रव्ये । काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । उत्तरोत्तरमुत्कर्षो भवेत्‌ सारः पराववधिः ॥ परः पर्य्यन्तभागोऽवधिर्य्यस्य धाराधिरोहितया तस्यैवोत्कर्षस्य विश्रान्तेः । उदाहरणम्‌ । राज्ये सारं वसुधा वसुधायां पुरं पुरे सौधम्‌ । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम्‌ ॥ न० जले । धने ॥ न्याय्ये । नवनीते ॥ विपिने । क्षीरसारे ॥ यथा । समाश्लिष्टसमाकारावस्यान्योन्यञ्च नश्यति । क्षीरेण यं न सूक्ष्मा पितत्सारमभिधीयते ॥ क्षीरसारात्‌ द्वयञ्चान्यात्‌ उत्पन्नमतिसारकम्‌ । षड्‌ सर्वं मतपात्रं वस्तुपरिणामजम्‌ ॥ कवि ह्रपीनसंपित्तवातप्राश्य मीहति ॥ त्रि० वरे । श्रेष्ठे ॥ यथा । असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम्‌ । काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शिवपूजनम्‌ ॥ दृढे ॥ चिरस्थितमसृतिकालान्तरम्‌ । स० । खदिरे० दृतिपञ्‌ ॥ सारः शबलपीतयोरिति विश्वः ॥
सारकः । पुं० तरलप्रवृत्तिहेतौ । जयपाले ॥ त्रि० विरेचके ॥ सरति । स० । एवुल्‌ ॥
सारखदिरः । पुं० दुर्खदिरे । पञ्चतरौ ॥
सारगन्धः । पुं० चन्दने ॥

सारग्राही । त्रि॰ सारग्रहणकर्त्तरि ॥

सारघम् । न॰ मधुनि । सरघाभिः कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

सारङ्गः । पुं॰ एणे । हरिणे ॥ चातके ॥ मतङ्गजे ॥ विहगान्तरे ॥ चञ्चरीके ॥ छत्रे ॥ राजहंसे ॥ चित्रमृगे ॥ वाद्यभेदे ॥ अंशुके ॥ चित्रवर्णे । नानावर्णे ॥ मयूरे ॥ महादेवे ॥ धनुषि ॥ केशे ॥ स्वर्णे ॥ आभरणे ॥ पद्मे ॥ शङ्खे ॥ चन्दने ॥ कर्पूरे ॥ पुष्पे ॥ कोकिले ॥ मेघे ॥ भूमौ ॥ रात्रौ ॥ दीप्तौ ॥ सिंहे ॥ न॰ सारङ्गमांसे ॥ यथा । सारङ्गलावकौञ्चाद्य मधुरं लघु शीतलम् । किञ्चिद्वातः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ कर्णं ध्वजं कोदण्डं चामरं छत्रं चिह्नं सताग्रं सदासन्निवीधि । सर्पाधिराजाधिराजस्तदःस्तन सूरीकरोतीपमारङ्गमितस्व ॥ यथा । यथा दिनेशात्मजोन्मत्तकम् यातं ननु : कापिलभ्यं नवैरमा । किन्दारदेशाद्राजत्पर्णं हन्देनचेतो रतिशिन्दसेचेन्दु कुन्देन ॥ त्रि॰ विचित्रवर्णवति । शवले । भगवद्गतौ ॥ यथा । त्रिभेदनिवासोपस्करः पानपात्रं सुरालमाम् । वाप्यौलीयपायानां सारङ्गानांपदास्व न नितिः ॥ शरति । स॰ । चन्द्रः सौरुद्रियोत्पन्नम् ॥ सारङ्गधरतया ।

गमनम् । स्त्रय ॥ सारमङ्गं यस्य । सक्थ्यादिः ॥ सहारङ्गेण वा । सारङ्गं गायति वा । गीयस्तेः । गाधौ टक् ॥

सारङ्गकः । पुं॰ शारिपिके । सारङ्गात् हन्ति । पश्चिमक्षस्थगात् वक्रीतिठक् ॥

सारङ्गिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ दिनकरतनयौसगणं चिरचनयस्याचरणम् । जगदभिरामं हितयाभव सिञ्चिसारङ्गिकया ॥ यथा । प्रणमत राधारमणं जगन्मयधामकमलम् । चतुर्मदापाहरणं शङ्कुशलपञ्जरभरणम् ॥

सारङ्गी । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे । यस्या मादौकल्यापर्यौ॰ हस्वाधारं तांटङ्कम्॰ विद्युन्मालापादं दद्यादन्तोदारं यदूत्तमम् । नागाधौशैभोलतस्यारङ्गीव्याख्याता सहितापुस्वारीमाद्यन्तिप्राय : सर्वेषांगानामपि ॥ यथा । इन्दरतर्जे गे धुनपञ्चे गेमावन्तो गे वर्द्ध॰ वालैः सामांशरकोडा शीलनन्दे गोविन्दम् । चाभीरोथा मीपञ्च सख्यीजाहास : कर्णंताद्धे चौकुञ्जमन्मथ येराधांद्रष्टाद्यन्तम् ॥ अवलायाम् ॥ चन्यरीलीपिकिडिप् ॥

सारणम् । न॰ नवनीते ॥

सारथः । पुं॰ वनीसारथीगे ॥ रा

पथमन्विष्य । दशकन्धरदूते ॥ आम्रातके । भद्रवलायाम् । न० गन्धभेदे ॥ मलनिर्गमे ॥

सारणि : । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

सारिणी । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥ स्वल्पनद्याम् ॥

सारण्ड : । पुं० सर्पाण्डे ॥

सारत : । पुं० मृगे ॥ त्रि० सर्वमहावस्तुमानि ॥

सारतरु : । पुं० कदलीवृक्षे ॥ द्व० ध० द्वय : ॥

सारत : । पं० चलनकृत्यर्थे ॥ पञ्चम्यास्तसिल् ॥

सारथि : । पुं० सूते । नियन्तरि ॥ तस्य लक्षणं यथा । निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षाविशारदः । हयायुर्वेदतत्त्वज्ञो भूविभागविशेषवित् ॥ स्वामिभक्तो महोत्साहः सर्वेषाञ्च प्रियंवदः । शूरश्च कृतविद्यश्च सारथिः परिकीर्त्तितः इति ॥ सरत्यश्वान् । सृ० । पत्नाभीपिथ्यध : । सर्त्तेर्णिच्च इति थिन् ॥

सारथ्यम् । न० सारथेः कर्म्म भावो वा । पुरोहितादित्वाद्यक् ॥

सारद : । त्रि० सारदातरि ॥

सारद्रुम : । पुं० खदिरे ॥

सारपाद : । पुं० धामनिवृक्षे ॥

सारभृत् । त्रि० सारग्राहिणि ॥

सारमिति : । स्त्री० वेदे । श्रुतौ । सारस्य यथार्थस्य मिति : ॥

सारमूषिका । स्त्री० देवदाल्याम् ॥

सारमेय : । पुं० कुक्कुरे । सरमाया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

सारमेयादन : । पुं० नरकविशेषे ॥

सारमेयी । स्त्री० शुन्याम् ॥ ढगन्तात् ङीप् ॥

सारलोहम् । न० जितसारे ॥ कृतिभूप्रयोग : ॥

सारव : । त्रि० सरयूजातवस्तुनि ॥ सरय्वां भव : । तत्रभवइत्यण् । दृगिद्धमायनेरित्यलोप : ॥ स्त्रियां टिड्ढेति ङीप् । सारवी ॥

सारवान् । त्रि० ससारे ॥

सारवती । स्त्री० छन्दोभेदे । यथा । वेदमयं विनयक्रमत० वाङ्गुद आगतमयमत : । लीयमनन्तरप्रथिता० सारवतीकविभि : कथिता ॥ सारविशिष्टायां ॥

सारस : । पुं० खगभेदे प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । पुष्कराख्ये ॥ तस्य लक्षणं यथा । दृष्टार्थसिद्धिः सततं लाभश्च स्यात् सारसदर्शनेन । शुचाक्षपृष्ठे निमदं नगच्छेत् सिद्ध्यमभीष्टं तदवश्यमाशु । वामेनयोषित्कलत्राभवारी शब्द- मयाय न्नश्रीयं सवर्ष्ये । यः सा सारसाश्वायुगपच्चिराय : कतोपि

रेवक्रमतीपिपासः ॥ सविदितव्यः कथितार्थकारी• क्रौञ्चयस्याप्य यमेवपर्यायः ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥ कुन्दौ ॥ हंसे । न• सरसीरुहे । पद्मे । भीमपानीयविशेषे ॥ यथा मत्ताः श्वेतवराहाश्चाक्षोयसंस्थ्य- तिष्ठति । ततपरोअसस्थप्न तद भ : मारसंस्मृतम् ॥ सारसंसलि लवल्यत्स्यामंमधुरंलघु । रोच मंतुश्र्रंकृष्य बद्धभम् चमलं हतम् ॥ त्रि• सरोजाते ॥ सरसिभवः । याण ॥

सारसनम् । न• तनुत्रनामोरस्के । कञ्चुकादावर्थमध्यकायनिबद्धपट्टिकादौ । यथा । कञ्चुकोवारबाणोस्त्री• यत्तुमध्येसकञ्चुकः । अथ तत्सारसनमधिकाङ्गोऽथमी यं कञ्चिमरः ॥ कञ्चाम् । मेखलायाम् । कटिभूषणे ॥ स्त्री कञ्चांचकवल्याणे । सारसन्तुकटस मसस पञ्चसमन्तौ । च : । स सारसनेनाल्पगर्व्वेनयः सारस नीतिथा । यथा शान्ते कामं च : श्री पत्नविश्वामच । यथा । सारसन मन्वते• दीप्यतेऽनेन । पासरसरो पृथादानेषु । फरर्वेतिल्युट् । अ कन्ध्यादि ॥

सारसिका । स्त्री• सारसाम् । मु धेन : ॥

सारसी । स्त्री• लक्ष्मणायाम् । सारस स्त्रियाम् ॥

सारस्वतः । पुं• देशविशेषे ॥ विल्व दण्डे ॥ कल्पविशेषे ॥ यथा । सा रस्वतस्यकल्पस्यमध्ये ये स्युर्नरोत्तमाः । तद्व्याख्याने न्द्रसेकीर्तन्नामत समुच्यते ॥ इतिमात्स्ये ५०ऽध्या यः ॥ सरस्वतीनदीपुत्रे मुनिविशे षे । इतिकश्चित् । सारस्वतदेशो द्भवब्राह्मणे ॥ सचपञ्चविधगौडेषु प्रसिद्धः । यथा । सारस्वताः कान्य कुब्जाइति । न• प्रश्नोत्तरे । त्रि• सरस्वतीतीरवासिनि । सरस्वती- तीरसम्बन्धिनि । सारस्वतदेशसम् बन्धिनि ॥

सारस्वताः । पुं• भूम्नि• देशविशेषे । विद्यापीठेषु । यथा । काश्मीरास्तु मधुमताः सारस्वतास्तुविकर्णि- काइतिहेमचन्द्रः ॥

सारस्वतकल्पः । पुं• स्वायम्भुवमन्वन्तरकातीयोऽष्टोकल्पेसरस्वत्याप्राप्त मापञ्चदशः ॥

सारस्वतव्रत : । पुं• न• मत्स्यपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

सारस्वती । स्त्री• इष्टविशेषे । यास्मि का : । पठन्ति । चास्तिताज्ञिरमश्न न्दं प्रयुज्यप्रायश्चित्तीयांसारस्वतीमि ष्टिनिर्वपेदितिप्रायश्चित्तीयामामून्त्र लब्धेयन्यःकरणमिति रामदासाध्याम्

सारा । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे । दूर्वायाम् कृष्णत्रिवृतायाम् ॥

साराथः । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥

सारालः । पुं॰ तिले ॥

सारिः । पुं॰ स्त्री॰ पाशके ॥

सारिका । स्त्री॰ शारिकाख्यखगे । पीतपादायाम् । गोराटिकायाम् । सरति । सृ॰ । ण्वुल् । प्रत्यय स्थादित्वम् ॥ रक्षान्तरे ॥

सारिणी । स्त्री॰ कपिलशिंशपायाम् ॥ कार्पासिकायाम् । दुरालभायाम् । प्रसारण्याम् । रक्तपुनर्नवायाम् । सहदेव्याम् ॥ दुःसरा जलनिर्गमः ॥

सारी । त्रि॰ पक्वपुष्पे । सबले ॥

सारिष्ठः । त्रि॰ अतिशयेनसारे ॥

सारी । स्त्री॰ सातलायाम् ॥

सारु । न॰ वर्षहस्तप्रभेदे । दारुदण्ड वारितारु । यथा । मन्दमन्दमगु मलाभि ॥

सारूपः । त्रि॰ अरुणवर्णयुक्ते ॥

सारूपा । स्त्री॰ क्षमायाम् ॥

सारूप्यम् । न॰ सरूपतायाम् ॥

सारोष्ट्रः । पुं॰ देशभेदे । सारुष्ट्रोय स्मिन् ॥

सारोष्ट्रिकः । पुं॰ विषविशेषे ॥ सारोष्ट्रे देशभवः । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

सार्गलः । त्रि॰ सप्रतिबन्धे ।

सार्थः । पुं॰ जन्तुसङ्घे ॥ वणिक् समूहे ॥ समूहमात्रे ॥ वाणिक जनानांसङ्घाते ॥ त्रि॰ सधने ॥ सफले । अभिधेयसहिते ॥ सरति । स्त्रियवैषा । सृ॰ । सर्त्तेर्णिद्वितियन् ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानोवा ॥ वापोष्विवसवलीषुवणिक्पथैव । सार्थः : खैरराद्दीयेष्वपि अङ्गादिषु ॥

सार्थकः । त्रि॰ सप्रयोजने ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानः । सार्थकः ॥

सार्थवाहः । पुं॰ वणिजि ॥ सार्थं वहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥

सार्थिकः । त्रि॰ सार्थेस्थिते । सार्थेतिष्ठति ॥

सार्द्रः । त्रि॰ आर्द्रे ॥ यथायास्तु । आर्द्रसार्द्रक्लिन्नतिमितस्तिमित समुन्नमुत्तेति । सहआर्द्रैर्वर्त्तते सार्द्रः ॥

सार्द्धः । त्रि॰ अर्द्धसहिते ॥ अर्द्धेनसह वर्त्तमानः ॥

सार्द्धम् । अ॰ साकमर्थे । सत्रम् । समम् । सहार्थे ॥ वयस्यैः सार्द्धं रती । बाहुलकात्सिद्धम् । सहार्द्धे वर्त्तते ॥

सार्प्पः । पुं॰ अश्लेषानक्षत्रे ॥ सर्पदैवतात्वात् । सास्यदेवतेत्यण् ॥

सार्पराज्ञी । स्त्री॰ सर्पराजस्त्रियां सप्तर्षीके : पत्न्याम् ॥

सार्प्पिष : । त्रि॰ सर्पिः सम्बन्धिनि, सर्पिषा संस्कृते ॥ अण् ।

सार्पिष्क : । त्रि॰ घृतसंस्कृते । सर्पिषा संस्कृतं तेनसंस्कृतमितिठक् ॥ सार्पिष्कन्दाधिकं सर्पिर्दधिष्वांसंस्कृतं क्रमात् इति हेमचन्द्रः ॥

सार्व्व : । पुं॰ अर्हति । जिने ॥ त्रि॰ सर्वहिते । सर्वस्मै हितः । सर्वपुरुषाभ्यांणढञौ इतिण : ॥

सार्व्वजनिक : । त्रि॰ सर्व्वजनीने ॥ सर्वजन : । पूर्वकालैकेतिसमासः । सर्वजनायहितः । सर्वजनाट्ठञ् खश्चेतिठञ् ॥

सार्व्वभौम : । पुं॰ सर्वपृथ्वीपतौ । चक्रवर्त्तिनि । कान्यकुब्जदेशे । उत्तरदिग्गजे । सर्वस्याम् भूमौ विदित : । तत्रविदितइत्यण् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धि : ॥ सर्वभूमेरीश्वरोवा । तस्येश्वरइत्यण् ॥ सर्वभूमेर्निमित्तं संयोग उत्पातोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ इत्यण् ॥

सार्व्वजनीन : । त्रि॰ सर्व्वजनेसाधौ ॥ खञ् ॥

सार्व्वलौकिक : । त्रि॰ सर्वलोकविदिते ॥ सर्व्वलोकेविदित. । लोकसर्वलोकाट्ठञ् । अनुशतिकादि.॥

सार्षपम् । न॰ सर्षपशाके ॥ गुणा यथा । कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु । अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं त्रिदोषकृत् ॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं स्वादुशाकैर्विनिन्दितम् ॥ सर्षपतैले ॥ दीपनं सार्षपं तैलं कटुपाकरसंलघु । लेखनं स्पर्शवीर्य्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम् । कफमेदोनिलार्शोघ्नं शिर : कर्णामयापहम् । कण्डूकोठकृमिश्वित्रकुष्ठघ्नंकृमिकृत् ॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत् ॥ राजिकयो : कृष्णराजिकारक्तराजिकयो : ॥

साष्टिंता । स्त्री॰ समानर्द्धित्वे । समानैश्वर्य्ये ॥

साल : । पुं॰ शस्यसम्बरे ॥ प्राकारे ॥ सर्व्वपादपे । सलुघा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सल्यते । सलगतौ । कर्म्मणिघञ् ॥ न॰ धूनके ॥

सालग्राम : । पुं॰ शालग्रामे ॥

सालन : ।)
सालनिर्यास: ।) पुं॰ धूनके । सर्ज्जरसे ॥

सालपर्णी । स्त्री॰ सालपर्ण्याम् । विदारिगन्धायाम् ॥ इ॰ भ॰ र॰ को ॥ सालः पर्णमस्या : । सालशब्दस्थशालपर्णसदृशेलक्षणा । पाककर्णेतिङीष् ॥

सालपुष्पम् । न॰ स्थलपद्मे ॥

सालरस : । पुं॰ राले । धूनके ॥

सालवेष्ट : । पुं॰ धूनके ॥

सालशृङ्गम् । न॰ प्राचीराग्रे ॥

सालसार : । पुं॰ तरौ । हिङ्गुनि ॥

सालिका स्त्री॰ शारिकायाम् ॥ पल॰ । ण्वुल् । इत्वम् ॥

सालोक्यम् । न॰ एकलोकवासे । सलोकतायाम् ॥

सालिक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । गृहलक्षि । कुद्रकण्ठे ॥

साल्व : । पुं॰ देशविशेषे । तद्देशस्थे॰ पुंभूम्नि॰ कारकुक्षीयेषु ॥ साल्वास्तुकारकुक्षीयामद्रकास्तुदशेरका धूर्तहेमचन्द्र : ॥ पुं॰ नृपतिविशेषे ॥ न॰ मूलविशेषे ॥ साल्वमूलम् । पुष्पम्लेपुष्कलमित्यगोतुक ॥ शतिग्रामाग्यात्साल्वमब्दस्तुहस्वेयिविध्यादित्संग्रहादित्वपावोध्यम् ॥ त्रि॰ साल्वदेशजे । साल्वेषुभव : । कच्छादिभ्योऽण् ॥ यथा॰ साल्व : पटतिष्ठजति ॥

साल्वक : । त्रि॰ साल्वदेशभेदाज्जाते ॥ गवि ॥ यवाग्वाम् ॥ साल्वेपुंसास । अपदातौसाल्वादिति॰ गोयवाग्वोरितिवुञ् ॥

साल्वती । स्त्री॰ नाम्नपर्णी ॥

साल्वण । पुं॰ श्रीकर्ण्ये ॥

साल्वेय : । पुं॰ नृपान्तरे ॥ तस्यापत्ये ॥ साल्वेयस्यापत्यं॰ राजापा । साल्वेयगान्धारिभ्याश्चेत्यञ् ॥

सावधान : । त्रि॰ समाहितान्त : करणे ॥ अवधानेनसहवर्त्तमान : ॥ अचेतने ॥

सावन । पुं॰ यज्ञकर्मान्ते ॥ यजमाने ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ दिवसविशेषे ॥ यथा । खरमरीच्युदयद्वयमध्यगंयद्दिनमावनसंज्ञदिनस्फुटम् ॥ अपिच । अहोरात्रेणचैकेन सावनोदिवसःस्मृत । इति । त्रिंशद्दिनात्मकोमासि ॥ त्रिंशतासौरदिवसै : सावन : परिकीर्त्तित : ॥ न॰ यज्ञसम्बन्धिदिने । सोमयागीयहवनवयस्याशैरात्रसाध्यत्वात् तत्सम्बन्धिदिनंसावनमितिमाधवाचार्य्य : ॥

सावयवम् । न॰ व्यक्ते ॥ अवयवमवयवीमिव : सश्लेष : मिश्रणसंश्लेषणकृतिवत् अप्राप्तिपूर्विकाप्राप्ति : संयोग : तेनसहवर्त्ततइतिसावयवम् । तथाहि॰पृथिव्यादय : परस्परंसंयुज्यन्ते॰एवमत्रापि । नतुप्रधानस्य दूष्यादिभि : संयोगस्तादात्म्यात् । नापिसत्त्वरजस्तमसामपरस्परंसंयोगोऽप्राप्तेरभावात् ॥ त्रि॰ अवयवविशिष्टे ॥

सावर : । पुं॰ मृगविशेषे । न॰ तन्नाम्नि ॥ यथा । मांसंसावरसम्भृतम्पाचितमधुधामृते । सैसवारीपया

अभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् । नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् ॥ वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसतः । साहसस्य नरः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ साहसे वर्त्तमानन्तु यो मर्षयति पार्थिवः । स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ न मित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् । समुत्सृजेत्साहसिकान् सर्वभूतभयावहानिति ॥ सहसाप्रविनयवर्त्तते । चौजसम् हिंसावर्त्तं तद्दृतिठक् ॥

साहसिक्यम् । न॰ सहसाप्रवर्त्तने ॥ साहसिकस्य कर्म्म । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

साहसी । त्रि॰ साहसान्विते ॥

साहस्रः । पुं॰ सहस्रसङ्ख्याकगणादिसैन्ये गतौ ॥ सहस्रसंख्यमस्य । अण् चेत्यण् ॥ न॰ सहस्रशब्दे सहस्राणांसमूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थेऽण् । यथा । हरिश्चसाहस्रफलसंयमिता धायपदयोर्यदेकोऽगीतश्छिन्निजगुट्-श्रन्नेतयाभणमिति ॥ त्रि॰ सहस्रगुणाधिके ॥ यथा । विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रोमानसः स्मृतः इति ॥ सहस्रेणक्रीते ॥ शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद-

ण् । सहस्रसम्बन्धिनि ॥

साहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहस्रम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहायकम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहायस्यकर्म्मभावोवा । सहायाद्वेतिवुञ् । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञिति वा ॥

साहाय्यम् । न॰ सहायतायाम् ॥ सहायस्यकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ साहाय्यंपरयामासोत्तयदा ॥

साहित्यम् । न॰ मेलने ॥ सहितस्यभावः । ष्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा । परस्परसापेक्षाणांतुल्यरूपाणांयुगपदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति श्राद्धविवेकः ॥ एकक्रियान्वयित्वं वा ॥ मनुष्यकृतश्लोकमयग्रन्थविशेषे । काव्ये ॥

साह्नम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहशब्दः सहायवाची । रावणस्यपरिसाह्न लङ्कायाम्प्रयमं ॥ इतिरामायणवचनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्वयः । पुं॰ समाह्वये ॥

सिंहः । पुं॰ मृगेन्द्रे । पञ्चास्ये । कण्ठीरवे ॥ महासिंहे ॥ हिनस्ति । हिंसिहिंसायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥ सिंहः प्रसुप्तानांपालनेमुख्संमाद । स्याद्यतोऽप्याद्युषिमद्भ्यासुणानामग्निमे

मलघुभर्गश्चमेन्द्रैः । कार्म-पालनमुखं चितपूर्वैः पुण्डरीकानु सृष्टैरिमत्तानाम् । इति ॥ पञ्चमराशौ । सप्तमोऽष्टमश्चफलमा च । सिंहगमने समुद्रोदोधीगोयपुमिमर्दनः । स्वल्पोदरोऽल्पपुत्रश्च सोऽल्पाशीगजविक्रमः ॥ उत्तरस्थः स्मृतः श्रेष्ठे । राशिभावेऽपि सर्वतोऽध्वनि । सितानि । चित्रचर्णौ । सिंहे संज्ञायामनुमीक्ष्य ॥

सिंहकेलिः । पुं॰ मूर्द्धजे । मञ्जुघोषे ॥

सिंहकिशोरः । पुं॰ बकुले ॥ सिंहसटायाम् ॥

सिंहतलः । पुं॰ संहतौ । सम्यगुद्विपयोः पाण्योर्मिलितयोर्विस्तृताङ्गुल्योः । प्रतते ॥ सिंहतलेन तलमर्दनम् ॥

सिंहतुण्डः । पुं॰ सौहुण्डे । सुदाम् ॥

सिंहद्वारम् । न॰ प्रवेशद्वारे प्रवेशने । सिंहपौल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ द्वाराग्रे सन्निवेशिते । तोरणे ॥

सिंहध्वनिः । पुं॰ सिंहशब्दे ॥

सिंहनादः । पुं॰ युद्धेऽन्यानाह्वानार्थं हुङ्कारशब्दे । ससिंहनादः । सिंहविक्रमे ॥ सिंहनादनम् । यात्रा॰ । घञ् ॥ सिंहनादो भटानां हि सिंहस्य नादनं स्मृतम् ॥ गन्धर्व॰ प्रदर्शनात् । सङ्कटाय । यथासिंहस्य नादस्तथा । परपक्षभङ्गाय । क्षोभाय वित्तघर्षयोरात्म : ससिंहनादः । कामरसोऽस्मिन्नोऽभिरेणुगुणी ॥

सिंहनादिका । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सिंहपर्णी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहपुच्छः । पुं॰ वासके ॥

सिंहपुच्छिका । स्त्री॰ चित्रपर्णिकायाम् । चाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

सिंहपुच्छी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥ सिंहपुच्छाकारपुष्पत्वात् । उपमानात् पच॰ पुच्छाच्च ङीष् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ वासके ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सिंहमुखी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहयाना । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहरथा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहलः । पुं॰ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपप्रभेदे । सिलोन॰ इ॰ गौ॰ दे॰ प्र॰ । देशविशेषे ॥ यथा । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलयाः स्थ्यमूकाः चित्रकूटमहाराष्ट्राः श्रीसिंहलकोशला इति ॥ देशान्तरेऽपि च । सकदेशात्पूर्वं मागेकामाद्रे दक्षिणे शिवे । सिंहलाख्यो महादेशः सर्वदेशोत्तमोत्तमः इति ॥ न॰ पित्तले ॥ रङ्गे

अभिप्रेप्सुर्वंशस्यायमव्ययम् । नोपैषि तत्त्वमधिराजासाहसिकं नरम् ॥ वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसत: । साहसस्य नर: कर्त्ता विज्ञेय: पापकृत्तम: ॥ साहसिकस्य मान्सुयोसय यतिपार्थिव: । स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ नमित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् । समुत्सृजेत्साहसिकान् सर्वभूतभयावहानिति ॥ सहसावृत्तिनयस्तेति । योजसहोम्भसावर्त्ततइतिठक् ॥

साहसिक्यम् । न॰ सहसाप्रवर्त्तने ॥ साहसिकस्य कर्म । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

साहस्री । त्रि॰ साहस्रान्विते ॥

साहस्र: । पुं॰ सहस्रसङ्ख्याकगणादिसैन्यपतौ ॥ सहस्रं परिमाणमस्य । अण् चेत्यण् ॥ न॰ सहस्रसङ्ख्ये सहस्राणां समूह: । भिक्षादित्वादण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थेऽण् । यथा । हरिर्यौ साहस्रं कमलबलिमाधाय पदयोर्यदेकोनं तस्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलमिति ॥ त्रि॰ सहस्रगुणाधिके ॥ यथा । विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणै: । उपांशु: स्याच्छतगुण: साहस्रो मानस: स्मृत इति ॥ सहस्रेण क्रीतं ॥ शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद्-अण् । सहस्रसम्बन्धिनि ॥

साहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहस्रम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

साहायकम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहायस्य कर्म भावो वा । सहायादित्युञ् । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञिति वा ॥

साहाय्यम् । न॰ सहायतायाम् ॥ सहायस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ साहाय्यं वरयामासेति यथा ॥

साहित्यम् । न॰ मेलने ॥ सहितस्य भाव: । ष्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा । परस्परसापेक्षाणां तुल्यरूपाणां युगपदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति श्राद्धविवेक: ॥ एकक्रियान्वयित्वं वा ॥ मनुष्यकृतरघुभट्टिमाघादिग्रन्थे । काव्ये ॥

साह्नम् । न॰ साहाय्ये ॥ सहशब्द: सहायवाची । राक्षसानावधिसाह्वं सहायाय प्रवर्त्तसे इति रामायणवचनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्वय: । पुं॰ समाह्वये ॥

सिंह: । पुं॰ मृगेन्द्रे । पञ्चास्ये । कण्ठीरवे ॥ महासिंहे ॥ हिनस्ति । हिंसि हिंसायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ॥ सिंह: प्रमुखानां पाश्चनेमुख संमाप्त । स्थानेष्वावृषिमन्त्ररूपानासङ्क्रमे

सिंहिकात्मज : ।) पुं॰ राहौवि
सिंहिकासूनु : ।)
धुन्तुदे ॥ यास्तुपुरुषे ॥

सिंहनी । स्त्री॰ माचाहत्तृताम्नारे । यदिगाधागुर्यैयदंसिंघसिकायंचगा विभौभयति । कणियतिपिङ्गलभ विसंतद्विपरीतन्तुसिंहिनोहसम्। यथा । पयसिजलधाराविरमति भयहलणीयभैजलधारा । जगमु : प्रसादमायाकाद्यिगलैभवतिजोवि लसाया ॥

सिंही । स्त्री॰ कण्टकार्याम् । वा र्त्ताकी ॥ वासकि ॥ राहुमातरि ॥ हिनस्ति । हिंसो॰ पचाद्यच् । पृषोदरादि : । गौरादि : ॥ सुवर्णवर्णे वराटवी ॥ मुद्गपर्ण्या म् ॥

सिंहीलता । स्त्री॰ सम्प्याम् ॥

सिंहोद्धता । स्त्री॰ अर्धसौछन्दोभे दे १४ । वसन्ततिलके । ̂

सिकता । स्त्री॰ सिकतिलि॰ देशे ॥ सिकताऽस्त्यऽच । देशेलुबिलचौचे ति॰ सिकताशर्कराभ्याञ्चेतिविहि तस्याणोलुप् ॰ रुचि ॥

सिकता : । स्त्री॰ भूम्नि ॥ यालुका याम् ॥ सिच्यते । सिच्चरणे । बाहुलकादतच् । पृषोदरादि : ॥

सिकतामयम् । न॰ बालुकामयदेशे । सैकते ॥ सिकतानांविकार : । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादन योरितिमयट् ॥

सिकतावान् । त्रि॰ वालुकाबहुलेदेशे सैकते ॥ अल्पप्रायमृदधिकेदेशे ॥ सिकताऽस्त्यच । मतुप् ॥

सिकति । ल : । त्रि॰ सिकतायति ॥ सिकताऽस्त्यस्य । देशेलुबिलचौ चेति॰ इलच् ॥

सिक्त : । त्रि॰ अभिषिक्ते । क्लृप्तेच मे । सेकाश्रये ॥ सिक्त : स्त्र । । एकोमुनि : कुम्भकुम्भाग्रसम्भव स्त्रम् । तत्रमित्रासदनस्य । अभवसि क्त : पितरयदस्यैकाक्रियादुःय र्थकरीप्रसिद्धा ॥

सिक्थ : । पुं॰ भक्तपुलाके । वासे ॥ न॰ मधूच्छिष्टे । मैण॰ सिषा॰ कू॰ भा॰ प्र॰ गीम॰ कृतिच । मो क्याम् ॥ सिच्यति । सिच्यतेवा । सिच॰ । पातृतुदिवचिरिचिसिचि भ्यस्थक् ॥

सिक्थकम् । न॰ सिक्थे । स्वार्थेक ॥

सिक्थवर्त्तिका । स्त्री॰ मधूच्छिष्ट वर्त्तिकायाम् । सिक्थदीपे । सिक्थ स्यवर्त्तिका ॥

सिक्थापाणम् । न॰ सिक्थपार्थे ॥

सिक्ता । स्त्री॰ यस्ते ॥

सिचय : । पुं॰ वस्ते । जीर्णवस्त्रे ।

सिध्नन् । त्रि॰ सवयति । पिचे : नहप्रत्यय : ॥

स्वने ॥ इतिशब्दरत्नावली॰ दू॰ भा॰ ॥

सिंहलस्था । स्त्री॰ सैंहल्याम् ॥ त्रि॰ सिंहलदेशवासिनि ॥

सिंहलास्थानः । पुं॰ तालहसदृश वृक्षविशेषे । पोतफले ॥

सिंहलीलः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । लिङ्गोपरि स्थितानारीम् मोदयन्पादद्वयम् । हृदयेदत्तहस्ता चसिंहलीलः प्रकीर्त्तितः ॥ लिङ्गोपरिस्थितानारीकान्तोरस्थपदद्वया । हृदयेदत्तहस्ताचसिंहलीलो प्यतावपि ॥

सिंहवाहिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा । सिंहमारुह्यकल्याणी निषण्णासंश्रिययदा । मध्येपथोलतोदेवीजात्वायैसिंहवाहिनी ॥

सिंहविक्रान्तः । पुं॰ घोटके ॥ त्रि॰ सिंहतुल्यविक्रमवति ॥

सिंहविन्ना । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

सिंहविस्फूर्जितम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ शृणुसिंहविस्फूर्जितमतवरवर्णवर ममभाषमेतोचरणवरम् । चरणो पतिमानसम्मिथफणिपतिपिङ्गलवेदचतु ष्कगणकलितम् ॥ यथा । दिवसा दयसादिततिमिरवनंवनजाननिवा धनिसर्गघनम् । धनदेन्द्रदिशान्तपा निर्मलितम्मितम् वनितांनमहिमम् करान् ॥ सिंहारवोऽयमिति ॥

सिंहसंहननः । त्रि॰ वराङ्गरूपोपेते ॥ सिंहसंहननः सम्यग्धोद्विसर्वाङ्गसुन्दरः ॥ सिंहस्येवसंहननंदेहो ऽस्य । रूढिशब्दोऽयम् ॥ न॰ सिं हसमसंस्थेवर्थे ॥

सिंहसेनः । पुं॰ अनन्ताईत्पितरि ।

सिंहा । स्त्री॰ धमन्याम् ॥ नाड्या म् ॥

सिंहाणम् । न॰ मण्डूरे । सिंहमलि ॥ सिंहमानवति । घन॰ । मध्य स्याच् । पृषोदरादिः ॥

सिंहाधिपः । पुं॰ सूर्ये ॥

सिंहानम् । न॰ मण्डूरे ॥ सिंहम दनमिति । घन॰ अच् ॥

सिंहासनम् । न॰ हेममयेराजासने । सिंहपदासने ॥ सिंहाकारमास नम् । सिंहयुक्तासनम्वा ॥ पद्मासन स्थितोराजायोराज्ञःपतिरासनः । सपरैर्जन्यतेसिंहैरिवसत्त्वोगजाधि पः ॥ पुं॰ रतिबन्धभेदे । यथा । स्वकृताद्दयनाद्बन्धकृत्वा ये पादद्वय म् । स्तनौधृत्वारमेत्कामोबन्धः सिं हासनोमतः ॥

सिंहास्यः । पुं॰ वासके ॥ सिंहस्याख मस्य । सिंहास्यसदृशपुष्पत्वात् ॥ त्रि॰ सिंहमुखानुवृत्ते ॥

सिंहिका । स्त्री॰ राहुमातरि ॥ दक्ष पस्त्यहिंसोतुसिंहिकाराहुमातृ तनयामस्तोमत । पूर्वमेवहिनि कृतकन्धरोदैवतैरवसौनिपातितः ॥

सितवाजी । पुं॰ अर्जुने ॥
सितशिंशपा । स्त्री॰ श्वेतशिंशपायाम् ॥
सितशिम्बिक : पुं॰ गोधूमे
सितशूरण : । पुं॰ वनशूरणे ॥
सितसर्षप : । पुं॰ रचोघ्ने । सिद्धार्थे ॥
सितसायका । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥
सितसार : पुं॰ शालिञ्चशाके ॥
सितसारक : । पुं॰ सिन्दुवारे ॥ आविष्टे ॥
सितसिंही । स्त्री॰ श्वेतकण्टकार्याम् ॥
सितसिन्धु : । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
सिता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ सिनोति । षिञ् बन्धने । अञ्जिषु पिभ्य त : । टाप् । शुभवर्णत्वात् ॥ खण्डन्तु सिकताकर्म सुश्वेता शर्करा सिता । सितासुमधुराकच्चाबाल पित्ताम्रदाहहृत् ॥ मूर्च्छाच्छर्दिज्वरान्हन्ति सुशीतासुकृत्रिमारिणी ॥ मल्लिकायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ सुरायाम् ॥ गिरिजातापराजितायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ वायमाणायाम् ॥ मद्ये ॥ सिन्धायाम् ॥ विदार्याम् ॥ सितकण्टकार्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ चन्द्रिकायाम् ॥ स्फुटस्निग्धायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥

सितांशु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥ सितांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥
सिताखण्ड : । पुं॰ मधुशर्करायां ॥
सिताङ्ग : । पुं॰ वास्तुकशाकभेदे ॥
सिताङ्ग । पुं॰ श्वेतरोहिते ॥
सिताजाजी । स्त्री॰ श्वेतजीरके ।
सिताद्रि । पुं॰ गुडे ॥ सितायाअद्रि : ॥
सितातन : । पुं॰ गरुडे ॥
सितापाङ्ग : । पुं॰ मयूरे ॥
सिताञ्जनम् । न॰ श्वेतकाजले ॥
सिताभ : । पुं॰ कर्पूरे ॥
सिताभ्र । पुं॰ हिमवालुकायाम् । कर्पूरे ॥ सितं श्वेतम्॰ अभ्रम् वा ॰ चन्द्रांश॰ अभति । अभगतौ । कर्मण्यण् ॥ शुक्लत्वात् । सिताभमित्यपि ॥
सिताभ्रकम् । न॰ कर्पूरे ॥
सिताम्बर : । पुं॰ श्वेतवस्त्रविशिष्टमुनि ॥ त्रि॰ शुक्लवस्त्रति ॥
सिताम्भोजम् । न॰ शुक्लपद्मे । पुण्डरीके ॥ सितं शुक्लमम्भोजम् ॥
सितार्जक : । पुं॰ श्वेततुलस्याम्, कुठेरके ॥
सितालता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥
सितालर्क : । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

सिञ्चिता । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

सितः । पुं० शुक्रग्रहे ॥ अवदाते । गौरवर्णे । बाणे । शरे ॥ न० चन्दने । रूप्ये ॥ मूलके ॥ त्रि० समासे । अवसिते ॥ शुक्लवर्णविशिष्टे । ज्ञाते ॥ बद्धे । बं० धा० द्र० भा० ॥ ज्ञाते । सोऽयतेस्म । षिञ् बन्धने । क्तः । असितस्म । षो० क्तः । द्यतिस्यतीत्यंधा ॥ सितोऽसितो । अधिकपुंलिङ्गः क्तः ॥ समाप्ते ॥

सितकण्टा । } सितकण्टारिका } स्त्री० श्वेतकण्टकार्याम् ॥

सितकण्ठः । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

सितकरः । पुं० चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

सितकर्णी । स्त्री० वासके ॥

सितकुञ्जरः । पुं० इन्द्रे ॥ चन्द्रगजे ॥

सितगङ्गा । स्त्री० कामरूपप्रसिद्धनदीविशेषे । स्वर्णदाम् ॥ द्र० कालिकापुराणम् ॥

सितगुञ्जा । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् । काकपीलौ ॥

सितचम्पः । पुं० चालुशागभेदमत्स्ये ॥

सितच्छत्रम् । न० नृपच्छत्रे ॥

सितच्छत्रा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ सितं यद्धवं सुसदाच्छत्रा : ॥

सितच्छत्रितः । त्रि० श्वेतच्छत्रयुक्ते ॥

सितच्छदः । पुं० हंसे ॥ श्वेतच्छदविशिष्टे ॥ त्रि० सिताः शुभ्राः छदा यस्य ॥

सितच्छदा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

सिततुरगः । पुं० अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥

सितदर्भः । पुं० श्वेतकुशे ॥

सितदीप्यः । पुं० श्वेतजीरके ॥

सितधातुः । पुं० खटिन्याम् ॥

सितपक्षः । पुं० हंसे । शुक्लपक्षे ॥ त्रि० तद्वति ॥

सितपर्णी । स्त्री० अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सितपाटलिका । स्त्री० श्वेतपाटलायाम् ॥

सितपुङ्खा । स्त्री० श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितपुष्पः । पुं० तगरवृक्षे ॥ श्वेतरोहिते ॥ काशे ॥ न० कैवर्तीमुस्तके ॥

सितपुष्पा । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

सितपुष्पी । स्त्री० श्वेतापराजितायाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥

सितमरिचम् । न० शिग्रुबीजे ॥ शुभ्रमरिचे ॥

सितमाषः । पुं० राजमाषे ॥

सितरञ्जनः । पुं० पीतवर्णे ॥

सितरश्मिः । पुं० चन्द्रे ॥

सितवर्षाभूः । पुं० पुनर्नवायाम् ॥

॥ कार्य्यप्रतियोगत्वे । तद्यथा सिद्ध ओदनः सिद्धः सूपः सिद्धा यवागूरिति ॥ मुक्तौ ॥ निष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यतस्म । षिधु संराद्धौ । क्तः । सिद्धे साधनाप्रयोगः ॥ सर्वभूताद्यौ विष्णाधिष्ठाने परमेश्वरे ॥ तस्यत्वात्मायाः कार्य्यघटादि सिद्धमित्युच्यते । परमात्मा तु सर्वदा लब्धसत्ताकत्वात् सहोत्थकामप्रमाणाभावादिति नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्ध उच्यते ॥ सिद्धिर्योगिनां सामर्थ्यात् तद्भवमीश्वरत्वात सिद्धस्यानन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धो वा ॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं॰ शालवृक्षे ॥ सिन्धुवारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री॰ कामाख्यायाः पञ्चमूर्त्यन्तर्गत प्रथममूर्तौ ॥

सिद्धक्षेत्रः । पुं॰ क्षेत्रदेशान्तर्गत नदीपविशेषे ॥

सिद्धगङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न॰ काञ्जिके । पक्वतोये ॥

सिद्धदेवः । पुं॰ शिवे ॥

सिद्धधातुः । पुं॰ पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं॰ सिद्धस्थाने ॥ यथा । कामाख्यन्त्रिपुरेत्यादि योग्याकोटिसंख्यकं । महाविद्याजप

कोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्तितः ॥

सिद्धपुरम् । न॰ भूगोलख्यातदेशविशेषे । मण्डलीयरविकुन्तलद्व्यनिरक्षदेशस्थिते । यथा । लङ्काकुमध्ये यमकोटिरस्याः प्राक् पश्चिमे रोमकपत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सुमेरुः सौम्येऽथयाम्ये वडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानि तानि स्थानानि षट् गोलविदो वदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री॰ सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं॰ गौरसर्षपे ॥ त्रि॰ लब्धकार्य्ये ॥ सिद्धं प्रयोजनं येन । यस्मात् ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं॰ सिद्धिप्राप्तमन्त्रे ॥

सिद्धमोदकः । पुं॰ शर्करायां । इक्षुखण्डे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री॰ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धरसः । पुं॰ पारदे । रसे । त्रि॰ व्याडिप्रभृतिषु । सिद्धशास्त्रेषु । सिद्धो रसो येषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महाविद्यायां ॥

सिद्धसङ्घः । पुं॰ ऋषिशादिसिद्धानां समूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न॰ काञ्जिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं॰ गौरसर्षपे ॥ न॰ सिद्धस्य वस्तुनः साधने । सा

सितालिकाटभी । स्त्री॰ मुक्तिकाणही वृक्षे ॥

सितावर : । पुं॰ सुषीपण्णे । श्रीवारके । सिरिवारादृतिख्यातिशाके । सुनिषण्णे ॥

सितावरी । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥

सितासित : । पुं॰ बलभद्रे । हला युधे ॥

सिताम्बुधः । पुं॰ क्षीरनिधौ ॥ क्षीरसरोनिते ॥

सितेषु : । पुं॰ क्षीरीषी ॥

सितेतर : । पुं॰ कृष्णशाली ॥ कृष्णे ॥ त्रि॰ कृष्णवर्णवति ॥

सितेतरगति : । पुं॰ वह्नौ ॥

सितोद : । पुं॰ सरोविशेषे ॥ विपुलाख्याद्रेर्मूर्ध्नि वैभ्राजाख्यंवनंत वसितोदनामसर:॰ यदुक्तं कामिभिरजे मंण्डितं सुरैरासेव्यते । तदुक्तम् । वैभ्राजंवैपुलेमूर्द्धि सितोदपद्मदोत्तम : । देवैर्निषेव्यतेक्ष : कामलैरंशुमत्प्रभैरिति ॥ सितसमुद्रमंयस्य । उत्तरपदलोपे उद स्थोदादेश : ॥

सितोदक : । पुं॰ सितोदे ॥ स्वार्थेक : ॥

सितोदर : । पुं॰ कुवेरे ॥

सितोपल : । पुं॰ स्फटिके ॥ शिलाधातौ ॥ सितोपले । मि

श्री॰ चीनी॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धा ॥

सितोपला । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ शर्कराविकारभेदे । मिश्रीतिलोकप्रसिद्धे ॥ सितोपलासरालघ्वी-वातपित्तहरीहिमा । यथायथाऽस्यै निर्मल्यं मधुरत्वंतथातथा ॥ लेह-खाद्य वैज्ञानिसरत्वस्तथातथा ॥

सिद्ध: । पुं॰ व्यासादौ ॥ देवयोनि विशेषे । अणिमादिगुणोपेतेऽवि श्वावसुप्रभृतौ ॥ विष्कम्भादियोगान्तरगतयोगविशेषे ॥ तथ्यात्मकालंयथा । जितेन्द्रिय : सर्वकाल निधानेऽर्थोरामशुरो विनीत : । सत्योपपन्न : कृतभृत्यतेगोयस्यप्रसन्नौक्षिप्रसिद्धयोग. । इति ॥ गुडे यसेधीत्। इति सिद्ध: षिधुहिंसासंराद्धयो : । गत्यर्थकर्मकेतिकर्त्तरिक्त : । सिद्धिरस्यास्तीतिवा । अर्शआद्यच् ॥ व्याधरत्रे ॥ व्यवहारे ॥ दे । अष्टगुणेभीत्यादिव्यवहारेवाप्रसिद्धे । न॰ सैन्धवलवणे ॥ त्रि॰ योगिनि ॥ जन्मनैवविनाप्रयत्नंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यातिशयं प्राप्ते ॥ पूर्णमनोरथे ॥ अधिगतपरमार्थे । पुण्यकृत्यादिभि : सहायै : सम्पन्ने ॥ प्रसिद्धे ॥ नित्ये ॥ यथासिद्धधार्थी:॰ सौद्धापूपिरो॰ सिद्धमाकाशमिति

॥ कार्य्यं व्यभिचरति । तथाचासिद्धश्चोदनः सिद्धः स्वप्नः सिद्धायशायुरिति ॥ मुक्ते ॥ निष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यतिस्म । षिधु संराद्धौ । क्तः । सिद्धे साधनाप्रयोगः ॥ सर्वं शास्त्रीयाधिष्ठानेप्रसिद्धे ॥ तत्पश्यात्मर्थ्यांदयटादिसिद्धमित्युच्यते । परमात्मा तु सर्वदा लब्धस्वरूपः सङ्कोचकप्रमाणाभावात् नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्ध इत्युच्यते ॥ सिद्धिर्योगोत्थाने यासदुभयमीश्वरकालः सिद्धः स्वानन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धोगाः ॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं॰ शालवृक्षे ॥ सिन्धुवारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री॰ कामाख्यायाः पञ्चमूर्त्यन्तर्गतपञ्चममूर्त्तौ ॥

सिद्धक्षेत्रः । पुं॰ कीरसदेशान्तर्गततदेशविशेषे ॥

सिद्धगङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न॰ काञ्जिके । पक्वतोये ॥

सिद्धदेवः । पुं॰ शिवे ।

सिद्धधातुः । पुं॰ पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं॰ सिद्धस्थाने ॥ यथा । कामोलयपर्वतेऽस्मिन् तत्रैषा कोटिसहस्रम् । महाविद्याख्यकोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्तितः ॥

सिद्धपुरम् । न॰ भूगोलख्याधिदेशविशेषे । तच्चोत्तरकुरुवर्षस्यान्तर्वर्त्तिदेशेऽस्ति । यथा । लङ्काकुमध्ये यमकोटिरस्याः प्राक् पश्चिमे रोमकपत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सुमेरुः सौम्येऽथ याम्ये वडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानि तानि स्थानानि षड्गोलविदो वदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री॰ सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं॰ गौरसर्षपे ॥ त्रि॰ लब्धकार्य्ये । सिद्धं प्रयोजनं येन॰ यस्य वा ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं॰ सिद्धिप्राप्तमन्त्रे ।

सिद्धमोदकः । पुं॰ शर्कराखण्डवस्तुद्रव्ये ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री॰ योगिनीविशेषे ।

सिद्धरसः । पुं॰ पारदे । रसे । त्रि॰ व्याडिप्रभृतिषु । सिद्धचामीरसस्य । सिद्धो रसो येषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महाविद्यायां ॥

सिद्धसङ्घः । पुं॰ कपिलादिसिद्धानां समूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न॰ काञ्जिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं॰ गौरसर्षपे । न॰ सिद्धस्य वस्तुनः साधने । सा

ध्यपत्वानिश्चयेसत्त्वेप्यनुमाने ॥

सिद्धसिन्धुः । स्त्री० स्वर्गङ्गायाम् । ग ङ्गायाम् । आकाशगङ्गायाम् ॥ सिद्धनदीसिन्धुः ॥

सिद्धसेनः । पुं० कार्त्तिकेये ॥

सिद्धसेविनः । पुं० भैरवे ॥ चि० कपिलादिसिद्धोपासिते ॥

सिद्धा । स्त्री० ऋद्ध्याख्यौषधौ ॥ सिद्धिरस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् टाप् ॥ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धान्तः । पुं० वस्तुतात्पर्यविषयावधारणे ॥ पूर्वपक्षं निरस्य सिद्धपक्षस्थापने । वादिप्रतिवादिभ्यां निर्णीतेर्थे ॥ सिद्धान्तलक्षणं गौतमीयसूत्रे । तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तः इति । अत्रार्थः । तन्त्रं शास्त्रं तदेवाधिकरणं तासामर्थानाम् । अभ्युपगमः स्वसमीचीनतयाऽङ्गीकृततया स्थितिः । तथा च शास्त्रार्थनिश्चयः सिद्धान्तः । अथवाभ्युपगम्यमानोर्थः सिद्धान्त इति भाष्यम् । अभ्युपगमः सिद्धान्त इति वार्त्तिकटीका । न चात्र विरोधः शङ्कनीयः । आचार्यैः परिहृतत्वात् । तथा च सिद्धान्तनिबन्धः । अर्थाभ्युपगमयोरुपप्रधानभावस्याविवक्षितत्वात् । अर्थाभ्युपगमोऽभ्युपगम्यमानोर्थः सिद्धान्तः इति न सूत्रभाष्यवार्त्तिकटीकासु न विरोधः । अत्र च भाष्यानुसारात् सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमाः सिद्धान्तान्तराः सिद्धान्त इति सूत्रार्थ इति तु न युक्तम् अविशेषव्याख्यानापत्तेः । तं सिद्धान्तं लक्षयन् अनुगमयन् तं चार्थं कारणाभ्युपगमान्यतमसिद्धान्त इति कथितम् ॥ २६ ॥ सिद्धान्तं विभजते । स सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥ स चतुर्विध इति शेषः । सर्वतन्त्रादिसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् भेदादित्यर्थः ॥ २७ ॥ राद्धान्ते ॥ सिद्धोऽन्तो निश्चयो यस्मिन् ॥ ज्योतिषग्रन्थविशेषे च । ब्रह्मसूर्यसोमबृहस्पतिगर्गनारदपराशरपुलस्त्यवशिष्ठसिद्धान्तेषु ॥

सिद्धान्ताचारः । पुं० नानाचाराद्युत्तमाचारविशेषे ॥ यथा । आत्मानं देवतां मत्वा यद्वा कौलमार्गे : । सद्गुरुर्ध्यानयोगैः सिद्धान्ताचार उच्यते० इत्याचारभेदतन्त्रम् ॥

सिद्धान्ती । पुं० मीमांसके ॥ सिद्धान्तोविद्यतेऽस्य ॥ इनिः ॥

सिद्धापगा । स्त्री० स्वर्द्याम् । गङ्गायाम् ॥

सिद्धायिका । स्त्री० जिनशासनदेव

तविशेषे ।

सिद्धार्थः । पुं॰ विष्णौ ॥ सिद्धो निर्वृत्तो निष्पन्नः कृत्स्नमानोऽर्थोऽस्य । आप्तकामत्वादिति ॥ स्कन्दे । सितसर्षपे ॥ शाक्यसिंहे । बौद्धभेदे ॥ हस्तार्हत्पितरि ॥ जिनभद्रिकटौषधे ॥ सिद्धार्थोऽस्यावस्था ॥ वत्सरविशेषे । स तु फलयथा । तापस्वी : सुतामि धावकृत्स्नासिद्धभेदनो । मिष्टरापा यिवादिविसिद्धार्थप्रबोधनभे ॥ ५३ ॥ त्रि॰ प्रसिद्धार्थे ॥

सिद्धार्था । स्त्री॰ हस्तार्हन्मातरि ॥

सिद्धासनम् । न॰ आसनविशेषे ॥ सिद्धं यत्सम्भूतादिविद्याविधानमव्ययम् । यस्मिन्सिद्धाः समासीनाः कर्ते सिद्धासनं विदुः ॥ सिद्धस्य आसनम् । सिद्धानामासनं वा । कर्मधारयतत्पुरुषाभ्याम् ॥ अस्य विवरणं योगिनामासनविशेषः ॥ यथा योनिस्थानकमङ्घ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा समं विग्रहम् । स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽचलदृशा पश्यन् भ्रुवोरन्तरे तिष्ठेदेतदशेषयोगिसुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते॰ इति ॥ योनिस्थानकमिति । एकपादमूलाङ्गमूले॰ द्वितीयपादमूलमथवा इत्यर्थः ॥

सिद्धिः । स्त्री॰ निष्पत्तौ ॥ पादुकायाम् ॥ अन्तर्धाने ॥ वृद्धौ ॥ ऋद्धौ नामौषधौ ॥ दुर्गायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ योगे । साङ्ख्यानामष्टविधसिद्धौ । यथा ॥ ऊहः शब्दोऽध्ययनं दुःखविघातास्त्रयः सुहृत्प्राप्तिः । दानञ्च सिद्धयोऽष्टौ । विघ्नस्यामी दुःखविघातात्तदिघातात्रय इति । इमा मुख्यास्तिस्रः सिद्धयः तदुपायतया चेतरा गौण्यः पञ्च सिद्धयः । तासु विधिहेतुहेतुमत्तया व्यवस्थिताः । तत्रादावध्ययनमपरं सिद्धिहेतुरेव । मुख्यास्तु हेतुमत्य एव । मध्यमास्तु हेतुहेतुमत्यः । पुरुषशास्त्रादिविषयाणुविधिः सिद्धिराद्या । पुरुषतत्त्व॰ प्रकृताद्यन्तं॰ शास्त्रपठनादव्यक्तेश्चतुर्विंशतिस्तानां सिद्धिरितिष्यते ॥ यातायोगान्तरे ॥ यथावर्गोत्तमगतैः खैः शुभैवा सबलान्वितैः । सिद्धश्चैव भवेद्योगो यात्रायिनां सिद्धिदायकः ॥ इति ॥ राज्ञां क्रियय साध्य सुपुरुषपर्यालाभासिद्धाः सु॰ प्रभुसिद्धिमन्त्रसिद्धिशक्तिसिद्धयः ॥ सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमिष्यते ॥ तथा च । कर्मणामारम्भोपायः । पुरुषद्रव्यसम्पत् : देशकालविभागः । विनिपातप्र

सीकार : । कायं सिद्धिर्येति नोलिशास्त्रविद् : ॥ मोक्षे ॥ सत्त्वगुणविकारज्ञानोत्पत्तौ ॥ ब्रह्म भावलक्षणायाम् । पुरुषार्थप्राप्ति शेऽध्यसायपायाम् . कारणशुद्धौ । ज्ञानोत्पत्तिलक्षणायाम् ॥ सिद्ध्यति । षिधु संराद्धौ । क्तिन् । यथा । करणं क्तिन् ॥

सिद्धिद : । पुं॰ प्रत्ययभिन्नब्रह्मा परोक्षज्ञानदाराज्ञस्वरूपावस्थानल क्षणमुक्तिप्रदेश्वरो गुरौ ॥ परमेश्वरे : सिद्धिम् फलकर्तृभ्यः स्वाधिकारानुरूपतो ददाति । डुदाञ् ॰ । मो लपूलिक : । भैरवे ॥ त्रि॰ सिद्धि दातरि ॥

सिद्धियोग : । पुं॰ शुभयोगविशेषे ॥ यथा । शुक्रेनन्दाबुधेभद्रा॰ शनौ रिक्ता॰ कुजेजया । गुरौपूर्णा च संयुक्ता॰ सिद्धियोगःप्रकीर्त्तित : ॥

सिद्धियोगिनी । स्त्री॰ योगिनीवि शेषे षष्ठिपुराणोक्तासुदर्शनाप स्थापनम् तन्त्रात्

सिद्धिस्थानम् न॰ पुण्यस्थानविशेषे ॥

सिद्धेश : । पुं॰ कपिलमुनौ ॥ सदा शिवे ॥ सिद्धानामीश : ॥

सिद्धेश्वर : । पु॰ शिवे ॥

सिद्धेश्वरी । स्त्री॰ देवीविशेषे

सिद्धौघ : । पुं॰ गुरुक्रमविशेषे ॥

सिध्मम् । न॰ किलासरोगे । षिधु

वा॰ दू॰प॰ ॥ सिध्यति । षिधु संराद्धौ । बाहुलकान्मक् ॥

सिध्मा । पुं॰ न॰ किलासरोगे ॥ सि ध्माकिलासं त्वक्पुष्पं सिध्ममिति द्वे मवन्द्र । किलासं सिध्मंकुष्ठमर ॥

सिध्मल : । त्रि॰ किलासिनि ॥ सि ध्ममस्यास्ति सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥

सिध्मला । स्त्री॰ मत्स्यविकृतौ । मत्स्य चूर्णे ॥

सिध्मवान् । त्रि॰ किलासी ॥ सि ध्ममस्यास्ति । मतुप् ॥

सिध्य : । पुं॰ पुष्यनक्षत्रे ॥ सिध्यन्त्य स्मिन्कार्याणि । षिधु॰ । पुष्यसि द्ध्यौनक्षत्रतिष्यमिति निपातित : ॥

सिध्र : पुं॰ वृक्षे ॥ साधौ ॥ सिध्यति । षिधु॰ । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

सिध्रका । स्त्री॰ सौषधतिभाषाप्रसिद्धवृक्षे । सिध्रति॰ सिध्यतिवा । षिधु॰ । बहुलम न्यत्रापीति॰ स्फायितञ्चीतिरक् । तत॰ स्वार्थेकन् । सिध्रका दित्वादित्वा भाव : ॥

सिध्रकारण्यम् । न॰ देशे वने ॥

सिध्रकावणम् । न॰ सिध्रकारण्ये ॥ सिध्रकायांवनम् । वनम्पुरगामि श्रकेत्युत्तरपदस्थवनस्यणत्वम् ॥

सिन : । पुं॰ ग्रासे ॥ पिण्डीकि यमाणोयःसिद्धाद्ध्यादिव्यञ्जनर महम्बनेनुग्रहितभरितद्राक्षस्तृणः मनुष्यम् । तदादसिनोरोगानक

संकर्षेतिनिष्ठातस्य नः ॥ स्वार्थे
क सिनीति । सिञ् + । इण् सिञ्
तिनक् ॥ त्रि॰ शुक्लगुणविशिष्टे ।
सिनी । स्त्री॰ शुक्लगुणवत्याम् । श्वे
तासितासिनीश्येनीत्यादि: ॥

सिनीवाली । स्त्री॰ दृष्टेन्दुकलामा
याम् ॥ चतुर्दशीयोगाद् दृष्टचन्द्रा
सती॰ अमा॰ सिनी॰ वालीवद्
वाच्याभवति । एतद्विष्णुनासवर्ण
संतीलालज्ञो : । तद्योगात् सि
नीचन्द्रकला । शोभादित्वादिनिः
। सिनीवलति । वल॰ । कर्म
ण्यण् । ङीप् ॥ दुर्गायाम् । इ॰
मे॰ नी॰ ॥

सिन्दुकः : पुं॰ । सिन्दुवारे ॥ स्यन्द
ते । स्यन्दूप्रस्रवणे । स्यन्दे : सम्प्र
सारणञ्चेत्युः । बाहुलकाद्धत्वो
न । स्वार्थेसंज्ञायांवाकन् ॥ श्वेत
नीलपुष्पभेदात्सिन्दुकोद्विविधोम
तः ।

सिन्दुवारः । पुं॰ निर्गुण्ड्याम् ।
सिन्दुके । स्त्रीडी॰ सम्भालू॰ भ
द्रा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ निसिन्दा॰
इमकर॰ इ॰ गी॰ दे॰ भा॰ ॥ सि
न्दुंवणोति॰ वारयतिवा । ग्रज् ध
रयेहञ्ज धादरथेवा । कर्मण्यण् ।

सिन्दूरः । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥ न॰ र
क्तवर्णचूर्णविशेषे । नागसम्भवे ।
सीमन्तके ॥ तद्धारणस्त्वास्यायु

षं विभंवस्त्रियश्चोक्तं काशीखण्डे
। हरिद्राकुङ्कुमञ्चैवसिन्दूरं कज्ज
लंतथा । कार्पासकञ्चताम्बूल मा
ङ्गल्याभरणं शुभम् ॥ केशसंस्कार
कबरीकरकर्णविभूषणम् । भर्त्तु
रायुष्यमिच्छन्तीदूषयेन्नपतिव्रतेति
॥ अस्यपर्यायाद्यथा । सिन्दूर
रक्तरेणुर्नागगर्भञ्चसीसजम् । सी
सोपधातुः सिन्दूरंगुणैस्तत्सीस
वन्मतम् ॥ संयोगजप्रभावेणतस्या
प्यन्येगुणाः स्मृताः । सिन्दूरमु
ष्णंवीसर्पकुष्ठकण्डूविषापहम् ॥
भग्नसन्धानजननंव्रणशोधनरोपण
म् ॥ अश्मरीघ्नंयाथ । दुग्धञ्च
षीगतमत्रसविशुद्धिर्गदितासुधैरि
ति ॥ स्यन्दते । स्यन्द॰ । स्यन्दे स
म्प्रसारणञ्चेत्युरन् ॥

सिन्दूरकारणम् । न॰ सीसके ॥

सिन्दूरतिलकः । पुं॰ मतङ्गजे । इ
स्तिनि ॥

सिन्दूरतिलका । स्त्री॰ सधवायांना-
र्य्याम् ॥

सिन्दूरपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरीतिख्याते
पुष्पवृक्षविशेषे । वृषपुष्प्याम् । क
रच्छदायाम् ॥ अस्यागुणाः । कटु
त्वम्॰ तिक्तत्वम्॰ कषायत्वम्॰
श्लेष्मवातशिरोर्त्तिभूतनाशित्वम्॰
वण्डीविषघ्नत्वञ्चेति ॥ सिन्दूरवत्
पुष्पाण्यस्याः । पाककर्णेतिङीप् ॥

सिन्दूररस : । पुं॰ रससिन्दूराभिधौषधे ।

सिन्दूरित : । त्रि॰ सिन्दूरवत्कृते ॥ सिन्दूरवच्छब्दात् तत्करोतीत्यस्मात् कर्म्मणि क्त : । णाविष्ठवद्भावा त्॰ विन्मतोर्लुक् ॥

सिन्दूरी । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ रक्तचित्रकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सिन्दूरीविषपित्तास्रकृष्णाकान्तिवृद्धि मा ॥

सिन्धु : । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ अन्त्यकं । पारिऽव ॥ शब्द॰ ॥ अन्त्य: इत्यसारघ धवेलु : ॥ वमथौ ॥ रागिनीभरतायीवितदेशविशेषे ॥ काश्मीरदेशप्रसिद्धनदविशेषे ॥ गजमदे ॥ सिन्धुवारवृक्षे ॥ रागविशेषे ॥ श्वेतटङ्कने ॥

सिन्धु : । स्त्री॰ नद्यां । सरिति ॥ नदीविशेषे ॥ तज्जलगुणायथा । सत द्रौविंशायुन : सिन्धुनद्या : सुशीतं लघुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलं निर्मलं दीपनं पाचनस्वप्रदत्ते बलं बुद्धिमेधायुरायु ॥

सिन्धुक : । पुं॰ सिन्दुके । निर्गुण्डाम् ॥ सिन्धुशब्दात् स्वार्थे संज्ञायांशकन् । गुणायथा । सिन्धुक : स्मृतिदस्तिक्त : कषाय : कटुकोलघु : । केश्योनेत्रहितोहन्तिशूलशोथाममारुतान् ॥ क्रमिकुष्ठा

चिरुचिप्रावयाशिलापित्तहिधा ॥ सिन्धुवारकलं जन्तुघ्नमशं घहरं मधु ॥ त्रि॰ सिन्धुजाते ॥ सिन्धुपक्ता राख्यांकन् ॥

सिन्धुकफ : । पुं॰ समुद्रफेने ॥

सिन्धुप्रभव : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सिन्धुरम् । न॰ श्वेतटङ्कने ॥

सिन्धुखेल : । पुं॰ सिन्धुदेशे ॥

सिन्धुजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुजातम् ॥ सप्तम्यांजनेड : ॥ त्रि॰ समुद्रजाते ॥

सिन्धुजन्मा । पुं॰ चन्द्रे ॥ न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुजा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥

सिंधुडा । स्त्री॰ मालवरागभार्यायाम् ॥

सिंधुनन्दन : । चन्द्रे ॥

सिंधुपुत्र : । पुं॰ चन्द्रे ॥ मर्कटेन्दौ ।

सिंधुपुष्प : । पुं॰ बकुले ॥

सिंधुमन्थजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुर : । पुं॰ हस्तिनि ॥

सिंधुरद्वेषी । पुं॰ सिंहे ।

सिंधुरवदन : । पु॰ गणेशे ॥

सिंधुराज : । पुं॰ समुद्रे ॥

सिंधुलवणम् । न॰ सैंधवे ॥

सिंधुवार : । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ सिंधुवारे । निर्गुण्डाम् ॥ सिंधुवारोविषघ्न : पाययकुष्ठघ्नयापह : ॥ सिंधुंवारयति॰ वारयतिवा । कर्

आच्छादनेषा । सर्वं गणम् ॥
सिंधुवारक : । पुं० सिंधुवारे ॥
सिन्धुवारित : । पुं० सिन्धुवारे ॥ वि० समुद्रेणवारिते ॥
सिन्धुवेषण : । पुं० गम्भार्याम् ॥
सिन्धुसङ्गम । पुं० संभेदे । सिन्ध्वोः सङ्गमेनेति : ॥
सिन्धूत्थम् । न० तोयभेदे ॥
सिन्धूद्भवम् । न० सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुप्रभवीत्यः ॥
सिन्धूपलम् । न० सैन्धवलवणे ॥
सिप्र : । पुं० चन्द्रे । हिमांशौ ॥ निदाघसलिले । स्वेदे ॥ न० सरोविशेषे ॥ यदीयकाद्या कालिकापुराणे । ततो हिमवत : प्रस्थे प्रतीच्यत : पुरस्यच । सिप्रं नामसर : पूर्वोदयमृद्यं शिप्रादयवसि ॥
सिप्रा । स्त्री० मदनारे ॥ सप्राख्या सरसीयस्मान्निर्गतासासरिन्नदी । अत : सिप्रेतितन्नामपुरैवम्प्रवर्तितमिति कालिकापुराणम् ॥ साचोज्जयिनीदेशेपवर्त्तते । तथा चीयते . कालिकापुराणे २३ अध्यायेद्रष्टव्या ॥
सिम : । वि० सर्वस्मिन् । सर्वमदार्थे ॥ सिमोति । षिञ्० । चाक्षिसिञ्चिभ्य : किदिति मन् ॥
सिम्बा । स्त्री० शम्याम् । शिम्बायाम् । बीजगुप्तायाम् । सेम० इ०
भा० प्र० ॥ फली० इ० प्र० च ॥ समति । षमवैक्लव्ये । उल्काद्य वेतिसाधुः ॥
सिम्बि : । स्त्री० शिम्बायाम् । सिम्बाशास्त्र । मकुष्ठामगवद्रव्ये ॥
सिम्बी । स्त्री० शिम्बाम् ॥
सिर : । पुं० पिप्पलीमूले ॥
सिरा । स्त्री० नाड्याम् । अम्बुवाहिन्यांनाड्याम् । सीर० इ० भा० प्र० सिनोति । षिञ्० । बहुलमन्यत्रापीतिरक् ॥
सिराल : । पुं० सिरासन्ती ॥
सिरिभिटिका । स्त्री० चक्रकटुम्बिकायापत्पुपि । दुरालभायाम् ॥
सिलक : । पुं० ममावलीपक्षे० च विशिष्टे ॥
सिलकी । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥
सिलाभिषिका । स्त्री० साधुभिक्षायाम् ॥ यथा । सिलाभिषिक्ययाशून्यासि द्रियं चनविद्यते । सपष्पसपष्यति स्वच्छानादनुमितिर्भवेत् ॥
सिलिया । स्त्री०सेतुभिक्षायाम् ॥
सिलवत् । वि० सप्टभिक्षति ॥
सिह्लक : । पुं० सत्सैरवे ॥ सो सिह्लकति । कुडिवरणे । यथा थाच ॥ सिह्लुक्लारयमपभ्रंशप्रतिज्ञामी० पृषोदरादिः ॥ चाजुषायथा । सिह्लकोरेवनस्तीच्यौदीपन : कटुकोरुष : । शूलामाशी

सिह्लःध्मानकफगुल्मोदरानिलान् उन्मादमोहकुष्ठार्शःशोथमेदोऽश्म पाण्डुताः। व्रणशोथज्वरप्लीहविष दूषीविषं हरेत्। तथानीयं तु पीतो ऽस्रमधुरकटुकं लघु। शुक्लना डकुष्ठिनाम्नापित्थं वीर्यरोगिणाम्। हितमेतद्विरेकार्थं येषाञ्चदो षरोगिणः॥

सिह्लुण्डदलम्। न०। सुहीपत्रे॥ तस्यागुणा यथा। सिह्लुण्डस्य दलमोच्चं दीपनं रोचनं हरेत्। ध्मानाष्ठीलिकागुल्मशूलशोथोदरा णि च॥

सिह्लः। पुं०। तुरुष्के। पिण्डके। यावने। शीधाम० इ० आ० प्र०॥ सिह्लति। सिह्लीति। अ स्माद्विवत्यर्थः। पाकृपालक्। पृषोदरादि०॥

सिह्लकः। पुं०। सिह्ले। कामीरी ग०ं द० इ० भा० सीताम्० इ० य वनभाषाप्रसिद्धे॥ सिह्लकः कटुः स्वादुः स्निग्धोष्णः शुक्रकान्ति कृत्। वृष्यः कण्ठ्यःस्वेदकुष्ठज्वर दाहग्रहापहः॥

सिह्लकी। स्त्री०। सल्लक्याम्॥ सि ह्ले।

सिह्लभूमिका। स्त्री०। शल्लक्याम्॥

सिह्लसारः। पुं०। तुरुष्के। धूम वर्णे। धौतसारे॥

सीकरः। पुं०। शीकरे॥ धनपाला दिमतेदन्त्यादिः॥

सीता। स्त्री०। लाङ्गलपद्धतौ। हल रेखायाम्॥ जनकनन्दिन्याम्। मैथिल्याम्। वैदेह्याम्॥ सीता लाङ्गलपद्धतिः। तदुत्पन्नत्वात्सी तेति निर्दिष्टा॥ यथा। अथमे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता ततः। क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुतेति रामायणे ६६ सर्गः॥ स्वर्गगङ्गायाम्॥ यथा। पूर्वेण सीतानुष्ठं संयात्यम्बरविगा। ततश्च पूर्ववर्षं भद्राश्वं गत्वार्णवम्॥ तथालकनन्दा दक्षिणम्॥ इति श्रीभागवते। सीता तु ब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्यो ऽधोऽधः प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्द्धसु पतित्वान्तरेण भद्राश्ववर्षं प्राच्यां दिशि क्षारसमुद्रमभिप्रविशतीति॥ श्रिये॥ दुर्गायाम्। सत्याधिदेव तायाम्॥ मदिरायाम्। 'गङ्गा'स्रोत सि। आकाशगङ्गायाम्॥ सीयते। षिञ्०। क्तः। पृषोदरादिः॥

सीताद्रव्यम्। न०। कोषकुद्दालादौ॥

सीतापतिः। सीतायाः पतिः। पुं०। रामचन्द्रे। दाशरथौ॥

सीत्कारः। पुं०। मनुष्याणां सुरतानुरागशब्दे॥ यथा। गण्डीग्रामानु

रागेोत्थ : प्रयाद : सीत्कृतं तथा मितिहेमचन्द्र : ॥ दन्तनिष्पीडना यां । सीरितिशब्दे ॥

सीत्कृतम् । न॰ सीत्कारेसुरतध्वनौ ॥

सीत्यम् । न॰ धान्ये ॥ वि॰ हल्ये । हलिनकृष्टक्षेत्रे ॥ सीतयासमितं ॰ सङ्गत ॰ निस्नोन्नतादिरहितम् कृतं ॰ समीकृतमित्यर्थः ॥ सौ वर्थधर्मेयत् ॥

सीदमान : । त्रि॰ अवसीदति ॥

सीधम् । न॰ आलस्ये ॥

सीधु : । पुं॰ शीधुशब्दार्थे ॥

सीधुगन्ध : । पुं॰ बकुले ।

सीधुपुष्प : । पुं॰ कदम्बे ॥ बकुले ॥

सीधुपुष्पी स्त्री॰ धातक्याम् ॥

सीधुरस : । पु॰ आम्रवृक्षे ॥

सीधुसंज्ञ : । पु॰ बकुलद्रुमे ॥

सीप : । पुं॰ तर्पणाद्यर्थताम्रादिनिर्मितजलपात्रे । अर्घा॰ कोशा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सीम् । अ॰ सर्वतोभावे ॥

सीमा । स्त्री॰ आघाटे । मर्यादायाम् । सीमायाम् । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्थितौ ॥ क्षेत्रे । अण्डकोषे ॥ सीयते । षिञ् ॰ । नामन्सीमन्नि त्यादिनानिपातित : । मनन्तात् ङीप् । सीमानौ॰ सोमान : ॰ इत्यादि ॥

सीमन्त : । पुं॰ सीमन्तोन्नयनसंस्कारे ॥ पु॰ न॰ केशवेशे । केशरचनाभेदे ॥ केशेषुमस्तकेनि । मूर्द्धजमध्यपद्धतौ ॥ सीमन्तमस्त्रियांसीमांकेशमध्येतुपद्धतिरित्यमरः ॥ सीमाऽन्त । शकन्ध्वादि ॥

सीमन्तक : । पुं॰ नरकावासे । यथा । चतुर्थे नरकावासा : सीमन्तकादय॰ हेमचन्द्र : । न॰ सिन्दूरे ॥

सीमन्तित : । त्रि॰ सीमन्तिनोऽस्यास्ति । सीमन्तशब्दाभ्यस्तारन् ॰ सन् कृतो इतोऽस्यत्वात् सम्पन्नः । यावित्यर्थे॰ विभक्तौ तुर्या ॥

सीमन्तिनी । स्त्री॰ नार्य्याम् ॥ सीमन्तोऽस्त्यस्या : । अतइनि : । नान्तत्वात् ङीप् ॥

सीमन्तोन्नयनम् । न॰ गर्भाधानात् ॰ षष्ठेऽष्टमेवामासिकर्त्तव्ये॰ संस्कारविशेषे ॥ यथा । मासिषष्ठेऽष्टमेवापिकर्त्तव्ये पुंसवनेऽहिनि । द्विजानामेतिथौकुर्यात्सीमन्तोन्नयनक्रिया ॥

सीमा । स्त्री॰ आघाटे । मर्यादायाम् । सीमनि । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्थितौ ॥ क्षेत्रे । अण्डकोषे ॥ सिनोति॰ सीयतेवा । षिञ् ॰ । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातित ।

मनडूतिनङीप् । डाबुभाभ्यामिति पक्षे डाप् । सीमे॰ सीमा : ॰ द्व्यादिवीप्सम् ॥ वेलायाम् ॥

सीमाविवाद : । पुं॰ ग्रामादीनांसीमाविषयकेकलहे ॥ सीमाविषयकोविवाद : सीमाविवाद : । सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा॰ ग्रामसीमा॰ क्षेत्रसीमा॰ गृहसीमेति भेदात् ॥

सीमिक : । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥ वल्मीके ॥ सूक्ष्मकीटजातौ । तच्च पक्षविभागकृतिकीटे । स्यमति । स्यमुशब्दे । स्यमेः सम्प्रसारणञ्चेति विधानात् ॥

सीर : । पुं॰ अर्के । सूर्ये ॥ हले । लाङ्गले ॥ सिनोति॰ सीयतेवा । षिञ् ॰ । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेति॰ क्रन्॰ दीर्घत्वञ्च ॥

सीरक : । पुं॰ शिशुमारे ॥ अर्के ॥ हले ॥

सीरध्वज : । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

सीरपाणि : । पुं॰, बलभद्रे । कालिन्दीभेदने ॥ सीरोलाङ्गलंपाणावस्य ॥

सीराङ्गम् । न॰ कालागारे ॥

सीरी । पुं॰ बलदेवे ॥

सीलन्ध : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । सिलिन्द॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ तद्गुणायथा । सीलन्ध : श्लेष्मलोवृष्योविपाकेमधुरोगुरु : । वातपित्तहरोहृद्य आमवातकरस्तथा ॥

सीवनम् । न॰ सेवने । स्यूतौ । सुश्रुतायकर्मणि । सीवना॰ इ॰ भा॰ ॥ षिवुतन्तुसन्ताने । ल्युट् पृषोदरादित्वाद्दीर्घ : ॥ षिवुसिव्योल्युटिवाद्दीर्घइतिस्वामी ॥

सीवनी । स्त्री॰ लिङ्गमध्यस्थ : सूत्रे लिङ्गाधोगुह्यपर्यन्तसीवने ॥

सीसम् । न॰ सीसके । योगेष्टे । नागे । सीसा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धातौ ॥ सिनोति । षिञ्॰ । क्विप् । अनित्यत्वात्तुक् । ईषति । षि॰ । बाहुलकादिक : । सिच॰ तत्॰ ईसञ्च॰ सीसम् ॥ अस्यगुणा यथा । सीसंरङ्गगुणंज्ञेयंविशेषान्मेहनाशनम् ॥ नागस्तुनागशततुल्यबलंददातिव्याधिंविनाशयतिजीवनमातनोति । वह्निंप्रदीपयतिकाममवलंकरोतिमृत्युंचनाशयतिसन्ततसेवित : स : ॥ पार्श्वनष्टोनोविवर्णनागोक्तुष्ठानिगुल्मांस्तथातिकष्टान् । पाण्डुप्रमेहानिलमन्दशोथभगन्दरादीन्कुरुत : प्रभुक्तौ ॥ अस्यशोधनमारणविधिर्यथा । तस्यसाहजिकादोषाथंगस्यैवनिदर्शिता : । शोधनंचापितस्यैव॰ भिषग्भिर्दितंपुरा : ताम्रवत्तरस

स्थिरभिक्षोशोनृपुन : पुन : । डाभिंगद्धि : पुटैनाभिभिनत्वंस स्नजायते । शिलाश्रम : शिला । अन्यञ्च । अशक्तविस्तारस्कचूर्णं चतुर्थीशेननि : क्षिपेत् । कृत्वार्थे विहृतेनानीनोऽद्दर्यप्रचालित : । यामैकेनभवेदस्मतस्याश्चाश्म न : शिला । काञ्चिकेनदयंपिष्ट्वा पचेद्दृढपुटेनच । खाङ्गयोगतंपु न : पिष्ट्वाशिलयाकाञ्चिकेनच । पुन : पचेद्वरानाभ्यामेवंषष्टिपुटैर्हति : । अपिच । तैलितक्रे गवांमूत्रे काञ्चिकेचकुलत्थके । विधाविधाविशुद्धि : स्यान्नागपादीनां समासत : । मारणम्पुन : । कुट्टयनागपत्रास्त्वग्न्य : स्यान्तप चाष्टिकम् । तण्डुलीयरसेर्यामयामं षासारसैस्तथा । तस्माच्चक्रियाङ् कृत्वाचर्मेतत्रोष्यतम्पुन : । सरा वसम्पुटेकृत्वापचेद्वन्हीपलैभिंपक् । एवंसप्तपुटैर्नागोभस्मीभवतिनि श्चितम् । शिशुकोर्थमुपंहन्यात्प्रमे यानश्विलानपीतिवैद्यदर्पण : ॥

सौसकम् । न० सीसे । स्वार्थे क : ॥

सौसपत्रकम् । न० सीसके ॥

सौहुरुड : । पुं० सुह्मम् । सिहुण्डे । सौतिहुण्डते । हुडिसंघर्षे । पचाद्यच् । सिंहतुण्डशापभंश्रेयमितिस्वामी । पृषोदरादि : ॥

सु । अ० पूजायाम् । भृशार्थे ॥ निर्भरे । अतिमात्रे । अनुमतौ । कृच्छ्रे । समृद्धौ । अनायासे । सूयते० सवतिवा । सुमतौ । क्षिपि० सुगभाव० कुर्या ॥

सुकण्टका । स्त्री घृतकुमार्याम् ।

सुकण्डु : । पुं० कण्डुरोगे ।

सुकथा । स्त्री० जैमिनारथ्याधिष्ठा श्री दिवतायां ॥

सुकन्द : । कशेरुणि । धरणीकन्दे ।

सुकन्दक : । पुं० पलाण्डौ । शोभनमतीयवा० कन्दयति० भक्षकस्य जातिभ्रंशमयास्थाम् । आदिरीदर्न । अच् । स्वार्थे कन् । वल्लुच ॥ धरणीकन्दे । वाराहीकन्दे ॥

सुकन्दी । पुं० सूरणे ॥

सुकम् । अ० अतिशये ॥

सुकर : । त्रि० सुखकरे । सुखेनकर्तुं शक्ये । सुसाध्ये । ईषद् । सु ष्विति० भावे० कर्मणिवा० अकृच्छ्रार्थे खल् । अल्पसाधनै रधिकारश्चीनसुकर : ॥

सुकरा । स्त्री० सुशीलायाङ्गवि । अच सहायाम् । सुसुखङ्करोति । अच् । सुक्रियतेवा । ईषद्दुस्सुष्विति खल् ॥

सुकर्ण : । पुं० हस्तिकर्णे । त्रि० शोभनकर्णवति ॥

सुकर्णक : । पुं० हस्तिमान्दे । त्रि०

सुन्दरकर्णवति ॥

सुकर्णिका । स्त्री० मूषीकर्ण्याम् ॥

सुकर्णी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

सुकर्मा । पुं० विष्कंभाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा । परोपकारीगुणवान् कलासुदक्षो यशस्वी नितरांयशस्वी । प्रसूतिकालेयदिचेत्सुकर्मानरः सुकर्माभवतिप्रसिद्धः । देवानांशिल्पिनि । विश्वकर्मणि ॥ त्रि० सत्क्रिये । शोभनकर्मकारकशीले ॥

सुकल : । त्रि० दातृभोक्तृरिमानवे । यदुक्तम्ददाति० भुक्तेचतत्र । दाताभोक्ता० इ० भा० प्र० ॥ सुघात्वर्थे । कलशब्दस्यध्यानयोः । ईषद्गुर्व्यक्तिरुक्तम् । शोभनाक्षवायस्येतिवा ॥

सुकाण्ड : । त्रि० चतिनिपुणे ॥

सुकाण्ड : । पुं० कारवेल्ले ॥ त्रि० शोभनकाण्डवति० तृणादौ ॥

सुकाण्डी । स्त्री० काण्डीरे । काण्डवेल्लयाम० गौ० भा० प्र० लतायाम् ।

सुकाण्डी : । पुं० भ्रमरे ॥

सुकामा : स्त्री० त्रायमाणायाम् । यथेति० वद्वीतित्र०गौ०भा०प्र० ॥

सुकाम्बो । पुं० अभिप्रातमनोऽप्सु० शूद्रादौविवसु ॥

सुकालुका । स्त्री० चोटोपू पी ॥ इ० रा० रट : ॥

सुकाष्ठकम् ; न० देवकाष्ठे ॥

सुकाष्ठा ।)
सुकाष्ठिका ।) स्त्री० कटल्याम् ॥ काष्ठकदल्याम् ॥ इ० रा० रट : ॥

सुकुन्दन : । पुं० बर्बरे ॥

सुकुमार : । पुं० पुण्ड्रके । वनचम्पके ॥ चर्वे ॥ श्यामाके । त्रि० कोमले । तरुणे ॥ सुष्ठुकुमारयति । कुमारक्रीडायाम् । चुरादयम् : । पुंसोलिव : । एरणा ॥ यथा । सुकाम्यर्वे । वाने : किन्तुकोमलाया दुम्हरन् ॥

सुकुमारक : । पुं० शालो ॥ सुन्दरवाचि ॥ न० तमालपत्रे ॥

सुकुमारतर : । त्रि० अतिमिलवे ॥

सुकुमारतारा । स्त्री० अतिमिलतायाम् । प्रकृतौ ॥ यथोक्त । प्रकृति : सुकुमारतरंनकिचिदस्तोतिमेमतिर्भवति । याद्दृष्टाऽस्मीतिपुनर्नदर्शनमुपैतिपुरुषस्येति ॥

सुकुमारा । स्त्री० कदल्याम् ॥ जालयाम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ लाक्षाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ चितलिपुष्पे ॥

सुकुमारी । स्त्री० नवमालिकायाम् ॥

सुकृत् । त्रि० पुण्यात्मे ॥ धार्मिके ॥ सुष्ठुकृतवान् । इ० क्रम्० । सुकर्मपापेतिकृज : क्विप् । तुक् ।

सुकृतम् । न॰ शुभे । स्वर्गादिप्राप्तौ । पुण्ये ॥ त्रि॰ सुविहिते । सुविधाने ॥ सुष्ठु कृतम् । प्रादिसमासः ॥ सुष्ठु क्रियतेस्मेति । क्तः ॥

सुकृतिः । स्त्री॰ सत्कर्मणि । शोभनाकृतिः ॥

सुकृती । त्रि॰ पुण्यवति । धन्ये ॥ सुकृतमस्यास्ति । अतइनिः ॥

सुकेतुसुता । स्त्री॰ ताडकायाम् ॥

सुकेशरः । पुं॰ वीजपूरे ॥

सुकेशी । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥ त्रि॰ शोभनकेशयुक्ते ॥

सुकोमलः । त्रि॰ अतिमृदुनि ॥ अतिमनोज्ञे ॥

सुकोमला । स्त्री॰ सिन्दूरीतिप्रसिद्धे पुष्पे ॥

सुकोली । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥

सुकोशः) सुकोशकः) पुं॰ कोषाम्रे । क्षुद्राम्रे ॥

सुखसुप्तः । पुं॰ खट्वाङ्गे ॥ इति॰ हे॰चन्द्रः ॥

सुखम् । न॰ आत्मवृत्तिगुणविशेषे ॥ तुष्टि । प्रीतौ । हर्षे । प्रसादे । आनन्दे । शर्मणि । सर्वेषामनुकूलवेदनीये ॥ स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे । वृद्धिनामौषधे ॥ जले ॥ न्यायमते॰धर्मजन्योजगतः ख्या-न्ये । यथा सुखन्तु जगतामेवकाम्यं धर्मेणजन्यते । अधर्मजन्यं दुःखं स्यात्प्रतिकूलं सचेतसाम् ॥ तल्लक्षणोगोचरत्वं यथा । मनोग्राह्यं सुखं दुःखमिच्छाद्वेषौमतिः कृतिरिति भा॰प॰ट॰ । सुखं चतुर्विंशतिगुणान्तर्गतगुणविशेषः । तत्तु नित्यं जन्यञ्च । नित्यं परमात्मनो विशेषगुणान्तर्वर्त्ति । जन्यसुखं जीवात्मनोविशेषगुणान्तर्वर्त्ति । तच्चशुभादृष्टजन्यम् । वनमित्राभारोग्यमिष्टान्नपानपुरीषोत्सर्गपुत्रादिजन्मतत्प्राप्तिश्चकान्तासम्भोगादिजन्यञ्च । तत्रविषयस्थायित्वं स्त्रीसरोस्पर्शानुभवनाद्यवस्थात् । सुखाद्युपरागेणैवात्मनोमानसबोधः । सुखं तदुपायश्चेष्टः । यान्न स्त्रन्यपानप्रवृत्तौसुखसाधनत्वज्ञान हेतुः तत्सुखस्येष्टत्वम् । दुःखजनकागमनादिप्रवृत्तौसुखोपायोऽयन्तदेवेष्टं॰तत्साधनत्वज्ञानमेवहेतुः । यागादिप्रवृत्तावपि पारलौकिकसुखसाधनत्वज्ञानञ्च कारणम्॰सुखोपायस्वर्गादिरूपेष्टसाधनत्वज्ञानमपिकारणम् । सुखस्य कालावच्छेदाच्च शरीरावच्छेदाच्च स्वरूपतोऽव्याप्यवृत्तित्वम्॰शरीरैकदेशावच्छेदेनतु दुःखस्यवेष्यन्यदेशावच्छेदेनसुखस्याशात्॰एकदेशावच्छेदेनचैवमदुःखस्यभवेपि॰

याम् ॥

सुगन्धभूतृणम् । न० गन्धतृणे ॥

सुगन्धमूला । स्त्री० रास्नायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ सुगन्धीमूलेयस्याः ॥

सुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ शोभनो गन्धः । सुगतोतिसमासः । सुगन्धोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । अव्याम् ॥ गन्धपत्न्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सहकार्टिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ नागनासिके ॥ सल्लक्याम् ॥ माधव्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सुगन्धामलकम् । न० सर्वौषधिभिः शुष्कामलकसंयोगे । यथा । सर्वौषधिसमायुक्ताः शुष्कास्त्वामलकस्तवः । यत्रातदायोगः स्यात् सुगन्धामलकाभिधः ॥ दुविरास निर्दिष्टः ॥

सुगन्धिः । पुं० शोभनगन्धे । सुरभौ । घ्राणतर्पणे । दुष्टगन्धे ॥ तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्णगन्धे ॥ परमात्मनि ॥ प्रतिमोक्षधर्मटीकायां नीलकण्ठः ॥ सहकारे ॥ न० एलवालुके । हीवेरे ॥ कुसुम्बुरौ ॥ धान्याके ॥ सूक्ष्मैले ॥ कशेरुके ॥ गन्धतृणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ त्रि० सुगन्धयुक्ते ॥ शोभनोगन्धोऽस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य इतीत्त्वम् ॥ गन्धस्येत्त्वे तदेकान्तग्रहणं नाद्रियन्ते कवयः । यथा । काण्डूयमानः कटभृङ्गकरिणीमदेनस्पृष्टं सुगन्धिमनुलोमयतां गवेति माघे० सुगन्धिं शोभनगन्धमित्यर्थात् ॥

सुगन्धिकः । पुं० सिह्लके । तुरुष्के । महाशालौ ॥ गन्धके ॥ न० कह्लारे ॥ पुष्करमूले ॥ गौरसुवर्णे । वारिजे । धान्यविशेषे ॥ सुगन्धे ॥ उशीरे ॥

सुगन्धिकुसुमम् । न० सुगन्धिपुष्पे ॥ पुं० पीतकरवीरे ॥ शोभनगन्धयुक्तानि पुष्पाण्यस्य ॥

सुगन्धिकुसुमा । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

सुगन्धिता । स्त्री० सौरभ्ये ॥ शोभनो गन्धोऽस्य० तस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सुगन्धितैलम् । न० । सुगन्धिवति । तैलकादिपानीये ॥

सुगन्धिफला । स्त्री० जातीफले न० पूगफलेन सह युक्ते शब्दद्वयाभिधाफले ॥

सुगन्धिनी । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

सुगन्धिमूलम् । न० उशीरे ॥

सुगन्धिमूषिका । स्त्री० छुछुन्दर्याम् ॥

१, सुमौ ॥ नरनारायणरूपेणभगवति
चतुर्दिवाश्रित्रिसुशीलमनं मनसश्चेन्द्रि
याणां साराससुपंतयोऽस्मीतिसुत
पानरनारायण : ॥

सुतराम् । अ० अत्यन्ते । अतिशये ॥ अपधारितार्थं प्रतिपादके ॥ यथा । स्तब्धविजमशाणुषेदकं भाषिष्यति पारि : । इहातिमोघ सुतरामिस्यु नर्दैभगव्यं नादिति ॥ दियचनविभक्त्यादिना० सुशब्दात्तरप् । किमेत्तिङव्ययेभ्यादिनामुप्रत्यय. । तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञा ॥

सुतक्षारी । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

सुतर्दन : । पुं० ताम्राक्षे । कोकिले ॥

सुतल : । पुं० अट्टालिकाबन्धे ॥ नागलोकप्रभेदे ॥

सुतस्करा । स्त्री० सप्तपुत्रप्रसवाम् ॥

सुतश्रेणी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ सुतानांश्रेणिरस्याः ॥ पुत्रश्रेण्दि ॥

सुता । स्त्री० द्रुयपर्ण्यां । कन्यायाम् ॥ दुरालभायां ॥

सुतात्मज : । पुं० पौत्रे । दौहित्रे ॥ सुतस्यसुतायावात्मज : ॥

सुतात्मजा । स्त्री० पौत्र्याम् ॥ दौहित्र्याम् ॥ सुतस्यसुतायावात्मजा ।

सुतारम् । अ० द्वितीयायाम्शब्दादार याम् सिद्धौ ॥

सुतारका । स्त्री० बुद्धशासनदेवीविशेषे ॥

सुतिक्त : । पुं० भूनिम्बे । चिराततिक्ते ॥ पर्पटे । पित्तपापडा० इ० भा० प्र० ।

सुतिक्तक : । पुं० पारिभद्रे । भूनिम्बे ॥

सुतिक्ता । स्त्री० कोशातक्याम् । मृद्वकपालिकायाम् ॥

सुतिक्तिका । स्त्री० कोशातक्याम् ।

सुती । त्रि० पुत्रवति ॥

सुतीक्ष्ण : । पुं० शिग्रौ ॥ श्वेतशोभाञ्जने ॥ रामायणप्रसिद्धमुनिविशेषे ॥ नाम्नासुतीक्ष्णश्चरितेनदान्त : ॥ त्रि० अतिशयेनखरे ॥

सुतीर्थकम् । न० । तीर्थविशेषे ।

सुतुङ्ग : । पुं० नारिकेलतरौ ॥ छायासुखाश्रविशेषे । अत्यन्ततुङ्गे ॥ त्रि० अतिशयोच्चे ॥

सुतप : । पुं० सुन्दरे । चक्षर्षि । भगवद्भक्तविशेषे ॥

सुतेजन : । पुं० धन्वङ्गे । धन्वनतरौ ॥

सुतेजा : । पुं० सुतेजस्त्वगुणविशिष्टेषु चौर्ये ॥ स्वर्गे ॥ प्राकल्पार्द्धविशेषे स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥ त्रि० तेजसान्विते ॥

सुतेला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ।

सुत्या । स्त्री॰ अभिषवे । सोमलताकण्डने ॥ अभिषवदिने ॥ सवनम्॰ सूयतेऽस्मिन्॰ अस्यां वा । षुञ् अभिषवे । संज्ञायां समजेति क्यप् ॥

सुत्रामा । पुं॰ गोत्रभिदि । इन्द्रे ॥ सुष्ठु त्रायते॰ पालयति । त्रैङ् पालने । आतोमनिन्॰ सर्वधातुभ्योमनिन् वा ॥

सुत्वा । पुं॰ अभिषवकारिणि । यज्ञान्तस्नानकर्त्तरि ॥ सुतवान् । षुञ्॰ । सुयजोर्ङ्वनिप् । तुक् ॥

सुत्वरी । स्त्री॰ मातरि ॥ ष्टुनिप्नात्॰ वनोरचेतिङीपौ ॥

सुदुग्धा । स्त्री॰ दुग्धाख्यायाम् । सुदग्धिकायां ॥ सिरुकल्पद्रुमे ॥

सुदग्धिका । स्त्री॰ क्षुद्र॰ ह॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प॰ दुग्धे । दग्धरुहायाम् । भक्तरोहायाम् ॥

सुदण्डः । पुं॰ वेत्रे ॥

सुदाण्डिका । स्त्री॰ गोरख्याम् ॥

सुदन् । त्रि॰ शोभनदन्तविशिष्टे ॥ शोभनादन्तायस्य सः । वयसिदन्तस्य दतृ । नुम् ॥

सुदर्भा । स्त्री॰ तृणविशेषे । इक्षुदर्भायाम् ॥

सुदर्शनः । पुं॰ । हरेश्चक्रे ॥ अस्य लक्षणं यथा । द्वादशारन्तु षट्कोणं वलयत्रयसंयुतम् । चक्रं स्यात्तद्विपार्श्वे : शंखश्रीहरिःस्मृ॰ तद्गति ॥ जिनानांवलदेवे ॥ इ चाहर्त्सु पितरि ॥ शोभनं दर्शनमस्य । अक्षौ : सुखिनदृश्यशिवा । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच् ॥ गन्धर्वे ॥ जम्बूद्वीपे ॥ सुदर्शनाकारत्वात् ॥ मेरौ ॥ वंशे ॥ राजभेदे ॥ न॰ शक्रनगरे । शक्रगमने ॥ त्रि॰ सुदृश्ये ॥

सुदर्शनचूर्णम् । न॰ भावप्रकाशोक्तज्वररोगघ्नौषधविशेषे ॥

सुदर्शनद्वीपः । पुं॰ न॰ जम्बूद्वीपे ॥

सुदर्शना । स्त्री॰ आज्ञायाम् ॥ ओषधिप्रभेदे । सोमवल्ल्याम् । क्षपर्ण्याम् । सुदर्शनागुणास्तु॰ पञ्चगुणत्व॰ भू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प॰ ॥ सुदर्शनाख्याडुतव्यानफशोफाद्यवातजित् ॥ सेवकाम्ब्याम् ॥ सुराविशेषे ॥

सुदर्शनी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

सुदलः । पुं॰ क्षीरमोरटे ॥

सुदला । स्त्री॰ तरुण्याम् । गन्धाख्यायाम् । सेवन्त्याम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुदान्तः । पुं॰ शाक्यमुनिशिष्यविशेषे । त्रि॰ तपःसहे ॥

सुदामा । पुं॰ वारिधरे । मेघे ॥ पर्वतविशेषे । गोपविशेषे समुद्रे । श्वेतद्वीपे । ऐरावते । श्रीकृष्ण

मित्रे व्राह्मणविशेषे । त्रि० सुदात रि ॥ सुष्ठुददाति । डुदाञ्० । भातीमनिन् ॥

सुदामा । स्त्री० नदीविशेषे । टाप् ॥

सुदायः । पुं० हरणे । कन्यादान काले० श्वशुराद्दीयमानद्रव्ये । सुष्ठुदीयते । डुदाञ्० । घञ् । युगागमः ॥

सुदारुः । पुं० पारियात्रपर्वते ॥ सुदारुःपारियात्रपतिहेमचन्द्रः ॥ न० शोभनदारुणि ॥

सुदि । अ० शुक्लपक्षे ॥

सुदिनम् । न० शुभदिवसे ॥ त्रि० प्रशस्ते ॥ यथा । सुदिनासु समा सु चार्यमेतत्प्रविचिन्त्योत्तविशेषतः स्वयमितिप्रयोगः ॥

सुदीर्घः । त्रि० अतिविस्तारे ॥

सुदीर्घघर्मा । स्त्री० चक्तनपर्ण्याम् ॥

सुदीर्घफलिका । स्त्री० वार्त्ताकुविशेषे । सिंहाविंगन० इतिगौ० दे० भा० प्र० ॥

सुदीर्घा । स्त्री० चीनाकर्कट्याम् ।

सुदुर्दर्शः । त्रि० अत्यन्तंद्रष्टुमशक्ये ॥ सर्वथादर्शनायोग्ये परमात्मनि ॥ तस्याहष्टरूपत्वात् ॥

सुदुर्लभ । त्रि० अतिदुष्प्राप्ये । दुःखेनापिलब्धुमशक्ये ॥ यथा । बहूनांजन्मनामन्ते ज्ञानवान्मांप्रपद्यते । वासुदेवः सर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभइति ॥ सुमतिमान्दुर्लभः ॥

सुदुश्चरः । त्रि० अतिशयदुःखेनाचरणीये ॥

सुदुष्करः । त्रि० सर्वथाकर्त्तुमशक्ये ॥ अत्यन्ताक्लेशकरे ॥

सुदुस्तरः । त्रि० अतिदुःखेनतरणीये ॥

सुदूरः । त्रि० दवीयसि । दूरिष्ठे । अतिदूरे ॥ यथा । सुदूरमपिगन्तव्यं यत्रमःशेश्वरोजनः ॥

सुदूरपराहतः । त्रि० अतिदूरनिराकृते ॥

सुदृढम् । न० अतिदृढे । गाढे ॥ त्रि० तद्वति ॥

सुदृढत्वक् । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

सुदृश् । त्रि० शोभननेत्रयुक्ते ॥

सुदृश्यः । त्रि० सुन्दराकृतौ ॥

सुदेवी । स्त्री० नाभेर्भार्यायाम् । मेरु संज्ञायाम् ॥

सुदेशः । पुं० मत्स्यदेशे । उत्तमदेशे ॥

सुद्युम्नः । पुं० वैवस्वतमनोः पुत्रे ॥ त्रि० बहुधने । अतिवलयशस्विनि ॥

सुधन्वा । पुं० विश्वकर्मणि । त्वष्टरि । नरविशेषे ॥ त्रि० धन्वनि । प्रौढधानुष्के ॥ शोभनंधनुर्यस्य । धनुषश्चानङ् ॥

सुधन्वाचार्यः । पुं० व्रात्याद्वैश्यात्सवर्णायांजाते० जातिविशेषे ।

कारये । यथाऽमरुः । वेश्मान्तु जायतेब्रात्यात्सुधन्वाचार्य एव च । कारुषश्च विजन्मा च मैत्रः सात्वत एव चेति ॥

सुधर्म्मः । पुं० जिनगणाधिपविशेषे ॥

सुधर्म्मा । त्रि० धर्म्मशालिनि ॥ कुटुम्बिनि ॥

सुधर्म्मा । स्त्री० देवसभायाम् । शोभनोधर्म्मोऽस्याः । धर्म्मादनिच् केवलात् । डाबुभाभ्यामितिपक्षे टाप् । अनोबहुव्रीहेरितिङीप्न । सुधर्म्मे० सुधर्म्मा इत्यादि । डाबभावे । सुधर्म्माणौ० सुधर्म्माणइत्यादि ॥

सुधा । स्त्री० पीयूषे । अमृते । गङ्गे । सुरायाम् ॥ सुखेनधीयते । पिट्पाने । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् । टिपनि । सुरायाम् । मूर्व्वायाम् ॥ स्नुह्याम् ॥ गृहेष्टकायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ विद्युति ॥ गुडूच्याम् ॥ जले ॥ तीर्थे ॥ रसे ॥ धात्र्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ पुष्परसे ॥ मधुनि ॥ धवलितवास्तु ॥ सुष्ठुदधातिपुष्णाति । डुधाञ् । क्विप् ॥

सुधांशुः । पुं० इन्दौ । चन्द्रे ॥ सुधायुक्ताअंशवोयस्य ॥

सुधांशुतैलम् । न० कर्पूरतैले ।

सुधांशुरत्नम् । न० मौक्तिके ॥ चन्द्रकान्ते ॥

सुधाकरः । पुं० चन्द्रे ।

सुधाहारः । पुं० सौवमूपर्णे । चू ना० ष० भा० प्र० ॥ सुधाहारो ऽस्मज्जाय : पाक्षोर्द्दीविहारचः ॥

सुधांशुः । पुं० चन्द्रमसि ॥

सुधाजीवी । पुं० पलगण्डे । लेपके । राज० ब्र० भा० ॥ सुधयालेपनेनजीवति० तच्छीलः णिनिः ॥

सुधाधारः । पुं० चन्द्रे । इन्दौ । अमृतपात्रे ॥ सुधायाः आधारः ॥

सुधानिधिः । पुं० चन्द्रे ॥

सुधाभुक् । पुं० गीर्वाणे । देवे । सुधांभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

सुधामय । पुं० सौधे । राजसद्मनि । त्रि० अमृतात्मके ॥

सुधामोदकः । पुं० यवासशर्करायाम् ॥

सुधामोदकजः । पुं० तवराजाख्य खण्डे ॥

सुधावर्षी । पुं० विधातरि । विश्वसृजि । बुद्धभेदे ।

सुधासवः । पुं० चन्द्रे । न० अमृते ॥

सुधारसा । स्त्री० मधुरप्याम् ॥

सुधासञ्जयोगः । पुं० अमृतसिद्धियोगे । यथा । हस्तावत्स्ये०

जघ्र्निजन्त्र्निवर्त्तकमोद॰ दासमारे । ज्रमैपन् । मवेदन्व्यधिपप्यसुधिर्ष्णि॰ कधिषुष्प्यं मनीचेत्तदैव सुधासप्रयोग : ॥

सुधासिन्धु : । पुं॰ अमृतार्णवे ॥

सुधासूति : । पुं॰ चन्द्रे ॥ यथा । प्रदीपज्यालाभिर्दिवसकरनीराजनविधि : ॰ सुधासूतेश्चन्द्रोपलजलकणैरर्घ्यरचना । स्वकीयैरम्भोभि: सलिलनिधिसौहित्यकरणं ॰ त्वदीयाभिर्वाग्भिस्तवजननिवाचांस्तुतिरियमिति ॥ मत्ते । यज्ञे ॥ पद्मे ॥

सुधास्रवा । स्त्री॰ अधोजिह्विकायाम् । गलशुण्डिकायाम् । घण्टिकायाम् । रुदन्तीयाम् । रुदन्तीवृक्षे ॥

सुधाधर : ।) पुं॰ गरुडे ॥ देवे ॥
सुधाहृत् ।)

सुधित : । पुं॰ स्त्री॰ सुधिती । परशौ ॥

सुधी : । पुं॰ विदुषि । सति । कोविदे । पण्डिते । न्यायदर्शितशास्त्रार्थे याज्ञिके ॥ सुष्ठु ध्यायति । ध्यै॰ । ध्याधी : क्विप्सम्प्रसारणम् ॥ स्त्री॰ सुन्दरबुद्धौ ॥ सुष्ठुधी: त्रि॰ शोभनबुद्धियुक्ते ॥

सुधूम : । पुं॰ सरलद्रवे ॥

सुधूम्य । पुं॰ स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

सुधोद्भव : । पुं॰ धन्वन्तरौ । द्विदासे ॥

सुधोद्भवा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

सुनन्द. । पुं॰ श्रीकृष्णस्यपार्षदविशेषे ॥ द्वादशविधराजगृहान्तर्गतगृहविशेषे ॥ सपदर्व्यो राज्ञ : स्वहस्तमानेनैकपञ्चाशद्धस्त : परिणाहेचत्वारिंशद्धस्तः ॥ यथा । यदात्रैवोच्यते मानं तस्यतैर्न चतुर्दश । राज्ञ : स्वहस्तमेकत्तुदोर्घेसप्तविनि: क्षिपेत् ॥ आयामेनसुनन्द : स्यादृशाच हस्तै धपञ्चभि : । परिणाहेचतुर्भिश्चराजहस्तै : प्रतिष्ठित : । पञ्चाधिदेवताभौमीरक्षतीमानसुन्दराम् ॥ द्वाराणि यतियाश्चरत्नचित्राहतानि च ॥ रत्नपट्टाद्यशोभैव : सकला मप्रसाधव : । अनायित्वामयीपाश : सुखिरंधातिमेदिनोमितियुक्तिकल्पतरु : ॥ दृर्व्ये ५। मत्स्ये ४० ॥ न॰ बलभद्रमुषले ॥

सुनन्दा । स्त्री॰ रोचनायाम् ॥ उमायाम् ॥ सत्रनायाम् ॥ जगन्नाथस्य उमासखीभेदे ॥ पञ्चपर्णीवृक्षे । इयेरम्‌ज॰ पू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुनन्दिनी । स्त्री॰ मञ्जुभाषिणीछन्दसि ॥

सुनयन : । पुं॰ मृगे ॥ त्रि॰ शोभननेत्रयुक्ते ॥ शोभनेनयनेयस्य स : ॥

सुनयना । स्त्री॰ नार्याम् ॥

सुरेन्द्राधिपः। पुं॰ यगर्षे । ऽऽ ॥

सुनाकृतः। पुं॰ कर्पूरके ॥ इ॰ म॰ चन्द्रिका ॥

सुनाभः। पुं॰ मैनाकाचले ॥

सुनामद्वादशी। स्त्री॰ द्वादशमासी यद्द्वादशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥

सुनारः। पुं॰ शुनीस्तन्ये ॥ सर्पाण्डे ॥ चटके। कलविङ्के ॥

सुनालः। पुं॰ उशीरे ॥ लामज्जके ॥

सुनालकः। पुं॰ बकद्रुमे ॥ त्रि॰ सुन्दरनालयुक्ते ॥

सुनासिका। स्त्री॰ काकनासायाम् ॥ शोभननासायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

सुनासीरः। पुं॰ इन्द्रे ॥ नासते। पाकशब्दे। वाकुनयावादीरन्। सुष्ठु नासीरसैनामुखम्॰ नासीराः प्रसरावायस्य ॥

सुनिर्यासा। स्त्री॰ जिङ्गिन्याम् ॥

सुनिश्चितः। पुं॰ बुद्धविशेषे ॥

सुनिषण्णम्। न॰ सुनिषण्णकशाके। अञ्जलोमिकासदृशे॰ चौपति या॰ इ॰ प्र॰ जलप्रभवशाके। चतुष्पत्र्याम् ॥ अस्यगुणायथा। चाङ्गेरीसदृशःपत्रैश्चतुर्दलइतीरितः। शाकोजलान्वितेदेशेचतुष्पत्रीतिचोच्यते ॥ सुनिषण्णोहिमोग्राही मोहदोषत्रयापहः। अविदाहील घुःस्वादु कषायोरुक्षदीपनः ॥ उष्योरुच्योज्वरश्वासमेहकुष्ठभ्रमप्रणुत् ॥ सितावरशाके। श्रीवारके ॥ त्रि॰ सूपविष्टे ॥

सुनिषण्णकम्। न॰ शाकविशेषे। वितुन्ने। सुनिषण्णे ॥

सुनीतिः। स्त्री॰ ध्रुवमातरि ॥ शोभननये ॥ त्रि॰ शोभननीतियुक्ते ॥

सुनीथः। त्रि॰ धर्मशीलके ॥ नीतिमति ॥ पुं॰ षष्ठी ॥ ब्राह्मणे ॥ सुष्ठु नयति। थीक्। ॥ पनिक्पुवि नीत्वादिनाक्थन् ॥

सुनीला। स्त्री॰ शची॰ कन्यायाम्। विष्वक्सेनमातरि ॥

सुनीलः। पुं॰ नीलरत्ने ॥ दाडिमे ॥ सुन्दरनीलवर्णे ॥ न॰ लामज्जके ॥

सुनीलकः। पुं॰ नीलरत्ने ॥ नीलासने ॥ दाडिमे। नीलभृङ्गराजे ॥ न॰ वीरपाड्ग्रे ॥

सुनीला। स्त्री॰ क्षपविशेषे। चणिकायाम्। गौडुम्बायाम्। अतस्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम्। अपराजितायाम् ॥

सुनीलिका। स्त्री॰ सुनीलायाम् ॥

सुनेपाली। स्त्री॰ पिण्डखर्जूरिकाप्रभेदे ॥ तद्गुणायथा। सुनेपाली सुस्वादुवल्लिवीनफलाचसा। सुनेपालीप्रभान्तिदाहमूर्च्छापित्तहृत्। सुखेमानीतिलोके ॥

सुन्द : । पुं० रामायणप्रसिद्धवानरविशेषे । राक्षसविशेषे ॥ चक्रधारिणि परमेश्वरे । सुष्ठु उनत्ति । आर्द्रीकरोति । उन्दी० । पचाद्यच् । शकन्ध्वादि : ॥

सुन्दर : । पुं० कामदेवे । सुन्दरी० वृति० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षे ॥ त्रि० रुचिरे । चारुणि । शोभने । मञ्जुनि ॥ सुद्रियते । दृङ् आदरे । अपह्रित्यप् । पृषोदरादि : ॥ यद्वा सुउनत्ति० चित्तद्रवीकरोति । उन्दी क्लेदने । बाहुलकाद र : । शकन्ध्वादि : ॥

सुन्दरिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

सुन्दर । स्त्री० रूपलावण्यसम्पन्नायां नार्याम् ॥ द्रुमान्तरे । त्रिपुरसुन्दर्यां देव्याम् ॥ योगिनीविशेषे ॥ हरिद्रायाम् ॥ त्वाष्टमाष्य म् ॥ छन्दोविशेषे । अयुजीयदि सगणौ युजौ: सभराल्गौयदिसुन्दरीतदा । यथा । यदवोचदवेक्ष्यमानिनीपरित : स्नेहमयेनचक्षुषा । अपि वागधिपस्यदुर्वचंवचनंतद्विदधीत विस्मयम् । वर्णसमाचारेऽपि । कुसुमगन्धरसैरभिभूषिताचरणसङ्गतनूपुरमण्डिता । करसुवर्णलसद्वलयान्विताधुरिविलग्नचेतसि सुन्दरि । यथा । नसुखभाचरदिन्दुमुखीप्रियामनसिकामिनि चेष्टितमीहितम् । मलयमारुतचालितमालतीपरिमलप्रसरोद्गतभासर: ॥ सुन्दरशब्दद्गौरादित्वात् ङीष् । पार्वत्याम् ॥

सुन्वन् । त्रि० सोमयाजिनि । सोमाभिषवङ्कुर्वति ॥ सुनोतेर्लट: शत्रादेश : ॥

सुपक्व : । पुं० सुगन्धाम्रे । त्रि० शोभनपरिणते । परिपक्वे ।

सुपक्षक : । पुं० सशकारान्ते ॥

सुपत्र : । पुं० पक्षिआवहपर्णे ॥ आदित्यपत्रे । ग०वीजपर्णे । पवके ॥

सुपत्रक : । पुं० शिग्रौ ॥

सुपत्रा । स्त्री० पालङ्क्याम् ॥ शतावर्याम् । शम्याम् ॥ रुद्रजटायाम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुपत्रिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥

सुपथ : । पुं० । शोभनवर्त्मनि । सत्पथे ॥ यथा । सत्पथस्त्वितरथ्या च सुपन्थाः सुपथोऽपि चेतिशब्दरत्नावली ॥

सुपन्था : । पुं० अर्चितेऽध्वनि । सत्पथे । अतिपथि । सु : पूजायाम् । कुगतीतिसमास : । नपूजनादितिसमासान्तनिषेध : । हासमासान्तनिर्देशात् पथ : सङ्ख्याव्ययादेरितिनक्लीबत्वम् ॥

सुपथ्य : । त्रि० अपीडाकरभोजनादौ ॥

स्वापसमित्युक्तिः सार्वलौकिकीति । शिष्टप्रयोगे । किञ्च सुप्तःसुप्तिं नजानातिनासुप्तः स्वप्नजागरौ ॥

सुप्तोत्थितः । त्रि० सुप्तात्पश्चादुत्थिते । पादौसुप्तः पश्चादुत्थितः ॥

सुप्रजाः । पुं० सत्सन्तानवति । नित्यमसिच्प्रजामेधयोः ॥

सुप्रतिभा । स्त्री० मदिरायाम् । प्रगल्भतायाम् । वाग्मित्वे ॥

सुप्रतिष्ठा । स्त्री० शोभनप्रतिष्ठायाम् । पञ्चाक्षरायांछन्दसि । साविधा । पङ्क्तिप्रियाच ॥

सुप्रतिष्ठितः । पुं० उदुम्बरे । त्रि० शोभनप्रतिष्ठायुक्ते । सुस्थिरे । यथास्थिते ॥

सुप्रतीकः । पुं० ईशानदिग्गजे । शिवे । कामदेवे । शोभनाङ्गे । त्रि० साधौ । शोभनाङ्गविशिष्टे शोभनाः प्रतीकाः अवयवायस्य । यद्वा । सुप्रपूर्वादिणोऽलीकादित्वात्कीकन् । ह्रस्वस्तुट् च ॥

सुप्रभः । पुं० जिनविशेषे । [illegible] । त्रि० सुन्दरप्रभायुक्ते ॥

सुप्रभा । स्त्री० वाकुच्याम् । अग्निजिह्वाविशेषे । सुप्रभापद्मरागाभासरुष्यादिषिसंस्थितेतितन्त्रसारः । शोभनदीप्तौ ।

सुप्रभातम् । न० शुभसूचकप्रातःकाले ॥

सुप्रभाता । स्त्री० शोभनप्रभातयुक्तायांरात्रौ । प्लक्षद्वीपस्थसरिति ॥

सुप्रयुक्तः । त्रि० शोभनप्रयोगविशिष्टे ॥

सुप्रयुक्तशरः । पुं० कृतहस्ते ॥

सुप्रयोगविशिखः । पुं० कृतहस्ते । सुशिक्षितबाणमोक्षके । सम्यक्कृतशराभ्यासे ॥ शोभनप्रयोगोऽस्य सुप्रयोगः । सुप्रयोगोविशिखोऽस्य ।

सुप्रलम्भः । त्रि० सुखलभ्ये ॥

सुप्रलापः । पुं० सुवचने । सुष्ठूक्तौ । सुष्ठुप्रलापः० लपनम् । घञ् ॥

सुप्रसन्नः । पुं० कुबेरे । कृष्णार्जके ॥ त्रि० सुप्रसादयुक्ते ।

सुप्रसन्नकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

सुप्रसरा । स्त्री० प्रसारण्याम् । गन्धालिकाख्यामलतायाम् ।

सुप्रसादः । पुं० शिवे । विष्णौ ॥ शोभनप्रसादोऽस्य ॥ अपचारवतां शिशुपालादीनामपिमोक्षप्रदातृत्वात् ॥ सुप्रसन्नतायाम् । त्रि० प्रसन्नमुखे ।

सुप्रातः । पुं० सुप्रभाते । शोभनंप्रातरस्य । सुप्रातसुश्वेत्यादिना० बहुव्रीहावच्प्रत्ययान्तोनिपातितः ॥

सुप्रिया । स्त्री० सुभगायाम् । भर्तुःप्रियायाम् । सुहृद्यायाम् ॥ मघास्त्वम्परित्यज्ययदा सिंहेगुरु

भवेत् । तथाद्यैरन्यकाचोढासुभगा सुप्रिया भवेत् इति मत्स्यः ॥

सुफलः । पुं॰ दाडिमे । बदरे । मुद्गे । कर्णिकारे । राजतरौ । आरग्वधविशेषे । छोटासोनालु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ कपित्थे ॥ सतृणकि । त्रि॰ शोभनफलवति । सुष्ठु शोभनानि फलान्यस्य ॥

सुफला । स्त्री॰ कुष्माण्डाभेषधौ ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ काश्मर्याम् । कदल्याम् । कपिलद्राक्षायाम् ॥

सुफेनम् । न॰ समुद्रफेने ॥

सुबन्धुः । पुं॰ तिले ॥

सुबलपुत्री । स्त्री॰ गान्धार्याम् ॥

सुबहरी । स्त्री॰ पुत्रदात्याम् ॥

सुबाहुः । स्त्री॰ नाकुल्याम् । सोमराज्याम् ॥ शोभनावच्छिरसा : ॥ कदल्याम् ॥

सुब्रह्मण्यः । पुं॰ कार्त्तिकेये । ऋत्विग्विशेषे ॥ गुहे ॥ वीरभद्रादिदेशप्रसिद्धसर्पाधिष्ठातृदेवे॰ सब्रह्म सर्परा जेव ॥

सुब्रह्मण्या । स्त्री॰ निगदविशेषे ॥

सुब्रह्मवासुदेवः । पुं॰ ब्रह्मरूपवासुदेवस्तुति ॥

सुभगः । पुं॰ चम्पके ॥ अशोके ॥ रक्ताम्लाने ॥ टङ्कणे ॥ त्रि॰ हृष्टे ॥ सुन्दरोचक्षुष्ये । शोभनम्॰ भगं श्रीयस्य ॥

सुभगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ पतिप्रियायाम् । सुप्रियायाम् ॥ शालिपर्ण्याम् ॥ वनमल्लयाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सुवर्णकदल्याम् । चम्पककदल्याम् । चम्पाकेला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ कस्तूर्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ कैवर्तिकायाम् ॥ शोभनम्॰ भगं श्रीयस्याः ॥

सुभगासुतः । पुं॰ सौभागिनेये ॥ सुभगायाः सुतः ॥

सुभटः । पुं॰ मारिषशाके ॥

सुभद्रः । पुं॰ विष्णौ । राजनेदे ॥ त्रि॰ सुमङ्गलयुक्ते ॥

सभद्रकः । पुं॰ विमाने । बिल्ववृक्षे ॥

सुभद्रा । स्त्री॰ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ दूरमभद्रायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥

सुभद्राणी । स्त्री॰ त्रायन्त्याम् । वहुला इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुभद्रिका । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सुभद्रेशः । पुं॰ अर्जुने ॥

सुभानुः । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सुभिक्षं च समारोग्यं विश्वस्मिन्निरुपद्रवम् । व्यवहारोभवेद्दृष्ट सुभानौ देवपूजिते ॥ १० ॥

सुभाषितः । पुं॰ बुधे ॥ न॰ सुवचने ॥ हितोपदेशवचने ॥ यथा स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं भाषितं यत् सु

शोभनम् । वाक्यंसुभिक्षरे : शांते स्वहितश्चेयं सुभाषितमिति ।

सुभिक्षः । त्रि० सुलभभैक्षद्रव्ये । सुलभभैक्ष्ययुक्तकालादौ ।

सुभिक्षा । स्त्री० धातकीपुष्पायाम् । शोभनायाम् । भिक्षायाम् । त्रि० धान्याढ्ये । सुष्ठु भिक्ष्यते० । भिक्ष याञ्चादौ । कर्म ।

सुभीरवः । पुं० पलाशवृक्षे ।

सुभूः । त्रि० सुजन्मनि ।

सुभूता । स्त्री० औत्तराख्यात्मनः कौ गजोदग्भागे । भूतिमद्भिर्यक्षरक्षकुवेरादिभिरधिष्ठितत्वात् ।

सुभूतिकः । पुं० बिल्ववृक्षे ।

सुभूमः । पुं० कार्त्तवीर्ये ।

सुभृगम् । अ० बाढमित्यर्थे ।

सुभ्राता । त्रि० स्निग्धे भ्रातरि । शोभनः स्निग्धो भ्राता यस्य सः । नद्यृतश्चेति कप्तु न भवति । वन्दिते भ्रातुरिति निषेधात् ।

सुभ्रूः । स्त्री० योषिति । त्रि० शोभनभ्रूविशिष्टे ।

सुमम् । न० पुष्पे ।

सुमङ्गलम् । न० पुष्पादिद्रव्ये । त्रि० सदाचारे । अतिशयमङ्गलि ।

सुमङ्गला । स्त्री० वायसोल्याम् । अप्सरोन्तरे ।

सुमतः । त्रि० अनुमते । सुन्दरज्ञानविषये ।

सुमतिः । पुं० भरतात्मजे । दैत्यविशेषे । भूतविशेषे । स्त्री० शोभनमतौ । विष्णुयशसः पत्न्याम् । कल्किमातरि । त्रि० सुबुद्धौ । निपुणे ।

सुमदनः । पुं० आम्रवृक्षे ।

सुमदात्मजा । स्त्री० स्वर्गिवन्द्यायाम् । अप्सरसि ।

सुमधुरः । पुं० जीवशाके । न० अत्यर्थमधुरवाक्ये । साम्ने । त्रि० अतिशयमधुररसयुक्ते ।

सुमनः । पुं० गोधूमे । सुष्ठु मन्यते । मनज्ञाने । अच् । धत्तूरे । त्रि० मनोहरे ।

सुमनःपत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम् जावित्री० इ० भा० प्र० ।

सुमनःफलम् । न० जातीफले । पुं० कपित्थवृक्षे ।

सुमनाः । पुं० देवे । सुरे । धीरे । पण्डिते । शोभनं मनो यस्य सः । पूतीकरञ्जे । महाकरञ्जे । निम्बे । गोधूमे । देवप्रायोपायभूमि । त्रि० प्रसन्नमनसि ।

सुमनाः । स्त्री० सुमनसः स्त्री० भूम्नि० पुष्पे । सुमनाः पुष्पमालत्योः स्त्रियां त्रिदशमेदिन्यादेरेकत्वम् । वैद्याश्चयानसुमनाभ्रमरस्य नीयेतिश्रुकोक्तेश्च । स्त्रियः सुमनसः ।

पुष्पम्प्रसूनं कुसुमं सुममित्यमरो क्तेः । भूम्नि स्त्रियः सुमनस इति रत्नकोशाच्चबहुत्वमपि ॥ सुष्ठु मन्यते याभिः । मन० । असुन् ॥ यद्वा । शोभनं मनोऽस्याम् ॥ मालत्याम् ॥

सुमनः । न० पुष्पे । पुष्पं सुमनः कुसुममितिनाममाला । अप्राप्याऽस्मिंशोऽर्थे सुमनसोऽतिप्रयोगदर्शनात्क्लीबत्वं ऽनुमानः । क्लीबत्वंछान्दसमित्यन्ये ॥

सुमना । स्त्री० मालत्याम् । जातीपुष्पे च । अस्त्रीतिभागुरिः । सुमनायाश्चपत्राणीतिसुश्रुते च नाऽऽम्नायतापि ॥

सुमनोरजः । न० परागे ॥ सुमनसां रजः ॥

सुमन्तु । पुं० मुनिविशेषे । अथर्वशिरसाऽधारकेऽध्यापयिष्ये ॥

सुमन्त्रः । पुं० पाण्डवकुलध्वजे भ्रातरि । यथा कन्तोऽर्थ्युष्टाश्वः सूतः शिशिपाऽसुमन्त्रमा । तस्मात्प्रियधरायुवश्चिप्रतिष्ठिता पूर्णिमाल्लिङ्गु० २५ । यः ॥ दशरथ भूपतेः सारथौ ॥

सुमन्त्रा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुमर्पथ । वि० सुसर्पे ॥ सुखे नाऽऽपद्यते । सृप० । आपादांशासियुधीक्वादिनाखलर्थेयुच् ॥

सुमालतिका । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ यद्राजगणांहिभवेदमलघु । पादेऽतिशोभनिकेति ॥ यथा । मनोजशरैर्विषयातरेण । श्रान्तिनतेनभयहृदितेन ॥

सुमित्रः । पुं० ईश्वरे ॥ सुष्ठु मित्रं जीवपक्षिणः सखा ॥ वृत्ताद्यन्तयितरि । वृष्णिकुलशौरेश्वफल्कान्वये सुरथराजपुत्रे ॥ न० मित्रे ॥

सुमित्रभूः । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । सगरे ॥

सुमित्रा । स्त्री० लक्ष्मणशत्रुघ्नयोर्जनन्याम् । दशरथराजपत्न्याम् । लक्ष्मणप्रसूम् ॥

सुमित्रानन्दवर्द्धनः । पुं० लक्ष्मणे ॥ सुमित्राया आनन्दं वर्द्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

सुमुखः । पुं० गरुडात्मजे ॥ नागविशेषे ॥ शाकभेदे । पण्डिते । हेरम्बे । वनबर्बरिकायाम् ॥ बर्बरे । सितार्जके ॥ प्रागुदक्पश्चिमदारराष्ट्रे ॥ भगवति वासुदेवे ॥ शोभनमुखमस्य ॥ न० नखघातविशेषे ॥ उत्तमाङ्गे ॥ त्रि० पण्डिते । मनोज्ञे सुन्दरे ॥ सुन्दराननविशिष्टे । सुन्दरवदने ॥

सुमुखा । स्त्री० तार्क्ष्यवध्वाम् ॥

सुमुखी । स्त्री० देवनर्त्तक्याम् ॥ तार्क्ष्यवध्वाम् । त्रिष्टुप्छन्दो ११ भेदे ॥

नजजलगं गं दितासुमुखी । यथा । सरसिसुतासटकुम्भरुहे श्दनविधु स्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य सुखंसुमुखीहरिमश्लोकयतुसुस्थचिरम् ॥ सुन्दरश्दनायाम् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादितिङीप् ।

सुमुष्टि : । पुं॰ विषमुष्ट्यपे । डोडिकायाम् ॥

सुमूल : । पुं॰ प्रशं तमोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्यां ॥

सुमेखल : । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ॥

सुमेधा : । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुपर्वी । विदुषि ॥ शोभना मेधाप्रज्ञायस्यास : । नित्यमसिच् प्रजामेधयेरिव्यसिच्समासान्तः ॥

सुमेरु : । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । सिनोतिमिपसि॰ उश्चलात्ज्योतींषि । ऊ मिन्प्रचे पर्व । मिमीर्ष्यात : । सुमेरुरिच्यु पसर्गान्तरनिश्चयं म् ॥

सुम्नम् । न॰ सुखे ।

सुम्पलुरु : । पुं॰ पर्पूरके ॥

सुम्भ : । पुं॰ देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रस्तौ । सुपूजितंसौयवे । मौञ्ज्यन्याम् । परम् । वा पूलकादय ॥ सुमेपुप्पे साधुर्वा । ततसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रित : । त्रि॰ शास्त्रीयनियमिते विप्रादौ ॥

सुयासुन : । पुं॰ वत्सराजे ॥ प्रासादे ॥ पर्वतविशेषे ॥ अच्युते । शोभना यामुनायसुनासम्बन्धिन : परिवेष्टारोऽस्य । यासुनाः परिवेष्टार : पद्मासनादय : शोभनायस्येतिवा ॥

सुयोजित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधन : । पुं॰ दुर्योधने ॥ सुखेन युध्यतेसयुयोधन : । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्योयुच् ॥

सुर : । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । षुरएसवैश्वर्ययो : । तुदादि : । इगुपधेतिक : ॥ यदा । क्षीरसमुद्रोत्थासुरा॰ आचक्षि॰ अर्शआद्यच् ॥ सुरापरिग्रहात्सुर : । तथाचार्षे रामायणे । बकबकसततः कन्यावारुणी रघुनन्दन । उत्पपातरसात्तस्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥ १६ ॥ दितेः सुतानसांरामजग्रहुस्तवरुणात्मजाम् । अदितेस्तुसुताप्रीतास्तामगृह्णन्ननिन्दिताम् । असुरास्तेनदैतेयाः सुरास्तेनादितेःसुताः ॥ २० ॥ सुरापरिग्रहाद्देवा : सुराहृत्यभिविश्रुता : । अपरिग्रहणात्तस्यादैतेया

यासुरास्तथैवार्यं रामायणं चादि काण्डे समस्तोध्यासिनामनिषट् चत्वारिंशदध्यायेश्लोकाः ॥ शोभनं राजते । राजृ दीप्तौ । अन्येभ्योपि तिष्ठ : । यद्वा । सुनोति । षुञ् । सुसूधाञ्भिभ्यः क्रन् ॥

सुरकः । पुं॰ पक्षिविशेषे । सुरावकोऽपि : । सुरायाःपःकावतिकम ।

सुरकरीन्द्रदर्पापहा । स्त्री॰ गङ्गायाम् । यथा । भगीरथपथानुगासुरकरीन्द्रदर्पापहामहेशमुकुटप्रभागिरिशिरः पताकासिता । सुरासुरनरोरगैरजभवाच्युतैः संस्तुतादिमुक्तिफलदायिनीभगवतिस्वयंराजते ॥ वृत्तिकल्किपुराणे २४ अध्यायः ॥

सुरकारुः । पुं॰ विश्वकर्मणि ॥

सुरकृता । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

सुरक्तः । पुं॰ रक्तचन्दने । त्रि॰ मधुरकण्ठे । अत्यन्तानुरक्ते । शोभनरागयुक्ते ॥

सुरताक : । पुं॰ मीनाक्षे । स्वर्गैरिके ।

सुरगणः । पुं॰ इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरगण्डः । पुं॰ रोगविशेषे । वरण्डे ॥

सुरगुरुः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥

सुरग्रामणीः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरङ्गः । पुं॰ नागरङ्गे । भूमौगुप्त

मार्गात्मकगर्तविशेषे । न॰ पत्तङ्गे । वक्रम्॰ दू॰ भाषा॰ प्र॰ । हिङ्गुले ॥

सुरङ्गकृत् । पुं॰ खनकइतिद्रविडासप्रसिद्धे भूमौगुप्तमार्गकर्त्तरि ॥

सुरङ्गदम् । न॰ पतङ्गे ॥

सुरङ्गधातुः । पुं॰ गैरिके ॥

सुरङ्गयुक् । पुं॰ सुरङ्गायाःकर्त्तरि । कुम्भिले ॥

सुरङ्गा । स्त्री॰ गर्ताविशेषे । कैवर्त्तिकायाम् । दशारुहायाम् ॥ शिवर्गभूखाते । सन्धौ । यौध॰ इ॰ सुरङ्ग॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ सुष्ठुरज्यतेऽस्याम्रक्तसा । रञ्जरागे । घञर्थे तिवज् । पक्षीरितिकुत्वं ॥

सुरङ्गिका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥

सुरङ्गी । स्त्री॰ काकनासायाम् । रक्तशोभाञ्जने॰ इतिरत्नमाला ॥

सुरजःफलः । पुं॰ पनसवृक्षे ॥

सुरजनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥

सुरज्येष्ठः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ सुराणांसुरेषुवाज्येष्ठः ॥

सुरञ्जनः । पुं॰ गोपद्रवे । गुवाकवृक्षे ॥

सुरतम् । न॰ निधुवने । मैथुने ॥ सुरतंद्विविधम्॰ बाह्यमाभ्यन्तरञ्च । तत्रबाह्यमेकपञ्चाशदपि चुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्तरञ्चासनादिभेदेनापि ॥ त्रि॰ दृष्टे

नजजलगैर्गदितासुमुखी । यथा । तरणिसुतातटकुञ्जगृहेश्वदनविधुस्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य सुखंसुमुखीहरिमवलोकयतुमुम्बचिरम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादितिङीष ।

सुमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे । डोडिकायाम् ॥

सुमूलः । पुं॰ प्रवेतशोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सुमेखलः । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ।

सुमेधाः । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुबुद्धौ । विदुषि ॥ शोभनामेधाप्रज्ञायस्य सः । नित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच्समासान्तः ॥

सुमेरुः । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । सिमोतिक्षिपति॰ उणत्वाच्च्यो-तींषि । षुञ्मिञ्प्रक्षेपणे । सिपीम्यांरु॰ । सुमेरुरित्युपसर्गान्तरनिष्पत्त्यर्थम् ॥

सुखम् । न॰ सुखे ।

सुम्पलुग्ठः । पुं॰ यपूरके ॥

सुभ॰ । पुं॰ देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रश्मौ ॥ सुयूजितमोघवी । मौञ्जगव्याम् । एरच् । बाकुलकाद्यच् ॥ सुमेपुर्ये साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रितः । त्रि॰ शास्त्रीयनियमितेविप्रादौ ॥

सुयामुनः । पुं॰ वत्सराजे । प्रासादे । अद्रिविशेषे ॥ अच्युते । श्रीकृष्णे । शोभनायमुनासम्बन्धिनः परिवेष्टारोऽस्य ॥ यामुनाः परिवेष्टारः यद्वाशनाद्यः शोभनायस्तिथा ॥

सुयोजितः । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधनः । पुं॰ दुर्योधने । सुखेनयुध्यतेससुयोधनः । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच् ॥

सुरः । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । सुरऐश्वर्यदीप्त्योः । तुदादिः । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । क्षीरसमुद्रोत्थासुरा॰ साअस्ति॰ अर्शआद्यच् ॥ सुरापरिग्रहात्सुरः । तथाचार्षरामायणे । वरुणस्यततः कन्यावारुणीरघुनन्दन । उत्पपातरसात्तस्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥ १६ ॥ दितेः पुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तुसुताप्रीतोक्ताजगृहुस्तामनिन्दिताम्सुराः ॥ २० । सुरापरिग्रहाद्देवाः सुराद्त्यभिविश्रुताः । अपरिग्रहणात्तस्यादैतेया

यासुरास्तथैव्यार्थे रामायणे चादि
काण्डे चमृतोत्पत्तिनामनिषट्च-
त्वारिंशदध्यायेप्रोक्ताः ॥ शोभन
राजसि । राजृ दीप्तौ । अन्येभ्योऽपी
ति डः । यद्वा । सुनोति । षुञ्
। सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥
सुरक्षः । पुं० मुनिविशेषे । सुराश्वर्थी
ऽपि । सुरायाधःशायविक्रम ।
सुरक्षीन्द्रदर्पापहा । स्त्री० गङ्गाया
म् ॥ यथा । भगीरथपथानुगासुरक
रीन्द्रदर्पापहासमेशमुकुटप्रभाशिरि
शिर भताम्बासिता । सुरासुरनरो
रगैरजभवाच्युतैः संस्तुताविमु
क्तिफलदायिनीभगवतिस्थ राजते
॥ इति कल्किपुराणे २४ अध्या-
यः ॥
सुरकारुः । पुं० विश्वकर्मणि ॥
सुरक्षता । स्त्री० गुडूच्याम् ॥
सुरक्तः । पुं० रक्तचन्दने । त्रि० मधु
रकण्ठे ॥ अत्यन्तानुरक्ते । शोभ
नरागयुक्ते ॥
सुरक्तकः । पुं० कोषाम्रे । स्वर्णगै
रिके ॥
सुरगणः । पुं० इन्द्रादिदेवगणे ॥
सुरगण्डः । पुं० रोगविशेषे । वर-
गण्डे ॥
सुरगुरुः । पुं० वृहस्पतौ ॥
सुरग्रामणीः । पुं० इन्द्रे ॥
सुरङ्गः । पुं० नागरङ्गे ॥ भूमौ गुप्त
मार्गात्मकेगर्तविशेषे ॥ न० पत्त
ङ्गे । चक्रम् । इ० भाषा० प्र० ।
हिङ्गुले ।
सुरङ्गकृत् । पुं० खनकबलिहृतिहा
सपर्यिते भूमौ गुप्तमार्गकर्त्तरि ॥
सुरङ्गदम् । न० पत्तङ्गे ॥
सुरङ्गधातुः । पुं० गैरिके ॥
सुरङ्गयुज् । पुं० सुरङ्गयापहर्त्तरि ।
कुम्भिलके ॥
सुरङ्गा । स्त्री० लताविशेषे । भौमस्थि
तायाम् । इत्याहवायाम् ॥ तिर्य
ग्भूखाते । सन्धौ । सींध० इ०
सुरङ्ग० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ सुवहुर
व्यतोऽप्यामरजसा । रङ्गरागे । पत्त
येतिवज् । यक्षोदितिसुप्त ॥
सुरङ्गिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥
सुरङ्गी । स्त्री० काकनासायाम् । र
क्तशोभाञ्जने० इतिरत्नमाला ॥
सुरजःफलः । पुं० पनसवृक्षे ।
सुरजनी । स्त्री० रात्रौ ॥
सुरज्येष्ठः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सुरा
णांसुरेषुवाज्येष्ठः ॥
सुरञ्जनः । पुं० गोपदले । गुवाक
वृक्षे ॥
सुरतम् । न० निधुवने । मैथुने ॥
सुरतं द्विविधम् । वाह्यमाभ्यन्तर
ञ्च । तत्र वाह्यमप्रेक्षणभाषणाश्लेष
चुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्त
रन्त्वासनादिभेदेनापि । त्रि० रत्

युक्ते । अभिरते ।

सुरतकण्टक । पुं० रतकीले । ३

सुरतताली । स्त्री० दूत्याम् । शिरःस्रजि ।

सुरतरङ्गिणी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ यथा । भागसाधनकरैर्हिमालयैसि व्यस्तसुरतरङ्गिणीसदा । ख्याप्यतां निगुणान् कलयन्तोजीवनेषुच यथन्यसुरागम् ॥

सुरतरु: । पुं० देवतरौ ॥ अश्वत्थद्रुमे ॥

सुरता । स्त्री० देवत्वे । देवतायाम् ॥ पूर्वमभाषिषत् । अपरवदेवा सक्षिति० देवशब्दोऽत्र पर: ॥ यथा । सुराणां समूह: । गजसछाया व्याप्तेसिवासिक्ते० चक्रारादन्यथा विशत् ॥

सुरतोषक । पुं० कौस्तुभमणौ ॥ त्रि० देवप्रीतिकारके ॥

सुरथ । खारोचिषेऽन्तरे चैत्रवंशसम उपेन्द्रपतिररे । सचचन्द्रः शोय: । यथोक्तमब्रह्मवैवर्ते । श्रीनारायण उवाच । अविचब्रह्मय पुत्रस्य पुत्रो निगोष्ठर: । सचक्रस्वाराचसू य जिनराजेश्वभूवह । गुरुपत्न्या पुनारायातश्च भ्रबुनःसुर. । दुष पुत्रश्चैकश्च त्युद:सुरथसङ्गति ॥

सुरदारु । न० देवदारुणि ।

सुरदीर्घिका । स्त्री० मन्दाकिन्याम् विष्णुपद्याम् ॥ सुराणांदीर्घिका ० वापीव ॥

सुरदुन्दुभि: । स्त्री० तुलस्याम् ॥ पुं० रा० षट: ॥

सुरद्रुम: । पुं० मन्दारादिदेवतरौ ॥ सुराणांद्रुम: ॥ देवभक्ते ॥

सुरद्विट् । पुं० असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान्द्वेष्टि । द्विषअप्रीतौ । सत्सूद्विषद्रुहेत्यादिना क्विप् ॥

सुरधनु: । न० इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूप: । पुं० धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा ।)
सुरनन्दिका ।) स्त्री० नदीविशेषे ॥

सुरनायक: । पुं० इन्द्रे ॥

सुरनाल । पुं० देवनाले । नलीतृणे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ सुराणांनिम्नगा । घुभ्वाद्दि ।

सुरनिर्गन्धम् । न० पत्रके ।

सुरपति: । पुं० इन्द्रे । महाराजौ सुराणांपति ॥ चादिगुलचिकाले ० ६ । ० ॥ पञ्चम तश्चचतुर्थप्रभे दे० ६ । ६० ।

सुरपत्तनम् । न० स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न० व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न० देवपर्णे ॥

सुरपर्णिक: । पुं० सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री॰ पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री॰ पलाश्याम् ॥

सुरपादपः । पुं॰ कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नागः । पुं॰ पुन्नागभेदे । म॰ मेरौ ।

सुरभूरी । स्त्री॰ अमराजत्याम् ॥

सुरप्रियः । पुं॰ अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री॰ जात्याम् । स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभि । पुं॰ चम्पके । वसन्ते । जातीपत्रे ॥ सुगन्धौ । चैत्रमासि । कदम्बवृक्षे ॥ धूनके । कदम्बवृक्षे ॥ बकुलद्रुमे ॥ गन्धतृणे ॥ शमीवृक्षे । न॰ स्वर्णे । गन्धोपले । गन्धपाषाणे ॥ सुगन्धे ॥ सुन्दरे । स्त्री॰ शल्लक्यामोषधौ । गजभक्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ मुरायाम् ॥ गवि । रुद्रजटायाम् । नवमालिकायाम् । नख्याम् ॥ शल्याम् । सपितराचलाम् । तुलस्याम् ॥ वर्वरीतुलस्याम् ॥ स्वायाम् । मैन्दिन्याम् । सुरायाम् । गवामातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृदेवीगवाशाखागयाश्वस् : । गवां प्रधान सुरभि गौलोकिसास सुदृशा ॥ वि॰ सुगन्धौ । कान्ते । शोभने ॥ विख्याते ॥ सचिवे ॥ धीरे ॥ सुष्ठु रभते॰ रभ्यते वा॰ सुष्ठु रभन्ते रमयुक्तामरन्वयवा । रम शामके । सर्वधातुभ्यइन् । यागमानित्यत्वान्नुम् ॥

सुरभिका । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री॰ मालत्याम् । पवित्री॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ।

सुरभिगन्धिः । त्रि॰ शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य : ॥

सुरभित । त्रि॰ वासिते ।

सुरभित्रिफला । स्त्री॰ सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वच् । स्त्री॰ सूक्ष्मैलायाम् ॥

सुरभिदारुः । पुं॰ सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥ राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न॰ गुडत्वचि ॥

सुरभिस्रवा । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री॰ चानोदमानि । सुरभी । गवाप्रस्तौ ।

सुरभीरसा । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुहः । पुं॰ देवदारुणि । कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री॰ तुवर्याम् । काल्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी॰ द्र॰ भा॰ ॥

सुरमेदा । स्त्री॰ महामेदायाम् ।

सुरराजः । पुं॰ इन्द्रे । सुराणांराजा । टच् ॥

सुरर्षिः । पुं॰ नारदादौ । नारद

युक्ते । अभिरते ॥

सुरतताण्डवः । पुं॰ रतक्रीडे ॥

सुरतताली । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ शिरस्रजि ॥

सुरतरङ्गिणी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । आगतावगतरेवहिमानौ व्यतांसुरतरङ्गिणीसट । छाया मत्र्य निगुणान् कलयभोजोवमेशुक घयन्त्यसुरागम् ॥

सुरतरुः । पुं॰ देवतरौ । कल्पवृक्षे ॥

सुरता । स्त्री॰ देवत्वे ॥ देवतायाम् ॥ पूर्वभावेतल् । अमरपदेवा सालिहि॰ देवमन्दीथ मर ॥ मदा । सुराणां समूहः । गजसहाया व्याश्वेतिवाशिषि॰ घकारादन्यथा पितल् ॥

सुरतोषकः । पुं॰ कौस्तुभमणौ ॥ त्रि॰ देवप्रीतिकारके ॥

सुरथः । स्वारोचिषमन्वन्तरे चैत्रवंशसमुद्भवे नृपविशेषे । सचचन्द्रवंशीयः । यथोक्तब्रह्मवैवर्त्ते । श्रीनारायण उवाच । चन्द्रवंशस्य पुत्रश्च पुत्रो निशाकरः । सचक्रवर्त्ती राजसूय द्विजराजोऽभवन्नृप । गुरुपत्न्याः सुतारायांतस्य बुधः सुतः । बुध पुत्रश्चैत्रश्च तस्य पुत्रः सुरथसंज्ञितः ॥

सुरदारु । न॰ देवदारुणि ॥

सुरदीर्घिका । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् विद्यद्गङ्गायाम् ॥ सुराणां दीर्घिका ॰ वापीव ॥

सुरदुन्दुभिः । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ वै॰ श॰ च॰ ॥

सुरद्रुमः । पुं॰ मन्दारादिदेवतरौ ॥ सुराणां द्रुमः ॥ देवनले ॥

सुरद्विट् । पुं॰ असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान् द्वेष्टि । द्विषप्रीतौ । सत्सूद्विषद्रुहदुहेत्यादिना क्विप् ॥

सुरधनुः । न॰ इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूपः । पुं॰ धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा । }
सुरनन्दिका । } स्त्री॰ नदीविशेषे ॥

सुरनायकः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरनालः । पुं॰ देवनाले । नलीतृणे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सुराणां निम्नगा । घृभ्रादि ॥

सुरनिर्गन्धम् । न॰ पत्रके ॥

सुरपतिः । पुं॰ इन्द्रे । यथा रातौ सुराणां पति ॥ आदिपुराणविधाने ० ऽ । ० ॥ प्रथम तथ्यचतुर्थप्रमे दे॰ ऽ । ऽ ० ॥

सुरपत्तनम् । न॰ स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न॰ व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न॰ देवपर्णे ॥

सुरपर्णिकः । पुं॰ सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री॰ पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री॰ पलाश्याम् ।

सुरपादप : । पुं॰ कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नाग : । पुं॰ पुन्नागभेदे । न॰ मेरौ ।

सुरपुरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

सुरप्रिय : । पुं॰ अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री॰ जात्याम् । स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभि । पुं॰ चम्पके । वसन्ते । जातीफले । सुगन्धौ । चैत्रमासे । कदम्बवृक्षे । धूनके । बकुलवृक्षे । गन्धतृणे । शमीवृक्षे । न॰ स्वर्णे । गन्धोपले । गन्धदाराणि । स॰ सुगन्धे । सुन्दरे । स्त्री॰ शल्लक्याम् ओषधौ । गजभक्षायाम् । मातृभिदि । सुरायाम् । गवि । रुद्रजटायाम् । वनमल्लिकायाम् । नवमल्ल्याम् । ब्राह्म्याम् । चमेलरायप्याम् । तुलस्याम् । वर्वरीतुलस्याम् । ब्राह्म्याम् । सैरिन्ध्याम् । सुरायाम् । गवामातरि । यथा । गवामधिष्ठातृदेवीगवामाद्यागवामसौ । गवामप्रधाना सुरभि गोलोकेसासमुद्भवा । वि॰ सुगन्धौ । कान्ते । शोभने । विख्याते । सचिवे । धीरे । सुष्ठु रभते॰ रभ्यतेवा॰ सुष्ठु रमते रमसयुक्ताभवत्यनया । रभ

राभश्चेः । सर्वधातुभ्यइन् । धागमानित्यत्वान्नुम् ॥

सुरभिका । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री॰ जात्याम् । चवि स्त्री॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ।

सुरभिगन्धि : । त्रि॰ शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य : ॥

सुरभित । त्रि॰ वासिते ।

सुरभित्रिफला । स्त्री॰ सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वक् । स्त्री॰ बृहदेलायाम् ॥

सुरभिदारु : । पुं॰ सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री॰ जम्ब्वाम् । राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न॰ गुडत्वचि ।

सुरभिस्रवा । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री॰ चामीदमानि । सुरभी । गवाप्रसूते ।

सुरभीरसा । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुह । पुं॰ देवदारुणि । कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री॰ तुवर्याम् । काक्ष्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी॰ द्र॰ भा॰ ॥

सुरमेदा । स्त्री॰ महामेदायाम् ।

सुरराज : । पुं॰ इन्द्रे । सुराणाराजा । टच् ॥

सुरर्षि : । पुं॰ नारदादौ । नारदा

मद्यम : ॥ ततो धेनुशतंदद्याद्ब्राह्मणानांविशेषतः । इति गारुडे २२६ अध्यायः ॥ तथान्येऽप्युक्तम् यथा । सुरापानाद्यज्ञानंप्राप्य विज्ञानंस्वानायस्थैवमस्यातिघोर- म् । तद्धेतथस्यापितथाविरूपंपीतं, तथासुरयामोहितेन ॥ समन्युकत्वाय महानुभावस्तदेशनाविप्रहितंचिको पु । काव्यः स्वयंवाक्यमिदंजगादसु रापानमुप्रति वैजातयश्च ॥ यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीहकश्चिन्मोहात्सुरां पास्यतीमन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्महा चैवसस्यादस्मिन्लोके गर्हितः स्यात्परेच ॥ मया चैमांविप्रधर्मोक्तिसीमांमर्यादांवैस्थापितांसर्वलोके सन्तोविप्राः शुश्रुवांसोगुरूणांदेवा दैत्याश्चोपशृण्वन्तुसर्वे ॥ इति मात्स्ये २५ अध्यायः ॥ तस्याश्चविध विधिविधिमुरापानप्रायश्चित्तादि यथा । सुरांपीत्वाद्विजोमोहादग्निवर्णांसुरांपिबेत् । तयासकायेनिर्दग्धे मुच्यतेकिल्बिषात्ततः ॥ गोमूत्रमग्निवर्णंवापिबेदुदकमेववा । पयो घृतंवामरणाद्गोशकृद्रसमेववा ॥ कणान्वाभक्षयेदब्दंपिण्याकंवा सकृन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थंवा लवासावटोप्यली ॥ सुरावैमलमन्नानांपाप्माचमलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौवैश्यश्चनसुरांपि

बेत् ॥ गौडीपैष्टीचमाध्वीचविज्ञेयात्रिविधासुरा । यथैवैकातथासर्वानपातव्याद्विजोत्तमैः ॥ यक्षरक्षःपिशाचान्नंमद्यंमांसंसुरासवम् । तद्ब्राह्मणेननात्तव्यंदेवानामश्नताहविः ॥ अमेध्येवापतेन्मत्तो वैदिकंवाप्युदाहरेत् । अकार्यमन्यत्कुर्याद्वाब्राह्मणोमदमोहितः ॥ यस्यकायगतंब्रह्ममद्येनाप्लाव्यतेसकृत् । तस्यव्यपैतिब्राह्मण्यं शूद्रत्वञ्चसगच्छति ॥ एषाविचित्राभिहितासुरापानस्यनिष्कृतिरिति मानवे ११ अध्यायः ॥ अथ कौलिकमते । शुद्धिः शिवेन मुक्तिः स्यात् तद्भावे तु शिव : ॥ कुलार्णवे ॥ पीयंमद्यपलण्डाद्यं समास्नोक्तंप्रियासुखम् । इत्यादि वा चरणंगम्यंपरंप्राप्यमपरंपदम् । शुद्धाकारमसुखभमोहयत्कुलदर्शनम् । त्यक्तापवमानन्दिनेदशेमु स्ति सुखदम् । गुरुपदेशरहितामद्यादयकेवल । मोहयन्तिजनान् कौलिन्ध्यमयश्रीमोहिता : ॥ दुराचाररता : केचित्स्वयंतिष्ठ पामरा : । यथाभूताभवेत्स्वामी सेवका : स्युस्तथाविधा : ॥ अतः कौलिकधर्ममिथ्याज्ञानविडम्बकाः । स्वबुद्ध्याकल्पयन्तीत्थं पारम्पर्यविवर्जिता : ॥ मद्यपानेनमनुजा यदिसिद्धिंलभन्तिचेत् । मद्यपानरताःसर्वे सिद्धिंगच्छन्तुसत्वरम्

मांसमद्यमथार्च्य यदिपुष्पाणपिर्भवेत् । वेदोक्तमांसाशिन : सर्वे पुष्पवन्तोऽभवन्निच ॥ स्त्रीसङ्गेनदेवेशियदिमोक्षं व्रजन्तिचेत् । सर्वेऽपि जन्तवो वै सुरा : [illegible] : स्त्रीनिषेवका : ॥ कुलमार्गे मयादेविनमया निन्दित : क्वचित् । आचाररहिता येन निन्दिता स्तेनचेतरे ॥ अन्यथा कौलिकेधर्मे आचार : कथितो मया । विचरन्त्यन्यथा देवि मूढा : पण्डितमानिन : ॥ अशास्त्रधारामनाद्यां भक्षयित्वा मनात् । सुभद्रधारयात्र समभक्ष्य कुशलान्न न ॥ सुरापानन्तुदेवेशि सुरापानं सदुच्यते । तस्मापापात्तच्छेय वेदादिपुनिरूपितम् ॥ अगम्यागमना चैव मस्पृश्यस्याप्यपेयकम् । मद्यं मांसं पशूनां तु कौलिकानां महत्फलम् ॥ अभिषेकानिजातोनोमद्यान्यं चादयेत्तु । चाद्यं तु तु राम वां सर्वपामधमं स्मृतम् ॥ सुरावै मलमन्नानां पाप्मा चमलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्चनसुरां पिवेत् ॥ सुरादर्शनमात्रेणकुर्यात्सूर्यावलोकनम् । तथ्समीप्राप्यमात्रे प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ नानानुभावविन्मानसे मौन्यस्य पवसिद्धये । उर्द्धं नाभिशिराबन्तुमद्यास्वादनेविधिः । सुरापाने कामकृतेज्वलन्तीं तांविनिक्षिपेत् । मुखे तया विनिर्दग्धोमृत : शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मद्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् । अविधानेनयोदन्याद्दान्तार्थं मद्यादिकम् प्रिये ॥ निपतेद्वारके घोरेदिनानि पशुरोमभि : सम्मिता निहुराचारस्तिष्ठ्यौ निसुद्यायते । अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी । संस्कर्ता चोपहर्ता च खादिता चेति घातका : ॥ ध्रुवं न क्षयि वीणन्ति खादिता चोपभोगत : । घातकोऽधमस्याभ्यामिश्च वमिविधोवध : । मांसमद्यं न खादेद्य रादय मवचरेत् । तस्मादविधिना मद्यं मांसं सेवेत नक्वचित् ॥ विधिवत्सेवितेदेवि तारकस्त्वम् प्रसीदसि । नाशयत्यविधानेन सत्यमेतद्वरानने ॥ अथ वाप्यऽविधानेनच्छेदयेत्स्वशरीरकम् । विधिना गोद्विजं वापि हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन सारमेकं शृणुप्रिये । जीवन्मुक्तिसुखोपाय : कुलशास्त्रे प्रकीर्तित : ॥ यन्मुसुखो : फलं देवि यानकर्मे पसौरभम् । कुलश्रोऽप्यूर्द्धं विसृजेत्स्वचनस्वादनुपम : ॥ कुलशास्त्राणि सर्वाणि मयैवोक्तानि पार्वति । प्रमाणानि मसन्देहो नहन्तव्यानि हेतुभि : ॥ देवताभ्य : पितृभ्यश्च मधुमांस प्रदीयते । सा

पञ्चमः ॥ सतीचेन्नुगतद्याद्ब्राह्म
णान्भोजनम् । इतिगारुडे
२२६ अध्यायः ॥ तत्पानेशुक्राचा
र्यशापः । सुरापानाद्दानवानुपाय
यित्वा संज्ञानाशश्चैव महातिघोर-
म् । दृष्ट्वा कचञ्चापि तथा विरूपं पीतं
तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय
महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकी
र्षुः । काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सु
रापानंप्रति वै जातमन्युः ॥ यो ब्राह्म
णोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां
पास्यति मन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्म
हा चैव स स्यादस्मिन् लोके गर्हितः
स्यात्परे च । मया चैतां विप्रधर्मोक्ति
सीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा
दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ इतिमा
त्स्ये २५ अध्यायः ॥ अथाप्यविध
विधाविविधसुरापानप्रायश्चित्तादि
यथा । सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्नि
वर्णां सुरां पिबेत् । तथा स काये नि
र्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥ गो
मूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ।
पयो घृतं वामरणाद्गोशकृद्रसमेव वा
॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा
सकृन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थं वा
लवासा जटी ध्वजी ॥ सुरा वै मलम
न्नानां पाप्मा च मलमुच्यते । त
स्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पि

वेत् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञे
या त्रिविधा सुरा । यथैवैका तथा स
र्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ यक्ष
रक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरास
वम् । तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानाम
श्नता हविः ॥ अमेध्ये वा पतेन्मत्तो
वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यम
न्यत्कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः
॥ यस्य कायगतं ब्रह्म मद्येनाप्लाव्य
ते सकृत् । तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं
शूद्रत्वं च स गच्छति ॥ एषा विचित्रा
भिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः ॥ इति
मानवे ११ अध्यायः ॥ अथाभिशङ्करः
कुलार्णवे । पीत्वा मद्यं पलं खाद्य
समालोक्य प्रियामुखम् । ध्यात्वा
चात्मानमव्यक्तं परमात्मपरंपदम् ।
गुरुवक्त्राच्च सुलभो हृष्टे सुखदर्शन
म् । तन्त्रमार्गे न मद्यानि तिनरेषु मु
क्तिदम् ॥ गुरूपदेशरहिता मद्या
सक्ता यथेच्छया । मोहयन्ति जनान्
कौलिकास्वयमेव विमोहिताः ॥
दुराचारपराः केचित्स्वयं तिष्ठ
पामराः । यथाभूते भवेत् स्वामी से
वकाः स्युस्तथाविधाः ॥ बहवः
कौलिकधर्मस्थाव्याज्ञानविडम्बकाः
। स्वबुद्ध्या कल्पयन्तीत्थं पारम्पर्य
विवर्जिताः ॥ मद्यपानेन मनुजा
यदि सिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपान
रताः सर्वे सिद्धिं यान्तु सतोहितम् ॥

मांसभक्षणमात्रेण यदि पुण्यगतिर्भ
वेत् । लोके मांसाशिनः सर्वे पुण्य
भाजो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवे
शि यदि मोक्षं लभन्ति चेत् । सर्वेऽपि
जन्तवो लोके मुक्ताः स्युः स्त्रीनिषे
वणात् ॥ कुलमार्गो महादेवि न मया
निन्दितः क्वचित् । आचाररहि
ता ये च निन्दितास्ते भवन्ति हे ॥ अन्य
थाकौलिके धर्मे ह्याचारः कथितो
मया । विचरन्त्यन्यथा देवि मूढाः
पण्डितमानिनः ॥ कृपाणधारान
मनाद्व्याघ्रकण्ठावलम्बनात् । भुज
ङ्गधारणान्नूनमशक्यं कुलवर्त्तन
म् ॥ यथा पानन्तु देवेशि सुरापानं त
दुच्यते । तस्मात् पानमात्रेण भेदा
दिपु निरूपितम् ॥ अन्यथा वमना
दिकामस्पृश्यमप्यपेयकम् । मद्यं
मांसं पशूनान्तु कौलिकानां महत्फ
लम् । अविधानेन जनानां तथा
न्यैरदर्शनात् । दर्शनन्तु रहस्य
स्य सर्वेषामधमं स्मृतम् ॥ सुरावै
तसम्भानाम् पापमाचरतामुच्यते ।
तस्मात् ब्राह्मणराजन्यो वैश्यश्च न सुरा
म्पिबेत् । स्त्रारदर्शनमात्रेण कुर्या
त्सूर्यावलोकनम् । तत्समाप्नोप
मात्रेण प्राणायाममथाचरेत् ॥ आजा
नुभ्यां भवेत् स्नानं नाभ्यन्त उपवीद्य
। अर्द्धं नाभिशिरान्तु मद्यस्पर्शे
विधिः । सुरापाने कामकृते ज्वलन्तीं

सुरा

तां विनिःक्षिपेत् । मुखे तया विनिर्द
ग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ म
द्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमितिस्मृ
तम् । अविधानेन यो दद्यादात्मा
र्थं मद्याविनम् प्रिये ॥ निपतेन्नरके
घोरे दिनानि पशुरोमभिः संमिता
नि तु रात्रावर्त्ति यो नियुज्यते ।
पशुमन्त्रविशसिता निहन्ता च वि
क्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खा
दिता ऽष्टौ घातकाः ॥ धनेन क्रयि
कोऽर्थिः खादिता चोपभोगतः
। घातको वधबन्धाभ्यामित्येष त्रिवि
धो वधः ॥ मांसस्य दर्शनं स्पर्शा
दादर्शनं वर्जयेत् । तस्मादविधिना
मद्यं मांसं सेवेत न क्वचित् ॥ विधि
वत् सेवितं देवि तरसा त्वं प्रसीदसि
। नाशयत्यविधानन्तु स्वस्ति सद्गुरा
नने ॥ द्रव्यं वाप्यविधानेन स्त्रीद्रव्ये
प्रसादाचम । विधिमार्गेण यापि
वक्ता पापेन लिप्यते ॥ बहुनात्र
किमुक्तेन सारमेकं शृणु प्रिये । को
ऽन्यस्त्रिसुखोपायः कुलधर्मेषु
शोभितः ॥ यन्मनसुचोः फलं देवि
कनकास्यैवसौरभम् । कुलज्ञोऽप्य
पूर्वं विनत्वाशे च जनस्तत्त्वादनुतमः
॥ कुलशास्त्राणि सर्वाणि मये वोक्ता
नि पार्वति । प्रमाणानि न सन्देहो
न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ देवताभ्यः
पितृभ्यश्च मधुमात्राक्तता यदि । सा

श्रेष्ठम् ॥
सुराङ्गना । स्त्री॰ देवपत्न्याम् ॥ अप्सरस्सु ७
सुराचार्य्यः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ सुराणामाचार्य्यः ॥
सुराजक: । पुं॰ रतुराजी ॥
सुराजा । पुं॰ शोभनेन्द्रपे ॥
सुराजीवी । पुं॰ शौण्डिके ॥
सुरानन्द: । पुं॰ हरौ ॥ सुरान् प्रान न्दयस्यस्तप्रदानेनेतितया ॥ कौति सुरया॰सुराणांशानन्दोऽस्य ॥
सुराप: । वि॰ मद्यपे । सुरापानक र्त्तरि ॥ सुरांपिबति । पा॰ । गापोष्टगित्यच॰ पिबतेः सुराशीध्वो रितिवारिंसि वाहक् । टित्वात्तृत्खि यांङीप् । सुरापी ॥ ब्रह्मवाणावि सिच सुरापः स्यात्मद्यपः । सुवर्णचारीगुनस्त्रीदुपस्त्रीगुरुतल्पग: ॥
सुरापगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
सुरापाणम् । न॰ मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् । अपदंशे ॥ वाभावकारयोरितिपक्षे णत्वम् ॥
सुरापाणा: । पुं॰ मुनि॰प्राच्येषु । पूर्वदेशस्थेषु ॥ पीयतहुतिपानम् । कर्मणिल्युट् । सुरापानं येषाम् पानन्देशे॰रू॰णत्वम् ॥
सुरापानम् । न॰ सुरापाणे । मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् । वाभावकारयोरितिपक्षे णत्वाभावः ॥ ब्राह्मोज्झितावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानिषट् ॥
सुराभाग: । पुं॰ सुरायै । सुरायाः अग्रभागे ॥
सुरामण्ड: । पुं॰ सुरायाश्चग्रभागे । कारोत्तरे ॥ सुरायामण्डः ॥
सुरारि: । पुं॰ दैत्ये । सुराणाम् अरिः ॥
सुरारिहा ।)
सुरारिहन्ता ।) पुं॰ विष्णौ । श्रीहरौ ॥ सुरारीन्हन्ति ॥ सुरारीणांहन्ता ॥
सुरार्हम् । न॰ हरिचन्दने ।
सुरालय: । पुं॰ सुमेरुपर्वते । स्वर्गे । सुराणामालयः ॥ सुरायानिलये ।
सुराश्रय: । पुं॰ स्कन्दे ।
सुराष्ट्र: । पुं॰ देशविशेषे । सुरत॰ रू॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोभनोपवर्त्मे ॥
सुराष्ट्रज: । पुं॰ कृष्णमुद्गे ॥ विषविशेषे ॥ न॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्रमृत्ति ॥ सुराष्ट्रेजातम् । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्डः । वि॰ तद्देशजाते ॥
सुराष्ट्रजा । स्त्री॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्र्याम् ॥ टाप् ॥
सुराह्व: । पुं॰ देवदारुणि ॥ मरुवके ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥

सुरी । स्त्री० देवाङ्गनायाम् । सुरः सुरीणांभयकेवमानवौ ॥

सुरुङ्ग : । पुं० शोभनाङ्गे ॥

सुरुङ्गा । स्त्री० सुरुङ्गायाम् । सन्धिलायाम् । सन्धौ । सौंध० इ० प्र० खातविशेषे ॥

सुरुङ्गाहि : । पुं० सन्धिचौरे । कुलश्मिति ॥

सुरुच् । त्रि० अतिकमनीये ॥

सुरूप. । त्रि० शोभनरूपयुक्ते । सुन्दरे । रुचिरे । मनोज्ञे । मनोरमे । शोभनंरूपंयस्य : ॥ शिवे । विपश्चिति । न० तूले ॥

सुरूपा । स्त्री० भार्ग्याम् । भारुपर्णीम् ॥ सुन्दर्याम् । रुचिरायाम् । मनोरमायाम् । शोभनंरूपयस्याः ॥

सुरूपक : । पुं० गर्द्दभाण्डे । इ० के० चन्द्र : ॥

सुरेज्य : । पुं० वृहस्पती ॥

सुरेज्या । स्त्री० तुलस्याम् ॥

सुरेन्द्र : । पुं० इन्द्रे ॥

सुरेन्द्रजित् । पुं० गरुडे ॥ सुरेन्द्रंजयति । जि० । क्विप् । तुक् । इन्द्रजिति ॥

सुरेभ : । पुं० देवहस्तिनि । शोभनहर्षे । न० रङ्गे । स्वरहे ।

सुरेवट : । पुं० राजपूगे सुभिपूगे ।

सुरेश : । पुं० भगवति । विष्णौ । शिवे । सुराणामीश : स्वामी ।

सुरेशलोक : । पुं० ब्रह्मलोके । यथा । नयत्रवैकुण्ठकथासुधापगानसाधवोभागवतास्तदाश्रया : । नयत्र यत्रेशमखामहोत्सवा : सुरेशलोकोपिनवैससेव्यतामितिदेवीभागवतं ॥

सुरेश्वर : । पुं० इन्द्रे ॥ शिवे । महराचार्यशिष्यविशेषे । वार्त्तिककारे ॥

सुरेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् । मन्दाकिन्याम् ॥ सुराणामीश्वरी ॥

सुरेष्ट : । पुं० वकवृक्षे । शिवमल्लारस् । शाले । सुरपुन्नागे ॥

सुरेष्टा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

सुरोत्तम : । पुं० सूर्य्ये । त्रि० देवश्रेष्ठे ॥

सुरोत्तर : । पुं० चन्दने ।

सुरोद : । पुं० सुरासिन्धौ । सुरासमुद्रे । सुरा० उदकंयस्य । उत्तरपदस्योदकस्योदादेश : ॥

सुलक्षण : । त्रि० शोभनेलक्षणविशिष्टे ॥

सुलक्षणा । स्त्री० उमाया : सखीविशेषे ।

सुलभ : । पुं० विष्णौ । यथा । पत्रेपुष्पेफलेतोयेष्वक्रीतलभ्येसदैवसत् । भक्त्यैकलभ्येपुरुषेपुराणेमुक्त्यैकयंनक्रियतेप्रयत्न : इति महाभारतम् । त्रि० अनायासप्राप्ये । सुखेनलभ्यते० इति । ईषत्

दु : सुप्रतिलमे : खल् ॥

सुलभा स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ धूम्रपत्रायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥

सुललाटः । त्रि॰ शोभनभालविशिष्टे । ललाटेयस्यहस्यन्तं चतुरस्रं दृश्यं शरीरिणस्तस्य चतुर्णं खासौ भाग्यविशिष्टे ॥

सुललितम् । न॰ मात्रावृत्तविशेषे ॥ विजयरयुगमिहरचयविलसुकगण मयकलय । सुललितकथितरसपदि सरसिजसुखिभवसिरदि । अगतिविदितसुललितमिति वरफणिपतिरिति वदति ॥ यथा । प्रविमल कुवलयनयनजनिचितविषन्’‍।’‍दति तनयनिवदृदमनमसनविविधभयम मन । नयिवरसुपनमसुचिरमभिनव जलधररुचिर ॥ त्रि॰ अतिसुभगे ॥ सुकोमले ॥

सुलिवा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सुलोचनः । पुं॰ श्रीकर्णे ॥ शोभने लोचने नयने॰ यान्त्रयास ॥ मृगी । हरिणे ॥ त्रि॰ शोभननेत्रविशिष्टे ॥ शोभनेलोचनेयस्य सः ॥

सुलोचना । स्त्री॰ सुनेत्रायाम् ॥ माधवराजपत्न्याम् ॥

सुलोमशा । स्त्री॰ काकजङ्घायाम् ॥ त्रि॰ शोभनलोमयुते ॥

सुलोमा । स्त्री॰ मांसच्छदायाम् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥

सुलोहकम् । न॰ पित्तले ॥

सुलोहितः । पुं॰ सुन्दररक्तवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सुलोहिता । स्त्री॰ अग्निजिह्वाविशेषे ॥

सुवक्रः । पुं॰ वनवर्व्यास् ॥ न॰ सुन्दराननेे । त्रि॰ तद्वति ॥

सुवचनम् । न॰ सुप्रलापे । शोभनोक्तौ ॥ शोभनं वचनम् ॥

सुवचाः । त्रि॰ वाग्मिनि ॥ सुषु वक्ति । वच॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ यद्वा । मिथुनेऽसि : । उपसर्गविशिष्टोधातुर्मिथुनम् । तद्वाच्येपरस्मैऽसि : । स्वरेभेद : ॥

सुवदनः । पुं॰ श्रीगणेशे । शोभनं वदनमस्य ॥ त्रि॰ सुन्दराननयति ॥ न॰ शोभनानने ॥

सुवदना । स्त्री॰ सुन्दराननविशिष्टायांनार्याम् ॥ अतिच्छन्द : २॰ प्रभेदे ॥ म्रौ यासमाख्वण्डुभिमौ रभनययुताभ्लौग : सुवदना ॥ यथा । प्रत्याहृत्येन्द्रियाणित्वद्दितरविषयाण्यासायनयना॰ त्वांध्यायन्तीनिकुञ्जेपरतरपुरुषं हर्षोत्थपुलका । आनन्दाश्रुप्लुताक्षीवसतिसुवदनायोगैकरसिका॰ कामारिं न्त-स्तुकामानतुलरकारिपेरोधामनसखी ॥ सुष्ठु शोभनं वदनं यस्याः सा ॥

सुवन : । पुं॰ दिवानाथे । सूर्य्ये । व ह्नौ ॥ सुते॰ सुपवेधा । यद्वाधि गभं विमोचने । भ॰ सूय॰सुव्जिभ्य स्छन्दसीतिक्यन् ॥

सुवया : । स्त्री॰ प्रौढायाम् ।

सुवर्च्चक : । पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्च्चला । स्त्री॰ सूर्य्यपत्नीविशेषे । मस्वायाम् । शतव्याम् । ब्राह्मा म् । आदित्यभक्तायाम् । सुवर्च्च ल॰ पु॰ प्र॰ शाके । अस्यागुणा यथा । सुवर्च्चलाहिमारूक्षाखादु पाकरसागुरु : । अपित्तलाकटु : क्षाराविदस्रकफवातजित् ॥ अ न्यातिक्ताकषायोष्णासराकृष्यालघु : कटु : । निहन्तिकफपित्तास्रश्वा सकासारुचिज्वरान् ॥ विस्फोटकु ष्ठमेहास्रयोनिदक्कृमिपाण्डुता ॥

सुवर्च्चस् । त्रि॰ शोभनदीप्ति । अति तेजस्विनि । शोभनवीर्ययुक्ते ॥

सुवर्च्चिक : । पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्च्चिका । स्त्री॰ जतुकायाम् । त वच्च्याम् । जतुकायाम् । जि त्रान्यायाम् ॥ सर्ज्जिकाभेदे । सौरा॰ पु॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुवर्च्चि कासर्ज्जिकावदोड़ व्याणुयतोतने ॥

सुवर्च्ची । स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्ण । पुं॰ स्वर्णकर्षे । विस्तो । हेमोघे । हेम । पीडयसुमाधिषु । पीडयभिमावे : परिमितेपरि माणविशेषे ॥ सुवर्णालौ ॥ सुव र्णनामनिवर्त्ते ॥ धत्तूरे । शक्ता दिद्वीपवत्॰ समुद्रावर्त्तिनिद्री पविशेषे । कणगुग्गुलौ ॥ न॰ सोना॰ पु॰ भा॰ प्र॰ धातुवि शे । तत्पर्य्यायायथा । स्वर्णसुव र्णकनकहिरण्यहेमहाटकम् । तपनीयंशातकुम्भंगाङ्गेयभर्मकर्बु रम् ॥ चामीकरंजातरूपंमहारज तकाञ्चने । रुक्मकार्त्तस्वरजाम्बू नदमष्टापदोस्त्रियामिति ॥ तद्यथा यंस्वसर्वदेवतात्मकत्वञ्चोक्तं रामाय णे॰ सदाभारवेषपरशुरामंप्रति हिरण्यवाक्यम् । सर्वरत्नानिनिर्म थ्यतेजोराशिसमुत्थितम् । सुवर्ण मेभ्योविप्रेन्द्ररत्नंपरमनुत्तमम् । एतस्मात्कारणाद्देवगन्धर्वोरगराक्ष सा : । मनुष्याश्चपिशाचाश्चप्रयता धारयन्तितत् ॥ तथा । तस्मात्स र्वपवित्रेभ्य : पवित्रंपरमंस्मृतम् ॥ तथा । अग्निर्देवताल्लादेवा : सु वर्णस्तदात्मकम् । तस्मात्सुव र्णंददतादत्ता : स्यु : सर्वदेवता : । तस्मात्पादेनधार्यम् । पाद्मोत्त रिषसि॰ गुप्ताशस्त्रमूर्द्धदृष्ट्वा : ॥ कृष्णागुरुणि । हरिचन्दने । स्व र्णगैरिके । विभ्वे । धने । नाग केशरे ॥ पुं॰ न॰ हेमोघे । अशी तिरक्तिकापरिमितेराशौ ॥ त्रि॰

उत्कृष्टवर्णे ॥ शोभनोवर्णः स्तुतिर्यासुसुवर्णस्तैवा । वर्णवर्णने । घञर्थे कः । प्रच् ॥

सुवर्णकः । पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ पुष्पैः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ न॰ पित्तले ॥

सुवर्णकदली । स्त्री॰ चम्पककदल्याम् । चम्पकरम्भायाम् । चम्पाकेला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुवर्णकार । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

सुवर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् ॥

सुवर्णगैरिकम् । न॰ गैरिकप्रभेदे । स्वर्णधातौ । सुरक्तके । सन्ध्याभ्रे । चानीमाटी॰ पीतागेरु॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुवर्णगैरिकमन्यत्ततोरक्ततरं हितत् । ततोगैरिकात् ॥ अस्यगुणाः । गैरिकं मधुरं शीतं कषायं व्रणरोपणम् । विस्फोटार्शोऽग्निदाहज्वरहिक्काविषहृत् शुभम् ॥

सुवर्णनकुली । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवर्णपुष्प । पुं॰ राजतरुण्याम् ॥

सुवर्णप्रसरम् । न॰ एलवालुके ॥

सुवर्णमाक्षिकम् । न॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

सुवर्णयूथी । स्त्री॰ सुगन्धायाम् । हेमपुष्पिकायाम् । सोनजुही॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुवर्णवणिक् । पुं॰ अम्बष्ठवैश्यकन्यायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । कायस्थविशेषसंसर्गात्स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्यादिदोषपतितोब्रह्मशापतः ॥

सुवर्णवर्ण । पुं॰ विष्णौ । त्रि॰ स्वर्णवर्णे ॥ सुवर्णस्य वर्णोऽस्य ॥

सुवर्णवर्णा । स्त्री॰ कामुक्याम् । हरिद्रायाम् ॥

सुवर्णविन्दु । पुं॰ विष्णौ । हरौ । विन्दवोऽवयवाः सुवर्णसदृशाअस्य ॥ शोभनं वर्णमक्षरम्॰ विन्दुश्च यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥

सुवर्णा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ ह रिद्रायाम् ॥ वाट्यालके ॥

सुवर्णाह्वः । पुं॰ नागकेशरे । धत्तूरे ॥

सुवर्णी । स्त्री॰ आखुपर्ण्याम् ॥

सुवर्त्मम् । न॰ कासिके ॥

सुवल्लिः । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्याः ॥

सुवल्ली । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ कटुक्याम् ॥

सुवसन्त । पुं॰ मधूत्सवे चैत्राद्याम् ॥

सुवसन्तक । पुं॰ वासन्त्याम् । मदनोत्सवे ॥

सुवहः । त्रि॰ सुखवाह्ये । सुखेन वहति । वह॰ । पचाद्यच् ॥ पुं॰

वायौ : प्रभेदे ॥

सुवहा । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥ सुवहयामोदम् । वह॰ । अच् । टाप् ॥ शल्लकीद्रुमे ॥ एलापर्ण्याम् । तुलस्याम् ॥ चोषायाम् ॥ रास्नायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ त्रिवृतायाम् ॥ नीलसिन्धुवारके ॥ रुद्रजटायाम् । हंसपद्याम् ॥ मुसल्याम् ॥

सुवास : । पुं॰ शोभनगन्धे ॥ उत्तमनिवासे ॥

सुवासा । त्रि॰ । निर्मलवाससि ॥

सुवासिनी । स्त्री॰ ऊढाऽनूढवय:स्त्रियाम् । चिरण्ट्याम् ॥ सुपतीवयसतिपितृगेहे । तच्छीला । सुव्यासाविरिणिनि: । अवीक्षा नाथे । पितागृहस्थितादेविधवाद्या एकुमार्यश्च : । सुवासिन्योगर्भिण्य: सपत्नाधिसुन्दरी । इति ॥

सुविक्रम : । पुं॰ सुष्ठुपादविन्यासे ॥ विक्रमस्य सौष्ठवनामगजसिंहादिगतिसदृशत्वम् । त्रि॰ तद्वति ।

सुविज्ञ : । त्रि॰ अतिनिपुणे ।

सुविज्ञेय : । त्रि॰ सम्यग्ज्ञातुं शक्ये ॥

सुविदलम् । न॰ कुटजे ॥ सुष्ठु वेधि । विदत्त्राणि । सुविदे चव ॥

सुविदित : । त्रि॰ प्रख्याते ॥

सुविधि : । पुं॰ उत्तमविधाने ॥ अर्हद्विशेषे ॥

सुविनीत । त्रि॰ अतिविनयविशिष्टे

सुविनीता । स्त्री॰ सुरभ्याम् ॥

सुवीजम् । न॰ खसखसे । त्रि॰ साधुबीजे ॥

सुवीर : । पुं॰ देवविशेषे । त्रि॰ सुवीरे । शोभनाविविधाप्रागल्-येऽस्य । शोभनवीर्यमिति ॥

सुवीरकम् । न॰ सौवीराञ्जने । पुं॰ (एलावीरके ॥

सुवीरजम् । न॰ सौवीराञ्जने । सुवीरजातम् । सप्त॰ । ड: ॥

सुवीराम्लम् । न॰ काञ्जिके । सुवीरेषु प्रभुतरम्लम् । शाकपार्थिवादि: ॥

सुवीर्यम् । न॰ बदरे । उत्तमवीर्ये । त्रि॰ तद्वति ॥

सुवीर्या स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि ॥ वनकार्पास्याम् । महाशतावर्याम् ॥

सुवृत्त : । पुं॰ शूरणे । त्रि॰ सदाचारनिष्ठे । सुष्ठुवर्त्तुले । रिवर्त्तुले ॥

सुवृत्ता । स्त्री॰ काकोलीद्राक्षायाम् । शतपत्र्याम् ॥

सुवृष्टि : । स्त्री॰ सम्यक्हितशोभनवर्षे ॥

सुवेगा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवेल : । पुं॰ त्रिकूटाचले । त्रि॰

दिनासन : फिल्वादविच्छगौत्यादि मासम्प्रणारणम् ॥

सुषुम्णा । स्त्री॰ नाडीविशेषे ॥ साध । इडापिङ्गलयोर्मध्ये वर्त्तमाना॰ पृष्ठवंशाश्रितानाडी॰ सुषुम्णेत्युच्यते ॥ शोभनं सुखं सुखयत्याम् ॥ पुं॰ ॥

सुषेण : । पुं॰ करमर्दे ॥ विष्णौ सुग्रीवश्वशुरे ॥ ताराया॰पितरि ॥ वैद्ये ॥ शोभन॰सेनायस्य । पतिसंज्ञायामसोऽिति णत्वम् । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥

सुषेणिका । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ सुष्ठु सेनयति । सेनाशब्दात्॰ सत्य पर्याशैतिण्यिच । ण्वुल्॰ । पतिसंज्ञायामसाहिति पत्वम् । ष॰ त्वम् । स्वार्थे कन् ।

सुषवी । स्त्री॰ त्रिवृति ।

सुषमा । स्त्री॰ कृष्णभेदे ॥

सुषु । अ॰ प्रशंसने ॥ अत्यर्थे ॥ सुतिष्ठति॰ सुस्थाने वा॥ छा॰ । अप दुस्सुष्ठुपूर्व्वकः । सुपानादित्वात् त्वम् ॥

सुसंयत । त्रि॰ क्रमसंयमे । यथाविधि संयमविशिष्टे ॥

सुसंहत : । त्रि॰ सिद्धे ॥ अतिनिगूढे । पाशादनिपार्श्वविश्वारयोगाः सुसंहताःकर्म विदांतुकाव्याः ॥

सुसंस्कृत : । त्रि॰ घृतादिनानाद्रव्येणप्रयत्नत : सुपक्वे व्यञ्जनादौ । प्रयत्ने ॥ सुष्ठुसंस्कृ यतेस्म कर्मणि क्त : । सम्परिभ्यामितिसुट् ॥

सुसंस्थान : । त्रि॰ शोभनाकृतौ ॥

सुसत्या । स्त्री॰ जनकभार्यायाम् ॥

सुसम्पत्॰द् । स्त्री॰ परभागे ॥

सुसमृद्ध : । त्रि॰ अत्यन्तऋद्धे

सुसह : । त्रि॰ दु : सहभिन्ने ॥

सुसाध्य : । त्रि॰ सुकरे ॥

सुसार : । पुं॰ रत्नखदिरे ॥ मणिविशेषे ॥ त्रि॰ अतिशयसारवति ॥ शोभन : सारोऽस्य ॥

सुसारवत् । न॰ स्फाटिके ॥

सुसिकता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ शोभनवालुकायाम् ।

सुसीमा स्त्री॰ साधुसीम्नि ॥ छन्दोमात्रेरि ॥

सुसेव : । त्रि॰ सुखसेवनीये ॥

सुस्थ : । त्रि॰ नीरोगे । स्वस्थे ।

सुस्थता स्त्री॰ आरोग्ये ॥

सुस्थिर : । त्रि॰ चाञ्चल्यरहिते । स्थिरतरे ।

सुस्वा । स्त्री॰ खगश्रारी । खिसारी॰ प्र॰ प्र॰ शमीधान्ये । सुखोद्वर्ण सताकृषाक्षयायाविषदाश्रुदरिति- राजनिघण्ट : ॥

सुस्नात : । पुं॰ यज्ञान्तस्नानकृति । त्रि॰ सुन्दररूपेणकृतस्नाने ॥

सुस्नातक : । पुं॰ शोभनस्नातके ।

सुस्मित: । त्रि० सुन्दरहास्ययुक्ते ॥
सुस्वादु: । त्रि० सुमधुरे ॥
सुस्थित: । पुं० बौद्धभेदे ॥
सुहित: । त्रि० विहिते ॥ तृप्ते ।
सुहिता । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥
सुहृत्तम: । त्रि० उपकारानपेक्षोपकारके ॥
सुहृत्प्राप्ति: । स्त्री० चम्पकाख्यायां सिद्धौ । सुहृदां गुरुशिष्यसब्रह्मचारिणां संवादकानां प्राप्ति: । न्यायेन स्वयं परीक्षितमप्यर्थं तावन्न श्रद्धत्ते । यावद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिभि: सह न संवादयति ॥
सुहृत् । पुं० मित्रे । सदैवानुगते प्राकार स्वपरभूरिक्रियाणां प्रायशो हितसुहृदे: सप्तमास: ॥ शस्तचित्ते । प्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणि । प्रत्युपकारमनपेक्ष्य पूर्वं स्नेहसम्बन्धमुपजीव्योपकर्त्तरि । हितोपकारे । सम्बन्धिनि । शोभनं हृदयमस्य । सुहृद्दुर्हृदाविति साधु: ॥ सखायौ ॥ यथाह स्तुतिधार: । चन्द्रचन्दनमिन्दुधामधवलास्त्रीविभ्रमाभद्रारोन्मुखराविलासविपिनेयान्त्यास्समोदया: । मन्दध्वानघनोदयादिप्रसमन्दा: कदम्बानिला: शृङ्गारप्रसवाश्चया मम सुहृदो नार्यां वियोगार्पिता: ॥ कामस्य सुहृद: सखाया नार्यां वियोगार्पिता: ॥ सर्वे धातुपरस्मैपद्यात् ॥ सर्वान्तर्यामिचि ॥
सुहृदय: । त्रि० सुचेतसि । सहृदये । हृदयालौ ॥ शोभनं हृदयमस्य । मित्रत्वाविवक्षायां सुहृदयश्च स्याय: ॥
सुहृद्बल: । पुं० शुचितादौ० मित्रसमुखे ॥ यथा । शुचितात्यागिताशौर्यं समानसुखदु:खिता । अनुरागश्च दाक्षिण्यं सत्यता च सुहृद्बल: ॥
सुहोत्र: । पुं० वानरविशेषे ॥ चन्द्रवंशोद्भवदिवराजपुत्रे ॥
सुह्म: । पुं० जातिविशेषे ॥ पुं० भूमि० नीवृद्विशेषे । सुह्मानां निवासो जनपद: ० सुह्मा: । अपोलुप् । लुपियुक्तवद्भाव: ॥
सू: । पुं० प्रसवे सवनम् । पुङ् प्राणिप्रसवे । क्विप् ॥
सूक्त: । पुं० वाक्ये ॥ वाते ॥ उत्पन्ने ॥
सूकर: । पुं० वराहे । शूकरे । घुष्टचारि ॥ मृगविशेषे ॥ सवनम् । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सम्पदादि: । सुखं प्रसवकरोऽसि । अगो रेफविट: ॥
सूकरी । स्त्री० क्षुपविशेषे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ शूकरप्रियायाम् ॥
सूक्ष्म । न० अध्यात्मे ॥ त्रि० अणौ

राथें । शोभनोक्तिविशिष्टे ॥ वेदेशाक्तोत्तमन्त्रादौ ॥

सूक्तवाक : । पुं॰ इदं द्यावापृथिवीभद्रमभूदित्यादिकेमन्त्रे ॥ मन्त्रभावे । सुभाषिते । सूक्तंवक्ति । वच॰ । घञ् ॥

सूक्ता । स्त्री॰ चित्राख्याम् । शारिकायाम् ॥

सूक्ति : । स्त्री॰ शोभनोक्तौ ॥

सूक्ष्म : । पुं॰ अणौ ॥ कतके ॥ सूक्ष्मात्मनि ॥ जातिक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वान्मनोवागादीन्द्रियाणामगोचरे परमात्मनि ॥ यथा । सूक्ष्मोऽणुपरिमाणवल्लिङ्गस्थित् । तत्र । युगपद्गेयशरीरव्यापिवेदनानुपलब्धानासिद्धः ॥ न॰ कैतवे ॥ शाठ्ये । अध्यात्मे । सूक्ष्मशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । कुतोऽपि लक्षितः सूक्ष्मोऽप्यर्थोऽन्यस्मै प्रकाश्यते । धर्मेण केनचिद्यत्र तत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ कुतोऽप्याकारादिङ्गिताद्वा सूक्ष्म॰ स्थौल्यमतिसंवेद्यः । उदाहरणम् । वक्त्रस्यन्दिस्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्तीं वयस्या स्मित्वा पाणौ खड्गलेखां लिलेख ॥ अत्राकृतिमासीव्यञ्जनयापि वितर्कितं पुरुषायितमनिजतालिखनेन वैदग्ध्यादभिव्यञ्जितं पुंसा मेवलक्षणपाणितावाच्यत्वात् । यथावा । सङ्केतकालमनसं विटं ज्ञात्वा विदग्धया । ईषन्नेत्रार्पिताकूतं लीलापद्मं निमीलितम् ॥ अत्र जिज्ञासितः सङ्केतकालः कयाचिदिङ्गितमात्रेण विदितो निशासमयस्य सिताम्बुजनिमीलनेन तया प्रतिपादितः ॥ त्रि॰ अल्पे । स्तोके ॥ इन्द्रियागोचरे ॥ सूक्ष्मे । सूक्ष्मे ग्रन्थे । सूचिः स्मिन् ॥

सूक्ष्मकृष्णफला । स्त्री॰ मध्यमजम्बूवृक्षे ॥

सूक्ष्मतण्डुल : । पुं॰ खसखसे ॥

सूक्ष्मतण्डुला । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मदर्शी । त्रि॰ प्रतिभायुक्ते । कुशाग्रीयमतौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । विशेषज्ञे । इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था इत्यादिप्रकारेण सर्वविशेषसूक्ष्मतामारभ्य यद्दर्शनेन परं सूक्ष्मद्रष्टुर्योग्यं तस्मिन् ॥

सूक्ष्मदल : । पुं॰ देवसर्षपे ॥

सूक्ष्मदला । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सूक्ष्मदारु । न॰ व्यक्तिलिङ्गे । तनुकाष्ठे ॥

सूक्ष्मपत्र : । पुं॰ धान्यके । वनजीरके । देवसर्षपे । लघुवदरे । सुरपर्णे । वनवर्वरिकायाम् । लोहितेक्षौ । ताम्रचूडे । कुक्कुरद्रौ । कुकुरौं धा॰ दु॰ भा॰ प्र॰ । चाकलाये

। स्वर्णपुष्पे । न० विशुन्नके ॥ सूक्ष्मपर्णे ॥

सूक्ष्मपत्रकः । पुं० सूक्ष्मपर्णे ॥ खा र्धेकः ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥ कौ षन्याम् । दीर्घपत्रायाम् । डिण्डाम् ॥

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ शतावर्याम् । क्षुद्रोपोदिकायाम् । दुरालभायाम् । आकाशमांस्याम् ॥ लघुब्राह्म्याम् ॥

सूक्ष्मपत्री० स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० जीर्णदारुणि । जो याषजन्याम् ॥ डिण्डाम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० रामदूत्याम् । मा गदल्लिकायां ॥

सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री० वनपिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मपुष्पी । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ गर्भे ।

सूक्ष्मप्रपञ्चः । पुं० हिरण्यगर्भे ।

सूक्ष्मफलः । पुं० भूकर्बुदारे ॥

सूक्ष्मफला । स्त्री० तामलक्याम् ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । न० अमरपुरविशेषेषु ॥ यथा । सूक्ष्मामरपुराष्टौ तु ब्राह्मपैशाचमादितः । राक्षसयाक्षगान्धर्वमाहेन्द्रममरविंमत् ॥ सौम्यप्राजेश्वरब्राह्मदीर्घपरमयाश्रियेति । चूर्णितञ्च० सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । तेषु पैशाचमादितङ्काद्यौ पैशाचम् । ततो राक्षसादि । ब्राह्म० दीर्घपरमयाश्रियेति । महर्षिमतो माहेन्द्रादृष्यन्तमयाथ । अधिकाङ्क्षि ॥ इ० ह० स० ता ।

सूक्ष्मभूतम् । न० अपञ्चीकृताकाशादिभूते ॥

सूक्ष्ममर्मचकः । पुं० मगधी ॥

सूक्ष्ममूला । स्त्री० जयायाम् । वैजयन्तिकायाम् । वा० दि० ह० प्र० पुष्पवर्गे सूक्ष्ममूलमता: ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री० जतुकायाम् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥

सूक्ष्मवल्कम् । न० शष्पावतके ॥

सूक्ष्मबीजः । पुं० खसखसे ॥

सूक्ष्मशयः । पुं० किर्णे ॥

सूक्ष्मशरीरम् । न० सप्तदशावयवे लिङ्गशरीरे ॥ विज्ञानमयतमोम यप्राणमयकोशाः । ज्ञानेन्द्रियाणि यावत्प्राणाः । एतत्कोशत्रय मिलितं सत् सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते । यथाह भगवतीहिमाद्रिं प्रति देवीगीतायाम् । ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्चकर्मेन्द्रियाणि च । प्राणादि पञ्चकञ्चैव धिया च सहितं मनः ॥ एतत्सूक्ष्मशरीरं स्यान्मम लिङ्गं यदुच्यते । इति । सूक्ष्मशरीरस्य ।

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥

सूक्ष्मशाखः । पुं॰ बाबब्बुरे ।

सूक्ष्मशालिः । पुं॰ धान्यविशेषे । सूचिशालौ ॥

सूक्ष्मषट्चरणः । पुं॰ पक्ष्मयूके ॥

सूक्ष्मा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ क्षुद्रैलायाम् ॥ करुण्याम् । सूचि अनिक्षरीटाप् ॥ आत्मारूढाक्षराधिवासिन्यामस्यायाम् ॥

सूक्ष्मेषणम् । न॰ शिल्पविद्याप्रसिद्धपदार्थविशेषे ॥

सूक्ष्मैला । स्त्री॰ उपकुञ्चिकायाम् । त्रिपुट्याम् । त्रुटौ । छोटीइलायची॰ इ॰ भा॰ ॥ पर्यायाः सूक्ष्मामापत्राशिखा सोशी सूक्ष्माच्छदा । द्रवीतुकटुकामीला शब्दीनाशपरीमला ॥

सूचः । पुं॰ दर्भाङ्कुरे ॥ सूच्यति । त्रितुलन्तुलनाने । सिद्धेइचेति अट् ॥

सूचकः । पुं॰ सीवनद्रव्ये । वेधके ॥ शुनि । बौद्धे । बिडाले ॥ ध्वांक्षे । वायसे । बुद्धे । सिद्धे ॥ पिशाचे । चाषके ॥ सूक्ष्मशालौ ॥ सूत्रधारे ॥ त्रि॰ पिशुने । दुर्जने । कर्णेजपे । परदोषोद्घाटके । परदूषणमसतामुदीयमाकांक्षापके ॥ सूचयति । सूचपैशुन्ये॰ ण्वादिरदन्तः । ण्वुल् ॥

सूचनम् । न॰ गन्धने ॥ ज्ञापने ॥ सूच॰ । ल्युट् ।

सूचना । स्त्री॰ व्यधने । वेधने दृष्टौ । गन्धने । अभिनये । टाप्

सूचिः । स्त्री॰ व्यधिन्याम् । सूच्याम् । सुइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ शिखायाम् । सूच्यतेऽनया । सूच॰ । अच् ॥ अल्पगन्धे ॥

सूचिक । पुं॰ सौचिके । तुन्नवाये ॥

सूचिका । स्त्री॰ सूच्याम् । सीवनद्रव्ये ॥

सूचिकाधरः पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

सूचिकापुष्पः । पुं॰ केतक्याम् ॥

सूचिकाभरणम् । न॰ औषधविशेषे ॥

सूचिकामुखम् । न॰ शङ्खरत्ने । ज कीटपङ्क्ति । त्रि॰ सूच्यग्रे ।

सूचितः । त्रि॰ ज्ञापिते ॥ सङ्केतेपितेदर्शिते । सूच॰ । क्तः ॥

सूचिपत्रकः । पुं॰ शितावरशाके ॥

सूचिपुष्पः । पुं॰ केतकवृक्षे ॥

सूचिरोमा । पुं॰ शूकरे ॥

सूचिवान् । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ ग॰ र॰ मा॰ ॥

सूचिवदनः । पुं॰ नकुले । मशके ॥ सूचितुल्यं वदनं यस्य ॥

सूचिशालिः । पुं॰ सूक्ष्मशालौ ॥

सूची । स्त्री • सीवनसाधने । व्यक्तिकाऽभिनयान्तरे । नृत्यकाराचेष्टायाम् । स्त्रियाः करणं । सीव्यतेऽनया । सिव् तन्तुसन्ताने सिवेष्ट्रचेतिष्ट्रन् । टित्वान्ङीप् । पि० पिशुनवृत्ति० श्रीधरस्वामिनः ॥

सूचीदलः । पुं० शितावरे ।

सूचीपत्रा । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् । जलस्य याम् ।

सूचीपाशः । पुं० सूचीबन्धनहेतुभूते छिद्रे ।

सूचीपुष्पः । पुं० केतक्यां ।

सूचीमुखः । पुं० शक्रदर्भे । व्यूहविशेषे । न० हीरके । नरकान्तरे । त्रि० सूच्यास्ये ।

सूचीरोमा । पुं० शूकरे । त्रि० सूचीतुल्यरोमविशिष्टे । सूचीसदृशानि रोमाणि यस्य सः ।

सूचीव्यूहः । पुं० सूच्याकारव्यूहविशेषे । पिपीलिकापङ्क्तिरिवायतः अङ्गेन० संहतरूपतया० यत्र यत्र० सैनिकावस्थानं० सञ्चीप्रयस्ती रथ तथमुखः सूचीव्यूहः । सेनायतोम्पेस तिथयायात् ॥

सूच्यग्रः । पुं० स्वरच्छदे । चलखड० ह्र० गौ० दि० मा० प्र० तृणविशेषे । न० दर्भे । सूच्यग्रभागे ।

सूच्यग्रस्थूलकः । पुं० तृणविशेषे । यथा । सूच्यग्रस्थूलकोदर्भो जूर्णाख्यः खरच्छदः । इति रत्नमाला ।

सूच्यास्यः । पुं० मूषिके । मशान्तरकीटप्रभेदे । त्रि० सूचीतुल्यमुखे ।

सूच्याह्वः । पुं० शितावरे ॥

सूतः । पुं० सारथौ । सुवति गमयति अश्वान् । सू० । गत्यर्थस्य सूतः । त्वष्टरि । तक्ष्णि । ब्राह्मण्यां क्षत्रियाज्जाते । यथा । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायां सूतो भवति जातितः इति । वर्णविवाहसङ्करात् मन्यानपत्यं स्त्रीमात्रप्रदर्शनार्थम् । ब्राह्मण्यां क्षत्रियाज्जातः सूतनामा सत्यवती । पितामहवंश्यपृथोर्वैश्यस्य सत्रे सूत्यासोमाभिषवभूमौ सौत्येऽहनि समुत्पन्नो नारायणांशः पुराणानां वक्ता । पौराणिके । यथोक्तं विष्णुपुराणे । वक्ता हरू[illegible]पितामहः । विष्णोर्दशांपृथुं सत्वादिदितोयं परं यथो । तस्यैव जातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे । सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः । प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्तावुभौ सूतमागधौ । स्तूयतामेष नृपतिः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । इति १ अंशे १३ अध्यायः ॥ वन्दिनि ॥ सूर्ये ।

मूरिच : । सुसुसुमवे स्वपचलड्र । बदनीरितषदोष निर्देशा दन्यचाप्युद्दिशिवा । यद्दा । सब तिरसम् । मुग्रसवादौ । सुमूर्च्छा मिश्वे तिपौदोषैश ॥

सूपकार: । पुं० पाककर्तरि । व लवे । आरालिके । चौदनिके । तत्पर्यायं यथा । सूपिताकारतस्य चौबलवान्मिष्टपाचक: । सूरप कठिनधैवसूपकार: सउच्यते । अपिच । मिष्टपे तामशीद्रश: पा सच्चौमिष्टपाचक:। श्रीचयुक्तो यमलयसूपकार: सउच्यते । भवि ष्यामिकाः स्निग्धा: सूपकारा: समागता: । धृतौघ्योबोधधुव यत्तयाबे बधश्विलता: । पत्नेपित वयिक्विधिस्वरम्निपरिचारका: । तेपि चेवंविधाएततव्यपीपिताङ्गमू- ति । सूपकरोति । क्व० । पा मपयप । मद्पाकोपजीविनि ॥

सूपकारपति: । पुं० पाकशाध्यचे तत्पर्यायं यथा । सूपकारपतिस्तत्र प्रायोऽपेयश्रुधान्वित: । सन्तद्य समतत्वघनपातुप्रायसत्पर: । जौ वनंजीवनामन्नं मद्भ्म विधिपाचि तम् । तदेवाविधिनाभुक्तं परिवा मेविषोपमम् । सूपकारायांप ति: ॥

सूपधूपनम् । न० हिङ्गुनि ।

सूपपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्णाम् ॥

सूपश्रेष्ठः । पुं० मुद्गे ।

सूपाङ्गम् । न० हिङ्गुनि ॥

सूप्य : । पुं० वैदले । शमीधान्ये ।

सूमम् । न० पुं० चीरे ॥ नभसि । सूते । वृक्षप्राणिगर्भविमोच ने । सुवतीया । वृक्षप्राणिप्रसवे । दुःखिसुखोधिद्रसिद्धा । सूस्योम क । पुं० चन्द्रे ।

सूर । पुं० सूर्ये । रवौ ॥ सुवति प्रेरयतिकर्मणिलोकम् । सूमेर चे । सुसूपाणुखिष्य : काल ॥ वादवी । वसुदेवजनके । छत्वाप्तेः तृपिवर्षिषीवि ॥

सूरण : । पुं० अर्शोघ्ने । सूरणे । कन्दे । वर्त्तते । सूरीश्रिसायाम् । बहुत्वमन्यथापीतियुध । कार्य विच्युत्वा । बाहुविसूरणमा यात् ।

सरत : । त्रि० कृपालौ । सुष्ठुरम ते । रम० । क्त । वाङ्गुलकात् पूर्वपदस्यदीर्घ : । सूरीकर्षुवरा भतिया । क्व : । उपधान्ते । सौ रमे : मौरसे : पूर्वपदस्यदीर्घ : । निष्कोद्भुमासिक्तसीम : ॥

सरसूत : । पुं० अरुणे । गरुडा ग्रजे । परस्खवे. सत सारथि : ॥

सूरि: । पुं० धीरे । पण्डिते । सड् ख्याधति । सूते० सूयतेया प्

ऋ प्राविनर्भविमोचनी । प्राणिमवने। वः । सूक्तः किः । वादवे । सूर्ये।

सूरी । पुं॰ पण्डिते । विदुषि । सूरः सूर्योऽस्त्युपासकतयाऽस्य । अतइनिठनाविति इनिः । अ॰ धूमे ।

सूरी । स्त्री॰ कुन्त्याम् । पृथायाम् । सूर्यस्य स्त्री । पुंयोगादिति ङीष् । सूर्य इत्यस्यार्थे इति यः । राजसर्षपे । राजिकायाम् ।

सूर्पणम् । न॰ कन्दरे । सूर्पणादरे । व्युट् ।

सूर्प्य : । पुं॰ मार्षे ।

सूर्पः । पुं॰ प्रस्फोटने । शिरायित भाजने । कुम्भपरिमाणे । द्रोणद्वयपरिमाणे । चुल्लिवे चत्वरपरिमाणा । सर्ति । चलति । अघुन्यानु ऋ वेति दीर्घादीश्च पाठान्तरः ।

सूर्पणखी । स्त्री॰ रावणभगिन्याम् । सूर्प शिरायितभाजनम् । तद्विदूपर्णे । सूर्प्यशिरायितभाजने नख अस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति दूषयतोतिसूर्पणखी ।

सूर्पपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् । पूर्वपदादिति णत्वम् ।

सूर्पारकम् । न॰ तीर्थविशेषे । राम तीर्थे ।

सूर्मी । स्त्री॰ यत्रः प्रतिमायाम् । शोभनाऊर्मिः । बहुव्रीहौ । सर्वतोऽक्तिन्नर्थादिति॰गौरादित्वात्

ङीष् ॥ सूर्मीज्वलन्तीमालिङ्गेन्मृतपितृवधभागः ॥

सूर्य्यः । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ सूरे । पर्णमृषि । आदित्ये । तपने । सवितरि । रवौ ॥ अस्याष्टाद्शैभिः पुत्रोत्पादनवसुराणे । यथा । उदयाभिः स्ततं यस्तु भस्यानरीविक : । ध्यायतामुनिभिस्तन्तभि : पूर्वापेक्ष्यथि : । तस्माभावप्रपन्नस्यापभ्रंशतत्स्वार्थितम् । तस्मयाणेनिदर्श्य भक्तोभवनितसातदिवि ॥ रवोरेनाप्राप्यतारसाःसूर्योबरमासूर्य : ॥ यथा । सरस्वःकाशी । स॰ । अस्तिरिक्तम् । निर्वर्तितादुग्धम् । तस्मारभवत्त्वाद्विदिषीतिदीर्घ : । यथा । तुवलि॰ मम विशोध्य मे रवसि । पूर्वम् । अस्तिरिक्तम् । निपातमानुष्यपीठदायमः । अभयपराक्रमसूर्यवर्ये स्यादिनाविपातनम् ॥ दर्शनमतिसर्वस्तदितिवा । पूष्णप्रापिमर्मविमोचने । पूर्वसन्निपातनम् समाविमासयो ॥ पौषमासोपन्नं ॥ यथा । परीतस्तुदिवापीतविपरीतनुसयरो । पौषमासीगतचन्द्रस्य सर्वदाभिधीयतेति ॥

सूर्य्यकान्तः । पुं॰ अग्निमणौ । अग्निमण्ये । सूर्यमणौ । यथास्मिन् । [illegible] विशेषे । सूर्यमणौ

। पुष्परक्ते । पद्मरागे ॥ स्फ-
टिके । सूर्य्यः कान्तोऽस्य ॥

सूर्य्यकान्तिः । स्त्री॰ पुष्पविशेषे ।
यथा । सूर्य्यकान्तिस्तु स्वर्णाभोद्
पद्मबन्धुस्तोशिशस्चन्द्रिका ॥ सू-
र्य्यद्युती ॥

सूर्य्यकालः । पुं॰ दिने ॥

सूर्य्यकालानलचक्रम् । न॰ स्वरोदय-
प्रसिद्धे मानवानां शुभाशुभज्ञानार्थं
मनुष्याकृतिचक्रविशेषे ॥ विवा-
हे यत्र सदैव वैरोणाणि गमनेतथा ॥
सूर्य्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यं सुप्रयत्न-
तः ॥

सूर्य्यग्रहः । न॰ मिथुनराशौ ॥ च-
न्द्रकाशिदाम : । यथा गमना स्त्रो
विपरीतभावमे पद्मापनास्त्री । सितया
मयर्क्षे । एतं ह र चाद्यतु च
नी । स्यातन्तदिग्ध तद्गारमासैरि-
ति ॥ सूर्य्यग्रहणम् ॥

सूर्य्यग्रहः । पुं॰ सर्वौषधौ । सर्व-
ग्रहणे ॥ यथा । सूर्य्यग्रहः स-
र्व्वा रिसी सीसाम यषिमवेत् । च-
डामणिरथ यौ । तथानकफनं सा-
रम् ॥

सूर्य्यग्रहणम् । न॰ सर्व्वौषधौ ॥ त-
स्मारयानु सर्वग्रपुराणे । सर्व-
ग्रहोदयरागस्तुनौ व्यधप्रार्थिमवे-
त् । चन्द्रौन्यौ स्तरीतोर्ध्व गामयौर
पकारयाम । य(विद्) गुतायेरे

मचारः सूर्य्यपश्चिमौ । तत्रपुष्य
फलाशय : छदौराशिस्तु दिष्या ने-
ति ॥

सूर्य्यजः । पुं॰ यमे । पिङ्गले ॥
शनैश्चरे । सुग्रीववानरे । क-
र्णे । मुख्यारङ्गटी । सूर्य्यात्जात
। जनौ॰ । ड : ॥

सूर्य्यजा । स्त्री॰ कालिन्द्याम् ।
यमुनायाम् ॥

सूर्य्यतनयः । पुं॰ यमे । शनिग्रहे ।
कर्णे । सुग्रीववानरे ॥

सूर्य्यतनया । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । य-
मुनायाम् ॥ [illegible] तनया

सूर्य्यतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सूर्य्यपर्वः । पुं॰ सर्व्वपर्व्व । मा-
दित्यपर्णे ॥ सूर्य्याभानितीच्यपा
विपर्व्वा निपत्रास्थियम ॥

सूर्य्यपुत्रः । पुं॰ सर्व्वजे सूर्य्य-
तनये ॥

सूर्य्यपुत्री । स्त्री॰ यमुनायाम् ॥
यथा । यमसखसर्वमर्श स्तुयमुनि
शौकरण्डिते । वरदाभयमनित्य सू-
र्य्यपुत्रिनतो स्तुते ॥

सूर्य्यफणिचक्रम् । न॰ स्वरोदयोक्ते म-
नुष्याणां सर्वकार्यशुभाशुभज्ञापकचक्रवि-
शेषे ॥

सूर्य्यवल्ली । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सूर्य्यभक्तः । पुं॰ बन्धूके ॥ त्रि॰
। सूर्य्यपूजके ॥

सूर्यभक्ता । स्त्री० सुवर्चलायाम् । आदित्यभक्तायाम् । कुल्फुल्० द्र० भा० ॥

सूर्यमणि । पुं० सूर्यकान्तमणौ ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । पचपुटे । पुष्परसे ॥

सूर्यमण्डलम् । न० सूर्यबिम्बे ॥ सूर्यस्य मण्डलम् ॥

सूर्यमण्डलभेदी । पुं० परिव्राजि । योगिनियचरणे ऽभ्युत्थितम् त्यक्त सात्विक ॥

सूर्यमता । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्यमुखी । स्त्री० हुरहुसपुष्पीति ख्याते पुष्पवृक्षे ॥ सूर्यमुखाकरैलकोटयोनिवन्ध क्रमिकाण्डनाम् । पर्वतविशेषः ॥

सूर्यलोकः । पुं० सौरभुवने ॥

सूर्यवंशः । पुं० सूर्यसन्ताने ।

सूर्यसङ्क्रमः । न० कुट्टुमे ॥

सूर्यसारथिः । पुं० अरुणे ।

सूर्यहृदयम् । न० सूर्यस्तवविशेषे ॥

सूर्या । स्त्री० सूर्यस्येन्तरायाम् योषिति । सूर्यस्त्रोदेवता । सूर्याइव तायामाप् । इन्द्रवारुण्यामोषधौ । नियोगायाम् । नवोढायाम् ।

सूर्यावंशः । न० सूर्यसम्प्रदान पात्र्ये ॥

सूर्यालोकः । पुं० आतपे ॥

सूर्यावर्तः । पुं० कुल्फुल्० कृषि प्रसिद्धे च पर्वविशेषे । सुवर्चलायाम् ॥ सूर्यावर्तोविषघ्नः । सुलक्षिका० दृ० गौ० द्वि० भा० प्र० शाकविशेषे पत्ररम्यावायथा । पार्थैयवसतमौक्विरः कर्मविष्पतो । मामाताक्षीराथितुषीमृ सूर्यावर्तेतिविश्रुतिरप्रमाला । वरा इचन्नौभितः सूर्यावर्तः सुधाग्दि शैरितिष राधलोमिशिरोरोगविशेषे । यथा । सूर्योदय यान्तमिमन्दमन्दम शिरसःरुजसमुपेतिगाढम् । दि नर्द्धेनपांग्रमातावृद्धेश सूर्यापस्तीति सिरुजोत्र । शीतेनशान्तिमभ्येति कथित्सिद्धरपि बलवान्मुखणात्यारुदा । सर्वात्मकं कष्टतमं विकारसूर्योदयं तमुदाहरन्ति ॥ सूर्योदयमिति वचोक्तमारभ्ये विचायतः । सूर्यावर्तो० सूर्यपावीयती । इति ॥

सूर्यास्तौ । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्याश्मा । पुं० सूर्यकान्तमणौ ।

सूर्योढः । पुं० सूर्योदयरितीय माविति पित्रागेवणः ॥

सूर्योपस्थम् । न० सोमे ॥ पुं० चर्मे ॥ वि० सूर्यनामके ॥

सूर्येन्दुसङ्गमः । पुं० दर्शे । यथा

ययाराम् । सूर्य्येन्दुसङ्गच्छे तीष्क्तिन् । घ : ॥

सूर्य्योढ : । पुं॰ सूर्य्यास्तकालप्राप्तेऽतिथौ ॥ यथा । सूर्य्योढस्तु सम्प्राप्तो य : सूर्य्येऽस्तङ्गतेऽतिथिरितिरिक्तमथन्द्र : । अप्रणोद्योऽतिथि : सायं सूर्य्योढो गृहमेधिनेतिमनु : ॥ सूर्य्येण ऊढ : प्रापित: ॥ अस्तं गतसूर्य्ये ॥ यथा । दिवातिथौ तु विमुखे गते यत् पातकं भवेत् । तदेवाष्टगुणं दिवा तु सूर्य्योढे विमुखे गते इति विष्णुपुराणम् ॥

सूर्य्योदय : । पुं॰ भानो : प्रकाशे । सय घादेवीभागवते । पञ्चपञ्च ५५ उष : काल : सप्तपञ्चा ५७ ऽरुणोदय : । अष्टपञ्च ५८ भवेत् प्रात स्तत : सूर्य्योदय : स्मृत इति । तत्रापवर्जनिषिद्धं यथा । सूर्य्योदये चास्तमिते च शायिनं विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनमिति ॥

सृक : । पुं॰ बाणे ॥ कुमुदे । कं दवे ॥ वज्रे । पद्मे वाते । वायौ ॥ सरति॰ सर्पति वा । सृगतौ । सृवृभूशुषिमुषिभ्य: कक् ॥ सर्त्तेस्सरणार्थोऽत्र गिरिवेदभाष्यम् ॥

सृकण्डु : । स्त्री॰ कण्डुरोगे ॥

सृका । स्त्री॰ रक्तचन्द्रनवल्यासाकायाम् ॥ अकृत्तितायाम् स्यात्ती ॥ टाप् ॥

सृकाल : । पुं॰ शृगाले ॥

सृक्कम् । न॰ सृक्वणि ॥

सृक्वणी । न॰ २ ओष्ठयो : प्रान्तभागे । सर्जासक्लादि । सृजविसर्गे । बाहुलकात् क्वनिप् । पक्षे रू ॥ प्रान्तावोष्ठस्य सृक्वणीत्यमर : ॥ ओष्ठयोरित्यन्तावेवान्तं ॥

सृक्व ।) न॰ सृक्वणि ॥
सृक्क ।)

सृक्वि । न॰ सृक्वणि ॥ शृङ्खलयोभरतः ॥

सृग : । पुं॰ भिन्दिपाले ॥ सरति । सृ॰ बाहुलकात्॰ गक् ॥

सृगाल : । पुं॰ शीमायौ । जम्बुके । सियाल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मृगधूर्त्ते ॥ सृजति मायाम् । सृज॰ । बाहुलकात् आलन् । न्यङ्क्वादि : । कुत्वम् । प्रथमाश । पा : । पृषोदरादि : । स्वार्थे स्तालिवा । पूर्व्ववत् । दैत्यविशेषे ॥

सृङ्का । स्त्री॰ सृकायाम् ॥ सृती ।

सृज् । पुं॰ सृष्टिकर्त्तरि । सृजी : क्विप् ॥ सृजीसृज॰ इत्यादिष्पाणि ॥

सृजकाधार : । पुं॰ सर्जिकाधारे ॥

सृज्यमान : । त्रि॰ सम्पत्स्यमाने ॥

सृञ्जय : । पुं॰ पाण्डवानां सेनापतौ ॥

सृणि : । पुं॰ चन्द्रे ॥ सूर्य्ये । वायौ ॥ सरति । सृ॰ अनिदेवा

द्विगसर्पः : क्विन् । यश्वो । पुं० स्त्री० चक्षुषि । सृणिः : विशामि
भ्रमरः । सृणिः : स्यादङ्कुशेतुमा
निरिति कोशान्तरम् । सिनोभयलि
ङ्गोयमङ्कुशि । सरतिचन्तरंगच्छति
० यनयाया । स० । सृङ्कुविस्थां
क्विद्दितिनि : ।

सृणिका । स्त्री० लालायाम् । संचार
यीकम् ।

सृणीका । स्त्री० लालायाम् । सर
ति । स० । सर्तेर्नुक्चेति० ईक
न् ।

सृत : । त्रि० गते । प्रयाते : क्त
प्रत्ययेननिष्पन्नः ।

सृतिः । स्त्री० गमने । मार्गे ।
सरन्त्यनया । सृगतौ । क्तिन् ।
स्त्रायाम्, कुत्सितायाम् द्रवनम
हणायांगतौ ।

सृत्वा । पुं० विसर्पे । पचिवि ।
हतौ । प्रजापतौ । सरति, सृ०
। धीक्षुधीत्यादिना क्वनिप् तुक् ।

सृत्वर : । त्रि० गमनशीले । सरति
तच्छील : । सृ० कुष्णनशक्तिस
र्त्तिभ्य : क्वरप् ।

सृत्वरी । स्त्री० गमनकर्त्याम् ।
टिड्ढेतिङीप् ।

सृदर : । पुं० । सर्पे ।

सृदाकु : । पुं० वायौ । वज्रे ।
ज्वलने । पशौ । प्रतिसूर्यके ।
दावाग्नावितिहेम : । सरत्यत्य
र्थम् । सृ० । सर्त्तेर्द्दुक्वेति
काकुप्रत्यय : ।

सृदाकु : । स्त्री० नद्याम् ।

सृपाट : । पुं० सृपाख्याम् ।

सृपाटिका । स्त्री० चञ्च्वाम् ।

सृपाटी । स्त्री० माने । गौरादित्वा
न्ङीष् । रक्तधारायाम् ।

सृप्त : । त्रि० गते । प्रविष्टे ।

सृप्यमाण : । त्रि० पच्यमाने । सृ
प्यमाणपचीयविन्नुणान्युनरिगा:
खगा : ।

सृप्र : । पुं० चन्द्रे । निशाकरे ।
सर्पति । सृप्लृगतौ । स्फायि
तञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिनारक् ।

सृमर : । पुं० मृगविशेषे । यस्य
लोमभिश्चामराणिक्रियन्ते० सचनदियाङ्गशिशु वति ।
सरपशोल: । सृगतौ । सृघस्यद
स्मरप् ।

सृष्ट : । त्रि० निर्मिते । रचिते
। युक्ते । निश्चिते । प्रचुरे ।
प्राप्ते । भूषिते । मुक्ते । त्यक्ते
। सर्ज्जनम् । सृज० । भावेक्त. ।

सृष्टि : । स्त्री० सर्गे । निर्माणे । नि
र्मितौ । स्वभावे । त्यागे ।
सर्जनम् । सृज० क्तिन् । सृ
ज्यतेदृतिकर्म्मणिवाक्तिन् ।

सृष्टिप्रदा । स्त्री० गर्भदापौषधे ।

से : । स्त्री॰ शच्युपभार्यायाम् । इ नानामेनसइवर्त्तमाना । वेदपस र्शमङ्क्लिस : ।

सेकः । पुं॰ सेचने । धारे । सेच नमे । सिच॰ । घञ् । चर्भधिके ।

सेकद्रोणी । स्त्री॰ सेकपात्रे । सेक स्य॰ सेचनपात्रद्रोणी ।

सेकपात्रम् । न॰ सेकद्रोण्याम् । सेच ने । नौस्थजलनिःसारणपात्रे । येन नौका जलमुद्ध्रियते । सिंच नी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । सेकभाज नम् ।

सेकभाजनम् । न॰ सेकपात्रे । सेक स्य भाजनम् ।

सिक्थम् । न॰ मधूक्षि ।

सेक्ता । पुं॰ भर्त्तरि । त्रि॰ सेचन कर्त्तरि । सिञ्चति । सिच॰ । तृच् ।

सेचनम् । न॰ सेकपात्रे । सिच्यतेऽ नेन । सिचकरणे । द्रावीभवयुगौ तिक्षरणे पुन् ।

सेचकः । पुं॰ मेघे । त्रि॰ सेक्तरि । सिञ्चति । सिच॰ । ण्वुल् ।

सेचनम् । न॰ सेकपात्रे ॥ क्षरणे ॥ सेके । सिच्यतेऽनेन । सिच॰ । क रणे ल्युट् ॥ रचने ॥

सेटुः । पुं॰ धिसाणे । धवलादलती । गौड़भाषायाम् ॥

सेतिका । स्त्री॰ अयोध्यायाम् ॥

सेतुः । पुं॰ आली । व्यवस्थापके । अस्मिन्देशे चेयमेव स्थितिरिति व्यवस्थाहेतौ सत्यादिमये । डौलौ॰ मेंड॰ भिड्की॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । पिण्डके । सम्यग्जलधारणे । उदकसन्तानप्रविधातरि । जलान्वे । सम्वरे । वन्ध॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ नदीसङ्क्रमे । सांको॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ सेतौ द्वैविध्यमुक्तं नारदेन । सेतुश्च द्विविधो ज्ञेयः खेयो बन्ध्यस्तथैव च । तोयप्रवर्त्तनात् खेयो बन्ध्यः स्यात्तन्निवर्त्तनादिति ॥ धर्ममर्यादायाम् । शास्त्रीयनियमे ॥ मर्यादायाम् ॥ कुमारके । वरुणवृक्षे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सिनोति॰ सीयते वा । षिञ् बन्धने । सितनीरितुन् । तितुत्रेति नेट् ॥

सेतुकः । पुं॰ वरुणवृक्षे ॥

सेतुबन्धः । पुं॰ लङ्कागमनार्थं श्रीरामकृतसमुद्रबन्धनसेतौ । समुद्रोपरि आश्चर्ये । सेतुबन्धनेश्चिमा श्च्यात्रिदासः । सवारिभारी यतमी मतारश्चात्तपृथ् वाधीयजमावयास रान् । यमायमाधसिक्तुवितो निराकुलानुबन्ध्यपिवाश्रमसेतुबन्ध ने । पादेशुभास्यपत्तुयत्तयांशिस तोद्दरेवयपरानुकम्प्यः । पादेस दायचामिता : परम्यैसारावरा :

सेतुसंमूर्द्धसंस्थाः ॥ लमनशुश्विमा
घ । लेयेतिमौताञ्जुरिमेतियेऽस्तिथि
घिपुंसितमने समदस्वरावने । चतु
ष्टयेविक्रमथैरिताभगेरसाञ्जुमि :
सेतुनिवन्धनंप्रियं ॥ इति १८ अ
ध्याय : ॥

सेतुभेदी । पुं॰ दन्तीवृक्षे ॥

सेतुवृक्ष : । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥

सेवम् । न॰ बन्धनद्रव्ये । मिवते ।
सेवीङ्॰ भा॰ प॰ ॥ सौयतेऽनेन
। सिञ् बन्धने । दाम्नीमसेतिवर
चेंष्ट्रन् ॥

सेद्दिवान् । त्रि॰ निषण्णे । सद्लृ॰
। भावाद्यांसद्वसुश्चवद्रति॰ लिट :
क्वसुरादेश : लिटिधातोरितिद्वित्वे
॰ अतएकहल्मध्यइति॰ एत्वा
भ्यासलोपौ । इट् ॥ क्रियासुमित
घोतिकोऽपि॰ वसोरितिसम्प्रसार
णे वसादिष्वऽभावान्नट् । सी-
दुषो ॥

सेदु : । पुं॰ नाटाख्ये । रावसेतिवे ।
तरस्तुकौ ॥

सेना । स्त्री॰ ध्वजिन्याम् । वाहिन्या
म् । पृतनायाम् । सैन्ये । इत्या
दि स्यात्तरि ॥ सिनोति । षिञ्॰
। कृद्वसिद्रुरभ्यनिस्वपिम्योनिद्वि
निनन् । टाप् ॥ सहइनेनस्वामि
नाया ॥

सेनायग । पुं॰ सेनापतौ ॥ सेनाया
अग्रं गच्छतिगम्॰ । ड : ॥

सेनाग्रणी : । पुं॰ सेनाग्रेसरे ॥

सेनाङ्गम् । न॰ हस्त्यादिचतुष्टये ॥ ते
यथा । हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्ग
स्याच्चतुष्टयमिति ॥ अथ॰ नाविका
टविकादीनांबहासावन्तर्भावः । नौ
कानांरथेष्वन्तर्भावः । सचिवादीनां
गजाश्वेष्वन्तर्भावः । सेनायाअङ्गम् ।

सेनानायक । पुं॰ बलाध्यक्षे । से
नापतिरथवासौकश्चिन् पत्यौ ॥

सेनानिवेश : । पुं॰ शिविरे ॥

सेनानी : । पु॰ षण्मुखे । गुहे ।
कार्त्तिकेये । सेनापतौ ॥ पृतना
धिपे । सेनांनयति । णीञ्॰ ।
सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

सेनानुचारी । पु॰ सेनागमी ॥ सेना
मनुपश्चाद्गमीचरतीति । णिनि : ॥

सेनापति : । पुं॰ सैन्यपे । वाहिनी
पतौ ॥ पत्तिद्गणस्तोष : पति :
सेनापतिरुच्यते । तल्लक्षणं यथा ।
कुलीन : शीलसम्पन्नोधनुर्वेदवि
शारद : । हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासु
कुशल : श्लक्ष्णभाषण : ॥ निमित्ते
शकुनज्ञानेवेत्ताचैवचिकित्सिते ।
कृतज्ञ : कर्मणांशूरस्तथाक्लेशसहो
ऋजु : । व्यूहतत्त्वविधानज्ञ : फ
ल्गुसारविशेषवित् । राज्ञासेनाप
तिः कार्योब्राह्मण : क्षत्रियोऽथवेति
मात्स्ये राजधर्म : ॥ कार्त्तिकेये ।

न : । सत्वसमृद्धत्वम् । कर्षः ।
सैरेभः । सुवाच : ॥ सैरीयः
अक्षपालसहृत् ॥

सैरीयकः । पुं० झिण्टाम् ॥ सैरा
धांकम् ॥

सैरेयः । पुं० झिण्टाम् ॥ सैरेभ
यः । सदाहिभ्योढक् ३ ॥

सैरेयकः । पुं० झिण्टाम् ॥ सैरेय
मन्द्रोत्स्वार्थकन् ॥ यथासुषाव
या । सैरेयः कुष्ठवातास्रकफकण्डु
विषापहः । तिक्तोष्णोमधुरोदन्त्यः
सुस्निग्धः केशरञ्जनः ॥ इति ॥

सैवालम् । न० शैवालं ॥

सोढः । त्रि० चान्ते । सहिष्णौ ।
सहनशीले । षहमर्षणे । क्तः । स
हिवहोरोदवर्णस्य ॥

सोढा । त्रि० तितिक्षासंयुक्ते । सहित
रि । भर्त्तरि । सहते । षहमर्षणे ।
तृन् तृचावित्यन् ॥

सोत्कण्ठः । त्रि० उत्कण्ठायुक्ते ।
उत्के । उन्मनसि ॥

सोत्प्रासः । पुं० सशब्दहासे । च
च्छुरितके । स्यादाच्छुरितकं हा
सः सोत्प्रासप्रत्यमरः ॥ उत्प्रा
सनम् । असुर्च्चेपणे । असुगति
दीप्त्यादानेषु वा । घञ् । उत्प्रास
न : सोत्प्रासः । उत्प्रासेनातिशयो
क्तिपूर्वकव्यासहितः सोत्प्रासः ॥
न० सोत्प्रासे । प्रियवाक्ये ॥

सोदकः । पुं० पिण्डप्रदातारं पुरुष
मारभ्य दशमपुरुषान्तेषु ॥ यथा ।
पिण्डदातृसप्तपुरुषाः सपिण्डाःप्र
थिताः स्मृतौ । सोदकाद्दशमान्ताः
स्युस्ततः सगोत्रजा इति ॥

सोद्यमः । त्रि० उद्यमसहवर्त्तमाने
उद्वियुक्ते । आभसमेत० पू० माघा ॥

सोदरः । पुं० सहोदरे । एकस्मा
दुदरे वर्त्तते । वेदसमानयोर्विति सः
। सहसमानमुदरं यस्यति वा । स
मा तु सौदर्य्यामि ॥

सोदरा । स्त्री० सहोदरायाम्भगिन्या
म् । टाप् ॥

सोदर्य्यः । पुं० समानोदर्य्ये । सग
र्भ्ये । सहजे । समानेउदरे शयि
तः स्थितः । सोदराद्यः । वि
भाषोदरे० इतिसमानस्य सः ॥

सोमकः । पुं० अश्विनी ॥ द० य०
र० को ॥

सोन्मादः । त्रि० उन्मादिषि । सोन्मा
दैः सहोन्मादेनवर्त्तते । वोपसर्ज्ज
नस्य ॥

सोपकरणः । त्रि० उपकरणेनसह
वर्त्तमाने । उपकरणविशिष्टे ॥

सोपकारः । त्रि० उपकारविशिष्टे ॥

सोपधम् । त्रि० सच्छद्मदानादौ ॥

सोपपदा । स्त्री० यमध्यायविशेषे ।
यथा । सिताश्चैव द्वितीयाचचा
श्विभेद्रथसौतथा । चतुर्थीद्वादशी

सा चेयता सोपपद्यः सुता ॥
भुवि ॥
सोपप्लवः । पुं० राहुग्रस्ते चन्द्रे ॥
राहुग्रस्ते पूषणि । राहुग्रस्ते स्थि
रवीच० पूष्णि च । सोपप्लवोपर
क्तौ द्वाविन्दुभास्करौ । राहुग्रस्ते वायव
पक्षमीभूतचन्द्रे पूषणि च । उपप
र्गौ ॥ उपप्लवोपरागौ ग्रहा० इति
सोपप्लवः । तेन सहितो इति समासः
। सोपसर्गमस्तीति प्रयासः ॥
वि० व्यापन्ने ॥
सोपमर्द्दः । वि० तिरस्कारसहिते ॥
सोपवासः । वि० उपवासविशिष्टे ॥
सोपाश्रयः । पुं० पर्यङ्कासनपुरुषस्य
निवेशन्यकविशेषे । अष्टौतिप्रसि
द्धे ॥ मात्वेऽपि चापराधे० रामा
देशितारणम्० सेनाश्रयन्ति : ।
यथा । पर्यङ्कासनसोपाश्रोभूत
व्यसनवर्त्तिमान् । पुत्रार्थं शायते
पापः सहसाक्ष्यमर्हितः ॥ स्मृ
तिमत् ॥
सोपाधिः । त्रि० उपाधियुक्ते ॥
प्रसिद्धाभिक्षादिनादानादौ ॥
सोपानम् । न० पाषाणादिरचिते०
सौधाद्यारोहणे । आरोहणे ।
पैडी० इ० भा० प्र० । सहयित्वा
मानवरिचितौगमनायनेन । चा
रोहणसोपानं पैडीति समाहृते
। सोपानेवालघटितेनि । मचि

स्ववधिरोहितीति शब्दरत्नावली ॥
सोमाग्नः । पुं० शिमाग्नौ ॥
सोमः । पुं० विधौ ॥ उमयासहि
तः । शिवदोषितो । चन्द्रे ॥
सोमोऽमावास्यायामदृष्टोदयमारभ्य
क्षयकालपर्यन्तं सोमोभूत्वास्मा-
नात्मनैःसहसदीनफलमश्नतीत्यर्थ
एव्यासः । शिवौषधीनां पूर्वाधि
पतिः सोमदिनेभवेत् । सोमचक्र
संख्यात्स्वानंपश्मीनिनाद्वादशि-
ति । अमृतसूति० सोमः ।
वसुप्रसवैश्वर्यैः । अभिस्तुतः पु
सवृषभुमायायापदिवसिनीभ्यो
मस्तिमन् ॥ वानरे ॥ कुबेरे ॥
पितृदेवे । वसौ । समीरणे ॥ व
सुप्रभेदे । नौअपत्नौ । कर्पूरे ॥
सोमलतौषधौ । सोमलतारसे ।
सोमरसास्वादकधारी ॥ दिव्यौ
षध्याम् ॥ अमृते ॥ पर्वतविशे
षे ॥ न० नीरे । अपि ॥ काञ्जि
के ॥ स्वर्गे ॥
सोमगर्भः । पुं० विष्णौ ॥ सोमो
गर्भोऽस्य ॥
सोमजः । पुं० बुधे ॥ न० दुग्धे
॥ त्रि० चन्द्रजे । सोमाज्जातः
। अनी० । ड० ॥
सोमतीर्थम् । न० प्रभासतीर्थे ॥
सोमधारा । स्त्री० देवपथे । नभः
सरिति ।

सोमः । पुं॰ चन्द्रे । इन्दौ । अमृतं सौति । षु प्रसवे । नामन्सीमन्सोमन्प्रेमन्नित्यादयो निपातिताः सोमाद्याः ।

सोमपः । पुं॰ सोमपीतिर्नियाग्येषां तत्सोमलतारसे । सोमं पिबति । पा पाने । आतोनुपेतिकः ।

सोमवल्कः । पुं॰ कलपे । सोमलतायाम् ।

सोमसरः । पुं॰ सोमपे । यज्ञे सोमलतारसपानकर्त्तरि । सोमं पिबति । पा॰ क्विप् । स्त्रीपुंसयोः पु॰ ब्राह्मणानां पितृषु ।

सोमपीती । पुं॰ यागे पीतसोमरसे । सोमपे । सोमपीतम् । सोमपीतमस्यास्ति । इनिः ।

सोमपीथः । पुं॰ सोमपायी ।

सोमपुत्रः । पुं॰ बुधे ॥ सोमो जन्मरस्य । सूर्यबुधयोः । यथा । जितारविः सूर्याच्चोभौ समवौ रविः सूर्यश्चन्द्रकौ॰ सूर्य स्याद्बुधौ अर्कः । आदित्यशुक्रौ॰ रविचन्द्रभौमा॰ बुधार्क्कौ चन्द्रश्मागर्व्वौचेति॰ ज्योतिस्तत्त्वम् ॥

सोमभूः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ जिनराजभेदे ॥ त्रि॰ सोमवंशोद्भवे ॥ सोमात्भवति । भू॰ क्विप् ॥

सोमयागः । पुं॰ सोमलतारसपानप्रधाने यागविशेषे ॥

सोमयाजी । पुं॰ सोमयागकर्त्तरि ।

सोमयोनि । न॰ चन्दनविशेषे । यथा । सुशीतलं चन्दनं यत्तेजपर्णिक मुच्यते । तभौतु यस्य पर्यायो सोमयोनि॰ शिलोद्भवमितिमत्यच्चन्द्रिका ।

सोमराजः । पुं॰ चन्द्रे । द्विजराजे । सोमश्चासौ राजा च । टच् ॥

सोमराजिका । स्त्री॰ सोमराजिनि । वाकुच्याम् ॥

सोमराजी । पुं॰ ओषधिविशेषे । तत्पर्याया यथा । अवल्गुजः सोमराजी सुवल्ली सोमवल्लिका । कालमेषी कृष्णफला वाकुची पूतिफल्यपीति ॥ सोमराज॰ दू॰ प॰ सुष॰ दू॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ सोमदूर । सोमगवा॰ राजति । राज॰ । उपमानवृत्तिवासुप्यजातांवविविराधि नि ः ॥

सोमराजी । स्त्री॰ सोमलतायाम् । वाकुच्याम् सोमराजिनि । गायत्र्छन्दोभेदे ॥ यथा रसयिलघ्न इत्यादिषु मि : । भवेत्सोमराजीत घाथक्नरीद्वया सोमराजीत्य विवद्धनचयम् । यथा । इरेसो मराजीसमःतेयथ श्री : । जगमाएड स्थितिमस्वास्तम् । जीव् ।

सोमलता । स्त्री॰ स्वनामप्रसिद्धायां लतायाम् । तस्याः पर्यायाः यथा सोमवल्ली सोमलता सो माधोरोद्भुजप्रिया । सोमवल्लीवि-

दोषघ्नीकटुस्तिक्तारसायनीति ॥ अपिच । सोमवल्लीमहागुल्मावम शोफाधनुत्सा । सोमार्थाशुल्मवल्ली यमत्वग्दोषद्विलप्रिया । सोमवीरा चसोमाधमाद्राद्रसङ्ख्यया । सोमवल्लीकटुः शीतामधुरापित्त दाहहृत् ॥ तृष्णाविशोषशमनी पावनीयज्ञसाधनीतिरा॰ नि॰ व॰ ॥ ब्राह्मीषधी ॥

सोमवल्लिका । स्त्री॰ गुडूच्यां । सोम वल्ल्याम् ॥

सोमवंश : । पुं॰ युधिष्ठिरे चन्द्रा न्वये चन्द्रवंशे ॥ सोमस्यवंशः ॥

सोमवल्क : । पुं॰ कपाकटफले । खदिरे । रोठाकरञ्जे । कायफले ॥ सोमद्रुमवल्कोवल्कलमस्य ॥

सोमवल्कल : । पुं॰ कदरे । श्वेत खदिरे ॥ सोमद्रुमवल्कलमस्य ॥

सोमवल्ली । स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ । सोमस्यवल्ली । सोमलतायाम् ॥

सोमवल्लिका । स्त्री॰ सोमराजिनि । सोमस्यवल्ली । स्वार्थेकन् ॥

सोमवल्ली । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । छिन्नरुहायाम् । गुडूच्याम् । सोम वल्लो । वाकुच्याम् । सोमलता याम् । सोमवल्लीविदोषघ्नीकटु स्तिक्तारसायनी । पातालगरुड्या म् । ब्राह्म्याम् ।- सुदर्शना याम् ॥

सोमवार : । पुं॰ सोमस्याभिमन्यदिने ॥

सोमविक्रयी । पुं॰ सोमलतारसवि क्रयकर्त्तरि ॥

सोमवृक्ष : । पुं॰ कटफलवृक्षे । श्वे तखदिरे ॥

सोमव्रतका । स्त्री॰ मघाख्यायाम् । चन्द्रव्रतविशिष्टायाम् ॥

सोमसञ्ज्ञम् । न॰ कर्पूरे ॥

सोमसद : । पुं॰ ब॰ पितृगणान्तरे ॥ विराट्सुता : सोमसद : साध्या नांपितर : स्मृता : ॥

सोमसवन : । पुं॰ नक्षत्रवृक्षाश्व त्थवृक्षे । सोमोऽस्मिन्सवतीति । युच् ॥

सोमसार : । पुं॰ खदिरे ॥

सोमसिन्धु : । पुं॰ औषधविशेषे ॥

सोमसिद्धान्ती । पुं॰ सोमसिद्धान्त ज्ञातरि । कापालिके ॥ तल्लक्षणं पारिकांवयः । नरास्थिमालाकृत पाकभूषण : श्मशानवासीन्मकपा लभोजन : । पश्यामियोगाञ्जनशु द्धदर्शनोऽगमिथोभिन्नमभिन्न- मीश्वरात् ॥ अपिच । मस्तिष्कान्त्र वसाऽभिधारितमहामांसाहुतीर्जु ह्वतां॰ वह्नौब्रह्मकपालकल्पितसु रापानेन : पारणा : सद्य : कृ त्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारो ज्ज्वलैरर्च्यो न : पुरुषोपहारबलिभि र्देवोमहाभैरवइति ॥

न्नितिप्रकृतिभावाट्टिलोपाल्लोपेन भवत : । यथा । सुदामापर्वत : सुदाम्नाचद्रिणाएकदिक् । पूर्वं यदण् प्रकृतिभावो । स्फटिकादिम यपर्वतप्रान्तभवाद्विविद्युदतिस्फुटाभवत्तौ स्यर्थात् ॥ सुदामाआखा । तत्रभवाया । सौदामनी । मालाप्यारिप्यर्यः । तडिद्विशेषे ॥ चप्स र : प्रभेदे । देवविशेषे । कृष्णव य : ॥

सौदायिकम् । न० स्त्रीधनविशेषे ॥ यथापक्कात्यायन : । ऊढयाकन्ययावापिपत्यु : पितृगृहेथवा । भर्तु : सकाशात्पित्रोर्वालब्धंसौदायिकंस्मृतम् ॥ सौदायिकंधनंप्राप्यस्त्रीणांस्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदानृशंस्यार्थंतैर्दत्तंतत्प्रजीवनम् ॥ सौदायिकेसदास्त्रीणांस्वातन्त्र्यंपरिकीर्तितम् । विक्रयेचैवदानेचयथेष्टंस्थावरेष्वपीति । सुदायेभ्य : पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्योलब्धंसौदायिकम् । चान्तर्गणम्० धनेधर्मे । पूर्तिदायत स्यम् ॥

सौदास : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयचयोध्याधिपतौ । कल्माषपादे । मित्रसहे ॥

सौध : । पुं० न० राजसदने । सुधालेपोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नादित्वाद

ण् ॥ सुधयाऽवलिप्तं वा । रौप्ये ॥ त्रि० सुधासम्बन्धिनि ॥ पुं० दुग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न० कटशर्करायाम् ॥ चू० मा० कृ० आवाप० ।

सौन : । त्रि० सूनायांभवे ॥

सौनन्दम् । न० बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं० बलदेवे । सौनन्दमस्यास्ति । इनि : ॥

सौनिक : । पुं० वधस्थानाधिकारिणि । वैतंसिके । मांसिके । शाकुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री० दीर्घकोयेष्याम् ॥

सौन्दर्य्यम् । न० सुंदरतायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । चङ्गप्रत्यङ्गकानां यः सन्निवेशोयथोचितम् । सुश्लिष्टसन्धिबन्धं यत्तत्सौन्दर्य्यमुदाहृतमित्युज्ज्वलनीलमणि. ॥ सुन्दरस्यभाव : । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न० मरकते ॥ शुण्ठ्याम् ॥ गारुत्मतास्त्रे ॥ त्रि० सुपर्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

सौपर्णेय : । पुं० गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्ण्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री० सुपर्ण्या : पुत्र्याम् ॥ सुपर्ण्याअपत्यं स्त्री । स्त्रीभ्योढ

सौभाग्यम्	सौभाग्यम्

क् । टिट् ढाणिति ङीप् ॥
सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणं । रात्रि युद्धे ॥ महाभारतस्य पर्व विशेषे ॥ त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥
सौभम् । न० खसञ्चारिपुरे ॥ हरि श्चन्द्रपुरे ॥
सौभगम् । न० सुभगस्य ॥
सौभद्र : । पुं० सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ ॥ सुभद्रायाअपत्यम् । चतुष्पाद्भ्यो नदीमानुषीभ्यश्चत्वण् ॥ सङ्गा मविशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यश्चत्वण् । पत्यविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्यकृ तोग्रन्थ : । अधिकृत्यकृतेग्रन्थे ऽण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धि नि ॥
सौभद्रेय : । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥
सौभरम् । न० सामविशेषे ॥
सौभरि : । पु० पुराणप्रसिद्धेऋषौ मुनिविशेषे ।
सौभागिनेय : । पुं० सुभगासुते ॥ सुभगायाअपत्यम् । कल्याण्यादी नामिनङ्चेतिढक् । द्वारादित्वा । हृद्भगेत्युभयपदवृद्धिः ॥
सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगायाकन्यायाम् ॥
सौभाग्यम् । न० विष्कम्भादान्तर्गत योगविशेषे ॥ तज्जातफलंयथा । सौभाग्यजन्मासुभगोमनुष्य श्चाव्यो जनानांधनवान्गुणज्ञः । उदार चित्तोबलवान्विवेकीमहाभिमानी प्रियभाषकश्चेति । सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । यस्यजिह्नेऽस्त्यभुग्यगुणोमितभाष्य मसूयत्वइति । सुभगस्यकर्मभावोवा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्तेपूर्वपदस्यचे त्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥
सौभाग्यकरणम् । न० व्रतक्रियापद्धतौ ॥ सः सार्वभौम सुभगत्वमिच्छन् पामरसर्व खवदेतूपरिधम् । प्रा प्नोतिदेवाखरतीयनैनाम् परस्य येदेवतयार्ककरोति ॥
सौभाग्यचिन्तामणि : । पुं० सारकौ मुदुक्तेऔषधविशेषे ॥
सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषे । य था । नागरस्यपलान्यष्टौघृतस्यच तत्समम् । क्षीरं विप्रसदं युक्तं च खण्डंशतपलम् ॥ पचेन्मृद्विग्नि नासम्यक् यथापाकोभवेत्तदा । चूर्णं दद्यात्त्रिजातस्यत्रयोदशपल कौन्मितम् ॥ अधयेन्नागरंपलान्यमि रामहृदयमानवेत् । सुखंविशेषत नुप्राय मन्त्यात्प्रमानमतलयंपम् ॥ व खण्डपर्वरहर्षबलोपचितनाशन म् । धनसवारप्रसवसौभाग्यकर मुत्तमसिद्धिपाकामलो ॥
सौभ्रात्रम् । न० सुभ्रातृणांभावे ॥ यु

न्नितिप्रकृतिभावात्द्विर्लोपाभावेन भवत : । यद्वा । सुदामापर्वत : सुदाम्नाचद्विणाप्रकृदिक् । पूर्ववद्ण् प्रकृतिभावौ । स्फटिकादिमयपर्वतप्रान्तभवात्विद्युदतिस्फुटाभवतीत्यर्थात् । सुदामासाला । तपभवावा । सौदामनी । साचा प्यारैरुयर्तः । तत्तिडिशेषे ॥ अप्स र : प्रभेदे । दैवनिशेषे० नृत्यज य : ॥

सौदायिकम् । न० स्त्रीधनविशेषे । चपाद्यकाल्यायन : । ऊढयाकन्यायावापिदृत्यु : पितृग्रहेयवा । भर्तु : सकाशात्पितोर्लाभंसौदायिकं स्मृतम् । सौदायिकंधनंप्राप्यस्त्रीणांस्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तंतत्प्रकीर्त्तितम् । सौदायिकेसदास्त्रीणांस्वातन्त्र्यंपरिकीर्त्तितम् । विक्रयेचैवदानेचयथेष्टंस्थावरेष्वपीति । सुदायैश्च : पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्योलब्धं सौदायिकम् । प्रज्ञादेस्वार्थेऽण् । स्त्रीधनसम्बन्धिन्यपि । ब्रुतिदायस्वम् ॥

सौदास : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयनृपे । व्याधिपर्यी । कल्माषपादे । भि षग्दे ॥

सौध : । पुं० न० राजसदने । सुधालिप्तोऽस्ति । ज्योत्स्नादित्वाद

ण् ॥ सुधयालिप्तेऽर्थ : । रौप्ये ॥ त्रि० सुधासम्बन्धिनि ॥ पुं० दुग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न० क्षटवर्कराग्राम् । जूमा० जू० भावप्र० ।

सौन : । त्रि० सूनायांभवे ।

सौनन्दम् । न० बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं० बलदेवे । सौनंदम स्यास्ति । इनि : ॥

सौनिक : । पुं० वधस्थानाधिकारिणि । वैतंसिके । मांसिके ॥ शाकुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री० दीर्घघोषयाम् ॥

सौन्दर्यम् । न० सुंदरतायाम् ॥ तल्लक्षणंयथा । अङ्गप्रत्यङ्गकानांय : सन्निवेशोयथोचितम् । सुश्लिष्टसन्धिबन्धःस्यात्तत्सौन्दर्यमुदाहृतमित्युज्ज्वलनीलमणि ।। सुन्दरस्यभाव : । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न० मरकते ।। सुपर्णस्येदम् ॥ गारुत्मतास्त्रे ॥ त्रि० सुपर्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री० पातालगारुडीलतायाम् ॥

सौपर्णेय : । पुं० गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्णीयाअपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री० सुपर्ण्या : पुत्र्याम् ॥ सुपर्ण्याअपत्यंस्त्री । स्त्रीभ्योढ

क् । टिड्ढाणञिति ङीप् ॥

सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रियुद्धे ॥ महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥ त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न० खसञ्चारिपुरे ॥ हरिश्चन्द्रपुरे ॥

सौभगम् । न० सुभगस्य भावः ।

सौभद्रः । पुं० सुभद्रातनयोऽभिमन्युः ॥ सुभद्राया अपत्यम् । ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च इत्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्रा प्रयोजनमस्य । सङ्ग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्य इत्यण् । ग्रन्थविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेयः । पुं० अभिमन्युः ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ बिभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न० सामविशेषे ॥

सौभरिः । पुं० पुराणप्रसिद्धे परमहंसे । मुनिविशेषे ।

सौभागिनेयः । पुं० सुभगायाः पुत्रः । सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङ्गिति ढक् । इनङादेशश्च । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगायाः पुत्री ॥

सौभाग्यम् । न० विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा ।

सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी मत्ताभिमानी प्रियभाषकश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । पत्युर्निर्दिष्टोऽल्पभुग्वाग्मी मितभाष्यनसूयकश्चेति ॥ सुभगस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न० आख्यायिकोक्तौ ॥ य . सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद् गुणाम् सम्यं स्ववदेत्परोक्षम् । प्रोत्सिद्धाधानसवोव्यनिषाम् परस्य वोदोषकथांकरोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० शारदीसुयुक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषे । यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतं देयं तत्समम् । क्षीरं द्विप्रस्थसंयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं पलम् ॥ पचेन्मृद्वग्निना सम्यग् यथा पाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात् त्रिजातस्य मोपकपयवोन्मितम् ॥ भक्षयेत् प्रातरुत्थाय शुचिरुष्णसमाहितम् । सूतिकानां हितमन्याख्याताग्निवर्द्धनम् ॥ बलवर्णकरं हृद्यं बलीपलितनाशनम् । चमत्कारप्रशमनं सौभाग्यकरमुत्तममिति पाकावली ॥

सौस्थ्यम् । न० सुस्थस्य भावे ॥ यु

भ्रितिप्रक्षतिभाषाद्विसोणाक्षोपोन भवत : । यथा । सुदामापर्वत : सुदाम्नाधद्रिणाएकदिक् । पूर्व सदृश प्रक्षतिभावो । स्फटिकादिम यपर्वतप्रान्तभवाद्विद्युदतिस्फु टाभयसौध्यधारा । सुदासामाला । तत्पभवासा । सौदामनी । मात्रा धारेष्वप : । तद्विशिषे ॥ चप्प ए : प्रभेदे । देवविशेषे॰ कृत्वन य : ॥

सौदायिकम् । न॰ स्त्रीधनविशेषे । चपाऽक्षात्यायन : । ऊढया कन्य याधापिपत्थु : पितृगृहेयथा । भ र्त्तु : सकाशात्पितृभ्रातृतब्धं सौदा यिकं स्मृतम् । सौदायिकं धनं प्रा प्यस्त्रीणांस्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मा त्तदान्रशंस्यार्थं तैर्दत्तंतत्प्रजी वनम् । सौदायिके सदास्त्रीणांस्वा तन्त्र्यंपरिकीर्त्तितम् । विक्रयेचैव दानेचयथेष्टंस्थावरेष्वपीति । सु दायेभ्य : पितृमातृभर्तृकुलसम्ब न्धिभ्योलब्धंसौदायिकम् । चान्दश भद्॰ पनैष्ठ्यम् । कुत्सिदायस्त्वम् ॥

सौदास : । पुं॰ इक्ष्वाकुवंशीयअयो ध्याधिपतौ । कल्माषपादे । मि त्रसहे ॥

सौध : । पुं॰ न॰ राजसदने । सुधा लेपोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नादित्वाद ण् ॥ सुधयाऽवलिप्तं वा । रौप्ये । त्रि॰ सुधासम्बन्धिनि ॥ पुं॰ दु ग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न॰ कटशर्करायाम् । धूमा॰ दू॰ भावप्र॰ ।

सौन : । त्रि॰ सूनायांभवे ।

सौनन्दम् । न॰ बलभद्रमुसले ॥

सौनन्दी । पुं॰ बलदेवे । सौनन्दम स्यास्ति । इनि : ॥

सौनिक : । पुं॰ वधस्थानाधिकारि णि । वैतंसिके । मांसिके ॥ शा कुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिकी । स्त्री॰ दीक्षणीयेष्ट्याम् ॥

सौन्दर्यम् । न॰ सुंदरतायाम् ॥ त ल्लक्षणं यथा । अङ्गप्रत्यङ्गकानां य : सन्निवेशोयथोचितम । सुश्लिष्टसन्धि बन्धंयत्तत्सौन्दर्यमुदाहृतमित्यु ज्ज्वलनीलमणि ॥ सुन्दरस्यभाव : । ष्यञ् ॥

सौपर्णम् । न॰ मरकते ॥ शुण्ठ्या म् ॥ गारुत्मतास्त्रे ॥ त्रि॰ सुप र्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री॰ पातालगरुडीलता याम् ॥

सौपर्णेय : । पुं॰ गरुत्मति । गरुडे ॥ सुपर्णायाअपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

सौपर्णेयी । स्त्री॰ सुपर्ण्या : पुत्र्याम् ॥ सुपर्ण्याअपत्यंस्त्री । स्त्रीभ्योढ

क । टिट्‌ढाणञिति ङीप् ॥

सौप्तिकम् । न॰ रात्रिमारणे । रात्रियुद्धे ॥ महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥ त्रि॰ सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न॰ खस्थपुरे ॥ हरिश्चन्द्रपुरे ॥

सौभगम् । न॰ सुभगस्य [illegible] ॥

सौभद्र । पुं॰ सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । शुभ्राद्भ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यो ढक् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य । सङ्ग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्य इत्यण् ॥ तन्त्रविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यण् ॥ त्रि॰ सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेय । पुं॰ अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न॰ सामविशेषे ॥

सौभरि । पुं॰ पुराणप्रसिद्धे परमर्षौ । मुनिविशेषे । [illegible]

सौभागिनेय । पुं॰ सुभगायास्तनये । सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङिति ढक् । इनङादेशश्च । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः [illegible]

सौभागिनेयी । स्त्री॰ सुभगायास्तनयायाम् ॥

सौभाग्यम् । न॰ विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा ।

सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी प्रियमानवश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे ॥ तल्लक्षणं यथा । अत्यन्तनिद्रोऽल्पभुग्वाग्मी मितभाष्यनसूयकः ॥ सुभगस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न॰ वाग्भिवशीकरणे ॥ यथा । सावयन्त्यसुभगत्वमिच्छन्तृणां स्वसत्वमवदेत्परोक्षम् । प्राप्नोति दोषान्सततं ध्यानिनां परस्य यो दोषकथामकरोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं॰ सारवी सुयुक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री॰ पाकविशेषे । यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतदेयं तत्समम् । क्षीरं चिप्रस्थसंयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं पलम् ॥ पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् यथा पाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात्त्रिजातस्य जीरकाभ्यां पलोन्मितम् ॥ भक्षयेत्प्रातरुत्थाय शिरःशूलहृत्समारुतम् । सूतिकार्त्तं हनुस्तम्भं मन्यास्तम्भगलग्रहम् ॥ वलक्षयकरं हृद्यं बलोपचितवर्द्धनम् । इत्यमुतप्रभवं सौभाग्यकरमुत्तमम् इति पाकावली ॥

सौभात्रम् । न॰ सुभ्रातृभावे ॥ यु

बादित्वादण् ॥

सौमदत्ति : । पुं॰ क्षत्रियविशेषे । भूरिश्रवसि ॥ सोमदत्तस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

सौमनसा । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् ॥

सौमनसायनी । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् । मालतीपत्रिकायाम् । जातिकी ॰ शू॰ भा॰ प्र॰ ॥

सौमनस्यम् । न॰ शोभनमनोभवे ॥ कुसुमस्रजि ॥ श्राद्धेपिण्डदानानन्तरं ब्राह्मणहस्ते पुष्पदानमन्त्रे

सौमनस्यवान् । त्रि॰ प्रीतिमति ॥

सौमनस्यायनी । स्त्री॰ मालतीकलिकायाम् ॥ यथा । मालतीपुष्पकलिकासौमनस्यायनीविदुरितिचिकाण्डशेषः ॥

सौमिकः । पुं॰ सोमरससाध्येऽग्निष्टोमादियागे ॥

सौमिकी । स्त्री॰ दीक्षणीयेष्टौ ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

सौमित्रः । पुं॰ लक्ष्मणे ॥

सौमित्रिः । पुं॰ रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ सुमित्रायाअपत्यम् । बाह्वादित्वादिञ् ॥

सौमी । स्त्री॰ ऋग्विशेषे ॥ सोमो देवताऽस्याः । सोमाट्ट्यण् । ङीप् । यलोपः ॥

सौमेधिकः । पुं॰ सिद्धे ॥

सौमेरव॰ । त्रि॰ सुमेरुसम्बन्धिनि ॥

सौमेरुकम् । न॰ सुवर्णे ॥

सौम्यः । पुं॰ सोमात्मजे । बुधे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्षंचसमारोग्यंसुखञ्चनिरुपद्रवम् । सौम्यवृष्टिर्भवेद्राजासौम्ये सौख्यंप्रयोक्तितमिति ॥ ४३ ॥ भास्करे ॥ प्रतिपक्षीविप्रे ॥ उदुम्बरदले ॥ भूखण्डविशेषे ॥ कुष्ठतरविशेषे ॥ न॰ मृगशिरो नक्षत्रे ॥ तीर्थविशेषे ॥ करमध्ये सौम्यतीर्थम् ॥ त्रि॰ मनुजे ॥ साधौ ॥ मनोज्ञे ॥ सोमदैवते ॥ सोमवत्सौम्यः । शाखादिभ्यो यः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ सोमो देवताऽस्य । सोमाट्ट्यण् ॥ यद्वा । सोमइवसौम्यः । ततश्चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

सौम्यकृच्छ्रः । पुं॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनांप्रतिवासरम् । एकैकमुपवासश्चकृच्छ्रः सौम्योयमुच्यते ॥

सौम्यगन्धी । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥

सौम्यग्रहः । पुं॰ शुभग्रहे ॥ यथा ॥ बृहस्पतिर्बुधश्चैव सौराराः पापाः सौम्यास्तथापरे । पापयुक्तो बुधः पापीक्षीणेन्दुश्चपापदो ॥

सौम्यता । स्त्री॰ प्रियदर्शनतायाम् ॥

सौम्यत्वम् । न॰ सौमनस्ये ॥ स

वैद्योपाधिसैपिखे ॥ प्रतिषिद्धधा विलने ॥

सौम्यधातुः । पुं० कफे । श्लेष्मणि ॥

सौम्यवपुः । न० अनुपमशरीरे ॥

सौम्या । स्त्री० अनुपायाम् । मनोज्ञायाम् । दुर्गायाम् । गौर्याम् । शालपर्ण्याम् । महाज्योतिष्मत्याम् । शुक्लायाम् । उत्तरदिशि । ब्राह्म्याम् । मल्लिकायाम् । रुद्रजटायाम् । आर्य्याम् । महेन्द्रवारुण्याम् । मल्लिकाबल्ल्याम् ।

सौम्याः । स्त्री० बहुल० मृगशिरःशिरःस्थासु पञ्चतारकासु । बुधखतासु ॥

सौम्यायनम् । न० उत्तरायणे ॥

सौरः । पुं० शनैश्चरे । मासविशेषे । सूर्य्यैकराशिभोगावच्छिन्नेमासि ॥ यथा । आदित्यराशिभोगेनसौरो मासः प्रकीर्त्तितइति । एकस्मात्सङ्क्रमाद्यासङ्क्रान्तिः सौराभिधो यतद्गतिश्च ॥ दिनविशेषे । वर्षविशेषे । तुम्बुरुवृक्षे । त्रि० सूर्य्यसम्बन्धिनि । न० उपपुराणविशेषे । त्रि० सूर्य्योपासके । सूर्य्यभक्तायनम् । तस्येदमित्यण् ॥

सौरजः । पुं० तुम्बुरुवृक्षे । फलविशेषे । त्रि० सौरजादि ॥

सौरदिनम् । न० सौरदिवसे ॥

सौरनक्तम् । न० व्रतविशेषे । यथा । हस्तयुक्तेचार्कदिनेसौरनक्तंसमाचरेत् । आसप्तत्वंसमभ्यर्च्यनीरोगोभवति ॥ आसप्तमोद्भिजुष्य आयंयद्वासंविततिरपि । सौरनक्तंविजानीयान्नक्तस्तु निशिभोजनमितिनारसिंहे ६४ अध्यायः ॥

सौरभम् । न० कुङ्कुमे । पीते । सुगन्धितायाम् । विषमवृत्तान्तरे ॥ प्रथमुद्गतासदृशमेवपदमिद्वतीयमन्यथा । आद्यतिरणभगैर्घितं अथपश्चिमसौरभमिदंतदीरितम् ॥ यथा । परिभूतपाण्डवतपचमनिष्ठतगर्वविभवा । मास्य्युज्वरतोध्वरेसुखपसौरभथाभरागता ॥

सौरभेयः । पुं० वृषे ॥ सुरभ्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

सौरभेयी । स्त्री० माहेय्याम् । गवि । उस्रायाम् ॥ सुरभ्याः अपत्यम् । ढक् । ङीप् ।

सौरभ्यम् । न० मनोज्ञत्वे । सौगन्ध्ये । सुगन्धितायाम् । गुणगौरवे । पुं० कुबेरे ॥

सौरमासः । पुं० सूर्य्यैकराशिभोगावच्छिन्नकाले । यथा । एकराशौरविर्यावत्कालं मासः सभास्करः । अवषड्भिः सौरमासैरयनं परिकीर्त्तितम् ॥

सौरसम्वत्सरः । पुं॰ सूर्य्यस्य द्वादश राशिभोगावच्छिन्नकाले । यथा । सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेनार्थश्रितेन तु । पञ्चाद्यतिरिच्यन्ते दिनानि मधुनन्दन ॥

सौरसेनः । पुं॰ देशविशेषे । यथा । मागधाख्यभागेतु दिक्ष्वात्पश्चिमतः स्थिते । सौरसेनाभिधो देशः सूर्य्यवंश्यप्रकाशकः ।

सौरसेयः । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्कन्दे । सुरसाया अपत्ये ॥

सौरसैन्धवः । त्रि॰ गङ्गासम्बन्धिनि । सुरसिन्धोरयम् । अण् । कृतगसिन्धूनां पूर्ब्बपदस्योभयपदवृद्धिः ॥

सौराष्ट्रः । पुं॰ देशविशेषे । कोङ्कणात् पश्चिमतीर्थं समुद्रप्रान्तगोचरम् । शिवकाशात् आभीरदेशो देवेशि वानदेशकः । सौराष्ट्रदेशो देवेशि स्यात् पुत्रराभिधः ॥ कुन्दुरुकी ॥ न॰ कांस्ये ॥

सौराष्ट्रकम् । न॰ पञ्चलौहे ॥

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री॰ आढक्याम् । तुवर्य्याम् । फटकरी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।

सौराष्ट्री । स्त्री॰ तुवर्य्याम् ॥

सौराष्ट्रिकः । पुं॰ विषभेदे । सौमनस्यार॰ शब्दिका॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सुराष्ट्रविषये स्थानसौराष्ट्रिक उच्यते ॥ त्रि॰ सुराष्ट्रे सुराष्ट्रे देशविशेषे भवः । अध्यात्मादित्वात् ठञ् ॥

सौराष्ट्री । स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । स्फटिकायाः गुणाः सर्व्वे सौराष्ट्र्यामपि कीर्त्तिताः ॥ सुराष्ट्रे भवा । अण् । ङीप् । सौराष्ट्रीं कफपित्तघ्नीं विषव्रणनाशिनीम् ॥

सौरिः । पुं॰ शनैश्चरे । असितवृक्षे । सूर्य्यस्यापत्यम् । अतइञ् । श्रीकृष्णे । सूरो मादवदन्यः प्रानपौत्रिमधुमाधवौ । वसुदेवस्य पिता । तदपत्यात् सौरिः कृष्णः । कृष्णस्य पितामहदेवस्य रतिगणस्य दिक् पवनवर्धि । सादिव्यसत्या याम् ॥

सौरिकः । पुं॰ स्वर्गे । न॰ सुरानिमित्तधने ॥

सौरिरत्नम् । न॰ नीलमणौ ॥

सौरी । स्त्री॰ रम्भायाम् । सूर्य्यकिरणे ॥ सूर्य्यस्येयम् । अण् । ङीप् । सूर्य्यसम्बन्धिनि पदार्थे ॥

सौवः । त्रि॰ स्वकीये ॥ स्वस्येदम् । अण् ॥

सौवर्च्चलम् । न॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ सुवर्च्चलायामिदम् । तस्येदमित्यण् । सञ्चर॰ इ॰ प्र॰ लवणे । कृष्णलवणे । अक्षे । रुचके । सुवर्च्चले । पर्य्यायौ । हलादित्वात् प्रत्यय ।

प्रत्ययश्च ॥

सौवर्णः । त्रि० सुवर्णस्य विकारे घटकादौ । तस्य विकारइत्यर्थे• जातरूपेभ्यः परिमाणञ्चाण् ॥

सौवर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियंगौ ॥

सौवस्त्री । स्त्री० माल्यार्थाम् । सुवस्त्रस्यापुत्र्याम् ॥

सौवस्तिकः । पुं० पुरोहिते । त्रि० स्वस्तिकृति ॥

सौविदः । पुं० राजस्त्र्यागाररक्षिणा विजानाति । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि । स्थापत्ये ॥ यदि : सत्परक्षोना सन्त : पुरस्त्रीयापि यथापुरुषान्तर वारयाणयाच्छन्नामारेयेषियराणि युक्तास्ते वर्षिमौखाः सौविदल्लादि शब्दवाच्याः । सुष्ठु वित्ति । विद्ज्ञाने । इगुपधेति कः । सुविदएव । प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण् । यद्वा । सुविदत्र सुराः स्त्रियस्तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौविदल्लः । पुं० सौविदे । सुष्ठु विदन्ति विलासमपि• जानीयमपि न कुर्वन्ति सुविदत्रा : । तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौवीरः । पुं० नीवृदन्तरे । कुमारिकायाः पुरस्तिमात् पूर्वभागे गंगायाः पश्चिमे । सौवीरदेशादेशेषु सर्वदेशाधमाधमः । न० काञ्जिके । यथा । सौवीरस्तुषयैरामैः पक्वैर्वानिस्तुषैः कृतम् । गोधूमैरपि सौवीरमाचार्याः केचिदूचिरे । सौवीरन्तु ग्रहण्यर्शः कफघ्नं भेदि दीपनम् । उदावर्त्ताङ्गमर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते ॥ स्रोतोऽञ्जने । सौवीराञ्जने । बदरीफले । महद्बदरे । यथाहुः । पच्यमानं सुमधुरं सौवीरं बदरं महत् । सौवीरं बदरं शीतं भेदनं गुरु शुक्रलम् । बृंहणं पित्तदाहास्त्रक्षयतृष्णानिवारणमिति ॥ सुवीरदेशभवम् । तत्र भवइत्यण् ॥

सौवीरकम् । न० सुवीराम्ले । काञ्जिके । पुं० बदरवृक्षे ॥

सौवीरसारम् । न० स्रोतोऽञ्जने ॥

सौवीराञ्जनम् । न० स्रोतोऽञ्जने । सुरमा इति भा० प्र० ॥ सौवीरञ्च तदञ्जनञ्च ॥ यथा । सौवीराञ्जनमिदमक्षिपयोर्विन्यस्तमानन्दयता मामाप्ययत् । तत्रान्नमलिनमपि स्फुरदिन्दुप्रभाभिर्न्मद्विभितापयोयता मिवायैतिशाङ्करीमानसीप् त्वा ।

सौशब्दः । पुं० गुणविशेषे ॥ तस्य यथा । सुप्तिङापरावृत्तिः सौशब्द्यमिति ॥

सौषवम् । न० सुषुतायाम् । सुषु भावः । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

सौस्नातिकः । त्रि० सुस्नातप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुस्नातं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् ॥

सौहार्द्दः । पुं० मित्रतनये ॥ सुहृ

संप्रक्षालित : पतंगे ॥ पिच्छिला दीपराजे । धर्मादिस्खलने ॥ स्खल प्रस्खलने । भावे ल्युट् ॥

स्खलितम् । न० कूटयुद्धादिनायुद्धधर्माद्दास्खलने । छले । छलिते ॥ भ्रेषे ॥ स्खलनम् । स्खल० । क्त ॥

स्तालित्यम् । न० व्यभिचारे ॥

स्तन : । पुं० वक्षस्थलाङ्गे । कुचे । पयोधरे । वक्षोजे ॥ स्तनौ पुंस स्तथा नार्या : विशेषस्तूभयोरयम् । यौवनागमनान्नार्या : पीवरौ भवत: स्तनौ ॥ गर्भवत्या : प्रसूताया : स्तनौ च क्षीरपूरितौ ॥ नरोमयौ स्तनौ पीनौ नामनिमग्नौ शुभौ ॥ स्तनमने रसस्थकारयौषधं यथा । कासुन्नागकेशरचूर्णं नवनीतसमन्वितम् सर्पिषा युक्तौ नारूप, यान्मतो रूपं स्तनम् ॥ स्तनयति अपस्तिन्दौ शब्दे कार्यम् ० स्तनयित्नुस्तनमकालस् - पौ : । स्तनयन्ति । अच् ० पृथ्वी तिथिया ॥

स्तनत् । वि० गर्जायमाने । स्तन० । घट : शत्रादेश : ॥

स्तनमम् । न० धनिमार्दं ॥ मेघयन्दे ॥ छुन्धिरि ॥

स्तनंधय : । पु० बालिवान्के । उत्तानशये ॥ स्तनंधयति । धेट् पाने । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोरितिखश् । मुगहं धरितिमुम् ।

स्तनंधयी । स्त्री० छगयाम् * प तिवालिकायाम् । उत्तानशयायाम् ॥ षिद्गौरादिभ्यो ङीष् ।

स्तनय : । पुं० पतिविधौ । गर्भके ॥ स्तनोति वत्स । पा० पालीनुपे तिष्ठ : ॥

स्तनथा । स्त्री० छिन्नायाम् । गर्भ पत्याम् ॥ टाप् ॥

स्तनमर : । पुं० स्तनाभोगे ॥

स्तनभव : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्तनसमपयुग्मध्ये तुरङ्गाया विन्यस्तकम् । सम्भोगभाजनेत् कामीयत्र स्तनभव : स्मृत : ॥

स्तनमुखम् । न० चूचुके ॥

स्तनयित्नु : । पुं० वारिधरे , मेघे । मुस्ताके । तनिते । मृतौ । रोमे ॥ पवनौ । विद्युति ॥ स्तनय ति । स्तनयतीदेशब्दे० चुरादा वदन्त : । स्तनिहृषिगुपिमादिभ्यो णेरित्नुच् । अयामन्तेति णेरया देश : ॥

स्तनांशुकम् ।) न०
स्तनाखिद्रा ।) स्त्री० स्तनन् छिः ॥
स्तनायम् ।) न०

स्तनान्तरम् । न० हृदये ॥

स्तनाभोग : । पुं० स्तनभरे । स्तन भरे । कुचयोरिपुलतायाम् ॥

स्तनाश्लिषम् । न० पद्मबन्धे ॥ तल्लक्षणं यथा । उरसिहृदयिगस्तुले

रादिमन्तिरराष्ट्रीस्तनयुगमुपमत्रेय
हस्तमालिक्षनंतदति ॥

स्तनितम् । न॰ गर्जिते । मेघनिर्घो
षे । स्तनपक्षोदेशमध्ये । भावेक्तः
॥ चि॰ शब्दिते ॥

स्तनितफल: । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥

स्तन्यम् । न॰ दुग्धे ॥ स्तनेभवम् ।
शरीरावयवात् ।

स्तब्ध: । त्रि॰ साभिमाने । चविनी
ते । चपलस्वभावे । चनम्र्ये । स्
सदेवतादिव्याप्यनम्र्ये । स्तम्भिते ।
जडीकृते ॥ स्तम्भ॰ । क्त: ॥

स्तब्धरोमा । पुं॰ वराहे । शूकरे ।
चेचिनि । स्तब्धानि॰ घनत्वाचि
रोमाणियस्य ॥

स्तम्ब: । पुं॰ गुल्मे । ग्लम्बरपर्वे॰
अप्रकाण्डद्रुमे ॥ कथयादिगुल्मे
॥ वीहि दीनामप्रकाण्डे ॥ चाला
मे । तिष्ठति॰ चनेन । ष्ठा॰ ।
स्ताबीस्फनलकाविग्रुव्मन्॰ तिष्ठ
ति स्तादेशश ॥ दयादौ ।

स्तम्बघ: । पुं॰ स्तम्बे । स्तावे॰ या
याहिभ्य यन् ।

स्तम्बकरि: । पुं॰ धान्ये ॥ स्तम्बम्
करोति । स्तम्बशकृतोरिन् । व्री
हिवत्सयोरितिवक्तव्यम् ॥ त्रि॰ व
वत्सभ्ये ॥

स्तम्बकार । पुं॰ गुच्छकारके ॥

स्तम्बघ्न । पुं॰ स्तम्बघ्ने ॥

स्तम्बघन: । पुं॰ स्तम्बघ्ने । तृणादि
गुच्छोन्मूलनसाधने । स्तम्बघ्नस्तु
स्तम्बघन: स्तम्बोयेननिहन्यते॰ पुष्य
धर: । स्तम्बघ्नम्पोरश । सहन्त
सीयेन । स्तम्बे यथेत्यप्यर्थे करोचि
प्रादेश: ॥ मीवारादिपदार्थे त्र
सबंधधार्थे ।

स्तम्बघ्न: । पुं॰ तृणादुन्मूलनसाधनवि
घातौ । स्तम्बघने ॥ स्तम्बोहन्यते॰
येन । स्तम्बे ह्यचीतिचः ॥ नौवारा
दिपदार्थज्ञानसंबंधार्थे ॥

स्तम्बपू: । स्त्री॰ पुरीभेदे । तामलि
प्ते । विष्णुपदी । तत्रैवास्ति॰ पृ॰
भा॰ प्र॰ देशे ॥

स्तम्बवनम् ।) न॰
स्तम्बवनी । } स्त्री॰ स्तम्बे ॥

स्तम्बेरम: । पुं॰ हस्तिनि । हस्तावि
नि । द्विपे । स्तम्बेरमते । रमु॰ । स्त
म्बकर्णयोरमिजपोरित्यप् । हस्ति
सूचकयोरितिवक्तव्यम् । चलुक्
सम्बेरम्बा । ततपुरुषेकृतीति॰
हलदन्तादितिसप्तम्यलुक् ॥

स्तम्भ: । पुं॰ स्थूणायाम् । थम्भ॰
भा॰ ॥ खम्बे । पञ्चाङ्के ॥ स्त
म्भादि । स्तम्भुरोधने । घञायत्
भावेघञ् ॥ मतिनिरोधे । नि
ष्पत्तिभावायम् । गर्वे ।

स्तम्भकर: । पुं॰ वेष्टने । त्रि॰ स्तूपा
धारके ॥ वाहुवधारके ।

निःप्रदेशात् स्वतःपुष्पफलादिकम्॥ ज्ञानेनर्द्धिं किं तपसा जपहोमप्रयत्नैः। विद्यया च वयसा स्त्रीभिर्यं स्मरते। इतमितिश्रीदेवीभागवतेतु सत्यूपाख्यानम्॥ तत्रस्त्रियोऽपि निषिद्धाः॥ यथा। स्त्रीजितस्य धर्माणि सर्वं पुण्यं प्रणश्यति। नभ मीपात् स्त्रीपापात् पापिनां स्त्रीजितात् परः॥ इति। स्त्रियाजितः॥

स्त्रीधनम्। क्ली॰ स्त्रीणां स्वाम्यदीयं धनं। यस्मिन् धने पतिनिरपेक्षतया स्त्रिया अधिकारस्तत्॥ तद्विधाः। पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम्। आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कान्वाधेयकमिति॥ मनुः। अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्म्मणि। भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम्॥ नारदोऽपि। अध्यग्न्यध्यावाहनिकं भर्त्तृदायस्तथैव च। भ्रातृदत्तं पितृभ्याञ्च षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम्॥ याज्ञवल्क्यः। पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम्। आधिवेदनिकाद्यञ्च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम्॥ तदेव मव्यवस्थितसङ्ख्यस्त्रीधनकीर्त्तना त्षट्सङ्ख्याविवक्षिता। विष्णुः। स्त्रीधनकीर्त्तनप्रसङ्गे परादित्यनिपद्यनानि। तदेवस्त्रीधनं यद्रत्नं दः स्वातन्त्र्ये प्रदान॰ विक्रय

भोगान् कर्त्तुमधिकरोति। तदिदं किञ्चित् सङ्क्षिप्याह कात्यायनः। प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्वित्तं प्रीत्या चैव यदन्यतः। भर्त्तुः स्वाम्यं भवेत्तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम्। अन्यत इति। पितृमातृभर्तृकुलव्यतिरिक्तात्॰ यत्रस्वम्॰ शिल्पं न वा यदर्जितम्॰ तत्रभर्त्तुः स्वाम्यम्॰ स्वातन्त्र्यम्। अनापद्यपि भर्त्ता ग्रहीतुमर्हति। तेन॰ स्त्रियाश्च पितृधनं मस्त्रीधनमस्वातन्त्र्यात्। एतद्व्यतिरिक्तधनन्तु॰ स्त्रियाश्च॰ दानाद्यधिकारात्॥ कुलार्णववसिष्ठीश्रीमदन्तिर्वाणे श्रीसदाशिवः। पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्तं यद्धर्म्मसम्मतम्। स्वकार्य्योपार्जितं यच्च स्त्रीधनं तत् प्रकीर्त्तितम्। मिति। स्त्रियाः। धनम्॥ नभर्त्ता नैव च सुतो न पिता भ्रातरो न च। आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्णवः॥ इति दायभाग॥ प्रभविष्णवः॰ प्रभवः॥

स्त्रीधर्म्मः। पुं॰ रजो। पुष्पं। पार्त्तवे। रजसि। स्त्रीणामनुष्ठेये॥ तत्रमनुः। बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता। न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित् कार्य्यं गृहेष्वपि॥ बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने। पुत्राणां भर्त्तरि प्रेते न भजेत्

स्त्रीस्वतन्त्रताम् ॥ पित्रा भर्त्रा सुतैर्वापि नेच्छेद्विरहमात्मनः । एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्ये कुर्य्यादुभे कुले ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्य्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः । तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितञ्च न लङ्घयेत् ॥ मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः ॥ प्रयुज्यते विवाहे तु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः । सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः ॥ विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्ज्जितः । उपचर्य्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत् पतिः ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किञ्चिदप्रियम् ॥ कामन्तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः । न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ आसीतामरणात् क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी । यो धर्म्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता । स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्त्तारमतिवर्त्तते । सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे । न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्भर्त्तोपदिश्यते ॥ पतिं हित्वापकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते । निन्द्यैव सा भवेल्लोके परपूर्व्वेति चोच्यते ॥ व्यभिचारात्तु भर्त्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । सा भर्त्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ अनेन नारीवृत्तेन मनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यां कीर्त्तिमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ इति मानवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

स्त्रीधर्म्मिणी । स्त्री० ऋतुमत्याम् ॥ स्त्रीधर्म्मोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति इनिः । अमरः ॥

स्त्रीधवः । पुं० पुरुषे ॥

स्त्रीपरः । पुं० कामुके । स्त्रैणे ॥

स्त्रीपण्योपजीवी । पुं० स्त्रीपण्येन स्त्रीविक्रयेण जीवतीति । णिनिः ॥

स्त्रीपुंसौ । पुं० दम्पती । द्वन्द्वे । स्त्री च पुमांश्च । अचतुरेत्यच् ॥

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री० पिटारयाम ॥

स्त्रीपुंसयोर्धर्म्मविधिंसनभ्रम्ना निर्णयस्याम सा ॥

स्त्रीपुंसौ : । पुं • स्त्रीपुंसयोर्व्व द्वन्द्वे । सपमानवेनवमाध्यायेद्र दब्य : ॥

स्त्रीपूर्वः : । पुं • स्त्रीजित ॥

स्त्रीप्रसाधः : । पुं • षट्ट्विनि : स्त्रीप्रसाधोवस्त । धप्प्रस्त्रीप्रसा धोरित्यप ॥

प्रशंसा । स्त्री० नारीश्लाघायाम् । सायथा । जयीचरित्या : पुरमेव सारपुरैगृहंस्थनिर्व्वादेग : सथा पिम्यव्यागयमेवरस्त्रीपत्नीज्यसारा ज्यसुखकसारम् । रसानिविभ पर्यतियोषा:• भप्यकवनिताल रत्नकान्या । याचेतीवनितादर न्याश्रो • गीरसानिविनाम्रनाच सन्नम् ॥ षाच्चारं पिनिगृहतारि पुवल्लधीत्तु सम्पिबतान्तंपिना यताश्रुताःकृतपतन्यापारमारवाशु सम् । मन्त्रिपीतनिपिविपवि- तिभ्वामाग्रह्नांसर्षते दु : ख गोनिचिश्वतिनाषप्रपतन: कान्ता सनाविदमन । गृतहष्टसाधस्मृत मपिनर्वाच्छादननमनरमं स्त्री भ्योन्यतञ्जविदपिक्रतले·कपतिना । तदर्यीधमार्थास्तविपयमोक्षा निषतताग्वेसप्रयोमान्या : घत तमधव्यामानविभडे : ॥ येप्वहना

नापश्यद्विदोषामूर्च्छायमार्गेच गुणान्विपाय । तैटुजनामेमनसो विलक्षः सत्रावषाक्यानिनतानिति षाम् । प्रनृतसस्य कतरोसनांना दोषोस्तियोनाचरितोमनुष्ये. । धो ख्येनपुंश्चि : प्रमदानिरस्तागुणा धिकास्तामनुनावप्रीतम् । सोम सामांददपुष्पोषगन्ध : शिखि ताधिरम् । पनिवसर्वभच्यत्वं त स्मात्त्रिक्समा : स्त्रिय : ॥ ब्राह्म णा : पादतोमेध्यागावोमेध्याश्चपृ ष्ठत : प्रजामुखतोमेध्या: स्त्रियो मेध्यास्तुसर्व्वत : ॥ स्त्रिय : पवित्र मतुलंनैतादुष्यन्तिकर्हिचित् मा सिमासिरजोह्यासांदुष्कृतान्यपक र्षति ॥ सामयोयानिशौचानिग्रप न्थर्वेण जिता : । तानिकल्याद त:नौषविंशत्समतत. ॥ सा यावाप्राजलजिनोवाधमष : स्त्री णामस्म । पैतृनंपा : स्त्रि योनिन्दाकुर्वतेव : कुल : शुभ म् । दम्पत्योर्व्युत्क्रमेदोष : सम: शास्त्रे प्रतिष्ठित : । नरागतमवेव्य न्तो वैनाधवरसञ्जना : । अधिकां सातुपसमासान्वेष्टित । खरधर्म पा । दारातिक्रमणे भिषादोषोच्यु ज्ञाविशुध्यति । भयतेनाभिपरि धानपेतिमदनायय । तथागम्या निषरोनोनराधेर्यपद्योदित : ॥

घटोधार्यमसाभूनां निन्दतामनघाः प्रियः । मुष्णतः मिथ्यौराणांति मधौरैरितिश्रूयताम् ॥ पुरुषपट् लानिक्षामिमीनांकुर्वतेयानिरष्टीन तानिपश्चात् । सुकृतस्नुतयाङ्गना गताह्नवग्नस्थप्रविश्मिसमाजिष्णुम् ॥ स्त्रीरत्नभोगोस्तिमरश्यखानि. स्त्रीविसमस्थष्वनीश्वरोसौ। राज्य स्सारोऽधमसङ्गनाशष्यानर्वा- ह्रीपमपारुश्रियम् ॥ कामिनीर्विप्रथ मर्थीवनान्वितांमन्दवशामृदुपीडि तस्तनाम् । उत्सामीसमवश्यम्य यारसि : सानधाहम्पनेऽस्तिसेम ति : । तवदेशम्निषिद्धधारणे सान्यमाद्दविष्टधेन्यसेवनात् । म् तथात्मभवनेस्तिकिस्थयद्रव : स मवलमव्यनघियम् ॥ पात्रज्ञाको टाक्षसिद्विनदृधंपुंस्त्रीप्रयोगेवश गतसमस्तम् । नैडावशायवच्तुर्मुख त्वमीश्रोविधोभाश्रमिवीयुवच्या । इतिबाराष्टीसंहितायाम् ७१ अध्याय : ॥

स्त्रीप्रिय : । पुं० षट्पदातिथौ । पो मरच्छे ॥

स्त्रीमुखप : । पुं० दोहदे ।

स्त्रीयात्रा । स्त्री० योषित्प्रयाणे । यथा । कुलीरकन्याघटसंस्थितेरवौ सितश्चवारेप्रथमामथोत्तराम् । विशाययाचावनितासुखार्थेविशेषति

श्रेषोऽन्यदशेषसुत्तमम् ॥ प्रथमाप्र तिपत् । उत्तरा० उत्तरायणम् ॥

स्त्रीरोगः पुं० नारीणामामये ॥

स्त्रीसंज्ञा । स्त्री० स्त्रीलिङ्गायाम् ॥

स्त्रीसमम् । न० योषितांसमूहे । स्त्रीणांसमाहारः इतिनपुंसकत्वम् ॥

स्त्रीस्वभाव : । पुं० षण्ढके । स्त्री विदृश्ये । योषितांधर्मे ॥ यथा । एवाभिप्रज्ञसि : स्त्रीणामाष्टैरत्नम न्दन । समस्तमनुरक्ष्यन्तिविषमस्थं त्वमन्विष । अतक्ष्वानांविस्तर्वं मस्थापितोद्यानतथा । गतश्वानि नवोःशीघ्रमनुगच्छन्तियोषित : ॥ नह्यर्थेवर्त्मसङ्गवक्षेचयया । हृ दयंवुरधाराभंमवत्प्रथोत्सवंमुख म् । सुधीपमंस्तुमधुरंवचनं सायंसिद्धये ॥ प्रक्षेपेविषतु ल्यंसदनंमोक्षमुक्तिसम् । सु र्वैवंतदभिप्रायनिगूढकर्मचेष्टि तम् ॥ तदानासेमविनयंप्रपसंसाह संगम् । एदौषाय्पश्चात्स्वा र्थेभग्नमायादुरत्यया ॥ पुंसयाद गुण : काम : स्वस्त्रकामोजगद्गु रो । मायारोहिमुखोमिथ्यनैतुर्य षष्ठतुर्गुणम् ॥ काम : पुंस : अ ष्टगुणस्वव्यवसायषनिश्चितम् । सर्वेमेदोषनिवहा : कास्यातदपि

ऽच् । अयःशीतत्वलुक् । त्रि० स्थलशायिनि ॥

स्थविः । पुं० स्थावरे । तन्तुवाये ॥ तिष्ठति । उ० । क्रवि घृष्विच्छविस्थविकीकिदिविरिति क्विन्० निपातनाद्गुणः ॥ नाके । स्वर्गे ॥

स्थविरः । पुं० । ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ न० शैलेये । अश्मपुष्पे ॥ त्रि० वृद्धे । यथा । नतेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुरिति मनुः ॥ अचले । तिष्ठति । उ० । अजिरशिशिरेतिकिरच्० तिष्ठतेर्वुक्० ह्रस्वश्च ॥

स्थविरा । स्त्री० वृद्धायाम् । महाश्रावण्याम् ॥

स्थविष्ठः । त्रि० अतिस्थूले । स्थूलतमे अयमेषामतिशयेन स्थूलः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वीरा वरूपेऽसुपिते भगवद्रूपे ॥

स्थवीयान् । त्रि० स्थूलतरे । अयमनयोरतिशयेन स्थूलः । ईयसुन् । स्थूलदूरेत्यादिना यणादिपरलोपे ॥

स्थाणुः । पुं० शम्भौ । ईशे । शिवे । प्रलयेऽपि तिष्ठति स्थिररूपेण । उ० । स्थोणुरिति णुप्रत्ययः । स्थितौ गौणनिवृत्त्यादौ निमित्तान्यपि त्रिविधा । कीले । गन्धद्रव्यविशेषे । जीवके ॥ पुं० न० शाखापत्रादिरहिततरौ । ध्रुवे । यष्टौ ॥ त्रि० स्थैर्यान्विते । स्थिरे । अविकारिणि । सदैकरूपे ॥

स्थाणुप्रिया । स्त्री० कुरुक्षेत्रवर्त्तिन्यामम्बायाम् ॥

स्थाणुवटतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

स्थाणुतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । स्थाणोः शिवस्य लिङ्गेनोपलक्षितं तीर्थम्० स्थाणुतीर्थम् ॥ स्थाण्वी यात्राणुसंयुते ।

स्थण्डिलः । पुं० स्थण्डिलशायिनि । स्थण्डिले पर्वरोधयितु नियमोऽस्य । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते इत्यण् ॥

स्थापत्यकम् । न० अवङ्कारादिपुंस्त्रीशालाकोटादौ । यथा स्थापत्यकं वितर्य छनामतः कथयामिति । प्राकोटमयुद्धीमानविरचलाकलगयुद्धाः । कलस्त्रीश्वरोयछुकापं वा छुत्तरायपोति । इदमङ्कारेतन्त्राणां न्द्रयत्वान्तरे० प्राकोटादिप्राप्तकंसितमित्यर्थः ॥

स्थालीया । स्त्री० स्थाणुतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

स्थालीश्वरः । पुं० कुरुक्षेत्रस्थशिवलिङ्गविशेषे ॥

स्थातव्यः । पुं० स्थानीये ॥

स्थानम् । न० सादृश्ये । अवकाशे ॥

स्थितौ । यसतौ । यन्त्रतन्त्रौ ॥ आज
मि । राघोत्सवं स्थापयामास यथाय्या
वैभवं स्थितौ ॥ अष्टवर्णं स्थापयत् :
स्थय : । तथैवोपभोग्यश्च । त
डूलोपचयोमान्यपचय : स नम् ।
दाद्रुतम् । यय : स्थानसुद्दिश्य
धर्मोनोतिषिद्दिनाम् । चपलदृष्टो
रभावेनक्षानसुख सनोविभिरिति
॥ रात्रौविध्यानोयेपुरगच्छेयपुररा
ष्ट्रे पुष्टुषुं ॥ तिष्ठयमेनं स । इा॰
। स्वरपे ल्युट् । तमरगच्छ तिष्ठमेने
ति॰ दण्डोस्थानमरथपदातय : ॰
सैयपौयम रथयादिरायापिनाशो
यम् । कि पौयं निचय : ॰ तसाथ
व्ययादि । पुरस्कारणयादि । राष्ट्रं
देश : ॰ तदास्विमनुष्यपश्वादिधा
रणक्षमत्वादिपराज्यचिन्तयेत् ॥
पौर्षे । तिष्ठत्यस्मिन्नत्रकस्मा
चित्प्रयवर्ति । इा॰ अधिकरणे ल्यु
ट् ॥ च चारि ॥ गृहे ॥ देशसाम
र्थ्यस्थानमितिमीमांसकाः । त
द्विविधम् पाठसादेश्यमनुष्ठान
सादेश्यञ्च । क्रमश्च स्थान
र्थान्तरम् । पाठसादेश्यमपि द्वि
धम् । यथासङ्ख्यपाठ : ॰ सन्नि
धिपाठश्चेति । तत्रैन्द्र स्तगकादश
कपाल निर्वपेत्॰ वैश्वानरं द्वा
दशकपालं निर्वपेदित्येवं क्रमविहि
तेषु॰ इन्द्राग्नीरोचनादिवेभ्यादौ

नांयाज्यानुवाक्ययोर्यथासङ्
ख्यं प्रथमस्य प्रथमं द्वितीयस्य द्वितीय
मित्येवं रूपो विनियोगो यथासङ्
ख्यपाठात् । प्रथमपठितमन्त्रस्य प्रथ
मथ्यांगकाङ्गचायांश्चमतोविश्वित
कर्म प्रथमसुपस्थितसमानदेशत्वा
त् । एवं द्वितीयमन्त्रस्यापि ज्ञात
व्यम् । क्रमस्य स्तुवादेनविश्वितानां
सद्यपतितानां विकृत्यर्थं सन्नि
धिपाठात् । यथा॰ चामनहोमाना
म॰ वैवाहिके मध्याङ्काङ्चायांम
ज विज्ञाय पयंसे॰ भाव्यत्वे मस्य
ध्यते॰ उपक्षितत्वात् । स्तनस्तमाश
स्येविक्षतस्य सन्निधिपाठानर्थस्यापत्ते॰
। पशुधर्माणामग्नीषोमीयार्थत्वम
नुष्ठानसादेश्यात् । औपवसथ्येऽह्नि॰
अग्नीषोमीय पशुरनुष्ठीयते । तस्मि
न्नेवहिनि॰ धर्मा पठ्यन्ते॰ अतस्ते
पशोर्मध्ये काङ्क्षावाचानुषङ्गात्
मौपस्थित पशुरूपे भाव्यत्वेन
सम्बध्यते । तत्स्थान समाख्यात :
प्रबलम् । अतएवमुख्यमवन्त्य सा
न्न्ययागाङ्गम्॰ पठनादेश्यात्॰
नतुपौरोडाशिकमितिसमाख्यया पु
रे डाशपात्रमिति । समाख्यादिप्र
वि पदमितिविख्यातिति : । य
था । पितृस्थानीय : । पितुरित्वस्था
नमस्तीतिषष्ठवोहि : । स्थापवे
च । इा॰ अधिकरणे भावे वाल्युट्.

। तिष्ठन्त्यस्मिन् शब्दाद्युत्पत्त्या क्वचित्स्थानशब्दोऽयं वाच्यो । नि कटे । स्वधर्मानुष्ठायिनामसम्बन्धि नास्तु स्थानविशेषणानियं धा । वर्णानामाश्रमाणाञ्च सम्यग् धर्मानु पालिनाम् । सम्यग् वर्त्तमानो क्तान् ब्रह्माधर्म्ये यथाचयत् ॥ प्राजा पत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रिया- वताम् । क्षत्रियाणां तथा चेन्द्रं सङ् ग्रामेष्वनुवर्त्ति नाम् । वैश्यानां मा रुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्ति नाम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुचा रिणाम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीनाम् ऊर्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषान्तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ सप्तर्षीणाञ्च यत्स्थानं स्मृतं तद्वनौक साम् । प्राजापत्यं गृहस्थानं न्यास साम् । प्राजापत्यं गृहस्थानं न्यासिनामनुव र्त्तिनाम् ॥ न्यासिनान्तु परं योगिनामक्षतं स्मृतम् । ए कान्तवासिनां ब्रह्मध्यायिनां परमं प दम् ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं महा रौरवरौरवम् । असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिमत् ॥ वेदस्य निन्द कानान्तु यज्ञव्याघातकारिणाम् । स्थानमेतत् समाख्यातं स्वधर्मविनि वर्त्तिनाम् ॥ इति वह्निपुराणे सर्ग जननामाध्याय : ॥

स्थानघम् । न० पाटवाटी ॥ नगरे ॥

स्थानपस्वला । स्त्री० वर्षरात्रे ॥

स्थानच्युतः । त्रि० स्थानभ्रष्टे । यथा । स्थानस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुण भास्करौ स्थानच्युतस्य तावेव शोषणकारणौ ॥ इति ग० पु० ॥

स्थानपालः । पुं० स्थानरक्षके ॥

स्थानभ्रष्टः । त्रि० पदच्युते । यथा । स्थानस्थितानि पूज्यन्ते पूज्य न्ते चापदस्थिताः । स्थानभ्रष्टा न पूज्यन्ते केशा दन्ता नखा नराः ॥ इति गारुडेऽध्याय : ११५ ॥

स्थानाध्यक्ष : ।) त्रि० स्थानरक्षके ॥
स्थानिक　 : ।)

स्थानः । त्रि० स्थानविशिष्टे । स्थानी वति ॥

स्थानीयम् । न० पुरम् । पत्तनम् । निगमे । नगरे ॥ प्राकारादिनाद्रु र्गीकृतविस्तीर्णं नगरं स्थानीयम् । स्थानायहितम् । तस्मै हितमि ति छ : ॥ त्रि० स्थानभवे ॥ स्था नसम्बन्धिनि ॥

स्थाने । अ० कारणार्थे । हेतौ । यु क्ते ॥ सादृश्ये । साम्ये स्थानस्य ष्टयम् । स्थानशब्दात् तत्करोतो ति णिजन्तादिप्रत्यय : ॥

स्थापक : । त्रि० स्थापनकर्त्तरि ॥ स्था पयति । स्था० । णिजन्तात् ण्वुल् ॥

स्थापत्य : । पुं० राज्ञामन्तःपुरे अधोर क्षाधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकि नि । तिष्ठन्ते पुरुषा : । समर्थे

क: । प्रासादादौ स्थपति: पाल
क: । स्थपतिरेव । चतुर्वर्णादित्वा त्स्वार्थे ष्यञ् । न० स्थपतिभावे ॥

स्थापनम् । न० रोपणे । निवेशने ॥ पुंसवने ॥ समाधौ ॥ स्थितिहेतु प्रयत्ने । स्थापयति । स्था० । ल्युट् ॥

स्थापना । स्त्री० स्थापने । निवेशने । मनुष्याद्यायत्त्वे ॥

स्थापनी । स्त्री० पाठायामोषधौ ॥

स्थापित: । त्रि० निश्चिते । न्यस्ते ॥

स्थाप्य: । त्रि० रक्षितधने । न्यास-धने ॥

स्थाम । न० सामर्थ्ये । तिष्ठत्यनेन । स्था० । सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥

स्थायी । पुं० भावभेदे । रत्यादिभावेषु । यथा । रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयन्तथा । जुगुप्सा विस्मयश्चेति स्थायिभावा: प्रकीर्त्तिता: ॥ समवेत: समुद्भूत: स्थान्तो यत्रावतिष्ठते । नाम स्थायीस विज्ञेयो व्यभिचारीततोऽन्यथेति ॥ त्रि० स्थिरे । स्थितिमति ॥ योऽपि राजा स्वदेशे दुर्गमाश्रित्य तिष्ठति० स स्थायीत्युच्यते ॥ तिष्ठति । स्था० । ग्राह्यादित्वाण्णिनि० । आतोयुक् चिण्कृतोरिति युक् ॥

स्थायुक: । पुं० एकग्रामाध्यक्षे ॥ स्थास्नुशीलमस्य । स्था० । उकञ् लषपदस्थाभूवृषिभ्युकञ् ॥ त्रि० स्थिरे ॥

स्थालम् । न० स्वर्णादिनिर्मितभोजन पात्रे । थाल० इ० भा० प्र० । तिष्ठ त्यत्र । स्था० । स्थाचतीभ्यामालच् ॥

स्थाली । स्त्री० ओदनादिपचनपात्रे । पिठरे । उखायाम् । कुण्डे । हांडी० इ० भा० प्र । तिष्ठति स्था० । स्थाचतिमृजेरालज्वालञा लीयच: । जातेरितिङीष् ॥ पाटलावृक्षे ॥

स्थालीपाक: । पुं० भाजनपक्वान्ना दौ । मांसाष्टकाश्राद्धे स्थालीपाकस्य मासप्रतिनिधित्वं यथागोभिल: । अपि वा स्थालीपाकं कुर्वीतेति । गा रिवामस्तु । स्थालीपाकमष्टम्यामिष्टु र्यावदा:सुखप्रियताम् । अथवैत सव स्थायास्तदथ्यागो: पयसस्तु । इ तिछन्दोगपरिशिष्टोक्तपाकम् । प त्नीति० चोदनवरो० पयस् ॥

स्थालीपुरीषम् । न० स्थालीताने दग्धान्ने ॥

स्थालीपुलाक: । पुं० न्यायविशेषे ॥ यथा । स्थालीस्थताण्डुलाएतीस वैयक्तिसिभागिन । सनस्थास्या न्निसयोगभागित्वात्प्रतिपन्नवत । इतिस्थालीपुलाकन्यायेनवैदिकलि ङ स्थापच्छेदेनापूर्वेश्चिन्यचना न् । प्रतिपन्नमवस्थामदेनादिनास्

टितयेन स्थालीमित्यतमासत्वम् ।
स्थालीविलम् । न० पाकपात्रस्याभ्य
न्तरं । स्थाली : ग्रन्थभागे ॥
स्थालीयम् ।) त्रि० पाकपात्र
स्थालीयम् ।)
तण्डुलादौ ॥ स्थालीविलमर्हति
। स्थालीविलादिभ्यः छप्रत्यय
सौ ॥
स्थालीवृक्षः । पुं० मन्दोदये । प
ञ्चस्थमेदे । वैद्यकपाठपर० ५०
भा० प्र० ॥
स्थावरः । पुं० पर्वते ॥ न० ध
नुषि । शिलापट्टे ॥ त्रि० जङ्ग
मेतरे । स्थावरजङ्गमम् ॥ स्थाव
रादि ॥ स्थानयोगः । ... स्थमासि
नित्ययस्थ ॥
स्थावरतुल्यः । पुं० एतत्स्थावरतुल्य
सेवद्यातसमूहे । भाना० च० भा०
प्र० । स्थावरतुल्यरतीत्यस्य ॥
स्थावरादि । न० वत्सनाभविषे ॥
स्थास्नु । न० स्थिरत्वे ॥ तत्सम
स्थिरत्वे परभक्ति । यथा । पा.पी
तस्याङ्कवैद्यतस्थावरसत्वदर्शनात् । य
द्यः स्थासुप्रवृत्तं पर्वतोभ्य अन्यत्र.
पदार्थस्थासु । ॥ स्थिरधर्माया:
धर्माः । गुणादिषु ॥
स्थासकः । पुं० चार्चिक्ये ॥ चला
देर्बुद्बुदे ॥ बुद्बुदाकारमण्डले ॥
वृत्ताभ्यः । समनिमाधिसन्धाया

स० । सांवा० कु० भा० प्र० ॥ ति
ष्ठति । धा० । वातुलकादय: ।
स्थापकम् ॥
स्थास्नुः । त्रि० स्थिरतरे ॥ स्थान
शील: । स्थानशीलमस्य: ॥
स्थायिनि ॥ शाश्वते ॥ ध्रुवे ॥
स्थितः । पुं० कांटवीधे । कु०
ध० र० टी ॥
स्थितः । त्रि० प्रतिष्ठितवति । स
प्रतिष्ठे । अपूर्वे । निवृत्ते । स्थि
रे । वर्तमाने । सत्त्वे ॥
धा० । क्तः । स्थितस्थितमाना
नित्यप्रत्यादेशः ॥ मनादेश
न्यते ॥ निर्मितमतिस्थितैः
स्थितः धीप्रतिज्ञः ॥
स्थितधीः । त्रि० स्थितप्रज्ञे । स्थि
तानियतबोधेश्वः ॥
स्थितप्रज्ञः । त्रि० पण्डिते । प
दार्थसामान्यवेदिनि ॥ स्थिता
प्रतिष्ठिता तत्त्वात्मविषयाप्र
ज्ञावरस ॥ स्थितानियमा० प
र्वतश्चापरोक्षगम्यस्त ॥ यद
ज्ञानर्थित । प्रज्ञा यस्य । प
ञ्चादिविधशत्मलक्षणोपायं प्र-
तीयतान् । प लक्ष्यस्तथातुष्ट:
स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ दु . खेष्वनु
द्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वी
तरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्य
सर्वत्र ॥

स्थितिः। स्त्री॰ अवस्थाने। अधीनस्थाने। मर्यादायाम्। न्यायपथस्थितौ। सत्तायाम्। ईश्वरेच्छानिरुद्धस्य सर्वलोकस्य स्वस्वपरिनिर्दिष्टमार्गावस्थापने। विद्यमानतायाम्। सृष्टिप्रलययोर्मध्ये। सीमनि। स्थानम्। ष्ठा॰। स्थागापापचोभावे॰ इति क्तिन्। तिष्ठत्यस्याम्। वाहुलकादधिकरणे क्तिन्।

स्थितिस्थापकः। पुं॰ संस्कारविशेषे। अन्यथाकृतस्य पुनस्तदवस्थापादके पटादिपृथिवीवृत्तौ।

स्थिरः। पुं॰ शनैश्चरे। मोक्षे। देवे। नगे। पर्वते। वृषे। कार्त्तिकेये। धवतरौ। वृषे। शपसिंहस्थिरकुञ्जरादिषु। न॰ नक्षत्रविशेषेषु। यथा। उत्तरात्रयरोहिण्योभास्करश्च स्थिरम्। यस्थिरं बीजवापन्याज्यारामादिसिध्यतीति। त्रि॰ कठिने। अचले। दृढप्रयत्ने। रसाद्धिमथिरस्थायिनिशरीरे। तिष्ठति। ष्ठा॰। अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः। इति किरच्॰ टिलोपः। षड्भावविकाररहितसदेकरूपे।

स्थिरकर्मा। त्रि॰ आफलोदयकारिणि।

स्थिरगन्धः। पुं॰ चम्पके। त्रि॰ स्थिरस्थायिसौरभयुक्ते। स्थिरो गन्धो यस्मिन्।

स्थिरगन्धा। स्त्री॰ पाटलायाम्। केतक्याम्।

स्थिरचक्रः। पुं॰ मञ्जुघोषाभिधजिनविशेषे। त्रि॰ सुस्थसैन्ये।

स्थिरच्छदः। पुं॰ भूर्जपत्रे। स्थिराश्छदा यस्य।

स्थिरच्छायः। पुं॰ देवद्रुमे। स्थिराऽचलाच्छाया यस्य सः। वृक्षमात्रे। छायावृक्षे।

स्थिरजिह्वः। पुं॰ मत्स्ये।

स्थिरजीविता। स्त्री॰ स्थिरवृत्तौ। शाल्मल्यां। त्रि॰ स्थिरवृत्तिमति।

स्थिरजीविका। स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे।

स्थिरतरः। त्रि॰ स्थायिनि। स्थेयसि। अतिस्थिरे। अयमनयोरनेन स्थिरः। द्विवचनविभज्येति तरप्। एकरूपतयातिस्थिरे।

स्थिरदंष्ट्रः। पुं॰ भुजङ्गमे। वराहावतारविष्णौ। ध्वनाविक्षयः।

स्थिरदारुः। पुं॰ शालवृक्षे।

स्थिरपत्रः। पुं॰ हिन्ताले।

स्थिरपुष्पः। पुं॰ चम्पके। बकुले।

स्थिरपुष्पी। स्त्री॰ तिलकद्रुमे।

स्थिरफला। स्त्री॰ कूष्माण्ड्याम्।

स्थिरबुद्धिः। त्रि॰ स्थिरप्रज्ञे। लब्धश्रवणमननफले। सु॰ स्थिरा निश्चला सत्त्वाद्यपूर्वकवेदान्तवाक्यविचार

परिपाकेणसर्वसंशयशून्यत्वं जनि र्विचिकित्सानिश्चितात्मज्ञानबुद्धि र्यस्य ॥

स्थिरमतिः । स्त्री॰ निश्चलायां बुद्धौ ॥ परमार्थवस्तुविषयायामतौ ॥ त्रि॰ तद्वति । स्थिरापरमार्थवस्तुविषयामतिर्यस्य ॥

स्थिरयोनिः । पुं॰ द्रुमे ॥

स्थिरयौवन । पुं॰ विद्याधरे । त्रि॰ चिरस्थायितरुणावस्थे । स्थिरंयौवनमस्य ॥

स्थिररङ्गा । स्त्री॰ नील्याम् ॥

स्थिररागा । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥

स्थिरश्रीः । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ निश्चलश्रीविशिष्टे ॥ स्थिरायोयंस्मि न्॰ यद्वा । स्थिरोपायोविद्रुप ; स्थिरश्रीरेवास्यति । रक्षितुं नैवशक्नोतिचपलामचलां श्रियमिति ब्रह्मपुराणम् ॥

स्थिरसाधनक । पुं॰ सिन्धुवारवृक्षे ॥

स्थिरसारः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥

स्थिरा । स्त्री॰ भूमि । धरित्र्याम् । विशुन्धरायाम् । शालपर्ण्याम् । शाल्मलिवृक्षे ॥ तिष्ठति । स्था॰ । अजिरशिशिरेत्यादिना किरच्॰ टिलोपः । टाप् । काकोल्याम् ॥

स्थिराङ्घ्रिपः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

स्थिरायुः । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ चिरमायुर्यस्याः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिवनेजीवतिशाल्मलिरितिवचनात् ॥

स्थूणा । स्त्री॰ गृहस्याधारभूतेस्तम्भे काष्ठमयोविकारोवास्थूणाभवति । घुणौ॰ दृ॰ आ॰ प्र॰ गृहपूर्वः स्थूणापन्दः क्वचि । यथागृहस्थूणामिति ॥ सूर्म्याम् ॥ तिष्ठति । स्था॰ । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥ हगन्तरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

स्थूरः । पुं॰ मनुष्ये ॥ तिष्ठति । स्था॰ । स्थः किच्चस्थूरम् ॥ स्थ॰ रथारापद्धतिमक्तौ तुपोगपुरस्कारात् स्थविरस्त्वर्थः ॥

स्थूरी । पुं॰ खरवृषभवत्पृष्ठेगभाररथावहेऽश्वे ॥

स्थूलः । पुं॰ विराजि । पनसे । न॰ कूटे । समूहे । त्रि॰ निपुणे । जडे । उपचितावयवे । पीने । पीवरे । पीवरे । मोटा॰ इ॰ भा॰ ॥ स्थूलशरीरे । व्यासमध्याधिविशिष्टे । स्थूलोदेहोऽहम्प्रत्ययादात्मेतिलोकायतभेदः । तत्र । स्वस्य पुत्रयोरपिसङ्घातविशेषात्मत्वप्रसङ्गात् । एकैकस्यचभूतस्यचैतन्यादर्शनात् । सङ्घातस्यचावस्तुत्वात् । स्थूलयति । स्थूलपरिवृंहणे । चुरादावदन्तः । पचाद्यच् ॥

स्थूलकः । पुं॰ तृणविशेषे । सूच्य

षे । खरच्छदे । उलुपस्त॰ सू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । त्रि॰ स्थूले ॥

स्थूलधान्य: । पुं॰ वरकधान्ये ॥

स्थूलकणा । स्त्री॰ स्थूलजीरके ॥

स्थूलकण्टक: । पुं॰ जालबर्बूरे ॥

स्थूलकण्टकिका । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलकण्टा ।) स्थूलकण्टकिका ।) स्त्री॰ वृहत्याम् ॥

स्थूलकन्द: । पुं॰ हस्तिकन्दे । सूरणे । मानकन्दे ॥ रक्तलशुने ॥

स्थूलकाय: । पुं॰ स्थूलशरीरे ॥

स्थूलकाष्ठधुक् । पुं॰ वृहत्काष्ठाग्नौ । स्कन्धानले ॥

स्थूलकाष्ठाग्नि: । पुं॰ स्कन्धाग्नौ ।

स्थूलक्ष्वेड: । पुं॰ वाणे ॥

स्थूलकेश्वर: । पुं॰ सिद्धस्थानविशेषे ॥ स्थूलात्स्थूलकेश्वरे॰ इति देवीगीता ॥

स्थूलग्रन्थि: । स्त्री॰ व्रणभेदे । महाभा॰ सू॰ भा॰ ॥

स्थूलचञ्चु: । पुं॰ महाचञ्चुशाके ।

स्थूलचाप: । पुं॰ तूलपरिष्कारार्थे धनुषि । तूलचापे । श॰ म॰ र॰ को॰ ॥

स्थूलजीरक: । पुं॰ कृष्णजीरके । उपकुञ्चिकायाम् । कालौंजी॰ भ॰

गरैला॰ सू॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्थूलताल: । पुं॰ हिन्तालि ॥

स्थूलत्वचा । स्त्री॰ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ।

स्थूलदण्ड: । पुं॰ देवनले ॥

स्थूलदर्भ: । पुं॰ मुञ्जे ॥

स्थूलदला । स्त्री॰ घृतकुमार्याम् ॥

स्थूलनाल: । पुं॰ देवनले ॥

स्थूलनास: ।) स्थूलनासिक: ।) पुं॰ शूकरे ॥ त्रि॰ पीननासायुक्ते ॥

स्थूलपट: । पुं॰ स्थूलपाटके । पटति । पटगतौ॰ पटविस्तारे वा । पचाद्यच् । स्थूलश्चासौ पटश्च ॥ त्रि॰ स्थूलवसनयति । यथा । शुक्लवस्त्रा : स्थूलपटायवगोधूमशालिन: । प्रक्षीयिनसौदन्त्यिषदि धान्यानखादति ॥

स्थूलपट्ट: । पुं॰ कार्पासे ॥

स्थूलपट्टाक: । पुं॰ स्थूलवस्त्रे ॥

स्थूलपाद: । पुं॰ हस्तिनि । व्याधिनाशस्थूलचरणे ॥

स्थूलपुष्प: । पुं॰ वकद्रुमे ॥

स्थूलपुष्पिका । स्त्री॰ गिरिजापराजितायाम् ॥

स्थूलप्रपञ्च: । पुं॰ विराजि ॥

स्थूलफल: पुं॰ शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलफला । स्त्री॰ शणपुष्याम् ॥

स्थूलभद्र: । पुं॰ श्रुतकेवलिनामनि

करञ्जे । गुच्छकरञ्जे ॥

स्निग्धपत्रा । स्त्री॰ बदर्याम् ॥ पालङ्क्याम् ॥ काश्मर्याम् ॥

स्निग्धपर्णी । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥

स्निग्धपिण्डीतकः । पुं॰ मदनवृक्षविशेषे । स्थूलमदनफले ॥

स्निग्धफला । स्त्री॰ कण्टकारीभेदे । नालुङ्क्याम् । मूषलायाम् ॥

स्निधा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

स्नुः । पुं॰ प्रस्थे । सानौ । पर्वतस्य समभागे । नौतिमलम् । स्नुत वा । ष्णुप्रस्रवणे॰ बाहुलकात् शिताद्रादित्वात्॰ डुः ॥ स्त्री॰ स्नावौ ॥

स्नुकच्छदः । पुं॰ चीर । स्नुकोचवे ॥

स्नुतः । त्रि॰ स्रवे । स्रुतवत्यादौ ॥ स्नुतम्॰ । ष्णु॰ क्तः ॥

स्नुषा । स्त्री॰ सुतस्त्रियाम् । पुत्रवध्वाम् । कौलि । ष्णु॰ । स्नुत्वचि काव्यविभ्रः विदितस्तः ॥ स्नुतान् ॥

स्नुक् स्त्री॰ स्नुहाम् । स्नुहति । स्नुतड्ररयर्थे । क्विप् । बाहुलिति क्वुत्वम । शब्दभाविच्छेद्रमितत्वे स्नट स्नड ॥

स्नुहा । स्त्री॰ स्नुहीवृक्षे ॥ भागुरिमते॰ स्नुहहाप् ॥

स्नुहि । स्त्री॰ स्नुहाम् ॥ स्नुह्यति । ष्णुह॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

स्नुषी । स्त्री॰ सिहुण्डे ॥ इन्नन्तात् स्नुहिः कृदिकारादितिपक्षे ङीष् ॥

स्नेहः । पुं॰ सौहृदे । प्रेमणि । प्रियतायाम् । तामसीयचित्तवृत्तिविशेषः॰ यस्मिन् सत्यन्यदोषेष्वानिष्टधीरस्मिन्नारोप्यते । अन्यविषयः प्रेमापरपर्यायः स्नेहः । यथा । स्नात्वा वियोगमन्दुःसह्यमसं स्नेहं प्रियेजने । धातिस्नेहरविनिश्चयहर्ष शाद्रीपिदह्यतीह यि । स्नेहवतिप्रीयतिपुरुषम् । ष्णिह॰ । घञ्च । स्निह्यन्ति पुरुषा यस्मिन् । अधिकारार्थे॰ घञ् ॥ घृतादिरसविशेषे । यथा स्नेहश्चतुर्विधः प्रोक्तो घृतं तैलं वसा तथा । मज्जा च॰ ॥ पिविन्मश्चः स्निग्धरुध्याद्रितो रसौ ॥ स्थावरोऽत्रमरौ वर्षयोर्नि स्नेहउच्यते । तिलतैलं स्थावरेषु जङ्गमेषु संचरमृद्गति ॥ द्रव्योर्विभिस्तु भंगः॰ यमक्षिहतोमसान् ॥ न्यायमते॰ स्पर्शादिविषडोधावृत्तौ॰ गुणविशेषे॰ अलमात्रवृत्ती ॥ जलीयपरिमाणावय निश्चोऽन्यस्त्वनित्यः । तैलादावस्य प्रकर्षोपचयत स्तेषांदाहोभवति । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । स्नेहोजलेऽसौनित्यो यमनित्योऽस्यविन्यसौ । तैलान्त

रितम्प्रकर्षाद्दिन्धनस्यानुक्तत्ववेति ॥ स्नेहनम् । णिच्० । भावेघञ् ॥ स्निग्धतैयेनवा ॥ स्नेहसाद्दुःखम् लक्षसुखगाण्डे ११४५ध्यायेः । यस्मात्स्नेहभयस्नेहात् दुःखभाजनम् । स्नेहमूलानि दुःखानि तस्मिंस्त्यक्ते महत्सुखमिति ॥ स्निग्धतायाम् ॥ यथा । स्नेह. पक्वसुपक्वो वा किञ्चात्स्वमेवनखस्य : । सुतधनसौभाग्ययुताः स्निग्धे सौनिर्धनाक्षेरिति ॥

स्नेहः । पुं० व्याधिभेदे ॥ सूहि : चन्द्रे ॥ स्निह्यति । णिच्० । स्वन्नघन्० पक्षिप्यादिमा० कनिन्० निपातनाद्धत्वच ।

स्नेहनम् । न० तैलमर्दने । स्मरणे । चर्व्वणे ॥ स्निग्धतैयेन । णिच्० । ल्युट् ॥

स्नेहपाकम् न० कुल्माम् । घर्म स येतेन्नादिभाण्डे ॥ स्नेहस्थतैनघृतादेः पाकम् ॥

स्नेहप्रियः । पुं० प्रदीपे ॥ त्रि० तैलादिप्रिये ॥

स्नेहफलः । पुं० तिले पायसे ॥

स्नेहभूः । पुं० श्लेष्मणि । त्रि० स्निग्धभूमौ ॥

स्नेहरङ्गः । पुं० तिले ॥

स्नेहवती । स्त्री० मेदायाम् । स्नेहोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

स्नेहयशः । पुं० प्रिये । प्रदीपे ॥

स्नेहवस्तिः । स्त्री० अनुवासनवस्तौ । तैलपिचकारी० इ० भा० ॥ यथा । वस्तिर्द्विधाऽनुवासाख्यो निरूहस्ततः परः । यः स्नेहैर्दीयते सस्यादनुवासननामकः ॥

स्नेहबीजः । पुं० पियालवृक्षे ॥ त्रि० स्नेहकारणे ॥

स्नेहाशः । पुं० प्रदीपे । दीपे ॥

स्नेही । पुं० वयस्ये ॥ त्रि० स्नेहयुक्ते ॥

स्नेहुः । पुं० व्याधिभेदे । चन्द्रे ॥ स्निह्यति । णिच्० । गृत्वृधिभ्यो ष्णादिनात् ॥

स्पन्द । पुं० स्पन्दने । प्रस्फुरणे ॥ स्पन्दते । स्पन्दिल्लिप्सघणे । पचाद्यच् ॥

स्पन्दनम् । न० स्पन्दे । किञ्चिच्चलने ॥

स्पर्द्धः । त्रि० स्पर्द्धाकारी ॥

स्पर्द्धा । स्त्री० सङ्घर्षे । पराभिभवेच्छायाम् ॥ स्पर्द्धतेऽनिनःधो ॥ साम्ये ॥ अमसमुन्नतौ । स्पर्द्धसङ्घर्षे ॥ भिदादयङ् ॥

स्पर्द्धालुः । त्रि० स्पर्द्धायुक्ते ॥ स्पर्द्धानीति । भा० । भिदाद्यादित्वात्० इ० ॥

स्पर्शः । पुं० स्नायाम् ॥ मन्दार ॥

याःस्पृहावैदिष्वनिन्दिताः । अविधा-
यांस्तत्परिस्पृहा तीव्रप्रसिता ।
ब्राह्मणानां विवादेषु स्पृहा तीव्रविनि-
न्दिता ॥ अविध्यायोग्येऽधर्मे च
स्पृहा न गर्हिता । रक्षेः स्पृहा प्राणा-
यात्रादिविषये विकल्पना ॥ तपोध-
नानां विप्राणां स्वस्वधर्मानुगे गुणे ।
आकिञ्चन्ये परं धर्मे विप्रधर्मे न सं-
शयः ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते गणपतिख-
ण्डे ३५ अध्यायः ॥

स्पृह्य । पुं॰ फलपूरे । मातुलुङ्ग-
के । त्रि॰ स्पृहार्हे, वाञ्छनीये ।

स्पृष्टः । त्रि॰ उपतापके । उपतप्त-
रि । स्पृशति । स्पृशसंज्ञके ।
स्पृष्ट । अनुदात्तोत्यागमः ।
स्पर्शनम् । कृत्यत्युटोश्च कर्म-
णि भावे च । सम्मिते । स-
म्मि ।

स्फट । पुं॰ स्फटायाम् । स्फुटति ।
स्फुट विकसने चुरादिः । पिच-
भावे पचाद्यच् । पृषोदरादिः ।

स्फटा । स्त्री॰ फणायाम् । स्फट ।
टाप् ।

स्फटिक । पुं॰ स्वनामख्यातप्रसिद्धे
मणौ । सूर्यकान्ते । कर्पूरे । शा-
लिपिष्टे । धौतशिले ॥ अस्य गुणा
द्रव्यगुणः । स्फटिकः समवीर्यश्च
पित्तदाहार्त्तिदोषनुत् । तस्याक्ष-
मालाजपतोऽक्षयं दिव्यफलम् ॥

परीक्षाप्यथा । यद्गङ्गातोयबिन्दु-
च्छविविमलतमं निस्तुषं नैवरूढं स्नि-
ग्धं शुद्धान्तरालं मधुरमतिहिमं पि-
त्तदाहापहारि । पाषाणे यन्निघृष्टं
स्फुटितमपि निजां स्वच्छतां नैव जह्या-
त् तज्जात्यं जातुलभ्यं शुभमुपदिशु-
तीत्थं वरत्नस्वरूपम् ॥ इति राजनि-
र्घण्टः ॥ अपिच । मुक्ताविद्रुमव-
ज्रेन्द्रवैदूर्यस्फटिकादिकम् । म-
णिरत्नं सरं शीतं कषायं स्वादु लेखन-
म् ॥ चक्षुष्यं धारणात् पापालक्ष्मी-
विनाशनमिति राजवल्लभः ॥
तत्रोत्पत्तिपरीक्षे यथा । कावेरी-
विन्ध्ययवनचीननेपालभूमिषु । लाङ्ग-
लीव्यकिरन्मेदोदानवस्य प्रयत्नतः ॥
आकाशशुद्धं नीलाभमुत्पन्नं स्फटि-
कं ततः । मृणालशङ्खधवलं कि-
ञ्चिद्वर्णान्तरान्वितम् ॥ न तत्तुल्यं
हि रत्नानां तथा पापप्रणाशनम् । स-
स्कारशिल्पिनाः सद्यो मूल्यं किञ्चि-
लभेत सः ॥ इति गारुडे ७६ अध्या-
यः ॥ तथा । हिमालये सिंहले च
विन्ध्ये टङ्कतटे तथा । स्फटिकं जा-
यते चैव नानारूपसमप्रभम् ॥ हि-
मालये चन्द्रकान्तं स्फटिकं तद्द्विधा
भवेत् । सूर्यकान्तं तथैव स्यात् चन्द्र-
कान्तं तथापरम् । सूर्यांशुस्पर्शमात्रे-
णाग्निं वमति तत्क्षणात् । सूर्यका-
न्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥

पृथ्वीन्दुकरसंस्पर्शादिमं सवति यथात् । चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं तत्कलौ युगे ॥ अशोकपल्लवच्छायं दाडिमीबीजसन्निभम् । विन्ध्याटविसटे देशे जायते मन्दकान्तिकम् ॥ सिंहलेनायतैः कृष्णमाकरे गंधनीलके । पद्मरागभवैस्तानेविविधं स्फटिकं भवेत् ॥ यच्च मानं च स्वच्छं सवतीवजलं शुचि । ज्योतिर्ज्वलनमाश्लिष्टं सूर्याज्योतीरसं द्विज ॥ तद्वत्तौ स्थिताकारं राजाथ संमुदाहृतम् । यानीलं तत्तु याया यं प्रोक्तं रागमयं शुभम् । ब्रह्मसूत्रमयं यत्तु प्रोक्तं तन्मयं विद्धि तिस्फटिकपरीक्षा । इति भोजराजकृतयुक्तिकल्पतरुः ॥

स्फटिका । स्त्री॰ स्फटिकायाम् । रक्तदायाम् । स्फटिकायाम् । फटकरी॰ इ॰ भा॰ ग॰ भाषा ॥

स्फटिकाचलः । पुं॰ स्फटिकोऽस्मिन्नस्तीति । कैलासे ॥

स्फटिकात्मः । पुं॰ स्फटिके ॥

स्फटिकाभ्रः । पुं॰ कर्पूरे ॥

स्फटिकारिः । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

स्फटिकारिका ।) स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥
स्फटिकारी ।)

स्फटी । स्त्री॰ स्फाटिकायाम् ॥

स्फुरणम् । न॰ स्फुरणे ॥ स्फुरस्फुरण स्फुलकारोऽयं केचित्पठन्ति । स्वार्थे ल्युडन्तादस्मादेव ॥

स्फटिकम् न॰ स्फाटिकोपले ॥

स्फाटिका । स्त्री॰ स्फटिकोपले । फटकरीतिख्याते पाषाणे । अस्या गुणा यथा । स्फाटिकातु कषायोष्णा वातपित्तकफापहा । निहन्ति श्वित्रवीसर्पान् योनिसङ्कोचकारिणीति ॥

स्फाटिकोपलः । पुं॰ स्फटिकपाषाणे । स्फटिके ॥

स्फाटिकोऽस्मिन् । पुं॰ कैलासे ॥

स्फातिः । स्त्री॰ वृद्धौ । स्फायनम् । स्फायी वृद्धौ । क्तिन् ॥

स्फायितः । त्रि॰ वृद्धिकृते ॥

स्फारः । पुं॰ विकटे ॥ करकादे वुद्बुदे ॥ त्रि॰ विपुले । विशाले ॥ यथा । तस्मिन् विध्वंसिते स्फारसमरावस्तुवद्दृश्य । क्रमात्ताः प्रतिबिम्बमिति रसोऽवतटक्रमाः ॥ स्फायते । स्फायी॰ । स्फायितस्त्वोऽतिरक् ॥ यथा । स्फुरणम् । स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरति स्फुलत्योर्घञोऽर्थेऽयथास्वम् ॥

स्फिग्घातनकः । पुं॰ कटफले ॥

स्फिग्देशः । पुं॰ वालधिमूलप्रदेशे ॥

स्फिक् । स्त्री॰ कटिप्रोथे । कटिदेशस्थमांसपिण्डे । स्फायते । स्फायी॰ । बाहुलकाड्डिक्प्रत्ययः ॥

स्फेटति । स्फिट हिंसायाम् । क्विप् । स्फिगपूतेति निपातनात् टस्य चद्दृतिसुकुट : ।

स्फिर : । त्रि॰ प्रचुरे ॥ स्फायते । स्फायी॰ । अजिरशिशिरेतिकिरच् टिलोपश्च ॥

स्फीत : । त्रि॰ समृद्धे ॥ विकसिते ॥ स्फायतेस्म । स्फायी॰ । क्त : । स्फाय : स्फोनिष्ठायाम् ॥ स्फाय स्फोति स्यात् निष्ठायां स्फीतमाच॰ ष्टे॰ वृत्तिस्थं तादृश : । अयोप धिलोपौ ॥

स्फुट् । स्त्री॰ ईश्वरी ॥ पादस्फोटे । स्फुटति । स्फुट॰ । क्विप् ॥

स्फुट : । त्रि॰ व्यक्ते । स्पष्टे । सच घटादीनां विषयेन्द्रियसन्निकर्षज॰ न्यप्रसिद्धतायां प्रमाणभेदाज्ञतीति प्रसिद्धमेव । प्रफुल्ले ॥ व्याप्ते ॥ सिते । शुक्ले । स्फुटति । स्फुट विकसने । इगुपधेतिक : । स्फुटित । भिन्ने ॥

स्फुटता । स्त्री॰ विशदार्थतायाम् ॥

स्फुटनम् । न॰ विदरे । विदरणे ॥ स्फुट॰ । कुटादि॰ । ल्युट् । विकसने ॥

स्फुटबन्धनी । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥ पारावताङ्घ्राम् ॥

स्फुटल : । पुं॰ तुम्बुरुदले । शूर्पे ॥

स्फुटा । स्त्री॰ फणायाम् ॥ स्फुट॰ । क : । टाप् ॥

स्फुटि : । स्त्री॰ पादस्फोटामये । विपादिकायाम् ॥ निर्भिन्नकर्कटीशस्ये । दूर्वाशुक्तिकायाम् । फुट॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्फुटित : । त्रि॰ विकचे । विकसिते । दीर्णे । भिन्ने ॥ अस्फुटत् । स्फुट॰ । क्त : ॥

स्फुर : । पुं॰ फलके ॥ स्फुरणे ॥

स्फुरणम् । न॰ स्फरणे । चलनं दृशि भाषा ॥ यथा॰ अक्षिस्फुरणेनैव स्फुरणम् ॥ किञ्चिच्चलने ॥ भाने ॥ स्पन्दने ॥ स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । कुटादि : । ल्युट् ॥

स्फुरन् । त्रि॰ स्पन्दनयुक्ते ॥ दीप्यमाने ॥

स्फुरितम् । न॰ स्फुरणे ॥ त्रि॰ मनस : चाञ्चल्यमाथास् ॥ उच्छसिते ॥ उच्छ्वसिते ॥ प्रतिफलिते ॥

स्फुर्ज : । पुं॰ कालस्कन्धे । तिन्दुके ॥

स्फुर्जथु : । पुं॰ वज्रपतनजनितध्वनौ ॥ स्फूर्जथौ ॥

स्फुलम् । न॰ तम्बू॰ इ॰ प्र॰ वस्त्रवेश्मनि ॥

स्फुलिङ्ग : । त्रि॰ अग्निकणे । चिनगारी॰ इ॰ भा॰ ॥ स्फु॰ इत्यनुकरणशब्द : । स्फु ना॰ फुत्कारेण॰

लिङ्ति। गच्छति। विगिगती। पचादाच्॥

स्फुलिङ्गा। स्त्री० अग्निशिखज्वाला॥ जातार्थपिनङीष्। अजादित्वपाठात्० टाप्॥

स्फुलिङ्गिनी। स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे॥

स्फुत्कार:। पुं० फुत्कारे॥

स्फूर्जक:। पुं० तिन्दुकवृक्षे। तेंदू० बृ० भा० ए०॥ स्फूर्जति। टुओस्फूर्जावज्रनिर्घोषे॥ ण्वुल्॥

स्फूर्जथु:। पुं० वज्रनिर्घोषे। वज्रपातशब्दे॥ स्फूर्जनम्। ट्वोस्फूर्जा०। द्वितीयश्च। मेघनादे। तत्कृतीये॥

स्फूर्जन:। पुं० तिन्दुके॥

स्फूर्ति:। स्त्री० स्फुरणे॥

स्फूर्तिमान्। त्रि० पाशुपते॥ यथा। पाशुपतिक्ष: पाशुपतसिद्धश्च स्फूर्तिमानमत:। इतिवचस्तत्त्वविप०। स्फूर्तिविशिष्टे।

स्फेना। पुं० स्फिरत्वे। प्रचुरता याम्॥ स्फिरस्यभाव:। पृथ्वादित्वादिमनिच्। प्रियस्थिरेत्यादिना स्फादेश:॥

स्फेय:। त्रि० प्रचुरतरे। स्फिरतरे॥ इदमनयोरतिशयेनस्फिरम्। ईयसुन्। प्रियास्थिरेतिस्फादेश:॥

स्फेरस्। त्रि० भूयिष्ठे॥

स्फेष्ठ:। त्रि० अतिशये। भूयिष्ठे। अयमेषामतिशयेनस्फिर:। इष्ठन्। प्रियस्थिरेतिसाधु:॥

स्फैयकृत:। पुं० आङ्गिरपक्षे। अच्॥

स्फोट:। पुं० स्फोटके। विस्फोटे। पिडके। शब्दव्यापारे। स्फुटयति० अव्ययमेवार्थ:० स्फुटत्यर्थो यस्मादितिवा। स्फुटविकसने। घञ्० अच्वा॥

स्फोटक:। पुं० फोडापुंसिस्यासि० रोगे। पिडके। स्फोटति स्फुटिर्विशरणे। ण्वुल्॥

स्फोटनम्। न० विदारणे॥

स्फोटनी। स्त्री० मणिमुक्तादिवेधापकरणे। आस्फोट्यतेऽनया। स्फुटभेदनेचुरादि:। करणेल्युट्॥

स्फोटबीज:। } पुं० वातारोगभल्लातके॥
स्फोटबीजक:। }

स्फोटायन:। पुं० मुनिविशेषे। कक्षीवति। स्फोटप्रतिपादनपरे० वैयाकरणे। स्फोटोऽयनं परायणंयस्य स:॥

स्फोटिका। स्त्री० खञ्जनिकायाम्। फासुदिकायां॥

स्फ्य:। पुं० यज्ञाङ्गभूते० खड्गा

कारकार्थे

स्म । अ० अतीते ॥ पादपूरणे ॥ प्रसिद्धार्थे ॥ स्मयते ॥ स्मिङ् ईषद्धसने । अन्येभ्योऽपीति डः ॥

स्मि । त्रि० स्मयमानयोषा ॥

स्मयः । पुं० अद्भुते ॥ गर्वे ॥ स्मयनम् । स्मिङ्० । पचच् ॥

स्मरः । पुं० कामे । पञ्चशरे ॥ स्मरयति० उत्कण्ठयति । स्मृ आध्याने । पचाद्यच् । अर्थे ऽनेनवा । पुंसि संज्ञायांघः ॥ स्मरः स्मरणधर्मे स्मरणाख्ये ॥ स्मरणम् । भावेघञ्वा ॥

स्मरकूपकः । पुं० भगे । स्मरागारे । योनौ ॥

स्मरच्छत्रम् । न० भगे । स्त्रीचिह्ने ॥

स्मरध्वजः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । भुक्त्वापामकरेणसंक्षपाद् श्चोपरिस्थितम् । इटस्वरमतिवा मी स्मरचक्रःप्रकीर्तितः ।

स्मरकूपम् न० योनौ ॥

स्मरणम् । न० चिन्तायाम् । स्मृतौ ॥ आध्याने ॥ स्मृ चिन्तायाम् । ल्युट् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । यथानुभवमर्थस्य दृष्टे तत्सदृशे स्मृतिः । स्मरणम् ॥ यः पदार्थः केनचिदाधारेणनियतोयदाकदाचिदनुभूतोऽभूत् । तत्कालान्तरे स्मृतिप्रबोधाधायिनि तत्समानेव सुनिहष्टेसतियत्तत्थैवस्मरणं तेतद्वेतत्स्मरणम् । उदाहरणम् । निमनाभिकुहरेषुयद्म्भः प्लावितंचलदृशांलहरीभिः । तद्भवैः कुहरैःसुरनार्थः स्मारिताः सुरतकण्ठतानाम् ॥ यथावा । करतुपगच्छितसंसीदा० यथमुदितविसिआधरयुटस्य । तत्रतिविपस्नअस्य सायमनुकाशरीमत्तम् । अस्यसंस्करंयथा । करयुगपद्मीलयधोदास्तमुखविनिवेशितःधरपुटस्य । स्मृतयास्वाच्यकनमतक्रपाकरो-माव्रमिति ॥

स्मरणापत्यतर्पकः । पुं० कच्छपे ॥

स्मरदशा । स्त्री० कामावस्थायाम् ॥ सादशविधायथा । नयनप्रीतिः प्रथमंचित्तासङ्गस्ततोऽथसङ्कल्पः । निद्राच्छेदस्तनुताविषयनिवृत्तिस्त्रपानाशः ॥ उन्मादोमूर्च्छान्तिरित्येताः स्मरदशादशैवस्युरिति ॥

स्मरदायी । त्रि० कामोद्दीपके ॥

स्मरध्वजः । पुं० वाद्ये । चिह्ने ॥ न० योनौ ॥

स्मरध्वजा । स्त्री० ज्योत्स्नायांरात्रौ ॥

स्मरप्रिया । स्त्री० कामपत्न्याम् । रतौ ॥

स्मरमन्दिरम् । न० भगे । योनौ ॥

स्मरलेखनी । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥

स्मरवल्लभः । पुं० अनिरुद्धे ॥

स्मरशीर्षिका । स्त्री० वेश्यायाम् ।

स्मरवृद्धिः । स्त्री० कामवृद्ध्याख्यौषधौ । मदनायुधे ॥ स्मरवृद्धिर्वर्धया ॥

स्मरसखः । पुं० वसन्ते ॥ कामोद्दीपकत्वात् ॥ स्मरस्य सखा । टच् ॥

स्मरसहः । त्रि० कामोद्दीपके ॥ सहते । सह० । पचाद्यच् । स्मरस्य सहः ।

स्मरस्तम्भः । पुं० उपस्थे । मेढ्रे ॥ स्मरस्य स्तम्भइवस्तम्भः ॥

स्मरसार्थः । पुं० गर्दभे ॥

स्मरहरः । पुं० शिवे । स्मरं हरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ।

स्मरागारम् । न० भगे ॥

स्माराङ्कुशः । पुं० कररुहे । नखे ॥

स्मराख्यः । पुं० रागाख्ये ॥

स्मरासवः । पुं० लालायाम् । मुखसुरे । मद्यप्रभेदे ॥

स्मरेष्टः । पुं० पक्षे ।

स्मर्तव्यः । त्रि० स्मरणीये । यथा । स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्तव्यो न जातुचित् । सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतयोरेव किङ्कराः ॥

स्मायः । पुं० गूढहसिते ।

स्मारकः । त्रि० स्मरणकारके ॥

स्मार्तः । त्रि० स्मृतिशास्त्रविदि ॥ स्मृतिविहिते । स्मृतिसम्बन्धिनि ॥ न० स्मृतिशास्त्रोक्तकर्मणि । यथा । श्रौतं कर्म स्वयं कुर्यादन्योऽपि स्मार्तमाचरेत् । अशक्तौ श्रौतमप्यन्यः कुर्यादाचारमन्ततः ॥

स्मार्तयज्ञः । पुं० यज्ञविशेषे । स च चतुर्विधो यथा । देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञस्तथैव च । मनुष्ययज्ञश्चैव स्मार्तयज्ञश्चतुर्विधः ॥

स्मितम् । न० ईषद्धास्ये । तल्लक्षणं यथा । ईषद्विकसितैर्दन्तैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितम् । अलक्षितद्विजद्वारमुत्तमानां स्मितं भवेदिति । स्मिङ् ईषद्धसने । भावे क्तः ॥ त्रि० विकसिते ॥

स्मितदृक् । त्रि० स्मेराक्षे ॥

स्मृतः । त्रि० स्मृतिविषये । ज्ञातार्थे ॥ यथा । पाण्डिकेपितृणां स्यादमावास्यान्दमसः स्मृतः । दिवा वादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः ॥

स्मृतिः । स्त्री० धर्मसंहितायाम् । मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ श्रुतेरनुमानप्रकारोऽनया । स्मृतिचिन्तायाम् । स्त्रियाम् क्तिन् । वेदार्थस्मरणपूर्वं च रचितत्वाद्वा ॥ या समाप्ते । स्मर्यतेऽनेनेदमनया इति स्मृतिः ॥ महर्षिभिर्वेदार्थस्मरणं स्मृतिः । तद्योगादन्योऽपि स्मृतिः ॥ स्मरणे । कर्तव्यानुसन्धा

ने ॥ धियि । इच्छायाम् ॥ अनुभूतविषयज्ञाने ॥ स्वाभ्याश्रितज्ञि याजन्यसंस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिरिति रसमञ्जरी ॥ न्यायाचार्यपदि हार्थानुसन्धाने ॥ अनुभवान्यसंस्कारजन्यज्ञाने ॥ यथा । विभुर्दृष्ट्वा दिग्गजवान् बुद्धिस्तु द्विविधा मता । अनुभूतिः स्मृतिश्चानुभूतिश्चतुर्विधेति भाषापरिच्छेदः ॥ सा स्मृतिर्द्विधा । यथार्था च अयथार्था च । तत्र प्रमाजन्या यथार्था अप्रमाजन्याऽयथार्था ॥ अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोषप्रत्यये ॥ पूर्वानुभवसंस्कारजज्ञाने । चिरानुभूतार्थस्मरणशक्तौ ॥ एतज्जन्मनि पूर्वानुभूतार्थविषयायां वृत्तौ ॥ योगिनां तु जन्मान्तरानुभूतार्थविषयापि स्मृतिर्भवति ॥ अनुभूतविषयादीनामसम्प्रमोषः स्मृतिः । तत्र साम्य क्वै वध्यधास्यनि : स्वधितादयः । तत्पर्यायाः । चिन्ता । आध्यानम् । चिन्तिया । ध्यानम् । स्मरणम् । वर्त्तते । स्मरणम् स्मृ ध्याने । क्तिन् ॥

स्मृतिमान् । त्रि० पूर्वानुभूतार्थस्मरणशीले । स्मृतिविशिष्टे । स्मृतिरस्यास्तीति वा । मतुप् ॥

स्मृतिविभ्रमः । पुं० स्मृतेर्विचलने ।

स्मृतिविरुद्धः । त्रि० धर्मशास्त्रविपरीते ॥ यथा कूर्मपुराणे हिमालयं प्रतिदेवीवाक्यम् । यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि च । श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषान्तु तामसी ॥ कापालं भैरवञ्चैव यामलं वाममार्हतम् । एवमादीनि चान्यानि मोहनार्थानि तानि वै ॥ मया सृष्टानि चान्यानि मोहायैषां भवार्णवे ॥ इति ॥ ओषप्रवृत्तिमारोपि भानिचित्पयितानिचेति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

स्मृतिशास्त्रम् । न० धर्मसंहितायाम् ॥

स्मृतिहेतुः । पुं० स्मरणहेतौ । दास नायाम् । संस्कारे । भावनायाम् ॥

स्मेरः । पुं० प्रकाशे । त्रि० प्रकाशयुक्ते ॥ ईषद्धसनशीले ॥ अयं तेन क्षोभः । स्मिङ् ईषद्धसने । न सितस्मितस्मेरविकसितधीरः

स्मेराक्षः । त्रि० विकसिताक्षे ॥

स्यदः । पुं० वेगे । रये ॥ स्यदो गतिजवनेऽस्यप्रयोगः स्यन्दतेऽनेन । स्यन्दनं वा स्यन्दः प्रसवस्य । स्यदो जवे इति घञन्तो निपातितः । वेगादागुर्ण ॥

स्यन्दः । पुं० स्यन्दने ॥

स्यन्दनः । पुं० तिनिशवृक्षे । नेमि

नि । रथाङ्गे । अतिसूक्ष्मे । अती तकत्य:ऽह्रंप्रदे । न० स्रुतौ । अ रणे । नीरे । सलिले । पुं० न० रथे । त्रि० सवनी । स्यन्दते । स्य न्द्० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्० इ तियुच् । यद्वा । स्यन्दते० प्रवर्त्तते । स्यन्द्० । नन्द्यादि त्वाल्ल्यु: ॥

स्यन्दनद्रुम :। पुं० तिनिशवृक्षे ॥

स्यन्दनारोह :। पुं० रथिनि । रथा रूढेयोद्धरि । स्यन्दनमारोहय ति । वह० । कर्मण्यण् ॥

स्यन्दनाह्वय :। पुं० तिनिशे । ति न्दुके । स्यन्दनमाह्वयोयस्यस:

स्यन्दिन :। पुं० तिनिशद्रुमे ॥

स्यन्दनिका । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । मूत्र मार्गाम् ॥

स्यन्दी । त्रि० स्रवणशीले ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । स्य न्द्यतेऽसौ । स्यन्द्० । बाहुलके तिथिनि : ।

स्यन्न :। त्रि० स्रुतेजलादौ । स्यन्दते स्म स्यन्द्० । क्त: । रदाभ्यामि तिनत्वम् ॥

स्यन्नम् । त्रि० सृते । रीणे ॥

स्यमन्तक:। पुं० श्रीकृष्णधृतमणौ । मणि . स्यमन्तकोऽप्यस्ति भुजमध्ये

तकौस्तुभद्युतिहीमचन्द्र: । पीतभा द्रपदीयचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनेस्यमन्त- कोपाख्यानंश्रुत्वावक्ष्यमाणमन्त्रेण भिमन्त्रितंजलंपिबेत् । मन्त्रस्तु । सिंह: प्रसेनमवधीत्सिंहोजाम्ब वताहत: । सुकुमारकमारोदी स्तवह्येषस्यमन्तक:इति ॥

स्यमीक :। पुं० मुनिविशेषे । पा दपे । वृक्षे । नाके । वल्मीके ॥ स्यमति । स्यम् शब्दे । स्यमे रीट्चेतिकन् ॥

स्यमीका । स्त्री० नीलिकायाम् ॥

स्याद्वादी । पुं० जिने ॥

स्याल :। पुं० पत्नीभ्रातरि । श्याले । स्यालयति । स्यलविलसने चुरा दि :। अच् पृषोदरादि : ।

स्यूत :। पुं० प्रसेवे । वस्त्रगत्यादि निर्मितधान्यादिस्थाने । त्रि० स्यू ते । प्रोते । शु ना० इ० भा० । कृतसीवने । सीव्यतेस्म । षिवु तन्तुसन्ताने । क्त. च्छोरिष्यूठ । य णादेश :

स्यूति :। स्त्री० सूच्यादिनाभस्त्रा दिसीवने । सेवने । सीवनम्० इ० भा० प्र० । षिवे : क्तिन् : ऊठ् । सन्ततौ ॥

स्यून :। पुं० किरणे ॥ सूर्ये । धीतकटे । सीव्यतेऽनेनभा । षि वु० । षिवेष्टेयूचेतिन :। दीर्घो

स्फारवसामध्यात्रगुणः ॥

स्रुमः । पुं॰ किरणे । सु गतौ । सौख्यं तदिव ॰ । धविसिविसिशु सिभ्यः किदित्मन् । व्यारव्यरे ष्ठठ् ॥

स्रंगथा । स्त्री॰ सागसापथ्येषु । यथा । चतुर्मासद्वमेवायानेमेशवा : प्रियपिडन : । सौदामिसम गाथापिसागसाख्यैनवाद्ववेति ॥ सागसाख्यं टीप्रोक्तातदपद्याति- श्रीमदाः ॥

स्रोगतिः । पुं॰ कण्टपृष्ठे ॥ स्रुक्रीराख्यं गविरिति पिकायडस्रे- प : ॥

स्रोतः । त्रि॰ कृते ॥

स्रोनः । पुं॰ किरणे ॥ सर्वे ॥ पीतवृष्टे । सौख्यति । त्रिष॰ । बाहुलकात्प्नः । स्वकठ् । यथा रश्मिरलाथ॰ । सुवद्ध ॥ न॰ वा मन्दे । त्रि॰ समीचीने । सु सुखारिचि ॥

स्रोनाकः । पुं॰ श्योनाके । स चौर्य । स्रोनेनाशालि॰ पक्वने वा॰ । वच॰ । प्रयादाच॰ घ ञ् । ॥

स्रंसनम् । न॰ अङ्गगतदोषस्रावो नयने । ध्वंसः पतने । संसे ल्युट् ॥

स्रंसमानः । त्रि॰ गलति ॥

स्रमी । पुं॰ पीलुवृक्षे । स्रंसव वलिमलम् । स्रसुभव : पतने । आवश्यकेषिनि :

स्रंसनीफलः । पुं॰ अखडौरे । शिरोषवृक्षे ॥

स्रक् । स्त्री॰ मालायां ॥

स्रक्सुगन्धः । पुं॰ भूमिजम्बु म् ॥

स्रग्धरा । स्त्री॰ प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । म्रभ्नैर्यानांत्रयेणत्रिमुनियतियुतास्रग्धरा कीर्तितेयम् ॥ यथा । यथा तालद्वयुक्तं वलयमपिसुरचं स्रमद्री रयुग्मं पुष्पगन्धं वकान्तौ चिन्नरवपि रान् पुरान्युक्तालङ्कारदयाना सुललितरसमारूपवत्कुण्डल भ्यां सुग्धाक्षीपाणिपिशं तरवलतियथा स्रग्धराकामिनीव । यथा । च न्द्रपीताञ्चिमावावणपिताविलसत् वाहुदण्डप्रचण्डाविगल्याचिच्छसुपण्डा वलिकच्छितरणत्वारकठोरपत्र्या । कृष्णस्योगात्मच्छुद्धतगण्डतल दृष्टरख्यानमुचे रुत्कूणे रतसाक्षी विदधतिषविषा : कान्दर्पकौशितानि ॥

स्रग्विणी । स्त्री॰ जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । कीर्तितैषा चतूरेफिका स्रग्विणी । यथा इन्द्रनीलोपलेनेवनिर्मिताम्ला कुम्भदैत्याङ्कलाशोभते । नव्यमेघ

च्युति : पीतवासाश्चरेसुं रित्तिराव स्तांश्रयायोरसिसर्गवणी ॥ माला स्याम् ॥

सृणी । पुं॰ भूततन्मात्रकपांवेज यन्त्यायांखशवंविभाणेश्वरी ॥ वि॰ कुसुममालाधारिणि ॥ सृगविद्य तैऽस्य । यणायामेधासृक्। विनि रितविनि : ॥

सृक्·ग् । स्त्री॰ मूर्द्धन्यसपुष्प दामनि ॥ माल्ये ॥ सृज्यते॰ सृजाम्यहम् । सृजविसर्गे । ऋत्विग् इत्यादिना॰ कर्मणि॰ कर्तरि वा क्विन्॰ अमागमश्च । कुत्वम् ॥ पतिशक्तरीच्छन्दः : १५ प्रभेदे । तल्लक्षण यथा । सगियमनिचर सनवर्णितयति : । यथा । य यिसचचरि॰ रुचिरतरगुणमणीक हिमवतिरनगरतवरिमता । स गिरिनिःसदिवकनुपमरसासुसुखि सुदिनहृनुतदग्नवहृदयी ॥

सृक्वा पुं॰ प्रजापतौ । पटसङ्घे । रक्षौ ॥

सृप : । पुं॰ सृपे । सृमणम् । सुगती । अहेरप् ॥ पारायणावि । यथा मुनिमचन्द्र : । निम्नस्तुम्बर : स रि : । उत्स : सप : प्रसृवण मिति ॥

सृणयम् । न॰ सम्पिद्रवे : मनः । मनोऽनिनिगमे । चरणे ॥ सु॰ । ल्युट् ॥ मृचे ॥

सृगहोया । स्त्री॰ रुदन्त्यां ॥

सृपद्रमा । स्त्री॰ पतितगर्भायाङ्गवि । अश्वतीकायाम् ॥ पतितगर्भाया म् ॥ सृपन् गर्भोयस्या : ॥

सृपद्रक : । पुं॰ पणयन्यौ । शट॰ ब जार॰ वृ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सृपन्ती । स्त्री॰ नद्याम् । सिरिति । नि म्नगायाम् ॥ सृपति । सृ॰ । अ ट : ज्ञ । उगितश्च तिडीप् । य प्रसृवतीरितिनुम् ॥ गुल्मस्थाने ॥ औषधिभेदे ॥ चरन्त्याम् ॥

सृपा । स्त्री॰ सृर्पायाम् । सुरसरा॰ म्॰ भा॰ प्र ॥ सृपति । सृ॰ । अच् । गुणाभावदेशी । टाप् । नी मन्याभीपधी ॥ औषन्याम् ॥

सृष्टा । पुं॰ प्रजापतौ । निर्मातरि । वेधसि । अज्ञौ । विधि ॥ विधौ ॥ सृजति । सृजविसर्गे । तृच् । सृजिदृशोरिदम् ॥

सृष्ट : । वि॰ च्युते ॥ सृक्तीस्य । सुसुपयसु सने । गत्यर्थाक्कर्मकेति कर्तरिक्त : ॥

सृप्तकम् । न॰ च्युते ॥

सृस्तर : पुं॰ न॰ चौरपक टे । पश्च पादिमयो ॥ पुं॰ कुमसुष्टी ॥

सृक् । प॰ द्रुते । भटित्यर्थे ॥ मृ धाके । सम्पदादित्वात् क्विप् । सृ मकाति । चक्रकुटिलायामृगती ।

क्षिप् ॥

स्राम : । त्रि॰ एकनेत्रे । यक्षसदाच स्नीसिकावासूषमितक्षिन ॥

स्राव : । पुं॰ क्षरणे । आगर्भाधाना चतुर्थमासपर्यन्तं गर्भस्रावणे ॥

स्रावनाम् । न॰ मरीचे ॥

स्रावणी । स्त्री॰ ऋद्धिवर्णे ॥

स्रावित : । त्रि॰ गालिते ॥

स्रुग्दारु । न॰ व्याघ्रपादवर्णे । विषक्षमे ॥

स्रुघ्न : । पुं॰ आगराख्ये॰ नगरे । तदुपलक्षितदेशे । मथुरायामिव॰ मथुरावत्स्रुघ्नं प्राकाराइति कौमुदी ॥

स्रुघ्नी । स्त्री॰ सर्जिक्षारे ॥

स्रुक्‌•ग्‌ । स्त्री॰ खादिरोदरनपात्र विशेषे । तदीदायघा । धूनीपभष्ठ स्नानिस्रुवोभेदा : स्रुच धिषद्व त्यमर : । तच्चटपत्राकृतिमुधा । उपभृदश्वाकारा । ध्रुवरथेन्द्रा कृति : । ये यज्ञीयोस्राप्रोक्त- साश्वत्थीचेपशत्वमसा । ध्रुव॰ प लाशमयी अश्वखादिरमयीमत : ॥ स्रुयादिकन्तु यज्ञादी पार्श्वमध्यनि- धीयते । स्रुव : पुमागेमछणोवा प्रमाणाच्चगोरिता । तद्विशेषा : मरावाचा : स्त्रीप्रच्छन्नरूपमुन्दवे तिमध्वरत्नापणी । सर्वतिघृतादि यस्म । स्रुवर्णरासः कश्चिद् चेतिपिक् प्रत्यय पुनारब्धारक्षा

शः । वादृत् । कुत्सम् ॥

स्रुत : । त्रि॰ क्षरितेगलादी । क्ते । रीषे । च्युते । स्रुयतेस्म । स्रुगती । क्त :

स्रुता । स्त्री॰ हिङ्गुपत्याम् ॥

स्रुव : । पुं॰ यज्ञपात्रविशेषे । स्रुचि । स्रवति । स्रु॰ । अच् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण : । उत्वङ् । यद्वा । स्रवतिघृतादिकम । स्रुगसवर्णे । स्रु : क : ॥

स्रुवा । स्त्री॰ होमपात्रान्तरे । स्रुचि । मूर्वायाम् । शल्लक्याम् । टाप् ।

स्रुवावृक्ष : । पुं॰ विकङ्कते । कादुकण्टकी । स्रुवायावृक्ष : ।

स्रू : । स्त्री॰ होमपात्रविशेषे । यज्ञोपकरणे । स्रवे । निर्झरे । स्रवत्यस्तीघृतादिकम । स्रुस्रवसे । क्रिम्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुकटप्रज्वादी र्घोऽसम्प्रसारणञ्चेति क्विप् दीर्घी ।

स्रोतम् । न॰ स्रोतसि ॥

स्रोतईश : । पुं॰ समुद्रे । स्रोत सामीश : ॥

स्रोत : । न॰ स्वतोम्बुसरणे । प्रवाहे । वेगेनचलकालेः । इन्द्रिये । शरीरस्थनवच्छिद्रेषु । स्रवति । स्रुगती । स्रुरीभ्यांतुट्चेत्यसुन्॰ तुडागमश्च ।

स्रोतस्वती । स्त्री॰ नदीमात्रे सरि

ति । दीर्घत्वात् । स्रोतांसि सन्त्यस्याः । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधायाश्चेति वत्वम् । उगितश्चेति ङीप् ॥

स्रोतस्विनी । स्त्री० सरिति । स्रोतांसि सन्त्यस्याः । अस्मायामेधास्रजो विनिः । नान्तात् ङीप् ॥

स्रोतोञ्जनम् । न० सौवीरे । कापोताञ्जने । यामुने । अथ तच्च पाद्ययथा । तत्स्रोतोञ्जनं कृष्णं सौवीरं श्वेतमीरितम् । वल्मीकाग्रशिखराकारं भिन्नमञ्जनसन्निभम् । घृष्टन्तु गैरिकाकारमेतत्स्रोतोञ्जनमुत्तमम् । स्रोतोञ्जनसमं ज्ञेयं सौवीरं तत्तु पाण्डुरम् । स्रोतोञ्जनस्य तस्यादुपचच्यवापिनाशनुत् । चक्षुष्यं स्निग्धं शीतं च्छर्दिविषापहम् । हिध्मचक्षुरक्तघ्नं सदा नृणां हितं नयेत् । स्रोतोञ्जनगुणाः सर्वे सौवीरे पिमतावुधैः ॥ पित्तदेऽरञ्जनयोश्चैव स्रोतोञ्जनसमृतम् । इतिभावप्रकाशः । स्रोतोञ्जनन्तु तद्विद्यादञ्जनाभं पदञ्जनमिति मदनपाल । अपि च । स्रोतोञ्जनमतश्चैव विशुद्धं सिन्धुसागरम् । दृष्टः पाण्डुमञ्जरदं कृष्णं दहनोपहम् । अक्ष्णोरुपायदञ्चेव सञ्चमाञ्जनतपो । नेदरोगानपायज्ञो तस्मादञ्जनमाचरेत् ।

स्रोतोञ्जनं कण्डुसुरभेतिपसिद्धम् । अञ्ज्यते नयनमनेन पञ्चष्यस्मात् । अञ्ज्व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । करणे ल्युट् । स्रोतसोऽञ्जनं स्रोतोञ्जनम् ॥

स्रोतोभेदजः । पुं० प्रवहज्जलानां सेतुभेदादिनादेशान्तरनेतरि ॥

स्रोतोवहा । स्त्री० नद्याम् ॥

स्वः सिन्धुः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

स्व । पुं० आत्मनि । ज्ञातौ । पुं० न० धने । न० वित्तीयधने । त्रि० आत्मीये । स्वनति । स्वनशब्दे अन्येष्वपीति डः ॥

स्वकः । त्रि० ज्ञातौ । आत्मीये ॥

स्वकम्पनः । पुं० वायौ ॥

स्वकर्माकृत् । त्रि० निजकार्यकारिणि ॥

स्वकीयः । त्रि० आत्मसम्बन्धिनि । ज्ञातौ । निजे । आत्मीये । स्वस्येदम् गहादित्वच्छ इति छः कुगागमश्च ॥

स्वक्षुद्रपयः । पुं० मत्स्ये ॥ निजव्यवहारी । त्रि० तत्कर्त्तरि० तद्विशिष्टे च

स्वगतम् । न० मनोगते । त्रि० आत्मप्राप्ते ॥ आत्मनोगते ॥

स्वगुप्ता । स्त्री० आत्मगुप्तायाम् । गुप्तशिम्ब्याम् । लज्जालौ ॥

स्वग्रहः । पुं० अविकारमधिपे ॥

पुं॰ न॰ निजालये ।

स्वङ्गः । त्रि॰ सुरूपे । सुन्दराङ्गविशिष्टे । सिद्धसंहनने : शोभनानिशाङ्गीकृतचपलधिलान्यप्राप्य- ग्र । न॰ शोभनावयवे ।

स्वच्छः । पुं॰ स्फटिके । न॰ सौक्तिके । त्रि॰ प्रकाश्यगुणदोषसम्बन्धशून्ये परमात्मनि । निर्मले । यथा । आसनं पवनं पानं शय्यां यानं निकेतनम् । स्वच्छात्स्वच्छंप्रयच्छेत्कामिन्या विशन्ते ।

स्वच्छटी । स्त्री॰ चतुर्विमोटने । च तु मिसन्देहे ।

स्वच्छन्दः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । स्वतन्त्रोपाहृत : स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहस्त्वमरः । स्व : आत्मच्छन्दोऽभिप्रायोऽस्य ।

स्वच्छन्दचारी । त्रि॰ स्वच्छन्दविचरणशीले ।

स्वच्छपत्रम् । न॰ अभ्रके । स्वच्छं पत्रमस्य ।

स्वच्छमणिः । पुं॰ स्फटिके ।

स्वच्छवालुकम् । न॰ विमलोपरसे । निर्मले ।

स्वच्छा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायां

स्वजः । पुं॰ प्रस्वेदे । पुत्रे । न॰ रक्ते । त्रि॰ आत्मजाते ।

स्वजनः । पुं॰ ज्ञातौ । सगोत्रे ।

सुचात्मीयवासौजनश्च । आत्मीयेषम्बन्धे । आश्रितशब्दादौ ।

स्वजा । स्त्री॰ कन्यायाम् ।

स्वतन्त्रः । त्रि॰ स्वच्छन्दे । निरवग्रहे । यथा । स्वभयाद्भयं प्राप्तस्य यतेश्च : । सपुनः सभयं गन्तुं स्वतन्त्रं नत्वेच्छयेति । न॰ आत्मतन्त्रानपेक्षे । तन्त्रविशेषे । स्वबोधशास्त्रे ।

स्वतन्त्रप्रज्ञः । पुं॰ व्यासादिषु : स्वरूपेणामन्त्ररोपदेशमनपेक्ष्य गुरोरनादेरागृत्यार्थ प्रतिपत्तिसमर्थः ।

स्वतः । अ॰ आत्मनइत्यर्थे ।

स्वत्वम् । न॰ शास्त्रसम्मतयथेष्टविनियोगार्हत्वे । सप्तपदार्थातिरिक्तपदार्थे ।

स्वदनम् । न॰ अशने । आस्वादे । लेहे ।

स्वदृष्टान्तः । पुं॰ स्वपक्षे । स्व : स्वीय : दृष्टान्तोऽत्र ।

स्वधर्मः । पुं॰ स्वस्वाश्रमोक्ताचारे । वर्णसङ्करमदादितो विहितः स्वधर्मः । स : स्वीयो धर्मः ।

स्वधा । अ॰ पितृभ्योदीयमानेऽन्ने । पितृणामन्ने । पितृदाने । यथा । पितृणां सुरपक्षीणाम् निर्भिन्नं मिनैरैः । पूजितापितृदानं हिनि

प्रयुज्यमानयोर्विभक्तिभागयोः सम् । पि त्र्यदानमन्त्रे । देवहविर्दाने । यथा स्वाहादेवहविर्दाने श्रौषट् वौषट् वषट् स्वधेत्यमरः । अथ पितरो देवता तिथिस्तेऽपि देवाः । स्वमात्मा नमशरीरं पोषयतीति स्वधा । स्वधा पितृणामन्नमिति श्रुतिः । देवपि तृहविर्दाने । स्वदतेऽनेन । स्वद आस्वादने । आप्रत्ययः । पृषोद रादित्वाद्दस्य धः ॥

स्वधा । स्त्री० पितृदाने । स्वधाऽस्त्य स्याम् । अच् । टाप् । पितृपत्न्या म् । स्वाभूधरो पुत्रिणी स्मृते : । नमः स्वधायै स्वाहायै० सूक्तिप्रयो गश्च ।

स्वधाप्रियः । पुं० कृष्णतिले ॥

स्वधाभुक् । पुं० पितृगणे । हित पितरि । देवे ॥

स्वधाम । न० स्वरूपविस्फुरणे ।

स्वधायी पुं० पितृषु । स्वधागमन शीलः । स्वधाशालीपितृसाक्षी र्थे ॥

सुधावाचनम् । न० श्राद्धेऽर्थे वाक्य विशेषे । यथा । स्वर्णं सुवर्णात् क्षतपादानसुवृत्तं चतुष्टयम् । सु वृत्तं पञ्चकश्चैव स्वधावाचनमिष्य ते । क्षतपादूर्द्ध्वं सुवृत्तं चतुष्ट यं० सुवृत्तं पञ्चकश्च क्षतपात्पूर्व म्० अर्थाद्विकं सुवृत्तं क्षतश्च ।

स्वधाशाच्छतेऽत्र । वच० । अधिकर णे ल्युट् ॥

स्वधितिः । पुं० स्त्री० कुठारे । य था । द्वयोः कुठारः स्वधितिः परशुश्च परश्वधः इत्यमरः । स्वं धि यति । विधारणे । क्तिच् । छेद नौषधीसत्त्वशस्त्रविशेषे ॥

स्वन : । पुं० शब्दे । निनादे । स्वन दे । ध्वनौ । स्वननम् । स्वनश ब्दे । स्वनश्चतीर्वैतियष्टेऽप् ।

स्वनचक्रः । पुं० रतिबन्धविशेषे । यथा । धृत्वाचाङ्गुलयाक्षपृष्ठपाद- वोपिधिरः शिरः । गुरुस्वकाम वेत्त्वासीनमचक्र प्रयोक्तिसङ्गति रतिमञ्जरी ।

स्वनितम् । त्रि० ध्वनिते । न० ग र्जिते । मेघशब्दे । स्वनवीत्य । स्वन० । क्तः ।

स्वनिताह्वयः । पुं० तण्डुलीयशाके । अल्पमारिषे ।

स्वनुष्ठितः । त्रि० सर्वाङ्गोपसंहारेण सम्पादिते ।

स्वनीलकः । पुं० गण्डके ।

स्वप्नः । त्रि० अयतोत्तरकाले । शुभोदर्के ।

स्वपन् । त्रि० निद्रामनुभवति । स्वपि ति । ञिष्वप्० । लट् : यथा देश : ॥

स्वपतिः । पुं० भार्ये । निजभर्त्तरि ॥

स्वपनम्। न॰ निद्रायाम्। ञिष्वप् शये। ल्युट्॥

स्वपिण्डा। स्त्री॰ पिण्डखर्ज्जूर्य्याम्॥

स्वप्नः। पुं॰ निद्रायाम्। शयने। अ॰पि॰॥ प्रसुप्तस्य विज्ञाने। जाग्रद्वासनामये। जागरितसंस्कारजः प्रत्ययः सविषयः स्वप्न इत्युच्यते अन्तःकरणस्याङ्गैर्विकाशियथा-जाग्रदवस्थायां वस्तुदृष्टं पश्यति तज्जनितवासनया निद्रासमये। प्रपञ्चो यत्र प्रतीयते सा स्वप्नावस्थेति वासुदेवसरस्वती॥ तथाच। वाह्ये ष्करणेषूपसंहृतेषु जागरितवासनानुसारेण मनसस्तदर्थाभासाकारावभासनं स्वप्नावस्थितम्॥ यथाहुः। इन्द्रियाणामुपरमे मनोऽनुपरतं यदि। सेवते विषयानेव तद्विद्यात्स्वप्नदर्शनमिति। अयं स्वप्नविधो यथा। दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा। भाविको दोषजश्चेति स्वप्नः सप्तविधः स्मृत इति॥ स्वप्नज्ञानादादिकल्पनयोस्तत्त्वे विभ्रमाच्च। स्पष्टस्मृतिरथास्पष्टस्मृतिरस्मृतिरित्यमी। स्वप्नभेदाः। स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तय इति॥ सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानमिति श्रुतिः॥ स्वपिश्चनेन। ञिष्वप् शये। धूहनूसिद्धुपन्वनिस्वपिभ्यो नदिति नन्॥ स्वप्नोऽन्यथाग्रहणं सर्पे रज्ज्वामिति भाष्यम्। यथा रज्ज्वां सर्पोऽयमित्यन्यथा गृह्यते। तथात्मनि देहादिप्रपञ्चमन्यथाग्रहणम्। आत्मनो देहादिवैलक्षण्यश्रुतियुक्तिसत्त्वात्। अन्यथाग्रहणात स्वप्नो निद्रा तत्त्वमजानतः। विपर्यासे तयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्नुते॥

स्वप्नकृत्। पुं॰ सुनिषण्णके॥ शाके।

स्वप्नक्। त्रि॰ शयालौ। निद्राशीले। स्वप्नशीलः। ञिष्वप्॰। स्वपितृषोर्नजिङ्॥

स्वप्नदृश्। पुं॰ जीवे॥ स्वप्नान् पश्यति। दृशिर्॰। क्विप्॥

स्वप्नस्थानः। पुं॰ तैजसे। स्थूलप्रपञ्चलयस्थानं स्वप्नव्यष्ट्युपहितचैतन्ये॥ स्वप्नः स्थानमस्य॥

स्वप्नान्तः। पुं॰ स्वप्नमध्ये। स्वप्नविषये॥ सुषुप्तिस्थाने। स्वप्नस्यान्तोऽवसानं यस्मिन्॥

स्वप्रकाशः। पुं॰ अन्यानपेक्षप्रकाशे। चन्द्रसूर्य्यादिप्रकाशनिरपेक्षे। स्वयमेवभासमाने द्रष्टरि। दृश्यानां जडानां बुद्ध्यादीनां दर्शनं स्वप्रकाशं द्रष्टारं विनान घटते॥ यथोक्तं च श्रोत्रियसूरिभिः। न प्रकाशेऽहमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना। स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथं स्पृशेदिति॥ स्वेनात्मनैव प्रकाशते। काशृ दीप्तौ। पचाद्यच्॥

स्वप्रमाणकः। त्रि॰ स्वतःसिद्धे॥

स्वभावः। पुं॰ स्वकीयधर्मविशेषे। संसिद्धौ। प्रकृतौ। स्वरूपे। निसर्गे। स्वभावव्यापारः कश्चिद्येनस ताऽसदासदसदात्म निष्पद्यते। जन्मान्तरकृतधर्माधर्मादिशुभाशुभसंस्कारे। इदानीन्तनजन्मारब्धो प्राक्तनसंस्कारे॥ सचसास्विका द्विभेदात् द्विविध. अनाद्यविद्यायाम्॥ स्वतएवाविर्भावि॥ यथा। व्विर्द्धस्वमपिद्योतुस्वभावोऽयप्रकोपितः। निसर्गस्वस्वरूपस्थ्यो योपि भवतिद्विधा। निसर्ग. सुदृढाभ्यासजन्यः संस्कारउच्यते। अजन्यस्तु भवः सिद्धः स्वरूपभावध्रुव्यतद्गुणक्रमो नयाधि.। स्वीभावः स्वतःसिद्धस्वभावः स्वाधीनसत्ताकः॥

स्वभावोक्तिः। स्त्री॰ अर्थालङ्कारविशेषे। यथा। स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम्। अस्यार्थः : रूपवर्णं. तस्य गद्य। उदाहरणम्। पश्चादङ्घ्रीप्रसार्य त्रिकनतिविततद्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठोमुखमुरसिसटां धूलिधूम्रांविधूय। घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गोमन्दंशब्दायमानोविलिखतिशयनादुत्थितः क्ष्मांखुरेणेति॥ स्वभावो

तिरस्कारोऽयथायस्तुयथं नमिति वयस्यानाम्।

स्वभूः। पुं॰ विष्णौ। हरौ। ब्रह्मणि। प्रजापतौ। परमेष्ठिनि। स्वयोभवति। भुवद्वासिक्विप्॥

स्वमेकः। पुं॰ संवत्सरे॥ यथा। स्वमेकमेकं यदहान्यमभिचक्षिका। रुधिरैर्वीरयन्ते हतपिताविधिमन्पितृपुरायस्॥ स्वमेकं संवत्सरीयव्योमासद्यतिश्रुतिः॥

स्वयंहारिका। स्त्री॰ स्त्रीविशेषे॥

स्वयञ्जातः। त्रि॰ आत्मनाजाते॥ स्वयञ्जातेनितत्पुरुषः॥

स्वयङ्ग्रहा। स्त्री॰ ग्रथ्यभिव्याप्त।

स्वयम्पथ.। पुं॰ प्रार्थनाविनाव्यर्थे॥

स्वयन्दत्तः। पुं॰ द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे॥ यथाहमनुः। मातापितृविहीनोयस्त्यक्तोवास्यादकारणात्। आत्मानंस्पर्शयेद्यस्मै स्वयन्दत्तस्तुसस्मृतइति। आत्मानं स्वयं ददाति॰ तवाहंपुत्रोभवामीति॰ स्वयन्दत्तः उपनतः स्वयंग्राम इतियावत्॥

स्वयम्। अ॰ आत्मनेत्यर्थे। आप॰ इ॰ भा॰ स॰॥ सुपुअयते। अय गतौ। अम्॥

स्वयमुपस्थितः। त्रि॰ स्वयमागते॥

स्वयम्प्रकाशः। त्रि॰ स्वतः साधना

स्वरापगा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

स्वरालु : । पुं॰ वचायाम् ॥

स्वरित : । पुं॰ मध्यस्वरे । उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिंस्तस्मिन्नचि ॥ शब्दनिष्ठधर्मविशेषे ॥ स्वर : सप्त तीव । द्रुतश्च ॥

स्वरु : । पुं॰ शब्दे । ह्रादिन्याम् । यज्ञे ॥ यूपखण्डे । यूपेतच्चमसो प्रथमपतितेयः शकले ॥ यूपैकदेश प्रादेशमात्रकाष्ठे ॥ वज्रे ॥ शरे । बाणे ॥ स्वरति॰ स्वृ॰ शैवा । स्वृ शब्दोपतापयोः । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च । उ : ॥

स्वरुचि : । त्रि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥ स्त्रीषे च्छायाम् ।

स्वरु : । पुं॰ स्वरौ । वज्रे ॥ शोभना निघण्टु विधावोवज्रपाण्ड : ॥

स्वरूपम् । न॰ स्वभावे । निसर्गे ॥ स्वस्वरूपम् । स्वीयरूपं स्वरूपम् । परमानन्दप्रकाशात्मानः स्वरूपम् । येन धर्मेण यद्व्यावर्तनं तत्तस्य स्वरूपम् ॥ त्रि॰ प्राज्ञे । विदुषि ॥ मनोज्ञे ॥ प्राग्रूपस्वरूपाभिरूपा बुधमनोज्ञयोरित्यमर : ॥

स्वरूपलक्षणम् । न॰ अध्यासाधिष्ठानत्वे नसत्यं ॰सर्वज्ञं ॥

स्वरूपस्थिति : । स्त्री॰ समाधिविशेषे ॥ यथा । संप्रज्ञातसर्वसङ्ख्यायाश्चित्तावदवस्थिति : । आद्यन्तिद्रादिनिर्मुक्तासास्वरूपस्थितिःपरेति ॥

स्वरूपासिद्ध : । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे ॥ यथा । शब्दो गुणश्चाक्षुषत्वादिति । अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति । शब्दस्य श्रावणत्वात् ॥ स्वरूपेण असिद्ध : ॥

स्वरूपासिद्धि : । स्त्री॰ साध्यसमाख्य हेत्वाभासभेदे । पक्षे हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्याभावे । यथा । ह्रदोद्रव्यं धूमादित्यादौ । स्वरूपेणासिद्धि : ॥

स्वरेणु : । स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे । संज्ञायाम् । यममातरि ।

स्वरोदय : । पुं॰ स्वरशास्त्रग्रन्थविशेषे ॥

स्वरोदयवित् । त्रि॰ दिक्परमार्थदर्शिनि ॥ स्वरोदय : परमार्थप्रत्वात् । आत्मिसाक्षिभवनात् । तद्विदासविपर्यासदर्शनात् ॥

स्वर्ग : । पुं॰ नाके । त्रिदिवे । त्रिविष्टपे । देवलोके । सुखाधारे ॥ सुखञ्चर्ते । स्वःपवर्गे । क्षमं मियत्यस्मिन् । गञ्ज्यादित्वात्कुत्वम् । सामवेदे । दुःखविरोधिनि सुखविशेषे । उक्तं श्रुतौ ॥ स च स्वर्ग : अस्त्ययासमूलमस्तमयहन्ति दुःखम् । नचैषणयो । तथाहि श्रुतौ । अपामसोममसृताअभूमेति

अस्यार्थमुतोऽन्तरात्मसक्षम :। यन्नदुः खेनसम्भिन्नं नचग्रस्तमनन्तरम्। अभिलाषोपनीतञ्चसुखंत स्वःपदास्पदम्॥ इत्यन्येऽभिहितं वा। स्वजनस्थानादौ॥ यथा सोऽतिपत्र॥ मम: प्रीतिकर: स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययः। नरकस्वर्गसंज्ञे वैपापपुण्ये द्विजोत्तमाः॥ पारिभाषिकस्वर्गोयथा। मनोनुकूल: प्रसन्नाकृयवस्य: स्वलङ्कृता:। वास: प्रासादपृष्ठेषुस्वर्ग: स्यात्शुभकर्म्मणाम्॥ इति गारुडे १०९ऽध्याय:॥

स्वर्गगामी। त्रि० स्वर्गगमनकारि॥ यथा। सर्वाहसानिवृत्ताये सर्वदुःखसहाश्चये। सर्वस्याश्रयभूताश्चेति नरा: स्वर्गगामिन:॥

स्वर्गङ्गा। स्त्री० मन्दाकिन्याम्॥

स्वर्गद्वारम्। न० तीर्थविशेषे॥

स्वर्गपति:। पुं० इन्द्रे। पुरन्दरे॥

स्वर्गपर:। पुं० स्वर्गप्रधाने॥ स्वर्गपर:उर्वश्याद्यप्सरोनायक्स्त्वाष्टोऽयमस:॥

स्वर्गलोक:। पुं० वैकुण्ठे। अर्थीयतेदृतिस्वर्ग:। स्वर्गवासीलोकास॥ यजमाने। स्वर्गलोकाय स्यस:॥

स्वर्गलोकेश:। पुं० इन्द्रे॥ शरीरे॥

स्वर्गवधू:। स्त्री० सुरस्त्रियाम्॥

स्वर्गसरित्। स्त्री० मन्दाकिन्याम्।

स्वर्गसरिद्वरा।
स्वर्गापगा। } स्त्री० भागीरथ्याम्।

स्वर्ग्रीव:। पुं० हरौ॥ सुग्रीवतद्गति सुग्रीव:॥

स्वर्गिगिरि:। पुं० सुमेरौ॥

स्वर्गी:। पुं० देवे। सुरे। त्रि० स्वर्गगामिनि॥ तथाचवक्तु। दयाभूतिसम्वाद: परखोत्र्प्रतिक्रिया। सत्य परहिताचेऽस्त्रिन्द्रग्रामाग्रहसंगम॥ शुकदेवर्षिपूजा च कैवल्यसाधुसङ्गम:। सत्क्रियाभ्यसनमैत्रीमुर्ग्गोपलक्षणं विदुरिति॥

स्वर्गिवधू:। स्त्री० अप्सरसु॥

स्वर्गिरि:। पुं० मेरौ। सुरालये॥

स्वर्णौकस:। पुं० अमरे। सुरे॥

स्वर्ग्य:। त्रि० स्वर्गलोकप्राप्तिसाधनभूते॥ स्वर्गस्य निमित्ते। स्वर्गार्थविधौ। स्वर्गस्य निमित्तं संयोगउत्पातोवा। गोद्व्यचोऽसङ्ख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्॥

स्वर्णम्। न० लोहवरे। भर्मणि। अस्य पर्याया यथा। स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम्। तपनीयशातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्वुरम्। चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने। रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियामिति॥ अमरो धातुद्वथा। दाहेऽविरक्तमयवर्णं स

म_वरणम्

त क्छिद्रायांश्चाश्मीरक्ताभिचविभा तिनिकायर्ते । स्निग्धश्च गौरजस्तु पे तिपयस् लायाम् जानीतदेवका नकं मृदुरक्तपीतम् ॥ सनैकरस वैधजं तद्धर आत स वर्ण भू मिजं • जिह्वात्यक्तुलीचसद्वरमवम् चि तिविधाखाद्धनम् । तदाद्य स्निग्ध पीतरक्तमपर रक्ततीव्रश्यथागौरा भं गान्द्रतिक्रमेयाद्रित क्षात पूर्व पदीत्तमम् ॥ पक्कोत्पत्तिप- रोधे तुदस्वो हितमिस्फुटे । शुषा लुभावप्रक्षा शीक्षानुपठाभिमारक्षा दिकम् । यथा । सुवर्णभी तण श्यु वक्ष्य गुरुरसायनम् । स मादुनिश्चस मरणाधिपस माष्टपिच्छि णाम् । पवित्र ह घय नैत्यमेधाम्भू सिमतिप्रदम् । इद्यमायुष्करं का न्ति वाग्विशुद्धिं स्मरलक्रत् ॥ वि षद्वयक्षयोन्मादत्रिदोषज्वरशोष पित ॥ वज्रसमीय भर्तिनराणोरो गनशपेरपशतीक्षाये । क्षोस्य काय बसद्दास वर्ण मशुद्धमेतन्मार णसुद्धं यति ॥ पायसाद्भ् मारि त र वर्ण यदांगीय सुनाशयेत् । क रोति रोगानुश्च्युतसत्याश्च अतस्त त : । मारणये व्य सुवर्ण साद । द्वेरा सितछेदे निकपिकुद्म प्रभ म् । सारशुन वाग्निभे साध कोम ल गुरु स्निग्धम् वे उत्तमम् । तच्छे

सुवरणम्

तं कठिनं रूक्ष विवर्ण समलं दलम् । दाहेच्छेदे सितं श्वेतं कषे स्फुट लघु त्यजेत् ॥ अथशोधनम् । पत्रशो स्त्यपत्राणि द्वौ ह्यौ प्रतापयेत् । निषिञ्चे त्तत्तत्तप्तानि तैले तक्रे चका ञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषा ये तु त्रिधा त्रिधा । एवं हेम्न : परिशु द्धिः स्यात् नालिधनं भवेत् ॥ अथमार णम् । सुवर्ण ख्रिगुणं सूतमम्लेन सहमर्दयेत् । तद्गोलकसमं गन्धं नि दध्यादधरोत्तरम् ॥ सुवर्ण स्वपति तन ल्तापवक्ष : गन्धं • गन्धक पु ॥ गोलकस्तलेतोऽच वासरान् ढ्ढसम्पुटे । विंशद्वनोपलैर्द द्यात् पुटा न्येवं चतुर्दश ॥ निरुत्थं जायते भस्म गन्धोदेय पुनः पुनः । कञ्चना० सरसा च्छटित विक्षणस्त त्तिस्कधा । चनोपता • गोवृता • चू तिपीवी । निरुत्थं यत्पुनर्भवे ति ॥ यथशाल्मलपक्वारीरपहेमोमारय स्युते । क स्वेनमष्टितेनापीडक मशेनति : क्षिपेत् । चूर्ण यित्वा तथ स्वेनमुद्राकृत्य तु गोलकम् ॥ गोलकीनममं गन्धं दत्त्वा चैवाधरोत्त रम् । शरावसम्पुटे धृत्वा पुटेत्रि शद्वनोपलैः । एवंसप्तपुटैर्हेम निरुत्थं भस्म जायते । क्षणपिपूर्व ल्कस : मद्रातव्यः पुनः पुनः ॥ काञ्चनारसै पृष्ट्वा समसतक-

गन्धर्वः । कन्यायां हेमकाराद्विशेषदे
स्समयातया ॥ स्वर्णकारस्य च : क
स्मै मूषायुगप्रकल्पयेत् । मृत्वा
ततस्सम्पुटे गोलं मूषासम्पुटे चत
त् । निधायतस्मिन् रोधकं क्लृप्त्वा सं
शोष्य गोलकम् । वह्निं खरतरं कुर्या
देवं दद्यात्पुटत्रयम् ॥ निरुत्थं जा
यते भस्म सर्वकर्मसु योजयेत् । का
ञ्चनरसप्रकारैः कलाकौशलेनाच्छिन्न
म् ॥ शालकौशलिकारौ ॥ ज्वाला
मुखीतथावन्नात तथाप्यन्मन :
पिता । शिलासिन्दूरयोर्युग्म-
समयोरर्कदुग्धकैः ॥ सप्तधाभा
वनाद्यावोपयेत्पुनः पुनः
। ततस्तु गन्धकेनैव मर्दयेच्च दीय
तेसमः ॥ पुनर्धमेदतितरां यथा
वन्नोविनीयते । एवं वेलाचयं
दद्यात् कल्याणम्मतिभवेत् ॥ सु
वर्णौपम्य । स्वर्णवती । पचाथ
च ॥ यथा । वर्णभम् । घन ।
शोभमोऽर्थरोक्ष ॥ भरत ॥ गन्धमा
के । गौरसुवर्णशाकी ॥ नागके-
शरे ॥

स्वर्णकर्म । पुं॰ कणगुग्गुलौ ॥

स्वर्णकायः । पुं॰ गरुडे । त्रि॰ सु
वर्णमयशरीरे ॥

स्वर्णकारः । पुं॰ स्वयमध्यवर्णसङ्कर
जातिविशेषे । स्याकरणे । वक्ता
दि । तदुत्पत्तिस्तु । विश्वकर्मा च शू

द्रायां वीर्याधानं चकारसः । तत्र
वसुवः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारि
णः ॥ मालाकारः कर्मकारः श
ङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः
कांसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥
सूत्रधारश्चित्रकारः स्वर्णकारस्तथैव च ।
पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्क
राः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्याद्ब्राह्मणा
नां विशेषतः । तथ्यवत्स्य : पति
तास्तद्ब्राह्मणेन कर्मणा तिलार्थं वर्ण
ब्रह्मखण्डे १० ऽध्यायः ॥ स्वर्णं
करोति । कृ अण्॰ । कर्मण्यण् ।

स्वर्णकृत् । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

स्वर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् ।
कनकप्रसवायाम् । हेमाख्याम् ॥
अस्यागुणः । यथा । सुवर्णकेत
कीत्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी । के
तकीकुसुमं वर्ण्यं केशदौर्गन्ध्यनाश
नम् । हेमाभं मदनोन्मादवर्धनं तुल्य
सौख्यकारि च ॥ तथास्तनीतिमि
सिरः कटुः पित्तकफापहः ।
रसायनकरी बल्योदेहदार्ढ्यकर :
परः ॥

स्वर्णचीरी । स्त्री॰ औषधिविशेषे ।
पटुपर्णाम् । हेमवत्याम् । हि
मावत्याम् । चोकइतिलौकिङ्कइति
भाषप्रकाश ॥ अस्याः पर्यायाः
यथा । स्वर्णचीरी स्वर्णदुग्धा
स्वर्णाह्वा रुक्मिणी तथा । सुवर्णाहेम

त्रि० सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते ॥

स्वर्णकल्लान : पुं० श्योनाके ॥

स्वर्णवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । रक्तफलायाम् । काञ्चनलतायाम् ॥ स्वर्णवल्लीशर . पोठान्त्रिदोषान् इत्यादुधदः ॥

स्वर्णविन्दुः । पुं० विष्णौ । हरौ ॥ विन्दवोऽवयवाः सुवर्णसदृशाय स्य सः ॥ शोभनवर्णसदृशविन्दुयुक्तस्मात्मकेतना ॥

स्वर्णशेफालिका ।)
स्वर्णशेफाली ।) स्त्री० राजवृक्षे ॥

स्वर्णाङ्गः । पुं० कृतमाले । आरग्वधे ॥

स्वर्णारि । न० गन्धके ।

स्वर्णाह्व । पुं० नागकेशरे ॥

स्वर्णाह्वा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

स्वर्णुली । स्त्री० क्षुपाकारे । हैमपुष्प्याम् ।

स्वर्भानवः । पुं० गोमेदमणौ । पिङ्गस्फटिके ॥

स्वर्भानु । पुं० राहौ । स्वर् आकाशे विपरीतलक्षणया भाति । भा० । दृगाभ्यानुः । स्वर्भादिः ॥

स्वर्भानुसूदन । पुं० सूर्ये ॥

स्वर्यात । त्रि० मृते ।

स्वर्लोकः । पुं० स्वर्गे । तदूनकोटि सूर्लोकः सुरगणसमाश्रयः । पञ्चाशीतिसहस्राण्युच्छ्रायः सुरगिरेर्यथा सुधासितसुख्यानामास्पदं स्वर्लोकदूस्थः ॥

स्वर्वधू । स्त्री० सुरस्त्रियां ॥

स्वर्वापी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

स्वर्वेश्या । स्त्री० उर्वशीप्रधानास्वप्सरस्सु ॥ तद्यथा । घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा । सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैरिति ॥ स्वः स्वर्गस्य वेश्या ॥

स्वर्वैद्यौ । पुं० २ अश्विनीसुतयोः । नासत्ययोः ॥ स्वः स्वर्गस्य वैद्यौ एतयोः सर्वपर्यायानित्य द्विवचनान्ताः । एकत्वविवक्षाया मेकवचनान्ता अपि । तथोक्तं मार्कण्डेयपुराणे । नासत्यदस्रौ सुतौ नासत्योऽश्विनाविति ॥

स्वलीन : । पुं० दानवविशेषे ॥

स्वलोला । स्त्री० स्वाचारे ॥

स्वल्प : । त्रि० अत्यल्पे ॥

स्वल्पकेशरी । पुं० कोविदारे ॥

स्वल्पकेशी । पुं० भूतकेशे ॥

स्वल्पतपाः । पुं० तीर्थस्नानादिमात्रे तपोयुते ॥

स्वल्पपत्र :।)
स्वल्पपत्रक :।) पुं० गौरशाके । मधूके । गिरिजे ॥

स्वल्पवर्षिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

स्वल्पफला । स्त्री० क्षुपाक्षभेदे । कच्छुघ्न्याम् । ग्रीष्मपर्णी ।

स्ववान् । त्रि॰ धनिनि । स्वमस्यास्ति मतुप् ॥

स्ववश : । त्रि॰ अपराधीने । तन्त्रे । स्वस्मिन् वश : आयत्त : ॥

स्ववासिनी । स्त्री॰ सुवासिन्याम् । चिरण्ट्याम् । स्वे पितृपित्रादिगृहस्थे शीलमस्या : । सुप्यजातौ णिनि : ॥

स्वबीज : । पुं॰ आत्मनि । न॰ निज कारणे ॥ कोषकोषे ॥

स्वसंवित् । स्त्री॰ स्वरूपसम्यग्ज्ञाने ।

स्वसा । स्त्री॰ भगिन्याम् । सुपूर्व अस्ति॰ अस्यतेर्वा । असुनः पर्षे । स्वसेपट्टन् ॥

स्वसुखम् । न॰ स्वरूपभूतिपरमानन्दे ॥

स्वस्तग : । त्रि॰ स्वर्गभावे ॥

स्वस्ति अ॰ मङ्गलेसमोहितसाधने । समोहितप्राप्ति । पुण्ये ॥ आशंसायाम् ॥ आशीर्वादे ॥ दानस्वीकारमन्त्रे । यथा । स्वस्तिदेवीवायुपत्नीप्रतिस्थेपूजिता । यादानसम्प्रदानस्यनिष्फलस्यदयाविनीतिदेवीभागवतम् ॥ अव्ययति॰ अ सतिरा । असदोग्नी॰ असुष्पर्ष वा । सुपूर्वादत्॰ क्तिच् । बाहुलकात्तिवी ॥ यथा । सांति । य सभुवि । सावसेरतिति : । दम्ल

वचनात्प्रभाव : ॥

स्वस्तिक : । पुं॰ मङ्गलद्रव्ये । तण्डुलचूर्णनिर्मितचिकोणाकाराधिवासद्रव्ये ॥ चतुष्के ॥ पिष्टकप्रकारे ॥ रक्ताविके । जिनानांचतुर्विंशतिचिह्नान्तर्गतचिह्नविशेषे । रसोनके ॥ राजादीश्वरसद्मविशेषे ॥ चतुष्पथे ॥ सर्वांगाच्छ्यश्मीरस्थायिविशेषे ॥ पुं॰ न॰ राजादीश्वराणां सद्मविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रासुत्तरवारहित: स्वस्तिकाख्योधनप्रदइति ॥ अपिच । स्वस्तिकं प्राङ्मुखं यत्स्यादलिन्दानुगतं भवेत् । तत्पार्श्वानुगतौ चान्यौ तत्पर्यन्तगतोऽपर: ॥ इति ॥ सितावरणाक्षि ॥ अभिमतार्थ व्याविनाशि । अष्टाङ्गयोगाक्षत्तीय स्वविशेषे । तद्यथा । जानूर्वोरन्तरे सम्यक् कृत्वापादतलेउभे । ऋजु कायोविशेन्नस्तोस्वस्तिकं तत्प्रचक्षते इति ॥ स्वस्तिवेभंकायति । कै शब्दे । आतोऽनुपेतिक: । मूलविभुजादित्वात् ॥

स्वस्तिमुख : । पुं॰ ब्राह्मणे । लेखे । पत्रे । त्रि॰ बन्दिनि । स्वस्तिमुखेऽस्य ॥

स्वस्तिवाचनम् । न॰ विवाहगर्भाधानादिकर्मारम्भे मन्त्रविशेषपाठे । मन्त्रोच्चारणपूर्वकतण्डुलविकिरणे ।

यथाह व्यासः । सम्यग्व्यगश्रुष्या दैत्रीस्थान स्वस्तिवाचयेत् । धर्म्म कर्म्मणि माङ्गल्ये सङ्ग्रामाद्भुतदर्शने इति ॥ स्वस्त्यर्थं वाचनम् ॥

स्वस्त्ययनम् । न० अभिप्रेतार्थप्राप्तौ ॥ स्वस्तिप्रकाशकमन्त्रविशेषे ॥ स्वस्तिपदवाच्यमयनम् ॥ स्वस्ति अयनम् । ईयतेप्राप्यतेऽनेन । इण् । ल्युट् ॥

स्वस्थः । त्रि० सुस्थे । प्रकृतिस्थे ॥ यथा । समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः । प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥ क्रियाऽक्षमं । तैनसमक्रियः । शरीरानुरूपकर्मा ॥ आत्मनिस्थिते । उपद्रवदेहमनोव्यापारे । सुस्थ रूपस्थे ॥ वरदे ॥

स्वस्रीयः । पुं० भगिनीपुत्रे । भागिनेये ॥ स्वसुरपत्यम् । स्वसृ+छः ॥

स्वस्रीया । स्त्री० भागिनेय्याम् ॥

स्वा । स्त्री० आत्मीयायाम् ॥

स्वाकरम् । न० स्वीयाकरे । स्वोदु० स्वाकारा० दू० अभाय० ॥

स्वागतम् । न० कुशलप्रश्ने ॥ शुभागमने ॥ सुखेनागतम् ॥ स्वागतं यस्य ॥ त्रि० सुखमागते ॥

स्वागता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे तल्लक्षणन्तु । स्वागतेतिरनभाद्गुरुयुग्ममिति ॥ अपिच । वारिपोतन

कुण्डलयुक्तापुष्पयुक्तरयुगावलयश्रीः । अपि तावदिभक्तसदृशैः स्वागतादरतिशयमचेत ॥ यथा । पङ्कजं तदधिपायसिमग्नं चन्द्रमाः सचवनान्तदिवाभूत् । तन्मुखेन्दुतुलयाधिविमोदं पूर्णतैव सहवैरतवैधाः ॥ स्वयमागतायाम् ॥

स्वागतिकः । त्रि० आगतवादिनि ॥ स्वागतमित्याह । ठक् । आगतादीनाञ्च स्वागताभावः ॥

स्वाङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ स्वात्मैवाङ्गं सहकार्यं अस्य गत्यादाविति स्वाङ्गः ॥

स्वाञ्जिः । पुं० स्वञ्जात्मजे ॥ स्वश्र्वश्यापत्यम् । अतइञ् । स्वाशातादित्वान्नागमः ।

स्वाध्विकः । पुं० माङ्गलिके ॥

स्वाच्छन्द्यम् । न० स्वच्छन्दतायाम् ॥

स्वातन्त्र्यम् । न० अपराधीनतायाम् । परस्परानुमतिनैरपेक्ष्ये ॥ यथा । प्रभुः स्वातन्त्र्यमापन्नो यदा व्यतिकरोतितम् । पापिनेन्दीगत्राणमनाक्षमीनदो ॥ इति । स्वतन्त्रभावः ॥ ष्यञ् ॥ त्रि० स्वाधीनताविशिष्टे ॥

स्वातिः । स्त्री० सूर्यपत्न्यन्तरे ॥ खड्गे ॥ पुं० स्त्री० पञ्चदशेनक्षत्रे ॥ तत्राजातस्य फलं यथा । क

न्दर्पं रूपप्रभयासमेतः कान्त्याजन प्रीतिरतिप्रसन्नः। ख्यातिः प्रसू सौयदिमानपक्षमपासितः प्रास विभूतियोगः॥ त्रि० प्रख्यातिजा ते। यविद्याफल्या नौष्यवोलुप्॥

स्वाती। स्त्री० पञ्चदशर्क्षे॥

स्वातीपथः। पुं० छायापथे। स्वाती वीथ्याम्॥

स्वातीवीथी। स्त्री० सूर्यादीनामध्य मार्गे मध्यमवीथ्याम्। यथा। सूर्यादीनांवीथीमार्गादिचिवोत्तरमध्य माद्रूल्यपक्षस्य० तथार्द्धचाविप क्लान्योःमघार्चे वर्षे भिन्नता॥तस्त विपातथास्वातिमध्यवीथ्यभिधि श्रुताःस्व ग्ये ष्ठाविशाख तुराषाप थिराजगवीमता। एताश्चीय त्रिस्त्रोमध्यमीमार्गउच्यतद्रसिवा- युप्राप्याम॥

स्वात्मा। पुं० स्वकीयात्मनि॥

स्वात्मामृतरसास्वादः। पुं० स्वात्मैवा मृतरस. अमृतद्रवस्तस्यास्वादनी॥

स्वादः। पुं०। रसग्रहणे स्वादनम्। स्वाद०। घञ्॥

स्वादनम्। न० चर्वणे। स्वादनमभम भक्ष्यमसाप्राशोभोजन स्वदनमितिष्ठ शाघुम:। प्रीतिकरणे॥

स्वादित। त्रि० प्रस्वादिते॥

स्वादिमा। पुं० मधुरतायाम्। स्वादो र्भावः। इमनिच्॥

स्वादुः। पुं० मधुररसे। यथा। म धुरस्तुरसज्येष्ठोऽस्त्यस्य। दुग्धक्ष्व यादुतिहिमचन्द्रः॥ गण्डौले। गुडे। जीवकौषधौ। सुगन्धिद्र व्यभेदे। प्राबृसारे। स्त्री० द्राक्षा याम्॥ त्रि० मिष्टे। रसनाकर्षि णि। मधुरे। मनोज्ञे। सुन्दरे। चरके। स्वदयास्वादने। क्रपापि त्युण्॥

स्वादुकण्टकः। पुं० विकङ्कते। गोक्षु रके। कण्टकोऽस्यास्ति। भागं पाडच्। स्वादुसारौवाटमध। स्वादुःकण्टकोयस्य॥

स्वादुकन्दा। स्त्री० विदार्याम्॥

स्वादुका। स्त्री० नागदन्त्याम्॥

स्वादुखण्डः। पुं० गुडे। मधुरभागे॥

स्वादुगन्धा। स्त्री० विदार्याम्॥

स्वादुतारम्। न० स्वादूत्थे स्वर्णे॥ स्वादुसितसुप्॥

स्वादुपर्णी। स्त्री० दुग्धिकायाम्॥

स्वादुपाका। स्त्री० काकमाच्याम्॥ स्वादुः पाकोऽस्याः॥

स्वादुपिण्डा। स्त्री० पिण्डखर्जूर्यां म्॥

स्वादुपुष्पः। पुं० कटभ्याम्।

स्वादुफलम्। न० बदरीफले॥

स्वादुमाला। स्त्री० द्राक्षायाम्। कोणौ॥

ादुसक्कः । पु॰ मैनफलो । षची
टे ॥
ादुसत्ता । स्त्री॰ खर्जूर्यां ॥
ादुरसी । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥
ादुमूलम् । न॰ गर्जरे ॥
ादुरसा । स्त्री॰ काकोल्याम् । शा
ख, रूपशि । मदिरोत्रम् । शत
मावर्याम् ॥
स्वादुलता । स्त्री॰ विदार्याम् ॥
स्वादुद्वः । पु॰ स्वादुवारिधौ ॥
स्वादु॰ उदकं यस्य सः । उत्तर
पदस्य स्थानेउदकशब्दादेशः ॥
स्वाद्वस्तः । पु॰ दाडिमे । म
धुराम्ले ॥
स्वाद्वी । स्त्री॰ द्राक्षायाम् । स्व
दते । स्वद्यास्वादने : सर्वापा
दिभ्योऽण् । सोलङ्गुणवचना
दितिङीष् ॥ खर्जूर्यम् ॥
स्वाधिष्ठानम् । न॰ षट्चक्रान्तर्गत
द्वितीयचक्रे ॥ स्वशब्देनपरं लिङ्गं
स्वाधिष्ठानं ततोविदुः । परलि
ङ्गस्याधिष्ठानं यतस्तस्मात्स्वाधि
ष्ठानमुच्यतइत्यर्थः ॥
स्वाधीनः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । प
राधीने । स्ववशे । यथा ।
वासोऽल्कद्रुमाक्षरकिसलयान्यो
कम्मकर्पोलस्तंमूलानिफलयेच्छया
गिरिनदीतोय स्वयमानर्यां । क्रीडा
मृगन्मगैर्यासितुष्टोमनः प्रदीप.
शमोस्वाधीनेविभवेतथःपिप्रपणा
याचन्तइत्यद्भुतम् ॥ इतिशान्ति
शतकेमिश्रयणमिश्राः । अपिच ।
स्वाधीनतस्तं साफल्यं नपराधीन
वर्तिता । येपराधीनकर्माणो
जीवन्तोपिचतेमृताइतिगारुडे ११५
ऽध्यायः ॥ स्वस्मिन्नधि । सप्त
मीशौण्डैरितिसमासः । ततः
स्वार्थे॰ प्रत्ययविधिः ॥
स्वाधीनपतिका । स्त्री॰ स्वाधीन
भर्तृकायाम् ॥ स्वाधीनपतिका
सातुयानमुखतिवल्लभम् । स्वा
धीनः पतिर्यस्याः । कप् ॥
स्वाध्यायः । पु॰ वेदे । जपे ।
स्वाभिमतप्रणवादिमन्त्रजपे । ब्र
ह्मयज्ञे ॥ वेदाध्ययने । फलवद्
र्थावबोधपर्यन्ताध्ययने । यहदा
धंस्वर्गादाध्ययनरूपेतात्पर्यं ।
उपनिषद्ग्रन्थावृत्तौ ॥ सोऽध्या
यायासमध्ययने । सुपसोभ्यासः
त्वाध्ययनम् । गुरुपध्ययने ।
पूर्वार्थविशङ् ॥ स्वाधीमध्यय
नं वा ॥
स्वाध्याययज्ञः । पु॰ यथाविधि
वेदाभ्यासपरे ॥ स्वाध्यायएवय
ज्ञोयस्य सः ।
स्वाध्यायवान् । पु॰ स्वाध्यायवि
शिष्टे ॥
स्वाध्यायाभ्यसनम् । न॰ यथाविधि

वेदाभ्यासे ॥ स्वाध्यायश्चाभ्यसनं ॥

स्वाध्यायी । पुं॰ पत्तनवणिजि ॥ स्वाध्याययुक्ते ॥ स्वाध्यायोऽस्यास्ति । इनिः ॥

स्वाध्वरिक । त्रि॰ सुध्वरवादिनि ॥ शोभनोऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरमित्याह॰ तेनचरतीत्यर्थः । ठक् । स्वागतादीनाञ्चेत्यैजागमो न ॥

स्वान । पुं॰ निर्घोषे । निक्वणे । शब्दे ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्वनहसौ वेतिपक्षे घञ् ॥

स्वानुभव । पुं॰ आत्मापरोक्षकरणसाक्षात्कारे ॥

स्वान्तम् । न॰ हृदि । मानसे । मनसि । चित्ते ॥ गह्वरे । स्वन्यतेस्म । स्वन॰ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तेति मनसोऽनिट् क्तमेतन्निपातितम् ॥ स्वस्यान्तोऽवच्छेदोऽभवतीति वा मतद्रितिवा ॥

स्वापः । पुं॰ निद्रायाम् । स्वारथमाविनावस्थाने । शयने । शय्यायाम् । अज्ञाने । तत्त्वाप्रतिबोधे । दृष्टं नवाऽभिनिवृत्तं दृष्टं नष्टं चेति विषयनिवृत्तिविवास्थाभेदे । रुग्भेदे । स्पर्शाज्ञतायाम् ॥ स्वपनम् । ञिष्वप्शये । घञ् ॥ धान्वगौशुकफुल्लामस्तुरायांसंविशेदुरिनाध्यनुवंशम् । नीतरापरश्रि-

रानघनश्नौनैवचाद्रं घरयः श्रियमिच्छन् ॥

स्वापतेयम् । स्वापतेयकम् । न॰ धने । वित्ते ॥ स्वस्यपति॰ स्वपतिः । स्वपतौ धनस्वामिनौ साधु । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्वागतादित्वान्नैजागमः ॥

स्वापन । पुं॰ न॰ यन्त्रविशेषे ॥ पुं॰ श्रीहरौ । विष्णौ ॥ स्वापयति स्वमायया भावन्तराविधरान्करोति । ञिष्वप्शये । अस्मात्ण्यन्तात्कर्तरि ल्युट् । शौचादिकोयुज्वा ॥

स्वाप्ययः । पुं॰ सुषुप्तौ । स्वस्मिन्नप्ययः ॥

स्वाभाविक । त्रि॰ स्वभावसिद्धे । स्वभावतउत्पन्ने ॥ स्वभावोऽकारादिरविद्या॰ तत्कार्ये । सहजे । अकृत्रिमे ॥ स्वभावे भवः । स्वभावादागतो वा । ठक् ॥

स्वाभाविकी । स्त्री॰ प्रकृतौ । द्रव्यस्वभावत एव सिद्धायां प्रकृतौ ॥ यथाऽम्न्यादीनामुष्णप्रकाशादिलक्षणा स्वाभाविकी प्रकृतिः ॥

स्वाभासः । त्रि॰ रमणीये । सुष्ठु आभासते । भास॰ । पचाद्यच् ॥ पुं॰ कुबेरे । स्वेनधनेन भासते ॥

स्वाभाव्यः । पुं॰ हरौ । स्वभा

येनैव यथाभ्योऽसाध्यो नित्यनिष्पन्नरूपत्वात् ॥

स्वामिजङ्घी । पुं॰ परशुरामे ॥

स्वामिता । स्त्री॰ स्वामित्वे । स्वामिनो भावः । तस्य भावस्त्वतलौ ॥

स्वामी । पुं॰ कार्त्तिकेये । विशाखे । शिखिवाहने । पत्यौ । भर्त्तरि । गुरौ । श्रीमाघे । यथा । गुरुमात्मानमवितथपकालाहतेऽपि ये । श्रीमाघदेवस्वामीति विश्वाद्वैधमिव देत् ॥ हरे ॥ हरौ ॥ परमहंसे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ प्राज्ञ स्योयाश्चहृदे ॥ नृपे । भूपे ॥ त्रि॰ अधिपतौ । अस्य पर्यायास्तु । स्वामीश्वरः पतिरीशिता । अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपः इति ॥ स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामिन् स्वामिनच्॰ निपात्यते ॥

स्वाम्यम् । न॰ आधिपत्ये ॥

स्वायम्भुवः । पुं॰ प्रथममनौ । ब्रह्मपौत्रे । स्वयम्भुवोऽपत्यम् । अण् । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वान्न गुणः ॥

स्वायम्भुवी । स्त्री॰ ब्राह्म्योषधौ

स्वारः । पुं॰ उपतापे ॥ स्वरति । स्वृ शब्दोपतापयोः । घञ् । अरणः ; प्रज्ञाद्यण् ॥ आवेशा घञ् ॥

स्वारस्यम् । न॰ स्वरसभावे ॥ स्वर

स्वभावः । ष्यञ् ॥

स्वाराट् । पुं॰ इन्द्रे । मनुविसृष्टौ ॥ स्वः स्वर्गे राजते । सर्वेषु देवेषु॰ स्वेनधनेन वा॰ आराजते । सत्सूद्विषेति क्विप् । रोरोसिद्धिः॰ ढ्लोपादीर्घः । जान्तः ॥

स्वाराज्यम् । न॰ स्वातन्त्र्ये । स्वराड्भावे ॥ ष्यञ् ॥

स्वारामसुख्यम् । न॰ ब्रह्मपदे ॥ ऐन्द्रपदे ॥

स्वारोचिषः । पुं॰ द्वितीयमनौ । स्वरोचिषोऽपत्यम् । अण् ॥

स्वार्थः । पुं॰ स्वप्रयोजने ॥ स्वीयाभिधेये ॥ स्वकीयधने । स्वीयवस्तुनि ॥

स्वार्थदर्शनः । त्रि॰ निजार्थावलोकने ॥ स्वमात्मनोऽर्थं पश्यतीति तथा ॥

स्वार्थानुमानम् । न॰ स्वार्थानुमितौ ॥ तथाहि । स्वयमेव भूयोदर्शनेन यथा महानसादौ व्याप्तिं गृहीत्वा॰ पर्वतसमीपं गतः॰ तद्गते चाग्नौ सन्दिहानः पर्वते धूमं पश्यन् व्याप्तिं स्मरति यत्र धूमस्तत्राग्निरिति । तदनन्तरं वह्निव्याप्यधूमवानयं पर्वत इति ज्ञानमुत्पद्यते । अयमेव लिङ्गपरामर्श इत्युच्यते । तस्मात्प

र्घतोऽङ्गिमान्॰ द्युतिमानमनुमि लितष्यवसी । तदेतत्स्वार्थानुमानम् ॥

स्वाश्रयः । वि॰ अनन्याश्रये ॥

स्वास्थ्यम् । न॰ आरोग्ये ॥ स्वरूपेऽवस्थाने । सन्तोषे ॥ स्वस्थस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्वाहा । अ॰ देवहविर्दानमन्त्रे । स्वाहते । स्वादयाम्यदनीं । आप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ सुष्ठु आहूयतेऽनया । डाप्रत्ययः ॥

स्वाहा । स्त्री॰ अग्नेः पत्न्याम् । अग्न्याम् ॥ यथा । स्वाहादेवीवह्निपत्नी प्रसिद्धा पुरा स्थिता । यया विनाथ हविर्दानं ग्रहीतुं सुराः क्षमा स्तिदेवीभागवतम् ॥ सुष्ठु आहूयन्ते देवा अनया । अन्यैर्व्योपीतिस । टाप् ॥ स्वाहाऽस्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ स्वानुपाजिहीतेवा ॥ तु बसर्त्तिविशेषे । तारिण्याम् ॥

स्वाहापतिः । पुं॰ अग्नौ । ह॰ धवणो ॥

स्वाहाप्रियः । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ ॥ स्वाहाप्रियायस्य । अपूर्वीप्रियादिष्विति निषेधान्न पुंवद्भावः ॥

स्वाहाभुज् । पुं॰ त्रिदशे । देवतायाम् ॥

स्वित् । अ॰ प्रश्ने । वितर्के । नानापक्षावमर्शे । पादपूरणे । सुष्ठु एति ॰ अवतिवा । श्रूष् गतौ॰ द्रुगतौ वा । क्विप्॰ तुक् ॥

स्विदितः । वि॰ स्वेदिते ॥

स्विन्नः । वि॰ प्रस्विन्ने । स्वेदान्विते । घर्मयुक्ते ॥ स्विन्नोघर्मापिनोनन्दतिष्ठायुषः । पक्वे ॥ यथा । य स्यचेवगतंप्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमितिचमिष्ठः ॥

स्विष्टम् । न॰ सम्यग्यजने ॥ वि॰ सम्यक्पूजिते ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ पूर्वाहुत्यन्ते क्रियमाणे होमविशेषे । सु॰ सुष्ठुशोभनं इष्टंयस्य अपिचकरोति । कृञ्॰ क्विप्तुक् ॥

स्विष्टिकृत् । पुं॰ होमविशेषे ॥ शोभनाहुतिः स्विष्टः । तांकरोति । कृञ् : क्विप्तुक् ॥

स्वीकारः । पुं॰ अङ्गीकारे । स्वीकरणम् । अस्वस्वम्भवन्कृतम् करणं चीभावे घञ् ॥ यावत्सायात स्व निर्वृ । स्वीकुर्यात् तावदर्थवित् । नाधिकं न्यूनता यांस्वच्यवते परमार्थतः ॥

स्वीकृतः । वि॰ अङ्गीकृते ॥

स्वीयः । वि॰ आत्मीये ॥ प्र॰ क्रीतोऽच्छः ॥

स्वीया । स्त्री॰ स्वामिन्येवानुरक्तायां नायिकायाम् ॥

यद्धनमर्ज्जितम् । स्त्रीपार्ज्जितं तदेवस्यात्स्वतन्त्राधीनचापरः इति ॥ त्रि॰ स्वार्ज्जितधनादौ ॥ यथविष्णुसूत्रम् । पिताचेत्पुत्रान् विभजेत्तस्यस्वेच्छास्वयमुपात्ते र्थे॰ पैतामहेतुपितापुत्रयोस्तुल्यंस्वामित्वमिति ॥

(✽✽—✽‡✽‡✽—✽✽)

हकारादिशब्दाः

ह । अ॰ सम्बोधने ॥ पादपूरणे ॥ विनियोगे ॥ निग्रहे ॥ क्षेपायाम् । र्घ्यपर्थे ॥ कुत्सायाम् ॥ प्रीति ग्रार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥ इन्ति । हन्ति सागमो॰ । अन्धेभ्योपीतिड ॥ प्रसाधयोतस्य निपातइतिदेहिकाः ।

ह । पुं॰ शिवे ॥ सलिले ॥ शून्ये ॥ धारणे ॥ मङ्गले ॥ गगने ॥ नक्षत्रे ॥ रक्ते ॥ नाडिके ॥ सूर्य्ये ॥ पापहरणे ॥ चन्द्रे ॥ हरौ ॥ हर्षे ॥ रणे ॥ रोमाञ्चे ॥ वासिनि ॥ दर्पे ॥ अङ्गारे ॥ सर्व्वोपकारणे ॥ शुष्के ॥

हंसः । पुं॰ मानसौकसि । हन्ति गच्छति । अच्ञ्ज्ञाप्रे ॥ अस्यमांसगुणा यथा । स्निग्धंहिमगुरुवृष्यंमांसंजलचराण्डजचारयुतम् । वैद्यकपरवं

समांसंहृद्यतमंतिमिरहरणंचेति रा॰ निघण्टुः ॥ अस्यशकुनन्तु । कार्य्येषुसर्व्वाषुदपिदग्धेमेनङ्गस्य शब्देनतुसर्व्वसिद्धिः । वामानिह्ङ्गसञ्चयोतिशस्तुप्रयान्तिनाशंदुरितान्तितस्य । चौरैः समंद्वंद्वमसारशब्देनिधिहिंतीर्थेऽघमयंतृतीये । युद्धंचतुर्थे॰ नृपतिप्रसादः स्यात्पञ्चमेहंसरवेनराणामितिवसन्तराजः ॥ निर्लोभनृपे ॥ विष्णौ ॥ अश्वे ॥ परमात्मनि ॥ मत्सरे ॥ शैलविभेदे ॥ मन्त्रभेदे ॥ शरीरस्थमरुद्विशेषे । प्राणवायौ ॥ आचार्य्ये ॥ अश्वमेधीयाश्वे ॥ यथा । किमयंदीयतेहंस । इतिसैन्येचतुर्विधे॰ कृष्णादिपुराणम् । अयतः स्थितश्वेते । गुरौ ॥ शिवे ॥ विशुवे ॥ पर्व्वते ॥ मन्त्रविशेषे । जीवे ॥ चतुर्विधाश्रमसन्न्यासांतावधूतविशेषे । यथा । श्रीदेव्युवाच । हिविधावासनोभोत्तेनार्थ्स्योर्भैयच्छस्तथा । किमिदंश्रूयतेविश्वमयधूतोचतुर्विधाः ॥ एतदेदितुमिच्छामितस्वतः कथयप्रभो । चतुर्विधाऽवधूतानांसघपंसविशेषतः ॥ श्रीसदाशिववचनाच । अक्षमन्त्रोपासकाःयेब्राह्मणः ऋषियादयः । स्वधार्म्मैरसन्तोपित्रयास्तोयतयः प्रिये ॰ पूर्णाभिषेकविधिनासंस्का

सायेचमामशः । यैवावधूतास्ते घेयः । पूजनीयाः कुधाचिंते । ग्रास्नावधूताः यैवासूग्रमाघारर्षलिंनः ॥ विद्ध्यूः सर्वस्मार्यिमदुदीपितश्चैना ॥ यिनाग्रस्मापिंतं पैलैतयावकापिंतं यिना । निविश्मतं तीयस्तनग्द्यीयुः फश्चावन ॥ ग्रास्नावधूतकौतानांकीतानामभिधेचिषाम् । प्रागेववचित धर्मभोघारायवरानमे । घामंसन्यापनं पानं दानमुदाररघवम् । सर्वमागमसार्गेयमी दवाग्नावधूतयोः ॥ उस्तावधूतीद्विविधः पूर्वापूर्वविशेदत । पूर्णं . परमहंसाख्यः परिज्ञाऽपरः प्रिये ॥ ज्ञातावधूतसंस्कारीवद्दिम्ादृस्तानदुर्वज्ञः । सदाशिवाणवैसिद्धग्रस्मानं सतुशीधयेत् ॥ पस्वनजुलालिमिक्रस्वजुर्वन् वामाणिमीसवत् । सदाव्रस्मपरिभूस्वासाधयेत् ग्रासमुगसम् ऊीतत सम्यान्वसुयायं सीऽहमस्मीतिचिन्तयन् । कुर्याद्दाम्ोचितं कर्म सदावैराग्यमाश्रित । कुर्वन् कर्माण्यनासक्तोगलिनीदलनीरवत् । यवेतात्मानमुद्धर्तं तत्त्वज्ञानविवेकतः ॥ कृत्युपकर्षीक्रम । चतुर्णामवधूतानांतुरीयोहंस उच्यते । यवीऽन्ये योगभोगाव्यामुक्ताः सर्वेशिवोपमाः ॥ हंसोनकुर्यात्स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन् विहरेन्निषेधविधिवर्जितः ॥ त्यजेत् स्वजातिचिह्नानिकर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत् क्षौणीं निःसङ्कल्पोनिरुद्यमः ॥ सदात्माभावसन्तुष्टः शोकमोहविवर्जितः । निर्ग्गृहोनिर्भयः क्षान्तो निरपेक्षः ॥ नार्पयं भवतीयानां सततध्यानधारणाः । सुसी विरक्तोनिर्द्वन्द्वो हंसाचारपरोयतिः ॥ इतिकथितं देवि चतुर्थोऽक्रमयोगिनाम् । सायकं सविशेषसाधूनामसदुपद्यिनाम् ॥ यत्तेवांदर्शनादस्पर्शनादालापात् परितोषणात् । सर्वतीर्थफलावाप्तिर्जायतेमनुजन्मनाम् ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि च । कुलसन्यासिनांदेहे सन्ति तानि सदाप्रिये ॥ तथ्रोभवानिर्वाणतन्त्रे १४ उल्लास । हन्तिगच्छति सूर्योक्तिभवाः । हन० । पचाद्यच् । भवेदर्पिगमादुध संज्ञितस्य ॥ हन्ति । मूषवद्धहन्तीतिसोऽयं । शुक्ति विशेषे । विद्वलदिष्टोमादिविशिष्टः । क्षपयुनोःसौभाग्निनिहंसः ॥ यथा । एतिपवन्तो वातिद्विगन्तो । किंस खिंशाच्च : कौपिक्तान्त : ॥

हंसकः । पुं॰ पादकटके । पादवलये । हंसवच्छब्दायतिमधुरध्वनित्वा

हट्टविलासिनी । स्त्री० गन्धद्रव्यविशेषे । नख्याम् । अम्बुनखीयाम् । हरिद्रायाम् । हट्टे विलसति० स्त्रीला । लम्बकौड़ायाम् । सुखी लिपिनि : ॥

हट्टाध्यक्ष : । पुं० अधिकर्मिके ॥

हट्टी । स्त्री० क्षुद्रहट्टे । पुरतल्याम् ॥

हठ : । पुं० प्रसभे । बलात्कारे ॥ अम्बुपर्ण्याम् । प्रधान्याम् । हठम् । हठमुखिहठत्वयोः । पुंसि० खलीचमेलिनाव : ॥

हठनिग्रह : । पुं० मूढानुरूपोतनिग्रहविशेषे ॥ तथाहि । चक्षु : श्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि० वाक्पाण्यादीनि कर्मेन्द्रियाणि० तथैते लयमाधौ परोधेन हठाभिरुद्धानि । तद्वृत्तान्तनमोविषठेननिग्रहोभ्यासीतिमूढमूर्खाभिभवति । नयत मयानिग्रहेतु प्रस्थते० तद्वोन्मत्त मद्दन्तमत्त गजेरिव मयकस्मात् । अत : क्रमनिग्रहप्रयुक्त : ॥

हठपर्णी । स्त्री० अम्बुतालि । शैवाले ॥

हठयोग : । पुं० पातञ्जलोक्तप्रसिद्धेऽष्टाङ्गयोगे । योगतरोत्योक्तयोगे । यथा । इदानीं हठयोगस्तु कथ्यते हठसिद्धिद : । आसनं पावनांश शरीरे रोगापरक्षकम् । पूरकं कुम्भकञ्चैव रेचकं वायुनाभ्यसेत्

। इत्थं कर्मे क्रमं चाभ्यासं साधयेत्सदा । धौत्यादिकं षट्कर्मं स्यात् हठसाधक : । एतन्नाड्यन्तर्देवैर्विवायुपूर्ण प्रतिष्ठितम् ॥ ततो मनोनिश्चलं भूत्वा तत्त्वानन्दमेव हि । हठयोगप्रकाश : प्राप्नुयाच्छुद्धे भवेद्यदि । इदानीं हठयोगस्य द्वितीयभेदमुच्यते । काशीनासिकायां तु संयोजितमं स्मरेत् । प्रतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमिश्यादिरूपत : । एवं ध्यात्वा चिरायु : व्याह्रुतमन्त्रपद्धितः । विश्वतुल्यो महात्मासौ हठयोगप्रसादत : । हठान्ज्योतिर्मयो भूत्वा ह्यमरैवाभिवीयवेत् । वतीयं हठयोग : ख्यातः सिद्धिद : सिद्धसेवितः इति ॥

हठालु : । }
हठालुका । } स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

हठी । त्रि० हठविशिष्टे ॥

हठी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

हडि : । पुं० नगरसाधनकाष्ठयन्त्रविशेषे । यथा । निगडोलो हडवधि : स्यात् : काष्ठयन्त्र पे इति शब्दमाला ॥

हण्डक : । पुं० महाष्टपिथि० नीचजातिविशेषे । हाडि० इ० गौ० भा० ॥

हडम् । न० अस्थनि ॥

हड्डक : । पुं० हडिके ॥

हड्डजम् । न० मज्जनि ॥

हडि : ।
हडिक : । पुं० हडिकैमलेयष्टौ ॥
हडिप : ।

हण्डा । अ० कुत्सिताह्वाने । नीचस म्बोधने ॥ यथा हञ्जे तिष्ठेत्यादा नसख्य ह्वानश्चैव च । हण्डे तिष्ठ त्वितःश्रुतस्मार्यौभारिमाश्वाच्यमिति भागुरिः ॥ हण्डाहञ्जाहलाह्वाना क्षप : सम्बोधनार्थकाः ॥ पाथ विशेषे ॥

हण्डिका । स्त्री० भाण्डी-इति भा०-ख्याते । उखायाम् ॥

हण्डिकासुत : । पुं० क्षपणे । कौटो शाखी-इ०भा० ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

हण्डी । स्त्री० पण्डिकायाम् ॥

हण्डे । अ० नाट्योक्तौनीचांशग्याह्वाने ॥ हिण्डते । हिण्डिगत्यना-दरयोः । बाहुलकादिप्रत्ययः डेऽप्रत्ययः ॥

हत । त्रि० हननक्रियाकर्मभूते । नष्टे प्रमापिते ॥ आघातादिते । भग्नमनसि । मनोहते । प्रतिह-ते । प्रतिबुद्धे ॥ च हते । गुणिते । ताडिते ॥ हन्-क्तः । कर्म० । क्तः ।

हतक । पुं० नीचजने ॥

हताश : । त्रि० निर्दये ॥ आशारहिते ॥ पिशुने ॥ हताआशायस्मात्-हृष्टादिविग्रहः । वन्ध्ये ॥

हति : । स्त्री० अपघाते ॥

हतौजा : । त्रि० निस्तेजस्के ॥

हद् : । पुं० व्याधौ ॥ अस्त्रे ॥ इति-आहारमन्यांसः । हन० क्तह निर्व्याज्ञानु । अनुनासिकोपदेशिस्या दिनाऽनुनासिकलोपः ॥ हन्ति ॥

हत्या । स्त्री० हनने । वधे ॥

हथ : । त्रि० विमर्षे ॥ हन्ति । हन० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥ ० ॥

हन : । त्रि० हननकर्त्तरि ।

हननम् । न० प्राणवियोगफलकव्यापारे । वधे ॥ मारणे ॥

हनु । स्त्री० हट्टविलासिन्याम् ॥ अस्त्रौ ॥ मघे । गदे ॥ अलगदे । रक्तरोगे । हरिद्रायाम् ॥ नखौष धौ । नृत्यारम्भे ॥ आयुधे ॥ पुं०स्त्री०कपोलावयवे । कपोला धोभागे ॥ इत्यम । हन० उण् किच्च ।

हनुग्रह : । पुं० हनुस्तम्भाख्ये वात-व्याधौ ॥

हनुमान् । पुं० वायुजे । हनुमति । आञ्जनेये । योगचरे । रामदूते । महावीरे ॥ अतिशयितौ हनू विद्येतेऽस्य । अतिशायने मतुप् ॥

हनुस्तम्भ : । पुं० हनुग्रहे ।

हनू : । स्त्री० हनुशब्दार्थे ॥ ऊङ्प्र

रत्नौकाराम्भरत ॥

अनुनोक् । पु० । वासासमधौ । वाश पारि ॥ यथा । नवत्यतिवर्षोरासौ रुद्रमपश्चमपञ्चका : । रोगाश्चरति सुधोधोराश्वैखाभिधाविता: ॥ दा सोऽश्वमौस्र्येन्द्रसवाजमशक्रिष्टवर्स पः । अनुमान्नुशत्तुसैन्यानाभिहन्ता मारुतात्मज : ॥ नरायणसहस्रेषु प्रतिकर्मान्तेयम् । शिराभिस्तत्र स्वरत : पादवैस्वरवव : ॥ अर्द्ध विद्यापुरीलक्ष्मामभिवाद्यमेधिर्वा म् । सहस्रायौधमिष्यामिमिपतास व रक्षसामिति ॥ अतिशयितो- ऽनुरत्यय । अतिशायनिमतुप् । अन्यो वामपिहृश्यसद्दतिपातिकोटी र्घ : ॥ मरादीनाञ्च निदोर्घ इति रघुव्याख्यानेमल्लिनाथ : ॥

अनूप : । पुं० राक्षसी । पनि० । अ न० । नक्षनिश्यामपन ॥

अन्त । अ० वाक्यारम्भे । खेदे । कोपे । यथा । कालीमप्रायतीनामा वार्थ : संसारसम्भवे: । सुखदु : खैर्ण गौ:जनमवेत्तिपितमात्मनत्र ति । इत्यादि । अनवादे ॥ प र्ये ॥ सम्मुने ॥ यथार्थे ॥ दाने ॥ अनुकम्पायाम् ॥ निश्चये ॥ प्रमा दे ॥ अनुमतौ । इदानीमर्थे ॥ दृष्टि । अन० । वाहवत्प्रायाम : ॥ पार्श्वे । वादे । अनाकल्यने ॥

अन्त्याकार : । पुं०अतिथशैदानार्थपी डनमासेतु ॥ यथा । भिक्षायया अनादृत्यानुपरिव्राड्तत्रमवारिणाम् । ग्रासप्रमाचतिथिश्राद्धादर्थासवतु ट्यम् । नर्थं चतुर्भ्यं मग्राङ्गुर्वन्तया रविदीमत्रा : औलनहन्ताकारंच नच भिक्षामदाविश । अदत्वातुन भोक्तव्यं यथाविभवमात्मन पूर्ति : नत्यावड्रे ॥ इतिमार्कण्डेयेमदा लसोपाख्यानम ॥

अन्ध्र । त्रि० उलनक्रियाधारी । अत्री घातकी अन्ध्र । अनु० । तृच् ॥

अभ्र । त्रि० क्रमपुरीषोत्सर्गे । गू- नी । अनतीक्ष । अदपुगीपोत्सर्गे । श : ॥

अन्यमान : । त्रि०तादृशमानी ॥

अम्बुपा । स्त्री० अम्बुपायाम् ॥

अम्बुपा । स्त्री० अम्बुपायाम् । गौरवेर० कु० हास्तवेर० कु० अप्रसिद्धपेक्षत विशेषे । तस्यफलं विविधम् । अ म्लसहयं विसगस्य प्रथमम् । अम्ब्ल त्वफलसहयं मध्वगम्धरापरम् । गु णाश्च । अम्बुपादौपिनौतिक्ताकटू ष्णातुवरागुरु : । पित्तोदरसमीरा र्शोविषश्लेष्ममलत्वत् । पराप्येत गुणाप्रोक्तारूपभेदोद्वयोरपि ॥

अम् । अ० कोपे । रोषभाषणे ॥ अनुनये ॥ अनुशये । प्रश्ने । अनू यायाम् । स्मृतौ । अपाकृतौ ॥

हम्या । स्त्री॰ हम्भायाम् ॥

हम्भा । स्त्री॰ गोध्वनौ । रम्भायाम् ॥

हय : । पुं॰ घोटके । तुरगे । अश्वे । वाजिनि ॥ तदपर्य्यायाः सप्तिवाहार्वतुरङ्गमाः सैन्धवोऽत्यो गन्धर्वः । हयति । हयगतौ । अच् ॥ द्विनोसिता । अच् ॥ शरीरस्यक्षामपञ्चादिन्द्रियेषु ॥ धनूराशौ ॥

हयकातरा ।) हयकातरिका ।) स्त्री॰ अश्वकातरायाम् ॥ यथा । कातराह्वयपर्यायैः कातरान्ताः प्रकीर्त्तिताः । अश्वकातरिकातिक्तावातघ्नीदीपनीपरा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ वर्गः ॥

हयगन्धम् । न॰ काचलवणे ॥

हयगन्धा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥

हयग्रीव : । पुं॰ वेदोद्धारार्थं विष्णो रवतारविशेषे । असुरभेदे ॥

हयग्रीवहा । पुं॰ विष्णौ ॥

हयद्विष : । पुं॰ महिषे ॥

हयद्वीप : । पुं॰ कच्छादिदेशपश्चात्समुद्रान्तर्वर्ति द्वीपविशेषे ॥

हयनम् । न॰ सुवर्णस्तम्भवाह्ये चीर्णो त्साह्यं यानविशेषे । वर्षे ॥ हयगतौ । ल्युट् ॥

हयपुच्छी । स्त्री॰ माषपर्ण्यामोषधौ ॥ हयपुच्छमिव पर्णान्यस्याः । गौरादिः ॥

हयप्रिय : । पुं॰ यवे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

हयप्रिया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ खर्ज्जूर्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

हयमार : । पुं॰ करवीरे ॥

हयमारक: । पुं॰ करवीरे ॥ हयानां मारकः ॥

हयमारण : । पुं॰ अश्वत्थवृक्षे ॥

हयवाहन : । पुं॰ सूर्यपुत्रे । रेवन्ते ॥ त्रि॰ हयारोहे ॥ हयो वाहनमस्य ॥

हयवाहनशङ्कर : । पुं॰ रत्नकाञ्चने ॥

हयशाला । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । अश्वशालायाम् ॥

हयशीर्ष : । पुं॰ विष्णौ ॥

हया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

हयाध्यक्ष : । पुं॰ अश्वाध्यक्षे । स कुलपुत्रः । हयविद्याविधानज्ञश्चिकित्सितपारगः । अश्वाध्यक्षोमहीभर्त्तुः स्वासनश्च प्रशस्यते ॥ इति ॥

हयानन्द : । पुं॰ मुद्गे ॥

हयायुर्वेद : । पुं॰ अश्वचिकित्साशास्त्रे ॥

हयारि : । पुं॰ करवीरे ॥ महिषे ॥

हयाशना । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

हयाह्वया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

हयी । स्त्री॰ वाम्याम् । अश्वायाम् । वडवायां । पीडी॰ पुं॰ भा॰ प्र॰ ॥

हरिणनर्त्तकः । पुं॰ किन्नरे । मृगाङ्क-मर्त्ते ॥

हरिणप्लुता स्त्री॰ अर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ विषमेसगणत्रितयं लगावथसमेन गणौ भगणौ भरः । श्रुतकामशो भदोदिता कविपुङ्गवै रमला हरिणप्लु-ता ॥

हरिणहृदयः । त्रि॰ भीरौ ॥

हरिणाक्षी । स्त्री॰ रमण्याम् । मृगलोचनायाम् । हट्टविलासिनीनामग-स्मृत्यां ॥

हरिणाङ्कः । पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे ॥

हरिणी । स्त्री॰ मृग्याम । एण्याम् ॥ हरिणस्त्री । पुंयोगादितिङी-ष् । हरितायाम् ॥ वर्णादनुदा-त्तादिति ङीष्नौ ॥ नारीभेदे । वा-ह्यायामिति ॥ सुवर्णप्रतिमायाम् स्वर्णयूथ्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ सूर्य्यायाम् ॥ अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । नसमरस-लागः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता । उदाहरण । भवतिहरिणीनृत्यौत्सी-सलीगीरसाम्बुधिविष्टपे इति । य-था । व्यथितमनसोबिर्निरं गौरवाम्-र्दहरिणीगणात् । जलमृगतृणांस-न्दीपक्षीणसमयगन्धिनाम् । यदय-मनिमदूर्वांस्थामेमुरारिवतेवरेम्य क्विदधिदशाकाक्षेमीविशीन-विलोचनम् ॥

हरित् । पुं॰ अश्वविशेषे । नील-तामिश्रितवर्णे । पालाशे । हरि-। हराद्वयविभाषाप्रसिद्धे । मुद्गे । स्त्री॰ दिशि । हरिद्रायाम् । पु॰ न॰ तृणे ॥ त्रि॰ हरितवर्णविशि-ष्टे ॥ हरति॰ हृञ्धिनियमिन्य-रामा । इत् । इशर्वहियु-स्यवृतिरितीति ॥

हरितः । पुं॰ हरिद्वर्णे । पालाशे । हरा॰ कृ॰ आ॰ प्र॰ ॥ मत्स्यानर्थी तृणे ॥ न॰ स्योनाके ॥ त्रि॰ ह-रिद्वर्णयुक्ते ॥ हरति । हृञ॰ इ-श्याश्यासितञ्चितीतन् ॥

हरितकम् । न॰ शाके ॥ शिग्रौ ॥ ह-रितावर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् । स्वार्थे कन् ॥ हरति । श्ययैवा । हृञ॰ । श्याश्यासितन् । कन् ॥

हरितपत्रिका । स्त्री॰ माठ्याम् ॥

हरितशाकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

हरिता । स्त्री॰ दूर्वायाम् । अश्वग्रा-म् । आश्वो॰ कृ॰ प्र॰ पुष्पश्रे-॥ हरिद्रायाम् ॥ माठ्याम् ॥ क-पिलद्राक्षायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनश्च-तिपक्षे ङीष्नकार इत्यस्मात्. ॰

हरितालम् । न॰ धातुविशेषे । पि-ञ्जरे । पीतके । तालके । घाते । ह-रितालमि ॥ तस्य पर्य्यायम् ।

यथोक्तम् । हरितालं हरेर्वीर्य्यमलम्बीर्य्यं भवं शिवा । पारदं भववीर्य्यं स्यादभ्रकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ तद्भिदयश्च यथा । हरितालं द्विधा प्रोक्तं पत्राख्यं पिण्डसंज्ञकम् । तयोराद्यं गुणैः श्रेष्ठं ततो हीनगुणं परम् । स्वर्णवर्णं गुरु स्निग्धं सपत्रञ्चाभ्रपत्रवत् । पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनम् । निष्पत्रं पिण्डसदृशं स्वल्पसत्त्वं तथा गुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणं तत्पिण्डतालकम् ॥ हरितालं कटु स्निग्धं कषायोष्णं हरेद्विषम् । कण्डूकुष्ठास्यरोगास्रकफपित्तकचव्रणान् ॥ हरति च हरितालं चारुतां देहजातां सृजति च बहुतापानङ्गसङ्कोचपीडाम् । वितरति कफवातौ कुष्ठरोगं विदध्यादिदमशितमशुद्धं मारितञ्चाप्यसम्यक् ॥ अशुद्धं तालमायुर्घ्नं कफमारुतमेहकृत् । तापस्फोटाङ्गसङ्कोचान् कुरुते तेन शोधयेत् ॥ अथ शोधनविधि ॥ तालकं कणशः कृत्वा तच्चूर्णं काञ्जिके क्षिपेत् दोलायन्त्रेण यामैकं ततः कूष्माण्डजे रसे ॥ तिलतैले पचेद्यामं यामञ्च त्रिफलाजले । दोलायन्त्रे चतुर्यामं पक्वं शुध्यति तालकम् । अथ मारणम् । सद्

संतालकं शुद्धपौनर्नवरसेनतु । खल्ले विमर्द्य दिवैकं दिनं पश्चाद्विशोषयेत् ॥ संशोष्याग्नौ खर्परस्थाम् आग्यांतश्च शोषयेत् । ततः पुनर्नवाक्षारैः स्थाल्याधं प्रपूरयेत् ॥ तत्रतच्चक्रिकां धृत्वा पुनस्तेनैव पूरयेत् । भाजनस्य मुखं तस्य पिधानं धारयेन्मृदा ॥ स्थालीं चुल्ल्यां समारोप्य क्रमाद्वह्निं विवर्द्धयेत् । दिनान्यत्र पञ्च निरन्तरं वह्निं प्रदीपयेत् ॥ एवं तन्म्रियते तालमाशास्त्रेश्वरशिक्षा । तत्तुल्यमात्रमेव शिवयायोग्य प्रयोजयेत् ॥ इति । तालकं हरेद्रोगान् कुष्ठमृत्युज्वरापहम् । शोधितं हरेत्कान्तिं वीर्य्यवृद्धिं तथायुषः ॥ हरितवर्णे भावाति । आचारार्द्दे भे । धातोरनुमेतिश्च : ॥

हरितालः, पुं॰ पीतवर्णपक्षिविशेषः हरियाल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तन्मांसगुणा यथा । हरितालो मधुरः कटुकः कषायो मधुरो लघुः । रक्तपित्तप्रशमनस्तृषाघ्नो वातकोपनः ॥

हरितालकम्, क्ली॰ हरिताले । खार्थेक : ॥

हरितालिका, स्त्री॰ हरितोल्याम् । भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् । दूर्वायाम् ॥

हरितालो, स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ व्योमरेखायाम् ॥ खड्गलतायाम् ।

इव : स्थाने सुखमाहुर्मनीषिण : इति ॥

हरिभः । पुं० पीतवर्णहये ॥

हरिलोचनः । पुं० शिवस्थाने । कुलीरे ॥

हरिवंशः । पुं० महाभारतीयपर्वविशेषे ॥ श्रीकृष्णान्वये ॥

हरिवान् । पुं० इन्द्रे । त्रि० हरिविशिष्टे ।

हरिवर्षम् । न० निषधहेमकूटयोर्मध्यवर्त्तिवर्षविशेषे ॥ यथा । निषधाद्धरिवर्षं यथा ख्यातो हेमकूटम् इति ॥ अपिच । दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधा हरिवर्षं किम्पुरुषभारतानां यथा सङ्ख्यमिति श्रीभागवतम् ॥

हरिवल्लभा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । तुलस्याम् । जयायाम् । भद्रायाम् ॥

हरिवासरः । पुं० न० द्वादश्याः प्रथमे पादे ॥ यथा । द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञकः । तमतिक्रम्य कुर्वीत पारणं विष्णुतत्परः । इति ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरसंहिता ॥

हरिवाहनः । पुं० गरुडे ॥

हरिविक्रमः । पुं० हरेः पराक्रमे ॥ यो विश्वविक्रमपरो समुच्छ्रितलालवेऽपि हरिविक्रमाः पथमुत्तिष्ठति विशेषे ।

हरिवीजम् । न० हरिताले ॥

हरिवृषम् । न० हरिवर्षे ॥

हरिशयनम् । न० हरेर्निद्रायाम् । तच्चाषाढशुक्लैकादशीतः प्रसिद्धम् ।

हरिश्चन्द्रः । पुं० नृपतिविशेषे । स तु त्रिशङ्कुपुत्रः । विश्वङ्गुणी । कविविशेषे । प्रस्तावनहरिश्चन्द्रात्कथोद्भूति साधुः । चन्द्रिका देवीस्थानीतीर्थविशेषे । इतिशैवीगीता । स्वर्भैरवीहरिश्चन्द्रस्थागमः ॥

हरिश्चन्द्रपुरम् । न० सौभे । खपुरे । आकाशगेपुरे । हरचन्द्रावनी० इ० आ० प्र० ॥

हरिषेणः । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । हरिसुते । यथा । हरिषेणोऽरिसूदनो विजयनन्दनः । अथास्तु त्रयोदश : सर्वे चैवाङ्गयज्वाः । हरि . सेनायश्च । एतत्संज्ञो यागादिति च ॥

हरिसुतः । पुं० अर्जुने । कामे । मोनकीसमी । हरिवंशे ॥

हरिहयः । पुं० इन्द्रे । सप्तपती ॥ हरिहयोऽयस्य । पर्वतविशेषे । यथा । स्वच्छन्दोमयः सरीमायिसुयशोभानियमतु । हरि : सर्वतोऽश्वस्तु पीतश्चोपयसाश्चन्द्रमालिहोत्रः । सूर्ये ॥

हरिहरः । पुं० संयुक्तहरिहरमूर्त्तौ ।

यथा : हरिहरमनुसरन्तो धीपारंप
यातुमिच्छसि चेत्तु सुखदं. रूपत
भयपदसिवस्तुतपर्कं नजानासि ॥
हरिहरवेषम् । न० हरिरूपे ॥
हरिहरात्मकः । पुं० शिवस्य वृषभे ॥
गरुडे ॥
हरीतकी । स्त्री० स्वनामख्यातविषे पथ्या
वृक्षे । तत्फले ॥ तत्पर्यायो यथा
अभया त्वव्यथा पथ्या कायस्था पूतनाऽ
मृता । हरीतकी हैमवती चेतकी श्रे
यसी शिवेति । यथा : प्रमेहारु
पाचयथा । हरीतक्यस्तु तोयज्ञा सप्त
भेदैरुदीरिता । तासामभिधानानि
वक्ष्याम्यथ यथाक्रमात् ॥ विजया रो
हिणी चैव पूतना चामृताऽभया । जी
वन्ती चेतकी चेति नाम्ना सप्तविधा स्मृ
ता ॥ अलाबुवृत्ता विजया वृत्ता सा रो
हिणी मता । स्वल्पत्वक् पूतनाऽस्थि
थास्थूलमांसाऽमृता स्मृता । पञ्चा
स्रा चाभया ख्याता जीवन्ती स्वर्णव
र्णभा । त्र्यस्रा तु चेतकीत्यादित्या
सां रूपलक्षणम् ॥ विन्ध्याद्रौ विजया
हिमाचलभवा ख्याता चेतकी पूतना-
सिन्धौ स्यादथ रोहिणी तु विजयाख्या
ताप्रतिष्ठानजा । चम्पायाममृता
ऽभया च जनिता देशे सुराष्ट्रे स्वर्णकी-
ज्वालीति हरीतकी निगदिता सा सप्त
भेदा बुधैः ॥ सर्वप्रयोगे विजया च
रोहिणी क्षतेषु लेपेषु च पूतना हिता

। विरेचनेष्वप्यमृता गुणाधिका जी
वन्तिकाक्ष्यादिषु जीर्णरोगजित् ॥
चूर्णार्थे चेतकी सर्वरुजापहारिका निरा
मयत्वे समतामदन्तिताम् । वृक्षय
या रोगविषं पथेरजता ह्ये या गुणा
ख्याताः सदा चेदन्यथा । चेतकी च धृ
ता हस्ते यावत्तिष्ठति देहिनः । ता
वद्विरिच्यते वेगैः प्रभावान्नात्र संश
यः ॥ सप्तानामपि जातीनां प्रधानं
विजया स्मृता । सुखप्रयोगा सुलभा
सर्वव्याधिषु शस्यते ॥ चिरायुर्मि
मन्त्रयित्वा माङ्के धारयेत्वतो भिषक्
प्रवरैः । यन्त्रायत्त्या भूमिनिमज्जनं
सा गुणाख्याता । हरीतकीसमं व्या
धीन् भूतलनाशयत्युः । हरीतकी
तु या प्रोक्ता लवणं नदीं प्रतिच्छा ॥
हरीतकीतुल्यायां वस्तुत्वं गजा
दि । शीतज्वरे योग्यं वयानेव
भक्षते । कृतिरामिषं पट्ट : ॥
पमित्तभागप्रकाशे । नराणिरुच्य
नाशताद्गुर्वी घृत चयाम्भसि । नि
मज्जेत्सा सुप्रयत्नात् कथिता त्रिगुणाम
दा ॥ नवादिगुणयुक्तत्वं तथैकस्य हि
कथ्यते । हरीतक्या अथैव वक्ष्यते
पक्षे समुच्यते ॥ पवित्रां वर्ज्यं त्वन्
वेपितामध्यमोधिनी । स्निग्धा सक्
यादिवीर्या पथ्या भृष्टा मोक्षाग्निदीपनु
त् ॥ उष्णोणिनी बुद्धिबलेन्द्रियाणां
निर्मूलिनी पित्तकफानिलानाम् ।

हल्या । स्त्री॰ हलसमूहे । हलानां समूहः । पाशादिभ्यो यः ।
हल्लकम् । न॰ रक्तसंध्यके । रक्तोत्पलविशेषे । हैला॰ द्र॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पे । रक्तवर्णे विकाल विकासिपुष्पविशेषे॰ इत्यन्ये । ह लति । हलविकसने । लल्लक॰ । य द्वा । हलनम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । हल् जाति । लाति । धातोरनुमितिकः । संज्ञायाम् ।
हल्लनम् । त्रि॰ प्रचलायिते । द्र॰ क॰ धर ।
हल्लीषम् । न॰ योषितांमण्डलीनृत्ये । स्त्रीणांहल्लीषनृत्यमित्यभिधानात् । हल्लीष ।
हल्लीषकम् । न॰ स्त्रीणांमण्डलिका नृत्ये । मण्डलेनतुयन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकन्तुतद्विति हेमचन्द्रः ॥ ए कस्तपुरतो नेता स्त्रीभिः स ह्ल्लीडने । तत् रासक्रीडा । य था । गोपीनांमण्डलीनृत्यबन्धने हल्लीषकं विदुरितिकोषात् । तन्मध्ये रासलीलायांद्रष्टव्यम् ।
हव : । पुं॰ आह्वाने । निदेशे ॥ आह्वने । हूतौ ॥ अध्वरे । समत्वे ॥ हानम् । ह्वेञ् स्पर्धायां ब्दे च । ॥ वेऽनुपसर्गे सो व्यप् स्य सारवच्च ॥ हूयतेऽनेनेति वा ॥ आ हवे॰ द्र् तवेदविद् : । आहूयन्ते परस्परं युद्धार्थं योद्धारोऽत्र ॥
हवङ्ग : । पुं॰ कांस्यपात्रे दधिमिश्रि तान्नमयपे । दृतिकाधित् ॥
हवनम् । न॰ होमे ॥
हवनायु : । पुं॰ अग्नौ ॥
हवनी । स्त्री॰ हवनकुण्डे ॥
हवनीयम् । त्रि॰ हविषि । होमीय द्रव्ये ॥ हूयते । हु॰ अनीयर् ॥
हविध्री । स्त्री॰ होमकुण्डे ॥
हविरशन : । पुं॰ अग्नौ ।
हविर्गन्धा । स्त्री॰ शम्यां ॥
हविर्गृहम् । न॰ यज्ञगृहे । हो
हविर्गेहम् । न॰ यज्ञगृहे । होत्रीये ॥
हविर्भुज् । पुं॰ अङ्गिरसः पुत्रे पित यायांपितरि । अग्नौ । हविभि । भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ।
हविर्भू : । स्त्री॰ पुलस्त्यस्यपत्न्याम् ।
हविर्मन्थ : । पुं॰ अग्निमन्थे । श्री पर्णे ।
हविष्मती । स्त्री॰ देवानामर्थे याज्ञिक सम्पादयितरि धारा ॥
हविष्मत् । पुं॰ हविर्भुजि । त्रि॰ आज्यादिमति ॥ ध्यानभावनाव ति ॥
हविष्यम् । न॰ हवनीये । भोज्यभेदे । मुन्यन्नादिषु । घृते । हविषेहि तम् । उगवादिभ्योयत् ।
हविष्यान्नम् । न॰ हविष्ये । व्रतादा

यदनीयद्रव्यविशेषे ॥ हविष्यस्त दन्नस ॥

हविः । न॰ होतव्यद्रव्ये । सान्नाय्ये । देवतोद्देशेनाग्नौ क्षिप्यमाणद्रव्ये । त्यागप्रधानक्रियायाः साधनम् कर्मकारके ॥ तद्द्विविधम् । पुरोडाशरूपमाज्यरूपञ्च ॥ घृते । सर्पिषि ॥ हविर्यां परिणामोऽयं यदेतदखिलं जगत् ॥ हूयते । हु दानादनयोः । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः ॥ सुन्यग्निपयः सोमेमां संयमानुपक्रान्तम् । अपरतन्त्र वहुवचनत्वादविकल्पतयामनुः ॥

हविषा । स्त्री॰ कपुषायाम् ॥

हवै । अ॰ हन्तार्थ स्मरणार्थे निपातौ ॥ प्रसिद्धार्थद्योतकौ वेदे निपातौ ॥

हव्यम् । न॰ दैवेऽन्ने । हवनीये ॥ तृप्यन्ते प्रीयन्ते देवा येन॰ हूयते॰ प्रक्षिप्यते वा । हु॰ । अचो यत् । गुणावादेशौ ।

हव्यपाकः । पुं॰ चरौ ॥ पच्यते । पचेः कर्मणि घञ् । हव्यस्य तत्पाकस्य । यद्वा । भावे घञ् । पचनम्॰ पाकः । हव्यस्य पाकः॰ पाकोऽधिकरणम् ॥

हव्यवाट् । पुं॰ अग्नौ ॥

हव्यवाहनः । पुं॰ अग्नौ ॥ हव्यं वहति । अन्यापदेश्युः ॥

हव्याश : ।)
हव्याशन : ।) पुं॰ अग्नौ ॥
हव्येश : ।)

हसः । पुं॰ हास्ये ॥ हसनम् । हसे हसने । स्वनहसोर्वाप् ॥

हसत् । त्रि॰ हास्यं कुर्वति ॥ हसेः शतृ ॥

हसनम् । न॰ हास्ये ॥ हसे॰ । ल्युट् ॥

हसनी । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥ हसति । हसे॰ । करणे ल्युट् । टिड्ढेति ङीप् ॥

हसनीमणिः । पुं॰ पर्परीके । अग्नौ ॥

हसन्तिका । स्त्री॰ हसन्त्याम् । अङ्गारधान्याम् ॥

हसन्ती । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् । मल्लिकाभेदे । शाकिनीविशेषे ॥ हसति । हसे॰ । शतः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । अप्रश्नेरितितुम् ॥

हसितम् । न॰ अट्टहास्ये । हास्ये ॥ त्रि॰ विकसिते । फुल्ले ॥ हसे॰ । नपुंसके भावे क्तः ॥

हस्तः । पुं॰ करे । पञ्चशाखे । शये । पाणौ । शब्द॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥ करिकरे शुण्डायाम् । संक्ष॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥ मानभेदे । चतुर्विंशत्यङ्गुलिरीत प्रकोष्ठकरे ॥ यथा । यवानां तण्डुलै रेकमङ्गुलं चाभिधीयते । चतुर्विंशतिर्व्ह

चतुर्विंशद्भिरङ्गुलैरितिकालिका
पुराणम् । द्रुमेदे । त्रयोदशर्क्षे ।
हस्तायाम् । यथा । पुष्योहस्तोऽथ
श्रवणाश्विनश्चाश्विनी तु सर्वदि
गन्तारश्चाप्नोति ॥ बौधायनेनाते ॥
यथाकौशहस्तः । कपसमद्वहस्त्य
र्थः । हस्ति॰ हस्तैया । हस्ति॰
। हस्तिदर्शिविशितम् ॥ त्रि॰ हस्ता
यांजाते ॥ अविद्याफलगु मीलबोलु
क् । न॰ चर्मप्रसेविकायां ॥

हस्तधारणम् । न॰ परित्राणे । प्राहस्तु
तुदातश्च हस्तधारणं रोधः । रघ
नाथपृष्ठे हस्तस्थापनं वा ॥ शुक्ल-
पक्षे ॥

हस्तपुच्छम् । न॰ कन्धुषि । कक्षाषे । ।
हस्त्यौष्ठ॰ द्व॰ भा॰ प्र॰ ॥

हस्तवारणम् । न॰ परित्राणे । मार
णोद्यतस्य निवारणे ॥ हस्तेन॰-
हस्तस्य॰ वारणम् ॥ करेणावि
धिषे ॥

हस्तबिम्बम् । न॰ चन्दनादिनादेह
विलेपनविशेषे । स्थासके ॥

हस्तसिद्धिः । स्त्री॰ भृतौ । वेतने
। हस्ताभ्यां साध्या सिद्धिः ॥

हस्तसूत्रम् । न॰ करसूत्रे । कंगणा
॰ दूतिविवाहप्रसिद्धे ॥

हस्ता । स्त्री॰ अश्विन्यादौ त्रयोदशर्क्षे
। तत्र जातस्य फलं यथा । दाताऽथ
धीसुतरां मनस्वी देवद्विजार्चनरक्त
नु नयज्ञः । प्रसूतिकाले किल यस्य
चापहस्तस्थिता तत्समस्तसम्पत् ॥

हस्ताङ्गुलिः । स्त्री॰ करशाखायां ॥

हस्तामलकम् । न॰ करस्थितामलकी
फले । करस्थितस्पष्टवस्तौ । वेदा
न्तग्रन्थविशेषे । पुं॰ शङ्कराचार्य
शिष्यविशेषे ॥

हस्तावलेपनम् । न॰ उसरापीयाने ॥

हस्तास्त्रम् । न॰ प्रहरणे । हथियार
द्व॰ भा॰ प्र॰ ॥

हस्तिकन्दः । पुं॰ वृहत्कन्दविशेषे ।
सुखहारि॰ गजकन्दे ॥

हस्तिकन्दकः । पुं॰ हस्तिकन्दे । स्वा
र्थे कः ॥

हस्तिकरञ्जः । पुं॰ महाकरञ्जे ॥

हस्तिकर्णः । पुं॰ उरुबूकि । एरण्डे
। रक्तैरण्डे । सनामविख्यातप
लाशप्रभेदे ॥ हस्तिकर्णः परं श्वो
सेधायुर्बलवर्द्धनः ॥ हस्तिकन्दे ॥
गणदेवताप्रभेदे ॥

हस्तिकर्णकः । } पुं॰ हस्तिकर्ण
हस्तिकर्णदलः । }
विशेषलाक्षी । किङ्गनी ॥

हस्तिकारवी । स्त्री॰ चज्जसेदायां ॥

हस्तिकोलिः । गोपघोण्टायाम् ॥

हस्तिगिरिः । पुं॰ काञ्चीदेशे ॥

हस्तिघोषा । स्त्री॰ कोशातकीप्रभेदे ।
महाकोशातक्याम् । तुनिया॰ घी
यातोरई॰ द्व॰ भा॰ ॥

हस्तिचारिणी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

हस्तिचेष्टितम् । न० गजेङ्गिते ॥ तद्यथा । तत्रादौ दन्तकल्पनविधानम् । दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम् । अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ कल्पितदन्तलक्षणन्तु । श्रीवत्सवर्द्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु । छेदे दृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥ प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्त्ते प्रनष्टदेशाप्तिः । लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ स्त्रीरूपेऽस्वविनाशो भृङ्गारेऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः । कुम्भेन निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नञ्च दण्डेन ॥
४ ॥ कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिक्षव्याधयो रिपुवशित्वम् । गृध्रोलूकध्वाङ्क्षश्येनाकारेषु जनमरकः ॥
५ ॥ पाशेऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्सुते रक्ते । कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ शुभच्छेदलक्षणन्तु । शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः । गमनस्नानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन । अथ शुभाशुभमाह । मूलमध्यदशनाग्रसंस्थिता देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः । स्फीतमध्यपरिपेलवं फलं शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम् ॥ अथ विशेषफलमाह । दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे भूपदेशबलविद्रवप्रदम् । वामतः सुतपुरोहितेभयान् हन्ति साटविकदारनायकान् ॥ पुनरपि । आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात् पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् । सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं वर्द्धते शुभमतोऽन्यथा भवेत् ॥ दन्तभङ्गविशेषफलमाह । क्षीरमिष्टफलपुष्पपादपेष्वापगातटविघट्टनेन वा । वाममध्यरदभङ्गखण्डने भवत्यनायकाद्(?) नान्यथापरम् ॥ ११ ॥ अथ गजेङ्गितमाह । स्खलितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णोऽतिदीनः श्वसिति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् । द्रुतमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो भयकृदहितभक्षी नैकशोऽसृक्शकृत्कृत् ॥ १२ ॥ शुभचेष्टितमाह । वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टिर्यायाद्यात्रानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नाम्य चोच्चैः । कक्ष्यासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीकरं बृंहितं वा तत्कालं वा मदाप्तिर्जयकृदथ रदं वेष्टयन् दक्षिणञ्च ॥ प्रवेशनं वारिणि वारणस्य ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य । ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य तोयात् स्थलं वृद्धिकरं नृपस्य ॥ १४ ॥ इति वाराह्यां ९२ऽध्यायः ॥

हस्तिच्छाया । स्त्री० गजच्छायायाम् ॥ कुञ्जरच्छायायाम् ॥

हस्तिजिह्वा । स्त्री० नाडीविशेषः । यथा । हस्तिजिह्वोत्पलप्रख्यानाडी तस्याः पुरः स्थिता । तस्मादूर्द्ध्वा याः । सव्यभागस्य दृष्ट्यादिपादा ङ्गुष्ठान्तमाश्रिता । हस्तिजिह्वाव यानाडीदक्षिणे पादमिच्छति ॥

हस्तिदन्तः । पुं० मूलकी । मूली० हू० प्र० मूलि ॥ नागदन्त । खूंटी ० हू० भा० प्र० ॥ हस्तिनोरदे ॥

हस्तिदन्तकम् । न० मूलकी ॥

हस्तिदन्तफला स्त्री० एर्वारौ । वाल खी० हू० भा० प्र० ॥ हस्तिदन्तव त्फलानियस्याः ॥

हस्ती । पुं० गजः । करी । तस्य पर्यायास्तु । दन्तीदन्तावलोहस्ती० द्विरदोऽनेकपोद्विपः । मतङ्गजोग जोनाग : कुञ्जरोवारणः करो ॥ इभ : स्तम्बेरमः पद्मीति । वस. युराडऽस्त्रास्ति । तस्याख्यातामिती नि : ॥ हस्तिनापुरस्थनिर्माणकर्त्त रिसुहोत्रराजपुत्रे : यथा । तत् सुतस्सुहोत्र : पुत्र : सुहोत्राद्धस्ती तीतिविष्णुपुराणम् । मारीचेस् काम्बुजोत्पत्सं गजं राजाकृताचवचा हस्त्यामुष्यं तत्सुपरणे हस्तिद्रोतीति कालिकापुराणम् ॥

हस्तिमखः । पुं० चर्मीपानी । पुरद्वारस्थकूटे । पुरद्वाराऽऽवरणार्थं स्त सौष्ठमिष्ठे मृत्कूटे ॥ दुर्गपुरद्वार

समीपेयुद्धार्थं यद्दूरतटमन्त : सोपानयुक्तस्तत्कूटं यस्थिरस्था० विप क्षे पुष्करादिबंधिनयतेतमहस्तिन खइत्यन्ये ॥ पुरी प्रद्वारियद्धस्तिन खस्त्स्युन्नितामर : । हस्तिनीमख इव । हस्तिनानखश्वसद्भृतिया । वस्तुपयद्धारथे । पत्नेब्धपीतिक : ॥

हस्तिनपुरम् ।) हस्तिनापुरम् ।) न० गजाह्वयेशास्ति नपुरे ॥ हस्तीनामराजा० तेननि र्मितत्वात् ॥

हस्तिनी । स्त्री० गजयोषायाम् । क रिण्याम् ॥ धेनुकायाम् । पद्मायाम् ॥ भाद्रपदादौहस्तिनीप्रसूतीत इामसायावित्रदासः । भावीतदा पिकरभेवलम : कारिणाश्चयं प्रसूयतद्धस्तिषु विभीनमतो । पद्मान्य वोमरवतीयं हिमू मिद्विवितद्वामप्रस्ति तदुभयश्चान्तयेत० इति ॥ नारी जातिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्थूलाधरास्थूलनितम्बभागास्थूलाङ्गुली स्थूलकुचासुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रियाचनितम्बखर्वाखलु हस्तिनीसेति ॥ हट्टविलासिन्याम् । हस्तिशुण्ड्याम् ॥

हस्तिनीदुग्धम् । न० हस्तिक्षीरे ॥ तद्गुणायथा । हस्तिनीदुग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वृष्यं बल्यं हिमं स्निग्धं चक्षुष्यं स्थिरताकरमिति ॥

हस्तिनीपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥

हस्तिप : । पुं० हस्तिपके ॥ हस्तिनं पाति । पा० । आतोनुपेतिक : ॥

हस्तिपक : । पुं० हस्त्यारोहे । पर्य्याय : । निषादिन ॥ स्वार्थे कन् ॥

हस्तिपद : । पुं० हस्तिपदे ॥

हस्तिपर्णिका । स्त्री० राजकोषातक्याम् ॥

हस्तिपर्णी । स्त्री० राजकोषातक्याम् । मेनुपा० इ० भा०प्र० । एर्वारौ । कर्कट्याम् । मोरटायाम् ॥

हस्तिमद : । पुं० गजमदे । दाने ॥

हस्तिमल्ल : । पुं० सुरद्विपे । ऐरावते । भस्मराशौ । विनायके । हिमराशौ । शङ्खनागे ॥

हस्तिमुख : । पुं० गणेशे ॥ हस्तिन इव मुखं यस्य ॥

हस्तिरोचक : । पुं० महाश्वरके ॥

हस्तिलक्षणम् । न० गजलक्षणे ॥ तच्चिह्रूपञ्च यथा । भद्रोमन्दोमृगोमिश्रश्चेतश्चोगजजातय : ॥ तदादौ भद्रलक्षणम् । मध्वाभदन्ता : सुविभक्तदेहानचोपदिग्धानकृशा : क्षमाश्च । गात्रै : समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्रा : ॥ मन्दलक्षणं यथा । वक्षोऽथ कक्ष्यावलय : श्लथायलम्बोदरस्त्वग्बृहती गलश्च । स्थूला च कुक्षि : सह पेचकेन षट्कं मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृगस्तु कृशो लघुना तु । मृगास्तु ह्रस्वाधरवालमेढ्रास्तन्वङ्घ्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णा : । स्थूलेक्षणाश्चेति यथाक्रमेण सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्ना : ॥ ३ ॥ अथ तेषामुच्चैस्त्वदैर्घ्यपरिणाहानां प्रमाणमाह । पञ्चोन्नति : सप्त मृगस्य दैर्घ्यं मष्टौ च हस्ता : परिणाहमानम् । एकद्विवृद्धावथमन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाण : ॥ अथ तेषां वर्णमदलक्षणमाह । भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निभश्च । कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्र : ॥ ५ ॥ गजानां शुभलक्षणान्याह । ताम्रोष्ठतालुवदना : कलविङ्कनेत्रा : स्निग्धोन्नताग्रदशना : पृथुलायतास्या : । चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्म्मसमानकुम्भा : ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्या : कूर्म्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकरा : सुवालाधन्या : सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्करा : सजलाम्बोदनिनादबृंहणा । बृहदायतवृत्तकन्धरा धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजा : ॥ ८ ॥ अथाशुभान् गजानाह । निर्म्मदाभ्यधि

करीणमश्वाङ्गाम् कुञ्जरामनर्हमेय विषाणान् । इभकोषफलपुष्कर श्रेणीनाम् श्यामनीलामपथासिततालून् ॥ स्तम्भबद्धहस्तत्कु थवस्ठान् हस्तिनीस्वगण्डजलयुताम् । गर्भिणीश्चन्द्रवति : परदेशंप्रापयेद्य विक्रयप्रथास्ते ॥ १० ॥ पथकुञ्जा श्रीनाञ्चयानितु । तत्र क्षिप्रपक्षो गजम : पुत्रमध्यमसुव्रत : । प्रमा वचोमस्तक्षाभि . तत्तुव जोवारवा धम : ॥ चानात्रामसंयुक्तोयो तिक्ष्णोभपेक्ष : । आमज : सव सांख्याविभशुमर्मयच : प्रद : । सर्वशवपसत्य धीरत्वो सुपरिवर्ज्जित : । मतङ्गज : सत्यमाख्यात : तत्र पामिप्रायघातक : ॥ पाद्ययो : स न्निमप : कायस्थभागमयपृत : । सर्वठोऽध्वनिस्त्रधे मताचपतौन प्रूजित : ॥ अतनाप्यश्वियं यस्यवि स्तारेवत्ताममाम् । विस्तठ : सवि जिह्वि प्रोदुर्गतिनिन्दितेगम : ॥ इति मात्स्ये १९ अध्याय : ॥

हस्तिलोध्र : ।)
हस्तिलोध्रक : ।) पुं० लोध्रे ॥ इति राजनिर्घण्ट : ॥

हस्तिवाह : । पुं० अङ्कुशे ।

हस्तिविषाणी । स्त्री० कदल्याम् ॥

हस्तिशाला । स्त्री० चतुरे । गजगृहे पीलुस्थाने ॥

हस्तिशुण्डा ।)
हस्तिशुण्डी ।) स्त्री० क्षुपविशेषे । हस्तिशुण्ड्याम् । मत्कुणघ्नाम् । हातीशुंडा० इ० गौ० भा० प्र० । अग्निसंस्कारे ॥ यथा । वन्यपथ्योऽग्निसंस्कारी हस्तिशुण्डीवत्राशिशितिशरायणो ॥

हस्तिश्यामाक : । पुं० शालिधान्ये इति गौडप्रसिद्धधान्ये ॥

हस्ते । पु० पाणौ ॥

हस्तीकरणम् । न० पाणिग्रहणे । विवाहे ॥

हस्त्यध्यक्ष : । पुं० गजाध्यक्षे ॥ तल्लक्षणं यथा । हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वन्यजातिविशारद : । क्लेशक्षमस्तु राज्ञोऽपस्यध्यक्ष : प्रशस्यते ॥ इति मात्स्ये १८९ अध्याय : ॥

हस्त्यायुर्वेद : । पुं० हस्तिचिकित्साशास्त्रे । गजायुर्वेदे ॥

हस्त्यारोह : । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ॥ तल्लक्षणं यथा । सर्वैरेव गुणैर्युक्त शासनप्रतिवेदक : । हस्त्यारोही नरेन्द्रस्य सर्वकर्मविशारद : ॥ इति मात्स्ये १८९ अध्याय : । एतैरेवगुणैर्युक्त : ॥ हस्तिनारोहति । रुपे : कर्मण्यण् ॥

हस्त्यालुकम् । न० कन्दालुके । दीर्घवृन्तमहाशरीरालुकविशेषे ॥

हस : । त्रि० मूर्खे । हसति । हसि०

। स्मापितस्त्रीतिरक् ॥

हल्लम् । न॰ ज्वालाहचि ॥ इ॰ अ॰ धं॰ को ॥

हहा : । पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥

हा । अ॰ विषादे ॥ शुचि । खेदे ॥ अनुकम्पायाम् । दुःखे । कुत्सायाम् ॥ विस्मये ॥ आक्षेपे ॥ जहाति । पीडाकारणे ॥ क्षिप् ॥ यथा । प्रारब्धमनिरयोगे जातमर्थेप्रसुप्तः ॥ विश्वस्तयो भवस्यानिष्ठानर : कीनमाघयो ॥

हाकलि : । स्त्री॰ मात्रावृत्तभेदे ॥ लक्षणन्तु । द्विगणगणगणभगणक लितानमतिपतुर्दशकलकलिता । अन्तेगुरुमुपधाययदाहाकलिरेवाभ वतिसदा ॥ यथा । कौमुदकुसुम स्तु मदनास्मितमीय प्रजनितमदना । अपरविलीचनजितकरिणीहरति नयनमनलसक्ती ॥

हाङ्गर : । पुं॰ महामत्स्ये याद्सि ॥

हाटक : । पुं॰ न॰ स्वर्णे । हैमनि । धनपति । हटति । हटदीप्तौ । खल् ल् । हाटयतिशा । धुन् । धत्तूरे । त्रि॰ स्वर्णनिर्मिते ॥

हाटकेश : । पुं॰ पातालाधिपतीश्व रे ॥ हाटकाख्यपुरसन्निवेशश्रुय: ॥

हाटकेश्वर : । पुं॰ गोदावरीतीरस्थे लिङ्गविशेषे ॥

हातव्य : । त्रि॰ त्यक्तव्ये ॥ यथा । वीभत्सा विषयाज्जुगुप्सिततमा : का येऽथवे गत्वरप्राये पन्थुभिरध्वनीव पथिकै र्योगाद्वियोगावह. हातव्या यमसारणवविरस : संसारवृत्यादि संयम्य खैवदिवाचिचेतसिपुन : क स्यापिपु ण्यात्मन : ॥

हादम् न॰ स्मृतौ । वेतने ॥ प्रमथ ने । पुं॰ राक्षसे ॥

हानम् । न॰ त्यागे । उत्सर्गे ॥ शाक्तिकोपरमे ॥

हानि : । स्त्री॰ अवदर्शे ॥ अपचये । क्षतौ ॥ आयुष : क्षयराशीपि नलन्ध : स्वर्गीतिभि : । सचेतु निफलीमानिवारी हानिसाधि-का । विनाशे ॥ हानम् । पीडा आत्याने । स्वाध्यायाध्ययोनि : ॥ यथा । होषती । घोषाम्॰ । बधि मिश्रगुद स्नात्रावृत्ये । निद्दिति-नि : ॥

हानु : । पुं॰ दन्ते ॥ कृतिविन्याकड शेष : ॥

हायनम् । न॰ स्मृतौ । मरणे ॥ कृ न्त्रि । हन॰ । अस्तिगमिनसि मिश्रश्चांप्रियो तिष्ठन् ।

हापनीय : । ॰ वजातु योग्ये ।

हापित : । त्रि॰ त्याजिते । हानिङ् गमिते ॥

हापुत्रिका ।) हापुत्री ।) स्त्री॰ पक्षिविशेषे ॥

तत्पर्यायाया। अथतत्पर्यायौ। स्थण्डिलकातुषिका। स्फोटिकेति त्रिकाण्डशेष:। गोभण्डीर: चक्रक्षीरोऽथपुत्रीराजभस्त्रिकेति हारावली॥

हाफिका। स्त्री• जृम्भणे। जृम्भायाम्। उपपुष्पिकायाम्। जम्भार्ति• ई• भा•॥

हायन:। पुं• अर्चिषि। ज्वाले। वर्ण्ने। शिखायाम्॥ व्रीहिभेदे। नीवारादाविति मुकुट:। षष्टिकव्रीहित्याद्यौ। यावनालविशेष• इति भिषज:॥ पुं• न• संवत्सरे। वरहि। वर्षे॥ जहाति त्यजत्युदकम्। ओहाक् त्यागे। भावान् जिहीते व्याप्नोतिवा। ओहाङ् गतौ। अयश्रीभ्यामिति ल्युभयत्ल्युट्।

हार:। पुं• मुक्तावली। मुक्तदामनि। युधि। सङ्ग्रामे। संयुगे। गुरुवर्णे •ऽ• ॥ सुग्रीवबानरस्याश्वपुरे। न• हरिद्रयविले॥ त्रि• मनोहरे॥ मनोऽह्रियतेऽनेन। हृञ्•। घञ्॥ यद्वा। हारपतिमन:• स्वार्थण्यन्ताद्च्। हरणम्। भावेघञ्।

हारक:। पुं• कितवे। चौरे॥ गद्यभेदे॥ विज्ञानविशेषे। शाखोटवृक्षे। भाजकाङ्के। त्रि• हरणक

र्त्तरि। हरति। हृञ्•। ण्वुल्। ह्रियते। बाहुलकात् कर्मणि वा ण्वुल्।

हारहारा। स्त्री• कपिलद्राक्षायाम्॥

हारहूरम्। न• मद्ये। पुं• हैमवत्त:॥

हारहूरा। स्त्री• द्राक्षायाम्॥

हारहूरका। स्त्री• गोस्तन्याम्॥

हारावली। स्त्री• पुरुषोत्तमकृतकोषविशेषे। हारयष्टौ॥

हारि:। स्त्री• पथिकसन्ततौ। पथिकपङ्क्तौ॥ द्यूतादौपराजये। त्रि• मनोज्ञे। रुचिरे। शुभे। हरति। हृञ्•। बाहुलकादिञ्॥

हारिकण्ठ:। पुं• कोकिले॥ त्रि• हारान्वितगले॥

हारिविश्व:। पुं• मृगयौ॥ हरिणानुहन्ति। पक्षिसत्त्वमृगान्हन्तौ तिष्ठत्॥

हारिणी। स्त्री• अत्यष्टिछन्द १७ प्रभेदे॥ तल्लक्षणन्तु। वेदत्वैश्वैर्मनमयलागसैत्तदाहारिणी। यथा। यस्यानित्यस्तुतिकृतवैश्वीमालिनीवाचनेराग: सौयोऽधरविम्बजयेलावारसारञ्जनम्। गौरीवान्ति प्रकृतिरुचिरारस्याङ्गराग च्छटासाकंसारिरखिननिक्षयंराधामनोहारिणी॥ हारवत्याम्॥

हारित:। पुं• पक्षिविशेषे। हारी

इ'वायतिशायवर्ति वैशेषिके । ड : ॥

हास : । पुं॰ हास्ये ॥ हसनम् । हसे हसने । स्वनहसोर्वेतिपचे घञ् ॥ प्रकाशे ॥

हासिका । स्त्री॰ हासे । हासी॰ इ॰ भा॰ ॥ हसि॰ । भावस्वर्थनिर्देशेण्वुल् । प्रकाशे ॥

हास्तिकम् । न॰ गजतायाम् । करिसमूहे ॥ हस्तिनांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ हस्तिनीनांसमूहो वा ॥ भस्याढेतद्धितेपुंवद्भाव: ॥ त्रि॰ हस्त्यारोहे ॥ हस्तिनाचरति॰ गच्छति । चरतीतिठक् ॥

हास्तिनम् । न॰ हस्तिनापुरे ॥ हस्तिदघ्न । गजपरिमाणे ॥ हस्तिप्रमाणमस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् । दूनचप्रमच्चद्रस्तिप्रकृतिभावः ॥

हास्तिनपुरम् । न॰ हस्तिनापुरे ॥

हास्तिनायन : । पुं॰ हस्तिनीयोऽपत्ये ॥ नडादित्वात्फक् । हास्तिनायनीति टित्वाभावः ॥

हास्यम् । न॰ रसविशेषे । हसे॰ हासे । यथा । विकृताकारवाग्वेशचेष्टादेः कुहकाद्भवेत् । हास्याहासस्थायिभावः श्वेतः प्रथमदैवतः ॥ विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्य हसेज्जनः । तदत्रालम्बनंप्राहुस्तच्चेष्टोद्दीपनंमतम् ॥ अनुभावोऽक्षिसङ्कोचवदनस्मेरतादिकः । निद्रालस्याविहित्थाद्या अत्रस्युर्व्यभिचारिणः ॥ ज्येष्ठानांस्मितहसितेमध्यानां विहसितावहसिते च । नीचानामपहसितं तथातिहसितंतदेषषड्भेदाः ॥ ईषद्विकासिनयनंस्मितंस्यात्स्पन्दिताधरम् । किञ्चिल्लक्ष्यद्विजंतत्रहसितंकथितंबुधैः ॥ मधुरस्वरंविहसितंसांसशिरःकम्पमवहसितम् । अपहसितंसास्राक्षं विक्षिप्ताङ्गं भवत्यतिहसितम् ॥ हसि॰ । उपहासार्हम् ॥ त्रि॰ परिहसनीये ॥

हाहकम् । न॰ हाहाकृते ॥

हाहा । अ॰ विषादे । शोके ॥

हाहा : । पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा हूहूश्चैवमाद्यागन्धर्वास्त्रिदिवौकस इत्यमरः ॥ हाहेतिशब्दस्फ शब्दं जहाति । ओ॰हाक् त्यागे । विच् । मनिरोष : । अव्ययमपि अ॰ शसि॰ हाहान् । आतोधातो रित्याकारलोपः ॥

हाहाकार : । पुं॰ शोकध्वनौ ॥ हाहा शब्दे । हाहाकरणम् । भावेघञ् ॥

हाहाकम् । न॰ हाहाकृते ॥

हाहा : । पुं॰ देवगन्धर्वे ॥ सामोयम् । गन्धर्वौहाहाहूहूस्तौगन्धर्वौगायनेयपि चेतिसारसाख्यः । गन्धर्वप्रीतिहाहहोरिविनायकृतिः ॥

हाहाहूहू । पुं० गन्धर्वः ।

हि । अ० पादपूरणे । हेतौ । विशेषे । अवधारणे । प्रश्ने । हेत्वपदेशे । सम्भ्रमे ॥ असूयायाम् ॥ अव्यये ॥ विषद्गुणप्रसिद्धौ । हिनोति । हि गतौ । हिंस् । संज्ञापूर्वकत्वाद् गुणाभावः । खार्पितुणभावेवा । भावेवाप्रत्ययौ ॥

हिंसकः । पुं० व्याघ्रे । हिंसपशौ । अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे ॥ यथा । त्रि० हिंसाकर्त्तरि । शत्रौ । घातुकि ॥ हिनस्तीत्यर्थः । हिसि हिंसायाम् । निन्दहिंसक्लिशेति वुञ् । शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री० चौर्य्यादिकर्म्म ॥ आदिना धनचौर्य्यादीनां ग्रहः । घातः । वधः । अवास्त्रीवि प्राणिवधः ॥ साचक्रावतारितानुमोदितभेदेन त्रिविधा । कायवाङ्मनोभिः प्राणिनोपीडनं प्राणवियोजनम् । स्वाभिप्रायप्रकटनेन परप्राणवियोजने ॥ व्यापादेन सह दुःखं प्राणवियोजनम् । यः प्रवर्त्तयति स पातकी । हिंसेति समासतः । हुरादेरणः । हिंसनम् । हिंसि० । गुरोश्च हलः टाप् ॥ गर्हितुरावश्यं यानियमद्रा अवानृपिः । नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ कथं तर्हि तुष्ट्वा हिंसाध्येन हिंकीटीषा दिपशुहिंसाया धर्मविरुद्धत्वात् । यावेदविहिताहिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्यात् वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥ इति मनुः ॥ यास्तु न विहिताः न ते विशेषविहिताः । आदिनियता । अस्मिन् जगति स्थावरजङ्गमात्मनि । अहिंसामेव तां जानीयात् । हिंसाजन्याधर्मविरहात् । वेदपशुहननम् । अधर्मं न प्रापयति । जनकत्वात् । ब्राह्मणहननवदित्याद्यनुमानम् । उत्कोच्य शास्त्रबाधादिवनप्रवर्त्तते । इष्टानीष्टप्राप्तिसाधनत्वाज्ज्ञानावश्यं त्वे । शास्त्रमेवाप्नोति धर्मं । वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ । यस्माद्धर्म्मस्य प्रकाशकोऽधर्मवेदादेव भिः श्रेयःप्रकाशता । ज्ञातत्वादिति कुल्लूकभट्टः ॥ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः । भृत्यानाञ्चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत् पुरा ॥ बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु चैव तदनु । पुरातनेष्वपि ऋषियज्ञेषु यज्ञेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसेन पुरोडाशा अभवन् । तस्मात् यज्ञार्थं मधुनाप्यनैरपि मृगपक्षिणो वध्या इति कुल्लूकभट्टः ॥

हिंसाकर्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रप्रयोगादिना परस्य मारणोच्चाटनादिक्रियायाम् । अभिचारे । हिंसाफलकाम । श्यायपोषितादिः ।
हिंसात्मकः । त्रि० हिंसास्वभावे ।
हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ।
हिंसालुकः । पुं० खादुकेशुनि । घातकक्कुरे । खादुकः । कुक्कुरः ।
हिंसितः । त्रि० प्राप्तहिंसे । हिंसां प्राप्ते । यथा । यस्तु कर्माणि निःफलानि सुरापस्तेनस्तथा गुरुतल्पगः । स्त्रीघ्नो गोघ्नश्च विज्ञेया हिंसिताः सर्वदा ।
हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे । त्रि० खले । दुष्टे । हिनस्ति । हिंसि० । हिंसीरश्चौरको । खरेभिद् ।
हिंस्रः । पुं० चौरे । भीमसेने । हरे । त्रि० हिंसाशीले । घातुके । हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते । हिंसायां निर्दयो यस्तु हिंस्रः परिकीर्तितः । हिंसायां निरतो यो नरः । स्त्रियां हिंस्रा । ध्याय । हिनस्ति । हिंसि० । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ।
हिंस्रकः । पुं० हिंस्रपशौ । व्याडे । स्वार्थे कः ।
हिंस्रपशुः । पुं० हिंसकजन्तौ । व्या

डे । हिंसके ।
हिक्का । स्त्री० हीस० दू० भा० प्र० कृष्णे । काकादन्याम् । जटामांस्याम् । वसायाम् । हिनस्ति । हिसि० । रः । टाप् । हनवेक्काधारम । नाड्याम् ।
हिक्का । स्त्री० अत्युपयात प्रत्यग्र्यस्विशेषे । रोगीप्रसवविशेषे । रोगविशेषे । अस्याविप्रकृष्टनिदानमाह । विदाहिगुरुविष्टम्भिरुक्षाभिष्यन्दिभोजनैः । शीतपानाशनस्नानरजोधूमैस्तथानिलैः । व्यायामकर्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः । हिक्काश्वासाश्च कासश्च नृणां समुपजायते । अपतर्पणम् अनशनादि । सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफेनानुगतः पञ्च हिक्काः करोति हि । अन्नजां यमलां क्षुद्रां गम्भीरां महतीं तथा । सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुरुदेति सस्वनो यकृत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन् । सघोषवानाशु हिनस्त्यसून् यतस्ततस्तु हिक्केत्यभिधीयते बुधैरिति । हिनस्ति इति हिक्का । पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः । हिगिति शब्दायति । शब्दं करोतीति वा । हिक्कनम् । हिक्क अव्यक्ते शब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् । यद्वा । हिक्कयति । हिक्कहिंसाम् । पचाद्यच् ।
हिक्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । प्रास्त

भक्तिकास्वसाम. प्रथमरयामभक्तौ ॥

हिङ्गु । न॰ मूलविशेषस्य निर्यासे पघूपने । पर्य्यायोगुणाश्चयथा । सहस्रवेधिजतुकं बाह्लीकं हिङ्गु रामठम् ॥ हिङ्ग्वग्नं पाचनंरुच्यं तीक्ष्णमा तवनाशनम् । रसेपाकेचकटुकं स्निग्धमग्निदीपनम् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकृमिघ्नंपित्तवर्द्धनमिति ॥ हिनोति । हिगतौवृद्धौच । हिनस्ति ॥ मृगव्यादिः । अंबपत्र्याम् ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि । रामठ्याम् ॥

हिंगुनिर्य्यास : पुं॰ निंबवृक्षे । हिङ्ग्वाधारी॰ हिङ्गुगन्धोयानिर्य्यासोयस्य ॥ हिङ्गुरसे ॥

हिङ्गुपत्र : । पुं॰ इङ्गुदीवृक्षे । हिंगोटइ॰ भा॰ प्र॰ । हिङ्गुन : पत्र मिवपत्रं यस्य ॥

हिङ्गुपत्री । स्त्री॰ कारव्याम् । पृथ्वीकायाम् । त्वक्पत्र्याम् । पर्य्यायगुणाश्चयथा । हिङ्गुपत्रीभवेद्रुच्यातीक्ष्णोष्णापाचनीकटुः । हृद्वस्तिरुग् विबन्धार्श : श्लेष्मगुल्मानिलापहा । हिङ्गुपत्रमिवपत्रमस्या : । हिङ्गुन : पत्रं ॥

हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्र्याम् ॥

हिङ्गुल : । पुं॰ न॰ कुरुविन्दे । हंसपादे । पर्य्यायनामानि॰ गुणाश्चयथा । हिङ्गुलंदरदं म्लेच्छं चित्रसंचूर्णपारदम् ॥ दरदस्त्रिविध : प्रोक्तश्चर्मार : शुकतुण्डक : । हंसपादस्तृतीय: स्यात् गुणवानुत्तरोत्तर : ॥ चर्मार : शुक्लवर्ण : स्यात्सपीत : शुकतुण्डक : । जपाकुसुमसंकाशोहंसपादोमहोत्तम: ॥ तिक्तं कषायं कटु हिङ्गुलं स्यान्नेत्रामयघ्नं कफपित्तहारि । हृल्लासकुष्ठज्वरकामलांश्चप्लीहामवातौचगरंनिहन्ति । ऊर्द्ध्वपातनयुक्त्यातुसमस्यक्तपाचितम् । हिङ्गुलं तस्यसूतन्तुशुद्धमेवनशोधयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । मेषीक्षीरेणदरदमम्लवर्गैश्चभावितम् । सप्तवाराननुप्रयत्नेनशुद्धिमायातिनिश्चितम् शोधितस्तुगयासूक्ष्मांसिताकषायमिष्टादिना । हिङ्गुलाद्रसाकृष्टंच विधियथा । निम्बूरसेनिम्बपत्ररसैर्वायाममात्रकम् । चूर्णदरदमूर्ध्वंतुपातयेत्सूतयुक्तिवत् । तत्रोर्द्ध्वपिठरीलग्नं ग्राह्यंयाद्रसमुत्तमम् । शुद्धमेवहितत्सूतं सर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सिन्दूरे ॥

हिंगुला । स्त्री॰ देवविशेषे । यथा । ब्रह्मरन्ध्रं हिंगुलायां भैरवीभीमलोचन : । कोट्टवीसामदामावामनिगुह्मायादिगम्बरी । इतिमन्त्वचूडा

हिन्दोलः । पुं॰ श्रावणशुक्लपक्षविहितभगवद्यात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे । षड्रागान्तर्गतरागविशेषे । यथा । भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः स्मृताः ॥

हिन्दोलकः । पुं॰ यानविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न॰ दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री॰ दोलिकायाम् ॥

हिभुवनम् । न॰ गगनचतुर्भवने ॥

हिम : । पुं॰ चन्दनतरौ ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्तौ ॥ हिमालयपर्वते । न॰ तुषारे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायाः यथा । प्रालेयस्त्वीहा रस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं स्यादिति ॥ चन्दने । नवनीते । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ शीते ॥ त्रि॰ शीतले ॥ हन्ति । हन॰ । हन्तेर्हिचेति मक् ॥

हिमकः । पुं॰ विकङ्कततरौ ॥

हिमकरः ।) हिमकिरणः ।) पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे

हिमाः करा किरणा यस्य सः ॥

हिमकूटः । पुं॰ शिशिरर्तौ ॥ हिमकदम्बे ॥

हिमगिरिः । पुं॰ हिमालयपर्वते ॥

हिमजः । पुं॰ मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जातः । जनी॰ । ड: । टाप् ॥ हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री॰ गौर्याम् । पार्वत्याम् । हिमात् हिमालयात् जाता । जनी॰ । ड: । टाप् ॥ शच्याम् । इन्द्राण्याम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटिः । पुं॰ भूमिकायाम् । कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) हिमदुग्धिका ।) स्त्री॰ क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुर्दिनम् । न॰ पक्षिणि । हिमनिपातेनैव दुर्दिनकारके दिने ॥

हिमद्युतिः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ हिमा द्युतिर्यस्य सः ॥

हिमद्रुमः । पुं॰ महानिम्बे ॥

हिमनामा । पुं॰ कर्पूरे ॥ हिमस्य नामान्येव नामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थः । पुं॰ हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं॰ उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये । यतद्वचन्द्रभागायाः हिमवत्पादनिःसृताः । सतां निषेव्यो हिमवान् योगिनां मनसा यथा ॥ हिममस्त्यस्मिन् । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुतः । पुं॰ हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ॥

हिमवत्सुता । स्त्री॰ उमायाम् ।

गौर्याम् । हिमवतः सुता ॥ गङ्गायाम् ॥ सू॰ घ॰ यः ॥
हिमवत्सुताबुधः । पुं॰ । भीमे तीर्थविशेषे ॥
हिमवालुकः । पुं॰ कर्पूरे । इ॰ शब्दनिघण्टुः ॥
हिमवालुका । स्त्री॰ कर्पूरे ॥ हिमाच्छीतवालुकाच ॥
हिमशर्करा । स्त्री॰ यावनालाख्याम् ॥
हिमशैलः । पुं॰ हिमवति । मेनाधवे ॥ हिमप्रधानः शैलः ॥
हिमशैलजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
हिमसंहतिः । स्त्री॰ महाहिमे । हिमान्याम् । हिमानां संहतिः ॥
हिमहः । पुं॰ आदित्ये ॥ वह्नौ ॥ हिमं जहाति हन्तीति हिमहः । हः ॥
हिमवासकः । पुं॰ हिमालये ॥
हिमा । स्त्री॰ नागरमुस्तायाम् ॥ सूक्ष्मैलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृक्कायाम् । भद्रमुस्तायाम् ॥ चण्डिकायां ॥
हिमांशुः । पुं॰ चन्द्रमसि । हिमाः शीता अंशवो यस्य सः ॥ कर्पूरे ॥
हिमांशुभिख्यः । पुं॰ कर्पूरे । न॰ रौप्ये ॥
हिमागः । पुं॰ हिमालये ॥ हिमप्रधानो अगः ॥
हिमागमः । पुं॰ हेमन्ते ॥ हिमस्यागमो यस्मिन् ॥

हिमाचलः । पुं॰ हिमालये ॥
हिमात्ययः । पुं॰ वसन्ततौ । हिमस्यात्ययो यस्मिन् ॥
हिमाद्रिः । पुं॰ हिमशैले ॥
हिमाद्रिजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ हिमाद्रेर्जाता । जनी॰ । डः । टाप् ॥ गौर्याम् ॥
हिमाद्रितनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
हिमाद्रितनयापतिः । पुं॰ शिवे ॥
हिमानी । स्त्री॰ हिमसंहतौ ॥ महद्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्वे इति ङीषानुकौ ॥ यथा । आगताऽवतरेयहिमानीसेव्यताम सुरतरङ्गिणी सदा । लक्ष्यमत्र गिरिषु यानुकूल यत्नीशोभनिपुलघनमनुरागम् ॥ यावनालेश्वरारोधाम् ॥
हिमारातिः । पुं॰ चित्रकवृक्षे । धनञ्जये । चित्रभानौ । सूर्ये ॥ हिमस्याराति: ॥
हिमाश्रः । पुं॰ हिमशैले । हिमेन आच्छादिते । अश्नुधातोः । घञ् ॥
हिमालयः । पुं॰ भारतवर्षस्य सीमापर्वते । उदगद्रौ । नगपतौ । मेनाधवे । उमागुरौ ॥ स्थावराणां मध्ये भगवतो विभूतिरयम् ॥ हिमस्यालयः ॥ शुक्लखदिरे ॥
हिमालयसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
हिमालया । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥
हिमाह्वम् । न॰ पुष्पदे ॥

हिन्दोल: । पुं॰ श्रावणशुक्लपक्षविहितभगवद्यात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे । षड्रागान्तर्गतरागविशेषे । यथा । भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वया इति ॥

हिन्दोलक : । पुं॰ रागविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न॰ दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री॰ दोलिकायाम् ॥

हिबुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

हिम : । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्तौ ॥ हिमालयपर्वते ॥ न॰ तुषारे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायो यथा । अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं मिहिकेति ॥ चन्दने । नवनीते ॥ मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रात्रौ ॥ शीते ॥ त्रि॰ शीतले ॥ हमि । घम॰ । हन्तेर्हिचेतिमक् ।

हिमज : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकर : ।) हिमकिरण : ।) पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे । हिमाः शीताः किरणा यस्य सः ॥

हिमकूट : । पुं॰ शिशिरर्त्तौ ॥ हिमकदम्बे ॥

हिमगिरि : । पुं॰ हिमालयपर्वते ॥

हिमज : । पुं॰ मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जातः । जनी॰ । पञ्चम्यामिति ड : ॥ न॰ ॥ हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री॰ गौर्याम् । पार्वत्याम् । हिमात् हिमालयात् जाता । जनी॰ । ड: । टाप् । शट्याम् । क्षुद्राख्याम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटि : । पुं॰ धूमिकायाम् । कुज्झटिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) हिमदुग्धिका ।) स्त्री॰ क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुर्दिनम् । न॰ पक्षहिमे । हिमनिपातविनष्टसूर्यकादिने ॥

हिमद्युति : । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ हिमा द्युतिर्यस्य सः ॥

हिमद्रुम : । पुं॰ महानिम्बे ॥

हिमवाला । पुं॰ कर्पूरे ॥ हिमवालनामान्येवनामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थ : । पुं॰ हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं॰ उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये । यतद्चन्द्रभागाद्याः हिमवत्पादभिः सृताः । सप्तानिधिर्व्यो हिमवान् भोगिनामालयोऽचल: ॥ हिममस्यास्ति । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुत : । पुं॰ हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ।

हिमवत्सुता । स्त्री॰ उमायाम् ।

गौर्याम् । हिमवतः सुता ॥ गङ्गायाम् । इति शब्दरत्नावली ॥

हिमवत्सुताग्रधः । पुं॰ । भीमे तीर्थविशेषे ॥

हिमवालुकः । पुं॰ कर्पूरे । इति राजनिघण्टुः ॥

हिमवालुका । स्त्री॰ कर्पूरे । हिमाचाधोवालुकाच ॥

हिमशर्करा । स्त्री॰ यावनाल्याम् ॥

हिमशैलः । पुं॰ हिमवति । मेनाधवे । हिमप्रधानः शैलः ॥

हिमशैलजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमसंहतिः । स्त्री॰ महद्धिमे । हिमान्याम् । हिमानां संहतिः ॥

हिमहः । पुं॰ पा'द्ल्यें ॥ वह्नौ ॥ हिमं हन्तीति हिमहः । हः ॥

हिमह्रासकः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

हिमा । स्त्री॰ नागरमुस्तायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ चपिप्पल्यां ॥

हिमांशुः । पुं॰ चन्द्रमसि । हिमाः शीता अंशवो यस्य सः ॥ कर्पूरे ॥

हिमांशुभिख्यः । पुं॰ कर्पूरे । न॰ रौप्ये ॥

हिमागः । पुं॰ हिमालये ॥ हिमप्रधानोऽगः ॥

हिमागमः । पुं॰ हेमन्ते ॥ हिमस्यागमो यस्मिन् ॥

हिमाचलः । पुं॰ हिमालये ॥

हिमात्ययः । पुं॰ वसन्तर्त्तौ । हिमस्यात्ययो यस्मिन् ॥

हिमाद्रिः । पुं॰ हिमशैले ॥

हिमाद्रिजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ हिमाद्रेर्जाता । जनी॰ । डः । टाप् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमाद्रितनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रितनयापतिः । पुं॰ शिवे ॥

हिमानी । स्त्री॰ हिमसंहतौ । महद्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्व इति ङीषानुकौ । यथा । पाणतायत-चरैर्हिमानीसेव्यताम् सुरतरङ्गिणीसदा । अपरमर्मनिगुणान्कल यन्तीवीचीगुणयन्त्यनुरागम् ॥ यावनालशर्करायाम् ॥

हिमारातिः । पुं॰ चीतिवृक्षे । धनञ्जये । किरणमालिनि । सूर्ये । हिमस्यारातिः ॥

हिमाहः । पुं॰ हिमशैले । हिमेन पत्सते । अग भू पवादौ । घञ् ॥

हिमालयः । पुं॰ भारतवर्षसीमावर्त्ते । षट्पदे । नगपतौ । मेनाधवे । उमागुरौ । स्थावराणां मध्ये भगवतो विभूतिरयम् ॥ हिमस्यालयः ॥ शुक्लखदिरे ॥

हिमालयसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमालया । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥

हिमाब्जम् । न॰ उत्पले ॥

हिमावती । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हिममत्त्यस्याः । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घः ॥

हिमाश्रया । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हिमाह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

हिमिका । स्त्री० दूर्वोपरिपतितहिमे । तुषारशिर ॥

हिमेलुः । त्रि० हिमार्ते । हिमक्लिष्टे ॥ हिमं असहते । हिमाच्चेलुः ॥

हिमोत्तरः । त्रि० शीतले ।

हिमोत्तरा । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

हिमोत्पन्ना । स्त्री० यावनाल्याम् ॥

हिमोद्भवा । स्त्री० शट्याम् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिम्याः । पुं० भूमि हिमवतिपर्वते ॥ प्रथमं हिममस्मिन्नस्ति । यन्वे स्वोपिद्धमत्वद्वृतियप् ॥

हिरण्म् । न० रेतसि ॥ स्वर्णे ॥ वराटे ॥ हिरण्मिव वराटे द्रु० हेमचन्द्रः ॥

हिरण्मयः । पुं० सुरज्येष्ठे । ब्रह्मणि । विष्णुरूपि । न० भरतवर्षादिनवखण्डान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ त्रि० तैजसीमये ॥ सुवर्णमये ॥ हिरण्यस्य विकारः । मयट् । दाण्डिनायनेति टिलोपो निपात्यते । हिरण्ये० छन्दसि मलोपो निपात्यते । हिरण्यये नस विर्नेतिदर्शनात् ॥

हिरण्यम् । न० रेतसि । द्रव्ये ॥ श्रीरकुम्भे । स्वर्णे ॥ वराटे ॥ अक्षये ॥ मानभेदे । धत्तूरे ॥ रूप्ये ॥ श्वेत पर्वतादुदीच्यांदिशिवर्तमानेवर्षविशेषे ॥ ह्रयति । हर्यपतिकाम्यो : । हर्यतेः कन्यन् हिरस्य ।

हिरण्यकः । पुं० देवदत्तादेर्हिरण्यस्थायाम् ॥ हिरण्येकामः । धन हिरण्य तत्कामयतिकन् ॥

हिरण्यकशिपुः । पुं० कश्यपाद्दित्यांजातदैत्यविशेषे । हिरण्यकशिपुरस्य ॥

हिरण्यकशिपुहा । पुं० विष्णौ ॥

हिरण्यकामधेनुः । स्त्री० षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्यकोषः । पुं० घटिताघटितहेमरूप्ययोः ॥ यथा । हिरण्यकोषाः । कुप्यादि हेमरूप्येकृताकृते० इतिहेमचन्द्रः । अमरस्तु० स्यात्कोषश्च हिरण्यञ्च हेमरूप्ये कृताकृते । ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमित्याह ॥

हिरण्यगर्भः । पुं० ब्रह्मणि । लोके शे । चतुराननि ॥ हिरण्यं हिरण्मयमण्डम्० तद्गर्भ इवतद्गर्भं इतिस्यात् । यथाहमनुः । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञे स्वयंब्रह्मा सर्वलोकपितामहइति ॥ यद्वा हिरण्यं हिरण्मयमण्डगर्भोऽस्य ॥ अथवा० हिरण्यं हिरण्मयंसुवर्णं प्रचुरम्० तद्वत्प्रकाशवद्गर्भं ब्रह्मा

ब्रह्माण्डगर्भे उदरे यस्य सः हिरण्यगर्भः । विराड्देहान्तर्गतो वैराजपुरुषस्तदन्तर्यामिण्युपासनाभेदेनोपासना हिरण्यगर्भोपासकैः कर्तव्येति विषयेयं निरुक्तिः सङ्गच्छते । यदुपासकानां तेन वायुरूपात्मनस्तदात्मत्वमपि । यद्वा ताराद्यमिष्वानलुसावर्णाः । स्वसुवर्णाशिवाभिषवसोऽस्य यच्छ्रेयस्त्व विषयलक्षणहिरण्मयेनमयाभिधना प्रतिविद्ध्य ... त् ॥ यथा । विराड्यस्मात् हि हिरण्मयब्रह्माण्डकमभोऽधिष्ठितृत्वाद्वैराजपुरुष एव हिरण्यगर्भ इत्युच्यत इति । अथवा हिरण्यं वेदलक्षणं ज्ञानं यस्य गर्भे उदरे यस्य सः । हिरण्मयः अण्डकोषरूपटेजस्तरेतसि इत्यभिधानादिति ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानि नितन्त्र ... प्राणशक्तिप्रधाने ॥ सूक्ष्मरूपे । प्राणे । सूत्रात्मनि । ईशे । ईश्वरे ॥ हिरण्यगर्भो नाम सूक्ष्मप्रपञ्चाभिमानी । सूर्यमण्डलान्तर्गतः सूक्ष्मसमष्टिदेहोपलिङ्गात्मा पञ्चकर्मेन्द्रियाणुपादक्ष ... ससारिणोऽर्थान्तरमिति व्याख्यातारः ॥ मायोपाधिकः परमात्मा लिङ्गशरीरसमष्ट्यभिमाने न हिरण्यगर्भ इत्युच्यते ॥ यथाह्यादिपुरुषः आदिमो ... ब्रह्मरूपोच्यते ।

यथा । सर्वशरीरी प्रथमः सर्वपुरुष उच्यते । आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत । इति श्रुतेः । शिवो ॥ साङ्ख्यामविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

हिरण्यदंष्ट्रः । पुं॰ अष्टदंष्ट्रे । भमदंष्ट्रे ॥

हिरण्यदः । पुं॰ समुद्रे । त्रि॰ स्वर्णदातरि ॥

हिरण्यदा । स्त्री॰ भूमौ ॥

हिरण्यनाभः । पुं॰ मैनाकाचले ॥ हिरण्यमिवनाभिरस्य । अच्‌प्रत्ययेऽत्र नाभिसंयोगविभागादिच्‌ ॥

हिरण्यबाहुः । पुं॰ शोणनदे । हिरण्यबाहोः शिवस्य ॥

हिरण्यरेता । पुं॰ हुतभुजि वह्नौ ॥ हिरण्यरेतोऽस्य ॥ सूर्ये ॥ चित्रकवृक्षे ॥ शिवे ॥

हिरण्यः । पुं॰ दैवधमे । न॰ निधिविशेषे ॥ त्रि॰ सहिरण्ये । हिरण्मयस्यसा । अन्येष्वपीतिवप्रत्ययः ॥

हिरण्यार्णः । त्रि॰ सुवर्णवर्णे ॥

हिरण्यवर्णा । स्त्री॰ नद्याम्‌ ॥ हे॰ च॰ ॥

हिरण्यवाहः । पुं॰ शोणनदे । हिरण्यं वहति । कर्मण्यण्‌ ।

हिरण्यग्रीवः । पुं॰ प्रचरीपक्षादिविशेषे ।

हिरण्यस्तूप : । पुं॰ ऋषिविशेषे । अ ङ्गिरस : पुत्रे ॥

हिरण्याक्ष : । पुं॰ कश्यपाद्दित्यांसमुत्पन्ने॰ आद्यदैत्यविशेषे ।

हिरण्याश्व: । पुं॰ तुलापुरुषादिषोड शमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्याश्वरथ : । पुं॰ षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरुक् । अ॰ विनार्थे । हिरुक् अ मीपिनीचे : ॥ मध्यार्थे ॥ हिनोति । हिगती । कक् प्रत्यय : ॥ सामीप्ये । अधमार्थे ।

हिलमोचि. । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

हिलमोचिका । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । पापायाम् । चक्राङ्ग्याम् । हिल च्चा॰ शू॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ हिलमा च्यासि । यथा । शोथ कुष्ठं कफं पित्तं हरति हिलमोचिका । हिलति । हिलभावकारणे । कगुपधेति क : । मोचयति । मुचेर्ण्वुल् । हिलाचा सौमोचिका । कर्मण्युपपदेऽण् : ॥ बुर्गे ॥

हिलमोची । स्त्री॰ हिलमोचिकाया ।

हिल्ल : । पुं॰ शरारिपक्षिणि ।

हिल्लोल. । पुं॰ तरङ्गे । नद्यादिवारस्य म.युनातिर्यग् ऊर्ध्वगतौ । रतिबन्धविशेषे । यथा । हस्तिहस्ताविव पा दौ कराभ्यांधरयेत् कुचौ । यद्देष्टसा उधीयोनिरस्त्या हिल्लोल अंक : ॥

हिल्लखा । स्त्री॰ मूल्लनायाम् ।

हिवुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

ही । अ॰ दु : खहेतौ ॥ विषादे ॥ विस्मये ॥ यथा । हनविधिलुलि तानां हीविचित्रो विपाक : ॥ हिनो ति । हि॰ विच् । संप्रापुरयं च्चाद्गुण : । क्विपि तुगभावो वा । भाविनाप्रत्ययौ । पृषोदरादित्वा दीर्घ : । अमरभूरिप्रयोगात् । शोभो ॥

हीन : । त्रि॰ गर्ह्ये । ऊने । प्रति वादिविशेषे । यथाह नारद : । अ न्यवादीक्रियादोषीनोपस्थायीनिरु त्तर : । आहूतप्रपलायी च हीन : पञ्चविध : स्मृत इति । अस्त्रा॰ होनस्तेनस्त्याचोदनारक्षी । आदि कर्मणि क्त॰ । अस्य विना । चोदि तधेतिनत्वम् । तुमास्यौ तीत्वम् ।

हीनक्रिय : । त्रि॰ जातकर्मादिक्रियाशून्ये ।

हीनवर्ण : । त्रि॰ नीचजातौ ॥ य था । हीनवर्णो विभुगुतायाध्याध्या पध्यापि पापभवेदिति ।

हीनवादी । त्रि॰ विरुद्धार्थवादिनि ॥ यथाह नारद : । पूर्ववादंपरित्यज्य योन्यमालम्बते पुन : । वादसङ् क्रमणाज्ज्ञेयो हीनवादीभवेन्नरद् सि । वाच्यवर्जिते । अधरे ॥

हीनाङ्ग : । त्रि॰ समावतीन्द्र नाधि

द्धारि । विष्कलाङ्गे । यथोमत्स्ये ॥ दैनसप्तपरिहासनिषेधो यथा । चा सिष्टोनं विशहीनं हृशशे नम दृघथ म । चोमाङ्गमतिरिक्ताङ्ग तेनदोषे न पुनाधिपे । इतिमत्स्यपुराणान्त वेदीचायविनिरुयमितिकालिका पुराणे ४४८ध्याय : ॥

चोनाङ्गी । स्त्री० क्षुद्रपिपीलिका याम् ।

चोर : । पुं० मस्करे । शिवे । हरे । प्रणयेशात्क हरति । हृञ्० । प चाद्यच् । पृषोदरादित्वाच्चोरम् । वर्ष्ये । सर्पे ॥ चौरस्य वधे : पि तरि ॥ पारे । तगणे० ८५१० ॥

चोरक : । पुं० रणम्‌ह्ये । सूपो मुखि । इधीच्यघ्रिपु । चोरे । वक्ष्ये चीर० इ० भा० प० रवे । यव यत्रखितुधौम्यं तस्य लिखितं म या । तवैवतस्माद्द्रव्यं तुपनामा हिवपनम् । मात्रातसाप्तरे । य था । वक्रिटगणमन्त्यगणमेश्परप धीभितम् ० मध्यस दृशिनागन्वपति रवचदृतिनोऽधितम् । राजभवनका लमठनपश्वरटनरत्नसदोरकदृतिना मभपतिकामभवतिसच्चनम् । य थ : । ध्यानमटतसामयठननामरट सदैधर्यधमंमयतयमं भवतक्तं सश्नतमै यथत । दृयारभवनदार रमपरारचवनपाशनातायद्यति

नाथतरति० कालन्दपति शासना स्वार्थेक : ॥

चीरा । स्त्री० लघ्माम । शिथि ॥ तै लपायिकायाम् ॥ पिपीलिकाया म् ॥ काश्मर्याम् ॥

चीराह : । पुं० क्रादित्याम् । वर्षे खुलिशे ॥

चोलम् । न० रैतसि ; चूलिपा चित् ॥

चौलुकस् । न० सर्वादिश्रेपि । मौ डाग् ॥

चोणे । च० विस्मये । ऊर्ध्वे । यथा । अस्व तोपितदीधनाध्य चरणोऽस : कुतामागतान्‌ष्विंस चाश्विसुवर्णवटजमन्तं मौरं खदाणि मंसम । रत्नाभानिषध : प्रयागस्त तिश्चावेदूयंरोव : क्षपिच्मयड्वाः क्रिचतवहलितनक्षे राक्षस्य चौचो क्रयम ॥

चुड्सम् । न० शुद्धारे ॥ मन्यथ राजमन्दे ॥

चुङ्कसि : । स्त्री० रक्षेपोरध्वनी ॥

चुड : । पुं० । मेघे । पांशिका घाटा इ० गौ० दे० भा० प० । चौरादिनिवारणार्थं भूमिनिचिताली हमयतोच्चगन्तुश्रियै । उग्रुडे । इ० महाभारतम् । आपदावुरक्त इतिस्त्रातैवोरवगचाक्रमश्यां ॥ वि षम्‌गोमज्ञनराङ्गे ॥

हुडम्ब : । पुं० हुडुम्बे ॥

हुड् : । पुं० मेषे

हुडुक : । पुं० दात्यूहे ॥

हुडुक्क : । पुं० वाद्यप्रभेदे मदमत्ते ॥ दात्यूहपक्षिणि ॥ इसडके । हुडक्का इ० गौ० दे० भा० प्र० लगुडविशेषे ॥

हुडुत् । म० वृषशब्दे ॥

हुडुम्ब : । पुं० सटधिपिटे । हुडुम इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

हुण्ड : । पुं० व्याघ्रे ग्रामशूकरे ॥ मूर्खे ॥ राक्षसे ॥

हुत : । पुं० देवयज्ञाख्ये होमे ॥ त्रि० वषट कृते । मन्त्रेणाग्नौ प्राक्षिप्ते घृतादौ । हवि प्रक्षेपे ॥ हूयते । हुदानादनयोः । क्तः ॥ न० हवने । होमे । अग्नौ हवि प्रक्षेपक्रियायाम् । नपुंसके भावे क्त ॥

हुतभुक्प्रिया । स्त्री० अग्निपत्न्याम् । स्वाहायाम् ॥ हुतभुजः प्रिया ॥

हुतभुज् । पुं० वैश्वानरे । वह्नौ ॥ हुतभुङ् । भुज० । क्विप् । चित्रको ॥ हुतशेष भुनक्ति पात यति वित्रुष्म पिसग्रुपकरोति लक्षणा मोचापाद्दिस्तहुतभुक् ॥

हुतवह : । पुं० अग्नौ ॥ हुतम्वह : ॥

हुताश : । पुं० अग्नौ ॥ हुतम् अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥

हुताशन : । पुं० अग्नौ ॥ हुतं अशनमस्य ॥ यथा । लघहीमे लुपक्षि : स्वात् कीर्टिशीमे हुताशन, । पूर्णाहुत्यांसस्त्रीनामथाग्निकेश्वर : सदा ॥ शिवे ॥

हुताशनी । स्त्री० हेलिकायाम् ॥

हुति । स्त्री० हवने हु० क्तिन् ॥

हुम् । अ० स्मृतौ । अपाकृतौ ॥ अङ्गीकारे ॥ अभ्यनुज्ञायाम् ॥ वितर्के ॥ भये । भर्त्सने । कोपे ॥ हूयते । हु० । बाहुलका न्नुम : ॥

हुलहुली । स्त्री० सुखमङ्गलायाम् । स्त्रीनाम हस्तप्रमुखमुखध्वनिविशेषे । हुलहलु इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

हूहू : ।) पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ यथा । हूहूर्हुहुरहिविधे हुहूहूंहुय
हुहू : ।) क्षुपविदिति शब्दरत्नावली ॥

हू अ० आह्वाने । अवज्ञायाम् । अहङ्कारे ॥ शोके ॥

हूङ्कार । पुं० हूमितिभयजनकध्वनिकरणे ॥

हूड : । पुं० मेषे ॥

हूण : । पुं० । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । अपाच्य० पुरुष्क

अङ्गपीयमनङ्गत्वपि । लोकवाद्यास्तु
येऽयः शिवकाश्याचारवर्जित ॥
म्लेच्छ : किरातशबरपुलिन्दाद्यास्तु
तत्रिदेतिजटाधर : ॥ देशविशेषे ॥
यथा । कोमगिरेर्द्घभागेमरुदेशा
स्योभरे । हूणदेश : समाख्यात :
शूरास्तत्रमानिव ।

हूतम् । न० आह्वाने । नाम्नि । त्रि०
आहूते ॥

हूति । स्त्री० आकारणायाम् । आ
ह्वाने ॥ ह्वानम् । ह्वेञ : क्तिन् ।
वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥

हूम् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्वी
कारे ॥ अनुनये,स्मृतौ सम्भाव्ये ॥
अभ्युपगमे । कुत्सने ॥ प्राकाश्ये ।
हूयते । हु० । बाहुलकात् ।
पृषोदरादि : ॥ यथा । श्वनम् ।
० डुम्प्रत्यय : ॥

हूरव : । पुं० शृगाले ॥

हूर्च्छनम् । न० कौटिल्ये ।

हूहु । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

हूहू : । पुं० देवगन्धर्वे ॥ हूहूरिति
स्वाह्वयति । ह्वेञ् स्पर्धायांशब्देच
। क्विप् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम्
। हलःमूतिदीर्घ । अव्यादौ० हूहु
वौ० हूहूरित्यादिरूपाणि । अव्युत्प
त्तिपक्षपक्षे हूहौ० हूहूरित्यादि ।

हृच्छय : । पुं० मदने । मन्मथे । का
मदेवे हृदिशयस्त्वविवेकिनांचेतसि
शेते । शीङ् स्वप्ने । अधिकरणे शे
तेरित्यच् ।

हृच्छयालु : । पुं० कामदेवे ।

हृच्छूलम् । न० हृदयशूले ॥ यथा ।
कफपित्तावरुद्धस्तुमारुतोरसमूर्च्छि-
त : । हृदिस्थ : कुरुतेशूलमुच्छ्वा
सस्यावरोधकम् ॥ सहृच्छूलइति
ख्यातोरसमारुतकोपज : ॥

हृणिया । स्त्री० जुगुप्सने ।

हृणीया । स्त्री० अर्त्तौ । जुगुप्सने ॥
हृणीङ् कण्ड्वादि : । यक् । अप्रत्य
यात् ।

हृत : । त्रि० मुषिते । आकृष्टे ॥ अ
पहृते । हृञ्० । क्त : । अपात्ते ।

हृति : । स्त्री० हरणे । देशाद्देशान्त
रप्रापणायां

हृत्कम्प : । पुं० हृदयकम्पने ।

हृत्पति : । पुं० अन्तर्यामिणि ।

हृत्स्थ : । त्रि० बुद्धिस्थे ॥

हृत् । न० बुक्के । चित्ते । बुद्धौ । म
नसि । अन्त : करणे ॥ हृदयकम
ले ॥ वक्षभवने । हृदयस्य० पदन्न
मितिहृदादेश : । प्रभृतिषुयथाप्र
कारग्रहणात्क्वचित्स्वादावपि ।
यथा । हरति० ह्रियतेऽ । हृञ्०
। दृढौ : पुक्दुकौचेति० बाहुल
कात्केवलाद्पिदुक् । यथा । अ
वलम्ब्यतुङ्गमन्दपापोहृदयंस्मृत
म् । विपरीतसिरालस्वरोमशंद्रु :

स्वभागिनामिति ॥

हृदयम् । न० उरसि । वक्षसि । बुक्कायाम् । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे । अग्रमांसे । मानसे । स्वान्ते स्थितिप्रत्ययास्पदत्वात् । हरति० आहरति विषयान्० ज्ञियसेविषये वा । तस्मैः सुकदुर्गाचेतिकथन् दुगागमश्च । परमात्मनि । हृदिस्थम् । हृदयक्षमत्वे ॥ यथा । पद्मकोशप्रतीकाशं रुचिरं चाप्यधोमुखम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ अपि च । हृदयं पुण्डरीकसदृशं ज्ञादधोमुखम् । जायतस्तद्विकसति स्वपतस्तु निमीलति । आशयस्तस्तु जीवस्य चेतनस्थानमुत्तमम् । अतस्तस्मिंस्तमोव्याप्ते प्राणिनः स्वपन्ति हि ।

हृदयग्रन्थिः । पुं० अहङ्कारे । चित्तस्य धनकुपेऽहङ्कारे चिदचिद्दारभ्यादात्मरूपे ॥ चित्तजडात्मकत्वात्० ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ॥ हृदयमेव ग्रन्थिर्वा । हृदये ॥

हृदयङ्गमम् । त्रि० सुसङ्गतकोमले । युक्तियुक्तवाक्ये । सङ्गते । हृदयं गच्छति । गमधोऽस्वच् ॥

हृदयज्ञः । पुं० पुत्रे । त्रि० हृदयजातमात्रे ।

हृदयज्ञः । त्रि० हृदयप्रिये । हृदयाभिज्ञे ।

हृदयदौर्बल्यम् । न० मनसोऽभयादिरूपेऽधैर्ये । हृदयस्य दौर्बल्यम् ।

हृदयवान् । त्रि० हृदयालौ । मतुप् ।

हृदयशल्यः । पु० । सन्देहे ।

हृदयशुद्धिः । स्त्री० मनःपरिशुद्धौ । हृदयस्य शुद्धिः ।

हृदयस्थः । त्रि० सर्वान्तर्यामिणि ।

हृदयस्थानम् । न० भुजान्तरे । क्रोडे । उरसि ।

हृदयस्पृक् । त्रि० मनोज्ञे । हृदयं स्पृशति । स्पृश० । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

हृदयात्मकः ।)
हृदयात्मा ।) पुं० प्रहरणे ॥

हृदयालुः । पुं० प्रशस्तचेतसि । सुहृदये । प्रशस्तं हृदयमस्यास्ति । हृदयाच्चालुरन्यतरस्यामिति आलुः ।

हृदयावित् । त्रि० विद्वाणे । हृदयमाविध्यति । क्विप् ।

हृदयिकः । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयिनि । हृदयं प्रशस्तमस्यास्ति । ठन् ।

हृदयी । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयालौ । हृदयं प्रशस्तमस्य । इनिः ।

हृदयेशः । पुं० धवे । भर्तरि । पत्यौ ।

हृदयेशा । स्त्री० प्रेयस्याम् । भार्यायाम् । कान्तायाम् ।

हृदामयः । पुं॰ हृद्रोगे ॥

हृदावर्त्तः । पुं॰ अश्वहृदयावर्त्ते । श्रीवत्सके ॥ इ॰ चि॰ शेषः ।

हृदिस्पृक् । त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये ॥ हृदिस्पृशति । क्विप् ॥

हृदीकृतः । त्रि॰ हृदयेप्रवेशिते ॥

हृतः । त्रि॰ । नागृहीत्वापहरण कारिते । अनागते ॥

हृदीलः । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥

हृल्लोलः । पुं॰ आयुधजीविविशेषे । हृल्लोलोऽभिजनोऽस्य । आयुधजीविभ्यश्छः ॥ अर्थे ॥

हृदयन्त्यः । पुं॰ हृदयमणौ ॥

हृद्यः । पुं॰ वशकर्दमन्त्रे । हृदयस्य बन्धनः । बन्धनेयथाविधित् ॥ न॰ धवलजीरके ॥ शुष्ठ त्वचि ॥

हृद्यः । त्रि॰ हृद्ये ॥ हृदिते ॥ हृत्प्रिये ॥ हृदयङ्गमे । मनोज्ञे ॥ मनोहरे ॥ दुर्गाभ्याशुविद्यादिह एहठदोषधून्ये ॥ हृदयस्य प्रियम् । हृदयस्य प्रियमितियत् । हृदयस्य हल्लेखेतिपदादेशः ॥

हृद्यगन्धः । पुं॰ बिल्वे ॥ न॰ सौवर्च्चले ॥ स्थूलजीरके । त्री॰ सुगन्धे । सुरभौ ॥ हृद्यो मनोज्ञो गन्धोऽस्य ॥ हृद्यश्चासौ गन्धश्च ॥

हृद्यगन्धा । स्त्री॰ माधव्याम् । ना स्याम् ॥

हृद्यगन्धि । न॰ क्षुद्रजीरके । हृद्योगन्धोऽस्य ॥

हृद्या । स्त्री॰ वृद्धिनामौषधौ ॥

हृद्रोगः । पुं॰ व्याधिभेदे । हृदयपीडायाम् । हृदयरोगे । अस्य विप्रकृष्टनिदानन्तु । अत्युष्णगुर्वम्लकषायतिक्तश्रमाभिघाताध्यशनप्रसङ्गैः । सञ्चिन्तनैर्वेगविधारणैश्च हृदामयः पञ्चविधः प्रदिष्टः ॥ तस्याभिपूर्वरूपलक्षणन्तु । दूषयित्वा रसं दोषा विगुणा हृदयं गताः । हृदि बाधां प्रकुर्वन्ति हृद्रोगं तं प्रचक्षते ॥ इति ॥ मुरुडीसौषधं ल्पि हृपीतं हृदयरोगनुत् ॥ अपि । यथा । हृद्रोगमाश्रपद्विनी स्वपिति रैधीरछलि ॥ हृदयस्य रोगः । शाभोत्यज्ररोगेष्विति हृदादेशः । सुश्रुताभौ ॥

हृद्रोगवैरी ।) हृद्रोगारिः ।) पुं॰ अर्ज्जुनवृक्षे ॥

हृदयष्टः । पुं॰ जठरे ॥ इ॰ श॰ चं॰ ॥

हृदयष्टुकः । पुं॰ कोष्ठरोगे ॥

हृल्लासः । पुं॰ हिक्कायाम् ॥ हिक्का हिक्काचवृल्लासहृल्लिहेमचन्द्रः ॥ हिक्काभिधरोगे ॥ हृदयात्कटूलनिर्गमे ॥ हृदयादौपद्रव्यवाससहिताग्नपानीयोद्गिरणं हृल्लासमिति हृदि ॥ हृदयस्य हृल्लेखयदस्य लासेष्विति॰

प र इं श

हृल्लेखः । पुं॰ तर्के । ज्ञाने । हृदयं लिखति । लिख॰ । कर्म्मण्यण् । हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु इति हृदादेशः ।

हृल्लेखा । स्त्री॰ मायाबीजे ॥ चोत्कण्ठे ॥ भुवनेश्वर्याम् । ज्ञानिनां हृदयाम्भोजे हृल्लेखा परमेश्वरीतिदेवीगीता । हृदि लेखनात् अस्ति प्राणशक्तिरियं परा हृल्लेखा कथ्यते तस्मात् हि सा भुवनेश्वरीरूपम् ॥

हृषितः । त्रि॰ विस्मिते । प्रीते । प्रहते । हृष्टरोमणि ॥ प्रणते । व र्मिते । हर्षितश्च॰ हृष्यतिस्म वा । हृष् अलीके॰ अप्रतुष्टौ वा क्तः । हृषेर्लोमस्विति विकल्पे नेट् ।

हृषी । पुं॰ अग्नेर्भार्या : ।

हृषीकम् । न॰ श्रोत्रादीन्द्रिये । अध्यवसीयते । हृष्॰ । अलिकं हृष्यन्ति विषयैरिति वा ।

हृषीकेशः । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वेन्द्रियप्रवर्त्तकत्वात् सर्वान्तर्यामिणि । सर्वान्तःकरणप्रवर्त्तके । सर्वेनियन्तृत्वात् अभिप्रायज्ञे ॥ ह्रषीकाणामिन्द्रियाणामीशोऽधिष्ठाता ॥ हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामीशो यतो भवान् । हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो देवेषु सत्तम ॥

हृष् । पुं॰ हर्षे ॥ सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ मनौ । रश्मौ ॥ हृष्यति । हृष तुष्टौ । हर्षति वा हृष् अलीके । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्यः इति ऊः । एष्वर्थेषु क्विप्प्रत्ययः इति केचिदिति मनोरमा ॥

हृष्टः । त्रि॰ आनन्दे । अत्यन्तपर्याप्तया । हृष्टमनस्तु मः प्रहृष्टः प्रमुदितः प्रीतमनाः ॥ रोमाञ्चिते । अप्रतिहते । विस्मिते ॥ हर्षितश्च॰ हृष्यतिस्मेति वा । हृषु॰ वा । क्तः । हृषेर्लोमस्विति विकल्पितेट्त्वात् यस्य विभाषेति नेट् ।

हृष्टमानसः । त्रि॰ सहर्षमानसे । हर्षमायाते । विस्मिते । प्रमनसि ॥ हृष्टं मानसं यस्य सः ।

हृष्टरोमा । त्रि॰ रोमाञ्चिते । हृष्टानि रोमाणि यस्य सः ।

हृष्टिः । स्त्री॰ आनन्दे । ज्ञाने ।

हृष्यत् । त्रि॰ रोमाञ्चिते ।

हे । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने असूयायाम् ॥ हिनोति । हिनोति । हि॰ ड ॥ पादपूरणे ॥

हेका । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ हि॰ कि॰ शेप ॥

हेठः । पुं॰ बाधायाम् । विहेठे ॥

हेडावुक्कः । पुं॰ अश्वविक्रयिणि । घोटकविक्रयकारिणि ॥

हेतिः । स्त्री॰ रवेरर्चिषि ॥ शस्त्रे ॥ वह्निज्वालायाम् ॥ हिनोति

हेतुः

इतस्तीत्यगच्छति हि० । ऊतियु
तिव्युत्तिसातिहेतिकोत्तयर्थे नि-
ष्क्रान्त्वानिपातितः ॥ इन्वि० ह
न्यतेऽनयाशा । क्तिच् । ऊतियूती
तिसाधुः ॥

हेतुः । पुं० कारणे । बीजे । निमि
त्ते । निदानपूर्वभाविनि । येन
विनायंभवतितत्स्मात् ॥ हिनो
तिव्याप्नोतिकार्यम् । हिनोती
ऊतिसीतिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति-
तु ॥ फलसाधनयोग्यपदार्थे ॥
हेतुंलक्षयतिगौतमः उदाहरणसा
धर्म्यात्साध्यसाधनहेतुस्तथावैधर्म्या
त् । ३४ । पक्षसाध्यसाधनहेतुरि
तिसामान्यलक्षणम् । साध्यसाध
नंसाध्यसिद्धयनुकूलज्ञापकत्ववि
शिष्टत्वम् तथाचसाध्यताव च्छे
दकावच्छिन्नसाध्यान्वितज्ञापकत्ववि
शिष्ट : साध्यान्वितज्ञायधीश्चसीढ़श
यञ्चूलिङ्गमितिभावः । तद्द्विविध
मप उदाहरणसाधर्म्यात् तथा
वैधर्म्यादिति । साधर्म्यमन्वयः
वैधर्म्यं व्यतिरेकः । तथाच्चा
प्तिरितिफलितार्थः । उदाहरण
साधर्म्यम् उदाहरणीयान्वय
व्याप्तिस्तस्मिन्व्यापीहेतुर्नाशस्य उ
दाहरणमिहप्रायम् । तथाच
त्रात्मन्वयव्याप्तिकहेतुबोधकोहेत्व
वयवः । एवंव्यतिरेकव्याप्तिक

हेत्वाभासः

हेतुबोधकोहेत्ववयवः इतिफलि
तार्थः । एवमप्रतीतान्वयव्याप्ति
कहेतुबोधकोहेत्ववयवोव्यतिरेकी
हेतुः इत्यभिप्रतीतान्वयव्यतिरेक
व्याप्तिकहेतुबोधकोहेत्ववयवोऽन्व-
यव्यतिरेकीत्यपिसूचितमितिवद-
न्ति । साधनी ॥

हेतुकः । पुं० कारणे । सार्थेकः ।
त्रि० तत्सम्बन्धिनि ॥

हेतुता । स्त्री० कारणताधाम् । हेतु
त्वे । वस्तुतस्त्विषये । प्रत्यक्षप्रमा
णे हेतुतासङ्घातः । हेतोर्भावः ।
तत्त्वभावस्वतलावितितल् ॥

हेतुमान् । त्रि० व्यक्ते । कारणवति
युक्तियुक्ते । हेतुरस्यास्तिमतुप्
प् फसि ॥

हेतुशास्त्रम् । न० तर्कशास्त्रे ।

हेतोः । अ० निमित्तार्थे ।

हेत्वाभासः । पुं० हेतुदोषे । सपक्ष
विधः । सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रति
पक्षासिद्धबाधितभेदात् । यथो
क्तंभाषापरिच्छेदे । अनैकान्तोवि
रुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः ।
कालात्ययापदिष्टश्चहेत्वाभासास्तुप
ञ्चधा । आद्यः साधारणस्तुस्यात्
असाधारणकोऽपरः । तथैवानु
पसंहारीत्रिधानैकान्तिकोभवेत् ।
यः सपक्षेविपक्षेचभवेत्साधारणस्तु
सः । यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः सचा

साधारणोमतः । तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिपक्षकः । यः साध्यव तिनैवाऽसिद्धविरुद्धउदाहृतः ॥ आश्रयासिद्धिरायास्यात्स्वरूपासिद्धिरप्यथ । व्याप्यत्वासिद्धिरप रासाद्दसिद्धिरतस्त्रिधा । पक्षाऽसिद्धिर्यत्र पक्षोभवेन्माणिमयोगिरि : ह्रदोद्रव्य धूमवत्वादत्रासिद्धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरपरा नीलधूमादिकेभवेत् । विरुद्धयो : परामर्शहेत्वो : सत्प्रतिपक्षता । साध्यशून्यो यत्र पक्षस्त्वसौ बाधउदाहृत । उत्पत्तिकालीनघटेगन्धादिर्यत्र साध्यते । इति । सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातोतकालाइत्यामासद्गतिग्वाचार्यसूत्रम् । हेतुलक्षणरहिताहेतुवदाभासमानाहेत्वाभासः ॥

हेम : । पुं॰ माषकपरिमाणे । यू॰ वैद्यकपरिभाषा ।

हेमकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ॥

हेमकान्ति : । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् । त्रि॰ सुवर्णद्युतिमति ॥

हेमकार : । पुं॰ स्वर्णकारे । हेमक र्त्तरि ।

हेमकिञ्जल्क : । पुं॰ नागकेशरे ॥

हेमकूट : । पुं॰ हिमालयादुत्तरे॰ स्वना ह्यतप्रद्यिपो विसहसयोजनविस्तीर्णपर्वतोदोर्घविस्तृतरूपवर्षवसयो दागिरौ ॥ हेम : कूटोराशि : ॥

हेमकेतकी । स्त्री॰ सुवर्णकेतक्याम् ॥ उपातिक्तरसाज्ञेया चक्षुष्याहेमकेतकी ॥

हेमकेलि : । पुं॰ वह्नौ । इ॰ अ॰ माला ॥

हेमकेश : । पुं॰ शिवे ।

हेमचौरी । स्त्री॰ सुवर्णचौर्याम् ॥ तद्धवचौरमस्याः । गौरादि : ॥

हेमगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकाख्यगन्धद्रव्ये । इतिरत्नमाला ॥

हेमगौर : । पुं॰ । अशोकवृक्षे । किङ्किराते । त्रि॰ स्वर्णवद्गौरवर्णयुक्ते ॥

हेमज्वाल : पुं॰ वह्नौ । अग्नौ ।

हेमतारम् । न॰ अञ्जनविशेषे । नोलतुल्ये । तूपातुल्ये ॥

हेमदुग्ध : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

हेमदुग्धक : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे । यथाङ्गे । हेमवर्णदुग्धमस्य । का ॥

हेमदुग्धा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमदुग्धी । पुं॰ वक्राङ्गे । उदुम्बरे ।

हेमदुग्धी । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमा । पुं॰ बुधग्रहे ॥

हेम । न॰ काञ्चने । स्वर्णे । धस्तूरे । यथा । पुरानिजाश्रमस्थानांमहर्षीणांजितात्मनाम् । पत्नीविलोक्यलावण्यलक्ष्मीसम्पन्नयौवना : । कन्दर्पदर्पविध्वस्तचेतसा

जातवेदसः । पतितं यत्तदापृष्ठे रेतस्तद्धेमतामगात् । क्वचित्तच्चापि भरितमद्रसिन्द्रस्य वेधतः । स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम् । तपनीयं कलधौतं गाङ्गेयं भर्मं काञ्चनम् । चामीकरं शातकुम्भं तथा कार्त्तस्वरम् । जाम्बूनदं जातरूपं महारजतमित्यपि । दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभम् । तारशुल्वोज्झितं स्निग्धं कोमलं गुरु हेम सत् । तच्छ्वेतं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम् । दाहे छेदेऽसितं श्वेतं कषे त्याज्यं लघुस्फुटम् । दलं• दोषवद्ग्लिलि: । स्फुटं यद्घनाहतं ॥ स्फुटितेति नेत्रिक्तोयसेवा । हिमतोऽहोव । म्निन् ॥ धत्तूरे ॥ नागकेसरे ॥

हेमन्तः । पुं• ऋतुविशेषे । सहसहस्यौ । मार्गशीर्षपौषयोः । हन्ति पित्तम् हन्ति ... । हन्तेर्झच् प्रत्ययः । हेमं हिमं ... रोहिमुडागमो गुणश्च ॥

हेमन्तनाथः । पुं• कपित्थे ॥

हेमपर्वतः । पुं• सुमेरुगिरौ ॥

हेमपुष्पम् । न• अशोके । जवापुष्पे । पुं• चम्पकवृक्षे ॥ हेमवर्णं पुष्पं यस्य ॥ राजवृक्षे ॥

हेमपुष्पकः । पुं• चम्पकवृक्षे । हेमवर्णपुष्पमस्य । लोध्रे । अशोके ।

हेमपुष्पिका । स्त्री• स्वर्णयूथिकायाम् । पीतयूथिकायाम् । गणिका यूथिकाम्बष्ठा सा पीता हेमपुष्पिका ॥ हेमवर्णं पुष्पमस्त्याः । पाककर्णेति ङीष् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥

हेमपुष्पी । स्त्री• स्वर्णयूथ्याम् । सुवर्च्चलायाम् ॥ स्वर्णुल्याम् ॥ कण्टकार्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ माञ्जिष्ठायाम् ॥ हेमवर्णपुष्पमस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

हेमफला । स्त्री• स्वर्णकदल्याम् ।

हेममाला । स्त्री• यमपत्न्याम् । स्वर्णस्रजि ॥

हेममाली । पुं• सूर्ये । कार्त्तवीर्ये । त्रि• हेममालायुक्ते ॥

हेमयूथिका । हेमयूथी । स्त्री• स्वर्णयूथिकायाम् ॥

हेमरागिणी । स्त्री• पर्पट्याम् । हरिद्रायाम् ।

हेमलः । पुं• कलादे । स्वर्णकारे । कृकलासे । सरटे । शिवान्तरे । कषपाषाणे । कसौटी• इ• भा• प्र• ॥

हेमलता । स्त्री• स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हेमलम्बः । पुं• वत्सरविशेषे । तत्फलं यथा । पीडान्ते सर्वशस्यानि देशे देशेऽथ वर्षति । हेमलम्बे प्रजाः सर्वाः ... संशयः । २१ ।

हेमवलम् । न• मौक्तिके ।

हेमशङ्खः । पुं• विष्णौ ।

हैमशिखा स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हैमसारम् । न॰ तुत्थे । इ॰ रसच न्द्रिका ॥

हैमसूत्रकम् । न॰ हारविशेषे ॥

हैमहस्तिरथ । पुं॰ महादानविशेषे ॥

हैमा । स्त्री॰ अप्सरोभेदे । सुन्दर्यां नार्याम् ॥

हैमाङ्गः । पुं॰ गरुडे परमेष्ठिनि । सुमेरौ । सिंहे । चम्पके विष्णौ । न॰ हेमवर्णशरीरे । त्रि॰ तद्वति । हेमवर्णाङ्गयुक्ते ॥

हैमाद्रिः । पुं॰ सुमेरौ । मेरौ । हेमोऽद्रि । ३ चिन्तामणिनामधेनु कल्पद्रुमनामकग्रन्थकारकेश विदेराजविशेषे ॥

हैमाद्रिकरण : । पुं॰ स्वर्णक्षीर्याम् ।

हैमाह्व : । } हैमाह्वय : । } पुं॰ चमचम्पके ॥ चम्प की । धत्तूरे ॥

हैमाह्वया । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् । हैमच क्षीरकाः ॥

हैमाह्वा । स्त्री॰ हैमक्षीर्याम् । चोक्ते । गुणायथा । हैम.ह रोचनोत्तिक्ता मारित्न् तुन्नोदकारिणी । क्रमिक ण्डूविषानाहकफपित्तास्रकुष्ठनुदि ति ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेय । त्रि॰ त्याज्ये । हातव्ये । पुरु षस्येष्टं यदुपायेनदुपयुक्तमविरो धितदुपादेयं विपरीतन्तुहेयम् । हा

तुंयोग्य : । चोहाम् । अचीयत् दूर्वाति । गुण : ॥

हेर : । त्रि॰ मुकुटप्रभेदे । हरिद्राया म् ॥ आसुरीमायायाम् । इ॰ क चित् ॥

हेरम्ब : । पुं॰ विनायके एकदन्ते । लम्बोदरे । विघ्नराजे । गणेशे ॥ हे महिषे॰ रथे वाणिजसमीपे धारस्थवे । रविभद्रे । शौर्यधरः । मथा काम् । वसुदेवकीत्युक्त । हेड धरिरस्वते॰ दूतस्वामी ॥ माण्ड ॥ गौरगर्विते॰ बुद्धविशेषे । हेरुक । वच्चटीके ।

हेरम्बजननी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ।

हेरम्बहट्ट : । पुं॰ देशविशेषे ॥

हेरम्ब : । पुं॰ चरे ॥

हेरुक : । पुं॰ आमाख्यायाप्रसिद्धेषि वंशविशेषे । महाकालगणे ॥ बु द्धभेदे वच्चटीके ।

हेलञ्जी । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

हेलनम् । न॰ अवज्ञायाम् । अवहेलने ॥ हेड्ढअनादरे । ल्युट् । कामधेनु हेलयम् ।

हेला । स्त्री॰ अवज्ञायाम् ॥ वरयोर्य तान्विलासे । स्त्रीणां शृङ्गारभावजक्रि याविशेषे । साहित्यदर्पणोक्तो हेला ऽसौ वानुभावनम् । अपिच । हाव एवभवेद्धेलाव्यक्त : शृङ्गारसूचक इति ॥ सुरतप्रौढिच्छायाम् ॥ यदा

ष्ट । प्रोद्वेशाद्यातिरूढानां नारीणां
सुरतोत्सवे । स्वप्नान्तरेऽप्यलक्षितं
गात्रापरिवर्तितं वेति ॥ हिलमोच
इंकरणे । हेष्टपनादरेवा । इलयी
रभेद : । भावेघञ् ।
हेलाबुक : । पुं॰ अश्वविक्रयिणि ॥
इ॰ हारावली ॥
हेलि : । पुं॰ रवौ । सूर्य्ये ॥ हिलति
। हिल॰ इन् ॥
हेलि : । स्त्री॰ हेलायाम् ॥
हेषा । स्त्री॰ हयशब्दे । क्रियायाम् ॥
हेषणम् । हेष शब्दे । गुरोश्च
हेषी । पुं॰ अश्वे ॥ हेषा॰अस्त्यस्य
। व्रीह्यादित्वादिनि : ॥
हैहे । अ॰ सम्बोधने । हूतौ । दूरात्
सम्बोधने । हैहैच ।
है । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने । हिनो
ति । हिगतौ डैप्रत्यय : ॥
हैतुक : । त्रि॰ सर्व्वक्रियासु संशयि
॥ यथाह मनु । योऽवमन्येत ते मूले
हैतुकशास्त्राश्रयाद्द्विजः ॥ अथवा श्रु
तिस्मृती पूर्व्ववदिष्टमस्य दूषयति ।
हेतुधारार्थ तत्कर्मसु मन्दो हैतुकः सारि ।
शुष्कतार्किके । यथा । पापण्डि
नो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकाञ्छठा
न् । हैतुकान्वकवृत्तींश्च वाङ्मात्रे
णापि नार्च्चयेदिति विष्णुपुराणे ३ अं
शे १८ अध्याय । पापण्डादीनां
षण्णां । भष्ट : स्वधर्मात्पापण्डी॰

विकर्मस्थो निषिद्धवृत्तात् । यस्य धर्म
ध्वजो नित्यं सुरध्वजवदुच्छ्रित : ॥
प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम
तद्व्रतम् । वैडालव्रतमस्यास्तीति वैडालव्र
तिकस्तु स : । प्रियवादी पुरोऽन्यत्र
विप्रियं कुरुते भृशम् । व्यक्तापराधचेष्ट
श्च शठोऽयं कथितो बुधैः । सन्देहकृद्धे
तुभिर्यः सत्कर्मसु स हैतुक । अर्व्वाग्
दृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्पर :
॥ शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतचरो
द्विजः कृतबुद्धिरहोऽभक्तम् हेतुमाचर
ति । ठक् । फलाभिसन्धियुक्ते ।
स्त्री॰ हैतुकी ।
हैम : । पुं॰ भूनिम्बे । न॰ प्रातर्हि
मे । हेमजले । द्रव्यपानीयप्रभेदे ॥
यथा । हिमवच्छिखराद्भ्योऽद्रवीभू
यामि स्वर्पति । यत्तदेव हिमं हैमं जल
माहुर्मनीषिण : । हिमांशुशीतपित्त
घ्नं गुरु वातविवर्द्धनं सलिलमयप्रकाश
॥ अन्ये तु । यो मिश्रधूलिरितमश्नु
समुद्रस्थद्घनीभूतम् । यन्नाम
समुद्रोच्चात्तद्धिमं इति कथ्यते मुनि
भि : ॥ हिमन्तु शीतलं रूक्षं दारुणं सू
क्ष्ममपि । नतु द्रवत्वेनातन
प्रियत्वं न श्लेष्मफलत्वाद्धु ॥ त्रि॰ हि
मभवे ॥ हेमजाते । हेम्नो विकारे ॥
हैमन : । पुं॰ न॰ हेमन्तर्तौ ॥ पुं॰
मार्गशीर्षे ॥ हिमकालोद्भवषष्टिक
धान्ये । यथा । हैमनास्तु हिमाद्

व्यासमधुरावद्धवचं सद्दृति ॥ त्रि० हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तोत्थे । हेमन्तेजात: । भव: । साधुर्वा । सर्वत्राणऋतवोपघेत्यण् ।

हैमन्तम् । न० । पुं० हेमन्तार्त्तौ ॥ त्रि० हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तभवे ॥ सन्धिवेलेति० कत्थण् ॥

हैमन्तिकम् । न० शालिधान्ये । षा समधान्ये । पु० सौ० भा० प्र० ।

हैमवत: । पुं० किंपुरुषमिदे ॥ न० भारतवर्षे । यथा । नाम्नैव हेमवतंतत पौण्डिलाद्धि सावर्णिर्नैव । तिलहैमव संमासपरेत्स्वर्य वसुद्धयेत् ॥ कुलाइ संशौमेरर्थसुमेरो: परितोहितदि ति ॥ त्रि० हिमवत्तिसर्ति ॥

हैमवतवर्षम् । न० हैमवते । भारत वर्षे । यथा । एतद्वैमवतंवर्षेभा रतीयत्रसंज्ञति: । हेमकूटपरंयच नाम्नाकिम्पुरुषेमतइति ॥

हैमवती । स्त्री० उमायाम् । वाच्याम् । पार्वत्याम् ॥ हिमवतोपत्यंस्त्री । हिमवतीसवाणा । यय् । लोप ॥ गङ्गायाम् ॥ हिमवत: प्रभवतिप्र काशते । तत्रप्रथमं दृश्यतइतियाव त् । प्रभवतीत्यण् । स्वर्णक्षीर्याम् । पटुपर्ण्याम् । हिमायज्याम् ॥ इयं पीतक्षीरानागक्षित्विकाकारामवति । यथा । हैमवत्यंपयस्साक्षिभवद्धि सम्भवा । सानागजिह्विकाकारात मूलेषाखिलौषधमिति । हरीतक्या म् । श्वेतवचायाम् ॥ हिमवतिजाता० भवाया । तत्रजातइति० तत्रभवइति बायण् । चौरिच्याम् । रेणुकायाम् ॥ अतसाम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हैमा । स्त्री० पीतयूथिकायाम् ॥

हैमी । स्त्री० पीतयूथिकायाम् ॥ हैमन त्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् ॥ चौरिच्याम् । काञ्चनक्षीर्याम् । हिमोद्भिवायाम् ॥

हैयङ्गवीनम् । न० एकरात्रिपर्युषिता द्ग्धतत्वम् ॰ गोदोहोद्भवे घृते । त त् हैयङ्गवीनंयत् ० ह्योगोदोहोद्भवं घृतमित्यमर: ॥ यथा । यदिच्छसि नवं ह्योत्थं तत्स्याद्धैयङ्गवीनकम् । हैयङ्गवीनंचक्षुष्यंदीपनंरुचिकृत्परम् । बलकृद्वृष्यंवृष्यं विशेषात्ज्वरनाशनम् ॥ ह्योगोदोहस्यविकार: । हैयङ्गवीनंसंज्ञायामितिह्योगोदोहस्य हियङ्गुरादेशो विकारार्थेखञ्जप्रत्ययश्च ते ॥ नवनीते ॥

हैरण्यगर्भ: । पुं० स्वायम्भुवमनौ ॥ हिरण्यगर्भस्यापत्यम् । अण् हिरण्य गर्भोपासके ॥

हैरिक: । पुं० चौरे ॥

हैहय: । पुं० कार्त्तवीर्ये । एकवीरनृ पे । अपत्यापत्यम् । स्त्रीभ्योढक् । पृषोदरादि: । यथा । हैहयं निहेवा ०नामैकदेशेननामग्रहणात् । हेया नन्दंकुर्वन्तृपवनितयच्चीतिहैहयो:

ध्रुवस्सार्यं हैहय: । यथा । हैमक० हैमतद्दृतिशदन्वयतिगच्छतीविहैह यो विष्णुरसुरावम् हैहय । देशविशेषे ॥ यथा । पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्ने च शासनाद्यगतिकूर्मचक्रम् ॥

हैहय: । पुं० कार्त्तवीर्ये । कृ० श० र० कौ ॥

हो अ० विस्मये । सम्बोधने । आह्वाने । होमम् । आह्वाने ॥ डो प्रत्यय: ॥

होड: । पुं० तरान्धौवहने । भट्ट० कुर्वीं० हू० गौ० दे० भा० प्र० नौकाविशेषे ॥ न० जीप्से । चौरधने ।

होडा । स्त्री० बालिकायाम् । वयसि प्रथमइति ङपिबाधित्वाचकारादित्वाट्टाप् ॥

होढा । पुं० चौरे । ढकारान्त ॥ हूति कश्चित् ॥

होढम् । न० चौरकर्तृकहृतधने ॥

होता । पुं० । ऋग्वेदविद् । देवानामाह्वानकर्त्तरि० ऋग्वेदर्त्विजि ॥ यज्ञे देवानांहोतेतिश्रुतेरग्नौ । होमकर्त्तरि । जुहोति । हुदाभाद नप्त: । नप्तृनेष्टृत्वष्टृपितृहोतृपो त्राद्दिना साधु: ॥ तन्निपात्य स्विच्यानुपसर्गस्येतितृणा ॥

होत्रम् । न० हविषि । हूयते । हु० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥

होत्रा । स्त्री० ऋत्विजि ॥ टाप् ॥

स्तुतौ ॥

होत्री । स्त्री० यजमानमरुधायांग्निसू र्यौ ।

होत्रीयम् । न० होमागारे । वि० होतु सम्बन्धिनि ।

होम: । पुं० । पञ्चमहायज्ञेषु दैवयज्ञे । सायम्प्रातर्विहितयो: ॥ सावित्रयज्ञहोमादौ । हवने । देवतोद्देशेनाग्नौ हवि:प्रक्षेपे । यागपञ्चाश्च मानद्रव्यस्याग्नौप्रक्षेपादुपासनम्त्यावि ॥ यज्ञानुकल्पहोमम् । ऋत्विक्पुत्रोगुरुभ्रातामागिनेयोऽथ विट्पति: । एतैरेवहुतंयत्तुतद्धुतं स्वयमेवहोति । हवनम् हु० । अर्त्तिस्तुसुहुसितिमन् ॥

होमक: । पुं० होतरि ।

होमकुण्डम् । न० स्थण्डिलम् ।

होमधान्यम् । न० तिले ।

होमधूम: । पुं० निगदे । धूर्त्तहोमध न्द्र: ॥

होमभस्म । न० वैदुते ॥

होमाग्नि: । पुं० यज्ञाग्नौ । मधा ब्धावि । मघावौरे ॥

होमि: । पुं० पावके । धनौ । घृ ते ॥

होमी । पुं० होमकर्त्तरि । जुहोति । हु० । उल्का मादृथि होमिनइतिज होतेर्मिनि: ॥

मीय: । वि० होतव्यद्रव्ये ।

हैम्यम् । न० घृते । वि० हेमोद्भ व्यमात्रे ॥

हैयधान्यम् । न० तक्रे । पिष्टकार्थे ।

होरा । स्त्री० रेखाप्रभेदे । शास्त्रविशेषे । लग्ने ॥ राश्यर्द्धे ॥ तथाहि । विषमर्क्षेषु प्रथमा होरा : सूर्यस्य होरिका : । द्वितीया : शशिनो युग्मेष्वथाद्यर्धपयेत् सदा । मेषमिथुनसिंहतुलाधनुःकुम्भेषु प्रथमार्द्धं सूर्यस्य० द्वितीयार्द्धं चन्द्रमसो होरा त्वेंषाम् वृषकर्कट्याद्युग्मेषु कन्यावृश्चिकमकरमीनेषु प्रथमा होरा चन्द्रस्य० द्वितीया सूर्यस्य इति : । मार्त्तण्डेन्दुहोरयुक्ति० समभे चन्द्रभान्वोस्तु रेखा तिमुख्यकाः तद्वत् ॥ साद्धेद्वयद्वयास्यैकघटिकापरिमाणकाले । वीधर० कृतिः० वृद्धये ज्ञमपापामित्रिदृष्टि ॥ यथा । चतुर्ध्वंनिलिहोराभिरहोरात्रं प्रवर्तते पश्चिमाद्दक्षिणाग्रा दृष्टिहोरायाविद्यतिकन्दुविषक्षिप्तुरा चन् ॥ होलति० कुत्सितैः । कृष्णविलासं वरपद्मयो : । यथाशब्द० घञ् वा रलयोरैकत्वम् ॥

होलक । पुं० तृणाग्निनास्वल्पपक्वशमीधान्ये । होरहा० होला० इति भाषाप्रसिद्धे । यथा । अर्धपक्वै : शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलक : ॥ होलकोऽल्पानिलो मेद : कफदोषश्रमापह : । भवेद्यो होलकोयस्य

चतत्तद्गुणो भवेत् ॥

होलाक: । पुं० स्वेदविशेषे । यथा । धीतीकानुकरीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत् । शयनान्ते : प्रमाणेन शय्यामुपरि तथा । सुदग्धायां विधूमायां यथोक्तामुपकल्पयेत् । स्वपन्नम् । सुखं तत्राभ्यक्त : स्निग्धस्विन्नाङ्गोऽग्नि होलाकस्वेदइत्येष सुख : प्रोक्तो महर्षिणा । धीतीका० शुष्कगोमयक्षीलविशेष : । इति चरकसूत्रस्थानम् ॥

होलाका । स्त्री० वसन्तोत्सवे होलिकायाम् । होलीइ० भा०

होलिका । स्त्री० हुताशन्याम् । भविष्यपुराणोक्तोरसन्तोत्सवे । अस्या निर्णयमाह कालविवेके । फाल्गुनीकाल्गुनपूर्णिमायां निशीथपूर्वं कामसेवाभावी । पश्चात्तमीतस्थले दिशावतपवित्रयंत्रस्थापिपञ्चतिथौ । सूर्यकाशात्प्रतिपदिनपूर्णिमाऽधिकेन ग्राह्यायादाकृते । अर्धे चतस्रः हिताप्तु ताङ्गीनन्दा तिथौ राद्भजसोत्सव : शिवे । रितान्विता यद्युता पूर्णिमा नेयाप्तेतद्ध्वलभिरवाहिह । विष्टिस्तु परिव्यतयानदोषक्षतत्वयोपर मयरिपूर्णिमा रण : ॥ ४५ ॥ चर्चस्तु । निशीथपूर्णिमध्यरात्रतत्रा दिमाद्युता मनीन यत्कुर्वीत । विकर्मणो नी : ।

चपुनः पश्चात् समीतज्वलनैर्मध्य रात्रन. पश्चात् तस्याक्षितप्राप्तं तत् ज्वलनवत्तस्मिन् । चाथवादिवा दिनैकृत्यामनौ अग्नौसतिवचति : प्रतिपत् वान्तपश्चिमेदाज्वलत्कौश्चि ॥ सूर्य्यास्तेति । यदासूर्यास्तकाल चिः सूर्यास्तसमययावत्पूर्णिमाएव निर्धारयेयाच्चथवाक्रमयाच शैव०च विक्राधाजनाक्तेनाकृतामनोक्तात् तदाक्षतिमाचेअतिलवज्वलिताकृता मनोऽग्निकायात् । चपुनः रात्रि सारेण भाजलव : शिवेश्वात् । क स्मिन्नन्दातिथौप्रतिपत्तिथौ ॥ रि क्तेति । ज्वलनैर्मिकाज्वलनैरि त्याच्चिताचतुर्दशीयुता० ऊतच- पश्चयुताप्रतिपदायुक्तापूर्णिमानीया । रवौसूर्येऽस्तमितसि० कृष्णैकिका याम् ०तुरश्चारणेविशिष्टैंद्रादोषकत्त्व त्वात् । कथातस्मिस्मयतचेोलिका यामिच्छभावात् । तथाचवरागपत्रच दीपकलक्षतयापरिपूर्णिमारबौदोष कत्वादिति ॥ ४५ ॥ कृतिच्यो तिर्विदाभरणे २१ ऽध्यायः ॥

क्षौडी । ष•सम्बोधने । कृतौ । चा कारणायाम् । चाह्वाने ॥

क्षौ । ष• सम्बोधने । चाह्वाने ॥

क्षौमम् । न• सम्बेदविहिते । उद्गा चादिभ्योञ् । क्षोतुः कर्म्मभावयोः ॥ युवादित्वादण् ॥

क्षौम्यम् । न• घृते । वि• क्षेमार्हे द्रव्ये ॥

क्षौम्यधान्यम् । न• तिले । क्षौम्यस्त दृधान्यञ्च ॥

क्षुः । च• मतिक्षि । यातमढ । पृ षोदरादि । क्षेषमोढ़ : श्वसोऽन्य तरस्यामितिनिर्देशाचानुकूल ।

क्षत्तमम् । वि• क्षोभूवि । चतीतेक्षि याते ॥ क्षोभवम् । क्षेपनोढ़ : श्व सोऽन्यतरस्यामितिपक्षेत्य्यत्ते ॥

क्षत्त्व । वि• क्षत्ते । क्षोभवम् । क्षे पमोढ़ः श्वसोऽन्यतरस्यामितित्यप ॥

क्षोणीदोदोषम् । न• क्षैयकणौ । दु ष्कतष्कसिदोष : । वोर्दीष: । वोदो ष : । चासा० सुप् सुपेतिसमास । क्षोणीदोकादुष्यति । भू० । चच्

क्ष्वेदः । पुं• चगाचक्षि । यतपाता खादुदकमागच्छतिसयनैवसक्ष्वेद । तस्मजत्रगणास्तु । क्ष्वेदवारिषक्षितज नंमधुरञ्चफलातदारिपथ्यञ्चेति । क्ष्वादवे । क्ष्वादपञ्चशैपन्दे । पचाय च् । पृषोदरादित्वाद्दत्त्व । घोरे ।

क्ष्वेदाप्र । पु• जलशूकरे । कुम्भीरे ।

क्ष्वेदाण्येशः । पुं• शरीविशेषे । रेवा खसर• द्व• आ• प्र• । क्षौपद्मा• स्व• मह:चौनमा• प्र• । यथा । क्ष्वेदाख्याः सुराः सर्वेषामीशो जगद्गुरुः । क्ष्वेदाण्येश्वराद्यस्तुतेरे वपरिशिविसद्गतिस्कन्दपुराणम् ॥

ह्रदालयेश्वरः । पुं॰ ह्रदालयेशस्थशि-
वे ॥

ह्रदिनी । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥
ह्रदाः सन्त्यस्याम् । अतइनिः ।
ङीप् ॥

ह्रसिमा । पुं॰ ह्रस्वत्वे । ह्रस्वभावः
। पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदू
रेतिसाधुः ॥

ह्रसिष्ठः । त्रि॰ अतिह्रस्वे । ह्रस्वतमे
। अयमेषामतिशयेनह्रस्वः । इष्ठनि
स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

ह्रसीयान् । त्रि॰ ह्रस्वतरे ॥ अयमन
योरतिशयेनह्रस्वः । ईयसुनिस्थूल
दूरेतिसाधुः ॥

ह्रस्वः । पुं॰ द्व्यणुके ॥ एकमात्रवर्णे
॥ न॰ परिमाणविशेषे ॥ यथा ।
अणुदीर्घमहद्ध्रस्वमितिमानं चतुर्वि
धमुच्यते ॥ गौरसुवर्णशाके । पुष्प
कासीसे ॥ त्रि॰ प्रकृतपुरुषपरिमा
णात् न्यूनमनुष्ये । खर्वे । वाम
ने । पीना॰ पृ॰ भा॰ प्र॰ ॥ क्षुद्र
वस्तुमात्रे । वामने । न्यञ्चि । नीचे
। खर्वे ॥ ह्रसति॰ ह्रस्वर्णाने । ह्र
सगत्याम् । बाहुलकात् । वन्यादि
र्वा ।

ह्रस्वकुशः । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वगर्भः । पुं॰ कुशे ॥

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री॰ नागबलायाम्
। गाङ्गेरुकीतिख्यातायाम् ॥ गवेधु
कायास्तस्मिन्नेव ह्रस्वा । एष॰ । बाहुलकात्
संज्ञायांकन् । ह्रस्वा चासौगवेधु
का च ॥

ह्रस्वजम्बुः । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वतण्डुलः । पुं॰ राजान्ने ॥

ह्रस्वदर्भः । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वदा । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥ ह्रस्वता
मनिर्दिष्टः ॥

ह्रस्वपत्रः । पुं॰ गिरिजमधूकनामके ॥

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री॰ अश्वत्थ्याम् ॥

ह्रस्वप्लक्षः । पुं॰ क्षुद्रप्लक्षे । पुण्ड्रे
। ह्रस्वपर्णे । पीपरी । तुण्यास्त ।
प्लक्षः स्यात् कपीतनशिरीषरक्त
दीपनिम् । मूर्च्छाभ्रमप्रलापघ्नोह्रस्व
प्लक्षोविशेषतश्च ॥

ह्रस्वफलः । पुं॰ मधुनारिकेरे ॥

ह्रस्वफला । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वमूलः । पुं॰ रक्तेक्षौ ॥

ह्रस्वशाखाशिफः । पुं॰ ह्रस्वशाखामूषि
। क्षुपे । शाखाच॰शिफामूलस्य श
शाखिके । ह्रस्वे शाखाशिफेयस्य सः ॥

ह्रस्वा । स्त्री॰ खर्वायाम् । वामनायाम्
। नागबलायाम् । मुद्गपर्ण्याम् ।
भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वाग्निः । पुं॰ चित्रके । पयाग्नौ ॥

ह्रस्वाङ्गः । पुं॰ अष्टवर्गगतजीवकौष
धौ । कूर्चशीर्षे । ह्रस्वान्यङ्गान्यस्य ॥

ह्रस्वैरण्डः । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

ह्रादः । पुं॰ ध्वनिशि । गर्जिते । श

ध्वे । हिरण्यकशिपोः कनीयसि
पुत्रे ॥

ह्रादिनि : । पुं॰ गर्जितशब्दे ॥

ह्रादी । त्रि॰ सशब्दे ।

ह्रादिनी । स्त्री॰ वज्रे । ह्रादयश्च
म् । ह्रादयस्ते शब्दे । आवश्यके
णिनि : । ह्राद : स्तनयित्नुरस्त्यस्या
इति वा । ह्रनिः । तडिति । विद्यु
ति । ह्रादोऽव्यक्तशब्दोऽस्त्यस्या : ।
ह्रनि : । अव्यवहिताऽत्तरेऽत्यसित्कत्वं
यस्याश्रुतिमहत्तावयं : ॥ शल्लक्याम्
। गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् । न
द्याम् । ह्रादयत्यवश्यम् । ह्रादी
सुखेन । आवश्यकेणिनि : । रत्न
येऽरेवयम् ॥

ह्रास : । पुं॰ शब्दे । अभिलापे । ध्वनौ
॥ यथा । शब्दाभिलापोऽस्वभिधाऽ
भिधानं वाचकोध्वनि : । ह्रास : सु
खरितश्चेतिमुद्राहिकसिखाशशेष:
॥ आरवे ॥ अथ । यथा । ह्रासव
गौपसततं दिनरात्रीयथाक्रमम् । स
म्यामुह्र्तमाख्याताह्रासेऽथीवस्ता
समेति ॥

ह्रिवेरम् । न॰ हरिवेरे । ह्रीवेरे । ह्र॰
त्रि॰ स : ॥

ह्री । स्त्री॰ लज्जायाम् । अकार्यकरणस्य
रक्षेतरस्पृतिरभिकायांशेकाशच्चाया
म् । ह्रीलज्जायाम् । सम्पदादित्वा
त्क्विप् । पार्वत्याम् ॥

ह्रीक: । पुं॰ काश्चे । नकुले । सच्छे
वे । त्रि॰ लज्जिते । जिह्रेति । ह्री
॰ । ह्रियोरप्रलेवीतिकन् ॥

ह्रीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम्
। टाप् । आसे ।

ह्रीकु : । पुं॰ जतुनि । त्रपुणि । श्वा
से । मार्जारे । त्रि॰ अपयश्च ।
अमगल्भे । सलज्जे । लज्जिते । जि
ह्रेति । ह्री॰ । ह्रिय : कुकच्छलो
पा । विश्वाभ्रश्च : ॥

ह्रीपू : । स्त्री॰ भुवि ।

ह्रीणित : । त्रि॰ सलज्जे । लज्जाशी
ले । लज्जिते । ह्रियामित : ।

ह्रीण : ।)
ह्रीत : ।) त्रि॰ लज्जिते । सपत्ने ॥

अह्रीषीत् । ह्री॰ । क्त : । नुदविदो
न्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्यामितिनिष्ठा
तस्यनीत्वम् ।

ह्रीता । स्त्री॰ लज्जितायाम् । ह्रिय :
कर्तरि क्त : ॥

ह्रीवेरम् । न॰ सुगन्धिवालक॰ प्र॰ आ॰
प्र॰ गन्धवस्तुनि । तत्पर्यायाथा । वा
लह्रीवेरवर्हिष्ठोदीच्यं केशाम्बुनामचे
ति ॥ गुणास्तु । ह्रीवेरं तुन्दं प्रपाक
त्वचा तोसारगावमसितिसराभद
॥ पीयूषवर्षस्य ॥

ह्रेषित । त्रि॰ हि षंश्वकारादिविहि । जि
ह्रेषिताश्रेताश्चापायार्थविश्रा । अपरोप्रो
क्यादिनामुनासम : ॥

ह्रेषा । स्त्री॰ अश्वशब्दे । हेषायाम् । ह्रेषणम् । ह्रेषुशब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् ।

ह्लादः । पुं॰ आह्लादे । प्रमोदे ॥

ह्लादकः । त्रि॰ ह्लादेश्रयुक्ते ॥ आक्षपादिभ्यः कन् ॥

ह्लादि । त्रि॰ । आह्लादयुक्ते ॥

ह्लादी । त्रि॰ । ह्लादविशिष्टे ।

ह्लादिनी । स्त्री॰ शल्लक्याम् । वज्रभल्लातक्याम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादिसुखेच । आवश्यकेतिणिनि ॥ शक्तिविशेषे । यथा । ह्लादिन्यास विदाश्लिष्टः सच्चिदानन्द ईश्वरः स्वाविद्यासंवृतोजीवः संक्लेशनिकराकरः ॥

ह्वीकः । पुं॰ नकुले ॥ सर्पद्वेषे ॥ त्रि॰ लज्जिते । सत्रपे । जिह्रेति । पुं॰ । ह्रियोरक्तोविति कन् ॥

ह्वीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ जिह्रेति । ह्रीलज्जायाम् । ह्रियोरक्तोवितिकन् । टाप् ॥

ह्वीकु । पुं॰ जतुनि ॥ त्रपुणि ॥ मार्जारे । त्रि॰ लज्जिते ॥ अप्रगल्भे ॥ जिह्रेति । पुं॰ । ह्रियः कुक्रुकोविति कुक् ॥

ह्वीकुः । स्त्री॰ धरित्र्याम् । भूमौ ॥

ह्रेपा । स्त्री॰ ह्रेपायाम् ।

ह्वारम् । न॰ कौटिल्ये ॥ अपकौट्य

निखिलजीवभुवनोविश्वंयदज्ञानतः प्रोन्मीलत्यथतन्नमीलतितरांयज्ज्ञानतः सर्वतः ॥ यन्नित्यात्मकमद्वितीयममलंसच्चिद्घनंव्यापकंस्वात्मानंसकलाश्रयंश्रुतिशिरः सारंसदोपास्महे ॥ १ ॥ श्रीमद्धिन्दूस्थानकहरिहरानन्दादिनाथनिजात्मारामारमजस्रमेवमतुलंसारपाथ्यच्छिदम् ॥ नत्वात्मचरणाम्बुजन्मसुखपूर्वानन्दनाथोमुदे । साधूनांसुधियांचकारसुखदंशब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ २ ॥ अस्त्यद्वयधरासितवर्षेचैवाह्निरीनामिकाघासितसमस्तमनीषमास्थितगतोयत्र ॥ श्रीसुखानन्दनाथश्चक्रलिखितगविता प्रोक्तैभूयाद्भगवतोभवानीविश्वनाथयोः ॥ इतिश्रीहरिहरानन्दनाथभारतीशिष्यश्रीअवधूतश्रीसुखानन्दनाथसङ्गृहीतः शब्दार्थचिन्तामणिः समाप्तः ।

अयञ्च काश्यामुल्लासितावदाग्रयन्त्रमिति वैक्रमेऽब्दे शब्दार्थचिन्तामण्याख्यः पण्डितवंशीधरवाजपेयिनोऽधिकारेणमुद्रितः ।

श्रीं

संवत्

१८१०

(७—२।०।०—७)

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठः	कुं	पङ्क्तिः
- तुम्	∙∙∙∙	१	प्र॰	१६
- ण	यथाविधयुक्तर्दश :	१	द्वि॰	१६
- च.	नटसचे	१	॰	१०
- य	दृ,ष्यते	२	॰	१४
- भ	चा।कुम्या॰	२	प्र॰	१६
- र्य	विधिर्य	२	॰	१५
- ढ	प'तिषुविधि॰	२	॰	२२
- सं	मंचे	२	॰	२६
- ठा	ज्योतिष्टोमा॰	२	द्वि॰	१८
- द्व	शुद्ध ति	२	॰	२८
- द्विपच	पद्दिपचति	४	प्र॰	१२
- द्वौ	मूह्र,ात्त	४	॰	२४
- दा।	यज्ञये हा । ज्यो॰	४	द्वि॰	२५
- प्नो	यास्मक्रियाद्दर्श रामा	५	प्र॰	१८
- षा	गर्भोभोद :	५	॰	२४
- षा	गुष्टाप॰	५	द्वि॰	५
- वि	मोह'न्	५	॰	१५
- स्सम	स्फारकपासादि॰	५	॰	२५
- स्मद	स्मरायकपासानि	५	॰	२७
- श्वं	त्युतनाओ्वंतोन्युपलष्ट	६	प्र॰	८
- र्ध्य॰	सुवकोर्द्दंनिप्	६	द्वि॰	१४
- न् - न	यवंदेवान्नमासि॰	७	प्र॰	१
- घ	वविष्यामो॰	७	द्वि॰	१८
- प	कृपानदसे	८	प्र॰	२
- थ । थः	तृष्णमध्वस्तयमप्दौ	८	द्वि॰	२२
- मा	यथार्थानुमेवः। पुं॰	८	प्र॰	२५
- घ	पश्चं गतं	१०	द्वि॰	२४
- भ	यशापूर्न्	११	प्र॰	१२
यशापुन्	∙ ∙ ∙ ∙	११	॰	२४
- य । य	मायुर्वेदये तियमाः	१२	द्वि॰	१८
- पि पि	प्रवरमधिमपिद मपि	१३	प्र॰	१४
मियोमो	यजियमियोब्भ्य :	१४	द्वि॰	१०
- ते	तृपतौ	१४	॰	२२
- शे :	सापो :	१४	॰	२८
- स्स	स,त्तवकौमिं'तः	१५	प्र॰	१०
- र्यौ	सर्वोस्यवरीपुत्र:	१५	॰	१४
- रो	सो यं चारोच	१५	॰	१६
- थो	यीति	१५	॰	१८
- भि	म'ज्ञ,द्वोपंच :	१५	द्वि॰	२१
- श मा	ओ।१४॰ओ॰श॰ चारे	१५	॰	२५
- प.	वृथान्यान्	१५	॰	२८
पुष	मूर्वातृये	१६	॰	५
धि	तुधिद्यायाम्	१६	॰	६
- र्थ	यज्ञमस्त्	१६	॰	११
- स्ता	यतार्थस॰	१६	॰	१८
- ङ	गुहायान्	१८	प्र॰	८
- षे	विविष्टे	१८	द्वि॰	१५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२ १ - पसद्व	विद्वसा०	१८	०	२०
०ष्ठि	यष्टि सपु।	१९	०	२
- घ्य	च्यातीम्नि	२०	प्र०	१७
- क्ष	पभिजित्	२०	द्वि०	२
- ह्रा	विक्रानि	२०	०	२५
- प्रि	पशा।पिमसार्	२२	०	७
- स	सायाया	२२	०	२३
- स्व	तस्यैव विलेप्यं	२४	प्र०	२२
- हा	स्त्रिपश्चत्ताभिच	२६	०	८
- म - ली	यामवती। स्त्री	२६	०	२१
- ष्ठ	ज्ञानादिभ्योकुल,	२७	द्वि०	१०
- य	मङ्ग्नी	२७	०	१५
- ष्या	पञ्चिपुष्याचिधिष्ठितम्	२८	प्र०	२३
- र्व	मायासुनिपुर्वं	२८	०	२७
- स - ना	वीरयादेवानां	३०	०	१०
स	पुम्भं पुष मस्य	३१	०	३१
तो	वीचिवेदा	३२	द्वि०	५
सु - व	सुधयश्वधारे	३२	०	१५
- ध	सुधि :	३३	प्र०	१२
- व	एव : स्यात्	३३	द्वि०	१९
त्वन्।पि० अप्दोष व्याख्यानमनुद्दिताननन्पड्क्तिभ्य,पूर्वमर्थेऽर्विला।अप्द्वेखनत।पिमेवाह :		३४	प्र०	८
- ष	पुष्पे	३४	द्वि०	४
- पियुक्तयु	सुपियुक्षयत्	३४	०	१०
- सं - त	संस्कृत०	३४	०	२५
- त्व	तृत्वम्	३५	प्र०	५
- श्रा	पथाले	३५	०	८
- यु :	वपु :	३५	द्वि०	१२
- र्मा - धृ	सुधर्मावधृति :	३५	०	१९
- स्तुये	अष्टाङ्गविभुं वन्दे च	३५	०	२०
- ष	सम्यग्दर्शनीयार्थे	३५	०	२६
- त पा	विनैवापतयाभाज	३६	प्र०	६
- त्व। भा	तस्यप्रसादानुभवा०	३६	०	३
- र्षि	निर्वर्ष०	३६	०	६
- शाभ्यो०	सिद्ध्यसिद्ध्यो	३६	०	७
- स्व	तत्त्वप्रसादि	३६	०	१२
- इ	ईश्वरसम्पे।	३६	०	२१
- श्री	पाशीयमुर्ने०	३८	०	३०
- सु	देवतासु	३८	०	२०
- इ	दृष्टयोगिनो०	३८	द्वि०	३
दायिवि	मदाविनौ	३९	प्र०	५
- भ	छविनामोपुभो	३९	द्वि०	७
- सु ०	सुस०	४०	प्र०	६
- य	कोयघतुष्टये	४१	०	८
नि :	समर्थानस्थाने	४१	०	७
- श्र	मदृशं मोयर९	४१	द्वि०	२८
ऽऽ द्राया।नि	सुद्राविप्रेमे	४२	प्र०	१
सा	सामस	४२	०	२४

शुद्धपत्रम्

अशुद्धिरूपः	शुद्धिरूपः	पृष्ठ	ख.	पङ्क्ति
-भा-न्ति स्त	विभान्तिमनसा, तान्पश्यता :	४२	द्वि०	१
य :	मयि भूतानां	४२	०	२
ति । त	मर्हति	४२	०	१२
न्वि । नि	सर्वन्विनि	४२	प्र०	[illegible]
- वि	विधिदिवाम्	४२	द्वि०	८
- च	कुचे	४३	०	१७
- ण	रुधेतयोबमायस्य	४३	०	२३
- थ	चतुर्थ्यां०	४४	प्र०	१५
- न	नैपान्तामि	४४	द्वि०	३
- हो	धरीहोय	४४	०	४
- त	विस्तृत :	४४	०	१४
- स्ता	स्तारपोप०	४४	०	२५
- थे	पार्श्वे	४५	प्र०	२०
- स । स	पन्नङ्के	४५	द्वि०	१
- सचे	स धे	४५	०	१६
[illegible]	रसपुष्प । पु०	४७	प्र०	२
- क	कन्दूरी०	४७	०	२२
- कु	कुङ्कुमे	४८	प्र०	१८
- खाद	रक्तखादिरे	४८	प्र०	२
- थ	रथिकार :	५०	द्वि०	२
- यो	मविष्योत्तरे	५१	प्र०	१०
- र्य	दुर्ये	५२	द्वि०	२८
- दा	स्वप्रपर्ण	५३	प्र०	३
- पि	निपि स्था०	५४	द्वि०	१०
- त	भावुक	५४	०	१७
- मौरादि त्वान्तोप	जदिष्वरादितिथो प्	५५	प्र०	२२
- रथ	रथ्यानम्	५५	द्वि०	२५
- न्हि	चतुर्वेह्नि	५६	प्र०	१५
- ता	वद्धसत्वात	५६	द्वि०	२०
- त्वा	रात्रीश्यादयोर्ल्वे	५७	प्र०	२०
- ग	जगपूत	५८	०	५
- पौ- च	रसपीतच	६१	०	६
- स्य	शोसमस्य०	६२	द्वि०	४
- च	पुष्पसंयुता	६२	०	२२
- मी	मौलवे	६२	०	२५
- त्व	त्याद्रोम	६३	०	६
- य २ १	विश्वचुत्व रि	६४	प्र०	१६
- [illegible]	[illegible]	६४	द्वि०	३
- य	कृपेय०	६४	०	२०
- न्दू स	सन्दूरसरयो	६७	०	१४
- त्वा	[illegible]	६८	प्र०	२
- प	[illegible]	७०	०	८
- सो	[illegible]	७५	द्वि०	२५
- का	मधुरकोमल :	७६	प्र०	४
- म	राघवेन्द्र . पु०	७७	द्वि०	१
- त्र	[illegible]	७७	०	२७
- ग	[illegible]	७८	०	३
- नो	[illegible]	७८	०	२८

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
	मान्धाचैव -	७८	प्र०	१०
- ष्ठ	मध्याङ्क्षा -	७८	द्वि०	५
- क्षः	मक्षोत्यान -	७८	०	१८
- री	मन्दिरे -	८०	प्र०	२२
-दि	त्रिपथगा०	८०	द्वि०	८
षि	मङ्गलाचारस्तोत्रेषु	८३	०	१२
- र्यं	वैविक्षापुण्यं	८४	०	२
षि :	राषि	८४	०	२५
- शे	परिदंशीन	८६	प्र०	१४
व	- सम्भृतस्य	८६	०	१८
ता०म्	त्रिपतताम्	८६	द्वि०	२४
- था	वेषवम्	८८	प्र०	२६
- ष्या	दानन्दीशि	८८	द्वि०	८
यिद्राक्ष०	विद्राटक्षि	८८	०	२१
- ष्य	चरणिन्य,धौ :	८८	०	२८
- क्षा	शिवश्चात्रिका०	९०	०	६
- ष	राजभोगीनम्	९१	०	१२
- त	ततोऽमृत :	९२	प्र०	१८
- प	वामदं वि	९२	द्वि०	८
ऽ ष्युद्	कर्तरि०षु :	९५	प्र०	२२
- म्स	प्रदर्श०	९५	द्वि०	२०
- श्चात्मम	वायव्यापदिश्य	९६	प्र०	२८
- ई	पुरदाडू	९८	प्र०	१४
- पु	राधेय.पु ०	१०२	प्र०	१८
ष्मा०नृपर	सोविषि वाक्य	१०३	द्वि०	२६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठा०	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सू	शूनामो	१०५	प्र०	११
- श्री	श्रीमद्भव्य -	१०७	द्वि०	१
० र ऽ	रिरंसु : ।पि ०	१०८	प्र०	१८
० म् : ।	ियुक्तम् । म०	१०८	द्वि०	६
- वै	लाद्यवधारित :	१०८	०	७४
- य	समाप	११०	०	१६
- रि	वीतिकम् । न ०	११०	०	१५
- शे	शोभायाम्	१११	०	२०
- वि	सर्वौ । क्षो	११२	०	२६
- थै :	वर्णविद्धिम्यात्रि द्वि क्षम् :	११२	प्र०	२४
- द्दो	नक्षत्रवाराо	११२	द्वि०	७
- स्व	नवस्त्र.शाखिकाय	११५	प्र०	६
- स्तु	शु कथा ०	११५	द्वि०	५
म	बहुविधानाम्	११६	प्र०	२४
२ १ सर्वाक्ष	सर्वाजनक्य न०	११६	द्वि०	११
- मु	कृतायाम्	११४	०	२८
- ताः	प्रतायाद०	११७	प्र०	१
ष्या	पद्माध्यादोषां	११७	०	२४
- धं :	दोर्षा -	११८	०	२
- ष्टा	षष्ठ्या	११८	०	१४
२ १ :	०नीधर्मपि : ।	११८	०	१०
मनो	कुर्यात०	११८	०	२५
- स्या	स्यतो	११८	०	७२
- ष्याध्या	व्यथोशं कथाध्याय	११८	[illegible]	१८
- ट	पादपाद्	१२०	०	१८

पद्यविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठ	पृष्ठि	पङ्क्तिः
- न्य	न्यक्कांदित्वात्कुत्वम्	१२३	०	२२
- वे	दोणाद्यांदाना	१२४	प्र०	६
- रे	गौरीपना०	१२५	०	१२
स्व	स्वपविमोचनी	१२६	द्वि०	१३
स्वप	स्वपति	१२६	०	१५
० म	दोमे । म०	१२७	०	१०
भिन्न	भिन्नभिन्नविश्व०	१२८	०	८
- र्षो	दोमार्षो	१२८	०	११
० ट	दोट् । मि०	१२८	०	२७
च	चिमचर्यये	१२९	प्र०	६
मा न	समांयनकाय	१२९	द्वि०	८
- द्दो	चोद्दोषौ	१३०	०	५
० त्या	मीत्यादांदिना०	१३१	प्र०	४
० था	वक्ता पु०	१३१	द्वि०	२
था	यथा भोजनी	१३१	०	३
विमृषि	विमृषि	१३१	द्वि०	२६
म	रोहित०	१३२	०	१०
त्व	तत्त्वम्	१३२	०	१२
द	दवाद	१३२	०	२८
न्नि	सन्निकर०	१३३	प्र०	१५
भ०	भा०	१३३	०	१८
० यु ०	लक्षया । सौ०	१३४	०	१२
न्या	हृत्य०	१३४	द्वि०	१७
ष्य	वैमक्ष०	१३४	०	२०

पद्यविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठ	पृष्ठि	पङ्क्तिः
- त्वा	कृत्वा०	१३५	प्र०	१
- त्वा	कृत्वा०	१३५	०	७
- त्वा	गुणहत्वा०	१३५	०	८
- सु	कुसुमोचिता०	१३५	द्वि०	२०
- के	विकृते	१३६	प्र०	१२
- च	चेमि०	१३६	०	१४
श	श्रीगुरुं	१३६	०	१५
- या	यामादित्वाच०	१३६	०	१६
० य	कृष्णपथन्द । सौ०	१३६	०	१८
- चर	भागचरम्	१३६	०	२५
- भ्य	दुर्योधनकाभ्याम्	१३६	द्वि०	१
त्व	कस्तुप्यै	१३६	०	४
य	तथानिर्वितत्वात्	१४०	०	०
स	मतोत्तर	१४१	प्र०	७
दि	पृथ्वी	१४१	०	१७
का	दधिमाख०	१४१	द्वि०	८
मू	महत्का०	१४१	?	१७
श	यशोभायिके	१४१	प्र०	४
था	यथा०	१४३	०	११
- नो	सुपोता०	१४४	०	१४
- था	यथा०	१४४	०	१०
मि	समस्तामि	१४५	द्वि०	१६
स	स्फोटे०	१४६	प्र०	१३
स्य	मान्यधारी०	१४६	द्वि०	१२

पदविशेषः	शब्दविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पदविशेषः	शब्दविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्ति	मेघादिक्रिया०	१४६	०	१८	- द्र	छद्दिकापादितिको	१५८	०	२२
-स्य	क्षिप्रमन्तौ०	१४६	०	२२	- थ्वि	दिग्धे	१५८	०	२५
ईप्सि ते	ईप्सि ते	१४७	प्र०	१२	- षि	कौहृत्तोषधि	१५८	०	२८
मि	दैवकृतमि	१४७	द्वि०	१३	- त्वा	प्रत्यक्षपुट्	१५९	प्र०	१
- श्रा०	भृ०	१४७	०	१५	- श	स्वच्छादित्वादु	१६०	द्वि०	१६
- स -	लाङ्गुलदृढारचन	१४८	प्र०	७	- दृष्टे	समंताच्छै	१६१	०	७
- ए	विष्टचे	१५०	द्वि०	१८	- स	सुखयाससावापुष	१६१	०	११
- त्व	सत्त्वगुणे	१५०	०	२५	- य	सुखापृथक्: । पं०	१६१	०	१७
- ना	कथानकाः	१५२	०	२४	- व	सुखापृथाव्या स्रो०	१६१	०	१८
- कौषध	धीषादिकौशल्	१५२	०	२८	- यो	याव्दे	१६१	०	२८
- षट	मेघविधान्	१५३	प्र०	२४	- या नु	सूतयास्तम्भ:	१६१	प्र०	१५
- य	कर्म्मे...षु०	१५३	द्वि०	२१	- वो	वाक्येन	१६२	द्वि०	२०
- ह	तिसृण	१५४	प्र०	६	- म्बे	क्षितान्वेषो	१६२	प्र०	५
-वा -थै	समासमद्वे विडम्	१५४	०	१२	- व्य	वर्षेन्	१६२	०	१२
वयस्कनि तस्वै ति	पृथीदरादित्वात्	१५४	द्वि०	२१	- धे	धैर्य०	१६२	द्वि०	१
- स	मधुरैवता०	१५५	प्र०	८	- ढ	कर्तव्यत :	१६३	०	१७
० सू	शान्तू: । कौ०	१५५	०	२०	- सो	तास्रोत्से	१६४	०	१७
- न	अपयधोशि	१५५	०	२१	- श	चाप्यशीतं०	१६५	०	१४
- स	क्रटकोर्ध्वन्	१५५	०	२६	०। - श	सौवधातु।पुं०।सम्भु	१६६	प्र०	१०
- हि :	क्षिपायविग्र०	१५६	०	६	- पं०	सौवक्षोपन: । पुं	१६६		१८
-क्ति - तं	समायक्रिविर्त	१५६	०	२०	- ष्य -	यज्ञोसिवा	१६७	०	२०
- ऽपि	महुर्तिं०	१५६	०	२७	- ज्ञि	हविश्चिन्त्यादिना०	१६८	द्वि०	२२
सि	विहादि नियोषै०	१५७	०	५	० ध - ष	सौधक्षणयपुं०	१६८	प्र०	८
न	निमित्तत्०	१५७	द्वि०	२४	- ० वा	सौप: । पं०	१६८	०	७

अशुद्धिरेषा :	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिरेषा :	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ह्रु	सुश्रू०	१६९	०	२४	-ल्व	सत्त्व.पतिताः	१८५	प्र०	२९
-मी	सोमनोये	१७०	०	२७	-क्रोष्टा	क्रोष्टान्	१८५	द्वि०	१७
-त्या	स्योत्पत्त्या.द्यो	१७२	०	१२	-च्चा	पच्चवा०	१८६	प्र०	२
-त्वा	हृत्वा	१७२	द्वि०	२३	-द्री	मृगद्विपस्य	१८६	०	२१
-त्वा	दृत्वोपरि०	१७२	०	२८	-म	वस्याधनम् न०	१८८	प्र०	४
-ष्टा	प्रतिष्ठा.या-	१७५	प्र०	४	-च	वच्च	१८८	द्वि०	८
-स्व	तस्य.स्थिति०	१७५	द्वि०	६	-	विश्वेषि	१८८	०	१८
-हू	हूंसमराहिरपि	१७६	०	१७	-ता	पूजिताः	१८९	प्र०	१७
-को	दंशको	१७८	प्र०	१६	-स्यं	वस्य शाखा	१९०	द्वि०	५
-ति	समतीभवेद	१७८	०	२०	२ १ -राधा	स्वधारा०	१९०	०	२६
-त्ये	मुख्ये	१७८	द्वि०	१९	-क्षा	पद्मक्षोभे	१९१	०	२२
-बः	वासुभः	१७८	०	२८	-प	तद्यति	१९१	०	२९
-भ्रु	भ्रुण्या०	१७९	प्र०	१	-मृ	मातरम्	१९२	प्र०	९
-न्	मूलपादेभिरवा	१७९	द्वि०	१०	-स्था	यद्यस्थाया	१९२	द्वि०	१६
-रा	महाराशी०	१७९	०	२९	-ना	वक्षास्मो स्रो०	१९३	०	२६
-ष	कुटिलादेवयुषे	१८०	द्वि०	८	-शा०	श०	१९६	प्र०	१६
-योग	वर्गो । पुं०	१८०	०	१०	-व	वशीकायाम्	१९७	०	२२
-द	-मैवा०वद्यासी भवान्	१८२	०	२०	-ष	मित्रैयावाम्	२००	०	१५
-श	पृथोकेति०	१८०	०	२४	-टु	कुटप्	२००	०	२२
-च्छु	छुरिकायाम्	१८३	०	२	टु	कुटप्	२००	०	१
-प	विशेष	१८३	०	१६	-पु०	वपुनः । पुं०	२०१	०	१२
-म	भावरम्	१८४	प्र०	०	-टु	कुटप्	२०१	०	१७
-त्री	स्त्रीसंविन-	१८४	द्वि०	१७	-टुं	पदृने	२०१	०	२३
-स	दीपसुन्दर०	१८४	०	२५	-पु	वपुः । नु-	२०१	द्वि०	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ	पङ्क्ति:
- धा	पयोधाश्चित्कारयति	२०२	पं०	२
सियोनधि				
आगात्क	सुपीतिक	२०२	०	२०
-णी	हणी	२०२	द्वि०	२२
-त्या	गीतिमुखोपाख्यसौद्री	२०४	प०	२८
-वराडका				
हता	पु० नागेश्वरहत्या	२०६	द्वि०	१८
पि०	पि०	२०८	द्वि०	१
- ह	वस्या०	२०८	पृ०	१६
- यो	यविपिनधू०	२०८	०	२२
- ध्या	[illegible]	२०८	ह०	१५
चि०	इति	२११	प्र०	५
- च:	चर्यैमङ्गर:	२१४	०	२१
म	सनेय	२१९	०	११
ञ	सञ्ज०	२१९	०	२८
- णा	चमनस्ता	२१९	०	२९
ख	मामास्त्र,गान्	२१९	०	२८
ट	यं ठ	२१९	द्वि०	२८
- त	मन पूत	२१८	प्र०	२
सध्यात्	सध्या०	२१८	०	१२
त०	प्रात सूर्योदय	२१८	०	१८
- या	कमलाधा,च	२१८	द्वि०	७
- र्ध	भिदार्ध	२१८	०	१०
- न०	मध्याह्न	२१८	०	१८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- तं	वृजुषा -	२१८	प्र०	१२
- ना	दन्याम्	२१८	०	२७
- च	सम्धामो-	२१८	द्वि०	१२
वयाया	देवाया वसिवरी	२१८	०	१८
ध्य	नयीवर्च	२२०	प्र०	८
य०	स्य -	२२०	द्वि०	६
-त्वदृ	तत्त्वदर्शिना	२२०	०	७
-ण्य	वार्णिक्य	२२०	०	१४
म	बसमापि	२२१	प्र०	२०
- व	प्रास्वेथ	२२२	द्वि०	७
णा	भागज्ञान:	२२३	प्र०	१
-त -	वर्षि: । पु०	२२३	०	१०
त्य -त्व	पत्ययुत्स्वात्यितोस्व	२२३	०	१८
चि ति	अचितो तिवनुरोध्य	२२४	०	२०
टा	बौढटा	२२४	द्वि०	५
- वि	हसो,	२२५	०	७
चो	वेगचूडे	२२५	०	१९
वन०	वन्ह०	२२७	०	११
- यु	मूयविमुधे	२२७	०	१२
- यू	धारापू,पक्वन्द्-	२२७	०	१८
- ॥ -	॥ छतो ॥	२२८	०	८
विसनौ।	-पविनाशकमिरो	२२८	०	१०
आम	प्रथम	२२८		२१
मा	प्रमाणमप्यतति०	२२८	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- थ्या ई	चोत्पादि :	२२०	प०	२१	- नि	इति -	२४५	०	१८
-ष्ट ई ०	। ई०	२२०	द्वि०	२०	- मध	वाक्याभि०	२४५	०	२०
-वा-या	मयावाध्याम्	२२०	०	२८	-मा- क	यादुक	२४६	०	८
ध त्व	ध म० त्वपि ।	२२१	प्र०	२३	- र्गी	परोधर्मो	२४६	०	१५
-चौ	चापेसृ०	२२१	द्वि०	८	- न्त	कर्मयात्ता	२४७	०	१८
- प	दर्पे	२२३	प्र०	१०	- य	पु परिमिते	२४८	प्र०	२०
- पौ	दर्पे चौ	२२३	०	२१	- रि	प्रशापक :	२४८	०	७
- ष्याम्	वन्ध्यमपि	२२३	द्वि०	१८	- धं	वीर्यवत कुदर्थ	२५०	द्वि०	७
- षु	षयषु	२२४	०	१०	प दु	पयतुष्ट-	२५०	०	१२
- स	नमविषयत्वात्	२२४	०	११	- क्षि	क्षिप्तायाम्	२५१	प्र०	१०
- व	मध्यामवेमि०	२२४	०	२४	-त्ति	इति स्वामे	२५१	०	१२
मिवचा	मतांमवामे	२२५	०	२	- ती	हतो,	२५१	०	१२
- स्	चोत्पादयाम्	२२६	०	१२	ष	मारमोम : / पु०	२५१	०	१६
- ध च	पु०कश्चिद्विषयत्वात्	२२९	प्र०	२	- ष	यविरोध०	२५१	[illegible]	२०
- सू	वास्तु कि	२२७	द्वि०	१	- ह	हत्काट तथे	२५१	द्वि०	३
- ष	सं तथिलोमाये	२२८	०	१३	- वा	वचवात्तो	२५१	द्वि०	२२
ष	विहेष	२२८	०	२२	- ष	वाक्यपदे	२५२	प्र०	१०
- न	वस्तुरश्मिनो । को०	२४०	०	१	- मा	मनोदश यथा	२५२	द्वि०	२६
इ	धापूर्वस्यातिष्योम	२४०	०	१०	वास्तु	क्लिष्टपाद: ष. पुतिता:	२५३	०	२१
-म । भ	भवनम् । म०	२४०	०	१२	-चा	चपराजिता याम्	२५४	प्र०	२
- इ	धापूर्वस्यातिष्योन	२४०	०	१५	- चार	स्वगोत्रा०	२५४	द्वि०	१[illegible]
- त्या । पु	व्यथ्यु परिगचैतन्ये	२४१	०	७	य- ष्ट	तथ्यत्ताद्वनष्टचन्द्र	२५५	प्र०	९
-।	वश्रोक्तःपुं	२४२	प्र०	१०	- चे	बृहस्पते,	२५५	०	१८
०।-	वा। च०	२४३	०प	१८	- ष	मरसद्गी	२५६	०	१५
- व्र	कुलमर्दैतारि	२४३	द्वि०	२६					

अशुद्धिरेषा	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पंक्तिः
० त	वातोह : । मु०	२५६	द्वि०	२२
-म	पालेह !	२५६	०	२३
० द्	देव्यपदाक०	२५७	०	३
- मधा	दामयव्रायमोदरम्	२५७	०	६
० म	म्।फ्तरकाम्	२५८	प्र०	२
० मष्टि	मोचताप्टृति	२५८	०	१५
० : ० ॥	पद्मारमणीयवक्त्रः पद्मप्रतिपक्षपरिम लोद्.1_	२५८	द्वि०	१४
- म	भावकम्	२५९	द्वि०	१०
- ध्य:	मध्यक :	२६०	प्र०	२०
- ड	दुर्द्वद्वद्वाविमि	२६०	०	१३
- स्या	वोम्यावाभ्याप	२६१	द्वि०	७
- पा	भट्टार्द्दे	२६१	०	११
० था	हत्थमावोर्जी	२६४	प्र०	६
०श्रा	सम्बेवाम्	२६४	०	२०
० द	पादामम् । न०	२६४	०	४
- म	भूपादिदम्भोपिमन्	२६४	द्वि०	१७
० मी	पद्यामयो	२६५	प०	१५
- म्य	मधीप्याल,जायवो	२६५	द्वि०	१२
- द्रै	गारैमर्द्दे,पपाधेच	२६५	०	१५
- स्य :	गमस्तम्,मिरोदैमा	२६६	प्र०	२६
यो	यनुरधि ०	२६७	प्र०	१६
० प	पीरमम	२६७	०	१९
० वै	पश्चेद्वक्त्रातथा	२६८	०	८
[illegible]	[illegible]	२६८	०	१२
- क्षि-षि	तक्षिषिक्तक्षिषिकाः	२६८	०	१४
- घ	तघ.०	२६८	०	१५
२१ - मध	छेमन	२६९	०	१९
- अ्	भ्रमथ्,भ्यामायम	२६९	०	१५
वे। या	पयोद्धमाक्,	२६९	०	१८
२१ यथे	पाचये	२७१	०	३
ऽ - यावि ॥	द्योषिभावाम् ॥	२७१	द्वि०	१८
ऽ - पप	पदिमाये	२७२	प्र०	६
षा।मा।	शुद्धनापि	२७२	०	८
- रा ति	शुद्दिमारादृति०	२७२	०	२१
- मो	वकृतो	२७३	द्वि०	१९
- ३ मा	। म०पायवयम्	२७४	०	१८
- पा	चेराति :	२७४	०	२६
-- म	प्रदक्ष गंधुपि	२७५	प्र०	१४
- मं	तम्वकर्मा०	२७५	०	२०
- सृ	मृपादि :	२७५	द्वि०	१४
- ये - म	मावेमप०	२७६	०	९
- थ	वे	२७७	प्र०	१७
० वृ	पाद्वि-म्यदम । न०	२७७	द्वि०	६
० प	पायटो । ध्यो०	२७८	प्र०	८
- ट	घारापथम्	२७८	०	२२
- व	पराफायें	२८०	द्वि०	१०
० यावि : ध्यो० मध्वांर्धपा प्याः रक्तानधृहितम्		२९९	प्र०	५
- वो	मारो	२८१	प्र०	३

शुद्धिचिह्न	शुद्धिरेखा:	पृष्ठा:	पृष्ठभाग:	पङ्क्तिः	शुद्धिचिह्न:	शुद्धिरेखा:	पृष्ठा:	पृष्ठभाग:	पङ्क्तिः
- द्	कुक्षिमायाम्	२८१	०	२१	६ -वाद्म	वाक्यमायायामीय दौ	२८७	०	१
- स्वा:	पर्यायिस्वा:	२८१	-	२५	- द्	वासृदूष०	२८८	०	२५
- प्य	प्यतो	२८२	०	१६	स:	वाहस्त: । शि०	२८८	०	२
- च	हृष्यावाम्	२८२	०	२९	- प्य	वाग्रपृष्ठेण	२८८	द्वि०	४
- घ	मेघे	२८२	०	२४	२ १ टापां चा:	सत्ताप्	२८८	०	१२
० वौ	तौष्	२८२	०	६	० ष्टो	वासिष्ठो । स्तो०	२८८	०	१९
० च	वाचकाः । पुं०	२८२	द्वि०	१५	हृा	०डाहिस्यकरण्	२८८	०	२७
- म । य	यासृ०हृत्यादिभैव	२८२	०	१२	- स को	वास:बोध: पु०	२८९	०	१
० ह	वाहणकर्मे०क	२८२	०	१८	ष्नि	विविक्षवोक्षे	२९०	०	११
	समायुक्ता	२८२	०	२९	- च	चान्यमार०	२९०	०	२४
- ए	सामथवावयो०	२८३	प्र०	६	- ए	वहृक्तोवा	२९१	प्र०	१
- मा	हन्दविमल०	२८३	०	१९	- पा०	वद्र्वादिपोदे	२९१	द्वि०	११
- ष्या	लिप्य:द्वितीयश्चार्य०	२८३	०	२४	३ -वर्द्धय	चयचचवचा	२९४	०	५
० सु	सूक्तम्	२८३	द्वि०	६	- क्ष य	०सकमपयात्याग	२९४	०	६
-नि य	नि.मृणो०	२८३	०	१८	- प्य	मयगापादे	२९४	०	२०
- चै	ज्ञाणी	२८३	०	२६	स्वा:	वात्साव्यतोपि	२९५	०	२४
- ष:	समूहे	२८४	प्र०	६	- प	गुरुच ०	२९६	प्र०	५
०गी	वाक्यं दुर्गम् । म०	२८	-	९	६ मायव	वागावध्	२९६	द्वि०	११
०म	कालिक. । पु०	२८४	द्वि०	१२	घ	सयथा ०	२९८	प्र०	२५
- क	भष्टाकाम्	२८४	०	१९	- र्श	सर्वोद्देशमर्श	२९८	द्वि०	१५
- म	स्त्रक्रमदा०	२८४	०	२५	० य	नादिम । पु०	२९९	प्र०	२
- स्व	सकृद्धादिस्वाङ्ग	२८५	प्र०	२२	- ग	वह्निकदैनव	२९९	०	७
- स्ता	कथन	२८५	०	२८	न्य	मारण्य०	२९९	०	१२
३ - हृष	सुप्रपद	२८६	द्वि०	२२	- च्छ	यायचन्ने	३००	०	१६

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- च्च	मार्पेस्युट्	२००	द्वि०	१२
- थ	करयुर्वो	२००	०	२५
- ष वि	। कर्णिषद्दे षी	२०३	०	८
- मा वे	स्त्रीभावी	२०३	प्र०	२
- र्ली मनि	न्यायानर्थक्यानि	२०४	द्वि०	८
- लि	लिङ्गनाङ्गेः	२०६	द्वि०	१०
- जी	यर्जेयितः । पि०	२०६	०	२४
- च्य	विधायकोपाद्र्णे	२०७	प्र०	७
- त्रि वि	ऽविनाः	२०७	०	२४
- ष या	प्रतिषादिक्रोति	२०८	द्वि०	२३
- वीकाङ्का	मवोडाक्षः	२०८	प्र०	१५
- ध्या	रयस्त्वात्मकसत्वात्	२०८	द्वि०	६
- न	कर्णपत्रेचद्	२११	प्र०	२८
- ष	विचारेणयत्ते	२११	०	२
- ध्य	मध्यमादे	२११	०	२४
भ	भूर्णयो	२१२	द्वि०	१६
ष	ताङ्क्री	२१४	प्र०	१
- भ	विवेष्टनम् । न०	२१४	०	११
- ए	रिच्छिद्यन्ति । श्री०	२१४	द्वि०	१
- विभ्र	विच्छिन्नावस्था । स्तो०	२१४	०	१८
स्य	धस्वर्णयाद०	२१५	प्र०	१८
- दि शु	ऋर्णामिदुर्योविश्यम्	२१५	द्वि०	२
- घो	जनविधी	२१६	प्र०	२८
- च	चाविस्वपेद	२१५	०	४
- श०	दिवित्रवम् । त्रि०	२१८	०	८
- सा	कटामरिवाम्	२१८	०	१८
च्च	तत्त्वं	२१९	द्वि०	२
- सयच	स्वयत्वर्यविकल्पतः	२१९	०	१०
- हु	वोडा	२१९	०	१९
- त	तिर्यङ्	२२०	०	६
- घ	यात्ययो	२२१	प्र०	१६
- दो	तौल्याद्यो	२२१	द्वि०	१८
- स्न्य	रवि ॥ यतारणेव ॥	२२१	०	२१
- मि	विवक्षितः । वि०	२२१	०	३०
- रथो	घरयथो०	२२२	०	२९
- स्य	कुष्ठस्या०	२२३	०	११
- का	मदाचलोपधी	२२६	प्र०	६
- वा	वीवर्दै	२२४	०	११
- द्द	लम्बादृष्टिबीयम	२२४	०	२१
- न	रिविसाद्य :	२२४	द्वि०	२
- तीर्थ	सरास्वैद०	२२५	०	१८
- । -का	विरूपाविनयाताशे वा०	२२७	०	२७
- टुदुउपतापे	। टुदृवरितापे ।	२२७	०	२१
स्वादिस्यचेति	स्वादयचोन्दिलद्व- साद्विसचेति	२२७	०	२६-
- नै	वो बादौ	२२८	०	२५
- स्वक्ष	नन्तपक्षो	२२८	०	२८
ने प	वचाविमवुषक्	२२९	०	२८
- घ का	स्वपवादयत्तं	२३०	प्र०	१४

अशुद्धिरियम् :	शुद्धिरियम् :	पृष्ठाङ्कः	पत्र०	पङ्क्तिः	अशुद्धिरियम् :	शुद्धिरियम् :	पृष्ठाङ्कः	पत्र०	पङ्क्तिः
-था	वादिनोऽद्वन्द्वदर्शि	२३१	द्वि०	२५	-कृय	[illegible]	२४८	०	७
-त्वा। स्वा।	[illegible]	२३२	०	१०	-न्य	[illegible]	२४८	प्र०	६
पूर्व। [illegible]	[illegible]	२३३	प्र०	७	-र्य	[illegible]	२४८	०	१६
-स्या	[illegible] :	२३५	०	१२	-[illegible]	० ० ० ०	२५०	०	८
-ह	[illegible]	२३६	०	२८	-सु	सुर	२५१	द्वि०	६
-ह	[illegible]	२३६	०	१९	-च	[illegible]	२५१	०	८
-पो	[illegible]	२३६	प्र०	५	-[illegible]	विविधिनी	२५१	०	८
-च	नियम :	२३७	प्र०	११	-[illegible]	विभीत : पु०	२५१	०	१०
-भि० न	[illegible]	२३८	प्र०	८	[illegible]	[illegible]	२५३	०	१७
-पम०	[illegible]	२३८	०	१९	-ह	[illegible]	२५४	प्र०	८
न। हि	[illegible]	२३८	द्वि०	१४	-श्री	[illegible]	२५६	द्वि०	१४
-हि	[illegible]	२४०	०	१६	-तु	[illegible]	२६१	प्र०	१४
-बे	[illegible]	२४१	०	२	-व	[illegible]	२६२	०	१६
-ब	[illegible]	२४१	०	६	-य	[illegible]	२६२	०	१७
-पत्थे	[illegible]	२४१	०	८	-ह	विशिष्टे	२६२	०	२३
:- न। [illegible]	[illegible]	२४२	प्र०	१२	-हि	[illegible]	२६२	०	२४
-च	[illegible]	२४२	द्वि०	१०	-[illegible]	[illegible]	२६३	द्वि०	२०
[illegible]	[illegible]	२४३	०	१८	-ते	[illegible] :	२६४	प्र०	१
-रि	[illegible]	२४३	प्र०	१४	[illegible]	[illegible]	२६४	०	२
-जा	[illegible]	२४४	द्वि०	६	-नि	[illegible]	२६४	०	१६
-प	[illegible]	२४५	प्र०	२	०-पि	[illegible]	२६५	०	६
-य	यथा	२४५	०	२८	-श्री	[illegible]	२६७	०	१०
-ष्टे :	विशिष्टे	२४५	द्वि०	१८	-त	[illegible]	२६८	०	१५
-त-षि	[illegible]	२४७	०	२५	-तं	[illegible]	२६८	०	२०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठ:	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सं	सुक्षत०	२६८	द्वि०	२०
- शिं	पिशिकाः	२६८	०	२८
- ञ्चय	यज्ञयद्याश	२६८	०	१४
- सो	मपादृशो	२६८	०	१८
- द्व	धातद्व	२७०	प्र०	२
- ग	[illegible]	२७०	द्वि०	८
- च	विवह	२७०	०	१०
- हि	विभावयोर्ण्य	२७१	०	६
- श्री	[illegible]	२७१	०	१२
- ष	येमाहे०	२७२	प्र०	११
- पा	[illegible]	२७२	प्र०	२०
- श्च	श्च कौथन :	२७२	०	२१
- य	[illegible]	२७२	०	२२
- स	[illegible]	२७२	द्वि०	६
- व	[illegible]	२७४	प्र०	१६
- येष	[illegible]	२७४	०	२८
- नवी	[illegible]	२७५	०	४
-आयय	[illegible]	२७५	०	८
- य	[illegible]	२७५	०	१८
- नभिम	[illegible]	२७५	द्वि०	२६
- तुमम	[illegible]	२७५	०	१३
- श्रा	[illegible]	२७६	प्र०	२२
-भि-	[illegible]	२७६	०	२८
[illegible]	[illegible]	२७६	०	२८
- न्त	युक्त	२७८	०	६
-न्या,	[illegible]	२७८	०	१८
-व	[illegible]	२७[illegible]	०	२१
पादाद्यैः	द्वितीयादिद्वयो-	२७८	०	२५
- श्रा	[illegible]	२७८	द्वि०	२६
- च	[illegible]	२७९	प्र०	१२
[illegible]	[illegible]	२७९	प्र०	२६
- क	[illegible]	२७९	द्वि०	५
- च	मोच-	२७९	०	६
- प	पाचिनीयम्	२७९	०	८
- वि	[illegible]	२७९	द्वि०	२८
- स्थ	[illegible]	२८०	०	२२
- ख्य	[illegible]	२८२	०	१८
- ठ	[illegible]	२८६	०	४
ष्यै	[illegible]	२८७	०	२
- स	[illegible]	२८८	प्र०	१६
[illegible]	[illegible]	२८८	प्र०	२०
- धम्	[illegible]	२८८	द्वि०	५
- द्व	[illegible]	२८८	द्वि०	१२
- नै	[illegible]	२९०	प्र०	१९
[illegible]	[illegible]	२९०	द्वि०	१०
[illegible]	[illegible]	२९१	०	१४
[illegible]	[illegible]	२९१	०	१८
यो	[illegible]	२९२	०	१९

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठ	पद्य	पङ्क्ति
-थ्रा	प्रासादवोयमु	३८४	०	१८
-छ	यत्राहिम मिद	३८६	प०	१०
-प	स्वरूप	३८६	द्वि०	२८
-त्	० छन्सायरमो ०	३८७	प०	१४
-श्चा	विद्यादिवरबोदि रा०	३८८	द्वि०	२२
-भा यो	विभावबोधनमेदे	३८८	प्र०	२०
म	मजितःआत्मो	४००	०	२७
व्यामैमावार्जितमध्यमादे : कल्प वें नियोगी		४०२	०	[illegible]
न०-दृश	न०व०वेनापाजित ख्यपनादे : अन्यार्थे विन्योगे द न	४०२	०	२५
०।	विश्वरुद्धमृ०	४०३	द्वि०	१६
श	विद्वास	४०६	प्र०	८
-त्र	बहिष्पुष्पीष्यो०	४०४	०	२८
-०	बोधनमो न०	४०४	द्वि०	२२
घ	ष्वेनपत्र	४०६	०	२८
-इ ति	वाइयति	४०७	०	१४
क य	कवय०	४०८	०	८
०।	बोलप्	४०८	प०	१०
३ नव	३ पक्षो	४१०	प०	१३
-१ पु०	१नो श्रूयात्	४१०	०	१८
पु०वी	वोदयति	४१०	०	२१
वे	मधु मय	४१०	द्वि०	२
पा चेर	[illegible]	४१०	०	८
-व	सुद्रपतै	४११	०	४
-श रा	वराम्	४११	०	२१

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठ	पद्य	पङ्क्ति
॥ वि	दुनि... आत्मुत्वरिकायाम्	४११	द्वि०	२८
रा । म	वीरः भाग सत्वो	४१	प०	१४
-०फ्ल	वीरोक्ता पु०	४१२	द्वि०	१२
०	मुख पु० मोक्ष	४१३	०	६
-मयति	ईमयति	४१३	०	१६
मो	कोमयीन	४१५	प्र०	४२
क्ष	वनक्षती	४१६	०	७
ब	वृथाहान	४२१	०	२४
इ	तदा से०	४२४	०	६
फै	कृत्वा	४२४	०	[illegible]
०१७	कृत्यातियार पु०	४२४	द्वि०	१४
११	तथाद्यापपि०	४२८	०	७
श	इ प पद्मविमिश्र	४२८	०	१५
म	विधिमनगम०	४२९	०	१५
-क्ष	वाचस्पति	४२५	प०	७
इ	कथ्यो ता०	४१५	०	२७
सुख	कि दये०	४१६	०	१२
मा, व	निराप्त सु पतिहित०	४२७	०	[illegible]
०व	वैदग्धोषध	४२७	द्वि०	४
-य	प्रिय	४२७	०	५
प	वेद पु०	४२७	०	८
द	पूर्ववदि देविन्	४२७	०	२१
[illegible]	[illegible]	४२८	प०	१
[illegible]	[illegible]	४२८	०	४

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-थे	येयदर्शीति	४२१	प्र०	२७	-श्र	द्विश्वाद्दस्यभावः	४५६	प्र०	२७
-स्य	कात्यये	४२८	द्वि०	१०	-म	मूर्तिमत्प्रि	४५७	द्वि०	१८
-।-	वेधितः। षि०	४२८	"	२०	-व	पुनरागत्यमनी	४५८	प्र०	११
-श्रो	तन्मुखाबद्ध ।	४२९	प्र०	१६	-च	वैदाग्धःषि०	४६०	प्र०	७
-ष्ठ	षिसृगम्	४३०	द्वि०	१८	ता। मृ	वृत्तात्मतारम्	४६१	द्वि०	३
-व	षेठन ०	४३२	०	२२	-च	मूर्तिर्यो छि०	४६१	०	१४
-त	यथा	४३	०	२०	-र्वा	वैवदृशीच	४६१	०	२२
-ष	विधुरे	४४०	प्र०	११	-त-वि	विकृतसमर्तिका	४६३	प्र०	३
-थ	षेयमवृद्धिका। सो०	४४०	द्वि०	७	० ण	व्यपुष्कः। पु०	४६२	द्वि०	१
-षा। स	षेधभ्यां षिसर्जना०	४४०	०	८	-स्व	व्याहती	४६३	प्र०	२१
-द्वे	अधद्वे पादपूर्व	४४१	०	११	० श्र	न्तरितव्याप्तिः। क्रो०	४६३	द्वि०	१६
-ष	षिमशापङ्घ	४४२	प्र०	१	गा	षपव्याप्तिसमोतो०	४६४	प्र०	१५
-च	येकस्यम्। स०	४४२	द्वि०	१७	०प	प्रवेतः। षि०	४६५	०	२८
-स्न	म स्थि	४४४	०	१०	-११ए	विद्यापसारपवन	४६६	०	२
-ष्या	आख्या०	४४४	प्र०	११	-य	कप्रीयप्सार	४६६	०	१५
-कष्या	न कृपण्योति०	४४५	०	१०	-ष्या	वाख्या।पारे	४६६	द्वि०	१७
सा	सम्यक्त्वे	४४६	०	२८	-सा	सहस्यासरवरवी	४६६	०	२८
स्य	यो०समये	४४६	०	२०	-शा	शीयाले	४६७	०	३
पाषुपि०	पाक्षिम	४४८	०	[illegible]	० शा	व्यसेनाप्त। षि०	४७०	प्र०	१४
-ते	पाप्यकृतो०	४४८	०	३	-वि	पद्येमप्रेप्सो०	४७०	द्वि०	१२
-न्यसा	सूर्यात्मजात्परे :	४५	०	२७	-च	घु धोसर्वे	४७२	प्र०	४
स	मन्दितलक्षण	४५	द्वि०	२६	-प	पादाद्य०	४७२	०	१८
-से	येदिक्षे न	४५०	प्र०	२७	-स्या। प	निम्नाभिव्यवस्था०	४७२	द्वि०	२४
-षा	षस्याःयो	४५	द्वि०	३	-पि	हिस्त्रीपेषवत्ते	४७५	प्र०	२२
-ह	हिपदेषे	४५०	०	२०					

अशुद्धिरिति थ :	शुद्धिरेष :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- भ	तपाधिर्भवेत्	४७५	द्वि०	१
- धधि	अनधिगादेय	४७६	प्र०	२०
- य	संयययुत:	४७६	द्वि०	७
- प्रा	प्रतिष्ठोगिष्व	४७६	०	१८
० द	व्याप्तष्ट : पि०	४७७	प्र०	१०
-व्या-मी	व्याप्त मी०	४७७	०	२०
- वि	तिष्ठे	४७८	द्वि०	२६
० प S	व्यासूत्र: । पुं०	४७८	प्र०	१४
- ध्यवथ	व्यवाति	४७९	०	२४
- स	संस्कारी	४८०	द्वि०	१९
- मो-	मध्ये	४८०	०	२२
- पू-प	विपूर्वदृवती०	४८२	प्र०	५
- घ	चवर्ण०	४८२	०	३
- शु।	गीतामध्यान्	४८३	०	४
- म	पत्तिकाचे०	४८३	द्वि०	१०
- म ।	पांथान्	४८४	द्वि०	१२
- र्द्ध	नावरीहोश्चथ:	४८४	०	१२
० म	मात्यसोम: । पुं०	४८४	०	१८
[illegible]	यथर्गो:इमानिवृत:			
०।-च S	यषृठ । ध० चन्ता च रथे	४८८	प्र०	१५
- म्यरवि	कश्चन्दिमो	४८८	०	८
- म्	क्रमान्	४८८	०	११
- नं	धीश्वत:	४८८	०	११
- स	संयुक्त:	४८८	द्वि०	२५

अशुद्धिरिति थ :	शुद्धिरेषा	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
	सात सांखे	४४८	०	२८
- क्ष	सद्भाक्षं	४८८	प्र०	१०
- नि:	नरोभिरूप:	४८८	०	१८
- स:	प्रतातपत्र:	४८८	०	२८
- श	चादावरिणं	४८८	द्वि०	७
- म	शिखर:	४८८	०	१८
- सो	चोपचमासो	४८८	०	२८
- न्य	पतन्यास् ।	४९०	०	५
:- स्वे	पच्चोऽदर्शमादिप्य प	४९०	०	२५
- रयो S	रस्यो	४९१	प्र०	११
तुं बानि	निसर्तुं नियारयितु	४९१	०	१७
- य	तद्वग्र	४९२	द्वि०	५
- ई	वेदस्वेयं	४९२	०	२१
- धे:	अतोबुधे:	४९२	प्र०	४
- म्	मन्यग्	४९२	०	१२
- या	चोपाख्येति	४९३	०	२८
-शीनोप	शोगीपचसंक्षत्	४९३	द्वि०	७
- म	संहारकारक:	४९१	०	८
र १ दे म	अमर्देतवरायम्	४९२	०	१७
- प	योपास०	४९४	प्र०	१०
- र	परज्योतिरोमिति	४९४	०	१८
- ति	सिधान्तगामिनो	४९५	०	२४
इगो-घ	चक्रशेखचनयांचेय	४९६	०	२
- श	पूर्णनपादपे	४९६	०	११

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्का:	स्तम्भ.	पङ्क्ति	अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्का:	स्तम्भ	पङ्क्ति.
-ये	प्रश्न: पश्चाँ यात्रा	४९६	द्वि०	२	-वा य	निखिलादुत्पत्ति:	५११	०	१४
ऊ	चाप मयोग:	४९७	०	९	-घ	आमवाक्ये	५१२	प्र०	२
२ १ -इंद	यःस्थापपरिश्चितशे	४९८	प्र०	१	-ति-ध्य	स्तुतिर्षिञ्जनित	५१२	०	७
-थ	मद्यमन्यो लिख	४९९	द्वि०	२७	मा	तत्वाष्टपर्या-	५१४	०	१४
६ -भवति	वाचाञ्ज्योवतिभेयस्य	५००	प्र०	९	-य	मद्यःद्विषु	५१४	द्वि०	१
-या	सुप्य	५००	०	२८	-ष्टो	पठे गुणक्रिया	५१४	द्वि०	४
-पुष्पा	पुष्पामान०	५००	द्वि०	२४	-न्द	अध्यात्मशासन०	५१४	०	१४
-णौ	चिपिपोरस्ते ०	५०१	०	७	-मौ	गौते	५४१	०	१४
३ -॥ प्रग	॥ शङ्का :	५०१	०	१२	ष्टा	निष्ठायाम्	५१५	०	९
० यो	गर्वि : । श्लो०	५०१	०	१९	-ष्य	प्राप्स्यति	५१६	०	१२
-ए	मध्यमपुरुषे	५०२	प्र०	२१	० थ	मस्यु च : पु०	५१७	०	१
-य	मार्यथे ॥	५०२	द्वि०	२५	-य	कार्ये स्मृता	५१८	०	२५
-र्यं	प्राकाररचार्थे	५०१	०	२२	-मा	सै बातवे	[illegible]	०	२७
-म	गुणदोषविधिषे	५०१	०	२८	+म्	० समम्	५१९	द्वि०	१२
०न्द:	मातृच्छन्द: । पु०	५०४	प्र०	१	-म	मुखादिम:	५१९	०	१७
-भद	निर्मेघ शोपन	५०४	०	१२	-कल्	प्रतिमुखस्य	५२०	प्र०	२२
०)-	मतथा]पु०	५०४	प्र	१६	-दि	सम्प्रदायविभ्योदः	५२१	०	१६
-स्रौ	पयसौ	५०४	द्वि०	४	-ष्टौ	पक्षादविष्य०	५२२	द्वि०	१५
-श्रुप	धातुतोश्चपो	५०६	०	६	-म	मध्यमार्थे द०	५२२	प्र०	२४
-जि त्व:	र:त्रिमलात्	५०७	प्र०	१८	-त्व	भेदार्थवर्षि इत्व०	५२२	द्वि०	२२
-दे-च्छ	देवच्छन्दे	५०७	द्वि०	४	-१-॥	॥ ११ ॥	५२३	०	२४
-त्या	धात्वायेति	५०७	०	१२	२ १ -रस	सरवत०	५२५	प्र०	५
-द्र:	इन्द्र :	५०८	०	२	२ १ -पूं	यपूंसमविषेप	५२५	०	७
-त्व	निर्भेसंगे	५१०		५	६ तिचि ३ इभाषा	० ० ० ०	५२६	०	२६ २

अशुद्धिस्थलम् :	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	पृष्ठभागः	पङ्क्तिः	अशुद्धिस्थलम् :	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	पृष्ठभागः	पङ्क्तिः
२१ चक्र	चक्रवर्तिन :	५२६	द्वि०	४	३ -विविधा	आदिधा०	५४२	प्र०	६
॥- य	॥ यर्दमि । यवगती	५२७	०	१६	- मा	काञ्च।वामिति	५४२	द्वि०	१
० य पा	शयरपादप :। पु-	५२७	०	२८	- र्मा	मारदीरोम०	५४४	०	२१
× य	ययसुन्	५२८	०	१८	० म	मं कं र: ।यु०	५४४	प्र०	२०
- स्त्री	धना।स्त्री	५२८	०	२७	। हा	काहाट०	५४४	०	२२
० दै	नरेन्द्रोयदिशात्	५२९	द्वि०	२६	- म	श्यति	५४६	द्वि०	४
- । स	मवति	५३०	०	२८	० म न्तु ऽ	पद।सतन्तु ऽ	५४६	०	१८
० स्था	मस्थाप्त : । वि ०	५३१	प्र०	१	० समर्थ	स्तास्वर्थ. सर्वमान्त्र। धीश्रीविद्रा.	५४६	०	२०
- स्य ऽ	मस्यास्ते ०कुया	५३१	०	६	० वा	शासपास ०	५४६	०	२४
-मिदिदा	भेदात्	५३१	०	२६	- दरा	दारवतो	५४६	०	२८
- भा	माकमाके	५३२	०	२७	० प्रि	मासाप्रि : स्तो-	५४८	प्र०	६
० त	मूलं मूलकारे :	५३२	द्वि०	४	० । वि	मामानो(स्तो विद्या यीम् ॥	५४८	०	११
- र्षी	वर्षांमि	५३२	०	२१	- मू	मामासग : पु. मगाते॥	५४८	०	१२
२१ ० एक	वर्णस्यकरणे०	५३३	प्र०	२७	० स	मीलास्वबरपिता.	५४८	०	७
- श्र	मारूपारीयं	५३३	द्वि०	२७	म	मधा	५४८	०	२८
० स्थ	गोत्रयं	५३४	प्र०	१	० म	मशीकसि	५४८	द्वि०	४
५१ -थ स्थ	गम्भश्चन्त्रम्	५३४	द्वि०	१	- ति	मूर्ध यु सि.	५५०	०	१७
ड्र- ख	ड्रुं पदाधत्व	५३५	०	१	ऽ करयि	मूत्रमिस्त्र मृ।	५५१	प्र०	१५
- मा	समाधानन०	५३६	प्र०	१२	०त्रि:	शाप्नव : पि०	५५१	द्वि०	२१
श्री	श्रद्योत	५३६	०	१८	- द	वाहुल्यात्	५५०	प्र०	२६
- स्व	गुरपक्ष :	५३७	०	१०	- को	मासकौ	५५२	द्वि०	१
- दा	वक्ष	५३८	०	३	-र्दी	वर्णैषा	५५२	०	१२
०ताम	मांसमानन्तु ।पि०	५३८	०	१०	- रेउ	पोरपक्ष्मानानां०	५५१	प्र०	१०
-स्या	स्याभाम्यात्	५४१	द्वि०	२०	- श्र	वद्यो व०	५५२	प्र०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न:	कथ्यते जनैः	५५२	द्वि०	१५
-द्वि	बुद्धकदिवस	५५५	प्र०	१
-शान्द	सन्दिग्धा०	५५५	०	८
।-प	शास्त्रतत्त्व:।चि० पर० ऽ	५५५	द्वि०	१
-सत्त	स तृतीयात्	५५६	प्र०	२८
-।घ	नाचिते	५५६	द्वि०	४
-।-ह	वहविमानिमिषो०	५५७	०	२०
प	रामायस्याम् ।	५५७	०	२८
ऽ -न्द्रायाम	वशपाध्याम्	५५८	प्र०	१२
स	नालिक्वे	५५८	०	१८
घा	सिद्धपापम् । ग०	५६०	०	१४
-प	शालिविटप०	५६०	द्वि०	११
-प्त	कलत्र,लिपालते	५६१	प्र०	२१
म	प्रयोजनम्	५६२	द्वि०	११
ता	नाधाव्	५६३	प्र०	२
य	सिद्धाङ्गनाती	५६४	०	२
०ऐ	गिलितापद:। पु०	५६६	०	१०
वै	पर्यायी ०	५६६	०	१८
त्र।न	नाप्रधानाभ्य	५६६	द्वि०	१८
-ठ	गोष्ठे	५६७	०	१८
ऽ -पकव	-गात्रखण्डम्	५६८	०	२०
त्य	सत्यापीठित०	५६८	०	२
सं	मधुकवेदिक विद्व	५६८	०	१०
स्व	स्त्र,वन्ति	५६९	प्र०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-०म	शिवभट्टारक:।पुं०	५६८	०	२८
म	ऽमयासुताच ०	५६८	द्वि०	२१
-।-च	चतुर्दशाक्षि०	५७०	प्र०	२
ऽ ०शिवदा	शिवाटिका स्त्री	५७०	द्वि०	२१
-य	शाम्यवाति	५७१	प्र०	१७
।० शिव	संज्ञायांकन्शिव०	५७१	०	२०
-प्र अ०	मध्यपर्तिनिमित्तिरिव	२५७	०	२३
-श्वा	पत्नाख्यापद्धमस,।०	५७३	०	८
ऽ -करवे	पन्य,वपिष्ठ	५७४	०	१
-र प	विशिष्पस्याक०	५७४	०	८
-प	सिधिचायाधि	५७५	०	१४
-घ	कपर्दे	५७५	द्वि०	६
-श।प	मृगपायाच	५७५	०	१२
-श	वायुभक्ष:	५७६	प्र०	१७
० शो	शीलवल्लभ:। पु०	५७६	द्वि०	३
-त	शीतार्तं ।	५७७	प्र०	१
-न्द	इन्द्रो	५७७	०	५
-ष	वैष्टश्यो	५७८	द्वि०	७
-व	द्रुमायस्यो:	५७९	०	१२
प	योषम् । न ०	५७९	०	१८
ऽ स्वताम्	स्वारूस्यम्	५८०	०	२७
-।-स	शोषनम्	५८०	०	२८
स	पक्षे	५८१	०	६
-प	कर्पे	५८२	०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	[illegible]	[illegible]	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	सुबोध्य ०	५८३	०	२२	- त्व	सत्तापूर्वकस्वीयु- त्व -	५८४	प्र०	६
० म	[illegible]। पि०	५८४	प्र०	१०	०पु० स्त्र०	[illegible]	५८४	०	१०
- त्मा	[illegible] :	५८४	०	२३	- यश्च	[illegible] च	५८४	द्वि०	१५
- था	[illegible]	५८४	०	२४	- य०	[illegible] :	५८५	प्र०	२०
- स्व	[illegible] :	५८४	द्वि०	२	स्व	[illegible]	५८६	द्वि०	१६
- थ	[illegible]	५८४	द्वि०	१३	[illegible]	[illegible]	५८६	०	१५
- र	[illegible]	५८५	०	१८	मा	[illegible]	५८६	०	१५
-श	[illegible]	५८५	०	२६	- म्नु	[illegible]	५८७	०	१७
- स	[illegible]	५८६	०	२८	- प्य	[illegible]	५८७	प्र०	१७
स्व	[illegible]	५८६	प्र०	४	टे	[illegible]	५८८	०	२
[illegible]	[illegible]	५८७	प्र०	२	[illegible] ०	[illegible]	५८८	०	५
- श	[illegible]	५८७	०	१८	- [illegible]	[illegible]	५८८	द्वि०	५
- स्था	[illegible] :	५८७	०	१८	- व	[illegible]	५८८	०	२०
० म	[illegible]	५८७	०	२६	- द	[illegible]	५८८	०	२१
ए	[illegible]	५८८	द्वि०	८	स दा	[illegible]	५८८	०	२२
- सं	[illegible]	५८८	०	१०	- व	[illegible]	५८८	०	१०
वे	[illegible]	५८८	०	२५	० श	[illegible] ०	६००	द्वि०	६
भा नि	[illegible]	५८९	प्र०	२०	[illegible]	[illegible]	६०१	प्र०	४
च	[illegible]	५८९	द्वि०	३	या	[illegible]	६०१	०	६
- स्था	[illegible]	५८९	प्र०	६	- स	[illegible]	६०१	०	१२
नि	[illegible]	५९२	द्वि०	११	० पु	सु ०	६०२	०	११
- [illegible]	[illegible]	५९३	०	५	- म	[illegible]	६०२	द्वि०	१०
[illegible]	[illegible]	५९३	०	१६	- रो	[illegible]	६०२	प्र०	२१
० [illegible]	[illegible]	५९३	०	११	[illegible]	[illegible]	६०३	द्वि०	२८

अशुद्धिरेषा	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्षो	कर्तैरिक्षो	१०४	द्वि०	४
- तं	लक्षुण्यात्तीति	१०५	०	१९
- म	येपर्यस्थिता	१०६	प्र०	२०
- ई	१९६	१०६	द्वि०	८
म	मालोऽरूपत्वात्	१०८	०	८
-मम् । स्य	मथादिष्यवतिष्ठक	१०८	०	२५
- मि	शैगविभ्याचेन०	१०७	०	२७
० म०	पु०	१०९	प्र०	५
- सु	मीक्षीधुक्०	१०९	०	२८
- प	स्वपाशिनराघन	११०	०	७
ऽ च मेयो च	पुवपयीत्ययतीति	११०	०	२० २१
- । मि	गुणभिः	११०	०	२१
- म्य	चतुकम्र्यो	१११	०	१
- म्र	वोक्षितार्थे	१११	०	६
- प	मेपूर्वर्षणयोः	१११	०	१६
० त	मीचित्तानम् म०	१११	द्वि०	१२
- थि	संयोक्ति०	११२	प्र०	६
- मि	मीहि०	११२	०	७
२,१ - नैभ	रक्षुमनैवायाम्	११२	०	१०
ऽ अद्यमाव पुचे	पमनुरक्षगं ईचेति	११२	०	११
- मा	ट्क् मीक्षवारवे	११२	०	१५
- तैदि	धर्मं चिन्त्यः	११२	द्वि०	१२
ऽ चादिरि	विष्कमृत्यादिप्र०	११२	द्वि०	२६
ऽ - रम०	सधोरः०	११३	प्र०	१

अशुद्धिरेषा :	शुद्धिरेषा	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ यानोक्ष क्व	ममथोप्यायनोक्ष तेति	११३	०	२८
- क्षेः	रयाख्यावैः	११३	द्वि०	३
- चे	पिफच्छार्थं वा	११३	०	२९
- स मि	यास्तमिति	११४	प्र०	६
- त	क्षौतमचे	११४	०	१४
० मो	मोकम् । म०	११४	०	१८
- श	युक्तायाम्	११४	०	२९
- शे	वाक्षोऽसिम०	११४	द्वि०	१५
- क्व	सक्षयार्थो	११४	०	२९
३ - यक्ष	ययवर्	११५	प्र०	११
-.- को	पृष्ठोपृष्टोपदि०	११५	द्वि०	२१
- स	वायमे	११६	०	१४
० लि	मीक्षि वः । पु०	११७	प्र०	१०
- स्य	युक्तपद्म	११७	०	१२
- मा तः	मोपिटोमामवामस	११७	०	१७
- ।-वि	।अष्टाभत्वमस्यापि । सिया०	११८	द्वि०	१२
- क	कोशिकायाम्	११८	०	१४
० ध	घनायनम्	११९	प्र०	८
० ये	सर्वेभ्यास्यमपयात	११९	०	१०
- च्च	अर्थान्वे	११९	०	२२
- या	प.प्रैर्	१२०	०	१४
ऽ - यर्थं	तद्वेनुमे	१२०	द्वि०	२५
- रा	करे	१२०	०	२७
-ः- मा	व्याख्यान	१२१	प्र०	५

अशुद्धस्थल :	शुद्धिलेखः	पृष्ठ :	स्तं०	पङ्क्तिः
- स्या	सम्यातीरवृषि	६६१	०	२५
- प	मण्डूकपर्णपर्णोर्थ	६२१	द्वि०	५
- लि	परिस्वर्ती	६२२	०	१०
- स्य	मध्वतास्यर्हे०	६२३	प्र०	२८
- ह्रा	यक्षद्राक्षा	६२३	द्वि०	१५
-:म। ह वि	पतिशास्त्रीसमविष्ठ माधि	६२४	प्र०	१०
- थ म्	थम्भम् । म०	६२४	०	१५
- य	शुचिपाय	६२५	द्वि०	८
- दृ	पादृघे	६२५	प्र०	२८
ऽ तृवय	वैचितृनमिस्त्रयति	६२६	०	२३
- श्य	वियमस्य०	६२६	प्र०	१८
ऽ -भू या मा म	भूतायामविद्यायाम्	६२७	प्र०	२०
- क्षु	चन्द्रते	६२८		५
- द	मुद्रेवाचा	६२८	०	१२
- गि	चमचायिनो	६२८	द्वि०	९
ऽ - धि	भृवधीनायि	६२८	०	२१
- ध	गृदपशी	६२९	०	२८
- ध	गृध्यार्थान्	६२९	प्र०	२
- धाँ	समर्थाः	६२१	द्वि०	११
- नृ	योगीनिप्रोप्य०	६२२	०	२६
- मं	गांभत्वम्	६२२	प्र०	१०
- ष	लिङ्गायेद्रो०	६२३	०	२२
- पुं	ग्रहनिवृत्तिः	६२४	द्वि०	२६
: न।	०चाविनिथत्पा।	६२६	प्र०	१६

अशुद्धस्थल०	शुद्धिलेखः	पृष्ठ :	स्तं०	पङ्क्तिः
- स्प	मन्वन्तराणि ।	६२६	द्वि०	२४
- धि	यथा वृद्धिं०	६२८	०	१
- धि	मूर्द्धिं वसुधा	६२८	०	४
- धि	मोधितास्थलस्पर्द्धिनी	६२८	०	१३
- न	ममत	६२८	०	१७
- ट	पतिपादृकाः	६३९	प्र०	१२
- ध्या	निध्यमा०	६३९	प्र०	२८
- वा	मायाम्बु०	६३९	द्वि०	१
- तां	स्थिरतां०	६४०	प्र०	४
- र्व	त्रिरथवधुर०	६४०	०	९
- म्बे	धीरेयना०	६४०	०	१५
- क्ष	सर्वांते	६४०	द्वि०	२९
- खा	स्वाध्योसायमथि०	६६४	द्वि०	८
- ग्र	श्रुत्वानय :	६४१	प्र०	९
श्य	बल्लव :	६४२	०	२०
- क्ष	वामीयको	६४३	०	२२
- म	सम्बत्पर्णी	६४३	०	२४
ष्य ठ	कण्ठपतुदं यो०	६४२	द्वि०	१
त्यति	वस्त्रोत्पत्तिरेषा	६४२	प्र०	११
- वै	मत्रवेति०	६४३	द्वि०	२५
- न	मितिनिर्देशया०	६४४	प्र०	१५
- न	मूलवेन०	६४५	०	८
- पेस	०पेक्षमुत्थाय०	६४५	०	२१
- र	मोक्षकुठारः पुं०	६४५	०	२०

अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्वा	स्वेतया।स्तो०	६४६	०	८	-सम्बार्थ	यात्रासनमत सुखार्थ मानस०	६५७	०	८
- म	रवेतद्दूर्ति।स्तो०	६४६	द्वि०	८१	- पि	विद्यार्थेश	६५७	०	२०
- ए	[illegible]	६४६	०	९७	-ना स्व	देवदेवस्य[illegible]	६५८	०	१५
-देपुण्य	स्तात्पुण्यक:। पु०	६४		२	लि -	[illegible]	६५८	०	१८
- पा	पाद्रा३प०	६४७	प्र०	६	पु३	ययशर्मति	६५८	द्वि०	२६
- ष्य	यु३[illegible]	६४८	०	१५	३३ पु०	[illegible]	६५८	प्र०	३४
- ष	शुद्ध[illegible]कात्	६४८	०	२६	- न्तो र	अन्यो रचे	६६०	द्वि०	२५
- मे	स्वेतदर्प:। पु०	६४८	द्वि०	१२	- दृश	आलघुपाभाव:	६६०	०	१८
- यो	स्वेतद्गुर्भाव्	६४९	प्र	२	- त	चोलितं:	६६१	०	४
- भा	" निमाक्रराम्	६४९	०	१०	स०	संयोगवत्यते	६६१	०	१०
तुधे	शक्रोरेवे	६५०	द्वि०	१५	+र्-	तारका[illegible]	६६२	प्र०	१२
- वि	चतुर्विंशति	६५०	०	२०	[illegible]		६६२	०	१४
- ट	पर्ड[illegible]	६५१	०	२०	स्तु	[illegible]	६६२	०	१७
- वा	माधव[illegible]	६५०	०	२८	यि	प्रशस्तोति -	६६२	०	११
- द	तद्धार	६५१	प्र	४	- सा	आत्मात्मना	६६३	०	२५
-कोकोल	[illegible] ति -	६५२	०	१२	[illegible]	: यथार्थ .	६६३	द्वि०	१५
- मित्र	पति स्त्र[illegible]नियमा	६५२	०	१५	- स्य	सर्वर्ण[illegible]	६६३	०	२६
पा	आसाद्यादश:	६५३		१४	यी	[illegible]	६६४		१
अर्गलम्	....	६५५	प्र०	१०	सि	सोमे[illegible]	६६४	प्र०	१२
- छि:	पटि: स्तो०	६५५	०	१८	प्य	[illegible]	६६४	द्वि०	६
- म	मनुष्याद्दीनाम्	६५५	द्वि०	२२	ऽवि	[illegible]	६६५	०	१०
- छि	यटि पं०	६५३	०	२३	-वि यि	निवसितो -	६६६	प्र०	२१
यो	राम[illegible]	६५६	०	४	- ति	[illegible]नम्	६६७	०	१
[illegible]	[illegible] पं०	६५७	प्र०	६	- वि	[illegible]	६६७	०	०

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	पृष्ठे	पङ्क्तिः	अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	पृष्ठे	पङ्क्तिः
-रटप	मिथैरथं	६६७	प०	१२	-स्व	आदित्यन्द्रो०	६७३	०	१२
-सं०	सन्नये०	६६७	०	२१	वेदनेन।	सरितश्री ।	६७४	द्वि०	२
-च	विशेषायेषः	६६७	०	२०	-षष्	मात्मयेतिकः	६७४	०	४
-से पा	लापमाने सेमाचा०	६६८	०	१८	-व वे	दूषमणी०	६७५	०	१०
-स	संसक्तिषा	६६८	०	१०	-स्य	सर्वायाम्	६७६	प्र०	१६
-म	सम्भिनि	६६८	द्वि०	६	०द्द	संस्तुतिः । श्लो०	६७६	द्वि०	१८
-भिसम	दुःखमूलविषसाराः	६७०	प्र०	१४	-च	।मन्त्रय०	६७८	प्र०	१६
-।-स्य	।मध्यस्थोक्तः	६६०	०	१६	०पु०न०	समकःपु०	६७८	०	२१
-यो	मध्येलतमकाविनम्	६७०	०	२०	-च	यचवेषुम	६७८	प०	२३
-स्व	सवृत्तानस्यो०	६७१	०	१६	-च या	नैषामयापका	६७८	द्वि०	५
-सा	संसरणम्	६७१	०	२२	-स्य	सम्प्रतिप०	६७९	प्र०	११
-स	सर्वे विनधमे	६७१	०	२६	०पु०	सगुणः । पि०	६८०	०	६
-द	मावेशलक्षः	६७१	द्वि०	८	-स्य	सम्याणैम्यात्	६८०	द्वि०	८
-य	यत्किंगामि	६७१	०	२०	-त्वा	परिश्रेष्ठि	६८०	०	२१
-दौसौ	सध्यन्तौविचारे	६७१	द्वि०	२१	स्व	धनुशरसतु०	६८०	०	१४
-था	चल्ङ्गुणाधामि	६७२	प्र०	१४	-ह	हार	६८१	प्र०	३
सांथा।	०धारित०	६७२	०	१८	-म	कर्णि	६८२	०	१
-धा	सद्धादि०	६७२	०	२०	-णु	गुणातिप्णु	६८२	०	४
-च	रिपा०	६७२	०	२०	-त	प्रकृत्योर्सितीः	६८२	०	१४
च	धनाभियशा	६७२	द्वि०	१८	-क्ष	कल्पत्व कोशने	६८३	०	२०
-त्य	स्यास्यो	६७२	०	२५	स्य	सप्पर्वे०	६८४	०	५
-त्म	कश्चिद्दे यजाम्.	६७२	०	२८	-प्र	सर्वानिकृत्वा०	६८५	०	८
-स्य	यग कल्पिति	६७३	प्र०	८	-मुं	मधुंरमस	६८६	०	११
-स्व	सर्वांरः	६७३	०	११	-सु।म	स्थाणुगमयमती	६८६	द्वि०	१०

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स्म	यस्मिन्	६८७	प्र०	६	-स न	अर्णवर्षोऽसि	७०१	द्वि०	२०
-द	इति	६८७	द्वि०	७	-जो	एकाकिनि	७०२	०	५
-स्पा	दधाद्धा०	६८८	०	११	-द	विचिकारी	७०२	०	१६
०स य	सद् यदृशीअनस्मान०	६८८	०	१८	-श	यौवनलाभ्	७०३	०	१७
०स-या	सुद्धानाम्०	६८८	०	२०	-॥ स	सर्वसिर्	७०४	प्र०	२१
-स	भविष्यायाम्	६९०	द्वि०	२	स्रा	प्रतीतीय, प्रात्री	७०४	द्वि०	१५
०न्दक्स	नचिदाभन्दलयपग	६९१	०	१२	-हे	कुन्दे	७०५	०	१७
-खयोःपु	पुंसापुर्णे	६९१	०	२५	+ स	म्रदाहिप्यितिकम्	७०६	०	७
-।-ष	सम्मानीलातोधाःप-मा०	६९२	प्र०	१	-शि। स	वलयवे, (सैनाशो०	७०७	०	१४
-स्पा	कस्य, पा०	६९३	०	५५	-नि	नकारलोपः	७०८	प्र०	१९
-या	अभिवर्तते	६९५	०	१७	०स्थ	कथल्लोमारः । पुं०	७०८	द्वि०	८
-ट	घटावमारिशः	६९५	द्वि०	१६	-म	मोक्षदे	६०७	प्र०	१९
०क्षितल	०क्षितविदि	६९५	०	८	× ष	'प्रयोदराशिता०	७०९	द्वि०	२९
०मा	विभावानी	६९५	०	४	-ष	सहनोऽपेनेति	७१०	प्र०	१४
०म	मेरे	६९६	प्र०	२७	-म्य	पारम्पर्ये	७१०	द्वि०	२
०स	वनस्थाद्	६९९	०	४	-तस्त्व	सन्तापितसत्वरी	७१०	०	६
०त	मूर्ति वैश्वनी	६९९	प्र०	६	× व	वस्तुपे तिवन्द्या	७११	प्र०	[illegible]
[illegible] सूत्र	लत, यत्नशयासस्य,०	६९९	०	१७	-श।	गौराद्दिर्वारे	७११	०	६
-प	अर्थे कदनकम्।	६९९	द्वि०	८	-प	पशिकृषि	७११	०	२९
-f	नदिन्यलगोत०	७००	प्र०	१२	-म सु	कृतपद्धत्पनसुष्यामा	७११	द्वि०	१०
-र्गा	चतुर्थगाधा०	७००	०	२३	-स्थ	स्थट्	७११	०	१५
०थैः	सत्वक्षणायु०	७००	द्वि०	१२	०न्द	सन्दानितोप्यो०	७१२	प्र०	७
-न	मध्यवमने	७००	०	२८	-ह	वाधिषंहरति	७१२	द्वि०	२८
-फर्त	के, नुवनिति०	७०१	प्र०	२५	-स्या	सांख्यानामरापयः	७१४	प्र०	२

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्तु	मयुते	७१४	०	८	- ति	समानापीति	७२५	प्र०	२८
- यथस	मयवनुधाने	७१४	द्वि०	८	- ङ्गि	फुधिष्ठिनो०	७२५	द्वि०	१८
- ते	देशपार्थेदुग्धाभाग्य वि।	७१४	०	२२	- मुते	भात्मपक्षते :	७२६	प्र०	११
- । -	ऽसम्ध्यापस्यया:	७१४	०	२६	- ऽ तत्	॥ तसपूर्वकट् ॥	७२६	०	२१
०क:	सना स्थित: । चि०	७१५	प्र०	१५	०यम	समद्याययवमन०	७२६	प्र०	२४
-का	सकारी०	७१५	०	२८	० च	केचिद्योरपि०	७२६	द्वि०	४
- दृषि	शयुक्त्वकुः विष्कार्यौ	७१६	०	२२	-समची	विपयायाययाविष	७२६	०	१२
- सं	सतकाते०	७१६	द्वि०	१६	ऽ स्य मतत	०पास्यमतनाधीत	७२७	प्र०	१६
०म्य	सन्धिपुष्यो । श्रो०	७१८	प्र०	२८	धौ - खि	खिमधोप्य०	७२७	०	२५
- । -	॥ ब्रूते ।	७१८	०	१८	-घा प	ईसाद्ण्य०	७२७	द्वि०	१५
अमेधिन। ता:	भाविताः ,	७१८	०	२२	: य :	घटनोथा	७२८	प्र०	२०
- यु	ह युग वस्व०	७१८	०	७	थि:	समार्थीति	७३०	प्र०	८
ऽ ०मामा	०माश्राय :	७२०	द्वि०	१२	मृ	सनिषपाधा	७३०	०	१०
- मॊ	नामासार्गे:	७२१	प्र०	११	- त	पृथैवीशय	७३०	द्वि०	१
- यने	यधीनाक्ष्येव	७२१	०	१४	स	शीमाधिके	७३१	प्र०	१२
ऽ - द्रेनपा	भद्रिमन्यामपदस्य	७२१	०	१०	ऽ - वैतुस	समवेतहृदादि०	७३१	०	२३
म	मनुष्यादः	७२१	द्वि०	२२	- मा	सपाद्विवाक :	७३१	द्वि०	२७
ऽ पवस्य	भ्रामन्येवयवस्थित	७२२	प्र०	१२	- श	सहिमर्थे	७३१	०	६
- धा	सौटकाचार्य:	७२२	द्वि०	५	यौ	यथायथेषु	७३२	०	१०
ऽ - थद्द	मघदृपनागामि	७२२	०	६	तं	विधाता	७३२	०	२०
- त	धारयाते	७२३	प्र०	२	- द	भाव्यमनाथे	७३३	०	२८
- पुत्र	पुराणादिपुचद्धस्य म	७२३	०	१८	ल	समगतिं ले	७३४	प्र०	४
ऽ मत	तसीश्वयगन्तव्यम्	७२३	०	२०	- ग	-रामवृषादि	७३४	०	५
- या	पिपद्मम्	७२४	द्वि०	१०	- गोष	समानेषु	७३४	०	८

पशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भ.	पङ्क्ति	पशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्त.	पङ्क्ति
- प्र	समस्तात्	७२४	द्वि०	१६	× ति	वनीकान्दस्वे तोकेन्	७४८	०	१
- य	समूर्ति	७२५	०	५	नाभार यो	योभमाशोभनयोग	७५१	प्र०	११
- स्था	दोपोत्प.हे	७२६	०	१५	- ये शु	क्रियेषगुर्णाश्रयर	७५१	०	१२
प्रत्यु	गुमगु वान :। मि-	७२७	०	२	हि	सद्दोसि	७५१	०	१८
- हि	शाकस्यै केन	७२८	त्र०	१२	- त्य	वसुत्वाम म् न	७५१	द्वि०	२०
- द्यु	पाकशाकङ्गि	७२८	०	२१	- हू	यहूते	७५१	प्र०	११
- ता	कथञ्चात्	७२८	०	२२	- वे-	यन्	७५२	०	२७
- प	सम्यग्मि	७२८	०	१८	- ष	षट्टूल :	७५१	०	२८
- न	मपुर्न :	७२८	०	१७	- जि	विरोधकारोति	७५४	०	१८
- मु २१	यश्चानुपपत्ते-	७३८	०	२४	- य य	यथायाम्	७५४	०	२५
- विष	काव्यशुभाश्रिपी	७४०	प्र०	६	- षं	साव्वविद्0	७५४	द्वि०	२५
- दु	मर्त्तरित :	७४०	०	२१	- म	मसृद्दविम्बङ्कल	पु0	७५५	प्र०	६
- प	पेत्यिमतीपि	७४१	प्र०	७	- द्वौ	यद्दिश्वा-	७५५	०	१७
- शि	निशर्मिरवाय	७४१	०	१३	- श्रु	यसुवदेव :। श्रि०	७५५	०	१४
- नि	पद्देमादि	७४४	०	१७	म्य	वम्यसे	७५५	०	२१
कौशा ऽ यत्	का'दगाक्माव्यो	७४४	०	२१	च्च ऽ	गम्यान्वे	७५६	प्र०	१७
- प	नियत०	७४४	द्वि०	२४	- ३४श	प्रावयमिश्व	७५७	०	२१
- त	समतालित , द्वि०	७४६	०	२८	च्य	मौल्य०	७५७	द्वि०	४
अ २१	अभिक्रमवृत्तः	७४७	प्र०	१७	- म	मामाम्पर०	७५७	०	२८
- करोष ऽ	विरहेनकन	७४८	[illegible]	३४	० री	गाकुले	७६०	प्र०	२२
- लिश ऽ	समुदायवर्ध	७४८	[illegible]	२	- म	सुश्री	७६०	द्वि०	१६
नवम	विशुकन्दः0	७४८	०	६	- शे	विमिष्टे	७६२	प्र०	४
श्च · श्चि	समाश्रितां	७५०	०	२५	- य	विपय०	७६२	प्र०	८
म	श्रिमित । ७	०	०	१	घ	कम्पकृदाघसो	७६६	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म्प	चाचार्यस्वस्थी	७६४	द्वि०	१८	म	ममस्वधाम्नाभेदे	७८२	द्वि०	२
- स	सांधीने	७६५	प्र०	२२	- का	ममार्कर्दूर०	७८४	प्र०	१
ऽ पूजन	पूजने	७६५	द्वि०	१०	- वे	सेवेऽध्याय्	७८४	०	१८
- धा	चपचाक्येऽशे०	७६५	०	११	क्यो	विद्वधौ	७८४	द्वि०	१८
स्ये	मैकस्वतुर्हि०	७६७	प्र०	४	।-	।एषोदारवादि।	७८५	०	२०
- ति	रा ति	७६७	०	२७	- धा	यतस्तद्वताद्वैवी	७८६	द्वि०	२१
- ट	पदूरे	७६७	द्वि०	३	० । -	सविधिय । वि०	७८७	प्र०	८
- गू	परयू । क्तो०	७६८	०	२१	- स्य	स्य पामितिप.	७८७	द्वि०	६
स	सांद्यानजो०	७६९	प्र०	१८	स्य	स्य पास्तुप०	७८७	०	११
- रा	तरसिनातिम्	७६९	०	२८	- षु	पुष्पावरः	७८८	प्र०	११
ऽ तत्पुरु	ऽ विकारोऽव्यपुरु	७६९	द्वि०	१९	यथा	ईपद्वाक्ययुक्ते	७८८	०	१७
- डा	फर्डाभानि	७७०	प्र०	६	पाप्य	सावस्य	७८८	द्वि०	८
- व	सव्वर०	७७२	०	५	ति	प्राति	७८८	०	१४
२१ - अन	कारणो.	७७२	द्वि०	१४	- धा	वेदविधिनी	७९०	प्र०	१२
- क्तो	सर्घाि । क्तो०	७७३	०	१८	तति	परिते०	७९०	द्वि०	२२
प्याप्य	दत्युप्यतदव्यर्थ०	७७४	०	१०	- त f	मतश्चैवपतिते०	७९१	प्र०	२७
७ स	सर्व्यगत । त्रि०	७७५	प्र०	१८	- मू	निश्चसंभवो	७९१	०	१७
न्त	विकद्वस्त्रसे	७७५	०	२९	- क्तो	ममक्तो	७९१	०	१५
क	विरद	७७६	द्वि०	२	त्मपी	योतद्वरिपाम्	७९१	०	२८
वा	वाश्चपानां	७७७	प्र०	८	पाप	प्रापयति	७९२	द्वि०	१३
वा	वारदना	७७७	०	१४	पा	पनास्वम्य	७९२	प्र०	७
- वि	विप्	७७८	०	१८	- ति	निष्ठतेति	७९२	०	१४
ई	ततुथवीडे	७७८	०	३	ति	घ्रातने	७९३	०	१६
३ स	३भि०क्षणा०	७८१	०	२	- स्य	मतये	७९४	द्वि०	१३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्याः	स्थैर्यत्वान्तरे	७८३	०	१५
- स्थि	सन्धिर्वृते	७८३	०	२४
- र	विकलशास्त्र०	७८५	०	७
- य	ताय : शरीरा०	७८५	०	८
स	स्वसारसन्निधिनि	७८६	प्र०	१०
- ष्ट	भवभ्रष्टे	७८६	०	१७
- षा	स स्वा,रः	७८६	०	१५
- सा म्न	दाक्ष्मवाध्येन	७८६	द्वि०	११
- श	वाकुसक्ताः पुट	७८६	०	२०
ऽ क्ष ऽ सत्स्मा सामा ऽ द्विति	शुद्धाद्विश्वतम्	७८६	०	२४
	० ० ० ०	७८७	प्र०	५
य	यथास्फूर्तिर्ककाराः	७८७	०	१७
।।यथाति	।साध्याद्भवभाजिन	७८७	०	२०
- य र	सायभ्युपेयः विवाश	७८७	०	२६
- द्दु	दुष्टुलय	७८७	द्वि०	८
- । य	नावेनमःशस्त्रोपदर्शितः यथोभवति यथो	७८७	द्वि०	१०
- र्वां	वाक्यम् । स०	७८७	०	२०
- म्य	यमयो	७८८	प्र०	१३
- त ऽ	सर्वमयसे	७८८	द्वि०	२
-कमपद् सप्-	एकपद स्थ प	७८८	०	५
- नि	निवृत्तये	७८८	प्र०	१
- मान ऽ	तमधाम	७८८	०	११
म्यमिमि	बाड म्यमिति	७८८	०	१७
[illegible]	तदृष्टान्ता	७८८	द्वि०	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- माः	दाहस.पु ०	८००	प्र०	४
- ०	सातवात्र न	८००	द्वि०	४
×तौदि ऽ त्वा	सक्ष्वेन्तत्व दृगा	८००	१	८
- ब	सल्वं ।नयत्व.व	८०१	प्र०	१७
- र	ष्मय गतम्	८०२	०	१६
- ० श	०तथमा।अवद्योमदेवा नंनिद् मा०ष०	८०२	०	१६
- म्य	मैधम्यीभ्यां	८०३	द्वि०	२६
- भ्ये	साध्ये	८४०	प्र०	२
- त	यथवा धम्यस्त्वमाप	८०४	[illegible]	१०
र्मै	चतुर्वर्ष तैयो	८०४	द्वि०	२८
०।-स	उपासवद्धिकम् स०स०	८१०	०	२५
- म	पद्दानां	८१२	०	११
- थ	यथोक्त	८१२	०	१५
- त्ति मा	इत्तितमध्यन्ताभावस्या स्यद्विमतोद्दत्तिसामा०	८१३	प्र०	१७
- थ	सामग्र्यपेक्षते	८१४	द्वि०	१५
।-म	समिधामोचानि०	८१५	प्र०	८
- म	विवेति	८१५	द्वि०	७
- सायम् । ष० भियासुखे । दिनात्म । सायम् सा० यमुत्रुमायम.।		८१६	०	२२
- ष ऽ	पश्चतरो	८१७	०	२०
।।मथूरि ।	मयूरारिव रूपयन्तो ऽधिकोयपाठः	८१८	प्र०	१९
- म	विशारदः	८१८	०	१७
वि ष्ण	वितण्डार्थः	८१८	[illegible]	२२
-दः ।ऽ	वारवाद्य । पु-	८१८	०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	कॉ०	पङ्क्तिः
तना।नो	तनुचित्रासुरक्षो	८२०	प्र०	१२
- ष्ठ	मधिकारोऽस्य०	८२०	०	२०
- म्य	यणयश्च स्त्री	८२०	०	२१
- त	यहगति ०	८२०	०	२५
स:	साधिकृःचि०	८२१	द्वि०	१४
- प	पाद्रे०	८२१	०	१६
- दु - व	शुद्धदुहत्य०	८२२	०	८
- क	समाहिन	८२२	०	८
- स	सार्वर्थैः	८२४	प्र०	२१
- ण । ता	कथितो मतः	८२४	०	२१
- त्रै	भविष्यतोत्थितः	८२४	द्वि०	२
- ध्याप	सकालेषाविचोकद	८२४	०	७
- ति	कथितः	८२५	प्र०	१७
- मिषेष्ठ	ओदिदीमितताम:	८२५	द्वि०	२
-। - म	यथाकादि प्रनिकाश्रे प्र अम	८२५	०	५
- स्त	योजसूमशो	८२६	प्र०	११
- घ	घटायाम्	८२७	०	१२
० वि	मितनष । पु०	८२७	०	१६
- श	दशाय०	८२७	द्वि०	१५
० सि	सिद्धयाख्यो०	८२७	०	२०
० स्य	सिद्धस्थान पु०	८२८	प्र०	४
- धा	मर्दिषोधया:	८२८	०	११
- वि	पक्षे । दत्ते	८२८	०	१७
- न्दु	चन्द्रेन्द्र०	८२८	०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	कॉ०	पङ्क्तिः
० स	विहसन्मनः जि०	८२८	०	२८
०	सिद्धिगौ।प्तो०	८२९	०	४
०लि।त्रि:	शिवतित्वः।त्रि	८२९	द्वि०	६
- मो	सोम०	८२९	०	१७
- त्	विकल्पाम्	८३१	प्र०	२१
- सु	सुनिवर्णे	८३२	०	५
- ष्य	स्पष्यता रै	८३२	द्वि०	२०
ऽ ऽ ।१।	० ० ० ०	८३२	०	२०
-। त	विद्यातिस्य	८३३	प्र०	४
-प सी	तदुभयरूपो०	८३३	०	११
- पा-र्थ	अभ्युपगमसंस्थितो	८३४	द्वि०	१०
० द	सिद्धार्थः। पु०	८३५	प्र०	२
- ध	यत्नार्थे	८३५	द्वि०	२
- तत्र	प्रतकल्पास	८३६	प्र०	१२
० सा	समासू०	८३७	०	२५
- ह	चायरवेषा	८३७	०	२६
० त्र	तूरयेष	८३७	द्वि०	६
- ष्ठ	विप्रास्यास्	८३८	प्र०	१८
वि यु	अविविधिविद्युपियः	८३९	०	२७
- ना:	पाण्डुता:	८४०	०	१
- च	प्रस्तुवन्ती	८४०	द्वि०	१०
- यांय	दिवतायामुगद्विरायाम्	८४०	०	२१
- ङ्ग	गङ्गास्रोतसि०	८४०	०	२१
- क	कोलक्त	८४१	प्र०	१

पद्यविशेषः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पद्यविशेषः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
• स्य	सुयशस् : । पुं०	८८२	०	२४	•-धि	सुधियाशि : पु०	८८८	०	२८
- वि	मिषकायाम्	८८२	०	२५	- र्ष	करणी	८८९	प्र०	२
२१ -नोस	स्योनत्वम्	८८३	द्वि०	२५	- म	चन्द्रकपरायाः ०	८८९	०	२२
- म	सन्तु मिच्छो	८८३	०	२८	- ष्य	सुष्योपगारी	८८९	०	२८
-पुं०	पुं०	८८४	प्र०	७	- वे	मरुद्भ्यावीदे	८८९	द्वि०	५
- त	सुसंयत : । त्रि०	८८४	०	२४	- श्रे	यत्रे०	८८९	०	२९
- हि	विचिष्टे	८८४	०	२५	- पि	वैरिवी०	८९०	प्र०	२
- वा	रुचिषु	८८४	द्वि०	२८	- क्षी	स्वादुरक्षा	८९०	०	१२
- क्षो	क्षोभणोक्षो	८८६	प्र०	८	- कं	सूतकादिविशि	८९०	०	१२
- वा	विदग्धया	८८६	द्वि०	३	- मा	प्रसूतायाम्	८९०	द्वि०	५
- म	पचिमले	८८६	द्वि०	१५	- चा	तपोविद्याचारा	८९०	०	१७
- भ्य	इन्द्रियेभ्य :	८८६	०	१७	- व	सुश्रवेदने	८९१	०	१
- म्नु	षुद्रमन्नाम्	८८७	प्र०	५	- मृ	योमृष०	८९१	प्र०	८
- षा	पोषिकायाम्	८८७	०	८	- ह	देवाते	८९२	द्वि०	३
- ज	फणज्याम्	८८७	०	१४	- टा	निदाघतम्	८९३	प्र०	१०
- च २१	रामदूत्याम्	८८७	०	१५	- वा	मित्रवाचक :	८९४	०	१२
•य । :	सुवामपत्व: । पुं०	८८७	०	२०	- र	सुर :	८९४	द्वि०	१३
- क्षी ।	तामसक्ष्याम् ॥	८८७	०	२१	- मा	-द्वयपारो०	८९५	प्र०	१७
• म	शोम	८८७	०	२८	- र्यो	सुर्यो ष	८९५	०	२०
- म	सूक्ष्ममूलमसाः	८८७	द्वि०	११	- (	सुग्रीवसानरे	८९६	द्वि०	११
- त	मनोमय	८८७	०	१९	-रयस्य सत	सर्वं स्ततनया	८९६	०	१२
- त	मिश्रित	८८७	०	२२	-सूम-सा	सुमा सुमंसादे	८९६	०	२५
- स्य	पत्योर्मध्ये	८८८	०	९	- नि	योगिनि ॥	८९७	प्र०	१०
० धि	सुधिवदन पुं०	८८८	०	२७	•वो स	सयाशि : । पुं०सूर्यं	८९७	द्वि०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठा:	स्तम्भा:	पङ्क्ति.
- ष्यौ	सम्पत्स्यता०	८९८	प्र०	१
- स्त	यस्तगतसूर्ये	८९८	०	८
× भ्य	सुयिभ्य याम्	८९८	०	२४
▮ प०	स्यात्: पु०	८९८	०	२६
० स्न ।	स्तन्: पु०	८९८	द्वि०	८
० स्त ।	स्तम । पु०		०	९
० च	स्तं[illegible]	८	०	२५
० ष	स्तनय पु०	८९८	०	२७
- ता	यथित्त स्तुते	९०३	प्र०	१०
- पा	का प्रथमत लि	९०३	०	२६
- च	पवित्र	९०३	०	२६
- च ध्या	स्वाध्याय स	९०४	०	१
- ष - मे	षि०हेमापति	९०४	द्वि०	१
- र	मह्दिकादो	९०४	०	४
- ह	सोमाप०	९०८	प्र०	१
- ष्ट पे	पान:पुष्णे०	९०८	प्र०	२८
- ते	स्मृते	९०८	द्वि०	१
- य	सौतुतस्य	९०८	०	३
- न-क ऽ ऽ	अवध्द्रिदे॥ष्टघ्ने	९०९	प्र०	१४
- ख्दिरे	० ० ० ०	९०९	०	१५
- भू	सोमपद० पु०भूविभ०	९०९	द्वि०	८
० षि थ	सौगाधिश्रथमनो०	९१२	प्र०	२
तो	भवतो	९१२	०	६
- त्थूं	स्तम्भू	९१२	०	११

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख.	पृष्ठा:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- भा	सूनाथाभिषे	९१२	द्वि०	६
- ति	कालोपलाम्	९१४	प्र०	२४
- र	सुराहवि	९१६	द्वि०	१
० र:	सौरि.पु०	९१६	०	९
- सो	सौरिंजय:	९१६	०	१३
० सो	सौविद: पु०	९१७	प्र०	१०
- चा	स्वायम्भ लि	९१७	द्वि०	१
- त	सोम	९१७	०	८
- चि	पश्चिमाचित०	९१९	प्र०	६
ह	धाराओ	९१९	द्वि०	११
ध्या	सत्यार्थ०	९१९	०	२८
- दा य	मर्यादायायवी	९२०	प्र०	५
- ड	वैठ पित्राम्	९२०	द्वि०	१२
० व	स्तनप । पु०	९२०	०	▮
× द्वि भ्यो ऽ	०गाद्विसमित्या०	९२०	०	१९
+ तिथ: ष	पक्षाद्वितिथेरमुक्त	९२१	०	१२
स्ता	तापन:	९२२	प्र०	२
स्त	भूमि	९२२	०	१
पु	पुष्	९२०	०	२३
स्य	तिथ्य तिथ्य	९२२	द्वि०	२०
+ च	मूर्वविमुपादित्वात् क:	९२३	०	१
म:	स्तोन० । पु०	९२३	०	१०
- कांश	प्रश्नाय	९२३	०	२८
च्	चैव्यच्	९२४	प्र०	११

पत्रविलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ	पङ्क्ति
- स्य	सुधस्य : । पुं०	८८२	०	२४
- वि	मिरवायाम्	८८२	०	२५
२ १ -नोस	स्रोनस्तम्	८८३	द्वि०	२५
- स	स्वा सिध्यै।	८८४	०	२८
-पु०	पृ ०	८८४	प्र०	७
- त	सुसहत : । वि०	८८४	०	२४
- ष्टे	विपिष्टे	८८४	०	२५
- णा	कृषेषु	८८४	द्वि०	२८
- स्रो	प्रोभनौस्रौ	८८६	प्र०	८
- या	विहन्ध्या	८८६	द्वि०	३
- म	पण्डिते	८८६	द्वि०	१५
- स्य	इन्द्रियेभ्यः :	८८६	०	१७
- भ्या	सुक्रमभ्याम्	८८७	प्र०	५
- था	पीड़िकायाम्	८८७	०	८
- भ	फणभ्याम्	८८७	०	१४
- च	रामैर्भ्याम्	८८७	०	१५
२१ -या :	सुखप्रपथ : । पु०	८८७	०	२०
- क्वौ	मामहभ्याम् ॥	८८७	०	२१
- म	होमें	८८७	०	२८
- म	पद्मसूत्रमस्या:	८८७	द्वि०	११
- रा	मनोमय	८८७	०	१८
- [illegible]	मिलित	८८७	०	२२
- रा	धर्मार्थमेधे	८८८	०	८
- चि	सुपिरद्न.।पु०	८८८	०	२७
- चि	सुषिधान्ति : पु०	८८८	०	२८
- र्ष	करर्षे	८८८	प्र०	३
- म	सहनरूपतया ०	८८८	०	२१
- च्छा	सुच्छायधारी	८८८	०	२८
- वि	नरकस्यापीदे	८८८	द्वि०	५
- वे	वर्च०	८८८	०	२१
- पि	प्रेरिते०	८८०	प्र०	३
- क्षौ	साङ्कुरक्षौ	८८०	०	१२
- थं	सूत्रकाविनेति	८८०	०	१२
- सा	प्रसूतायाम्	८८०	द्वि०	५
- षा	तपविद्यायानां	८८०	०	१७
- ब	सूपवेष्टने	८८१	०	१
- भृ	योतृणा ०	८८५	प्र०	८
- ष्ट	वैक्ष्ये	८८२	द्वि०	३
- टा	मिष्ठान्नम्	८८१	प्र०	१७
- बा	मिष्टपाचक :	८८४	०	१२
- र	सूर :	८८४	द्वि०	१५
- या	-दमपाद्दो०	८८५	प्र०	१७
- थी	सुपर्ण	८८५	०	२०
- (	सुश्रीमधानरे	८८६	द्वि०	११
यस्यस	मयं सतनथा	८८६	०	१२
गूभ-या	सभ्य(सुर्भपा)नरे	८८६	०	२५
- नि	योगिनि ॥	८८७	प्र०	१०
- थी स	सुधीन्द्र : । पुं०पूर्व	८८७	द्वि०	४

पङ्क्तिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पङ्क्तिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्रो	सङ्कलता०	८९८	प्र०	१	- भा	सुनायासिवे	९१२	द्वि०	६
- स्तं	पक्ष्गतस्तुर्वं	८९८	०	८	- ति	आतोपवाम्	९१४	प्र०	२४
× भ्य	। सुविध्याताम्	८९८	०	२४	- र	सुरोड्डी	९१६	द्वि०	१
० प०	सुवण्ड्ः पु०	८९८	०	२६	० र :	सोवि.पु०	९१६	०	८
० प्र० ।	सुपन् । पु०	८९८	द्वि०	८	- सो	सोवि'क्षण्य :	९१६	०	१३
० स ।	सुपन । पु०	[illegible]	०	९	० सो	सोविदः पु०	९१७	प्र०	१०
० च	सुं तवाचार ।।	८	०	२५	- सा	उद्गावस्त्रि	९१७	द्वि०	१
० स	सुन्वय पु०	८९८	०	२७	- त	शोतं	९१७	०	८
- तरा	ध्रपिता सुतन	९०१	प्र०	१०	- वि	गहिमावित०	९१८	प्र०	६
- था	था यत्नाश्च ति	९०३	०	२५	- ह	काहाव्वी	९१८	द्वि०	११
- च	वर्तित	९०३	०	२३	- र्थ्यां	यशास्त्री०	९१८	०	२८
- त थ्या	सुपताय म्	९०४	०	१	- द्रा-प	मर्यादायायवती	९२०	प्र०	५
- ४ - से	। पि०सेनात्मति	९०४	द्वि०	२	- ह	पेट निखान्	९२०	द्वि०	१२
- ४	प्रहरिकादी	९०४	०	४	० य	स्नपः । पु०	९२०	०	४
- सि	सोमाप०	९०८	प्र०	१	× द्वि भो इ	eगाद्विसमिथ्या०	९२०	०	१८
- प्र पे	पानःप्रसने०	९०८	प्र०	२८	+ तिश० द्वे	उमादिलिखेरतुम	९२१	०	१३
- ति	प्रभूते	९०८	द्वि०	१	- स्ता	सूपन :	९२२	प्र०	३
- प	उभीतुतस्य	९०८	०	३	- स	भूमी	९२२	०	१
- स-ऋ ९ ऽ	गवसम्रद्रिभुत्पद्फले	९०९	प्र०	१४	- घु	दुःखू	९२०	०	२३
- द्विर्द्रि	० ० ० ०	९०९	०	१३	स्य	तिस्य तिस्य	९२२	द्वि०	२०
- भू	सीमसद' पु०भूमि०	९०९	द्वि०	८	+ व	मूलविसुभादित्वात् क :	९२३	०	१
० पि व	श्रीगधिकयनसमानं०	९११	प्र०	२	- मः	स्तोन : । पु०	९२३	०	१०
तो	भवतो	९१२	०	६	- कांश	यथांश	९२३	०	२५
न्यां	स्वतन्त्र्य	९१२	०	११	च्	चेष्यन्	९२४	प्र०	१६

अशुद्धिलिपः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तबकः	पङ्क्तिः
- ञ	सान्निध्यं	८२४	द्वि०	१०
- स्रो	स्रो विधन् । न०	८२४	०	२५
- य	भत्यु प्रणामैरे	८२५	प्र०	१५
- वं	निषिक्तः	८२६	०	६
- खि चा	किरितुमार्थे	८२६	द्वि०	२०
- हि	कृश्चिरायगोति०	८२७	०	१३
- पुं	पिवे०	८२७	०	२४
- पु०ौ	कोपुषी पुं०	८२७	०	१७
- -	क्षोमयशासो०	८२८	प्र०	११
- चा	तपति	८२८	०	१२
- ष्ट	चिनिषुक्तारिशु०	८२८	०	१८
- ति	वर्धतौ	८२८	०	२१
- री	कोकपतिमा	८२८	०	२६
- साध्या	यथार्थं ०सुखतोनिध्य	८२९	द्वि०	१२
- क्	दुष्कृतान्यपि०	८२८	०	१५
- प	पूजिताः	८२८	०	१०
- ल्ल	वैखानो	८२८	०	२४
- ग	योआङ्गमिती	८२८	प्र०	२०
- यविषौ	विशेषविषो०	८२९	०	२८
- मै	सर्वनैदोष०	८२९	द्वि०	२८
- सु	स्वगुन०	८३०	०	२
- चि	जिगमन्नः	८३१	प्र०	१६
- पुं	तिष्ठतैर्षुकं	८३२	०	१५
- मे	पयसेषामसि०	८३२	०	१८

अशुद्धिलिपः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तबकः	पङ्क्तिः
- च्छ	दृष्कराते	८३३	०	२१
- भी	मोच	८३३	०	१८
- द	सन्दंशपतितः०	८३३	द्वि०	८
- त्य	व्युत्सका	८३४	प्र०	६
- य	सद्यामि	८३४	०	१०
- जि	ष्टाजोनि	८३४	०	१३
मारस्रो	मास्तरो	८३४	द्वि०	२
० ना	सामौ०वि०	८३४	०	१६
-।	साभवे	८३४	०	१८
- कै	युक्ते	८३४	०	२२
- सै	मनु क्ता	८३५	प्र०	८
- ध्ये	सामर्थ्य	८३५	०	१४
- धी	माधीमाशौ	८३	०	१८
- मा	सावित्रमाः	८३५	प्र०	१८
य	यथार०	८३५	०	२१
- या	यज्ञाद्विश्वा०	८३५	०	२६
- स्र	स्त्रोकोपादान०	८३५	द्वि०	१३
- व	यथात्	८३५	०	२०
ति	मितीवारास्ता०	८३६	०	१३
- स्थि	चिरस्थायि	८३७	प्र०	२८
- स्रो	स्निग्धपौषु०	८३७	द्वि०	२५
- ह	सुलक्षाहमरुद्०	८३८	प्र०	१५
- स्य	सुलक्षैश्वर०पुं०	८३८	०	१८
- ख	कोपदि	८३८	द्वि०	१८

अशुद्धिस्थ :	शुद्धिरेव :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०	स्वलक्षण, चि०	८४०	प्र०	१४
-प्र	रूप प्रा	८४१	०	२६
। त्रि०	पदार्थविशेषचित	८४१	०	२८
- म :	शौर्यराम	८४१	द्वि०	२२
- र- म	०मास्तवमती	८४२	०	४
थापदा।	विदर्भाणामाना	८४३	प्र०	४
- न् :	चर्मणीमानु०	८४३	द्वि०	१७
०। स्मान	स्नान	८४४	प्र०	११
- र्षा	चतुर्भिर्धी	८४४	द्वि०	२१
०क्षो०	जे वर्धितक्षो पं०	८४५	०	२
- क्षि ति	क्षिप्रति	८४५	०	१४
० याधन सर्वमवो	समसंक्षणेति	८४६	प्र०	२
- ष	सर्पिर्वध :	८४६	०	१०
- व्य	व्युत्पत्वा०	८४६	०	२१
- दृ	स्त्रीमतीवा	८४७	०	४
०ग्र	स्त्रीकल । चि०	८४७	०	७
- र्चा	चर्चिताचोप	८४८	०	२
- दे	पद्मक्षेत्र	८४८	०	३
- स्फ	स्फाटिकाराम्	८४८	०	१८
- स्फा	स्फाटिको ०	८४८	०	२०
- मफ	स्फाटिकायन०	८४८	०	२१
- स्फु	स्फुरणम् । न०	८४८	०	२८
- स्फटि	स्फाटिकम् । न० ३०	८४८	द्वि०	३
- ष्य	कथ योष्या	८४८	द्वि०	६
०स्फ	स्फगदेशः । पु०	८४८	०	२१
- स्को	स्कोतिवाम	८५०	प्र०	१०
- स्फु	स्फुरस्फुरथे	८५०	द्वि०	१४
०स्फु	स्फ स्फिङ्गिनी	८५१	प्र०	६
० सोधिय	स्फुटमर्थीयस्मा०	८५१	द्वि०	८
ष	स्वमप्रमयीषा	८५२	प्र०	५
- स्वा	अकरेवी	८५२	०	१८
- स्य	चाधारपृष्ठस्य	८५३	द्वि०	८
- स्त	स्वपमह	८५३	०	८
- व	ह्व	८५३	प्र०	७
- ष	भाष्ये	८५३	०	२१
- त	वस्तुभूत	८५४	०	१८
- म्य	तपस्यां ०	८५४	०	२०
- सु	सुती	८५५	०	२
- ष	रक्षाभ्यामितित्वम्	८५५	०	२६
- ।। सो	।।सोऽयमितिसोऽयमि०	८५५	द्वि०	२८
- स्वय	सं स्वय'त	८५६	०	१
- स्व	सं शुष्प.वतवे	८५६	०	३
- स्त्रै	स्त्रमैर्यीना	८५६	०	८
। ये	। स्यो	८५८	०	३
स्तु स्व	स्तु स्तवे	८५८	०	१०
- वे	स्तु स्तवे	८५८	०	१८
- मी	सोमनायमी	८६०	प्र०	५
- यो	योच्छतीति]	८६१	द्वि०	७
०स्थ	स्थलम् । भ०	८६१	०	१५

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र	शरीरे	८६१	प्र०	६	तास्वस्थ्यो	विस्वतास्थ्योछा०	८७५	०	१५
- प्र	स्वपनयोः	८६२	द्वि०	१०	- स्वाव	दिमास्वासुरापयोधि	८७५	०	१५
- दि।र	स्वप्नोपरसृष्टिषि :	८६२	०	२५	-।स्वादस्म	००००	८७५	०	२२
- र	चालरे :	८६२	प्र०	४	स्रो स्व	स्य स्रोतुक्तः स्वादमेधु	८७५	द्वि०	२
- च	मितरा च	८६३	०	१२	०स्व०प	स्वादुपयर्थी श्री०	८७५	०	२१
- त	विसर्ते	८६३	०	१७	० प :	स्वादुपय :पु०	८७५	०	२६
-ष्टि - श	चतुर्थमि शति	८६४	०	६	० दु	स्वादुमयस्वा स्त्री	८७६	प्र०	६
- च	चतुर्थीदीति	८६४	प्र०	४	०तु	स्वादुमूलम्, न०	८७६	०	५
— स	[यथा] स्वस्वार०	८६४	०	२४	०- दु	स्वादुरसा स्त्री०	८७६	०	६
- ये	योषायाम्	८६४	द्वि०	०	-।मम	मधुराम्बे	८७६	०	१३
- द्व	पञ्चास्वरम्	८६४	०	१६	- थे	स्वस्थीम	८७६	०	१८
- र	यूपयत्रो	८६६	प्र०	८	- मि-शो	निष्कासितशीर्ष०	८७७	०	२५
-ष्टिन त	यज्ञ्यतिसस्य०	८६६	०	२२	- सा-वि	सात्मसानविधु०	८७७	द्वि०	११
- गी	स्वगीय :	८६७	द्वि०	७	- स्व	स्वस्वास्वमास्वस्वद	८७७	०	१२
०र्गा :	स्वर्गा। पुं०	८६७	०	६	० यै	स्वधोयधरे	८७८	०	१३
- पि	सुपेति	८६८	प्र०	३	- सो	पीतस्वा०	८८०	प्र०	२१
- स्वं	स्प्यं शुष्क०	८६८	०	१७	- त। :	ताप्सूवेद :	८८०	०	२४
- स	०ायते	८६८	द्वि०	१६	० श	स्त्रिदृश: पि०	८८०	द्वि०	५
- य	तयोर्यदेन	८६८	०	२१	- द्द	द्रमयमव०	८८०	०	६
- म	चारयमारशवारिप	८६९	प्र०	८	- लिदि	०दिशिष्यते	८८०	०	१४
० व	समीची । पु०	८७२	द्वि०	१०	- याभ्य	दक्षेत्र सुविधा०	८८०	०	१८
- ग	स्वरामरे	८७३	प्र०	१८	- पे	देवपेरूपेण	८८१	प्र०	१४
रा०राद्रो	शिवाप्रतिशिरे०	८७३	द्वि०	३८	- स्रा-व	वामासुधरावरे	८८१	०	२४
- ग	नानिवेयाम्	८७४	प्र०	२०	- भ	स्वैरियोमाम :	८८१	द्वि०	१५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-द रो	वृषरोदिवम्	८८१	०	२४
थं -	सुपार्श्वेऽस्ति ।	८८२	प्र०	५
-घ स्व मे	मृत्यमिदे	८८२	द्वि०	१२
- स	कुर्वीत्	८८३	०	१
- प्र	दृष्टंमप्यर्थ	८८३	०	१४
- भ	वर्जितः	८८३	०	२०
-० च्छे	० वसिष्ठो मो०	८८३	०	२१
- च	मधुरधु०	८८३	०	२८
० क	पुण्डरीकाक्ष ॥ पु०	८८४	प्र०	७
- मा	मधुरमापण्णाम्	८८४	०	१५
-मायायां	कनायाम्	८८४	द्वि०	१०
ण	हंसकील	८८५	०	२५
- । थ	विकाशिनी	८८५	प्र०	८
- पु	प्रतिपथे-	८८७	०	२४
- धिरो	विप्रोद्दरसमोरामौ	८८८	द्वि०	२४
१ ९	०त्रातिरस्तोविषया०	८९०	प्र०	१
-तानि०	० ० ० ०	८९०	द्वि०	१
०प	वरापि ॥ पु०	८९०	०	५
- च्च	सूचि	८९०	०	६
× पी	प्रपियोष्याद्दिनन्या	८९०	०	१५
-ताऽप्त	०विषयाच्चयेव	८९१	प्र०	[illegible]
विशे - र	नकारा०	८९१	द्वि०	२६
- च्च	सप्तकोशे०	८९२	प्र०	१
- म	निवसेथे	८९२	०	२

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पा	पणाय्य	८९३	०	५
- प्यो	कथाकोप्य०	८९३	प्र०	१३
- धू	मधुरोत्सवः	८९८	द्वि०	२२
- द्र	दुर्गायाम्	८९३	०	२८
पाका-ति	सपोसकान्तीतिसक	८९५	०	२६
- स	सविता	८९६	प्र०	२४
० व	हरिविक्रम । पु०	८९६	०	२७
- स	मधुरे	८९६	द्वि०	१२
- म	समम०	८९६	०	२७
- प	पारप्रया०	८९७	प्र०	१
त मयः	कुपतकमर्थेत्ति	८९७	०	३
- ता	नौकतो	८९७	०	२०
- धेरषि	प्रयोत्रिमा	८९७	द्वि०	५
- ष्ठे	गोपिन	८९७	०	१८
- ग	गुर्वीविमा०	८९७	०	२१
पी	गुर्वीविपर	८९८	प्र०	१०
-त्र	केन्दुचिती	८९८	०	१७
- च	छायाय	८९८	०	२१
- धिमा	रुचिभ्योऽतप	८९९	०	१०
प	वमन०	८९९	०	२८
० ति	वमभूति । स्तो०	१०००	०	५
- धे	वाङ्के	१०००	०	८
- ध	अर्वायाम्	१००१	०	२६
- पो	पोपोपे	१००१	द्वि०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठ:	प्रकाश:	पङ्क्तिः
- श	षड्रिखान्याम्	१००२	०	१६
- ष	मैत्रमध्या ०	१००३	प्र०	४
- ष।।।	प्रविविकाशेमा	१००३	०	१०
०।-	रस्ति कोलि: प	१००४	द्वि०	२४
स	सुतपुराबिते	१००४	०	२
- भवे	न्यबाह्देत्	१००४	०	७
- म	लोमात्	१००४	०	१८
० वा न्	र्हस्तलक्षणम्। न०	१००६	प्र०	२०
- रा	सम्पूर्ण०	१००७	प्र०	१४
- ष	ग।टर्दम ।पृ०	१००८	०	२५
- मिन	निविशथा ०	१००८	द्वि०	२४
० ०भव्य	पापलोष । भि०	१००८	०	२५
- ष	स्तम् थांय्यौ पयूओर्द०	१००९	प्र०	३
- पि	विसिमुकुट :	११०६	०	११
- श	सत्र दामनि	१००६	०	१८
- प	शरच्च'त	१००६	०	२४
० र	शारद्व रवा।को	१००६	द्वि०	८
- र	चारिनित :	१०१०	प्र०	१
- मं	रजमाम्बासम	१०१०	०	८
र	कार्त्तवाड०	१०१०	द्वि०	२
न	क।लेश्वसत्ति	१०१०	०	२१
- ट	तितृ ता	१०१०	०	२१
+ ठ	जनलोतिटत्	१०१०	प्र०	२८
- व ष	भावनासु	१०११	द्वि०	८
भी	गामिषी	१०११	०	२
- मि वै	मोधवतिकैवैषोषषे	१०१२	प्र०	१
- स	भष्या दद्दति०	१०१२	०	११
०ष	कासितनम् । न०	१०१२	०	१५
म	हक्षिस्तृ	१०१२	०	१६
-दे क २१	घेटादि क्रतु०	१०१२	०	२५
- यम	प्रथमदेवस.	१०१२	०	२६
- मा	बहुभावे०	१०१२	०	२८
स्य	वम्पमयवारितम्	१०१२	द्वि०	८
- स	स्त्रिदिवौकसा	१०१२	०	१०
- ष	खञ्ज,ख०	१०१२	०	१८
- द	दापाकारे । पृ०	१०१४	०	२१
- मृ	सान्तीयस.	१०१४	०	२७
मे प	निर्वाविसूपष्ठवर्ष	१०१४	प्र०	१
ख	विदेग्याकाड०	१०१५	०	१४
पनु मति	भोजमैनै	१०१६	द्वि०	२१
- का	मोक्ष या स्	१०१६	०	२४
रा ह	मातमुक्ते	१०१७	प्र०	८
० ष	विगम् न०	१०१७	प्र०	६
वि	वस्ते वि°चेतमक्	१०१८	०	२०
पा प	मिरवान्धसस :	१०१८	०	२४
- प	वि०	१०१८	द्वि०	१
श	विमान०	१०१८	०	४
ष	विमसमुसा ।को०	१०१८	०	२८

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठः	स्त०	पङ्क्तिः
० धः	धिमर्थस्य लाघुर्दैः ष्ट०	१०१८	प्र०	३
-घष्टः	राज्ञनिष्टस्य :	१०१८	प्र०	६
- ष	० यतर्थे	१०१८	द्वि०	१३
- ती	श्रतं ताभ्यां	१०२०	०	१८
- वि	विद्विकसम्य :	१०२१	प्र०	८
- स्य	विरस्य ०	१०२१	द्वि०	१५
- स्य	विरस्य ०	१०२२	०	१७
ष्य	दर्शितम्	१०२३	प्र०	३
पैतृणाशि	दायभ्यामिदित्।	१०२३	०	५
-शिखाया	पाशिकाटा	१०२३	द्वि०	२३
हतकह	हृदयहृत्०	१०२४	०	१७
- प्र	तदयम्०	१०२४	०	२६
- व	स्वे ... : ०	१०२५	प्र०	१
० ति	श्रुति । श्लो०	१०२५	०	१०
- ष	षट्सूत्र	१०२५	द्वि०	२८
। अयमंशः पुस्तकस्थपाठात् इत्यत्र तमस्याधिकोयपाठः ।		१०२५	०	टिप्पणी
। अत्र० यथा । ... यस्य तत् । अधिकोयपाठः ।		१०२६	प्र०	२
- ष	यदिदस्य कः वि०	१०२७	०	४
-वो०	वि०	१०२७	०	२५
जाग्रत्वा	जाग्रत्वाम्	१०२७	०	२८
- ह	विमलह०	१०२७	द्वि०	६
- द्	पर्यन्यपा०	१०२७	०	२०
-गायु	गा हृष्यकोवे	१०२८	प्र०	१४
० धी	यधी । प०	१०२८	०	२४
० छिः	ष्टिः । श्लो०	१०२८	द्वि०	१८
- म	०गुणायाम्	१०२८	०	२८
क्षि व्या	क्षिप्रव्यानिपातितः	१०२९	प्र०	३
+ ध्य तु	०विध्यये तितु:	१०२९	प्र०	१०
- दे । वे	स्वार्थवेशस्यो०	१०२९	०	१६
- था स	स्थितावे :	१०२९	०	२०
- ते	स्तेत्यत्यो०	१०२९	०	२६
- व :	देवपवे	१०२९	द्वि०	१
- त्त	व्यावृत्त :	१०२९	०	२८
सुवर्ण०	स्वर्णकेतयाम्	१०३०	०	२
दे । स	देमपव०	१०३०	०	७
- र	विविदिराते	१०३०	०	१२
- थः	०पाठपास्	१०३१	प्र०	४
धी मभ	०स्वधीलगाज्ञे यभ् संस्थापनम्	१०३१	०	५
त	ताद्वयानोज्झित	१०३१	०	१०
- स्फ	स्फुटे	१०३१	०	१४
० मं	द्विमन्त : । प०	१०३१	०	१७
. पा म	पाठकर्मेतिशेष	१०३१	द्वि०	८
०ष	देमकविशरवे । प०	१०३२	प्र०	५
- ष	षाभयेयस्था :	१०३२	०	२१
षडेषु	मारोपयिहलोयवे	१०३२	०	१
- क्ष	गुरोयेक्ष :	१०३३	०	१२
छो	यशोमिल्ल	१०३४	द्वि०	२
०ष	देवय : । सु०	१०३५	प्र०	६

पद्यचिह्नः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	पद्यविशेषः	पद्यचिह्नः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	पद्यविशेषः
- व वि	प्लोषवाधित्वा॰	१०३५	०	१५	- क	सूर्याद्वकाका	१०३७	०	६
- ना	कदपारान्त :	१०३५	०	१७	-।-ज	। तकलकसे॰	१८१७	०	१५
-। स	देवामालावाक्य॰	१०१५	प्र॰	२१	- यण्ड	राजनिर्वृष्ट :	१०१८	द्वि॰	८
॰ - मो	बीमोय : । गि॰	१०२५	द्वि॰	१८	॰ क	यौजे : पु॰	१०४०	प्र॰	१६
- ह	चादिमा॰	१०३६	०	२८	- स	योद्धविह पद्रामक॰	१०४०	द्वि॰	६
- मि प्रा	मितप्रास	१०३७	प्र॰	५	+	॥ इतिशुभम् ॥	×	+	+

॥ द्वि चतुर्थ चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितपक्षाम् ॥
॥ योनि शोधन मितपर्यं श्री चन्द्र रो : कपन ॥१॥
॥ शोधनम् ॥

